

Міністерство освіти і науки України
Прикарпатський національний університет імені Василя Стефаника
Галицький історико-політологічний центр

СЕРГІЙ АДАМОВИЧ

***СОБОРНІСТЬ ТА РЕГІОНАЛЬНИЙ РОЗВИТОК У СУСПІЛЬНО-
ПОЛІТИЧНОМУ ЖИТТІ НЕЗАЛЕЖНОЇ УКРАЇНИ***

Івано-Франківськ

Місто НВ

2009

ББК 63.3 (4 Укр) 63

УДК 94 (477): 323

А – 28

Адамович С.В. Соборність та регіональний розвиток у суспільно-політичному житті незалежної України / С.В.Адамович. – Івано-Франківськ: Місто НВ, 2009. – 884 с.

У монографії досліджено особливості суспільно-політичних процесів у регіонах України в умовах становлення та розбудови соборної незалежної України. У праці проаналізовано дезінтеграційні ризики та шляхи об'єднання країни. Для науковців, студентів вузів та широкого загалу читачів.

Рецензенти:

Верстюк В.Ф., доктор історичних наук, професор, заступник голови Інституту національної пам'яті (м. Київ)

Добржанський О.В., доктор історичних наук, професор, декан факультету історії, політології та міжнародних відносин Чернівецького національного університету імені Юрія Федьковича (м. Чернівці)

Гончарук Г.І., доктор історичних наук, професор, завідувач кафедри історії та етнографії України Одеського національного політехнічного університету (м. Одеса)

Кононов І.Ф., доктор соціологічних наук, професор, завідувач кафедри філософії і соціології Луганського національного педагогічного університету імені Тараса Шевченка (м. Луганськ)

Рекомендовано до друку Вченою радою Прикарпатського національного університету імені Василя Стефаника, протокол № 11 від 23 червня 2009 р.

Висловлюю щире подяку за наукове консультування доктору історичних наук, завідувачу кафедри всесвітньої історії Прикарпатського національного університету ім. В.Стефаника **О.С.Жерноклеєву**

Видання здійснене за сприяння міського голови Івано-Франківська В. Анушкевичуса, гендиректора ТзОВ «Прикарпатський торговий дім» Я.Сухоребського, приватних підприємців М.Качура, М.Мицака, І.Бойчука, О.мацюка, М.Дзунди, М.Іванишина
ISBN 978-966-428-062-6

© С.Адамович, 2009

© Видавництво “Місто НВ”, 2009

Зміст

Вступ

Розділ I. Джерела та історіографія проблеми дослідження

Розділ II. Дезінтеграційні ризики та процес консолідації Української державності

2.1. Розпад партійно-радянської системи і здобуття незалежності України (1989 – 1991 рр.)

2.2. Нестабільність пострадянського періоду в Україні та боротьба з факторами розколу нації

Розділ III. Державний устрій та концепції децентралізації в незалежній Україні

3.1. Державний устрій України в конституційному процесі (1990 – 2008 рр.)

3.1.1. Проблема державного устрою в процесі розробки і прийняття Конституції України (1990 – 1996 рр.)

3.1.2. Спроби запровадження двопалатного парламенту та закріплення в Конституції України ширших повноважень регіонального і місцевого самоврядування

3.2. Історія становлення регіональної політики та місцевого самоврядування в незалежній Україні

3.2.1. Теоретико-методологічні засади децентралізації державного управління в Україні

3.2.2. Між унітаризмом і федералізмом: зарубіжний досвід

3.2.3. Спроби децентралізації державного управління в Україні в 1990 – 1996 рр.

3.2.4. Боротьба за надання реальних повноважень місцевому самоврядуванню та проведення адміністративно-територіальної реформи в Україні (1997 – 2008 рр.)

3.3. Проблема державного устрою та місцевого самоврядування в ідеології та діяльності українських політичних партій

3.3.1. Ідея соборності та модель державного устрою в програмових засадах і діяльності українських політичних партій (1990 – 1996 рр.)

3.3.2. Проблема вдосконалення державного устрою та консолідації країни в діяльності українських політичних партій після прийняття Конституції України (1996 – 2008 рр.)

Розділ IV. Особливості суспільно-політичного життя регіонів Півдня України

4.1. Історичні аспекти формування політико-правового статусу Автономної республіки Крим (1989 – 2008 рр.)

4.1.1. Початок повернення кримськотатарського народу в Крим і шлях до утворення автономії (1989 – 1991 рр.)

4.1.2. Кримська автономія в період нестабільності та протистояння з українськими органами влади (1992 – 1994 рр.)

4.1.3. Становлення в автономії лояльної до Президента України Л.Кучми регіональної влади і стабілізація суспільно-політичної ситуації на півострові (1995 – 2004 рр.)

4.1.4. Крим під час Помаранчевої революції та зростання децентралістських тенденцій на півострові (2004 – 2008 рр.)

4.2 .“Новоросійство” як дезінтеграційний чинник Півдня України

Розділ V. Специфіка розвитку регіонів Сходу України

5.1. Донбас в умовах українського національно-державного відродження в кінці 80-х – на початку 90-х рр. ХХ ст.

5.2. Особливості суспільно-політичного розвитку регіонів Сходу України в 1991 – 2004 рр.

5.2.1. Особливості суспільно-політичного розвитку Донбасу в 1991 – 2004 рр.

5.2.2. Місто Харків і регіон – між статусом радянської столиці і самоідентифікацією в Українській державі

5.3. Ідея економічного регіоналізму Донбасу в незалежній Україні

5.4. Сепаратистські та федералістські прояви на Сході України в умовах президентської виборчої кампанії 2004 р.

5.5 Донбас після Помаранчевої революції

Розділ VI. Західні області в умовах становлення незалежності України

6.1. Етнополітичний розвиток Закарпаття в умовах незалежності України

6.1.1. Національно-демократичне відродження на Закарпатті та формування політичного русинства в кінці 80-х – на початку 90-х рр. ХХ ст.

6.1.2. Проблема політичного русинства та угорський фактор у суспільно-політичному житті Закарпаття в 1991 – 2004 рр.

6.1.3 Суспільно-політичне життя на Закарпатті в 2005 – 2008 рр.

6.2. Соборницькі тенденції в суспільно-політичному житті Галичини в 1990-2008 рр.

6.2.1. Національно-демократичне відродження краю та діяльність Галицької асамблеї в 1991 р.

6.2.2. Специфіка суспільно-політичного життя Галичини в умовах незалежності України

6.3. Чернівецька область у контексті ідеї соборності України

Висновки

Список використаних джерел і літератури

Додатки

Вступ

Звертання до феномену соборності супроводжувало боротьбу українців протягом століть за право на створення власної держави, і сьогодні воно залишається актуальним у світлі боротьби за єдність країни й маніпуляцій окремих політиків стосовно існуючого “розколу України”.

Значимість ідеї соборної України усвідомлюється також українською елітою. Так, проведене на початку 2009 р. під керівництвом професора Ю.Саєнка експертне опитування викладачів та науковців ВНЗ з усіх регіонів України засвідчило, що 50% опитаних складовою національної ідеї вважають соборність України. Більшу підтримку отримала тільки ідея соціальної справедливості (57%) та ідея соціальної держави (50%). Натомість значно меншою прихильністю в експертів користуються ідеї політичної нації (40%), членства в ЄС (32%), націонал-демократична ідея (25%), ліберальна ідея (21%), соціал-демократична ідея (14%), ідея членства в НАТО (14%), ідея позаблокового статусу (11%). Одночасно ідея федеральної України та соціалістична ідея зовсім не набрали балів¹.

Поряд з тим, що історична регіоналістика в Україні визначилася із своїм теоретико-методологічним інструментарієм, одним з непросто розв’язуваних завдань залишилася концептуалізація поняття “соборність”².

Загалом “соборність” пов’язують з об’єднавчими конфесійними процесами в світових релігіях, а також з реалізацією політичної стратегії імперських супердержав (Римська імперія, Візантія, Російська імперія, Радянський Союз та ін.)³. Зокрема, одинадцятий член Символу віри Нікео-константинопольського віросповідання передбачає православним віру в “Єдину, Святу, Соборну і Апостольську Церкву”⁴.

---

¹ Кириченко І. Країна невизначеної долі / І. Кириченко // Дзеркало тижня. – К., 2009. – 28 лютого. – С.15.

² Верменич Я. Нова локальна історія та історична регіоналістика: експлікація термінів / Я.Верменич // Регіональна історія України. Збірник наукових статей. Випуск 1. – 2007. – С.27.

³ Панібудьласка Ф. Соборність / Ф. Панібудьласка // Мала енциклопедія етнодержавознавства / НАН України. Ін-т держави і права ім. В.М.Корецького; Редкол.: Ю.І.Римаренко (відп. ред.) та ін. – К.: Довіра: Генеза, 1996. – С.601.

⁴ Мальгин А.В. Украина: Соборность и регионализм / А.В. Мальгин. – Симферополь: Сонат, 2005. – С.13.

До української політичної термінології термін “соборність” увійшов наприкінці XIX – на початку XX ст. і одразу ж означав об’єднання українських етнічних земель, тобто включення до майбутньої Української держави всіх тих територій, на яких більшість становлять українці⁵. Саме в такому розумінні термін пройшов ціле XX ст. через політичні програми та практику державного будівництва⁶.

Але коріння та історичні передумови української ідеї соборності рельєфно вимальовуються вже в ході об’єднання земель України-Руси в княжу добу, в період формування українського козацтва як консолідаційного ядра становлення української нації, Національно-визвольної війни українського народу в другій половині XVII ст.⁷.

Одним із перших в історії новітньої української політичної думки питання про необхідність політичної незалежності й соборності України як держави на південно-західних і південно-східних українських етнічних землях порушив Ю.Бачинський в “Україні ірреденті” (1895 р.). Здобуття незалежності й соборності України Ю.Бачинський зводив не лише до проблеми етнічно-територіальної. На його переконання, ця проблема належала не тільки до українського народу (в етнічному вимірі), “а взагалі до всіх, що замешкують Україну, без огляду на те, чи се автохтон-українець чи колоніст-великорос, поляк, жид чи німець. Спільний інтерес зукраїнищить їх, змусить їх усіх стати українськими патріотами”⁸.

Натомість латентний стан політичної ідеї в Наддніпрянщині щодо перспектив постання соборної незалежної України на самому початку XX ст. порушив М.Міхновський у брошурі “Самостійна Україна” і в програмних документах створеної ним Української народної партії.

---

⁵ Жерноклеєв О. Україна: уроки історії / О. Жерноклеєв // Україна: державність, історія, перспективи (матеріали регіональної наукової конференції). – Івано-Франківськ: “Плай”, 1999. – С. 98-107.

⁶ Дашкевич Я. Єдність української нації не виключає її багатогранності / Я. Дашкевич // Хроніка 2000. Український культурологічний альманах. – 1999. – Вип.31-32. – С.386.

⁷ Панібудьласка Ф. Соборність України / Ф.Панібудьласка // Мала енциклопедія етнодержавознавства / НАН України. Ін-т держави і права ім. В.М.Корецького; Редкол.: Ю.І.Римаренко (відп. ред.) та ін. – К.: Довіра: Генеза, 1996. – С.601.

⁸ Горбань Т.Ю. Ідея соборності в українській суспільно-політичній думці першої чверті XX ст. / Т.Ю. Горбань // Український історичний журнал. – 2005. – №6. – С.96.

Дух соборництва українців відігравав величезну роль у відродженні Української державності. Особливо це зримо проявилось наприкінці 80-х–початку 90-х років, коли почав розпадатися Радянський Союз⁹.

Зі здобуттям Україною незалежності відбулася зміна семантики слова “соборність”. Замість політичного поняття соборності поширилося трактування терміну як єдності народу, що проживає на території України. У свою чергу Я.Дашкевич заперечує духовний зміст терміну “соборність” і вважає, що від громадян неукраїнської національності не можна вимагати “духовної єдності” з українцями, але є всі підстави домагатися від них лояльності до держави, в якій вони мешкають, із застосуванням передбачених законом санкцій за антиукраїнську, антидержавну діяльність. Вчений вважає, що для сучасної України “соборність” означає боротьбу з намаганнями відторгнути будь-які частини визнаної держави і допомогу українським меншинам у суміжних державах¹⁰.

Представники політичної орієнтації на розбудову української самостійної соборної держави (національно-консервативного і національно-радикального напрямків) беззаперечно розуміли це гасло як синонім централізованої унітарної країни¹¹.

Більш ліберальною і розмитою є концепція, в якій ключовим поняттям сучасної політичної української нації виступає державно-громадянська спорідненість, зумовлена спільністю проживання громадян на території держави Україна¹².

Зокрема, широко трактує поняття П.Сергієнко: “Соборність – це термін, який означає єднання людей на основі толерантності, свободи, демократії, віротерпимості і культури”. Слід підкреслити, що під культурою розуміється синтетичне поняття, яке охоплює культуру політичну, моральну, правову,

---

⁹ Сергійчук В. Українська соборність. Відродження українства в 1917-1920 роках / В. Сергійчук. – К.: Українська видавнича спілка, 1999. – С.410.

¹⁰ Дашкевич Я. Єдність української нації не виключає її багатогранності / Я. Дашкевич // Хроніка 2000. Український культурологічний альманах. – 1999. – Вип.31-32. – С.388.

¹¹ Томенко М.В. Самоозначення України: від історії до політики (державна стратегія сучасної України в контексті історичних традицій та світового досвіду). Монографія / М.В. Томенко. – К.: Заповіт, 1998. – С.180.

¹² Терешкун О. Політична свідомість нації і етнічна самоідентифікація / О. Терешкун // Вісник Прикарпатського університету. Політологія. Випуск 1. – Івано-Франківськ: Вид.-дизайнерський відділ ЦІТ, 2006. – С.20.

релігійну тощо. Натомість соборність України означає збереження єдності, цілісності її території¹³.

Разом з тим залишається недостатньо концептуалізованим аксіологічний вимір “соборності”, існує дефіцит цілісних узагальнюючих досліджень, побудованих на системному аналізі всіх складових поняття. Існує принаймні два типи цінностей: цінності, сенс яких визначається наявними потребами й інтересами людини, і цінності, що надають смислу існуванню самої людини¹⁴. Феномен соборності віднесемо до другого типу, оскільки щодо людського суб’єкта він є чимось самостійним, самодостатнім і таким, що принципово вимагає морального ставлення до себе.

Фактично для українців соборність асоціюється з незалежністю своєї Батьківщини, територіальною цілісністю і недоторканністю її території і є частиною, можливо, несформованої науковцями і політиками, але існуючої в підсвідомості громадян України (незалежно від національності) національної ідеї¹⁵.

Проте українські Схід і Захід мають сьогодні не просто різні політичні уподобання – практично відсутній спільний набір символів і міфів, пантеон національних героїв, без яких немає повноцінної нації. Пам’ятники В.Леніну та С.Бандері не можуть стояти в одному місті. І навіть нечисленні знакові постаті, які нас єднують, як-от Б.Хмельницький, мають різне смислове навантаження на Сході та Заході¹⁶.

Народний депутат України від Партії регіонів і відомий бізнесмен В.Горбаль запропонував бачення соборності на основі так званого “прагматичного патріотизму”. Він вбачає злуку ХХІ ст. для України в спільних

---

¹³ Сергієнко П.П. Соборність України: поняття, ідея і реальність / П.П. Сергієнко. – К.: ПБП “Фотовідеосервіс”, 1993. – С.61, 67.

¹⁴ Ларіонова В.К. Моральні цінності та способи їх артикуляцій / В.К. Ларіонова // Аксіологічні аспекти трансформації сучасного українського суспільства. Матеріали Всеукраїнської науково-практичної конференції. – Івано-Франківськ, 2007. – С.185.

¹⁵ Адамович С. Ціннісно-сміслові виміри феномену соборності у контексті розбудови Української держави / С. Адамович // Ціннісно-смісловий вимір буття українського суспільства і перспективи українського націоналізму. Матеріали III Міжнародної наукової конференції, Івано-Франківськ, 2007. – Івано-Франківськ: Місто НВ, 2007. – С.25.

¹⁶ Зайцев О. Соборність як мета / О. Зайцев. – Режим доступу: <http://www.gazeta.lviv.ua/articles/2005/01/24/1970/> (перегляд 3 серпня 2007 р.).

економічних проектах. Саме економіка, на його думку, стане базисом для відтворення спільної культури, усвідомлення належності до єдиної нації, незалежно від етносу. Його утилітарний підхід передбачає, що для країни набагато більше користі, “коли не плачуть над рушником і, можливо, навіть мовою володіють не так уже й добре, віддаючи перевагу російськомовним фільмам і газетам – але ті фільми і газети є українськими. Це коли вважають якіснішими і смачнішими українські продукти, більш натуральним і приємним на дотик український текстиль, безпечнішими і гарнішими українські іграшки, надійними українські банки тощо”¹⁷.

Одночасно політик вважає, що “прагматичний патріотизм” не передбачає жодного примусу, порушення чийось прав і не йде у розріз із чийсь бажаннями. Оскільки бажання жити в достатку – спільне, однакове для Заходу і Сходу України. І від держави, парламенту, уряду, місцевих органів влади тут не потрібно якихось специфічних зусиль, якихось окремих витрат¹⁸.

Проте залишається незрозумілим, як В.Горбаль планував зберігати єдність країни без національно-духовної спільності в часи світових економічних криз та інших катаклізмів. Його концепція передбачає не стільки пошук шляхів для єдності країни і вихід з кризи, скільки консервацію існуючої суспільно-політичної ситуації чи навіть преференції для російськомовного населення.

Ще далі пішов у своїх висновках кримський дослідник А.Мальгін, який у праці “Україна: соборність і регіоналізм” акцентує увагу на значних відмінностях між регіонами України і вважає чи не єдиним способом збереження соборності країни її федералізацію. Проте, значною мірою заперечуючи власні думки, дослідник визнає, що регіональні ідентичності є ще менш визначені, ніж загальнодержавна ідея¹⁹.

Однак, як зазначає французький соціолог Д.Шнаппер, “федералізм у юридичному або політичному розумінні терміну може гарантувати стабільність нації тільки в тому разі, якщо є складовою частиною основного політичного

---

¹⁷ Горбаль В. Соборність України XXI століття / В. Горбаль // Дзеркало тижня. – К., 2008. – 19 січня. – С.4.

¹⁸ Горбаль В. Соборність України XXI століття / В. Горбаль // Дзеркало тижня. – К., 2008. – 19 січня. – С.4.

¹⁹ Мальгін А.В. Украина: Соборность и регионализм / А.В. Мальгін. – Симферополь: Сонат, 2005. – С.226.

проекту, як це було у Сполучених штатах, коли державу роздирали ненависть під час війни Півночі та Півдня, у Швейцарії та федеративній Німеччині”²⁰.

Більш актуальним видається розуміння соборності в широкому розумінні як соціокультурної та міжетнічної консолідації суспільства і згуртованої національною ідеєю політичної нації. Ідеться про співдружність людей різних національностей і віросповідань, соціальних верств суспільства в одній територіально визначеній державі²¹. Цікаву роль в новому тлумаченні терміну “соборність” відвів титульній нації в одній зі своїх праць відомий державний діяч і науковець І.Курас. Він зазначав, що “титульна нація – несуча конструкція соборності, і вона повинна бути в центрі інтересів держави”, а від її міцності і надійності залежить могутність всієї держави²².

Одночасно проблему протистояння між проектами етнічної і політичної нації можна вважати надуманою. Так, Д.Шнаппер вважає, що слід залишити позаду історичне протиставлення та визнати, що не існує двох ідей нації. Дослідниця вважає, що узгодження етнічних реалій із принципами та інститутами громадянства неминуче, бо “суспільство не може розвиватися за якимось одним абстрактним чинником – громадянство і правова держава – через те, що вона складається з конкретних людей зі своїми історичними, культурними та соціальними особливостями”²³.

На думку Д.Шнаппер, це пов’язане з тим, що “модерне суспільство не надає остаточного значення існуванню чи, вживаючи веберівський термін, вона не відповідає потребам людей у певній системі потреб, які виправдовували б недосконалість світу та їхнє особисте нещастя”²⁴. Одночасно участь людей в емоційних спільнотах може дати їм можливість побачити сенс у людських стражданнях та встановити прямі емоційні відносини з іншими²⁵.

---

²⁰ Шнаппер Д. Спільнота громадян. Про модерну концепцію нації / Д. Шнаппер. – Харків: Фоліо, 2007. – С.148.

²¹ Горбань Т.Ю. Ідея соборності в українській суспільно-політичній думці першої чверті ХХ ст. / Т.Ю. Горбань // Український історичний журнал. – 2005. – №6. – С.95.

²² Курас І.Ф. Етнополітика: Історія і сучасність: Статті, виступи, інтерв’ю 90-х рр. / І.Ф. Курас. – К.: ПІЕНД, 1999. – С.103.

²³ Шнаппер Д. Спільнота громадян. Про модерну концепцію нації / Д. Шнаппер. – Харків: Фоліо, 2007. – С.7.

²⁴ Шнаппер Д. Спільнота громадян. Про модерну концепцію нації / Д. Шнаппер. – Харків: Фоліо, 2007. – С.207.

²⁵ Шнаппер Д. Спільнота громадян. Про модерну концепцію нації / Д. Шнаппер. – Харків: Фоліо, 2007. – С.208.

Так само, на думку Е.Сміта, модерні нації є водночас та неодмінно громадянськими й етнічними. Він вважає, що стосовно національної держави індивід є громадянином із громадянськими правами й обов'язками і отримує всі вигоди модерності через посередництво безособової і безсторонньої демократії²⁶.

Однак стосовно етнічної спільноти або “народу”, на думку Е.Сміта, індивіди є членами з узами та спорідненостями, опертими на історію й народну культуру, і на підставі цього отримують право громадянства (й вигоди модерності) в національній державі, яка представляє, містить і захищає їхню спільноту. Загалом учений вважає, що нація “являє собою інколи непростий, але потрібний симбіоз етнічних і громадянських елементів, побудований на бюрократичних та простонародно-професійних підвалинах”. Успіх будь-якої нації в сучасному світі залежить від цього симбіозу й від цих соціальних підвалин²⁷.

Таке протистояння не сприймає й Т.Кузьо, вказуючи на те, що громадянські держави не можуть бути повністю позбавлені “націоналізуючих” тенденцій і потребують спадщини пам'яті та культури задля збереження власної ідентичності²⁸.

Важливу роль у розбудові соборної України повинно відіграти також формування в громадян України цивілізованої, демократичної, правової, політичної і громадянської культури, патріотичних почуттів, толерантності, доброзичливості й поваги до інших народів²⁹.

Сепаратистські демарші під час президентських виборів 2004 р. актуалізували проблему соборності України. Ці явища породили історичні, соціокультурні, конфесійні, етнічні, соціально-економічні чинники, а також відмінності в зовнішньополітичних орієнтаціях різних регіонів єдиної держави і засвідчили, що поняття “соборність” – це не тільки єдність територіальна, тобто об'єднання

---

²⁶ Сміт Е. Нації та націоналізм у глобальну епоху / Е. Сміт. – К.: Ніка-Центр, 2009. – С.139.

²⁷ Сміт Е. Нації та націоналізм у глобальну епоху / Е. Сміт. – К.: Ніка-Центр, 2009. – С.140-141.

²⁸ Кокорська О. Націоналізм як чинник легітимації влади в перехідному суспільстві / О. Кокорська // Ідеологія українського націоналізму на сучасному етапі розбудови Української держави. Матеріали міжнародної наукової конференції Івано-Франківськ, 12-13 жовтня 2006 р. – Івано-Франківськ: Місто НВ, 2006. – С.155.

²⁹ Панібудьласка Ф. Соборність України / Ф. Панібудьласка // Мала енциклопедія етнодержавознавства / НАН України. Ін-т держави і права ім. В.М.Корецького; Редкол.: Ю.І.Римаренко (відп. ред.) та ін. – К.: Довіра: Генеза, 1996. – С.601.

в єдиному державному тілі українських етнічних земель. Сьогодні вже йдеться про збереження регіональної єдності реально існуючої держави Україна³⁰.

Однією з проблем для соборності України сьогодні є те, що реальні інтереси основних політичних сил зосереджено в тому, щоб зберегти за собою контроль над окремими територіальними комплексами сучасної України.

На нашу думку, термін “соборність” включає і нерозривно поєднує в своєму змісті як єдність українського суспільства на основі історико-культурних і національно-духовних цінностей, так і консолідацію громадян на ґрунті цінностей свободи, демократії і дотримання прав людини. Замість ідеї об’єднання усіх етнічних українських земель в єдиній державі на сьогодні більш актуальним є подолання негативних наслідків регіональних розколів всередині країни і допомога українським діаспорам за межами України.

У зв’язку з ускладненням суспільно-політичної ситуації в окремих регіонах України важливим і актуальним видається дослідження регіонального розвитку в умовах становлення і розвитку Української державності і пов’язаних з цим перспектив соборності України. Саме тому автор ставить перед собою завдання:

- визначити і проаналізувати основні дестабілізаційні чинники, що ускладнювали процес консолідації суспільства і становили загрозу територіальній цілісності в умовах становлення незалежної України;
- здійснити історико-політологічний аналіз світового досвіду та спроб реформування адміністративно-територіального устрою України і надання реальних повноважень місцевому самоврядуванню в 1990-2008 рр.;
- проаналізувати значення українських політичних партій у процесі єднання українських земель і формування української політичної нації;
- вивчити весь комплекс дестабілізаційних чинників, що супроводжували процес становлення Кримської автономії, а також оцінити роль АРК в суспільно-політичному житті України;

---

³⁰ Горбач В. Реальна Україна, або соборність та новий патріотизм / В. Горбач. – Режим доступу: <http://www.pravda.com.ua/news/2006/1/24/37953.htm>

– оцінити значення “новоросійства” в сучасній історії України, визначити впливовість цього суспільного руху й ролі структур Компартії України в його ініціюванні в кінці 80-х на початку 90-х рр. XX ст.;

– проаналізувати політику донецької політико-економічної еліти та тенденції економічного регіоналізму в умовах становлення державності України, а також висвітлити децентралістські процеси на Сході України в умовах Помаранчевої революції;

– дати оцінку соборницьким прагненням галичан у процесі становлення української державності, визначити правовий статус і значення Галицької асамблеї й виокремити причини і перспективи автономістської течії в галицькому суспільно-політичному русі в кінці 90-х рр. XX ст. – на початку XXI ст.;

– всебічно і детально проаналізувати основні етапи утворення та діяльності політичного русинства і радикальних організацій національних меншин на Закарпатті в умовах становлення незалежної України, а також ступінь їх загрози територіальній цілісності і самому існуванню української державності;

– дослідити роль Чернівеччини в суспільно-політичному житті України в контексті ідеї соборності.

Теоретико-методологічну базу монографії склали фундаментальні праці Б.Андерсона, З.Бжезінського, Я.Верменич, О.Гнатюк, П.Кені, І.Кононова, І.Кураса, Р.Робертсона, Е.Сміта, Р.Туровського, Р.Л. Уоттса, Д.Шнаппер.

Під час роботи над монографією автор прагнув підходити конкретно-історично до розв’язання дослідницьких завдань, керувався принципами історизму та об’єктивності. У процесі дослідження автор застосував порівняльно-історичний, структурно-системний методи аналізу, узагальнення і синтез однотипних фактичних даних та проблемно-хронологічний спосіб викладу матеріалу.

Роль одного з ключових методологічних інструментів у регіональних дослідженнях відіграє міждисциплінарний підхід, завдяки якому здійснюється синтез результатів науково-дослідної діяльності представників різних

дисциплін і наукових спеціальностей³¹. Співіснують як класичні загальнонаукові підходи (порівняльний, історичний, генетичний, еволюційний), так і дослідницькі методи, властиві неklasичній (системний, науковознавчий, структуралістський, конструктивістський, глобалістський, семантичний, семіотичний та ін.) та постнеklasичній науці (синергетичний, неосферологічний, пасіонарний, ековолюційний тощо)³².

Значною мірою застосовувався порівняльно-історичний метод, який дав змогу досліджувати події і факти в тісному зв'язку з тією історичною ситуацією, в якій вони виникли, і водночас в контексті змін, що відбувалися на різних історичних етапах. Не менш використовуваним був проблемно-хронологічний метод, який відкрив широкі можливості для виокремлення проблемних блоків і синхронного розгляду певних подій у межах одного етапу розвитку. Часто застосовувався в дослідженні і ретроспективний метод, який дав змогу простежити зміни від сучасності до минулого³³.

Надзвичайно плідним для аналізу регіональної специфіки виявився запозичений у Я.Верменич дифузійністський (культурно-історичний метод), який розглядає проблеми просторового переміщення, завоювань, обміну як форму взаємодії між культурами. У рамках соціологічного методу корисним був аналіз групової поведінки, зумовленої специфікою проживання в окремих регіонах. Структурно-функціональний метод відкрив можливості для дослідження структури і функцій регіону як динамічної соціоекосистеми, впливу географічного середовища на певний “культурний ареал”, простеження дифузії елементів культури, застосування семіотичних систем для пояснення локальних культурних явищ і форм поведінки. Статистичний метод

---

³¹ Студенніков І. Регіоналістика і регіонознавство: проблеми методології та категоріального апарату / І. Студенніков // Регіональна історія України. Збірник наукових статей. Випуск 1. – 2007 – С.76.

³² Верменич Я. Нова локальна історія та історична регіоналістика: експлікація термінів / Я. Верменич // Регіональна історія України. Збірник наукових статей. Випуск 1. – 2007. – С.27.

³³ Верменич Я.В. Історична регіоналістика в Україні / Я. Верменич // Український історичний журнал. – 2001. – №6.–С.19.

застосовувався в ході вивчення руху населення на певних територіях, динаміки міського життя, демографічних змін тощо³⁴.

Врахування природи феномену регіону, значній ролі в ньому культурної, історичної і соціально-антропологічної складової створює істотні перепони для можливостей стандартного системного аналізу і вимагає застосування методології вивчення “м’яких систем”, запропонованих П.Чеклендом. Дана методологія застосовується, по-перше, для дослідження феноменів, яким властива проблематичність, слабо структурована системність, яка допускає багато інтерпретацій; по-друге, для активних систем, в рамках яких актори діють у відповідності зі своїми картинами світу, в рамках соціокультурних правил і норм.

Перспективними для аналізу регіональної специфіки уявляються хорологічні (ареалогічні, просторові) підходи, що отримали значного розвитку в антропології, історичній географії, причому перевага в осмисленні світу надається не кількісно-топографічному, а образно-географічному баченню. Їхня специфіка, за словами Я.Верменич, полягає в тому, що не час, а простір є основною структурною домінантою дослідження³⁵.

Продуктивною для системного аналізу в регіональних дослідженнях є методологія критичних систем В.Ульріха, що була розроблена для ситуацій, яким властива висока ступінь конфліктних відносин між частинами системи чи коли в соціальній системі значну роль відіграє примус³⁶.

Вивчення особливостей регіональних тенденцій на теренах України також здійснювалося за допомогою застосування методів політичного аналізу, зокрема методу аналізу документів – традиційний і контент-аналіз. Перший застосовувався щодо чинного законодавства, а також проектів законів і

---

³⁴ Верменич Я.В. Історична регіоналістика в Україні / Я. Верменич // Український історичний журнал. – 2001. – №6. – С.20.

³⁵ Верменич Я.В. Історична регіоналістика в Україні / Я. Верменич // Український історичний журнал. – 2001. – №6. – С.6.

³⁶ Рогатин В.П. К вопросу о методологии политологического исследования регионов: аналитической и синтетической подход идентичности / В.П. Рогатин // Грані. – 2005. – липень-серпень. – С.132.

концепцій, що обговорювалися, другий – до преси, програмних документів і політичних партій³⁷.

Упродовж 80-90 х рр. ХХ ст. вчені Санкт-Петербурга в рамках постійно діючого методологічного семінару розробляли єдиний термінологічний апарат специфікації понять регіоналістики – синтезуючої дисципліни, здатної засвоїти й узгодити дослідницькі методи історії, археології, лінгвістики, антропології, етнографії та ряду інших наук у дослідженні історії населення і його культури в межах певної конкретної території. Увівши для характеристики ареальної єдності не в усьому безспірне поняття “історико-культурна зона”, вони представили її у вигляді сукупності як артефактів матеріальної культури, так і матеріалізованих культурних об’єктів, нерозривно пов’язаних із ландшафтом – топохронів³⁸.

Вітчизняне бачення історичної регіоналістики теж будується на розгляді регіонального співтовариства як складної хронотопонімічної системи, але як базове умовне поняття вводиться не історико-культурна зона, а історико-географічний регіон³⁹.

Розділ І. Джерела та історіографія проблеми дослідження

Джерельну базу дослідження насамперед склали неопубліковані документи Центрального державного архіву громадських об’єднань України (ЦДАГО України). Слід відзначити матеріали фонду 1 “Центральний Комітет Комуністичної партії України”, оскільки саме ЦК Компартії України аж до серпня 1991 р. отримував найважливішу аналітичну інформацію про суспільно-політичну, соціально-економічну та культурну ситуацію в країні.

У матеріалах опису 32 згаданого фонду сконцентровано листи, записки довідки, телеграми, інформації ЦК Компартії України, його відділів, партійних, радянських органів, ЦК ЛКСМУ, громадських організацій, зборів партактиву і

---

³⁷ Кучеренко Т.В. Регіональний фактор у політичному процесі України: автореф. дис. на здобуття наукового ступеня канд. політ. наук: спец. 23.00.02 “Політичні інститути та процеси” / Т.В. Кучеренко. – К., 2002. – С.4.

³⁸ Верменич Я. Нова локальна історія та історична регіоналістика: експлікація термінів / Я. Верменич // Регіональна історія України. Збірник наукових статей. Випуск 1. – 2007. – С.19.

³⁹ Верменич Я. Нова локальна історія та історична регіоналістика: експлікація термінів / Я. Верменич // Регіональна історія України. Збірник наукових статей. Випуск 1. – 2007. – С.20.

громадськості про тенденції в розвитку громадсько-політичних формувань в Україні, соціально-економічну ситуацію і становище в культурній сфері. Архівні справи, які містяться в описі 32, дозволяють прослідкувати як загальноукраїнські суспільно-політичні процеси, так і ситуацію в окремих регіонах країни та роль Компартії України в загальнодержавному житті.

Надзвичайно важливе значення мають справи, зосереджені в описі 11 (стенограми засідань Політбюро ЦК Компартії України і документи, які заслуховувалися та приймалися на засіданнях вищого партійного керівництва). Завдяки аналізу цих документів автор отримав змогу проаналізувати внутрішньополітичну боротьбу, яка велася в середовищі Компартії України щодо майбутніх напрямків діяльності, і виявити глибинні причини політики партійно-радянської номенклатури.

В архівних сховищах ЦДАГО України містяться також матеріали ряду новітніх українських політичних партій України. Дослідження змісту справ фондів 270 “громадське об’єднання – Народний Рух України (1989-1998 рр.)”, 271 “Українська республіканська партія (1989-1998 рр.)”, 272 “Демократична партія України (1990-1994 рр.)” дозволило автору простежити соборницьку діяльність провідних українських національно-демократичних партій і їх ставлення до форми державного устрою країни та місцевого самоврядування.

Значна документальна база про діяльність органів влади України в період незалежності сконцентрована в Центральному державному архіві вищих органів влади та управління України (ЦДАВО України).

Особливе значення для нашого дослідження мала офіційна документація, що концентрувалася в Адміністраціях Президентів України і відкладена у фонді 5233 “Адміністрація Президента України”. Зокрема, в описі 1 фонду зберігаються важливі документи, що яскраво висвітлюють всі труднощі зовнішньополітичних і внутрішньополітичних викликів, які стояли перед країною в 1992-1994 рр. Натомість опис 2 фонду 5233 зберігає матеріали періоду 1994–1997 рр., які відображають зусилля адміністрації Президента України Л.Кучми щодо стабілізації ситуації в країні і подолання дезінтеграційних ризиків.

Документи відкладені у фонді 5225 “Центральна виборча комісія, м. Київ” дали змогу проаналізувати через програми і статuti провідних українських партій та офіційні програми кандидатів на посаду Президента України ставлення політичних сил до форми державного устрою і рівня місцевого самоврядування.

Становище в культурно-освітній сфері України в кінці 80-х – на початку 90-х рр. ХХ ст. розкривають архівні матеріали фонду 5116 “Міністерство культури Української РСР, м. Київ, оп.19”.

У ході дослідження використовувався фонд 5235 “Уряд Української Народної Республіки в екзилі”. У ньому, серед іншого, зберігаються матеріали зібрані українською діаспорою про національно-державне відродження в Україні в 1987-1991 рр., а також добірка матеріалів про передачу влади Державним центром УНР українській державній владі в 1992 р.

Матеріали Галузевого державного архіву СБУ (ГДА СБУ) дають можливість простежити становлення українських політичних структур в кінці 80-х рр. ХХ століття і ставлення їх лідерів до проблеми єдності країни та статусу національних меншин. Так, опис 14 фонду 16 (Таємне діловодство ВЧК-КДБ) дає змогу проаналізувати ставлення до майбутнього устрою країни діячів Української Гельсінської спілки, Українського культурологічного клубу, Українського демократичного союзу і т д.

Частина документального матеріалу, що відображає регіональні процеси в умовах становлення незалежної України, міститься в обласних державних архівах. Це, в першу чергу стосується матеріалів обласних партархівів, які після заборони Компартії України в серпні 1991 р. потрапили до обласних державних архівів.

Зокрема, значна добірка матеріалів про русинство й суспільно-політичні процеси на Закарпатті в період національно-державного відродження в Україні міститься в фонді 1 “Закарпатський обком Компартії України” Державного архіву Закарпатської області. В архіві також сконцентровано значний масив

регіональної періодичної преси, на сторінках якої відображено позиції провідних політичних сил краю.

Соціально-економічне становище шахтарських регіонів Донбасу в умовах розпаду СРСР, страйковий рух та політичне життя Луганщини ілюструють матеріали Державного архіву Луганської області (ф.179 “Луганський обком Компартії України”; ф.5 “Луганський міськком Компартії України”).

Матеріали Державного архіву Харківської області розкривають сприйняття комуністами Слобожанщини національно-державних процесів і реакцію населення регіону й жителів м. Харкова на зміни в республіці (ф.2 “Харківський обком Компартії України”).

Становлення націонал-демократичного руху на Півдні України в умовах розпаду СРСР і спроби партійно-радянської номенклатури зберегти свої владні повноваження завдяки ініціюванню штучного “новоросійства” і маніпулюванню страхами національних меншин прослідковується в архівних збірках Державного архіву Одеської області (ф. П-11 “Одеський обком Компартії України”).

Ставлення населення Центральної України до державотворчих процесів відображають матеріали Державного архіву Вінницької області (ф.П-136 “Вінницький обком Компартії України”; ф. П-87 “Вінницький міськком Компартії України”).

Процеси національно-релігійного відродження в Галичині в кінці 80-х рр. ХХ ст. відображені в матеріалах Державного архіву Івано-Франківської області (ф. П-1 “Івано-Франківський обком Компартії України”). Завдяки документам цього фонду ми отримали детальну інформацію про скликання Галицької асамблеї в 1991 р. і форми боротьби прикарпатських комуністів з націонал-демократичною владою регіону.

Важлива для дослідження інформація зберігається в матеріалах фондів Державного архіву Тернопільської області. В добірках цього архіву зберігаються як документи партархіву (ф. П-1 “Тернопільський обком Компартії України”), так і документи ряду громадських організацій та

регіональних структур націонал-демократичних політичних партій, які дозволяють проаналізувати соборницьку діяльність націонал-демократичних об'єднань (ф. Р-3447 “Тернопільська обласна організація Української республіканської партії (1988 – 1995 рр.)”; ф. Р-3448 “Тернопільська обласна спілка політв'язнів і репресованих України (1990 – 1993 рр.)”; ф. Р-3450 “Громада Подільського краю Тернопільщини (1986 – 1994 рр.)”).

Суспільно-політичне життя Чернівецької області в умовах становлення незалежної України відображено в колекції архівних документів Державного архіву Чернівецької області. Архівні матеріали фонду П-1 “Чернівецький обком Компартії України” (оп.60) дають змогу проаналізувати діяльність комуністів і визначити вплив румунського зовнішньополітичного фактору на суспільне життя регіону.

Однак з огляду на недавнє історичне минуле описуваних у праці подій, значна кількість документів не встигла відкластися в державних архівах. У зв'язку з цим для написання дослідження зросло значення матеріалів ЗМІ, а також використання збірників документів і мемуарної літератури.

Значна роль преси в сучасному суспільно-політичному житті, її відкритість і поінформованість, а також необхідність залучати інформацію з регіонів зумовило широке використання в дослідженні матеріалів ЗМІ. Так, процес національно-державного відродження України і становлення її державності широко висвітлювався на сторінках “Літературної України”, “Голосу України”, “Урядового кур'єра”, “За вільну Україну”. В умовах обмеження свободи слова в епоху правління Л.Кучми об'єктивність зберігалася на шпальтах газет “День”, “Дзеркало тижня”, “Експрес”, “Україна молода”. Протягом останніх років значний масив інформації з досліджуваної проблеми знайшов відображення в суспільно-політичних журналах “Корреспондент”, “Контракти”, “Новинар”, “Український тиждень” тощо. Крім того, в дослідженні широко використані публікації з регіональних пресових видань 12 областей України.

Не можна обминути увагою використані в праці Інтернет-джерела, які оперативнo й об'єктивнo доповнювали інформаційну картину подій. Серед них відзначимо: www.pravda.com.ua; www.president.gov.ua; www.mfa.gov.ua; maidan.org.ua; www.oglyadach.com; www.radiosvoboda.org; focus.in.ua; www.zik.com.ua.

Надзвичайно цікавий матеріал для розуміння ставлення українського суспільства до процесів державотворення й аналізу регіональних відмінностей ми отримуємо завдяки соціологічним дослідженням Є.Головахи, А. Зоткіна, І.Кононова, А.Круглашова, О.Литвиненка, В.Небоженка, Н.Паніної, В.Середа, М.Чурилова, Л.Шангіної, С.Щудло, Ю.Якименка⁴⁰.

У зв'язку з недавністю подій ми також не можемо говорити про опубліковані збірники документів, які б комплексно висвітлювали історію періоду 1990-2008 рр. Відзначимо, що значна кількість програмових документів українських політичних партій початку 90-х рр. ХХ ст., виступи політичних діячів і законодавство України з національного питання висвітлені в збірнику документів і матеріалів “Національні процеси в Україні: історія і сучасність”⁴¹.

---

⁴⁰ Головаха Е.И., Панина Н.В., Чурилов Н.Н. Киев: 1990-91 (Социологические репортажи) / Е.И. Головаха, Н.В. Панина, Н.Н. Чурилов. – Киев: Наук. Думка. 1992. – 140 с.; Зоткін А. Роль регіональних еліт та столичного істеблїшменту у формуванні владної еліти України / А.Зоткін // Соціологія: теорія, методи, маркетинг. – 2004. – №3. – С.95-108; Кононов І. Донбас: етнічні характеристики регіону / І.Кононов // Соціологія: теорія, методи, маркетинг. – 2003. – №2. – С.72-97; Кононов І. Жителі Донбасу: особливості культури і здатність до самореалізації за умов суспільних змін (Аналізуючи матеріали сфокусованих групових інтерв'ю) / І.Кононов // Соціологія: теорія, методи, маркетинг. – 2002. – №3. – С.80-102; Кононов І.Ф. Донбас та Галичина: причини напруженості в стосунках та пошук історичного компромісу / І.Ф.Кононов // Стосунки Сходу та Заходу України: минуле, сьогодення та майбутнє: Матеріали Всеукраїнської конференції, Луганськ, 25-26 травня 2006 р. – Луганськ: Знання, 2006. – С.5-27; Круглашов А. Буковинська етнополітична мозаїка / А. Круглашов // Політичний менеджмент. – 2004. – №2. – С.47-67; Круглашов А. Регіональна етнополітична стабільність: історична ретроспектива (на прикладі Чернівецької області) / А. Круглашов // Політологічні та соціологічні студії. Збірник наукових праць. – Т.ІІІ. – Чернівці: Рута, 2005. – С.11-39; Литвиненко О., Якименко Ю. Російськомовні громадяни України: “уявна спільнота” як вона є / О. Литвиненко, Ю. Якименко // Дзеркало тижня. – К., 2008. – 17 травня. – С.7; Небоженко В. Кримська проблема України / В. Небоженко // Розбудова держави. – 1992. – №6. – С.3-8; Середа В. Стосунки Сходу та Заходу України: історичні ідентичності і націєструктуруючі процеси / В. Середа // Стосунки Сходу та Заходу України: минуле, сьогодення та майбутнє: Матеріали Всеукраїнської конференції, Луганськ, 25-26 травня 2006 р. / Наук. ред. І.Ф.Кононов. – Луганськ: Знання, 2006. – С.183-196; Шангіна Л. Про країну, державу та громадян у перехідному віці / Л. Шангіна // Дзеркало тижня. – К., 2006. – 19-26 серпня. – С.1-3; Щудло С. Регіональні моделі соціальної ідентифікації сучасного українського суспільства / С.Щудло // Ціннісно-смысловий вимір буття українського суспільства і перспективи українського націоналізму. Матеріали ІІІ Міжнародної наукової конференції, Івано-Франківськ, 2007. – Івано-Франківськ: Місто НВ, 2007. – С.668-674.

⁴¹ Національні процеси в Україні: історія і сучасність. Документи і матеріали. Довідник. У 2 ч. / Упоряд.: І.О. Кресіна, В.Ф. Панібудьласка; За ред. В.Ф. Панібудьласки. – К.: Вища школа, 1997. – Ч.2. – 704 с.

Програмові засади українських партій з досліджуваної проблеми вивчалися також завдяки партійним виданням та інформації з інтернет-інформації⁴².

Збірник епістолярно-публіцистичної спадщини з Інтернету періоду виборчого протистояння 2004 р. “Новели Помаранчевої революції”⁴³ дає змогу дослідити ставлення простих громадян України до сепаратистських проявів під час президентських виборів 2004 р.

Процес підготовки до Сіверськодонецького з’їзду ІІ, виступи доповідачів на ньому і підсумкові документи зібрані в збірнику В.Голенка і В.Тихонова⁴⁴.

Значним підґрунтям роботи стали також закони, постанови та інші акти Верховної Ради України, укази і розпорядження Президентів України, постанови та розпорядження Кабінету Міністрів України та інших органів виконавчої влади і рішення органів місцевого самоврядування.

Відзначимо, що більшість представників влади, лідерів партій і авторитетів громадської думки, що вершили долі українського суспільства в період незалежності залишаються і сьогодні дієвими особами в українській історії, а тому вони ще не залишили для дослідників мемуарної літератури.

У зв’язку з цим більшість використаних у дослідженні праць мемуарного характеру є одночасно програмовими документами державних діячів, політиків і представників мистецтва і їх баченням шляху розвитку країни.

Так, чи не найяскравіше дух епохи 1994-2004 рр. і психологію поведінки владних еліт в той час розкриває книга екс-президента Л.Кучми “Україна – не Росія”⁴⁵. Багато аспектів внутрішньої політики адміністрації Л.Кравчука розглянуто в спогадах М.Михальченка і В.Андрущенка⁴⁶.

Позицію націонал-демократів у процесі державного будівництва і їх бачення консолідації українського суспільства висвітлено в працях відомих

---

⁴² Народно-демократична партія. Декларація. Програма. Статут. – К.: СМП “Аверс”, 1997. – 34 с.

⁴³ Новели Помаранчевої Революції / [ред.-упор.: Дзіковський П., Миронов О., Солодько П.]. – Дрогобич: Вид. фірма “Відродження”, 2005. – 264 с.

⁴⁴ Голенко В.Н., Тихонов В.Н. Северодонецк: точки не будет / В.Н. Голенко, В.Н. Тихонов. – Луганск: ПЦ “Максим”, 2008. – 296 с.

⁴⁵ Кучма Л. Україна – не Росія / Л.Кучма. – М.: Время, 2004. – 560 с.

⁴⁶ Михальченко Н.И., Андрущенко В.П. Беловежье. Л.Кравчук. Украина 1991-1995 / Н.И. Михальченко, В.П. Андрущенко. – К.: Центр духовной культуры, 1996. – 512 с.

українських дисидентів і політичних діячів Ю.Бадзьо, Л.Лук'яненка і М.Косіва⁴⁷.

Роль та значення національної преси в боротьбі за незалежність держави і помилки початкового періоду відновлення української державності висвітлені в мемуарній праці В.Карпенка⁴⁸.

Ідеологію промисловців Сходу України, яка стала базою ідеї донецького економічного федералізму, розкрито в праці В.Ландика⁴⁹.

Почуття значної частини культурної еліти в часи Помаранчевої революції надзвичайно емоційно і щиро розкриті в книзі О.Забужко "Let my people go: 15 текстів про українську революцію"⁵⁰.

Трансформацію офіційної позиції комуністів щодо русинської проблеми відображено в книзі спогадів і документів багатолітнього керівника регіонального осередку Компартії України І.Миговича⁵¹. Натомість спогади про діяльність окремих русинських діячів описано в праці П.Годьмаша і С.Годьмаша⁵².

Значну інформацію про діяльність Галицької асамблеї отримуємо з мемуарних статей її лідерів С.Давимуки, М.Яковини⁵³.

Аналізуючи історіографію проблеми дослідження, відзначимо, що в сучасній науковій літературі існує декілька підходів щодо оцінки ступеня єдності країни і причин дезінтегрованості нації. Зокрема, значна частина вчених виводить першопричини відмінностей регіонів України в наслідках радянської

---

⁴⁷ Бадзьо Ю. Український вибір / Ю. Бадзьо. – К.: Смолоскип, 2004. – 56 с.; Лук'яненко Л. Виступ в обговоренні концепції проекту Конституції України // Лук'яненко Л. Народження нової ери. – К.: "Універсальна газета", 1997. – С.103-110; Лук'яненко Л. Національна ідея і національна воля / Л.Лук'яненко – К.: МАУП, 2003. – 296 с.; Косів М. Воскресають лиш там, де є могили / М. Косів. – Львів: Піраміда, 2006. – 540 с.

⁴⁸ Карпенко В. На кругому повороті. Газета "Вечірній Київ": від перестройки до незалежності / В. Карпенко. – К.: Нора-Друк, 2004. – 372 с.

⁴⁹ Ландик В. Знаю куда идем... / В. Ландик. – Донецьк, 1994. – 31 с.

⁵⁰ Забужко О. Let my people go: 15 текстів про українську революцію. 2-е вид. випр / О. Забужко. – К.: Факт, 2006. – 232 с.

⁵¹ Мигович І. Закарпаття: на зламі епох: Статті. Виступи. Інтерв'ю / І. Мигович. – Ужгород: Вид-во В.Падяка, 2008. – 384.

⁵² Годьмаш П., Годьмаш С. Подкарпатская Русь и Украина / П. Годьмаш, С. Годьмаш. – Ужгород: ВАТ "Патент", 2003. – 388 с.

⁵³ Давимука С. Незабутній народний голова. Львівський період державотворчої діяльності В.Чорновола 1990-1992 років / С. Давимука // Молодь України. – К., 2003. – 11 квітня. – С.2.; Давимука С. А за синами йдуть батьки... / С. Давимука // Голос України. – К, 2004. – 11 грудня. – С.4.; Давимука С. Дитя Галичини – не сепаратизм, а соборність / С. Давимука // Високий замок. – 2004. – 11 грудня. – С.3; Яковина М. Хто ділить і руйнує соборну Україну? / М. Яковина // Львівська газета. – Львів, 2004. – 23 грудня. – С.4.

спадщини. Так, відомий український вчений з діаспори Р.Шпорлюк зазначає, що в 90-х рр. українців розділяло саме ставлення до комунізму і радянської спадщини. Він попереджав, що цей поділ може навіть перетворитися на етнічний, щось на зразок “українсько-російського розколу, якщо комуністам вдасться роль представників російського чи то пак російськомовного населення”⁵⁴.

Фактично з цією думкою погоджується відомий український публіцист і письменниця О.Забужко, яка заперечує розкол України в 2004 р. за географічною, лінгвістичною чи релігійною ознакою. Вона вважає, що розкол проходить не “в просторі”, а “в часі”. На її думку, по одній стороні тут–новонароджене й повнокровне громадянське суспільство, а по другій стороні перебувають люди, які з різних причин були “експатрійовані” в радянське тоталітарне минуле⁵⁵.

Письменниця також відмовляється визнавати кліше, що В.Янукович був “проросійським” кандидатом, а В.Ющенко – “прозахідним”. Вона стверджує, що В.Янукович сприймався не настільки “проросійським”, скільки, насамперед, “прокримінальним”⁵⁶.

Канадський історик Т.Кузьо відзначає, що українські регіональні та мовні відмінності перешкоджають не тільки національній інтеграції, а й поширенню громадянського суспільства на всю країну⁵⁷.

В Україні, як зазначає Т.Кузьо, слабкими виявилися фактори, здатні мобілізувати населення на модернізацію – держава, суспільство і національна ідентичність. Він також наголошує на тому, що українські політичні й мовні кордони є спірними з Росією, а більшість росіян у Російській федерації все ще важко сприймають українців як окрему етнічну групу⁵⁸.

---

⁵⁴ Шпорлюк Р. Імперії та нації / Р. Шпорлюк / Пер. з англ. – К.: Дух і Літера, 2000. – С.230-231.

⁵⁵ Забужко О. Let my people go: 15 текстів про українську революцію. 2-е вид. випр. / О. Забужко – К.: Факт, 2006. – С.55.

⁵⁶ Забужко О. Let my people go: 15 текстів про українську революцію. 2-е вид. випр. / О. Забужко – К.: Факт, 2006. – С.42.

⁵⁷ Кузьо Т. Пострадянські перетворення в Україні: теоретико-порівняльний аспект / Т. Кузьо // Українське суспільство на шляху перетворень: західна інтерпретація / За ред. В.Ісаїва. – К.: Вид. дім “КМ Академія”, 2004. – С.53.

⁵⁸ Кузьо Т. Пострадянські перетворення в Україні: теоретико-порівняльний аспект / Т. Кузьо // Українське суспільство на шляху перетворень: західна інтерпретація / За ред. В.Ісаїва. – К.: Вид. дім “КМ Академія”, 2004. – С.50, 63.

Історик В.Расевич, аналізуючи причини галицької особистості, відзначає, що конфесійний чинник діє як роз'єднальний у випадку розмежування галичани – наддніпрянські українці⁵⁹.

На думку соціолога А.Поступного головна причина розколу України – соціально-економічна. Дослідник вбачає її зміст в тому, що індустріальні області Сходу і Півдня країни тісно пов'язані з партнерами з СНД, а населення Заходу зорієнтовано на працю в країнах Євросоюзу. Для виходу з цієї ситуації соціолог пропонує орієнтуватися на внутрішні ресурси для розвитку держави⁶⁰.

Більше того, на думку історика Ю.Рарога, розкол українського суспільства на Схід і Захід є “найважливішою умовою утримання влади в руках бюрократично-мафіозних кланів під прикриттям офіційних демократичних інститутів”⁶¹.

Частина науковців взагалі не визнають існування серйозного розколу між різними частинами України. Зокрема, відомий історик Я.Грицак, заперечуючи існування поділу України на Схід-Захід, вважає, що можна говорити “не лише про дві, але й про двадцять дві, а якщо хочете – навіть про двісті двадцять дві України”⁶². На його думку, Україну втримують спільні цінності. Тому країна колеться, але не розколюється.

Перш за все, вважає Я.Грицак, це страх перед конфліктами, що забезпечує мінімум політичної стабільності і прагнення до компромісів. Історик бачить коріння цього стану перед 1991 р.; а навіть перед 1917 р.: виявляє його зразки впродовж усієї сучасної української історії. На його думку, це типова постава людей у зоні великого й затяжного конфлікту, бо саме вона гарантує максимальні шанси на виживання⁶³.

---

⁵⁹ Расевич В. Львів націоналістичний? / В. Расевич // *Leopolis multiplex*. – К.: Грані-Т, 2008. – С.176-189.

⁶⁰ Поступной А.Н. Социально-экономические факторы раскола населения Украины на президентских (2004 г.) и парламентских (2006 г.) выборах / А.Н. Поступной // *Розвиток демократії і демократична освіта: Збірник матеріалів IV міжнародної наукової конференції 28-30 вересня 2006*. – К.: Вид-во НПУ імені М.П.Драгоманова, 2007. – С.53-54.

⁶¹ Рарог Ю.В. Феномен теневой власти и перспективы государственного строительства в Украине / Ю.В. Рарог // *Розвиток демократії і демократична освіта: Збірник матеріалів IV міжнародної наукової конференції 28-30 вересня 2006*. – К.: Вид-во НПУ імені М.П.Драгоманова, 2007. – С.383.

⁶² Грицак Я. Страсті за націоналізмом. Історичні есеї / Я. Грицак. – К.: Критика, 2004. – С.227.

⁶³ Грицак Я. Життя, смерть та інші неприємності / Я. Грицак. – К.: Грані-Т, 2008. – С.49, 51.

З безпеки як загальної української цінності, на думку Я.Грицака, постає й ефект двох Україн: мовно-культурні відмінності можна відносно легко радикалізувати нагнітанням страху, що Схід є загрозою для Заходу, а Захід є загрозою для Сходу⁶⁴.

У свою чергу, польська дослідниця О.Гнатюк розглядає поділ України на Схід і Захід як елемент інтелектуальної конструкції і виявляє, що такий український фаталізм є типовим способом трактування проблеми, своєрідним кліше, яке легко тиражувати, тому що воно прижилося на макрорівні⁶⁵.

Більше того, відомий історик сучасності Г.Касьянов стверджує, що у більшості випадків федералістські чи сепаратистські заяви та гасла не виходили за межі з'ясування відносин з Києвом і закінчувалися або закулісними угодами, або природним згасанням штучно роздмуханих авантюр⁶⁶.

Натомість для директора Інституту масової інформації С.Тарана існуючі в країні регіональні розбіжності аж ніяк не перешкоджали її розвитку. На його думку, завдяки тому, що в різних регіонах ціна символів політичної самоідентифікації – статус рідної мови, значення історії і культури, роль ідеології – різна, між Сходом і Заходом можливий був неопублічний компроміс.

“Східняки” отримали в управлінні економічні важелі, і їх еліта не особливо переживала за мовні питання. “Західняки” отримали свою державну українську мову, офіційно проголошений курс на євроінтеграцію і демократичні цінності⁶⁷.

М.Маринович дає власне оригінальне пояснення функціональних завдань різних частин України. Він говорить про Січ (Схід) і Галичину як регіони, чие завдання – надати архімедівську точку опори для геополітичного переполусування України (в першому випадку – на Схід, в другому – на Захід).

На його думку, “Січ (ширше – Схід) і Львів (ширше – Захід, зокрема Галичина) лише запліднюють, тоді як виношує плід центральне осердя України

---

⁶⁴ Грицак Я. Життя, смерть та інші неприємності / Я. Грицак. – К.: Грані-Т, 2008. – С.174.

⁶⁵ Гнатюк О. Прощання з імперією: Українські дискусії про ідентичність / О. Гнатюк. – К.: Критика, 2005. – С.374.

⁶⁶ Касьянов Г. Україна 1991–2007: нариси новітньої історії / Г. Касьянов. – К.: Наш час, 2008. – С.88.

⁶⁷ Таран С. Восток-Запад: одним хлеба, другим – зрелищ / С. Таран // Зеркало недели. – К., 2005. – 12 марта. – С.20.

– земля стародавніх полян із її вершиною Києвом. Саме в цій землі міститься, головне лоно, в якому періодично визріває синтеза України”⁶⁸.

У науковій думці існують також спроби пов’язати існуючі протиріччя в країні з міжнародно-політичним становищем країни. Так, відомий політолог О.Дергачов, базуючись на результатах соціологічних досліджень, стверджує, що неконсолідованість українського суспільства не загрожує його цілісності і не може стати скільки-небудь ефективним інструментом зовнішнього впливу. Проте, на його думку, внутрішні слабкості України створюють серйозні проблеми з вибором і забезпеченням масової підтримки її зовнішньополітичної стратегії. У результаті проголошення односторонньої орієнтації чи на пострадянський простір, чи на Захід загостило би внутрішню ситуацію, а тому двохвекторність – швидше не вибір України, а “реальність, об’єктивно отримана нею разом з незалежністю”⁶⁹.

На думку О.Картунова, В.Кременя, О.Маруховської, південно-східні регіони України перебувають у зоні підвищеної конфліктності, оскільки входять до “великої євразійської дуги етнополітичної нестабільності”. Ця дуга простягається від Північної Ірландії до Шрі-Ланки, проходячи через Іспанію (Земля Басків), колишню СФРЮ (Боснію, Герцеговину, Косово), Молдову, Південну та Східну Україну (Крим, Донецький регіон), Південну Росію (Чеченська республіка та увесь Північний Кавказ), Грузію (Абхазьку республіку), Азербайджан і Вірменію (Нагірний Карабах). Туреччину та Іран (курдські провінції), Палестинську автономію, Афганістан, Індію та Пакистан⁷⁰.

Основною причиною поглиблення регіональних відмінностей між Заходом і Сходом дослідники О.Власюк та Н.Прозорова вважали неопрацьованість в Україні державної ідеології та фактичну відсутність “національної ідеї” як бази для формування національної ідентичності, захисту

---

⁶⁸ Маринович М. “Люблю я Львів, та дивною любов’ю...” / М. Маринович // *Leopolis multiplex*. – К.: Грані-Т, 2008. – С.432.

⁶⁹ Дергачов А. Украинско-российские отношения – европейский и евразийский контекст / А. Дергачов // *Полис*. – 2000. – №6. – С.112.

⁷⁰ Калиновський Ю. Проблеми національної безпеки України з точки зору етнополітичних досліджень / Ю. Калиновський // *Нова політика*. – 1999. – №5. – С.58.

громадської свідомості від негативних тенденцій з метою розвитку власного повноцінного громадянського суспільства⁷¹.

Оригінальною, але швидше політичною, ніж науковою видається оцінка причин розколу країни дніпропетровським вченим В.Городяненком. Крім традиційних для проросійських політиків звинувачень українських націоналістів в поширенні української ідентичності, пропаганді прискореної євроінтеграції і вступу в НАТО, поширенню католицизму, утисках російської мови та економічній експлуатації південно-східних регіонів країни, автор стверджує, що регіональний розкол посилює офіційна пропаганда, яка заперечує територіальну, соціально-економічну, культурно-цивілізаційну й етнолінгвістичну наступність сучасної України з УРСР. В.Городяненко вважає, що громадяни зберігають радянські цінності і зразки поведінки, а з 1939 р. склалися умови для формування єдиної української нації⁷². Такі оцінки свідчать, що автор відверто маніпулює соціологічними даними, відстоює давно відкинуту концепцію “радянського народу” і вважає зрадянщення населення Західної України в 1939 р. початком формування української нації.

Натомість відомий дослідник О.Майборода в праці “Російський націоналізм в Україні (1991-1998рр.)” визнав некритичним конфліктогенний потенціал російської меншини в країні і визначив її вплив на єдність країни⁷³.

За словами соціолога В.Хмелька, тема сепаратизму була настільки не актуальною, що навіть не проводилося відповідних досліджень. Як опосередкований показник сепаратистських настроїв він відзначав лише ставлення до об’єднання з Росією в одну державу і ставлення до надання російській мові статусу другої державної⁷⁴.

Англійський дослідник Т.Буккволь в монографії “Україна та європейська безпека” розглянув проблему впливу етнонаціональних процесів на загальноєвропейську безпеку. Автор книжки переконливо довів, що рівень незадово-

⁷¹ Власюк О., Прозорова Н. Карта регіоналізму в колоді маргінальних еліт / О. Власюк, Н. Прозорова // Віче. – 2004. – №10. – С.60.

⁷² Городяненко В.Г. Проблемы консолидации украинского общества на современном этапе / В.Г. Городяненко // Социологические исследования. – 2007. – №2. – С.15-20.

⁷³ Майборода О. Російський націоналізм в Україні (1991–1998 рр.) / О. Майборода. – К., 1999. – 28 с.

⁷⁴ Кульчинський Р. Начальник Донбасу / Р. Кульчинський // Галицькі контракти. – К., 2004. – 6 грудня. – С.24.

лення російською меншиною щодо забезпечення своїх громадянських та культурних прав недостатній для розпалення етнічної мобілізації. Самовизначена етнічна ідентичність і політична лояльність росіян південно-східної України змінювалася з 1991 р., що свідчить про можливість керованого процесу, а також про відсутність етнічного конфлікту між титульною нацією – українцями та найчисельнішою етнічною групою – росіянами завдяки поступливій політиці Києва щодо меншин в Україні та московській політиці стриманості⁷⁵.

На думку торонтського політолога Лукана Вея, непроста ситуація між історично різними областями – Галичиною, Волинню, Закарпаттям і Буковиною з одного боку і Східною та південною Україною з іншого – є свідченням того, що політичний пейзаж країни став “плюралістичним за визначенням”. Культурно-історичні особливості географічної диференціації населення України, як показав канзаський фахівець з української політики Пол д’Аньєрі, є бар’єром для надмірної централізації влади⁷⁶. Неможливість переходу України на авторитарну чи тоталітарну модель розвитку з огляду на багато центрів влади й різницю між Сходом і Заходом підтвердив також в інтерв’ю “Українському тижню” американський посол в Україні В.Тейлор⁷⁷.

Усе ж, незважаючи на загальну критику західними вченими діяльності Л.Кравчука і Л.Кучми, їх досягненням вважають збереження єдності держави попри всі зовнішні та внутрішні перешкоди⁷⁸.

Дослідження дезінтеграційних ризиків України актуалізувалося після подій 2004 р. Так, сепаратистські спалахи в умовах Помаранчевої революції у 2004 р. виникли, на думку доктора соціологічних наук Л.Бевзенка, як конкурентне міфологічне середовище по відношенню до головного міфу Майдану про викрадену Правду, Свободу, Рівність, Демократію. Він вважав,

---

⁷⁵ Рибалко О. Етнонаціональні процеси в Україні: європейська проекція / О. Рибалко // Нова політика. – 1999. – №2. – С.67.

⁷⁶ Умланд А., Бредіс І. Пострадянський парадокс: демократія в Україні, автократія в Росії / А.Умланд, І.Бредіс // Дзеркало тижня. – К., 2008. – 1 березня. – С.5.

⁷⁷ Тейлор В. Американський інтерес / В.Тейлор // Український тиждень. – 2008. – 1-7 серпня. – С.16.

⁷⁸ Кураєв О.О. Katrin Bockh, Ekkehard. Völke Ukraine. Von der Roten zur Orangen Revolution. – Regensburg: Friedriech Pustet, 20007/ – 256 s. / О.О. Кураєв // Український історичний журнал. – 2008. – №5. – С.218.

що втраченою здавалася регіональна гідність, люди почали відчуватися “другим сортом” і повстали проти цього⁷⁹.

Відомий філософ М.Попович також погоджувався, що прихильників Майдану наповнювала ідея Свободи. Натомість позиція південно-східних регіонів, на його думку, була зумовлена суто матеріальними інтересами населення розореної індустріальної частини краю і була виразно тред-юніоністською. Населення цих регіонів вдалося до ідеології “класового миру”, співробітництва зі “своїми” капіталістами задля досягнення спільної економічної мети⁸⁰.

На думку Г.Касьянова, виник не так розкол країни за уявними кордонами “Схід – Захід”, “російськомовні – україномовні”, як цілком реальне провалля між правлячими владними елітами й більшістю населення, між багатими і бідними, між бюрократією та громадянами⁸¹.

Дослідник виборчих процесів, доктор філософських наук С.Рябов вважав, що інтерпретація Помаранчевої революції як конфлікту між регіонами України є підміною справжньої причини політичної кризи її видимим проявом. На його думку, відмінність між Сходом і Заходом, Півднем та Північчю України є умовною, вона не роз’єднує людей, а навпаки дозволяє їм відчути своєрідність кожного. Вчений вважає, що причина кризи – не в розрізненні регіонів, а в конфлікті по лінії “законність і порядок” – “сваволя та беззаконня”, а про це свідчить і той факт, що порушення виборчих процедур і фальсифікації результатів під дією місцевої влади чинилися по всій Україні⁸².

Дослідники також здійснюють спроби виробити практичні рекомендації для ліквідації дезінтеграційних тенденцій. Так, на думку директора соціологічної служби Центру імені Разумкова А.Биченка, для ліквідації розколу по лінії Схід – Захід в Україні слід створити єдиний інформаційний та освітній

---

⁷⁹ Бевзенко Л.Д. Регіон як явище соціальної самоорганізації / Л.Д. Бевзенко // Практична філософія. – 2006. – №2. – С.172.

⁸⁰ Попович М. Перед вічним Майданом / М. Попович // Критика. – К., 2005. – Ч.3. – С.4.

⁸¹ Касьянов Г. Україна 1991–2007: нариси новітньої історії / Г. Касьянов. – К.: Наш час, 2008. – С.403.

⁸² Рябов С. Вибори як дзеркало протиріч українського суспільства / С. Рябов // Вибори та демократія. – 2004. – №2. – С.79-80.

простір (у Львові і Донецьку історію повинні вивчати однаково...) і розпочати державну програму з розвитку внутрішнього туризму⁸³.

Академічний директор Центру міської історії Центрально-Східної Європи у Львові Тарік Сіріл Амар вважає, що об'єднаною загальноукраїнською метою повинно стати подолання радянського спадку⁸⁴.

Існують також праці, в яких основний наголос в об'єднаних процесах робиться на ідеї нації. Так, для Л.Лук'яненка консолідована нація – “коли нація прийняла ідею величчя нації за свій ідеал”. Він вважає, що “мусимо повернутися до нормального світогляду, за якого кровна спорідненість, прив'язаність до української землі та спільна історична доля мають головне, найбільш фундаментальне значення. Його слід сприйняти, відчути, усвідомити і після цього дивитися на розбіжність у політичних, релігійних поглядах як на щось другорядне”⁸⁵.

Значна увага в наукових колах приділяється ролі української мови як об'єднуючого фактору для країни. Так, мовознавець Л.Масенко для об'єднання країни надає великого значення поширенню державної мови. На її думку, утвердження в незалежній Україні мови найчисельнішого корінного етносу у функції державної цілком відповідає європейському принципу мовно-культурного будівництва і є єдиним шляхом консолідації населення й гармонізації міжетнічних стосунків у країні⁸⁶.

Дослідниця зауважує, що вживання двох мов у масовій комунікації завжди є надлишковим, кожне суспільство стихійно тяжіє до одномовності. Тому двомовність, на її думку, веде до витіснення із сфер комунікації тієї мови, яка перебуває в слабшій позиції. Звідси Л.Масенко робить висновок, що “немає жодного сумніву в тому, що проект збереження і захисту російської мови та

---

⁸³ Грицик Ю. Чому і в чому ми різні? / Ю.Грицик // Експрес. – Львів, 2006. – 2-9 листопада. – С.10.

⁸⁴ Тарік Сіріл Амар. Кілька зауваг про Львів, радянізацію та радянський Львів / Тарік Сіріл Амар // *Leopolis multiplex*. – К.: Грані-Т, 2008. – С.196.

⁸⁵ Лук'яненко Л. Національна ідея і національна воля / Л. Лук'яненко – К.: МАУП, 2003. – С.283.

⁸⁶ Масенко Л. (У) мовна (У) країна: Популярне видання / Л. Масенко. – К.: Темпора, 2007. – С.10.

культури в Україні є проектом реального збереження і дальшого функціонування імперії в її найсуттєвішому вимірі”⁸⁷.

Г.Залізняк вважає, що вплив європейської цивілізації із Заходу та євразійської – зі Сходу в мовному аспекті корелює з підтримкою української мови на Заході країни та російської на її Сході. Дослідниця визнає, що побудова збалансованої моделі ускладнюється тим, що україномовні та російськомовні громадяни по-різному бачать не лише мовне майбутнє країни, але й її цивілізаційний вибір. Отже мовні проблеми в Україні виходять далеко за межі суто лінгвістики у сферу політики та цивілізаційного майбутнього країни⁸⁸.

На думку В.Галенка, загроза державі від надання російській мові статусу другої державної полягає в тому, що це фактично означатиме перетворення росіян на окремий народ і, відповідно, наділення його правом на національне самовизначення чи то в складі України, у федеративному зв’язку з українцями, чи то в союзі з іншими народами (передовсім, російським), чи то окремо⁸⁹.

Науковець В.Говгаленко вважає ідеалом мовної політики збереження єдиною державною мовою української поряд з реальним забезпеченням функціонування місцевих мов у місцях компактного проживання етносів і, передусім, корінних народів, а також забезпечення можливості отримання освіти на рідній мові для представника будь-якої національності в Україні. На думку науковця, єдина державна мова має комунікативну функцію, яка об’єднує народи в державі. Натомість варіант введення двох державних мов більш конфліктний з огляду на надання преференцій мові, яка і так витісняє мову одного з основних етносів у країні. Розмежування принципів застосування двох мов важко провести, маючи на увазі функціонування в армії, науці, побуті, соціальній й інших сферах. При наявності вільного вибору мови продовжиться катастрофічне витіснення української мови російською, більш матеріально і інституціонально забезпеченої. У випадку ж введення обов’язковості вивчення

---

⁸⁷ Масенко Л. (У) мовна (У) країна: Популярне видання / Л. Масенко. – К.: Темпора, 2007. – С.51-52, 56.

⁸⁸ Залізняк Г. Мовні орієнтації та цивілізаційний вибір українців / Г. Залізняк // Мовна політика та мовна ситуація в Україні: Аналіз і рекомендації / За ред. Ю.Бестерс-Дільгер. – К.: Вид. Дім “Києво-Могилянська академія”, 2008. – С.133. 165.

⁸⁹ Галенко В. Українська мова й принципи Гаузе /В. Галенко // Сучасність. – 2008. – №10. – С.36.

двох мов це не принесе полегшення в регіони, звідки виходить ініціатива введення другої мови, але призведе до погіршення становища малих народів, яким прийдеться вивчати три мови⁹⁰.

З огляду на тривалу дискримінацію в Україні мови корінного етносу О. Андрійчук запропонував здійснювати політику позитивної дискримінації для відновлення українською мовою власного мовного простору⁹¹.

На думку В. Кулика, компромісним розв'язанням мовної проблеми може стати надання російській мові статусу регіональної. Він вважає, що причина невдоволення російськомовних громадян не стільки в обсязі реального вживання їхньої мови, як у її низькому правовому статусі, котрий може призвести, на їхнє переконання, до звуження сфери її вживання в майбутньому. Тому навіть помірне підвищення статусу російської мови здатне покращити їхнє ставлення, а відтак знизити дестабілізаційний потенціал мовної проблеми в українському суспільстві⁹².

У свою чергу дослідник О. Лагутін стверджує, що в Україні проводиться політика стирання міжетнічних відмінностей, аналогічна тій, яка реалізовувалася в СРСР. На його думку, закріплення демократичних принципів національної політики в законах і Конституції республіки є суто декларативним, а російська мова в Україні не отримала офіційного визнання, яке б відповідало її реальному поширенню⁹³.

Дослідники національної політики в посткомуністичних країнах чеські вчені В. Данчак і М. Павка констатують, що вживання мови вельми сильно детермінує політичні надбання українців, загрожує незалежності країни. Вони вважають, що “існування української мови не є захищеною, а тим більше це

---

⁹⁰ Говгаленко В. Язык в поствыборном соусе . Каковы перспективы решения одной из важнейших проблем / В. Говгаленко // Зеркало недели. – К., 2006. – 3 июня. – С.21.

⁹¹ Андрійчук О. Бремя толерантности: о статусе языка и демократических стандартах / О. Андрійчук // Зеркало недели. – К., 2006. – 8 июля. – С.20.

⁹² Кулик В. Мовна політика та суспільні настанови щодо неї після Помаранчевої революції / В. Кулик // Мовна політика та мовна ситуація в Україні: Аналіз і рекомендації / За ред. Ю. Бестерс-Дільгер. – К.: Вид. Дім “Кієво-Могилянська академія”, 2008. – С.53.

⁹³ Лагутин А.В. Этнические аспекты институционализации политического процесса на Украине / А.В. Лагутин // Полис. – 2001. – №4. – С.101, 104-105.

загрожує українському народу, а мовна політика держави мусить бути засуджена”⁹⁴.

Не можна не згадати яскравий вислів Д.Мейса щодо значення української мови для єдності країни: “Ніхто не має нічого проти російської культури і мови, але доки українська мова залишатиметься другорядною в очах самих українців, ця нація ніколи не буде єдиною”⁹⁵.

У свою чергу Б. Баурінг вважає, що зараз не потрібно надавати особливий конституційний статус російській мові; з іншого боку в майбутньому це може бути вдалим рішенням⁹⁶.

Значну роль у процесі становлення соборної української держави відіграло формування державних органів влади й національної правової системи. Суперечливість між статтями про повновладдя рад і повноваження президента в діючій Конституції негативно позначилося на державотворенні. Верховна Рада УРСР ще у червні 1991 р., випередивши інші союзні республіки, ухвалила Концепцію нової Конституції. Однак усі республіки – потім незалежні держави – прийняли свої конституції.

Натомість, як зазначав відомий вчений С.Кульчицький, українська політична еліта свідомо відмовилася від боротьби на небезпечному конституційному полі і загальмувала утвердження демократичного устрою й економічних реформ. Внаслідок неокресленості повноважень президента, парламенту, прем’єр-міністра, а також центру і регіонів, державний апарат працював з перервами, легітимна влада виявилася неефективною, рівень криміналізації суспільства загрозово зростав⁹⁷.

У дисертаційному дослідженні В.Авсєвича здійснено періодизацію конституційного процесу в Україні, розкрито політичну боротьбу та позиції

---

⁹⁴ Dančák B., Pavka M. Národnostní politika na Ukrajině –vývoj a efekty // Dančák B., Fiala P. Národnostní politika v postkomunistických zemích. – Brno: Masarokova univerzita, 2000. – S.250.

⁹⁵ Масенко Л. (У) мовна (У) країна: Популярне видання. / Л. Масенко – К.: Темпора, 2007. – С.75.

⁹⁶ Баурінг Б. Мовна політика в Україні. Міжнародні норми та зобов’язання і український закон та законодавство / Б. Баурінг // Мовна політика та мовна ситуація в Україні: Аналіз і рекомендації / За ред. Ю. Бестерс-Дільгер. – К.: Вид. Дім “Києво-Могилянська академія”, 2008. – С.92.

⁹⁷ Кульчицький С.В. Державотворчий процес в Україні (підсумки першого п’ятиріччя) / С.В. Кульчицький // Український історичний журнал. – 1996. – №6. – С.77.

різних гілок влади стосовно проектів Конституції на різних етапах їх обговорення і прийняття⁹⁸.

Доктор політичних наук І. Варзар, піддаючи критиці зміст Конституції України, зауважив, що в ній співвідношення засад унітаризму й автономізму, централізму і регіоналізму визначено нечітко, вийшла “ледь не ілюзія із німецької приказки про жінку котра виявилася «трохи вагітною»”⁹⁹.

Натомість дослідник В. Барнс вважає, що до Конституції України підходить визначення “конституція коротка і заплутана”. Це, на його думку, спричинило в Україні процедурну невизначеність і, як наслідок, злочинне керівництво пережило перехід до постсоціалізму¹⁰⁰.

Недоліки Конституції України 1996 р., на думку М. Томенка, були визначені наступними чинниками:

– історична боротьба за Конституцію в Україні – це боротьба радше за національну ідеологію, національну ідею, а не за Основний закон для влади та громадян;

– Конституція була прийнята як “конституція для світу” (українські зобов’язання перед радою Європи, ймовірна російська загроза, намагання подолати роль аутсайдера в конституційному процесі серед країн колишнього Радянського Союзу), а не “конституція для України”¹⁰¹.

Противником двопалатного парламенту виступив доктор філософських наук М. Михальченко. Він вважає, що для унітарних держав, де є проблеми з сепаратизмом, бікамералізм є небезпечним. Як недолік, вчений і політик називав і те, що в двопалатному парламенті закони приймалися б у три рази

---

⁹⁸ Авсеєвич В.П. Верховна Рада у конституційному процесі в Україні. 1990-1996 рр.: автореф. дис. на здобуття наук. ступеня канд. іст. наук: спец. 07.00.01 “Історія України” / В.П. Авсеєвич – Запоріжжя, 2002. – С.2.

⁹⁹ Варзар І. Про політичну науку слово правдиве промовимо – не апологетичне, а історіологічне / І. Варзар // Нова політика. – 1997. – №3. – С.50.

¹⁰⁰ У пошуках правильної парадигми: Концептуальні перспективи посткомуністичного переходу у країнах Східної Європи / За ред. Д.Гузіни; наук. ред. О.Кокорська – К.: вид-во “Ай Бі”, 2003. – С.262.

¹⁰¹ Томенко М.В. Самоозначення України: від історії до політики (державна стратегія сучасної України в контексті історичних традицій та світового досвіду) / М.В. Томенко. – К.: Заповіт, 1998. – С.128-129.

повільніше через затвердження в нижній і верхній палатах, узгодження позицій, вето верхньої палати тощо¹⁰².

Відомий політолог С.Рябов відстоював думку, що двопалатний парламент не обов'язково пов'язаний з федеративною формою державного устрою. Він заперечує також функцію верхньої палати парламенту як органа представництва регіональних суб'єктів. Головний смисл існування й діяльності верхньої палати парламенту політолог вбачає в розгляді того чи іншого питання з державницьких позицій. Натомість нижня палата парламенту – палата представників – є зібранням, де висловлюються думки й прагнення різних верств населення, регіонів, представлені професійні, партійні тощо інтереси й позиції¹⁰³.

Національно-визвольні рухи та розпад компартійно-радянської системи, що охопив Україну в кінці 80-х р. ХХ ст. – на початку ХХІ ст., призвів до появи численних українських політичних партій. Їх діяльність сприяла наповненню української державності реальним суверенітетом і формуванню демократичного громадянського суспільства.

Значну увагу утворенню й діяльності українських політичних партій в умовах здобуття Україною незалежності присвячено в працях В.Литвина, О.Бойка¹⁰⁴. Спроби комплексного дослідження становлення українських політичних партій у період формування незалежної Української держави започатковано в наукових публікаціях А.Білоуса, Б.Вола, О.Гараня, С.Гелея, О. Жерноклеєва, О.Майбороди, Я.Малика¹⁰⁵.

---

¹⁰² Михальченко М. Політична реформа: шанси на здійснення в 2003-2004 рр. / М. Михальченко // Політичний календар. Інформаційно-аналітичний огляд. – 2003. – №1 (59). – С.3-5.

¹⁰³ Рябов С. Бікамералізм без федералізму. До питання про доцільність двопалатного парламенту в Україні / С. Рябов // Людина і політика. – 2001. – №1. – С.39-40, 43.

¹⁰⁴ Литвин В. Політична арена України: дійові особи та виконавці / В. Литвин. – К.: Абрис, 1994. – 495 с.; Бойко О.Д. Україна в 1985-1991 рр.: основні тенденції суспільно-політичного розвитку: Монографія / О. Бойко. – К.: ПІЕНД, 2002. – 306 с.

¹⁰⁵ Білоус А.О. Політичні об'єднання України / А.О. Білоус. – К.: Україна, 1993. – 108 с.; Гарань О.В. Убити дракона (З історії Руху та нових партій України) / О.В. Гарань. – К.: Либідь, 1993. – 200 с.; Жерноклеєв О. Ідея соборності у програмах галицько-українських політичних партій у кінці ХІХ – на початку ХХ ст. / О. Жерноклеєв // Соборність України: історія і сучасність / За ред. В.І. Кононенка, М.В. Кугутяка. – Івано-Франківськ: "Плай", 1999. – С. 53-63; Майборода О.М. Про підходи до розв'язання національного питання в Україні за умов багатопартійності / О.М. Майборода // Україна ХХ ст. Проблеми національного відродження. Збірник наукових праць. – К: Наукова думка, 1993. – С.146-163; Нариси з історії суспільних рухів і політичних партій в Україні (ХІХ ХХ ст.) / [Малик Я.Й., Вол Б.Д., Гелей С.Д. та ін.] : За заг. ред. Малик Я.Й. Навч. посібник. – Львів: Світ, 2001. – 296 с.

Надзвичайно детальною, фактично документальною є праця українського історика діаспори А.Камінського. Вчений на основі чисельних джерел ретельно проаналізував національно-державне відродження в Україні в 1987–1990 рр.¹⁰⁶.

Роль ідеї соборності України в ідеології та діяльності окремих новітніх українських партій знайшла відображення в працях В.Боровика, В.Ейсмонта, О.Шановської¹⁰⁷. Державний устрій України в політико-історичному аспекті аналізується в працях С.Телешуна і Б.Гдичинського¹⁰⁸.

Одним із найбільш складних в етнополітичному плані і з точки зору дезінтеграційних ризиків регіонів України виявився Крим. Історія становлення Кримської автономії в складі незалежної України викликала значний науковий інтерес в українських дослідників. Маніпуляції кримським питанням зі сторони як зовнішніх, так і внутрішніх чинників змусили науковців ретельно моніторити ситуацію на півострові.

Зокрема, ряд праць, присвячених новітній історії Криму, носить документально-мемуарний характер. Так, книга С.Литвина “За український Крим” є збіркою його публіцистичних статей, доповідей, інтерв’ю, а також містить ухвали, заяви й звернення Українського громадянського конгресу Криму, одним з лідерів якого він був. Ця робота репрезентує період утвердження української державності на півострові й становить інтерес насамперед як джерело, що відображає погляди одного з небагатьох українських громадських об’єднань півострова¹⁰⁹.

У книзі колишнього заступника начальника прес-центру Чорноморського флоту, а згодом керівника прес-центру ВМС України М.Савченка “Анатомія неоголошеної війни” розповідається про основні події в Севастополі і Криму з

---

¹⁰⁶ Камінський А. На перехідному етапі. “Гласність”, “перебудова” і “демократизація” на Україні / А. Камінський. – Мюнхен: Вид-во М.Баб’юка, 1990. – 623 с.

¹⁰⁷ Боровик В.А. Пора перемагати / В.А. Боровик. – Харків: Фоліо, 2006. – 382 с.; Ейсмонт В. Українська республіканська партія 1990-1994. Дати, події, факти / В. Ейсмонт. – К.: Укр. республіканська партія, 1994. – 40 с.; Шановська О.А. Діяльність Народного Руху України з розробки національної програми та практичного втілення її в процесі державотворення (1989-1996 рр.): автореф. дис. на здобуття наук. ступеня канд. іст. наук.: спец. 07.00.01 “Історія України” / О.А. Шановська. – Одеса, 2003. – 20 с.

¹⁰⁸ Телешун С. Державний устрій України: проблеми політики теорії і практики / С. Телешун. – Івано-Франківськ: Лілея-НВ, 2000. – 344 с.; Гдичинський Б.П. Державний устрій України: політико-історичний аспект / Б.П. Гдичинський. – Чернівці: Рута, 2007. – 167 с.

¹⁰⁹ Ляшенко О. Етнополітичний розвиток Криму в умовах незалежної України. До питання про історіографію проблеми / О. Ляшенко // Наукові записки / Збірник. – К.: ІПІЕНД, 2003. – С.174.

кінця 1991 по 1997 рр. Автор на основі документального матеріалу показує приховану великодержавну політику певних кіл Росії, спроби перегляду кордонів. Наведені факти взаємодії командної ланки ЧФ із сепаратистськи налаштованими організаціями, партіями, депутатами і президентом Криму. Велику увагу автор приділив висвітленню деяких аспектів діяльності російських спецслужб і розвідки ЧФ у Криму¹¹⁰.

Українські дослідники значну увагу приділяють дослідженню причин виникнення Кримської автономії. Зокрема, О.Маначинський і Б.Парахонський вважають, що АРК слід розглядати як своєрідний спосіб зміцнення місцевої влади в передбаченні можливих наслідків переселення кримських татар. Автори стверджують, що частково це можна також розцінювати як спосіб самоорганізації російськомовного населення Криму для захисту своїх політичних та матеріальних інтересів¹¹¹.

На думку Р.Чубарова і Ю.Тищенко керівництво СРСР пішло на утворення кримської автономії, оскільки сподівалося виключити саму можливість відновлення кримськотатарської автономії в процесі повернення кримськотатарського народу і зберегти Україну в складі СРСР¹¹².

Позицію націонал-радикалів відстоював Я.Дашкевич, який закликав ліквідувати “всіма засобами заколотницьке вогнище в Криму, яке прибрало фальшиву форму російської шовіністичної автономії та перетворилося не лише в знаряддя переслідування національних меншин, але і... у ланку антиукраїнського східно-південно-західного ланцюга; в ньому для Криму передбачається роль південної частини кліщів, якими Росія має задушити Україну”¹¹³.

Учений виступав за:

---

¹¹⁰ Ляшенко О. Етнополітичний розвиток Криму в умовах незалежної України. До питання про історіографію проблеми / О. Ляшенко // Наукові записки / Збірник. – К.: ППІЕНД, 2003. – С. 174.

¹¹¹ Маначинський О., Парахонський Б. Історична справедливість в контексті нових реалій. Крим: чого чекати від повернення депортованого населення / О. Маначинський, Б. Парахонський // Політика і час. – 2000. – №10. – С. 36.

¹¹² Чубаров Р., Тищенко Ю. Кримська автономія. Витоки і перші роки становлення на новому етапі (1991-1992). – Режим доступу: <http://www.cidct.org.ua/uk/studii/2-3/5.html>-P.U.

¹¹³ Дашкевич Я. Крим у геополітиці минулого і сучасного // Кримські татари: історія і сучасність (До 50-річчя депортації кримськотатарського народу). Матеріали міжнародної наукової конференції (Київ–13-14 травня 1994 р.) / Я. Дашкевич. – К., 1995. – С. 83.

- ліквідацію російської шовіністичної автономії, заборону організацій, діяльність яких суперечила українському законодавству;
- ліквідацію російських військових баз в Криму;
- гарантії безпеки та повноцінний розвиток громадсько-політичних організацій та культурних установ українських меншин Криму;
- підтримку повернення кримськотатарського етносу на кримські землі; розвиток національної культури народу, гарантії представницьких функцій та повноважень органів місцевого самоврядування кримськотатарському Меджлісу на всіх територіях, де встановилася більшість кримськотатарського населення;
- жорсткими економічними заходами і безкомпромісною боротьбою з корупцією позбавити панівного становища правлячу верхівку Криму.

Натомість у зовнішній політиці науковець пропонував шляхом співпраці з державами Чорноморського регіону домогтися демілітаризації Чорного моря з ліквідацією Чорноморського флоту та допомогти народам Чорноморсько-кавказько-каспійського регіону здобути повну рівноправність у межах справді демократичної Росії або згідно з їх національними прагненнями – повну незалежність та самостійність¹¹⁴.

У 1993 р. побачила світ, а в 1995 р. була перевидана праця В.Чумака “Україна і Крим. Спільність історичної долі”. В окремому розділі роботи подано загальні тенденції розвитку взаємин України і Криму після розпаду СРСР. Посилаючись на оцінки незалежних експертів Російського наукового фонду, В.Чумак стверджував, що відрив автономії або якоїсь її частини від України і розвал чи гальмування її розбудови було метою досить впливових сил Росії¹¹⁵.

Ще одним дослідженням, у якому порушуються сучасні кримські проблеми, є монографія В.Сергійчука “Український Крим”, де на основі значного документального матеріалу досліджується історична доля Криму й України.

---

¹¹⁴ Дашкевич Я. Крим у геополітиці минулого та сучасного / Я.Дашкевич // Державність. – 1995. – №1. – С.7.

¹¹⁵ Ляшенко О. Етнополітичний розвиток Криму в умовах незалежної України. До питання про історіографію проблеми / О.Ляшенко // Наукові записки / Збірник. – К.: ІПіЕНД, 2003. – С.159.

Автор доводить, що створення автономії в УРСР є результатом політики керівництва СРСР, спрямованої на провокування сепаратистських настроїв у різних регіонах України з метою недопущення її виходу з СРСР¹¹⁶.

Позиція кримськотатарської спільноти в кримському питанні відображена в працях кримськотатарських громадських діячів і вчених. Так, Н.Бекіров вважає безпідставним для визначення статусу Криму посилення на анексію в XVIII ст. й історичні зв'язки східних слов'ян з півостровом. Передача Кримської області до складу УРСР, на його думку, була не менш легітимною, ніж будь-який юридичний акт радянської влади. Кримськотатарський політик також заперечував однозначну підтримку проросійської політики так званим “народом Криму” і виступав проти нівелювання ролі кримських татар¹¹⁷.

Дослідниця А.Кисла вважає, що в кримськотатарського народу в майбутньому є наступні підстави, щоб сформувати власну державність:

– здатність кримськотатарського етносу реалізувати технологію статусного успіху;

– очікування оновлення кримськотатарської політичної еліти в результаті інтелектуально-культурного десанту кримськотатарської молоді, яка здобула освіти в Туреччині;

– наявність паралельної структури кримськотатарської державності;

– некримські етноси перебувають у стані прийняття реальності, що виглядає неоднозначно. З одного боку, це особисте визнання присутності кримських татар як реальності у кримському житті, з урахуванням якої треба конструювати й регулювати подальше спільне життя. Але є й інша сторона: іде нагромадження латентної агресії, позначається комплекс утрачених можливостей¹¹⁸.

---

¹¹⁶ Ляшенко О. Етнополітичний розвиток Криму в умовах незалежної України. До питання про історіографію проблеми / О. Ляшенко // Наукові записки / Збірник. – К.: ІПіЕНД, 2003. – С. 163.

¹¹⁷ Бекіров Н. Право кримських татар как коренной нации Крыма на самоопределение. Украинское государство и современная этносоциальная ситуация в Крыму / Н. Бекіров // Кримські татари: історія і сучасність (До 50-річчя депортації кримськотатарського народу). Матеріали міжнародної наукової конференції (Київ–13-14 травня 1994 р.). – К., 1995. – С. 65-66.

¹¹⁸ Кисла А. Кримські татари. Незбіг векторів етнополітичного розвитку / А. Кисла // Віче. – 2004. – №1. – С. 63.

Своєрідний шлях розв'язання кримськотатарської проблеми пропонує відомий правий політик Л.Лук'яненко. Він вважає, що для вирішення всіх проблем українцям необхідно згадати, що “в крові сучасних кримських татар, мабуть половина української крові і, таким чином, їх можна вважати українцями іншої віри й назви”¹¹⁹.

Роль ісламу в суспільно-політичному житті Криму досліджується в працях В.Григор'янца і Ю.Гранат¹²⁰. Так, дослідник кримськотатарського етнорелігійного націоналізму В.Григор'янець відстоює думку, що Меджліс використовує мусульманську ідентичність кримських татар з метою етнічної мобілізації мусульманської громади й будівництва кримськотатарської етнократичної державності¹²¹.

На думку В.Григор'янца, процес реінтеграції ісламу в Криму розвивався достатньо толерантно, не зустрічаючи скільки-небудь серйозної протидії зі сторони інших етноконфесійних груп населення. Він вважає, що кримське ісламське духовенство і та частина населення, яка ідентифікує себе як “мусульмани”, в цілому виявилися несприйнятливими до ідеології і практики ісламського радикалізму.

Причинами толерантного відродження ісламу В.Григор'янець вбачає в тому, що кримські татари – це етнос, який давно порвав з архаїчними формами життя, глибоко втягнутий у процес урбанізації, має сучасну соціально-класову структуру, високий професійний, освітній і загальнокультурний рівень¹²².

Значна кількість праць в українській історіографії присвячена українсько-російським стосункам на фоні кримської проблеми. Зокрема, відомий український учений діаспори Р.Шпорлюк вважав, що за російсько-українським

---

¹¹⁹ Лук'яненко Л. Національна ідея і національна воля / Л.Лук'яненко – К.: МАУП, 2003. – С.34.

¹²⁰ Григор'янець В.Е. Конфесіональна структура населення і проблема релігійної ідентичності // Регіональні проєкції державної політики. Збірник наукових праць Кримського філіалу НІСД.–В 2-х т., Т.2. / В.Е.Григор'янець. – Сімферополь: Таврія, 2003.–С.35-58.; Гранат Ю.С. Особливості процесу відродження ісламу в Автономній республіці Крим (1991–2003 рр.) / Ю.С. Гранат // Вісник Прикарпатського університету. Історія. Випуск VIII. – Івано-Франківськ: Плай, 2004. – С.181-192.

¹²¹ Григор'янець В.Е. Конфесіональна структура населення і проблема релігійної ідентичності // Регіональні проєкції державної політики. Збірник наукових праць Кримського філіалу НІСД.–В 2-х т., Т.2 / В.Е. Григор'янець. – Сімферополь: Таврія, 2003. – С.48-49.

¹²² Григор'янець В.Е. О некоторых особенностях процесса возрождения ислама в Крыму (1989-1999 гг.) // Регіональні проєкції державної політики. Збірник наукових праць Кримського філіалу НІСД.–В 2-х т., Т.2. / В.Е.Григор'янець. – Сімферополь: Таврія, 2003. – С.77.

протистоянням щодо Криму “криється небажання визнати Україну як незалежну від Росії державу”¹²³.

Дослідник проблеми Криму в українсько-російських відносинах І.Горобець вважає, що компроміс 1997 р. пояснюється загалом двома моментами: по-перше, обидві сторони відмовилися від перебільшення значення Чорноморського флоту в своїй військовій стратегії, а також визнали застарілість значної частини його кораблів. По-друге, внутрішні та соціально-економічні проблеми обох країн не дозволили мати такий тривалий і складний міждержавний конфлікт¹²⁴.

Дослідниця кримського регіоналізму Н.Прозорова вважає, що його особливості склалися ще в унітарній монархічній Росії й закріпилися після утворення більшовиками Кримської АРСР¹²⁵.

Розгорнуту оцінку суспільно-політичної ситуації на півострові, дій української влади задля стабілізації становища в автономії після Помаранчевої революції подано в колективній праці Ю.Тищенко, Р.Халілова і М.Капустіна. Ця ж праця містить аналіз діяльності основних проросійських і кримськотатарських організацій у Криму¹²⁶.

Значна увага статусу Кримської автономії приділена в працях юристів М.Копиленка, О. Копиленко, Г.Абасова, В.Кичуна, Н.Мяловицької, Г.Швачки. Зокрема, Г.Абасов на основі порівняльного аналізу конституційно-правового статусу автономних утворень та їх представницьких органів в унітарних державах світу та конституційної моделі територіальної організації вказує, що наявність у складі держави адміністративно-територіальної автономії не суперечить її унітарному статусу, а Верховна Рада АРК як представницький

---

¹²³ Шпорлюк Р. Імперії та нації / Р.Шпорлюк / Пер. з англ. – К.: Дух і Літера, 2000. – С.171.

¹²⁴ Горобець І.В. Проблема Криму в українсько-російських відносинах (90-ті роки) / І.В. Горобець // Вісник Київського національного університету імені Тараса Шевченка. Історія. – К.: Київський університет, 2001. – Вип. 57. – С.58.

¹²⁵ Прозорова Н. Особливості кримського регіоналізму / Н.Прозорова // Віче. – 2003. – №2. – С.32-33.

¹²⁶ Суспільно-політичні процеси в АР Крим: основні тенденції. // Ю.Тищенко, Р.Халілов, М.Капустін.; Український незалежний центр політичних досліджень. – К., 2008. – 84 с.

орган населення автономії, хоч і має свої особливості, у цілому відповідає світовим стандартам регіонального представництва¹²⁷.

Автор стверджує, що Верховна Рада АРК має окремі ознаки як традиційного органу місцевого самоврядування, так і органу державної влади, що дозволяє охарактеризувати її з однієї сторони, як регіональний колективний орган місцевого самоврядування, який представляє інтереси жителів Автономної республіки Крим і вирішує питання місцевого та регіонального значення, а з іншої – як орган, який здійснює делеговані йому державою особливі функції¹²⁸.

Об'єктом дослідження В.Кичуна стали суспільні відносини, що складаються в процесі взаємовідносин між вищими органами влади України і Автономної Республіки Крим у процесі трансформації конституційно-правового статусу АРК¹²⁹. Зокрема, вчений стверджує, що в чинному законодавстві України недостатньо враховується специфіка правового статусу АРК у соціальній і, особливо, в екологічній сферах, і фактично має місце пониження правового статусу АРК (інколи навіть у порівнянні з областями), а також, недосконалість законодавства України перешкоджає плідній співпраці органів влади АРК як з органами влади України, так і з окремими регіонами України і регіонами інших держав¹³⁰.

Місце й роль Верховної Ради АРК у системі органів державної влади України проаналізовано в дослідженнях Н. М'яловицької. На її думку, Крим не має свого законодавчого органу, а Верховна рада АРК є представницьким органом, який представляє в правових відносинах інтереси громадян України, що проживають на території АРК¹³¹.

---

¹²⁷ Абасов Г.Г. Конституційно-правовий статус Верховної Ради Автономної республіки Крим: автореф. дис. на здобуття наук. ступеня канд. юрид. наук: спец. 12.00.02 “Конституційне право” / Г.Г.Абасов. – К., 2004. – С.4.

¹²⁸ Абасов Г.Г. Конституційно-правовий статус Верховної Ради Автономної республіки Крим: автореф. дис. на здобуття наук. ступеня канд. юрид. наук: спец. 12.00.02 “Конституційне право” / Г.Г.Абасов. – К., 2004. – С.5.

¹²⁹ Кичун В.І. Конституційно-правові основи взаємовідносин вищих органів влади України і Автономної Республіки Крим: автореф. дис. на здобуття наук. ступеня канд. юрид. наук: спец. 12.00.02 “Конституційне право” / В.І. Кичун. – Харків, 2001. – С.3.

¹³⁰ Кичун В.І. Конституційно-правові основи взаємовідносин вищих органів влади України і Автономної Республіки Крим: автореф. дис. на здобуття наук. ступеня канд. юрид. наук: спец. 12.00.02 “Конституційне право” / В.І. Кичун. – Харків, 2001. – С.6.

¹³¹ М'яловицька Н.А. Місце і роль ВР Автономної Республіки Крим у системі органів державної влади України. / Н.А. М'яловицька // Вісник Київського національного університету імені Тараса Шевченка. Юридичні науки. – 2003. – №49-51. – С.112-113.

Дослідниця Г.Швачка здійснила спробу встановити місце нормативно-правових актів Автономної Республіки Крим у системі законодавства України, сформулювала рекомендації для приведення до відповідності нормативно-правових актів автономії Конституції та законам України¹³².

Крим як геополітичний регіон, виявлення його потенціалу й тенденція сталого розвитку та визначення науково обґрунтованої геостратегії регіонального управління досліджується в наукових працях державного діяча М.Багрова¹³³.

У 2000 р. була надрукована монографія Д.Базіва “Геополітична стратегія України”, де була дана значна кількість рекомендацій, спрямованих на посилення позицій України в Криму. Зокрема, кроками, що могли б покращити ситуацію в Севастополі, автор називає поширення інформаційного поля України на місто, недопущення прямих виборів мера міста, обмеження функцій міськради.

Д.Базів дотримується думки, що виникнення кримськотатарського національно-державного утворення не є прийнятним для української держави. Але автор висуває схему вирішення проблеми шляхом тристороннього консенсусу: Україна – кримські татари – російськомовне населення Криму. Практичне втілення цього проекту автор вбачав у створенні кримськотатарської автономної області як окремої адміністративної одиниці в складі України. До складу цієї одиниці повинні були увійти кілька районів півострова, де татари проживали компактно (це близько 30-35% від площі Автономної республіки Крим). Ця область мала існувати як сукупність анклавів із центром у Бахчисарі¹³⁴.

Учений І.Лосєв досліджує особливості м. Севастополя і стверджує, що в місті тривалий час побутувала та й досі ще існує психологія російської військово-морської фортеці, російського етнічного анклаву, який завдяки допомозі Росії здатен існувати автономно навіть від Криму (цьому сприяють спога-

---

¹³² Швачка Г.О. Правова природа нормативних актів Автономної Республіки Крим: автореф. дис. на здобуття наук. ступеня канд. юрид. наук: спец. 12.00.01 “Теорія та історія держави та права; історія політичних і правових вчень” / Г.О. Швачка. – Харків, 2004. – С.2.

¹³³ Багров М.В. Регіональна геополітика (на прикладі Криму): автореф. дис. на здобуття наук. ступеня д. геогр. наук: спец. 11.00.02 “Економічна та соціальна географія” / М.В.Багров. – К., 2001. – С.2.

¹³⁴ Ляшенко О.Етнополітичний розвиток Криму в умовах незалежної України. До питання про історіографію проблеми / О.Ляшенко // Наукові записки / Збірник.–К.: ІПІЕНД, 2003.–С.161-162.

ди про той “рай”, коли Севастополь був “закритим” містом, що мало чимало привілеїв, вищий, ніж чимало інших міст Росії й України, життєвий рівень)¹³⁵.

Виправдання дій кримської регіональної влади й позитивну оцінку російського впливу на суспільно-політичне життя регіону знаходимо в дослідженнях самих діячів автономії і частини науковців півострова.

Для нас значний інтерес становлять монографії двох колишніх керівників автономії – М.Багрова та Л.Грача. Зокрема, М.Багров у монографії “Крим. Час надій і тривоги” дивиться на проблему визначення статусу Криму насамперед як член КПРС і розглядає її як спробу знайти “об’єднуючі для всіх комуністів ланки”. Політик визнає, що рух України по шляху суверенізації значною мірою спонукав до виникнення питання про статус Криму. На думку колишнього кримського керівника, принцип федералізму для України був закладений фактом повернення татар. Він також вважає, що Криму вигідніше залишатися в складі України. Хоча М.Багров не проти подвійного протекторату над півостровом України і Росії¹³⁶.

Лідер кримських комуністів Л.Грач наголошує, що кримська проблема до тих пір буде проблемою, доки не буде реалізовано формулу інтеграції Росії, Білорусі й України. Але політик визнає, що діяти слід лише в межах Конституції України. Двоакість Л.Грача виявляється й у ставленні до інституту президентства в Криму: з одного боку, він вважає дозвіл Києва на введення такої посади в Криму помилкою, а з іншого – його скасування не правовим, хоча й об’єктивно виправданим кроком¹³⁷.

Кримський дослідник А.Мальгін у праці “Кримський вузол: нариси політичної історії Кримського півострова 1989-1999” виокремив і проаналізував три складові причин нестабільності на півострові: глобальні протиріччя, пов’язані з поділом радянської спадщини, протиріччя між регіоном і централь-

---

¹³⁵ Лосєв І. Український Севастополь: минуле, сучасне, майбутнє / І.Лосєв // Сучасність. – 2008. – №10. – С.25.

¹³⁶ Ляшенко О. Етнополітичний розвиток Криму в умовах незалежної України. До питання про історіографію проблеми / О.Ляшенко // Наукові записки / Збірник. – К.: ІПіЕНД, 2003. – С.172-173.

¹³⁷ Ляшенко О. Етнополітичний розвиток Криму в умовах незалежної України. До питання про історіографію проблеми / О.Ляшенко // Наукові записки / Збірник. – К.: ІПіЕНД, 2003. – С.173.

ною владою, проблема інтеграції в місцевий соціум великої кількості репатріантів.

На думку А.Мальгіна, між Україною й Росією ніякої територіальної суперечки за Крим не було, а “кримські розбіжності” нав’язувалися обставинами керівництву обидвох держав, а не були наслідком політичних стратегій. Натомість дослідник вважає, що на відміну від фіктивної “кримської суперечки” боротьба за володіння Чорноморським флотом була реальною¹³⁸.

Визнання Росією суверенітету України над Кримом, на думку А.Мальгіна, стало платнею за знаходження України в орбіті російської політики, і півострів, як якір, буде утримувати Українську державу на близькій відстані від Росії¹³⁹.

Учений вважає, що саме автономія стала оптимальним механізмом інтеграції репатріантів у соціальне середовище півострова, дозволила зберегти культурно-мовну самобутність населення й забезпечити мирний розвиток подій. Проте А.Мальгін визнає, що державна влада півострова не мала програми вирішення кримськотатарської проблеми, а її політика характеризувалася поєднанням повної неувagi до татарських організацій з періодичними поступками¹⁴⁰.

Дослідник заперечує проросійський характер кримського руху за автономію. На його думку, це була протидія інтернаціонального кримського середовища принципам етнократії й націоналізму. А.Мальгін також сповідує тезу, що некоректно говорити про сепаратистські рухи в Криму, оскільки політична еліта півострова використовувала сепаратистські лозунги тільки як важіль тиску на Київ. Крім того, А.Мальгін заперечує номенклатурний характер кримського руху, вважаючи, що його підтримували широкі демократичні кола¹⁴¹.

---

¹³⁸ Мальгин А. Крымский узел: очерки политической истории Крымского полуострова 1989-1999 / А.Мальгин. – Симферополь: Новый Крым, 2000. – С.16-17.

¹³⁹ Мальгин А. Крымский узел: очерки политической истории Крымского полуострова 1989-1999 / А.Мальгин. – Симферополь: Новый Крым, 2000. – С.155.

¹⁴⁰ Мальгин А. Крымский узел: очерки политической истории Крымского полуострова 1989-1999 / А.Мальгин. – Симферополь: Новый Крым, 2000. – С.110, 147-148.

¹⁴¹ Мальгин А. Крымский узел: очерки политической истории Крымского полуострова 1989-1999 / А.Мальгин. – Симферополь: Новый Крым, 2000. – С.71-72.

На думку А.Мальгіна і С.Єфімова, утворення автономії в Криму в 1991 р. відбулося без складних конфліктних ситуацій завдяки широкій ерудиції, великому політичному досвіду, врівноваженості й компромісності М.Багрова¹⁴².

Дослідник А.Нікіфоров серед факторів, які стабілізували політичну ситуацію в Криму, називає: присутність російської мови як рідної для переважної більшості населення півострова і зрозумілої практично всім кримчанам незалежно від етнічної належності; базування на території півострова Чорноморського флоту й саме існування кримської автономії¹⁴³.

Учений вважає, що населення Криму, на відміну від конфліктних пострадянських регіонів, зовсім позбавлено внутрішньої лінгвістичної опозиції, а базування в автономії великого військового угруповання, непідконтрольного безпосередньо Києву, стало тим фактором стримування, який зробив силовий стиль вирішення проблем неможливим¹⁴⁴.

У свою чергу кримська автономія, на думку дослідника, локалізувала в межах Криму вирішення гострих проблем і дала Україні аргумент, що Крим може знаходитися в її складі без будь-якої шкоди для т.зв. “російськомовного населення”¹⁴⁵. А.Нікіфоров також вважає, що автономія зіграла роль своєрідного буферу між національним рухом кримських татар й офіційним Києвом, який не мав ні чіткої програми вирішення кримськотатарської проблеми, ні необхідних для цього ресурсів, а також стримувала українізацію, що могла призвести до вибуху соціального невдоволення¹⁴⁶.

Проте саме присутність російської мови, фактор Чорноморського флоту й перманентне протистояння автономії з центральною владою суттєво відрізняло Крим від решти України й загострювало суспільно-політичну ситуацію в країні.

---

¹⁴² Мальгин А.В., Ефимов С.А. Крымский регионализм в контексте европейской интеграции Украины / А.В. Мальгин, С.А. Ефимов // Труды Крымской академии наук. – Симферополь: Таврия, 2004. – С.159.

¹⁴³ Никифоров А.Р. Крымская автономия: школа региональной политики для Украины / А.Р.Никифоров // Труды Крымской академии наук. – Симферополь: Таврия, 2004. – С.168.

¹⁴⁴ Никифоров А.Р. Крымская автономия: школа региональной политики для Украины / А.Р.Никифоров // Труды Крымской академии наук. – Симферополь: Таврия, 2004. – С.168.

¹⁴⁵ Никифоров А.Р. Специфика Крымского региона в политическом пространстве Украины / А.Р.Никифоров // Региональні проєкції державної політики. Збірник наукових праць Кримського філіалу НІСД.–В 2-х т., Т.2. – Симферополь: Таврія, 2003. – С.38.

¹⁴⁶ Никифоров А.Р. Крымская автономия: школа региональной политики для Украины / А.Р.Никифоров // Труды Крымской академии наук. – Симферополь: Таврия, 2004. – С.170.

Натомість запевнення, що автономія стабілізувала ситуацію на півострові також не цілком відповідають дійсності, оскільки органи управління півострова не розв'язували проблемних ситуацій в Криму, а, маніпулюючи на проросійських настроях населення, значною мірою працювали в руслі інтересів Російської Федерації.

До проблеми Криму зверталися також російські дослідники. Так, у роботі А.Федорова “Правовий статус Криму. Правовий статус Севастополя” дається правова оцінка акту передачі Криму до складу УРСР та аналізується питання сучасних взаємовідносин України з автономією. А.Федоров наголошує на тому, що політика України відносно АРК суперечить нормам міжнародного права, зобов'язанням у межах ОБСЄ. Сучасний статус Криму дослідник оцінює як статус колонії¹⁴⁷.

Проросійські дослідники обґрунтовують необґрунтованість і неправомірність передачі території Криму до складу України в 1954 р. трьома основними аргументами:

– історичний: Крим був місцем, де в минулому неодноразово з'являлися східні слов'яни, які чомусь ототожнюються з сучасними росіянами. Варіантом цієї тези є твердження, що Крим наприкінці XVIII ст. був завойований саме Росією, а тому й належати має Росії;

– юридичний: передача Криму в 1954 р. була виявом сваволі найвищих партійних органів, зокрема першого секретаря ЦК ВКП (б) М.С. Хрущова, і тому не може розцінюватися як легітимний акт відступлення РРФСР частини своєї території Україні;

– етнополітичний: передача Криму Україні здійснювалася без врахування волі населення Криму, а нині його населення, як і в минулому, воліє перебувати в складі Росії¹⁴⁸.

Натомість британський дослідник Г.Шаас вивчає регіональні проблеми Криму, переймаючись історичними, політичними та культурними особливо-

---

¹⁴⁷ Ляшенко О. Етнополітичний розвиток Криму в умовах незалежної України. До питання про історіографію проблеми / О.Ляшенко // Наукові записки / Збірник.–К.: ІПіЕНД, 2003.–С.166.

¹⁴⁸ Бекіров Н. За правом на самовизначення / Н.Бекіров // Політика і час. – 1995. – №4. – С.69.

стями цього специфічного регіону, його етнополітичною та інтернаціональною специфікою, федералістськими тенденціями й відмінностями, конституційним процесом. Дослідник вказує на присутність у Криму деструктивних проросійських політичних сил, а також на “пріоритетність кримської проблеми для зовнішньополітичного курсу Російської держави”¹⁴⁹.

Все-таки Крим, як зазначає вчений, став державним утворенням шляхом “демократичної трансформації”, що є позитивним досягненням українських політиків і керівників держави, адже на просторах колишнього СРСР етнонаціональні політичні проблеми вирішувалися адміністративно-військовим втручанням¹⁵⁰.

На думку американського дослідника Д. Снайдера, конфлікт між Росією і Україною за радянську ядерну зброю, долю Чорноморського військового флоту та спірний статус Кримського півострова не розгорівся завдяки підтримці Заходу, який спонсорував конструктивну коаліцію, що протидіяла його розгортанню. Більше того, науковець вважає, що російський президент Б.Єльцин і український президент Л.Кучма “виразно обміняли російську поміркованість у справах Криму на згоду України про передачу ядерної зброї”¹⁵¹.

Як бачимо, оцінка діяльності регіональної влади на півострові, визначення ролі Росії та фактору Чорноморського флоту в кримському питанні, а також шляхів розв’язку кримськотатарської проблеми суттєво різняться. Якщо російські дослідники й представники автономії визначають позитивну роль російського сліду в кримському суспільно-політичному житті й виправдовують діяльність Кримської автономії, то українські вчені акцентують на позитивних кроках української влади й засуджують спроби кримської еліти вивести півострів за межі правового поля України. Осібну позицію в оцінці новітньої історії Криму займають кримськотатарські автори, які незважаючи на

---

¹⁴⁹ Марочко В.І. Нова Україна: суспільство – економіка – політика (1991-2001) / В.І. Марочко // Український історичний журнал. – 2002. – №5. – С.152.

¹⁵⁰ Марочко В.І. Нова Україна: суспільство – економіка – політика (1991-2001) / В.І. Марочко // Український історичний журнал. – 2002. – №5. – С.152.

¹⁵¹ У пошуках правильної парадигми: Концептуальні перспективи посткомуністичного переходу у країнах Східної Європи / За ред. Д.Гузіни; наук. ред. О.Кокорська – К.: вид-во “Ай Бі”, 2003. – С.308.

загальну підтримку дій української влади, базують свої дослідження, виходячи з права кримських татар на державне самовизначення.

Проблеми “новоросійства” торкалися дослідники Я.Дашкевич, Л.Залізник, І.Курас, О.Скрипник. Зокрема, Л.Залізник на історичному матеріалі обумовив безпідставність тверджень ідеологів “новоросійства” про визначальний вплив росіян в освоєнні краю¹⁵².

Я.Дашкевич основними проявами ідеології та пропаганди новоросів назвав:

- 1) завзяту боротьбу проти всього українського, проти української культури та мови, культивувацію імперського обожнювання російської ідеї, російського месіанізму, російської культури, мови;
- 2) висування ідеї існування якоїсь особливої міфічної національності, окремого етносу “одеситів” та “новоросів”;
- 3) залякування національних меншостей примусовою українізацією;
- 4) стимулювання та підтримка масової міграції росіян з Далекої Півночі, Сибіру, Далекого Сходу, Центральної Росії, щоб таким чином зміцнювати реальну русифікацію;
- 5) намагання приєднати до уявної Новоросії якнайбільше території в межах України та поза її кордонами;
- 6) створення для т.зв. Новоросії власної економічної системи, яка виникла під назвою Одеської спеціальної економічної зони¹⁵³.

Оригінальна версія причин поширення сепаратизму і зловживань влади в Одеському регіоні прозвучала на сторінках “Молоді України”. Автор статті Ю.Брязгунов відстоював думку, що масовий від’їзд євреїв з Одеси знизив інтелектуальну планку знаменитого міста, і тому “боделанізм з ківаловщиною й перемогли, бо порушилася рівновага в бік маргінесу з Придністров’я та малоросійства одеських приміських трущоб – споконвіку озлоблених і заздрісних від

---

¹⁵² Залізник Л. Від козацької вольності – до Новоросії / Л.Залізник // Пам’ятки України. – 1991. – №2. – С.18-23.

¹⁵³ Дашкевич Я. Дискусійні питання національного будівництва Півдня України / Я.Дашкевич // Державність. – 1992. – №1. – С.20-21.

усвідомлення власної другосортності”¹⁵⁴. Проте, на нашу думку, ідея Ю.Брязгунова не має достатньої доказової бази, і її можна трактувати тільки як гіпотезу.

Дослідження значення і ролі Донбасу в історії незалежної України дасть змогу в майбутньому більшою мірою врахувати в державній політиці особливості регіону та сприятиме єдності країни. Розв’язання окресленої проблеми започатковано в працях О.Бойка, Б.Бахтеєва, Т.Болбата, В.Заблоцького, Г.Куромая, І.Кононова, Н.Пашиної, С.Телешуна¹⁵⁵.

У докторській дисертації І.Кононова “Донбас в етнокультурних координатах України (соціологічний аналіз)” розроблено концепцію етнокультурної специфіки Донбасу як регіону України, аналізується історія становлення й розвитку його етнічної структури та культурної специфіки, визначаються можливості використання знань для розробки стратегії регіонального розвитку країни¹⁵⁶.

Учений відзначає суттєві відмінності у формуванні сучасної української нації в Галичині й Донбасі. На його думку, на Заході України ми спостерігаємо формування національної спільноти за принципом співвідношення безумовно домінантної етнічної більшості та національних меншин – шлях формування етнонації. Натомість на Східній Україні, насамперед у Донбасі, сучасна нація формується як результат виникнення домінантної етнічної коаліції* українців і росіян, до яких також примикають білоруси – шлях націєтворення через

---

¹⁵⁴ Плис С. Девять дней, которые потрясли Одессу / С.Плис // Правозахисник України. – К., 2005. – 15-24 березня. – С.4.

¹⁵⁵ Бойко О.Д. Україна в 1985-1991 рр: основні тенденції суспільно-політичного розвитку: Монографія / О.Д. Бойко. – К.: ППІЕНД, 2002. – 306 с.; Бахтеєв Б. А України все ж таки дві... / Б.А.Бахтеєв // Сучасність. – 2004. – №10. – С.94-99; Болбат Т.В. Проблема государственного устройства Украины в деятельности общественных организаций Донбасса в начале 1990-х гг. / Т.В. Болбат. – Режим доступу: http://iai.donetsk.ua/_u/iai/dtp/CONF/1_2005/articles/stat22.html; Заблоцький В. Чому Донбас “порожняк не гонить”, або як формувався ментальний ландшафт регіону / В.Заблоцький // Віче. – 2004. – №11. – С.45-51; Куромая Гіроакі. Свобода і терор у Донбасі: Українсько-російське пограниччя, 1870-1990-і роки / Г.Куромая. – К.: В-во Соломії Павличко “Основи”, 2002. – 510 с.; Кононов І. Донбас: етнічні характеристики регіону / І.Кононов // Соціологія: теорія, методи, маркетинг. – 2003. – №2. – С. 72-97; Пашина Н. Етномовний чинник політичної ідентичності в Донбасі / Н.Пашина // Політичний менеджмент. – 2005. – №1. – С.24-34.

¹⁵⁶ Кононов І.Ф. Донбас в етнокультурних координатах України (соціологічний аналіз): автореф. дис. на здобуття наук. ступеня д. соц. наук: спец. 22.00.04 “Спеціальні та галузеві соціології” / І.Кононов. – К, 2005. – С.3.

* Поняття “домінантна коаліція” І.Кононов трактує як порозуміння між групами або особами, які впливають на прийняття рішень, що сприяє досягненню консенсусу у справі визначення їх цілей.

категорію співгромадянства¹⁵⁷. Одночасно українсько-російський бікультуралізм перш за все повинен знайти вираження в двомовності¹⁵⁸.

Донбаська економічна модель, за визначенням І.Кононова, передбачає клієнтальну організацію елітних груп, особистісні зв'язки в їх межах. Для елітних груп соціальний простір уявляється результатом домовленості між патронами клієнтальних груп. Отже, в його основі передбачаються певні волонтаристські рішення, вони можуть змінюватися, а з ними – і конфігурація простору клієнтел.

Донбаські патрони клієнтальних груп, на думку дослідника, сповідували і сповідують свою версію економічного націоналізму, згідно з яким на внутрішньому ринку преференціями повинен користуватися саме національний капітал. Але цей варіант економічного націоналізму не передбачає соціальної справедливості, солідаризму між бізнесом та робітниками¹⁵⁹.

Натомість Я.Грицак серед рис донецької ідентичності визначає те, що вона не вкорінена більше в жодній ідентичності. Учений вважає, що Донецьк переживає дуже динамічну ломку ідентичностей, але спостерігається деяке побільшення кількості людей, які вважають себе українцями, або громадянами України. Крім того, Донбас сильно відрізняється від іншої України у співвідношенні ідентичності та мови¹⁶⁰.

М.Рябчук у праці “Дві України: реальні межі, віртуальні війни” назвав Донецьк поряд зі Львовом своєрідним географічним і геополітичним символом “двох Україн” (ідентичності советсько-православно-східнослов'янської та української ідентичності), умовними полюсами українського “глобуса”. Але, на його думку, існування “двох Україн” не загрожує єдності України, оскільки регіони між умовним “Львовом” і умовним “Донецьком” є надзвичайно різно-

---

¹⁵⁷ Кононов І. Донбас: етнічні характеристики регіону / І.Кононов // Соціологія: теорія, методи, маркетинг. – 2003. – №2. – С.78.

¹⁵⁸ Кононов І.Ф. Донбас та Галичина: причини напруженості в стосунках та пошук історичного компромісу / І.Ф.Кононов // Стосунки Сходу та Заходу України: минуле, сьогодення та майбутнє: Матеріали Всеукраїнської конференції, Луганськ, 25-26 травня 2006 р. / наук. ред. І.Ф.Кононов. – Луганськ: Знання, 2006. – С.7.

¹⁵⁹ Кононов І.Ф. Донбас та Галичина: причини напруженості в стосунках та пошук історичного компромісу / І.Ф.Кононов // Стосунки Сходу та Заходу України: минуле, сьогодення та майбутнє: Матеріали Всеукраїнської конференції, Луганськ, 25-26 травня 2006 р. / наук. ред. І.Ф.Кононов. – Луганськ: Знання, 2006. – С.8.

¹⁶⁰ Грицак Я. Життя, смерть та інші неприємності / Я. Грицак. – К.: Грані-Т, 2008. – С.176-177.

рідними, кожен зі своєю власною комбінацією “українськості” і “російськості”, “європейськості” і “советизму”, а крім того, українське суспільство є амбівалентним і роздвоєним¹⁶¹.

Дослідниця О.Кривицька, виходячи з пріоритетів у культурній, економічній і партійних сферах, виокремлює поряд з “українським” (галицьким) типом ідеологічної орієнтації і “радянський” (донецький тип)¹⁶².

Ще більш радикальних поглядів дотримувався відомий письменник і громадський діяч Ю.Андрухович, який завжди вважав, що “Україна занадто велика, непогано б її зробити компактнішою”. Він з певною часткою жалю констатував, що Україна у найкращий для сепаратизму 1992 р. не позбулася Донбасу. На його думку, “завдяки цьому російської мови в країні стало б відчутно менше, несвідомого заляканого електорату й аварій на шахтах теж...”¹⁶³.

Визнаючи це політнекоректним, Ю.Андрухович ризикував стверджувати про одночасне існування в Україні двох історично-соціальних типів – людини середньовічно-феодальної (з центром в Донецьку) та модерно-буржуазної (столиця та західні регіони)¹⁶⁴.

В.Заблоцький обгрунтовує особність Донецького краю через регіональні ментальності. Він вважає, що “існування специфічного донбаського психотипу є реальністю”. На доказ існування “донбаського характеру” дослідник навіть стверджує, що серед жителів регіону засновник Донецько-Криворізької республіки Артем (Сергєєв) користувався і користується більшою повагою, ніж В.Ленін¹⁶⁵. Одночасно вчений відзначає, що “феномен так званих російськомовних українців є явищем у принципі цілком нормальним і

---

¹⁶¹ Рябчук М. Дві України: реальні межі, віртуальні війни / М.Рябчук. – К.: Критика, 2003. – С.22.

¹⁶² Пашина Н. Етномовний чинник політичної ідентичності в Донбасі / Н.Пашина // Політичний менеджмент. – 2005. – №1. – С.25.

¹⁶³ Андрухович Ю. Тринадцять слів з розгорнутим трактуванням / Ю.Андрухович // Україна молода. – К., 2004. – 20 серпня. – С.4.

¹⁶⁴ Андрухович Ю. Шукаючи Dreamland / Ю.Андрухович // Критика. – К., 2005. – січень-лютий. – 2005. – С.3.

¹⁶⁵ Осіп'ян О. “Голос Донбасса” як дзеркало помаранчевої революції і використання локальної ідентичності у передвиборній кампанії Віктора Януковича / О.Осіп'ян. – Режим доступу: <http://forum.bukinfo.cv.ua>.

роздухується в суто політичних кон'юнктурних цілях”¹⁶⁶. Серед рис донецької регіональної ідентичності він виокремлює:

- 1) вміння постояти за себе донбасівців як носіїв яскраво вираженого почуття власної гідності;
- 2) колективізм, згуртованість, взаємодопомога, сила характеру;
- 3) відсутність прагнення до національної відокремленості та елементи багатовікових традицій різних народів у культурі;
- 4) явища маргіналізації та інші прояви соціальної девіації внаслідок суперечливого процесу формування високоурбанізованого регіону (високий рівень злочинності, пияцтва та ін.)¹⁶⁷.

Однак, на нашу думку, частину з названих рис можна приписати жителям Київщини і т.д., а явища маргіналізації та соціальних девіацій зникнуть в умовах покращення соціально-економічного становища.

Луганська дослідниця Н.Пашина для підтвердження своєї концепції, що серед українських регіонів особливою своєрідністю етнокультурних традицій у порівнянні з іншими регіонами відзначається саме Донбас, акцентує увагу на особливостях місцевого фольклору. Дослідниця стверджує, що мовні процеси в регіоні відзначаються “явищем україно-російського культурного синтезу”, і на Донеччині “властиве таке розуміння мови, що з цілого ряду параметрів не збігається з теперішнім лінгвістичним членуванням східнослов'янського лексико-граматичного масиву на українську і російську”¹⁶⁸.

На думку І.Кононова, взаємодія між українцями та росіянами в Донбасі вже в другій половині XIX ст. почала породжувати синтетичні явища в культурі і стала проявом системних якостей нової етнотериторіальної спільноти.

---

¹⁶⁶ Заблоцький В. Чому Донбас “порожняк не гонить”, або як формувався ментальний ландшафт регіону / В.Заблоцький // Віче. –2004. – №11. – С.47,49.

¹⁶⁷ Заблоцький В. Чому Донбас “порожняк не гонить”, або як формувався ментальний ландшафт регіону / В.Заблоцький // Віче. –2004. – №11. – С.47-51.

¹⁶⁸ Пашина Н. Етномовний чинник політичної ідентичності в Донбасі / Н.Пашина // Політичний менеджмент. – 2005. – №1. – С.26, 31.

Індикатором, який дозволяв їх зафіксувати, була поява власної фольклорної традиції, в якій синтезувалися українські та російські елементи¹⁶⁹.

Ще більш радикальніший у своїх висновках Б.Бахтєєв. Він стверджує, що для надто багатьох донбасівців Україна є щось відмінне, якщо не чуже, а стосунки “Донбас – Україна” розглядаються за парадигмою “ми – вони”, “свої – чужі”. Вчений вважає, що “в Донбасі є найбільший в Україні вплив типово російського менталітету – з сакралізацією територіального розширення та силових доказів вищості власної цивілізації, – то неважко здогадатися, що перетворення України на колонію Донбасу розглядається багатьма донбасівцями як цілком бажаний стан речей”¹⁷⁰.

Натомість І.Кононов вважає, що на Луганщині панує, не пов’язаний з “регіональним шовінізмом”, позитивний регіональний автостереотип. З точки зору дослідника в краї не помітно серйозної тенденції в громадській свідомості, яка була б спрямована на вивищення регіону в порівнянні з іншими регіонами України, і тут зафіксовано “найвищу толерантність стосовно трьох східно-слов’янських народів”¹⁷¹.

Т.Болбат, аналізуючи програмні документи громадських об’єднань Донбасу, відстоює думку, що в регіоні не було прагнень до утворення самостійної держави чи приєднання до Росії. Заклики до утворення федеративної землі в 1991 р. він розцінює як наслідок страху перед перспективою примусової українізації і вибуху націонал-екстремізму, а також розриву господарських зв’язків з республіками СРСР¹⁷².

Дослідниця С.В.Кузьміна проаналізувала причини, форми, розвиток та наслідки шахтарського страйкового руху кінця 80-90-х р. ХХ ст. На її думку,

---

¹⁶⁹ Кононов І.Ф. Донбас в етнокультурних координатах України (соціологічний аналіз): автореф. дис. на здобуття наук. ступеня д. соц. наук: спец. 22.00.04 “Спеціальні та галузеві соціології” / І.Кононов. – К, 2005. – С.14.

¹⁷⁰ Бахтєєв Б. А України все ж таки дві... / Б.А. Бахтєєв // Сучасність. – 2004. – №10. – С.95, 96.

¹⁷¹ Кононов І.Ф. Донбас в етнокультурних координатах України (соціологічний аналіз): автореф. дис. на здобуття наук. ступеня д. соц. наук: спец. 22.00.04 “Спеціальні та галузеві соціології” / І.Кононов. – К, 2005. – С.15.

¹⁷² Болбат Т.В. Проблема государственного устройства Украины в деятельности общественных организаций Донбасса в начале 1990-х гг. / Т.В. Болбат. – Режим доступу: http://iai.donetsk.ua/_/iai/dtp/CONF/1_2005/articles/stat22.html.

робітничий клас у 1990-1991 рр. став одним з ініціаторів державної незалежності України, проявив рішучість у досягненні мети¹⁷³.

Активно відгукнулися вчені і політики також на прояви сепаратизму на сході України в умовах Помаранчевої революції. На думку відомого громадсько-політичного діяча М.Стріхи, південно-східний сепаратизм був породжений урядом В.Януковича та генеральним прокурором Г.Васильєвим, а також відсутністю правових і фінансових гарантій справжньої незалежності територіальних громад¹⁷⁴. Письменниця Р.Іванченко вважає, що сценарій регіоналізації чи автономізації українських земель готувався російськими політиками К.Затуліним, С.Тарагановим, В.Жириновським, О.Дугіним¹⁷⁵.

Учений і публіцист М.Мінаков стверджує, що південно-східна фронда виплеснула своє незадоволення переважно в руслі “провінція versus столиця” через бажання українців сходу обстоювати свої права та права регіону. На його думку, на цій основі політичним технологам було досить легко “каналізувати” суспільний неспокій у термінах болючих питань України: мовне питання, проблема стосунків Сходу і Заходу та питання вибору між Росією та Європою¹⁷⁶.

У відповідь на поширюваний сепаратистами під час Помаранчевої революції міф про Донбас як “двигун” економічного розвитку України спеціаліст Міжнародного центру перспективних досліджень А.Блінов відстоював думку, що “східні регіони найбільше сприяють наповненню держбюджету, але саме вони і є рекордсменами за обсягами державних дотацій”¹⁷⁷. У майбутньому, як відзначав відомий економіст О.Пасхавер, відірвана від багатогалузевого економічного комплексу моногалузева територія Донбасу могла б стати зоною бідності¹⁷⁸.

---

¹⁷³ Кузьміна С.В. Шахтарський страйковий рух України в 1989-1991 роках: автореф. дис. на здобуття наук. ступеня канд. іст. наук: спец. 07.00.01 “Історія України” / С.В.Кузьміна. – Донецьк, 2007. – С.15.

¹⁷⁴ Стріха М. Сепаратизм: останній козир агонізуючої влади? / М.Стріха // Українське слово. – К., 2004. – 1-7 грудня. – С.2.

¹⁷⁵ Ісаєв В. Як ділять Україну? / В. Ісаєв // Експрес. – Львів, 2004. – 9-16 грудня. – С.7.

¹⁷⁶ Мінаков М. Майдан і фронда / М.Мінаков // Критика. – К., 2005. – січень-лютий. – 2005. – С.16.

¹⁷⁷ Камінецький М. Кому потрібен ПіСУАР? / М.Камінецький // Вечірня газета. – К., 2004. – 3-9 грудня. – С.13.

¹⁷⁸ Пасхавер А. Экономический кризис: не будите зверя / А.Пасхавер // Зеркало недели. – К., 2004. – 4 декабря. – С.13.

Власне тлумачення специфіки Донецького регіону подає японський дослідник історії Донбасу Куромая Гіроакі. Він вважає, що “ні “клас”, ні “нація” не захопили серце й думки мешканців Донбасу¹⁷⁹. Дослідник це пояснює тим, що жителі Донбасу поводитися як люди межової території або козаки, для кого збереження свободи було важливішим, ніж будь-яка справа політичного центру. Окраїнні землі, на його думку, уособлюючи свободу для будь-кого, хто її шукає, забезпечували ідентичність¹⁸⁰.

Отже, в сучасній історіографії значна увага приділена вивченню політичних і соціально-економічних відмінностей Донбасу як регіону України. Але відсутнє спеціальне комплексне дослідження ролі краю в суспільно-політичних процесах у незалежній Україні, недостатньо вивченими залишаються феномен донецького економічного регіоналізму й сепаратистські дії донецької еліти в умовах президентських виборів 2004 р.

Дезінтеграційні процеси в СРСР в кінці 80-х і національне відродження в УРСР на Закарпатті знайшло відображення в національно-духовному відродженні й розгортанні політичного русинства. В регіоні зусиллями групи активістів-представників русинської етнографічної групи було започатковано рух, що спрямовувався на прищеплення русинам окремої від українців ідентичності й використання етнічної окремішності задля обґрунтування вимог автономного статусу Закарпаття в Українській державі. Ідеологія цієї групи, за визначенням відомого дослідника О.Майбороди, увійшла в літературу під назвою “політичне русинство”¹⁸¹.

Відзначимо, що попри окремі спроби наукового дослідження політичного русинства в історіографії ще не проведено детального аналізу оцінок історичних передумов і причин виникнення русинського руху, його характеру та ролі в процесі становлення незалежної України.

---

¹⁷⁹ Глобалізація. Регіоналізація. Регіональна політика. Хрестоматія з сучасної зарубіжної соціології регіонів / Укладачі Кононов І.Ф. (науковий редактор), Бородачів В.П., Топольсков Д.М. – Луганськ: Альма матер-Знання, 2002. – С.547.

¹⁸⁰ Глобалізація. Регіоналізація. Регіональна політика. Хрестоматія з сучасної зарубіжної соціології регіонів / Укладачі Кононов І.Ф. (науковий редактор), Бородачів В.П., Топольсков Д.М. – Луганськ: Альма матер-Знання, 2002. – С.547, 549.

¹⁸¹ Майборода О. “Політичне русинство”: Закарпатська версія периферійного націоналізму / О.Майборода. – К., 1999. –С.3.

Початок дискусій з проблем русинів було покладено на науковій конференції в місті Гонолулу на Гавайях 20 листопада 1988 р., на якій вчені США, Канади, Польщі порушили питання етногенезу та політичної історії лемків-русинів. Пізніше її продовжено на секції “Карпато-русинських студій” – IV Всесвітнього конгресу з проблем політичного, соціально-економічного і культурного розвитку народів Східної Європи й Радянського Союзу, що проходив 21-26 липня 1990 р. в англійському місті Гаррогіт; на міжнародному науковому семінарі “Традиції регіональних культур. Українці-русини в Карпатах і діаспорі” 18-19 березня 1991 р. в Ужгороді, Пряшеві, Кракові, Новому Саді; на міжнародній науковій конференції “Українські Карпати: етнос, історія, культура” 26-29 серпня 1991 р. в Ужгороді; на міжнародному науковому симпозиумі “Національні меншості Центральної і Південно-Східної Європи” 13-16 листопада 1991 р. в Братиславі¹⁸².

Проблемі лемків-русинів була присвячена міжнародна наукова конференція “Лемки в історії і культурі Карпат” (Сянок, 25-26 жовтня 1990 р.), в Львові в 1990 р. У рамках наукової конференції відбулося обговорення проекту тритомної монографії “Лемківщина” й аналіз найважливіших проблем з історії і культури лемків¹⁸³.

Закарпатська еміграція в США і Канаді 13-15 липня 1990 р. у м. Кейн і 19-21 жовтня 1990 р. в м. Торонто виступила проти політичного русинства на Закарпатті, засудила спроби штучного створення “русинського народу” й інспіраторів та спонсорів нового “карпаторусинства” в США і Канаді¹⁸⁴. З ініціативи Рахівської територіальної організації Руху та районного об’єднання Товариства української мови ім. Т.Г. Шевченка на початку січня 1991 р. було організовано конференцію “Гуцульська республіка та національно-визвольний рух на Закарпатті 1918 – 1919 рр.” більшість її учасників заявили, що “русини –

---

¹⁸² Макара М.П., Мигович І.І. Карпатські русини в контексті сучасного етнополітичного життя / М.П. Макара, І.І. Мигович // Український історичний журнал. – 1994. – №1. – С.117.

¹⁸³ Когутов П. Лемки – невідрубна гілка українського народу / П.Когутов // Дзвін. – 1991. – №5. – С.154; Красовський І. Міжнародна наукова конференція з лемківських проблем у Львові / І.Красовський // Дзвін. – 1991. – №2. – С.175-176.

¹⁸⁴ Мишанич О. То хто ж вони? До ідейних витоків новітнього “карпаторусинства” / О.Мишанич // Літературна Україна. – К., 1991. – 17 січня. – С.7.

плоть від плоті, кров від крові українці...”¹⁸⁵. З ціллю антирусинської пропаганди закарпатські націонал-демократи також широко використовували історичний приклад Карпатської України¹⁸⁶.

Питання політичного русинства розглядалось на наукових конференціях і після здобуття Україною незалежності. Так, на противагу русинським ідеологам 27-29 червня 1995 р. в Ужгороді відбулася міжнародна наукова конференція “Закарпаття в загальноукраїнському контексті ХХ ст.”, яка “засудила намагання антиукраїнських сил, що групуються в окремих країнах, ізолювати Закарпаття від України, піддати ревізії історичний вибір закарпатців у 1944-1945 рр., штучно витворити тут якийсь новий народ і кодифікувати неіснуючу “русинську мову”¹⁸⁷.

Лідерство в науковому обґрунтуванні теорії політичного русинства приписується канадському історику П.Р.Магочію. На його думку, “русини є етнічною групою зі всіма потрібними “об’єктивними” характеристиками: окремою мовою, історичними традиціями, територією, звичаями. На цій основі самостійна національність потенційно можлива”¹⁸⁸. Русинську ідею також підсилював висновок Інституту етнографії АН СРСР від 6 листопада 1990 р.: “Русины – понятие одного порядка с русскими, украинцами, белорусами, а не часть какого-либо из этих этносов”¹⁸⁹.

Відзначимо, що ще під час I Світового конгресу русинів в 1991 р. в Межилаборцях (Словаччина) П.Р.Магочій визнавав, що “відповідь... чи русини становлять окрему народність – за можливим винятком русинів Воєводини, негативна”. Він вважав, що русини як етнічна група мають теоретичний

---

¹⁸⁵ Масляний О. Гуцульська республіка: повернення із забуття / О. Масляний // За вільну Україну. – Львів, 1991. – 31 січня. – С.2.

¹⁸⁶ Довгей В. Феномен Карпатської України / В.Довгей // За вільну Україну. – Львів, 1991. – 15 березня. – С.2.

¹⁸⁷ Мишанич О.В. Міжнародна наукова конференція “Закарпаття в загальноукраїнському контексті ХХ ст.” / О.Мишанич // Український історичний журнал. – 1995. – №6. – С.153.

¹⁸⁸ Майборода О. “Політичне русинство”: Закарпатська версія периферійного націоналізму / О.Майборода. – К., 1999. – С.7.

¹⁸⁹ Балега Ю. Відповідь професору Магочі: З приводу політичного шоу. Ужгород – Медзилаборце – Коцур і не тільки / Ю.Балега // Дзвін. – 1993. – №1. – С.92.

потенціал розвинути в окрему народність або стати складовою частиною іншої народності¹⁹⁰.

Дослідник погоджувався, що наукова правда не є на стороні русинського питання, а русини не мають літературної мови і своєї держави. Однак, він стверджував, що оцінка науки може змінитися, мова буде створена інтелігенцією, а державність в умовах регіоналізації Європи втрачає значення¹⁹¹.

Учений закликав русинські організації Закарпаття підтримати перетворення Радянського Союзу в федеративну державу, в якій Україна керуватиме своїми справами. Крім того, українцям треба було нагадувати, що всесоюзна тенденція до децентралізації повинна також відбуватися в межах кожної республіки. Попри відсутність у русинів нації, мови тощо П.Р.Магочій вважав, що “українці мусять зрозуміти, що в їхньому інтересі підтримувати русинський рух на Закарпатті або принаймні бути нейтральним. Інакше вони й надалі відчужуватимуть русинів”¹⁹².

Русини поширюють листівки, в яких подаючи дати і події з історії Закарпаття, намагаються довести, що “ми усе були європейською територією, ніколи не входили до любих державних утворень на схід від Карпат...”¹⁹³. Так, доктор історичних наук, колишній головний редактор журналу “Советское славяноведение” І.Поп з м. Хеба (Чехія) вважає, що теза про входження Підкарпатської Русі в X-XIII ст. є абсурдною, оскільки край не міг бути складовою частиною Київської Русі “через карпатські хребти і їх непрохідні в той час ліси”¹⁹⁴. Русиніст відстоює думку, що більша частина Підкарпатської Русі аж до початку XIV ст. називалася “територією між кордонами” Київської

---

¹⁹⁰ Магочій П.Р. “Я русин был, есмь и буду...”: Виступи на Світових конгресах русинів / П.Р.Магочій / Передм. В.Падяка. – Ужгород: Вид-во В.Падяка, 2005. – С.6.

¹⁹¹ Магочій П.Р. “Я русин был, есмь и буду...”: Виступи на Світових конгресах русинів / П.Р.Магочій / Передм. В.Падяка. – Ужгород: Вид-во В.Падяка, 2005. – С.9.

¹⁹² Магочій П.Р. “Я русин был, есмь и буду...”: Виступи на Світових конгресах русинів / П.Р.Магочій / Передм. В.Падяка. – Ужгород: Вид-во В.Падяка, 2005. – С.12-13.

¹⁹³ Листівка “Глибоко чистовані Подкарпатські русини” // Архів автора.

¹⁹⁴ Поп И. Энциклопедия Подкарпатской руси / И.Поп. – Ужгород: ПП “Повч Р.М.”, 2006. – С.34.

Русі, Польського й Угорського королівств і ні одна з ранньофеодальних держав і не намагалася включити до свого складу Східні Карпати¹⁹⁵.

І.Поп вважає, що плем'я русинів з'явилося в Карпатах уже в V ст. н.е. разом з хвилею великого переселення народів, викликаного навалом зі сходу войовничих гунів¹⁹⁶. Він стверджує, що дав нове наукове визначення національної ідентичності русинів, кардинальної відмінності їх менталітету від менталітету росіян, білорусів і українців, їх відмінного від українців історичного розвитку як центральноєвропейського народу¹⁹⁷.

Науковець вважає, що найбільш чисельною етнографічною групою карпатських русин є долиняни. Їх він ідентифікує від долини р. Тересви на сході до українсько-словацького кордону на заході, далше до річки Лаборець в передгір'ї Вігорлата в Східній Словаччині, від поселень угорського населення на півдні до лінії м. Михоловць – Клокочов – Поруба – Гливіштя – Бенятіна на територію сучасної України по лінії сіл Дубриничі – Заричово – Туриця – Тур'я Поляна – Плоске – Поляна – м.Свалява – Стройно – Керецкі – Кушніца – Довге – Липецька Поляна – Монастирець – Драгово – Угля – Нересниця на півночі¹⁹⁸.

І.Поп задля підтвердження претензій русинів активно використовує історичний період 1938-1944 рр. Він переконує, що українська карта на Закарпатті в 1938-1939 рр. “розігравалась нацистами через посередництво емігрантських організацій українських націоналістів, головним чином через ...Організацію Українських Націоналістів”¹⁹⁹. Він стверджує, що узаконений урядом А.Волошина термін “Карпатська Україна” був “протиправою, антиісторичною, штучною назвою”²⁰⁰.

---

¹⁹⁵ Поп И. Подкарпатская Русь, 1938-1946. Умертвленный европеизм и утаенное политическое предательство / И.Поп // Архів автора. – Арк.1.

¹⁹⁶ Историческое обоснование обращения организаций Подкарпатских русинов к Совету Европы о непризнании властями Украины национальности подкарпатские русины, коренного населения Закарпатской области / И.Поп // Архів автора. – Арк.1.

¹⁹⁷ Поп И. Энциклопедия Подкарпатской руси / И.Поп. – Ужгород: ПП “Повч Р.М.”, 2006. – С.299.

¹⁹⁸ Поп И. Энциклопедия Подкарпатской руси / И.Поп. – Ужгород: ПП “Повч Р.М.”, 2006. – С.175.

¹⁹⁹ Поп И. Подкарпатская Русь, 1938-1946. Умертвленный европеизм и утаенное политическое предательство / И.Поп // Архів автора. – Арк.3.

²⁰⁰ Поп И. Подкарпатская Русь, 1938-1946. Умертвленный европеизм и утаенное политическое предательство / И.Поп // Архів автора. – Арк.5.

І.Поп визнає існування карпатоукраїнської течії на Закарпатті, але тісно пов'язує її з німецьким фашизмом. Одночасно вчений намагається довести, що держава А.Волошина була “авторитарним режимом фашистського типу”, готовим до репресій щодо русофільських політичних діячів²⁰¹.

Оцінюючи події 1944-1946 рр. з чеських позицій, І.Поп вважає, що поняття “возз'єднання” було штучним, бо Подкарпатська Русь ніколи в своїй тисячолітній історії не була в жодному з'єднанні, ні територіально, ні політично ні з Київською Руссю, ні з Україною, ні з Росією. Етнонім “українці”, на його думку, в 1944 рр. в краї визнавало своїм зовсім незначна кількість осіб²⁰².

Учений стверджує, що Договір між Чехословацькою республікою і Радянським Союзом про передачу Підкарпатської Русі Радянському Союзу від 29 червня 1945 р. був актом анексії, до якої корінне населення краю не має ніякого відношення²⁰³.

Неузгодженість проявляється в судженнях автора щодо буферної держави “Закарпатська Україна”. З однієї сторони русинський учений вважає її маріонеточним утворенням СРСР, але одночасно визнає нелегітимним радянсько-чехословацький договір від 29 червня 1945 р. через відсутність в договірному процесі Закарпатської України²⁰⁴.

Крім того, І.Поп у своїх працях взагалі заперечував позитивні наслідки від входження Закарпаття до складу УРСР і вважав, що “найжорстокіший в історії тоталітарний режим приніс нам, закарпатцям, тільки нещастя”²⁰⁵.

Професор, член-кореспондент НАН України О.Мишанич доводив, що “Енциклопедія Подкакарпатской Руси” І.Попа “виконує замовлення закарпатських політичних сепаратистів, які виношують думку про відірвання

---

²⁰¹ Поп І. Подкарпатская Русь, 1938-1946. Умертвленный европеизм и утаенное политическое предательство / И.Поп // Архів автора. – Арк.6.

²⁰² Поп І. Подкарпатская Русь, 1938-1946. Умертвленный европеизм и утаенное политическое предательство / И.Поп // Архів автора. – Арк.18.

²⁰³ Поп І. Енциклопедія Подкарпатской руси / И.Поп. – Ужгород: ПП “Повч Р.М.”, 2006. – С.61-62.

²⁰⁴ Поп І. Подкарпатская Русь, 1938-1946. Умертвленный европеизм и утаенное политическое предательство / И.Поп // Архів автора. – Арк.20, 22.

²⁰⁵ Поп І. Міфи і дійсність. Про збірник документів “Возз'єднання” / И.Поп // Руснацький світ: Науково-популярний збірник. Т.3. / Русинське науково-освітнє т-во; Карпаторусинський науковий центр; Укладач-упорядник М.П.Макара. – Ужгород: В-во В.Падяка, 2003. – С.103.

Закарпаття від України і повернення його до складу сусідніх держав, на рівень першої половини ХХ ст.”²⁰⁶.

В свою чергу, П.Р.Магочій спочатку визнавав походження етноніму русин через існування Київської Русі й приналежність до східнослов'янського світу, але зауважував, що хоч карпатські русини у своїй історії були під владою “цілого кола держав, але вони все хотіли мати хоч якийсь самоуправління”²⁰⁷. Однак в своїй праці “Народ нізвідки: Ілюстрована історія карпаторусинів” вчений також стверджує, що Карпатська Русь ніколи і ніде не була під гегемонією Київської Русі чи якогось іншого східнослов'янського політичного утворення²⁰⁸.

На думку П.Р.Магочія, предками карпаторусинів можна вважати: 1) праслов'янські народи, які прийшли до низовини Дунаю з гунами і аварами; 2) білих хорватів; 3) русинів з Галичини і Подолії; 4) порусинщених волохів з південного Сходу²⁰⁹. Західною межею Карпатської Русі дослідник називає західну адміністративну межу Львівської та Івано-Франківської областей²¹⁰.

П.Р.Магочій веде мову про 740 тис. русинів в Закарпатті і 1 млн. 640 тис. загалом в світі та поділяє “карпаторусин” на західну і східну етнографічну групи. Західна група, на його думку, складається з лемків і руснаків, які заселяють Польщу і Словаччину. Східну групу (Закарпатська область і регіон Марамуреш в Румунії) складають долиняни, верховинці і деяке невеличке число гуцулів²¹¹.

За цим же територіальним принципом П.Р. Магочій поділяє діалекти русинів на східну і західну групи. Рисами, які відрізняють мову русин, він

---

²⁰⁶ Балега Ю. Політичне русинство і будівництво Української держави / Ю.Балега. – Ужгород: Гранда, 2003. – С.166.

²⁰⁷ Магочій П.Р. Карпатські Русини / П.Р.Магочій. – Б.м.: Карпаторусинський научний центр, 2002. – С.10.

²⁰⁸ Магочій П.-Р. Народ нізвідки: Ілюстрована історія карпаторусинів / П.-Р. Магочій. – Ужгород: Вид-во В.Падяка, 2007. – С.37.

²⁰⁹ Магочій П.-Р. Народ нізвідки: Ілюстрована історія карпаторусинів / П.-Р. Магочій. – Ужгород: Вид-во В.Падяка, 2007. – С.37.

²¹⁰ Белей Л. Дволикий Янус української історії, або несподівані варіації канадського автора / Л. Белей // Дзеркало тижня. – К., 2007. – 29 вересня. – С.21.

²¹¹ Магочій П.-Р. Народ нізвідки: Ілюстрована історія карпаторусинів / П.-Р. Магочій. – Ужгород: Вид-во В.Падяка, 2007. – С.11, 27.

вважає також наголос: західна (лемківська) група має фіксований наголос на передостаннім складі слова, а східна – біжучий; і словниковий запас²¹².

Дослідники – захисники русинства І.Гранчак, М.Макара, І.Мигович дотримуються позиції оцінки русинізму як течії суспільного життя Закарпаття, що не вносилась “іззовні ворожими силами, а є наслідком внутрішніх етносоціальних процесів”²¹³. На думку М. Алмашія, М.Макари, М.Шарги, історична наука переконливо доводить, що проблема походження підкарпатських русинів є проблемою походження окремого слов’янського племені чи групи племен, що поповнювалися з інших слов’янських регіонів, і закарпатське населення зовсім не є “гілкою єдиного українського дерева”²¹⁴.

Закарпатський науковець М.Болдижар вважає, що до середини 40-х рр. ХХ ст. єдино правильною, юридично обґрунтованою назвою краю була “Підкарпатська Русь”, а серед правових засад зміни назви краю, як і приєднання його до Радянського Союзу, були й деякі сумнівні в правовому відношенні рішення²¹⁵.

Дещо поміркованішою є позиція М.Макари і І.Миговича. В 1994 р. на сторінках Українського історичного журналу вони запропонували визнати, що “русини-українські, словацькі, польські, югославські – є галузками єдиного слов’янського народу”, а процес кристалізації української національної свідомості в Закарпатті розтягнувся і перебуває в стані, далекому до завершення²¹⁶. В загальному, автори попри часто не тотожні судження, зійшлися на думці про потребу вироблення для русинів правового статусу як субетносу українського народу, а також запропонували втілити в життя результати обласного

---

²¹² Магочій П.-Р. Народ нізвідки: Ілюстрована історія карпаторусинів / П.-Р. Магочій. – Ужгород: Вид-во В.Падяка, 2007. – С.21.

²¹³ Гранчак І. Хто такі русини і чого вони хочуть / І.Гранчак // Політика і час. – 1993. – №12. – С.50.

²¹⁴ Шарга М. Національність “РУСИН” (Аргументи і факти) / М.Шарга // Руснацький світ: Наук.-попул. збірник. Т.2. / Русинське науково-освітнє т-во; Карпаторусинський науковий центр; Укладач-упорядник М.П.Макара. – Ужгород: В-во В.Падяка, 2001. – С.60-63.

²¹⁵ Болдижар М. Назва краю та її вплив на визначення державно-правового статусу / М.Болдижар // Руснацький світ: Наук.-попул. збірник. Т.2. / Русинське науково-освітнє т-во; Карпаторусинський науковий центр; Укладач-упорядник М.П.Макара. – Ужгород: В-во В.Падяка, 2001. – С.57.

²¹⁶ Макара М.П., Мигович І.І. Карпатські русини в контексті сучасного етнополітичного життя / М.П. Макара, І.І.Мигович // Український історичний журнал. – 1994. – №1. – С.119.

референдуму про надання Закарпаттю статусу спеціального самоврядування в складі України²¹⁷.

Серед причин, які зумовлювали скоочування русинства до політичних вимог, русиністи І.Гранчак, М.Макара, І.Мигович виділяли: невирішеність найпекучіших питань соціально-економічного розвитку області, погіршення матеріального становища значної частини населення, недостатня увага центральних владних структур до проблем і потреб краю, боротьба місцевої греко-католицької церкви за підпорядкування безпосередньо Святому Престолу в Римі, агресивна політика українських національно-демократичних організацій в регіоні²¹⁸.

Пізніше, в грудні 1998 р. І.Мигович, виступив у “Голосі України” з суперечливою за своїм характером статтею “Через історичні завали. Слово за русинів”. В ній автор звертається до братів-росіян: “...підносьте свій голос на захист тих, хто під Карпатами в тисячолітніх муках зберіг історичну пам’ять...”, але одночасно радить громадсько-політичним діячам інших країн не втручатися у внутрішні справи русинів Закарпаття. Політик визначив причиною активізації русинського руху небезпеку етнокультурної асиміляції, територіально-економічної експансії та агресивного менталітету галичан. Одночасно він закликає українців не сумніватися в тому, що русини – “патріоти нашої спільної Вітчизни”²¹⁹.

І.Мигович окрему увагу також приділяє “давній проруській політичній орієнтації”. На його погляд, у русинів “існувала надія на Схід, який однобічно ототожнювався з колись могутньою і багато обіцяючою Росією”. На сьогодні, він вважає, в регіоні переконані, що разом з Росією Україні буде легше

---

²¹⁷ Макара М.П., Мигович І.І. Карпатські русини в контексті сучасного етнополітичного життя / М.П. Макара, І.І.Мигович // Український історичний журнал. – 1994. – №1. – С.126-127.

²¹⁸ Макара М.П., Мигович І.І. Карпатські русини в контексті сучасного етнополітичного життя / М.П. Макара, І.І.Мигович // Український історичний журнал. – 1994. – №1. – С.125.

²¹⁹ Мигович І. Через історичні завали (Слово за русинів) / І. Мигович // Голос України. – К., 1998. – 2 грудня. – С.4.

розв'язати оборонно-стратегічні, економічні, торгово-фінансові, валютні й інші проблеми, вийти з кризового стану²²⁰.

Публіцистичні статті дисидента з Закарпаття П.Кампова розкривають внутрішньополітичні протиріччя в регіоні, які посилювали кризові явища й радикалізували русинство. Зокрема, публіцист стверджував, що русинської проблеми можна було б уникнути, якщо б русинство було прийнято “явищем українським”²²¹.

У книзі “Від Автономної Підкарпатської Русі до Суверенної Закарпатської України” П.Годьмаш та І.Туряниця подали матеріали, які використали в січні 1996 р. як пояснення до позовної заяви в Верховний Суд України з вимогою домогтися зміни статусу краю в складі України. На думку укладачів, зібрана в виданні інформація засвідчила “процес державотворення в центрі Європи найменшої слов'янської суверенної держави Подкарпатської Русі – Закарпатської України”²²².

Зокрема, русинські ідеологи вважали, що радянська наука під тиском Й.Сталіна змушена була довести, що князівство південнокарпатських русинів було складовою Київської Русі, а тому русини являються етносом українським і мають бути в складі України. Але державний устрій, стверджують русинські політики, перейшов у спадкоємність демократичної України, а тому згадана наукова концепція продовжує існувати²²³.

З погляду русинських істориків, ще Кирило і Мефодій перейменували білих хорватів у русинів (рутенів, руснаків, руських), згадують вони також про неузгоджену з київськими князями боротьбу русинських князів проти угрів. На доказ існування русинства як окремої нації ідеологи автономізму ще називають:

---

²²⁰ Мигович І. Закарпатський “синдром” / І.Мигович // Мала енциклопедія етнодержавознавства / НАН України Ін-т держави і права ім. В.М. Корецького; Редкол.: Ю.І.Римаренко (відп. ред.) та ін. – К.: Довіра. Генеза, 1996. – С.696.

²²¹ Кампов П. Чорне жало виходить зі схованки: Статті та нариси / П. Кампов. – Ужгород: Вид-во В.Падяка, 2004. – С.25.

²²² Від Автономної Підкарпатської Русі до Суверенної Закарпатської України / Відповідальний за видання проф. І.Туряниця. Зібрано і скомпоновано адвокатом П.Годьмашем. – Ужгород: Общество подкарпатських Русинів, 1996. – С.3.

²²³ Від Автономної Підкарпатської Русі до Суверенної Закарпатської України / Відповідальний за видання проф. І.Туряниця. Зібрано і скомпоновано адвокатом П.Годьмашем. – Ужгород: Общество подкарпатських Русинів, 1996. – С.4.

а) участь русинів у роки Першої світової війни у створеному в США “Союзі поневолених народів Європи” і закон угорського парламенту від 25.12.1918 р. “Про автономію русинської нації, проживаючої в Угорщині”;

б) статті Сен-Жерменського мирного договору від 10.09.1919 р., згідно з якими Чехословаччина зобов’язувалась надати русинам статус автономної одиниці;

в) існування автономної Підкарпатської Русі та Карпатської України в 1938-1939 рр.;

г) утворення у 1944 р. Закарпатської України, суверенітет якої визнав СРСР і Чехословаччина;

д) договір між СРСР і Чехословаччиною “Про Закарпатську Україну” від 29 червня 1945 р. не відповідає нормам міжнародного права²²⁴.

Одночасно русини вважають, що перейменування Підкарпатської Русі в Карпатську Україну в 1939 р. не є доказом належності території цієї держави до Київської Русі, а відбулося під тиском галицьких націоналістів²²⁵.

Русини акцентують ще на тому, що Закарпатська Україна в 1944 р. була організована під впливом радянських військових служб. Крім того, на думку русинів під час підписання договору “Про Закарпатську Україну” через ігнорування русинської держави була порушена Віденська конвенція про міжнародні договори, оскільки міжнародний договір не створює обов’язки для держави, яка не бере участі в цій угоді, не дала письмового доручення іншій державі підписати договір від її імені, у встановленому порядку письмово не підтвердила про свою згоду щодо умов своїх прав та обов’язків, викладених в міжнародному договорі²²⁶. Русини вважають, що уряд Чехословаччини в той

---

²²⁴ Від Автономної Підкарпатської Русі до Суверенної Закарпатської України / Відповідальний за видання проф. І.Турияниця. Зібрано і скомпонувано адвокатом П.Годьмашем. – Ужгород: Общество подкарпатських Русинів, 1996. – С.7-14.

²²⁵ Від Автономної Підкарпатської Русі до Суверенної Закарпатської України / Відповідальний за видання проф. І.Турияниця. Зібрано і скомпонувано адвокатом П.Годьмашем. – Ужгород: Общество подкарпатських Русинів, 1996. – С.10-11.

²²⁶ Від Автономної Підкарпатської Русі до Суверенної Закарпатської України / Відповідальний за видання проф. І.Турияниця. Зібрано і скомпонувано адвокатом П.Годьмашем. – Ужгород: Общество подкарпатських Русинів, 1996. – С.16.

час був тимчасовий, не був обраний народом Чехословаччини, а тому не мав ні юридичного, ні морального права для передачі території іншій державі²²⁷.

В.В.Сарканич і І.Д.Талабішка, окрім цього, відзначають, що Підкарпатська Русь як автономна республіка в складі довоєнної Чехословацької республіки ніколи не була в стані війни ні з СРСР, ні з іншими країнами антигітлерівської коаліції, а тому юридичних підстав для анексії краю не було²²⁸.

Русиністи звертають увагу на тому, що національність “русин” фіксувалась в усіх документах державних переписів населення з XV ст. до 1941 р.²²⁹. Легітимність претензій щодо визнання русинства народом ідейні лідери автономістів обумовлюють статтями Закону України “Про національні меншини в Україні” від 25 червня 1992 р. Зокрема, на їх думку, право русинству легалізуватися надає стаття 11 Закону: “Громадяни України мають право вільно обирати та відновлювати національність. Примушення громадян у будь-якій формі до відмови від своєї національності не допускається”²³⁰.

Натомість дослідник К.Найпавер, маніпулюючи найдавнішими писемними джерелами, стверджує, що в період Київської Русі назва русин і русичі означали різні етноніми. Це, на його думку, свідчить про окремішній розвиток слов’янського населення регіону²³¹. Відзначимо, що, роблячи такі висновки, автор визнає свою некомпетентність в сфері філології.

У своїх листівках сепаратисти допускають можливість ставити під сумнів “законність” існування національності “українці”. Вони наголошували на тому, що русини як етнос були відомі світові набагато раніше, ніж з’явився термін “українці”²³².

---

²²⁷ Комітету ООН по правам человека. Женева // Архів автора.

²²⁸ Сарканич В.В., Талабишка И.Д. Вместо предисловия / В.В. Сарканич, И.Д. Талабишка // Архів автора. – Арк.5.

²²⁹ Историческое обоснование обращения организаций Подкарпатских русинов к Совету Европы о непризнании властями Украины национальности подкарпатские русины, коренного населения Закарпатской области // Архів автора. – Арк.2.

²³⁰ Листівка “Дорогі русини – не признаний нашим государством народ Украины” // Архів автора.

²³¹ Найпавер К. Исторична реальність чи кон’юктурні ігри / К.Найпавер // Руснацький світ: Науково-популярний збірник. Т.3. / Русинське науково-освітнє т-во; Карпаторусинський науковий центр; Укладач-упорядник М.П.Макара. – Ужгород: В-во В.Падяка, 2003. – С.27-28.

²³² Листівка “Чи є підстави вважати русинів самодостатньою етнічною спільнотою, окремим слов’янським народом?” // Архів автора.

Для русинського лідера Д.Сидора русини Закарпаття є місіонерами, які незважаючи на опір Києва, пропагували християнство. Але його невдалі спроби виглядати об'єктивним істориком погано узгоджуються з власним закликком: “Слава Русі-Україні і Матері її Карпатській Русі! А Москві бути Третім Римом, якщо тільки вона відновить свою національну пам'ять і спробує знайти втрачену духовно-історичну ланку – Карпатську Русь і живих свідків давньої нероздільної руськості русинів Закарпаття”²³³.

Прихильники русинства відстоюють думку про існування русинської літератури. До карпато-русинської літератури вони відносили художні твори письменників, незалежно від того, якою мовою вони написані – латинською, русинською, німецькою і т.д.²³⁴.

Теоретики русинства, на думку Ю.Балеги, свідомо не називають мову закарпатців руською – їм це не вигідно, бо в минулому так називали мову українську. Виступаючи за відрубність закарпатців від українського народу, вони взяли термін “русинський” щодо мови, культури і літератури краю, взяли його від чеських колонізаторів, які під виглядом русиніфікації русинів проводили політику насильницької чехізації місцевого населення²³⁵.

“У русинів, – заявляє русин В.Петровай, – фіксований наголос, і тому русинський народ ніяк не може бути віднесений до східнослов'янської мовної групи”²³⁶. Більше того, прихильник русинства І.Латоричанин вважає, що українські мовотворці, через прагнення “втекти від Києво-русської історії, руської генетичної і духовної приналежності”, засмітили українську мову історичними неологізмами і змушені були запозичувати слова з русинської мови²³⁷.

---

²³³ Сидор Д. Карпатская Русь – изначальная Русь! / Д. Сидор // Русин. – Кишенев, 2007. – №1. – С.107.

²³⁴ Федішинець В. Феномен карпато-русинської літератури і проблеми її перспективи / В.Федішинець // Руснацький світ: Наук.-попул. збірник. Т.2. / Русинське науково-освітнє т-во; Карпаторусинський науковий центр; Укладач-упорядник М.П.Макара. – Ужгород: В-во В.Падяка, 2001. – С.32-33.

²³⁵ Балега Ю. Політичне русинство і будівництво Української держави / Ю.Балега. – Ужгород: Гранда, 2003. – С.131.

²³⁶ Балега Ю. Політичне русинство і будівництво Української держави / Ю.Балега. – Ужгород: Гранда, 2003. – С.145.

²³⁷ Латоричанин І. Курс державного язика на русинську лексику / І. Латоричанин // Календар-альманах на 2001 год. – Будапешт: Удання Русинського меншинового самоуправління Йозефвароша, 2000. – С.47.

Русини стверджують, що підкарпаторусинська мова відноситься до групи східнослов'янських мов і в її основі є три основних діалекти – ужанський – західна частина, березький – центральна частина, марамороський – східна частина Закарпатської області²³⁸.

У 1992 р. учасники Першого конгресу русинської мови вирішили створити чотири варіанти літературної мови окремо для русинів Польщі, Словаччини, України і колишньої Югославії²³⁹. Спробою кодифікації підкарпаторусинської мови стала робота колективу авторів (І.Керч і інші) “Материнський язик. Писемнице русинського язика” (2000). У ній запропоновано унормувати мову на основі південно-марамороських говорів з застосуванням деяких мовних особливостей говорів інших районів краю²⁴⁰.

Але існування проблем у кодифікації русинської мови засвідчив III міжнародний конгрес русинської мови (13-16.09.2007 р.) в Кракові. На ньому було прийнято рішення спромогтися кодифікувати мову в Закарпатті до наступного конгресу²⁴¹.

Невизначеність статусу русинської мови фактично визнавали і самі русинські лідери. Так, один з них І.Петровцій закликав в 1999 р. в часописі “Русинська бесіда”: “А пишучі русини най каждый пише по своєму, каждый – тко як може”²⁴². Натомість П.Р. Магочій визнає, що діалектна диференціація є однією з причин відсутності єдності між кодифікаторами мови Закарпаття. Крім того, він зазначає, що русини не мають загальної граматичної термінології, і сам етнонім “русин” є семантично заплутаним²⁴³.

У в численних публіцистичних статтях початку 90-х рр. прихильники української орієнтації Закарпаття навіть не ставили під сумнів ідентичність русинів з українцями і вважали, що це питання “закарпатці для себе давно

²³⁸ Поп І. Енциклопедія Подкарпатської руси / І. Поп. – Ужгород: ПП “Повч Р.М.”, 2006. – С.406.

²³⁹ Магочій П.-Р. Народ нізвідки: Ілюстрована історія карпаторусинів / П.-Р. Магочій. – Ужгород: Вид-во В.Падяка, 2007. – С.113.

²⁴⁰ Поп І. Енциклопедія Подкарпатської руси / І.Поп. – Ужгород: ПП “Повч Р.М.”, 2006. – С.409.

²⁴¹ Резолюція із III Міжнародного конгресу русинського язика, Краків, 13 – 16.09.2007 // Русинський світ. – Будапешт, 2007. – септембер. – С.17.

²⁴² Русинська бесіда. Народна новинка. – Берегово, 1999. – май. – Ч.12. – С.1.

²⁴³ Магочій П.Р. Русинський язик: дотеперь досягнути висліди і задачі будучности / П.Р. Магочій // Русин. – Пряшів, 2006. – №1-2. – С.27.

вирішили”²⁴⁴. Серед них слід відзначити статті українських громадсько-політичних діячів і вчених Ю.Балеги, В.Бедя, М.Горвата, О.Грегора, В.Довгея, О. і Ф.Мишанича, І.Пасемко.

В центрі дискусії, що розгорнулася в кінці 80-х – на початку 90-х рр. навколо русинського питання, безумовно, були історичні умови формування автохтонного населення Закарпатської області. Так, відомий філолог і суспільно-політичний діяч Ю.Балега підготував розгорнуту історичну довідку про минуле русинства. Відстоюючи українськість закарпатців, автор вважав, що питання “українці чи русини – далеко не наукова проблема”, а політичне питання, яке “у різні часи на всі лади роздували чужоземні загарбники – австрійські, угорські, чеські і польські”²⁴⁵.

Спроби неупередженого об’єктивного аналізу явища політичного русинства здійснили С.Віднянський, О.Гаврош, М.Зан, О.Майборода, М.Панчук, І.Курас. Зокрема, на думку М.Панчука утвердження “ідеї єдності усіх українських земель у суспільно-політичному житті закарпатців – це наслідок природного процесу їхнього національного самоусвідомлення”²⁴⁶. Учений заперечує можливість будь-якої прив’язки українізації Закарпаття з процесами встановлення комуністичного режиму в краї.

Відомий науковець О.Майборода, аналізуючи історичне регіону з позицій етнополітології визнає, що за “роки перебування Закарпаття у складі Української РСР українська ідентичність русинів стала явно переважаючою”, але, на його думку, минуло порівняно небагато часу, щоб “спільний український міф” незворотно закріпився в русинській самосвідомості²⁴⁷.

На думку відомого етнолога В.Наулка, закарпатці живуть в ареалі, який є продовженням основного етнічного масиву розселення українського народу. Він вважає, що їх мова є західним діалектом української, за культурою

---

²⁴⁴ Мишанич Ф. Русинофілі і українофоби / Ф.Мишанич // За вільну Україну. – Львів, 1991. – 15 лютого. – С.2.

²⁴⁵ Балега Ю. Русинство: ідеологи і покровителі / Ю.Балега // Дзвін. – 1991. – №5. – С.96.

²⁴⁶ Панчук М. Політичне русинство / М.Панчук // Демони миру та боги війни. Соціальні конфлікти посткомуністичної доби / С.Макеєв (кер. авт. колект.). – К.: Політична думка, 1997. – С.329.

²⁴⁷ Майборода О. “Політичне русинство”: Закарпатська версія периферійного націоналізму / О.Майборода. – К., 1999. – С.9.

закарпатці належать до карпатського типу українського етносу і менше одного відсотка зараховують себе до русинів²⁴⁸.

Певна роль в історичних дослідженнях відводилася вивченню термінів “русин”, “русич”, “русняк”, “карпаторос”. Зокрема, В. Буцевицький схильний вважати назву “русин” такою, що підтверджує “належність народу до своїх прадавніх коренів і держави – Київської Русі”²⁴⁹. З точки зору В.Довгея, само-назва “українці-русини” вийшла з ужитку в Україні історично, а на Закарпатті вона була штучно затримана колонізаторами. У 20-30-х рр. самоназва русини уже природно поступилася загальнонаціональній – українці²⁵⁰.

Більше того, згідно із дослідженням Є.Наконечного, на Русі в княжу добу загальноновживаною назвою був етнонім “русин”²⁵¹, що безпосередньо пов’язує населення Закарпаття з Київською Руссю.

Професор М.Тиводар вважає, що свою етнічну належність закарпатські русини-українці тісно пов’язували з рідною мовою, культурно-побутовою й релігійною окремішністю від сусідів угорців, румунів, словаків. На його думку, сімсотрічна політична ізоляваність Закарпаття не відірвала закарпатців від українсько-руської спільності та її українських національних державотворчих устремлінь, що було підтверджено в 1848-1849, 1919, 1938-1939, 1944-1945 роках²⁵².

На думку дослідника М.Панчука, зважаючи на те, що населення інших регіонів України в давнину називали теж русинами чи руснаками, до русинів слід зарахувати 37, 4 млн. українців в Україні, 4-5 млн. – східної та понад 7 млн. західної діаспор²⁵³. Київське відділення товариства “Лемківщина” з метою зняття “спекуляцій на нашому державному історичному імені” в 1993 р. навіть

---

²⁴⁸ Режим доступу: <http://www.uzhgorod.net.ua/news/2322>. (перегляд 14 червня 2008 р.).

²⁴⁹ Буцевицький В. Русини: звідки це слово / В.Буцевицький // Віче. – 1992. – №4. – С.135.

²⁵⁰ Довгей В. Передмова до другого видання книги проф. Петра Стерча “Карпато-Українська держава” / В.Довгей // Стерчо П. Карпато-Українська держава. До історії визвольної боротьби карпатських українців у 1919-1939 рр. – Львів.: “За вільну Україну”, 1994. – С.VII.

²⁵¹ Наконечний Є. Осоружний етнонім / Є. Наконечний // post Поступ. Всеукраїнська газета. – Львів, 2009. – №2. – березень. – С.10.

²⁵² Тиводар М. Назви “Русь” і “русин” на Закарпатті / М.Тиводар // Пороги. Часопис для українців у Чеській республіці. – 2001. – С.18.

²⁵³ Режим доступу: http://ethnos.lemky.com/2006/04/03/politichne_rusynstvo_v_ukraini.html (перегляд 14 червня 2008 р.).

підготувало звернення до Верховної Ради України, щоб під час прийняття нової Конституції затвердити назву республіки – Україна-Русь²⁵⁴.

Відзначимо також позицію відомого сучасного вченого С.Віднянського, який намагається переконати широкі кола громадськості у відсутності серйозних підстав для трактування русинського руху “антиукраїнською провокацією” чи проявом “закарпатського сепаратизму”. Навіть ідея культурно-етнічної самобутності чи автономії, на його думку, “ніколи не мали і не мають нічого спільного з державним сепаратизмом”²⁵⁵.

Проукраїнські позиції зайняли вчені діаспори Ю.Бача, М.Мушинка (Словаччина), В.Маркусь (США), а також дослідники лемківства М.Горбаль, П.Когутов, І.Красовський. Так, професор Новосадського університету Ю.Томаш визнає право русинства на культурну автономію, але в “складі національної культури, збагачуючи її в інтересах культури русинів і українського народу”. Дослідник вважає, що ідея створення з частини території України, Польщі і Словаччини Карпатської республіки є антиісторичною²⁵⁶.

На думку дослідника з Пряшівщини Ю.Бачі, політичне русинство є результатом втручання іноземних держав, і “якби таку політику проголошували й реалізовували лише самі місцеві сили, вона була б нам не страшна...”²⁵⁷.

Для іншого дослідника з Словаччини М.Мушинки “русини-українці – одна національність, яку не слід розбивати на дві протилежні групи...”. Він заперечує виведені П.Магочієм мовні та релігійні розбіжності між русинами та українцями²⁵⁸. У праці “Русини – Українці – одна національність” М.Мушинка заперечує геноцид України і Чехословаччини проти русинів після Другої світової війни²⁵⁹.

---

²⁵⁴ Горбаль М. Русини і Україна / М.Горбаль // *Krakowskie Zeszyty Ukrainosnawce*. Краківські українознавчі зошити. – Краків, 1993. – Т.1/2. – С.432.

²⁵⁵ Віднянський С. Прояв “закарпатського сепаратизму”? / С.Віднянський // *Політика і час*. – 1993. – №12. – С.54.

²⁵⁶ Горбаль М. Русини і Україна / М.Горбаль // *Krakowskie Zeszyty Ukrainosnawce*. Краківські українознавчі зошити. – Краків, 1993. – Т.1/2. – С.431.

²⁵⁷ Бача Ю. Русини – своєрідність проблеми і спекуляція нею / Ю.Бача // *Республіканець*. – 1992. – №3. – С.18.

²⁵⁸ Мушинка М. Політичний русинізм на практиці / М.Мушинка // *Республіканець*. – 1992. – №3. – С.19–20.

²⁵⁹ Затовканюк М. Русини – українці є однією національністю (примітки до публікації) / М.Затовканюк // *Пороги*. Часопис для українців у Чеській республіці. – 1997. – №4. – С.19.

Проблему русинства оцінювали також мовознавці. Зокрема, відомий вчений Ю.Шевельов у грудні 1991 р. дав наступну оцінку автономістським проявам в Закарпатті: "...ідея русинства, як і самостійність "русинської" мови науково не обгрунтована, історично неспроможна і політично шкідлива"²⁶⁰.

Становище української мови в Східній Словаччині в руслі розвитку політичного русинства проаналізували З.Ганудель і М.Штець²⁶¹. У відповідь на політичний тиск русинських організацій мовники запропонували розглянути можливість створення в Словаччині прашівського варіанта української літературної мови, в якому в повною мірою відобразилася б місцева термінологічна лексика і характерні фонетичні та граматичні особливості²⁶².

Натомість радник з питань національностей уряду Словацької республіки Я.Біцка намагався довести, що "під карпатськими хребтами" живуть русини, котрі, хоч і мають східнослов'янський родовід, в силу геополітичних причин і з плином часу обірвали етнічно-культурні зв'язки зі своїми північними, зокрема, галицькими та буковинськими одноплемінниками і розвинулися в самобутній народ із окремою культурою та мовою²⁶³.

Немає в українській історіографії єдиної думки щодо причин активізації русинського руху. Так, у численних публікаціях в національно-демократичній пресі в кінці 80-х на початку 90-х рр. ХХ ст. побутувала думка, що посилення сепаратистських тенденцій у краї було викликано спробою зберегти на Закарпатті диктатуру колоніальних структур, перетворити його в московсько-партноменклатурну резервацію, у своєрідну "фазенду" для суміжних держав²⁶⁴.

---

²⁶⁰ Шевельов Ю. Ви самі дасте собі раду / Ю.Шевельов // Молода Галичина. – Львів, 1991. – 24 грудня. – С.2.

²⁶¹ Ганудель З. Українська мова у Східній Словаччині (Історичне минуле і сучасний стан) / З.Ганудель // Другий Міжнародний конгрес українців. Львів, 22-28 серпня 1993 р. Доповіді і повідомлення. Мовознавство. – Львів, 1993. – С.136-140; Штець М. Мовна ситуація русинів-українців Словаччини після 1989 р. / М.Штець // Другий Міжнародний конгрес українців. Львів, 22-28 серпня 1993 р. Доповіді і повідомлення. Мовознавство. – Львів, 1993. – С.157-161.

²⁶² Штець М. Мовна ситуація русинів-українців Словаччини після 1989 р. / М.Штець // Другий Міжнародний конгрес українців. Львів, 22-28 серпня 1993 р. Доповіді і повідомлення. Мовознавство. – Львів, 1993. – С.160.

²⁶³ Русини чи українці? // Літопис Червоної калини. – Львів, 1992. – Ч.4-5. – С.43.

²⁶⁴ Довгей В. "Неорусинство"? Ні, тіньовий реваншизм / В.Довгей // За вільну Україну. – Львів, 1992. – 20 березня. – С.3.

Серед української інтелігенції була поширена думка, що такі дії влади спрямовувалися для нейтралізації крайової організації Руху Закарпаття²⁶⁵. Існувало також занепокоєння тим, що прихильники русинства підштовхували угорців, румунів, німців, циган до прийняття декларації про союзню автономію Підкарпатської Русі²⁶⁶.

На думку відомого українського літературознавця, доктора філологічних наук О.Мишанича “бацिला русинізму” була захована в бажанні місцевого населення “вирватися із безвиході, самоутвердитися, зупинити екологічний і етнічний геноцид”. Вчений вважає, що народний русинізм можна зрозуміти, він має своє глибоке коріння в народній свідомості, береже історичні традиції предків... але не має нічого спільного із русинізмом політичним, який... не може замаскувати свою службу імперській ідеї²⁶⁷.

Член Закарпатської крайової ради товариства “Меморіал” В.Довгей звинуватив у відновленні русинської течії Комітет Державної Безпеки колишнього СРСР. Саме завдяки цій організації, на думку автора, в 1989-1990 рр. в Ужгороді були започатковані “русинські семінари”, куди допускалися тільки довірені люди КДБ та обласна партноменклатура²⁶⁸. Більше того, Ю.Балега, опираючись на випадки з власного життя, висунув звинувачення ідейному лідеру русинства П.Магочі в підтримці з боку органів держбезпеки ще в доперестройковий період²⁶⁹. П.Магочі навіть звинувачували в тому, що він співпрацював з розвідкою комуністичної Чехословаччини²⁷⁰.

---

²⁶⁵ Грегор О. Розділяй і владарюй або Русинська карта у шовіністичному покері Москви / О.Грегор // Галичина. – Івано-Франківськ, 1990. – 25 листопада. – С.4.

²⁶⁶ Миронюк В. Кримський варіант не пройде / В.Миронюк // За вільну Україну. – Львів, 1991. – 15 лютого. – С.2.

²⁶⁷ Мишанич О. То хто ж вони? До ідейних витоків новітнього “карпаторусинства” / О.Мишанич // Літературна Україна. – К., 1991. – 17 січня. – С.7.

²⁶⁸ Довгей В. “Неорусинство”? Ні, тіньовий реваншизм / В.Довгей // За вільну Україну. – Львів, 1992. – 20 березня. – С.3.

²⁶⁹ Балега Ю. Відповідь професору Магочі: З приводу політичного шоу. Ужгород – Медзилаборце – Коцур і не тільки / Ю.Балега // Дзвін. – 1993. – №1. – С.89-90.

²⁷⁰ Радевич-Винницький Я. Чи ошчасливить Україну федералізація? / Я.Радевич-Винницький // Розбудова держави. – 1993. – №6. – С.62; Вахній О. Русини Закарпаття / О.Вахній // Персонал плюс. – 2007. – 22-28 березня. – С.9.

Те, що П.Р.Магочій був агентом спецслужб двох держав, поінформував у 1998 р. у своєму інтерв'ю газеті “Независимость” також один із провідних аналітиків КДБ СРСР В.Школьник²⁷¹.

Є свідчення, що радянські дипломати ще за існування СРСР активно підтримували русинство у США та інших країнах Заходу. Зокрема, русинські акції фінансував кращий друг Л.Брежнева англійський видавець лорд Максвелл²⁷².

На думку Ю.Балеги, роздмухуючи політичне русинство й українофобію, обком Компартії і КДБ не засвічувалися – робили це через підставних осіб. Так було використано сина відомого українського письменника М.Томчання, який виконавши свою “брудну справу”, подався до Будапешта й одержав там угорське громадянство²⁷³.

“Я не можу ні спростувати, ні підтвердити, що Общество русинів задумувалось в КГБ. Але допускаю, що в товаристві могли бути вкраплені потрібні агенти”, – зізнався пізніше в інтерв'ю один з активних членів Товариства карпатських русинів В.Фединишенець²⁷⁴.

В.Довгей безпосередньо пов'язує русинство з угорськими впливами і вважає, що русинські організації взяли на озброєння “унікальний колоніальний досвід цісарської Мадярщини та угорського фашизму”²⁷⁵. Серед доказів угорської зацікавленості в русинстві науковець називає долю першого керівника ОНР М.Томчання, якого Угорщина нагородила “громадянством,

---

²⁷¹ Піпаш В. Феномен регіонального сепаратизму в Закарпатті / В. Піпаш. – Мукачево: Карпатська вежа, 2009. – С.17.

²⁷² Балега Ю. Політичне русинство і будівництво Української держави / Ю.Балега. – Ужгород: Гранда, 2003. – С.87.

²⁷³ Балега Ю. Політичне русинство і будівництво Української держави/ Ю.Балега. – Ужгород: Гранда, 2003. – С.23.

²⁷⁴ Гаврош О. Автономія Закарпаття: народний самовияв чи номенклатурний путч? Хроніка подій з десятирічної відстані / О.Гаврош // “Г”. Незалежний культурологічний часопис. – 2002. – Ч.23. – С.307.

²⁷⁵ Довгей В. Передмова до другого видання книги проф. Петра Стерча “Карпато-Українська держава” / В.Довгей // Стерчо П. Карпато-Українська держава. До історії визвольної боротьби карпатських українців у 1919-1939 рр. – Львів.: “За вільну Україну”, 1994. – С. VI.

фешенебельною квартирою в Будапешті, каділлаком, високою і високооплачуваною службовою посадою”²⁷⁶.

Дослідник етнополітичних та етнокультурних процесів на Закарпатті О.Малець вважає, що рушіями провокацій русинського сепаратизму серед інших стали російськомовні переселенці, які з’явилися в регіоні за роки радянської влади і нащадки інтелегентів-русофілів, які прагнули після Другої світової війни приєднати Закарпаття до СРСР у складі РФСР. Незначні позиції українства на Закарпатті автор пояснює тим, що українці Закарпаття, масово втягуючись у післявоєнний період у сферу соціалістичного господарства і політичних перетворень, зазнали політичних впливів соціалістичної російськомовної культури. Цьому сприяло, на думку О.Мальця, і те, що російськомовні мігранти в Закарпатті зайняли майже всі керівні господарські, державні й партійні посади²⁷⁷.

Комплексний аналіз причин активізації русинської проблеми подав М.Панчук. Він вважає, що русинське питання на початку 90-х рр. визначили особливості краю (специфіка і культурне нашарування інших національних спільнот), незавершеність процесу консолідації української нації, зовнішні чинники (ліквідація комуністичних режимів у Центрально-Східній Європі реанімувала проблему державних кордонів), а також надмірне утвердження українофільства як державної ідеології в краї. Дослідник обережно схиляється до точки зору, що “русинський рух... постає ніби відповідно до жорстко контрольованого плану” і міг бути інспірований ззовні. Елементами цього можливого плану він називає проведення ряду міжнародних симпозіумів з проблеми карпаторусинства, появу низки публікацій з цього питання в іноземній пресі і майже одночасне утворення русинських товариств в Україні, Словаччині, Польщі, Чехії, Югославії та Угорщині²⁷⁸.

---

²⁷⁶ Довгей В. Передмова до другого видання книги проф. Петра Стерча “Карпато-Українська держава” / В.Довгей // Стерчо П. Карпато-Українська держава. До історії визвольної боротьби карпатських українців у 1919-1939 рр. – Львів.: “За вільну Україну”, 1994. – С.ХІІ.

²⁷⁷ Малець О.О. Етнополітичні та етнокультурні процеси на Закарпатті 40-80-х рр. ХХ ст.: автореф. дис на здобуття наук. ступеня канд. іст. наук: спец. 07.00.05 “Етнологія” / О.О. Малець. – Львів, 2003. – С.15-17.

²⁷⁸ Панчук М. Політичне русинство / М.Панчук // Демони миру та боги війни. Соціальні конфлікти посткомуністичної доби / С.Макеєв (кер. авт. колект.). – К.: Політична думка, 1997. – С.330-331.

О.Майборода, аналізуючи причини активізації русинства, приділяє значну увагу економічним факторам. Він вважає, що аграрний характер області, переважання сировинних галузей, недостатня кількість підприємств із замкненим технологічним циклом і кінцевим продуктом на тлі загальної економічної кризи сприяла формуванню уявлень про регіон як колоніальний додаток до української економіки. Такого роду навіювання, на думку автора, підсилюється аргументами, що в статусі вільної економічної зони або автономії область буде спроможною самостійно вирішувати свої економічні проблеми, що, у свою чергу, підвищить добробут населення²⁷⁹.

На думку О.Гавроша, питання автономії Закарпаття на початку 90-х рр. було нерозривно пов'язане з питанням політичного русинства. Ініціювали його обласна компартійно-радянська влада задля збереження владних позицій²⁸⁰. Дослідник вважає, що товариство “приймало на себе весь удар критики і водночас проводило мотивацію, чому Закарпаттю потрібен “особливий статус”²⁸¹.

Відомий спеціаліст проблеми етнополітичних процесів у регіоні М.Зан, оцінюючи активізацію русинства в 1989 – 1991 р., вважає, що не було справжньої “активності мас”, а народ тільки сприйняв ту лінію, яку вміло застосувала партійно-номенклатурна еліта в протистоянні з новою демократичною, націонал-патріотичною силою²⁸².

Представник закарпатських українців у діаспорі В.Маркусь серед причин політичної нестабільності в Закарпатській області, окрім впливу компартійних сил та КДБ виділив вплив русофільської православної церкви і рецидиви угрофільства серед греко-католиків регіону, а також відсутність внаслідок репресій радянської влади “здорової провідної верстви”²⁸³.

---

²⁷⁹ Майборода О. “Політичне русинство”: Закарпатська версія периферійного націоналізму / О.Майборода. – К., 1999. – 18-21.

²⁸⁰ Гаврош О. Автономія Закарпаття: народний самовияв чи номенклатурний путч? Хроніка подій з десятирічної відстані / О.Гаврош // “І”. Незалежний культурологічний часопис. – 2002. – Ч.23. – С.305-306.

²⁸¹ Гаврош О. Автономія Закарпаття: народний самовияв чи номенклатурний путч? Хроніка подій з десятирічної відстані / О.Гаврош // “І”. Незалежний культурологічний часопис. – 2002. – Ч.23. – С.308.

²⁸² Зан М. Етнополітична ситуація на Закарпатті 1989 – 1991 років (воля народу чи протистояння еліт?) / М.Зан // Carpatica. – Карпатика. Вип.16. – Ужгород: Приватна друкарня Р.Повча, 2002. – С.161.

²⁸³ Маркусь В. “Пудкарпатська республіка” на політичній шахівниці / В.Маркусь // Віче. – 1993. – №12. – С.110-111.

У російській історіографії поширеним є уявлення, що карпатські русини – основне населення Закарпаття, і воно активно відроджується на території України і Словаччини. Зокрема, М.Ю. Досталь вважає, що цей “східнослов’янський народ має стародавнє походження і сформував самосвідомість, яка відрізняє його від закарпатських українців”²⁸⁴.

Відзначимо, що під час російського перепису населення в 2002 р. росіянам пропонувалося назвати свою, одну з 16, етнічну групу – помори, мешера, весь, череміси тощо; були виділені й підгрупи українців (буковинці, верховинці, гуцули). І чомусь окремо було зазначено етнос “русини” (бойки, карпатороси, лемки). Представниками цього етносу в Росії назвалося аж 97 осіб²⁸⁵.

Національне відродження в Галичині отримало достатньо широке висвітлення в сучасній історико-політичній думці. Розв’язання даної проблеми започатковано в дослідженнях В.Литвина, С.Кульчицького, О.Бойка, Я.Дашкевича, К.Бондаренка, Я.Грицака, І.Танчина²⁸⁶.

Значна увага суспільно-політичним процесам у західному регіоні України в 1988-1999 рр. відводиться в працях С.Кобути. У дослідженнях науковця аналізується новітня українська національно-демократична революція 1988-1991 рр., вивчається формування в Галичині громадських та політичних організацій²⁸⁷.

---

²⁸⁴ Досталь М.Ю. В.В. Марьяна. Закарпатская Украина (Подкарпатская Русь) в политике Бенеша и Сталина. 1939 – 1945 гг. М: “Новый хронограф”, 2003, 304 с. / М.Ю. Досталь, В.В. Марьяна // Новая и новейшая история. – 2005. – №1. – С.242.

²⁸⁵ Музиченко Я. Русинська пастка / Я. Музиченко // Україна молода. – К., 2007. – 21 квітня. – С.9.

²⁸⁶ Литвин В.М. Самоствердження України: нелегкий поступ / В.М. Литвин // Український історичний журнал. – 2003. – №1. – С.3-22; Кульчицький С.В. Утвердження незалежної України: перше десятиліття / С.В. Кульчицький // Український історичний журнал. – 2001. – №2-4; Бойко О.Д. Україна в 1995 – 1991 рр.: основні тенденції суспільно-політичного розвитку: Монографія / О.Д. Бойко. – К.: ПІЕНД, 2002. – 306 с.; Дашкевич Я. Український федералізм – український монархізм / Я.Дашкевич // Українські проблеми. Політичний журнал. – Стрий, 1991. – Ч.1. – С.88-92; Бондаренко К. Західна Україна повинна домогтися статусу автономної республіки в складі України / К.Бондаренко // І. Незалежний культурологічний часопис. – 2002. – №23. – С.231-235; Грицак Я. Страсті за націоналізмом. Історичні есеї / Я.Грицак. – К.: Критика, 2004. – 344 с.; Танчин І. Галицький сепаратизм: ще не загроза, але вже проблема / І.Танчин // Політологічні та соціологічні студії. Збірник наукових праць. – Т.ІІІ. – Чернівці: Рута, 2005. – С.56-62.

²⁸⁷ Кобута С.Й. Суспільно-політичні процеси в західному регіоні України (1988-1999 рр.): автореф. дис. на здобуття наук. ступеня канд. іст. наук: спец. 07.00.01 “Історія України” / С.Й. Кобута. – Чернівці, 2001. – 19 с.; Кобута С. Прикарпаття в новітній українській національно-демократичній революції (1988 – 1991 рр.) / С.Кобута // Галичина. – 2001. – №7. – С.34-47.; Кобута С. “Неформальні” громадські організації у 1987 – 1989 роках як попередники українського політичного руху / С.Кобута // Наукові записки Тернопільського

У більшості з цих наукових розвідок дії західноукраїнських політиків і Галицька асамблея були оцінені як соборницька. Однак діяльність Галицької асамблеї 1991 р. і до сьогодні викликає неоднозначну реакцію в політичних колах. Зокрема, 30 листопада 2004 р. лідер українських комуністів П.Симоненко у виступі від імені фракції комуністів у Верховній Раді заявив: "...з ціллю відокремлення західних областей України була проведена в Тернополі в 90-х роках Галицька асамблея. Саме на ній було оприлюднено намір створення Галицької республіки". 2 грудня 2004 р. в ефірі 1-ї програми Українського радіо П.Симоненко знову заявив, буцім "ще 1991 року на заході нашої України Галицька асамблея намагалася створити Галицьку республіку"²⁸⁸.

Ще далі пішов у своїй непоінформованості чи свідомому перекручуванні фактів голова Донецької облдержадміністрації А.Близнюк на прес-конференції на початку грудня 2004 р. Зокрема, донецький сепаратизм він виправдовував тим, що "подібна схема реалізації народного волевиявлення була здійснена більше 10 років назад галичанами". За інформацією чиновника, був "проведений місцевий референдум, його підсумки надали депутатам Верховної Ради – на обговорення і для прийняття рішення. Тоді галичанам відмовили, але важливий прецедент"²⁸⁹.

Негативну оцінку Галицькій асамблеї дав Я.Дашкевич. Він відзначав, що "дитячо-наївне захоплення Галицькою асамблеєю" не дозволяє зрозуміти, що галицький сепаратизм "вода на млин шовіністичним сепаратистам, які прагнуть розчленування соборної України". На його думку, на це вказувала відсутність реального спротиву асамблеї в партократичному Києві і в Москві. Крім того, дослідник підкреслив, що італійський П'ємонт, з яким порівнювали Галичину, ніколи не був автономною землею і не мав особливих привілеїв²⁹⁰. Натомість

державного педагогічного університету імені Володимира Гнатюка. Серія: Історія. – Тернопіль: Вид-во ТНПУ ім. В.Гнатюка, 2008. – Вип. 1. – С.175-180.

²⁸⁸ Яковина М. Хто ділить і руйнує соборну Україну? / М.Яковина // Львівська газета. – Львів, 2004. – 23 грудня. – С.4.

²⁸⁹ Рыкова Н. Донецк пошел по стопам галичан / Н. Рыкова // Еженедельник "2000". – К., 2004. – 3-9 декабря. – С.В2.

²⁹⁰ Дашкевич Я. Український федералізм – український монархізм / Я.Дашкевич // Українські проблеми. Політичний журнал. – Стрий, 1991. – Ч.1. – С.88-89.

ідеолог галицького сепаратизму О.Хавич оцінив Галицьку асамблею як перший з 1918 р. Галицький сейм²⁹¹.

Однак здобуття Україною незалежності не ліквідувало розбіжностей, які існували між Східною Україною і західноукраїнськими землями. З цього приводу в науковій думці існують різноманітні оцінки політичних процесів в Галичині і перспектив автономістських ідей у краї.

Зокрема, М.Рябчук визначає формотворчим чинником львівської ідентичності “міфологізовані уявлення про львівську “багатокультурність”, ідеалізований образ Цісаря й уявну приналежність до “Європи”, де ми завжди були і до якої мусимо повернутися”²⁹².

Аналізуючи особливості м. Львова, М.Рябчук доречно зауважує, що дражливий для багатьох східних українців месіанізм у місті “дивовижно поєднується в міфі “галицького П’ємонту” із покірливим прийняттям ідеї “соборності” й зворушливим визнанням своєї підлеглості (політичної, економічної, врешті культурної) щодо Києва”²⁹³.

Особливості галицької автентичності, на думку відомого історика Я.Грицака, успадковані ще з епохи Австро-Угорщини. На це вказує те, що українська антикучмівська зона та польська антиквасневська разом відтворювали стару австрійську (українсько-польську) Галичину; при цьому кордони голосування дуже точно відділяли колишню австрійську від колишньої російської території. Учений у своїх висновках опирається на соціологічні дослідження, які засвідчили, що галичанам в Україні та Польщі однаково властиві консервативні ставлення, вагомо позначені релігійними впливами, їхня повоєнна історія визначалася політичним і військовим спротивом комуністичному режиму, а після його падіння вони активно заангажовані в будівництво громадянського суспільства²⁹⁴.

---

²⁹¹ Хавич О. Смерть Галичини / О. Хавич. – Режим доступу: <http://www.rukhpress.com.ua>.

²⁹² Рябчук М. Дві України: реальні межі, віртуальні війни / М. Рябчук. – К.: Критика, 2003. – С.200.

²⁹³ Рябчук М. Історична й політична маргіналізація Львова / М. Рябчук // *Leopolis multiplex*. – К.: Грані-Т, 2008. – С.66.

²⁹⁴ Грицак Я. Страсті за націоналізмом. Історичні есеї / Я. Грицак. – К.: Критика, 2004. – С.267-268.

Натомість захоплення галичан австро-угорським минулим Я.Грицак пояснює тим, що імперія Габсбургів виявилася за критеріями ХХ ст. найстабільнішим режимом (політична влада в Східній Галичині після Першої світової війни змінювалася вісім разів)²⁹⁵. Учений також не заперечує, що ідеї галицького месіанства базуються на менталітеті жителів західної України. На його думку, бути галичанином – “...означає бути вкрай знаціоналізованим, не лише свідомим своєї національної ідентичності, але й уважати її за центральну вісь, навколо якої крутиться весь твій світ. Галичанин, котрий дивиться на інший світ, міряє його відповідно до цієї норми”²⁹⁶.

На думку шанувальника Габсбургів Егона Рабе, габсбурзька ностальгія в Галичині пов’язана з тим, що “люди пережили трагедію Другої світової війни, втративши найближчих родичів, рідний дім і Батьківщину..., “пригадували” стару Галичину і австрійський Львів “як рай на землі”, “рай з маленькими помилками””²⁹⁷.

На думку дослідника, австрійська спадщина згадується галичанами, бо “приєднання Галичини до Австрії означало прихід у Галичину закону й порядку, а ще точніше – початок суспільної модернізації через верховенство права”, а до того ж “українці в Габсбурзькій монархії відбулися як нація”²⁹⁸.

Інші пояснення причин “туги за Габсбургами” подає прихильник галицької окремішності В.Павлів. Він вважає, що в “основі нашої ностальгії є прагнення до таких втрачених цінностей, як Свобода, Порядок, Краса, Оптимізм. І якщо це прагнення набуває форм ностальгії, то тільки через відсутність чіткої перспективи на досягнення цих ідеалів у нашому осяжному майбутті. Дивишся на схід, а там – олігархічна Україна. Дивишся на Захід, а там – Європа, що знає ціну, але не знає цінностей”²⁹⁹.

---

²⁹⁵ Грицак Я. Страсті за націоналізмом. Історичні есеї / Я. Грицак. – К.: Критика, 2004. – С.270-271.

²⁹⁶ ²⁹⁶ Грицак Я. Страсті за націоналізмом. Історичні есеї / Я. Грицак. – К.: Критика, 2004. – С.275.

²⁹⁷ Egon Rabe. Про Львів, Габсбургів і “рай з маленькими помилками” / Egon Rabe // Leopoldis multiplex. – К.: Грані-Т, 2008. – С.80.

Egon Rabe. Про Львів, Габсбургів і “рай з маленькими помилками” / Egon Rabe // Leopoldis multiplex. – К.: Грані-Т, 2008. – С.80, 86.

²⁹⁹ Павлів В. Галичина трансцендентна / В. Павлів // Leopoldis multiplex. – К.: Грані-Т, 2008. – С.92.

Автор, для якого “галицький народ” є предковічною спільнотою, на відміну від незрозумілого “українського народу”, вважає, що “ми маємо культивувати свою прекрасну ностальгію за часами “культурної імперії”, як молитву про спасення наших душ”³⁰⁰.

На незрозумілості для решти України галицької специфіки наголошують ряд дослідників зі Сходу і Півдня України. І.Кононов вважає, що Галичина створила майже герметичне по відношенню до решти України середовище. На його думку, символічний простір Галичини репрезентує український націоналізм, але його регіональну версію. Цю думку вчений пов’язує з тим, що “націоналізм ОУН завжди був переважно регіональним явищем, адже він ніколи не репрезентував всієї різноманітності української культури”³⁰¹.

Кримський вчений С.Цикуренко розцінив особливості західноукраїнських політичних процесів як “галицьку аномалію” на етнополітичному ландшафті України. На його погляд, політичні тенденції в Галичині є чинником, який сприяє формуванню єдиної української політичної нації на основі етнічної моделі, а більшість українського суспільства готова формувати націю на основі моделі співгромадянства. Він вважає, що “саме галицька етнічна еліта протиставила себе “єдинокровним братам і сестрам” на Схід Збруча й ініціювала внутрішньоукраїнське протистояння”³⁰².

Дослідник вбачає два сценарії розвитку процесу: або з’явиться нова генерація галицької політичної еліти, яка буде здатна прийняти в державотворенні модель співгромадянства, або Галичина буде “продовжувати рухатися шляхом етнопатристичного сепаратизму з усіма наслідками”³⁰³.

Н.Громакова окреслила два основні різновиди “галицького автономізму” – радикальний (більше схожий на сепаратизм) і поміркований (представлений

---

³⁰⁰ Павлів В. Галичина трансцендентна / В. Павлів // *Leopolis multiplex*. – К.: Грані-Т, 2008. – С.92.

³⁰¹ Кононов І.Ф. Донбас та Галичина: причини напруженості в стосунках та пошук історичного компромісу / І.Ф.Кононов // *Стосунки Сходу та Заходу України: минуле, сьогодення та майбутнє: Матеріали Всеукраїнської конференції, Луганськ, 25-26 травня 2006 р.* / Наук. ред. І.Ф.Кононов. – Луганськ: Знання, 2006. – С.14-15.

³⁰² Цикуренко С.Г. До питання про формування української політичної нації (політико-філософський вимір) // *Регіональні проєкції державної політики. Збірник наукових праць Кримського філіалу НІСД* / С.Г. Цикуренко. – В 2-х т., Т.1. – Сімферополь: Таврія, 2003. – С.11-12.

³⁰³ Цикуренко С.Г. До питання про формування української політичної нації (політико-філософський вимір) / С.Г. Цикуренко // *Регіональні проєкції державної політики. Збірник наукових праць Кримського філіалу НІСД*. – В 2-х т., Т.1. – Сімферополь: Таврія, 2003. – С.12.

широким спектром федералістських поглядів). Представники радикального напряму підкреслювали підставову, ледь не генетичну ворожість східних і західних українців. Федералісти, на її думку, виходили з усвідомлення поразки проекту унітарного державотворення і наголошували на потребі адміністративної реформи, яка мала дозволити галичанам на свій розсуд вирішувати регіональні справи³⁰⁴.

Публіцист О.Довженко поділяв ідеологічний простір так званого галицького сепаратизму на два напрямки: “стихийний” і “розумний”. Перший, на його думку, характеризується гаслом “геть від Москви” (і Києва, як її регіонального дистриб’ютора) і носить “характер побутового сепаратизму на рівні комунальної кухні”. Другий напрямок (інтелігентські кола) характеризує чітко окреслений курс: “без України – відразу в Європу!”³⁰⁵.

Заклики низки прихильників галицького автономізму спричинили появу значної кількості праць, в яких було подано критику їх ідей. Зокрема, полемізуючи з ідеологом галицького сепаратизму О.Хавичем, М.Мельничук заперечує можливість єднання всіх західноукраїнських земель. Він акцентує увагу на політичному русинізмі закарпатців, згадує про переважання православ’я в Буковині і Волині та про тяжіння Хотинщини до Сходу. На його думку, навіть Галичина з огляду на місцеві еліти, різні конфесії та етнічні групи не є єдиною, а проект “westukraina. eu.” може перетворитися у “halucyna. pol?”³⁰⁶.

Відомий політолог К.Бондаренко вважає, що Західна Україна має підстави і повинна домогтися статусу автономної республіки в складі України, що спрямує галицьку месіанську ідею усередину галицького соціуму. Одночасно політолог визнає ідею сепарації занадто ризикованою. На його думку, мультикультуралізм Західної України може сприяти появі окремого галиць-

---

³⁰⁴ Громакова Н.Ю. Галицький націоналізм та міф Львова / Н.Ю. Громакова // Стосунки Сходу та Заходу України: минуле, сьогодення та майбутнє: Матеріали Всеукраїнської конференції, Луганськ, 25-26 травня 2006 р. / Наук. ред. І.Ф.Кононов. – Луганськ: Знання, 2006. – С.289-290.

³⁰⁵ Режим доступу: <http://www.molodaukraina.org/news.asp?Id=575&IdType=12>.

³⁰⁶ Мельничук М. Полеміка з Олегом Хавичем / М. Мельничук // І. Незалежний культурологічний часопис. – 2002. – №23. – С.280-281.

кого, буковинського і т.д. сепаратизмів³⁰⁷. Він також вважає, що Галичині бракує еліти, яка могла б стати проводирем держави³⁰⁸. В основі новітнього галицького сепаратизму, на думку К.Бондаренка, лежить кілька чинників, серед яких основними є: а) створення своєрідного галицького міфу на основі окремішньої історії та новішого міфу про можливість перетворення Галичини на “локомотив”, що вивезе Україну в Європу; б) невдоволення частини галицької еліти другорядним, підпорядкованим становищем у рамках загальноукраїнських елітарних процесів; в) поразка галицької моделі, галицької концепції Української держави, зокрема, з баченням ролі та місця російської мови, російської культури та українсько-російських міждержавних відносин. Додатковими чинниками стали мовний, побутовий (Захід України більш прив’язаний до народних традицій), ментальний (в Західній Україні переважає консервативне сприйняття дійсності), релігійний (потужний вплив УГКЦ у Галичині)³⁰⁹.

К.Бондаренко також розглядає сепаратистські рухи в контексті виборчих технологій і розробок політехнологів. Зокрема, галицький сепаратизм певною мірою може зменшити рейтинги загальноновизнаних вождів націонал-демократії, відвернувши увагу від процесів демократизації в Україні, перенести основний центр суспільної ваги на питання “усамостійнення від київських проблем”³¹⁰.

Противник галицького сепаратизму А.Кирчів, який вважає автономізм додатком російської імперської ідеї, визнає необхідність проведення для запобігання сепаратистських тенденцій адміністративної реформи. За зразок він пропонує взяти схему місцевого самоврядування Польщі³¹¹. Про безумовно позаукраїнське коріння галицького сепаратизму висловився також М.Стріха. На його думку, ця ідея могла привабити певні кола у Європі й Америці, оскільки

---

³⁰⁷ Бондаренко К. Західна Україна повинна домогтися статусу автономної республіки в складі України. Інтерв’ю політичному мережевому виданню “part.org.ua” / К.Бондаренко // *І. Незалежний культурологічний часопис*. – 2002. – №23. – С.233-234.

³⁰⁸ Бондаренко К. Ще раз про сепаратизм / К.Бондаренко // *І. Незалежний культурологічний часопис*. – 2002. – №23. – С.290.

³⁰⁹ Бондаренко К. Розкольники. Кому вигідний “дерибан” України? / К.Бондаренко // *Галицькі контракти*. – 2004. – №6. – 9 лютого. – С.27.

³¹⁰ Бондаренко К. Розкольники. Кому вигідний “дерибан” України? / К.Бондаренко // *Галицькі контракти*. – 2004. – №6. – 9 лютого. – С.27.

³¹¹ Кирчів А. Галицький подзвін золотого рубля / А.Кирчів// *І. Незалежний культурологічний часопис*. – 2002. – №23. – С.224, 229.

“невелику, але стратегічно важливу Галичину цивілізувати й контролювати простіше, аніж величезну за мірками ЄС, наскрізь корумповану й погано прогнозовану Україну”. Він вважає, що відокремлення регіону вигідне також Росії, адже “тоді можна буде інкорпорувати велику Україну”³¹².

На думку відомого історика Я.Дашкевича, для наступу на галичан “чорні сили Росії” знайшли союзників на Заході. Як доказ, він називав те, що Німеччина, Австрія, Польща проводили наукові конференції, в яких акцентувалася увага на відмінностях Галичини від решти України, а також на міфі галицького П’ємонту. Вчений вважає, що такими заходами велася підготовка до відновлення “Дранг нах Остен”³¹³.

Серйозними перешкодами для реалізації галицького проекту, на думку В.Вітковського, є те, що Галичина в сенсі економіки – не П’ємонт, а радше якась Сицилія, і для “правдивого галіціонера блиск влади легко затьмарює принадність будь-яких ідей та засад”³¹⁴.

М.Рябчук, щоб зберегти ідентичність Галичини в складі України і знайти можливість для самовираження Львова, пропонує використати близькість регіону до Польщі і стати “локомотивом, який потягне Україну на захід”. Він вважає, що Галичина відповідає євросоюзівським означенням регіону і може брати участь у проектах “Європа регіонів”³¹⁵.

Значну увагу проблемам галицького регіоналізму, як наслідку спільної для українців і поляків Галичини австрійської спадщини, приділяється в працях польських дослідників. Так, дослідник регіональних рухів Б.Яловецький відзначає, що галицький регіональний рух є надзвичайно цікавим явищем, адже його зумовленість не є до кінця зрозумілою, як то є, наприклад, у випадку рухів, що мають етнічний або економічний ґрунт. Натомість фундаментом

---

³¹² Стріха М. Україна: випробування соборністю / М.Стріха. – Режим доступу: <http://www.pravda.com.ua>.

³¹³ Дашкевич Я. “Єдність” української нації не виключає її багатогранності / Я.Дашкевич // Хроніка 2000. Український культурологічний альманах. – 1999. – Вип.31-32. – С.389.

³¹⁴ Вітковський В. До проблематики “галицького проекту” / В. Вітковський // І. Незалежний культурологічний часопис. – 2002. – №23. – С.263.

³¹⁵ Рябчук М. Дві України: реальні межі, віртуальні війни / М.Рябчук. – К.: Критика, 2003. – С.236-237.

галицького регіоналізму науковець визначає елементи міфічної властивості, суспільного ладу та етнічного миру, що є спадком Австро-Угорщини³¹⁶.

Вся колишня австрійська Галичина і на території Польщі, і в Україні видається однорідним форпостом правих і регіоном з високою активністю виборців. На цій підставі дослідник Т.Зарицький стверджує, що Австрійська імперія була здатною постійно мобілізувати мешканців своїх провінцій для громадянського життя незалежно від національного характеру держави³¹⁷.

На його думку, очевидним видається порівняння між Львовом і Краковом, колишніми столицями Східної і Західної Галичини. Т.Зарицький вважає, що і Львів, і Краків є опорою українського та польського антикомунізму й консерватизму. Інша спільна риса між ними та, що ці міста завжди змагалися зі столицями обох країн у сфері політичного та культурного лідерства³¹⁸.

На думку О.Гнатюк підґрунтя для концепції галицької автономії створила ідея Центральної Європи та похідне від неї переконання у відмінності Галичини від решти України. Вона вважає, що проект відокремлення Галичини є виступом на захист етнічних вартостей як таких, що мали б бути підставовими в державі³¹⁹.

Натомість львівський історик В.Расевич зазначає, що в кожній з національних традицій Галичина і Львів посідали окреме, майже сакральне значення, але воно не мало нічого спільного з міфом про багатокультурну толерантну Галичину. Науковець вважає, що це ще одна особливість галицької ситуації, коли накладання двох протилежних національних міфів про “істинно

---

³¹⁶ Глобалізація. Регіоналізація. Регіональна політика. Хрестоматія з сучасної зарубіжної соціології регіонів / Укладачі Кононов І.Ф. (науковий редактор), Бородачів В.П., Топольсков Д.М. – Луганськ: Альма матер–Знання, 2002. – С.387.

³¹⁷ Глобалізація. Регіоналізація. Регіональна політика. Хрестоматія з сучасної зарубіжної соціології регіонів / Укладачі Кононов І.Ф. (науковий редактор), Бородачів В.П., Топольсков Д.М. – Луганськ: Альма матер–Знання, 2002. – С.531, 516.

³¹⁸ Глобалізація. Регіоналізація. Регіональна політика. Хрестоматія з сучасної зарубіжної соціології регіонів / Укладачі Кононов І.Ф. (науковий редактор), Бородачів В.П., Топольсков Д.М. – Луганськ: Альма матер–Знання, 2002. – С.536.

³¹⁹ Гнатюк О. Прощання з імперією: Українські дискусії про ідентичність / О.Гнатюк. – К.: Критика, 2005. – С.337, 339.

польську Галицію” та про Галичину як “найбільш українську Україну” витворило в результаті один великий міф про Галичину³²⁰.

В.Расевич також додає, що міф Галичини постав не так зі спогадів людей, що жили в “добрій Галичині”, як із літератури та подальшого пережиття катастрофи двох світових воєн. Уся Галичина, на його думку, стає одним з компонентів колективної пам’яті, об’єктом пам’яті, що, перекочовуючи із покоління в покоління, обростає новими нюансами й інтерпретаціями. І відтак став дуже віддалено нагадувати реальне явище³²¹.

Отже, як бачимо, діяльність Галицької асамблеї та децентралістські тенденції в Галичині в умовах незалежної України не отримали однозначної оцінки в працях вітчизняних учених. Відзначимо, що в умовах розбудови української державності та численних спроб домогтися більшої самостійності регіонів, вивчення ставлення галичан до проблем федералізації і регіоналізації країни є актуальним. Не повною мірою дослідженими залишаються причини виникнення, характер та діяльність Галицької асамблеї в 1991 р.

Оцінка етнополітичної ситуації в іншому регіоні Західної України – Буковині знайшла відображення в працях І.Буркута, А.Круглашова, Д.Немировського, Д.Турченкова. Так, політолог А.Круглашов, аналізуючи етнополітичну ситуацію в регіоні в 2004 р., вважав, що міжнаціональні стосунки між румуно-молдавським населенням та євреями, росіянами, українцями містять небезпеку зростання недовірливого, відчуженого ставлення, а то й ворожого взаємного сприйняття. Причинами такого етнополітичного становища вчений назвав низький матеріальний рівень життя людей у прикордонній області й відповідно етнічну нетолерантність у стосунках між людьми, а також зростання на тлі поліпшення сусідських відносин настроїв на користь ревізії існуючих кордонів взагалі і насамперед серед румуно-молдавського населення³²².

---

³²⁰ Расевич В. Історія міфу Галичини / В. Расевич // *Leopolis multiplex*. – К.: Грані-Т, 2008. – С.105-106.

³²¹ Расевич В. Історія міфу Галичини / В. Расевич // *Leopolis multiplex*. – К.: Грані-Т, 2008. – С.109.

³²² Круглашов А. Буковинська етнополітична мозаїка / А.Круглашов // *Політичний менеджмент*. – 2004. – №2. – С.63.

Дослідники Д.Турченков і Д.Немировський, базуючись на соціологічних опитуваннях початку 90-х рр. ХХ ст., відстоювали думку про реальні передумови для міжнаціональних конфліктів на Буковині³²³.

Зміни в етнічній структурі населення Чернівецької області в зв'язку з масовим виїздом євреїв та скороченням питомої ваги деяких інших національностей, на думку І.Буркута, веде до ускладнення міжетнічних взаємин в краї³²⁴.

Аналіз чисельності та етнічного складу населення Чернівецької області та дослідження його впливу на суспільно-політичне життя краю був проведений у публікаціях В.Боєчка, В.Скляра.

Україно-румунські відносини в період незалежності України досліджуються С.Гакманом, В.Василовою, С.Григоришиним, Є.Патрашем, С.Трояном, Т.Христюком. Вони вказують на поступову відмову владних структур Румунії від відкритих експансіоністських намірів щодо українських земель й аналізують зростання підтримки з їх сторони румунської общини. Перспективи і процес реалізації єврорегіональних проектів у краї аналізуються в дослідженнях С.Гакмана, І.Бутирської, К.Нікітовича, Ш.Пурича, Ю.Юрійчука.

Підсумовуючи огляд історіографії зазначимо, що на даний час накопичено значну кількість наукових праць, в яких аналізується суспільно-політичний, соціально-економічний і культурно-духовний розвиток України в період незалежності. Увагу дослідників привернули також особливості розвитку в досліджуваній період окремих регіонів країни.

Узагальнюючи доробок вітчизняної історіографії з досліджуваної проблеми, зазначимо: українські вчені загалом погоджуються, що регіональні розбіжності не є загрозою цілісності країни, і в умовах становлення державності негативні аспекти міжрегіональних відмінностей будуть нейтралізовані. При цьому тільки незначна частина політиків і вчених, які

---

³²³ Турченков Д.И., Немировский Д.Е. Межнациональные отношения в Северной Буковине / Д.И. Турченков, Д.Е. Немировский // Полис. – 1994. – №2. – С.185.

³²⁴ Буркут І. Буковина – не Косово / І.Буркут // Буковинський журнал. – 1999. – Ч.3-4. – С.169.

ментально не позбулися радянського спадку чи ідеологічно близькі до децентралістськи налаштованих еліт, вважають, що соборність України повинна бути досягнута шляхом глибокої децентралізації управління чи навіть процесом федералізації державного устрою.

Що стосується праць зарубіжних істориків і політологів, то їх об'єктивний погляд дозволяє досягнути ступінь кризовості українського суспільства і рівень його роз'єднаності з огляду на міжнародні події і геополітичне становище України. Активні спроби проаналізувати українську ситуацію особливо помітні зі сторони українських учених діаспори. Виняток становлять представники російської історіографії, які переважно акцентують на слабких позиціях України як держави і навіть намагаються на історичній базі обґрунтувати територіальні претензії.

Однак на сьогодні не існує комплексної наукової праці, в якій були б спроби поєднати в ретроспекції специфічні регіональні процеси з намаганнями української влади консолідувати суспільство і побудувати соборну державу.

Розділ II. Дезінтеграційні ризики та процес консолідації Української державності

2.1. Розпад партійно-радянської системи і здобуття незалежності України (1989-1991 рр.)

Протягом перших років перебудови зміни в Україні суттєво відставали від відповідних процесів у Москві. У той час, як на союзному рівні відбувалися важливі перестановки в складі вищого керівництва, першим секретарем ЦК Компартії України аж до осені 1989 р. залишався В.Щербицький. Він та його команда докладали всіх зусиль для того, щоб зміни не досягли України³²⁵.

Як вдало відзначив А.Камінський, “половинчаста, ущемлена і неконсеквентна гласність, перебудова й демократизація сприяла весь час не

---

³²⁵ Гарань О.В. Убити дракона (З історії Руху та нових партій України) / О.В. Гарань. – К.: Либідь, 1993. – С.9.

перебудові самого В.Щербицького і його команди та скріпляла антиперебудовчі настрої у цілому партійному й адміністративному апараті”³²⁶.

Однак завдяки пресі громадськість в умовах перебудови дізналася про різноманітні пільги й привілеї для керівництва Компартії, про злочини репресивних радянських органів і т.д., що стимулювало до боротьби проти чинного комуністичного режиму³²⁷.

Головним гаслом перебудовної політики стала гласність. Сенсаційні повідомлення з архівних джерел потрапляли прямо в газети і журнали. В умовах повернення суспільству історичної правди відбувалося прозріння значної частини української політичної і творчої еліти³²⁸.

Натомість “дозована гласність”, запроваджена Політбюро ЦК КПРС в інформуванні населення про Чорнобиль, глибоко обурила людей, які швидко дізналися про масштаби катастрофи з повідомлень західних радіостанцій³²⁹.

Зміни в свідомості громадян стали помітні уже наприкінці березня 1989 р., коли завершилася чотиримісячна передвиборча кампанія й відбулися вибори народних депутатів СРСР. В Україні виборці “провалили” багатьох функціонерів, які обіймали високі посади. Серед них був секретар ЦК Компартії України, перші секретарі Ворошиловградського, Закарпатського, Львівського і Чернігівського обкомів партії, голова Київського міськвиконкому, командувачі Чорноморським флотом і Південною групою військ³³⁰.

В умовах міцності радянської Компартії національне питання менше давало про себе знати, коли ж ситуація з Компартією стала протилежною, національне питання ускладнилося. В ході поглиблення горбачовських реформ, особливо після виключення з Конституції статті № 6, яка визначала її провідний правовий статус у країні, національних проблем в СРСР ставало все

³²⁶ Камінський А. На перехідному етапі. “Гласність”, “перебудова” і “демократизація” на Україні / А.Камінський. – Мюнхен: Вид-во М.Баб’юка, 1990. – С.7.

³²⁷ Карпенко В. На крутому повороті. Газета “Вечірній Київ”: від перестройки до незалежності / В. Карпенко. – К.: Нора-Друк, 2004. – С.88-89.

³²⁸ Литвин В.М. Історія України (У 3-х томах). Том III. Новітній час (1914–2004). Книга друга / В.М.Литвин. – К.: Альтернативи, 2005. – С.327.

³²⁹ Литвин В.М. Історія України (У 3-х томах). Том III. Новітній час (1914–2004). Книга друга / В.М.Литвин. – К.: Альтернативи, 2005. – С.359.

³³⁰ Литвин В.М. Історія України (У 3-х томах). Том III. Новітній час (1914–2004). Книга друга / В.М.Литвин. – К.: Альтернативи, 2005. – С.337.

більше. Змінився і характер національного питання: від звичних національних протиріч воно еволюціонувало до вимог про відокремлення³³¹.

Відзначимо, що станом на 1989 р. існувала певна різниця в питомій вазі окремих соціальних груп у складі різних національностей. Так, українці, білоруси, євреї і болгари випереджали інших за часткою серед керівного шару. У болгар, молдаван і українців був більший відсоток культурно-освітніх працівників. У той же час росіяни та євреї мали більший відсоток інженерно-технічних спеціальностей (див. додатки). Цим, імовірно, визначалася спрямованість політичної активності останніх в основному в бік матеріально-прагматичних цілей³³² і пасивне сприйняття українського національного відродження.

Частина партійного істеблішменту, яка відчула перспективи й вигоди використання національного питання, вперше виразно продемонструвала зміну вектору в жовтні 1989 р. Тоді Верховна Рада Української РСР ухвалила закон “Про мови в українській РСР”, яким українській мові гарантувалося право державної³³³. Крім того, ще на початку лютого 1989 р. ЦК Компартії України розглянув питання про розробку республіканської програми історичних досліджень, поліпшення вивчення та пропаганди історії УРСР³³⁴.

Рішенням від 12 червня 1990 р. Політбюро ЦК Компартії України також постановило відмінити як політично помилкові постанови ЦК КП (б) України кінця 40-х – початку 50-х р. з питань розвитку української літератури, мистецтва, історичної науки. Було вирішено підтримати ініціативу Інституту історії АН УРСР по підготовці нарисів історії України з найдавніших часів до наших днів і просити Держкомвидав УРСР оперативно видати нариси масовим тиражем³³⁵.

---

³³¹ Чжао Чанцин Распад Советского Союза под национальным углом зрения / Чжао Чанцин // Новая и новейшая история. – 2004. – №3. – С.93.

³³² Майборода О.М. Про підходи до розв’язання національного питання в Україні за умов багатопартійності // Україна ХХ ст. Проблеми національного відродження. Збірник наукових праць / О. Майборода. – К.: наукова думка, 1993. – С.160.

³³³ Касьянов Г. Україна 1991–2007: нариси новітньої історії / Г.Касьянов. – К.: Наш час, 2008. – С.15.

³³⁴ Камінський А. На перехідному етапі. “Гласність”, “перебудова” і “демократизація” на Україні / А.Камінський. – Мюнхен: Вид-во М.Баб’юка, 1990. – С.406.

³³⁵ ЦДАГО України, ф.1, оп.11, спр.2171. – С.6-7.

Станом на 1987 р. в Україні було 15 тис. шкіл з українською мовою навчання, що складало 75,5% їх загальної кількості. Але їх відвідувало лише 50,5% всіх учнів. Крім того, в дитячих садках і яслах вживалася російська мова³³⁶.

Становище української культури яскраво розкрив директор Київської кіностудії ім. О.Довженка М.Мащенко під час виступу на розширеному засіданні колегії Міністерства культури за підсумками діяльності в 1989 р. Зокрема, він зазначав: “Коли я прийшов на студію, то не було на студії жодної друкарської машинки на українській мові і жодного фільму на українській мові... І коли я написав в Москву, щоб повернутись до старої системи, коли фільми були на українській мові, то Москва нам не дала гроші на дубляж українських фільмів”³³⁷.

Національно-мовний статус в творчо-виробничих об’єднаннях Одеської кіностудії реалізовувався лише через дублювання українською мовою власних стрічок, що в оригіналі створювалися російською мовою³³⁸.

Театральні колективи республіки, як відзначало в спеціальній постанові від 24 січня 1990 р. Міністерство культури УРСР, не приділяли належної уваги питанням відродження української національної культури, сценічного втілення української класичної та сучасної драматургії. Особливо повільно велися роботи з поновлення мовного статусу в Кримському театрі драми і музичної комедії, в Донецькому театрі ім. Артема³³⁹.

Невтішний стан української культури, мови й освіти в республіці в кінці 80-х рр. визнавала навіть Компартія України. Ідеологи ЦК КПУ погоджувалися, що “в ряді регіонів українське населення перетворилося на національну меншість”. Вони передбачали, що “поки що це дається взнаки лише в психологічному плані, однак нехтування цим фактором з часом може призвести

---

³³⁶ Камінський А. На перехідному етапі. “Гласність”, “перебудова” і “демократизація” на Україні / А.Камінський. – Мюнхен: Вид-во М.Баб’юка, 1990. – С.75.

³³⁷ ЦДАВО України, ф.5116, оп. 19, спр.3073. – Арк.48.

³³⁸ ЦДАВО України, ф.5116, оп. 19, спр.3062. – Арк.28.

³³⁹ ЦДАВО України, ф.5116, оп. 19, спр.3062. – Арк.38-39.

до серйозних наслідків економічного і політичного характеру, дестабілізувати міжнаціональні відносини в цілому”³⁴⁰.

Проте політика комуністів в мовному питанні залишалася двоїстою. Наприклад, постанова бюро Одеського обкому Компартії України від 24 серпня 1989 р. стверджувала необхідність розширення сфери функціонування української мови, але одночасно мав здійснюватися “подальший розвиток національно-російської двомовності”³⁴¹.

Процеси демократизації в республіці супроводжувалися в республіці релігійним відродженням. Але через відновлення діяльності Української греко-католицької церкви і відродження Української автокефальної православної церкви релігійна віднова в Україні зустріла опір не тільки консервативних партійно-радянських кіл, а й Російської православної церкви, яка втрачала вплив. У зв’язку з цим релігійні процеси стали використовувати для вирішення політичних завдань і міжрегіональних протистоянь.

Ієрархія Російської православної церкви (РПЦ) виходила з того, що на 10 тис. парафій РПЦ близько 60% припадало на Україну, з яких майже третина була саме в Західній Україні. Відзначимо, що уже в листопаді 1989 р. Московський патріархат говорив про 30 парафій УАПЦ, а в січні 1990 р. їх було понад 200, з виразною тенденцією до подальшого росту³⁴².

У травні 1989 р. Київський і Галицький митрополит та екзарх України Філарет погрожував, що відновлення греко-католицької церкви може призвести до міжрелігійної війни і до подібної ситуації, яка виникла свого часу в Нагорному Карабасі³⁴³.

Собор РПЦ, що відбувся у м. Москві в січні 1990 р., виділив православні громади і монастирі на території України в окремий екзархат Московського патріархату, який дістав назву Українська православна церква (УПЦ МП).

---

³⁴⁰ ЦДАГО України, ф.1, оп.32, спр. 2969. – Арк.30.

³⁴¹ ДАОО, ф. П-11, оп.153, спр.11. – Арк.101.

³⁴² Камінський А. На перехідному етапі. “Гласність”, “перебудова” і “демократизація” на Україні / А.Камінський. – Мюнхен: Вид-во М.Баб’юка, 1990. – С.515, 572.

³⁴³ Камінський А. На перехідному етапі. “Гласність”, “перебудова” і “демократизація” на Україні / А.Камінський. – Мюнхен: Вид-во М.Баб’юка, 1990. – С.516.

Проте патріарх Московський і Священний синод РПЦ зберегли за собою всі владні повноваження в екзархаті³⁴⁴.

У республіці на хвилі перебудови відбувалося формування опозиційних Компартії політичних структур. У листопаді 1989 р. утворився Демократичний блок, в якому об'єдналися для виборів 1990 р. 43 організації та групи, в тому числі Народний Рух України за перебудову, Товариство української мови ім. Т.Г.Шевченка, “Меморіал”, “Зелений світ”, Українська гельсінська спілка, Українська національно-демократична ліга, Товариство Лева, Спілка незалежної української молоді, Українська студентська спілка та інші неформальні організації. 18 листопада 1989 р. в м. Києві в приміщенні профкому студентів Київського політехнічного інституту відбулася нарада представників демократичних об'єднань, на якій було схвалено Виборчий маніфест Демократичного блоку України³⁴⁵.

Демблок почав робити зусилля по синхронізації виступів громадян проти влади. 18 лютого 1990 р. в населених пунктах 16 областей і в столиці пройшли мітинги, в яких взяло участь близько 100 тис. осіб. На цих мітингах обговорювалися конкретні питання: про створення громадських комітетів управління на підприємствах, української національної армії на професійній основі, деполітизації армії, міліції й органів безпеки, затвердження національної символіки як державної³⁴⁶.

У 1990 р. відбулися перші відносно вільні вибори в республіці. Попри всі антиправні й злочинні заходи партійного апарату, Демократичний блок здобув у підсумку 111 депутатів до Верховної Ради УРСР та значну кількість депутатів до місцевих рад. Найбільших успіхів він досяг на Західній Україні, та в м. Києві, а передовсім на Львівщині, Івано-Франківщині й Тернопільщині³⁴⁷.

---

³⁴⁴ Литвин В.М. Історія України (У 3-х томах). Том III. Новітній час (1914–2004). Книга друга / В.М.Литвин. – К.: Альтернативи, 2005. – С.353.

³⁴⁵ Камінський А. На перехідному етапі. “Гласність”, “перебудова” і “демократизація” на Україні / А.Камінський. – Мюнхен: Вид-во М.Баб'юка, 1990. – С.588.

³⁴⁶ Литвин В.М. Історія України (У 3-х томах). Том III. Новітній час (1914–2004). Книга друга / В.М.Литвин. – К.: Альтернативи, 2005. – С.366.

³⁴⁷ Камінський А. На перехідному етапі. “Гласність”, “перебудова” і “демократизація” на Україні / А.Камінський. – Мюнхен: Вид-во М.Баб'юка, 1990. – С.605.

Компартійна номенклатура зберегла позиції у Верховній Раді нового складу, де налічувалося 93 партійні працівники. Але вона програла вибори в багатьох місцевих радах. До складу облрад не потрапили навіть окремі секретарі обкомів. Не були обрані до відповідних рад близько восьми десятків перших секретарів міськвиконкомів і райкомів КПРС (зокрема, в Донецькій та Івано-Франківській областях – кожний четвертий; у Криму – кожний п'ятий). Загалом в Україні було забалотовано майже 90 попередніх голів виконкомів міських і районних рад³⁴⁸.

Серед народних депутатів-комуністів Верховної Ради не було єдності. 22 з них входили в опозиційну “Народну раду”, частина підтримувала Демплатформу, інші не входили ні в які угруповання і практично не підтримували пропозицій, що виносилися більшістю. Комуністи-депутати також віддали опозиції робочі органи Верховної Ради. Зі 109 депутатів, які працювали на постійній роботі в комісіях Верховної Ради, майже 80 були представниками опозиції³⁴⁹.

На середину 1990 р. в республіці відбулося різке загострення соціально-політичної ситуації, а особливо у великих промислових регіонах, Києві та західних областях України. Головними причинами невдоволення населення став дефіцит багатьох товарів, інфляція, тіньова економіка, ріст злочинності, діяльність опозиційних політичних угруповань і недоліки в роботі Верховної Ради УРСР. Проголошений головою Ради міністрів СРСР М.Рижковим на сесії Верховної Ради СРСР на початку 1990 р. у доповіді “Про економічне становище країни і концепцію переходу до регульованої ринкової економіки” курс на ринкові реформи означав згортання масштабів соціального забезпечення і захисту громадян державою і був сприйнятий як посягання на життєві інтереси населення³⁵⁰.

16 липня 1990 р. Верховна Рада України прийняла Декларацію про державний суверенітет України, в якій було проголошено державний

³⁴⁸ Литвин В.М. Історія України (У 3-х томах). Том III. Новітній час (1914-2004). Книга друга / В.М.Литвин. – К.: Альтернативи, 2005. – С.368.

³⁴⁹ ЦДАГО України, ф.1, оп.11, спр. 2220. – Арк.15.

³⁵⁰ ЦДАГО України, ф.1, оп.32, спр.2727. – Арк.23-24.

суверенітет України як верховенство, самостійність, повноту і неподільність влади Республіки в межах її території та незалежність і рівноправність у зовнішніх зносинах. Серед інших засад суверенітету Верховна Рада України задекларувала також, що територія Української РСР в існуючих кордонах є недоторканою і не може бути змінена та використана без її згоди³⁵¹.

У цих умовах новоутворені громадсько-політичні структури (Рух, Українська республіканська партія, Асоціація демократичних рад народних депутатів і демократичних блоків у радах, Українська міжпартійна асамблея, СНУМ, Українська студентська спілка та ін.) зробили спробу вплинути на роботу другої сесії Верховної ради УРСР, яка відкрилася в жовтні 1990 р.

Їх ватажки відкрито заявили, що виведуть на політичну маніфестацію на вулиці Києва не менш, як мільйон осіб, загрожували паралізувати республіку загальним страйком. Цим вони хотіли примусити Верховну Раду УРСР відмовитися від підписання нового Союзного договору, у якій то б не було формі, домогтися відставки уряду і Голови Верховної Ради і, зрештою, розпуску парламенту республіки³⁵².

Однак у страйку 1 жовтня 1990 р. в цілому у республіці взяло участь близько 10 тис. осіб із 25 млн. працюючих³⁵³. Натомість 2 жовтня 1990 р. на площі Жовтневої революції в Києві було розпочате голодування студентів, яке організувала Українська студентська спілка, Львівське та Івано-Франківське студентське братство. До 11 жовтня 1990 р. в голодуванні брало участь понад 60 осіб, які прагнули примусити Верховну Раду УРСР відмовитися від підписання нового Союзного договору, у якій б то не було формі, домогтися відставки уряду і Голови Верховної Ради і розпуску парламенту республіки³⁵⁴.

З цього приводу перший секретар ЦК Компартії України С.Гуренко на засіданні Політбюро зазначив: “Нас ударили через вузи, через школи і ПТУ, і через місто Київ. Поступилися вулицями, поступилися площами і не

---

³⁵¹ Декларація про державний суверенітет України: Прийнята Верховною Радою Української РСР 16 липня 1990 р. – К.: В-во “Україна”, 1991. – С.5.

³⁵² ЦДАГО України, ф.1, оп. 32, спр.2768. – Арк. 30.

³⁵³ ЦДАГО України, ф.1, оп. 32, спр.2768. – Арк. 30.

³⁵⁴ ЦДАГО України, ф.1, оп.32, спр.2850 – Арк.117-178.

протиставили нічого іншого. Ніяких інших методів, в колективи як слідує не увійшли. І втратили молодь, що навчається”³⁵⁵.

У листопаді 1990 р. прихильники опозиції протестували перед Верховною Радою УРСР проти арешту С.Хмари. Тоді влада вирішила провести контр-акцію. До будинку парламенту в організованому порядку прибули “представники” Півдня (Одещини, Миколаївщини, Херсонщини) та посланці Донбасу. Акція спрямовувалася на підтримку Союзного договору, але як засіб тиску було вперше використано заяви, що “мільйони громадян неукраїнської національності повинні мати своє представництво і захист на рівні законодавчого органу республіки”. Мітингуючі запропонували розробити двопалатну систему Верховної Ради УРСР: Раду республіки і Раду Національностей³⁵⁶. Очевидно заяви про введення представництва національних меншин у парламенті були спрямовані компартійною верхівкою як один з варіантів збереження власного впливу в умовах зростання незалежницьких симпатій у суспільстві.

Всупереч цим заявам становище національних меншин у республіці зазнавало дискримінації, але за рахунок русифікації. Так, на початок 1991 р. в республіці діяло 87 національно-культурних товариств, в тому числі 22 єврейських, 8 російських, 8 польських, 6 болгарських, 5 вірменських, 4 грецьких, 3 німецьких, по 2 кримськотатарських, караїмських, молдавських і румунських³⁵⁷.

Взимку 1991 року трагічні події у Литві та Латвії, пов’язані зі спробами силою придушити виступи проти союзної влади, сприяли наростанню відцентрових тенденцій в Україні³⁵⁸. Проте напередодні всесоюзного референдуму в березні 1991 р. компартійні структури уже повним ходом використовували страх громадян перед можливим розпадом України. Згідно із “Зведеним планом роботи у зв’язку з підготовкою та проведенням в республіці референдуму з питань збереження Союзу РСР” комуністи мали роз’яснювати,

³⁵⁵ ЦДАГО України, ф.1, оп.11, спр. 2198. – Арк.4.

³⁵⁶ Гарань О.В. Убити дракона (3 історії Руху та нових партій України) / О.В. Гарань. – К.: Либідь, 1993. – С.145.

³⁵⁷ Котигоренко В. Становлення державного етнополітичного менеджменту в Україні / В.Котигоренко // Політичний менеджмент. – 2004. – №6. – С.49.

³⁵⁸ Касьянов Г. Україна 1991–2007: нариси новітньої історії / Г.Касьянов. – К.: Наш час, 2008. – С.25.

що результати референдуму матимуть визначальне значення для майбутнього усієї країни, для кожної республіки. *Негативні наслідки референдуму значили б для України загрозу її суверенітету, демократичного розвитку та територіальної цілісності, громадянського миру*”³⁵⁹ (курсив автора). Більше того, це положення мало становити основу змісту всієї політичної та організаторської роботи партійних комітетів і кожного комуніста в період підготовки та проведення референдуму.

Так, партійна преса Прикарпаття закликала проголосувати за Союз радянських суверенних держав, бо “інакше хто нам дасть гарантію, що такими величезними труднощами об’єднана Україна не перетвориться згодом на ворогуючі між собою автономії Галицьку, Донецько-Криворізьку, Малоросійську, ідея створення яких публічно обговорюється, і Кримську, яка вже стала фактом”³⁶⁰.

Натомість націонал-демократи в своїй агітаційній діяльності апелювали до єдності українського народу в протистоянні союзному договору і ставили акценти на спільній Батьківщині для всіх національностей України. Зокрема, в агітаційних листівках вони закликали: “Відкиньмо сумніви, станьмо до змагання за свободу й незалежність Соборної України – єдиної Вітчизни для українців і росіян, поляків і євреїв, білорусів і молдаван, греків і болгар, людей різних етнічних коренів, які зійшлися на одній землі, під одним небом”³⁶¹.

У результаті, якщо в Донецькій, Миколаївській, Луганській, Хмельницькій областях, Кримській АРСР за збереження Союзу висловилися 85-87% тих, хто взяв участь у референдумі, то у Волинській, Ровенській – менше 55 %, в м. Києві – 44,6 %, Львівській, Івано-Франківській і Тернопільській – менше 20 %³⁶².

---

³⁵⁹ ЦДАГО України, ф.1, оп.11, спр.2259. – Арк.7.

³⁶⁰ Михайлюк Б. За яку долю проголосуємо? / Б. Михайлюк // Прикарпатська правда. – Івано-Франківськ, 1991. – 16 березня. – С.1.

³⁶¹ Агітаційна листівка: звернення до українського народу із закликом не підтримувати союзного договору на всенародному референдумі 17 березня 1991 р. Березень 1991 р. ЦДАГО України, ф.272, оп.1, спр.41, арк..84. – Режим доступу: <http://www.archives.gov.ua/Sections/17-Nez/index.php?56> (перегляд 26 січня 2009 р.).

³⁶² ЦДАГО України, ф.1, оп.11, спр. 2266 – Арк.2.

У Тернопільській області всесоюзний бюлетень підтримали лише 19,3% голосуючих, республіканське опитування – 35,2%, а за самостійність згідно з бюлетенем обласного референдуму висловилося аж 85,3% громадян³⁶³.

Своєрідними стали результати референдуму в Центральній Україні. Зокрема, в референдумі взяло участь 90,7% громадян Вінницької області, які були включені до списків для голосування. З них 81,2% висловились за збереження Союзу, а 89,2% погодились з тим, що Україна має бути в складі Союзу радянських суверенних держав на засадах Декларації про державний суверенітет України³⁶⁴. Незначна відмінність між результатами голосування в області по обох опитуваннях засвідчила певну політичну пасивність Центральної України. Фактично ці результати пом'якшували протилежне ставлення до запитань референдуму на Сході і Заході України.

Даючи негативну відповідь на питання Союзного бюлетеня, чимало громадян говорили “Ні” стану, що характеризувався “непослідовністю центру, війською законів, гострими міжнаціональними конфліктами, безвідповідальним ставленням до виконання міжреспубліканських зобов'язань, погіршенням рівня життя людей”³⁶⁵.

Однак результати всесоюзного референдуму засвідчили підтримку республіканської ініціативи і підтвердили бажання народу України незалежно від національності домагатися суверенітету республіки. Так, у м. Севастополі за республіканський бюлетень проголосувало більше виборців, ніж за всесоюзний³⁶⁶.

Партійні організації Компартії України чинили спротив втраті впливу на місцях. Яскравою ілюстрацією такого ставлення до влади став виступ на пленумі Вінницького міськкому Компартії України в квітні 1991 р. І.Сороки. Зокрема, він, залякуючи комуністів керівників підприємств, зазначав: “Недооцінюється і те, що у випадку, коли КПРС перейде в опозицію, то навряд чи кому з

---

³⁶³ ДАТО, Ф.П-1, оп.39, спр.131. – Арк.18.

³⁶⁴ ДАВО, ф. П-136, оп.88, спр.116. – Арк.10.

³⁶⁵ ЦДАГО України, ф.1, оп.11, спр. 2266. – Арк. 3.

³⁶⁶ Кравчук Л.М. Україна хоче мати реальний суверенітет / Л.М. Кравчук // Голос України. – К., 1991. – 3 квітня. – С.3.

керівників комуністів буде можливість залишитися на своїх посадах. Хто не хоче цього бачити, нехай подзвонять в Грузію, Молдавію, Прибалтику і переконається...»³⁶⁷.

Незважаючи на це, значним був вихід громадян з лав Компартії України. Станом на 1 січня 1991 р. кількість партійних груп у порівнянні з 1 січня 1990 р. в Волинській обласній парторганізації зменшилася на 1258, або більше як наполовину (54%), цехових парторганізацій – на 372 (35%). У свою чергу в Рівненській обласній парторганізації станом на 1 січня 1991 р. зменшилася кількість комуністів у порівнянні з 1989 р. на 5,9 тис. осіб, з них 4,5 тис., або 76,2% вийшли з різних мотивів із КПРС. Прийом у кандидати в члени партії складав лише 168 осіб, або 15,3% від числа, прийнятих кандидатами в 1989 р.³⁶⁸.

Вражаючим було падіння чисельності Компартії України в Галичині. Так, якщо в Тернопільській області кількість комуністів на початок 1990 р. досягла 51179 осіб, то протягом року вона знизилася на 5271 особу або на 10,3%³⁶⁹.

Ситуація в Компартії України ускладнювалася ще й внаслідок втрати довіри робітничого класу, захисниками інтересів яких себе комуністи декларували. За 1990 р. і 5 місяців 1991 р. 191 тис. робітників вийшла з КПУ, що складало 51% від тих, що вибули³⁷⁰.

Проте в Центральній Україні, а особливо в Південно-східних регіонах країни становище Компартії України не було настільки хитким. У Харківській обласній організації за 4 місяці 1991 р. поповнення парторганізації склало 1120 осіб³⁷¹. У Вінницькій області станом на липень 1991 р. з 28 міських і районних парторганізацій тільки в 4-х добровільний вихід з партії складав більше 2%, в решті лише 1%, причому в ряді з них вийшли з партії за заявою всього декілька осіб, а в окремих парторганізаціях число рекрутованих нових членів перевищувало число тих, хто вийшов з лав КПРС³⁷².

³⁶⁷ ДАВО, ф. П-87, оп. 27, спр. 6. – Арк. 21.

³⁶⁸ ЦДАГО України, ф. 1, оп. 32, спр. 2895. – Арк. 77.

³⁶⁹ ³⁶⁹ ДАТО, Ф. П-1, оп. 39, спр. 131. – Арк. 11.

³⁷⁰ ЦДАГО України, ф. 1, оп. 11, спр. 2276. – Арк. 29.

³⁷¹ ДАХО, ф. 2, оп. 207, спр. 755. – Арк. 10.

³⁷² ДАВО, ф. П-136, оп. 88, спр. 134. – Арк. 16.

Загалом лави Компартії України лише в 1990 р. полишило 220 тис. осіб (при тому, що вступило 38 тис. осіб)³⁷³. На середину 1991 р. чисельність Компартії України налічувала 2732408 осіб, скоротившись до рівня 1981 р. Кількість партгруп зменшилася вдвічі, а цехових парторганізацій – на третину³⁷⁴.

Становище комуністів на місцях яскраво змалював у виступі на пленумі Тернопільського обкому Компартії України 24 січня 1990 р. перший секретар Тернопільського міськкому партії В.П.Рибін. Він зазначав: “виходячи із простої логіки, можна сказати, що загальносоюзна громадська думка, центральне управління не завжди враховує і розуміє ці місцеві інтереси. Комуністи на місцях опиняються перед складним вибором: чи йти зі своїм народом, чи протиставити себе національним прагненням”³⁷⁵.

24-25 травня 1990 р. у м. Харкові працювала перша республіканська конференція партклубів. На ній завершилося об’єднання сил, що стояли на позиціях Демократичної платформи. Публікація проекту Об’єднавчої демократичної платформи до ХХVІІІ з’їзду КПРС (Демократична платформа Компартії України) показала, що партія не є єдиною в ідейному плані, а за цим неминучі й організаційні розмежування. На початок 1991 р. у Компартії України налічувалося не менше десяти різних течій³⁷⁶.

У цих умовах позиція партійного і державного керівництва республіки продовжувала еволюціонувати в бік дедалі більшого врахування національного фактору. Згідно з програмними принципами, оприлюдненими на початку квітня 1990 р., проголошувалася самостійність КПУ у складі КПРС. Про його спроби (хоч із значним запізненням порівняно з багатьма іншими республіками) виступити в боротьбу за “національну ідею” свідчить позиція офіційних лідерів у питанні про досягнення економічної автономії, підтримка концепції створення власної кредитно-фінансової системи, свободи зовнішньоторговельної діяльності, створення національної армії та служби безпеки.

³⁷³ Касьянов Г. Україна 1991–2007: нариси новітньої історії / Г.Касьянов. – К.: Наш час, 2008. – С.17.

³⁷⁴ Литвин В.М. Історія України (У 3-х томах). Том III. Новітній час (1914-2004). Книга друга / В.М.Литвин. – К.: Альтернативи, 2005. – С.373.

³⁷⁵ ДАТО, Ф.П-1, оп.39, спр.73. – Арк.6.

³⁷⁶ Литвин В.М. Історія України (У 3-х томах). Том III. Новітній час (1914-2004). Книга друга / В.М.Литвин. – К.: Альтернативи, 2005. – С.374.

Зміни в свідомості керівництва Компартії України ілюструє виступ голови Верховної Ради Л.Кравчука на засіданні Політбюро ЦК Компартії України 19 жовтня 1990 р. після закінчення студентських голодувань. Зокрема, він зазначив: “Я хочу бути перед вами абсолютно щирим, як я це думаю... Якщо ми приймаємо рішення, щоб бути дійсно господарями на своїй землі, ми ці кроки зробимо, то я впевнений... ми в близькому часі в змозі нагодувати народ України..., причому досить пристойно...”³⁷⁷.

Цей курс виявився зрозумілим далеко не всім із 3-х мільйонів українських комуністів, більша частина з яких була зосереджена на Сході та Півдні республіки. Національні аспекти нової лінії ЦК не влаштовували парторганізації східних областей, що виявилось в посиленні сепаратизму, відродженні планів створення автономної Донецько-Криворізької республіки, суверенізації Криму та Новоросії. У західних областях, де більшість партійних організацій діяла з 1939 р. і виконувала роль політичного контролю, новий курс київського партійного керівництва також підривав основи їх життєдіяльності³⁷⁸.

консерватизм комуністів сходу і півдня України яскраво проявився в надісланих на адресу Компартії України і КППС на початку 1991 р. зауваженнях комуністів Старокраматорського машинобудівного заводу ім. С.Орджонікідзе. Зокрема, комуністи заводу вважали роботу вищих органів партії і Президента Радянського Союзу незадовільною і вимагали:

- вести безкомпромісну боротьбу з “Рухом”, розкривати його націоналізм;
- забезпечити правопорядок у країні, боротися з тіньовою економікою, припинити існування кооперативів³⁷⁹.

Для збереження ситуації під контролем партійні структури поширювали в суспільстві чутки, що розпад СРСР призведе до дезінтеграційних процесів у рамках України, а до того ж значною мірою самі ініціювали сепаратистські рухи (політичне русинство, новоросійство і т.д.).

³⁷⁷ ЦДАГО України, ф.1, оп.11, спр. 2198. – Арк.33.

³⁷⁸ Литвин В.М., Слюсаренко А.Г. На політичній арені України (90-ті рр.). Роздуми істориків / В.М. Литвин, А.Г. Слюсаренко // Український історичний журнал. – 1994. – №1. – С.26.

³⁷⁹ ЦДАГО України, ф.1, оп. 32, спр.2895. – Арк.13.

Безпосереднє відношення місцевих структур Компартії України до залякування громадян загрозою розпаду країни проявилось під час зустрічі наприкінці грудня 1990 р. партійного активу м. Харкова з першим секретарем Львівського міськкому партії А.Мартинюком. На цій зустрічі секретар харківського обкому Компартії України А.Мялиця, звинувачуючи націонал-демократів, заявив: “І все-таки іде розмова..., щоби нашу республіку розчленувати на федерацію, зробити Закарпатську республіку чи автономію, Крим, нашу частину, Північ, Центр і т.д. і щоби були такі республіки. Буде настирливо проводитися ця політика”³⁸⁰.

Проте сепаратистські тенденції в республіці викликали занепокоєння і в ЦК Компартії України. Свідченням намагань комуністичного керівництва зупинити дезінтеграційні процеси в республіці стало рішення Політбюро ЦК Компартії України від 3 січня 1991 р. “проаналізувати роботу партійних комітетів республіки по політичному забезпеченню виконання Закону УРСР “Про мови в Українській УРСР”, вивчити стан і характер міжнаціональних відносин у Кримській, Одеській, Чернівецькій, Закарпатській областях. Виробити відповідні рекомендації для партійних комітетів щодо поліпшення практичної роботи по гармонізації міжнаціональних відносин, протидії сепаратистським і націоналістичним тенденціям”³⁸¹.

29 березня 1991 р. завідувач ідеологічним відділом ЦК Компартії України І.Мусієнко підготував для керівництва рекомендаційну записку “Про протидію сепаратистським тенденціям в республіці”. У документі стверджувалося, що партійні комітети і місцеві органи влади не завжди давали належну і своєчасну оцінку сепаратистським ідеям та політичними методами не запобігали розчленуванню республіки.

До того ж, ідеологічний відділ ЦК Компартії України фіксував непоодинокі випадки, коли “члени партії виявляли національну обмеженість,

---

³⁸⁰ ДАХО, ф.2, оп.207, спр.577. – Арк.65.

³⁸¹ ЦДАГО України, ф.1, оп.11, спр.2251. – Арк.25.

політичну безпринципність, а нерідко з кар'єристських мотивів відкрито заgravали із сепаратистськими силами”³⁸².

Фактично цей документ ідеологічного відділу ЦК Компартії України заперечував безпосереднє відношення комуністичного керівництва до розгортання сепаратистських процесів у країні. Однак партійні ідеологи визнавали, що в умовах падіння впливу радянсько-партійних структур у республіці окремі компартійні керівники спробували продовжити політичне майбутнє, маніпулюючи сепаратистськими гаслами.

Дезінтеграційні процеси в країні призвели до розриву економічних зв'язків і поглиблення кризових явищ в економіці, що в свою чергу посилювало серед населення Сходу і Півдня України прагнення до досягнення Україною незалежності. Навіть в одній з найбільш економічно розвинутих областей України – Харківській за 6 місяців 1991 р. падіння економічних показників у промисловості сягнуло 5%, в капітальному будівництві – 37%, виробництво м'яса впало на 14,4%, молока – на 9,7%, яєць – на 13,5%³⁸³.

Поширення національної ідеології на Сході і Півдні України засвідчило достатньо високі рейтинги опозиційних партій. Згідно з дослідженням кафедри політології Харківського державного університету в Харкові, який був великим промисловим і культурним центром, Компартія України отримала від населення 2,6 бали довіри, Рух – 1,71 бали, Демократична партія України – 1,8 бали, а товариство “Меморіал” – 2 бали³⁸⁴.

У результаті невдалого державного перевороту 24 серпня 1991 р. Верховна Рада Української РСР приймає постанову “Про проголошення незалежності України”. Відповідно до неї 24 серпня 1991 р. Україна проголошувалася “незалежною демократичною державою”, а 1 грудня мав бути проведений референдум на підтвердження акту проголошення незалежності³⁸⁵.

---

³⁸² ЦДАГО України, ф.1, оп.32, спр. 2969. – Арк.29.

³⁸³ ДАХО, ф.2, оп.207, спр.762. – Арк.116.

³⁸⁴ ДАХО, ф.2, оп.207, спр.762. – Арк.150.

³⁸⁵ Постанова Верховної Ради УРСР “Про проголошення незалежності України”, 24 серпня 1991 р. ЦДАВО України, ф.1, оп.16, спр.4630, арк.1. – Режим доступу: <http://www.archives.gov.ua/Sections/17-Nez/index.php?68> (перегляд 26 січня 2009 р.).

Поразка путчу в серпні 1991 р. і проголошення 24 серпня Акту незалежності України співпало з суттєвими зсувами в свідомості українців на користь незалежності. Соціологічні опитування, проведені Інститутом соціології в Києві в 1990-1991 рр. засвідчили: якщо в 1990 р. тільки 37% киян вважали, що Декларація про державний суверенітет повною мірою враховує інтереси всіх національностей України, 57% – недостатньо і 6% – зовсім не враховує, то в 1991 р. – відповідно 51,43% і 6%, тобто доля людей, які беззаперечно підтримували Декларацію зросла. Крім того, якщо в 1991 р. більшість киян все ж виступала проти виходу з СРСР (53%), то в липні 1991 р. більшість склали прихильники виходу (56%), серед яких збільшилася частка радикально налаштованих на негайний вихід (27%)³⁸⁶.

Одночасно у зв'язку з початком розпаду СРСР у 1991 р. посилились голоси окремих політичних сил у сусідніх країнах з територіальними претензіями до України. Так, у Польщі окремі політики ставили вимоги щодо повернення собі м. Львова³⁸⁷.

Показовою у цьому відношенні стала праця російського дисидента О.Солженіцина “Як нам облаштувати Росію”. Російський письменник зазначав, що “старої України не було, як в “Дикому полі” кочівників – Новоросії, так і в Криму, Донбасі і ледь не до Каспійського моря”. Він не заперечував права України на відокремлення, але пропонував “демократичний” варіант її розпаду: “Але – різноманітна ця спільність, і тільки місцеве населення може вирішувати долю своєї місцевості, своєї області”³⁸⁸.

Після прийняття “Акту проголошення незалежності України” 26 серпня 1991 р. прес-секретар Б.Єльцина заявив, що Росія залишає за собою право поставити не розв'язану, на думку її керівників, проблему кордонів з

---

³⁸⁶ Головаха Е.И., Панина Н.В., Чурилов Н.Н. Киев: 1990-91 (Социологические репортажи) / Е.И. Головаха, Н.В. Панина, Н.Н. Чурилов / АН Украины, Ин-т социологии; Отв. Ред. Е.И.Головаха. – Киев: Наук. Думка. 1992. – С.103-105.

³⁸⁷ Грушко І. У дійсно справедливих кордонах (Інтерв'ю з доктором Інституту соціальних і економічних проблем зарубіжних країн АН УРСР академіком А.Шлепаковим) // Голос України. – К., 1991. – 19 квітня. – С.11.

³⁸⁸ Солженицин А.М. Как нам обустроить Россию / А.М. Солженицин // Галичина. – Івано-Франківськ, 1990. – 30 вересня. – С.3.

республіками, які проголосили незалежність. Проте після різкої реакції з боку офіційної влади України ця заява була дезавуйована³⁸⁹.

З метою залагодження ситуації Б.Єльцин відправив в Україну делегацію на чолі з віце-президентом Російської Федерації О.Руцьким. У результаті переговорів було прийнято комюніке, у якому було підтверджено територіальну цілісність обох держав і визначено, що Україна сама вирішуватиме усі оборонні питання, крім стратегічних³⁹⁰.

Згідно із проведеними Інститутом соціології Академії наук України 5-13 вересня 1991 р. опитування “Громадська думка населення України про наступні вибори Президента України і республіканський референдум про підтвердження Акту проголошення незалежності України 24 серпня 1991 р.” 63% респондентів підтримали проголошення України незалежною державою, 17% висловились проти, 13,5% респондентів не визначилися з відповіддю, а 6,2% респондентів з байдужістю поставилися до майбутнього статусу України³⁹¹.

У регіональному зрізі незалежність України найбільше підтримували на Заході (Львівська, Івано-Франківська, Тернопільська області) – 89,4% респондентів та Північному Заході (Хмельницька, Рівненська, Волинська області) – 88,8%. Натомість у Криму висловлювалися на користь незалежності лише 44%, у Північно-Східному регіоні (Сумська, Харківська область) – 49,4% та на Сході України (Луганська, Донецька, Дніпропетровська області) – 54,6% респондентів. Однак у названих регіонах високим був відсоток тих, хто не визначився (від 16,1% в північно-східних областях до 12% на Сході України), а частина населення проявляла байдужість (від 12,2% в Криму до 7,4% респондентів у північно-східних областях)³⁹².

В умовах можливих маніпуляцій розпадом країни напередодні референдуму на підтримку незалежності голова Верховної Ради України Л.Кравчук під-

---

³⁸⁹ Михальченко Н.И., Андрущенко В.П. Беловежье. Л.Кравчук. Украина 1991-1995 / Н.И. Михальченко, В.П. Андрущенко. – К.: Центр духовной культуры, 1996. – С.49.

³⁹⁰ Гунчак Т.Г. Мої спогади – стежки життя / Т.Г.Гунчак. – К.: Дніпро, 2005. – С.112.

³⁹¹ Михальченко Н.И., Андрущенко В.П. Беловежье. Л.Кравчук. Украина 1991-1995 / Н.И. Михальченко, В.П. Андрущенко. – К.: Центр духовной культуры, 1996. – С.77.

³⁹² Михальченко Н.И., Андрущенко В.П. Беловежье. Л.Кравчук. Украина 1991-1995 / Н.И. Михальченко, В.П. Андрущенко. – К.: Центр духовной культуры, 1996. – С.79.

писав 11 жовтня 1991 р. Закон “Про відповідальність за діяльність, спрямовану на порушення територіальної цілісності України”. У результаті цього Ст.62 Кримінального кодексу України отримала наступну редакцію: “Публічні заклики до насильницького повалення чи зміни державного і суспільного ладу, а так само заклики та інші дії, спрямовані на порушення територіальної цілісності України або розповсюдження з цією метою матеріалів з закликами до таких дій, караються позбавленням волі на строк до трьох років або штрафом у розмірі до десяти тисяч крб. Ті ж дії, вчинені повторно або організованою групою осіб – караються позбавленням волі на строк до 7 років або штрафом у розмірі до двадцяти тисяч крб. Дії, передбачені частинами 1; 2 цієї статті, вчинені за завданнями іноземних організацій, або їх представників, караються позбавленням волі на строк до десяти років з конфіскацією майна або без такої”³⁹³.

Прийняття 1 листопада 1991 р. Декларації прав національностей, яка гарантувала рівні політичні, економічні, соціальні і культурні права всім етносам України значною мірою зняло напругу на Сході і Півдні країни і вплинуло на результати голосування 1 грудня 1991 р. за незалежну Україну.

Варто відзначити той факт, що 16-17 листопада 1991 р. в Одесі зусиллями Верховної Ради України, Кабінету Міністрів України, ряду громадських організацій було проведено Всеукраїнський міжнаціональний конгрес з проблем духовного відродження народів, які живуть в Україні. На ньому зібралися представники численних етнічних груп України, і майже всі вони висловили підтримку державному суверенітету України³⁹⁴.

Історик з діаспори Т.Гунчак згадує, що “це була конференція братання... Відгуки були позитивними. Це був політичний, але дуже гуманний, чесний і потрібний акт, який відбувся в душі української політичної традиції”³⁹⁵.

У своїх резолюціях конгрес вніс ряд пропозицій:

---

³⁹³ До уваги сепаратистів // Молода Галичина. – Львів, 1991. – 2 листопада. – С.1.

³⁹⁴ Перший всеукраїнський міжнаціональний конгрес з проблем духовного відродження народів, які живуть в Україні (Одеса, 16-17 листопада 1991 р.) // Літературна Україна. – К., 1991. – 21 листопада. – С.1.; Власенко О. Українська етнополітика – фактор суспільної єдності / О. Власенко // Хроніка 2000. Український культурологічний альманах. – 1999. – Вип.31-32. – С.330.

³⁹⁵ Гунчак Т.Г. Мої спогади – стежки життя / Т.Г.Гунчак. – К.: Дніпро, 2005. – С.132.

- втілити в життя принцип, щоб представники народів та національних груп обиралися на рівних правах до органів державної влади всіх рівнів;
- передбачити в структурі майбутнього українського парламенту створення Палати Націй чи Комітету в справах національностей;
- ввести пільгове оподаткування, вирішувати матеріальне питання і розробити державну програму повернення і реабілітації депортованих народів;
- прийняти закон Верховною Радою України з рекомендаціями для Верховної Ради Кримської АРСР про організацію повернення депортованих етносів;
- прийняти закон “Про національні меншості”;
- у паспорті фіксувати норму “громадянин України”, а в анкетах по обліку кадрів відмінити графу про національність;
- розпочати видання міжнаціонального часопису “Етнос”³⁹⁶.

Одночасно конгрес прийняв “Звернення до всіх націй і національно-елітних груп України”, яке містило заклик підтримати “створення незалежної демократичної держави на українській землі...”³⁹⁷.

Напередодні референдуму 1 грудня 1991 р. ряд громадських організацій, що відстоювали інтереси російськомовного населення, виступили з закликами підтримати незалежність України. Такі заяви оприлюднили Феодосійська регіональна організація “Демократичний Крим”, рух “Росіяни за незалежність України” (співголови письменники В.Югов та А.Потапова) та письменники Донеччини³⁹⁸.

На цих заходах акцентувала у своїй агітації Президія Верховної Ради України у листівці “Шановні співвітчизники”. У ній, зокрема, значилося: “Декларація прав національностей, прийнята Верховною Радою України, одноголосно відкриває широкі можливості для розвитку мов і культур всіх націй в Укра-

³⁹⁶ Резолюції всеукраїнського міжнаціонального конгресу // Літературна Україна. – К., 1991. – 28 листопада. – С.3.

³⁹⁷ Резолюції всеукраїнського міжнаціонального конгресу // Літературна Україна. – К., 1991. – 28 листопада. – С.3.

³⁹⁸ Літературна Україна. – 1991. – 10 жовтня. – С.1-2; Обращение оргкомитета движения “Русские за независимость Украины...” // Літературна Україна. – 1991. – 24 жовтня. – С.1; Слово письменникам Донеччини // Літературна Україна. – 1991. – 31 жовтня. – С.1.

їні. Не важливо, якою мовою говорить громадянин України, важливо, щоб він говорив про незалежну Україну, про її законні права. Всеукраїнський міжнародний конгрес і міжрелігійний форум, які успішно пройшли, дають всі підстави твердити: в Україні і надалі не буде місця для міжнародних конфліктів”³⁹⁹.

Крім того, діячі української націонал-демократії переконували російськомовне населення, що зі здобуттям незалежності Україною не відбудеться насильницької українізації. Так, народний депутат І.Юхновський зазначав: “Українець може сильно, до болю любити Україну, розмовляючи й поросійськи. Всякий примус тут є небезпечним... Якщо в деяких областях зараз будуть дві мови – і українська і російська, – немає в тому ніякої біди”⁴⁰⁰.

Центр політичної психології та комунікації Київської спілки викладачів вищої школи та науковців ініціював проведення в жовтні 1991 р. газетного анкетування на сторінках “Літературної України” з питань подальшого існування України.

З 10268 отриманих листів лише 11,09% респондентів були готові відпустити Крим або Донбас, якщо більшість населення цих регіонів проголосувала б за вихід з України (67,7% висловилися проти сепаратизму, 6,81% респондентів не визначилося і 14,4% – ті, хто не відповів узагалі)⁴⁰¹.

Разом з тим 51,56% опитаних були готові відповісти “так” можливному возз’єднанню з тими регіонами, де компактно проживають українці, які б проголосували за такий варіант розвитку подій (21,7% респондентів висловилися проти, 14,98% – не визначилися, 11,67% – не відповіли на запитання)⁴⁰². Як бачимо, напередодні всеукраїнського референдуму 1 грудня 1991 р. більшість українців не тільки виступали за незалежність України, а й відстоювали ідею цілісності та єдності українських земель.

---

³⁹⁹ Відозва Президії Верховної Ради України “Шановні співвітчизники”. – Режим доступу: <http://www.archive.lviv.ua/materials/exhibitions/image/496-497/>.

⁴⁰⁰ Юхновський І. Цей уряд на самостійність не розрахований / І.Юхновський // Літературна Україна. – К., 1991. – 3 жовтня. – С.2.

⁴⁰¹ Бебик В., Полохало В. Дума про Україну / В. Бебик, В. Полохало // Літературна Україна. – К., 1991. – 19 грудня. – С.7.

⁴⁰² Бебик В., Полохало В. Дума про Україну / В. Бебик, В. Полохало // Літературна Україна. – К., 1991. – 19 грудня. – С.7.

Одночасно з референдумом у країні відбувалися перші президентські вибори в країні. Під час передвиборчої кампанії обидва найбільш рейтингові кандидати на вищу державну посаду Л.Кравчук і В.Чорновіл висловили в своїх програмах бачення майбутнього державного устрою країни та погляди на реформування системи державного управління і створення двопалатного професійного парламенту. Однак В.Чорновіл висловлювався не лише за розширення місцевого самоврядування, а й за запровадження регіонального (земельного) самоврядування, прямі вибори керівників усіх територіально-адміністративних одиниць⁴⁰³. Натомість Л.Кравчук, вважаючи за необхідне надання органам самоврядування повноважень щодо самостійного вирішення всього комплексу питань розвитку територій, зазначав, що ідеї федералізації України не сприяють справі побудови нової держави. Він вважав, що визначальною для країни має бути ідея соборності, цілісності України⁴⁰⁴.

Проте в поїздках у східні й південні російськомовні області Л.Кравчук вміло висловлював думку про нову територіальну політику України, за якої унітарна держава надала б регіонам ширші права, ніж навіть деякі федеративні країни⁴⁰⁵.

Т.Гунчак, оцінюючи виступи кандидатів в Президенти України, згадував, що Л.Кравчук “блискуче виступав за соборність і незалежність українських земель, зокрема, у Криму й Закарпатті”, а В.Чорновіл відстоював ідею незалежності України, але “занадто легко пропонував деяким областям автономний статус”⁴⁰⁶.

Однак, незважаючи на приголомшливу підтримку населенням республіки незалежності на грудневому референдумі 1991 р., як влучно зауважив Г.Касьянов, у “нового” керівництва України, першим уособленням якого став Л.Кравчук, не було (із часом так і не з’явилося попри велику кількість різноманітних програм) ані стратегій, ані чіткого бачення перспективи розвитку держави, ані

---

⁴⁰³ Україна: шлях до свободи. Основні принципи програми // Голос України. – К., 1991. – 23 жовтня. – С.7.

⁴⁰⁴ Нова Україна // Голос України. – К., 1991. – 31 жовтня. – С.4.

⁴⁰⁵ Видрін Д. Росіяни в Україні: під час референдуму, до й після / Д. Видрін // Політологічні читання. Українсько-канадський щоквартальник. – 1992. – №1. – С.249.

⁴⁰⁶ Гунчак Т.Г. Мої спогади – стежки життя / Т.Г.Гунчак. – К.: Дніпро, 2005. – С.133.

знань, ані вмінь, необхідних для переходу до ринкової економіки, ані твердих політичних переконань. Його головним кредо була філософія виживання та утримання влади – всі його дії було підпорядковано цьому завданню. У результаті соціально-економічна та політична криза значно посилилася і розтяглася в часі⁴⁰⁷.

Крім того, Російська Федерація не хотіла поступатися своїми впливами в Україні. Першим кроком її відповіді на референдум була започаткована в Москві пропагандистська акція, яка мала довести, що Україна є єдиною тимчасовою країною, нездатною до самостійного політичного життя, в якій є загроза громадянської війни між Сходом і Заходом⁴⁰⁸.

Підсумовуючи, зазначимо, що перебудовчі процеси в Україні стимулювали до відродження української національної свідомості і прагнення нації до досягнення державної незалежності. Консервативні партійно-радянські сили задля утримання влади стимулювали поширення в республіці сепаратистських міфів і формування негативного образу українського націоналізму. Проте домінуюче в суспільстві толерантне ставлення до представників національних меншин і збалансована національна політика тодішнього керівництва України не дозволили розпалити дезінтеграційні тенденції, зберегли територіальну цілісність країни.

Однак соціально-економічна й політична криза, яка охопила Україну в умовах розпаду СРСР, та втручання зовнішніх чинників загальмували досягнення соборності країни й ускладнила об'єднавчі процеси. Натомість нова політична влада держави не завжди могла дати адекватну і вчасну відповідь на дезінтеграційні загрози і розв'язати кризові питання.

2.2. Нестабільність пострадянського періоду в Україні та боротьба з факторами розколу нації

Із набуттям Україною незалежності, українське суспільство пройшло через тривалий і глибокий трансформаційний процес. Протягом дуже короткого часу широкі маси почали пов'язувати усе “українське” не з свободою, а з вла-

---

⁴⁰⁷ Касьянов Г. Україна 1991–2007: нариси новітньої історії / Г. Касьянов. – К.: Наш час, 2008. – С.41.

⁴⁰⁸ Gibas-Krzar D. Ukraina między Rosją a Polską / D. Gibas-Krzar. – Toruń: Wydawnictwo Adam Marszałek, 2004. – S.77.

дою. У цьому було і дещо позитивне: влада завжди усвідомлюється, навіть якщо її не поважають. Але набагато очевиднішим був негативний бік: економічна криза, зубожіння, деградація науки і медицини і навіть скорочення чисельності населення – усе це почало пов'язуватися з Україною й українськістю⁴⁰⁹.

Як влучно зазначає відомий політичний діяч Ю.Бадзьо “грудневий референдум показав, що суспільство психологічно готове погодитися зі своїм новим територіальним статусом, який сприймався, свідомо чи підсвідомо, як національна державність, як держава українців”, але “революційний порух загалу був не так свідомим вибором, як імпульсивною реакцією на минуле в очікуванні швидкого поліпшення соціального становища”⁴¹⁰.

Загальну зневагу суспільства і кризовий стан у державі засвідчили соціологічні дослідження проведені Національним інститутом стратегічних досліджень у кінці 1992 р. Зокрема, 25,2% опитаних взагалі відмовлялися йти на виборчу дільницю, а 2% респондентів готові були підтримати політичні партії, що виступали за автономію чи незалежність їх регіонів⁴¹¹.

Отримавши незалежність владна верхівка країни розпочала фактично заново створювати державу і реформувати економіку. Але перехід від радянської планової централізованої економіки і формування засад демократії в державному управлінні ускладнювався майже повною відсутністю еліти, яка вміла і прагнула швидко і ефективно вийти з кризи.

Певна спонтанність процесу розпаду СРСР призвела до катапультивання України у незалежність. При цьому в сфері економічній, разом із кризовими явищами, була успадкована і сама економіка як така; у сфері ж політичній додатком до складних проблем стала хіба що самовпевнена своєкорислива напівкваліфікована бюрократія⁴¹². Крім того, якщо в СРСР представництво регіонів у вищих ешелонах влади було виявом цілеспрямованої та контролю-

⁴⁰⁹ Грабович Г. Україна після незалежності: балансний звіт культури / Г. Грабович // Українське суспільство на шляху перетворень: західна інтерпретація / За ред. В.Ісаїва. – К.: Вид. дім “КМ Академія”, 2004. – С.269.

⁴¹⁰ Бадзьо Ю. Український вибір / Ю. Бадзьо. – К.: Смолоскип, 2004. – С.7.

⁴¹¹ ЦДАГО України, ф.271, оп. 1, спр.35. – Арк.33.

⁴¹² Політологія посткомунізму: політичний аналіз посткомуністичних суспільств / В.Полохало (кер. авт. колект.). – К.: Політична думка, 1995. – С.120.

ваної політики центру, то в незалежній Україні боротьба за Київ мала хаотичний, неконтрольований характер і центр часом відігравав пасивну роль⁴¹³.

Труднощі трансформації влади призводили до того, що керівна верхівка України відмовилася від стратегічних планів і зосередила зусилля на розв'язанні проблем сьогодення. Проте найбільш гострі проблеми виникали якраз через те, що політична еліта займалася лише власним виживанням. Відмова від економічних реформ, штучне збереження залишків тоталітарного ладу призводили до невідворотного погіршення економічного становища і паралічу державних інститутів управління⁴¹⁴.

Нестабільність призвела до зростання корупції в країні. У 1993 р. в Україні згідно із західними опитуваннями дві третини респондентів відповіли, що вони не сподіваються на справедливе ставлення у повсякденних стосунках з державними службовцями. Натомість у колишній Чехословаччині відповідний показник становив тільки одну третину, а у Великобританії і США – менш як одну шосту⁴¹⁵.

Слабкість центральної української влади відчувалася на місцях, що призводило до закономірного безконтрольного правління місцевих керівників в областях і жодною мірою не сприяло єдності країни. Так, очільник Харківщини О.Масельський у листі до президентської адміністрації від 22 квітня 1993 р. навіть вимагав передбачити за головами облдержадміністрацій Харківської області і Белгородщини право визначати режим кордону в межах адміністративних територій областей. Надання цього права мотивувалося економічними та родинними зв'язками між населенням прикордонних областей і районів. Щоправда, МЗС України у відповіді губернатору чітко означило, що “визначення режиму державного кордону належить до виключної компетенції Верховної Ради України”⁴¹⁶.

---

⁴¹³ Зоткін А. Роль регіональних еліт та столичного істеблішменту у формуванні владної еліти України / А. Зоткін // Соціологія: теорія, методи, маркетинг. – 2004. – №3. – С.95.

⁴¹⁴ Литвин В.М. Історія України (У 3-х томах). Том III. Новітній час (1914-2004). Книга друга / В.М.Литвин. – К.: Альтернативи, 2005. – С.437.

⁴¹⁵ Мілер В., Гределанд О., Кошечкіна Т. Звичасва корупція? Громадяни та уряди у посткомуністичній Європі / В.Мілер, О.Гределанд, Т.Кошечкіна. – К.: “К.І.С.”, 2004. – С.5.

⁴¹⁶ ЦДАВО України, ф.5233, оп.1. спр.183. – Арк.126-130.

Небезпечними факторами для країни могли стати невирішений комплекс проблем кримськотатарського народу, питання молдаван та румун на Буковині, релігійні міжконфесійні суперечки в правобережних регіонах України та в Криму, прагнення “русинської” автономії на Закарпатті та ін. Крім того, більшість місцевих осередків, національно-культурних товариств та об’єднань у своїй діяльності тяжіли до підтримки місцевого регіонального керівництва, від якого нерідко були в організаційній, матеріальній залежності⁴¹⁷.

У зародковій формі існував також волинський сепаратизм. Його прихильники почали говорити про необхідність створення окремої держави, однак так і не спромоглися сформувати конкретну ідеологію⁴¹⁸. На Волині також відновилися спроби реанімувати членів польської Армії Крайової, які свого часу знищували українські села⁴¹⁹.

Однак формування органів влади незалежної України супроводжувалося остаточним закріпленням у законодавстві рівних прав для всіх національних меншин, що фактично унеможливило в майбутньому конфлікти на етнічній основі. Остаточно права національних меншин в Україні були визначені “Законом про національні меншини в Україні” від 25 червня 1992 р., де уже в статті 2 передбачалося: “Україна гарантує громадянам республіки незалежно від їх національного походження рівні політичні, соціальні, економічні та культурні права і свободи, підтримує розвиток національної самосвідомості й самовиявлення”⁴²⁰.

У підсумку згідно із західними дослідженнями міжнаціональна відчуженість в Україні на початку 90-х рр. ХХ ст. була нижчою, як у Болгарії, Чехії та Словаччині, а також у ряді західноєвропейських країн⁴²¹.

---

⁴¹⁷ Власюк О., Прозорова Н. Карта регіоналізму в колоді маргінальних еліт / О. Власюк, Н. Прозорова // Віче. – 2004. – №10. – С.60.

⁴¹⁸ Бондаренко К., Яценко Д. Нова незалежність. Чи загрожує Україні доля Вавилонської вежі? / К. Бондаренко, Д. Яценко // Поступ. – Львів, 2001. – 15-21 листопада. – С.4.

⁴¹⁹ ЦДАГО України, ф.271, оп. 1, спр.35. – Арк.29.

⁴²⁰ Національні процеси в Україні: історія і сучасність. Документи і матеріали. Довідник. У 2 ч. / Упоряд.: І.О. Кресіна, В.Ф. Панібудьласка; За ред. В.Ф. Панібудьласки. – К.: Вища школа, 1997. – Ч.2. – С.619.

⁴²¹ Мілер В., Гределанд О., Кошечкіна Т. Звичаєва корупція? Громадяни та уряди у посткомуністичній Європі / В.Мілер, О.Гределанд, Т.Кошечкіна. – К.: “К.І.С.”, 2004. – С.148.

Однак еліті не вдалося в короткі строки створити ефективну модель влади, а реформи в економіці проводилися повільно і непослідовно. Це призвело до хаосу і корупції у владних коридорах та глибокої кризи в економіці, а в результаті до зневіри громадян у перспективах Української державності. На думку Я.Грицака, підтримка української самостійності серед населення України, а особливо серед російськомовних громадян південних і східних областей, наблизилася до найбільш низької помітки під час економічної і політичної кризи 1993-1994 рр. Зокрема, у кінці 1993 р. ЦРУ зробило прогноз про можливість в Україні громадянської війни – між україномовним і російськомовним населенням, Заходом і Сходом, націоналістами і комуністами.⁴²²

Газета “Вашингтон пост” на своїх шпальтах 7 грудня 1993 р. так характеризувала ситуацію в державі: “В Україні уряд припинив денні телепередачі, загасив вічний вогонь на великому місцевому меморіалі й оголосив, що можливо закрие всі навчальні заклади до літа, бо не може опалювати їх... Справи в Україні, можливо, найгірші. Уряд Л.Кравчука кидається від одної політики до іншої, переляканий перспективою радикальних економічних реформ російського зразка, але не здатний сприйняти щось інше”⁴²³.

За даними Світового банку, рівень інфляції в Україні в другій половині 1993 р. був найвищий у світі. Якщо в 1992 р. її рівень зріс у 21 раз, то за 1993 р. – у 103 рази⁴²⁴.

Комплексний соціально-економічний аналіз з врахуванням реального індексу цін по регіонах, регіональних мінімумів споживчого кошика, співвідношення споживчого потенціалу і пропозиції компенсаційних можливостей і можливостей натурального самозабезпечення показував, що від 12% працездатного населення в західноукраїнському регіоні і до 21% – в донецько-придні-

---

⁴²² Грицак Я. Страсті за націоналізмом. Історичні есеї / Я.Грицак. – К.: Критика, 2004. – С.179, 183.

⁴²³ Михальченко Н.И., Андрущенко В.П. Беловежье. Л.Кравчук. Украина 1991-1995 / Н.И. Михальченко, В.П. Андрущенко. – К.: Центр духовной культуры, 1996. – С.218-219.

⁴²⁴ Ковпак Л.В. Найближча історія: Україна 1945 – 2000 рр./ Л.В.Ковпак. – К.: Наш час, 2007. – С.99.

провському регіоні опинилися на межі виживання. До того ж особливо висока вага цієї групи була у великих містах⁴²⁵.

На початку 1993 р. порівняння середньомісячного прибутку на душу населення становило (у доларах США): в Україні – 15, Сербії – 40, Польщі – 150, Туреччині – 300, Словенії – 400, Португалії – 500, США – 1500⁴²⁶.

Як зазначав В.Барнс, найміцніша економічна діяльність у Центрально-Східній Європі була зареєстрована в країнах зі значними або мінімальними економічними реформами, а Україна разом з Росією, Болгарією та Молдовою займали проміжне становище і демонстрували найгіршу економічну діяльність (залишаючи позаду себе Грузію та Боснію, економіка яких була зруйнована війною)⁴²⁷.

Особливо небезпечними з погляду національної безпеки був економічний занепад господарського комплексу в прикордонних регіонах, які мали складну етнополітичну та етноконфесійну структуру.

Не сприяло єдності країни відсутність загальнонаціонального консенсусу з ключових питань внутрішньої і зовнішньої політики – як з приводу відносин власності, так і з приводу вектора інтеграції. Так, значна частина населення східних областей вимагала інтеграції в СНД і, відповідно, прозорості кордонів з Росією. Західні області були зацікавлені в послабленні режиму західного кордону⁴²⁸.

Крім суто економічних негараздів, які лежали в основі загострення проблеми регіонів, було ще перенасичення окремих регіонів України, насамперед Середнього Подніпров'я і Донбасу, військово-промисловими об'єктами і зв'язані з цим перекося в їхньому постачанні, екологічна криза⁴²⁹.

---

⁴²⁵ Михальченко Н.И., Андрущенко В.П. Беловежье. Л.Кравчук. Украина 1991-1995 / Н.И. Михальченко, В.П. Андрущенко. – К.: Центр духовной культуры, 1996. – С.245.

⁴²⁶ Ковпак Л.В. Найближча історія: Україна 1945 – 2000 рр./ Л.В.Ковпак. – К.: Наш час, 2007. – С.85.

⁴²⁷ У пошуках правильної парадигми: Концептуальні перспективи посткомуністичного переходу у країнах Східної Європи / За ред. Д.Гузін; наук. ред. О.Кокорська – К.: вид-во “Ай Бі”, 2003. – С.254.

⁴²⁸ Курас І.Ф. Етнополітика: Історія і сучасність: Статті, виступи, інтерв'ю 90-х рр / І.Ф. Курас . – К.: ІПіЕНД, 1999. – С.280.

⁴²⁹ Курас І.Ф. Етнополітика: Історія і сучасність: Статті, виступи, інтерв'ю 90-х рр / І.Ф. Курас . – К.: ІПіЕНД, 1999. – С.251.

Нарешті, якщо в більшості європейських країн економічний потенціал був сконцентрований у регіонах домінування титульного етносу, його мови і культури, то в Україні основні продуктивні сили були зосереджені в регіонах, де титульний етнос переважав лише за кріпто-формальною демографічною ознакою, у той час як мова і культура формальної національної меншини тут домінувала⁴³⁰.

Зволікання з проведенням економічних реформ повернулося бумерангом у формі зменшення підтримки незалежності⁴³¹. Так, у Харкові тягар економічної ситуації вивів на вулиці 19 березня 1993 р. більше 40 тис. осіб. Учасники мітингу висловили недовіру Президенту України Л.Кравчуку, Верховній Раді, уряду й зажадали відставки віце-прем'єра з питань економічної реформи, міністра економіки В.Пинзеника.

Основною причиною бід, що звалилися на трудовий люд, учасники мітингу називали штучний розрив економічних зв'язків України з іншими державами СНД, корумпованість державних чиновників, недалекоглядність політиків⁴³².

Проте найбільшою небезпекою українського варіанту демократичної модернізації був не відкритий масовий виступ, а “тиха десоціалізація”, “масовізація” суспільства, коли люди, розчаровані у декларованих урядом цілях, не знаходячи реалізації своїх інтересів в легальних інституціях, могли віддати перевагу консервативним лівим політичним силам⁴³³.

Соціально-економічні проблеми, на думку відомого українського діяча І.Дзюби, обтяжувала глибока деукраїзованість, знекоріненість – емоційна, культурна, світоглядна – більшої частини керівного політико-адміністративного, економічного, виробничого корпусу, що прямо впливало на їх здатність

---

⁴³⁰ Курас Курас І.Ф. Етнополітика: Історія і сучасність: Статті, виступи, інтерв'ю 90-х рр / І.Ф. Курас . – К.: ППІЕНД, 1999. – С.276.

⁴³¹ Гаврилишин О. Що заважає українському зростанню? Політичні, економічні та історичні чинники, які перешкоджають економічному зростанню / О. Гаврилишин // Українське суспільство на шляху перетворень: західна інтерпретація / За ред. В.Ісаїва. – К.: Вид. дім “КМ Академія”, 2004. – С.100.

⁴³² Золотих Г. Видовища є. Чи буде хліб? / Г. Золотих // Вечірній Харків. – Харків, 1993. – 20 березня. – С.1.

⁴³³ Павленко Р., Рябов С. Динаміка громадянського суспільства в Україні / Р. Павленко, С. Рябов // Нова політика. – 1996. – №5. – С.22.

розуміти проблеми України і знаходити їм адекватну відповідь⁴³⁴. Одночасно з політичною та економічною кризою існувала криза ідентичності. У цьому аспекті, за визначенням О.Гнатюк, з усіх країн колишнього Радянського Союзу у найгірше становище потрапила тільки Білорусь⁴³⁵.

“Партія влади” як політичний блок, що складався з прагматично зорієнтованих і деідеологізованих вищих кіл старої комуністичної номенклатури, представників державного апарату та засобів масової інформації, керівників традиційних секторів промисловості та сільського господарства, начебто й справді “обрала” державну незалежність і демократію, багатопартійність і ринкову економіку, але лише тією мірою, якою це не порушувало її головні засади, що полягали в збереженні влади і власності⁴³⁶.

Яскраво описав сутність пострадянської влади довголітній редактор “Вечірнього Києва” В.Карпенко. Він зазначав: “інтелігенція, знесилена внутрішніми чварами, втратила ініціативу, відступила в тінь, а владу в державі перехопили ті, що й були при владі. Власне, вони її ні на хвилину й не випускали зі своїх рук, а лише перефарбувалися, прикриваючись фразою про незалежність та опускаючи в очі довірливим демократичний дим”⁴³⁷.

Внаслідок недооцінки з боку зденаціоналізованих правлячих груп ролі української культури у формуванні національної ідентичності було проігноровано психологічну готовність населення, втім числі Сходу й Півдня, в перші роки незалежності до змін у мовній поведінці; й інформаційно-культурні потоки перейшли під російський контроль⁴³⁸.

Через зубожіння населення, інфляцію, нестачу паперу, зростання цін на поштові послуги українська демократична преса фактично маргіналізувалася⁴³⁹.

---

⁴³⁴ Дзюба І. Україна перед Сфінксом майбутнього / І. Дзюба // Український історичний журнал. – 2002. – №3. – С.19.

⁴³⁵ Гнатюк О. Прощання з імперією: Українські дискусії про ідентичність / О. Гнатюк. – К.: Критика, 2005. – С.94.

⁴³⁶ Політологія посткомунізму: політичний аналіз посткомуністичних суспільств / В.Полохало (кер. авт. колект.). – К.: Політична думка, 1995. – С.151, 153.

⁴³⁷ Карпенко В. На крутому повороті. Газета “Вечірній Київ”: від перестройки до незалежності / Віталій Карпенко. – К.: Нора-Друк, 2004. – С.201.

⁴³⁸ Масенко Л. (У) мовна (У) країна: Популярне видання / Л. Масенко. – К.: Темпора, 2007. – С.58.

⁴³⁹ Карпенко В. На крутому повороті. Газета “Вечірній Київ”: від перестройки до незалежності / Віталій Карпенко. – К.: Нора-Друк, 2004. – С.148-183.

Це створило підстави для заповнення інформаційного вакууму російськими ЗМІ, які відстоювали російські національні інтереси.

Ситуація ускладнювалася релігійним ренесансом, який не завжди супроводжувався толерантним відношенням церкви до інших конфесій і певною мірою посилював нестабільність у суспільстві. Так, у результаті конфліктів православні в Україні (52,7% всіх релігійних організацій) виявилися розділеними між трьома церквами: Українською православною церквою Московського патріархату (УПЦ МП), Українською православною церквою Київського патріархату (УПЦ КП) і Українською автокефальною православною церквою. Розкол у православ'ї мав суто політичне підґрунтя: УПЦ МП (70% всіх православних громад) політики мають за своєрідного “агента Москви”, УПЦ КП (20,85 громад) вважають офіційною “державною церквою”, УАПЦ (8,2% громад) більше потрактовують як церкву “національну”⁴⁴⁰.

Конфлікти через культові приміщення і церковне майно, як зазначає Г.Касьянов, нерідко відбувалися за прямого потурання, а часом і з благословення місцевої влади, причому встановився своєрідний територіальний поділ: у західній Україні місцева влада, як правило, ухвалювала рішення на користь греко-католиків й утискала права вірних УПЦ. На сході ситуація різнилася дзеркально: тут утисків зазнавали віряни Української греко-католицької церкви, УПЦ КП й УАПЦ. Апогей таких конфліктів припадає на 1990–1991 рр. – вони сталися у 2295 населених пунктах⁴⁴¹.

Л.Кучма, описуючи ситуацію, яка склалася в церковній сфері на початку його президентства, згадував наступне: “Повідомлення про події, які лягали на мій стіл щоранку, нагадували іноді повідомлення з театру воєнних дій. У бойовищі брали участь тисячі церковних парафій. Горіли будинки священників. Штурмом бралися не тільки храми, а й цілі села, часом здавалося, що це війна усіх з усіма... Продовжували ділити храми і парафії...”⁴⁴².

---

⁴⁴⁰ Касьянов Г. Україна 1991–2007: нариси новітньої історії / Г. Касьянов. – К.: Наш час, 2008. – С.137.

⁴⁴¹ Касьянов Г. Україна 1991–2007: нариси новітньої історії / Г. Касьянов. – К.: Наш час, 2008. – С.137.

⁴⁴² Кучма Л. Україна – не Росія / Л. Кучма. – М.: Время, 2004. – С.464.

Поступово громадською думкою, особливо російськомовного населення східних і південних областей України, оволоділа домінанта: “В Росії живуть краще, треба повертатися”. Цю ж ідеологему використовували партії комуністичної і соціалістичної орієнтації. Проведені в середині 1994 р. Центром “Соціальний моніторинг” Національного інституту стратегічних досліджень соціопитування засвідчили значні відмінності в зовнішньополітичних орієнтаціях громадян у регіональному й етнічному вимірах: об’єднання республік СНД в одну державу підтримувало 73,4% жителів східних областей, 60% – в Криму, 55,7% – на Півдні, 36,7% – в центральних і північних областях, 36% – в Києві, 19,8% – в західних областях; серед українців цю ідею підтримувало 40,3%, серед росіян України – 64,7%⁴⁴³.

Важливим фактором, який посилював нестабільність у маргіналізованих групах, був організаційний і пропагандистський вплив зі сторони деяких політичних сил Росії, які розглядали його як засіб підтримки напруги і створення постійної політичної загрози керівництву України. Особливо це було помітно у виборчій кампанії 1994 р., коли емісари з Росії відкрито з’являлися в Донбасі, щоб агітувати за своїх ідейних союзників⁴⁴⁴.

Деякі представники політичного істеблішменту РФ вважали, що Росія може піти навіть на глобальну дестабілізацію всього пострадянського простору з метою збереження контролю над Україною (А. Мігранян) і обґрунтовували її геополітичну декомпозицію, виходячи з того, що існування України у своїх кордонах та зі статусом суверенної держави є тотожним спричиненню страшного удару по геополітичній безпеці Росії, рівнозначне вторгненню на її територію (О.Дугін)⁴⁴⁵.

Роками тривали переговори про укладення рамкового договору, який мав враховувати факт розпаду СРСР і перетворення України й Росії на незалежні держави. Відносини між двома державами регулював договір, підписаний

---

⁴⁴³ Михальченко Н.И., Андрущенко В.П. Беловежье. Л.Кравчук. Украина 1991-1995 / Н.И. Михальченко, В.П. Андрущенко. – К.: Центр духовной культуры, 1996. – С.61.

⁴⁴⁴ Михальченко Н.И., Андрущенко В.П. Беловежье. Л.Кравчук. Украина 1991-1995 / Н.И. Михальченко, В.П. Андрущенко. – К.: Центр духовной культуры, 1996. – С.245-246.

⁴⁴⁵ Мельничук І. Російський фактор етнонаціональної стабільності України / І. Мельничук // Політологічні та соціологічні студії. Збірник наукових праць. – Т.Ш. – Чернівці: Рута, 2005. – С.244.

Л.Кравчуком і Б.Єльциним 19 листопада 1990 р. під час існування СРСР. Каменем спотикання у переговорах був пункт про взаємне визнання існуючих між двома країнами державних кордонів⁴⁴⁶.

Натомість, як писав З.Бжезінський, “важка рука Росії в стосунках з новою українською державою і її небажання визнати кордони України, її сумнів у відношенні права України на Крим, її настирливі претензії на виключний екстериторіальний контроль над Севастополем – все це надало українському націоналізму, який пробудився, помітну антиросійську спрямованість”⁴⁴⁷.

У підсумку загострення політичної ситуації центром протистояння політичних сил влітку 1993 р. став Донбас, де соціальне напруження досягло небезпечного максимуму через страйк шахтарів. На підтримку їм виступили громадяни з інших регіонів. Так, 24 червня 1993 р. 43 підприємства м. Харкова провели одноденний попереджувальний страйк⁴⁴⁸.

З метою виходу з кризи влади Президент Л.Кравчук у виступі на телебаченні 19 серпня 1993 р. запропонував провести референдум для визначення форми державного правління і державного устрою країни. Одночасно він висловився на користь унітарної децентралізованої держави, в якій при збереженні верховенства влади центру регіонам передавалися широкі повноваження⁴⁴⁹.

Пізніше напруженість у суспільстві певною мірою була знята через проведення в 1994 р. дострокових парламентських і президентських виборів. Л.Кравчук на цих виборах підтвердив свою підтримку унітарному державному устрою й місцевому самоврядуванню. 22 лютого 1994 р. в бесіді з кореспондентом Бі-Бі-Сі П.Андерсоном він заявив, що виступає за унітарну державу. Лише в перспективі, на його думку, можна було б поставити питання про надання політичних прав автономіям, у тому числі кримській⁴⁵⁰. Він не

---

⁴⁴⁶ Кульчицький С.В. Утвердження незалежної України: перше десятиліття / С.В. Кульчицький // Український історичний журнал. – 2001. – №.4. – С.14.

⁴⁴⁷ Бжезінский З. Великая шахматная доска. Господство Америки и ее геостратегические императивы / З. Бжезінский. – М.: Международные отношения, 1998. – С.136.

⁴⁴⁸ Золотих Г. Час площі / Г. Золотих // Вечірній Харків. – Харків, 1993. – 26 червня. – С.1.

⁴⁴⁹ Михальченко Н.И., Андрущенко В.П. Беловежье. Л.Кравчук. Украина 1991-1995 / Н.И. Михальченко, В.П. Андрущенко. – К.: Центр духовной культуры, 1996. – С.387.

⁴⁵⁰ Малеев К., Яневський Д. Ситуація в Україні: лютий-березень 1994 року / К. Малеев, Д.Яневський // Філософська і соціологічна думка. – 1994.–№3-4. – С.4.

виключав розмови в майбутньому про федералізацію, але “на основі відпрацьованих механізмів економічної самостійності, удосконалення політичних інструкцій”⁴⁵¹.

Натомість втомлене соціально-економічне негараздами суспільство, особливо жителі південно-східних регіонів, підтримали на президентських виборах 1994 р. Л.Кучму. Він виступав за зближення з Росією і надання російській мові більших прав, але з обранням на посаду фактично відмовився від більшості проросійських обіцянок.

Член передвиборчої команди Л. Кучми, а потім виконуючий обов’язки начальника інформаційно-аналітичної служби Президента України В.Небоженко передвиборче позиціонування Л. Кучми пояснив наступним чином: “Оточення Кучми розуміло, що перемогти Кравчука можна лише, створивши відмінний від нього політичний образ. Одним із елементів цього образу було протиставлення. Якщо Кравчук західник і націоналіст, то в команді Кучми ставилося питання про якісь м’які форми інтеграційних орієнтацій на схід і більш така інтернаціональна орієнтація”⁴⁵².

Л. Кучма не лише не дотримав обіцянки щодо підвищення статусу російської мови, а й продовжив політику поступового переходу на українську мову в освіті та діяльності державних закладів, навіть у переважно російськомовних регіонах. Режим Л.Кучми також толерував збереження чи навіть зміцнення переваги російської мови в мас-медіях, популярній культурі й багатьох інших ділянках, що багато україномовних політиків та інтелектуалів сприймали як свідчення його “антиукраїнської” орієнтації. Та, мабуть, найважливішим було те, що Президент відсунув мовні питання на другий план і в офіційному дискурсі, і в практичних політичних рішеннях, натомість

---

⁴⁵¹ Михальченко Н.И., Андрущенко В.П. Беловежье. Л.Кравчук. Украина 1991-1995 / Н.И. Михальченко, В.П. Андрущенко. – К.: Центр духовной культуры, 1996. – С.508.

⁴⁵² Луканов Ю. Третій Президент (Політичний портрет Леоніда Кучми) / Ю. Луканов. – К.: Такі справи, 1996 – С.85-86.

зосередившись на політичних та економічних реформах, почасти спрямованих на зміцнення його особистої влади⁴⁵³.

Відзначимо, що на момент створення незалежної держави українська і російська мови були рівноправними лише формально, а фактично на більшій частині території країни, особливо на Сході та Півдні, панувала російська⁴⁵⁴.

За даними перепису 1989 року, 12,3% українців, які жили в Україні, оголосили, що не вважають українську мову рідною. Що стосується проживаючих в УРСР росіян, дві третини з них узагалі не володіли українською мовою. За влучним західним визначенням етнічні росіяни в Україні стали радше “чисельною”, ніж психологічною меншістю⁴⁵⁵.

Л.Кучма змушений був визнати, що “якщо повністю зрівняти українську і російські мови вже сьогодні, то на практиці це буде політика узаконеної русифікації України”⁴⁵⁶.

Проте, визнаючи наслідки русифікаційної політики СРСР, Л.Кучма не пішов і на радикальні кроки в справі українізації всіх галузей суспільного і державного життя. На початку 2003 р. з усіх друкованих засобів масової інформації, зареєстрованих в Україні, державною мовою видавалося 20,7%, двома мовами (українською та іншою, переважно російською) – 18,9%. Ще гіршою була ситуація у сфері телемовлення. На початок 2000 р. лише 18% всіх телепередач в Україні велося українською мовою⁴⁵⁷.

Російські ЗМІ, як друковані так і електронні, проникали на український ринок, створюючи конкуренцію, і часто обходили українське законодавство. 2001 р. 80% газет в Україні були російськими, з них – 50% – легально ввезені в Україну, а 30% – незаконно перебували на українському ринку. Більшість українських приватних телевізійних станцій мали значні російські інвестиції, у

---

⁴⁵³ Кулик В. Мовна політика та суспільні настанови щодо неї після Помаранчевої революції / В. Кулик // Мовна політика та мовна ситуація в Україні: Аналіз і рекомендації / За ред. Юліане Бестерс-Дільгер. – К.: Вид. Дім “Киево-Могилянська академія”, 2008. – С.18.

⁴⁵⁴ Основи демократії: Навч. посібник для студентів вищих навч. Закладів / За заг. ред. А.Колодій. – К.: вид-во “Ай-бі”, 2002.–С.588.

⁴⁵⁵ Мілер В., Гределанд О., Кошечкіна Т. Звичаєва корупція? Громадяни та уряди у посткомуністичній Європі / В.Мілер, О.Гределанд, Т.Кошечкіна. – К.: “К.І.С.”, 2004. – С.146.

⁴⁵⁶ Кучма Л. Україна – не Росія / Л. Кучма. – М.: Время, 2004. – С.258, 283.

⁴⁵⁷ Касьянов Г. Україна 1991–2007: нариси новітньої історії / Г. Касьянов. – К.: Наш час, 2008. – С.133.

багатьох випадках вони перевищували законодавчі обмеження для іноземного капіталу⁴⁵⁸.

Соціологи вважають, що кількість тих, хто вважає рідною російську мову загалом дещо зросла у порівнянні 1994 і 2002 рр. Особливо це помітно на Півдні, де частка російськомовних зросла аж на 17%. Навіть у Центрі, де частка самоідентифікованих українців помітно зростає, частка україномовних дещо зменшується⁴⁵⁹.

Погіршення становища української мови засвідчило також витіснення її зі вжитку молоді. Так, соціологічні дослідження М.Шульги у 2000 р. засвідчили, що чим молодшим є вік групи, тим менше в ній осіб з рідною мовою і більше – з російською. Зокрема, у віковій групі до 30 років 54% опитаних удома говорять російською і лише 44% – українською, в той час коли в найстаршій віковій групі (55 років та більше) 58,5% респондентів використовують українську мову і тільки 40% – російську⁴⁶⁰.

У період 1994-2004 рр. змінилася кількість осіб, які позиціонують себе як українці. На Сході (60%) і Заході (понад 80%) співвідношення залишилося стабільним. Натомість у Центрі частка самоідентифікованих українців помітно зросла з 60% до 80%, а на Півдні зменшилася з 70% до 60%⁴⁶¹. Така динаміка самоідентифікації створює фундамент для політичних спекуляцій про розкол України.

Як свідчать результати перепису 2001 р., національні меншини, не дивлячись на підтримку розвитку їх мов і культур зі сторони української держави, стрімко русифікуються, а не українізуються. Так, 88,5% греків, 83% євреїв, 64,7% німців, 62,5% білорусів, 58,7% татар, 30% болгар рідною

---

⁴⁵⁸ Дичок М. Медійний ландшафт України / М. Дичок // Українське суспільство на шляху перетворень: західна інтерпретація / За ред. В.Ісаїва. – К.: Вид. дім “КМ Академія”, 2004. – С.255.

⁴⁵⁹ Злобіна О. Латентні чинники регіональних опозицій (1994 – 2004 рр.) / О. Злобіна // Соціальні виміри суспільства. Вип.8. – К.: Ін-т соціології НАН України, 2005. – С.27.

⁴⁶⁰ Шульга М. Двомовність: нуо проблем? / М. Шульга // Політика і культура. – 2001. – 28 серпня-3 вересня. – С.31.

⁴⁶¹ Злобіна О. Латентні чинники регіональних опозицій (1994 – 2004 рр.) / О. Злобіна // Соціальні виміри суспільства. Вип.8. – К.: Ін-т соціології НАН України, 2005. – С.25-26.

визнають не свою рідну мову, а російську⁴⁶². Все це відбувалося на фоні того, що станом на 1 січня 2002 р. загальна кількість організацій тільки національно-культурного спрямування досягла 785, у тому числі зі всеукраїнським статусом – 32. А вже восени 2003 р. в країні нараховувалося 1076 національно-культурних товариств⁴⁶³.

У середовищі міста в Україні частка україномовних серед міського населення збільшилася лише з 54,1% у 1989 р. до 58,51% у 2001 році, тобто на 4,41%. За цей же час рівень частки російськомовних зменшився на 4,63% з 44,14% до 39,51%. Питома вага населення з іншими мовами, крім української та російської, серед міського населення України за цей час фактично не змінилася і становила в 1989 р. 1,76%, а в 2001 році – 1,98%⁴⁶⁴.

Єдиною сферою, де помітним було переважання української мови, була освіта. У 2000-2001 навчальному році 70% дітей отримали середню освіту державною мовою (для порівняння в 1991/1992 р. цей показник склав 49%)⁴⁶⁵.

Але на Сході, де російськомовне населення складає 90%, твердження про закріплення тенденції українізації сфери освіти також необхідно вважати передчасним. Тільки в 14% шкіл Донецької області викладання у 2000/2001 рр. велося українською мовою. У Луганській області цей показник складав 17%. Дещо інша ситуація склалася в Дніпропетровській (68%) і Харківській (55%) областях. Натомість в Автономній республіці Крим 97% середніх шкіл в якості мови навчання використовували російську. Українські школи склали 0,9% від загального числа і відповідно 2,1% шкіл вели вивчення на мові корінної нації

---

⁴⁶² Мамонтова Э.В. Проблема билингвизма в Украине: регионально-политический аспект / Э.В. Мамонтова // Актуальні проблеми політики. Збірник наукових праць. – Одеса: Юридична література, 2004. – Вип.19. – С.130.

⁴⁶³ Котигоренко В. Становлення державного етнополітичного менеджменту в Україні / В. Котигоренко // Політичний менеджмент. – 2004. – №6. – С.56.

⁴⁶⁴ Скляр В. Мовна структура сучасного урбаністичного середовища в просторовому вимірі України / В. Скляр // Науковий часопис НПУ імені М.П.Драгоманова. Серія №6. Історичні науки: Зб. наукових праць – Вип.6. – К.: Вид-во НПУ імені М.П.Драгоманова, 2008. – С.45.

⁴⁶⁵ Мамонтова Э.В. Проблема билингвизма в Украине: регионально-политический аспект / Э.В. Мамонтова // Актуальні проблеми політики. Збірник наукових праць. – Одеса: Юридична література, 2004. – Вип.19. – С.127.

півострова⁴⁶⁶. Проте навіть процес українізації в освіті зіштовхувався з “відсутністю умов і потреби спілкування українською поза уроками”⁴⁶⁷.

Фактично безсумнівним залишається факт домінування російської мови в багатьох сферах. Згідно з даними Центру ім. Разумкова в 2003 р., 81,2% громадян України вважали, що національно-культурні потреби російськомовного населення задовольняються повністю чи частково⁴⁶⁸.

Разом з тим реальна двомовність в Україні ускладнювалася різноманітними проявами асиметрії. Перший з них стосується розбіжностей між етнічною та мовною самовизначеністю особи. Другий полягає в тому, що саме російська мова в багатьох випадках продовжує виконувати функції мови міжнаціонального спілкування, в той час як державною мовою є українська. Третій пов’язаний із різноманітністю мовних ситуацій у різних регіонах України⁴⁶⁹.

З огляду на відсутність причин для виникнення протестних настроїв серед російськомовного населення був відсутній ліберально-демократичний рух, який би захищав російську мову і російськомовність⁴⁷⁰. Натомість лозунги про захист російської мови використовували виключно маргінальні політичні сили.

Україна періоду Л.Кучми розвіяла страхи тих регіональних еліт Сходу й Півдня, які боялися демократизації, європеїзації, українізації. Зрозумівши, що їхнього усталеного способу життя й одержання зиску ніхто не порушить, “донецькі” із “одеськими” зробилися переконаними “державниками”.

Яскравим свідченням стабілізації суспільно-політичної ситуації з приходом до влади Президента Л.Кучми стала статистика звернень громадян, отриманих Відділом листів і прийому Адміністрації Президента. Так, якщо у 1993 р. питання державного суверенітету, міждержавних та міжнаціональних

---

⁴⁶⁶ Мамонтова Э.В. Проблема билингвизма в Украине: регионально-политический аспект / Э.В. Мамонтова // Актуальні проблеми політики. Збірник наукових праць. – Одеса: Юридична література, 2004. – Вип.19. – С.128.

⁴⁶⁷ Рукас Т. Проблеми викладання української мови у вищому навчальному закладі технічного профілю в російськомовному регіоні / Т. Рукас // Проблеми утвердження і функціонування державної мови в Україні. Матеріали міжнародної наукової конференції 28-29 листопада 1996 року. – К.: Видавничий дім “КМ Academia”, 1998. – С.136.

⁴⁶⁸ Мамонтова Э.В. Проблема билингвизма в Украине: регионально-политический аспект / Э.В. Мамонтова // Актуальні проблеми політики. Збірник наукових праць. – Одеса: Юридична література, 2004. – Вип.19. – С.127.

⁴⁶⁹ Кононов І.Ф. Донбас в етнокультурних координатах України (соціологічний аналіз): автореф. дис. на здобуття наук. ступеня д. соц. наук: спец. 22.00.04 “Спеціальні та галузеві соціології” / І.Кононов. – К, 2005. – С.19.

⁴⁷⁰ Андрийчук О. Бремя толерантности: о статусе языка и демократических стандартах / О. Андрийчук // Зеркало недели. – К., 2006. – 8 июля. – С.20.

відносин ставали предметом звернень у 1788 листах, то у 1994 р. – у 1346. Ще переконливішими були цифри, що стосувалися звернень з питань релігії – у 1993 р. – 7546 листів, у 1994 р. – 3265⁴⁷¹.

Особливість ситуації в Україні полягала в існуванні кількох кланів, які виникли за регіональною ознакою. У політичному дискурсі вони отримали евфемістичну назву фінансово-промислових груп. Найпотужніші з них асоціюються з Донецьком, Києвом, Дніпропетровськом і Харковом.

Клани в українських умовах використовували державні інституції для досягнення своїх вузько приватних або корпоративних цілей, фактично привласнюючи державні функції як такі. Оскільки існувало декілька кланів, виникла потреба в координації їх діяльності та недопущенні або хоча би мінімізації конфліктів у їх взаємовідносинах. Таку функцію може брати на себе авторитарний лідер, що й спостерігалось в Україні протягом президентства Л.Кучми⁴⁷².

Починаючи з 1995 р., мала місце дедалі більша концентрація владних повноважень у руках Л.Кучми та його адміністрації – попри всі спроби реальної чи віртуальної політичної опозиції перешкодити йому, усупереч усім реальним та удаваним юридичним і політичним обмеженням його влади, зафіксованим у Конституції України та артикульованим у контрдіях Верховної Ради України⁴⁷³.

У 1997 р. стало можливим підписання “Договору про дружбу, співробітництво і партнерство між Україною і Російською Федерацією”, що зняло певною мірою наліт конфліктності в стосунках росіян і українців. У ст.2 Договору зазначалося: “Високі договірні сторони відповідно до положень Статуту ООН і зобов’язань по Заключному акту Наради з безпеки і

---

⁴⁷¹ ЦДАВО України, ф.5233, оп.2, спр.369. – Арк.31.

⁴⁷² Коржов Г. Олігархічна природа сучасного політичного режиму в Україні / Г. Коржов // Наукові записки. Серія “Політичні науки”. Демократичний транзит в Україні: підсумки електорального циклу 2004 – 2007 рр.”. – Острог: Видавництво національного університету “Острозька академія”. – Випуск 3. – 2008. – С.112.

⁴⁷³ Касьянов Г.В. Система владних відносин у сучасній Україні: групи інтересу, клани та олігархія / Г.В.Касьянов // Український історичний журнал. – 2009. – №1. – С.161.

співробітництва в Європі поважають територіальну цілісність одна одної і підтверджують непорушність існуючих між ними кордонів”⁴⁷⁴.

Посилання на Статут ООН означало юридичне визнання сторонами територіальної цілісності і непорушності кордонів між ними відповідно до норм міжнародного права. Українська сторона наполягала на терміні “державний кордон”, але росіяни тут не поступилися й обмежилися терміном “кордон”. Замість виразу “визнають територіальну цілісність одна одної” було вжите менш чітке дієслово “поважають”. Проте ці нюанси не знайшли відображення в самій суті ст.2.⁴⁷⁵

Згасання сепаратистських тенденцій на Сході і Півдні України відбулося і внаслідок того, що Росія в 90-х рр. ХХ ст. являла собою неблагополучний регіон з війною на Кавказі і можливістю інших конфліктів⁴⁷⁶.

Крім того, для створення російського руху не знайшлося активних і відчайдушних ватажків, здатних очолити етнічний рух, надати йому потрібної політичної спрямованості. Потенційні ватажки були в шахтарському Донбасі. Але завдяки тому, що регіон загалом був російськомовним і заціпати його представники національного руху побоювалися, тут росіяни не мали особливих проблем, здатних згрупувати всіх навколо ватажків з “російською ідеєю”⁴⁷⁷.

Як визначає О.Майборода, російський націоналізм в Україні не був і не є реакцією групи на дискримінацію зі сторони більшості. Навпаки, він домагається збереження панівного статусу меншості в мовно-культурній сфері. Особливістю є те, що його носіями є не лише власне російська етнічна меншість, а й чимала частина національної більшості, чим розмивається класична лінія етно-політичного розмежування, яку можна спостерігати у більшості інших поліетнічних країн⁴⁷⁸.

---

⁴⁷⁴ Кульчицький С.В. Утвердження незалежної України: перше десятиліття / С.В. Кульчицький // Український історичний журнал. – 2001. – №.4. – С.14.

⁴⁷⁵ Кульчицький С.В. Утвердження незалежної України: перше десятиліття / С.В. Кульчицький // Український історичний журнал. – 2001. – №.4. – С.14.

⁴⁷⁶ Шпорлюк Р. В Україні немає іншого вибору, крім солідарності / Р. Шпорлюк // День. – К., 1999. – 22 жовтня. – С.26.

⁴⁷⁷ Видрін Д. Росіяни в Україні: під час референдуму, до й після / Д. Видрін // Політологічні читання. Українсько-канадський щоквартальник. – 1992. – №1. – С.241.

⁴⁷⁸ Майборода О. Російський націоналізм в Україні (1991–1998 рр.) / О. Майборода. – К., 1999. – С25.

Штучність розпалюваної ворожнечі на мовному ґрунті засвідчили соціологічні дослідження проведені, М.Шульгою у 2000 р., які показали, що 76,7% українців вважає за необхідне для нащадків вивчення російської мови і 83,4% росіян – вивчення української. Загрозливе становище в цьому відношенні склалося лише в АРК, де питома вага тих, хто вважає за необхідне, щоб їхні діти та внуки вивчали українську мову, складало лише 72,2%⁴⁷⁹.

Загострення в мовній сфері ініціювали тільки представники регіональної влади південно-східних областей України. І то ці виступи через контрольованість зі сторони центральної влади не несли значної загрози фактично авторитарному режиму Л.Кучми і використовувалися для внутрішньополітичної боротьби. Так, восени 2002 р. регіональна влада Криму, Дніпропетровської, Луганської та Миколаївської областей висловилися за проведення референдумів про державний статус російської мови. Ці погрози супроводжувалися резолюціями з вимогами до Президента якомога міцніше боротися з опозиційною акцією “Повстань, Україно”. Одночасно губернатори поширювали інформацію про начебто заклики В.Ющенко згорнути співпрацю з Росією “на користь односторонньої орієнтації на НАТО”, що свідчило про спробу надати виступам опозиції галицько-націоналістичного забарвлення, нанести на політичне протистояння влади й опозиції наліт мовно-етнічної напруги.

Проте згідно опитуваннями у вересні 2002 р. Донецького інформаційно-аналітичного центру питання введення другої державної мови не увійшло навіть до десяти найактуальніших проблем російськомовного Донецька⁴⁸⁰.

Серед тих, хто відстоює права української мови, як єдино можливої в якості державної, домінувала наступна точка зору: розширення сфери використання російської мови, а також юридичне закріплення її нинішнього становища загрожує як українській мові, так і державі в цілому. Їх опоненти вважали, що в більшості регіонів російська є мовою міжнаціонального спілкування; демократична держава повинна захищати інтереси всіх громадян,

---

⁴⁷⁹ Шульга М. Двомовність: нуу проблем? / М. Шульга // Політика і культура. – 2001. – 28 серпня-3 вересня. – С.31.

⁴⁸⁰ Медведєв О. Палії мовної війни. Хто й чому грається із сірниками? / О. Медведєв // Політика і культура. – 2002. – 29 жовтня-4 листопада. – С.12-13.

а не тільки “титульної нації”; українська і російська культура завжди взаємно збагачували один другого, тому надання російській мові статусу державної відповідає інтересам як російської так і української нації⁴⁸¹.

Відсутність серйозного поступу в розвитку української культури і мови викликало відчуженість і пасивність української еліти. Так, письменник В.Цибулько зауважував, що в українському випадку титульну націю можна експлуатувати як донора на будь-які випадки життя, а насправді зважати на неї ніхто не збирається. На його думку, це призвело до того, що цементувального прошарку чи кістяку, який робить суспільство єдиним, не було створено в Україні⁴⁸².

Політики епохи Л.Кучми активно маніпулювали гаслом єдності країни, але в основному обмежувалися популістськими зверненнями. Зокрема, у виступах кандидата в президенти України Є.Марчука в 1999 р. ця ідея була домінуючою. Він зазначав: “не “східняки” і “західняки”, католики і православні, не “ліві” і “праві” – а єдиний український народ може бути гарантом нашої величі у ХХІ ст.”. Політик не пропонував жодного механізму об’єднання країни, а обмежувався загальними декларативними гаслами: “символом національної ідеї мають стати нові технології, високоосвічене суспільство, можливість кожного здобути престижну і безплатну освіту”⁴⁸³.

В економічному відношенні під час правління Л.Кучми збереглися значні відмінності в економічному розвитку регіонів і слабкі економічні зв’язки між ними. Поступовий, хоча й повільний, вихід України в 1994-2004 рр. з економічної кризи і певні ознаки зростання благополуччя населення сприяли усвідомленню населенням України себе громадянами єдиної держави.

У 2000 р. номінальна середньомісячна зарплата зросла на 29,6%. Одним з найбільш значущих здобутків уряду стало суттєве скорочення заборгованості по зарплаті із бюджету – з 262 млн. грн. до 15-18 млн. грн. на початок квітня

---

⁴⁸¹ Мамонтова Э.В. Проблема билингвизма в Украине: регионально-политический аспект / Э.В. Мамонтова // Актуальні проблеми політики. Збірник наукових праць. – Одеса: Юридична література, 2004. – Вип.19. – С.122.

⁴⁸² Цибулько В. Україна – імперія / В. Цибулько // Експрес. – Львів, 2003. – 31 липня–7 серпня. – С.12.

⁴⁸³ Марчук Є.К. Виступи. Інтерв’ю. Статті: Книга третя / Є.К. Марчук . – К.: Т-во “Знання” України, КОО, 1999. – С.48, 84.

2001 р.⁴⁸⁴. Незважаючи на це, країна в економічному плані залишалася дуже різною і слабо інтегрованою.

Економічне підґрунтя ідеї “формування сильних регіонів у єдиній сильній державі” визрівало повільніше, ніж формувалися політичні течії побудовані як на кланових економічних інтересах, так і на політичних амбіціях місцевих еліт, які можуть використовувати дисоціативні елементи регіоналізму для досягнення своїх цілей. Крім того, дезінтеграційні процеси в економіці не сприяли створенню конкурентного середовища ні в регіонах, ні між ними.

Високий рівень економічних зв'язків існував лише між Донецькою, Дніпропетровською, Запорізькою та Луганською областями, де сконцентрована металургійна промисловість України. У решті регіонів економічні зв'язки були набагато слабші. Рівень участі більшості областей України в міжрегіональному ринку товарів був надзвичайно низький: майже все, що вироблялося там, споживалося в їх межах або обмінювалося на енергоносії⁴⁸⁵.

Наукові дослідження стверджують, що відхилення соціального та економічного розвитку від середнього значення показників на території країни більш, як на 50% є тією межею, за якою можливі загрози соціальній та політичній стабільності в державі. Натомість в Україні, за даними О.Дьоміна, простежується зростання регіональних відхилень за показником валової доданої вартості (ВДВ) на одного жителя. Так, якщо рівень контрастності в 1996 р. становив 2,68, то у 2000 р. – вже 4,2. У восьми регіонах (45% населення країни) показник ВДВ протягом 5 років спостереження був більшим за середній по Україні. У 2000 р. 15 регіонів (41% населення країни) мали цей показник на рівні, нижчому за 80%, тоді як у 1996 р. – 8 регіонів (24% населення країни). Три регіони, де проживають 7% населення країни, впродовж п'ятирічного періоду мали ВДВ на одного жителя менший ніж 65% від середнього по Україні⁴⁸⁶.

---

⁴⁸⁴ Ковпак Л.В. Найближча історія: Україна 1945 – 2000 рр./ Л.В.Ковпак. – К.: Наш час, 2007. – С.197.

⁴⁸⁵ Власюк О., Прозорова Н. Карта регіоналізму в колоді маргінальних еліт / О. Власюк, Н. Прозорова // Віче. – 2004. – №10. – С.60.

⁴⁸⁶ Дьомін О. Політика регіонального розвитку в умовах поглиблення ринкових реформ в Україні / О. Дьомін // Економіка України. – 2003. – №6. – С.5, 7.

Розбіжності між Сходом і Заходом України з економічної точки зору спробував пояснити відомий економіст О.Пасхавер. На його думку, Україна включає в себе два культурних типи – європейський і євразійський, а також багато змішаних. Європейський тип Західної України виріс з середньовічного ремісника і йому властиві повага до порядку, готовність до щоденної праці, значною мірою психологічна незалежність від держави і перевага закону над силою⁴⁸⁷.

Натомість євразійський тип (Південь і Схід України) нагадує військового поселенця, який готовий до потужного викиду енергії і мобілізації всіх сил для досягнення цілі. Він бачить себе частиною держави, готовий вписатися в державну піраміду, для нього наказ (сила) вище закону. О.Пасхавер вважає, що складність президентських виборів 2004 р. була зумовлена тим, що основні кандидати яскраво репрезентували ці два культурні типи⁴⁸⁸.

Зменшення переміщення населення всередині країни у зв'язку з економічною кризою 90-х рр. ХХ ст. спонукали до посилення регіональних розбіжностей. Це становило приховану загрозу для цілісності держави і дозволяло місцевим органам влади створювати міфи про “бандерівця” і “москаля-східняка”. Якщо наводити історичні паралелі, то, згідно з Б.Андерсоном, імперські адміністративні одиниці в колоніях почали набувати національного значення частково тому, що імперії обмежували просування креольських функціонерів⁴⁸⁹.

Серйозну увагу на політику забезпечення більш активних контактів між жителями різних регіонів країни звернув у 2006 р. прем'єр-міністр України Ю.Єхануров. З цією метою передбачалося реалізувати комплекс заходів, спрямований на розвиток внутрішнього туризму (пільгові квитки за певними маршрутами, розвиток інфраструктури, залучення на ринок дисконтних авіа-

---

⁴⁸⁷ Пасхавер А. Экономический кризис: не будите зверя / А. Пасхавер // Зеркало недели. – К., 2004. – 4 декабря. – С.13.

⁴⁸⁸ Пасхавер А. Экономический кризис: не будите зверя / А. Пасхавер // Зеркало недели. – К., 2004. – 4 декабря. – С.13.

⁴⁸⁹ Андерсен Б. Уявлені спільноти. Міркування щодо походження й поширення націоналізму / Б. Андерсен . – К.: Критика, 2001. – С.144.

компаній тощо). Паралельно планувалося активізувати обмін студентами між вузами країни, а також підвищити міграційну мобільність робочої сили⁴⁹⁰.

Ускладнення, в які може потрапити країна через зменшення внутрішніх міграцій, яскраво ілюструють соціологічні дослідження, проведені співробітниками Луганського національного педагогічного університету імені Т.Шевченка, неурядової організації “Центр з вивчення суспільних процесів та проблем гуманізму”, Дрогобицького державного педагогічного університету імені І.Франка і Національного університету “Львівська політехніка” під керівництвом І.Ф.Кононова у 2005 і 2007 рр. в Луганську, Львові, Стаханові, Дрогобичі, а також в чотирьох селах Луганщини та Львівщини.

Результати досліджень засвідчили, що серед наявних суспільних ідентитетів і на Заході, і на Сході на першому місці опинилися ідентичності, пов’язані з родиною. Наступною за значимістю в Луганську стала ідентичність, пов’язана з дружніми взаємодіями, а в Дрогобичі другу позицію зайняла громадська ідентичність – “громадянин України”⁴⁹¹.

Однак у Луганську спостерігалася тенденція: чим більш молодша людина, то більш значущою для неї була громадська ідентичність, а в Дрогобичі громадська ідентичність зростала з віком. Зростання індивідуалістичних орієнтацій серед молодих людей може в майбутньому законсервувати існуючі розбіжності між регіонами.

Проблемою для єдності країни є те, що в Луганську 52,6% опитаних вважали: розвиток саме їхнього регіону повинен стати моделлю розвитку всієї України, а в Галичині за модель розвитку пропонували взяти їх регіон⁴⁹².

Згідно з даними дослідження мешканці Луганська частіше відвідують Галичину, ніж жителі Дрогобича Донбас. Але більше половини як серед однієї

---

⁴⁹⁰ Три джерела (і три складові?) майбутньої влади // Дзеркало тижня. – К., 2006.–18 березня.–С.4.

⁴⁹¹ Кононов І. Потрібні серйозні зусилля громадськості, щоб досягти історичного компромісу / І. Кононов // Голос України. – К., 2007. – 5 червня.–С.14.

⁴⁹² Кононов І. Потрібні серйозні зусилля громадськості, щоб досягти історичного компромісу / І. Кононов // Голос України. – К., 2007. – 5 червня.–С.14.

міської спільноти, так і серед іншої ніколи один одного не бачили. Такий стан речей є сприйнятливим для тиражування стереотипів⁴⁹³.

У протилежні напрямки була спрямована і трудова міграція в інші країни. Масове безробіття спровокувало потоки гастарбайтерів. Жителі Сходу і Півдня України працювали в основному на неозорих просторах Росії, а отже перебували під її ідеологічним і не тільки впливом. Натомість західні українці активно євроінтегрувалися і все менше були залежними від радянсько-російської спадщини.

Ситуація з єдністю країни погіршувалася недорозвинутістю інститутів громадянського суспільства на тлі маргінальності української периферії. За сформованою регіональною самосвідомістю прояви регіоналізму, замасковані під гасла “наближення реальної влади до народу, захисту інтересів населення регіону від центру” мали можливість суттєво вплинути на формування громадської думки на місцях та знайти досить широку соціальну опору. Відтак посилювалася небезпека поширення негативних політичних процесів на місцях, на які центральна влада не в змозі була вплинути⁴⁹⁴.

У середині 90-х рр. ХХ ст. матеріальну приземленість Сходу України швидко усвідомили місцеві олігархи, які відчували потребу в підтримці електорату і почали створювати позаідеологічні методи впливу на виборців. В пострадянських країнах ці методи називалися адмінресурсом, хоча в світі більше поширена назва “патронаж” чи “клієнталізм”. В основі цих методів був прямий обмін між політиками-патронами і виборцями-клієнтами, які голосували за того, хто запропонує їм найбільш різні і досить дешеві одноразові матеріальні блага⁴⁹⁵.

Перетворення України в авторитарну державу з низьким рівнем дотримання прав і свобод громадян викликало спротив громадськості. Поштовхом до акцій протесту стала смерть відомого журналіста Г.Гонгадзе, яка

---

⁴⁹³ Кононов І. Потрібні серйозні зусилля громадськості, щоб досягти історичного компромісу / І. Кононов // Голос України. – К., 2007. – 5 червня. – С.14.

⁴⁹⁴ Власюк О., Прозорова Н. Карта регіоналізму в колоді маргінальних еліт / О. Власюк, Н. Прозорова // Віче. – 2004. – №10. – С.60.

⁴⁹⁵ Таран С. Восток-Запад: одним хлеба, другим – зрелищ / С. Таран // Зеркало недели. – К., 2005. – 12 марта. – С.20.

оголила всі недоліки режиму. Одночасно, на думку одного з організаторів акції “Україна без Кучми” 2000-2001 рр. Ю.Луценка, одна з найбільших заслуг цього протестного руху те, що йому “вдалося помирити людей з протилежними поглядами... Люди побачили, що вони – громадяни однієї країни – прагнуть одного й того самого”⁴⁹⁶.

Після парламентських виборів 2002 р. дослідник О.Сушко вказував на початок нового етапу диверсифікації України, розшарування за рівнем опору суспільства адміністративним технологіям. Він вважав, що внаслідок тривалої еволюції в Україні сформувалася своя власна Білорусь. Донецький регіон як суперавторитарний анклав, що активно заохочувався центром, став полігоном для найбрудніших адміністративних технологій. Подібні режими, у менш завершених формах, заявили про себе в Полтаві, Сумах, Дніпропетровську⁴⁹⁷.

Президентські вибори 2004 р. стали початком ідеологічної мобілізації східноукраїнського регіону – багато виборців голосували за В.Януковича саме завдяки відчуттю регіональної самоідентифікації. На думку С.Тарана, фактично відбулося ембріональне зародження етнічної ідентичності, яка була заснована на символах⁴⁹⁸.

Уже на етапі реєстрації в ЦВК кандидатів на пост Президента України в 2004 р. в передвиборчій програмі В.Януковича було закладено підставу для маніпулювання в майбутньому тезою про розкол України. Зокрема, в його програмі зазначалося, що “ті, хто розриває Україну на “західних” та “східних”, “ширих” та “штучних” українців, шукає ворогів всередині держави та паплюжить її за кордоном, повинні зрозуміти, що їх пора минула”⁴⁹⁹.

Наприкінці вересня 2004 р., на думку Г.Касьянова, дотримуючись порад російських політтехнологів, В.Янукович на прес-конференції додав до своєї програми два гасла: запровадження російської мови як другої державної і

---

⁴⁹⁶ Луценко Ю. Як тільки настає час атаки опозиції треба випити 50 “бойових” і йти вперед / Ю.Луценко // Україна молода. – К., 2003. – 21 травня. – С.4.

⁴⁹⁷ Сушко О. Електоральний розкол України: білорусизація починається з регіонів / О. Сушко // Політична думка. – 2002. – №1. – С.27.

⁴⁹⁸ Таран С. Восток-Запад: одним хлеба, другим – зрелищ / С. Таран // Зеркало недели. – К., 2005. – 12 марта. – С.20.

⁴⁹⁹ ЦДАВО України, ф.5225, оп. 1, спр.748. – Арк.108.

подвійного громадянства. Окрім того, він досить критично висловився з приводу вступу України до НАТО. Як виявилось, цей хід не був ефективним – кількість прихильників В.Януковича до жовтня стабілізувалася (як і географія його підтримки), а ось радикалізацію його супротивників він забезпечив⁵⁰⁰.

Натомість, як зазначає Т.Кузьо, В.Янукович, слухаючи своїх російських технологів, які радили йому використати російську карту, додатково зіпсував свою репутацію в Центральній Україні⁵⁰¹.

Були кандидати в Президенти України зі значно радикальнішими позиціями, але вони не були самостійними і швидше відтіняли самого В.Януковича. Так, кандидат в Президента України О.Базилюк виступав за реальну інтеграцію з країнами СНД, перетворення ЄЄП в Слов'янський Союз Незалежних держав з єдиною валютою та власними наддержавними інститутами, підтримував захист Української православної церкви на чолі з В.Сабоданом від розкольників та закріплення на законодавчому рівні рівноправності російської й української мови⁵⁰².

Натомість у програмі кандидата на пост Президента України В.Ющенко було зазначено, що політик буде “сприяти єдності народу України, орієнтації суспільства і держави на загальнолюдські цінності – свободу, демократію, міжнаціональну і міжконфесійну злагоду, взаємну повагу і толерантність, справедливість і добро”⁵⁰³. Однак передвиборчу декларацію В.Ющенко про надання рівних можливостей церковним конфесіям ідеологи розколу України розцінювали як прагнення дискримінувати канонічне православ'я⁵⁰⁴.

Однією з наймогутніших провокацій став показ на контрольованому владою телеканалі ролика, поданого як певна антиреклама опозиції: карта України подібно до м'ясної туші була розділена на три сорти, де першим сортом була Західна Україна, другим – Центральна і третім – Східна та Південна. Ідею

⁵⁰⁰ Касьянов Г. Україна 1991–2007: нариси новітньої історії / Г. Касьянов. – К.: Наш час, 2008. – С.314.

⁵⁰¹ Kuzio T. Od Kuczmy do Juszczenki. Wybory prezydenckie w kontekście pomańczowej rewolucji / T. Kuzio // Nowa Ukraina. Zeszyty historyczno-politologiczne. – Kraków: Towarzystwo Wydawnicze Historia Jagellonica, 2006. – №1. – S.69.

⁵⁰² ЦДАВО України, ф.5225, оп. 1, спр.748. – Арк. 167-168.

⁵⁰³ ЦДАВО України, ф.5225, оп. 1, спр.748. – Арк.53.

⁵⁰⁴ Лебедев В.В., Гончаренко В.Н. Православная Церковь не торгует индульгенциями / В.В. Лебедев, В.Н. Гончаренко // Голос Донбасса. – Донецк, 2004. – 12 ноября. – С.2.

протиставлення російськомовного Сходу та україномовного Заходу і Центру, очевидно, було розроблено і запроваджено російськими політтехнологами⁵⁰⁵.

Тема “розколу” України лунала настільки часто у виступах політиків та журналістів від влади, що знадобилися спеціальна заява депутатів парламенту від опозиції (13 листопада 2004 р.) з вимогою до Національної ради з телебачення та радіомовлення заборонити трансляцію подібних матеріалів⁵⁰⁶.

У дезінтеграційні процеси в 2004 р., ймовірно, втручалися і спецслужби інших країн. Так, керівник департаменту Національного інституту з питань міжнародної безпеки А.Мішин стверджував, що ще в 2002 р. була створена американська фірма “Агент корпорейшн”, яка займалася питаннями сепаратизму в Україні. Вона отримувала величезне фінансування, а в її штаті працювали суперфахові аналітики та психологи⁵⁰⁷.

Помаранчева революція, що вибухнула внаслідок масових зловживань і порушень законодавства влади під час виборів, спровокувала опір владних структур Сходу і Півдня України. Для тиску на помаранчевий майдан прихильники В.Януковича почали погрожувати розколом і створенням чи то окремої держави чи переформатуванням України у федерацію.

Дестабілізація ситуації в країні, яка супроводжувала сепаратистські дії керівництва південно-східних регіонів України, засуджувалася населенням України. Українське суспільство також виступало проти створення штучних економічних криз “на глиняних ногах”, які ініціювалися певними політичними силами в умовах Помаранчевої революції⁵⁰⁸.

Опитування, проведені газетою “День” 30 листопада 2004 р., засвідчили, що громадяни України усвідомлювали відсутність серйозних підстав для сепаратизму і штучність його ініціювання. Так, 34,46% опитаних вважали сепаратизм в Україні політтехнологією з метою шантажу; 22,3% – вимушеною необхідністю прихильників В.Януковича; 25,42% – бажанням місцевої влади

---

⁵⁰⁵ Касьянов Г. Україна 1991–2007: нариси новітньої історії / Г. Касьянов. – К.: Наш час, 2008. – С.308.

⁵⁰⁶ Касьянов Г. Україна 1991–2007: нариси новітньої історії / Г. Касьянов. – К.: Наш час, 2008. – С.320.

⁵⁰⁷ Грицик Ю. Вибір спецслужб / Ю.Грицик // Експрес. – Львів, 2004. – 16-23 грудня. – С.1, 4.

⁵⁰⁸ Юрченко А. Кризис на глиняных ногах / А. Юрченко // Украина – Центр. – Кировоград. – 2004. – 24 декабря. – С.4.

захистити свої посади і свій бізнес, а 12,43% опитаних – результатом зовнішнього впливу⁵⁰⁹.

У свою чергу міністр освіти і науки В.Кремень застеріг керівників навчальних закладів від підтримки сепаратизму, оскільки “подібні дії у випадку їх продовження, вкинуть країну в безодню жорстокого багатолітнього конфлікту і численних людських жертв”⁵¹⁰.

Однак затяжне виборче протистояння між В.Ющенком і В.Януковичем мало й певний позитивний ефект для єдності країни. Під час виборів обидва кандидати активно залучали спостерігачів і членів комісій з електорально близьких їм регіонів для праці у виборчих комісіях “чужих” областей. Внаслідок цього, як писали жителі м. Червонограда, “сотні (а точніше – тисячі) жителів Сходу України змогли для себе відкрити Західну Україну. Вони на власні очі переконалися, що “злі бандерівці” насправді такі ж самі українці, і ніхто нікого не б’є за розмови на російській мові”⁵¹¹. Краще дізналися про Схід і Південь України також спостерігачі з Західної України.

Помаранчева революція також виявила, що в українському суспільстві формується нова свідомість – демократична свідомість росіян і/чи російськомовних, які почуваються повноцінними і повноправними громадянами України. Вони чудово знають, що в демократичній Україні ніхто не примушуватиме їх відмовитися від російської мови вдома, чи на вулиці, чи на робочому місці. Але саме ця категорія українських громадян, як правило, чудово знає українську мову і послуговується нею, коли це необхідно⁵¹².

Як описує О.Забужко, відбулося “якесь сливе алхімічне, перетворення маси розрізнених індивідів на єдину істоту – на колективного індивіда, наділеного власною волею, – це і є те, що в класичному лексиконі зветься

---

⁵⁰⁹ Режим доступу: <http://www.day.kiev.ua/poll/?pollID=47>.

⁵¹⁰ Школярі осудять у підручниках // Україна молода. – К., 2004. – 3 грудня. – С.13.

⁵¹¹ Новели Помаранчевої Революції / [ред.-упор.: Дзіковський П., Миронов О., Солодько П.]. – Дрогобич: Вид. фірма “Відродження”, 2005. – С.55.

⁵¹² Пахльовська О. Російська мова і демократія: нерозв’язана дилема історії / О. Пахльовська // День. – К., 2005. – 15 лютого. – С.4.

“народженням нації”⁵¹³. Більше того, вона вважає, що українці вперше угледіли себе “гордим, дужим, шляхетним і, о Господи, яким же красивим народом”⁵¹⁴.

Прихід до влади В.Ющенка, який підтвердив свою перемогу на повторних виборах у грудні 2004 р., зумовив значні зміни як в зовнішній, так і внутрішній політиці. Не залишилася поза увагою нового Президента проблема дезінтеграції країни. Він уже на початку свого президентства підкреслював, що “Україна – це єдине ціле, вона не ділиться на три сорти. Тому що кожен громадянин України – це вищий сорт”⁵¹⁵.

Розуміння потреби зміцнення єдності країни і консолідації нації В.Ющенко засвідчив також у своїй інавгураційній промові 23 січня 2005 р. Він, зокрема, зазначив: “Я – президент всієї України. Мені відповідати за те, щоб працювали шахти Донбасу і Придніпров’я, порти Чорного моря і галицькі торговельні шляхи. Я зроблю все, щоб селяни на Слобожанщині і на Поділлі завжди були із хлібом. Багатство України – це багатство її регіонів... Ми громадяни України, стали єдиною нацією. Нас не розділити ні мовами, якими ми розмовляємо, ні вірами, які ми ісповідуємо, ні політичними поглядами, які ми обираємо”⁵¹⁶. Проте значних практичних кроків задля засипання тріщин у відносинах між регіонами країни новій владі зробити не вдалося.

Відзначимо, що фактично уже після завершення революції більш інтуїтивно, ніж свідомо здійснювалися лише спроби висунути тезу, що інтеграція в ЄС має стати загальнонаціональною ідеєю, яка об’єднає всі регіони України. З оцінкою, що європейська інтеграція є стратегічним курсом України і “наша національна ідея – Україна європейська, з ліберальними цінностями, з людськими свободами та правами”, погодилося під час опитування Центру Разумкова у березні 2007 р. 62,5% експертів. Не підтримувало цю позицію чверть опитаних.

---

⁵¹³ Забужко О. Let my people go: 15 текстів про українську революцію. 2-е вид. випр / О. Забужко. – К.: Факт, 2006. – С.15.

⁵¹⁴ Забужко О. Let my people go: 15 текстів про українську революцію. 2-е вид. випр / О. Забужко. – К.: Факт, 2006. – С.15.

⁵¹⁵ Ющенко В. Мой первый президентский визит будет в Восточную Украину / В.Ющенко // Вечерние Вести. – К., 2004. – 23 декабря. – С.8.

⁵¹⁶ Новели Помаранчевої Революції / [ред.-упор.: Дзіковський П., Миронов О., Солодько П.]. – Дрогобич: Вид. фірма “Відродження”, 2005. – С.253.

Як вважає Є.Головаха, перспективність євроінтеграційного вибору визначається тим, що “вибір на користь союзу з Росією та Білоруссю наразиться на запекле несприйняття зі сторони жителів Західної України”⁵¹⁷. Крім того, як зазначає американський історик А.Процик, в Україні наголос на “європейськості” виступає і ствердженням національної української ідентичності по відношенню до Росії⁵¹⁸.

Проте в суспільстві поступово поширювався скептицизм щодо того, що інтеграція в ЄС може стати об’єднавчою ідеєю, яка здатна об’єднати всі регіони України. Якщо в квітні 2005 р. позиції респондентів з цього питання поділилися майже пополювині (36% погодилися, що євроінтеграція може об’єднати країну, 39,2% – не погодилися), то в грудні 2006 р. ця пропорція помітно знизилася – 26,5 і 46,5% відповідно. Найбільш оптимістично оцінювали євроінтеграцію як об’єднавчу ідею жителі Заходу країни (34,6 проти 31% песимістів). На Півдні і Сході України песимістично налаштовано було більшість опитаних (54,6 і 56,8% відповідно)⁵¹⁹.

Такі позиції громадян, на думку соціологів-координаторів опитування, зумовлювалися багатьма факторами, серед яких можна відзначати не лише регіональні розбіжності в геополітичних симпатіях і наявність в громадській свідомості стереотипів, але і тим, що люди не бачили конкретних соціально-економічних результатів від реалізації євроінтеграційного курсу, не були впевнені в готовності влади жити і діяти за європейськими правилами⁵²⁰.

Значні очікування, які покладалися суспільством на нову помаранчеву владу, не виправдалися. Владні центри втягнулися в жорстке протистояння за повноваження, системних реформ не проводилося, чи не єдиним завоюванням нової влади залишалося досягнення свободи слова. Нестабільність активно використовувалася опозицією і зацікавленими міжнародними чинниками.

---

⁵¹⁷ Фіонік Д. Національне питання / Д. Фіонік // Контракти. – К., 2008. – 24 листопада. – С.52.

⁵¹⁸ Процик А. “Європейськість” як чинник ідентичності / А. Процик // Українське суспільство на шляху перетворень: західна інтерпретація / За ред. В.Ісаїва. – К.: Вид. дім “КМ Академія”, 2004. – С.150.

⁵¹⁹ Чалый В., Пашков М. Куда ведет Украину “дорожная карта” евроинтеграции / В. Чалый, М. Пашков // Зеркало недели. – К., 2007. – 17 марта. – С.5.

⁵²⁰ Чалый В., Пашков М. Куда ведет Украину “дорожная карта” евроинтеграции / В. Чалый, М. Пашков // Зеркало недели. – К., 2007. – 17 марта. – С.5.

Восени 2005 р. міжнародні дослідницькі центри “Fund for Peace”, “Carnegie Endowment for International Peace ” оприлюднили “Рейтинг найнестабільніших держав світу”. За результатами дослідження, країни з загрозою втрати територіальної та державної цілісності були поділені на три категорії: ті, які перебувають на межі розпаду; ті, які за певних умов можуть опинитися в небезпеці; ті, у яких є значні шанси на розпад в майбутньому. Відзначимо, що до числа тих, які могли опинитися в небезпеці увійшла й Україна⁵²¹.

Моніторингові дослідження стану українського суспільства, проведені в квітні 2005 р. Інститутом соціології НАНУ засвідчили зростання в громадян країни страхів щодо можливості розпаду країни та загострення міжнаціональних стосунків. Так, у 2004 р. міжнаціональних конфліктів боялися 12,8% опитаних, а у 2005 р. – 16,7%. Страх за єдність країни у 2004 р. виникав у 10,8% опитаних, натомість у 2005 р. – у 18,9% опитаних⁵²².

В умовах, коли українські політичні партії і влада значною мірою продовжували використовувати і навіть розпалювати існуючі розбіжності між Сходом і Заходом країни для консолідації власного електорату, у середовищі інтелектуальних кіл визріло відчуття необхідності порозуміння Сходу з Заходом України.

У 2003 р., з метою дослідження проблеми соборності було започатковано Всеукраїнський науково-методологічний проект “Україна соборна”. Його ініціаторами виступили Інститут історії України НАНУ, Донецький національний університет, Прикарпатський національний університет ім. В.Стефаника, Черкаський національний університет ім. Б.Хмельницького та Переяслав-Хмельницький державний педагогічний інститут імені Г.С.Сковороди. Проект передбачав дослідження різних аспектів соборності України, які обговорювалися на наукових конференціях в Івано-Франківську (2003 р.), Переяслав-Хмельницькому (2004 р.) та Черкасах (2005 р.)⁵²³.

---

⁵²¹ Параскевич Т. Україні пророкують розпад / Т. Параскевич // Експрес. – Львів, 2005. – 10-17 листопада. – С.4.

⁵²² Бевзенко Л.Д. Регіон як явище соціальної самоорганізації / Л.Д. Бевзенко // Практична філософія. – 2006. – №2. – С.167.

⁵²³ Мельниченко В.М. Третя всеукраїнська наукова конференція “Соборна Україна: історична ретроспектива” / В.М. Мельниченко // Український історичний журнал. – 2006. – №5. – С.237.

Влітку 2005 р. майже протягом двох тижнів тривав перший всеукраїнський автопробіг “Схід-Захід: разом назавжди” за участю понад 50 представників центральних і регіональних ЗМІ, який мав політичну мету – популяризацію соборності українських земель. Співорганізаторами й безпосередніми учасниками акції стали народні депутати України львів’янин Я.Кендзьор і донеччанин В.Зубанов (Всеукраїнський фонд “Схід-Захід разом”), Л.Мех (Всеукраїнський фонд “Журналістська ініціатива”) та Всеукраїнський автомобільний клуб журналістів. Я.Кендзьор і В.Зубанов наголосили, що суспільною акцією учасники автопробігу прагнули через безпосереднє спілкування людей “швидше погасити штучно створене під час президентських виборів протистояння між Сходом і Заходом України”⁵²⁴.

У Луганську в 2005 р. в середовищі науковців і журналістів зародилася ідея проекту “Україна. Схід-Захід. Шлях до порозуміння”. На практиці автори проекту за підтримки Фонду розвитку ЗМІ посольства США в Україні зосередилися на взаємовідвідуваннях регіонів науковою, журналістською елітою (Луганщина, Івано-Франківщина, Поділля), які наближували Галичину до Донбасу... через не абстрактно-історичні схеми, а біографії конкретних селян, вчителів, священиків і вивчення реального життя людей⁵²⁵.

Спочатку на Луганщині з ознайомлювальною поїздкою побувала група журналістів Прикарпаття (Р.Гладиш, В.Войтик, Н.Черніш)⁵²⁶. Після того луганчани відвідали Івано-Франківщину. Їх представляли власкор газети “Київські відомості” Н.Кононова, редактор газети “Молодогвардієць” М.Бублик, власкор газети “Голос України” А.Антипова, власкор Укрінформу О.Особова та голова Центру з вивчення суспільних процесів (м. Луганськ) І.Кононов⁵²⁷.

Улітку 2007 р. журналістський проект був повторений під назвою “Україна: Східно-Західний експрес” і реалізовувався редакціями івано-франків-

---

⁵²⁴ Схід – Захід: разом назавжди // if. ua. – Івано-Франківськ, 2005. – 25 серпня. – С.2.

⁵²⁵ Бублик М. Де кордони для чужини / М. Бублик // Україна молода. – К., 2005. – 21 липня. – С.8.

⁵²⁶ Гладиш Р. Там, де вітри з Дикого поля розносять по світу козацькі пісні / Р. Гладиш // Галичина. – Івано-Франківськ, 2005. – 25 червня. – С.6.

⁵²⁷ Вівчар Б. Схід – Захід: разом нас багато... / Б. Вівчар // Галичина. – Івано-Франківськ, 2005. – 2 липня. – С.3.

ської газети “Репортер” та луганської газети “Молодогвардеец” за підтримки Фонду розвитку українських ЗМІ Посольства США в Україні⁵²⁸.

На курортному чорноморському березі в Коблево на Миколаївщині 9-11 вересня 2005 р. відбувся I-й міжрегіональний молодіжний форум “Південь-Захід: нас не роз’єднати”. Південь був представлений молоддю Миколаївської області, а з Заходу прибули юнаки та дівчата з Івано-Франківської, Львівської та Закарпатської областей⁵²⁹.

В Луганському національному педагогічному університеті ім. Т.Шевченка в кінці травня 2006 р. відбулася наукова конференція “Схід і Захід України: минуле, сьогодення та майбутнє”. Вчені з провідних вузів країни аналізували проблеми регіональної системи України, способи гармонізації відносин між Галичиною і Донбасом⁵³⁰. На конференції не були присутні політики і чиновники, що засвідчило: проблемою гармонізації відносин між “полюсними” регіонами України займаються лише науковці й неурядові організації⁵³¹.

17-18 травня 2007 р. в Луганську відбулася II міжнародна наукова конференція “Стосунки Сходу та Заходу: суб’єкти, інтереси, цінності”⁵³². Більшість учасників конференції склали вчені Донбасу та Галичини, що дозволило на практиці реалізувати ідею соборності України⁵³³.

Як зазначав організатор конференції І.Ф.Кононов, учасники керувалися “прагненням до пізнання міжрегіональних стосунків у сучасній Україні” і моральним обов’язком “перетворити міжрегіональні відмінності в нашій країні з передумови політичних маніпулятивних технологій на передумову її розквіту”⁵³⁴.

⁵²⁸ Репортер. – Івано-Франківськ, 2007. – 9 серпня. – С.18.

⁵²⁹ Південь-Захід: взаємопізнання з єднанням // Світ молоді. – Івано-Франківськ, 2005. – 15 вересня. – С.1.

⁵³⁰ Капосный А. Колото-резаная страна / А.Капосный // Молодогвардеец. – Луганск, 2006. – 31 мая. – С.4.

⁵³¹ Путкарадзе Л. Линия Восток-Запад / Л. Путкарадзе // Наша газета. – Луганск, 2006. – 20 мая. – С.3.; Гречаник А. “Мы с тобой два берега...” / А. Гречаник // Вечерний Луганск. – Луганск, 2006. – 1 июня. – С.5.

⁵³² Матвеева В. Надежда на ученых: в Луганске искали пути примирения Востока и Запада Украины / В. Матвеева // XXI век. – Луганск, 2007. – 23 мая. – С.8.; Бублик М. “...І серце братнєє подай” / М. Бублик // Молодогвардеец. – 2007. – 23 мая. – С.11.

⁵³³ Никифорова И. Главное – не нагнетать... / И. Никифорова // Реальная газета. – Луганск, 2007. – 23 мая. – С.3.

⁵³⁴ Дмитрів І., Адамович С. Степи й терикони Донбасу, полонини й карпатські вершини – це все Україна / І. Дмитрів, С. Адамович // Ва-Банк. Західноукраїнський тижневик. – Чернівці, 2007. – 7 червня. – С.2.

Значну допомогу в організації конференції надали громадські організації: Центр з вивчення суспільних процесів та проблем гуманізму (м. Луганськ), Центр національного відродження імені С.Бандери (м. Київ), Галицький історико-політологічний центр (м. Івано-Франківськ). Натомість знову байдужість до проблеми розколу країни продемонстрували як Секретаріат Президента, так і Кабінет Міністрів України⁵³⁵. Не надали сприяння у проведенні конференції й політичні партії, які в своїх зверненнях апелюють до єдності країни. Фактично таке ставлення партій і державних структур до проблеми єдності країни засвідчило, що майбутнє України значною мірою залежить від активності громадських організацій та окремих громадян.

Для зміцнення єдності країни докладали окремих зусиль місцеві органи влади. Так, керівництво Івано-Франківської облдержадміністрації у 2007 р. у переддень святкування акту злуки – дня соборності України зініціювало приїзд на Прикарпаття офіційної делегації з Донецької області. Натомість у 2008 р. на святкування дня соборності на Івано-Франківщину завітав заслужений ансамбль пісні і танцю України “Донбас”, який разом з художніми колективами області виступив перед галичанами⁵³⁶.

Збереження внутрішньополітичних протиріч визначалося також впливами ззовні. Після Помаранчевої революції Україна почала проводити пронатовський курс, що значно загострило стосунки з Росією. Консервативне крило російського генералітету навіть закликала внести Україну до списку “загроз національній безпеці” і перенацілити частину ядерного арсеналу на об’єкти на її території⁵³⁷. Крім того, пропонувалося застосувати економічні важелі (ціни на енергоносії), а також спровокувати в Україні внутрішні конфлікти.

Праві російські політики умовами дійсної дружби, співробітництва і партнерства між Росією і Україною після Помаранчевої революції називали:

---

⁵³⁵ Антипова А. Україна, схоже, знаходить порозуміння знизу / А. Антипова // Голос України. – К., 2007. – 6 червня. – С.11.

⁵³⁶ Гладиш Р. Злука з “Донбасом” / Р. Гладиш // Галичина. – Івано-Франківськ, 2008. – 24 січня. – С.3.

⁵³⁷ Ганус А., Стецишин О., Грицик Ю. Російські ракети націлять на Київ / А. Ганус, О. Стецишин, Ю. Грицик // Експрес. – Львів, 2005. – 17-24 лютого. – С.1.

- демократизацію України шляхом її децентралізації і федералізації;
- державний статус російської мови поряд з українською (це зупинить подальшу асиміляцію російського населення);
- збереження маси віруючих у лоні Української православної церкви Московського патріархату, тобто наявність хоча б церковної єдності обох країн⁵³⁸.

Засаднича в російській держпропаганді під час Помаранчевої революції теза про “розкол” України дещо применшувала гіркоту поразки – все-таки виграли на частині України. А щодо України загалом, її існування було підважено – як у минулому, так і в майбутньому⁵³⁹.

Зацікавлення Росії у федералізації України найяскравіше розкрив відомий російський радикальний політик К.Затулін. Він у лютому 2005 р. зазначав: “Насправді саме федералізація України, а зовсім не персональний прихід того чи іншого кандидата, навіть Януковича, в президенти є для Росії одною з головних гарантій збереження України в орбіті особливих відносин з Росією. Чи, як мінімум, недопущення консолідації України з допомогою ворожих Росії зовнішніх сил і перетворення її таким чином в реального конкурента Росії в СНД, руйнівника зусиль по її відродженню”⁵⁴⁰.

Оригінальну концепцію розколу України було подано в лютому 2005 р. Д.Юр’євим в російській “Літературній газеті”. Зокрема, він стверджував, що в якості суспільної свідомості Україна розколота на тих, хто зберігає “імперську свідомість” і тих, кому ближча “колоніальна свідомість”.

Автор вважає, що і СРСР, і Росія були імперіями без колоній, а тому імперська свідомість властива і київській номенклатурі, і донецьким “гегемонам-шахтарям”, і дніпропетровським ракетобудівникам. Натомість, на його думку, західняки-галичани віками переходили з-під одного колоніального контролю під інший. У зв’язку з цим, на думку Д.Юр’єва, жителі Сходу і

⁵³⁸ Богданович В. Що ж буде після паузи? Стратегія Росії у боротьбі за Україну: найближче завдання – вибори 2006 р. / В. Богданович // Політика і час. – 2005. – №3. – С.38.

⁵³⁹ Жданова І. Фантомні болі Москви / І. Жданова // Критика. – К., 2005. – Ч.3. – С.8.

⁵⁴⁰ Затулін К. От “особых отношений” к “новым рубежам” / К. Затулін // Литературная газета. – Москва, 2005. – 9-15 февраля. – С.3.

Півдня України готові до самостійної гри в світовій політиці, а галичани виступають за європейський вибір в його специфічному, ультраглобалістському колоніальному варіанті⁵⁴¹. Крім того, в російських виданнях поширювалася думка, що в результаті президентських виборів 2004 р. в Україні відбулася етнічна самоідентифікація і розкол населення на українців і росіян⁵⁴².

Лише провідники демократичних партій Б.Немцов і Г.Явлінський закликали російське керівництво не втручатися в українські справи й не підтримувати сепаратистських настроїв зокрема тому, що розпад України спричиниться до зростання сепаратизму в самій Росії⁵⁴³.

Безперечним є той факт, що в Росії видається значна кількість праць антиукраїнського характеру, які спотворюють історію, і спрямовані на дискредитацію України. Уже анотації цих творів агресивно розпалюють негативне ставлення до української нації. “Все Лівобережжя, Крим і Новоросія піднімаються проти окупантів. Росія допомагає бійцям Опору новітнім озброєнням, добровольцями і військовими радикалами... Вони зламують проклятий бандерівський тризуб...”, – йдеться в анотації до книги Г.Савицького “Поле бою – Україна. Зламаний тризуб”⁵⁴⁴.

Скандали навколо перемовин щодо поставок газу Росією, антинатовська істерія, парламентські кризи, активізація радикальних неонацистських рухів, спекуляції на тему ксенофобії та української історії свідчили про активне втручання російських політичних сил в українське суспільно-політичне життя. У результаті антиукраїнської політики російської влади, згідно з даними опитування ВЦІОМ в квітні 2008 р., росіяни до числа ворожих держав відносили США, Грузію (по 25%), Україну (21%)⁵⁴⁵.

1 вересня 2005 р. відбулися значні зміни у сфері мовної політики України щодо судочинства. Набули чинності новий Цивільний процесуальний кодекс і

---

⁵⁴¹ Юрьев Д. Украина и ее политикум / Д. Юрьев // Литературная газета. – Москва, 2005. – 2-8 февраля. – С.3.

⁵⁴² Любимцев О. Разломили... / О. Любимцев // Литературная газета. – Москва, 2005. – 2-8 февраля. – С.3.

⁵⁴³ Жданова І. Фантомні болі Москви / І. Жданова // Критика. – К., 2005. – Ч.3. – С.8.

⁵⁴⁴ Російське читиво. Запастись валер'янокою. – Режим доступу: <http://life.pravda.com.ua/scandal/49b7e56d520891> (перегляд 11 березня 2009 р.).

⁵⁴⁵ Чалый В., Пашков М. Россия: штрихи к портрету в интерьере перемен / В. Чалый, М. Пашков // Зеркало недели. – К., 2008. – 19 июля. – С.2.

Кодекс адміністративного судочинства, які передбачали ведення судочинства на всій території України державною українською мовою.

Міністерство закордонних справ Російської Федерації відреагувало таким чином: “Це позбавляє їх (російськомовних громадян) повноцінного судового захисту. Крім того, юридичні терміни досить важко сприймаються нерідною мовою, що дуже важливо при особистій участі громадян у судових процесах”⁵⁴⁶. Слід, однак зазначити, що більшість судових справ стосуються дискримінації саме україномовних українців.

Після парламентських виборів 2006 р. опозиція (КПУ і Партія регіонів, Прогресивна соціалістична партія України) з метою приходу до влади, опираючись на положення Європейської Хартії регіональних мов, ініціювали випробувану тактику проголошення місцевими органами влади Сходу і Півдня України російської мови регіональною. Безумовно, що такі дії опозиції ще більше розпалювали протиріччя і віддаляли регіони від порозуміння.

У “мовних рішеннях” 2006 р. місцевих рад Півдня і Сходу України простежувалося не намагання вирішити проблему, а продовження передвиборної риторики і спроби шантажу помаранчевої влади. Прихильники регіонального статусу російської мови об’єктивно були зацікавлені в тому, щоб посилювався культурно-символічний вплив Росії в Україні. Це принесло б їм політичні й електоральні дивіденди, а також створило попит на ринку політичних ідей⁵⁴⁷.

Відзначимо також, що чинне українське законодавство фактично уже надало ті права російській мові, що їх домагалися в своїх рішеннях у 2006-2007 рр. місцеві ради Півдня і Сходу України.

Ще 6 березня 2006 р. Харківська міськрада вирішила визнати російську мову в м. Харкові регіональною мовою в означенні Європейської хартії і встановила, що мовою роботи державних установ і діловодства... може бути поряд з українською російська мова⁵⁴⁸.

---

⁵⁴⁶ Трач Н. Мовна політика та мовна ситуація у сфері судочинства та діловодства в Україні / Н. Трач // Мовна політика та мовна ситуація в Україні: Аналіз і рекомендації / За ред. Юліане Бестерс-Дільгер. – К.: Вид. Дім “Києво-Могилянська академія”, 2008. – С.280-281.

⁵⁴⁷ Фельдман А. Языкатая проблема / А. Фельдман // Зеркало недели. – К., 2006. – 8 июля. – С.20.

⁵⁴⁸ Больман І. Мовні війни в Європі / І. Больман. – К.: “К.І.С”, 2007. – С.215.

25 квітня Луганська обласна рада, а 30 травня 2006 р. Луганська міськрада прийняли рішення про надання російській мові статусу регіональної. Натомість сесія Севастопольської міськради 26 квітня 2006 р., крім визнання за російською мовою статусу регіональної, вважала, що необхідно “забезпечити використання та прийняття, у випадку необхідності, паралельно з назвами на державній мові традиційних правильних форм написання даних назв і на російській мові”⁵⁴⁹.

У відповідь на такі дії облрад і міськрад Президент України доручив Генеральній прокуратурі оскаржити в судах рішення місцевих рад про регіональний статус російської мови. Крім того, було заявлено, що В.Ющенко чекає, поки Верховна Рада України приведе до присяги суддів Конституційного Суду, щоб вони роз’яснили депутатам місцевих органів влади, що входить у їх компетенцію⁵⁵⁰.

Відзначимо, що попри сподівання своїх прихильників, В.Ющенко не вдався до рішучих кроків задля розширення вжитку української мови в різних сферах суспільного життя, що поклали б край суперечливій політиці часів Л.Кучми. Хоч він справді звертав більше уваги на мовні питання й займав виразнішу позицію на підтримку української мови, ніж його попередник, це виявилось радше в риториці, ніж в реальній політичній дії⁵⁵¹.

Оскільки згідно з Конституцією України всі питання, що стосуються застосування мов в Україні, визначалися виключно законами (ст. 10 і ст.92 Конституції України), то рішення органів місцевого самоврядування з цього питання визнавалися незаконними, про що 10 травня 2006 р. офіційно заявило Міністерство юстиції України⁵⁵². У юридичному висновку Міністерства зазначено, що “метою Хартії є захист та підтримка регіональних або міноритарних мов, а не мовних меншин”, а російська мова “не потрапляє під

---

⁵⁴⁹ Больман І. Мовні війни в Європі / І. Больман. – К.: “К.І.С”, 2007. – С.216-218.

⁵⁵⁰ Україна молода. – К., 2006. – 3 червня. – С.1.

⁵⁵¹ Кулик В. Мовна політика та суспільні настанови щодо неї після Помаранчевої революції / В. Кулик // Мовна політика та мовна ситуація в Україні: Аналіз і рекомендації / За ред. Юліане Бестерс-Дільгер. – К.: Вид. Дім “Києво-Могилянська академія”, 2008. – С.24.

⁵⁵² Полонский Д. Статус русского языка: желаемое и действительное / Д. Полонский // Время Донбасса. – Луганск, 2006. – 24 мая. – С.7.

визначення регіональної або міноритарної і не потребує особливого захисного режиму через загрозу свого зникнення”⁵⁵³.

Крім того, 11 травня 2006 р. прокурори Луганської, Харківської областей і міста Севастополя опротестували рішення про надання російській мові статусу регіональної⁵⁵⁴.

Незважаючи на це, хронологія винесення аналогічних мовних рішень місцевих рад Півдня і Сходу була наступною: 18 травня 2006 р. – Донецька облрада; 24 травня 2006 р. – Дніпропетровська міськрада; 26 травня 2006 р. – Миколаївська облрада і Донецька міськрада; 6 червня 2006 р. – Харківська облрада; 21 червня 2006 р. – Криворізька міська рада; 22 червня 2006 р. – Запорізька облрада; 5 липня 2006 р. – Херсонська і Одеська облради; 5 квітня 2007 р. – Одеська міська рада; 5 липня 2007 р. Запорізька міська рада⁵⁵⁵. Також 15 червня 2006 р. депутати Миколаївської міськради на першій сесії прийняли рішення відносно “оголошення міста Миколаєва територією без НАТО”⁵⁵⁶.

У свою чергу прокурор Дніпропетровська М.Горностаєв опротестував у суді рішення. Він переконував, що рішення міськради, ухвалене 24 травня 2006 р., суперечило Конституції України та чинному законодавству й підлягало скасуванню⁵⁵⁷. Рішення Дніпропетровської міської ради надати російській мові статус регіональної спонукало деяких патріотів до радикальних дій. Зокрема, голодування розпочав прикутий до дверей міськради дніпропетровець І.Прядко⁵⁵⁸.

Однак, незважаючи на протести прокуратури, більшість “мовних рішень” суди залишили в силі, а представники уряду В.Януковича на початку 2007 р. надіслали заяви, що місцеві ради “жодним чином не порушили законних прав

---

⁵⁵³ Больман І. Мовні війни в Європі / І. Больман. – К.: “К.І.С”, 2007. – С.234-235.

⁵⁵⁴ Признание русского языка региональным опротестовано // Вечерний Луганск. – Луганск, 2006. – 25 мая. – С.2.

⁵⁵⁵ Больман І. Мовні війни в Європі / І. Больман. – К.: “К.І.С”, 2007. – С.219-212, 219-227.

⁵⁵⁶ Балан С. Федерация: конец Украины или фундамент ее стабильности / С. Балан // Ракурс-плюс. – Луганск, 2006. – С.10.

⁵⁵⁷ Україна молода. – К., 2006. – 30 травня. – С.2.

⁵⁵⁸ Ганущак М. “За рідну мову я готовий на все” / М. Ганущак // Експрес. – Львів, 2006. – 1-8 червня. – С.3.

та інтересів Кабінету Міністрів та Верховної Ради України в сфері регулювання питань про мови”⁵⁵⁹.

Дії місцевих рад Сходу і Півдня України викликали численні заяви-протести. Так, Рада Національної спілки письменників України на засіданні 30 травня 2006 р. розцінила ухвали про надання російській мові статусу регіональної як грубе порушення Конституції України і міжнародних законів. У випадку продовження “сепаратистської агресії” українські письменники заявили, що готові “до найрадикальніших засобів захисту своєї Батьківщини, її серця, душі, розуму – рідної української мови”⁵⁶⁰.

Захисники української мови зазначали, що ратифікована Верховною Радою України 15 травня 2003 р. Європейська Хартія регіональних мов не відповідає об’єкту і цілям автентичної хартії і дає підстави для маніпулювання нею. Вони відзначали, що Хартія стосується винятково мов національних меншин, що потребують захисту і підтримки (кримськотатарська, караїмська, гагаузька, роменська, новогрецька мови)⁵⁶¹. Надання російській мові регіонального статусу утискало б можливість українців пересуватися, а тим самим їх громадянські права⁵⁶².

Крім того, на ратифікацію до Верховної ради України було подано текст хартії у перекладі українською мовою, здійсненому не з офіційних копій автентичних примірників (англійською і французькою мовами), а з далекого від досконалості російського перекладу⁵⁶³.

Неадекватне трактування “Європейської Хартії регіональних мов” підтверджували висновки академічних наукових установ. Так, Інститут української мови НАН України підготував експертний висновок щодо “Європейської Хартії регіональних мов або мов меншин”, в якому зазначалося, що Хартія зобов’язує європейські держави захищати “передусім ті мови, яким загрожує зникнення, а також зобов’язує національні меншини дбати про мову свого

⁵⁵⁹ Больман І. Мовні війни в Європі / І. Больман. – К.: “К.І.С”, 2007. – С.216.

⁵⁶⁰ Відозва Ради Національної спілки письменників України // Голос України. – К., 2006. – 10 червня. – С.3.

⁵⁶¹ Відозва Ради Національної спілки письменників України // Голос України. – К., 2006. – 10 червня. – С.3.

⁵⁶² Черненко А. Языковое меню / А. Черненко // Зеркало недели. – К., 2005. – 18 июня. – С.17.

⁵⁶³ Василенко В. Які мови в Україні потребують особливого захисту / В. Василенко // Дзеркало тижня. – К., 2006. – 18 березня. – С.5.

громадянства – державну мову, яка є чинником соціальної гармонізації і консолідації суспільства в політичну націю”. У висновку також завважувалося, що при розгляді мов меншин Хартія виходить із тієї загальноприйнятої норми, що державна мова має виключні права на території своєї країни, і її функціонування забезпечується не декларативно, а тому цей документ не враховує унікальної ситуації в Україні, де механізму контролю за виконанням мовного законодавства та санкцій проти його порушників не передбачено⁵⁶⁴.

Авторитетні вчені НАН України, Київського національного університету ім. Т.Шевченка, Національного університету “Києво-Могилянська академія” дійшли висновку, що базовий термін “regional or minority languages” (англ.), (langues regionales ou minoritaires) (фр.) був неправильно перекладений українською мовою як “регіональні мови або мови меншин”. Його правильним українським відповідником є – “регіональні або міноритарні мови”, тобто ті мови, що використовуються в певному регіоні і є менше поширеними, ніж інші в межах цього регіону. Крім того, Хартія підкреслює: на мови, не пов’язані з певною територією, поширюються лише базові заходи захисту⁵⁶⁵.

Ті ж самі цілі переслідувала зміни лозунгу про введення другої державної мови на закріплення за російською мовою статусу офіційної, оскільки офіційна мова розглядається як “політико-юридичний синонім державної”⁵⁶⁶. До того ж, Конституційний суд уже сказав “ні” розмежуванню між офіційною і державною мовою і визнав їх тотожність⁵⁶⁷.

Неоднозначну реакцію викликала Європейська хартія і серед національних держав Європи. Станом на 13 березня 2007 р. зі 45 держав-членів Ради Європи лише у 20 державах цей документ набув чинності, підписали його, але не ратифікували 11 держав, а 14 держав навіть не підписали хартію⁵⁶⁸.

---

⁵⁶⁴ Експертний висновок Інституту української мови Національної Академії наук України щодо “Європейської Хартії регіональних мов або мов меншин” 1992 року та проекту Закону України “Про ратифікацію Європейської Хартії регіональних мов або мов меншин” // Бахмутський шлях. – 2002. – №3-4. – С.189.

⁵⁶⁵ Василенко В. Які мови в Україні потребують особливого захисту / В. Василенко // Дзеркало тижня. – К., 2006. – 18 березня. – С.5.

⁵⁶⁶ Говгаленко В. Язык в поствыборном союзе. Каковы перспективы решения одной из важнейших проблем / В. Говгаленко // Зеркало недели. – К., 2006. – 3 июня. – С.21.

⁵⁶⁷ Черненко А. Языковое меню / А. Черненко // Зеркало недели. – К., 2005. – 18 июня. – С.17.

⁵⁶⁸ Больман І. Мовні війни в Європі / І. Больман. – К.: “К.І.С”, 2007. – С.171-172.

Зокрема, у рішенні від 15 червня 1999 р. щодо Європейської хартії французька Конституційна рада встановила, що хартія містить положення, які суперечать Конституції. Наділяючи специфічними правами “групи” носіїв регіональних або меншинних мов на “територіях”, де ці мови практикувалися, вона “зазіхає на конституційні принципи неподільності Республіки, рівності перед законом і єдності французького народу”⁵⁶⁹.

Крім того, деякі французькі критики в задекларованому в хартії особливому захисті регіональних або меншинних мов убачають загрозу для спільного культурного надбання та розмивання національної ідентичності, вважаючи її при цьому результатом впливу уявлень німців про регіональне розмаїття.

Так, І.Большман розглядає хартію як засіб надати Європі регіонів етнічного характеру, як таку, що розпалює етністську пропаганду й загрожує єдності Франції. Понад те, на її думку, Європейська хартія “є німецькою машиною війни проти Франції”⁵⁷⁰.

На думку ученого-правника В.Василенка, процес ратифікації Хартії став частиною плану Російської Федерації. Його важлива складова – розширення російської мовної експансії. Саме тому залежні від російської влади і широко присутні в українському інформаційному просторі російські ЗМІ одностайно стали агітувати за ратифікацію Хартії Верховною Радою України. До цієї кампанії активно долучились й офіційні особи. Так, перебуваючи в Києві, голова Держдуми Росії Г.Селезньов 16 грудня 2002 р. відверто зажадав від України ратифікувати Хартію, хоча Росія сама не ратифікувала її⁵⁷¹.

Одночасно розроблена ще в 1997 р. і доповнена в 2003 р. держпрограма “Здійснення комплексних заходів з усебічного розвитку української мови” не виконувалася. Багато фінансово-бюджетних ініціатив у цій галузі завершилося непрозорим розподілом коштів, незавершеними проектами, фільмами, що так і

---

⁵⁶⁹ Большман І. Мовні війни в Європі / І. Большман. – К.: “К.І.С”, 2007. – С.126.

⁵⁷⁰ Большман І. Мовні війни в Європі / І. Большман. – К.: “К.І.С”, 2007. – С.7.

⁵⁷¹ Василенко В. Які мови в Україні потребують особливого захисту / В. Василенко // Дзеркало тижня. – К., 2006. – 18 березня. – С.5.

не вийшли в ефір (тільки в 2006 р. мовне питання коштувало державі 4 мільйони гривень плюс 3 млн. грн. виключно на діяльність “Просвіти”)⁵⁷².

Натомість у російських ЗМІ “парад регіональних мов” розцінили як об’єднавчий фактор для всіх регіонів України, де тезу Україна – не Росія, вірніше антиРосія не поділяють. При цьому навіть авторитетні засоби масової інформації дозволяли собі робити заяви про штучність створення української мови, про те що без державного тиску “навіть в україномовних регіонах чиста українська витісняється русифікованим суржиком, а в решті випадків говорять і зовсім не напружуючись на російській, точніше на південноросійській”⁵⁷³.

Російські дослідники були незадоволені також змістом Закону України про ратифікацію Європейської хартії регіональних мов чи мов національних меншин. Вони вимагали не лише правового захисту російської мови в частині забезпечення мовних прав росіян як національної меншини, а й такого ж сприяння двомовним чи російськомовним українцям. Крім того, росіяни вважали за доцільне ввести врахування залежності правового режиму функціонування і захисту мови від чисельності носіїв мови: чим більша чисельність носіїв мови, тим більший обсяг державних зобов’язань щодо їх захисту. Фактично такі пільги для російської мови створили б сприятливий ґрунт для русифікації українців і зникнення мов інших національних меншин⁵⁷⁴.

Проте консервативні російські політики і вчені після Помаранчевої революції змирилися з тим, що “небезпека розколу України з кожним роком зменшується”, і виросло нове покоління, яке розмовляє російською мовою, ідентифікує себе з новою Українською державою. У цій ситуації російські консерватори і шовіністи змушені були відмовитися від усталених поглядів на Україну як провінцію і виробляти нові концептуальні підходи. Російський

---

⁵⁷² Ботанова К. Монополія на мову / К. Ботанова // Дзеркало тижня. – К., 2006. – 1 липня. – С.16.

⁵⁷³ Режим доступу: <http://old.radiomayak.rfn.ru/interview/06/02/27/44392.html>.

⁵⁷⁴ Афанасьєва О. “Великий и могучий” в Украине / О. Афанасьєва // Аполонія. Ежемесячный гуманитарный журнал. – М., 2005. – №5. – С.88.

політолог О.Ципко пропонував “не віддавати Галичині права контролювати всю Україну”, сприяти в будівництві паралельної російської держави⁵⁷⁵.

Варто відзначити, що англійський дослідник Т.Буккволь передбачив формування в Україні, крім російської та української, так званої місцевої ідентичності, оскільки етнічні росіяни не є ідентичними до росіян в Росії, а багато русифікованих українців відчувають себе ближчими до росіян, ніж до українців західних регіонів. Однак, на думку вченого, для української влади цей процес є позитивним, бо легше досягти компромісу з регіоналістами, ніж із сепаратистами⁵⁷⁶.

Проведені соціологічною службою Центру Разумкова 31 травня – 18 червня 2007 р. опитування засвідчили, що немає підстав вважати російськомовних громадян України ні субетносом російського народу, ні його діаспорою, ні тим більше частиною “руського мира”. Абсолютна більшість (86%) російськомовних громадян сприймали Україну як свою Батьківщину, а переважна більшість (72%) – повністю або скоріше визнавали себе її патріотами.

Більшість (57%) російськомовних громадян хотіли б, щоб російській мові був наданий статус другої державної. Кожен четвертий (25%) – підтримав би ідею поєднання державного статусу української мови з офіційним статусом російської в окремих регіонах. Існуючий статус мов підтримували 12% російськомовних громадян, статус російської як єдиної державної – лише 4%⁵⁷⁷.

Оцінюючи перспективи культурних традицій в Україні в майбутньому, відносна більшість (36%) російськомовних громадян були впевнені, що в різних регіонах країни переважатимуть різні культури, кожен п’ятий віддавав перевагу українській традиції, кожен шостий – європейській. Російській – лише 7% (тоді як серед етнічних росіян – кожен четвертий). Більше як половина російськомовних громадян (53%) не були згодні з тим, що відмінності між західними і східними українцями настільки великі, що їх можна вважати двома різними

---

⁵⁷⁵ Вербицкая Ю. Политолог Александр Ципко: “В Украине надо строить параллельное русское государство” / Ю.Вербицкая // Время. – Харьков, 2007. – 28 февраля. – С.3.

⁵⁷⁶ Рибалка О. Етнонаціональні процеси в Україні: європейська проекція / О. Рибалка // Нова політика. – 1999. – №2. – С.66.

⁵⁷⁷ Литвиненко О., Якименко Ю. Російськомовні громадяни України: “уявна спільнота” як вона є / О. Литвиненко, Ю.Якименко // Дзеркало тижня. – К., 2008. – 17 травня. – С.7.

народами. Поділяли цю тезу 36% опитаних, не змогли визначитися з відповіддю – 12%⁵⁷⁸.

Більшість російськомовних громадян (55%) також заперечували можливість розколу України на підставі протиріч між її західними і східними регіонами, визнавали таку можливість 28%, не мали відповіді – 17%.

Переважна більшість російськомовних громадян не підтримували вихід своїх регіонів зі складу України з утворенням незалежної держави (79%) чи приєднанням до іншої держави (77%). Відчутна більшість (60%) – не підтримували ідею федералізації України. Натомість для більшості (59%) російськомовних бажаним видавався варіант збереження нинішнього статусу областей з ширшими правами і повноваженнями місцевого самоврядування. Найвним їх обсягом був незадоволений 51% опитаних.

Результати дослідження призвели до дещо парадоксального висновку: російськомовність частини громадян України виступає тим чинником, який підсилює особисту значущість “українського” аспекту їх ідентичності, а саме національності, рідної мови, належності до української культурної традиції. Тобто частина російськомовних українців може бути навіть “більшими” українцями, ніж україномовні громадяни⁵⁷⁹.

Ще більше оптимістичними є результати серед молоді. Серед громадян віком 18-35 років відсоток тих, хто не сприймає Україну як свою Батьківщину, менший, ніж серед громадян старшого віку (7, 11 і 12%). Також серед молоді більше тих, хто виступає за єдину державну мову (15% проти 12% (35-59 річних) і 9% (понад 60 років)); вважає рідною мовою українську (на 4-6%) або і українську і російську (на 3%). Лише серед молоді носії української культурної традиції становили відносну більшість, в інших вікових групах більшість – носії радянської культурної традиції⁵⁸⁰.

---

⁵⁷⁸ Литвиненко О., Якименко Ю. Російськомовні громадяни України: “уявна спільнота” як вона є / О. Литвиненко, Ю.Якименко // Дзеркало тижня. – К., 2008. – 17 травня. – С.7.

⁵⁷⁹ Литвиненко О., Якименко Ю. Російськомовні громадяни України: “уявна спільнота” як вона є / О. Литвиненко, Ю.Якименко // Дзеркало тижня. – К., 2008. – 17 травня. – С.7.

⁵⁸⁰ Литвиненко О., Якименко Ю. Російськомовні громадяни України: “уявна спільнота” як вона є / О. Литвиненко, Ю.Якименко // Дзеркало тижня. – К., 2008. – 17 травня. – С.7.

Проте загроза полягає в тому, що перше покоління білінгвів і бікульту- ралів ще тяжіють до “старої”, материнської культури, наступне тягнеться до культури “нової”, а в третьому поколінні це вже монокультурали, носії іншої мови⁵⁸¹.

Порівняльні дані щодо мови родинного спілкування найстаршого покоління – бабусь і дідусів респондентів, середнього – їхніх батьків і молодшого – самих респондентів згідно з даними Центру соціологічних досліджень “Громадянська думка” Науково-дослідного інституту соціально-економічних проблем Києва за 2000 р. засвідчують зменшення україномовного родинного спілкування від старшого до молодшого покоління на 2,3% і зростання російськомовного на 9,3%, причому певна частка респондентів перейшла від української до російської мови через етап двомовного спілкування в родині середнього покоління⁵⁸².

Одночасно кількість суржикомовних певною мірою залежить від кількості груп білінгвів – тих, хто використовує в повсякденному житті обидві мови: українську та російську⁵⁸³.

Крім “параду регіональних мов”, парламентські вибори дозволили ще більш опукліше побачити слабкість союзу помаранчевих сил. Вважалося, що пропорційна система виборів мала збільшити роль позарегіональних політич- них партій у суспільстві, завдати удару впливу трансрегіональних олігархій. Повноваження формування персонального складу органів влади мало б перейти до рук партійних лідерів, які фактично перетворювалися на суб’єктів рекрутації владної еліти⁵⁸⁴.

Однак у результаті пропорційних виборів народні депутати стали залежними від окремих осіб-лідерів партій, а за списком до парламенту

---

⁵⁸¹ Новикова М. Міфи та місія / М. Новикова. – К.: Дух і літера, 2005. – С.110.

⁵⁸² Масенко Л. Мовна ситуація України: соціолінгвістичний аналіз / Л. Масенко // Мовна політика та мовна ситуація в Україні: Аналіз і рекомендації / За ред. Юліане Бестерс-Дільгер. – К.: Вид. Дім “Києво-Могилянська академія”, 2008. – С.107.

⁵⁸³ Сальваторе дель Гаудіо, Тарасенко Б. Суржик: актуальні питання та аналіз конкретного прикладу / Сальваторе дель Гаудіо, Б.Тарасенко // Мовна політика та мовна ситуація в Україні: Аналіз і рекомендації / За ред. Юліане Бестерс-Дільгер. – К.: Вид. Дім “Києво-Могилянська академія”, 2008. – С.320.

⁵⁸⁴ Зоткін А. Роль регіональних еліт та столичного істеблішменту у формуванні владної еліти України / А. Зоткін // Соціологія: теорія, методи, маркетинг. – 2004. – №3. – С.107.

пройшли бізнес-еліти. Тривалі переговори про формування парламентської більшості знову поставили країну на межу нестабільності.

Внесення В.Ющенком в ніч з 2 на 3 серпня 2006 р. кандидатури В.Януковича на посаду прем'єр-міністра знаменувало закінчення парламентської кризи. Президент України в нічному зверненні мотивував своє рішення необхідністю “звести обидва береги Дніпра”. Одночасно рішення В.Ющенка підкріплювалося підписанням головою Верховної Ради України О.Морозом, лідером Партії регіонів В.Януковичем, лідером “Нашої України” Р.Безсмертним, Прем'єр-міністром України Ю.Єхануровим і Президентом України “Універсалу національної єдності”, яким було закріплено єдність нації, припинено дискусію про статус мов, висловлено побажання щодо церковного питання, поставлено крапку щодо організації земельних відносин і структурних реформ, прийнято рішення щодо основ зовнішнього курсу⁵⁸⁵.

Між початковим варіантом президентського тексту “Універсалу національної єдності” і підписаним 3 серпня 2006 р. документом існували відмінності, які засвідчили певний відступ у декларуванні унітарності і соборності країни. Так, якщо в першому пункті “Плану дій національної єдності” залишилося формулювання про “збереження суверенності і цілісності, унітарності та соборності України”, то в пункті 8 декларувалося тільки “стимулювання розвитку місцевого самоврядування” і було знято положення про “відмову від федералізації на користь децентралізації”⁵⁸⁶.

Статус української мови як державної та мови офіційного спілкування органів влади визнавався в обох варіантах документу, але в підписаному Універсалі було знято формулювання про статус української мови як єдиної державної мови, а серед мов національних меншин виокремлювалася російська, що ставило їх у нерівні умови⁵⁸⁷.

---

⁵⁸⁵ Ющенко В. Я розумію всю складність цього рішення / В. Ющенко // Україна молода. – К., 2006. – 4 серпня. – С.4.

⁵⁸⁶ Ющенко В. Я розумію всю складність цього рішення / В. Ющенко // Україна молода. – К., 2006. – 4 серпня. – С.4.; Універсал національної єдності // Дзеркало тижня. – К., 2006. – 29 липня. – С.2.

⁵⁸⁷ Універсал національної єдності // Дзеркало тижня. – К., 2006. – 29 липня. – С.2.

Ідею про необхідність єдності Сходу і Заходу України, якою прикривались ініціатори широкої коаліції “Нашої України” з Партією регіонів, влучно розвінчав один з “польових командирів” Майдану і старійшин українського демократичного політикуму В.Філенко. Він зазначив, що під тезою єднання демонструють не єдність громадян у вирішенні однакових для обох частин України проблем, а “спільність інтересів номенклатури, бізнесу і криміналу Сходу і Заходу”⁵⁸⁸.

У результаті закулісних політичних обгородок у парламенті було створено “антикризову коаліцію” з потужним представництвом групи Р.Ахметова та його союзників. Виник ідеологічно і політично пікантний союз великого капіталу та лівих партій – соціалістів і комуністів⁵⁸⁹.

Рубіжним пунктом оцінки змін у свідомості громадян України стали проведені центром Разумкова до Дня незалежності у 2006 р. дослідження. Вони засвідчили існування значних розбіжностей у ставленні до своєї держави в різних регіонах. З’ясувалося, що українцям найбільше властива локальна ідентичність. З нею пов’язували себе 44% громадян. З великою Батьківщиною – Україною в цілому – 31%; з регіоном проживання – 15%; з Радянським Союзом – 3%; з Росією – 2% ; з Європою – 1%.

Відзначимо, що рівень загальноукраїнської ідентичності падав у напрямку з Заходу на Схід і до Півдня (із 40% до 26%). Натомість регіональна ідентичність була найбільше властива жителям Сходу (19%), найменше – Центру (10%)⁵⁹⁰.

Більшість (52%) громадян країни вважали рідною українську мову; майже третина (31%) – російську. Для кожного шостого (16%) рідними були обидві мови рівною мірою, для кожного дев’ятого – інша мова. При цьому на Заході й у Центрі країни як рідна домінувала українська мова (90% і 72% відповідно), на

---

⁵⁸⁸ Філенко В. Шаг, который необходимо было сделать / В. Філенко // Зеркало недели. – К., 2006. – 5 августа.

⁵⁸⁹ Касьянов Г.В. Система владних відносин у сучасній Україні: групи інтересу, клани та олігархія / Г.В.Касьянов // Український історичний журнал. – 2009. – №1. – С.175.

⁵⁹⁰ Шангіна Л. Про країну, державу та громадян у перехідному віці / Л. Шангіна // Дзеркало тижня. – К., 2006. – 19-26 серпня. – С.2.

Сході та Півдні більшість жителів вважали рідною російську мову (54% і 52%) або були білінгвами (24% і 17%).

Проте позитивом для становлення країни стало те, що вільно володіли українською мовою більше громадян, аніж вважали її рідною (58% проти 52%). А коли брати до уваги тих, хто засвідчив достатнє володіння нею, то виявиться, що 92% громадян країни володіли державною мовою або вільно, або в обсязі достатньому для спілкування⁵⁹¹.

56% громадян відносили себе до української культурної традиції, майже кожен шостий – до радянської; кожен дев'ятий – до російської; майже семеро зі ста – до загальноєвропейської культури. Примітно також те, що відносна більшість мешканців Заходу й Центру прогнозували домінування української культури (45% і 47% відповідно), Сходу та Півдня – думали, що в різних регіонах превалюватимуть різні культури⁵⁹².

З одного боку, це означало, що нинішні культурні відмінності регіонів набувають у масовій свідомості характеру довгострокових, з іншого боку – у мешканців Сходу та Півдня не спостерігалось особливого прагнення домагатися домінування властивої їм культури на всій території країни.

Безсумнівним негативом для єдності держави є те, що громадяни України загалом вважали ближчими до себе мешканців Росії і Білорусі, ніж співгромадян із західного регіону власної країни. Лише мешканці Заходу України вважали однаково близькими до себе як мешканців Польщі, так і Донбасу. Натомість мешканці Центру вважали ближчими до себе мешканців Росії, ніж Буковини, Галичини і Закарпаття; мешканці Сходу – ближчими мешканців Росії, ніж Криму, всього південного регіону і Києва, а мешканців Росії і Білорусі ближчими, ніж Буковини, Закарпаття, Волині і Галичини. Так само мешканці Півдня вважали ближчими мешканців Росії, ніж

---

⁵⁹¹ Шангіна Л. Про країну, державу та громадян у перехідному віці / Л. Шангіна // Дзеркало тижня. – К., 2006. – 19-26 серпня. – С.2.

⁵⁹² Шангіна Л. Про країну, державу та громадян у перехідному віці / Л. Шангіна // Дзеркало тижня. – К., 2006. – 19-26 серпня. – С.3.

Слобожанщини, Києва і всього Центрального регіону, а мешканців Росії і Білорусі – ближчими, ніж Волині, Закарпаття, Буковини й Галичини⁵⁹³.

Суперечності в таборі помаранчевих, відсутність серйозних змін у соціально-економічній і політичних сферах, а також повернення до влади в серпні 2006 р. В.Януковича призвели суспільство до зневіри щодо свого майбутнього. Так, опитування, проведене “Бюро соціальних оцінок Вінниця-соціс” 10-17 жовтня 2006 р. у Вінницькій області, засвідчило поширення серед населення цілковитої зневіри щодо можливостей змін на краще (ситуація погіршиться – 35%, нічого не зміниться – 53,3%)⁵⁹⁴.

Дослідження, проведені в Львові і Донецьку в грудні 2006 р. лабораторією соціальних досліджень Центру підтримки приватних ініціатив, засвідчили: про певну солідарність львів’ян і донеччан можна говорити тільки тоді, коли йдеться про соціальне самопочуття. 49% жителів Донецька вважали, що ситуація в державі змінилася на гірше (у Львові – 53%). 36% опитаних у цих містах вважали, що ситуація суттєво не змінилася; змінюється на краще – стверджувало 6% у Донецьку й одиниці у Львові. Однаково низькими залишався рівень довіри “східняків” та “західняків” до керівників області й міста⁵⁹⁵.

Натомість Донецьк і далі готовий був віддати голоси за Партію регіонів, а Львів – за “Нашу Україну” і БЮТ. Щодо зовнішньополітичної орієнтації, то 82% донеччан вважали головним союзником України Росію, у Львові ж 51% жителів розглядали північного сусіда потенційним противником. Не збігалися погляди Львова та Донецька щодо другої державної мови, ймовірних союзників України, статусу вояків ОУН-УПА тощо⁵⁹⁶.

Незважаючи на відмінності в поглядах населення регіонів України, опитування, проведені соціологічною службою Центру ім. О.Разумкова в Україні з 31 травня по 18 червня 2007 р. засвідчили, що більшість громадян все-таки залишаються прихильниками унітарної держави з розширеними

⁵⁹³ Шангіна Л. Про країну, державу та громадян у перехідному віці / Л. Шангіна // Дзеркало тижня. – К., 2006. – 19-26 серпня. – С.3.

⁵⁹⁴ Воронов О., Логінов О. Вінницьким соціологам можна довіряти / О. Воронов, О. Логінов // Вінницькі відомості. – Вінниця, 2006. – 26 жовтня. – С.4.

⁵⁹⁵ Тернопільський І. А ми такі різні / І. Тернопільський // Експрес. – Львів, 2007. – 4-11 січня. – С.9.

⁵⁹⁶ Тернопільський І. А ми такі різні / І. Тернопільський // Експрес. – Львів, 2007. – 4-11 січня. – С.9.

повноваженнями регіонів (36,3%) та унітарної держави з наявними повноваженнями регіонів (34,8%). Перетворення України в федеративну державу готові були підтримати лише 10,3% респондентів, а за розпад країни на кілька незалежних держав виступили лише 0,8% опитаних⁵⁹⁷.

На фоні політичної нестабільності в країні поширювали свою діяльність проросійські фашистські організації. У Харкові активну роботу розгорнув Євразійський союз молоді, який готовий був оголосити епоху “Великої чистки” і “Євразійську революцію” з агресивними захопленням СНД, антипомаранчевими революціями... жорсткою конфронтацією з Заходом. У місті “діти давніх народів материка – слов’ян, арийців переглядали відеозапис зносу пам’ятника УПА в Молодіжному парку і бійок проти ветеранів УПА, а також готувалися організувати масові заворушення”⁵⁹⁸.

Формування неонацистських організацій скінхедів в Україні тісно пов’язують з аналогічними російськими рухами, і вважається, що їх діяльність активно координується росіянами аж ніяк не в інтересах України, а для дестабілізації її як держави. Так, із 40 затриманих міліцією за напади на іноземців в Україні в січні-березні 2008 р. майже третина – громадяни Російської Федерації. Майже 99% неонацистської літератури в Україні надруковано саме в Росії⁵⁹⁹.

Однак позачергові парламентські вибори восени 2007 р. і формування нової помаранчевої коаліції у Верховній Раді України дозволили В.Ющенку продовжити реалізацію проекту об’єднання країни через відродження українських культурно-духовних цінностей і євроатлантичну інтеграцію.

Порушуючи питання відновлення історичної пам’яті, яке, безумовно, є важливим для пострадянського суспільства, ця політика ґрунтується на відмежуванні себе від комунізму та на трактуванні української нації як жертви⁶⁰⁰.

Здобуття незалежності поставило перед нацією завдання ідентифікувати себе в культурній сфері. Для об’єднання держави важливим було формування

---

⁵⁹⁷ Настрої та очікування громадян України напередодні передвиборної парламентської кампанії – 2007. – Режим доступу: <http://www.civica.org/news/view.html?q=956048>.

⁵⁹⁸ Литвиненко Д. Кримінальне читиво / Д.Литвиненко // Медиапост. – Харків, 2007. – 1 марта. – С.1, 4.

⁵⁹⁹ Буткевич Б. Неонацисти національного походження / Б. Буткевич // Український тиждень. – 2008. – 18-24 квітня. – С.29.

⁶⁰⁰ Журженко Т. Геополітика пам’яті / Т. Журженко // Критика. – К, 2009. – Ч. 3-4. – С.14.

національної історії, яка була б позбавлена імперських нашарувань попередніх завойовників і сформувала б основи українського патріотизму.

Навчання історії повинно створювати в громадян відчуття історичної спільноти. На основі реальних фактів історики написали славнозвісну історію народження великих західних демократичних країн, трагічну історію створення держави Ізраїль та міф про муніципальну свободу невеликих європейських націй. З часів націй та націоналізму кінця ХІХ ст. науково доведена розповідь про події минулого мала стверджувати колективну особистість та допомагати нащадкам цієї славетної історії продовжувати плекати спільне минуле та вести надалі спільну діяльність⁶⁰¹.

Проблема історичної пам'яті є актуальною і для Європи. Як зауважує французький дослідник Ж.Мінк, “прагнучи абсолютизувати мир у консенсусі, європейські політики з добрими намірами часто затримували на одне чи два покоління ремінісценції конфліктів. Звичайно, вони хотіли вписати їх у стерилізовані демократичні канони, вони обмежили або нейтралізували небезпеку повернення бурхливих спадщин історії. Проблема тенденції примирення у Європі, так само, як і в інших місцях, полягає в тому, що все начебто налагоджене для виходу з конфліктних глухих кутів і розбудови демократії і нічого не робиться для запобігання й послаблення майбутніх змагань між відповідними суб'єктами”⁶⁰².

На початку третього тисячоліття спостерігається повернення на авансцену груп населення, принесених у жертву “пактами” про вихід з авторитарних режимів, як приміром, жертви франкізму в Іспанії або жертви комуністичної політичної поліції в посткомуністичних країнах. Схоже явище – колоніальний спадок – виводить назовні потужні протести пам'яті з боку людей, принесених у жертву політичною деколонізацією, які свого часу проігнорували завдання виправлення скоєного⁶⁰³.

---

⁶⁰¹ Шнаппер Д. Спільнота громадян. Про модерну концепцію нації / Д. Шнаппер. – Харків: Фоліо, 2007. – С.139.

⁶⁰² Європа та її болісні минувшини / Авт.-упоряд. Ж.Мінк і Л. Неймайер у співпраці з П. Боннарор. – К.: Ніка-Центр, 2009. – С.17.

⁶⁰³ Європа та її болісні минувшини / Авт.-упоряд. Ж.Мінк і Л. Неймайер у співпраці з П. Боннарор. – К.: Ніка-Центр, 2009. – С.15.

Крім того, в умовах глобалізації загострюється конфлікт нових соціальних норм і традиційних суспільних цінностей. За цих обставин саме історія виконує важливу функцію ідентифікації, диференціації та консолідації⁶⁰⁴.

Проте, як влучно зауважує британський суспільствознавець Е.Сміт, “безчасова глобальна культура не відповідає поточним потребам і не навіює сподів”⁶⁰⁵. Він заспокоює, що ми не можемо побачити ні глобальної ідентичності в розвитку, ні прагнень до неї, ані жодної колективної амнезії, яка б допомогла замінити наявні “глибокі” культури космополітичною “поверхневою” культурою⁶⁰⁶.

Своє бачення історичного розлучення з СРСР і Росією пропонував Л.Кучма. На його думку, в Російській імперії і Радянському Союзі було спільне інтелектуальне господарство, і Україна (а не тільки Росія) має право вважати своєю не якусь частину цього господарства, а все його цілком. Більше того, політик вважав, що коли вже загальноімперська культура поділу не піддається, “історично справедливим, розумним і просто рятуючим ситуацію став би заключений прилюдно й урочисто культурний пакт, відповідно до якого Україна і Росія (і Білорусія) визнали б усі духовні цінності, створені протягом століть під одним державним дахом, спільною і не підлягаючою поділу спадщиною”⁶⁰⁷.

Як стверджує Я.Грицак, якраз режим Кучми виявився дуже вправним у маніпулюванні історичною пам’яттю. На думку історика, цей режим “як добрий аптекар... старанно змішував між собою два дуже їдкі та взаємозаперечні реактиви, щоб одержати ліки на національну недугу роз’єднаності. Цими реактивами були радянська й національна версії української історії”⁶⁰⁸.

Натомість В.Ющенко для формування єдиної національної історії було створено Український інститут національної пам’яті. Уже до дня незалежності України в 2007 р. інститут під керівництвом академіка НАН України І.Юх-

---

⁶⁰⁴ Мартинов А.Ю. Історичні знання в умовах глобалізації / А.Ю. Мартинов // Український історичний журнал. – 2009. – №1. – С.186.

⁶⁰⁵ Сміт Е. Нації та націоналізм у глобальну епоху / Е. Сміт. – К.: Ніка-Центр, 2009. – С.43.

⁶⁰⁶ Сміт Е. Нації та націоналізм у глобальну епоху / Е. Сміт. – К.: Ніка-Центр, 2009. – С.43.

⁶⁰⁷ Кучма Л. Україна – не Росія / Л. Кучма. – М.: Время, 2004. – С.310.

⁶⁰⁸ Грицак Я. Життя, смерть та інші неприємності / Я. Грицак. – К.: Грані-Т, 2008. – С.70.

новського розпочав всеукраїнську акцію “Єдина держава – спільна історія”. Цей проект передбачав створення єдиного базового історичного підручника. Він мав подавати так історію молодому поколінню, щоб “наші діти і онуки пройнялися любов’ю до України і щоб вони вирости патріотами України”⁶⁰⁹.

Рецепт до створення спільної історії І.Юхновський вбачав у тому, що необхідно “ті моменти в часі й просторі, де нація, на базі якої утворена держава, виглядала дуже достойною, дуже детально розписувати, а моменти, коли нація програвала, була нікчемною, в канонічній історії розписувати менше”⁶¹⁰.

Об’єктивно ініціатива Українського інституту національної пам’яті сприяє зближенню українців різних регіонів країни. Згідно з дослідженнями американського вченого Б.Андерсона у процесі формування національної свідомості важливу роль відіграє формування національної історії. Її складовою автор вважає “ексгумацію” найпотаємніших жадань чисельних безіменних небіжчиків, які дозволяють зачислити їх до історії нації (як приклад, мексиканці, що говорять іспанською від імені доколумбових індіанських цивілізацій, мов яких вони не розуміють). Крім того, дослідник вважає, що така спільна історія розглядає будь-які конфлікти і ворожнечі (навіть якщо вони відбулися до часу формування націй чи носили класовий характер) як “родинну історію”⁶¹¹.

Американський дослідник взаємозв’язків культури й імперіалізму Е.Саїд стверджував, що нації самі по собі є нараціями⁶¹². Однак вчений вважав, що ортодоксальний націоналізм іде тим самим шляхом, що його вимостив імперіалізм. На його думку, просто оповідати національну історію означає, повторювати, розширювати і породжувати нові форми імперіалізму. Більше того, Е.Саїд стверджував, що покинутий на себе націоналізм після здобуття незалежності

---

⁶⁰⁹ Юхновський І. Напрямки консолідації / І. Юхновський // Західний кур’єр. – Івано-Франківськ, 2007. – 23 серпня. – С.12.

⁶¹⁰ Юхновський І. Відповідальний за пам’ять / І. Юхновський // Український тиждень. – 2008. – 4-10 липня. – С.14.

⁶¹¹ Андерсен Б. Уявлені спільноти. Міркування щодо походження й поширення націоналізму / Б. Андерсен. – К.: Критика, 2001. – С.244-250.

⁶¹² Саїд Е. Культура й імперіалізм / Е. Саїд. – К.: Критика, 2007. – С.13.

“кришиться на регіоналізм всередині порожньої оболонки самого націоналізму”⁶¹³.

У зв’язку з цим дослідник пропонував говорити про секулярний простір, гуманно вибудовані й взаємозалежні історії, які фундаментально пізнавані, хоча й не через великі теорії або системні тоталізації. Фактично Е.Саїд вважав необхідним пов’язати історії імперії і колоній, виступав “за несумірні, але взаємопереплетені і взаємозалежні, а понад усе – взаємонакладні потоки історичного досвіду”⁶¹⁴. Безумовні ідеї американського вченого як ніде актуальні в Україні, яка пов’язана з колишньою імперією не тільки колоніальним минулим, але й культурно-релігійною близькістю.

Відомий історик Н.Яковенко в даному контексті запропонувала ідею скоординування популярної історії з національною ідеєю. Засіб досягнення цієї цілі вона вбачала в поступовій відмові від народницької історіографії, яка зникається з радянською, і характеризує спільноту як монолітну цілість. Дослідниця вважала, що подолавши “монолітний спадок”, українська історіографія зможе розв’язати проблемні питання і знайти місце в українській історії для різних еліт⁶¹⁵.

Я.Грицак для вирішення проблеми історичної пам’яті пропонує запровадити, за прикладом Німеччини часів К.Аденауера та Іспанії після смерті Франко, пакт про забуття. Він би передбачав, що ніхто не має права використовувати минуле для політичної пропаганди.

Проте історик зауважує, що такий пакт має обмежений термін дії, бо рано чи пізно суперечки таки розпалюються, і то з новою вибуховою силою, а тому пакт має бути підтверджений гордістю українців за своє теперішнє становище⁶¹⁶. Подібну позицію висловлює О.Зайцев, який вважає, що проект формування історичної пам’яті може спрацювати лише за умови утвердження поваги громадян до нинішньої української держави⁶¹⁷.

---

⁶¹³ Саїд Е. Культура й імперіалізм / Е. Саїд. – К.: Критика, 2007. – С.379.

⁶¹⁴ Саїд Е. Культура й імперіалізм / Е. Саїд. – К.: Критика, 2007. – С.434-435.

⁶¹⁵ Яковенко Н. Нормалізація історії / Н. Яковенко // Український тиждень. – 2008. – 23-29 травня. – С.18.

⁶¹⁶ Грицак Я. Життя, смерть та інші неприємності / Я. Грицак. – К.: Грані-Т, 2008. – С.76-77.

⁶¹⁷ Зайцев О. Скільки історій у Клію? / О. Зайцев // Критика. – К, 2009. – Ч. 3-4. – С.11.

Натомість спроби формування єдиної історичної пам'яті зустрічають жорсткий спротив російських урядових і громадських кіл, які намагаються загнути українську історію в радянські концепції “російсько-українського братерства”. Наприклад, значну критику росіян викликав указ В.Ющенко щодо святкування 350-ї річниці Конотопської битви, а колишній російський дисидент О.Солженіцин дозволив собі написати 3 квітня 2008 р. в російських “Известиях”, що крик про геноцид 1933 р. став зароджуватися “в затхлих шовіністичних головах злостиво налаштованих проти москалів”⁶¹⁸.

Відзначимо, що націонал-демократичні лідери ще в умовах державного відродження передбачали: фактор різночитань в українській історії буде активно використовуватися як зброя проти об'єднання країни. Так, І.Драч під час виступу на установчому з'їзді ДемПУ 15-16 грудня 1990 р. з приводу цього питання зазначив: “Все це запрограмовано і заангажовано у наше майбутнє, і по цій лінії буде йти ідеологічна боротьба”⁶¹⁹.

Крім того, російська влада активно закликає узгодити сучасні російські й українські підручники з історії. І це при тому, що концепція історичної освіти в середній школі Росії має всі ознаки наміру впровадити неоімперський проект у масову свідомість росіян.

Одним з найяскравіших прикладів такої політики стало опубліковане в французькій газеті “Le Figaro” звернення до Президента України В.Ющенко, в якому було висловлено заклопотаність прагненням влади “розглядати українську історію окремо від російської”. Під зверненням стояло 37 підписів, з яких лише 9 осіб мали стосунок до історичної науки. Політологи стверджували, що саме російські структури оплатили цю публікацію⁶²⁰.

Підручники путінських часів трактують історію Росії з позиції сили, виправдовують мілітаризм й агресивні устремління російської держави. Вони містять ксенофобські трактування, демонізують інші нації, формуючи образ

⁶¹⁸ Юсин М. Ющенко ведет к расколу Украины / М. Юсин. – Режим доступу: <http://www.izvestia.ru/opinion/article3113936/> (перегляд 3 квітня 2008 р.); Солженицын А. Поссорить родные народы? / А. Солженицын – Режим доступу: <http://www.izvestia.ru/opinions/article3114723/> (перегляд 3 квітня 2008 р.).

⁶¹⁹ ЦДАГО України, ф.272, оп. 1, спр.4. – Арк.18.

⁶²⁰ Закажуа. Росіяни проплачують антиукраїнські статті у світових ЗМІ // Український тиждень. – 2008. – 3-9 жовтня. – С.10.

ворога, чим активно відтворюють стару біполярну модель часів Й.Сталіна – Л.Брежнєва⁶²¹.

Така поведінка російських політичних еліт чітко відповідає науковим розробкам Е.Саїда, який стверджував, що для підпорядкування та віктимізації корінного населення імперія переписує їхню історію як похідну від імперської історії. Цей процес застосовує наратив, щоб розвіяти суперечливі спогади й поглинути насильство такою панівною імперською присутністю, яка б унеможливила будь-які спроби відділити її від історичної неодмінності⁶²².

Унаслідок цього російський імперіалізм, як і будь-який інший, після початку процесів деколонізації отримує можливість стверджувати: “Ти такий, який ти є завдяки нам. Коли ми пішли ти повернувся до свого жалюгідного становища...”⁶²³.

Натомість американська дослідниця Е.М.Томпсон пояснює поведінку росіян тим, що імперські нації не визнають законність захисного націоналізму й представляють його як злочин або беззаконня. Саме тому, на її думку, росіяни не розуміють, що цілком нормально впроваджувати в Україні закони, наприклад, на користь української мови, літератури, культури тощо⁶²⁴. До цього слід додати й той незаперечний факт, що “для України перебування в російській зоні світу обертається на копіювання передусім російського негативу”⁶²⁵.

Як відзначив співробітник Українського інституту національної пам’яті В.В’ятрович, формування поглядів на українську історію нівелює можливість використовувати історію в операціях з розколу нашої країни. Він вважає, що тільки тоді, коли різні регіони України матимуть спільних історичних героїв,

---

⁶²¹ Гирич І., Радзивілл О. Новий російський Сталін, або конструктори “щасливого минулого” / І. Гирич, О. Радзивілл // Дзеркало тижня. – К., 2008. – 20-26 вересня.–С.20.

⁶²² Саїд Е. Культура й імперіалізм / Е. Саїд. – К.: Критика, 2007. – С.200.

⁶²³ Саїд Е. Культура й імперіалізм / Е. Саїд. – К.: Критика, 2007. – С.76.

⁶²⁴ Томпсон Ева М. Після колонії / Е. М. Томпсон // Український тиждень. – 2008. – 25-31 липня. – С.16.

⁶²⁵ Масенко Л. Імперський синдром /Л. Масенко // Сучасність. – 2008. – №10. – С.56.

однаково оцінюватимуть ті чи інші події минулого, можна буде говорити про національну консолідацію⁶²⁶.

Є і протилежні погляди на роль історії в формуванні національної єдності. Так, М.Кузьмін вважає, що в сучасному суспільстві спроби обґрунтувати національну ідеологію неминуче призведуть до появи кількох конкуруючих націоналізмів. Як приклад, він стверджує, що український націоналізм може будуватися як на європейській долі українців, так і на конструктах братніх східнослов'янських народів. Тобто історія для М.Кузьміна стала чинником, що перешкоджає національній єдності⁶²⁷.

Як зазначає А.Мартинів, в Україні суспільні дискусії навколо перипетій Другої світової війни та небезпечна перспектива “війни пам'ятників” також засвідчують не консолідуючу, а роз'єднуючу роль недавнього минулого. Причому домінантними є не загальнонаціональна ідентифікація української політичної нації, а локальні та регіональні ідентичності як на Сході, так і на Заході України. Унаслідок цього ускладнюється ідентифікація з національною історією, натомість посилюється масова недовіра до будь-якої історичної інформації⁶²⁸.

Згідно з опитуванням Центру Разумкова в 2006 р. для жителів Заходу “Україна” – єдина наступниця історії та культури Київської Русі (відносна більшість, 46%). Для решти – “історія України” – невіддільна частина історії великого східнослов'янського народу, як історія Білорусі та Росії (Схід – 54%; Центр – 40%; Південь – 60%). Для жителів Заходу війна проти фашизму – Друга світова (41%). Для решти – Велика Вітчизняна (Схід і Південь – по 64%; Центр – 59%)⁶²⁹.

З нашої точки зору, парадоксальні результати дало соціологічне опитування в 2003 р. київської молоді, метою якого було визначення чинників

---

⁶²⁶ В'ятрович В. Кому і навіщо потрібен “перегляд” історії / В. В'ятрович // Дзеркало тижня. – К., 2008. – 29 березня. – С.22.

⁶²⁷ Кузьмін М. Націоналізм у постмодерністській культурі: політика і географія / М. Кузьмін // Ідеологія українського націоналізму на сучасному етапі розбудови Української держави. Матеріали міжнародної наукової конференції Івано-Франківськ, 12-13 жовтня 2006 р. – Івано-Франківськ: Місто НВ, 2006. – С.182.

⁶²⁸ Мартинів А.Ю. Історичні знання в умовах глобалізації / А.Ю. Мартинів // Український історичний журнал. – 2009. – №1. – С.187.

⁶²⁹ Шангіна Л. Про країну, державу та громадян у перехідному віці / Л. Шангіна // Дзеркало тижня. – К., 2006. – 19-26 серпня. – С.3.

національно-патріотичної орієнтації. Попри певні відмінності в розподілі оцінок за статями, віковими групами і національністю респондентів загальний позитивний результат сприйняття отримала Катерина П. Водночас показник негативного ставлення молодих киян до таких видатних борців за українську державність, як С.Петлюра і С.Бандера переважає позитивний. 75% київської молоді не знає, хто такий Є.Коновалець, не відомі їй імена Р.Шухевича, учасників визвольного руху ОУН-УПА, отаманів Холодноярського краю⁶³⁰.

Історичні ідентичності на Сході та Заході України проаналізовані Інститутом історичних досліджень у рамках трендового соціологічного опитування “Львів – Донецьк: соціологічний аналіз групових ідентичностей та ієрархій соціальних лояльностей”. Результати дослідження свідчать, що для м. Львова особливо важливим є святкування традиційних та нових українських свят. Тут також певного значення набувають особи і події з дорадянської моделі української історії, що описуються мешканцями як позитивні і героїчні. Вони посідають чільне місце в календарних та комемораційних святкуваннях і становлять основу історичної ідентичності мешканців Львова.

Радянські історичні персоналії та події все ще займають вагомe місце в історичних наративах та ідентичностях м. Донецька. Те саме стосується і радянських свят (чи їх пострадянських модифікацій), що інтерналізуються та святкуються переважно на Сході⁶³¹.

Водночас, незважаючи на всі виявлені регіональні відмінності, простежується певна тенденція до повільного але помітного зближення позицій щодо окремих складових історичних ідентичностей та політичних орієнтацій. Такими окремими елементами, які поки що не домінують, є святкування Дня незалежності в обох регіонах, зближення поглядів щодо таких періодів української істо-

---

⁶³⁰ Масенко Л. (У) мовна (У) країна: Популярне видання / Л. Масенко. – К.: Темпора, 2007. – С.59-60.

⁶³¹ Серета В. Стосунки Сходу та Заходу України: історичні ідентичності і націєструктуруючі процеси / В. Серета // Стосунки Сходу та Заходу України: минуле, сьогодення та майбутнє: Матеріали Всеукраїнської конференції, Луганськ, 25-26 травня 2006 р. / наук. ред. І.Ф.Кононов. – Луганськ: Знання, 2006. – С.194-195.

рії як, наприклад, УНР, чи таких постатей, як М.Грушевський або Т.Шевченко⁶³².

Позитивним є також той факт, що серед обох рейтингів подій і осіб у Львові і Донецьку були практично відсутні події регіонального значення. Це говорить про те, що мешканці обох регіонів скоріше інтерналізують події, які належать до мета-нарративів, що конструюють “зовнішні” узагальнюючі моделі історичного минулого (українську чи радянську), ніж творять свою власну модель історії, базовану на регіональному досвіді⁶³³.

Зміни в історичній пам’яті засвідчив проведений у грудні 2007 р. проект “Великі українці” на телеканалі “Інтер”, коли в “списку десятих” найвидатніших українців не виявилось імперських та радянських постатей – Петра І, В.Леніна, Л.Брежнєва і т.д.⁶³⁴

Проте ситуація ускладнюється також через те, що глобалізація деконструє національну історію. Зазначений, не завжди об’єктивний процес, як правило, починається з її релятивізації та застосування принципу “скільки істориків – стільки й історій”. Порушується монополія національної держави “розповідати” і транслювати свою історію новим поколінням. Розуміння “ворожої позиції” на принципах толерантності, а не на основі позиції “я поважаю чужу думку, але не поділяю її”, стає передумовою для нівелювання монопольного тлумачення національної історії⁶³⁵.

Спроби формування єдиних поглядів на історію України зіштовхувалися з опором проросійських еліт Сходу і Півдня України. Так, під час проведення в листопаді 2007 р. в Криму фестивалю “Велике російське слово” голова Луганської облради В.Голенко озвучив ідею проведення в січні-лютому 2008 р. у Сіверськодонецьку ще одного Всеукраїнського з’їзду депутатів усіх рівнів.

---

⁶³² Серета В. Стосунки Сходу та Заходу України: історичні ідентичності і націєструктуруючі процеси / В. Серета // Стосунки Сходу та Заходу України: минуле, сьогодення та майбутнє: Матеріали Всеукраїнської конференції, Луганськ, 25-26 травня 2006 р. / наук. ред. І.Ф.Кононов. – Луганськ: Знання, 2006. – С.195.

⁶³³ Серета В. Стосунки Сходу та Заходу України: історичні ідентичності і націєструктуруючі процеси / В. Серета // Стосунки Сходу та Заходу України: минуле, сьогодення та майбутнє: Матеріали Всеукраїнської конференції, Луганськ, 25-26 травня 2006 р. / наук. ред. І.Ф.Кононов. – Луганськ: Знання, 2006. – С.194.

⁶³⁴ Грицак Я. Життя, смерть та інші неприємності / Я. Грицак. – К.: Грані-Т, 2008. – С.84.

⁶³⁵ Мартинов А.Ю. Історичні знання в умовах глобалізації / А.Ю. Мартинов // Український історичний журнал. – 2009. – №1. – С.187.

Тут же було прийнято звернення до керівників країни, в якому наголошувалося, що скликання Сіверськодонецького з'їзду – не політичний прийом, а захист інтересів російськомовного населення України. На думку В.Голенка, укази Президента про святкування річниці УПА й визнання Р.Шухевича Героєм України дестабілізували ситуацію в суспільстві, зумовлювали серйозні суперечності й нівелювали зусилля, спрямовані на об'єднання західної та східної частин країни. Саме тому позиція організаторів форуму була така: щоб у країні не було розколу, потрібно визнати російську мову другою державною⁶³⁶.

Оголошення цієї ініціативи луганськими регіоналами, а не верхівкою партії, свідчило про використання ідеї Сіверськодонецька-II як засобу тиску на Президента України напередодні роботи Верховної Ради України VI-го скликання і спроб створення парламентської коаліції під егідою Партії регіонів України⁶³⁷.

Ще одну, чи не найголовнішу ціль проведення II Сіверськодонецького з'їзду розкрили В.Голенко і В.Тихонов, які зазначили, що проведенням з'їзду було направлено сигнал НАТО про ставлення українського народу до входу країни в альянс⁶³⁸.

М.Левченко напередодні з'їзду заявив, що “давно пора і Росії втрутитися і допомагати нам”. Він також запропонував принципи організації руху Півдня-Сходу країни : “російська мова – це мова України; на російській розмовляти модно і правильно; не буде ніякої українізації”⁶³⁹. Лейтмотив Другого Сіверськодонецького з'їзду оголосив нардеп-регіонал В.Колісниченко. Він закликав захистити Україну від “насильницької українізації”, яку, за його словами, можна вважати “етноцидом російськомовного населення”⁶⁴⁰.

На з'їзді 1 березня 2008 р. зареєструвалося 3,67 тис. осіб з 24 областей України, Криму і Севастополя, в т.ч. 159 народних депутатів. На ньому були

⁶³⁶ Антипова А. І знову Северодонецьк... / А. Антипова // Голос України. – К., 2007. – 15 листопада. – С.3.

⁶³⁷ Мустафин А. Фальстарт / А. Мустафин // Зеркало недели. – К., 2007. – 17 ноября. – С.4.; Васюник І. Їхня мета – підіграти напругу в суспільстві / І.Васюник // Україна молода. – К., 2008. – 29 лютого. – С.6.

⁶³⁸ Голенко В.Н., Тихонов В.Н. Северодонецк: точки не будет / В.Н. Голенко, В.Н. Тихонов. – Луганск: ПЦ “Максим”, 2008. – С.289.

⁶³⁹ Голенко В.Н., Тихонов В.Н. Северодонецк: точки не будет / В.Н. Голенко, В.Н. Тихонов. – Луганск: ПЦ “Максим”, 2008. – С.26.

⁶⁴⁰ П'єцух М. Привид сепаратизму / М. П'єцух // Новинар. – К., 2008. – 7-13 березня. – С.18.

присутні представники 24 партій і громадських організацій і ряд зарубіжних представників⁶⁴¹.

Виступи на з'їзді відзначалися відвертою ворожістю як до української історії та культури, та загалом до державності. Д.Табачник зазначав, що сьогодні практично заборонено вивчення української історії останніх трьохсот років, а культурна експансія українських націоналістів спрямована на формування “неосвіченого, неінформованого, неконкурентноздатного в сучасному світі виборця, який заражений комплексом неповноцінності і до смерті заздрить більш успішним сусідам, і ненавидить їх за успішність”⁶⁴².

Політик стверджував, що націонал-патріоти борються з російськомовними українськими письменниками і “вірою предків”, а також закликав до федералізації. Більше того, Д.Табачник зазначав: “якщо місцеві органи влади в Галичині рахують, що вони мають право вибірково визнавати легітимність київських властей, то, значить, аналогічне право має і регіональна влада Півдня-Сходу”⁶⁴³.

У підсумку II Сіверськодонецький з'їзд прямо не закликав до розколу України, але позначив курс на подальше виховання південно-східного електорату та інших симпатиків у російській культурно-духовній парадигмі. Це проявилось у трьох глобальних напрямках, що були накреслені під час самого з'їзду: мова, релігія, розуміння історії⁶⁴⁴. Журналісти яскраво назвали цей курс “сепаратизмом духовним”. Присутні на з'їзді дали зрозуміти, що українська нація, культура, духовність, історія і мова для них – ніщо⁶⁴⁵.

На з'їзді була прийнята резолюція, яка передбачала подальший розвиток місцевої й регіональної демократії, широку децентралізацію влади, удосконалення розділу XII Конституції України “Місцеве самоврядування”,

---

⁶⁴¹ Короташ О. Северодонецк-2: фальш и надругательство над Украиной / О.Короташ // Вечерние вести. – К., 2008. – 4 марта. – С.5.

⁶⁴² Голенко В.Н., Тихонов В.Н. Северодонецк: точки не будет / В.Н. Голенко, В.Н. Тихонов. – Луганск: ПЦ “Максим”, 2008. – С.109.

⁶⁴³ Голенко В.Н., Тихонов В.Н. Северодонецк: точки не будет / В.Н. Голенко, В.Н. Тихонов. – Луганск: ПЦ “Максим”, 2008. – С.112-114, 117.

⁶⁴⁴ Шибалов Є. Інша Україна: підміна понять / Є. Шибалов // Дзеркало тижня. – К., 2008. – 8 березня. – С.3.

⁶⁴⁵ Короташ О. Северодонецк-2: фальш и надругательство над Украиной / О. Короташ // Вечерние вести. – К., 2008. – 4 марта. – С.1.

посилення фінансового забезпечення місцевого самоврядування та вдосконалення системи територіальної організації влади⁶⁴⁶.

З'їзд виступив з ініціативою формування всеукраїнського комітету щодо проведення референдуму з питань НАТО і підготовки звернення до НАТО про неприєднання України до Плану дій щодо членства в альянсі. Крім того, на зібранні було проголосовано за проведення всеукраїнського громадського форуму “Проти мілітаризації України” і створення громадської організації “Рада правозахисників” для контролю над діями влади в етнокультурній сфері та щоб привернути увагу світової громадськості до проблем захисту російської мови в Україні й видати для цього “білу книгу насильницької українізації і порушення прав людини”⁶⁴⁷.

Учасники з'їзду у Сіверськодонецьку вважали за необхідне звернутися до МЗС України з вимогою внести в новий базовий договір між Україною і ЄС спеціальний розділ про зобов'язання держави дотримуватися міжнародних зобов'язань і прав людини. Органи влади також було попереджено про відповідальність за антиконституційні дії, перевищення повноважень і надання свідомо неправдивої інформації насамперед щодо проблеми Голодомору, діяльності нацистських злочинців і ОУН-УПА. Було ухвалено декларацію прав російської культури і культур інших народів України і вирішено запропонувати власний проект гуманітарного розвитку України⁶⁴⁸.

Однак проблеми, які ставилися на Сіверськодонецькому з'їзді, не відносилися до нагальних потреб абсолютної більшості громадян. Згідно з опитуванням Центру проблем громадянського суспільства, проведеного в 14 містах Дніпропетровської, Донецької і Запорізької областей, громадян турбували наступні питання: низькі зарплати і пенсії (53%), високі ціни на комунальні послуги (51%), алкоголізм і наркоманія (50%), погіршення стану навколишнього становища (41%), низький рівень медичного обслуговування

---

⁶⁴⁶ Голенко В.Н., Тихонов В.Н. Северодонецк: точки не будет / В.Н. Голенко, В.Н. Тихонов. – Луганск: ПЦ “Максим”, 2008. – С.268-269.

⁶⁴⁷ Тракало Я. Без права на сепаратизм / Я. Тракало // Україна молода. – К., 2008. – 4 березня. – С.5.

⁶⁴⁸ Тракало Я. Без права на сепаратизм / Я. Тракало // Україна молода. – К., 2008. – 4 березня. – С.5.

(33%), корупція (20%), посилення розшарування на багатих і бідних (19%), безробіття (17%), втрачені збереження Ощадбанку (17%)⁶⁴⁹.

У грудні 2007 р в Україні знову загострилося мовне питання, коли Конституційний суд України виніс рішення на користь українізації кінопрокату. При цьому суд зробив висновок про те, що обов'язок дотримуватися положень щодо обов'язкового дублювання або озвучення чи субтитрування державною мовою іноземних фільмів перед їх розповсюдженням в Україні не порушує прав національних меншин на використання своєї мови в галузі кінематографії⁶⁵⁰. Крім того, наказ міністра культури України від 18 січня 2008 р. передбачав, що Державна служба кінематографії повинна видавати посвідчення на право поширення і демонстрації лише на фільми дубльовані (озвучені або субтитровані) державною мовою на фільмокопії мови оригіналу⁶⁵¹.

Ситуація одразу була використана Партією регіонів України та рядом інших політичних сил задля консолідації власного електорату в південно-східних регіонах країни. Політики акцентували на тому, що зміни в умовах кінопрокату є проявом дискримінації російськомовного населення України.

Надана ж прокатниками статистика підтверджувала скарги на вплив відвідувачів. Наприклад, у м. Донецьку дубльовані українські фільми відвідували в середньому лише 18 осіб на кожен сеанс⁶⁵². Одночасно кінопрокатники зауважували про неможливість одноразового переходу на дубляж українською мовою через відсутність в Україні необхідних потужностей для копіювання, субтитрування чи друку якісних копій⁶⁵³.

27 лютого 2008 р. 36 кінотеатрів у 18 містах України (в числі страйкуючих кінотеатрів було 6 дніпропетровських, 4 харківських, по 3 в

---

⁶⁴⁹ Палий А. Цирк из Верховной Рады едет в Северодонецк / А. Палий // Газета по-харьковски. – Харьков, 2008. – 28 февраля. – С.7.

⁶⁵⁰ Стецюк П. Оскарженню не підлягає / П. Стецюк // Дзеркало тижня. – К., 2008. – 16 лютого. – С.18.

⁶⁵¹ Вергеліс О. Найважливіше із мистецтв для нас є...що? / О. Вергеліс // Дзеркало тижня. – К., 2008. – 9 лютого. – С.17.

⁶⁵² Шибалов Є. Дубляж на війна: вид знизу / Є.Шибалов // Дзеркало тижня. – К., 2008. – 16 лютого. – С.18.

⁶⁵³ Глонь В. Мова– не напрокат / В. Глонь // Дзеркало тижня. – К., 2008. – 9 лютого. – С.17.

Донецьку і Запоріжжі, 2 в Кривому Розі, 1 в Києві) призупинили роботу на один день в знак протесту проти рішення Міністерства культури і туризму⁶⁵⁴.

Дистриб'ютери фільмів надіслали В.Ющенку лист-протест з 100 тис. підписів. Намагаючись пом'якшити цю ситуацію, Міністерство культури і туризму запропонувало звільнити всі кінотеатри, що демонструють українські фільми, від податків і взяти на себе витрати на субтитрування⁶⁵⁵.

Всупереч цьому проведені на замовлення Sony та Disney англійською компанією First Movies International опитування в Києві, Львові, Одесі, Харкові показали, що 19% респондентів вважають конче потрібним дублювати всі фільми українською мовою, 24% – розуміють потребу в цьому, 30% – ставляться нейтрально, 16% – швидше негативно, ніж позитивно, 11% – категорично проти⁶⁵⁶. Крім того, сайт кінопрокатного бізнесу “Box Office Mojo” повідомив про те, що не дивлячись на українізацію, в Україні за результатами трьох тижнів лютого прибутки від кінопрокату зросли на 22% в порівнянні з минулим роком⁶⁵⁷.

У 2008 р. українська влада задля досягнення гарантій територіальної цілісності країни спробувала стати на шлях практичної інтеграції в структури НАТО через підписання Плану дій щодо членства в Північноатлантичному альянсі. До того ж, В.Ющенко зробив кроки для подолання розколу України і в релігійній сфері.

Відзначимо, що під час спроб нашої держави приєднатися на Бухарестському саміті НАТО у квітні 2008 р. до Плану дій щодо членства в Північноатлантичному альянсі, вкотре проявилось ставлення Росії до територіальної цілісності України. Зокрема, під час закритого засідання ради Росія-НАТО В.Путін зауважив, що Москва вдасться до контрзаходів у разі розширення НАТО до своїх кордонів, оскільки вважає такий процес загрозою своїм інтересам. Російський президент дав зрозуміти, що не вважає Україну

---

⁶⁵⁴ Кінотеатри забастували // *Время*. – Харків, 2008. – 28 лютого. – С.1.

⁶⁵⁵ Бестерс-Дільгер Ю. Мовна політика у засобах масової інформації / Ю. Бестерс-Дільгер // *Мовна політика та мовна ситуація в Україні: Аналіз і рекомендації*. – К.: Вид. Дім “Києво-Могилянська академія”, 2008. – С.264.

⁶⁵⁶ Глонь В. Мова – не напрокат / В. Глонь // *Дзеркало тижня*. – К., 2008. – 9 лютого. – С.17.

⁶⁵⁷ Кінотеатри забастували // *Время*. – Харків, 2008. – 28 лютого. – С.1.

державою, і в умовах прийняття її до альянсу Росія може почати відторгнення Криму і Сходу країни. Пізніше міністр закордонних справ Росії С.Лавров в інтерв'ю радіо “Єхо Москви” підтвердив таку позицію Росії⁶⁵⁸.

Начальник генштабу Збройних сил Російської Федерації Ю.Балуєвський пообіцяв, що Москва не буде з байдужістю стежити за вступом в альянс Києва та Тбілісі: “Росія почне дії, спрямовані на забезпечення своїх інтересів біля своїх кордонів. Це будуть заходи не лише воєнного, а й іншого характеру”⁶⁵⁹.

Київ відреагував на слова російського президента і міністра 10 квітня нотою МЗС, а 12 квітня 2008 р. ще й жорсткою заявою зовнішньополітичного відомства. Головна теза – “заяви високопоставлених чиновників Російської федерації мають відвертий антиукраїнський характер, беруть під сумнів територіальну цілісність України і є прямим втручанням в її внутрішні справи”. Далі МЗС України зажадав від російської сторони припинити практику погроз і дотримуватися положень договору про дружбу, співробітництво та партнерство між країнами⁶⁶⁰.

У вітчизняному медіа-просторі створювалося інформаційне тло: НАТО – це агресивний блок, винний у виникненні збройних конфліктів тощо. Також систематично використовувалася теза про те, що вступ до альянсу – загроза суверенітету країни. Зокрема, російський “Коммерсант” 7 квітня 2008 р. написав, що після приєднання України до ПДЧ почнеться розпад країни і, ймовірно, частину її території анексує Росія⁶⁶¹.

4 червня 2008 р. Держдума РФ звернулася із зверненням до президента і уряду Російської Федерації з закликом розглянути питання про вихід Росії з Договору про дружбу, співробітництво і партнерство з Україною у випадку приєднання України до Плану дій з підготовки до членства в НАТО чи інших форсованих кроків для вступу України в альянс⁶⁶².

---

⁶⁵⁸ Як Путін помститься натовцям // Україна молода. – К., 2008. – 10 квітня. – С.2. Галицький кореспондент. – Івано-Франківськ, 2008. – 10 квітня. – С.3.

⁶⁵⁹ Кравченко В. Тамтами Кремля / В. Краченко // Дзеркало тижня. – К., 2008. – 19 квітня. – С.5.

⁶⁶⁰ Кравченко В. Тамтами Кремля / В. Краченко // Дзеркало тижня. – К., 2008. – 19 квітня. – С.5.

⁶⁶¹ Лаврик А. Вторгнення у голови / А.Лаврик // Український тиждень. – К., 2008. – 18-24 квітня. – С.46.

⁶⁶² Режим доступу: <http://news.mail.ru/politics/1801155/>. (перегляд 4 червня 2008 р.).

У цих умовах Україна продовжувала перебувати без чітких гарантій територіальної цілісності та недоторканості кордонів. 19 грудня 2008 р. вакуум безпеки спробували заповнити підписанням українсько-американської Хартії про стратегічне партнерство. Цей документ став підтвердженням важливих гарантій безпеки, які були зафіксовані в трьохсторонній заяві президентів України, США і Росії 14 січня 1994 р., а також в Будапештському меморандумі про гарантії безпеки 5 грудня 1994 р. у зв'язку з приєднанням України до договору про нерозповсюдження ядерної зброї.

Уже в першому розділі хартії підтверджувалася незалежність, суверенітет і територіальна цілісність двох країн, а також недоторканість кордонів. Зміст документу також акцентував на співпраці в сфері оборони і безпеки⁶⁶³.

Натомість роз'єднаність українських церков на УПЦ (МП), УПЦ (КП), УАПЦ, а також УГКЦ В.Ющенко спробував подолати під час святкування 1020-ліття хрещення Київської Русі. Його ідею створення Української помісної церкви мав підтримати запрошений в Україну Всесвітній патріарх Варфоломій.

Константинополь розумів, що об'єднана автокефальна українська церква кардинально скоротила б владу Москви і змінила б увесь баланс сил у світовому православ'ї. Проблема для Константинополя полягала в тому, як звільнити Україну з московського “захоплення” і при цьому не спричинитися до розколу⁶⁶⁴.

У результаті, не зважаючи на заяви патріарха Московського Алексія II про “єдність народів”, історичну необхідність переміщення “центру православ'я” з Києва до Москви, легітимність приєднання Київської митрополії до Московського патріархату, патріархи вирішили поновити переговори про створення Української помісної церкви. Патріарх Московський фактично визнав право Константинопольського патріарха брати участь в українських справах⁶⁶⁵.

---

⁶⁶³ Американская подписка // Зеркало недели. – К., 2008 - 20-26 декабря. – С.1.

⁶⁶⁴ Герус О. Пошук української національної церкви: українське православ'я в Канаді й Україні / О. Герус // Українське суспільство на шляху перетворень: західна інтерпретація / За ред. В.Ісаїва. – К.: Вид. дім “КМ Академія”, 2004. – С.168.

⁶⁶⁵ Щоткіна К. Літо патріархів / К. Щоткіна // Дзеркало тижня. – К., 2008. – 2-8 серпня. – С.11.

Певні зміни відбулися також в середовищі УПЦ (МП). Так, наприкінці 2007 р. на соборі УПЦ (МП) було засуджено діяльність проросійських “союзів православних громадян”, і на офіційному сайті церкви з’явилося прохання до журналістів не плутати позицію “союзів” із церквою⁶⁶⁶.

Восени 2008 р. російські медіа розгорнули чергову піар-кампанію зі звинувачення державної влади України в утисках російської мови і культури. Приводом стала заборона Національною радою з питань телебачення і радіомовлення на ретрансляцію в кабельних мережах ряду російських телеканалів. Нацрада звинувачувалася окремими політичними силами в тому, що вона намагається “взяти під контроль інформаційний простір”⁶⁶⁷. Але фактичною причиною вилучення ряду телеканалів з переліку рекомендованих Національною радою стало порушення ними законів, що стосувалися суспільної моралі, регулювання рекламної діяльності, авторських та суміжних прав⁶⁶⁸.

Не сприяє єдності країни розроблений у Росії восени 2008 р. законопроект про “Карту росіянина”, який насамперед стосувався громадян України. Ідея цього закону полягала в тому, щоб дати змогу власникам карти приїхати на територію Росії, вступити до російських вузів, знайти роботу як російські громадяни, а фактично залишити їх в російському культурному, освітньому й економічному просторі. Для отримання “Карти росіянина” достатньо було б особистої заяви, про те, що людина вважає, що належить до російської культури, і її рідна мова російська⁶⁶⁹.

Світова економічна криза, яка охопила країну восени 2008 р., ускладнила суспільно-політичну ситуацію в державі. Нестабільність у суспільстві посилювалася протиріччями в правлячій верхівці, що призвело до падіння довіри до влади до катастрофічного рівня. Позитивний баланс повної довіри

---

⁶⁶⁶ Солодько П. Теополітика / П. Солодько // Український тиждень. – К., 2008. – 1-7 серпня. – С.43.

⁶⁶⁷ Бондаренко О., Масарик В. Заборонені телеканали в Україні: міфи та національні ради / О. Бондаренко, В. Масарик // Дзеркало тижня. – К., 2008. – 15 листопада. – С.16.

⁶⁶⁸ Курус І. Бути чи не бути...російським каналам в Україні? / І. Курус // Дзеркало тижня. – К., 2008. – 25 жовтня. – С.4.

⁶⁶⁹ Росія придумала, як зробити з українців росіян без громадянства. – Режим доступу: <http://www.pravda.com.ua/news/2008/12/3/85497.htm> (перегляд 3 грудня 2008 р.).

згідно з опитуваннями Центру Разумкова у грудні 2008 р. зберігала тільки церква (цілковита довіра – 26%, недовіра – 11%)⁶⁷⁰.

В умовах світової економічної кризи і конфліктів всередині української влади чи не єдиною ініціативою, спрямованою на подолання відчуженості між регіонами, стала ідея міністра освіти і науки І.Вакарчука про “перехресний” обмін викладачами та студентами між вищими навчальними закладами. За задумом міністра, львівські професори мали б викладати в донецьких інститутах, а івано-франківські студенти скласти заліки в одеських університетах. Ефект присутності в мовному середовищі дозволив би краще вивчити українську мову і подолати “смугу мовного відчуження та бар’єрів”⁶⁷¹.

Отже, в результаті українського національно-демократичного відродження кінця 80-х – початку 90-х рр. ХХ ст. і дезінтеграційних процесів у СРСР Україна здобула незалежність та отримала в спадок від УРСР державу, регіони якої значно різнилися в соціально-економічному та історично-культурному плані.

Уже в умовах розпаду СРСР мовні, історико-культурні та економічні відмінності регіонів Сходу, Центру, Півдня і Заходу України були використані партійно-радянськими структурами, які залякували населення України сепаратизмом й українським буржуазним націоналізмом для втримання власних владних повноважень.

Соціально-економічна криза початку 90-х рр. ХХ ст., яка супроводжувала перехід української економіки на ринкові рейки, та відсутність комплексної програми державотворення не дозволили українській владі на чолі з Л.Кравчуком розпочати подолання існуючих розколів у суспільстві і досягти консолідації нації.

Різде падіння життєвого рівня спровокувало в населення південно-східних регіонів країни ностальгію за радянським минулим і погіршення ставлення до незалежності. Певну роль у цих подіях зіграв

---

⁶⁷⁰ Шангіна Л. У країні – новий рік і йоуллупуккі або не за столом хай буде сказано / Л.Шангіна // Дзеркало тижня. – К., 2008. – 27 грудня. – С.3.

⁶⁷¹ Вакарчук І. “Ефект” мовної присутності / І. Вакарчук // Україна молода. – К., 2009. – 27 січня. – С.10.

зовнішньополітичний фактор, особливо вплив окремих політиків Росії, які намагалися відродити російську імперію. Ситуація ускладнювалася також слабкою економічною інтегрованістю регіонів України.

Перемога на президентських виборах у 1994 р. Л.Кучми стабілізувала ситуацію в країні. Сформований за два президентські терміни фактично авторитарний режим зумів не тільки налагодити співробітницькі відносини з Росією, а й побудувати чітку вертикаль влади в країні. Завдяки зусиллям української влади в 1994-1997 рр. вдалося повернути в правове поле України кримську автономію й врегулювати проблему Чорноморського флоту.

Поступове економічне піднесення, яке розпочалося з 2000 р., зробило більш привабливою українську незалежність, а жорсткий контроль президентської адміністрації на всі ділянки суспільно-політичного життя країни унеможлиблював дезінтеграційні процеси.

Проте стабілізація в країні була досягнута значною мірою завдяки заморожуванню існуючих відмінностей у регіонах і гальмуванню українізаційних процесів на догоду Росії. Можна констатувати, що Л.Кучми не вдалося досягти помітних успіхів в справі реальної консолідації суспільства і подолання міжрегіональних відмінностей.

Помаранчева революція, яка вибухнула в результаті виборчих фальсифікацій і зловживання влади, сформувала єдність громадян України незалежно від їх етнічних, релігійних чи інших відмінностей на засадах демократії і дотримання прав і свобод людини. Проте руйнація системи влади Л.Кучми і курс на демократизацію України знову уможливив дезінтеграційні процеси.

В умовах протистояння в середовищі помаранчевих сил і певного паралічу влади політичні еліти Півдня і Сходу України знову заговорили про федералізацію й особливий статус для російської мови. Поступове посилення ролі Росії в міжнародній політиці спровокували її більше втручання в українські справи.

Проте, незважаючи на фактичне використання політичними партіями існуючих регіональних розбіжностей задля збереження власного електорату і жорстку владну боротьбу, в країні все-таки ініціюються заходи для об'єднання країни. Безумовно, серед них можна відзначити спроби влади відродити українську культуру, сформувати єдину національну історію і подолати релігійний розкол. Євроінтеграційні дії державних інститутів знаходять позитивний відгук серед населення всіх регіонів країни і дають підстави говорити про об'єднувчу національну ідею, а перспектива включення України в систему євроатлантичної безпеки дозволить вирішити питання територіальної цілісності країни і її національної безпеки.

Розділ III. Державний устрій та концепції децентралізації в незалежній Україні

3.1. Державний устрій України в конституційному процесі (1990-2007 рр.)

3.1.1. Проблема державного устрою в процесі розробки і прийняття Конституції України (1990-1996 рр.)

Під час конституційного процесу продовжувалася гостра боротьба, яка, як влучно зазначав патріарх української політики Л.Лук'яненко, була “боротьбою старої ідеології і старих понять з новою ідеологією та новими суспільними й національними ідеалами”⁶⁷².

Партії, громадські організації, починаючи з передвиборчої кампанії до Верховної Ради України (листопад-березень 1990 р.), акцентували увагу на необхідності розробки та прийняття нового Основного Закону як важливого атрибуту суверенної держави⁶⁷³.

У жовтні 1990 р. було створено першу Конституційну комісію Верховної Ради, яку очолив професор Л.П.Юзьков. Проблема розробки проекту

---

⁶⁷² Лук'яненко Л. Виступ в обговоренні концепції проекту Конституції України // Лук'яненко Л. Народження нової ери. – К.: “Універсальна газета”, 1997. – С.103-110.

⁶⁷³ Томенко М.В. Самоозначення України: від історії до політики (державна стратегія сучасної України в контексті історичних традицій та світового досвіду). Монографія / М.В. Томенко. – К.: Заповіт, 1998. – С.105-106.

Конституції в цей час була тісно пов'язана з визначенням долі Союзу та розробкою нового союзного договору⁶⁷⁴.

Власний проект Конституції і проект Звернення до українського народу за допомогою української діаспори підготувала також праворадикальна Українська міжпартійна асамблея⁶⁷⁵.

У листі ЦК Компартії України до голови Верховної Ради УРСР від 10 січня 1991 р. було висловлено незадоволення окремими пунктами проекту нової Конституції УРСР. У зв'язку з цим ЦК Компартії України оголосило бажання скористатися правом законодавчої ініціативи (згідно зі ст. 103 Конституції УРСР) і внести на розгляд Верховної Ради УРСР свій проект Конституції. Концепцію цього документу партійні органи планували подати в парламент до 1 лютого 1991 р.⁶⁷⁶.

Ставлення Компартії України до визначення в Конституції України федеративного державного устрою яскраво проявилось під час обговорення Концепції Конституції на Політбюро ЦК Компартії України 23 січня 1991 р. Зокрема, доповідач Г.Крючков, який виступав від імені групи науковців-розробників компартійного варіанту Конституції, зазначив, що більшість товаришів пропозицію федералізації України не підтримали. Він це пояснював тим, що “це навряд чи сприятиме поліпшенню управління зараз” і “може викликати сепаратистські настрої, дуже небажані сьогодні”⁶⁷⁷.

Разом з тим Г.Крючков повідомив: “ми вважаємо, що зміни в адміністративно-територіальному поділі не виключені, догм не має на всі випадки життя. Тому пропонується перелік областей в Конституції не записувати”⁶⁷⁸.

Відповідно до компартійної Концепції найвищою службовою особою на території області, району, міста, селища, сільради мав виступати голова відповідної ради народних депутатів, який би був одночасно головою виконавчого комітету.

---

⁶⁷⁴ Авсеєвич В.П. Верховна Рада у конституційному процесі в Україні. 1990-1996 рр.: автореф. дис. на здобуття наук. ступеня канд. іст. наук: спец. 07.00.01 “Історія України” / В.П. Авсеєвич. – Запоріжжя, 2002. – С.9.

⁶⁷⁵ ЦДАГО України, ф.1, оп.11, спр. 2256. – Арк. 53.

⁶⁷⁶ ЦДАГО України, ф.1, оп.32, спр.2899. – Арк.43.

⁶⁷⁷ ЦДАГО України, ф.1, оп.11, спр. 2256. – Арк.20.

⁶⁷⁸ ЦДАГО України, ф.1, оп.11, спр. 2256. – Арк. 20.

Однак пропонувалося встановити, що повноваження місцевої ради можуть бути припинені, а відповідна рада розпущена за рішенням Верховної Ради УРСР “при систематичних грубих порушеннях нею Конституції”⁶⁷⁹. Об’єктивно цей пункт Концепції був спрямований на протидію сепаратистським проявам, але, ймовірно, спрямовувався в першу чергу проти націонал-демократичних рад Західної України.

Відзначимо також, що передбачалася можливість створення в складі республіки автономій, національних районів і сільських рад⁶⁸⁰. Загалом на засіданні Політбюро ЦК Компартії України 23 січня 1991 р. було схвалено партійний варіант Концепції і вирішено розіслати її для широкого обговорення в партійні організації з наступним узагальненням пропозицій і зауважень щодо тексту документу⁶⁸¹.

Натомість за демократичною концепцією 1991 р. Верховна Рада України мала бути двопалатна. Перша палата – це Народна Рада (парламент) із 350 депутатів, які мали працювати на професійній основі. Друга – це палата представників (сенат), що мала формуватися за квотою – три обранці від кожної області. Їх функції, повноваження мали бути чітко визначені, розмежовані, а депутатів до першої палати планували обирати строком на 3-4 роки, до другої – на 6 років⁶⁸².

Націонал-демократи вважали, що федеративний поділ на землі є шкідливим для соборності України, оскільки внаслідок неоднакової етнічної ситуації неминуче виникли б сепаратистські тенденції. Щоб уникнути міжнаціональної напруженості, вони пропонували ввести до Конституції гарантовані права національних меншин⁶⁸³.

У проекті Концепції Конституції підготовленої робочою групою Конституційної комісії Верховної Ради УРСР, було враховано або викладено альтернативно основні позиції проектів Концепції нової Конституції України:

---

⁶⁷⁹ ЦДАГО України, ф.1, оп.11, спр.2254. – Арк.22.

⁶⁸⁰ ЦДАГО України, ф.1, оп.11, спр.2254. – Арк.16.

⁶⁸¹ ЦДАГО України, ф.1, оп.11, спр.2254. – Арк.2.

⁶⁸² Косів М. Настав найрішучіший момент / М. Косів // За вільну Україну. – Львів, 1991. – 16 травня. – С.1.

⁶⁸³ Пороський М. Що ж ми все-таки будемо / М. Пороський // Голос України. – К., 1991. – 15 червня. – С.3.

Центрального Комітету Компартії України, Інституту держави і права АН УРСР, народного депутата УРСР О.П.Коцюби, проектів Конституції народного депутата УРСР М.М.Артеменка та кандидата юридичних наук І.А. Тимченка⁶⁸⁴.

Серед дискусійних проблем, які виникали в процесі створення Концепції Конституції, Л.Кравчук в інтерв'ю газеті “Голос України” в лютому 1991 р. назвав проблему структури Верховної Ради і вибору форми державного устрою республіки⁶⁸⁵.

У процесі роботи над проектом Концепції, за словами В.Шишкіна, за основу “брався позитивний досвід західного державного будівництва і негативний наш”. У зв'язку з цим були побоювання, що проект викличе недостатнє розуміння, бо значна частина депутатів не володіла знаннями західного конституційного досвіду⁶⁸⁶.

Під час обговорення проекту Концепції Конституції по суті жодне зауваження, яке вносив ЦК Компартії України від імені Центрального Комітету і депутатів-комуністів, не було враховано⁶⁸⁷. Комуністи в процесі розробки Концепції Конституції виступали за збереження повноважень рад народних депутатів. Так, С.Гуренко у виступі 10 квітня 1991 р. в парламенті назвав систему рад як органів повновладдя трудящих політичною основою державності. Політик погоджувався, що суверенні держави – радянські республіки згідно з новим Союзним договором мали б зберегти за собою “право на самостійне вирішення всіх питань свого розвитку... визначення свого національно-державного і адміністративно-територіального устрою...”⁶⁸⁸.

Комісія ЦК Компартії України з підготовки проекту нової Конституції УРСР займала більш помірковану позицію стосовно двопалатного парламенту. Зокрема, представник комісії професор В.Погорілко пропонував створювати новий парламент поступово. Спочатку перетворити його в дійсно постійно

---

⁶⁸⁴ Про концепцію нової Конституції (Основного закону) Української РСР. Доповідь Голови Верховної Ради УРСР, голови Конституційної комісії Л.М.Кравчука // За вільну Україну. – Львів, 1991. – 17 травня. — С.3.

⁶⁸⁵ Вікторова С. Концепція Конституції: пошук триває / С. Вікторова // Голос України. – К., 1991. – 15 лютого. – С.3.

⁶⁸⁶ ЦДАГО України, ф.1, оп.32, спр.2905. – Арк.164.

⁶⁸⁷ ЦДАГО України, ф.1, оп.11, спр.2278. – Арк.11.

⁶⁸⁸ ЦДАГО України, ф.1, оп.32, спр.2900. – Арк.57.

діючий орган влади, чітко обмежити його повноваження, а потім, якщо ця система не виправдає себе, перейти до глибших перетворень⁶⁸⁹.

На засіданні Конституційної комісії 29 березня 1991 р. було вирішено прийняти за основу проект Концепції нової Конституції Української РСР, розроблений робочою групою конституційної комісії, доповнити його альтернативними положеннями зі спірних питань і передати на розгляд Верховної Ради УРСР⁶⁹⁰.

На прес-конференції Демократичної партії України, Партії демократичного відродження України (ПДВУ), Соціал-демократичної партії України 16 травня 1991 р. опозиційні сили висловили своє ставлення до можливості прийняття Концепції і самої Конституції. Домінувала думка про необхідність застосування позапарламентських методів, щоб досягти бажаного. Так, лідер ПДВУ В.Філенко зазначив: “якщо не буде позапарламентського тиску, то Концепція буде обговорюватися дуже довго”⁶⁹¹.

Комуністи вважали, що положення прийнятого за основу Конституційною комісією проекту Концепції нової Конституції були фактично спрямовані на заміну в республіці соціалістичного ладу на капіталістичний, відмову від радянської форми народовладдя, встановлення в Україні президентського режиму з практично необмеженими повноваженнями глави держави, на відрив України від Союзу РСР⁶⁹².

Комуністичний проект Концепції Основного закону був по суті ігнорований робочою групою Конституційної комісії. На думку Г.Крючкова, це пояснювалося тим, що робоча група в основному складалася з працівників секретаріату Верховної Ради, які стояли на політичних позиціях, близьких до опозиції. У такій поведінці працівників апарату політик вбачав вплив керівництва Верховної Ради і в тому числі Л.Кравчука⁶⁹³.

---

⁶⁸⁹ Писаренко С. Якою бути Конституції / С. Писаренко // Голос України. – К., 1991. – 26 січня. – С.11.

⁶⁹⁰ ЦДАГО України, ф.1, оп.32, спр.2900. – Арк.61.

⁶⁹¹ ЦДАГО України, ф.1, оп.32, спр.2905. – Арк.165.

⁶⁹² ЦДАГО України, ф.1, оп.32, спр. 2896.–Арк.5.

⁶⁹³ ЦДАГО України, ф.1, оп.32, спр. 2896. – Арк.118.

19 червня 1991 р. Верховна Рада затвердила постановою Концепцію нової Конституції України і доручила Конституційній комісії на основі Концепції підготувати проект нової Конституції України⁶⁹⁴.

Під час обговорення Верховною Радою питання про нову Конституцію України більшість наполягала на тому, що Декларацію про державний суверенітет не варто перетворювати на закон. Гостро критикувалася робота конституційної комісії. У зв'язку з цим демократ М.Косів зауважив: саме завдяки Л.Кравчукові вдалося відкинути спроби “групи 239” висловити недовіру Конституційній комісії⁶⁹⁵.

На референдум було винесено кілька питань, з приводу яких виникло протистояння більшості та опозиції: про назву держави, її символіку, про форму державного устрою і правління, про “соціалістичний вибір”. Але до референдуму внаслідок бурхливих подій серпня 1991 р. так і не дійшло⁶⁹⁶.

3 липня 1991 р. Концепція нової Конституції була оприлюднена. Незважаючи на певну новелізацію та більш чітку структуру майбутнього конституційного проекту, Концепція розвивала положення Декларації про державний суверенітет, зберігаючи значною мірою риси не Конституції незалежної держави, а республіки в складі СРСР. У державно-правовій сфері пріоритет надавався унітарному характеру держави, автономії Криму, розвитку інститутів громадянського суспільства, запровадженню поста Президента, незалежності судді⁶⁹⁷.

У підготовленій “Концепції нової Конституції України” значилося, що формою державного устрою України має стати унітарна республіка (як варіант – “Україна є унітарною державою, до складу якої можуть входити окремі національні адміністративно-територіальні одиниці”)⁶⁹⁸.

У розділі “Територіальний устрій” Концепції планувалося закріпити адміністративно-територіальний поділ України, який охоплював області, райони,

⁶⁹⁴ Постанова Верховної Ради Української РСР про Концепцію нової Конституції України. Концепція нової Конституції України // Відомості Верховної Ради УРСР. – 27 серпня 1991 року. – №35. – Ст.466. – С.987.

⁶⁹⁵ Гарань О.В. Убити дракона (З історії Руху та нових партій України) / О. Гарань. – К.: Либідь, 1993. – С.176.

⁶⁹⁶ Гарань О.В. Убити дракона (З історії Руху та нових партій України) / О. Гарань. – К.: Либідь, 1993. – С.176.

⁶⁹⁷ Авсеєвич В.П. Верховна Рада у конституційному процесі в Україні. 1990-1996 рр.: автореф. дис. на здобуття наук. ступеня канд. іст. наук: спец. 07.00.01 “Історія України” / В.П. Авсеєвич. – Запоріжжя, 2002. – С.9.

⁶⁹⁸ Концепція нової Конституції України. проект підготовлений робочою групою Конституційної Комісії Верховної Ради УРСР. – К.: В-ння ВР УРСР, 1991. – С.4.

національні адміністративно-територіальні одиниці, міста республіканського обласного і районного підпорядкування, селища міського типу і села, а також передбачити основні принципи територіальної організації республіки, виходячи з потреб економічного районування, визначення природничо-географічних зон, територій військових округів, лісництв, заповідників тощо⁶⁹⁹. Відзначимо, що з даного формулювання залишалось незрозумілим, які принципи територіальної організації ввійдуть у майбутню Конституцію.

Однак серед ряду невирішених питань Концепції нової Конституції, на думку голови Конституційної комісії Верховної Ради УРСР Л.Кравчука, залишалася потреба “предметно закріпити територіальну організацію України”⁷⁰⁰.

У Концепції пропонувався двопалатний парламент, але був й альтернативний варіант, який відповідав чинній однопалатній Верховній Раді України. Двопалатна структура Верховної Ради, на думку авторів пропозиції, мала зробити парламент більш кваліфікованим і враховувати в його роботі особливості та інтереси різних регіонів республіки, історичні та національно-етнічні відмінності. Законодавча влада в особі двопалатної Верховної Ради України, на думку юристів, мала б не тільки приймати закони, а й ефективно контролювати уряд⁷⁰¹. Крім того, збереження унітарної форми державного устрою України, на думку робочої комісії, було виправданим лише при створенні надійних механізмів забезпечення відмінностей територій, що мало бути досягнуто представництвом у Верховній Раді республіки Палати представників⁷⁰².

Палати згідно з Концепцією наділялися спільною і спеціальною компетенцією. Народна палата, що мала більш широкую представницьку основу, повинна була бути провідною у вирішенні законодавчих і фінансових питань.

---

⁶⁹⁹ Постанова Верховної Ради Української РСР про Концепцію нової Конституції України. Концепція нової Конституції України // Відомості Верховної Ради УРСР. – 27 серпня 1991 року. – №35. – Ст.466. – С.994-995; Концепція нової Конституції України. проект підготовлений робочою групою Конституційної Комісії Верховної Ради УРСР. – К.: В-ння ВР УРСР, 1991. – С.11-12.

⁷⁰⁰ Про концепцію нової Конституції (Основного закону) Української РСР. Доповідь Голови Верховної Ради УРСР, голови Конституційної комісії Л.М.Кравчука // Голос України. – К., 1991. – 15 травня. – С.2-3.

⁷⁰¹ Кампо В. Суверенітет і поділ влад / В. Кампо // Голос України. – К., 1991. – 12 квітня. – С.2.

⁷⁰² Концепція нової Конституції України. проект підготовлений робочою групою Конституційної Комісії Верховної Ради УРСР. – К.: В-ння ВР УРСР, 1991. – С.51.

При вирішенні колізій між обома палатами у цій сфері повторне рішення Народної палати мало бути остаточним⁷⁰³.

Палата Представників планувалася головною у вирішенні питань призначення вищих посадових осіб, надання громадянства, укладання міжнародних договорів тощо. Обидві палати конституційно мали бути рівноправні, але з правом пріоритетного вирішення певного кола питань, що врівноважували б їх діяльність⁷⁰⁴.

До одної з палат – Народної палати депутати мали обиратися на багатопартійній основі строком на 3 роки (варіант – 4 роки), склад другої – Палати Представників (сенату) формувався із рівного числа депутатів від областей, міст республіканського підпорядкування та Кримської Автономної Радянської Соціалістичної Республіки (по 3 представники) строком на 6 років по багатомандатних виборчих округах.

Члени Палати Представників мали обиратися на сесіях обласних і міських (міст республіканського підпорядкування) Рад народних депутатів, у роботі яких (з правом вирішального голосу) мали брати участь депутати-представники усіх місцевих рад областей, міст республіканського підпорядкування⁷⁰⁵.

Функцію представництва територіальних інтересів мала взяти на себе більш професійна Палата представників (сенат). Зокрема, розглянуті Народною платою законопроекти мали опрацьовуватися з юридичної точки зору Палатою Представників (сенатом).

Необхідність введення двопалатного парламенту також мотивували тим, що політичні нововведення повинні триматися на міцному фундаменті консерватизму, якому відповідає бікамералізм⁷⁰⁶.

---

⁷⁰³ Концепція нової Конституції України. проект підготовлений робочою групою Конституційної Комісії Верховної Ради УРСР. – К.: В-ння ВР УРСР, 1991. – С.15-16.

⁷⁰⁴ Про концепцію нової Конституції (Основного закону) Української РСР. Доповідь Голови Верховної Ради УРСР, голови Конституційної комісії Л.М.Кравчука // За вільну Україну. – Львів, 1991. – 17 травня. – С.3.

⁷⁰⁵ Концепція нової Конституції України. проект підготовлений робочою групою Конституційної Комісії Верховної Ради УРСР. – К.: В-ння ВР УРСР, 1991. – С.16-17.

⁷⁰⁶ Скиба В. Чи потрібен українській демократії двопалатний парламент / В. Скиба // Нова політика. – 1996. – №2. – С.5.

Основними аргументами проти такої структури Верховної Ради називалося можливе ускладнення роботи парламенту, поділ народних обранців на депутатів різного гатунку⁷⁰⁷.

Аргументи депутатів проти двопалатного законодавчого органу певною мірою вплинули і на позицію голови Конституційної комісії Л.Кравчука, який до того часу віддавав перевагу двопалатному парламенту⁷⁰⁸.

Розділ IV майбутньої Конституції мав бути присвячений правовому статусу Кримської Автономної Радянської Соціалістичної Республіки. Зокрема, передбачалося, що Кримська АРСР мала мати свою Конституцію, яка б відповідала Конституції Української РСР⁷⁰⁹.

Проектом Концепції передбачалося створення в областях місцевих адміністрацій, які б призначалися Президентом, а на рівні сілрад, селищ, міст і районів – функціонування місцевого самоврядування через представницькі органи Рад народних депутатів та їх виконавчі і розпорядчі органи. Така модель викликала критику частини депутатського корпусу, оскільки заперечувала принцип єдності системи Рад, положення Закону про місцеві ради народних депутатів та місцеве самоврядування.

У початковому проекті робочої комісії передбачалося створення місцевої державної влади, найбільш характерною особливістю якої мало бути гармонійне поєднання в ній функцій місцевого державного керівництва і функцій місцевого самоврядування, як територіальної самоорганізації громадян для вирішення всіх питань місцевого значення в межах законів та власної матеріально-фінансової бази. Органами місцевої влади мали залишатися Ради народних депутатів та їх виконавчі і розпорядчі органи⁷¹⁰.

---

⁷⁰⁷ Про концепцію нової Конституції (Основного закону) Української РСР. Доповідь Голови Верховної Ради УРСР, голови Конституційної комісії Л.М.Кравчука // Голос України. – К., 1991. – 15 травня. – С.2-3.

⁷⁰⁸ Заключне слово Голови Верховної Ради УРСР, голови Конституційної комісії Л.Кравчука // Голос України. – К., 1991. – 18 травня. – С.2.

⁷⁰⁹ Постанова Верховної Ради Української РСР Ради УРСР. – 27 серпня 1991 року. – №35. – Ст.466. – С.998.

⁷⁰⁹ Концепція нової Конституції України. про Концепцію нової Конституції України. Концепція нової Конституції України // Відомості Верховної Ради УРСР. – 27 серпня 1991 року. – №35. – Ст.466. – С.998.

⁷¹⁰ Концепція нової Конституції України. проект підготовлений робочою групою Конституційної Комісії Верховної Ради УРСР. – К.: В-ння ВР УРСР, 1991. – С.21.

Натомість окремі члени робочої групи виступали за проведення чіткого розмежування державної влади і місцевого самоврядування. Поєднання в особі одного й того ж органу (місцеві ради) функцій державної влади та місцевого самоврядування, вважали вони, призведе або до втрати місцевим самоврядуванням своєї головної властивості – самостійності і незалежності у розв’язанні питань місцевого значення, або ж до розхитування державних структур правління, порушення чітких зв’язків між різними ієрархічними його рівнями⁷¹¹. Зазначимо, що проект ЦК КПУ передбачав поділ функцій місцевого самоврядування та місцевої адміністрації між Радами і їх виконавчими комітетами⁷¹².

У підсумку згідно з “Концепцією нової Конституції України“, схваленої Верховною Радою Української РСР 19 червня 1991 року, за формою державного устрою Україна визнавалася “унітарною державою, до складу якої входить Кримська Автономна Радянська Соціалістична Республіка”⁷¹³.

Концепція Конституції розцінювалася як прогресивна завдяки складу робочої групи, яка на дві третини складалася з представників опозиції. ЦК КПУ на чолі з С.Гуренком висунув альтернативний проект, який у ключових положеннях абсолютно різнився з проектом Комісії.

Одразу після прийняття Концепції створена ЦК Компартії України робоча комісія, на випередження, доки не було розробок парламентської робочої групи, підготувала проект Конституції. На засіданні політбюро ЦК Компартії України 2 липня 1991 р. перший секретар С.Гуренко у зв’язку з цим зазначив: “Іти на Верховну Раду. Інакше, як нам показала практика роботи над Концепцією, ми просто-на-просто нічого не зробимо”. При цьому проект мав бути внесений не від ЦК, а депутатами-комуністами, щоб не було звинувачень у “торпедуванні роботи Конституційної комісії”⁷¹⁴.

---

⁷¹¹ Концепція нової Конституції України. проект підготовлений робочою групою Конституційної Комісії Верховної Ради УРСР. – К.: В-ння ВР УРСР, 1991. – С.47.

⁷¹² Про концепцію нової Конституції (Основного закону) Української РСР. Доповідь Голови Верховної Ради УРСР, голови Конституційної комісії Л.М.Кравчука // Голос України. – К., 1991. – 15 травня. – С.2-3.

⁷¹³ Концепція нової Конституції України (схвалена Верховною Радою Української РСР 19 червня 1991 р.) // Голос України. – 1991. – 3 липня. – С.12-13.

⁷¹⁴ ЦДАГО України, ф.1, оп.11, спр.2278. – Арк.48, 51.

На засіданні Політбюро ЦК Компартії України 2 липня 1991 р. було вирішено:

1) схвалити проведену групою науковців роботу по підготовці відповідно до Декларації про державний суверенітет України та схваленої Верховною радою УРСР Концепції проекту нової Конституції України. Доручити групі (Попович О.С., Крючков Г.К., Демидовський Г.Х.) внести в проект Конституції необхідні доповнення і зміни з урахуванням обміну думками, що відбувся на засіданні Політбюро ЦК Компартії України;

2) вважати за доцільне внести проект Конституції України у Верховну раду УРСР у порядку законодавчої ініціативи від групи народних депутатів УРСР – комуністів;

3) комісіям, відділам ЦК, Кримському рескомуні... розгорнути активну цілеспрямовану роботу навколо проекту Конституції України^{*715}.

12 червня 1991 р. проект нової Конституції України, підготовлений за дорученням ЦК Компартії України групою науковців, був надісланий для обговорення в обласні партійні організації, Кримський республіканський комітет КПУ і Київський міськком Компартії України⁷¹⁶.

Натомість обкоми Компартії України влітку 1991 р. віддали розпорядження своїм партійним організаціям розгорнути роботу по формуванню громадської думки на користь підготовленого ЦК Компартії України проекту Конституції і прив'язувати його до підписання Україною нового Союзного договору⁷¹⁷.

Проект Конституції зберігав чинний адміністративно-територіальний устрій, але забезпечував можливість утворювати національні адміністративно-територіальні одиниці – національні райони, національні селища і національні села (ст.13)⁷¹⁸.

---

* Особливу увагу слід було приділяти обґрунтуванню необхідності закріплення в новому Основному Законі радянської форми народовладдя.

⁷¹⁵ ЦДАГО України, ф.1, оп.11, спр. 2276 – Арк.2-3.

⁷¹⁶ ЦДАГО України, ф.1, оп.32, спр.2902. – Арк.1.

⁷¹⁷ ДАВО, ф.П-136, оп.88, спр.125. – Арк.34.

⁷¹⁸ ЦДАГО України, ф.1, оп.32, спр.2902. – Арк.11.

Згідно з цим проектом Кримська АРСР фактично отримувала повноваження суб'єкта федерації. Стаття 11 проекту надавала автономії можливість самостійно вирішувати всі питання внутрішнього життя, здійснювати на своїй території законодавчу, виконавчу, судову владу, інші повноваження, крім тих, які були віднесені до відання Української РСР. Кримська автономія отримувала право на власну Конституцію, яка, однак, мала відповідати Конституції України (ст.10)⁷¹⁹.

Основною ланкою місцевого самоврядування в проекті визнавалися ради народних депутатів, які мали об'єднувати, координувати і спрямовувати діяльність усіх інших ланок і форм місцевого самоврядування (ст.115)⁷²⁰.

Місцеві ради згідно з проектом, мали забезпечувати комплексний економічний і соціальний розвиток на своїй території, здійснювати контроль за додержанням законодавства, затверджувати місцеві бюджети і вести іншу економічну діяльність. Натомість виконавчі комітети місцевих рад мали здійснювати функції державного управління в межах їх компетенції і відповідної території⁷²¹ (ст.116, 117).

Комунисти в питанні про місцеві ради і місцеве самоврядування виходили з офіційної Концепції, що голова Ради є одночасно головою відповідного виконавчого комітету і повноважним представником Президента України, а також з того, що голова ради обирається безпосередньо населенням відповідної території (ст.116, 117)⁷²². Однак Компартія України не включила до проекту Конституції положення про те, що Президент затверджує або визнає повноваження голови ради, надаючи йому цим актом статус свого уповноваженого. Для надання таких повноважень Президенту комунисти не бачили підстав. На їх думку, легітимність новообраних керівників могла визначати Центральна виборча комісія, та й сам процес призначення однією особою кількох тисяч чоловік в межах країни міг бути ускладнений⁷²³.

---

⁷¹⁹ ЦДАГО України, ф.1, оп.32, спр.2902. – Арк.10-11.

⁷²⁰ ЦДАГО України, ф.1, оп.32, спр.2902. – Арк.55-56.

⁷²¹ ЦДАГО України, ф.1, оп.32, спр.2902. – Арк.57.

⁷²² ЦДАГО України, ф.1, оп.32, спр.2902.–Арк.57.

⁷²³ ЦДАГО України, ф.1, оп.11, спр.2278. – Арк.8.

У цих умовах представники опозиції пропонували вивести своїх представників зі складу Конституційної комісії, сформувавши конституційну комісію Народної Ради, виробити повний текст Конституції і винести його разом з проектом Компартії України на референдум⁷²⁴.

Попри всі недоліки, Концепція уможливила продовження роботи робочої групи, куди тепер перемістився епіцентр конституційної діяльності та Конституційної комісії в цілому.

З часу прийняття Акту проголошення незалежності України державотворчі процеси, а отже і розробка та прийняття нової Конституції, набули нового змісту, пов'язаного з існуванням України як незалежної держави, суб'єкта міжнародного права⁷²⁵.

За таких умов конституційний процес зменшив напругу політичного протистояння. Наступив період активного науково-теоретичного пошуку й апробації розроблених варіантів Конституції та конкретних конституційних норм.

Зокрема, наукова конференція “Теоретичні проблеми Концепції нової Конституції”, яка відбулася 10-11 жовтня 1991 р. у Львівському університеті за пропозицією голови Івано-Франківської обласної ради М.Яковини запропонувала реорганізувати радянську систему влади на місцях у три самостійні структури: місцеве самоврядування, регіональне самоврядування з обмеженою законодавчою автономією областей і місцеву державну адміністрацію⁷²⁶. Відзначимо, що визначення “ регіональне самоврядування з обмеженою законодавчою автономією областей” більшою мірою стосувалося федеративного, аніж унітарного устрою держави.

Після обрання Л. Кравчука Президентом України, співголовою Конституційної комісії став І.Плющ – новий голова Верховної Ради України⁷²⁷. 29 січня

---

⁷²⁴ Базелюк М. Тільки суверенітет (Інтерв'ю з народним депутатом Верховної Ради України Т.Стецьківим) / М. Базелюк // За вільну Україну. – Львів, 1991. – 21 червня. – С.2.

⁷²⁵ Писаренко С. Не ставте воза поперед коня / С. Писаренко // Голос України. – К., 1992. – 8 квітня. – С.12; Авсеєвич В.П. Верховна Рада у конституційному процесі в Україні. 1990-1996 рр.: автореф. дис. на здобуття наук. ступеня канд. іст. наук: спец. 07.00.01 “Історія України” / В.П. Авсеєвич. – Запоріжжя, 2002. – С.10.

⁷²⁶ Павленко О. Концепція нової Конституції України / О. Павленко // Республіканець. – 1992. – №3. – С.44-45.

⁷²⁷ Бурчак Ф. Конституційний марафон завершено / Ф. Бурчак // Політика і час. – 1996. – №9. – С.22.

1992 р. Конституційна комісія розробила оновлений проект, який після правової експертизи та гострих дебатів у стінах парламенту було внесено на всенародне обговорення⁷²⁸.

Документ пройшов міжнародну експертизу. Консультативно-дорадча рада при Президії Верховної Ради України та Центрально-Європейський університет у Празі організували в рамках фонду “Відродження” міжнародний семінар “Конституційне будівництво в Україні”. У ньому взяли участь провідні вчені із права США, ФРН, Угорщини, Чехословаччини⁷²⁹.

Під час розгляду проекту нової Конституції у Верховній Раді України 30 червня 1992 р. депутатів найбільше хвилювало, що голів управ мав призначати Президент і парламент мав бути двопалатним, висловлювалися побоювання щодо земельного чи федерального устрою України тощо.

Натомість один з авторів проекту, професор Л.Юзьков заперечив пов’язаність двопалатної структури парламенту з можливим моделюванням у майбутньому федеративного устрою України. Науковець зазначив, що “якби й справді це було так, то від ідеї двопалатного парламенту варто було б відмовитися”. На його думку, двопалатний парламент був потрібен для узгодження загальнодержавних і регіональних самоврядних інтересів, а також для забезпечення змагального, високого рівня професіоналізму в розробці та прийнятті законопроектів, необхідної дії механізмів стримувань і противаг⁷³⁰.

Л.Кравчук як голова Конституційної комісії України під час виступу 30 червня 1992 р. в парламенті зазначив: “Проект Конституції виходить з того, що Україна є унітарною державою. А тому основними принципами її територіального устрою закріплюється єдність, неподільність, недоторканість і цілісність державної території. Стосовно ж федеративного устрою,... то пору-

---

⁷²⁸ Авсеєвич В.П. Верховна Рада у конституційному процесі в Україні. 1990-1996 рр.: автореф. дис. на здобуття наук. ступеня канд. іст. наук: спец. 07.00.01 “Історія України” / В.П. Авсеєвич. – Запоріжжя, 2002. – С.10.

⁷²⁹ Писаренко С. Що готує нам одинадцята? / С. Писаренко // Голос України. – К., 1992. – 30 червня. – С.3.

⁷³⁰ Писаренко С. Народжується Конституція – народжується істина / С. Писаренко // Голос України. – К. 1992. – 1 липня. – С.2.

шувати сьогодні дане питання передчасно. Разом з тим не можна не зауважити, що нинішній територіальний устрій потребує радикального удосконалення”⁷³¹.

Згідно з проектом Конституції України також встановлювалося, що до Конституції не можуть бути внесені зміни і доповнення, якщо вони спрямовані проти національної незалежності і територіальної цілісності України та на зміну конституційного ладу⁷³².

Співголова Конституційної комісії І.Плющ не дав однозначної оцінки в питанні державного устрою. Він за умови збереження засад соборності і територіальної цілісності допускав, що на певному етапі “ми прийдемо до необхідності запровадження федеративних засад побудови державного устрою” і доведеться відмовитися від обласного поділу території і перейти на земельний устрій з певними елементами федералізації України⁷³³.

Ускладнення в роботі Конституційної комісії викликало визначення статусу Криму в унітарній державі. Ця проблема розв’язувалася в окремій главі “Автономна Республіка Крим”, де було записано, що це є державно-територіальна організація влади і самоврядування населення Криму, який є складовою частиною України⁷³⁴.

У проекті Конституції України були закладені положення, спрямовані на реформування організації державної влади та самоврядування на місцях. На думку Л.Кравчука, ключовою ідеєю цієї реформи мало стати роздержавлення місцевих рад всіх рівнів, перетворення їх в органи місцевого (в селах, селищах, містах) і регіонального (в районах і областях) самоврядування, звільнення від виконання невластивих їм державних функцій та зосередження їх зусиль на вирішенні питань місцевого життя.

---

⁷³¹ Доповідь Президента України, Голови Конституційної Комісії України Л.М.Кравчука на сесії Верховної Ради України 30 червня 1992 р. // Голос України. – К., 1992. – 13 липня. – С.6.

⁷³² Доповідь Президента України, Голови Конституційної Комісії України Л.М.Кравчука на сесії Верховної Ради України 30 червня 1992 р. // Голос України. – К. 1992. – 13 липня. – С.6.

⁷³³ Виступ Голови Верховної Ради України, співголови комісії по розробці нової Конституції України І.Плюща // Голос України. – К., 1992. – 2 липня. – С.3.

⁷³⁴ Писаренко С. Що готує нам одинадцять? / С. Писаренко // Голос України. – К., 1992. – 30 червня. – С.3.

Іншою новацією було утворення на регіональному рівні (в районах і областях) органів виконавчої влади та послідовне розмежування їх функцій і повноважень з органами місцевого і регіонального самоврядування⁷³⁵.

У зв'язку з цим місцеві державні адміністрації, очолювані представниками Президента України, згідно з проектом Конституції України передбачалося перейменувати на обласні (земельні) і районні управи, а представників Президента України – на голів вказаних управ без суттєвих змін їх правового статусу. Це зумовлювалося тим, що термін “місцева державна адміністрація” надто широкий для передачі змісту діяльності місцевого органу виконавчої влади⁷³⁶.

Місцеві органи державної виконавчої влади не мали обиратися, а створюватися Президентом України. Органи ж місцевої влади повинні були обиратися безпосередньо громадянами, але для рад регіонального рівня пропонувався непрямий порядок виборів. Це дозволило б перетворити районні й обласні ради в органи представництва не тільки населення, а й створюваних громадянами органів місцевого самоврядування базового рівня⁷³⁷.

Основною позицією, за якою проект не узгоджувався з її Концепцією 1991 р., було положення щодо структури парламенту. У проекті Конституції України, підготовленому Конституційною комісією і винесеному Верховною Радою України на всенародне обговорення в липні 1992 р., передбачалось утворення Національних Зборів України як єдиного органу законодавчої влади в складі двох палат: Ради депутатів, як органу представництва всього народу України як єдиного юридичного цілого і Ради Послів як органу “територіального представництва” в Україні⁷³⁸.

Західні експерти під час міжнародного симпозиуму “Конституція незалежної України” (3-5 липня 1992 р.) виступили проти двопалатності Національ-

⁷³⁵ Доповідь Президента України, Голови Конституційної Комісії України Л.М.Кравчука на сесії Верховної Ради України 30 червня 1992 р. // Голос України. – К., 1992. – 13 липня. – С.6.

⁷³⁶ Доповідь Президента України, Голови Конституційної Комісії України Л.М.Кравчука на сесії Верховної Ради України 30 червня 1992 р. // Голос України. – К., 1992. – 13 липня. – С.6.

⁷³⁷ Доповідь Президента України, Голови Конституційної Комісії України Л.М.Кравчука на сесії Верховної Ради України 30 червня 1992 р. // Голос України. – К., 1992. – 13 липня. – С.6.

⁷³⁸ Мартиненко П. Бікамеризм як аспект демократичного представництва / П. Мартиненко // Політичний календар. Інформаційно-аналітичний огляд. – 2003. – №2. – С.8.

них Зборів. Так, суддя позовного суду Канади В.Тарнопольський категорично стверджував, що унітарній державі друга палата не потрібна. Учасники симпозиуму заперечували також проти права президента призначати та звільняти з посади голів обласних (земельних) і міських (міста Києва і Севастополя) управ, а також свого представника в Криму⁷³⁹.

Всенародне обговорення проекту Конституції проходило з 15 липня по 11 грудня 1992 р. У ньому взяло участь 188900 громадян України, 20 обласних, 114 міських, районних, селищних і сільських рад, 128 об'єднань громадян і 2394 трудових колективи. Загалом до Верховної Ради України надійшло 47320 пропозицій і зауважень⁷⁴⁰.

Наприклад, академік Академії правових наук М.Орзіх, аналізуючи проект Конституції від 15 липня 1992 р., виступив проти федералізації України як шляху до балканізації (ланцюга безперервного дроблення) і ліванізації (національної паспортизації). Натомість оптимальною для України моделлю державного устрою він вважав унітарну конституційно децентралізовану державу з автономією – Республікою Крим. Для формування в Україні унітарної децентралізованої держави вчений пропонував замінити області на реально усталені (економічно, демографічно, культурологічно тощо) 4-6 регіонів (Центрально-Український, Донецький, Причорноморський, Західний); конституційно визнати територіальні колективи, що не збігаються зі складом населення. Крім того, М.Орзіх пропонував трансформувати в конституційні норми основні принципи організації та діяльності органів місцевого самоврядування⁷⁴¹.

Представники місцевих органів влади виступали проти виключення місцевих рад народних депутатів із системи державної влади і вимагали переробки розділів проекту Конституції, присвячених місцевим органам виконавчої влади та регіональному самоврядуванню на таких засадах:

---

⁷³⁹ Сидоренко Б., Бень А., Лабунський В. Західні та українські експерти аналізують проект нового Основного Закону / Б.Сидоренко, А. Бень, В. Лабунський // Голос України. – К., 1992. – 8 серпня. – С.3.

⁷⁴⁰ Авсеєвич В.П. Верховна Рада у конституційному процесі в Україні. 1990-1996 рр.: автореф. дис. на здобуття наук. ступеня канд. іст. наук: спец. 07.00.01 “Історія України / В.П. Авсеєвич. – Запоріжжя, 2002. – С.11.

⁷⁴¹ Орзіх М. Не допустити ефекту “балканізації” / М. Орзіх // Голос України. – К., 1993. – 6 липня. – С.3.

– єдина система рад як органів державної виконавчої і представницької влади. Кожен рівень рад повинен бути наділений своїми повноваженнями стосовно управління підвідомчими територіями. Незаконні рішення припиняються прокуратурою до прийняття рішення судом;

– ради формують єдині виконавчі органи на даній території. Сільські, селищні, міські ради формують їх безпосередньо, районні та обласні ради висувають для затвердження Президенту України кандидатури голів місцевої та виконавчої влади⁷⁴².

Позицію регіональних органів влади висловлював голова Івано-Франківської облради М.Яковина. Він вважав, що соборність держави має доповнюватися проігнорованою в проекті Конституції регіональною нормотворчою автономією, тобто правом обласних органів регіонального самоврядування приймати нормативно-правові акти з проблем регіональної економіки, освіти, культури, охорони природи, громадського порядку тощо.

Ця концепція виходила з того, що в регіоні (області) було б три владні структури: державна адміністрація, регіональне та місцеве самоврядування, які б мали діяти під ефективним парламентським і судовим контролем. Об'єкти управління цих трьох владних структур мали б формуватися за формами власності: державної, комунальної і регіональної⁷⁴³.

Місцева держадміністрація повинна була координувати діяльність і керувати структурами, які б не підлягали децентралізації. Голови держадміністрацій мали б надійно захищатися державою від регіональних впливів: призначатися і звільнятися Президентом України за погодженням з парламентом.

Регіональне самоврядування здійснювалось би в межах регіонів (областей) безпосередньо шляхом регіональних референдумів і через органи регіонального самоврядування, що будували б свою діяльність на засадах розподілу функцій і повноважень між їх представницькими та виконавчими органами. На думку М.Яковини, важливо було зберегти за органами виконавчої влади, за

---

⁷⁴² Не загострюймо ситуацію. Лист голів районної та міських рад народних депутатів Сумської області // Голос України. – К., 1992. – 11 вересня. – С.2.

⁷⁴³ Яковина М. Унітарна, децентралізована / М. Яковина // Голос України. – К., 1992. – 31 жовтня. – С.3.

погодженням з національним парламентом право розпуску представницьких і виконавчих органів регіонального самоврядування.

На відміну від регіонального місцевого самоврядування повинно було бути зорієнтоване на виконавчо-розпорядчі функції без розподілу повноважень між представницькими і виконавчими структурами⁷⁴⁴.

Одночасно М.Яковина розмежовував регіональне самоврядування і федеративні системи, бо “регіональне самоврядування – це здійснення управління щодо певного кола регіональних об’єктів власності, інших питань на основі делегованих йому державою повноважень, які можуть самою державою переглядатися”. Натомість, на його думку, суб’єкт федерації – це легітимне, недоторкане, цільне і неподільне державне утворення, яке джерелом влади має не просто населення, а сам народ⁷⁴⁵.

Значну увагу конституційному процесу приділила Демократична партія України. Зокрема, ухвалою Національної ради ДемПУ від 13 вересня 1992 р. проект Конституції, схвалений Верховною Радою, розцінювався як такий, що “загалом закладає добру юридичну основу для встановлення демократичної правової держави і громадянського суспільства”⁷⁴⁶.

ДемПУ внесла ряд своїх пропозицій щодо проекту Конституції, які стосувалися, серед іншого й проблем соборності. Отже, партія пропонувала:

- зафіксувати державний статус української мови;
- новий парламент мав називатися Народна Рада і бути однопалатним, бо такий тип парламенту “логічний в умовах унітарної держави і певної довільності теперішнього адміністративно-територіального поділу”;
- чіткіше визначити “розподіл повноважень владних структур по вертикалі, зокрема рад, які в проекті постають владою не лише представницькою а й виконавчою. Проводити тільки прямі вибори голів органів місцевого та регіонального самоврядування”⁷⁴⁷.

---

⁷⁴⁴ Яковина М. Унітарна, децентралізована / М. Яковина // Голос України. – К., 1992. – 31 жовтня. – С.3.

⁷⁴⁵ Яковина М. Унітарна, децентралізована / М. Яковина // Голос України. – К., 1992. – 31 жовтня. – С.3.

⁷⁴⁶ ЦДАГО України, ф.272, оп.1, спр.5. – Арк.45.

⁷⁴⁷ ЦДАГО України, ф.272, оп.1, спр.5. – Арк.45.

У процесі обговорення проекту на Національній раді звучали і більш радикальні пропозиції. Так, С.Губар зауважував, що в “Конституції немає бути згадки про національно-територіальні одиниці – лише для кримських татар”⁷⁴⁸.

Після всенародного обговорення проект активно доопрацьовувався, хоча пропорційність чисельності зауважень та їх урахування при підготовці документу не збігалися. На цьому етапі важливу роль у його вдосконаленні відіграла діяльність авторського колективу, який опрацьовував положення. До його складу входили відомі фахівці-юристи Ю.М.Грошевий, А.П.Заєць, М.І.Козюбра, В.В.Копейчиков, А.Р.Мацюк, Є.А.Тихонова, В.І.Шишкін, М.В.Цвік, Л.П.Юзьков. Від самого початку увага концентрувалася навколо правового статусу людини і громадянина, суті суспільства, яке моделювалось проектом Конституції; суті, форми і змісту здійснення народовладдя. Важливе місце посідала проблема розподілу владних повноважень⁷⁴⁹.

Керівництво України встановило кінець 1992 р. як крайній строк для розробки, розгляду і прийняття нової Конституції, але зіткнулося з відсутністю політичного консенсусу⁷⁵⁰.

У зв'язку з конституційною кризою ряд українських політичних партій (ДемПУ, УРП, Соціал-демократична партія України, Партія зелених України, ПДВУ, НРУ, Конституційно-демократична партія, Ліберальна партія України, Партія справедливості, Ліберально-демократична партія України, Національно-консервативна партія України, Українська партія шанувальників пива) звернулися в 1992 р. до Президента України з ініціативою створити Національний Конституційний Комітет. Політики закликали главу держави винести на Всеукраїнський референдум 26 вересня 1992 р. питання про скликання Конституції (Установчих) Зборів, а також зібрати нараду

---

⁷⁴⁸ ЦДАГО України, ф.272, оп.1, спр.5. – Арк.9.

⁷⁴⁹ Авсеєвич В.П. Верховна Рада у конституційному процесі в Україні. 1990-1996 рр.: автореф. дис. на здобуття наук. ступеня канд. іст. наук: спец. 07.00.01 “Історія України” / В.П. Авсеєвич. – Запоріжжя, 2002. – С.11.

⁷⁵⁰ Фьюти Б.А. Украина: желаемое и действительное / Б.А. Фьюти // Конституционное право: восточноевропейское обозрение. – 1993. – №1. – С.19.

представників політичних партій для обговорення порядку прийняття нової Конституції України⁷⁵¹

З метою активізації конституційного процесу український парламентарій С.Головатий на I Міжнародному конгресі українських юристів у жовтні 1992 р. закликав шляхом прямого голосування скликати Установчі збори, які мали перебрати на себе функцію розробки і прийняття Основного Закону. Така ідея мотивувалася завантаженістю парламенту соціально-економічними питаннями, домінуванням комуністів і можливим швидким розпуском парламенту⁷⁵².

Структура управління, особливо принцип поділу повноважень між центром і місцевими органами, стали ключовими політичними питаннями. Первісний варіант нової Конституції передбачав унітарну форму правління. У кожній області Президенту надавалося право призначати своїх представників, які б слідкували за виконанням рішень виконавчої влади. Запропонована схема структури влади зустріла спротив на обласному рівні, де місцеве керівництво вимагало самоуправління.

Інший запропонований варіант передбачав прямі вибори представників Президента, а не їх призначення. Таким чином, наглядові функції змінювалися, і роль представників зводилася до узгодження політики місцевої влади з виконавчою владою.

Крім того, через непримириму позицію Криму і деяких великих областей, концепція обласної і регіональної автономії була прийнята без прив'язки до федеративного устрою, який розумівся саме цією концепцією. Натомість більшість в уряді і парламенті ставила найвище єдність і територіальну цілісність України, а право областей на самоуправління, інші рішення щодо федералізації розглядалися як потенційна загроза територіальній цілісності України⁷⁵³.

Навіть прихильники федеративного устрою вважали, що в умовах утвердження незалежності і проведення економічних реформ федералізація є перед-

---

⁷⁵¹ ЦДАГО України, ф.272, оп. 1, спр.41. – Арк.29.

⁷⁵² Фьюти Б.А. Украина: желаемое и действительное / Б.А. Фьюти // Конституционное право: восточноевропейское обозрение. – 1993. – №1. – С.21.

⁷⁵³ Фьюти Б.А. Украина: желаемое и действительное / Б.А. Фьюти // Конституционное право: восточноевропейское обозрение. – 1993. – №1. – С.20.

часною. Саме тому вони виступали за двопалатний парламент, який би сприяв демократичності політичного режиму і повноцінній реалізації самобутності регіонів⁷⁵⁴.

За результатами обговорення до конституційного проекту були внесені суттєві зміни, і 27 травня 1993 р. його знову було внесено на розгляд Верховної Ради України. Проведене в парламенті обговорення стосувалося переважно питань гарантування прав людини, розподілу влади, державної мови і символіки. Компромісу з багатьох питань, зважаючи в першу чергу на відродження лівих сил, досягти не вдалось, і розгляд проекту було перенесено⁷⁵⁵.

У проектах Конституції 1993 р. пропонувалися різні шляхи обрання депутатів обласних і районних рад. Один з них пропонував, щоб радники обласних (земельних) і районних рад обиралися виборцями областей (земель) і районів терміном на 5 років.

Критики цього варіанту обрання депутатів вважали, що населення міст, селищ, сіл, розташованих на території областей і районів, де мав проводитися прямий порядок виборів до рад регіонального рівня, залишалося поза процесом територіальної самоорганізації, а тим більше поза процедурою формування власних органів для самостійного вирішення питань місцевого життя. Натомість пропонувалося обирати радників до обласних (земельних) і районних рад терміном на 5 років міськими, селищними і сільськими радами, що дало б можливість перетворити обласні і районні ради в представницькі органи не тільки населення, проживаючого в цілому на території цих рад, але й створюваних ними органів місцевого самоврядування базового рівня⁷⁵⁶.

26 жовтня 1993 р. комісією було подано на розгляд парламенту новий проект, який за рішенням парламенту було опубліковано в пресі. На цей час Президентська адміністрація сформувалася, значно посилила вплив і тим самим виявила значно більшу зацікавленість у конституційному закріпленні своїх

---

⁷⁵⁴ Сташук В. Якою буде нова Конституція України? / В. Сташук // Політологічні читання. – 1992. – №2. – С.54.

⁷⁵⁵ Авсеєвич В.П. Верховна Рада у конституційному процесі в Україні. 1990-1996 рр.: автореф. дис. на здобуття наук. ступеня канд. іст. наук: спец. 07.00.01 “Історія України” / В.П. Авсеєвич. – Запоріжжя, 2002. – С.11.

⁷⁵⁶ Грицяк І. Міське і регіональне самоврядування (спроба окреслення “української моделі” за проектом Конституції України) / І. Грицяк // Республіканець. – 1993. – №6. – С.54.

владних повноважень, що викликало спротив зі сторони Верховної Ради України⁷⁵⁷.

На суд народних обранців знову було запропоновано модель двопалатного парламенту, який складався б з Державної ради та Ради територій із загальною назвою Всенародна Рада. В основному повноваження законодавчої гілки влади закріплювалися ті ж, що й у попередніх проектах Основного Закону⁷⁵⁸.

Проте, усвідомлюючи складність проходження через парламент запропонованого та альтернативних проектів Конституції, Президент України Л.Кравчук та частина народних депутатів все більше веде мову про “Малу Конституцію”, яка за прикладом Польщі повинна була регулювати основи організації державної влади. Усе ж завершеності дана ідея так і не знайшла⁷⁵⁹.

Тоді вельми м’який, виходячи з обсягу президентських повноважень, проект був неодноразово “правлений” Верховною Радою, та й Л.Кравчук, впевнений у своєму переобранні над другий строк, не особливо наполягав на ухваленні “Малої Конституції”⁷⁶⁰.

У результаті після 26 жовтня 1993 р. реальний конституційний процес в Україні було призупинено. Питання про підготовку Конституції жодного разу не вносилося до порядку денного пленарних засідань Верховної Ради України чи навіть постійних комісій. Водночас у громадських та наукових колах конституційна дискусія тривала: проводилися науково-практичні конференції, “круглі столи”, семінари в царині конституційного права⁷⁶¹.

Достроковий розпуск Верховної Ради України припинив діяльність Конституційної комісії. Після нових виборів парламенту і Президента України 10 листопада 1994 р. конституційний процес було відновлено. Верховна Рада

---

⁷⁵⁷ Авсеєвич В.П. Верховна Рада у конституційному процесі в Україні. 1990-1996 рр.: автореф. дис. на здобуття наук. ступеня канд. іст. наук: спец. 07.00.01 “Історія України”/ В.П. Авсеєвич. – Запоріжжя, 2002. – С.11.

⁷⁵⁸ Еволюція влади [літопис новіт. історії України, 1991-2007 рр.] / А.Горлов, В.Корольок, С.Лавренюк, Ю.Шевчук. – К.: ВАТ “Вид-во “Київська правда”, 2008. – С.35.

⁷⁵⁹ Авсеєвич В.П. Верховна Рада у конституційному процесі в Україні. 1990-1996 рр.: автореф. дис. на здобуття наук. ступеня канд. іст. наук: спец. 07.00.01 “Історія України”/ В.П. Авсеєвич. – Запоріжжя, 2002. – С.11-12.

⁷⁶⁰ Білоус А. Конституційний процес в Україні: проблеми і перспективи / А. Білоус // Нова політика. – 1996. – №1. – С.5.

⁷⁶¹ Томенко М.В. Самоозначення України: від історії до політики (державна стратегія сучасної України в контексті історичних традицій та світового досвіду). Монографія / М.В. Томенко. – К.: Заповіт, 1998. – С.107.

України затвердила новий склад Конституційної комісії, до якого увійшли представники всіх трьох гілок влади. Співголовами цієї нової комісії стали Президент України Л.Кучма і Голова Верховної Ради України О.Мороз⁷⁶². Важливо, що в основу її роботи було покладено проект Конституції в редакції від 26 жовтня 1993 р., який відрізняв високий ступінь демократизму і збалансованості влад⁷⁶³.

Під час початку роботи нової Конституційної комісії в листопаді 1994 р. Президент України Л.Кучма проголосив: “Подальше зволікання з конституційною реформою і прийняття нової Конституції буде нічим не виправданою політичною помилкою. Відповідальність за яку нестимуть і Верховна Рада України, і Президент, і Конституційна комісія”⁷⁶⁴.

Уже перші засідання нової Конституційної комісії, що відбулись 28 листопада і 27 грудня 1994 р., довели її неспроможність зрушити з місця конституційний процес. Політичні дискусії під час її засідань дедалі більше поглиблювали конституційну кризу⁷⁶⁵.

Втративши надію на швидке прийняття нової Конституції, Президент України 22 грудня 1994 р. вніс до Верховної Ради України законопроект під назвою “Конституційний Закон України про державну владу і місцеве самоврядування в Україні”. Йшлося передусім про те, щоб на конституційному рівні врегулювати відносини між законодавчою і виконавчою владою, визначити повноваження кожної з них, передбачити механізми взаємного контролю⁷⁶⁶.

Цей документ обговорювався в парламенті разом із запропонованим О.Морозом проектом Закону “Про місцеві ради народних депутатів”. Фактично це була боротьба за одну з моделей влади – радянську, яка визначала концентрацію владних повноважень у рад різних рівнів та їх виконавчих комітетів, та президентську, яка передбачала перетворення рад в органи

---

⁷⁶² Бурчак Ф. Конституційний марафон завершено / Ф. Бурчак // Політика і час. – 1996. – №9. – С.23.

⁷⁶³ Авсеєвич В.П. Верховна Рада у конституційному процесі в Україні. 1990-1996 рр.: автореф. дис. на здобуття наук. ступеня канд. іст. наук: спец. 07.00.01 “Історія України”/ В.П. Авсеєвич. – Запоріжжя, 2002. – С.12.

⁷⁶⁴ Конституційний процес відновлено // Голос України. – К., 1994. – 30 листопада. – С.1-2.

⁷⁶⁵ Бурчак Ф. Конституційний марафон завершено / Ф. Бурчак // Політика і час. – 1996. – №9. – С.23.

⁷⁶⁶ Бурчак Ф. Конституційний марафон завершено / Ф. Бурчак // Політика і час. – 1996. – №9. – С.23.

місцевого самоврядування, формування стійкої вертикалі виконавчої влади, яка повинна була змінити виконкоми рад різних рівнів⁷⁶⁷.

У проекті закону “Про державну владу і місцеве самоврядування в Україні” місцеве самоврядування обмежувалося лише рівнем сіл, селищ і міст, а в районах і областях мали діяти місцеві органи державної виконавчої влади – районні та обласні державні адміністрації. Законопроект зберігав районні та обласні ради, але не як органи місцевого самоврядування, а як представницькі органи з обмеженими повноваженнями, значна частина яких передавалася державним адміністраціям. Юристи піддавали таку модель критиці, оскільки ці органи мали б створюватися або в системі місцевого самоврядування, або в системі органів законодавчої влади⁷⁶⁸

18 травня 1995 р. за пропозицією Президента України Закон України “Про державну владу і місцеве самоврядування в Україні” був прийнятий, однак він, попри створення спільної узгоджувальної комісії, не набрав необхідної кількості голосів для набуття статусу конституційного⁷⁶⁹.

Постало питання про можливість розв’язання цієї проблеми шляхом укладення Конституційного договору, який, не скасовуючи чинної Конституції, на основі взаємної домовленості між парламентом і Президентом на час прийняття нової Конституції регулював відносини між законодавчою і виконавчою владою. 8 червня 1995 р. Верховна Рада України 240 голосами проти 81 схвалила пропозицію укласти Конституційний договір “Про основні засади організації та функціонування державної влади і місцевого самоврядування в Україні на період до прийняття нової Конституції України”, а також схвалила і сам текст Конституційного договору⁷⁷⁰.

У результаті Президент отримав більш широкі владні повноваження, можливість предметніше впливати на формування виконавчої влади як в цент-

---

⁷⁶⁷ Авсеєвич В.П. Верховна Рада у конституційному процесі в Україні. 1990-1996 рр.: автореф. дис. на здобуття наук. ступеня канд. іст. наук: спец. 07.00.01 “Історія України”/ В.П. Авсеєвич. – Запоріжжя, 2002. – С.12.

⁷⁶⁸ Мацюк А. Жодний закон не може замінити Конституцію / А. Мацюк // Голос України. – К., 1995. – 22 лютого. – С.3.

⁷⁶⁹ Авсеєвич В.П. Верховна Рада у конституційному процесі в Україні. 1990-1996 рр.: автореф. дис. на здобуття наук. ступеня канд. іст. наук: спец. 07.00.01 “Історія України”/ В.П. Авсеєвич. – Запоріжжя, 2002. – С.12.

⁷⁷⁰ Бурчак Ф. Конституційний марафон завершено / Ф. Бурчак // Політика і час. – 1996. – №9. – С.24.

рі, так і на місцях та реалізовувати сформульовану концепцію радикальних економічних реформ. Верховна Рада України, котра на цей час структурувалась, отримала час для узгодження позицій різних політичних сил та прийняття за умов зростаючої активності виконавчої влади Конституції України, де були б враховані і її інтереси⁷⁷¹.

Президент також отримав право одноосібного призначення всього складу Кабінету Міністрів, половини членів Конституційного суду і зняття зі своїх посад обраних населенням голів обласних адміністрацій. Останні отримали великі права розпоряджатися землею і ресурсами, а за представницькими органами регіонального рівня збереглися лише планово-бюджетні функції⁷⁷².

У 1995 р. в Конституційну комісію був поданий розроблений Християнсько-демократичною партією України (ХДПУ) проект Конституції. У ньому ХДПУ пропонував поряд з існуванням унітарної української держави двопалатний парламент – Національні збори України.

До палати депутатів як однієї з палат парламенту, за проектом християн-демократів, обиралися б члени відповідно до кількості населення. Натомість, щоб одна територія України не мала більшого представництва, ніж інша, створювався Сенат (друга палата Національних зборів), у якому кожна область була б представлена рівною кількістю сенаторів⁷⁷³.

Передбачалося, що Палата депутатів складатиметься з 303 депутатів. Половина Палати депутатів (150 депутатів) мала обиратися за одномандатними округами, а половина – за партійними списками. З місця резервувалося для представників кримськотатарського народу, оскільки вони не проживали компактно, не мали більшості в жодному з можливих територіальних округів і могли б обиратися на трьох національних округах у межах автономної республіки Крим⁷⁷⁴.

---

⁷⁷¹ Авсеєвич В.П. Верховна Рада у конституційному процесі в Україні. 1990-1996 рр.: автореф. дис. на здобуття наук. ступеня канд. іст. наук: спец. 07.00.01 "Історія України"/ В.П. Авсеєвич. – Запоріжжя, 2002. – С.12-13.

⁷⁷² Білоус А. Конституційний процес в Україні: проблеми і перспективи / А. Білоус // Нова політика. – 1996. – №1. – С.5.

⁷⁷³ Костицький В. Нова Конституція у баченні ХДПУ / В. Костицький // Право України. – 1995. – №11. – С.19-21.

⁷⁷⁴ Костицький В. Нова Конституція у баченні ХДПУ / В. Костицький // Право України. – 1995. – №11. – С.21.

У VII розділі конституційного проекту християнських демократів закладалася оригінальна система адміністративно-територіального поділу України та організації державної влади і самоврядування на місцях. Для здійснення державної влади і самоврядування в регіонах територія України поділялася на землі, повіти, міста, містечка і села.

На рівні земель, яких мало бути дещо більше від кількості областей, здійснення державної влади покладалося на земельні Ради та земельні управи, які діяли за принципом поділу функцій на представницькі і виконавчі, тобто земельні управи не були виконавчими органами земельних Рад⁷⁷⁵.

Новим був інститут префектів. Префект за проектом – це посадова особа на рівні області, яка мала проводити загальнодержавну політику, координувати роботу силових структур (МВС, СБУ, Державного митного контролю та ін.), не втручаючись у діяльність управи. Існування інституту префектур мало забезпечувати узгодження господарської самостійності земель та політичних інтересів держави⁷⁷⁶.

У межах адміністративно-територіальних одиниць на рівні міст, містечок і сіл мало діяти самостійне в економічному, фінансовому й адміністративному відношенні муніципальне самоврядування, а в повітах для координації розвитку територій і здійснення спільних заходів планувалося утворити асоціації муніципалітетів. Натомість виконавчими органами муніципалітету згідно з проектом мали стати управи, голови яких обиралися б населенням і очолювали відповідні Ради⁷⁷⁷. Дуже важливим було положення проекту, спрямоване проти сепаратистських проявів. Полягало воно в тому, що дія органів державної влади земель не повинна була загрожувати територіальній цілісності України⁷⁷⁸.

---

⁷⁷⁵ Костицький В., Шишкін В., Журавський В. Основний закон усіх примирить. Християнські демократи пропонують свій проект / В. Костицький, В. Шишкін, В. Журавський // Голос України. – К., 1995. – 16 березня. – С.3.

⁷⁷⁶ Костицький В. Нова Конституція у баченні ХДПУ / В. Костицький // Право України. – 1995. – №11. – С.21.

⁷⁷⁷ Костицький В., Шишкін В., Журавський В. Основний закон усіх примирить. Християнські демократи пропонують свій проект / В. Костицький, В. Шишкін, В. Журавський // Голос України. – К., 1995. – 16 березня. – С.3.

⁷⁷⁸ Адамович С.В., Шавлак С.В. Формування моделі державного устрою України в конституційному процесі (1990-1996 рр.) / С.В. Адамович, С.В. Шавлак // Держава і закон: теорія, практика, методика: Збірник наукових праць. – Івано-Франківськ: ВОНР та РВД ПЮІ ЛьДУВС. – Вип. II. – 2007. – С.76.

У цей же час був запропонований проект Конституції Конгресу українських націоналістів (КУН), у якому державний устрій країни визначався як унітарний, а єдиною можливою формою правління – республіканська. Положення статті 9 цього проекту декларувало, що “в Україні визнається і гарантується місцеве самоврядування, яке в межах повноважень, визначених законом, є самостійним і не входить до системи органів державної влади”.

У статті 6 проекту встановлювалося, що “усім національним меншинам і етнічним групам, що входять до української нації, гарантується право вільного мовного і національно-культурного розвитку”. Поряд з цим у проекті КУНу були положення, які надавали пріоритет у вирішенні цілої низки питань етнічного порядку⁷⁷⁹.

У зазначеному проекті пропонувалася ідея двопалатного парламенту – Національних зборів, які мали складатися з Палати послів (450 депутатів) і Сенату (150 сенаторів). Останні мали представляти землі, на які могла бути поділена територія України⁷⁸⁰.

У проекті Конституції Української республіканської партії (далі – УРП) насамперед проголошувалося, що Україна є державою, утвореною на основі самовизначення української нації, національного суверенітету, територіальної єдності, верховенства права, демократичної загальнолюдської моралі. Парламент, за проектом республіканців, мав бути двопалатним (Національні Збори) і складатися з Народної палати і Сенату⁷⁸¹.

Місцеву владу, за проектом Конституції УРП, мала опосередковувати система органів місцевого самоврядування, яку складали б управи областей, повітів, сіл та мерій міст, а також представницькі органи – ради областей, повітів, міст і сіл⁷⁸².

---

⁷⁷⁹ Медведчук В. Проекти Конституції України: досвід порівняльного аналізу / В. Медведчук // Право України. – 1995. – №9-10. – С.3, 5.

⁷⁸⁰ Медведчук В. Проекти Конституції України: досвід порівняльного аналізу / В. Медведчук // Право України. – 1995. – №9-10. – С.6.

⁷⁸¹ Погорілко В. Якого Основного Закону ми гідні / В. Погорілко // Голос України. – К., 1995. – 4 жовтня. – С.11.

⁷⁸² Погорілко В. Якого Основного Закону ми гідні / В. Погорілко // Голос України. – К., 1995. – 4 жовтня. – С.11.

Проте, за винятком незначного числа проектів, головним чином ортодоксальної комуністичної спрямованості, переважна більшість конституційних проектів за своїм змістом були близькими у вирішенні питань життя суспільства й основних принципів організації державного устрою⁷⁸³.

Політолог А.Білоус узагальнив ставлення політичних сил напередодні прийняття нової Конституції до питання державного устрою України. Відповідно до його дослідження Президент України, ліві та праві політичні сили консолідувалися у визначенні державного устрою України як унітарної децентралізованої держави. Проте при цьому вони керувалися різними інтересами. Так, Президент України прагнув зберегти контроль над регіонами з одночасним наданням повноважень регіональним елітам, праві політичні сили виступали за побудову жорсткої владної системи з елементами авторитаризму, а ліві політики робили ставку на облради в їх тодішньому вигляді, які в багатьох регіонах залишалися оплотом лівих. Натомість окремі центристські партії, крім моделі унітарної децентралізованої держави, допускали можливість запровадження елементів федералізму⁷⁸⁴.

Робоча група Конституційної комісії підготувала проект 15 листопада 1995 р. На думку М.Томенка, проект за формою і змістом при порівнянні виглядав близьким до Конституції Російської Федерації. Обидва тексти єднала ідея закріплення інституту президентства як домінуючого в політичній системі, а також перетворення парламенту на декоративну представницьку структуру за фактичної ліквідації системи місцевого самоврядування⁷⁸⁵.

На засіданні 23 листопада 1995 р. Конституційна комісія прийняла за основу для подальшої роботи вищеназваний проект і створила Робочу підкомісію (робочу групу з доопрацювання проекту Конституції України), до складу якої увійшло 10 представників від усіх гілок влади: по 4 від парламенту

---

⁷⁸³ Медведчук В. Проекти Конституції України: досвід порівняльного аналізу / В. Медведчук // Право України. – 1995. – №9-10. – С.4.

⁷⁸⁴ Білоус А. Конституційний процес в Україні: проблеми і перспективи / А. Білоус // Нова політика. – 1996. – №1. – С.8.

⁷⁸⁵ Томенко М.В. Самоозначення України: від історії до політики (державна стратегія сучасної України в контексті історичних традицій та світового досвіду). Монографія / М.В. Томенко. – К.: Заповіт, 1998. – С.109.

та виконавчої влади і 2 від судової). З цього часу настає етап більше не юридичного, а політичного узгодження Конституції⁷⁸⁶.

Робота підкомісії тривала майже три місяці. Її результатом стала підготовка проекту в редакції 24 лютого 1996 р., який був внесений на розгляд Конституційної комісії. Цей проект після його обговорення 11 березня 1996 р. було схвалено Конституційною комісією і разом з висловленими в ході обговорення зауваженнями внесено на розгляд Верховної Ради України⁷⁸⁷.

Гостра і тривала дискусія розгорнулася при обговоренні розділу XI “Місцеве самоврядування”. Викликано це було тим, що члени підкомісії по-різному пояснювали сутність місцевого самоврядування. Більшість членів робочої підкомісії Конституційної комісії відстоювала концепцію громади як первинного суб’єкта місцевого самоврядування, меншість стояла на позиції державної теорії місцевого самоврядування. Зокрема, відстоювала точку зору, що місцеве самоврядування може здійснюватися також на районному і обласному рівні. На підтвердження цієї позиції її прихильники посилалися на Всесвітню декларацію про місцеве самоврядування, згідно з якою вона має здійснюватися не лише тими підрозділами місцевої влади, що перебувають найближче до громадян, а й “територіальними їх ланками середнього та регіонального рівня”. Опоненти посилалися на Європейську хартію місцевого самоврядування, яка менш імперативно говорить про регіональне самоврядування⁷⁸⁸.

Згідно з проектом Конституції, схваленим Конституційною комісією 11 березня 1996 р., Україна визнавалася унітарною державою, а її територія “цілісною і недоторканою” (ст. 2). Одночасно за цим проектом держава визнавала і гарантувала місцеве самоврядування (ст. 7)⁷⁸⁹.

В останньому проекті Конституції України у редакції від 24 лютого 1996 р., схваленому Конституційною комісією 11 березня 1996 р. і внесеному у

---

⁷⁸⁶ Авсеєвич В.П. Верховна Рада у конституційному процесі в Україні. 1990-1996 рр.: автореф. дис. на здобуття наук. ступеня канд. іст. наук: спец. 07.00.01 “Історія України”/ В.П. Авсеєвич. – Запоріжжя, 2002. – С.13.

⁷⁸⁷ Бурчак Ф. Конституційний марафон завершено / Ф. Бурчак // Політика і час. – 1996. – №9. – С.24.

⁷⁸⁸ Буткевич В. Проект Конституції України у Верховній Раді / В.Буткевич // Нова політика. – 1996. – №3. – С.17.

⁷⁸⁹ Конституція України. Проект схвалений (із зауваженнями і пропозиціями) Конституційною комісією 11 березня 1996 р. // Голос України. – К., 1996. – 23 травня. – С.3.

Верховну Раду України для прийняття, була повторена модель бікамеризму для України. Законодавчу владу в цьому проекті представляв двопалатний парламент – Національні збори України, який мав формуватися через мажоритарні вибори з двох постійно діючих палат – Палати депутатів (370 депутатів) і Сенату (рівне представництво від Автономії Крим, кожної області та міста Києва – по три сенатора, а також від міста Севастополя – два сенатора)⁷⁹⁰. Зміна назви законодавчого органу пояснювалася тим, що радянську систему взагалі було вилучено з проекту⁷⁹¹.

До повноважень Палати депутатів відносилися більшою мірою питання соціально-економічного життя країни. Відтак до компетенції Сенату належала значна частина кадрових призначень, а також право на утворення і ліквідацію районів, встановлення і зміну меж районів і міст, віднесення населених пунктів до категорії міст, найменування й перейменування населених пунктів і районів⁷⁹².

Відмінними ознаками двопалатного парламенту тоді були: врахування європейського досвіду бікамеризму; пристосованість до специфіки України як унітарної держави; базованість на засадах нерівноправності палат і додаткової легітимності другої палати через представництво територіальних інтересів з одночасним обмеженням влади, вдосконаленням механізмів стримувань і противаг в системі її поділу⁷⁹³.

Прихильники позиції Президента України вважали, що консолідованість державної влади серйозно посилиться з формуванням і функціонуванням верхньої палати парламенту, яка мала стати органом, що реалізовував би інтереси областей України і Автономної Республіки Крим⁷⁹⁴.

---

⁷⁹⁰ Конституція України. Проект схвалений (із зауваженнями і пропозиціями) Конституційною комісією 11 березня 1996 р. // *Голос України*. – К., 1996. – 23 травня. – С.5.

⁷⁹¹ Стретович В.Новий проект викликає вогонь на себе / В. Стретович // *Голос України*. – К., 1995. – 17 листопада. – С.3.

⁷⁹² Конституція України. Проект схвалений (із зауваженнями і пропозиціями) Конституційною комісією 11 березня 1996 р. // *Голос України*. – К., 1996. – 23 травня. – С.5-6.

⁷⁹³ Мартиненко П. Бікамеризм як аспект демократичного представництва / П. Мартиненко // *Політичний календар. Інформаційно-аналітичний огляд*. – 2003. – №2. – С.8.

⁷⁹⁴ Лановий В. Реальності вибору конституційного устрою влади / В. Лановий // *Голос України*. – 1996. – 22 травня. – С.6.

Одночасно, як зазначали науковці, Сенат через непрямі вибори і контроль зі сторони призначених Президентом України глав обласних, міських і районних адміністрацій серйозно посилив би впливи Президента України⁷⁹⁵. Комуністи до того ж вважали, що запровадження другої палати продиктовано не прагненням врахувати інтереси регіонів, а з метою “роздрібнити й послабити парламент”⁷⁹⁶.

На думку М.Томенка, розрахунок був на те, що двопалатність забезпечить меншу контрольованість дій виконавчої влади (за будь-якого способу формування верхньої палати у ній б домінували представники виконавчої вертикалі або носії їх капіталу), і зменшить вплив лівих сил за рахунок однакового представництва від кожної області⁷⁹⁷.

За цих умов бікамералісти вважали, що стає очевидною непотрібність обласних рад, які “приймають свої обласні закони і обласні бюджети”. Обласний рівень мав органічно увійти до загальнодержавної системи. Для цього обласні адміністрації мали стати продовженням центрального апарату, мати спільний з ним бюджет, очолюватися губернаторами, які затверджуються Президентом⁷⁹⁸.

Територіальний устрій України було визначено на засадах єдності і цілісності державної території, поєднання централізації і децентралізації в здійсненні державної влади, збалансованості соціально-економічного розвитку регіонів з урахуванням їхніх історичних, економічних, географічних і демографічних особливостей, етнічних і культурних традицій⁷⁹⁹.

Відзначимо, що складним був розгляд у листопаді 1995 р. Конституційною комісією розділу, присвяченого Кримській автономії, який в цілому відтворював зміст Закону “Про Автономну Республіку Крим” від 17 березня 1995 р. Проте після доопрацювання проекту робочою підкомісією Конституцій-

---

⁷⁹⁵ Журавський В., Мацюк А. За лаштунками декорацій – монархія / В. Журавський, А. Мацюк // Голос України. – 1995. – 5 грудня. – С.13.

⁷⁹⁶ Поживанов М. В ім’я чого ділять владу / М. Поживанов // Голос України. – 1996. – 19 березня. – С.5.

⁷⁹⁷ Томенко М.В. Самоозначення України: від історії до політики (державна стратегія сучасної України в контексті історичних традицій та світового досвіду). Монографія / М.В. Томенко. – К.: Заповіт, 1998. – С.111.

⁷⁹⁸ Лановий В. Реальності вибору конституційного устрою влади / В. Лановий // Голос України. – 1996. – 22 травня. – С.6.

⁷⁹⁹ Конституція України. Проект схвалений (із зауваженнями і пропозиціями) Конституційною комісією 11 березня 1996 р. // Голос України. – К., 1996. – 23 травня. – С.7.

ної комісії (редакція від 23 лютого 1996 р.) статус Криму зазнав відчутних змін – замість “Автономної республіки” – “автономія”, замість “Конституції” – “статут”. 11 квітня 1996 р. Верховна Рада Автономної Республіки Крим (АРК) навіть ухвалила постанову “Про проект Конституції України”, яким запропонувала народним депутатам України від Криму “утриматися від підтримки” проекту, оскільки в ньому не враховувалися “інтереси народу Криму”⁸⁰⁰.

Ті, хто обстоював жорстку лінію стосовно Криму, аргументували свою позицію тим, що світова практика майже не знає прикладів, коли в складі унітарної держави існує автономна республіка з власною Конституцією й взагалі широкими правами⁸⁰¹.

Автономії Крим, як складовій частині України, яка в межах Конституції України та Статуту Автономії Крим могла вирішувати питання, віднесені до її відання, присвячувався X розділ проекту. Статут Автономії Крим мав ухвалюватися Національними Зборами в порядку, визначеному для прийняття законів України (ст. 132).

З мотивів невідповідності рішень і постанов Верховної Ради Автономії Крим Конституції України проект передбачав зупинення їхньої дії з одночасним зверненням до Конституційного суду України (ст. 136)⁸⁰².

Голова Верховної Ради України О.Мороз, коментуючи на прес-конференції 12 березня 1996 р. зміну статусу Криму в проекті Конституції, зазначив, що положення проекту щодо Криму – це позиція частини членів робочої групи, а не позиція Конституційної комісії чи Верховної ради України тим більше⁸⁰³.

Більшість депутатів не погодилися з радикальними варіантами розв’язання кримської проблеми, і тимчасова спеціальна депутатська комісія, яка діяла на останньому етапі конституційного процесу знову повернулася до назви “Автономна Республіка Крим”, замість “...статуту автономії”. У тексті проекту

⁸⁰⁰ Копиленко М.Л., Копиленко О.Л. Проблеми правового статусу Криму, пошук варіантів / М.Л. Копиленко, О.Л. Копиленко // Політика і час. – 1996. – №11. – С.48.

⁸⁰¹ Копиленко М.Л., Копиленко О.Л. Проблеми правового статусу Криму, пошук варіантів / М.Л. Копиленко, О.Л. Копиленко // Політика і час. – 1996. – №11. – С.49.

⁸⁰² Конституція України. Проект схвалений (із зауваженнями і пропозиціями) Конституційною комісією 11 березня 1996 р. // Голос України. – К., 1996. – 23 травня. – С.7-8.

⁸⁰³ Писаренко С. Говорити, що переданий до Верховної Ради проект Конституції узгоджено, передчасно / С. Писаренко // Голос України. – К., 1996. – 13 березня. – С.2.

знову з'явилася “Конституція” та деякі інші послаблення. Водночас у проекті тимчасової спеціальної комісії Верховної Ради Автономна Республіка Крим все-таки визначалася як представницький орган, який у межах своїх повноважень має право приймати рішення й постанови (а не закони)⁸⁰⁴.

У розділі XI (Місьцеве самоврядування) визначалося, що місьцеве самоврядування здійснюється громадянами безпосередньо і через органи місцевого самоврядування: сільські, селищні, міські ради та їхні виконавчі органи. Натомість районні та обласні ради вважалися органами місцевого самоврядування, що представляли спільні інтереси громад сіл, селищ та міст (ст.138)⁸⁰⁵.

Громада села, селища, міста безпосередньо або через органи місцевого самоврядування в межах, визначених законом, отримували право вирішувати питання комунального та житлового господарства, громадського транспорту, соціальної допомоги, освіти, культури, охорони здоров'я, дозвілля, громадського порядку, торгівлі та послуг, підтримки підприємництва, комунальної власності; розробляти, затверджувати і виконувати бюджети відповідних адміністративно-територіальних одиниць; встановлювати місцеві податки і збори та вирішувати інші питання місцевого значення (ст. 141)⁸⁰⁶.

Згідно з проектом Конституції структури державної влади на місцях обмежувалися лише главами адміністрацій в областях, містах Києві та Севастополі і в разі необхідності в ряді районів і міст, що викликало спротив прихильників системи рад народних депутатів. Так, доктор юридичних наук І.Пахомов стверджував, що система глав місцевих адміністрацій має не менший потенціал тоталітаризму і централізації, аніж система рад⁸⁰⁷.

М.Томенко вважає, що у цьому проекті розділ про місьцеве самоврядування був найменш виписаний і витлумачений. Була відсутня норма про порядок формування районних та обласних рад. Відсутні статті про співвідношення та

---

⁸⁰⁴ Копиленко М.Л., Копиленко О.Л. Проблеми правового статусу Криму, пошук варіантів / М.Л. Копиленко, О.Л. Копиленко // Політика і час. – 1996. – №11. – С.51.

⁸⁰⁵ Конституція України. Проект схвалений (із зауваженнями і пропозиціями) Конституційною комісією 11 березня 1996 р. // Голос України. – К., 1996. – 23 травня. – С.8.

⁸⁰⁶ Конституція України. Проект схвалений (із зауваженнями і пропозиціями) Конституційною комісією 11 березня 1996 р. // Голос України. – К., 1996. – 23 травня. – С.8.

⁸⁰⁷ Думка вченого щодо проекту Конституції (інтерв'ю з І.Пахомовим) // Право України. – 1996. – №5. – С.20.

розмежування повноважень інститутів місцевого самоврядування та органів державної влади.

Характер фінансування місцевого самоврядування свідчив про прихильність авторів до державно-адміністративного принципу управління. У проекті було закладено традиційний принцип перерахування фінансів до державного бюджету, а потім їх частковий перерозподіл у місцеві бюджети⁸⁰⁸.

На думку комуністів, у проекті Конституції “закріплювався курс на капіталізацію, обмеження соціально-економічних і політичних прав громадян, ліквідацію радянської форми народовладдя” тощо⁸⁰⁹. Натомість члени Тимчасової спеціальної комісії з опрацювання проекту Конституції від фракції Верховної Ради України “Комунисти за соціальну справедливість і народовладдя” подали свій варіант проекту Основного Закону. У ньому була відсутня теза про унітарність держави, державними мовами визнавались українська і російська мови (ст. 10)⁸¹⁰.

У свою чергу в проекті комуністів визнавалось і гарантувалось місцеве самоврядування, а в розділі “Територіальний устрій України” принцип “поєднання централізації і децентралізації у здійсненні державної влади” був замінений на “поєднання централізації у здійсненні державної влади і максимальної автономії регіонів у вирішенні місцевих справ України” (ст. 135)⁸¹¹.

У проекті комуністів, у порівнянні з напрацюваннями конституційної комісії, більші повноваження отримував також Крим, статус якого визначався як автономної республіки з власною конституцією. Верховна Рада Автономної республіки Крим у межах своїх повноважень отримувала право приймати закони, рішення та постанови, обов’язкові до виконання в Автономній республіці Крим, а також право законодавчої ініціативи у Верховній Раді України (ст. 139).

---

⁸⁰⁸ Томенко М.В. Самоозначення України: від історії до політики (державна стратегія сучасної України в контексті історичних традицій та світового досвіду). Монографія / М.В. Томенко. – К.: Заповіт, 1998. – С.118.

⁸⁰⁹ Козуля О. Ставлення національно-демократичних сил України до подальшого перебігу конституційного процесу / О.Козуля // Нова політика. – 1996. – №3. – С.52.

⁸¹⁰ Проект Конституції України. Поданий членами Тимчасової спеціальної комісії з опрацювання проекту Конституції від фракції ВР України “Комунисти за соціальну справедливість і народовладдя” // Голос України. – К., 1996. – 23 травня. – С.3.

⁸¹¹ Проект Конституції України. Поданий членами Тимчасової спеціальної комісії з опрацювання проекту Конституції від фракції ВР України “Комунисти за соціальну справедливість і народовладдя” // Голос України. – К., 1996. – 23 травня. – С.13.

Натомість згідно з конституційним проектом комуністів найвищим представницьким органом законодавчої влади залишалася однопалатна Верховна Рада України у складі 450 народних депутатів України (ст.81)⁸¹².

До органів місцевого самоврядування, крім визначених у проекті Конституційної комісії сільських, селищних, міських рад, депутати від фракції “Комуністи за соціальну справедливість і народовладдя” відносили також районні і обласні ради та їх виконавчі органи(ст.143)⁸¹³. Це відповідало ідейним засадам Компартії України про необхідність повернення до всевладдя рад.

Слід зазначити, що проект Конституції України, поданий комуністами, суттєво відрізнявся від інших проектів Конституції України, що розробляли представники лівих сил: у ньому не висувалася ідея єдиної системи народних депутатів; визнавалося існування органів законодавчої, виконавчої і судової влади; гарантувалося місцеве самоврядування, хоча в засадах і не говорилося – хто конкретно його здійснюватиме; у відповідному розділі нічого не говорилося про стосунки органів місцевого самоврядування з місцевими органами державної виконавчої влади тощо. На думку В.Копейчикова і В.Медведчука, автори проекту, застосовували демократичну політико-правову термінологію і загальні формулювання, щоб можна було наповнювати їх конкретним змістом залежно від стану політичних подій в країні⁸¹⁴.

Більшу частину концептуальних засад, котрі лягли в основу проекту комуністів, поділяли і представники лівих Соціалістичної та Селянської партій України. Схожість поглядів на збереження системи рад, статусу Криму як автономної республіки і неприпустимість закріплення у будь-якій формі статусу України як національної, а не багатонаціональної держави засвідчила опублікована в газеті “Товариш” спільна заява керівних органів цих партій та

---

⁸¹² Проект Конституції України. Поданий членами Тимчасової спеціальної комісії з опрацювання проекту Конституції від фракції ВР України “Комуністи за соціальну справедливість і народовладдя” // Голос України. – К., 1996. – 23 травня. – С.11, 13.

⁸¹³ Проект Конституції України. Поданий членами Тимчасової спеціальної комісії з опрацювання проекту Конституції від фракції ВР України “Комуністи за соціальну справедливість і народовладдя” // Голос України. – К., 1996. – 23 травня. – С.14.

⁸¹⁴ Копейчиков В., Медведчук В. Нова Конституція України: реальність і міфи / В. Копейчиков, В. Медведчук // Нова політика. – 1996. – №3. – С.7.

їхніх парламентських фракцій від 10 квітня 1996 р. “Щодо конституційного процесу в Україні”⁸¹⁵.

Ситуація з конституційним процесом ускладнювалася, як зазначив Л.Кучма на щорічній доповіді у Верховній Раді України 2 квітня 1996 р. тим, що окремі політичні сили розглядали прийняття Конституції через “призму самовиживання” і збереження “хаосу влади”⁸¹⁶.

У парламенті депутатами щодо проекту було висловлено близько шести тисяч зауважень і доповнень. Їх розглядом й узгодженням почала займатися ініціативна група, до якої увійшли представники різних фракцій. 5 травня 1996 р. ця ініціативна депутатська група отримала за рішенням Верховної Ради офіційний статус як Тимчасова спеціальна комісія на правах головної для доопрацювання проекту Конституції під головуванням М.Сироти⁸¹⁷. Склад її було поповнено представниками лівих партій⁸¹⁸. Час було використано також для того, щоби винести на розгляд альтернативні варіанти Конституції – їх було запропоновано п’ять⁸¹⁹.

На прес-конференції, проведеній 13 травня 1996 р. головою цієї комісії М.Сиротою, було охарактеризовано хід конституційного процесу після передачі проекту до Верховної Ради. За оцінкою політика, розгляд проекту в парламенті показав, що одна частина депутатів намагається при цьому одержати максимум політичних дивідендів, інша – доопрацювати проект, щоб стало можливим його прийняття⁸²⁰.

У доопрацьованому Тимчасовою спеціальною комісією конституційному проекті від 20 травня 1996 р. у положеннях про місцеве самоврядування не було чітко визначено статус голів сільських, селищних, міських, районних та

---

⁸¹⁵ Луканов Ю. Третій Президент (Політичний портрет Леоніда Кучми) / Ю. Луканов. – К.: Такі справи, 1996 – С.145.

⁸¹⁶ Кучма Л. Ми стверджуємося як держава. Виступ президента України на сесії Верховної Ради України з нагоди подання до Верховної Ради України щорічної доповіді про внутрішню і зовнішню політику України “Економічний і соціальний розвиток України у 1995 р.” 2 квітня 1996 р. / Л. Кучма // Урядовий кур’єр. – К., 1996. – 4 квітня. – С.7.

⁸¹⁷ Авсеєвич В.П. Верховна Рада у конституційному процесі в Україні. 1990-1996 рр.: автореф. дис. на здобуття наук. ступеня канд. іст. наук: спец. 07.00.01 “Історія України” / В.П. Авсеєвич. – Запоріжжя, 2002. – С.13.

⁸¹⁸ Бурчак Ф. Конституційний марафон завершено / Ф. Бурчак // Політика і час. – 1996. – №9. – С.24.

⁸¹⁹ Касьянов Г. Україна 1991–2007: нариси новітньої історії / Г. Касьянов. – К.: Наш час, 2008. – С.60.

⁸²⁰ Полешко А. Хід конституційного процесу в Україні / А. Полешко // Право України. – 1996. – №6. – С.3.

обласних рад, а було посилення на інший закон, що не гарантував на майбутнє від можливих непорозумінь щодо статусу голів Рад і їхніх повноважень⁸²¹. Але на відміну від проекту Конституційної комісії Тимчасова спеціальна комісія віддала перевагу однопалатному парламенту, а під час розгляду проекту у Верховній Раді України було збережено і його назву⁸²². Підтримати двопалатність були готові лише близько 82 депутатів (серед груп і фракцій за двопалатний парламент однозначно висловились лише Рух і “Державність”)⁸²³.

Прихильники однопалатності відстоювали повернення до назви Верховна Рада, мотивуючи це значенням слова “рада” і українськими історичними традиціями. Директор інституту законодавства Верховної Ради України, доктор юридичних наук В.Опришко також вважав, що наявність двох палат ускладнить законодавчу процедуру, стримуватиме проходження і ухвалення законів⁸²⁴.

У створенні двопалатного парламенту вбачали шлях до узурпації державної влади Президентом, зниження ролі парламенту як законодавчої гілки державної влади з контрольними функціями, усунення від впливу політичних партій і водночас посилення впливу через сенаторів глави держави, який до того ж не був визначений як глава виконавчої влади і не ніс відповідальності за свою політику. Контроль Президента над сенаторами забезпечувався б їх обранням непрямым голосуванням на сесіях облрад⁸²⁵.

У цій ситуації активізувала свої зусилля і Верховна Рада Автономної республіки Крим. 6 червня 1996 р. була ухвалена постанова “Про законодавчу ініціативу Верховної Ради Криму з проекту Конституції України”, де відтворювалися в основному традиційні позиції відносно статусу півострова (м. Севастополь входить до складу автономії, Верховна Рада Криму – законо-

---

⁸²¹ Томенко М.В. Самоозначення України: від історії до політики (державна стратегія сучасної України в контексті історичних традицій та світового досвіду). Монографія / М.В. Томенко. – К.: Заповіт, 1998. – С.124.

⁸²² Бурчак Ф. Конституційний марафон завершено / Ф. Бурчак // Політика і час. – 1996. – №9. – С.24.

⁸²³ Павленко Р. Скільки палат потрібно парламенту України? / Р. Павленко // Нова політика. – 1996. – №3. – С.36.

⁸²⁴ Опришко В. Однопалатна і саме Рада – це наша традиція / В. Опришко // Голос України. – К., 1996. – 30 січня. – С.10.

⁸²⁵ Світланова В. Штучний поділ парламенту заради політичних цілей // Голос України. – 1996. – 3 лютого. – С.3.

давчий орган), а також містилися пропозиції загального характеру (“народ України” замість “український народ”, державний статус російської мови)⁸²⁶.

Натомість представники правого Конгресу українських націоналістів критикували проект Конституції через відсутність конституційного забезпечення місцевого самоврядування і введення завдяки статусу Криму елементів федералізації⁸²⁷.

4 червня 1996 р. проект ухвалили в першому читанні, тобто було відкрито новий етап його доопрацювання. Л.Кучма відмовився від ідеї двопалатного парламенту й запропонував опонентам також піти на поступки. Як співголова Конституційної комісії свої пропозиції він виклав у дванадцяти пунктах, які зажадав внести до тексту Конституції без змін⁸²⁸.

19 червня 1996 р. питання щодо проекту нової Конституції розглядалася Верховною Радою України. Однак вихолощений через політичні обставини в окремих частинах проект позбавляв його реального наповнення і не міг бути прийнятим. За таких умов Президент України 26 червня 1996 р. видає указ про проведення 25 вересня 1996 р. всеукраїнського референдуму щодо прийняття Конституції України. На нього передбачалося винести проект, погоджений у березні 1996 р. (із двопалатним парламентом та підсиленням повноважень саме виконавчої гілки влади)⁸²⁹. У такому рішенні явно простежувався тиск на Верховну Раду України⁸³⁰.

Служба віце-прем'єр-міністра України з політико-правових питань фактично розпочала агітаційно-пропагандистську кампанію серед населення на користь прийняття нової Конституції. Серед іншого вона запевняла громадськість, що президентський варіант Основного закону повертає істинний зміст радам – органам місцевого самоврядування, народного представництва, закріплює унітарність та соборність українських земель. Прихильники прези-

---

⁸²⁶ Копиленко М.Л., Копиленко О.Л. Проблеми правового статусу Криму, пошук варіантів / М.Л. Копиленко, О.Л. Копиленко // Політика і час. – 1996. – №11. – С.51.

⁸²⁷ Ратушний М. Конституція не може бути джерелом суперечностей / М. Ратушний // Голос України. – К, 1995. – 1 грудня. – С.3.

⁸²⁸ ⁸²⁸ Касьянов Г. Україна 1991–2007: нариси новітньої історії / Г. Касьянов. – К.: Наш час, 2008. – С.61.

⁸²⁹ Білоус А. До і після Конституції / А. Білоус // Нова політика. – 1996. – №3. – С.3.

⁸³⁰ Авсеєвич В.П. Верховна Рада у конституційному процесі в Україні. 1990-1996 рр.: автореф. дис. на здобуття наук. ступеня канд. іст. наук: спец. 07.00.01 “Історія України”/ В.П. Авсеєвич. – Запоріжжя, 2002. – С.13-14.

дентського варіанту Конституції висловлювалися на користь двопалатного парламенту, який мав “створити забезпечений законом “вихід” регіональним претензіям”, а оскільки останнє слово все одно б залишилося за нижньою палатою, не треба було б особливо боятися “узаконеного регіоналізму”⁸³¹.

Натомість противники двопалатності парламенту відверто зазначали, що це положення “має антипарламентське звучання”, озвучить ідею федералізму і призведе до відмови від звичної назви парламенту – Верховна Рада⁸³². Крім того, ідея проведення всеукраїнського референдуму викликала занепокоєння окремих політиків з огляду на регіональні відмінності у ставленні до Конституції і можливість розколу України⁸³³.

Рішення Президента активізувало конституційний процес, і 28 червня 1996 р. після двох днів напруженої роботи Верховна Рада України прийняла Конституцію України.

Найдраматичнішими були колізії, пов’язані з прийняттям статей про мову, символіку і Крим. Ці статті голосувалися пакетом, і, нарешті, ліві визнали символіку Української держави, а праві – автономний статус Криму⁸³⁴.

Отже, згідно з Конституцією України, прийнятою на п’ятій сесії Верховної ради України 28 червня 1996 р., Україна визначалася унітарною державою, а її територія в межах існуючого кордону цілісною і недоторканою (стаття 2). У статті 7 Конституції визнавалося і гарантувалося місцеве самоврядування⁸³⁵.

Територіальному устрою, статусу Автономної республіки Крим і місцевого самоврядуванню були присвячені окремі розділи Конституції. Зокрема, стаття 132 Конституції визначала, що територіальний устрій України ґрунтується на засадах єдності та цілісності державної території, поєднання централізації і децентралізації у здійсненні державної влади, збалансованості і соціально-

---

⁸³¹ Білоус А., Карижський М., Кордун О., Павленко Р. Нова Конституція України: “проти” і “за” / А. Білоус, М. Карижський. О. Кордун, Р. Павленко. – К.: Служба віце-прем’єр-міністра України з політико-правових питань, 1996. – С.7, 10, 12.

⁸³² Думка вченого щодо проекту Конституції (інтерв’ю з І.Пахомовим) // Право України. – 1996. – №5. – С.19.

⁸³³ Білоус А., Карижський М., Кордун О., Павленко Р. Нова Конституція України: “проти” і “за” / А. Білоус, М. Карижський. О. Кордун, Р. Павленко. – К.: Служба віце-прем’єр-міністра України з політико-правових питань, 1996. – С.15.

⁸³⁴ Козуля О. Ставлення національно-демократичних сил до Конституції України / О. Козуля // Нова політика. – 1996. – №5. – С.3.

⁸³⁵ Конституція України. – Х.: ПП “ІГВІНІ”, 2006. – С.5-6.

економічного розвитку регіонів, з урахуванням їх історичних, економічних, екологічних, географічних і демографічних особливостей, етнічних і культурних традицій⁸³⁶.

У новій Конституції, як відзначав М.Копиленко, вперше саме на конституційному рівні було визначено предмети відання Автономної Республіки Крим і ті питання, з яких вона здійснює нормативне регулювання (ст.137, 138). Попередня глава Конституції містила лише загальне положення: “Автономна Республіка Крим є невід’ємною складовою частиною України, яка самостійно вирішує питання, віднесені до її відання”, проте далі в тексті Конституції це положення ніяк не розвивалося⁸³⁷.

Порівняно з попереднім основним Законом нашої держави Верховна Рада України вже не мала можливості скасовувати правові акти Верховної ради Автономної Республіки Крим. Тепер ці повноваження здійснює Президент України, який може зупинити дію нормативно-правових актів Верховної Ради АР Крим з мотивів їх невідповідності Конституції і законам України з одночасним зверненням до Конституційного Суду України. З іншого боку, Верховна Рада АР Крим позбавлялася права законодавчої ініціативи, хоч і могла звертатися до Конституційного Суду України⁸³⁸.

Отже, на початкових етапах конституційного процесу учені і політики дискутували з приводу моделі державного устрою і прагнули змінити надмірно централізовану модель державного устрою. Ідея федералізації була відкинута, оскільки в державі складною була суспільно-політична й економічна ситуація і зміни в адміністративно-територіальному устрої посилили б сепаратистські ідеї.

У період з 1992 по 1995 рр. домінуючою моделлю державного устрою була унітарна децентралізована держава з двопалатним парламентом. Однак робота конституційних комісій гальмувалася політичною боротьбою і

---

⁸³⁶ Конституція України. – Х.: ПП “ІГВІНІ”, 2006. – С.51.

⁸³⁷ Копиленко М.Л., Копиленко О.Л. Проблеми правового статусу Криму, пошук варіантів / М.Л. Копиленко, О.Л. Копиленко // Політика і час. – 1996. – №11. – С.51.

⁸³⁸ Копиленко М.Л., Копиленко О.Л. Проблеми правового статусу Криму, пошук варіантів / М.Л. Копиленко, О.Л. Копиленко // Політика і час. – 1996. – №11. – С.51.

нестабільністю ситуації в країні. У центрі протистояння в конституційному процесі перебувала як боротьба між гілками влади за повноваження, так й ідеологічні відмінності між політичними силами.

Значні дискусії в середовищі учених і політиків під час опрацювання проектів Конституції викликав як статус Криму, так і можливий бікамералізм парламенту. У підсумку через корпоративні інтереси самих народних депутатів, опір лівих партій й острах дезінтеграції країни внаслідок посилення регіонів підтримку отримав варіант однопалатного парламенту, а Україну за Конституцією 1996 р. було проголошено унітарною державою.

Конституція України 1996 р. закріпила також основоположні принципи місцевого самоврядування, але залишилися нерозв'язаними претензії на більші повноваження регіонів і не припинилася боротьба за владу в трикутнику “Верховна Рада України – Президент України – Кабінет міністрів України”.

3.1.2. Спроби запровадження двопалатного парламенту та закріплення в Конституції України ширших повноважень регіонального і місцевого самоврядування

Прийняття в 1996 р. Конституції України остаточно визначило унітарний статус Української державності, і подальші пропозиції по вдосконаленню Основного Закону у сфері державного устрою та адміністративно-територіального поділу країни значною мірою стосувалися тільки введення двопалатного парламенту та надання реальних повноважень місцевому самоврядуванню. Контент-аналіз преси засвідчив, що після прийняття Конституції України питання територіальної організації в ЗМІ майже не обговорювалися⁸³⁹.

Процес внесення змін до Основного Закону України започаткували опозиційні до Президента України народні депутати України, які, використовуючи своє право законодавчої ініціативи, 1 липня 1999 р. подали до Верховної

---

⁸³⁹ Михальченко М.І. Україна як нова історична реальність: запасний гравець Європи / М.І.Михальченко. – Дрогобич: ВФ “Відродження”, 2004. – С.466.

Ради України законопроект про внесення змін до Конституції України (ст.84, 85, 89, 92, 93, 94, 106, 147, 150, 151 та п.6 розд. XV Конституції України)⁸⁴⁰.

Переважна більшість представників влади і опозиції, а особливо народу, вважала, що систему влади необхідно змінювати. Про це свідчили соціологічні опитування і науково-практичні конференції, дискусії в законодавчій і виконавчій владі.

Як згадує О.Мороз, відразу після виборів 1999 р. “підготований мною проект змін до Конституції передбачав перерозподіл влади між президентом, парламентом і урядом, та її переміщення більшою мірою “вниз”, під контроль громад”⁸⁴¹.

Л. Кучма теж не відмовився від ідеї двопалатності. Уже незадовго до першого туру президентських виборів 1999 р. в телепередачі “Епіцентр” 17 жовтня політик заявив, що Україні потрібен двопалатний парламент. Одним з перших на цю заяву відреагував народний депутат Б.Беспалий. “Те, що двопалатність – відволікаючий маневр, зрозуміло, але не тільки відволікаючий! Кучмі потрібен парламент не стільки двопалатний, скільки кишеньковий...”⁸⁴².

У зв’язку із загостренням суперечностей між Президентом України і Верховною Радою України 16 квітня 2000 р. був проведений всеукраїнський референдум за народною ініціативою, яким пропонувалося внесення змін до Конституції України. На референдумі з’ясувалися позиції громадян України щодо доповнення Конституції України положеннями про дострокове припинення Президентом України повноважень Верховної Ради України в разі, якщо вона протягом одного місяця не зможе сформувати постійно діючу парламентську більшість або затвердити протягом трьох місяців Держбюджет України, про вилучення з Конституції України норми, що народні депутати України не можуть бути притягнені до кримінальної відповідальності, затримані чи

---

⁸⁴⁰ Рудик П.А. Аналіз президентських та парламентських альтернативних законопроектів про внесення змін до Конституції України / П.А. Рудик // Вісник Київського національного університету імені Тараса Шевченка. Серія: юридичні науки. – 2004. – Вип.60-62. – С.99.

⁸⁴¹ Мороз О.О. Інтерв’ю для Вас / О.О.Мороз. – К., 2008. – С.8.

⁸⁴² Еволюція влади [літопис новіт. історії України, 1991-2007 рр.] / А.Горлов, В.Королюк, С.Лавренюк, Ю.Шевчук. – К.: ВАТ “Вид-во “Київська правда”, 2008. – С.74.

заарештовані, про зменшення складу Верховної Ради України з 450 до 300 народних депутатів, про необхідність формування двопалатного парламенту в Україні, де одна з палат представляла б інтереси регіонів країни. За ці пропозиції громадяни України проголосували схвально: було подано залежно від пропозиції 81%, 68-69%, 91% голосів від тих, хто взяв участь у референдумі⁸⁴³.

Проте, на думку В.Горбача, якщо у 1996 р. ідея двопалатності використовувалася в особистому протиставленні двох чільних державних діячів, далі мали справу із принциповим підходом глави держави до даного питання, що виявлялося в систематичних спробах нав'язати суспільству й політичному класу України двопалатну парламентську систему без огляду на те, чи контролював Президент вищий законодавчий орган держави, чи ні⁸⁴⁴. Він розглядав бікамералізм як інструмент обмеження і стримування парламенту загалом і опозиції зокрема. З іншого боку, пропозиція створити верхню палату, як інститут представництва інтересів регіонів зовні виглядала як форма компромісу з регіональними елітами і була принадою для них, особливо для депутатів – мажоритарників⁸⁴⁵.

Виходячи з політичної ситуації, що склалася, з потреби внесення комплексних змін до Конституції України, Президент 29 травня 2000 р. видав указ, яким передбачав створення конституційної комісії з розробки пакета відповідних змін до Основного Закону України. Конституційна комісія мала визначитися з принципами та порядком формування двопалатного парламенту, оптимальним визначенням поняття “постійно діюча парламентська більшість”,

---

⁸⁴³ Рудик П.А. Аналіз президентських та парламентських альтернативних законопроектів про внесення змін до Конституції України / П.А. Рудик // Вісник Київського національного університету імені Тараса Шевченка. Серія: юридичні науки. – 2004. – Вип.60-62. – С.99.

⁸⁴⁴ Горбач В. Парламентський бікамералізм та українська політична реальність / В. Горбач // Політичний календар. Інформаційно-аналітичний огляд. – 2003. – №2. – С.15.

⁸⁴⁵ Фесенко В. Двопалатна Верховна Рада: суспільна потреба чи політична технологія / В. Фесенко // Політичний календар. Інформаційно-аналітичний огляд. – 2003. – №2. – С.14.

з переглядом змісту депутатського імунітету, кількістю членів парламенту та ін.⁸⁴⁶

Зважаючи на підсумки референдуму, Президент України подав до Верховної Ради законопроект “Про внесення змін у Конституцію України за результатами всеукраїнського референдуму за народною ініціативою”. Водночас частина народних депутатів розробила альтернативний законопроект “Про зміни до Конституції України за результатами всеукраїнського референдуму 16. 04. 2000 року”⁸⁴⁷.

Станом на середину 2002 р. пропрезидентські сили за інерцією продовжували говорити про внесення змін до Конституції за результатами всеукраїнського референдуму 2000 р., хоча водночас вони усвідомлювали нереальність такого розвитку подій, тоді як опозиція заявляла про необхідність обмеження влади Президента та перерозподіл владних повноважень на користь парламенту, який передбачав перехід до парламентсько-президентської форми правління⁸⁴⁸.

Президент України в зверненні до українського народу 24 серпня 2002 р. запропонував прискорити процес внесення змін до Конституції України. 6 березня 2003 р. він подав і зареєстрував у Верховній Раді України під номером 3207 проект Закону “Про внесення змін у Конституцію України” з винесенням його на всенародне обговорення в березні-травні 2003 р⁸⁴⁹. А в телезверненні Президент сказав: “Час для спільної роботи було втрачено. Водночас ризикувати майбутнім політичної реформи, майбутнім країни я – як Президент – не хочу і не буду. Саме тому я вирішив вивести обговорення реформи з кола

---

⁸⁴⁶ Рудик П.А. Аналіз президентських та парламентських альтернативних законопроектів про внесення змін до Конституції України / П.А. Рудик // Вісник Київського національного університету імені Тараса Шевченка. Серія: юридичні науки. – 2004. – Вип.60-62. – С.100.

⁸⁴⁷ Рудик П.А. Аналіз президентських та парламентських альтернативних законопроектів про внесення змін до Конституції України / П.А. Рудик // Вісник Київського національного університету імені Тараса Шевченка. Серія: юридичні науки. – 2004. – Вип.60-62. – С.99.

⁸⁴⁸ Еволюція влади [літопис новіт. історії України, 1991-2007 рр.] / А.Горлов, В.Королюк, С.Лавренюк, Ю.Шевчук. – К.: ВАТ “Вид-во “Київська правда”, 2008. – С.295.

⁸⁴⁹ Рудик П.А. Аналіз президентських та парламентських альтернативних законопроектів про внесення змін до Конституції України / П.А. Рудик // Вісник Київського національного університету імені Тараса Шевченка. Серія: юридичні науки. – 2004. – Вип.60-62. – С.106.

протистояння полярних політичних сил. Якщо політики не можуть домовитися, арбітром має стати весь народ...”⁸⁵⁰.

Це стало несподіваним поворотом в історії з імплементації результатів референдуму 2000 р., оскільки Президент виступив за перехід до іншої системи – парламентсько-президентської республіки⁸⁵¹.

Зазначимо, що наміри перейти до двопалатної системи парламенту було підтверджено всеукраїнським референдумом у квітні 2000 р. Вони стали складовою й проекту Закону “Про внесення змін у Конституцію України”; винесеного відповідно до Указу Президента України від 6 березня 2003 р. на всенародне обговорення⁸⁵².

Згідно із законопроектом від 6 березня 2003 р. передбачалося, що Верховна Рада України складатиметься з Палати регіонів та Державних зборів. Конституційний склад Державних зборів – триста народних депутатів, які мали обиратися за законом на пропорційній основі. До Палати регіонів збиралися б по три представники від АРК, областей, міст Києва та Севастополя (81 особа).

За Палатою регіонів передбачалися основні контрольні функції парламенту, зокрема, контроль за виконанням Держбюджету й діяльністю Кабінету Міністрів, а також право накладати вето на закони, прийняті Державними зборами; кадрові функції, а саме призначення всіх посадових осіб від парламенту, за винятком членів уряду⁸⁵³. Палата регіонів могла також достроково припиняти повноваження Верховної Ради АРК за наявності порушень Конституції України або законів України і призначати чергові вибори до органів місцевого самоврядування.

Натомість Державні збори мали приймати закони, затверджувати загальнодержавні програми, призначати за поданням Президента України

---

⁸⁵⁰ Королюк В. Політ реформи над президентським кріслом / В. Королюк // Голос України. – К., 2007. – 2 жовтня. – С.8-9.

⁸⁵¹ Еволюція влади [літопис новіт. історії України, 1991-2007 рр.] / А.Горлов, В.Королюк, С.Лавренюк, Ю.Шевчук. – К.: ВАТ “Вид-во “Київська правда”, 2008. – С.113.

⁸⁵² Мартиненко П. Бікамеризм як аспект демократичного представництва / П. Мартиненко // Політичний календар. Інформаційно-аналітичний огляд. – 2003. – №2. – С.8.

⁸⁵³ Горбач В. Політична реформа, яка потрібна Україні, й політична система, яка потрібна Президенту / В. Горбач // Політичний календар. Інформаційно-аналітичний огляд. – 2003. – №1. – С.13-14.

Прем'єр-міністра України і інших членів Кабінету міністрів України, а також призначати вибори Президента України⁸⁵⁴.

До повноважень Верховної Ради України, здійснюваних на спільних засіданнях її палат, належало: внесення змін до Конституції; визначення засад внутрішньої і зовнішньої політики; прийняття законів про державний бюджет України, про регламент Верховної Ради України, про державні символи; затвердження законом переліку об'єктів права державної власності, що не підлягають приватизації; Конституції АРК; розгляд міжнародних питань включно з оголошенням за поданням Президента України стану війни і укладення миру; призначення всеукраїнського референдуму; схвалення програми діяльності Кабінету міністрів України; затвердження указу Президента про введення воєнного чи надзвичайного стану в Україні, про загальну чи часткову мобілізацію, оголошення окремих місцевостей зонами надзвичайної екологічної ситуації; усунення Президента України з поста в порядку імпічменту⁸⁵⁵.

Президент згідно з проектом, міг достроково припинити повноваження Державних зборів, якщо протягом одного місяця не сформовано постійно діючу парламентську більшість, протягом 60 днів після відставки уряду не сформовано персональний склад Кабінету міністрів, який призначається Державними зборами, або якщо до 1 грудня не затверджено Державний бюджет на наступний календарний рік. Водночас Президент не міг розпустити Палату регіонів⁸⁵⁶.

Розгляд законів ще в Палаті регіонів значно продовжував й ускладнював законодавчий процес. Проте це не обов'язково призвело б до покращення якості законодавчої роботи⁸⁵⁷.

Президент Л.Кучма пропонував пропорційну виборчу систему, але тільки для нижньої палати парламенту. Що ж до виборів Палати регіонів, то Президент взагалі замовчував питання виборчої системи. В.Горбач припускає,

---

⁸⁵⁴ Проект Закону України "Про внесення змін до Конституції України": На всенародне обговорення. – К.: Преса України, 2003. – С.15-17.

⁸⁵⁵ Проект Закону України "Про внесення змін до Конституції України": На всенародне обговорення. – К.: Преса України, 2003. – С.14-15.

⁸⁵⁶ Горбач В. Політична реформа, яка потрібна Україні, й політична система, яка потрібна Президенту / В. Горбач // Політичний календар. Інформаційно-аналітичний огляд. – 2003. – №1. – С.14.

⁸⁵⁷ Фесенко В. Двопалатна Верховна Рада: суспільна потреба чи політична технологія / В. Фесенко // Політичний календар. Інформаційно-аналітичний огляд. – 2003. – №2. – С.19.

що коли Президент говорив про трьох представників від кожного регіону, він мав на увазі голову облдержадміністрації, якого він призначав, голову обласної ради, якого обирав місцевий “адмінресурс”, та місцевого голову обласного центру, на вибори якого теж вирішальний вплив мав політичний режим⁸⁵⁸.

Натомість політолог О.Шморгун пропонував обирати сенаторів не від регіонів, а від органів місцевого самоврядування з принципом ступеневого, а не прямого голосування, на основі певних ценових обмежень не тільки для кандидатів до верхньої палати, але й для самих виборців⁸⁵⁹.

Ретельний аналіз президентського законопроекту показував, що запропонований в ньому розподіл повноважень між нижньою палатою і Палатою регіонів фактично зводив нанівець законодавчу і політичну роль нижньої палати, ставив її в залежність від поведінки колег-регіоналів⁸⁶⁰.

19 червня 2003 р. Президент України представив парламенту оновлений законопроект “Про внесення змін до Конституції України”. Водночас з цим частина народних депутатів України, опозиційних до президентської влади, підготувала альтернативний законопроект⁸⁶¹.

Обидва законопроекти ставили за мету змінити існуючу в Україні модель державного правління, здійснивши перехід від президентсько-парламентської до парламентсько-президентської республіки.

Порівняння пропозицій президентського і парламентського законопроектів про внесення змін, що стосувалися аспектів територіального устрою України і місцевого самоврядування, свідчило, що в парламентському законопроекті їм було приділено більше уваги. У ньому уточнювалося визначення “місцевого самоврядування”, сформульовано поняття “громада”, передбачено установити законом розмежування повноважень між державою і місцевим

---

⁸⁵⁸ Горбач В. Політична реформа, яка потрібна Україні, й політична система, яка потрібна Президенту / В. Горбач // Політичний календар. Інформаційно-аналітичний огляд. – 2003. – №1. – С.14.

⁸⁵⁹ Шморгун О. Яким має бути український парламент? / О. Шморгун // День. – К., 2000. – 7 квітня. – С.4.

⁸⁶⁰ Фесенко В. Двопалатна Верховна Рада: суспільна потреба чи політична технологія / В. Фесенко // Політичний календар. Інформаційно-аналітичний огляд. – 2003. – №2. – С.12.

⁸⁶¹ Рудик П.А. Аналіз президентських та парламентських альтернативних законопроектів про внесення змін до Конституції України / П.А. Рудик // Вісник Київського національного університету імені Тараса Шевченка. Серія: юридичні науки. – 2004. – Вип.60-62. – С.101.

самоврядуванням, підстави і порядок взаємного делегування повноважень тощо⁸⁶².

Одночасно політичні сили прагнули використати майбутні конституційні зміни у власних інтересах. У межах ініційованої політреформи проти спроб запровадити виборність голів облдержадміністрацій серед парламентських партій виступила тільки БЮТ. Блок “За єдину Україну”, “Наша Україна”, КПУ і СПУ були категорично “за”. СДПУ(о) – також “за”, але з вимогою відкласти це питання. Проте така одностайність пояснювалася схильністю лідерів партій розглядати обласне керівництво передусім як інструмент адміністративного ресурсу на майбутніх президентських виборах⁸⁶³.

Однак пропозиції парламентського законопроекту, що стосувалися місцевого самоврядування, в Законі України “Про внесення змін до Конституції України” від 8 грудня 2004 р. не були враховані.

Зміни в Конституції України, які були проведені в результаті політреформи в грудні 2004 р., перерозподілили владу на користь парламентсько-президентської республіки. Усе ж політреформа 2004 р. ініціювала протистояння між гілками влади, яке особливо загострилося в серпні 2006 р. після формування парламентською коаліцією уряду В.Януковича. Конфлікт за владні повноваження між Президентом України з одного боку і урядом та парламентською більшістю з іншого призвів до розуміння політичною елітою України необхідності прийняття нової Конституції чи редагування чинної.

Незважаючи на розбіжності в поглядах на розподіл повноважень між гілками влади, фактичні керівники країни – глава Кабінету Міністрів України В.Янукович, лідер опозиції Ю.Тимошенко та представник Президента України І.Пукшин у кінці червня 2007 р. висловили своє бачення майбутнього Основного Закону держави і в тому числі пропозиції щодо зміни чинного адміністративно-територіального устрою та децентралізації управління.

---

⁸⁶² Рудик П.А. Аналіз президентських та парламентських альтернативних законопроектів про внесення змін до Конституції України / П.А. Рудик // Вісник Київського національного університету імені Тараса Шевченка. Серія: юридичні науки. – 2004. – Вип.60-62. – С.101.

⁸⁶³ Рахманін С. Любов по расчету / С. Рахманін // Зеркало недели. – К., 2003. – 1 февраля. – С.3.

Лідери українського політикуму традиційно виступали за реальне, а не декларативне розширення прав місцевого самоврядування. Проте для В.Януковича розширення повноважень місцевого самоврядування не повинно було порушити цілісність та єдність системи державного правління. Політик пропонував об'єднати процес підготовки конституційних змін, які стосувалися розширення повноважень місцевого самоврядування, з підготовкою низки законодавчих актів, які б регулювали діяльність місцевої влади, її стосунки з центральними органами виконавчої влади, а також зміцнили б податкову базу місцевих бюджетів⁸⁶⁴.

Як продовження реформи самоврядування політик пропонував здійснити реформу адміністративно-територіального устрою з наступним укрупненням регіонів та відмовою від поділу на області і розширити політичне представництво регіонів на рівні національного парламенту. Крім того, В.Янукович виступав за впровадження інституту виборності голів виконкомів регіональних рад на прямих виборах у кожному регіоні, що мало б забезпечити вищий рівень відповідальності місцевої влади перед територіальними громадами⁸⁶⁵. Залишалось тільки незрозумілим, як це мало сприяти загальній ідеї цілісності та єдності системи державного управління.

Президентський представник І.Пукшин також підтримав розширення прав регіонів і виступив за проведення реформ адміністративно-територіального устрою і місцевого самоврядування. На його думку, необхідно забезпечити формування незалежних фінансових, організаційних й інших передумов ефективного громадського самоврядування, а в Конституції зафіксувати європейський принцип субсидіарності та передачі на верхній рівень влади лише повноважень, яких громада не в змозі здійснити сама.

І.Пукшин реанімував ідею формування в Україні двопалатного парламенту, що “сам по собі не є ознакою федерального устрою держави”, але покращить професійність парламенту, посилить відповідальність партій перед

---

⁸⁶⁴ Янукович В. Свобода, злагода, компроміс, або яка Конституція потрібна Україні / В. Янукович // Дзеркало тижня. – К., 2007. – 30 червня. – С.2.

⁸⁶⁵ Янукович В. Свобода, злагода, компроміс, або яка Конституція потрібна Україні / В. Янукович // Дзеркало тижня. – К., 2007. – 30 червня. – С.2.

виборцями і репрезентує регіони в парламенті⁸⁶⁶. Однак, відзначимо, попередні аналогічні ініціативи Л.Кучми трактувалися як шлях до посилення президентської влади в країні.

Натомість лідер БЮТ Ю.Тимошенко виступила проти президентської ідеї запровадження двопалатного парламенту. Вона пов'язала двопалатність з федералізмом, який, на її думку, є штучним запозиченням, що не забезпечить ідеї сьогоденної України – “Схід і Захід разом”⁸⁶⁷. Пізніше, в офіційній передвиборчій програмі “Український прорив до справедливої і конкурентоспроможної країни” на дострокових парламентських виборах 2007 Блок Юлії Тимошенко окремим пунктом зазначив конституційний прорив. Ця теза передбачала організацію і проведення Всенародного референдуму щодо схвалення і прийняття нової Конституції України, де серед ключових питань звучало б і питання розширення прав місцевого самоврядування⁸⁶⁸.

Свої проекти оновлення Конституції були запропоновані також Соціалістичною партією України і Комуністичною партією України. Але в їх розробках основна увага відводилася або послабленню президентської влади (Соцпартія України) або повній її ліквідації (проект комуністів)⁸⁶⁹. Крім того, комуністи були незадоволені тим, що чинна Конституція проголошує, що в Україні визнається і гарантується місцеве самоврядування, але його можливості обмежуються всевладдям державних адміністрацій, глави яких призначаються Президентом України⁸⁷⁰.

Одночасно під час виступу на святкуванні Дня незалежності 24 серпня 2007 р. Президент України В.Ющенко ініціював скликання національної конституційної ради, яка б розробила проект нової редакції Конституції

---

⁸⁶⁶ Пукшин І. Конституція України: рішення буде всенародним / І. Пукшин // Дзеркало тижня. – К., 2007. – 30 червня. – С.3.

⁸⁶⁷ Тимошенко Ю. Нова Конституція України: від паритету сили до пріоритету прав / Ю. Тимошенко // Дзеркало тижня. – 2007. – 30 червня. – С.3.

⁸⁶⁸ Український прорив до справедливої і конкурентоспроможної країни. Від Юлії Тимошенко // Вечірній Франківськ. – Івано-Франківськ, 2007. – 9 серпня. – С.5.

⁸⁶⁹ Мустафин А. Борьба за мир до последней капли крови / А. Мустафин // Зеркало недели. – К., 2007. – 7-13 июля. – С.1-2.

⁸⁷⁰ Крючков Г. Чому необхідні зміни в Конституції? / Г. Крючков // Комуніст. Орган ЦК КПУ. – К., 2007. – 27 липня. – С.3.

України⁸⁷¹. Детальніше плани Президента України розкрив академік І.Юхновський. Він вважав, що Верховна Рада України, обрана у 2007 р., мала мати функції перехідного парламенту, основне завдання якого – підготувати під головуванням В.Ющенка проект (або два проекти) нової Конституції; проект винести на всенародний референдум; визначити дату набрання чинності новою Конституцією і під неї оголосити вибори до Верховної Ради України та вибори президента держави відповідно до цієї вже нової Конституції⁸⁷².

Адміністративна структура держави з точки зору президентського оточення мала мати такий вигляд: держава, області, райони, громади. Кожна з ланок повинна була мати свої виборні ради депутатів від Верховної Ради до місцевих рад і відповідні виконавчі органи.

З аналогією до префектур у Франції, в Україні функціонували б обласні і районні адміністрації, що виконували б наглядові функції. Голів адміністрацій областей і районів мав призначати президент за рекомендацією Кабінету Міністрів України⁸⁷³.

Свої передвиборчі обіцянки БЮТ і “Наша Україна – Народна самооборона” підтвердили в угоді про створення коаліції демократичних сил у Верховній Раді України про створення коаліції демократичних сил у Верховній Раді України VI скликання. Вони виступили за реформування місцевих органів виконавчої влади, що мало сприяти розвитку місцевого самоврядування на основі чіткого функціонального розмежування їхніх повноважень з повноваженнями органів виконавчої влади.

У результаті здійснення реформи публічної адміністрації на підставі нової Конституції повноваження обласних та районних державних адміністрацій мали б бути зведені до виконання таких функцій:

– забезпечення виконання та контроль за дотриманням Конституції та Законів України, актів Президента України та Кабінету Міністрів України, інших органів виконавчої влади;

---

⁸⁷¹ Вечерние Вести. – К., 2007. – 28 августа. – С.1.

⁸⁷² Юхновський І. Зміни до Конституції потрібні / І. Юхновський // Дзеркало тижня. – К., 2007. – 15 вересня. – С.4.

⁸⁷³ Юхновський І. Зміни до Конституції потрібні // Дзеркало тижня.–2007.–15 вересня.–С.4.

- контроль за додержанням прав і свобод громадян;
- координація діяльності регіональних представництв центральних органів виконавчої влади⁸⁷⁴.

Метою реформи місцевої влади мало стати забезпечення “принципів децентралізації та субсидіарності та проведення її у відповідність до загально-прийнятих європейських принципів, закладених у Європейській Хартії місцевого самоврядування”. У свою чергу система адміністративно-територіального устрою мала складатися з трьох рівнів – регіон, район, громада, кожен з яких мав би науково обґрунтовану мінімальну чисельність населення⁸⁷⁵.

27 грудня 2007 р. В.Ющенко підписав указ “Про Національну конституційну раду” на чолі з Президентом України. На раду покладалося завдання підготувати консолідований проект майбутньої Конституції України на основі нових концептуальних пропозицій щодо її змісту та за наслідками експертного і всенародного обговорення. Президент передбачив проходження проекту нової редакції Конституції України через Верховну Раду та внесення прийнятого проекту на затвердження всеукраїнським референдумом. Разом з тим глава держави допускав всеукраїнський конституційний референдум за народною ініціативою, якщо народні депутати не зможуть дійти згоди щодо цілісного і дієвого проекту Конституції⁸⁷⁶.

Глава держави створення нової Конституції пов’язував з підвищенням власного владного статусу, але декларував, що конституційна реформа мала б створити юридичні передумови для проведення ефективної адміністративно-територіальної реформи, реформування місцевого самоврядування з метою його посилення. При цьому він вважав можливим змістити акцент у місцевому

---

⁸⁷⁴ Угода про створення коаліції демократичних сил у Верховній Раді України VI скликання // *Голос України*. – К., 2007. – 1 грудня. – С.8.

⁸⁷⁵ Угода про створення коаліції демократичних сил у Верховній Раді України VI скликання // *Голос України*. – К., 2007. – 1 грудня. – С.8.

⁸⁷⁶ Ющенко В. Україні потрібна Конституція національного творення / В. Ющенко // *Дзеркало тижня*. – К., 2008. – 23-29 лютого. – С.3.

самоврядуванні на рівень громад, котрі об'єктивно виступають осередками реального народовладдя⁸⁷⁷.

Президент вважав доцільним визначити перелік сфер повноважень обласних державних адміністрацій, поклавши на них здійснення державного контролю на відповідній території та координацію діяльності територіальних підрозділів центральних органів виконавчої влади. Він вважав, що слід переглянути перелік сфер повноважень обласних рад, наблизивши їх до предметів відання Автономної республіки Крим, з урахуванням вимог Європейської хартії місцевого самоврядування.

Водночас В.Ющенко вважав за необхідне передбачити ефективні заходи запобігання політичного сепаратизму, спробам штучного розколу суспільства і протиставлення груп населення за етнічними, мовними та іншими ознаками. Він виступав також за вилучення з тексту Основного Закону положення про делегування місцевими радами повноважень органам виконавчої влади, як таке, що суперечить сутності місцевого самоврядування. З іншого боку, Президент вважав за необхідне зберегти можливість делегування повноважень органами виконавчої влади органам місцевого самоврядування⁸⁷⁸.

У свою чергу опозиція вважала, що Президент України передбачав концептуальну реформу місцевого самоврядування з метою загравання з місцевою владою, щоб провести нову Конституцію не через парламент, а через референдум⁸⁷⁹.

Під час виступу 31 березня 2009 р. з щорічним посланням в парламенті Президент України В.Ющенко запропонував для збалансування влади перейти до двопалатної побудови парламенту з одночасним зменшенням загальної чисельності народних обранців⁸⁸⁰.

---

⁸⁷⁷ Ющенко В. Україні потрібна Конституція національного творення / В. Ющенко // Дзеркало тижня. – К., 2008. – 23-29 лютого. – С.3.

⁸⁷⁸ Ющенко В. Україні потрібна Конституція національного творення / В. Ющенко // Дзеркало тижня. – К., 2008. – 23-29 лютого. – С.3.

⁸⁷⁹ Тихонов В. Янукович – спікер. Ющенко – президент федерації. Такий бартер неможливий / В. Тихонов // Дзеркало тижня. – К., 2008. – 23-29 лютого. – С.4.

⁸⁸⁰ Щорічне послання Президента України Віктора Ющенка “Про внутрішнє і зовнішнє становище України” // Урядовий кур’єр. – К., 2009. – 1 квітня. – С.4.

В. Ющенко в своєму виступі опирався на те, що в Європі більшість унітарних країн мають двопалатні парламенти, і державі потрібен парламент європейського зразка – Національні збори України, що будуть поєднувати в собі і політичне, і територіальне представництво.

Нижня палата – Палата депутатів – будучи обраною шляхом прямих виборів за пропорційною системою, була б органом політичного представництва народу. Крім законодавчої функції, на нижню палату парламенту покладалася й відповідальність за формування уряду та контроль за його діяльністю⁸⁸¹.

Верхня палата мала б обиратися прямими виборами за мажоритарною системою та представляти громади і регіони. Ця палата покликана була взяти на себе повноваження щодо кадрових призначень, які не є урядовими, а також схвалення всіх рішень Президента України у сфері оборони і безпеки. Рівне представництво в Сенаті усіх регіонів України (по 3 сенатори від кожної області) виступало б об'єднуючим чинником. Цьому б слугував і віковий ценз депутатів верхньої палати⁸⁸².

Стабільність сенату, який узагалі не може бути розпущений, а термін повноважень сенаторів навіть довший, ніж президентський (шість років), вочевидь, мав би зміцнити сам інститут парламентаризму. Водночас у проекті чітко простежується політичний зв'язок між Сенатом і президентом, без згоди якого Верхня палата не зможе ефективно виконувати свої обов'язки. Але й глава держави не мав би важелів для реалізації свого політичного курсу без згоди “найкращих людей країни”⁸⁸³.

На думку В.Ющенка, ця реформа збалансувала б і стабілізувала владу, розширила представницьку демократію, посилила процеси децентралізації і підвищила якість законотворчого процесу. Необхідною складовою

---

⁸⁸¹ Щорічне послання Президента України Віктора Ющенка “Про внутрішнє і зовнішнє становище України” // Урядовий кур’єр. – К., 2009. – 1 квітня. – С.4.

⁸⁸² Щорічне послання Президента України Віктора Ющенка “Про внутрішнє і зовнішнє становище України” // Урядовий кур’єр. – К., 2009. – 1 квітня. – С.4.

⁸⁸³ Бурковський П. Смерть Левіафана / П.Бурковський // Український тиждень. – К., 2009. – 10-16 квітня. – С.19.

конституційної реформи передбачалось також “реальне забезпечення місцевого самоврядування” й ефективна адміністративно-територіальна реформа⁸⁸⁴.

Згідно зі статтею 159 проекту передбачалося, що “районна, обласна рада обирає зі свого складу голову відповідної ради, формує виконавчий комітет ради, який очолює призначений радою голова виконавчого комітету”⁸⁸⁵.

Основою місцевого самоврядування мала б стати громада, повинна була вибудовуватися чітка послідовна лінія – від громади до району і регіону. Президент також вважав, що настав час прийняти рішення про створення представницькими органами – обласними, районними радами своїх виконавчих органів та надання їм відповідних повноважень. Існуючі державні адміністрації мали б бути виведені із системи виконавчої влади та перетворені на ефективні інструменти здійснення нагляду за додержанням Конституції, законів, прав і свобод⁸⁸⁶.

Систему адміністративно-територіального устрою згідно з проектом В.Ющенка мали б скласти: громади-міста, містечка, села або об’єднання кількох населених пунктів, райони, області, Автономна Республіка Крим. Міста з визначеною законом кількістю жителів могли б прирівнюватися за статусом до області або району⁸⁸⁷.

Президентські ініціативи зачепили й Кримську автономію. У законопроекті немає окремого “кримського” розділу. Усе, що стосується повноважень автономії, вписано в розділ “Місцеве самоврядування і територіальна організація влади”. Проект пропонує ліквідувати постійне представництво Президента в АРК і створити, як по всій країні, державну адміністрацію АРК, глава якої наділяється правом призупинити дію актів Верховної Ради і Уряду АРК з подальшим оскарженням їхньої законності в суді⁸⁸⁸.

---

⁸⁸⁴ Щорічне послання Президента України Віктора Ющенка “Про внутрішнє і зовнішнє становище України” // Урядовий кур’єр. – К., 2009. – 1 квітня. – С.4.

⁸⁸⁵ Проект закону України “Про внесення змін до Конституції України”. – Режим доступу: http://www.president.gov.ua/const_proekt.html (перегляд 1 квітня 2009 р.).

⁸⁸⁶ Щорічне послання Президента України Віктора Ющенка “Про внутрішнє і зовнішнє становище України” // Урядовий кур’єр. – К., 2009. – 1 квітня. – С.4.

⁸⁸⁷ Проект закону України “Про внесення змін до Конституції України”. – Режим доступу: http://www.president.gov.ua/const_proekt.html (перегляд 1 квітня 2009 р.).

⁸⁸⁸ Самар В. Заберіть сирники у сантехніків! / В. Самар // Дзеркало тижня. – К., 2009. – 4-10 квітня. – С.2.

Стаття 103 проекту Президента передбачала, що до відання Автономної Республіки Крим належить:

- 1) проведення виборів депутатів Верховної Ради АРК, затвердження складу виборчої комісії Автономної Республіки Крим;
- 2) управління об'єктами державної власності, спільної власності громад у межах, визначених законом;
- 3) розроблення, затвердження та виконання бюджету АРК на основі єдиної податкової бюджетної політики України;
- 4) розроблення, затвердження та виконання програм АРК з питань соціально-економічного та культурного розвитку, раціонального природокористування, охорони дозвілля – відповідно до державних програм;
- 5) визнання статусу місцевостей як курортів;
- 6) участь у забезпеченні прав громадян, національної злагоди, сприяння охороні правопорядку та громадської безпеки;
- 7) забезпечення функціонування і розвитку державної та національних мов і культур в АРК; охорона і використання пам'яток історії;
- 8) участь у розробленні та реалізації державних програм повернення депортованих народів;
- 9) ініціювання введення надзвичайного стану та встановлення зон надзвичайної екологічної ситуації в АРК або в окремих її місцевостях.

Передбачалося також, що до відання АРК законом можуть бути віднесені інші питання⁸⁸⁹.

Проект, поданий президентом В.Ющенком, урізав повноваження кримського парламенту. Він позбавляв права призначати вибори до Верховної Ради Криму (на це мали право сенатори), призначати і проводити місцеві референдуми, а також управляти майном, яке належить Криму. Строк повноважень кримських депутатів обмежувався 4 роками, але вилучалася норма про обов'язкове погодження з Президентом призначення і звільнення голови уряду.

---

⁸⁸⁹ Проект закону України "Про внесення змін до Конституції України". – Режим доступу: http://www.president.gov.ua/const_proekt.html (перегляд 1 квітня 2009 р.).

Натомість спроби ліквідації постійного представництва Президента в АРК викликали обґрунтовані зауваження, що з огляду на сепаратистські рухи в Криму необхідно зберегти конституційний орган, який може прийняти на себе всю повноту влади в регіоні⁸⁹⁰.

Ю.Корогодський доречно зауважив, що проект В.Ющенко – це і серйозний удар по залишкам влади Рад, оскільки якщо парламент поділено на дві частини, то глави його палат стають звичайними спікерами, які вже не претендують на другу-третю роль в країні⁸⁹¹.

Очільники партії регіонів України розцінили конституційний проект В.Ющенко як створення режиму олігархії, за якого влада належала б обмеженому колу осіб. На думку народного депутата О.Лукаш, утворення двопалатного парламенту в пропонований президентом спосіб лише ускладнило б систему державного управління, процедуру ухвалення законів, призвело б до протистояння як всередині Національних зборів, так і між гілками влади⁸⁹².

Регіонали також ставили під сумнів ступінь децентралізації влади. Вони вважали, що на місцевому рівні залишиться двовладдя, оскільки продовжуватимуть діяти глави державних адміністрацій, які призначатимуться на посаду і звільнятимуться з посади Президентом України⁸⁹³.

Отже, незважаючи на ініціювання змін до Конституції України під гаслом перерозподілу повноважень між гілками влади і надання реальних прав регіонам та місцевому самоврядуванню, політичні сили намагалися переписати Основний Закон з розрахунку на власні одномоментні політичні інтереси. Свідченням цього стала часта зміна позицій політиків щодо співвідношення повноважень між Президентом, Кабінетом Міністрів України і Верховною Радою України, а також відсутність реальних просувальних дій на шляху децентралізації влади.

---

⁸⁹⁰ Самар В. Заберіть сірники у сантехніків! / В. Самар // Дзеркало тижня. – К., 2009. – 4-10 квітня. – С.2.

⁸⁹¹ Корогодський Ю. Конституція одного послання / Ю. Корогодський. – Режим доступу: <http://www.pravda.com.ua/news/2009/4/2/92543.htm> (перегляд 6 квітня 2009 р.).

⁸⁹² Лукаш О. Звичайна олігархія / О. Лукаш // Дзеркало тижня. – К., 2009. – 4-10 квітня. – С.2.

⁸⁹³ Лукаш О. Звичайна олігархія / О. Лукаш // Дзеркало тижня. – К., 2009. – 4-10 квітня. – С.2.

Зміни в Конституції України, які були проведені в результаті політреформи у грудні 2004 р., перерозподілили владу на користь парламентсько-президентської республіки, але не надали більших повноважень місцевому самоврядуванню. Подальші пропозиції найбільш вагомих політичних сил України щодо вдосконалення чи прийняття нової Конституції також мали на меті вирішити вузькокорпоративні політичні цілі.

3.2. Історія становлення регіональної політики та місцевого самоврядування в незалежній Україні

3.2.1. Теоретико-методологічні засади децентралізації державного управління в Україні

У системі демократичного правління значна роль належить місцевому та регіональному самоврядуванню. Воно є тією сферою публічної діяльності, у якій може взяти участь кожний громадянин.

Оскільки для процесу демократичного розвитку держави важливий зворотній зв'язок між владою і людиною – поінформованість громадян про дії влади та поінформованість влади про реальні потреби конкретного громадянина – то найлегше це здійснити на базовому рівні влади, місцевому, де громадяни і представники влади живуть поруч⁸⁹⁴.

Порівняльний аналіз шляхів розвитку багатьох держав світу показує, що лише країни, які зуміли створити ефективні противаги “егоїзму” управлінських систем і служать поставленим цілям, а не людям, що працюють у цій системі, досягли значних результатів у технологіях і високого рівня індексу людського розвитку. Основними факторами обмеження “егоїзму” адміністративно-управлінської системи вважають наявність зрілого громадянського суспільства й оптимізованого розподілу повноважень між органами місцевої та центральної державної влади⁸⁹⁵.

---

⁸⁹⁴ Основи демократії: Навч. посібник для студентів вищих навч. закладів / За заг. ред. А. Колодій. – К.: вид-во “Ай-бі”, 2002. – С.281-282.

⁸⁹⁵ Клеп М. Регіоналізація як системний чинник реформування суспільно-управлінської системи / М. Клеп // Концептуальні засади реформування політичної системи в Україні. Стан і перспективи розвитку політичних наук: Матеріали “круглого столу”, Київ, 13 квітня 2001 р. – К.: В-во УАДУ, 2001. – С.182-183.

Країни, де система місцевого самоврядування була сформована на початку процесу трансформації (Польща та Чеська республіка), виявилися більш успішними в процесі консолідації демократії, аніж ті, де децентралізаційні реформи ще не завершилися (Україна, Російська Федерація). Демократизація інститутів публічної влади стала “запобіжником” для можливості посилення авторитарних тенденцій політичного життя в посткомуністичних суспільствах Центральної Європи та врешті-решт її демократизації⁸⁹⁶.

Україна в період становлення державності, переходу до нових економічних та політичних інститутів визнає необхідними обережні кроки в бік децентралізації унітарної держави, відродження самоврядування. Це є важливим чинником підвищення ефективності системи управління та розвитку громадянського суспільства⁸⁹⁷. Крім того, дедалі нагальнішими стають питання переходу на регіональний принцип організації господарства, зростає роль регіонального управління на всіх стадіях соціально-економічного розвитку⁸⁹⁸. Особливої актуальності ідея децентралізації набула в умовах активізації автономістських і сепаратистських тенденцій у період президентських виборів 2004 р.

Головна ж причина актуальності регіональних проблем для України полягає в тому, що процес об’єднання українських земель у сучасних кордонах завершився зовсім недавно. Розвиваючись у складі різних держав, український етнос зазнав значних асиміляційних впливів – російських, польських, австрійських, угорських та інших⁸⁹⁹.

Історично існували існують два обличчя регіоналізму. З одного боку, він має конструктивний культурно-просвітницький і суспільно-політичний характер, ставить перед собою ціль перешкоджати знищенню традицій і стираюню меж між різними етнічними, культурними, релігійними, професійними

---

⁸⁹⁶ Лендшел М. Стан місцевої демократії в країнах Центральної та Східної Європи як чинник консолідації національної демократії: теоретико-методологічні засади / М. Лендшел // Наукові записки. Серія “Політичні науки”. Демократичний транзит в Україні: підсумки електорального циклу 2004 – 2007 рр.”. – Острог: В-во національного університету “Острозька академія”. – Випуск 3. – 2008. – С.142.

⁸⁹⁷ Основи демократії: Навч. посібник для студентів вищих навч. закладів / За заг. ред. А.Колодій. – К.: вид-во “Ай-бі”, 2002. – С.291.

⁸⁹⁸ Ковальський В., Нижний С. Потрібна фундаментальна державна концепція / В. Ковальський, С. Нижний // Юридичний вісник України. – 2003. – 31 травня-6 червня. – С.6.

⁸⁹⁹ Верменич Я.В. Історична регіоналістика в Україні / Я.В. Верменич // Український історичний журнал. – 2001. – №6. – С.3.

співтовариствами. Але є зворотній бік регіоналізму, який характеризується потягом до сепаратизму і насильницького руйнування державних структур⁹⁰⁰.

Як зазначав відомий філософ Г.Шахназаров, регіоналізація і глобалізація є двома сторонами єдиного процесу. Як при утворенні держави племена і роди розпадаються, залишаючи після себе громадян, які є підпорядковані новій, уже національній владі, так поступове ослаблення і розпад держав на фрагменти, а відтак – і на окремих осіб, котрі стають громадянами світового співтовариства, становить єдино можливий спосіб переходу світу в глобальний стан. Учений вважає, що в історичній перспективі держави будуть замінені гнучкішими спільнотами⁹⁰¹. Проблеми глобалізації і регіоналізації розглядаються вченими як взаємопов'язані і взаємозумовлені, що знайшло вияв у появі неологізму “глокалізація”⁹⁰².

Як зазначає американський вчений Р.Робертсон, те, що називається “локальним”, значною мірою сконструйовано на транс-або надлокальній основі. Інакше кажучи підтримка локальності надходить значною мірою згори та ззовні⁹⁰³.

Глобальні комунікації та глобальний характер споживання викликають бажання людей навіть у найменших і найвіддаленіших населених пунктах по всій земній кулі отримати доступ до глобального ринку товарів і послуг. У результаті урядам націй-держав доводиться зустрічатися з тим фактом, що їх громадяни прагнуть бути одночасно глобальними споживачами і місцевими громадянами. Таким чином нація-держава виявляється затісною і водночас завеликою, щоб задовольнити всі бажання своїх громадян⁹⁰⁴.

На думку О.Власюка і Н.Прозорової, регіоналізм в Україні до Помаранчевої революції мав такі характерні риси:

---

⁹⁰⁰ Макарычев А. Регионализм: проблемы и перспективы / А. Макарычев // *Общественные науки и современность*. – 1991. – №3. – С.53.

⁹⁰¹ Танчин І. Галицький сепаратизм: ще не загроза, але вже проблема / І. Танчин // *Політологічні та соціологічні студії. Збірник наукових праць*. – Т.ІІІ. –Чернівці: Рута, 2005. – С.57.

⁹⁰² Верменич Я.В. Історична регіоналістика в Україні / Я.В. Верменич // *Український історичний журнал*. – 2001. – №6. – С.5.

⁹⁰³ Глобальні модерності / За редакції М. Фезерстоуна, С. Леша, Р. Робертсона; Пер. з англ. Т. Цимбала. – К.: Ніка-Центр, 2008. – С.49.

⁹⁰⁴ Уоттс Рональд Л. Федеративні системи / Р.Л. Уоттс. – Харків: Центр освітніх ініціатив, 2002. – С.26.

– прихований характер (всі процеси, що так чи інакше мали відношення до виникнення регіональних особливостей, не відображалися у відкритих проявах);

– локальне значення (майже всі протиріччя, зумовлені регіональними відмінностями, мали “місцеве коріння” і могли регулюватися на цьому ж рівні згідно з принципом субсидіарності);

– помірність та толерантність (Україна не стала ареною відкритих конфліктів, оскільки всі гострі питання вирішувались легітимним шляхом)⁹⁰⁵.

У свою чергу російський дослідник Р.Туровський не вважає Україну чисто унітарною державою, і характерною особливістю державного будівництва в Росії і Україні визначає статусну асиметрію регіонів, яка передбачає, що один регіон має більше прав і повноважень, ніж інші. Така ситуація стала свідченням неможливості (небажання) центральної еліти будувати однотипні відносини. Цим самим Центр зберігає можливості для маніпулювання в межах переговорних процесів⁹⁰⁶.

Відомо, що регіоналізм як незалежний соціокультурний, інтелектуальний і політичний рух виник в Європі в другій половині XIX ст. і протистояв уніфікації всіх сфер суспільного життя та централістським тенденціям⁹⁰⁷.

Традиційно введення в обіг терміну “регіоналізм” приписують провансальському поету Берлюку-Перюссі і датують лише 1874 р., але необхідно зазначити, що цей термін бере свої витoki ще з часів Французької революції. Саме на зламі XVIII-XIX ст. регіоналізм зароджується у Франції як ціннісно-раціональна орієнтація на регіональні пріоритети і своєрідний протест на тріумфуючі егалітарські тенденції централізму та яacobінізму, де принцип неподільності є основним для становлення національної держави⁹⁰⁸

---

⁹⁰⁵ Власюк О., Прозорова Н. Карта регіоналізму в колоді маргінальних еліт / О. Власюк, Н. Прозорова // Віче. – 2004. – №10. – С.60.

⁹⁰⁶ Туровський Р.Ф. Сравнительный анализ тенденций регионального развития России и Украины / Р.Ф. Туровский // Полис. – 1999. – №6. – С.55, 61.

⁹⁰⁷ Макарычев А. Регионализм: проблемы и перспективы / А. Макарычев // Общественные науки и современность. – 1991. – №3. – С.50.

⁹⁰⁸ Калитчак Р.Г. Регионализм у європейських інтеграційних процесах / Р.Г. Калитчак. – К.: Знання, 2007. – С.55.

У 20-х рр. ХХ ст. був сформульований принцип деволюції, тобто перерозподілу владних компетенцій між центром і провінціями на користь останніх, надання регіонам більшої самостійності в розв'язанні власних проблем без втручання центральної влади⁹⁰⁹.

Упродовж останніх років політична і правова науки істотно просунулися вперед у розмежуванні понять децентралізації і деконцентрації влади – вони розглядаються в теоретико-методологічній площині і на тлі світового досвіду. Основи такого підходу закладалися ще у 1970-х рр. у працях французького державознавця Ж.Воделя, який розумів під деконцентрацією “всього лиш техніку управління, яка сама по собі не рівнозначна розвитку демократії”, а під децентралізацією – передачу прав на прийняття рішень виборним органам, які не перебувають в ієрархічному підпорядкуванні центральним органам влади.

На основі такого розмежування Ж.Водель виділяв три типи режимів адміністративного управління регіонами: заснованих на засадах деконцентрації і залежності регіональної адміністрації від центральної влади; ґрунтованих на фундаменті децентралізації (часткової автономності служб регіону від центральної влади) і таких, яким притаманна одночасно концентрація і централізація – вся регіональна адміністрація цілковито залежить від центральної влади⁹¹⁰.

Регіоналістські тенденції в об'єднаній Європі досліджуються в працях зарубіжних дослідників О.Браслоффа, Т.Зарицького, С.Карасінського, Д.Ньюлендса, А.Томаса, Е.Томпсона⁹¹¹.

Натомість вивчення регіонів у західній традиції об'єднується збірним поняттям – “regional science”, в Росії паралельно застосовується поняття “регіоналістика”, “регіоноведение”, “регіонология”. Останні вживаються як синонімічні, хоч підстави для їх розмежування вже існують. Українське “регіонознавство” є відповідним російському “регіоноведению” і “регіонологии” і

---

⁹⁰⁹ Козак Т.М. Регіоналізм та внутрішньодержавна регіоналізація у Сполученому королівстві Великої Британії і Північної Ірландії: автореф. дис. на здобуття наук. ступеня канд. політ. наук: спец. 23.00.02 “Політичні інститути та процеси” / Т.М. Козак. – Львів, 2003. – С.2.

⁹¹⁰ Верменич Я.В. Територіальна управлінська система в Україні: теоретико-методологічні проблеми оптимізації / Я.В. Верменич // Український історичний журнал. – 2006. – №6. – С.183.

⁹¹¹ Глобалізація. Регіоналізація. Регіональна політика. Хрестоматія з сучасної зарубіжної соціології регіонів / Укладачі Кононов І.Ф. (науковий редактор), Бородачів В.П., Топольсков Д.М. – Луганськ: Альма матер–Знання, 2002. – 664 с.

означає науку про регіони. На думку Я.Верменич, поняття “регіоналістика” більш широке: ним охоплюється сукупність знань про регіони, одержаних як за допомогою науки, так і в інший спосіб. Регіонознавство становить науковий фундамент регіоналістики. Натомість застосування в українській мові паралельно з двома вищеназваними ще й поняття “регіонологія” уявляється недоцільним⁹¹².

Натомість інститутом регіональних досліджень НАН України обґрунтовано необхідність створення нової науки – регіонології. Її завдання як науки визначають в тому, щоб часткові й емпіричні дослідження з регіоналістики звести до певної логічної системи категорій і принципів. Директор інституту М.Долішній для реалізації регіональної політики пропонував прийняти закони України про стан й розвиток держави та її регіонів, про засади стимулювання, розвитку регіонів, про статус областей, про транскордонне співробітництво тощо; прискорити розроблення Національної стратегії регіонального розвитку України⁹¹³.

Однак, на думку І.Кураса, іменувати регіоналізм як окрему наукову дисципліну було б невірно. Він вважає, що швидше це не наука в первинному значенні цього слова, а методологічна модель, що акумулює та адаптує до дослідницьких потреб знання, черпані з різних дисциплін⁹¹⁴.

Регіоналізм також може бути загальною назвою інтелектуальних течій і доктрин, націлених на раціональне використання природних просторових відмінностей, існуючих всередині сучасних суспільств. В даному контексті він може виражатися двояко. З одної сторони, це так звана пасивна регіоналізація, що визначається спільною ідентичністю, культурою, історією, географією. З іншої сторони має місце цілеспрямована й активна діяльність для створення регіональних політичних інститутів під впливом як центральних урядів, так і субнаціональних адміністрацій⁹¹⁵.

---

⁹¹² Верменич Я.В. Історична регіоналістика в Україні / Я.В. Верменич // Український історичний журнал. – 2001. – №6. – С.4.

⁹¹³ Долішній М. На чому ґрунтується регіонологія? / М. Долішній // Науковий світ. – 2004. – №3. – С.8.

⁹¹⁴ Курас І.Ф. Етнополітика: Історія і сучасність: Статті, виступи, інтерв'ю 90-х рр. / І.Ф. Курас. – К.: ІПіЕНД, 1999. – С.286.

⁹¹⁵ Курас І.Ф. Етнополітика: Історія і сучасність: Статті, виступи, інтерв'ю 90-х рр. / І.Ф. Курас. – К.: ІПіЕНД, 1999. – С.289.

Станом на 2004 р. в Україні діяло 216 різноманітних програм розвитку регіонів, але більшість з них носило вузько спрямований галузевий або обласний характер⁹¹⁶. Варто відзначити, що вчені Інституту національних відносин і політології НАН України зробили кілька відчутних кроків на шляху аналізу проблеми регіоналізму. Особливо цінним було те, що ситуація в Україні розглядалась на тлі регіональних проблем у світі, докладно висвітлювалися фактори етнополітичної стабільності в Україні, мотивація і напрями діяльності суб'єктів етнополітичного процесу⁹¹⁷.

У дисертаційному дослідженні О.Мрінської обґрунтовано стратегічні напрями розвитку та завдання регіональної політики України в умовах ринкової економіки з урахуванням досвіду країн ЄС. Дослідниця вважає, що в регіональній політиці великого значення набуває суспільно-географічне районування в контексті регіональної політики. Від того, наскільки об'єктивно визначені критерії і виділені регіони, залежить її успіх та результативність⁹¹⁸. Р.Калитчак, аналізуючи регіоналізм в умовах зростаючої європейської інтеграції, особливу увагу приділяє стану регіональної політики в Італії⁹¹⁹.

Т.Кучеренко спробувала виявити і зафіксувати вплив регіонального фактору на розвиток політичного процесу, знайти оптимальні параметри механізму його урахування та врегулювання в державній політиці⁹²⁰. Дослідниця заперечує універсальність і однозначно позитивний характер процесів децентралізації⁹²¹. Предметом дослідження В.Зуєвої виступили

---

⁹¹⁶ Долішній М. На чому ґрунтується регіонологія? / М. Долішній // Науковий світ. – 2004. – №3. – С.8.

⁹¹⁷ Курас І.Ф. Етнополітика: історія і сучасність: Статті, виступи, інтерв'ю 90-х років / І.Ф. Курас. – К.: ПІЕНД, 1999. – С.80.

⁹¹⁸ Мрінська О.В. Регіональна політика в країнах Європейського Союзу і можливості використання її досвіду в Україні: автореф. дис. на здобуття наук. ступеня канд. географ. наук: спец. 11.00.02 “Економічна та соціальна географія” / О.В.Мрінська. – К., 2005. – С.6.

⁹¹⁹ Калитчак Р.Г. Регіоналізм у європейських інтеграційних процесах / Р.Г. Калитчак. – К.: Знання, 2007. – 303 с.

⁹²⁰ Кучеренко Т.В. Регіональний фактор у політичному процесі України: автореф. дис. на здобуття наукового ступеня канд. політ. наук: спец. 23.00.02 “Політичні інститути та процеси” / Т.В. Кучеренко. – К., 2002. – С.3.

⁹²¹ Кучеренко Т.В. Регіональний фактор у політичному процесі України: автореф. дис. на здобуття наукового ступеня канд. політ. наук: спец. 23.00.02 “Політичні інститути та процеси” / Т.В. Кучеренко. – К., 2002. – С.8.

інститути і механізми регіонального розвитку в умовах політичної трансформації сучасного українського суспільства⁹²².

Досліджуючи місцеве самоврядування сучасної України на предмет політологічного аналізу, А.Некряч обстоює доцільність створення проміжної моделі управління (регіон, департамент, землі, округи). Дослідниця веде мову про розмежування функцій та повноважень на регіональному рівні, виходячи з пріоритетності повноважень представницького органу щодо виконавчого в розв'язанні місцевих справ і виконавчого щодо представницького в здійсненні ним державних функцій на території⁹²³.

Т.Козак виявила і обґрунтувала політичну тенденцію щодо зменшення ролі національних держав та центральних урядів на користь розширення владних компетенцій наднаціональних інституцій ЄС і регіонів та територій, що входять до складу цих держав⁹²⁴.

На думку Т.Козак, потреби регіонів можна задовольнити двома шляхами:

– надання регіонам широкого представництва в центральних органах державного врядування (навіть через фіксовані представницькі квоти), створення в центрі владних структур, які б опікувалися інтересами та потребами регіонів;

– надання регіонам права розв'язувати свої проблеми самостійно через створення регіонального рівня врядування, проведення адміністративно-законодавчої регіоналізації, передача регіональним органам владних повноважень та самоусунення центру від вирішення справ регіонів⁹²⁵.

Однак, як зазначав відомий політик і вчений В.Литвин, одна з причин “пробуксовування” владних рішень – практична відсутність в Україні

---

⁹²² Зуєва В.О. Інститути і механізми регіонального розвитку в умовах політичної трансформації українського суспільства: автореф. на здобуття наук. ступеня канд. політ. наук: спец. 23.00.02 “Політичні інститути та процеси” / В.О. Зуєва. – К., 2003. – С.4.

⁹²³ Некряч А.І. Місцеве самоврядування сучасної України як предмет політологічного аналізу: автореф. дис. на здобуття наук. ступеня д. політ. наук: спец. 23.00.02 “Політичні процеси та інститути” / А.І. Некряч. – К., 2003. – С.15, 17.

⁹²⁴ Козак Т.М. Регіоналізм та внутрішньодержавна регіоналізація у Сполученому королівстві Великої Британії і Північної Ірландії: автореф. дис. на здобуття наук. ступеня канд. політ. наук: спец. 23.00.02 “Політичні інститути та процеси” / Т.М. Козак. – Львів, 2003. – С.6.

⁹²⁵ Козак Т.М. Регіоналізм та внутрішньодержавна регіоналізація у Сполученому королівстві Великої Британії і Північної Ірландії: автореф. дис. на здобуття наук. ступеня канд. політ. наук: спец. 23.00.02 “Політичні інститути та процеси” / Т.М. Козак. – Львів, 2003. – С.9.

скоординованої системи регіональної науки. Велика кількість наукових центрів, покликаних виробляти моделі регіонального розвитку, не вирішували головного завдання – створення нової ідеології й технологій регіонального управління⁹²⁶.

Відсутність єдиної загальної програми розвитку регіональних відносин, на думку М.Михальченка, призводить до низки негативних наслідків:

- 1) зумовлює множинність позицій з проведення регіональної політики серед політико-номенклатурних угруповань і численні спекуляції на регіональному факторі під час виборів, затверджень бюджету, страйків тощо;
- 2) стимулює появу альтернативних до столичних концепцій і програм регіональних еліт, а також наростання обвинувачень до центральної влади з боку цих еліт, що вона грабує регіони, суб'єктивно формує бюджет регіонів тощо;
- 3) підштовхує процеси переходу регіонів до лав збиткових, дотаційних, оскільки збитковим, дотаційним регіоном бути вигідніше, ніж регіоном донором⁹²⁷.

Відзначимо також, що в сумарному вигляді доробок істориків-регіоналістів вивчався Я.Верменич, але історична регіоналістика ще не виокремилася в окремий науковий напрям. Немає чіткості і визначеності в застосуванні понять: “регіональна історія”, “регіонально-історичні (історико-регіональні) дослідження”, “регіональні проблеми історії України”. Одні вкладають у ці поняття дослідження всіх проявів життєдіяльності людей на території певних регіонів (чи взагалі поза центром), інші бачать завдання історико-регіональних студій у вивченні регіонів як певної цілісності, що має свої специфічні економіко-географічні, соціокультурні, ментальні виміри.

---

⁹²⁶ Литвин В.М. Самоствердження України: нелегкий поступ / В.М. Литвин // Український історичний журнал. – 2003. – №1. – С.16.

⁹²⁷ Михальченко М.І. Україна як нова історична реальність: запасний гравець Європи / М.І.Михальченко. – Дрогобич: ВФ “Відродження”, 2004. – С.439.

Багато хто ставить знак рівності між дослідженнями регіональних проблем і історичним краєзнавством⁹²⁸.

У зв'язку з цим видається доречним визначення самої Я.Верменич, яка вважає предметним полем історичної регіоналістики ретроспективне дослідження процесів життєдіяльності людських спільнот і комунікативних зв'язків у межах регіонів, що історично склалися⁹²⁹.

Водночас Я.Верменич не вважає, що концептуалізація регіональної і нової локальної історії означає відмову від краєзнавства як автономного напряму історичних досліджень. На її думку, оптимальною була б домовленість про застосування поняття “регіональна історія” лише до аналізу регіонального розвитку в історичній ретроспективі і відповідних рефлексій. Натомість дослідження окремих фрагментів чи епізодів цього розвитку, на її думку, слід підводити під формули “локальна історія”, “місцева історія”, а поняття “краєзнавство” залишити для конкретно-оглядової і науково-популярної сфери⁹³⁰.

Є.Чернов наголошує на необхідності розвитку “історичної регіонософії”, яка мала б фундаменталізувати уявлення про “регіональне” в історії⁹³¹.

Ряд російських істориків, солідаризуючись з дослідженнями Я.Верменич, запропонували конструювання нової локальної історії як способу побачити локальні й регіональні об'єкти не в традиційних кордонах, а спостерігати зв'язки вздовж адміністративних, політичних і культурних кордонів. На відміну від традиційного підходу до вивчення місцевої історії, нова локальна історія мала сама визначати об'єкт свого вивчення, він не мав бути заданий її територіальними межами⁹³².

---

⁹²⁸ Верменич Я.В. Історична регіоналістика в Україні / Я.В. Верменич // Український історичний журнал. – 2001. – №6. – С.3.

⁹²⁹ Верменич Я.В. Історична регіоналістика в Україні / Я.В. Верменич // Український історичний журнал. – 2001. – №6. – С.14.

⁹³⁰ Верменич Я. Поняття “регіональна історія” як структурна модель територіальних досліджень / Я. Верменич // Регіональна історія України. Збірник наукових статей. Випуск 2. – 2008. – С.28.

⁹³¹ Чернов Е. Региональная история и историософия / Е. Чернов // Регіональна історія України. Збірник наукових статей. Випуск 2. – 2008. – С.64, 66.

⁹³² Маловичко С. Историография локальной истории: современное состояние и основные тенденции развития / С. Маловичко // Регіональна історія України. Збірник наукових статей. Випуск 2. – 2008. – С.42-43.

Існують також думки, що в контексті вивчення перспектив інтеграції регіональних історичних досліджень не може бути однієї “наукової” практики вивчення місцевої історії⁹³³.

Поняття “регіон” може мати безліч синонімів, що водночас здатні виступати і як антоніми: регіон як економічний ареал, регіон як адміністративно-територіальна одиниця, регіон як периферія, регіон як провінція, регіон як прикордоння, регіон як “мала батьківщина” – цей ряд можна продовжувати⁹³⁴.

Північноамериканська традиція визначає “регіон” як групу штатів чи держав, тоді як в європейському розумінні регіон є невиразною специфічною просторово обмеженою одиницею : земля (land), провінція (province), басейн (basin) тощо. Радянська література поняття “регіону” традиційно пов’язувала з природно-економічним комплексом і централізованою системою державного планування й управління⁹³⁵.

Відзначимо, що в різних природничих і соціогуманітарних науках поняття “регіон” трактується по-різному. Погляди збігаються у визначенні регіону як умовно виділеного простору, який відрізняється від прилеглої території певною сукупністю відносно сталих природничих і економіко-географічних зв’язків, що нерідко сполучаються із специфікою національного складу населення⁹³⁶. Далі мають місце розбіжності. У традиціях географії – ототожнення (з певними застереженнями) природно-господарських регіонів й історико-географічних країв. Економісти тяжіють до визначення соціально-економічної системи життєзабезпечення в певних, чітко визначених територіальних рамках. Соціологи здебільшого визначають регіон як частину території держави, яка помітно відрізняється від інших за певними ознаками –

---

⁹³³ Маловичко С., Мохначева М. Тенденции и перспективы интеграции региональных исторических исследований / С.Маловичко, М.Мохначева // Регіональна історія України. Збірник наукових статей. Випуск 1. – 2007. – С.46.

⁹³⁴ Нагорна Л. Теорія регіоналізму: сучасне бачення / Л. Нагорна // Регіональна історія України. Збірник наукових статей. Випуск 2. – 2008. – С.91.

⁹³⁵ Михальченко М.І. Україна як нова історична реальність: запасний гравець Європи / М.І.Михальченко. – Дрогобич: ВФ “Відродження”, 2004. – С.442.

⁹³⁶ Верменич Я.В. Історична регіоналістика в Україні / Я.В. Верменич // Український історичний журнал. – 2002. – №2. – С.6.

природно-кліматичними умовами життєдіяльності, історією, етнічним складом населення, мовою, культурою, релігією тощо⁹³⁷.

У політології регіон має вигляд території зі своїми власними політичними або адміністративними структурами, які в соціальній ієрархії розташовуються переважно між національним рівнем та рівнем місцевих органів державної влади. Етнологи вважають квінтесенцією всіх існуючих типологій історико-етнографічне районування, оскільки воно складалося історично, позначившись на всій системі традиційної культури господарювання, соціальних зв'язках та етнорегіональній свідомості⁹³⁸.

Українська національна статистика пропонує розрізняти два класи регіонів: адміністративно-територіальні (регіони базового чи первинного поділу) і регіони вторинного територіального поділу (ті, які виділяються за культурно-етнічними, природно-ресурсними, географічними ознаками, особливостями економічної діяльності або сфери впливу спеціально організованих органів управління)⁹³⁹.

Поняття “регіон” і “адміністративно-територіальна одиниця” зовсім не ідентичні. Навіть якщо прийняти як практику ототожнення регіону з областю, доведеться визнати, що область як адміністративно-територіальна одиниця – це лише одна з багатьох іпостасей регіону – “регіон на мезорівні”⁹⁴⁰.

Одночасно Т.Кучеренко вважає, що регіоном в Україні є область як рівень адміністративної організації, який має органи управління, економічні ресурси і можливості для прийняття політичних рішень. На її думку, саме область за інституційними, просторовими параметрами і чисельністю населення відповідає регіонам європейських децентралізованих держав⁹⁴¹.

---

⁹³⁷ Верменич Я.В. Історична регіоналістика в Україні / Я.В. Верменич // Український історичний журнал. – 2002. – №2. – С.6-7.

⁹³⁸ Верменич Я.В. Історична регіоналістика в Україні / Я.В. Верменич // Український історичний журнал. – 2002. – №2. – С.7.

⁹³⁹ Верменич Я.В. Еволюція адміністративно-територіального устрою в Україні: проблеми концептуалізації / Я.В. Верменич // Український історичний журнал. – 2005. – №4. – С.125.

⁹⁴⁰ Верменич Я.В. Еволюція адміністративно-територіального устрою в Україні: проблеми концептуалізації / Я.В. Верменич // Український історичний журнал. – 2005. – №4. – С.125.

⁹⁴¹ Кучеренко Т.В. Регіональний фактор у політичному процесі України: автореф. дис. на здобуття наукового ступеня канд. політ. наук: спец. 23.00.02 “Політичні інститути та процеси”/ Т.В. Кучеренко. – К., 2002. – С.14.

На погляд Я.Верменич, регіон має визначатися як історично сформований ареал, більш-менш однорідний за економіко-географічними умовами, суспільно-політичними уподобаннями населення, національно-культурною аурую. Як правило, регіон характеризується специфічною самосвідомістю, спільними територіальними інтересами, домінуванням певних мовних і релігійних орієнтацій громадян⁹⁴².

На думку вченої, регіони мають відповідати двом вимогам: 1) бути більш-менш однорідними за типом господарювання, ментальністю населення, культурними традиціями; 2) мати історично сформований центр, який є епіцентром тяжіння для населених пунктів і зв'язує їх у певну цілісність⁹⁴³.

Б.Язловецький вважає найважливішим критерієм виділення окремого регіону почуття територіальної ідентичності, оскільки саме тоді він стає реальним буттям, стабільно існуючим у свідомості і повсякденності його жителів, а не абстрактним концептом аналітиків чи адміністративно-територіальною одиницею⁹⁴⁴. Натомість на думку І.Кононова, власне регіони виступають головними субнаціональними одиницями. На рівні регіонів відбувається цілісна інтерпретація національної культури⁹⁴⁵.

У свою чергу дослідники О.Власюк і Н.Прозорова, опираючись на зарубіжні праці, виділяють три складові регіональної ідентичності, в зв'язку з її політичними процесами. Перша – когнітивна, тобто люди мусять усвідомлювати існування регіону та його географічні межі. Друга – емоційна, тобто сприйняття людьми регіону як поняття, що забезпечує загальну ідентичність та солідарність у можливій боротьбі з іншими формами солідарності, включаючи класову та національну. Третя – інструментальна, тобто використання регіону як основи

---

⁹⁴² Верменич Я.В. Історична регіоналістика в Україні / Я.В. Верменич // Український історичний журнал. – 2002. – №2. – С.8.

⁹⁴³ Верменич Я.В. Еволюція адміністративно-територіального устрою в Україні: проблеми концептуалізації / Я.В. Верменич // Український історичний журнал. – 2005. – №4. – С.124.

⁹⁴⁴ Рогатин В.П. Регион государства как воображаемое сообщество: к вопросу о формировании региональной идентичности / В.П. Рогатин // Грані. – 2005. – травень-червень. – С.134.

⁹⁴⁵ Кононов І.Ф. Донбас в етнокультурних координатах України (соціологічний аналіз): автореф. дис. на здобуття наук. ступеня д. соц. наук: спец. 22.00.04 “Спеціальні та галузеві соціології” / І.Кононов. – К, 2005. – С.13.

для мобілізації та колективної дії у переслідуванні соціальних, економічних та політичних цілей⁹⁴⁶.

Поняття регіону також було сформульовано в процесі прийняття статуту Комітету Регіонів ЄС на базі Маастрихтських угод 1994 р., де записано, що регіон, це “територія, яка представляє собою очевидну спільність з географічної точки зору, або така територіальна спільність, де є наступність, і населення поділяє спільні цінності й намагається зберегти та розвивати свою самобутність з метою стимулювання культурного, економічного та соціального прогресу”⁹⁴⁷. Хартія регіоналізму, що її прийняв Європарламент 1998 р., визначає регіон як гомогенний простір, що характеризується фізико-географічною, етнічною, культурною спільністю, а також спільністю господарських структур та історичної долі⁹⁴⁸.

У розумінні філософа Ф.Броделя регіон є аналогом особливого світу з притаманним тільки йому менталітетом, способом мислення, світосприйняття, традиціями. Існує й формально-юридичне трактування регіону як суб’єкта федерації чи адміністративного утворення з окремим правовим статусом⁹⁴⁹.

Упродовж 50-60 рр. ХХ ст. особливо популярним стало функціональне визначення. Згідно з ним, регіон – це оптимальний адміністративний простір для одержання найкращих результатів, насамперед в економічній сфері. Фактично регіон розуміли лише як ординарний інструмент у руках центральної влади, на нього покладали тільки функції реалізації загальнодержавної стратегії розвитку, при цьому цілком заперечували право регіональних органів на будь-яку самостійність у рішеннях. Представниками цього підходу стали італійські дослідники Ф.Компанья та К.Мускара⁹⁵⁰.

---

⁹⁴⁶ Власюк О., Прозорова Н. Карта регіоналізму в колоді маргінальних еліт / О. Власюк. Н. Прозорова // Віче. – 2004. – №10. – С.59.

⁹⁴⁷ Бутирська І. Сучасна євро регіональна політика України, Румунії, Молдови / І. Бутирська // Україна – Румунія – Молдова: історичні, політичні та культурні аспекти взаємин: Матеріали міжнародної наукової конференції / Буковинський політологічний центр. – Чернівці: Букрек, 2002. – С.475.

⁹⁴⁸ Верменич Я.В. Еволюція адміністративно-територіального устрою в Україні: проблеми концептуалізації / Я.В. Верменич // Український історичний журнал. – 2005. – №4. – С.123.

⁹⁴⁹ Курас І.Ф. Етнополітика: Історія і сучасність: Статті, виступи, інтерв’ю 90-х рр. / І.Ф. Курас – К.: ППІЕНД, 1999. – С.287.

⁹⁵⁰ Калитчак Р.Г. Регіоналізм у європейських інтеграційних процесах / Р.Г. Калитчак. – К.: Знання, 2007. – С.20.

Успішний економічний розвиток певних регіонів за умов поглиблення глобалізаційних процесів (Силіконової долини, Рути 128 (Бостон), Баварії, Каталонії, так званої “Третьої Італії” та багатьох інших регіонів) зумовив появу численних концепцій, зокрема в США, що визначали регіон як “базу соціально-економічного життя” чи “життєво необхідний двигун глобальної економіки”⁹⁵¹.

У зарубіжній літературі можна зустріти спроби синтетичних визначень. На думку Е.Маркузен, “регіон – це історично еволюціонуюче, компактне територіальне співтовариство, яке містить в собі фізичне оточення, соціально-економічне, політичне і культурне середовище, а також просторову структуру, відмінну від інших регіонів і територіальних одиниць, таких як місто або нація”⁹⁵².

Головні причини ускладнення вивчення регіону криються, за І.Кононовим, у наступному: регіон – це динамічне, багаторівневе та багатоаспектне суспільне утворення, яке по-різному проявляється на різних етапах розвитку суспільства; в ньому поєднуються примордіальні та конструктивістські чинники, що ускладнює вироблення єдиного методологічного підходу при його вивченні, дослідження регіонального життя передбачає взаємодію соціології з філософією, географією, історією, економічними та філологічними дисциплінами, але міжнаукова взаємодія є досить проблематичною. Крім того, поняття “регіон” використовується не тільки в науковому, але й у владному та повсякденному дискурсах, що підвищує його багатозначність⁹⁵³.

Часто вживаною в регіоналістиці структуроутворюючою одиницею виступають історико-етнографічні регіони, які склалися історично, на основі стародавніх етноплемінних спільностей, і розрізняються своєрідністю традиційно-побутової культури та регіональної самосвідомості. А.Пономарьов виокремлював 14 таких регіонів: Середня Наддніпрянщина, Полісся, Поділля, Волинь,

---

⁹⁵¹ Калитчак Р.Г. Регіоналізм у європейських інтеграційних процесах / Р.Г. Калитчак. – К.: Знання, 2007. – С.19.

⁹⁵² Курас І.Ф. Етнополітика: Історія і сучасність: Статті, виступи, інтерв'ю 90-х рр. / І.Ф. Курас – К.: ІІІЕНД, 1999. – С.288.

⁹⁵³ Кононов І.Ф. Донбас в етнокультурних координатах України (соціологічний аналіз): автореф. дис. на здобуття наук. ступеня д. соц. наук: спец. 22.00.04 “Спеціальні та галузеві соціології” / І.Кононов. – К, 2005. – С.1.

Галичина, Підкарпатська Україна, Покуття, Буковина, Північна Бессарабія, Південь України, Крим, Донщина, Слобожанщина, Сіверщина⁹⁵⁴.

Дослідники-історики В.Горбик і П.Скрипник на території сучасної України виділяли 11 територіальних регіонів – Волинь (Волинська, Рівненська, Житомирська області); Східна Галичина (Львівська, Івано-Франківська, Тернопільська області); Закарпаття (Закарпатська область); Донбас (Донецька, Луганська області); Крим (Автономна республіка Крим); Лівобережна Україна – Гетьманщина (Чернігівська, Полтавська, лівобережна частина Київської та Черкаської областей); Південна Україна (Дніпропетровська, Одеська, Херсонська, Миколаївська, Запорізька області); Поділля (Хмельницька, Вінницька області); Північна Буковина (Чернівецька область); Правобережна Україна (Київська, Черкаська, Кіровоградська області); Слобідська Україна – Слобожанщина (Харківська, Сумська, північна частина Луганської, північна частина Донецької областей)⁹⁵⁵.

І.Кононов поділяє регіони України на ті, які формувалися з доіндустріальних етнотериторіальних спільнот (переважно Західна Україна), і шляхом колонізації (Схід та Південь України)⁹⁵⁶.

А.Нікіфоров виділяє наступні регіони: Малоросія (співпадає з кордонами земель, що відійшли до Росії в 1686 р.); Слобожанщина (зона активної колонізації кінця XVI – першої половини XVIII ст.); Північне Причорномор'я (зона активної колонізації другої половини XVIII–XIX ст.); Кримський півострів (складова частина Північного Причорномор'я, але зі своєрідними просторовими, етнічними й культурно-історичними ознаками); Правобережжя

---

⁹⁵⁴ Верменич Я.В. Історична регіоналістика в Україні / Я.В. Верменич // Український історичний журнал. – 2002. – №2. – С.10.

⁹⁵⁵ Горбик В.О., Скрипник П.І. До питання про районування України / В.О. Горбик, П.І. Скрипник // Український історичний журнал. – 1995. – №2. – С.18, 20.

⁹⁵⁶ Кононов І.Ф. Донбас в етнокультурних координатах України (соціологічний аналіз): автореф. дис. на здобуття наук. ступеня д. соц. наук: спец. 22.00.04 “Спеціальні та галузеві соціології” / І.Кононов. – К, 2005. – С.13.

(територія, яка увійшла до складу Російської імперії в результаті поділів Польщі); Галичина; Північна Буковина; Закарпаття⁹⁵⁷.

Л.Чикаленко-Васильєва виокремлює в складі України 11 історико-економічних регіонів: Київ; Північний (Житомирська, Чернігівська, Київська області); Центральний (Вінницька, Кіровоградська, Полтавська, Черкаська, Хмельницька області); Північно-Східний (Сумська і Харківська області); Північно-Західний (Волинська і Рівненська області); Дніпровський (Дніпропетровська і Запорізька області); Західний (Івано-Франківська, Львівська, Тернопільська області); Південно-Західний (Закарпатська і Чернівецька області); Південний (Миколаївська, Одеська, Херсонська області); Кримський; Донецький (Донецька і Луганська області)⁹⁵⁸.

В.Темненко на основі мовного індексу українців (процент українців, які вважають рідною мовою українську) виділяє три групи територій: 1) 14 областей, 21 млн. осіб – з найбільш високим рівнем поширення серед українців української мови (більше 95%); 2) 8 областей і місто Київ, 20 млн. осіб – з середнім показником мовного індексу (від 75% до 95%); 3) 2 області і Автономна Республіка Крим, 11 млн. осіб – з найбільш низьким індексом (від 50% до 65%)⁹⁵⁹.

Учені та політики по-різному бачать перспективи подальшого реформування адміністративно-територіального устрою і способи надання реальних повноважень місцевому самоврядуванню. Критика теперішнього територіального поділу містить кілька пунктів: по-перше, штучність адміністративного поділу, здійсненого в інтересах партійно-радянської номенклатури; по-друге, невідповідність науковим основам сучасного комплексоутворення й інтересам державного управління; по-третє малі масштаби сучасних областей для

---

⁹⁵⁷ Никифоров А.Р. Специфика Крымского региона в политическом пространстве Украины / А.Р. Никифоров // Регіональні проєкції державної політики. Збірник наукових праць Кримського філіалу НІСД. – В 2-х т., Т.2. – Сімферополь: Таврія, 2003. – С.30.

⁹⁵⁸ Никифоров А.Р. Специфика Крымского региона в политическом пространстве Украины / А.Р. Никифоров // Регіональні проєкції державної політики. Збірник наукових праць Кримського філіалу НІСД. – В 2-х т., Т.2. – Сімферополь: Таврія, 2003. – С.29.

⁹⁵⁹ Никифоров А.Р. Специфика Крымского региона в политическом пространстве Украины / А.Р. Никифоров // Регіональні проєкції державної політики. Збірник наукових праць Кримського філіалу НІСД. – В 2-х т., Т.2. – Сімферополь: Таврія, 2003. – С.29.

формування виробничо-територіальної системи; по-четверте, відсутність урахування історичних традицій, етнічного та ментального складу населення тощо⁹⁶⁰.

В Україні існують три дискусійні підходи до політико-територіальної організації держави: перехід до федеративно-земельного устрою; укрупнення адміністративних утворень зі збереженням унітарної форми територіального устрою; збереження існуючого адміністративно-територіального поділу країни з можливим переглядом кордонів і внутрішнього устрою деяких областей⁹⁶¹.

Доктор економічних наук О.Бей вважає, що було б доцільно федералізувати Україну за історико-економічним принципом на 10-12 регіонів (земель), а кількість сенаторів визначити залежно від чисельності населення. Вчений пропонував ввести чотиріступеневий адміністративний поділ за зразком ФРН (регіони, округи, райони, міста і села). Замість обласних рад регіони мали б формувати свої парламенти і місцеві міністерства або відомства, компетенція яких мала узгоджуватися із положеннями Конституції України. Очолювати регіон мав губернатор, який обирався б народом чи номінувався парламентом⁹⁶².

Відомий прихильник федеративної держави С.Грабовський стверджував, що в Україні ніколи не було досвіду будівництва унітарної держави, яку він фактично прирівнював до тоталітарної держави. Крім того, дослідник вважав, що саме утворення Федеративної Республіки України надасть можливість врахувати мовні особливості тієї чи іншої землі і її історичну близькість до сусідів. У такій державі зможуть відновитися субетноси української нації – подоляни, волиняни, поліщуки, полтавці – і субетноси інших націй⁹⁶³.

О. Дергачов вважав, що Україна являє собою типову рубіжну державу, в сучасних межах якої зійшлися краї трьох геополітичних, соціокультурних і гео економічних просторів: західноєвропейського, східноєвропейського і серед-

---

⁹⁶⁰ Михальченко М.І. Україна як нова історична реальність: запасний гравець Європи / М.І.Михальченко. – Дрогобич: ВФ “Відродження”, 2004. – С.463.

⁹⁶¹ Кучеренко Т.В. Регіональний фактор у політичному процесі України: автореф. дис. на здобуття наукового ступеня канд. політ. наук: спец. 23.00.02 “Політичні інститути та процеси”/ Т.В. Кучеренко. – К., 2002. – С.5.

⁹⁶² Бей О. Регіоналізм як єдність у різноманітності. До питання деволуції владних структур України / О.Бей // Політика і час. – 2003. – №5. – С.9-12.

⁹⁶³ Грабовський С. Федеративна Україна: міф чи реальність? / С.Грабовський // Сучасність. – 1992. – №10. – С.47.

земноморського. З рубіжністю України вчений пов'язує три соціокультурні “пласти”, що нині ототожнюються з Західною, Східною та Південною Україною. На основі цих спостережень О.Дергачов зробив висновок про необхідність класти в основу політико-адміністративного устрою й районування, внутрішні культурно-історичні та геополітичні рубежі. З врахуванням незавершеності і рубіжності формування української нації вчений пропонував поетапну федералізацію країни, якій повинен передувати перехідний період унітарної держави із земельною автономією⁹⁶⁴.

Відзначимо, що згідно класифікації канадського вченого Р.Л.Уоттса Україна і так відноситься до децентралізованих союзів з деякими ознаками федерації⁹⁶⁵.

За підрахунками Я.Верменич, впродовж 1991-2001 рр. економістами, географами, істориками було запропоновано понад 10 різних схем районування на основі макрорегіоналізації, розроблених, зокрема, Ф.Заставним (1992-1994), В. Поповкіним (1993), О.Шаблієм (1994), М.Пістуном (1995), М.Паламарчуком (1997), П.Кравченком (2001), М.Долішнім, В.Кравцівим, В.Симоненком (2002) та ін. Здебільшого йдеться про 6-9 макрорегіонів, виділених з урахуванням історичних особливостей, природно-ресурсного потенціалу, щільності населення, рівня урбанізації тощо. Як правило, мова йде про економічне районування, але деякі варіанти пропонуються і як моделі майбутнього адміністративно-територіального поділу⁹⁶⁶. Проте такий поділ міг би призвести до федералізації і навіть розпаду країни.

О.Коротич, щоб посилити найслабші за соціально-територіальним потенціалом області, пропонувала їх об'єднати в більш потужні територіальні комплекси (наприклад поєднати такі області як Хмельницька та Тернопільська,

---

⁹⁶⁴ Верменич Я.В. Історична регіоналістика в Україні / Я.В. Верменич // Український історичний журнал. – 2001. – №6. – С.18.

⁹⁶⁵ Уоттс Рональд Л. Федеративні системи / Р.Л. Уоттс. – Харків: Центр освітніх ініціатив, 2002. – С.35.

⁹⁶⁶ Верменич Я.В. Еволюція адміністративно-територіального устрою в Україні: проблеми концептуалізації / Я.В. Верменич // Український історичний журнал. – 2005. – №4. – С.140.

Волинська та Рівненська, Кіровоградська та Черкаська, Закарпатська, Чернівецька та Івано-Франківська)⁹⁶⁷.

Є сумнівною концепція країв-соціополісів, яка пропонує будувати новітню адміністративно-територіальну систему, виходячи з принципу історичних субетносів. Так, на думку історика А.Трубайчука, найбільш ефективним міг би бути поділ України на території за крайовим принципом, що відповідало б не лише інтересам українського народу, а й політиці щодо розвитку регіонів, яку проводить ЄС. Він вважав доцільним об'єднати у Волинсько-Поліський край три споріднених за географічними, економічними та етнічними ознаками Волинську, Житомирську та Рівненську області з крайовим центром у Рівному з огляду на його зручне комунікаційне розташування. До краю “Галичина-Карпати” мали б увійти Львівська, Закарпатська, Івано-Франківська та Чернівецька області з центром у Львові, що відповідало б прагненню населення до об'єднання, висловленого ще в 1918 р.⁹⁶⁸.

Виходячи з традицій козацької держави та спорідненості профілю економічного розвитку, на думку А.Трубайчука, доцільно було б об'єднати в один край “Запоріжжя” Дніпропетровську та Запорізькі області з центром у м. Запоріжжі. “Донецький край” з центром у м. Донецьку мав би включати Донецьку, Луганську та частину Дніпропетровської області. До “Поділля” (центр м. Вінниця) увійшли б Вінницька, Хмельницька, Тернопільська області, що дало б можливість позбутися синдрому кордону по р. Збруч⁹⁶⁹.

“Сіверський край” (Сіверщина) мав би складатися з Чернігівської області та окремих районів Житомирської, Київської і Сумської областей, що тяжіють до Сіверського Полісся. До складу краю “Таврія-Причорномор'я – Херсон” (з кримськотатарською та болгаро-гагаузькою особисто-культурними автономіями), згідно із задумами науковця, повинні були увійти Херсонська, Миколаївська області, Крим, окремі райони Одеської, Кіровоградської та

⁹⁶⁷ Коротич О. Соціально-територіальний потенціал та реальні досягнення регіонів України / О. Коротич // Вісник Національної академії державного управління при Президентові України. – 2005. – №1. – С.286-287.

⁹⁶⁸ Трубайчук А. Крайовий устрій України та інші аспекти адміністративно-територіальної реформи / А. Трубайчук // Людина і політика. – 2002. – №6. – С.9.

⁹⁶⁹ Трубайчук А. Крайовий устрій України та інші аспекти адміністративно-територіальної реформи / А. Трубайчук // Людина і політика. – 2002. – №6. – С.9-10.

Запорізької областей. “Подніпров’я” або “Гетьманщина” мала б складатися з Полтавської, Черкаської областей, окремих районів Кіровоградської, Київської та Сумської областей. “Слобожанщина” мала би формувати з Сумської та Харківської областей з центром у м. Глухові⁹⁷⁰.

Я.Добров пропонує побачити в адміністративно-територіальній структурі Волинь, Галичину, Полісся, Поділля, Слобожанщину, Запорожжя тощо. Але архаїка, як доречно звернула увагу Я.Верменич, неминуче увійде в суперечність з економічними потребами, як і з тими традиціями, що склалися впродовж останнього століття, і працюватиме також на дезінтеграцію⁹⁷¹.

Як компромісну, але також базовану на історичному досвіді, слід розглядати пропозицію Б.Данилишина. Звертаючи увагу на те, що кожна країна має власні форми територіального устрою, що сформувалися на ґрунті історичних та національних традицій, він пропонує в перспективі ліквідувати обласний поділ України і запровадити земельний. Мається на увазі виділення 8 земель—Київської, Волинської, Карпатської, Подільської, Придніпровської, Донецької, Причорноморської, Харківської (Східної) та Автономної Республіки Крим. Водночас пропонується укрупнити існуючі райони або запровадити нову адміністративну одиницю з відродженням історичної назви – повіт. Повіти мали б утворюватися на базі сусідніх районів (замість 20-25 районів у кожній області мало б бути 5-10 повітів)⁹⁷².

І.Мельник пропонував в основу адміністративного устрою держави покласти 11 земель з досить широкими правами в галузі самоврядування, які виникли історично і мали приблизно однаковий склад населення. У переліку цих земель дослідник називав: 1. Волинь (Волинська та Рівненська області); 2. Галичина (Львівська, Тернопільська, Івано-Франківська області); 3. Закарпаття (Закарпатська область); 4. Буковина (Чернівецька область); 5. Правобережжя (Житомирська, Вінницька, Хмельницька, Черкаська області); 6. Гетьманщина

⁹⁷⁰ Трубайчук А. Крайовий устрій України та інші аспекти адміністративно-територіальної реформи / А. Трубайчук // Людина і політика. – 2002. – №6. – С.10.

⁹⁷¹ Верменич Я.В. Еволюція адміністративно-територіального устрою в Україні: проблеми концептуалізації / Я.В. Верменич // Український історичний журнал. – 2005. – №4. – С.140.

⁹⁷² Верменич Я.В. Еволюція адміністративно-територіального устрою в Україні: проблеми концептуалізації / Я.В. Верменич // Український історичний журнал. – 2005. – №4. – С.140.

(Київська, Чернігівська, Полтавська області); 7. Слобожанщина (Харківська та Сумська області); 8. Донбас (Донецька та Луганська області); 9. Придніпров'я (Дніпропетровська, Запорізька, Кіровоградська області); 10. Чорномор'я (Одеська, Миколаївська та Херсонська області); 11. Крим (Кримська автономна республіка)⁹⁷³.

М.Біскупський пропонує неординарний поділ України за трьома ґрунтово-кліматичними зонами: Степу, Лісостепу і Полісся. Ці зони автор вважає за потрібне визнати адміністративно-територіальними одиницями, змінивши слово “зона” на слово “край”; області визнати уїздами, райони – волостями. Схема адміністративно-територіального поділу мала б мати такий вигляд: Край Степу, куди увійшли б 9 уїздів – Автономна Республіка Крим, Дніпропетровський, Донецький, Запорізький, Кіровоградський, Луганський, Миколаївський, Одеський, Херсонський – зі 179 волостями; Край Лісостепу, куди б увійшли теж 9 уїздів – Вінницький, Київський, Черкаський, Полтавський, Харківський, Сумський, Хмельницький, Тернопільський і Чернівецький – зі 190 волостями; Край Полісся, який мав би складатися з 7 уїздів – Чернігівського, Житомирського, Рівненського, Волинського, Львівського, Івано-Франківського і Закарпатського – зі 124 волостями⁹⁷⁴.

Оригінальною виглядала також пропозиція запровадження променевого (від столиці) поділу України на 10 частин і створення на їхній основі адміністративно-територіальних одиниць⁹⁷⁵.

Учений Ф.Заставний та голова Брегівської місцевої держадміністрації Закарпатської області М.Товт висловлювали ідею створення національних округів. Натомість голова Івано-Франківської облради М.Яковина вважав, що в проєкті Конституції України слід відмовитися від положень щодо створення національно-територіальних одиниць, оскільки там превалюють ідеологічні, а

---

⁹⁷³ Мельник І. Національний склад населення та мовна ситуація в Україні / І. Мельник // Державність. – 1992. – №2. – С.44-46.

⁹⁷⁴ Михальченко М.І. Україна як нова історична реальність: запасний гравець Європи / М.І.Михальченко. – Дрогобич: ВФ “Відродження”, 2004. – С.465.

⁹⁷⁵ Андрощук О. Конструювання територіального устрою України: від проєктів до спроб реалізації (кінець ХХ – початок ХХІ ст.) / О.Андрощук // Регіональна історія України. Збірник наукових статей. Випуск 1. – 2007 – С.190.

не правові принципи, і саме звідти може йти небезпека сепаратизму і федералізму та загроза соборності⁹⁷⁶.

На думку Ф.Заставного, перспективним могло б бути використання окремих історико-географічних земель для вдосконалення адміністративно-територіального устрою чи економічного районування. Вчений вважав, що замість трьох великих колишніх економічних районів (Південно-Західного, Донецько-Придніпровського і Південного) мало б бути сформовано п'ять великих адміністративно-територіальних утворень-земель: Лівобережжя (Чернігівська, Сумська, Полтавська, Харківська, Донецька і Луганська області); Правобережжя (Київська, Житомирська, Вінницька і Хмельницька області); Запоріжжя (Запорізька, Дніпропетровська, Кіровоградська, Черкаська області); Причорномор'я (Одеська, Миколаївська, Херсонська області і Крим); Західна Україна (Волинська, Рівненська, Львівська, Тернопільська, Івано-Франківська, Чернівецька, Закарпатська області)⁹⁷⁷.

Одночасно задля боротьби з державною нестабільністю і сепаратистськими рухами дослідник пропонував сформуванню і зміцненню монітарний принцип територіального управління (президентського, президентсько-парламентського), а також створити внутріземельні територіально-адміністративні ланки-округи, число яких в окремих землях (залежно від їх розміру) може дорівнювати 10-15, тобто по 2-3 на одну область. Таку деконцентрацію Ф.Заставний виправдовував необхідністю ліквідації старих управлінських структур і зосередження основних владних функцій територіального управління в округах⁹⁷⁸.

Не варто ігнорувати і думку тих географів, які вважають, що в цілому поділ території України на області є вдалим (йдеться не про межі областей, де є багато недоречностей, а про їх загальну кількість і взаємоприлягання)⁹⁷⁹. Так, Т.Кучеренко вважає, що сучасні адміністративно-територіальні одиниці

---

⁹⁷⁶ Полешко А. Виконавча влада в конституційній системі України (з міжнародного наукового семінару) / А. Полешко // Право України. – 1993. – №1. – С.5-6.

⁹⁷⁷ Заставний Ф.Д. Географія України: У 2-х книгах / Ф.Д. Заставний. – Львів: Світ, 1994. – С.357.

⁹⁷⁸ Заставний Ф.Д. Географія України: У 2-х книгах / Ф.Д. Заставний. – Львів: Світ, 1994. – С.357, 359.

⁹⁷⁹ Верменич Я.В. Еволюція адміністративно-територіального устрою в Україні: проблеми концептуалізації / Я.В. Верменич // Український історичний журнал. – 2005. – №4. – С.140.

відповідають розмірам України, ієрархії соціально-економічних центрів і співвідносяться з одиницями регіоналізованих країн Європи, особливо Франції, Італії, Іспанії. Дослідниця вважає, що доцільно лише реформування найнижчої адміністративно-територіальної ланки – розукрупнення адміністративних районів або збільшення адміністративних районів, сільських рад⁹⁸⁰.

У свою чергу, як відзначає М.Михальченко, нагальною проблемою адміністративно-територіального устрою України в межах регіонального підходу є уніфікація районів за чисельністю населення, територією, національно-культурним складом, інфраструктурою та іншими показниками⁹⁸¹.

Відомий дослідник регіоналістики та місцевого самоврядування В.Кампо вважав, що розподіл більшої частини Державного бюджету на користь регіонів може йти на шкоду загальнодержавним інтересам, а виступав за демократизацію регіональних та місцевих влад завдяки появі сильних партій.

Демократизація місцевих та регіональних влад мала відбутися через посилення впливу партій. З метою посилення партійної системи прихильник “регіонів демократичної держави” В.Кампо пропонував місцеві вибори проводити на партійній основі, формувати депутатську більшість у місцевих радах міст, районів та областей, здійснювати громадський контроль за діяльністю місцевих державних адміністрацій з боку політичних партій, громадських організацій, засобів масової інформації. Він також вважав, що необхідно ліквідувати подвійне підпорядкування управлінь і відділів місцевих державних адміністрацій. Дискусійною в умовах значної залежності губернаторів у часи Президента України Л.Кучми виглядає його теза “про потребу звільнення голів місцевих державних адміністрацій від відповідальності за суспільно-політичний розвиток територій як серйозного джерела легального сепаратизму”⁹⁸².

---

⁹⁸⁰ Кучеренко Т.В. Регіональний фактор у політичному процесі України: автореф. дис. на здобуття наукового ступеня канд. політ. наук: спец. 23.00.02 “Політичні інститути та процеси”/ Т.В. Кучеренко. – К., 2002. – С.5.

⁹⁸¹ Михальченко М.І. Україна як нова історична реальність: запасний гравець Європи / М.І.Михальченко. – Дрогобич: ВФ “Відродження”, 2004. – С.473.

⁹⁸² Кампо В. Взаємовідносини центру і регіонів у світлі концепції демократизації регіональної влади в Україні / В. Кампо // Концептуальні засади реформування політичної системи в Україні. Стан і перспективи розвитку політичних наук: Матеріали “круглого столу”, Київ, 13 квітня 2001 р. – К.: В-во УАДУ, 2001. – С.161-162.

Учений З.Варналій запропонував концепцію нової регіональної політики, яка базується на принципі “відповідальної регіоналізації” і є втіленням процесу “розширення функцій і повноважень на регіональному рівні з одночасним посиленням цілісності держави та відповідальності регіональних еліт перед населенням та державою”⁹⁸³.

На думку Я.Верменич, оптимізації системи адміністративно-територіального устрою в Україні перешкоджають:

- соціально-економічні і фінансові труднощі, які не дають змогу профінансувати реформу в повному обсязі;
- слабкість законодавчої бази;
- недосконалість теорії раціональної територіальної організації, успадкована від радянської влади неприязнь до прогнозного моделювання як такого і до зарубіжних моделей;
- гостра проблема кадрів, які добираються часто не за ознаками професіоналізму, а за партійною належністю чи на підставі інших суб’єктивних міркувань⁹⁸⁴.

Дискусійним було питання: чи здійснюють територіальний колектив та його органи окрему, відмінну від державної, владу, чи вони міцно вмонтовані в державний механізм та виконують функції органів держави?

Прихильники громадської території місцевого самоврядування схильні розглядати територіальний колектив (громаду) та його органи як джерело і суб’єкти такої публічної влади, яка не належить державі, а є самостійною, так званою “муніципальною владою”.

В основі державної теорії місцевого самоврядування лежить ідея децентралізації державної влади, залучення територіального колективу (громади) та його органів служити державі, брати на себе виконання частини функцій повноважень державної влади⁹⁸⁵.

---

⁹⁸³ Касьяненко М. Різна, але не розділена / М. Касьяненко // День. – К., 2006. – 18 листопада. – С.4.

⁹⁸⁴ Верменич Я.В. Територіальна управлінська система в Україні: теоретико-методологічні проблеми оптимізації / Я.В. Верменич // Український історичний журнал. – 2006. – №6. – С.187.

⁹⁸⁵ Корнієнко М. Місцеве самоврядування в Україні: концептуальні проблеми / М. Корнієнко // Місцеве самоврядування в Україні. Історія. Проблеми. Пропозиції. – К., 1994. – С.52.

М.Корнієнко вважав, що в сучасних умовах місцеве самоврядування може бути нічим іншим, як однією з форм децентралізації державної влади на рівень територіальних колективів громадян та тих органів, які вони обирають, формою здійснення державних функцій цими громадськими суб'єктами⁹⁸⁶.

Як відзначає С.Гриневецький, місцеве самоврядування також неможливе без існування ефективної судової системи. Вона необхідна не лише для того, щоб саме місцеве самоврядування в особі депутатського корпусу або виконавчого органу могло відстоювати свої інтереси перед державою, але й для того, щоб свої інтереси стосовно органів місцевого самоврядування міг захистити сам член територіальної громади⁹⁸⁷.

Задля впровадження місцевого самоврядування в Україні звучали ініціативи звернутися до статутів магдебурзького права. Однак тотальне його впровадження через непідготовленість бюрократизованої системи могло призвести до розпаду управління і руйнування бюджетного планування⁹⁸⁸.

Противники надання регіонам більшої самоврядності вважали, що цю ідею використовують, щоб “розкласти Україну зсередини, ослабити та, нарешті, її ліквідувати як самостійну державу”⁹⁸⁹. Учений і громадський діяч Я.Радевич-Винницький зазначав, що федералізація України законсервувала б “наслідки лінгвоциду, етноциду і геноциду серед українців”, сприяла б остаточному протиставленню, причому законодавчо закріпленому⁹⁹⁰. На думку О.Болдирєва, федералізація України була потрібна тільки колишній метрополії, щоб “залишити за собою можливість досить сильно впливати на внутрішньополітичне життя покинутих територій”⁹⁹¹.

Неможливість федералізації України академік НАН України Ю.Пахомов пояснював тим, що дії чиновників центральної влади в корумпованій країні ще

---

⁹⁸⁶ Корнієнко М. Місцеве самоврядування в Україні: концептуальні проблеми / М. Корнієнко // Місцеве самоврядування в Україні. Історія. Проблеми. Пропозиції. – К., 1994. – С.56.

⁹⁸⁷ Гриневецький С. Парадокси місцевого самоврядування / С. Гриневецький // Дзеркало тижня. – 2006. – 7 жовтня. – С.4.

⁹⁸⁸ Безсмертний Р. Самоврядування в Україні – дійсність чи перспектива? / Р. Безсмертний // Нова політика. – 1996. – №5. – С.28.

⁹⁸⁹ Пашук А. Деякі питання державотворення в Україні / А. Пашук // Республіканець. – 1993. – №11-12. – С.13.

⁹⁹⁰ Радевич-Винницький Я. Чи ошаслижить Україну федералізація? / Я. Радевич-Винницький // Розбудова держави. – 1993. – №6. – С.64.

⁹⁹¹ Болдирєв О. Україна – федеративна чи унітарна? / О. Болдирєв // Державність. – 1992. – №1. – С.30.

якось можна контролювати, але на місцевому рівні вони здатні на будь-яке самоуправство⁹⁹².

У політико-правовій думці існує положення, що федералізація не може бути проведена в державі, якщо вона є унітарною. Так, М.Корнієнко стверджує, що федералізація – це процес об'єднання роз'єданого, тоді як автономізація – децентралізація цілого. На його думку, під час федералізації незалежні частини (держави та інші державні утворення – штати, землі тощо) домовляються та об'єднуються, беруть участь у створенні колективної влади федерального союзу як його рівноправні члени. Натомість автономізація є наступною стадією розвитку після створення централізованої суверенної держави й не вступає в суперечність з її унітарною природою⁹⁹³. Такі ж позиції відстоює Л.Шкляр, який вважає, що “створювати федеральний устрій, рухаючись у зворотному напрямі, тобто від унітарного устрою до федерації... крок назад у державотворенні”⁹⁹⁴.

Натомість М.Михальченко констатує, що федерації були створені не лише шляхом об'єднання “знизу”, за принципом субсидіарності їхніх суб'єктів. Він називає як приклад Бельгію – першу федеративну державу, утворену шляхом реформування і поступового перетворення унітарної держави на федеративну⁹⁹⁵.

На думку М.Корнієнка, найбільш прийнятною формою майбутнього територіального устрою України є адміністративна автономія. Він вважав, що вона не перетворює державу на федеративну республіку і разом з тим, відкриває простір широкій ініціативі, активній участі регіонів у здійсненні

---

⁹⁹² Олексюк Б. Федералізація чи все ж децентралізація / Б. Олексюк // Самостійна Україна. – К., 2004. – 18-31 грудня. – С.7.

⁹⁹³ Корнієнко М. Чи потрібні Україні її федералізація або автономізація? / М. Корнієнко // Вибори та демократія. – 2004. – 32. – С.66.

⁹⁹⁴ Нагорна Л. Федеративна ідея в Україні: традиції, сучасне бачення, перспективи / Л. Нагорна // Історичний журнал. – 2006. – №5. – С.8.

⁹⁹⁵ Михальченко М.І. Україна як нова історична реальність: запасний гравець Європи / М.І.Михальченко. – Дрогобич: ВФ “Відродження”, 2004. – С.456.

внутрішньої політики держави, сприяє найоптимальнішому поєднанню загальнодержавних та місцевих інтересів⁹⁹⁶.

Автор стверджує, що на відміну від договірної федерації, повноваження якої виникають за рахунок делегування їх суб'єктами федерації центру, адміністративна автономія є засобом децентралізації державної влади, формою делегування її повноважень суб'єктам федерації зверху вниз. У цій своїй якості адміністративна автономія нагадує місцеве самоврядування, повноваження якого теж делеговані і гарантовані державою. Проте, якщо повноваження місцевого самоврядування обмежуються лише сферою дії виконавчої влади, то повноваження адміністративної автономії розповсюджуються і на сферу законотворчості, але в межах, визначених законом, і з питань, які продиктовані специфікою території⁹⁹⁷.

М.Корнієнко також виступає проти розділення місцевого самоврядування на місцеве, що здійснюється на рівні сіл, селищ, міст, і регіональне, що здійснюється на рівні районів і областей. Адже суб'єктом і місцевого і регіонального самоврядування є певна територіальна самоорганізація громадян у межах відповідної адміністративно-територіальної одиниці, а не сама ця одиниця, населений пункт чи регіон (район, область)⁹⁹⁸.

Пізніше дослідник починає стверджувати, що правомірною є вимога про надання регіонам України статусу територіальної автономії (територіальною автономією в Україні є автономна республіка Крим), враховуючи, що остання є формою своєрідного самоврядування регіону в унітарній державі і “має майже ідентичну природу з так званим регіональним самоврядуванням, побудованим відповідно до Європейської Хартії регіонального самоврядування”⁹⁹⁹. Частину

---

⁹⁹⁶ Корнієнко М.І. Автономія територіальна / М.І. Корнієнко // Юридична енциклопедія: В 6 т. / Редкол.: Ю.С.Шемчушенко (відп. ред.) та ін. – К.: “Українська енциклопедія”, 1998 – Т.1: А-Г. – С.24.

⁹⁹⁷ Корнієнко М. Концептуальні основи місцевого самоврядування України / М. Корнієнко // Місцеве та регіональне самоврядування України. Вип. 2. – К.: НДІ “Квант”, 1992. – С.12.

⁹⁹⁸ Корнієнко М. Концептуальні основи місцевого самоврядування України / М. Корнієнко // Місцеве та регіональне самоврядування України. Вип. 2. – К.: НДІ “Квант”, 1992. – С.12.

⁹⁹⁹ Корнієнко М. Чи потрібні Україні її федералізація або автономізація? / М. Корнієнко // Вибори та демократія. – 2004. – 32. – С.68.

функцій законодавчої і виконавчої влади повинні були делегувати областям, а базою самоврядування мали стати район і міста обласного підпорядкування¹⁰⁰⁰.

Натомість дослідник Ю.Вовк зазначає, що ідея федералізму в Україні не може бути реалізована, зважаючи на те, що практично на всій території країни більшість складає державотворча нація¹⁰⁰¹. Противники федералізації також акцентували на тому, що на її території не було інших державних структур, ніж ті, які виникали з утворенням самої держави¹⁰⁰².

Л.Нагорна серед недоліків федералізму називає також те, що він може стати гальмівним чинником на шляху реформ, оскільки розшириться простір узгоджень, дискусій тощо, а через низьку культуру компромісів серед української еліти федерація стала б малоефективною. Крім того, дослідниця називає проблему зростання вартості управлінського апарату в федерації¹⁰⁰³.

І.Курас, який значною мірою визначав політику держави в гуманітарній сфері в перші роки незалежності, вважав найбільш прийнятною для України унітарно-децентралізовану модель територіальної організації на зразок Франції, Іспанії й інших країн¹⁰⁰⁴.

Проте навіть прихильники федерально-земельного устрою визнавали, що його введення є передчасним, поки громадяни України різної етнічної належності, місця проживання, мови спілкування не будуть почувати себе в культурній безпеці і рівних економічних умовах¹⁰⁰⁵. Більше того, на думку відомого англійського фахівця у галузі теорії і практики федералізму П.Кінга, федерації еволюціонують у різних напрямках, а типологія “унітарний / конфедеративний / федеративний” незважаючи на “поважний вік”, ніколи не

---

¹⁰⁰⁰ Полешко А. Виконавча влада в конституційній системі України (з міжнародного наукового семінару) / А. Полешко // Право України. – 1993. – №1. – С.7.

¹⁰⁰¹ Вовк Ю. Ідея федералізму в Україні у контексті посилення впливу регіонів / Ю.Вовк // Право України. – 2004. – №10. – С.20.

¹⁰⁰² Бортун М. Регіони без федерації / М. Бортун // Віче. – 1993. – №7. – С.112.

¹⁰⁰³ Нагорна Л. Федеративна ідея в Україні: традиції, сучасне бачення, перспективи / Л. Нагорна // Історичний журнал. – 2006. – №5. – С.9.

¹⁰⁰⁴ Курас І.Ф. Етнополітика: історія і сучасність: Статті, виступи, інтерв'ю 90-х років / І.Ф. Курас . – К.: ППІЕНД, 1999. – С.40.

¹⁰⁰⁵ Нікіфоров А.Р. Деякі регіональні аспекти побудови політичної нації в Україні / А.Р. Нікіфоров // Регіональні проєкції державної політики. Збірник наукових праць Кримського філіалу НІСД. – В2-х т., т.2. – Сімферополь: Таврія, 2003. – С.33.

була достатньо інформативною. Настає час, вважає П.Кінг, коли від цієї типології доведеться відмовитися¹⁰⁰⁶.

Отже, в українській науковій думці існують достатньо відмінні погляди на концептуальні засади регіоналізму і можливі перспективи удосконалення чинного адміністративно-територіального устрою країни, але уже наявність в наукових колах дискусії з цього приводу дає певні перспективи реформування існуючої сьогодні системи влади й управління на засадах децентралізації і субсидіарності. Однак, незважаючи на відмінні погляди українських учених на форму державного устрою України, навіть прихильники федералізації країни вважають її передчасною в умовах збереження зовнішньополітичних загроз і відсутності консолідованої нації.

3.2.2. Між унітаризмом і федералізмом: зарубіжний досвід

Країни світу, в яких мають місце явища децентралізації, розподіляються за М.Михальченком на три групи. До першої групи належать країни “третього світу” – держави, які виникли після Другої світової війни на територіях колишніх колоній. Їм властиві вільно проведені кордони, відсутність культурно-історичної та етнічної єдності, незавершеність процесу формування націй і народностей. Внаслідок цього багато країн Азії, Африки, Латинської Америки, започаткувавши незалежність, “роздираються на частини” нескінченними конфліктами політичного, етнічного і релігійного характеру¹⁰⁰⁷.

Друга група держав представлена розвинутими країнами Заходу. Більшість з них не відчуває гостроти міжетнічних протиріч, а навпаки у них виникає потреба передавання повноважень з центру на регіональний і місцевий рівні. Це зумовлено сучасними соціально-політичним і технологічним розвитком постіндустріального суспільства, посиленням тенденцій до локалізації регіональних етнічних груп і субетносів.

І, нарешті, третя група країн – це посткомуністичні держави. Доки в них панували соціалістичні режими, міжрегіональні, міжетнічні, релігійні

---

¹⁰⁰⁶ Нагорна Л. Федеративна ідея в Україні: традиції, сучасне бачення, перспективи / Л. Нагорна // Історичний журнал. – 2006. – №5. – С.10.

¹⁰⁰⁷ Михальченко М.І. Україна як нова історична реальність: запасний гравець Європи / М.І.Михальченко. – Дрогобич: ВФ “Відродження”, 2004. – С.445-446.

протириччя приховувалися, заганялися всередину. Крах соціалістичної системи призвів до послаблення державної влади на всіх рівнях, загострення згаданих проблем і навіть до дезінтеграції соціалістичних федерацій (СРСР, Югославія, Чехословаччина) на складові частини. Останні продовжують відчувати проблеми із “територіальною цілісністю” і “державною єдністю”, маючи чимало нерозв’язаних проблем з окремими регіонами¹⁰⁰⁸.

Сепаратистські і регіоналістські рухи, які ведуть збройну боротьбу з центром, користуються значним впливом у деяких регіонах світу. Як приклад можна згадати південь Судану, окремі райони Індонезії. У деяких країнах розвиток сепаратизму привів до оформлення незвідомих держав (Сомалі). У ряді випадків відбулося міжнародне визнання нових держав (Еритрея) чи повстанські території отримали особливий статус у межах існуючої держави. В інших випадках регіональний рух був придушений з допомогою як військових дій, так і перемовин з подальшим відновленням загальнонаціональної юрисдикції за підтримки міжнародного співтовариства (Афганістан)¹⁰⁰⁹.

Усе ж важливим є поступове зменшення залежності регіонів від центральної влади. Це сприятиме підвищенню ефективності суспільної діяльності, дієвості управлінських рішень, посиленню ініціативи на місцях. Досвід таких країн, як Франція, Іспанія, Італія свідчить, що передача владних повноважень з центрального на регіональний рівень забезпечує вагомі соціально-економічні результати, ефективність регіональної політики¹⁰¹⁰.

В Європі цьому сприяють процеси інституціональної інтеграції країн ЄС, зважаючи на які загальноєвропейські правові норми та стандарти мають

---

¹⁰⁰⁸ Михальченко М.І. Україна як нова історична реальність: запасний гравець Європи / М.І.Михальченко. – Дрогобич: ВФ “Відродження”, 2004. – С.446.

¹⁰⁰⁹ Туровский Р.Ф. Политическая регионалистика: учеб. пособие для вузов / Р.Ф. Туровский. – М.: Изд. дом ГУ ВШЭ, 2006. – С.129-130.

¹⁰¹⁰ Мрінська О.В. Регіональна політика в країнах Європейського Союзу і можливості використання її досвіду в Україні: автореф. дис. на здобуття наук. ступеня канд. географ. наук: спец. 11.00.02 “Економічна та соціальна географія” / О.В.Мрінська. – К., 2005. – С.13.

пріоритетний, а подекуди й імперативний статус щодо національних законодавств європейських країн¹⁰¹¹.

Наддержавні об'єднання можуть бути зацікавлені в розвитку регіоналізму в державах-членах, оскільки це послаблює центральну владу. Натомість національна держава, яка претендує на монополію формування політичного дискурсу, не буде розвивати регіональну ідентичність. Максимум на що вона здатна, це делегування повноважень регіонам. Більше того, центральна влада, яка володіє потужними символічними ресурсами, може вступати в боротьбу з регіональною самосвідомістю¹⁰¹².

Унікальність становища ЄС приваблює увагу учених і політиків до цього феномену. Низка теоретиків підкреслюють, що європейська інтеграція є зразком наднаціональної співпраці, в основу якої покладені наднаціональні імпульси. Їх опонентами виступають так звані “реалісти”, які вважають, що західноєвропейські інтеграційні процеси зумовлені та одночасно обмежені “реальною політикою”, яка стримує їх стратегію розвитку, і є зразком міжурядової співпраці¹⁰¹³.

М.Форсіс підкреслював три аспекти, що зацікавили прихильників європейської інтеграції в федералізмі. Першим є спадкування ідей, пов'язаних з іменем І.Канта, який захищав розширення федерації, як найбільш відповідну конституційну гарантію від загрози війни. Другий звертається до елементів демократичної теорії у федералізмі, за допомогою яких має бути забезпечене ефективне управління в межах демократичного каркасу шляхом максимального наближення влади до людей. Третій – академічний аналіз тенденцій і процесів, що сприяють створенню федерації¹⁰¹⁴.

---

¹⁰¹¹ Козак Т.М. Регіоналізм та внутрішньодержавна регіоналізація у Сполученому королівстві Великої Британії і Північної Ірландії: автореф. дис. на здобуття наук. ступеня канд. політ. наук: спец. 23.00.02 “Політичні інститути та процеси” / Т.М. Козак. – Львів, 2003. – С.2.

¹⁰¹² Рогатин В.П. Регион государства как воображаемое сообщество: к вопросу о формировании региональной идентичности / В.П. Рогатин // Грані. – 2005. – травень-червень. – С.35.

¹⁰¹³ Пічугіна М.В. Федералізм і Європейський Союз (Британська історіографія) / М.В. Пічугіна // Вісник Київського національного університету імені Тараса Шевченка. Історія. – К.: Київський ун-т, 2001. – Вип.57. – С.73.

¹⁰¹⁴ Пічугіна М.В. Федералізм і Європейський Союз (Британська історіографія) / М.В. Пічугіна // Вісник Київського національного університету імені Тараса Шевченка. Історія. – К.: Київський ун-т, 2001. – Вип.57. – С.73.

Дені де Ружмон, один з ідеологів західноєвропейської інтеграції, вбачав створення федерації як з'єднання різнорідних елементів, а тому необхідною умовою відмову від гегемонії, спрощення та унітаризму. Єдність у різноманітності – таким є лозунг процесу формування федерації. Збереження самобутності та захист інтересів кожного народу, кожної нації є основною метою створення федерації, в основу якої мають бути покладені повага до реального, до малого, толерантність, терпимість до іншої особи, визнання цієї особи¹⁰¹⁵.

Одночасно європесимісти оцінюють шанси європейського об'єднання на будь-якому, крім найбільш поверхового рівня (і бюрократичного), рівні як малоімовірні. А в зростанні впливу етнічного націоналізму бачать силу, яка відтягне європейський проект на невизначений термін. Хай якими проникливими будуть лідери, й міцнішими інститути, вони не допоможуть викувати справжню європейську єдність на народному рівні, доки не відбудеться вплив відповідних народних уявлень, почуттів і ціннісних орієнтацій від нації й національної держави в напрямку об'єднаної європейської ідентичності¹⁰¹⁶.

Європейські субнаціональні (регіональні) системи управління класифікуються на три основні типи. Це, по-перше, інтегровані системи, які найбільшою мірою контролює центральна влада. Діяльність регіональних та місцевих органів перебуває під контролем представника центру, який і відповідає перед центральними органами за стан регіональних і місцевих справ.

По-друге, це дуальна система, або система відокремленої ієрархії, у якій місцеве самоврядування здійснюють виборні комітети, що несуть колективну відповідальність за врядування. Однак центральні установи дещо обмежують повноваження цих комітетів, визначаючи загальні правові, фінансові та контрольні параметри їх діяльності.

По-третє, це так звана система розщепленої ієрархії, відповідно до якої регіональні та місцеві органи влади мають досить значну автономію, але водночас центральна влада має суттєвий юридичний та фінансовий вплив на

---

¹⁰¹⁵ Пічугіна М.В. Федералізм і Європейський Союз (Британська історіографія) / М.В. Пічугіна // Вісник Київського національного університету імені Тараса Шевченка. Історія. – К.: Київський ун-т, 2001. – Вип.57. – С.77.

¹⁰¹⁶ Сміт Е. Нації та націоналізм у глобальну епоху / Е. Сміт. – К.: Ніка-Центр, 2009. – С.173.

місцеві органи. Ця система поєднує концептуальні та методичні засади інтегрованої та дуальної систем¹⁰¹⁷.

Одну з проміжних між федералізмом і унітаризмом форм державного устрою також позначають поняттями “регіональна держава” або “регіональні штати” (останній термін запропонований Х.Фернесто). Т.Васильєва та Л.Чихладзе розглядають регіональну державу як різновид унітарної, але із наданням територіальним утворенням певного ступеня самостійності в управлінській і фінансовій сферах. Відмінності між регіональною і федеративною державою вбачаються в тому, що ступінь автономності, який надається територіальним утворенням, у першій значно менший, хоча обом притаманна децентралізація політичної влади¹⁰¹⁸.

Щодо питання управління на місцях науковці виділяють англосаксонську і континентальну моделі. Англосаксонській моделі (Великобританія, США, Канада, Австралія) властивий високий ступінь автономії місцевого самоврядування при практичній відсутності місцевих адміністрацій (органів державної влади місцевого рівня). Вибірні органи місцевого самоврядування самостійно вирішують питання, віднесені законом до їхньої компетенції.

Зокрема, у США федералізм та міжурядові відносини є центральними проблемами громадського управління. Історично федералізм пройшов кілька стадій. Спочатку штати розглядалися як найважливіші об’єднання для внутрішньополітичної організації та застосування. Після індустріальної революції “централізований федералізм” був замінений “подвійним федералізмом”, у якому національний уряд і штати були більше втягнуті у внутрішні справи, але в різних сферах. На думку американців, незалежний федералізм створює нові можливості для громадського управління¹⁰¹⁹.

---

¹⁰¹⁷ Козак Т.М. Регіоналізм та внутрішньодержавна регіоналізація у Сполученому королівстві Великої Британії і Північної Ірландії: автореф. дис. на здобуття наук. ступеня канд. політ. наук: спец. 23.00.02 “Політичні інститути та процеси” / Т.М. Козак. – Львів, 2003. – С.10.

¹⁰¹⁸ Нагорна Л. Федеративна ідея в Україні: традиції, сучасне бачення, перспективи / Л. Нагорна // Історичний журнал. – 2006. – №5. – С.10.

¹⁰¹⁹ Rosenbloom David H., Goldman Deborah D., Ingraham Patricia W. Contemporary Public Administration / David H. Rosenbloom, Deborah D. Goldman, Patricia W. Ingraham. – New York: McGraw-Hill, Inc., 1994. – S.114.

Серед інших федерацій США вирізняються досить однорідним суспільством. У країні є великі національні меншини негрів і латиноамериканців, проте в жодному з штатів вони не становлять більшості населення. Існують регіональні відмінності в політичній культурі та акценти у цінностях держави і місцевого самоврядування¹⁰²⁰.

За понад два століття свого функціонування у вигляді федерації Сполучені Штати стали більш інтегрованою системою, а вплив федерального уряду – відчутнішим. Водночас спостерігається зародження політичної протидії на користь децентралізації, хоча поступ у цьому напрямі дуже обмежений¹⁰²¹.

Канадська федерація упродовж усієї своєї історії характеризується як франко-англійським дуалізмом, так і сильним регіональним впливом, вираженим через інститут провінцій. Останнім часом дедалі більше уваги приділяється визначенню місця аборигенів у межах федерації.

Конституція Канади розрізняє три сфери законодавчої влади: виключно федеральну, виключно провінційну та спільну. Майже вся залишкова влада належить федеральному уряду. Попри свою первісну централізовану форму, роки боротьби за визнання дуалізму і прав регіонів зробили Канаду відносно децентралізованою федерацією як в адміністративному, так і в законодавчому розумінні¹⁰²².

Проте в канадському Квебеку існує порівняно заможне розвинене індустриальне суспільство, яке виявляє всі ознаки пристрасного націоналізму, котрий балансує на грані “суверенітет – об’єднання”, прагнучи водночас повної культурної незалежності. Після так званої “тихої революції” 1960-х рр. відбувся перехід професійної й ділової діяльності до франкофонів, але квебекці не задовольнялися французькою культурною гегемонією і провінційним “гомрулем”. Французькі квебекські сентименти й погляди залишилися живою і

---

¹⁰²⁰ Уоттс Рональд Л. Федеративні системи / Р.Л. Уоттс. – Харків: Центр освітніх ініціатив, 2002. – С.47.

¹⁰²¹ Уоттс Рональд Л. Федеративні системи / Р.Л. Уоттс. – Харків: Центр освітніх ініціатив, 2002. – С.47.

¹⁰²² Уоттс Рональд Л. Федеративні системи / Р.Л. Уоттс. – Харків: Центр освітніх ініціатив, 2002. – С.50.

впливовою силою в політичному житті провінції, провокуючи етнічні й національні контрсили в інших провінціях канадської федерації¹⁰²³.

Австралійська федеративна конституція 1901 р. об'єднала кілька самоврядних колоній Великобританії. На сьогодні до складу федерації входять 6 штатів (з них два найбільш населених – Новий Південний Уельс і Вікторія – охоплюють 60% населення федерації), одна столична територія, північна територія і 7 адміністративних територій.

Засновники австралійської федерації відмовилися від канадської моделі, яка передбачає досить централізований розподіл влади, і звернулися до американської моделі, запровадивши обмежений перелік виключно федеральних сфер, залишаючи необумовленою решту владних функцій у компетенції урядів штатів. Проте на практиці австралійська федерація розвинулася в досить централізовану, особливо щодо фінансового устрою, федерацію¹⁰²⁴.

Континентальна модель поширена у Франції, Італії, Іспанії, у більшості країн Латинської Америки. Тут існує така ієрархія системи управління, за якої місцеве самоврядування є нижчою ланкою в системі державного управління. Виборність сполучається із призначеннями, спеціальні державні уповноважені на місцях здійснюють контроль над діяльністю органів місцевого самоврядування¹⁰²⁵.

Британський дослідник Е.Томпсон поділяє різні форми регіонального управління в Європі на федеральні системи (Австрія, Бельгія, Німеччина, Швейцарія); регіоналізовані унітарні держави (Італія, Іспанія, Велика Британія); унітарні держави, які передають повноваження регіонам (Франція, Нідерланди, Португалія); класичні унітарні держави (Болгарія, Данія, Фінляндія, Греція, Угорщина, Норвегія, Польща, Швеція, Республіка Ірландія)¹⁰²⁶.

---

¹⁰²³ Сміт Е. Нації та націоналізм у глобальну епоху / Е. Сміт. – К.: Ніка-Центр, 2009. – С.68.

¹⁰²⁴ Уоттс Рональд Л. Федеративні системи / Р.Л. Уоттс. – Харків: Центр освітніх ініціатив, 2002. – С.51.

¹⁰²⁵ Верменич Я.В. Територіальна управлінська система в Україні: теоретико-методологічні проблеми оптимізації / Я.В. Верменич // Український історичний журнал. – 2006. – №6. – С.185.

¹⁰²⁶ Глобалізація. Регіоналізація. Регіональна політика. Хрестоматія з сучасної зарубіжної соціології регіонів / Укладачі Кононов І.Ф. (науковий редактор), Бородачів В.П., Топольсков Д.М. – Луганськ: Альма матер – Знання, 2002. – С.96-97.

Відзначимо, що регіональний розвиток у країнах ЄС є важливою складовою формування стабільної господарської системи. Науково обґрунтована регіональна політика сприяє збалансованому соціально-економічному розвитку цих держав в умовах жорсткої конкуренції. Особливістю регіонального розвитку у цих країнах є посилення місцевої і регіональної ініціативи щодо використання власного потенціалу, формування структури й визначення спеціалізації господарської діяльності. Це дає змогу успішно розвивати економіку, гнучкіше реагувати на зміни в зовнішньому середовищі, що сприяє підвищенню рівня соціального розвитку регіонів¹⁰²⁷.

Першою організацією, яка поставила за мету репрезентувати на загальноєвропейському рівні субнаціональні територіальні спільноти, стала створена в 1954 р. Європейська рада муніципалітетів та регіонів. У 1991 р. вона реорганізувалася в регіональне відділення Міжнародного союзу місцевих влад, який функціонує з 1913 р.

Конструктивну позицію щодо утвердження інституційного плюралізму та розвитку регіональної демократії на континенті зайняла Рада Європи, з її ініціативи в 1957 р. була скликана Постійна конференція місцевих і регіональних органів влади Європи. У 1994 р. на її основі утворили Конгрес місцевих і регіональних органів влади Європи – постійно діючий дорадчий орган Ради Європи¹⁰²⁸.

Заслуговує на увагу Асамблея європейських регіонів (АЄР) – єдина пан'європейська політична організація регіонів, яка налічує майже 300 членів із 30 країн. Заснована в 1985 р. зі штаб-квартирою в м.Страсбурзі вона швидко стала активним і дієвим речником регіональних спільнот як на європейському, так і на міжнародному рівнях¹⁰²⁹.

---

¹⁰²⁷ Мрінська О.В. Регіональна політика в країнах Європейського Союзу і можливості використання її досвіду в Україні: автореф. дис. на здобуття наук. ступеня канд. географ. наук: спец. 11.00.02 “Економічна та соціальна географія” / О.В.Мрінська. – К., 2005. – С.7.

¹⁰²⁸ Калитчак Р.Г. Регіоналізм у європейських інтеграційних процесах / Р.Г. Калитчак. – К.: Знання, 2007. – С.102-103.

¹⁰²⁹ Калитчак Р.Г. Регіоналізм у європейських інтеграційних процесах / Р.Г. Калитчак. – К.: Знання, 2007. – С.106.

У 1975 р. було створено Європейський фонд регіонального розвитку (ЄФРР), який опікувався європейськими регіонами, надавав їм фінансову допомогу. У 1988 р. регіональну політику Співтовариства було проголошено одним із пріоритетів його діяльності, було прийнято “Хартію регіоналізації”. Водночас було досягнуто координації національних програм регіонального розвитку, вироблено спільні критерії для визначення проблемних регіонів у своїх країнах, певною мірою узгоджено принципи адміністративно-територіального поділу країн-членів ЄС та класифікації їхніх регіонів.

Відповідно до Маастрихтської угоди було створено Фонд сприяння економічному та соціальному зближенню і Комітет регіонів ЄС, як перший крок на шляху до утворення Регіональної палати ЄС із широким колом повноважень. Комітет складається із 222 представників всіх регіонів країн-членів ЄС, яких призначає Рада міністрів ЄС. У 1994 р. було затверджено статут Комітету регіонів¹⁰³⁰.

Однак роль Комітету регіонів формально була зведена до консультативної. З Комітетом можуть консультиватися Рада міністрів або Комісія в конкретних сферах компетенції, що були визначені Договором про ЄС. Крім цього, Комітет регіонів може висловлювати свої погляди з питань, що виходять за рамки його компетенції¹⁰³¹.

Після 1989 р. саме ЄС визначає сфери, які стосуються надання допомоги регіонам. Ця зміна засвідчила зростання авторитету ЄС у сфері регіональної політики¹⁰³². Зокрема, єврокомісар із регіональної політики Д.Хюбнер під час відвідування Польщі у лютому 2006 р. закликала віднайти правильний баланс національних та регіональних стратегій розвитку. У свою чергу польський уряд

---

¹⁰³⁰ Козак Т.М. Регіоналізм та внутрішньодержавна регіоналізація у Сполученому королівстві Великої Британії і Північної Ірландії: автореф. дис. на здобуття наук. ступеня канд. політ. наук: спец. 23.00.02 “Політичні інститути та процеси” / Т.М. Козак. – Львів, 2003. – С.13.

¹⁰³¹ Глобалізація. Регіоналізація. Регіональна політика. Хрестоматія з сучасної зарубіжної соціології регіонів / Укладачі Кононов І.Ф. (науковий редактор), Бородачів В.П., Топольсков Д.М. – Луганськ: Альма матер – Знання, 2002. – С.426.

¹⁰³² Глобалізація. Регіоналізація. Регіональна політика. Хрестоматія з сучасної зарубіжної соціології регіонів / Укладачі Кононов І.Ф. (науковий редактор), Бородачів В.П., Топольсков Д.М. – Луганськ: Альма матер – Знання, 2002. – С.104.

запланував виділити окрему програму дій і інновацій для п'яти східних областей, найбільш у ЄС¹⁰³³.

Виявом зростаючої самостійності територій було утворення транскордонних єврорегіонів, тобто об'єднаних територій кількох європейських держав, які ідентифікуються спільними характеристиками.

Головним правовим документом, який регламентує діяльність регіонів Європи, є Європейська рамкова конвенція про транскордонне співробітництво між територіальними общинами або властями (ETS №106) – Мадрид, 21 травня 1980 р., а також два додаткові протоколи, що надають більшої компетенції регіонам у зовнішньоекономічних та політичних питаннях. Внаслідок ратифікації Мадридської конвенції 1980 р. Верховною Радою України у 1993 р. її положення стали частиною національного законодавства й України¹⁰³⁴.

Показовим та водночас суперечливим було становлення єврорегіону Тіроль. Ця територія тривалий час залишалася конфліктогенною, адже тут компактно проживає німецькомовна меншина, що налічує близько 300 тис. осіб. Із розгортанням інтеграційних процесів проблема Південного Тіролю (італійського регіону Трентіно-Альто-Адідже) була знову порушена, оскільки саме в об'єднаній Європі бачили реальний шанс відтворити регіон Тіроль у його первинних історичних межах та можливість розбудови нових форм інституціональних відносин між австрійською й італійською частинами¹⁰³⁵.

Де-факто йшлося про приховану форму сепаратизму. Для обґрунтування ідеї створення єврорегіону активно використовували радикальні форми концепції Європи регіонів, особливо теоретичні напрацювання етнорегіоналістів. Але напруження в регіоні знизилося саме завдяки входженню Австрії до складу ЄС, оскільки кордон втратив своє первинне призначення бар'єра, а весь історичний Тіроль опинився в єдиному просторі, на який поширились основні

---

¹⁰³³ Регіональна політика: інновації, планування, збалансованість // Євробюлетень. – К., 2006. – №3. – С.16.

¹⁰³⁴ Кіш Е. За стандартами транскордонної взаємодії / Е. Кіш // Політика і час. – 2003. – №10. – С.80.

¹⁰³⁵ Калитчак Р.Г. Регіоналізм у європейських інтеграційних процесах / Р.Г. Калитчак. – К.: Знання, 2007. – С.218-220.

європейські свободи щодо вільного пересування товарів, капіталів, послуг і робочої сили¹⁰³⁶.

Проте “Європа регіонів” піддається критиці за можливість виникнення небезпечної відстані між керуючими і керованими при концентрації істотних елементів влади на європейському рівні¹⁰³⁷. Негативним є спроби надати ідеї Європи регіонів прихованого сепаратистського змісту і таким чином уможливити реалізацію права на самовизначення певної регіональної спільноти, що по суті означатиме її сецесію.

Радикальні регіоналістські проекти можуть безпосередньо загрожувати європейським демократичним цінностям, що найкраще втілюються в життя в рамках саме національних держав. Негативним наслідком може стати зростання корупції, організованої злочинності та інших правопорушень, оскільки на регіональному рівні система контрольних органів відчутно слабка.

У цьому контексті зазначимо, що багато авторів, зокрема Дж.Андерсен, прирівнюють ідею Європи регіонів до абсурдного міфу, заперечують її концептуальну цінність і вбачають у ній загрозу фрагментаризації європейського простору¹⁰³⁸.

На думку російського вченого А.Захарова, федералізм і глобалізація доповнюють один одного: федералістські методи прийняття рішень найкраще підходять для світу, в якому все взаємопов’язано і взаємозалежно, а світова динаміка породжує і сприяє федеративним практикам і інститутам¹⁰³⁹.

Найбільш яскравою демонстрацією зростання децентралізації адміністративно-територіального устрою різних країн, розширення автономії та місцевого самоврядування є “квазіфедералізація”, результатом якої в сучасний період є перетворення ряду унітарних держав у “держави автономій”, уся або переважна частина території яких складається з автономних одиниць.

---

¹⁰³⁶ Калитчак Р.Г. Регіоналізм у європейських інтеграційних процесах / Р.Г. Калитчак. – К.: Знання, 2007. – С.220-221.

¹⁰³⁷ Пічугіна М.В. Федералізм і Європейський Союз (Британська історіографія) / М.В. Пічугіна // Вісник Київського національного університету імені Тараса Шевченка. Історія. – К.: Київський ун-т, 2001. – Вип.57. – С.78.

¹⁰³⁸ Калитчак Р.Г. Реґіоналізм у європейських інтеграційних процесах / Р.Г. Калитчак. – К.: Знання, 2007. – С.99.

¹⁰³⁹ Цуканов А.Л. Федералізм: глобальний підхід к проблеме / А.Л. Цуканов // Поліс. – 2004. – №2. – С.181.

Світові тенденції також свідчать, що більші країни ділитимуться на менші, а з іншого боку всі нестабільні в політичному та економічному сенсі утворення прагнутимуть потрапити до складу великих державних конфедерацій, зразком яких є Європейський Союз.

Так, у Великій Британії ще в 1964 р. було створено посаду міністра Уельсу зі статусом Кабінету. На початку його повноваження були обмеженими і включали повноваження Міністерства житла та місцевого управління, Міністерства транспорту та інших відомств, що відносилися до регіонального економічного планування. Відповідальність за питання охорони здоров'я була передана у 1969 р., а питання початкової та середньої освіти – у 1978 р.¹⁰⁴⁰.

Лейбористи, що прийшли до влади у Великобританії в травні 1997 р., пішли назустріч прагненням шотландців і валлійців. У вересні 1997 р. в Шотландії та Уельсі було проведено референдуми з приводу надання автономії цим провінціям; більшість населення висловилося за створення Шотландського парламенту та Асамблеї Уельсу. Було визначено кількість депутатів: у Парламенті Шотландії – 129, а Асамблеї Уельсу – 60. Водночас Шотландія та Уельс зберігали закріплену за ними квоту представництва в парламенті – відповідно 71 та 36 місць.

Парламент Шотландії мав приймати закони без подальшого затвердження Лондона, але тільки з тих питань, які в деволуційному порядку передавалися у його відання: питання освіти, охорони здоров'я, місцевого самоврядування, житлового будівництва, транспорту, судочинства. Для практичної реалізації цих повноважень утворювався уряд Шотландії на чолі з прем'єр-міністром. Асамблея Уельсу мала менше повноважень: вона не приймала законів, а її компетенція переважно стосувалася розвитку культури¹⁰⁴¹.

Проте в травні 2007 р. на виборах до шотландського парламенту здобули перемогу прихильники Шотландської національної партії (ШНП). Із 129 місць

---

¹⁰⁴⁰ Глобалізація. Регіоналізація. Регіональна політика. Хрестоматія з сучасної зарубіжної соціології регіонів / Укладачі Кононов І.Ф. (науковий редактор), Бородачів В.П., Топольсков Д.М. – Луганськ: Альма матер – Знання, 2002. – С.276.

¹⁰⁴¹ Козак Т.М. Регіоналізм та внутрішньодержавна регіоналізація у Сполученому королівстві Великої Британії і Північної Ірландії: автореф. дис. на здобуття наук. ступеня канд. політ. наук: спец. 23.00.02 “Політичні інститути та процеси” / Т.М. Козак. – Львів, 2003. – С.11.

ШНП одержала 47, буквально вирвавши один мандат із рук лейбористів, які завоювали 46 місць. Лідер шотландських націоналістів А.Салмонд ще напередодні виборів обіцяв у разі перемоги його партії розпочати процес виходу провінції зі складу Великобританії.

Після перемоги політик заявив, що до 2010 р. проведе референдум про незалежність Шотландії. Одночасно проведені в січні 2007 р. опитування засвідчили, що більшість жителів як в Англії, так і в Шотландії, швидше сказали б “так”, ніж “ні” цивілізованому роз’єднанню двох частин Великобританії. Отже, проведена лейбористами децентралізація влади не зупинила сепаратистських процесів у Шотландії й Уельсі¹⁰⁴².

В Іспанії автономні області вважаються самостійними територіальними одиницями зі своїми державними інституціями (за винятком глави держави). Країна репрезентує низку різноманітних регіонів від Каталонії, “європейської Іспанії” до відсталого Галісії, спорідненої з Португалією¹⁰⁴³. Однак всі автономні області, крім Мадрида, мають для автономії історичну основу, і це посилює сепаратистські тенденції.

У країні існує три владних рівні: центральний уряд, місцеві органи влади (засновані як у провінціях, так і в муніципалітетах) і регіональний уряд, іншими словами автономна область¹⁰⁴⁴. На думку Р.Л.Уоттса, Іспанія взагалі є федерацією за усіма ознаками, окрім назви¹⁰⁴⁵.

1979 р. Країна Басків та Каталонія стали першими двома автономними провінціями, створеними відповідно до іспанської конституції 1978 р. П’ятнадцять інших автономних провінцій були створені в період з 1981 по 1983 р. Виняткові повноваження іспанських регіонів охоплюють широкий спектр питань, включаючи культурні справи, забезпечення житлом, соціальний добробут, планування міст та захист навколишнього середовища. Політика

---

¹⁰⁴² Загоруйко Ю. Провал лейбористів і шотландський сюрприз / Ю.Загоруйко // Дзеркало тижня. – К., 2007. – 12 травня. – С.5.

¹⁰⁴³ Будзінський Т. Регіональні тенденції в країнах Європейської спільноти (1945-1992) / Т. Будзінський // Нова політика. – 1999. – №3. – С.11.

¹⁰⁴⁴ Глобалізація. Регіоналізація. Регіональна політика. Хрестоматія з сучасної зарубіжної соціології регіонів / Укладачі Кононов І.Ф. (науковий редактор), Бородачів В.П., Топольсков Д.М. – Луганськ: Альма матер – Знання, 2002. – С.443.

¹⁰⁴⁵ Уоттс Рональд Л. Федеративні системи / Р. Л. Уоттс. – Харків: Центр освітніх ініціатив, 2002. – С.59.

економічного розвитку входить до повноважень, які поділяються між центральним та регіональними урядами¹⁰⁴⁶.

Каталонія разом з Андалусією, Галісією, Коморськими островами і Валенсією до кінця пройшли шлях децентралізації, що був дозволений їхнім статусом. Ці автономні області таким чином одержали від центрального уряду всі можливі фонди, що їм належали відповідно до переданих повноважень. Те, чого вони домагалися, мало не кількісний, а якісний характер: на першому місці було питання не про гроші, а про свободу їх використання¹⁰⁴⁷.

Незважаючи на те, що автономні області Іспанії втішаються високим рівнем самоврядування, нерідко виринають на поверхню вимоги надати “самовизначення”. Так, 12 грудня 1989 р. прозвучала заява, що “каталонці не відмовляються від права на самовизначення”. Наступного дня головна поміркована баскська націоналістична партія (PNN) зробила таку ж заяву. Автономні області також не хочуть ділитися своєю владою з органами місцевого самоврядування¹⁰⁴⁸.

Відповідно до Конституції Франції передбачені комуни, департаменти, заморські території. Вони вільно управляються виборними органами. Державні органи на місцях відповідають лише за національні інтереси, адміністративний контроль і дотримання законів¹⁰⁴⁹.

Закон про децентралізацію у Франції від 2 березня 1982 р. встановив територіальні одиниці – регіони – і визначив принцип їх перетворення на повноправні територіальні громади. Після 1982 р. численні закони змінили повноваження регіонів в бік розширення їх прерогатив. Регіони не здійснюють законодавчих функцій і значною мірою не відрізняються від комун і

---

¹⁰⁴⁶ Глобалізація. Регіоналізація. Регіональна політика. Хрестоматія з сучасної зарубіжної соціології регіонів / Укладачі Кононов І.Ф. (науковий редактор), Бородачів В.П., Топольсков Д.М. – Луганськ: Альма матер – Знання, 2002. – С.141.

¹⁰⁴⁷ Глобалізація. Регіоналізація. Регіональна політика. Хрестоматія з сучасної зарубіжної соціології регіонів / Укладачі Кононов І.Ф. (науковий редактор), Бородачів В.П., Топольсков Д.М. – Луганськ: Альма матер – Знання, 2002. – С.447.

¹⁰⁴⁸ Глобалізація. Регіоналізація. Регіональна політика. Хрестоматія з сучасної зарубіжної соціології регіонів / Укладачі Кононов І.Ф. (науковий редактор), Бородачів В.П., Топольсков Д.М. – Луганськ: Альма матер – Знання, 2002. – С.450-451, 454.

¹⁰⁴⁹ Молодцов О. Парадигми управління в контексті реорганізації державної влади і самоврядування на місцях (соціально-психологічний аспект) / О. Молодцов // Місцеве та регіональне самоврядування України. Вип. 2. – К.: НДІ “Квант”, 1992. – С.60.

департаментів, окрім географічної широти та питань, що входять до їх компетенції¹⁰⁵⁰. Вони відповідають за професійне навчання та освіту дорослих, мають повноваження фінансувати та гарантувати позики, надавати будівельні майданчики й організовувати структури для консультування бізнесу¹⁰⁵¹.

У Конституції Греції в розділі про адміністрацію записано, що “...державна адміністрація утворюється на основі децентралізації... органи місцевого управління користуються адміністративною незалежністю”¹⁰⁵².

Країною, яка ефективно вирішила проблему регіонального сепаратизму, вважається Швейцарія. Їй вдалося зберегти мир між німецькими і французькими швейцарцями в умовах трьох війн (франко-німецька війна 1870-1871 рр., дві світові війни), коли Німеччина і Франція були ворогами¹⁰⁵³.

Держава розділена на 26 кантонів, кожен з яких є державою з суверенною юрисдикцією; вони є державами в складі федерації. Кантони мають територію, суверенітет і народ (своїх власних громадян). Розподіл влади між кантонами є досить умовним, хоча шість із них, так звані напівкантони, мають лише половинне представництво в раді штатів (стандарті)¹⁰⁵⁴.

Кожен швейцарський громадянин водночас є громадянином кантону і навіть муніципалітету. Кантони мають власну територію, кордон якої має бути захищений федеральним урядом. Вони можуть використовувати свою політичну владу і відповідають за громадський порядок. Автономія кантональних урядів, яка виражається в їх праві на самовизначення щодо внутрішньої структури, організації органів влади і змісту демократичних прав їх громадян, складає суть швейцарського федералізму.

---

¹⁰⁵⁰ Будзінський Т. Регіональні тенденції в країнах Європейської спільноти (1945-1992) / Т. Будзінський // Нова політика. – 1999. – №3. – С.9.

¹⁰⁵¹ Глобалізація. Регіоналізація. Регіональна політика. Хрестоматія з сучасної зарубіжної соціології регіонів / Укладачі Кононов І.Ф. (науковий редактор), Бородачів В.П., Топольсков Д.М. – Луганськ: Альма матер – Знання, 2002. – С.140.

¹⁰⁵² Молодцов О. Парадигми управління в контексті реорганізації державної влади і самоврядування на місцях (соціально-психологічний аспект) / О. Молодцов // Місьцеве та регіональне самоврядування України. Вип. 2. – К.: НДІ “Квант”, 1992. – С.60.

¹⁰⁵³ Петров І. Сепаратизм по-швейцарски / І. Петров // Вестник Европы. Журнал европейской культуры. – М. – 2004-2005. – Т.ХІІІ-ХІV. – С.99.

¹⁰⁵⁴ Уоттс Рональд Л. Федеративні системи / Р.Л. Уоттс. – Харків: Центр освітніх ініціатив, 2002. – С.48.

У Швейцарії є дуже централізовані кантони, які не дають майже ніякої юрисдикції своїм муніципальним зборам. З іншого боку, кантон Граубюнден структурований згори вниз, що дає значну автономію його муніципалітетам. У цьому кантоні муніципальні збори мають власні правила районування, муніципалітети вирішують, яка мова буде офіційною в школах і на державній службі¹⁰⁵⁵.

Однак навіть у класичній Швейцарії не вирішені повністю національні проблеми. Мовні негаразди між франкофонами і німецькими швейцарцями в кантоні Берн дійшли в 60-70 х рр. ХХ ст. майже до стану громадянської війни – до бомбових замахів, виконаних войовничою організацією “Beliers”. Юрські сепаратисти вимагали відділення франкомовної частини бернського кантону під назвою Юра від Берна. У разі відмови носилися із думкою прилучення Юри до Франції. Щоб задовольнити їх вимоги, в країні провели референдум, який відбувся на користь сепаратистів – вони отримали свій окремий кантон Юра¹⁰⁵⁶.

Бельгія рухається до федеративної структури з 1960-х р. Регіональна структура відображає лінгвістичний поділ. Два основних регіони – Фландрія та Валлонія. Брюссель – третій регіон, в якому в основному розмовляють французькою мовою, але він розташований у Фландрії¹⁰⁵⁷.

У 1992 р. у Фландрії та Валлонії були створені парламенти, які обирають прямим голосуванням. Вони мали дуже широкі повноваження в зовнішній торгівлі, економічному плануванні, промисловій політиці, сільському господарстві, захисті навколишнього середовища, транспорті, будівництві житла, освіті, культурі та мовленні. Тільки соціальне забезпечення, юстиція та зовнішня політика залишалися прерогативою бельгійської держави¹⁰⁵⁸.

---

¹⁰⁵⁵ Больман І. Мовні війни в Європі / І. Больман. – К.: “К.І.С”, 2007. – С.251.

¹⁰⁵⁶ Винник Л.Т. Чотири мови й одна Швейцарія / Л.Т. Винник // Галичина – Івано-Франківськ, 2008. – 12 червня. – С.16.

¹⁰⁵⁷ Глобалізація. Регіоналізація. Регіональна політика. Хрестоматія з сучасної зарубіжної соціології регіонів / Укладачі Кононов І.Ф. (науковий редактор), Бородачів В.П., Топольсков Д.М. – Луганськ: Альма матер – Знання, 2002. – С.138.

¹⁰⁵⁸ Глобалізація. Регіоналізація. Регіональна політика. Хрестоматія з сучасної зарубіжної соціології регіонів / Укладачі Кононов І.Ф. (науковий редактор), Бородачів В.П., Топольсков Д.М. – Луганськ: Альма матер–Знання, 2002. – С.138.

Але в той час, коли франкомовна частина населення (40%) розрізняла владу, надану громадам і регіонам, входила до складу урядів та парламентів, Фландрія (60% населення) являла собою справжню державу з одним парламентом, єдиною виконавчою системою та урядом, що зосереджував всю повноту влади¹⁰⁵⁹.

Після II світової війни активізація сепаратистських настроїв як в південній частині, так і на півночі загрожувала цілісності Італійської держави. Особливо непокоїла Сицилія, де рух за відокремлення був надзвичайно потужним і стимулював поширення таких настроїв в інших потенційно вразливих регіонах¹⁰⁶⁰.

Вплив австро-німецької теорії фрагментів держави (Staatsfragmente) зумовив появу в Італії концепції обласної держави. Запровадити обласний устрій стало можливим лише в 1970 р. Тепер Італія – обласна держава, компетенції якої поділені між центральною владою та двадцятьма областями (п'ять з котрих автономні – Сицилія, Сардинія, Валле-д'Оста, Трентіно-Альто-Адідже та Фріулі-Венеція-Джулія)¹⁰⁶¹.

Але регіональні уряди в Італії не мають незалежності щодо оподаткування, і всі регіональні фінанси є державними грантами. Перерозподіл коштів, як правило, здійснюється на користь найбільш вразливих регіонів на Півдні, але зберігається відносна економічна перевага північних регіонів¹⁰⁶².

Проте, якщо на Півночі вдається запровадити відносно ефективні регіональні органи врядування, то розвиток південних регіонів наштовхується на численні труднощі, адже ці регіони потерпають від поганої організації та “роздутих штатів”¹⁰⁶³.

---

¹⁰⁵⁹ Шнаппер Д. Спільнота громадян. Про модерну концепцію нації / Д. Шнаппер. – Харків: Фоліо, 2007. – С.125-126.

¹⁰⁶⁰ Калитчак Р.Г. Регіоналізм у європейських інтеграційних процесах / Р.Г. Калитчак. – К.: Знання, 2007. – С.154.

¹⁰⁶¹ Будзінський Т. Регіональні тенденції в країнах Європейської спільноти (1945-1992) / Т. Будзінський // Нова політика. – 1999. – №3. – С.11.

¹⁰⁶² Глобалізація. Регіоналізація. Регіональна політика. Хрестоматія з сучасної зарубіжної соціології регіонів / Укладачі Кононов І.Ф. (науковий редактор), Бородачів В.П., Топольсков Д.М. – Луганськ: Альма матер – Знання, 2002. – С.141.

¹⁰⁶³ Калитчак Р.Г. Регіоналізм у європейських інтеграційних процесах / Р.Г. Калитчак. – К.: Знання, 2007. – С.165.

Однак, як стверджує дослідник регіоналізму Р.Калитчак, напрями розвитку сучасних регіонів в Італії свідчать про їх поступову трансформацію з адміністративної одиниці в суб'єкт суспільно-політичного процесу, який набуває необхідного організаційно-правового інструментарію в різних сферах життя. Водночас простежується повільна, але стійка тенденція до утвердження регіону як орієнтиру для своїх спільнот. Згідно з підсумками опитувань у 1998 р., 54,2% італійців ідентифікують себе з регіоном, при цьому на півночі цей показник становить 57,8%, а на півдні – 48.8%¹⁰⁶⁴.

Знаковими стали зміни, внесені 2001 р. в Конституцію Італійської республіки, які були спрямовані на реорганізацію регіонального рівня урядування. Була закріплена нова артикуляція функцій між державою та регіонами, впроваджена виключна та розподілена компетенція¹⁰⁶⁵.

У Конституції також передбачено принцип “вибіркового регіоналізму”, який відкриває для кожного регіону можливість самостійно провадити переговори стосовно визначення особливих умов і форм автономії, насамперед в адміністративній та фінансовій площинах. Це забезпечує гнучкість і ефективність, оскільки регіони беруть на себе такий обсяг повноважень, із яким здатні впоратися¹⁰⁶⁶.

У Бельгії та Італії рух до більшої регіональної автономії був частково спричинений зростаючим небажанням багатих регіонів підтримати бідніші. Ці деформації, як зазначає британський дослідник Д.Ньюлендс, досягли такої точки, коли під загрозу поставлено саме існування держави¹⁰⁶⁷.

Так, у 1991 р. внаслідок успішного злиття кількох регіональних ліг, серед яких провідне місце належало ломбардійському та венеціанському угрупованню під керівництвом У.Боссі, в Італії було створено політичне об'єднання

---

¹⁰⁶⁴ Калитчак Р.Г. Регіоналізм у європейських інтеграційних процесах / Р.Г. Калитчак. – К.: Знання, 2007. – С.133.

¹⁰⁶⁵ Калитчак Р.Г. Регіоналізм у європейських інтеграційних процесах / Р.Г. Калитчак. – К.: Знання, 2007. – С.209.

¹⁰⁶⁶ Калитчак Р.Г. Регіоналізм у європейських інтеграційних процесах / Р.Г. Калитчак. – К.: Знання, 2007. – С.210.

¹⁰⁶⁷ Глобалізація. Регіоналізація. Регіональна політика. Хрестоматія з сучасної зарубіжної соціології регіонів / Укладачі Кононов І.Ф. (науковий редактор), Бородачів В.П., Топольсков Д.М. – Луганськ: Альма матер – Знання, 2002. – С.131.

“Північна ліга”, що виступила проти суб’єктивного розподілу прибутків між регіонами.

У.Боссі закликав проголосити на території північних та частково центральних районів Італії (басейн р. По) окрему державу під назвою “Паданія”, щоб “скинути колоніальне ярмо ненависного латинського імперіалізму і порвати з Римом – символом пригноблення”¹⁰⁶⁸.

Партія швидко перейшла до практичного втілення своїх задумів. 15 вересня 1996 р. у Венеції урочисто проголосили створення незалежної держави Паданія. Для забезпечення її повноцінного функціонування дещо раніше в м. Мантова скликали парламент, до якого увійшли депутати різних рівнів і мери міст, обрані від Північної ліги; вони сформували власний Кабінет міністрів з відповідними повноваженнями¹⁰⁶⁹.

Одночасно багатомовність Бельгії і Канади не в силі подолати сепаратистські настрої окремих суб’єктів федерації, а в окремих випадках виступає джерелом зростання рівня напруги¹⁰⁷⁰. Зокрема, у листопаді 2007 р. 67% жителів Фландрії виступили за відокремлення краю від Бельгії. Франкомовні громадяни Бельгії відносилися до подібних перспектив крайньо негативно, але у випадку розколу країни не виключали приєднання до Франції¹⁰⁷¹.

У зв’язку з цим варто погодитися з Р.Л. Уоттсом, що підвищення рівня регіональної автономії може сприяти примиренню відмінностей, але як ізольований захід це навряд чи дасть позитивні результати. Він вважає, що “заходи такого типу повинні супроводжуватися інституційною підтримкою спільних інтересів, що стане сполучною субстанцією”, здатною утримати державу як єдине ціле¹⁰⁷².

Крім того, як зазначав І.Курас, західноєвропейський регіоналізм розвивається на тлі розвинутої економіки країн Європейської співдружності, стабіль-

¹⁰⁶⁸ Калитчак Р.Г. Регіоналізм у європейських інтеграційних процесах / Р.Г. Калитчак. – К.: Знання, 2007. – С.186-188.

¹⁰⁶⁹ Калитчак Р.Г. Регіоналізм у європейських інтеграційних процесах / Р.Г. Калитчак. – К.: Знання, 2007. – С.188.

¹⁰⁷⁰ Мамонтова Э.В. Проблема билингвизма в Україні: регіонально-політичний аспект / Э.В. Мамонтова // Актуальні проблеми політики. Збірник наукових праць. – Одеса: Юридична література, 2004. – Вип.19. – С.126.

¹⁰⁷¹ Коваль А. Бельгія без компромиссов / А. Коваль // Зеркало недели. – К., 2007. – 17 ноября. – С.5.

¹⁰⁷² Уоттс Рональд Л. Федеративні системи / Р.Л. Уоттс. – Харків: Центр освітніх ініціатив, 2002. – С.41.

ної політичної системи і соціального консенсусу – тобто за умов, яких немає в Україні. В Європі, Північній Америці діє регіоналізм співробітництва, у нас він може заявити про себе як регіоналізм конфліктуючий, відцентровий, а тому механічне запозичення західноєвропейських ідей регіоналізму є неприйнятним¹⁰⁷³.

Після закінчення холодної війни і звільнення країн Центрально-Східної Європи від опіки СРСР там також розгорнулися процеси децентралізації управління. Зокрема, важливим елементом у будівництві повноцінної демократичної польської держави стало введення органів, що політично обиралися на регіональному рівні. Члени регіональних органів влади (сеймики воєводств), що обираються народом, несуть відповідальність за створення і виконання стратегій регіонального розвитку, а для їх розробки залучаються всі соціальні партнери, включаючи округи (повіти), і комуни (гміни), а також неурядові організації¹⁰⁷⁴.

Однак у польських умовах відсутні різні форми регіонального сепаратизму. Претензії на автономію, які звучали в деяких регіонах, ніколи не набували форм, що загрожувала б єдності держави¹⁰⁷⁵.

Першим конкретним виявом взаємодії країн Центрально-Східної Європи із ЄС в регіональній політиці варто вважати створені на початку 90-х рр. ХХ ст. уздовж кордону ЄС на сході єврорегіони, що перетворились на інструмент співробітництва та стали важливим засобом поширення європейського досвіду та наочної демонстрації переваг регіонів євроспільноти. Іншим чинником стало надання регіонам фінансової допомоги з європейських бюджетних коштів, що не була великою за обсягом¹⁰⁷⁶.

В умовах підготовки до вступу в ЄС з 1999 по 2004 р. у країнах Центрально-Східної Європи тривали або перебували на завершальній стадії адміністративно-територіальні реформи, спостерігалось зміцнення нових

---

¹⁰⁷³ Курас І.Ф. Етнополітика: історія і сучасність: Статті, виступи, інтерв'ю 90-х років / І.Ф. Курас. – К.: ППЕНД, 1999. – С.33.

¹⁰⁷⁴ Глобалізація. Регіоналізація. Регіональна політика. Хрестоматія з сучасної зарубіжної соціології регіонів / Укладачі Кононов І.Ф. (науковий редактор), Бородачів В.П., Топольсков Д.М. – Луганськ: Альма матер – Знання, 2002. – С.432.

¹⁰⁷⁵ Мареш Т. “Микроистория” – возрождение региональной истории на польской почве / Т. Мареш // Регіональна історія України. Збірник наукових статей. Випуск 2. – 2008. – С.71.

¹⁰⁷⁶ Калитчак Р.Г. Регіоналізм у європейських інтеграційних процесах / Р.Г. Калитчак. – К.: Знання, 2007. – С.90.

територіальних органів урядування, на які насамперед покладалась відповідальність за регіональний розвиток. Більшої ваги набувала власне державна регіональна політика, що розглядалася як один з механізмів забезпечення сталого розвитку окремих регіонів і країни загалом.

У свою чергу після набуття 11 травня 2004 р. частиною країн повноправного членства в ЄС регіони нових країн-членів стають невід'ємною частиною інтеграційної архітектури ЄС, що впливає на зміну їхньої позиції у відносинах з центральним урядом та європейськими інституціями.

Водночас було допущено низку помилок, як-от: сприйняття фінансової допомоги ЄС як панацеї для вирішення проблем регіонального розвитку, спроба перекласти основний фінансовий тягар на ЄС, численні непорозуміння між різними інституціями, мала фінансова самостійність регіонів, позбавлення останніх можливості істотно впливати на рішення, що безпосередньо їх стосуються, та перетворення регіонів суто на виконавців тощо¹⁰⁷⁷.

Натомість в Росії після періоду розділеності, слабкості федерації переходять до позиції централізації, дискутується питання, чи спроможна держава стати унітарною федерацією. А.Захаров вважає, що існуванню в Росії повноцінної реально діючої федерації заважає слабкість демократичної культури і ліберальних традицій¹⁰⁷⁸.

На думку В.Саленко, в Росії унітаризація проявляється в тому, що законодавча компетенція поступово концентрується в руках федерального центру. Наступною ознакою унітаризації Російської Федерації служить існування ієрархічно організованої вертикалі як виконавчих, так і законодавчих органів влади¹⁰⁷⁹.

У 90-ті рр. ХХ ст., як відзначав В.Ковальов, відносини Москви і регіонів характеризувалися постійним порушенням взаємних домовленостей і торгом,

---

¹⁰⁷⁷ Калитчак Р.Г. Регіоналізм у європейських інтеграційних процесах / Р.Г. Калитчак. – К.: Знання, 2007. – С.91-92.

¹⁰⁷⁸ Цуканов А.Л. Федералізм: глобальний підхід к проблеме / А.Л. Цуканов // Полис. – 2004. – №2. – С.180.

¹⁰⁷⁹ Анненкова В.Г. Перспективы развития федерализма в Российском государстве / В.Г. Анненкова // История государства и права. – 2006. – №1. – С.16-17.

який мав слабе правниче обґрунтування¹⁰⁸⁰. Існуюча в 90-х рр., ХХ ст. федеральна структура Росії була неефективна – громіздка, численна, ускладнена (для неї був притаманний принцип “матрьошки” – “вкладеності” одного суб’єкта Федерації в інший)¹⁰⁸¹.

У 1992-1993 рр. у Росії склалася асиметрична ситуація, коли республіки мали статус суверенних держав, що дозволяло стверджувати про конфедеративний тип відносин. Більше того, відносини Москви з Чечнею і Татарстаном взагалі не були юридично оформлені. Проблема статусної асиметрії була частково розв’язана після прийняття російської Конституції 1993 р., яка ввела принцип рівності суб’єктів федерації, хоча і залишила за республіками ряд особливих повноважень¹⁰⁸².

Дії задля зниження статусної асиметрії почалися в 2000 р., після приходу до влади президента В. Путіна. На цьому етапі федеральний центр активно декларував принцип рівності суб’єктів федерації, сприяючи зниженню фактичного статусу республік у територіально-політичній системі і подоланню наслідків “параду суверенітетів”¹⁰⁸³.

Натомість на сьогодні Росія уже є більшою мірою унітарною державою, ніж федеративною. У 2004 р. в адміністрацію президента Російської Федерації поступив проект, який передбачав перетворення 89 суб’єктів федерації на 28 регіонів, які найчастіше порівнюють з губерніями Російської імперії. Під час їх створення мали укрупнюватися чи зливатися найбільш розвинуті і потужні в економічному плані суб’єкти з дотаційними регіонами і територіями Росії. Крім того, аналіз планованих утворень дає підстави стверджувати, що кожен

---

¹⁰⁸⁰ Глобалізація. Регіоналізація. Регіональна політика. Хрестоматія з сучасної зарубіжної соціології регіонів / Укладачі Кононов І.Ф. (науковий редактор), Бородачів В.П., Топольсков Д.М. – Луганськ: Альма матер – Знання, 2002. – С.226-227.

¹⁰⁸¹ Глобалізація. Регіоналізація. Регіональна політика. Хрестоматія з сучасної зарубіжної соціології регіонів / Укладачі Кононов І.Ф. (науковий редактор), Бородачів В.П., Топольсков Д.М. – Луганськ: Альма матер – Знання, 2002. – С.472.

¹⁰⁸² Туровский Р.Ф. Политическая регионалистика: учеб. пособие для вузов / Р.Ф. Туровский. – М.: Изд. дом ГУ ВШЭ, 2006. – С.453.

¹⁰⁸³ Туровский Р.Ф. Политическая регионалистика: учеб. пособие для вузов / Р.Ф. Туровский. – М.: Изд. дом ГУ ВШЭ, 2006. – С.455.

національний автономний регіон мав вливатися в регіон з переважним російським населенням¹⁰⁸⁴.

Президент Росії В.Путін під час реформування адміністративного устрою Російської Федерації пішов на утворення 7 федеральних округів. У цих округах є своя влада в особі залежного від Кремля намісника, є своя столиця як центр тяжіння до цього утворення. Саме тому деякі російські аналітики побачили в цих федеральних округах усі ознаки протодержав і підстави для сепаратизму в майбутньому¹⁰⁸⁵.

Одночасно, як мінімум дві республіки – Чечня і Татарстан продовжують претендувати на особливий статус у складі Росії. На думку, багатьох експертів, зробити їх статус ідентичним статусу навіть інших республік в існуючій етнополітичній ситуації практично неможливо. Імовірно, Чечня і Татарстан збережуть у найближчому майбутньому статус регіонів з обмеженим державним суверенітетом. Крім цього, існує проблема Калінінградської області¹⁰⁸⁶.

Подібні процеси з огляду на бурхливий розвиток економіки і транспорту розгортаються і в Федеративній Республіці Німеччині. Там неухильно зростає ініціатива і вплив федерації в сфері законодавчої і судової влади. Централізація в Німеччині також поширюється внаслідок прагнення до створення соціальної держави, що вимагає єдиного перерозподілу матеріальних цінностей і вирівнювання міжрегіональних відмінностей¹⁰⁸⁷.

Самоврядні структури в землях Німеччини мають декілька рівнів, зокрема, округи, райони та міські і сільські общини. На кожному рівні самоврядування діє відповідна рада, яка є виборним недержавним органом, але має статус юридичної особи. Ради вирішують питання місцевого життя.

---

¹⁰⁸⁴ Сагайдачний И. Укрупнение. РУ. / И. Сагайдачный // Зеркало недели. – К., 2006. – 3 июня. – С.5.

¹⁰⁸⁵ Лосев І. Контури суверенітету / І. Лосев // Український тиждень. – 2008. – 21-27 листопада. – С.52-53.

¹⁰⁸⁶ Туровский Р.Ф. Политическая регионалистика: учеб. пособие для вузов / Р.Ф. Туровский. – М.: Изд. дом ГУ ВШЭ, 2006. – С.458.

¹⁰⁸⁷ Анненкова В.Г. Перспективы развития федерализма в Российском государстве / В.Г. Анненкова // История государства и права. – 2006. – №1. – С.16.

Голова ради, який обирається всіма виборцями, автоматично стає бургомістром. Тобто довіряється очолювати виконавчу владу особі, яка обирається народом¹⁰⁸⁸.

Діяльність територіальних громад та органів місцевого самоврядування регулюються в Німеччині статутами, головним серед яких є конституційний статут общини, який доповнює визначене законом про місцеве самоврядування комунальне право специфічними місцевими правилами. Статут містить різні норми, які не визначаються законом про самоврядування і належать до компетенції статуту¹⁰⁸⁹.

Парламенти республіки і земель чітко розмежовували повноваження між рівнями державних структур і органів місцевого самоврядування, конкретно визначили джерела доходів самоврядних структур (з державного бюджету їм виділяється лише третина коштів, решту 70% вони одержують від податків та розвитку підприємницької діяльності). Крім того, з метою вирівнювання умов життя в общинах парламенти земель об'єднали слабкі у фінансовому відношенні общини з сильними, встановили їх мінімальну бюджетну забезпеченість¹⁰⁹⁰.

Істотною відмінною рисою німецької федерації є те, що уряди земель безпосередньо залучені до процесу ухвалення рішень на федеральному рівні шляхом забезпечення представництва їх перших міністрів та ще одного призначеного міністра в другій палаті федерального парламенту – бундесраті, яка користується правом накладати вето на будь-які федеральні закони, що впливають на життя земель¹⁰⁹¹.

Одночасно німецька федеральна земля Баден-Вюртемберг створила інтра-європейську конфедерацію регіонів – високотехнологічний альянс “Чотири мо-

---

¹⁰⁸⁸ Волонєць В. ФРН: цікавий досвід / В. Волонєць // Місцеве та регіональне самоврядування України. Вип. 2. – К.: НДІ “Квант”, 1992. – С.46.

¹⁰⁸⁹ Лазор Д.О. Демократизація інститутів врядування і досвід Німеччини для України / О.Д.Лазор // Розвиток демократії і демократична освіта: Збірник матеріалів IV міжнародної наукової конференції 28-30 вересня 2006. – К.: Вид-во НПУ імені М.П.Драгоманова, 2007. – С.275.

¹⁰⁹⁰ Волонєць В. ФРН: цікавий досвід / В. Волонєць // Місцеве та регіональне самоврядування України. Вип. 2. – К.: НДІ “Квант”, 1992. – С.47.

¹⁰⁹¹ Уоттс Рональд Л. Федеративні системи / Р.Л. Уоттс. – Харків: Центр освітніх ініціатив, 2002. – С.53.

тори”, який спеціалізується на високих технологіях: Баден-Вюртемберг, Ломбардія, Рона-Альпи і Каталонія (до них у березні 1990 р. приєднався Уельс)¹⁰⁹².

У свою чергу завдяки статистичному та ієрархічному характеру традиційної політичної культури австрійська федерація має високо централізовану законодавчу владу, хоча згідно з федеральним законодавством вона має бути децентралізованою і зміщеною в бік федеральних земель. З-поміж інших федерацій Австрія є однією з найбільш централізованих; суб'єкти-складові виступають переважно в ролі “агентів” чи “підлеглих” федерального уряду, хоча, згідно з конституцією, їм належить залишкова законодавча влада. У межах федерації суб'єкти-складові є симетричними щодо влади і статусу¹⁰⁹³.

Розглянемо також стосунки між центром і регіонами в найбільш хрестоматійних федераціях поза межами Західного світу.

До складу Індійського Федерального Союзу входять 25 штатів та 7 союзних територій (однією з них є національна столична територія Делі, що має спеціальний статус).

Хоча засновники індійської державності намагалися створити централізовану федерацію, етнічно-мовна база багатьох штатів і потужні регіональні сили, що діють в межах індійського субконтиненту, призвели до того, що на практиці ця федерація є лише частково централізованою і складається з сильних суб'єктів. Конституцією передбачено три сфери законодавчої компетенції: виключно федеральна компетенція, виключно провінційна компетенція і сфера, діяти в якій мають право обидва рівні державної влади, але федеральний рівень має перевагу.

Індія як федерація становить інтерес через особливий спосіб використання федеральних інституцій і процесів, завдяки якому вдається об'єднувати в єдиній державі мовно дуже неоднорідне суспільство¹⁰⁹⁴.

До складу малайзійської федерації входять тринадцять штатів з населенням понад 19 млн. осіб. Можливо, найважливішою особливістю малайзійської

---

¹⁰⁹² Будзінський Т. Регіональні тенденції в країнах Європейської спільноти (1945-1992) / Т. Будзінський // Нова політика. – 1999. – №3. – С.12.

¹⁰⁹³ Уоттс Рональд Л. Федеративні системи / Р.Л. Уоттс. – Харків: Центр освітніх ініціатив, 2002. – С.53.

¹⁰⁹⁴ Уоттс Рональд Л. Федеративні системи / Р.Л. Уоттс. – Харків: Центр освітніх ініціатив, 2002. – С.55-56.

федерації є значний ступінь асиметрії у відносинах між суб'єктами-складовими і федеральним урядом, що відображається в наданні окремим суб'єктам більш значної законодавчої, виконавчої та фінансової автономії. На відміну від Індії, малайзійська федерація зберегла свій досить централізований характер, що є наслідком існування домінуючої політичної партії¹⁰⁹⁵.

Отже, сучасний світовий досвід засвідчує таку загальну тенденцію: федеративні системи революціонізують у бік більшого унітаризму – посилюється роль федерального центру як виразника загальнонаціональних інтересів. Унітарні ж держави дедалі більше стають децентралізованими¹⁰⁹⁶.

Натомість надання регіонам більшої самостійності не маргіналізує сепаратистські рухи, а надає їм ще більшої легітимності. Крім того, децентралізація ускладнює надання допомоги депресивним регіонам і в багатьох випадках регіоналізації повноваження не дійшли до органів місцевого самоврядування, а були переміщені до регіональних влад. У силу таких різнобічних світових тенденцій будь-які радикальні непродумані реформи в Україні в напрямку децентралізації чи посилення унітаризму можуть виявитися неефективними і загрожувати єдності країни.

3.2.3. Спроби децентралізації державного управління в Україні в 1990-1996 рр.

Розрізняють дві основні форми децентралізації: децентралізацію демократичну, коли йдеться про розвиток місцевого самоврядування, та децентралізацію адміністративну, коли на місцях створюються спеціальні урядові органи (місцеві державні адміністрації, префектури, урядові комісаріати тощо), які становлять так звану урядову виконавчу вертикаль.

В Україні децентралізація здійснена в обох описаних вище формах. Проте місцеве самоврядування запроваджено лише на місцевому рівні, тобто на рівні територіальних громад сіл, селищ, міст. Що ж стосується регіонів (областей), то на цьому рівні діють поки що лише органи місцевого самоврядування (ради),

---

¹⁰⁹⁵ Уоттс Рональд Л. Федеративні системи / Р.Л. Уоттс. – Харків: Центр освітніх ініціатив, 2002. – С.56-57.

¹⁰⁹⁶ Курас І.Ф. Етнополітика: історія і сучасність: Статті, виступи, інтерв'ю 90-х років / І.Ф. Курас. – К.: ППЕНД, 1999. – С.38.

які покликані представляти спільні інтереси територіальних громад сіл, селищ, міст. Регіони ще не набули своєї правосуб'єктності на самоврядування, оскільки їхнє населення не визнається Конституцією територіальною спільнотою, що має право на самоврядування на цьому рівні. Вони перебувають під юрисдикцією урядових структур в особі місцевих державних адміністрацій¹⁰⁹⁷.

Істотно впливало на ситуацію і те, що монополія на формування ідеології регіоналізму опинилась по суті в руках тих політичних еліт, які через своє економічне і соціальне становище не були зацікавлені в інтеграції українського суспільства, а їх інтереси були орієнтовані за межі України¹⁰⁹⁸.

Як зазначав шведський дослідник А.Нордстром, в Україні регіональні еліти, які мали б бути зацікавлені в розвитку місцевого самоврядування, спрямовували свої зусилля в змагання за контроль над центральною владою¹⁰⁹⁹. На цьому ж акцентує А.Мальгін, який вважає, що Україна залишається унітарною державою з централізованою системою управління значною мірою завдяки регіональним кланам, які сконцентрували зусилля для використання існуючої політичної системи у власних інтересах¹¹⁰⁰.

Система влади, заснована на повновладді місцевих Рад народних депутатів, виявила свою нездатність до реальних дій. Прийнятий 7 грудня 1990 р. Верховною Радою УРСР Закон “Про місцеві Ради народних депутатів УРСР та місцеве самоврядування” ввів у чинну систему Рад принцип місцевого самоврядування: визначені виключні повноваження кожної ланки рад та демократичний договірний порядок їх перерозподілу по вертикалі; скасоване підпорядкування Рад та їх виконкомів по вертикалі; введено інститут комунальної власності; місцеві бюджети були вилучені з державного бюджету та значно розширені права відповідних Рад щодо їх затвердження та виконання. До їх компетенції

---

¹⁰⁹⁷ Корнієнко М. Чи потрібні Україні її федералізація або автономізація? / М. Корнієнко // *Вибори та демократія*. – 2004. – 32. – С.67.

¹⁰⁹⁸ Курас І.Ф. Етнополітика: історія і сучасність: Статті, виступи, інтерв'ю 90-х років / І.Ф. Курас. – К.: ППІЕНД, 1999. – С.39.

¹⁰⁹⁹ Андрощук А. Egle Rindzeviciute (Ed.), *Contemporary Change in Ukraine* (Huddinge: Baltic and East European Graduate School, 2006. 117 pp.)=Baltic and East European Studies; №5). ISBN: 91-85139-05-X3 / А.Андрощук // *Ab Imperio*. – 2007. – №1. – С.564.

¹¹⁰⁰ Мальгін А.В. *Украина: Соборность и регионализм* / А.В.Мальгін. – Симферополь: Сонат, 2005. – С.230-231.

також було віднесено встановлення місцевих податків, зборів, штрафів та їх місцевих розмірів, оголошення місцевих позик тощо¹¹⁰¹.

Поєднання двох протилежних систем не могло призвести до позитивного результату. Поряд з позитивними моментами (перенесення уваги на населені пункти, виділення комунальної власності, створення підґрунтя правового механізму діяльності Рад, спроба започаткувати судовий механізм вирішення спорів між різними ланками Рад тощо) даний закон призвів до незбалансованості повноважень місцевих Рад народних депутатів різних рівнів, “війни рішень”, бюджетів тощо¹¹⁰². Місцеві ради, за визначенням І.Грицяка, до певної міри перетворювалися в “міні-парламенти”, які, по-своєму розуміючи інтереси місцевого значення і відверто протиставляючи їх державним інтересам, активно повели запеклу боротьбу за “свої природні ресурси”, “свою землю”, “свої бюджети” і т.д.¹¹⁰³.

Натомість керівники місцевих органів влади виступали за те, щоб голови місцевих рад отримали реальні повноваження найвищої посадової особи конкретної території (області, району, міста, району в місті, селища, сільради). Вони підтримували положення, згідно з яким голови місцевих рад мали обиратися безпосередньо населенням, а Президент України мав затверджувати або визнавати повноваження новообраного голови, надаючи йому цим актом статусу свого уповноваженого¹¹⁰⁴. Для уникнення індивідуальної узурпації влади в області, районі тощо пропонувалося обмежити термін перебування на посаді двома строками, надати відповідній раді право висловлювати недовіру голові місцевої ради і звільняти за погодженням з Президентом України¹¹⁰⁵.

Під час виборів Президента України у 1991 р. кандидати на цю посаду теж висловлювали власне бачення місцевого та регіонального самоврядування.

---

¹¹⁰¹ Корнієнко М. Місцеве самоврядування в Україні: концептуальні проблеми / М. Корнієнко // Місцеве самоврядування в Україні. Історія. Проблеми. Пропозиції. – К., 1994. – С.57.

¹¹⁰² Коліушко І., Мелешко М., Павленко О. Реформа місцевого управління: проблеми правового регулювання / І. Куліушко, М. Меелшко, О. Павленко // Республіканець. – 1993. – №3. – С.12.

¹¹⁰³ Грицяк І. Місцеве і регіональне самоврядування (спроба окреслення “української моделі” за проектом Конституції України) / І. Грицяк // Республіканець. – 1993. – №6. – С.55.

¹¹⁰⁴ Івашкевич В. Державно-правовий статус голови місцевої Ради народних депутатів / В.Івашкевич // Право України. – 1992. – №1. – С.14.

¹¹⁰⁵ Івашкевич В. Державно-правовий статус голови місцевої Ради народних депутатів / В.Івашкевич // Право України. – 1992. – №1. – С.14.

Так, 5 вересня 1991 р. в м. Тернополі на сесії Галицької асамблеї В.Чорновіл фактично уже як кандидат на посаду Президента України запропонував свій погляд на майбутнє місцевих рад: “Це означає прямі вибори населенням голів рад усіх рівнів, а не депутатами сесії. Депутатський корпус стає значно меншим (до 30-50 осіб), професійним, діє як контролюючий орган, як парламент області. Голова області може скасувати, зупинити дію будь-якої ухвали виконавчих органів нижчого рівня”¹¹⁰⁶.

Крім того, згідно з задумами В.Чорновола місцеві виконавчі органи мали бути переведені на статус магістратур, управ або інших органів самоврядування, які б підкорялися тільки голові обласної ради¹¹⁰⁷. Фактично плановане політиком посилення повноважень голів місцевих рад створювало небезпеку посилення відцентрових тенденцій у країні і не передбачало механізмів стримування і контролю зі сторони центральної влади.

11 жовтня 1991 р. Верховна Рада України прийняла Закон “Про внесення змін і доповнень до Закону Української РСР “Про місцеві Ради народних депутатів української РСР та місцеве самоврядування”, в якому з огляду на зростання сепаратистських настроїв є поправка, що “повноваження Ради народних депутатів припиняються достроково, якщо Рада прийняла рішення, спрямоване на порушення територіальної цілісності України, самочинну зміну її адміністративно-територіального устрою”¹¹⁰⁸.

На початку 1992 р. у зв’язку з перебудовою центральних органів державної влади розпочалася чергова реформа місцевих рад на основі Закону України від 26 березня 1992 р. “Про місцеві Ради народних депутатів та місцеве регіональне самоврядування”. Місцеві ради всіх рівнів були роздержавлені та звільнені від здійснення функцій державного керівництва на місцях. Ця функція згідно з “Положенням про місцеву державну адміністрацію” від 14 квітня 1992 р. була покладена на місцеві державні адміністрації на чолі з представниками

---

¹¹⁰⁶ ЦДАГО України, ф.1, оп.32, спр.2900.–Арк.110.

¹¹⁰⁷ ЦДАГО України, ф.1, оп.32, спр.2900.–Арк.110.

¹¹⁰⁸ Бойко О. Україна в останні місяці імперії (серпень – грудень 1991 р.): хроніка та аналіз / О. Бойко // Людина і політика. – 2004. – №3. – С.81.

Президента України, які були призначені в райони і області, а також міста Київ і Севастополь.

Заснування інституту представників Президента в регіонах і на місцях мало на меті сприяти діалогу і співпраці між державою і територіальними органами управління. Практика пішла іншим, традиційним шляхом: центр продовжував сповідувати патерналізм¹¹⁰⁹.

Унаслідок цієї реформи тільки ради первинного рівня (сільські, селищні, міські) дещо просунулися по шляху перетворення їх у справжні органи місцевого самоврядування. Що ж стосується районних і обласних, а також Київської і Севастопольської міських Рад, то, діючи поряд з відповідними державними адміністраціями, вони втратили свою правову, організаційну та матеріально-фінансову автономію і перетворилися в мало значущі “представницькі органи регіонального самоврядування”¹¹¹⁰.

Практика формування системи місцевого самоврядування не пішла шляхом перетворення його органів у самостійну, цілком відокремлену (і протилежну) державну структуру (громадська теорія), хоча такі спроби робилися. Перемогла лінія на поєднання в діяльності органів місцевого самоврядування елементів муніципалізму та етатизму (дуалістична теорія)¹¹¹¹.

Водночас будівництво виконавчої вертикалі, що проводилося за рахунок регіональних кадрів, бюрократична кар’єра яких залежала від центру, як зауважив Г.Касьянов, унеможливило консолідацію навколо місцевих рад сил, які на той момент могли б стати основою формування сепаратистських еліт: боротьба за владу відбувалася між “місцевими”, а не проти центру¹¹¹².

У законі “Про місцеві Ради народних депутатів та місцеве регіональне самоврядування” мали б знайти відображення всі ідеї бюджетної реформи, яку пропагували депутати всіх рівнів у передвиборчих промовах. Проте там не

---

¹¹⁰⁹ Давидов Р. Актуальні питання децентралізації державної влади в Україні / Р. Давидов // Місцеве самоврядування в Україні. Історія. Проблеми. Пропозиції. – К., 1994. – С.94.

¹¹¹⁰ Корнієнко М. Місцеве самоврядування в Україні: концептуальні проблеми / М. Корнієнко // Місцеве самоврядування в Україні. Історія. Проблеми. Пропозиції. – К., 1994. – С.57-58.

¹¹¹¹ Кампо В. Конституційні засади комунального права України / В. Кампо // Місцеве самоврядування в Україні. Історія. Проблеми. Пропозиції. – К., 1994. – С.74-75.

¹¹¹² Касьянов Г. Україна 1991–2007: нариси новітньої історії / Г. Касьянов. – К.: Наш час, 2008. – С.45.

лише не закріплювалася фінансова самостійність місцевих рад, а навпаки, вони стають ще більше залежними від республіканських органів. По суті, ще й позбавляються можливості виявляти ініціативу, мати впевненість і гарантію своєї діяльності¹¹¹³.

Законодавство не регламентувало порядок здійснення підприємницької діяльності органами місцевого самоврядування. Не визначені були її напрямки і сфери, не встановлені обмеження комерціалізації місцевих рад, не регламентовані права, обов'язки і відповідальність працівників муніципальних служб, апарату органів місцевого самоврядування¹¹¹⁴.

У Верховній Раді України існувало досить сильне “радянсько-самоврядне” лоббі, яке відстоювало інтереси органів місцевого самоврядування. Нерідко це робилося під гаслом “вся влада Радам”, що не мало нічого спільного з місцевим самоврядуванням.

Натомість націонал-демократи вважали, що система рад може виправдати себе лише в одному випадку – “...якщо ми хочемо зупинити реформування суспільства, політичної системи, економіки і держави в цілому“. Вони вважали, що ради небезпечні непрофесійністю, декоративністю, корпоративністю інтересів і, як наслідок, анархією¹¹¹⁵.

У відносинах між органами місцевого самоврядування і виконавчої влади складалася система так званої адміністративної і фінансової опіки, згідно з якою виконавча влада здійснювала певний контроль за діяльністю органів місцевого самоврядування в адміністративній і фінансовій сферах. Така система іноді вела до ущемлення прав органів місцевого самоврядування, зокрема, зі сторони місцевої державної адміністрації. Але й органи місцевого самоврядування, які ще не перейшли до переважно правових методів діяльності, припускалися багатьох порушень законів. Протистояння між органами місцевого самоврядування і місцевої державної адміністрації мало і політичний зміст, оскільки

---

¹¹¹³ Василик О. Фінансові проблеми органів місцевого самоврядування / О. Василик // Місцеве та регіональне самоврядування України. Вип. 2. – К.: НДІ “Квант”, 1992. – С.22.

¹¹¹⁴ Кравченко В. Формується муніципальна економіка України / В. Кравченко // Місцеве та регіональне самоврядування України. Вип. 2. – К.: НДІ “Квант”, 1992. – С.31.

¹¹¹⁵ Горинь М. Чи потрібна система Рад? / М. Горинь // Право України. – 1993. – №4. – С.5.

частина місцевих рад вела боротьбу за верховенство і неподільність своєї влади¹¹¹⁶.

4 червня 1992 р. в Адміністрації Президента України відбулася нарада з провідними фахівцями-державознавцями з проблем державного, адміністративно-територіального устрою України. Вирішено було утворити спеціальну комісію для вивчення цього питання і вироблення науково обґрунтованих рекомендацій і пропозицій¹¹¹⁷.

Під час науково-практичної конференції “Актуальні проблеми управління територіями в Україні (26-27 листопада 1992 р.)” Л.Кравчук висловився за унітарно-децентралізований тип територіальної організації держави. Проте він вважав, що за умов економічної кризи, несформованих державних структур і відсутності авторитетних політичних сил, широкомасштабне реформування територіального устрою могло б бути небезпечним¹¹¹⁸.

Президент України також виступав проти наділення облрад законодавчою автономією і відновлення виконкомів рад як органів виконавчої влади. Він вважав, що це призведе до поєднання двох різних видів влади і пропонував гарантувати реальну незалежність рад. Для цього мала б бути проведена муніципалізація частини державного майна і відокремлення бюджету самоврядних територій від державного бюджету¹¹¹⁹.

Л.Кравчук вважав, що слід відмовитися від поняття “регіональне самоврядування” як юридично некоректного і запровадити інститут регіонального представництва. Обласні і районні ради згідно з позицією Президента України, повинні були б бути наділені повноваженнями у вирішенні “місцевих справ”, а виконавчі органи цих рад мали б мати подвійний статус. Вони мали б представляти державу на регіональному рівні, але одночасно забезпечувати реалізацію рішень обласних і районних рад.

---

¹¹¹⁶ Кампо В. Конституційні засади комунального права України / В. Кампо // Місцеве самоврядування в Україні. Історія. Проблеми. Пропозиції. – К., 1994. – С.77-78.

¹¹¹⁷ Доповідь Президента України, Голови Конституційної Комісії України Л.М.Кравчука на сесії Верховної Ради України 30 червня 1992 р. // Голос України. – К., 1992. – 13 липня. – С.6.

¹¹¹⁸ Кравчук Л. Управління територіями в умовах розбудови демократичної правової держави / Л. Кравчук // Право України. – 1993. – №5-6 – С.4.

¹¹¹⁹ Кравчук Л. Управління територіями в умовах розбудови демократичної правової держави / Л. Кравчук // Право України. – 1993. – №5-6 – С.6-7.

На думку Л.Кравчука, подвійний статус дозволив б зберегти єдність державної влади згори донизу і забезпечити її стабільність. Крім того, відкривалися б можливості для самодіяльності населення при вирішенні місцевих питань і долалося б двовладдя на місцях¹¹²⁰.

Поділяючи в цілому ідею самоврядності територій України, вчені і державні діячі на початку 90-х рр. ХХ ст. вважали, що реально здійснити її можна лише після стабілізації народного господарства і нормального функціонування ринкових структур¹¹²¹.

На початку 90-х рр. ХХ ст. пропонувалося створити кілька управлінських одиниць (близько 10) на базі економічних регіонів, сформованих ще в радянські часи (Донецький, Придніпровський, Причорноморський). За ініціативою уряду було також розроблено комплексні програми соціально-економічного розвитку п'яти економічних районів – Карпатського, Полісся, Поділля, Українського Причорномор'я та Придніпров'я на 1996-2000 рр. Передбачалося створити на державному рівні спеціальні органи управління, які б здійснювали реалізацію програм. Проте жодна програма органами влади, включених до економічних районів областей, затверджена не була. Уряд їх теж відхилив¹¹²².

Висловлювалися і пропозиції про надання областям статусу державно-територіальних утворень на правах адміністративної автономії¹¹²³.

Варіант, запропонований 1995 р., ґрунтувався на французькій моделі і передбачав перехід до двоступеневої системи: планувалося усунути обласний та районний рівні і створити округи на базі 5-6 сучасних районів (площа 7-9 тис. кв. км. і населення 500-800 тисяч). Одиницею нижчого рівня мала стати волость (10-15 тис. осіб), і їх на кожен округ припадало б 15-25. Цей варіант дозволив

---

¹¹²⁰ Кравчук Л. Управління територіями в умовах розбудови демократичної правової держави / Л. Кравчук // Право України. – 1993. – №5-6 – С.6.

¹¹²¹ Остряньський В. Про проблему місцевого державного управління та самоврядування / В. Остряньський // Право України. – 1992. – №3. – С.8.

¹¹²² Дьомін О. Політика регіонального розвитку в умовах поглиблення ринкових реформ в Україні / О.Дьомін // Економіка України. – 2003. – №6. – С.8.

¹¹²³ Кравченко В. Яким бути управлінню територіями в Україні? / В. Кравченко // Право України. – 1993. – №2. – С.9.

би усунути сепаратизм, оскільки нові одиниці не були б самодостатніми, а усунення обласного і районного рівнів суттєво б заощадило витрати¹¹²⁴.

Експерти Міжнародного інституту порівняльного аналізу в 1998 р. запропонували запровадити на основі виокремлення українських територіально-виробничих комплексів (ТВК) адміністративно-територіальний поділ на 9 регіонів: Київщина (в межах Київської і Чернігівської областей); Волинь (в межах Житомирської, Рівненської та Волинської областей); Слобожанщина (в межах Полтавської, Сумської та Харківської областей); Донеччина (в межах Донецької та Луганської областей); Запоріжжя (в межах Дніпропетровської та Запорізької областей); Таврія (в межах Одеська, Миколаївська, Херсонська області, АР Крим, як варіант – можливе виділення АРК як окремого суб'єкта); Черкащина (Кіровоградська та Черкаська області); Поділля (Вінницька, Хмельницька та частково Тернопільська області); Карпатська область (Львівська, Івано-Франківська, Чернівецька, Закарпатська області, частина Тернопільської області)¹¹²⁵.

Велике значення для регіональної політики України мала державна підтримка міжрегіонального співробітництва окремих територій. Так, ще в грудні 1993 р. Кабінет міністрів України прийняв постанову “Про регіональне економічне співробітництво Дніпропетровської, Донецької, Запорізької та Луганської областей”. Прикладом міжкордонного співробітництва стало створення в лютому 1993 р. міжнародної асоціації “Карпатський євро регіон”. До асоціації увійшли прикордонні регіони України, Польщі, Словаччини і Угорщини, що розташовані в географічному районі Карпатських гір, басейну р. Тиса і на прилеглих до них територіях¹¹²⁶.

Однак, як зазначала Е.Кіш, Карпатський євро регіон засновували “зверху” (політичні цілі при його заснуванні домінували над причинами економічного

---

¹¹²⁴ Адамович С.В. Історія становлення місцевого самоврядування в Україні (1990-2005 рр.) / С.В. Адамович // Вісник Прикарпатського університету. Історія. – 2007. – Вип. XII–XIII. – С.53.

¹¹²⁵ Телешун С. Окремі аспекти реформування адміністративно-територіального устрою в контексті останніх урядових пропозицій / С.Телешун // Право України. – 2003. – №1. – С.10.

¹¹²⁶ Кравченко В. Регіональна політика держави: пріоритети і цілі / В. Кравченко // Місцеве самоврядування в Україні. Історія. Проблеми. Пропозиції. – К., 1994. – С.109.

характеру), отже він не був заснований за ініціативи регіонів, локальних громад чи органів самоврядування¹¹²⁷.

Початковий етап становлення Карпатського єврорегіону був негативно забарвлений суттєвими різночитаннями змісту і спрямування розвитку цього єврорегіону між румунами та угорцями, словаками та угорцями тощо. Таким чином, позитивні очікування щодо цього єврорегіону справджувалися лише частково, а його територіальна громіздкість та обмаль коштів для розвитку робило навіть важливі ініціативи маловідомими широкому загалу. Важлива проблема полягала також у недостатній скоординованості розвитку його структур, відсутності дієвої співпраці місцевих влад з цілого кола важливих питань, дотаційних очікуваннях щодо реалізації будь-яких проєктів¹¹²⁸.

У 1995 р. за участі Волинської області і Люблінського воєводства Польщі був сформований єврорегіон “Буг”, до складу якого в 1998 р. увійшла Брестська область Білорусі¹¹²⁹. Крім того, у 1998 р. заснували єврорегіон “Нижній Дунай” та у 2000 р. – “Верхній Прут”. З ініціативи Харківського національного університету з листопада 2003 р. існує єврорегіон “Слобожанщина” в складі Харківської і Белгородської області¹¹³⁰.

Черговий етап реформи місцевих рад на принципах місцевого самоврядування започаткований Законом України від 3 лютого 1994 р. “Про формування місцевих органів влади і самоврядування”. В законі послідовно проводилася ідея, що місцеве самоврядування має здійснюватися на всіх рівнях адміністративно-територіального поділу України¹¹³¹, а не тільки на рівні населених пунктів, як було реалізовано в законі від 26 березня 1992 р., який поділив самоврядування на місцеве (села, селища, міста) і регіональне (райони, області). У Законі від 3 лютого 1994 р. збережений інститут Рад як органів місцевого

¹¹²⁷ Кіш Е. За стандартами транскордонної взаємодії / Е. Кіш // Політика і час. – 2003. – №10. – С.81.

¹¹²⁸ Круглашов А. Від “Європи націй” до “Європи регіонів” / А. Круглашов // Політика і час. – 2003. – №10. – С.73.

¹¹²⁹ Перстнева Н. Трансграничное сотрудничество или украинский опыт еврорегионов / Н. Перстнева // Зеркало недели.– К., 2000. – 15 июля. – С.2.

¹¹³⁰ Холманская Л. Лучше обмениваться мыслями, чем кричать с трибун майданов / Л. Холманская // Вечерний Харьков. – Харьков, 2007. – 27 февраля. – С.7.

¹¹³¹ Закон України “Про формування місцевих органів влади і самоврядування” // Місцеве та регіональне самоврядування України. – 1994. – Вип.1-2. – С.14.

самоврядування, на які можуть покладатися додатково і функції державної влади. Крім того, у зв'язку з поверненням районним і обласним, Київській і Севастопольській міським радам права утворювати свої виконавчі органи, а також покладенням на них деяких функцій органів державної виконавчої влади, не передбачалося більше інституту місцевих державних адміністрацій на чолі з представниками Президента України – главами цих адміністрацій¹¹³².

Для стримування дезінтеграційних процесів законом передбачалося, що повноваження місцевих рад можуть бути припинені за умов порушення ними Конституції України і Законів України, прийняття рішень, спрямованих на порушення територіальної цілісності України, самочинної зміни її державно-територіального устрою (ст.5)¹¹³³.

Центр за Л.Кравчука в 1994 р. просто не міг перешкодити виборам в регіонах і фактично перестав контролювати регіональний політичний процес. Україна розділилась на сфери впливу політико-економічних груп, взаємодія яких складала основний компонент регіональної політики. Регіональні клани грали особливу роль через компактність країни і розвинуті традиції місництва¹¹³⁴.

У результаті виборів 1994 р. в регіонах перших осіб на всіх рівнях, від села до області, було обрано прямим голосуванням мешканців. Внаслідок цього було усунено дублювання виконавчих функцій, проте обласну владу відірвали від держави¹¹³⁵.

Полеміка стосовно майбутнього територіального устрою України знайшла відображення у ході президентської виборчої кампанії 1994 р. Передвиборчі програми В.Гриньова, Л.Кучми, В.Мещерякова містили положення про необхідність запровадження федеративного устрою. Проте жоден з

---

¹¹³² Корнієнко М. Місцеве самоврядування в Україні: концептуальні проблеми // Місцеве самоврядування в Україні. Історія. Проблеми. Пропозиції. – К., 1994. – С.62-63, 59.

¹¹³³ Закон України “Про формування місцевих органів влади і самоврядування” // Місцеве та регіональне самоврядування України. – 1994. – Вип.1-2. – С.14.

¹¹³⁴ Туровский Р.Ф. Сравнительный анализ тенденций регионального развития России и Украины / Р.Ф. Туровский // Полис. – 1999. – №6. – С.50, 54.

¹¹³⁵ Лановий В. Реальності вибору конституційного устрою влади / В. Лановий // Голос України. – К., 1996. – 22 травня. – С.6.

подібних документів не пропонував більш-менш чіткої моделі майбутньої федеративної України, тим більше не конкретизував шляхи її проведення¹¹³⁶.

Нова влада України, яка встановилася в 1994 р. в основному не ідеологами, а управлінцями, робила ставку на згортання “регіональної вольниці”. Першим кроком стало введення указу Л.Кучми, яким головам рад делегувалися повноваження представника Президента, а з ними – доступ до фінансових потоків. Проте Президент у будь-який час міг відібрати усі делеговані повноваження, а отже, реальну владу. Бо хоч голову облради обирали, та без повноважень представника Президента ця посада давала “владу без влади”¹¹³⁷.

На думку політика Є.Кушнарєва повернення до радянської централізованої системи управління відбулося в 1994 р. завдяки позиції тодішнього голови парламенту О.Мороза. Регіональне самоуправління перестало існувати, а місцеве було позбавлене механізмів реалізації своїх повноважень, передусім фінансових, і було змушене делегувати повноваження державним органам влади¹¹³⁸.

З 1995 р. Президент України Л.Кучма відновлює жорстку владну вертикаль, вводить посаду голів місцевих адміністрацій. Спочатку він прагне уникнути зіткнень з впливовими регіональними групами, призначає главами адміністрацій всенародно вибраних голів облрад, залишає за ними попередні посади, робить губернаторами в деяких західних областях представників Народного Руху України, а в Луганській області – комуністів¹¹³⁹.

Поступово за правління Л.Кучми роль Києва в українській політиці істотно зростає, що відбувається на фоні провінціалізації центрів колись бурхливої політичної діяльності Львова, Донецька, Харкова. Характерним явищем стає нескінченна кадрова “чехарда” (з вибраних в 1994 р. голів облрад в якості

---

¹¹³⁶ Андрощук О. Конструювання територіального устрою України: від проектів до спроб реалізації (кінець ХХ – початок ХХІ ст.) / О. Андрощук // Регіональна історія України. Збірник наукових статей. Випуск 1. – 2007 – С.195.

¹¹³⁷ Еволюція влади [літопис новіт. історії України, 1991-2007 рр.] / А.Горлов, В.Королюк, С.Лавренюк, Ю.Шевчук. – К.: ВАТ “Вид-во “Київська правда”, 2008. – С.204.

¹¹³⁸ Кушнарєв Е. Еще раз о федерализме / Е. Кушнарєв // Еженедельник “2000”. – К., 2006. – 14-20 апреля. – С.В1.

¹¹³⁹ Туровский Р.Ф. Сравнительный анализ тенденций регионального развития России и Украины / Р.Ф. Туровский // Полис. – 1999. – №6. – С.50.

регіональних керівників до 1999 р. залишився тільки голова Волинської області Б.Климчук)¹¹⁴⁰.

Український центризм став причиною слабкості горизонтальних зв'язків. Практично всі зовнішні зв'язки регіонів були пов'язані з Києвом. Натомість в республіці не спостерігалось консолідації еліт сусідніх регіонів з близькими історико-культурними особливостями¹¹⁴¹.

На завершальному етапі опрацювання остаточного варіанту тексту нової Конституції України і в процесі її прийняття Верховною Радою України модель місцевої влади стала фокусом політичної боротьби, внаслідок чого конституційний компроміс поєднав інститут місцевих державних адміністрацій з представницькою системою – радами депутатів. Ця обставина, зумовлюючи діалектично-суперечливу єдність місцевих самоврядних органів з апаратом призначених управлінців, не могла не спровокувати надалі конфлікт інтересів держави з територіальними громадами¹¹⁴².

У Конституції України 1996 р. закладені демократичні засади взаємовідносин між центром і регіонами. На практиці цих засад не завжди дотримувалися, оскільки існували певні суперечності між центральною і регіональною владою, особливо в бюджетній сфері.

Конституція України визнає і гарантує також місцеве самоврядування, що притаманне конституціям не всіх держав. Після прийняття закону “Про місцеве самоврядування в Україні” чітко окреслилось коло питань, віднесених до сфери самоврядування, визначалися повноваженнями самоврядних органів¹¹⁴³.

Згідно з Конституцією до системи місцевого самоврядування входили також районні та обласні ради, які представляли спільні інтереси територіальних громад, сіл, селищ, і міст¹¹⁴⁴.

---

¹¹⁴⁰ Туровский Р.Ф. Сравнительный анализ тенденций регионального развития России и Украины / Р.Ф. Туровский // Полис. – 1999. – №6. – С.51.

¹¹⁴¹ Туровский Р.Ф. Сравнительный анализ тенденций регионального развития России и Украины / Р.Ф. Туровский // Полис. – 1999. – №6. – С.57.

¹¹⁴² Селіванов А.О. Будуємо нову державу / А. Селіванов. – К.: Талсед, 1997. – С.106-107.

¹¹⁴³ Основи демократії: Навч. посібник для студентів вищих навч. закладів / За заг. ред. А.Колодій. – К.: вид-во “Ай-бі”, 2002. – С.314.

¹¹⁴⁴ Кампо В. Конституція і політична роль органів місцевого самоврядування / В. Кампо // Нова політика. – 1996. – №5. – С.32.

Але у 144 статті Конституції України констатується, що у разі невідповідності рішень органів місцевого самоврядування основному закону і законодавству їх дія припиняється у встановленому законом порядку з одночасним зверненням до суду, але такого порядку встановлено не було¹¹⁴⁵.

Незважаючи на те, що відповідно до Конституції України органи місцевого самоврядування організаційно відособлені і не входять до системи органів державної влади, місцеве самоврядування усе ж таки має ознаки інституту державної влади. Його організаційна відособленість дає підстави говорити про визначену автономію місцевого самоврядування в системі органів влади, а не про його виключення зі структури держави, що побічно підтверджується й існуванням терміну “місцева автономія”. Таким чином, місцеве самоврядування має характеристики трьох різнорідних суб’єктів: суб’єкта влади, суб’єкта громадянського суспільства, суб’єкта господарської діяльності¹¹⁴⁶.

Реформування радянської управлінської машини на початку 90-х рр. ХХ ст. поставило питання надання реальних повноважень місцевим громадам. Однак, якщо місцевому самоврядуванню на рівні населених пунктів і районів центральні керівні органи погоджувалася надати повноваження, то регіональна влада з огляду на загрозу дезінтеграції країни і владні претензії керівників України залишалася в основному в представників державної влади. Не до кінця визначеним залишався розподіл повноважень між органами місцевого самоврядування і місцевими державними адміністраціями. Визнання і гарантування місцевого самоврядування у нормах Конституції 1996 р. не вирішило остаточно питання розподілу функцій між державними органами влади і представництвами інтересів місцевих громад, а також не створило фінансову базу під місцеве самоврядування.

3.2.4. Боротьба за надання реальних повноважень місцевому самоврядуванню та проведення адміністративно-територіальної реформи в Україні (1997–2008 рр.)

¹¹⁴⁵ Гриневецький С. Парадокси місцевого самоврядування / С. Гриневецький // Дзеркало тижня. – К., 2006. – 7 жовтня. – С.4.

¹¹⁴⁶ Основи демократії: Навч. посібник для студентів вищих навч. закладів / За заг. ред. А.Колодій. – К.: вид-во “Ай-бі”, 2002. – С.312-313.

З прийняттям нової Конституції в Україні почався другий етап комунальної реформи, зміст її полягав в політико-правовому забезпеченні місцевого самоврядування¹¹⁴⁷.

Влітку 1997 р., через рік після прийняття Конституції України, почалась робота над концепцією адміністративної реформи в Україні. Очолювана експрезидентом Л.Кравчуком Державна комісія з проведення в Україні адміністративної реформи готувала необхідні законодавчі ініціативи, працювала над розробкою стратегії, необхідних перетворень. На законодавчому рівні це втілювалося в прийнятті законів “Про місцеві державні адміністрації”, “Про столицю України місто-герой Київ”, підготовці та затвердженні у липні 1998 р. Концепції адміністративної реформи.

У 1998-1999 роках були підписані Укази Президента України Л.Кучми “Про заходи щодо впровадження Концепції адміністративної реформи в Україні”, “Про зміни в системі центральних органів виконавчої влади в Україні”, а також низка указів, спрямованих на розвиток підприємницької діяльності, підтримку малого бізнесу та спрощену систему його оподаткування. Проте головним моментом, який прирікав реформи на зупинку, було рішення не створювати принципово нові інститути місцевої регіональної та центральної системи управління, а лише перерозподілити повноваження між уже існуючими застарілими формами виконавчої влади на всіх рівнях¹¹⁴⁸.

Одним із завдань, визначених Концепцією, стала підготовка закону про територіальний устрій. З подання представника Президента України у парламенті Р.Безсмертного і депутатів В.Стретовича та І.Юхновського проект закону “Про адміністративно-територіальний устрій України” в 1997 р. був розглянутий у Верховній Раді України.

Після його обговорення Верховна Рада України постановою від 15 липня 1997 р. доручила Комітету з питань державного будівництва і діяльності рад і

---

¹¹⁴⁷ Кампо В. Конституція і політична роль органів місцевого самоврядування / В. Кампо // Нова політика. – 1996. – №5. – С.32.

¹¹⁴⁸ Пашенко В. Адміністративно-територіальна реформа в Україні: декларації та реалії. – Режим доступу: http://dialogs.org.ua/project_ua_full.php?m_id=3445 (перегляд 5 червня 2006 р.).

самоврядування доопрацювати зазначений законопроект з урахуванням висловлених пропозицій і зауважень¹¹⁴⁹.

У кінці 90-х років ХХ ст. запроваджуються такі інструменти впливу на регіональний розвиток, як застосування податкових пільг на окремих територіях країни. З 1998 по 2003 рр. прийнято 9 законів та 8 Указів Президента України щодо створення спеціальних зон різних типів (СЕЗ) та організації спеціальних режимів інвестиційної діяльності на території пріоритетного розвитку (ТПР). Законодавчо було дозволено створити 11 СЕЗ та впровадити спеціальний режим на територіях Автономної Республіки Крим і восьми областей.

До ТПР було віднесено одну область (у цілому), понад 90 адміністративних районів та міст, що становило 10% території країни. У межах СЕЗ і ТПР діяли пільги для інвесторів, які передбачали за певних умов звільнення від окремих податків на конкретний строк.

Головна мета впровадження спеціального режиму інвестування на цих територіях полягала в тому, щоб залучити інвестиції в найбільш депресивні регіони, де виникали гострі соціальні проблеми у зв'язку із структурними змінами, що відбувалися, а також у ті, які постраждали від наслідків Чорнобильської катастрофи. Вільні зони мали підвищити насамперед експортну орієнтованість виробництва на визначених територіях і створити сприятливі умови для розвитку України як транзитної держави¹¹⁵⁰.

Проте протягом більш як 2 років до десяти ТПР (15% їх загальної кількості) та двох СЕЗ інвестиції не були залучені. В Автономній Республіці Крим 90% усіх інвестицій припадало на ТПР “Велика Ялта”, а в Донецькій області на шість міст з 21 міста – 73% інвестицій. Крім того, існування СЕЗ і ТПР принесло такі ризики, як втрати надходжень до бюджету, загрозу негативного впливу на підприємства, розташовані в інших регіонах, з точки зору

---

¹¹⁴⁹ Андрощук О. Конструювання територіального устрою України: від проектів до спроб реалізації (кінець ХХ – початок ХХІ ст.) / О. Андрощук // Регіональна історія України. Збірник наукових статей. Випуск 1. – 2007 – С.198.

¹¹⁵⁰ Дьомін О. Політика регіонального розвитку в умовах поглиблення ринкових реформ в Україні / О. Дьомін // Економіка України. – 2003. – №6. – С.9.

викривлення конкурентних умов, стихійного перерозподілу інвестиційних потоків між регіонами у зв'язку з існуючими преференціями¹¹⁵¹.

19 березня 1999 р. Президент Л.Кучма, виступаючи в палаці “Україна” з програмною промовою “Україна 2010” на загальнонаціональному форумі єднання демократичних сил, ініціював перетворення Верховної Ради України на двопалатний парламент і введення справжньої регіональної політики.

Висловлювалися думки, що треба зменшити депутатський корпус принаймні на третину, створити вищу палату, змінити обласний адміністративний поділ і замінити його більшими одиницями (землями, краями чи регіонами). Концепція регіоналізму з погляду її прихильників мала б відображати єдність у багатоманітності¹¹⁵².

На президентських виборах 1999 р. Л.Кучма виступив за гармонізацію відносин держави з територіальними громадами через “децентралізацію повноважень центру до регіонів, у центральних органах влади залишаються лише стратегічно важливі напрями життєдіяльності держави – безпека, оборона, енергетика, транспорт, зв'язок, екологія, міждержавні відносини, решта питань вирішується безпосередньо на місцях”. Президент виступив за впровадження нового принципу формування бюджету – не “згори донизу”, а “знизу догори”, надання місцевим органам влади права законодавчої ініціативи, яка б мала не лише суто рекомендаційний характер, та права самостійного формування бюджетної політики¹¹⁵³. Відзначимо, що плани передання законодавчих функцій місцевим органам влади наближали б державний устрій до федеративного.

Президент також виступав за утвердження муніципальної власності: передачу основних фондів міст у муніципальну власність – територій, будівель, інших об'єктів господарської діяльності, що не входили до стратегічної

---

¹¹⁵¹ Дьомін О. Політика регіонального розвитку в умовах поглиблення ринкових реформ в Україні / О. Дьомін // Економіка України. – 2003. – №6. – С.9-10.

¹¹⁵² Бей О. Регіоналізм як єдність у різноманітності. До питання деволуції владних структур України / О. Бей // Політика і час. – 2003. – №5. – С.8.

¹¹⁵³ Україна і світ сьогодні. – К., 1999. – 29 жовтня-5 листопада. – С.13.

державної інфраструктури¹¹⁵⁴. Акцентування президентом Л.Кучмою на необхідності вироблення регіональної політики могло відбутися внаслідок тиску зі сторони регіональних еліт, що домагалися більших повноважень.

Аналітики вважали, що ідея регіонів дозволяла Л.Кучмі з одного боку зберегти жорстко директивну, монополізовану економіку і політичну систему, а з іншого – створити ілюзію множинності і конкурентності влади¹¹⁵⁵.

Утворена в липні 1999 р. Спілка лідерів місцевих регіональних влад України мала стати “механізмом для розробки і реалізації нової регіональної політики і діалогу з усіма значущими політичними силами і гілками влади в державі”¹¹⁵⁶. Напередодні президентських виборів 1999 р. Спілка виступила зі зверненням, в якому ініціювала всеукраїнський референдум, що мав легітимувати створення верхньої палати парламенту і представників регіонів та місцевого самоврядування і формування постійної структурованої депутатської більшості¹¹⁵⁷.

Решта претендентів на найвищу посаду країни (Н.Вітренко, М.Грабар, Ю.Костенко, В.Кононов, Є.Марчук, О.Мороз, В.Олійник, В.Онопенко, О.Ржавський, О.Ткаченко) відстоювали необхідність збереження унітарності України з широкими повноваженнями регіонів. Лише програма лідера Слов’янської партії О.Базилюка пропонувала “розумний федералізм”¹¹⁵⁸.

Після президентських виборів 1999 р. певні політичні сили та регіональні еліти виступили з пропозиціями щодо перерозподілу повноважень між центром і регіонами у фінансовій, економічній і політичній сферах на користь регіонів. Йдеться, насамперед, про Спілку лідерів місцевих регіональних влад, яка свої пропозиції виклала в проекті Концепції державної регіональної політики України. Згодом проекти концепції підготували Фонд підтримки місцевого

¹¹⁵⁴ Україна і світ сьогодні. – К., 1999. – 29 жовтня-5 листопада. – С.13.

¹¹⁵⁵ Бахтеєв Б. Удельные княжества кланов – удобные “субъекты демократии” / Б. Бахтеєв // Вечерние Вести. – К., 2001. – 5 декабря. – С.4.

¹¹⁵⁶ Тихонов В. Лідери готові до конструктивної співпраці / В. Тихонов // Україна і світ сьогодні. – К., 1999. – 29 жовтня-5 листопада. – С.12.

¹¹⁵⁷ Основний закон – не “власність” парламенту. Звернення лідерів місцевих та регіональних влад до народу України // Україна і світ сьогодні. – К., 1999. – 29 жовтня-5 листопада. – С.12.

¹¹⁵⁸ Андрощук О. Конструювання територіального устрою України: від проектів до спроб реалізації (кінець ХХ – початок ХХІ ст.) / О. Андрощук // Регіональна історія України. Збірник наукових статей. Випуск 1. – 2007 – С.196.

самоврядування України і Комісія з питань підготовки концепції, створена Президентом України¹¹⁵⁹.

З 1999 р. по 2001 р., крім Л.Кравчука, за проведення реформи відповідали віце-прем'єр-міністр С.Тігіпко, перший віце-прем'єр-міністр Ю.Єхануров, глави адміністрації Президента Є.Кушнар'єв, М.Білобл'єцький, знову Ю.Єхануров, В.Литвин. У жовтні 1999 р. прем'єр-міністр України В.Пустовойтенко навіть взяв на себе сміливість заявити, що адміністративно-територіальна реформа буде проведена до 20 листопада 1999 року¹¹⁶⁰.

У січні 2000 р. Президент виступив із законодавчою ініціативою і призначив своїм указом всенародний референдум. У пункті 2/5 бюлетеня значилося: “Чи підтримуєте Ви необхідність двопалатного парламенту в Україні, одна з палат якого представляла б інтереси регіонів України і сприяла б їх реалізації, та внесення відповідних змін до Конституції України і виборчого законодавства?”¹¹⁶¹.

Президент пропонував зменшити кількість депутатів Верховної Ради України з 450 до 300. Нижча палата мала називатися Державні збори, куди депутати обиралися б за партійною системою на пропорційній основі. Вищу палату називали б Радою регіонів, що складалась б з 83 послів із 27 територіальних одиниць - 24 областей, Кримської автономії, округів Київ та Севастополь. Це означало, що Київ та Севастополь, перебуваючи в спеціальному статусі, мали б перетворитися на регіони. Тобто до Ради регіонів входили б по 3 депутати з кожного регіону і колишній президент Л.Кравчук¹¹⁶².

Конституційний процес, ініційований через всеукраїнський референдум за волевиявленням народу 16 квітня 2000 р., регіональні еліти намагалися використати для розширення своїх прав як у регіонах, так і в центрі. Після

---

¹¹⁵⁹ Кампо В. Взаємовідносини центру і регіонів у світлі концепції демократизації регіональної влади в Україні / В. Кампо // Концептуальні засади реформування політичної системи в Україні. Стан і перспективи розвитку політичних наук: Матеріали “круглого столу”, Київ, 13 квітня 2001 р. – К.: В-во УАДУ, 2001. – С.158.

¹¹⁶⁰ Балан С. Федерация: конец Украины или фундамент ее стабильности? / С. Балан // Ракурс-плюс. – Луганск, 2006. – 24 мая. – С.10.

¹¹⁶¹ Бей О. Регіоналізм як єдність у різноманітності. До питання деволуції владних структур України / О. Бей // Політика і час. – 2003. – №5. – С.9.

¹¹⁶² Бей О. Регіоналізм як єдність у різноманітності. До питання деволуції владних структур України / О. Бей // Політика і час. – 2003. – №5. – С.9.

заяви Спілки лідерів місцевих регіональних влад України “Про позицію щодо конституційного процесу в Україні” стало очевидним, що певні регіональні еліти хочуть перейти від системи державного управління регіонами до регіонального управління державою¹¹⁶³.

Існувало два протилежні варіанти вирішення даного питання, запропоновані регіоналістами і парламентаристами або прихильниками чинної конституційної моделі державного устрою.

Ідея регіоналізації верховної влади, але “за умови збереження її унітарного характеру” (створення верхньої палати парламенту, посилення ради регіонів при Президентові України тощо), базувалася на гіпотезі, що центр нібито не здатний ефективно керувати регіонами і тому має передати їм частину повноважень¹¹⁶⁴.

Зі свого боку парламентаристи перспективи розвитку взаємовідносин центру і регіонів вбачали на шляху демократизації регіонів (“регіони демократичної держави”). Причини суперечностей у взаємовідносинах центру і регіонів вони пояснювали бюрократизмом, корупцією, безвідповідальністю, непотизмом регіональних органів влади. На їх думку, спочатку повинні були змінюватися не відносини центру і регіонів, а самі органи влади регіонів¹¹⁶⁵.

Пошук можливої концепції майбутніх змін здійснювала створена у 2000 р. відповідно до указу Президента України комісія з питань адміністративно-територіального устрою під керівництвом глави Адміністрації Президента В.Литвина. Президент поставив завдання: підготувати пропозиції для приведення у відповідність до Конституції України мережі сіл і селищ міського типу, а також системи рад у населених пунктах. Члени комісії також були зобов’язані вивчи-

---

¹¹⁶³ Кампо В. Взаємовідносини центру і регіонів у світлі концепції демократизації регіональної влади в Україні / В. Кампо // Концептуальні засади реформування політичної системи в Україні. Стан і перспективи розвитку політичних наук: Матеріали “круглого столу”, Київ, 13 квітня 2001 р. – К.: В-во УАДУ, 2001. – С.159.

¹¹⁶⁴ Кампо В. Взаємовідносини центру і регіонів у світлі концепції демократизації регіональної влади в Україні / В. Кампо // Концептуальні засади реформування політичної системи в Україні. Стан і перспективи розвитку політичних наук: Матеріали “круглого столу”, Київ, 13 квітня 2001 р. – К.: В-во УАДУ, 2001. – С.160; Толстоухов А. Яким бути устрою України у третьому тисячолітті / А. Толстоухов // Україна і світ сьогодні. – К., 1999. – 29 жовтня-5 листопада. – С.13.

¹¹⁶⁵ Кампо В. Взаємовідносини центру і регіонів у світлі концепції демократизації регіональної влади в Україні / В. Кампо // Концептуальні засади реформування політичної системи в Україні. Стан і перспективи розвитку політичних наук: Матеріали “круглого столу”, Київ, 13 квітня 2001 р. – К.: В-во УАДУ, 2001. – С.160.

ти можливості укрупнення сільських територіальних громад, організувати вивчення іноземного досвіду у формуванні системи адміністративно-територіального устрою і вирішення проблем у цій сфері, а також провести експертизу проектів нормативних актів, що стосувалися питань адміністративно-територіального устрою. Але держава прагнула реформувати управління лише на певних територіях – на рівні сільських громад, у крайньому разі – районних центрів, не зачіпаючи самоврядування на обласному рівні¹¹⁶⁶.

Однак аналіз Концепції державної регіональної політики, затвердженої Указом Президента України від 25 травня 2001 р. і проекту Концепції державної регіональної політики України, затвердженого II Всеукраїнським з'їздом Співки лідерів місцевих та регіональних влад України 9 вересня 2000 р., свідчить, що в авторів цих документів прямо протилежне бачення територіальної організації влади. Перші вибудовували регіональну політику на засадах незмінності конституційних засад організації влади на місцях у напрямі підвищення ролі та відповідальності місцевих органів виконавчої влади та органів місцевого самоврядування за вирішення покладених на них функцій¹¹⁶⁷.

Співка ж пропонувала кардинальну модернізацію існуючої моделі організації публічної влади, що потребувало внесення змін до Конституції та законів України. Реформування системи територіальної організації влади передбачало суттєве підвищення ролі місцевого самоврядування, яке мало перебрати на себе функції місцевих державних адміністрацій¹¹⁶⁸.

13 вересня 2001 р. Верховна Рада України вдруге обговорила проект закону про територіальний устрій, до якого були внесені запропоновані Президентом поправки. Проте гостре та жваве обговорення залишилося безрезультатним, а законопроект вирішено повернути на доопрацювання.

---

¹¹⁶⁶ Павленко Ю. Адміністративно-територіальна реформа. Далі буде... – Режим доступу: <http://www.zn.kiev.ua/ie/print/46242/> (перегляд 5 червня 2006 р.).

¹¹⁶⁷ Малиновський В.Я. Трансформація територіальної організації влади України в контексті світового досвіду / В.Я.Малиновський // Розвиток демократії і демократична освіта: Збірник матеріалів IV міжнародної наукової конференції 28-30 вересня 2006. – К.: Вид-во НПУ імені М.П.Драгоманова, 2007. – С.304.

¹¹⁶⁸ Малиновський В.Я. Трансформація територіальної організації влади України в контексті світового досвіду / В.Я.Малиновський // Розвиток демократії і демократична освіта: Збірник матеріалів IV міжнародної наукової конференції 28-30 вересня 2006. – К.: Вид-во НПУ імені М.П.Драгоманова, 2007. – С.305.

Позитивним моментом стало принципове рішення про необхідність активного громадського обговорення положень майбутньої реформи¹¹⁶⁹.

У 2002 р. Кабінет Міністрів України розглянув проект Концепції удосконалення адміністративно-територіального устрою України, який передбачав законодавче врегулювання правового статусу адміністративно-територіальних одиниць, порядку вирішення питань у сфері адміністративно-територіального устрою, приведення мережі селищ міського типу та селищ у відповідність з Конституцією України, визначення меж адміністративно-територіальних одиниць, винесення їх в натуру, вирішення питань з розташування на території міст інших міст, а також сіл, селищ як окремих адміністративно-територіальних одиниць¹¹⁷⁰.

Станом на 2002 р. понад 50 міст мали населення менше 10 тис. чол., тобто нижче загально визнаного критерію, а близько 20 міст – взагалі до 2,5 тис. чол. Натомість Велика Ялта включала в себе 30 селищ міського типу. Зі 167 міст загальнодержавного й обласного значення 83 мали в своєму складі інші населені пункти, із 280 міст районного значення до 109 входили 218 селищ міського типу і 91 селище¹¹⁷¹.

Цей проект передбачав продовження широкого обговорення Концепції та заходів, спрямованих на її реалізацію, аж до 2010 р. Разом з тим уряд, розробивши зазначену вище Концепцію, демонстрував своє небажання обговорювати варіант перерозподілу регіонів базового рівня.

У складі апарату Кабінету Міністрів України у 2003 р. діяв відповідний структурний підрозділ. Главою держави було запроваджено посаду уповноваженого Президента України з питань адміністративної реформи. Але така розпорошена діяльність не була ефективною¹¹⁷².

---

¹¹⁶⁹ Андрощук О. Конструювання територіального устрою України: від проектів до спроб реалізації (кінець ХХ – початок ХХІ ст.) / О. Андрощук // Регіональна історія України. Збірник наукових статей. Випуск 1. – 2007 – С.199.

¹¹⁷⁰ Телешун С. Окремі аспекти реформування адміністративно-територіального устрою в контексті останніх урядових пропозицій / С. Телешун // Право України. – 2003. – №1. – С.8-9.

¹¹⁷¹ Телешун С. Окремі аспекти реформування адміністративно-територіального устрою в контексті останніх урядових пропозицій / С. Телешун // Право України. – 2003. – №1. – С.10.

¹¹⁷² Дьомін О. Роль адміністративної реформи у державотворенні на сучасному етапі / О. Дьомін // Право України. – 2003. – №5. – С.7.

Уряд В.Януковича в 2003-2004 рр. також розробляв Державну стратегію регіонального розвитку до 2011 р. як складову Стратегії економічного і соціального розвитку держави¹¹⁷³.

Свідченням різних рівнів економічного розвитку регіонів України є не завжди виправдані відмінності в темпах росту промисловості, сільського господарства і будівництва по регіонах України у 2005 р. у порівнянні з 1990 р. [дивись додатки №1].

Необхідність проведення адміністративно-територіальної реформи і налагодження ефективної регіональної політики актуалізувалася після сепаратистських проявів на Сході і Півдні України під час президентських виборів 2004 р.

Проте, як визнавав А.Мальгін, ініційована в листопаді 2004 р. ідея федералізації держави не спиралася на теоретичний фундамент, відсутні були масові політичні організації, прихильні до зміни форми державного устрою, і загалом ідеї федералізму були використані майже виключно як засіб тиску на Київ¹¹⁷⁴.

Натомість Консультативно-дорадча рада з питань місцевого самоврядування при Голові Верховної Ради України на зібранні 14 лютого 2005 р. окреслила стратегічні напрями майбутнього реформування самоврядної системи. На круглому столі, ініційованому колективом газети “Голос України”, 22 лютого 2005 р. один із зачинателів реформи місцевого самоврядування голова комітету Верховної Ради України з питань державного будівництва та місцевого самоврядування А.Матвієнко виступив за внесення необхідних конституційних змін і за визначення базою місцевого самоврядування територіальної громади.

Згідно з планами А.Матвієнка мала б бути підготовлена доповідь з розвитку місцевого самоврядування в сучасних політичних умовах, яку б винесли на Всеукраїнський з'їзд представницьких органів влади і за погодженням з Президентом, Прем'єр-міністром і Головою Верховної Ради України почали б легалізовувати. Осердя проблеми в процесі становлення реального місцевого самоврядування учасники круглого столу вбачали в тому,

---

¹¹⁷³ Романюк С. Формула регіонального добробуту / С. Романюк // Еженедельник “2000”. – К., 2003. – 27 июня – 3 июля. – С.В2.

¹¹⁷⁴ Мальгин А.В. Украина: Соборность и регионализм / А.В.Мальгин. – Симферополь: Сонат, 2005. – С.235.

що повноваження органів місцевого самоврядування підмінялися повноваженнями місцевих державних адміністрацій¹¹⁷⁵.

Уже 26 квітня 2005 р. Президент України підписав Указ “Про Національну раду з питань державного будівництва, місцевого самоврядування і регіонального розвитку”, яка мала розробити пропозиції стосовно комплексного проведення адміністративної, адміністративно-територіальної реформи та реформи місцевого самоврядування¹¹⁷⁶.

В уряді Ю.Тимошенко в 2005 р. існувала посада віце-прем’єра з адміністративної реформи, щоб ліквідувати елементи розколу України, регіональні розбіжності і наблизити владу до безпосереднього громадянина.

Одна з програм адміністративно-територіальної реформи передбачала формування трирівневої моделі восьми регіонів від 250 до 500 районів і 4000 громад. Інша, дворівнева, проектувала створення близько 70 регіонів і 5000 громад, вона базувалася на системі комунікацій до центру області¹¹⁷⁷.

Р.Безсмертний, який очолив посаду віце-прем’єра з адміністративної реформи, вважав, що “загальна ідея майбутньої адміністративно-територіальної реформи – розширення прав регіональних громад і збільшення ролі місцевого самоуправління, що і є альтернативою федералізації держави”¹¹⁷⁸. Він переконував, що адміністративно-територіальна реформа дасть громадянам можливість отримати повний контроль над земельними ресурсами, обіцяв повернути землю між населеними пунктами під юрисдикцію територіальних громад.

Політик запропонував трирівневу модель адміністративно-територіальної реформи за зразком Польщі, яка мала будуватися за принципом “знизу догори”. Перший рівень мали складати громади з чисельністю населення не меншою, як

---

¹¹⁷⁵ Найбільший дефіцит – ефективна влада. Її не буде без місцевого самоврядування та народовладдя // *Голос України*. – К., 2005. – 22 лютого. – С.4-5.

¹¹⁷⁶ Еволюція влади [літопис новіт. історії України, 1991-2007 рр.] / А.Горлов, В.Королюк, С.Лавренюк, Ю.Шевчук. – К.: ВАТ “Вид-во “Київська правда”, 2008. – С.358.

¹¹⁷⁷ Кульчинський Р. Системний адміністратор / Р. Кульчинський // *Контракти*. – 2005. – 28 березня. – С.14.

¹¹⁷⁸ Безсмертний Р. Може бути і вісім областей, і шістдесят / Р. Безсмертний // *Експрес*. – Львів, 2005. – 31 березня-7 квітня. – С.9.

5 тисяч. Другий рівень – райони з населенням не меншим як 70 тисяч, третій – регіони з населенням понад 750 тисяч¹¹⁷⁹.

Громада повинна була забезпечувати людей базовим набором послуг: перша медична допомога, початкова школа, охорона правопорядку, комунальна інфраструктура, транспорт та інше. Райони мали об'єднувати певну кількість громад. Надання чималих повноважень місцевим громадам мало забезпечити зростання відповідальності цих органів перед громадянами і спільнотою в цілому¹¹⁸⁰.

Наближення максимальної кількості послуг до людини мало відбутися через запровадження самоврядування і фінансової самодостатності громад. У центрі громади, за задумом Р.Безсмертного, мали бути адміністративні служби, жеки, щоб людина не їздила в район, щоб усі життєво необхідні послуги отримувала на місці¹¹⁸¹.

Органами управління території мали стати районні ради та відповідні ви-конкоми рад, які б перебрали на себе функції районних держадміністрацій. Окремі міста, населення яких сягнуло сімдесятитисячної позначки, повинні були набути статусу міста-району і виділитися з територіальної інфраструктури району в окрему адміністративно-територіальну одиницю. Це мало дати поштовх розвитку територій – як самих міст-районів, так і міст, які стали б новими районними центрами¹¹⁸².

Регіонами, за концепцією реформування, ставали області з одним адміністративним центром, а також АРК, міста зі спеціальним статусом Київ та Севастополь, міста-райони з населенням не менш, як 750 тисяч (Донецьк, Запоріжжя, Дніпропетровськ, Одеса, Львів та Харків). Обласні державні адміністрації, на відміну від районних, планували залишити, але вони не мали б виконавчої влади, забезпечували б контроль за дотриманням Конституції та законів

---

¹¹⁷⁹ Безсмертний Р. Може бути і вісім областей, і шістьдесят / Р. Безсмертний // Експрес. – Львів, 2005. – 31 березня-7 квітня. – С.9.

¹¹⁸⁰ Безсмертний Р. Всю владу передаємо на місця / Р. Безсмертний // Аргумент-влада. – Львів, 2005. – 11 травня. – С.5.

¹¹⁸¹ Безсмертний Р. Громада-район-регіон / Р. Безсмертний // Галичина. – Івано-Франківськ, 2005. – 17 травня. – С.3.

¹¹⁸² Безсмертний Р. Може бути і вісім областей, і шістьдесят / Р. Безсмертний // Експрес. – Львів, 2005. – 31 березня-7 квітня. – С.9.

України, актів Президента та Кабміну, додержанням прав і свобод громадян тощо¹¹⁸³.

Позитивом планованої реформи було те, що органам місцевого самоврядування не надавалось повноважень, які характеризували б регіони як суб'єкти федерації (відсутність особливостей функціонування судової влади, місцевої законодавчої бази)¹¹⁸⁴.

Проте, як доречно зауважував О.Дьомін, якщо повноваження державних адміністрацій звести в основному до контрольних, то чи існують реальні механізми забезпечення додержання радами Конституції та законів України? Нагляд за додержанням законодавства радами здійснюють органи прокуратури, але ради без особливих зусиль відхиляють протести прокурорів, і на тому у більшості випадків закінчується уся наглядова процедура. Невже на подання державних адміністрацій ради б реагували більш відповідально, ніж на протести прокурорів¹¹⁸⁵?

Українські праві партії, зокрема Українська народна партія, критикувала Р.Безсмертного за ідею укрупнення областей як шляху до федералізації й регіоналізації та зведення адміністративної реформи до механічного переділу й укрупнення. Натомість вони вважали, що найслабшим елементом у територіальному устрої, державному ладі був низький потенціал органів місцевого самоврядування¹¹⁸⁶.

Звучали думки, що плани ліквідації райдержадміністрацій погіршували б становище, оскільки розривалася б ланка між центральною і місцевою владою. Крім того, саме наявність райдержадміністрацій дозволила уникнути сепаратизму в Криму. Залишалася розкритикована й неефективна трирівнева система, яка збереглася ще з радянських часів (область-район-місто)¹¹⁸⁷.

---

¹¹⁸³ Безсмертний Р. Може бути і вісім областей, і шістьдесят / Р. Безсмертний // Експрес. – Львів, 2005. – 31 березня-7 квітня. – С.9.

¹¹⁸⁴ Безсмертний Р. Всю владу передаємо на місця / Р. Безсмертний // Аргумент-влада. – Львів, 2005. – 11 травня. – С.5.

¹¹⁸⁵ Дьомін О. Роль адміністративної реформи у державотворенні на сучасному етапі / О. Дьомін // Право України. – 2003. – №5. – С.5-6.

¹¹⁸⁶ Заєць І. В українській політиці борються три традиції – ординська, візантійська і європейська / І. Заєць // Репортер. – Івано-Франківськ, 2005. – 12 травня. – С.4.

¹¹⁸⁷ Мазур Н. Україна (без)смертна / Н. Мазур // Аргумент-влада. – Львів, 2005. – 11 травня. – С.1.

Опоненти помаранчевої влади побачили політичний підтекст у виведенні зі структури управління областей великих міст. Зокрема, А.Мальгін вважав, що оскільки саме великі міські центри Сходу і Півдня є головними осередками спротиву помаранчевій ідеології, цей крок дозволить Києву не тільки послабити їх вплив на ближчий простір, але й оточити міста своєрідними “санітарними зонами” в вигляді областей з переважанням сільського і містечкового населення, більш лояльного і зі знанням державної мови¹¹⁸⁸.

У свою чергу, мер м. Києва О.Омельченко виступив проти реформи в Київській області без Києва і домагався реформи міста Києва як столиці – “Київ-столичний регіон”¹¹⁸⁹.

Крім того, перенесення обласних центрів і злиття сіл мало сприяти урбанізації, але об’єктивно знищувало українське село. А.Матвієнко вважав, що для збереження села необхідно було ввести два рівні сільрад – повноцінні та інші сільські ради. Останні треба було також залишити і стимулювати фінансово та організаційно до об’єднання з великими сільрадами¹¹⁹⁰.

Представники місцевого самоврядування також відзначали, що жителі кожного українського села мали мати право самостійно вирішувати питання територіального устрою, тобто будь-яке об’єднання мало бути добровільним¹¹⁹¹.

Порівняння з польським досвідом також піддавалося критиці, оскільки в Польщі відбувся перехід від дворівневої моделі до трирівневої, а в Україні зберігалася трирівнева система з укрупненням найменших одиниць^{*1192}.

---

¹¹⁸⁸ Мальгін А.В. Україна: Соборность и регионализм / А.В.Мальгін. – Симферополь: Сонат, 2005. – С.264.

¹¹⁸⁹ Режим доступу: <http://66.249.93.104/search?q=cache:O7883KztxmEj:unian.net/files/products/v18.doc>. (перегляд 5 червня 2006 р.).

¹¹⁹⁰ Стецишин О. Нова карта України / О. Стецишин // Експрес. – Львів, 2005. – 24-31 березня. – С.6.

¹¹⁹¹ Семко В. Останнє слово – за громадою / В. Семко // Галичина. – Івано-Франківськ, 2005. – 21 травня. – С.3.

*До 1 січня 1999 р. у Польщі діяв адміністративний поділ введений з 1 червня 1975 р. Двохступінчаста адміністративна структура складалася з 49 воєводств, в тому числі 3 в агломераціях: в Варшаві, Лодзі і Кракові. Мінімальними адміністративними одиницями були 2345 гмін і 814 міст, а також окремі райони деяких великих міст. З 1 січня 1999 р. вступив в дію новий трьохступінчастий адміністративно-територіальний поділ, який опирався як і до 1975 р. на воєводства, повіти і гміни. В результаті реформи з 49 воєводств залишилось 16 (300 повітів, 2489 гмін), багато великих міст втратили статус воєводських столиць (<http://www.polska.ru/polska.ru/geografia/wojewodstwa.html> (перегляд 3.05.2006 р.)).

¹¹⁹² Мазур Н. Україна (без)смертна / Н. Мазур // Аргумент-влада. – Львів, 2005. – 11 травня. – С.5.

Під час впровадження адміністративно-територіальної реформи в Україні майже не згадувалося, що польська реформа виявилася коштовним заходом, внесла чимало хаосу в діяльність влади, викликала емоційні спалахи і протести¹¹⁹³. Так, за оцінками М.Кулеші, який керував свого часу міністерством у справах адміністративної реформи в Польщі, вся адміністративно-територіальна реформа потребувала 10 млрд. доларів¹¹⁹⁴.

Для Польщі складною була дилема між необхідністю існування сильної центральної влади, здатної забезпечити ефективність системних реформ у період переходу від авторитаризму, та необхідності розвитку інституцій демократії, зокрема, розвитку місцевого самоврядування. Крім того, в країні зважали на небезпеку регіонального сепаратизму та посилення закордонних впливів на порубіжні території Німеччини¹¹⁹⁵.

Ефективність проведеної реформи в Польщі можна пояснити тим, що в більшості сфер вона була завершенням еволюційних змін, що розпочалися раніше. Політичні дебати й експертні дослідження з питань перетворення адміністративного устрою Польщі беруть свій початок з кінця 70-х рр. ХХ ст.¹¹⁹⁶, а певні базові принципи, такі як самоврядування на рівні гміни, були прийняті задовго до реформи у 1990 р.¹¹⁹⁷. При цьому слід підкреслити, що оскільки гміна є й основною одиницею територіального поділу Польщі, вона є й головною ланкою інституту самоврядування¹¹⁹⁸.

Натомість в Україні у 2005 р. весь процес реформування адміністративно-територіального устрою і регіональної політики планували завершити протягом року. Українські міністерства в підготовці до реформи діяли не узгоджено, вона

---

¹¹⁹³ Зашкільняк Л.О., Крикун М.Г. Історія Польщі: від найдавніших часів до наших днів / Л.О. Зашкільняк, М.Г. Крикун. – Львів: Львівський націон. ун-т імені І.Франка, 2002. – С.685.

¹¹⁹⁴ Павленко Ю. Адміністративно-територіальна реформа. Далі буде... / Ю. Павленко. – Режим доступу: <http://www.zn.kiev.ua/ie/print/46242/> (перегляд 5 червня 2006 р.).

¹¹⁹⁵ Сало І. Як “перекроювали” Польщу та Чехію / І. Сало. – Режим доступу: <http://uv.ukra-news.com/r6/massmedia/viev/article.html?id=3454> (перегляд 5 червня 2006 р.).

¹¹⁹⁶ Кулеша М. Реформа публичной администрации в Польше (1989-1991 гг.). Идеи и люди / М. Кулеша. – Режим доступу: <http://www.yabloko.ru/Themes/SG/poland/89-99.html>.

¹¹⁹⁷ Шаповалова Н., Пресняков І. Адміністративна реформа у Польщі: напрямки змін та реальні результати / Н. Шаповалова, І. Пресняков. – Режим доступу: http://dialogs.org.ua/crossroad_full.php?m_id=3636 (перегляд 5 червня 2006 р.).

¹¹⁹⁸ Канаєв О., Прозоровський І. Польсько-українська конференція з питань самоврядування / О. Канаєв, І. Прозоровський // Місцеве та регіональне самоврядування України. Вип. 2. – К.: НДІ “Квант”, 1992. – С.50.

розглядалася відокремлено від реформування бюджетної сфери, без чіткого визначення і розподілу владних і фінансових повноважень органів місцевого самоврядування¹¹⁹⁹. Крім того, розрахунки показали, що тільки для апробації адмінреформи на Київщині необхідно було залучити близько 800 млн. гривень¹²⁰⁰.

Пізніше політики звинувачували Р.Безсмертного також в тому, що він занадто захопився територіальною складовою і не зробив своїм союзником громадськість¹²⁰¹. Більше того, 16 липня 2005 р. під час громадських слухань на тему адміністративно-територіальної реформи в рідному для віце-прем'єра Макарівському районі Київської області було прийнято резолюцію, в котрій висловлювалася незгода з намірами влади “фактично силовими методами провести реформу” і яка містила вимогу про звільнення Р.Безсмертного з посади віце-прем'єра. Натомість останній вважав, що виступи проти адміністративно-територіальної реформи та Президента організовує районна номенклатура, яка прагнула зберегти свої посади¹²⁰².

Але вже в серпні 2005 р. стало зрозуміло, що реформа не була підтримана під час консультацій в інших регіонах (Вінниця, Одеса, Івано-Франківськ, Луганськ)¹²⁰³.

8 серпня 2005 р. був прийнятий Закон України “Про стимулювання розвитку регіонів”, а в липні 2006 р. Кабінетом міністрів України ухвалена “Державна стратегія регіонального розвитку на період до 2015 р.”, які базувалися на засадах “відповідального регіоналізму”, що має привести до консолідованого регіонального розвитку при збереженні спільної мети та умови єдності багатоманітностей¹²⁰⁴.

---

¹¹⁹⁹ Мазур О. Адміністративно-територіальна реформа: проблеми та перспективи впровадження / О. Мазур. – Режим доступу: http://spetskor.dnpr.info/art_265.php (перегляд 5 червня 2006 р.).

¹²⁰⁰ Пирожик О. Уроки польської адмінреформи / О. Пирожик. – Режим доступу:// <http://www.volyn.com.ua/?rub=4&article=0&arch=361> (перегляд 5 червня 2006 р.).

¹²⁰¹ Мостова Ю., Рахманін С. Як нам облаштувати Україну, або що робити з адміністративно-територіальною реформою? / Ю. Мостова, С. Рахманін // Дзеркало тижня. – К., 2007. – 24-31 серпня. – С.4.

¹²⁰² Лавренюк С. Адмінреформа як боротьба за портфелі та повноваження / С. Лавренюк // Голос України. – К., 2007. – 6 листопада. – С.9.

¹²⁰³ Korniejenko A. Demokracja pomarańczowych peryferij / A. Korniejenko // Nowa Ukraina. Zeszyty historyczno-politologiczne. – Kraków: Towarzystwo Wydawnicze Historia Jagellonica, 2006. – №1. – S.88.

¹²⁰⁴ Касьяненко М. Різна, але не розділена / М. Касьяненко // День. – К., 2006. – 18 листопада. – С.4.

Кабінет міністрів згідно з законом розробляє державну стратегію регіонального розвитку, місцева влада – регіональні стратегії розвитку. Узгодження діяльності центральних і місцевих органів влади у сфері стимулювання розвитку регіонів і реалізації стратегії здійснюється на основі угод, що підписуються між урядом і місцевими радами¹²⁰⁵.

Однак недоліками закону, за оцінками С.Гринецького, стало те, що основним джерелом стимулювання розвитку регіонів залишилися кошти державного і частково місцевих бюджетів, але при цьому не визначено гарантований відсоток коштів, що виділяються на ці цілі, не враховано проблеми з вчасним надходженням коштів з держбюджету. Основним виконавцями стратегій залишалися органи влади, тоді як в європейських країнах існує розвинена інституція агенцій регіонального розвитку¹²⁰⁶.

З початком парламентської виборчої кампанії 2006 р. Р.Безсмертний у зв'язку керівництвом виборчим блоком “Наша Україна” вийшов зі складу уряду. Реальних заходів для реалізації анонсованої ним адміністративно-територіальної реформи здійснено не було, а посада віце-прем'єра з адміністративної реформи після його відставки була скорочена. Імовірно, влада вирішила не налаштовувати напередодні виборів проти себе районну номенклатуру та відклала питання проведення реформи.

Повернення до проблеми адміністративно-територіальної реформи відбулося на першому засіданні Національної ради з питань державного управління і місцевого самоуправління, яке відбулося з ініціативи Президента України В.Ющенка 11 травня 2006 р. Зі слів Р.Безсмертного планована реформа мала пройти наступні етапи:

- зміни в законодавстві, які дозволять з 2007 р. удосконалити систему місцевих бюджетів;
- проведення до 2008 р. фіскальної і соціальної реформи;

---

¹²⁰⁵ Гринецький С. Державна стратегія регіонального розвитку: бюрократичний документ чи шлях до консолідації країни? / С. Гринецький // Дзеркало тижня. – К., 2006. – 25 листопада. – С.4.

¹²⁰⁶ Гринецький С. Державна стратегія регіонального розвитку: бюрократичний документ чи шлях до консолідації країни? / С. Гринецький // Дзеркало тижня. – К., 2006. – 25 листопада. – С.4.

– завершення реформи у 2009-2010 роках¹²⁰⁷.

З формуванням у серпні 2006 р. уряду В.Януковича змінилося концептуальне сприйняття планованої адміністративної реформи. Зокрема, віце-прем'єр-міністр, міністр будівництва, архітектури та житлово-комунального господарства В.Рибак заперечив напрацювання Р.Безсмертного і необхідність використання польського досвіду. Однак віце-прем'єр визнавав необхідність збільшення частки місцевих бюджетів і створення департаменту з питань місцевого самоврядування. Політик вбачав майбутній адміністративно-територіальний поділ за зразком Швеції на рівні трьох-чотирьох управлінь: центр, регіон, місто; а старт для реформи планував у 2007 р.¹²⁰⁸.

Відзначимо, що введення пропорційної системи формування обласних, районних і міських рад у 2006 р. мало скоріше негативні наслідки, оскільки відбулася надмірна політизація органів місцевого самоврядування та знизився фаховий рівень депутатів¹²⁰⁹.

Парламентські й місцеві вибори 2006 р. внесли остаточний дисбаланс в роботу місцевої виконавчої влади. Голови обласних і районних держадміністрацій виявилися між протистоянням Президента і Кабінету Міністрів, а також змушені були дедалі більше рахуватися з позицією місцевих рад і представлених у них партій.

Наступне повернення влади до ідеї реформи адміністративно-територіального устрою відбулося влітку 2008 р. Пропоновані зміни дозволили б керівникам міст отримати землю за межами міста для комплексного вирішення проблем міста, закінчити війну компетенцій між місцевим самоврядуванням та районними державними адміністраціями, сприяли б розвитку

---

¹²⁰⁷ Зеркало недели. – К., 2006. – 13-19 мая. – С.1.

¹²⁰⁸ Рибак В. Уряд не має наміру скасовувати постанову про підвищення тарифів / В. Рибак // Дзеркало тижня. – К., 2006. – 16 вересня. – С.3.

¹²⁰⁹ Гриневецький С. Державна стратегія регіонального розвитку: бюрократичний документ чи шлях до консолідації країни? / С. Гриневецький // Дзеркало тижня. – К., 2006. – 25 листопада. – С.4.

бізнесу¹²¹⁰. Згідно зі слів розробників, їх проект був підтриманий автором польської реформи М.Кулешою, який визнав, що вона краща, ніж в Польщі¹²¹¹.

Зокрема, директор Департаменту місцевого самоврядування та адміністративно-територіального реформування Мінрегіонбуду Ю.Ганущак запропонував такі універсальні принципи для системи адміністративно-територіального управління:

- повсюдність юрисдикції органів державної влади та місцевого самоврядування на територіях відповідних адміністративно-територіальних одиниць (АТО);

- територія АТО може розмежовуватися лише в межах територій однієї адміністративно-територіальної одиниці вищого рангу;

- при визначенні повноважень для органів публічної влади щодо кожного рівня АТО потрібно застосовувати принцип субсидіарності;

- наявність для кожного рівня АТО повноважень, у т.ч. галузевих, які є домінуючими відносно інших рівнів у бюджетному, кадровому та політичному розрізах, що виправдовує створення такого рівня АТО;

- кількість суб'єктів управління, координації чи контролю з боку держави, що перебувають у сфері впливу кожного органу публічної влади, повинна відповідати критеріям ефективного менеджменту;

- адміністративно-територіальний устрій має максимально відповідати рекомендаціям ЄС щодо системи статистичних одиниць^{*1212}.

У новому варіанті реформи зберігалася трирівнева система – громада-район-область, а реформування в основному мало торкатися громад, що повинні були створюватися на базі соціально-економічної моделі.

---

¹²¹⁰ Ганущак Ю. Як нам облаштувати Україну / Ю. Ганущак // Дзеркало тижня. – К., 2008. – 28 червня-4 липня. – С.2.

¹²¹¹ Цимбалюк А. Україне рисуют новую карту / А. Цимбалюк. – Режим доступу: <http://smi.liga.net/articles/IT084281.html> (перегляд 8 серпня 2008 р.).

* За основу пропонувалося взяти систему NUTS. Відповідно до неї, до NUTS належатимуть АТО з чисельністю населення понад 3 млн. До NUTS 2 – регіональні утворення – АТО з понад 800 тис. чол.. АТО чисельністю від 150 до 800 тис. жителів належать до NUTS 3.

¹²¹² Ганущак Ю. Як нам облаштувати Україну / Ю. Ганущак // Дзеркало тижня. – К., 2008. – 28 червня-4 липня. – С.2.

За центр громади обирали б місто, містечко, селище, в якому є економічна активність, куди їздять люди на роботу (30-15 км). Межі юрисдикції громади поширювалися б далеко за межі міста як населеного пункту, що мало б сприяти розвитку міста, сільської інфраструктури і кращого обслуговування населення.

На рівні громади створювалися б лише органи самоврядування, але повинні були б бути і підрозділи міліції, МНС, санітарно-ветеринарної служби, державного казначейства, соціального захисту населення. На базовому рівні мало бути забезпечено загальну середню освіту, надання первинної та профілактичної медичної допомоги, благоустрій територій, комунальне господарство, утримання шляхів місцевого значення, ведення земельно-кадастрової документації та ін.

Крім того, ставилося питання повернення влади у село. Це мало відбутися через обрання в кожному селі старости, який би входив до ради старост – дорадчого органу при голові громади¹²¹³. Проте аргументація Ю.Ганущака щодо захисту інтересів села виглядає дещо невпевненою, більшою мірою можна говорити про формування великих міських агломерацій.

Відзначимо, що був підготовлений також проект Концепції державної регіональної політики, який передбачав зближення та інтеграцію регіональних освітніх, інформаційних, культурних просторів в єдиний загальноукраїнський простір. Пропонувалося, що держава надаватиме підтримку насамперед тим проектам, які є важливими для кількох регіонів і на які виділятимуться кошти з різних регіонів; будуватимуться транспортні шляхи, щоби більшість регіонів були зв'язані одне з одним хорошими дорогами; обміни школярами, депутатами, державними службовцями між регіонами мали б стати повсякденною практикою¹²¹⁴.

Отже, здобуття Україною незалежності поставило перед політичними елітами завдання побудови демократичного громадянського суспільства, що

---

¹²¹³ Ганущак Ю. Як нам облаштувати Україну / Ю. Ганущак // Дзеркало тижня. – К., 2008. – 28 червня-4 липня. – С.2.

¹²¹⁴ Куйбіда В. Реформа, через яку не переступити. Про державну регіональну політику і не тільки / В. Куйбіда // Дзеркало тижня. – К., 2008. – 2-8 серпня. – С.4.

передбачало реформування адміністративно-територіального управління і надання реальних повноважень місцевому самоврядуванню.

Прихильникам децентралізації управління вдалося визначити в Конституції України і ряді законодавчих актів основні принципи наділення владою і повноваженнями територіальних громад. Однак залишається не до кінця визначеним розподіл повноважень між місцевими органами виконавчої влади і місцевим самоврядуванням. Натомість проведення адміністративно-територіальної реформи зіштовхувалося з відсутністю політичної волі у вищого керівництва країни, нестачею необхідних коштів та опором регіональних еліт, які боялися втратити владу.

Здійснені реформи не створили принципово нових інститутів місцевої та центральної системи управління, а лише перерозподілили повноваження між існуючими формами виконавчої влади. Не останню роль в процесі гальмування реформ відіграли побоювання націонал-демократів, що територіально-адміністративна реформа надасть ширші можливості для сепарування й автономізації окремих регіонів країни.

3.3. Проблема державного устрою та місцевого самоврядування в ідеології та діяльності українських політичних партій

3.3.1. Ідея соборності та модель державного устрою в програмових засадах і діяльності українських політичних партій (1990 – 1996 рр.)

У другій половині 80-х рр. ХХ ст. на ґрунті демократизації та гласності в Україні виникла ціла низка неформальних об'єднань, які внесли вагомий вклад у процес національного відродження. Участь у роботі культурно-історичних та екологічних об'єднань, в першу чергу Товариства української мови ім. Т.Г.Шевченка, історико-просвітницького товариства “Меморіал” та екологічного громадського об'єднання “Зелений світ”, стала для багатьох першим кроком для активної громадської діяльності, до усвідомлення себе не жителем, а громадянином України. Ці неформальні організації створили масову соціальну базу та широке підґрунтя для виникнення потужного національно-демократичного руху – Народного руху України.

Як згадує український історик з діаспори і очевидець подій Т.Гунчак, творення Руху – “то був не стихійний процес, який вибухнув раптово, а рух, який довго визрівав серед української інтелігенції, народжувався у глибинах її серця і розуму”¹²¹⁵.

Інша, відносно не чисельна, частина неформальних об’єднань була більш радикальною і надавала перевагу політичній діяльності. Ці самодіяльні утворення мали на меті пробудити в народі національну гідність, апробувати межі дозволених владою дій, організувати масові протестні акції проти пануючого режиму. Чільне місце серед політичних неформалів належало Українській гельсінській спілці (УГС), яка намагалась виконати роль мозкового центру та лідера народної опозиції¹²¹⁶. Саме на основі симбіозу цих політичних і громадських утворень розпочалося утворення українських політичних партій.

Як відзначав А.Камінський, “відбувався постійно живий, динамічний суспільний процес, в якому народжувалися щоразу нові формації, які збільшували кількість неформальних організацій, попри те, що в цьому ж процесі деякі з них за цей час виникали і зникали із громадської сцени”¹²¹⁷.

Зауважимо, що в умовах невизначеності щодо подальшого перебування України в складі СРСР більшість політичних партій, які утворювалися в 1990-1991 рр., уникали відповіді на питання про майбутній державний устрій або пропонували ввести самоврядування для різних територіальних рівнів. Тільки правоцентристські і праві політичні структури, виступаючи за незалежність України, однозначно виступали за унітарний устрій України.

Найшвидше організаційна робота зі створення політичної партії розгорнулася в середовищі УГС. Уже влітку 1987 р. після звільнення з ув’язнень колишні активісти Української гельсінської групи В.Чорновіл, М.Горинь, Б.Горинь, Я.Лесів, В.Січко, П.Січко та інші відновили свою діяльність¹²¹⁸.

---

¹²¹⁵ Гунчак Т.Г. Мої спогади – стежки життя / Т.Г.Гунчак. – К.: Дніпро, 2005. – С.68.

¹²¹⁶ Бойко О. Предтеча Руху: неформальні організації як фактор громадсько-політичного життя України у період перебудови / О. Бойко // Людина і політика. – 2001. – №1. – С.55.

¹²¹⁷ Камінський А. На перехідному етапі. “Гласність”, “перебудова” і “демократизація” на Україні / А.Камінський. – Мюнхен: Вид-во М.Баб’юка, 1990. – С.482.

¹²¹⁸ Камінський А. На перехідному етапі. “Гласність”, “перебудова” і “демократизація” на Україні / А.Камінський. – Мюнхен: Вид-во М.Баб’юка, 1990. – С.315.

7 липня 1988 р. була оприлюднена “Декларація принципів” УГС, яка задумана авторів мала об’єднати правозахисні і націонал-демократичні групи і стати основою для “нової політичної партії”¹²¹⁹. У ній вимагалось негайного конституційного визнання статусу української мови як державної, гідного суверенної держави представництва України на міжнародній арені, опіки українського уряду над українцями в союзних республіках та країнах Східної Європи. При цьому підкреслювалося, що “в межах Союзу тільки повне забезпечення культурно-національних потреб українців (Берестейщини, Воронежчини, Кубані, придністровських районів Молдавської РСР) зніме з порядку денного болюче питання перегляду кордонів за етнічним принципом”¹²²⁰. Водночас зазначалося, що УГС виступає за “найширші права національних меншостей на Україні (росіян, євреїв, поляків, білорусів та ін.), а у випадках суцільного замешкання (угорці, греки, гагаузи, румуни, болгары, росіяни та ін.) ще й на створення національно-територіальних адміністративних одиниць у селах, селищах, районах”. УГС виступала за негайне відновлення в складі УРСР Кримської АРСР, а також організоване повернення репресованого за часів сталінського режиму населення автономної республіки¹²²¹.

УГС з метою боротьби проти багатолітньої політики русифікації виступала за введення певних обмежень на в’їзд для постійного проживання в республіці й отримання громадянства, а також засуджувала зміну етнічного складу республік за допомогою зустрічних переміщень кадрів, централізованого планування промислового виробництва без врахування місцевих трудових ресурсів¹²²².

У зв’язку з намаганнями офіційної преси, радіо та телебачення представити УГС і весь дисидентський рух як “розпалювачів національної ворожнечі”, Виконавчий комітет УГС 28 липня 1988 р. видав звернення до

---

¹²¹⁹ Інформаційне повідомлення КДБ УРСР Першому секретарю ЦК КПУ В.Щербицькому про локалізацію антисуспільної діяльності націоналістичних елементів // ГДА СБУ, ф.16 (Таємне діловодство ВЧК-КДБ), оп. 14 (1990 р.), спр.8. – Арк.131.

¹²²⁰ УХС. Декларація принципів // ГДА СБУ, ф.16 (Таємне діловодство ВЧК-КДБ), оп. 14 (1990 р.), спр.8. – Арк.137.

¹²²¹ Гарань О.В. Убити дракона (З історії Руху та нових партій України) / О.В. Гарань. – К.: Либідь, 1993. –С.14.

¹²²² УХС. Декларація принципів // ГДА СБУ, ф.16 (Таємне діловодство ВЧК-КДБ), оп. 14 (1990 р.), спр.8. – Арк.136.

неукраїнського населення України. В ньому було сказано: "...ми відстоюємо забезпечення економічних, соціальних, культурних і політичних прав як українського народу, так і національних меншостей в Україні..., за культурно-національну автономію (на асоціації, школи, театри, музеї, церкву і т.д.), а у випадку суцільного замешкання... ще й на створення національно-територіальних одиниць у селах, селищах, районах. Ми стоїмо за легальне відновлення в складі Української РСР Кримської РСР з організованим поверненням репресованого Сталінім населення автономної республіки на місце колишнього проживання”¹²²³.

У липні 1989 р. Виконавчий комітет УГС засудив негативне ставлення до кримських татар і закликав “громадян Кримської Татарії, особливо українців, не протидіяти, а навпаки, всіляко сприяти досягненню справедливих домагань кримських татар...”. На початку звернення до українського населення Криму мовилося про те, що “УГС уже не раз наголошувала, що супроти Татарського Криму вона стоїть на засадах вересневої (1918 р.) угоди між Кримським урядом і урядом Української держави. Згідно з цією угодою Крим входив до складу України на правах конфедераційної вільної держави із власною кримськотатарською адміністрацією, військом, поліцією, мовою, освітою, маючи постійного представника при Раді Міністрів України. Але, якщо кримські татари бажають жити окремо, то УГС визнає за ними право на цілковиту незалежність...”¹²²⁴.

УГСівці також зразу розгорнули співпрацю з кримськотатарськими організаціями і координували з ними свої дії. Так, спільно з кримськими татарами були сплановані акції на 10 грудня 1988 р., що присвячувалися 40-річчю прийняття ООН “Загальної декларації прав людини”¹²²⁵.

---

¹²²³ Камінський А. На перехідному етапі. “Гласність”, “перебудова” і “демократизація” на Україні / А.Камінський. – Мюнхен: Вид-во М.Баб’юка, 1990. – С.352.

¹²²⁴ Камінський А. На перехідному етапі. “Гласність”, “перебудова” і “демократизація” на Україні / А.Камінський. – Мюнхен: Вид-во М.Баб’юка, 1990. – С.357.

¹²²⁵ Доповідна КДБ УРСР Першому секретарю ЦК КПУ В.Щербицькому щодо зриву акцій присвячених 40-річчю прийняття Декларації ООН про права людини // ГДА СБУ, ф.16 (Таємне діловодство ВЧК-КДБ), оп. 14 (1990 р.), спр.6. – Арк.155.

З УГС солідаризувалися ще ряд організацій – “Міжнаціональний комітет захисту політичних ув’язнених”, Українська асоціація незалежної творчої інтелігенції, Комітет захисту Української католицької церкви (м.Львів); Український культурологічний клуб, Український демократичний союз (м.Київ)¹²²⁶.

5 серпня 1989 р. у м. Львові відбулася розмова між першим секретарем міськкому партії В.Волковим і представниками УГС В.Чорноволом, М.Горинем і Б.Горинем. Обидві сторони знайшли спільну мову в питаннях республіканського госпрозрахунку, усунення міжнаціональних конфліктів, потребі зняття напруження між громадськістю і владою. Одночасно В.Чорновіл висловив ідею про своєрідний федеративний устрій Радянської України, яка б складалася з регіональних формувань, приміром: Поділля, Волинь, Таврія, Полісся, Галичина, Буковина – за прикладом штатів у США чи земель у ФРН. Така господарська й адміністративна структура, на його думку, сприяла б розвитку продуктивних сил і відповідала б також етнічним і психологічним особливостям різних регіонів України¹²²⁷.

Уже в квітні 1990 р. з’їзд Української гельсінської спілки ухвалив рішення про перетворення її в Українську республіканську партію (УРП). Вона засудила комуністичну ідеологію, висловилася за націоналізацію власності КПРС в Україні. Головною своєю метою УРП проголосила створення Української незалежної соборної держави¹²²⁸.

На момент установчого з’їзду партія мала 28 філій, 19 осередків, загальна кількість членів УГС сягнула 2300. Не було філій тільки у трьох областях – Кіровоградській, Херсонській та Черкаській. До УГС, крім українців, входили

---

¹²²⁶ Довідка КДБ УРСР “Про самодіяльні угруповання негативного спрямування” // ГДА СБУ, ф.16 (Таємне діловодство ВЧК-КДБ), оп. 14 (1990 р.), спр.8. – Арк.176-183; Інформаційне повідомлення Першому секретарю ЦК КПУ В.Щербицькому про процеси серед учасників так званого “Українського культурологічного клубу” // ГДА СБУ, ф.16 (Таємне діловодство ВЧК-КДБ), оп. 14 (1990 р.), спр.5. – Арк.178-180.

¹²²⁷ Камінський А. На перехідному етапі. “Гласність”, “перебудова” і “демократизація” на Україні / А.Камінський. – Мюнхен: Вид-во М.Баб’юка, 1990. – С.361.

¹²²⁸ Гдичинський Б.П. Державний устрій України: політико-історичний аспект / Б.П. Гдичинський. – Чернівці: Рута, 2007.–С.56.

росіяни, євреї, білоруси, угорці¹²²⁹. Після довгих зволікань УРП першою в Україні в листопаді 1990 р. була зареєстрована як політична партія¹²³⁰.

У документах, прийнятих установчим з'їздом УРП, підкреслювалося, що “свій організаційний родовід вона починає з “Української громадянської групи сприяння Гельсінських угод” (1976-1988) і “Української Гельсінської спілки” (1988-1990)¹²³¹.

У прийнятій програмі УРП чітко висловилося за створення Української незалежної соборної держави як неодмінної умови політичного, економічного й культурного відродження, консолідації та самопоступу народу України, піднесення його добробуту, утвердження демократичного ладу і розвитку громадянського суспільства, виведення з міжнародної ізоляції на гідне місце серед вільних народів світу¹²³².

У національному питанні програма УРП передбачала “рівність перед законом усіх громадян України незалежно від походження та національності”, державні гарантії на національно-культурну автономію усіх національних громад, право кримських татар на повернення в організованому порядку до Криму і на політичну автономію в складі України¹²³³.

На установчому з'їзді активіст УРП Є.Пронюк ще більше деталізував національне питання в програмі партії. Він зазначив: “у нашій партійній лексиці нема виразу “національні меншини”, як нема менших народів-братів, усі народи однаково рівні”¹²³⁴.

Лідер Української республіканської партії Л.Лук'яненко виступав як категоричний противник федеративного устрою України і двомовності в окремих районах. Він вважав, що в результаті “нашої нещасної долі, потрапили під чотири окупації... Це приводило до роз'єднання великої української нації. Сьогодні нам потрібен період національної консолідації”. Що стосується росі-

¹²²⁹ ЦДАГО України, ф.271, оп.1, спр.3. – Арк.10.

¹²³⁰ Ейсмонт В. Українська республіканська партія 1990-1994. Дати, події, факти / В. Ейсмонт. – К.: Укр. республіканська партія, 1994.–С.6.

¹²³¹ Гарань О.В. Убити дракона (З історії Руху та нових партій України) / О.В. Гарань. – К.: Либідь, 1993. –С.96.

¹²³² Бойко О.Д. Україна в 1985-1991 рр.: основні тенденції суспільно-політичного розвитку: Монографія / О.Д. Бойко. – К.: ІПіЕНД, 2002. – С.175.

¹²³³ ЦДАГО України, ф.271, оп.1, спр.4. – Арк.3.

¹²³⁴ ЦДАГО України, ф.271, оп.1, спр.3. – Арк.32.

ян, євреїв, білорусів та інших національностей, то їм політик надавав право на культурно-національну автономію¹²³⁵. Проте лідери УРП визнавали, що “проблеми Східної України мають стати центральними в нашій діяльності”¹²³⁶.

Л.Лук’яненко вважав, що для удосконалення методів законотворчості більш відповідала б двопалатна структура побудови вищого законодавчого органу України. Водночас утворення в складі Верховної Ради України двох палат відповідало б давній українській традиції (козацтво скликало або “Велике коло”, або “Мале коло”) і сучасному досвіду демократичних держав. Проте політик виступав проти створення Верхньої палати (Малого кола) через призначення до неї людей обласними радами, що він не вважав демократичним процесом¹²³⁷.

Відзначимо, що партія одразу після створення розгорнула діяльність у справі об’єднання країни. Ще на засіданні проводу УРП 9 жовтня 1990 р. з ініціативи Л.Лук’яненка було прийнято рішення встановити шефські зв’язки між західними організаціями УРП і східними і розіслати лист головам організацій УРП з рекомендаціями щодо цього питання¹²³⁸.

Для національно-просвітньої праці в східних і південних областях України рішенням Ради УРП від 17 листопада 1990 р. за галицькими організаціями було закріплено кураторство над організаціями інших областей. Так, активізацією українського відродження в Донецькій і Луганській областях опікувалися Червоноградська організація Львівської області, а за Кримом, Миколаївською, Одеською областями були закріплені організації Тернопільської області¹²³⁹.

На хвилі релігійного і національного відродження виникла громадська організація Український християнсько-демократичний фронт, офіційна дата

---

¹²³⁵ Лук’яненко Л. Не злоба, а любов рухає мною вперед / Л. Лук’яненко // Молода Галичина. – Львів, 1991. – 12 листопада. – С.1.

¹²³⁶ Гарань О.В. Убити дракона (З історії Руху та нових партій України) / О.В. Гарань. – К.: Либідь, 1993. – С.99.

¹²³⁷ Лук’яненко Л. Здійснюють розумом та волею. Історичні традиції і нова конституція України / Л. Лук’яненко // Літературна Україна. – К., 1991. – 30 травня. – С.3.

¹²³⁸ ЦДАГО України, ф.271, оп.1, спр.6. – Арк. 5.

¹²³⁹ ЦДАГО України, ф.271, оп.1, спр.5. – Арк.24.

народження якого – 1 листопада 1988 р. Саме цього дня під прапором християнських демократів стало перших 365 членів УХДФ.

13 січня 1989 р. УХДФ у м. Львові провів установчий з'їзд уже як партія. У програмі партії “відразу задекларували чіткий курс на самостійність України, котрий став основою локальних програм, що стосувалися економіки й екології, культури і духовного відродження, соціального захисту і проблем селянства, моралі та етики”¹²⁴⁰.

У лютому 1989 р. в м. Києві була створена “Українська народно-демократична ліга” (УНДЛ), яка виникла на основі “Української демократичної спілки” (УДС).

У свою чергу УДС свою діяльність розпочала в 1988 р. і підтримувала тісні зв'язки з загальносоюзним “Демократичним союзом”. Ідеологія УДС базувалася на принципах християнської моралі і засадах правової демократії. У програмі об'єднання мовилося про реальне право на агітацію й пропаганду за відокремлення УРСР від Радянського Союзу і відновлення кримськотатарської автономії. Переформатування УДС на УНДЛ на установчій конференції в м. Ризі 24-25 червня 1989 р. означало її помітну політизацію і перетворення в політичну партію¹²⁴¹.

У квітні 1990 р. у Львові також відбулися установчі збори двох праворадикальних організацій: об'єднання “Державна самостійність України” (ДСУ) та Української християнсько-демократичної партії¹²⁴².

Очолив ДСУ один із засновників Української гельсінської групи колишній політв'язень І.Кандиба. Восени 1990 р. в об'єднанні налічувалось близько 300 членів. У назві організації, її програмних документах слово “партія” було відсутнім, але, на думку І.Кандиби, ДСУ слід було розглядати як партію, що базується на ідеології ОУН¹²⁴³.

---

¹²⁴⁰ Три повстання Січків: У 2 т. Т.2: Спогади. Інтерв'ю. Листи / Харківська правозахисна група; Редактор-упорядник В.В. Овсієнко. – Харків: Фоліо, 2004. – С.222-223.

¹²⁴¹ Камінський А. На перехідному етапі. “Гласність”, “перебудова” і “демократизація” на Україні / А.Камінський. – Мюнхен: Вид-во М.Баб'юка, 1990. – С.471-472.

¹²⁴² Гарань О.В. Убити дракона (З історії Руху та нових партій України) / О.В. Гарань . – К.: Либідь, 1993. –С.96.

¹²⁴³ Гарань О.В. Убити дракона (З історії Руху та нових партій України) / О.В. Гарань. – К.: Либідь, 1993. – С.122.

В “Інформації про створення Всеукраїнського політичного об’єднання Державна самостійність України” кінцевою метою об’єднання проголошувалося – “вихід України з СРСР, побудова Самостійної Соборної Української Держави мирним демократичним шляхом”¹²⁴⁴.

Інша праворадикальна Українська національна партія формально могла вважатися першою з нових політичних партій. Вона провела свій установчий з’їзд у Львові в жовтні 1989 р. Однак на кінець 1990 р. в партії налічувалося всього 150 членів. Партія виступала за “відновлення УНР в етнічних кордонах”, за приватну власність і “приватну зброю” як гаранта безпеки громадян¹²⁴⁵.

Натомість наприкінці 1988 р. київські письменники і науковці Інституту літератури імені Т.Г.Шевченка АН УРСР, зазначаючи, що в республіці доволі відчутною є дія гальмівних сил, майже не зачеплені bastiони адміністративно-командної системи, що широкі маси недостатньо залучаються до контролю за діяльністю радянських і господарських органів, виступили з ініціативою створення Народного руху¹²⁴⁶.

Проект програми Руху вперше за підписами ініціативних груп Київської організації Спілки письменників України та Інституту літератури АН УРСР було надруковано в “Літературній Україні” 16 лютого 1989 р. У “Загальних принципах” зазначалося, що Рух рішуче протистоятиме будь-яким спробам асимілювати національні меншості в Україні, сприятиме розвитку культури й освіти кожної з них, а в місцях компактного проживання – адміністративно-господарському самоврядуванню. Одночасно в проекті програми стверджувалося, що Рух вважає першим і невідкладним кроком у розв’язанні назрілих питань національно-культурного відродження надання українській мові статусу державної мови в УРСР¹²⁴⁷.

---

¹²⁴⁴ Національні процеси в Україні: історія і сучасність. Документи і матеріали. Довідник. У 2 ч. / Упоряд.: І.О. Кресіна, В.Ф. Панібудьласка; За ред. В.Ф. Панібудьласки. – К.: Вища школа, 1997. – Ч.2. – С.562.

¹²⁴⁵ Гарань О.В. Убити дракона (З історії Руху та нових партій України) / О.В. Гарань. – К.: Либідь, 1993. – С.119.

¹²⁴⁶ Камінський А. На перехідному етапі. “Гласність”, “перебудова” і “демократизація” на Україні / А.Камінський. – Мюнхен: Вид-во М.Баб’юка, 1990. – С.143.

¹²⁴⁷ Гарань О.В. Убити дракона (З історії Руху та нових партій України) / О.В. Гарань. – К.: Либідь, 1993. –С.28-29.

8-10 вересня 1989 р. відбувся установчий з'їзд Руху (НРУ). На ньому була прийнята доопрацьована програма організації. Зокрема, у розділі “Національне питання” йшлося вже тільки про національно-культурну автономію (можливість національно-територіальної автономії, очевидно, розглядалась як потенційна загроза цілісності України)¹²⁴⁸.

На установчому з'їзді Рух серед головних засад своєї діяльності, поряд з обстоюванням інтересів розвитку української національної культури та української державності, визначив боротьбу з будь-яким насильством та дискримінацією в національних відносинах, підтримку прагнень представників кожного з народів, що проживають на території УРСР, до національно-культурного самовизначення, виступив за інтернаціоналізм та взаємозбагачення культур. Засновники Руху вважали, що реальним має бути право національних меншин відкривати школи чи класи рідною мовою, пропагувати духовні цінності свого народу¹²⁴⁹.

За словами А.Камінського, головним гаслом на з'їзді був заклик до єдності. Він зазначав, що “народжувалася якісно нова спільність, нова дружба між людьми, які не хочуть ворогувати, як би не намагалася партократія таку ворожнечу спровокувати”¹²⁵⁰.

Відзначимо, що уже в процесі підготовки Установчого з'їзду Руху оргкомітет попереджали, що є спроби “розмити Рух зсередини”, створити в Русі Інтерфронт зусиллями делегатів зі Сходу і Півдня України¹²⁵¹.

Значну увагу НРУ приділяв святкуванню Дню Соборності України. Для відзначення Дня Соборності України в 1990 р. Рух пропонував скликати спеціальну сесію Великої Ради Руху, організувати живий ланцюг від Львова до Києва як символ єдності українського народу, провести мітинг-маніфестацію в м. Києві і пропагандистську кампанію¹²⁵².

---

¹²⁴⁸ Гарань О.В. Убити дракона (З історії Руху та нових партій України) / О.В. Гарань. – К.: Либідь, 1993. –С.56.

¹²⁴⁹ ЦДАГО України, ф.270, оп. 1, спр.5. – Арк.2, 17.

¹²⁵⁰ Камінський А. На перехідному етапі. “Гласність”, “перебудова” і “демократизація” на Україні / А.Камінський. – Мюнхен: Вид-во М.Баб'юка, 1990. – С.263.

¹²⁵¹ ЦДАГО України, ф.270, оп. 1, спр.3.. – Арк. 72.

¹²⁵² ЦДАГО України, ф.270, оп.1, спр.95. – Арк.1-2.

13 січня 1990 р. на третій сесії Великої Ради Руху було ухвалено рішення вважати 22 січня Днем соборності України – єдності її народу та держави і всіх українських земель. Було запропоновано Верховній Раді визнати 22 січня Днем Соборності України із занесенням цієї дати червоним числом до календаря¹²⁵³.

Натомість II Всеукраїнські Збори НРУ (25-28 жовтня 1990 р.) підтримали “право на національно-територіальну автономію для національних меншостей, що не мають своєї державності за межами України та національно-культурну автономію для всіх інших національностей”¹²⁵⁴.

II Всеукраїнські збори НРУ також рішуче засудили “шовіністичні сепаратистські намагання партократичної номенклатури відокремити Крим від України у нестримному прагненні до підписання нового Союзного договору, всупереч положенням Декларації про державний суверенітет України, Гельсінським угодам”¹²⁵⁵. Рухівці вважали, що комуністичні керівники Кримської області ігнорують інтереси репресованого кримськотатарського населення і чинять шалену протидію його поверненню на історичну Батьківщину, а також роздмухують в ЗМІ антитатарські й антиукраїнські настрої. Збори звернулися до парламенту та уряду України з вимогою “забезпечити юридичні і матеріальні гарантії повернення до Криму кримськотатарського населення (із залученням до цієї справи винуватця кримськотатарського геноциду – центру) і визнали його право на створення татарської автономії у складі незалежної України...”¹²⁵⁶. Отже, представники НРУ в 1990 р. бачили в складі України татарську автономію, але не окреслювали її межі і статус на півострові інших національностей.

Відзначимо, що Народний рух України однозначно заявив: єдиною державною мовою в Україні має бути українська мова, тому виступив за поширення української мови в усі сфери життя, відродження й розвиток української

---

¹²⁵³ ЦДАГО України, ф.270, оп.1, спр.95. – Арк.4.

¹²⁵⁴ Другі Всеукраїнські збори Народного Руху України (25-28 жовтня 1990 року). Документи. – Ньюарк (Нью-Джерзі), 1991. –С.48.

¹²⁵⁵ Другі Всеукраїнські збори Народного Руху України (25-28 жовтня 1990 року). Документи. – Ньюарк (Нью-Джерзі), 1991. –С.64.

¹²⁵⁶ Другі Всеукраїнські збори Народного Руху України (25-28 жовтня 1990 року). Документи. – Ньюарк (Нью-Джерзі), 1991. –С.65.

національної культури, а також за створення умов для культурно-національного задоволення інтересів усіх етнічних спільнот, що живуть в Україні¹²⁵⁷.

Крім того, Рух докладав всіх зусиль, щоб налагодити плідний діалог з регіонами, заселеними переважно російськомовним населенням. Національну терпимість НРУ до російськомовних громадян у своїй доповіді на Всеукраїнських Зборах НРУ в жовтні 1990 р. задекларував І. Драч: “Ми не вважаємо, що українець, який розмовляє по-російськи, автоматично втрачає національність, якщо навіть змінив запис у 5-ій графі. Тим більше не може він стати ворогом рідного народу”¹²⁵⁸.

Для покращення стосунків з Донецьким регіоном письменник пропонував звернути увагу шахтарів, що промисловість Донбасу після війни відбудовувала вся Україна, і занепашену комуністами вугільну промисловість “Україна знову готова відбудувати разом з тим вже добровільно, але зробити успішно це можна лише тоді, коли уряд України не буде лише главком московського уряду...”¹²⁵⁹.

На II Всеукраїнських зборах Руху також було прийнято звернення “До громадян України, які вважають російську мову своєю рідною”. У ньому зазначалося: “ми хочемо, щоб в сонячній Україні всім національностям жилося добре”, лунали заклики всім об’єднатися в спільному русі “за незалежну демократичну суверенну Українську державу”¹²⁶⁰.

НРУ також активно захищав Україну від спроб територіальних претензій зі сторони держав-сусідів. У відповідь на заяви окремих політиків про перегляд кордонів, які з’явилися після проголошення Акту про незалежність України 27 серпня 1991 р. НРУ виступає з закликом до керівництва Російської Федерації утриматися від територіальних претензій¹²⁶¹.

---

¹²⁵⁷ Шановська О.А. Діяльність Народного Руху України з розробки національної програми та практичного втілення її в процесі державотворення (1989-1996 рр.): автореф. дис. на здобуття наук. ступеня канд. іст. наук: спец. 07.00.01 “Історія України” / О.А.Шановська. – Одеса, 2003. – С.11.

¹²⁵⁸ Драч І. Політична ситуація на Україні і завдання Руху (Доповідь на Всеукраїнських зборах Народного Руху України) / І. Драч // Галичина. – Івано-Франківськ, 1990. – 31 жовтня. – С.4.

¹²⁵⁹ Драч І. Політична ситуація на Україні і завдання Руху (Доповідь на Всеукраїнських зборах Народного Руху України) / І. Драч // Галичина. – Івано-Франківськ, 1990. – 31 жовтня. – С.4.

¹²⁶⁰ ЦДАГО України, ф.270, оп.1, спр.85. – Арк.30.

¹²⁶¹ ЦДАГО України, ф.270, оп. 1, спр.112. – Арк.9.

На сесії Великої Ради Руху в Хусті наприкінці березня 1990 р. І.Драч і Д.Павличко заявили про намір створити Демократичну партію¹²⁶². Важливим кроком до формування Демократичної партії України стала публікація в кінці травня 1990 р. “Маніфесту ДемПУ”.

У Маніфесті зазначалося, що “самостійна українська держава – об’єктивна потреба і світового і внутрішнього (щодо СРСР) суспільного прогресу”. У галузі національного життя і національних стосунків зазначалося, що ДемПУ “своєю діяльністю творитиме атмосферу національної згоди, взаєморозуміння, взаємоповаги і співробітництва, захищатиме справедливі національні інтереси людей будь-якої етнічної групи”¹²⁶³.

Ініціатори утворення партії проголосили ідею унітарного державного устрою України з широкими повноваженнями суб’єктів територіального самоуправління, вважаючи недопустимим федералізацію Української держави¹²⁶⁴.

22 вересня 1990 р. у м. Тереховля на спільному засіданні підготовчого комітету й уповноважених від областей було затверджено проект статуту Демократичної партії України, який діяв до її першого з’їзду. Учасники засідання проголосили 22 вересня датою заснування ДемПУ. Установчий з’їзд демократів відбувся в Києві 15-16 грудня 1990 р.¹²⁶⁵.

В установчих зборах ДемПУ активну участь взяли представники Півдня і Сходу України. У виступі делегат від Донеччини В.Суярко заявив: “тільки гнучка політика, яка б враховувала всі особливості різних регіонів, дасть нам можливість досягти нашої головної мети – побудови самостійної демократичної України”¹²⁶⁶.

У програмових засадах, затверджених установчим з’їздом 16 грудня 1990 р., основними принципами майбутньої політичної системи Демократична

---

¹²⁶² Гарань О.В. Убити дракона (З історії Руху та нових партій України) / О.В. Гарань. – К.: Либідь, 1993. – С.89.

¹²⁶³ ЦДАГО України, ф.272, оп. 1, спр.1.–Арк.4.

¹²⁶⁴ Гдичинський Б.П. Державний устрій України: політико-історичний аспект / Б.П. Гдичинський. – Чернівці: Рута, 2007. – С.86.

¹²⁶⁵ Гарань О.В. Убити дракона (З історії Руху та нових партій України) / О.В. Гарань. – К.: Либідь, 1993. – С.155.

¹²⁶⁶ ЦДАГО України, ф.272, оп. 1, спр.4. – Арк.72.

партія України визначала поряд зі свободою людини, рівністю, демократією і соборністю. У зміст цього терміну демократи вкладали те, що “Українська самостійна держава становить єдину та неподільну цілісність”¹²⁶⁷.

Патріотично налаштована партія в умовах загострення децентралістських настроїв у країні на початку 90-х рр. виступала категорично проти активізації антиукраїнських сепаратистських сил у деяких регіонах України. Ще 19 листопада 1990 р. оргкомітет Демократичної партії України виступив з заявою “Про ситуацію в Україні”, в якій засудив “лояльне ставлення імперської більшості до антиукраїнських сепаратистських ідей про так звані “Новоросію” і Донецько-Криворізьку республіку”¹²⁶⁸. На думку демократів, це робилося для дестабілізації політичного становища в республіці, паралізації демократичної опозиції і втримання України в складі СРСР¹²⁶⁹.

Після заяв ряду російських політиків, що містили територіальні претензії до України, ДемПУ ухвалою від 1 вересня 1991 р. “Про суспільно-політичну ситуацію в Україні і завдання ДемПУ” виступила за територіальну цілісність і непорушність кордонів України. Одночасно партія задекларувала, що у незалежній Україні “повинні бути гарантовані демократичні права людей всіх національностей, забезпечені їхні національні потреби”¹²⁷⁰.

22 жовтня 1991 р. Президія Національної ради Демократичної партії України звернулася з листом до Верховної Ради України, уряду, Генерального прокурора України, в якому зазначалося, що “дії сепаратистів створюють реальну загрозу цілісності України, що може призвести до небезпечного загострення міжнаціональних стосунків і поставити Україну на грань громадянської війни”¹²⁷¹.

У зверненні наголошено, що час застосовувати правові санкції “до людей, які зазіхають на територіальну цілісність нашої Батьківщини”. Творцями антидержавних тенденцій у Криму, на Закарпатті і в окремих південно-східних

¹²⁶⁷ ЦДАГО України, ф.272, оп. 1, спр.1. – Арк.23.

¹²⁶⁸ Про ситуацію в Україні. Заява оргкомітету Демократичної партії України // Галичина. – Івано-Франківськ, 1990. – 25 листопада. – С.4.

¹²⁶⁹ ЦДАГО України, ф.272, оп.1, спр. 8. – Арк.1-2.

¹²⁷⁰ ЦДАГО України, ф.272, оп.1, спр.5. – Арк.36.

¹²⁷¹ Сепаратисти погрожують Україні // Молода Галичина. – Львів, 1991. – 10 жовтня. – С.1.

областях стали, на думку авторів звернення, активні учасники серпневого заколоту, захисники інтересів компартійної номенклатури і російського імперського шовінізму¹²⁷².

25-27 травня 1990 р. розпочалося утворення Соціал-демократичної партії України на чолі з А.Носенком (на установчому з'їзді були присутні 99 делегатів з правом вирішального голосу). Для членів цієї партії був важливим новий земельний устрій України, який би дозволив самостійно враховувати на місцях специфічні особливості різних регіонів за умови загальної єдності території України¹²⁷³. Але вже наприкінці роботи з'їзд розколовся на правих (Соціал-демократична партія України) і лівих, що залишили за собою назву Об'єднана Соціал-демократична партія України¹²⁷⁴.

Ще однією заснованою на той час партією стала Українська селянсько-демократична партія. В її програмі підкреслювалося, що головною метою партії є побудова самостійної правової Української держави з пріоритетом загальнолюдських цінностей і моралі, де не буде монополії однієї партії над іншими, де влада буде обмежуватися конституційним устроєм, рамками парламентаризму. У проекті статуту, опублікованому в “Літературній Україні”, йшлося про “побудову Української народної держави демократичного централізму”¹²⁷⁵.

Відроджувалися в Україні також анархісти у формі “Конфедерації анархо-синдикалістів” у Харкові. У вересні 1989 р. з'явилося перше число їхнього друкованого органу “Набат”, в якому одним з лідерів анархістів І.Россохою було розкрито ставлення конфедерації до національного питання. Політик вимагав державного статусу для української мови і вважав необхідним “перетворення України на федеративну державу, на федерацію регіонів, які б мали широкі права самоврядування в політичній, економічній і культурній царинах, включно із сферою мови...”. З цієї позиції І.Россоха був прихильником визнання поруч з українською мовою ще інших “державних

¹²⁷² ЦДАГО України, ф.272, оп. 1, спр.41. – Арк.23.

¹²⁷³ ЦДАГО України, ф.1, оп. 32, спр.2768. – Арк.162.

¹²⁷⁴ Гарань О.В. Убити дракона (З історії Руху та нових партій України) / О.В. Гарань. – К.: Либідь, 1993. – С.104.

¹²⁷⁵ Гдичинський Б.П. Державний устрій України: політико-історичний аспект / Б.П. Гдичинський. – Чернівці: Рута, 2007. – С.56.

мов” у деяких регіонах – угорської на Закарпатті, румунської в Північній Буковині, російської на Слобожанщині (в тому числі і в Харкові) та в деяких інших регіонах з російським населенням¹²⁷⁶.

Влітку 1990 р. політичний спектр України стає дедалі різноманітнішим. З одного боку об’єднуються надрадикальні організації. З іншого – намагається гучно заявити про себе Українська духовна республіка.

У червні 1990 р. в Києві відбувся установчий з’їзд Української народно-демократичної партії, яка сформувалася на базі Української народно-демократичної ліги. В її програмних документах зазначалося, що “передумовою досягнення незалежності України можуть стати Громадянські комітети по відродженню Української держави та по скликанню на їх основі Конгресу громадян України”¹²⁷⁷.

Ця партія разом з Українською національною партією стали ініціаторами скликання 1 липня 1990 р. Української міжпартійної асамблеї (УМА)*. До її складу увійшли також нечисленна Республіканська партія України, представники радикального крила Української селянсько-демократичної партії, націоналістична фракція Спілки Незалежної Української Молоді (СНУМ), Комітет захисту Української католицької церкви, незалежна профспілка “Єдність” та ряд інших організацій.

Утворення закликала до безкомпромісної боротьби до того часу, поки під червоно-чорний прапор не стане “вся Україна від Сяну по Кавказ”. Одночасно партійне об’єднання проявляло ксенофобське ставлення до російського населення. Один з лідерів Української націоналістичної спілки О.Вітович у червні 1991 р. заявляв: “З москалями нема спільної мови, – застерігав

---

¹²⁷⁶ Камінський А. На перехідному етапі. “Гласність”, “перебудова” і “демократизація” на Україні / А.Камінський. – Мюнхен: Вид-во М.Баб’юка, 1990. – С.485.

¹²⁷⁷ Гарань О.В. Убити дракона (З історії Руху та нових партій України) / О.В. Гарань. – К.: Либідь, 1993. – С.120.

* Після прийняття 24 серпня 1991 р. Акта про незалежність України Українська міжпартійна асамблея перейменувалася на Українську Національну Асамблею.

С.Бандера. І ми живемо за його заповітом... Тих, для кого сучасні демократимоскалі стали друзями... сприймаємо за сміття. Вони не українці...”¹²⁷⁸.

Ще яскравіше була відображена позиція правих радикалів на мітингу, присвяченому 49-ій річниці проголошення незалежної держави у Львові в 1941 р. Той же політик виступив за створення “Української зверхдержави”, у якій “або москалі переможуть нас, або ми переможемо їх”. Не сприяло єдності країни проголошене радикалом гасло: “Україна для українців”, а також запевнення, що “ми ще доживемо до тих часів, коли останній московський окупант покине нашу землю”¹²⁷⁹.

29 червня 1991 р. у Львові відбулася V сесія УМА, присвячена 50-річчю Акту про відновлення Української держави. На сесії заступник Голови УМА Ю.Микольський закликав до безкомпромісної боротьби до того часу, поки під червоно-чорний прапор не стане “вся Україна від Сяну по Кавказ”¹²⁸⁰. Таке прагнення об’єднання українських земель в єдину державу, безсумнівно, викликало занепокоєння у національних меншин і використовувалося для критики антиукраїнськими силами.

Окремі радикальні українські націоналістичні політичні угруповання відмовлялися визнавати національні меншини в Україні, оскільки “культури цих груп насправді є культурами етносів, ойкумени яких лежать поза межами України, а тому є чужими для українців і їхньої держави. Про ті культури піклуються національні держави: Ізраїль – про єврейську, Росія – про російську, Болгарія – про болгарську”¹²⁸¹.

На думку радикалів, в Україні є лише одна національна меншина – кримські татари, але і про них “можемо говорити поки що в перспективі, оскільки кримські татари оселились у Криму лише 1240 р. і сьогодні становлять

---

¹²⁷⁸ Гарань О.В. Убити дракона (З історії Руху та нових партій України) / О.В. Гарань. – К.: Либідь, 1993. – С.182.

¹²⁷⁹ ЦДАГО України, ф.1, оп.32, спр.2772.–Арк.41.

¹²⁸⁰ Гарань О.В. Убити дракона (З історії Руху та нових партій України) / О.В. Гарань. – К.: Либідь, 1993. – С.182.

¹²⁸¹ Приходько Г. Українці в Україні: проблема теорії. Хто суверен в Україні: українці чи етнічні групи? / Г. Приходько // Державність. – 1996. – №2. – С.9.

переважну меншість усієї чисельності їхнього етносу сьогодні”¹²⁸². Права відстоювали необхідність асиміляції українським етносом іншоетнічних осіб, а державну підтримку культур інших націй розцінювали як “виштовхування іншоетнічних осіб з українського етносу”¹²⁸³.

19 серпня 1991 р. керівництво УМА закликала створити загони оборони України від ГКЧП. Так виникла Українська Народна Самооборона (УНСО). Відбулося об’єднання Української національної асамблеї як партії, УНС як “внутрішньої” партії та УНСО – як бойових загонів¹²⁸⁴.

Значну допомогу в організаційному становленні націоналістичного руху надавала західна політична еміграція. Ідея Української самостійної соборної держави була основною для політиків західної політичної еміграції впродовж всього періоду її існування. Проте, на жаль, вона не стала інтегруючою. Це пояснюється глибокими ідеологічними розходженнями між націоналістичними організаціями, які брали початок ще з 70-х років ХХ ст. Для посилення впливу на суспільні процеси в Україні кожна з них прагнула розбудувати сітку своїх націоналістичних організацій¹²⁸⁵.

Восени 1990 р. розпочинається структурування решти неформальних політичних організацій у політичні партії, відбуваються установчі партійні з’їзди. Новоутворювані партії приймають програмні документи, декларують бачення майбутнього країни, в тому числі погляди на державний устрій і місцеве самоврядування.

Партія зелених України (ПЗУ) в маніфесті, виголошеному 22 квітня 1990 р. Ю.Щербаком від імені оргкомітету ПЗУ, проголосила: “Наша мета – не поділ України на клаптики, не розбрат тих, хто живе на нашій землі, а об’єднання

---

¹²⁸² Приходько Г. Українці в Україні: проблема теорії. Хто суверен в Україні: українці чи етнічні групи? / Г. Приходько // Державність. – 1996. – №2. – С.8.

¹²⁸³ Приходько Г. Українці в Україні: проблема теорії. Хто суверен в Україні: українці чи етнічні групи? / Г. Приходько // Державність. – 1996. – №2. – С.9.

¹²⁸⁴ Лупиніс А. Бунт має рацію (Політичний заповіт) / А.Лупиніс. – Чернігів: МПП “Факел”, 2004. – С.230.

¹²⁸⁵ Бусленко В. Специфіка становлення націоналістичних структур в західному регіоні України на початку 90-х років ХХ ст. / В. Бусленко // Ідеологія українського націоналізму на сучасному етапі розбудови Української держави. Матеріали міжнародної наукової конференції Івано-Франківськ, 12-13 жовтня 2006 р. – Івано-Франківськ: Місто НВ, 2006. – С.44.

всіх громадян України і тих, хто живе поза її межами, навколо зеленого прапора нашої партії...”¹²⁸⁶.

28-30 вересня 1990 р. в Києві відбувся Установчий з'їзд Партії зелених України. В його роботі взяли участь 106 делегатів із 144 очікуваних. Серед них народні депутати СРСР Ю.Щербак (м. Київ), Л.Сандуляк (м. Чернівці), В.Гончаров (м. Єнакієво). З'їзд обрав лідером партії Ю.Щербака і 9 співголів з різних регіонів України¹²⁸⁷.

Заявляючи про себе як принципово антивоєнну партію, ПЗУ виступила за заборону вироблення та розміщення ядерної й інших видів зброї масового знищення, усунення всіх форм мілітаризму з громадського життя, розпуску воєнних блоків і проголошення нейтралітету України. Вихідними цілями політичної боротьби поряд з “демонтажем тоталітарної радянської імперії”, “становленням самостійності республіки Україна” проголошувалося “відновлення історичних традицій федеративного устрою України”¹²⁸⁸.

Виступаючи за незалежний статус України, зелені вважали за необхідне провести децентралізацію влади шляхом передачі максимуму управлінських функцій від центральних органів муніципалітетам, поступового переходу до місцевого громадського самоврядування, обов'язкової виборності керівних органів влади всіх рівнів¹²⁸⁹.

Створювались також політичні партії, перспективи розвитку яких залежали від стану певних підприємницьких структур. Так, 22 вересня 1990 р. за ініціативою голови кооперативу “Олімп” народного депутата УРСР Л.Табурянського у м. Дніпропетровську відбувся Установчий з'їзд Народної партії України.

---

¹²⁸⁶ Телешун С. Державний устрій України: проблеми політики теорії і практики / С. Телешун. – Івано-Франківськ: Лілея-НВ, 2000. – С.50.

¹²⁸⁷ ЦДАГО України, ф.1, оп. 32, спр.2768. – Арк. 25, 27.

¹²⁸⁸ ЦДАГО України, ф.1, оп. 32, спр.2768. – Арк. 25.

¹²⁸⁹ Гдичинський Б.П. Державний устрій України: політико-історичний аспект / Б.П. Гдичинський. – Чернівці: Рута, 2007. – С.87.

Народна партія задекларувала себе як антикомуністична партія, яка прагнула побудувати мирним шляхом самостійну парламентську республіку, зберегти народ України, допомогти малозабезпеченим¹²⁹⁰.

24-25 листопада 1990 р. в приміщенні Київського політехнічного інституту відбувся Установчий з'їзд Ліберально-демократичної партії України (ЛДПУ). В його роботі взяло участь понад 50 осіб, в основному з міст Харкова і Києва. Метою партії ліберали задекларували створення ненасильницьким шляхом громадянського суспільства, становлення і розбудову суверенної Української держави на федеративних засадах¹²⁹¹. Але партія залишилася малочисельною¹²⁹².

Згідно з програмою ліберали виступали “за національно-культурну автономію, вільний розвиток мов та культур усіх національних груп в Україні”¹²⁹³. ЛДПУ була проти державного керування мовними процесами, але підтримувала відновлення історичної справедливості щодо української мови¹²⁹⁴.

Позиція Компартії України щодо політичної лінії в питаннях національно-державного устрою УРСР була відображена в рекомендаційній записці ідеологічного відділу ЦК Компартії України “Про протидію сепаратистським тенденціям в республіці” від 29 березня 1991 р.

У документі відзначалося, що унітарний устрій республіки найдоцільніший. Але, на думку комуністів, унітарність Української РСР не виключала можливості утворення в республіці національно-адміністративних формувань.

Задля протидії сепаратистським тенденціям у республіці ЦК Компартії рекомендувалося здійснити наступні заходи:

1) Обговорити питання збереження територіальної цілісності республіки на засіданні депутатської більшості Верховної Ради України, врахувати їх в роботі над проектами нової Конституції УРСР і Конституції Кримської АРСР;

¹²⁹⁰ ЦДАГО України, ф.1, оп. 32, спр.2768. – Арк. 12.

¹²⁹¹ ЦДАГО України, ф.1, оп. 32, спр.2768. – Арк. 151.

¹²⁹² Гарань О.В. Убити дракона (З історії Руху та нових партій України) / О.В. Гарань. – К.: Либідь, 1993. – С.152.

¹²⁹³ Національні процеси в Україні: історія і сучасність. Документи і матеріали. Довідник. У 2 ч. / Упоряд.: І.О. Кресіна, В.Ф. Панібудьласка; За ред. В.Ф. Панібудьласки. – К.: Вища школа, 1997. – Ч.2. – С.593.

¹²⁹⁴ Національні процеси в Україні: історія і сучасність. Документи і матеріали. Довідник. У 2 ч. / Упоряд.: І.О. Кресіна, В.Ф. Панібудьласка; За ред. В.Ф. Панібудьласки. – К.: Вища школа, 1997. – Ч.2. – С.593.

2) Підготувати і внести на розгляд Верховної ради УРСР як законодавчу ініціативу ЦК проект закону про національні меншості в УРСР;

3) Доручити Закарпатському, Кримському, Одеському і Чернівецькому обкомам партії вивчити громадську думку щодо створення національних адміністративно-територіальних одиниць і в разі необхідності внести відповідні пропозиції в органи державної влади;

4) Розглянути на засіданні Комісії ЦК Компартії України з питань міжнаціональних відносин соціально-політичні аспекти відтворення Кримської АРСР;

5) Звернути увагу комуністів-керівників Ради Міністрів УРСР про необхідність прискорити створення державного механізму управління міжнаціональними процесами в республіці, а також ширше задовольняти соціально-культурні інтереси національних груп, які проживають на території України;

6) Зорієнтувати з цього питання обкоми партій для врахування в роз'яснювальній, масово-політичній роботі на місцях та організації в залежності від конкретних умов ефективної протидії сепаратистським настроям;

7) Опублікувати в республіканській партійній пресі серію матеріалів про національно-державний устрій УРСР, забезпечення національно-культурних запитів населення України, діяльність створених в республіці національно-культурних товариств, а також ставлення до міжнаціональних відносин нових політичних партій і рухів України¹²⁹⁵.

Українські комуністи докладали також зусиль до реформування КПРС. Так, 17-18 листопада 1990 р. в Академії суспільних наук при ЦК КПРС відбулася Всесоюзна конференція прихильників демократичних рухів у КПРС. Близько 13% загальної кількості делегатів склали представники Компартії України.

Прихильники Демплатформи виступили за трансформацію КПРС із авангардної в політичну партію лівої орієнтації, зміну її назви на “соціалістич-

---

¹²⁹⁵ ЦДАГО України, ф.1, оп.32, спр. 2969. – Арк.30-31.

ну” або “соціал-демократичну”. Замість принципу демократичного централізму пропонувався принцип демократичної єдності і самоуправління¹²⁹⁶.

Погляди комуністів, які готові були до змін, ілюструє виступ першого секретаря Івано-Франківського обкому Компартії України З.Куравського на засіданні Політбюро ЦК Компартії України 19 жовтня 1990 р. Він зазначав: “Народ піде за тією партією, яка відображає інтереси народу. А інтереси народу сьогодні такі: ...Україна самостійна...Якщо ми хочемо зберегти Компартію України. На другому етапі з’їзду, якщо ми не зробимо, щоб вона була... організаційно незалежною від ЦК КПРС, то все”¹²⁹⁷.

Відбувалися ідеологічні зсуви і в комсомольському середовищі. 27-28 жовтня 1990 р. під час позачергової конференції Львівської обласної організації ЛКСМ України перший секретар всеукраїнської організації С.Вовченко зазначив, що “республіканська комсомольська організація має діяти саме на рівні республіки, як державності, оскільки переконаний, що Україна була, є і, вірю, буде єдиною соборною державою”¹²⁹⁸.

У кінці 1990 р. відбулася інституціоналізація частини членів КПРС, прогресивні погляди яких все більше розходилися з консервативним керівництвом Компартії. Установчий з’їзд Партії демократичного відродження України, що створювалася на базі учасників “Демплатформи в Компартії України”, відбувся 1-2 грудня 1990 р. 300 делегатів на ньому представляли всі області, крім Житомирської і Закарпатської області¹²⁹⁹. Новоутворена партія на чолі з В.Філенком вважала за свою мету “захищати право народу України перебудувати свою державу та її відносини з іншими державами”¹³⁰⁰. ПДВУ виступала з позицій громадянської злагоди, головне завдання вбачала в тому, щоб перетворити Україну на незалежну демократичну державу з ринковою економікою і соціальною захищеністю громадян; наголошувала на пріоритет-

¹²⁹⁶ ЦДАГО України, ф.1, оп. 32, спр.2895. – Арк.25.

¹²⁹⁷ ЦДАГО України, ф.1, оп. 11, спр. 2198. – Арк.158.

¹²⁹⁸ ЦДАГО України, ф.1, оп.32, спр.2751. – Арк.213.

¹²⁹⁹ ЦДАГО України, ф.1, оп. 32, спр.2768. – Арк.193.

¹³⁰⁰ Телешун С. Державний устрій України: проблеми політики теорії і практики / С. Телешун. – Івано-Франківськ: Лілея-НВ,2000. – С.50-51.

ності прав людини перед правами будь-якої соціальної чи національної спільності та пріоритетність прав народу перед правами держави¹³⁰¹.

У своїх програмних тезах ПДВУ визначала, що “враховуючи різноманітність етнокультурних, економічних і екологічних умов у різних регіонах України, партія вважає за доцільне перетворити її на федеративну республіку з широкою автономією країв (земель)”. Партія визнавала за компактно проживаючими етнічними групами право на національно-культурну автономію¹³⁰².

З’їзд прийняв звернення до народу України “Про наступ реакції в Україні”, де було засуджено залякування людей зі сторони КПУ приходом до влади екстремістів, майбутніми розправами над комуністами, поверненням до капіталізму, національними погромами, насильницькою українізацією. Особливо цинічним визнавалося використання історично сформованих відмінностей між регіонами України для вбивання клину між ними, для розпалювання взаємної неприязні і регіонально-сепаратистських настроїв¹³⁰³.

II з’їзд ПДВУ, що відбувся 29-30 червня 1991 р., визначив ключові положення “відродженців” з питань національно-державного будівництва: скасування державності Союзу, поява незалежних держав, створення на засадах принципів міжнародного права Співдружності суверенних держав, що не є ані державою, ані наддержавним утворенням, визначення України як президентської республіки з двопалатним парламентом, федералізація України (перетворення її в федерацію земель з автономією Криму)¹³⁰⁴.

У “Програмних принципах ПДВУ”, прийнятих на цьому з’їзді, було зазначено, що партія “вважає найбільш відповідною формою державного устрою для України – з урахуванням культурної, історичної та економічної своєрідності її регіонів – федеративну державу (федерацію земель з автономією Криму), а формою державного правління – президентську республіку з

---

¹³⁰¹ Нариси з історії суспільних рухів і політичних партій в Україні (XIX-XX ст.) / Малик Я.Й., Вол Б.Д., Гелей С.Д. та ін.: За заг. ред. Малик Я.Й. Навч. посібник. – Львів: Світ, 2001. – С.222.

¹³⁰² ЦДАГО України, ф.1, оп. 32, спр.2768. – Арк.200.

¹³⁰³ ЦДАГО України, ф.1, оп. 32, спр.2768. – Арк.193.

¹³⁰⁴ ДАІФО, ф.П-1, оп.1, спр. 5622. – Арк.164.

двопалатним парламентом, незалежним судом – в тому числі Конституційним, підвладним Президенту України і Уряду (Кабінету Міністрів) і розподілом повноважень між федеративними (республіканськими), земельними (обласними) органами влади і муніципальними (місцевими) органами самоврядування”¹³⁰⁵.

Ідеологи ПДВУ В.Філенко і А.Білоус бачили майбутній парламент двопалатним. На їх думку, саме в такій формі законодавчий орган сприяв би професіоналізму парламентарів (певні вікові і фахові обмеження) і враховував би регіональні особливості України (по 3 представники від областей і м. Києва)¹³⁰⁶.

Одночасно на II з’їзді ПДВУ було оприлюднено “Заяву організацій ПДВУ східних і південних областей України”, яка в умовах посилення консервативного крила загальносоюзного керівництва продемонструвала підтримку галичанам, буковинцям, волинянам зі сторони Східної і Південної України. “Народ України завжди жив дружно, дружно ми зустрінемо і будь-яку бандитську вилазку”, – звучало в тексті заяви. У випадку загрози вторгнення в Україну “Кремлівсько-Псковської дивізії і введення хоча б одного батальйону ОМОНУ зі Старої площі”, партійці, які “проживали в найбільш промислово розвинутих областях Європейської частини”, обіцяли зробити все, щоб “паралізувати економіку від Білого до Чорного морів”¹³⁰⁷.

Ставлення до українсько-російських відносин і майбутнього державного устрою України українських опозиційних партій знайшло відображення в прийнятій на громадсько-політичній конференції “Українсько-російські взаємини в суверенній Україні” у Львові 4 січня 1991 р. спільній ухвалі представників ПДВУ, УРП, Української селянської демократичної партії, ДемПУ, Української християнсько-демократичної партії, Руху, Соціал-демократичної партії України, Російського товариства імені О.Пушкіна, Російського культурного товариства імені О.Сахарова, Товариства Лева, Демократичної

¹³⁰⁵ ДАІФО, ф.П-1, оп.1, спр. 5622. – Арк.140.

¹³⁰⁶ Філенко В., Білоус А. Тернистий шлях від Декларації до Конституції / В. Філенко, А. Білоус // Голос України. – К., 1991. – 16 травня. – С.3.

¹³⁰⁷ ДАІФО, ф.П-1, оп.1, спр. 5622. – Арк.190.

спілки молоді Львівщини, Студентського братства м. Львова, Асоціації шанувальників української культури (м. Тернопіль)¹³⁰⁸.

Учасники конференції вважали, що в незалежній Україні інтереси російської громади забезпечить національно-культурна автономія, яка базуватиметься на засадах самоврядування за сприяння держави та вільного розвитку зв'язків з історичною Батьківщиною – Росією. Стосовно Криму представники політичних партій і громадських організацій вважали доцільною формою забезпечення інтересів всіх національних громад територіально-адміністративну автономію в складі України. На їх думку, рівноправна участь росіян у політичному, державному, господарському і культурному житті була необхідна для згуртування всіх творчих сил народу, для виведення із кризи і “подальшого розвитку нашої спільної Вітчизни – України”. Визначальним фактором вважалося “почуття солідарності громадян України незалежно від походження і соціального становища”¹³⁰⁹.

Позицію ПДВУ в питанні державного устрою України на конференції “Українсько-російські взаємини в суверенній Україні” висловив співголова республіканської координаційної ради партії С.Лилик: “Ми за ідею національно-культурної автономії російської та інших громад. Якщо говорити про Крим, то тут може бути і територіальна автономія. Ми сподіваємось, що на таких же правах буде розвиватись і українська громада в Росії”¹³¹⁰.

Утворення незалежної держави в грудні 1991 р. актуалізувало погляди політичних партій на державний устрій і статус місцевого самоврядування. Проте з 20 політичних партій, що існували в Україні на 1 січня 1992 р., лише 11 мали правовий статус. Загалом партії були нечисленними. Лише 3 з них (СПУ, ПЗУ, УРП) мали більше 10 тис. членів, деякі нараховували усього кількасот

---

¹³⁰⁸ Досягти українсько-російського консенсусу. Ухвала громадсько-політичної конференції “Українсько-російські взаємини в суверенній Україні” // За вільну Україну. – Львів, 1991. – 10 січня. – С.2.

¹³⁰⁹ ДАІФО, ф.П-1, оп.1, спр. 5639. – Арк.4.

¹³¹⁰ ДАІФО, ф.П-1, оп.1, спр. 5639. – Арк.8.

членів. Всього 4 політичні сили мали представництво в тодішній Верховній Раді України (СПУ, ДемПУ, ПДВУ, УРП)¹³¹¹.

Після здобуття Україною незалежності і обрання Л.Кравчука Президентом України більшість націонал-демократичних організацій відмовилися від конфронтації з владою і перейшли до конструктивної опозиції чи співпраці. Перехід націонал-демократичних партій з опозиційних позицій на засади співпраці з новообраним президентом України Л.Кравчуком яскраво розкрив напередодні III Всеукраїнських Зборів НРУ І.Драч в інтерв'ю кореспонденту агентства "РУХ прес" у лютому 1992 р. Зокрема, він зазначив: "формується щойно державність. І ця державність лише від Президента, який би він там не був. Той, хто підтримає державність, він мусить підтримати Президента"¹³¹².

Пізніше Л.Лук'яненко ще емоційніше пояснив перехід націонал-демократів на позиції співпраці з владою доктринальним гаслом – "ми приймемо комуністичну Україну, ми приймемо Україну будь-якого кольору, аби вона була незалежною державою"¹³¹³.

Юридично Рух залишався громадською організацією. Проте в 1992 р. з цією двоїстістю було покінчено: делегати IV з'їзду і Провід цієї організації офіційно проголосили себе політичною партією¹³¹⁴.

Однією з причин внутрішньорухівських суперечок у першій половині 90-х рр. ХХ ст. були розбіжності в політичних поглядах на унітарний чи федеративний устрій України. Вони виявилися на установчому з'їзді НРУ, а в подальшому посилювалися. Голова Руху В.Чорновіл спочатку відстоював ідею федеративного устрою України. Проте федеративний устрій політик бачив як ширше місцеве самоврядування з підпорядкуванням центру центральному уряду, і як легалізацію історичних країв¹³¹⁵.

---

¹³¹¹ Гдичинський Б.П. Державний устрій України: політико-історичний аспект / Б.П. Гдичинський. – Чернівці: Рута, 2007. – С.65.

¹³¹² ЦДАГО України, ф.270, оп.1, спр.127. – Арк.11.

¹³¹³ Лук'яненко Л. Національна ідея і національна воля / Л. Лук'яненко – К.: МАУП, 2003. – С.233.

¹³¹⁴ Гдичинський Б.П. Державний устрій України: політико-історичний аспект / Б.П. Гдичинський. – Чернівці: Рута, 2007. – С.65.

¹³¹⁵ Чорновіл В. Компартия фактично існує / В. Чорновіл // Літературна Україна. – К., 1991. – 19 вересня. – С.3.

З остаточним приходом до керівництва НРУ В.Чорновола частина його прихильників почала агітувати за земельний поділ, тоді як інші керівники Руху, зокрема І.Драч. М.Горинь, обстоювали принципи унітаризму. Кінець цьому протиборству настав у 1992 р., коли одноосібним лідером Руху став В.Чорновіл, а теоретики цієї організації в Концепції “Державотворення в Україні” зафіксували, що НРУ обстоює необхідність переглянути адміністративно-територіальний поділ, замінивши обласний на земельний, враховуючи специфіку регіонального розвитку. У той же час вони підтвердили свою прихильність до унітарного державного устрою на найближчу перспективу і заявили, що адміністративний поділ земельного типу не повинен автоматично спонукати до заміни державного устрою на федеративний¹³¹⁶.

Програма і статут НРУ згідно зі змінами і доповненнями винесеними за Ухвалою III Всеукраїнських Зборів 1 березня 1992 р. передбачала, що Рух виступає за демократичну правову державу, побудовану з урахуванням національно-історичних особливостей України. Одночасно Рух підтримував ідею непорушності теперішніх кордонів у Європі як запоруку мирного співіснування держав, виступав за цілісність Української держави. У питаннях місцевого самоврядування Рух виступав за пріоритет місцевої влади у вирішенні питань, віднесених до її компетенції¹³¹⁷.

НРУ виступав на підтримку національної політики Української держави, яка спрямовувалася на реалізацію права нації на самовизначення та права національно-територіальної автономії для національних меншостей, що не мають своєї державності за межами України, та національно-культурної автономії для всіх інших національностей і етнічних груп¹³¹⁸. Таким формулюванням рухівці вирішили дилему між національно-територіальною і національно-культурною автономією, яка фігурувала в їх попередніх програмових документах.

Рух також в чергове підтвердив позицію щодо підтримки кримськотатарського народу і зазначив, що будь-які державно-територіальні

---

¹³¹⁶ Томенко М.В. Самоозначення України: від історії до політики (державна стратегія сучасної України в контексті історичних традицій та світового досвіду). Монографія / М.В. Томенко. – К.: Заповіт, 1998. – С.189.

¹³¹⁷ ЦДАГО України, ф.270, оп. 1, спр.130. – Арк. 4.

¹³¹⁸ ЦДАГО України, ф.270, оп. 1, спр.130. – Арк. 6.

питання щодо Криму не можуть дістати справедливого розв'язання до повного повернення кримських татар на свою історичну Батьківщину¹³¹⁹.

У заяві III Всеукраїнських Зборів Руху “Про становище в Криму” від 1 березня 1992 р. звучала вимога розпустити Верховну Раду Криму, встановити на півострові постійне представництво Президента і президентське правління. І лише після забезпечення виконання в Криму законів України і відновлення прав кримськотатарського народу мало бути вирішено питання визначення статусу Криму¹³²⁰.

Однак у новій редакції Програми НРУ 1996 р. було зазначено, що Україну слід розглядати як унітарну державу з адміністративно-територіальним самоврядуванням¹³²¹.

Значну увагу НРУ приділяв проблемі захисту національних меншин в Україні. Так, 13 листопада 1993 р. Велика Рада НРУ ухвалила проект “Програмових засад національної політики НРУ” як платформу Руху з національного питання. У цьому документі визначалося, що Рух підтримує боротьбу кримськотатарського народу за своє самовизначення в межах своєї історичної Батьківщини – Криму і готовий надати йому в цьому всіляку підтримку за умови недоторканості принципу територіальної цілісності України. Крім того, рухівці вважали, що має бути відновлена історична справедливість стосовно всіх незаконно репресованих і депортованих з України етнічних груп та окремих громадян, розроблена і запроваджена програма допомоги українцям, що бажають повернутися на історичну Батьківщину¹³²².

Рух вважав, що перспективи розвитку української нації перебувають у прямій залежності від її здатності до відкритості для всіх, хто має потяг до українства, хто поділяє його політичні і духовні поривання.

Партія зайняла достатньо ліберальну позицію в питанні українізації країни. НРУ обіцяв рішуче протистояти штучній, а тим більше примусовій

¹³¹⁹ ЦДАГО України, ф.270, оп. 1, спр.130. – Арк.7.

¹³²⁰ ЦДАГО України, ф.270, оп.1, спр.129. – Арк.14-15.

¹³²¹ Адамович С.В. Ідея соборності в ідеології та діяльності Народного Руху України / С.В. Адамович // Народний Рух України: місце в історії та політиці: Матеріали VI Всеукраїнської наукової конференції 16-17 вересня 2005 р., м.Одеса. – Одеса: Астропринт, 2005. – С.14.

¹³²² ЦДАГО України, ф.270, оп. 1, спр.175. – Арк.8.

активізації будь-якої з тенденцій національного розвитку, створювати умови для еволюційного природно-історичного розвитку міжнаціональних відносин¹³²³.

Задля підтвердження своєї позиції в національному питанні НРУ пропонував власну схему впливу національних меншин на органи влади. Рух вважав за доцільне утворення механізму впливу зі сторони етнічних меншин на розробку правової бази національної політики та на хід її здійснення. Партія підтримувала право національних меншин на національні громадсько-культурні організації у формі общин і на утворення їх представницьких органів. При органах державного управління обласного, районного і міського рівнів мали бути утворені ради національних представників із консультативними дорадчими функціями¹³²⁴.

Політику української влади в Криму на початку і в середині 90-х рр. ХХ ст. В.Чорновіл назвав схожою на амебу, що “стихаючим пульсуванням реагує на зовнішні подразнення”¹³²⁵. Натомість уже в квітні 1992 р. фракція НРУ у Верховній Раді України зробила заяви з приводу захисту державної незалежності та розвитку подій довкола Криму та Чорноморського флоту з вимогами до Президента та Верховної Ради захистити державну незалежність й інтереси України¹³²⁶.

На III Зборах НРУ в 1992 р. було зроблено заяви “Про становище в Криму” і “За добросусідські взаємовигідні відносини України і Російської Федерації”. У векторі протидії зовнішньому впливу Росії на деструктивні процеси в Україні Рух сконцентрував увагу на питаннях викриття сепаратизму кримського керівництва, критиці політики поступок Президента України в переговорах з Росією відносно Чорноморського флоту й участі в проекті СНД.

---

¹³²³ ЦДАГО України, ф.270, оп. 1, спр.175. – Арк.7.

¹³²⁴ ЦДАГО України, ф.270, оп. 1, спр.175. – Арк.7-8.

¹³²⁵ Чорновіл В. Пульс української незалежності: Колонка редактора / В. Чорновіл / Вступ. Стаття та післямова Леся Танюка. – К.: Либідь, 2000. – С.46.

¹³²⁶ Мардаренко О.В. Українсько-російські відносини у політичній діяльності Народного Руху України (1989-1988 рр.): автореф. дис. на здобуття наук. ступеня канд. іст. наук: спец. 07.00.01 “Історія України” / О.В.Мардаренко. – Одеса, 2007. – С.11.

На з'їзді докорялося Росії за спокусу розіграти “кримську карту”, влаштування інсинуацій навколо Чорноморського флоту та створення української армії¹³²⁷.

Після сепаратистських рішень кримського керівництва у травні 1992 р. в Ухвалі Малої Ради НРУ “З приводу ситуації в Криму” від 9 травня 1992 р. було засуджено “...антидержавні дії сепаратистських сил у Криму, які виявилися в прийнятті документу про державну самостійність Криму і стали можливими, насамперед, завдяки позиції консервативної більшості Верховної Ради України та її тодішнього керівництва”, і звинувачено Президента та уряд України в ганебній безпорядності та безвідповідальності щодо очевидних фактів втручання у справи України з боку сусідньої держави¹³²⁸.

Рух вимагав від Президента України категоричних протестів через дипломатичні канали проти втручання Росії у внутрішні справи України, негайної реорганізації Кабінету Міністрів України, який повинен був очолити безпосередньо Президент, анулювання Верховною Радою України незаконного Акту про самостійність Криму, скасування призначеного на 2 серпня 1992 р. незаконного референдуму, розпуску тимчасової Верховної Ради Криму, введення на півострові президентського правління на період до обрання законної Верховної Ради Криму, притягнення до кримінальної відповідальності за антидержавну змову з метою порушення територіальної цілісності України організаторів незаконного акту, невідкладного запровадження інституту громадянства України, заборони діяльності партій і громадсько-політичних організацій, метою яких є порушення територіальної цілісності України¹³²⁹.

У заяві Малої Ради НРУ з приводу ситуації в Криму та Чорноморського флоту від 26 червня 1993 р. Рух звинуватив Президента в закулісних переговорах з Росією з поступками на її користь і створенням небезпечного

---

¹³²⁷ Мардаренко О.В. Українсько-російські відносини у політичній діяльності Народного Руху України (1989-1988 рр.): автореф. дис. на здобуття наук. ступеня канд. іст. наук: спец. 07.00.01 “Історія України” / О.В.Мардаренко. – Одеса, 2007. – С.11.

¹³²⁸ Мардаренко О.В. Українсько-російські відносини в програмі та політичній практиці Народного Руху України (1991–2004 роки) / О.В.Мардаренко // Народний Рух України: місце в історії та політиці: Матеріали VI Всеукраїнської наукової конференції 16-17 вересня 2005 р., м.Одеса. – Одеса: Астропринт, 2005. – С.95.

¹³²⁹ Мардаренко О.В. Українсько-російські відносини у політичній діяльності Народного Руху України (1989-1988 рр.): автореф. дис. на здобуття наук. ступеня канд. іст. наук: спец. 07.00.01 “Історія України” / О.В.Мардаренко. – Одеса, 2007. – С.12.

прецеденту виникнення російської власності та дислокації російських збройних сил на території України, що відкривало шлях до посилення сепаратистських тенденцій в інших регіонах держави¹³³⁰.

Після прийняття Верховною Радою Російської Федерації постанови від 9 липня 1993 р. з приводу статусу міста Севастополя Рух визнав ці дії як грубе порушення загальноновизнаних норм і принципів міжнародного права, відвертим втручанням у внутрішні справи України, посяганням на її територіальну цілісність і недоторканість її кордонів, грубим порушенням міжнародних зобов'язань, що виникають з членства Росії в ООН та двосторонніх українсько-російських угод, і вимагав від Президента України звернення до Ради Безпеки ООН¹³³¹.

У березні 1995 р., коли “рейтинг обраного всупереч Конституції України президента Криму близький до нуля, коли різко впав авторитет Верховної Ради Криму...”, В.Чорновіл пропонував ліквідувати незаконне президентство Криму, розпустити кримський парламент та Севастопольську міськраду, впровадити пряме президентське правління в Криму і Севастополі і розробити нові законопроекти про статус та вибори органів влади Криму. Лідер НРУ не заперечував і проти скасування самої територіальної автономії Криму, що мало супроводжуватися заходами викорінення організованої злочинності та збільшенням допомоги Криму¹³³².

Не менше уваги приділялося проблемі соборності України в програмових засадах і діяльності другої за впливовістю після Руху серед націонал-демократії Української республіканської партії. У програмі УРП, яка була затверджена на III з'їзді партії 1-2 травня 1992 р., зазначалося, що “УРП виступає за неподільність Української держави, її територіальну цілісність та недоторканість кордонів. УРП вважає унітарну державу з широкими

---

¹³³⁰ Мардаренко О.В. Українсько-російські відносини в програмі та політичній практиці Народного Руху України (1991–2004 роки) / О.В.Мардаренко // Народний Рух України: місце в історії та політиці: Матеріали VI Всеукраїнської наукової конференції 16-17 вересня 2005 р., м.Одеса. – Одеса: Астропринт, 2005. – С.95.

¹³³¹ Мардаренко О.В. Українсько-російські відносини у політичній діяльності Народного Руху України (1989-1988 рр.): автореф. дис. на здобуття наук. ступеня канд. іст. наук: спец. 07.00.01 “Історія України” / О.В.Мардаренко. – Одеса, 2007. – С.13.

¹³³² Чорновіл В. Пульс української незалежності: Колонка редактора / В. Чорновіл / Вступ. Стаття та післямова Леся Танюка. – К.: Либідь, 2000. – С.46.

повноваженнями суб'єктів територіального самоврядування за найбільш досконалу форму державного устрою України”¹³³³.

У праці “Національна ідея і національна воля” Л.Лук’яненко деталізував, що для республіканців “програмна мета соборності Української держави означає необхідність встановлення справедливих державних кордонів відповідно до історико-етнічних меж розселення української нації”¹³³⁴.

Натомість у виборчій платформі 1994 р. “Програма дій Української республіканської партії” республіканці деталізували власне бачення адміністративно-територіального устрою і місцевого самоврядування. УРП виступала за конституційне закріплення територіальної цілісності та неподільності Української держави; вважала за доцільне вивчити питання про зміну в майбутньому адміністративно-територіального поділу України в напрямі укрупнення адміністративно-територіальних одиниць, зокрема, з метою зменшення їх кількості й утворення повітів, ліквідації районного поділу міст. Це мало призвести до значного скорочення управлінського апарату та вагомої економії коштів (у містах з населенням понад 1 млн. жителів та містах, які займають велику площу, мерія могла б утворювати декілька префектур)¹³³⁵.

Місьцеве самоврядування, згідно з планами республіканців, мало здійснюватися через муніципальні (міські, повітові) ради та інші органи (повітову управу, мерію, префектуру, старостат). Вищу посадову особу повіту (повітовий староста), міста (мер) мали б обирати шляхом прямих виборів населення відповідної території строком на 4 роки.

Наявність сільських і селищних рад республіканці вважали недоцільним, замість них пропонувалося запровадити посаду сільського старости, який би обирався мешканцями села на 2 роки. Найважливіші питання місцевого значення мали б вирішуватися загальними зборами громади села.

Регіональне самоврядування мало б здійснюватися обласною (крайовою) Радою та органами, які вона б обирала, а також вищою посадовою особою обла-

---

¹³³³ ЦДАГО України, ф.271, оп. 1, спр.34. – Арк.20.

¹³³⁴ Лук’яненко Л. Національна ідея і національна воля / Л. Лук’яненко – К.: МАУП, 2003. – С.74.

¹³³⁵ ЦДАГО України, ф.271, оп. 1, спр.34. – Арк.24.

сті (краю). У свою чергу вища посадова особа області мала б обиратися прямими виборами і в межах своєї компетенції наділятися правом нормотворчої діяльності та правом тимчасового вето на нормативні акти обласної (крайової) ради.

Одночасно УРП визнавала доцільним для зміцнення виконавчої влади на перехідний період призначати уповноважених Президента України в областях, але за умови, що це здійснюватиметься тимчасово, на період до прийняття нової Конституції України і проведення нових виборів¹³³⁶.

У 1992 р. Провід УРП активно реагував на всі замахы російського імперіалізму на суверенітет України. Представники партії у Верховній Раді України виступали проти створення шовіністичною партократією Кримської територіальної автономії. Провід УРП виступав із принциповими заявами з приводу створення СНД, у справі Чорноморського флоту за вихід з СНД¹³³⁷.

В умовах загрози територіальній цілісності країни і критичної ситуації в Криму УРП прийняла рішення 17 травня 1992 р. провести по областях акції і пікетування під гаслами:

- а) за територіальну цілісність України;
- б) незаконність рішень Верховної Ради Криму;
- в) засудження злочинних і провокаційних дій Республіканського руху Криму;
- г) розпуск Верховної Ради Криму та введення прямого президентського правління;
- д) введення у Крим Національної гвардії;
- е) депортація з Криму незаконних озброєних формувань;
- є) вихід України з СНД;
- ж) відставка уряду В.Фокіна і формування уряду народної довіри;
- з) активне формування українського флоту;

---

¹³³⁶ ЦДАГО України, ф.271, оп. 1, спр.34. – Арк.24.

¹³³⁷ Ейсмонт В. Українська республіканська партія 1990-1994. Дати, події, факти / В. Ейсмонт. – К.: Укр. республіканська партія, 1994. – С.20.

і) встановлення дієвих кордонів і митниць з Росією¹³³⁸.

Спільна політична позиція щодо національно-державного устрою України УРП і Демократичної партії України була задекларована партіями 1 липня 1992 р. під час створення постійної коаліції між Демократичною партією України та УРП. Націонал-демократи відстоювали “унітарний державний устрій України з широкими повноваженнями суб’єктів територіального самоврядування, неприпустимість федералізації Української держави, оскільки в сучасних умовах федеративний устрій не відповідає національним інтересам України, загрожує її територіальній цілісності”¹³³⁹.

У липні-серпні 1992 р. з ініціативи УРП та ДемПУ було утворено Конгрес національно-демократичних сил (КНДС). До нового об’єднання увійшло 16 партій та громадських організацій, і серед першочергових завдань воно ставило також забезпечення унітарності України¹³⁴⁰.

У 1993-1994 рр. республіканці продовжували боротися з сепаратистськими тенденціями в Криму. Так, у липні 1993 р. УРП оприлюднила заяву, де засудила прийняття Верховною Радою Росії постанови про належність Севастополя Російській Федерації. На позачерговому з’їзді партії в квітні 1994 р. було прийнято ухвалу, яка задекларувала ставлення партії до подій антидержавного характеру в Криму та створення групи відвернення політичної кризи на півострові¹³⁴¹.

Крім того, обласні організації УРП взяли під патронат окремі кораблі українського флоту і надавали всіляку допомогу українським морякам. Республіканці організовували різноманітні просвітницькі акції в Криму¹³⁴², а в місцевих виданнях друкували матеріали з “гарячих точок” України (Крим,

---

¹³³⁸ ЦДАГО України, ф.271, оп. 1, спр.36. – Арк.29-30.

¹³³⁹ ЦДАГО, ф.272, оп.1, спр. 8. – Арк.22.

¹³⁴⁰ Ейсмонт В. Українська республіканська партія 1990-1994. Дати, події, факти / В. Ейсмонт. – К.: Укр. республіканська партія, 1994. – С.23.

¹³⁴¹ Ейсмонт В. Українська республіканська партія 1990-1994. Дати, події, факти / В. Ейсмонт. – К.: Укр. республіканська партія, 1994. – С.31, 36.

¹³⁴² ДАТО, ф.Р-3447, оп.1. спр.2. – Арк.29, 69.

Придністров'я, Донбас, Закарпаття), реагували політичними заявами на спроби антиукраїнського реваншу¹³⁴³.

У керівництва партії існувало також розуміння необхідності наукового дослідження проблеми роз'єднаності регіонів України. У січні 1994 р. теоретико-ідеологічним центром УРП був проведений круглий стіл на тему “Східна та Західна Україна: ментальне відчуження та шляхи його подолання”¹³⁴⁴.

В умовах початку виборчого процесу в 1994 р. УРП розглядала можливість зриву виборів з ціллю недопущення розвалу України. Така позиція партії була викликана боязню, що вибори голів облрад населенням області призведуть до того, що “свої “Мешкови” будуть і в Донецьку і в Херсоні”¹³⁴⁵. Фактично такі дії республіканців свідчили про реальну, а не декларативну опіку цілісністю країни.

Після загострення суспільно-політичної ситуації в Криму в результаті обрання в 1994 р. президентом Ю.Мешкова УРП 27 травня 1994 р. виступила зі спеціальним зверненням “До населення Криму”. У ньому жителів півострова закликали “зробити усе можливе й неможливе аби не справдилися зловорожі наміри московських імперіалістів та їхніх кримських сателітів-провокаторів”¹³⁴⁶.

Однак, незважаючи на загальну спрямованість на об'єднання країни, провід УРП залишався зав'язаним в електоральному полі на Захід країни. Невдоволення такою ситуацією організацій Півдня і Сходу країни яскраво продемонстрував виступ голови Полтавської обласної організації М.Андрухіна на зборах партійної організації 28 червня 1998 р. Він зазначив: “Провід партії, як три чи п'ять років тому, працює по схемі “Київ – Західна Україна – Галичина” і нема тому ніякої ради. Партія працює на одне крило... Туди, на Галичину, злітаються всі наші претенденти до Верховної Ради, залишаючи інші регіони цілковито на откуп більшовикам. Невже не усвідомлюють, що

---

¹³⁴³ ДАТО, ф.Р-3447, оп.1, спр.5. – Арк.5, 11.

¹³⁴⁴ Ейсмонт В. Українська республіканська партія 1990-1994. Дати, події, факти / В. Ейсмонт. – К.: Укр. республіканська партія, 1994. – С.35.

¹³⁴⁵ ЦДАГО України, ф.271, оп. 1, спр.60. – Арк.46.

¹³⁴⁶ ЦДАГО України, ф.271, оп. 1, спр.60. – Арк.59.

Галичина “не гумовий аеростат”, і що така політика є “глибоким злом” для України”¹³⁴⁷.

Чітко і категорично в питанні державного устрою висловлювалася також зареєстрована 21 липня 1992 р. права Українська консервативна партія (УКРП), яку очолював С.Хмара. У програмі УКРП було записано: “партія бореться за створення і розбудову сильної незалежної унітарної української держави, правової демократії у формі парламентської республіки, сувереном влади в якій має стати український народ”¹³⁴⁸.

Ідеологія партії передбачала, що “на території України, крім українців, згідно з Божим і міжнародним правом, статус народу і право на національно-державне самовизначення (в Криму) має кримськотатарський народ”. Натомість інші національності відповідно до програми партії не мали права на створення територіально-державних автономій на території України¹³⁴⁹.

УКРП також активно виступала проти автономізації, федерального чи земського устрою, створення спеціальних самоврядних зон тощо, бо вважала, що на “сучасному етапі це завуальована спроба розчленування України...”¹³⁵⁰.

У початковий період побудови держави ряд правих партій задекларували прагнення будувати національну державу корінної нації (тобто “націю-державу” українців), яка здійснюватиме патерналістську політику щодо інших етнічних груп. До таких груп можна було віднести, в першу чергу, Українську національну партію, яка “відстоювала право українського народу на незалежне державне існування і проголошувала своєю метою відновлення Української Народної Республіки в етнічних кордонах”. Близькою була позиція Всеукраїнського політичного об’єднання “Державна самостійність України”, в програмі якого зроблено наголос на самостійному державному існуванню саме

---

¹³⁴⁷ ЦДАГО України, ф.271, оп.1, спр.80 – Арк.48.

¹³⁴⁸ Гдичинський Б.П. Державний устрій України: політико-історичний аспект / Б.П. Гдичинський. – Чернівці: Рута, 2007. – С.88.

¹³⁴⁹ Національні процеси в Україні: історія і сучасність. Документи і матеріали. Довідник. У 2 ч. / Упоряд.: І.О. Кресіна, В.Ф. Панібудьласка; За ред. В.Ф. Панібудьласки. – К.: Вища школа, 1997. – Ч.2. – С.614.

¹³⁵⁰ Національні процеси в Україні: історія і сучасність. Документи і матеріали. Довідник. У 2 ч. / Упоряд.: І.О. Кресіна, В.Ф. Панібудьласка; За ред. В.Ф. Панібудьласки. – К.: Вища школа, 1997. – Ч.2. – С.614.

української нації¹³⁵¹. Члени нової політичної структури оголосили себе продовжувачами справи М.Міхновського, Д.Донцова, Є.Коновальця, С.Бандери, Р.Шухевича, Я.Стецька. Основною метою партії було проголошено “становлення Української Самостійної Соборної Держави”¹³⁵².

Об’єднання боролось за побудову національної соборної держави на етнічних землях, в якій джерелом влади буде українська нація й устрій держави відповідатиме прикметам, властивим українській нації¹³⁵³.

УНА-УНСО пропагувала третій шлях, першоосновою якого була великодержавність. Організація зауважувала: “Народ втомився від політики. Тому ми повинні захищати наших співвітчизників там, де їх дискримінують терористи і екстремісти. Скільки було сказано про Придністров’я, Кубань, Далекий Схід, Петроград, Москву, Західну Галичину, Мараморощину, Пряшівщину, Берестейщину, Забайкалля, Якутію, Трансільванію? Лише сувора і лагідна влада УНА-УНСО принесе до кожної української родини мир, спокій, злагоду та затишок”¹³⁵⁴.

Одним із завдань УНА-УНСО визначалося об’єднання всіх етнічних земель України в одну державу¹³⁵⁵. Серед головних напрямів “неядерного” оперативного планування згідно з програмами УНА мало стати також втягнення Дону та Кубані в орбіту української політики і державна підтримка української діаспори в Росії, Казахстані, інших країнах колишнього СРСР¹³⁵⁶.

Унсовці також пропагували ідею праці “над створенням слов’янської духовної конфедерації навколо Києва”¹³⁵⁷. Ними висувалося гасло Української імперії як фактора виживання слов’янської цивілізації. “Наші люди, – казав ідейний лідер УНА-УНСО А.Лупиніс, – звикли жити у великій державі, ми

---

¹³⁵¹ Майборода О.М. Про підходи до розв’язання національного питання в Україні за умов багатопартійності / О.М. Майборода // Україна ХХ ст. Проблеми національного відродження. Збірник наукових праць. – К.: Наукова думка, 1993. – С.156.

¹³⁵² Бойко О.Д. Україна в 1985-1991 рр.: основні тенденції суспільно-політичного розвитку: Монографія / О.Д. Бойко. – К.: ІПіЕНД, 2002. – С.174.

¹³⁵³ Гдичинський Б.П. Державний устрій України: політико-історичний аспект / Б.П. Гдичинський. – Чернівці: Рута, 2007. – С.87.

¹³⁵⁴ Лупиніс А. Бунт має рацію (Політичний заповіт) / А. Лупиніс. – Чернігів: МПП “Факел”, 2004. – С.161.

¹³⁵⁵ Лупиніс А. Бунт має рацію (Політичний заповіт) / А. Лупиніс. – Чернігів: МПП “Факел”, 2004. – С.255.

¹³⁵⁶ Лупиніс А. Бунт має рацію (Політичний заповіт) / А. Лупиніс. – Чернігів: МПП “Факел”, 2004. – С.196.

¹³⁵⁷ Лупиніс А. Бунт має рацію (Політичний заповіт) / А. Лупиніс. – Чернігів: МПП “Факел”, 2004. – С.195.

зробимо Україну великою державою, щоб народу не потрібно було міняти своїх звичок”¹³⁵⁸.

Унсовці пояснювали “слов’янську доктрину” тим, що раніше слов’янські народи захищала Росія, УНА-УНСО має відібрати цей привілей для України та об’єднати все слов’янство навколо Києва.

З кінця 1993 – початку 1994 р. УНА-УНСО надто захопилась ліворадикальним екстремізмом. На шпальтах її часописів з’являються статті, присвячені РАФ, Червоним бригадам; Маркізе, Дебре, Негре. Через захоплення керівництва ідеями лівого радикалізму стався розкол між Ю.Шухевичем та командою А.Лупиноса¹³⁵⁹.

УНА вважала себе структурою Київського патріархату. Навесні 1992 р. унсовці разом з УАПЦ організують “поїзд дружби” по півдню України¹³⁶⁰. У 1992 р. стрільці УНСО брали участь у конфлікті в Придністровській Молдавській республіці (ПМР) на боці слов’янського населення проти Молдови. Наступним кроком для УНА-УНСО стала участь у конфлікті в Абхазії.

Свою участь у цій війні унсовці пояснювали тим, що після агресивних заяв російського парламенту щодо статусу м. Севастополя стало зрозуміло, що “Крим і Абхазія на випадок спалаху конфлікту на півдні України будуть двома фронтами однієї війни”¹³⁶¹.

У 1994-1995 рр. УНА-УНСО активно допомагає Чечні в боротьбі за незалежність. Російські мас-медіа стверджували, що на боці Д.Дудаєва воює регулярна частина УНА-УНСО в складі 600 осіб. Самі керівники УНА-УНСО не визнавали наявності своїх людей в Чечні, але й не заперечували цього.

Але законодавча заборона Верховною Радою України в листопаді 1993 р. вербування та фінансування найманців, участі в збройних конфліктах, створення незаконних військових формувань, а також участь УНА-УНСО в

---

¹³⁵⁸ Лупиніс А. Бунт має рацію (Політичний заповіт) / А. Лупиніс. – Чернігів: МПП “Факел”, 2004. – С.237.

¹³⁵⁹ Лупиніс А. Бунт має рацію (Політичний заповіт) / А. Лупиніс. – Чернігів: МПП “Факел”, 2004. – С.237-238.

¹³⁶⁰ Лупиніс А. Бунт має рацію (Політичний заповіт) / А. Лупиніс. – Чернігів: МПП “Факел”, 2004. – С.247.

¹³⁶¹ Лупиніс А. Бунт має рацію (Політичний заповіт) / А. Лупиніс. – Чернігів: МПП “Факел”, 2004. – С.231.

зворушеннях під час поховання патріарха Володимира 18 липня 1995 р. призвели до відміни реєстрації УНА як партії¹³⁶².

У середині 90-х рр. ХХ ст. в Україні активно діяла Соціал-національна партія (СНПУ), зареєстрована 16 жовтня 1995 р. У сфері будівництва державно-політичної системи СНПУ виступала за соборність Української держави, її неподільність, територіальну цілісність та недоторканість кордонів. СНПУ вважала унітарну державу за найбільш досконалу форму державного устрою України¹³⁶³.

21 лютого 1993 р. у Києві ряд політичних партій і громадських організацій утворили Антикомуністичний антиімперський фронт для боротьби проти політичної антиукраїнської сили, яка “готує антидержавний переворот з метою відновлення тоталітарного комуністичного режиму”. Декларація Антикомуністичного антиімперського фронту передбачала спільні дії демократичних сил у боротьбі проти сепаратизму, федералізації, за збереження територіальної цілісності України та ін.¹³⁶⁴.

Утворений 31 березня 1992 р. Конгрес українських націоналістів (КУН) задекларував у політичних резолюціях підтримку національної рівноправності, але виступив за скасування існуючої територіальної автономії Криму і право кримських татар на національне самовизначення. Дотримуючись засади, що кожен народ має незаперечне право на самовизначення, українські націоналісти визнавали право кримських татар поруч з українським народом як автохтонів на федеративну автономію Криму в рамках державної суверенності України, як повноцінних громадян української держави¹³⁶⁵.

Формулювання статусу Криму як федеративної автономії, та й ще в рамках державної суверенності України, не дозволяє чітко визначити уявлення українських націоналістів про майбутнє півострову (автономія чи федерація).

---

¹³⁶² Лупиніс А. Бунт має рацію (Політичний заповіт) / А. Лупиніс. – Чернігів: МПП “Факел”, 2004. – С.239, 233-235.

¹³⁶³ Гдичинський Б.П. Державний устрій України: політико-історичний аспект / Б.П. Гдичинський. – Чернівці: Рута, 2007. – С.89.

¹³⁶⁴ Гдичинський Б.П. Державний устрій України: політико-історичний аспект / Б.П. Гдичинський. – Чернівці: Рута, 2007. – С.68.

¹³⁶⁵ Конференція Українських Націоналістів. Матеріали й документи. – К.: В-ня Конгресу Українських Націоналістів (КУН), 1992. – С.204, 221.

Проте визнання права за кримськими татарами на національне самовизначення свідчило про прагнення українських націоналістів побудувати демократичну децентралізовану державу.

Уже утворена у 1929 р. Організація Українських Націоналістів (ОУН) задекларувала у своїх програмових засадах, що “основою адміністративного устрою Української держави буде місцеве самоврядування; зокрема кожний край буде мати свій представницький законодавчий орган, покликаний місцевими організованими суспільними верствами, та свою виконавчу владу”¹³⁶⁶. Фактично цей пункт програми свідчив про бачення націоналістами України федеративною державою, що позначилося на подальших програмових засадах націоналістичних організацій.

Натомість українські націоналісти гостро засуджували спроби російських імперіалістів провести референдум за незалежність Криму. Вони трактували півострів як “історичну землю двох дружніх народів – українців та кримських татар, спільним ворогом для яких завжди була імперіалістична Росія”. У зв’язку з діями росіян за представниками всіх національностей, які проживали в Україні, визнавалися повні права і привілеї громадян України, але “лише при умові, що їхня лояльність буде насамперед до новоствореної української держави”¹³⁶⁷.

Одночасно новостворений КУН виступав за встановлення повної рівноправності українців всіх регіонів держави, припинення дискримінації українського громадсько-політичного життя у Криму, Донецько-Криворізькому басейні, на півдні України”¹³⁶⁸.

20-22 травня 1993 р. в Ірпені поблизу Києва відбувся XII Великий Збір Українських націоналістів. У зв’язку зі здобуттям Україною незалежності у

---

¹³⁶⁶ Книш З. Становлення ОУН / З. Книш. – К.: Вид-во ім. О.Теліги, 1994. – С.105.

¹³⁶⁷ Конференція Українських Націоналістів. Матеріали й документи. – К.: В-ння Конгресу Українських Націоналістів (КУН), 1992. – С.221.

¹³⁶⁸ Конференція Українських Націоналістів. Матеріали й документи. – К.: В-ння Конгресу Українських Націоналістів (КУН), 1992. – С.204.

1991 р. на Великому Зборі було прийнято рішення “перейти від визвольного націоналізму до державного” і утверджено нову програму ОУН¹³⁶⁹.

У розділі програми, присвяченому державній владі та державному устрою було визначено, що адміністративний устрій України повинен врахувати етнічні та інші особливості регіонів, але “мусить бути побудований так, щоб насамперед забезпечувати єдність та унітарність Української держави”¹³⁷⁰. ОУН категорично відкидала будь-яку федералізацію України, нав’язування їй політичних автономій, вважаючи це неприхованою антидержавною діяльністю¹³⁷¹.

Непорушність соборності Української держави як пункт програми ОУН підтвердив у своєму інтерв’ю лідер ОУН М.Плав’юк. Він зазначив, що “якщо адміністративна децентралізація необхідна, то в політичному сенсі – вкрай шкідлива”¹³⁷².

Одночасно українські націоналісти погоджувалися, що основою адміністративного устрою мусить бути місцеве самоврядування, яке має свої “традиційні форми з усіх часів української державності”, а землі та регіони повинні бути представлені у вищих законодавчих органах влади¹³⁷³. Доцільними визнавалися прямі вибори мера, районного та сільського голів, а вищу посадову особу області, крім виборів, мав затверджувати на посаді Президент України¹³⁷⁴. Задля зменшення “федералістичних тенденцій” ОУН навіть пропонувала вирівнювати соціальне становище різних регіонів України¹³⁷⁵.

Українські націоналісти визнавали відповідальність за долю інших народів, що проживають на теренах України, і проголошували гасло: “Україна

---

¹³⁶⁹ Декларація // ОУН: минуле і майбуття. – К.: Фондація ім. О.Ольжича, 1993. – С.281.

¹³⁷⁰ Програма Організації Українських Націоналістів // ОУН: минуле і майбуття. – К.: Фондація ім. О.Ольжича, 1993. – С.286.

¹³⁷¹ Резолюції XII Великого збору Українських Націоналістів // ОУН: минуле і майбуття. – К.: Фондація ім. О.Ольжича, 1993. – С.297.

¹³⁷² Інтерв’ю М.Плав’юка дане напередодні XII Великого Збору Українських націоналістів // ОУН: минуле і майбуття. – К.: Фондація ім. О.Ольжича, 1993. – С.103.

¹³⁷³ Програма Організації Українських Націоналістів // ОУН: минуле і майбуття. – К.: Фондація ім. О.Ольжича, 1993. – С.287.

¹³⁷⁴ Болтарович Є. Екстраполяція українського націоналізму на державотворчі процеси в Україні / Є. Болтарович // ОУН: минуле і майбуття. – К.: Фондація ім. О.Ольжича, 1993. – С.267.

¹³⁷⁵ Програма Організації Українських Націоналістів // ОУН: минуле і майбуття. – К.: Фондація ім. О.Ольжича, 1993. – С.291.

– спільне добро всіх її громадян”¹³⁷⁶. Будуючи унітарну державу з доміантною українською культурою, вони обіцяли забезпечити можливості для збереження і розвитку культур національних меншин¹³⁷⁷. Натомість надання статусу державної російській мові, на думку українських націоналістів, могло б посилити сепаратистські настрої і фактично узаконило б меншовартість і безперспективність української мови¹³⁷⁸.

2-4 липня 1993 р. в Києві відбувся перший Збір Конгресу українських націоналістів. На ньому було визначено гасло “За Суверенну Соборну Українську Державу”. Згідно з поясненням ідеолога партії П.Дужого, соборність розумілася як “самозрозуміла, бо базується на історичній справедливості. Кожен нарід має право на свою державу в етнічних межах”¹³⁷⁹.

У постановах Зборів значилося, що українська держава має бути “національною (унітарною), тобто державою української нації, яка охоплюватиме всю українську етнічну територію, і в котрій законом будуть забезпечені права етнічних меншин на основі рівноправного громадянства”¹³⁸⁰. Ця теза дає підстави стверджувати про бачення КУНОм соборності як подальшого об’єднання українських етнічних земель.

Ідеологи українського націоналізму стверджували, що наявність Гельсінських угод не повинна виключати перспективу застосування мирних шляхів і засобів для повернення в майбутньому українських етнічних земель Підляшшя, Посяння, Лемківщини, Воронежчини, Берестейщини до складу Української держави, до “Великої Соборної України”¹³⁸¹.

---

¹³⁷⁶ Свідзинський А. Це складне національне питання / А. Свідзинський // ОУН: минуле і майбуття. – К.: Фондація ім. О.Ольжича, 1993. – С.259.

¹³⁷⁷ Резолюції XII Великого збору Українських Націоналістів // ОУН: минуле і майбуття. – К.: Фондація ім. О.Ольжича, 1993. – С.299.

¹³⁷⁸ Програма Організації Українських Націоналістів // ОУН: минуле і майбуття. – К.: Фондація ім. О.Ольжича, 1993. – С.292.

¹³⁷⁹ Матеріали Першого Збору Конгресу Українських Націоналістів. – К.: Головний Провід Конгресу Українських Націоналістів, 1995. – С.272.

¹³⁸⁰ Матеріали Першого Збору Конгресу Українських Націоналістів. – К.: Головний Провід Конгресу Українських Націоналістів, 1995. – С.274.

¹³⁸¹ Сич О. Перспективи сучасного націоналістичного руху в Україні: інтерпретація ідей Степана Ленкавського / О. Сич // Ідеологія українського націоналізму на сучасному етапі розбудови Української держави. Матеріали міжнародної наукової конференції Івано-Франківськ, 12-13 жовтня 2006 р. – Івано-Франківськ: Місто НВ, 2006. – С.223.

Учасники конгресу виступали за двопалатний парламент, в якому одна палата мала складатися з представників політичних партій, обраних на всенародних виборах, а друга – з представників окремих суспільних (виробничих) верств, культурних та наукових установ, професійних організацій, заслужених державних, політичних і військових діячів¹³⁸².

Усвідомлення України соборною державою українські націоналісти підтвердили історичною соборністю. 22 серпня 1992 р. на розширеній сесії Верховної Ради України президент Української народної республіки в екзилі, лідер ОУН М.Плав'юк склав свої повноваження всенародно обраному Президенту України Л.Кравчуку¹³⁸³.

Надзвичайна сесія Української національної ради (УНР) X скликання 14-15 березня 1992 р. прийняла рішення про передачу повноважень Державного Центру УНР в екзилі державній владі в Києві та припинення діяльності Державного Центру УНР на вигнанні.

У спеціальній “Грамоті про передачу повноважень ДЦ УНР в екзилі владі України в Києві” цей крок мотивувався тим, що “народ України демократичним і мирним шляхом Актом 24 серпня 1991 р., підтвердженням всенародним голосуванням 1 грудня 1991 р., відновив de facto і de jure державну незалежність України”¹³⁸⁴.

Більшою мірою центристськими були політичні позиції Демократичної партії України. Напередодні II з'їзду ДемПУ в 1992 р. активістами В.Лісничим, І.Бірчаком, В.Суярком був підготовлений проект Програми Демократичної партії. Головними принципами розбудови Української держави автори проекту вважали: збереження існуючого адміністративно-територіального устрою України і термінову демаркацію та охорону державних кордонів України з усіма суміжними країнами¹³⁸⁵.

---

¹³⁸² Матеріяли Першого Збору Конгресу Українських Націоналістів. – К.: Головний Провід Конгресу Українських Націоналістів, 1995. – С.274.

¹³⁸³ Таран С. Власною працею і власним серцем / С. Таран // ОУН: минуле і майбуття. – К.: Фондація ім. О.Ольжича, 1993. – С.98.

¹³⁸⁴ ЦДАВО України, ф.5235, оп. 1, спр.934. – Арк. 25, 41.

¹³⁸⁵ ЦДАГО України, ф.272, оп. 1, спр.11. – Арк.5-6.

Значну увагу питанню державного устрою було приділено в програмі ДемПУ (відповідно до рішень I з'їзду від 16.12.1990 р., змін та доповнень II з'їзду від 13.12.1992 р.). У ній захищалася територіальна цілісність і неподільність України, засуджувалася ідея федеративного устрою. Демократи вважали, що в тогочасних умовах “федералізація означала не адміністративне чи економічне самовизначення частин єдиної національної території, а політичну доктрину, суть якої – антиукраїнський сепаратизм, зазіхання на територіальну цілісність української нації”¹³⁸⁶.

У програмі було засуджено ідею автономії Закарпаття, яка “не має під собою історичного ґрунту, етичного або політичного, і не є виявом національної самосвідомості населення регіону. Демократи виступали проти автономних територіальних утворень національних меншин. Вони вважали, що такі утворення не мають прагматичного обґрунтування, обмежили б законні права українців на таких територіях, ускладнювали міжнаціональні стосунки, гальмували процес політичної консолідації населення України”¹³⁸⁷.

Натомість програма ДемПУ визначала, що суб'єктом національно-політичного самовизначення Криму є лише кримськотатарський народ, для якого Крим – єдина історична територія населення. Саме тому, стверджувалося в програмі, кримська автономія, що постала як утворення російської національної меншості на території України, позбавлена легітимності. Одночасно демократи вважали, що ефективне самоврядування територій (область, район) і населених пунктів неможливе без чіткого розмежування повноважень його органів по вертикалі¹³⁸⁸.

Програма ДемПУ, прийнята на II з'їзді 13 грудня 1992 р., передбачала реформу рад, усієї системи державного та адміністративного управління, передусім – чітке розмежування повноважень між законодавчою і виконавчою владою, тобто між радами різних рівнів. Партія виступила також за прямі вибори перших керівників областей, міст, районів, селищ і сіл. Але як

---

¹³⁸⁶ ЦДАГО України, ф.272, оп.1, спр.2. – Арк.22.

¹³⁸⁷ ЦДАГО України, ф.272, оп.1, спр.2. – Арк.22.

¹³⁸⁸ ЦДАГО України, ф.272, оп.1, спр.2. – Арк.22.

тимчасовий захід з метою зміцнення виконавчої влади і дисципліни на перехідний період демократи підтримували запровадження представництва Президента України при органах державної влади на місцях¹³⁸⁹.

На II з'їзді ДемПУ було прийнято звернення, яке спрямовувалося проти антидержавної, антиукраїнської діяльності шовіністичних, сепаратистських організацій Криму. Партія виступала також за покращення становища української громади півострова¹³⁹⁰. З'їзд підготував рішення “Про проект Конституції України та органи виконавчої влади”. У ньому партія виступила за сильну і субординативно підпорядковану владу і вважала, що має місце небезпечна для держави слабкість виконавчої влади, в тому числі порушена субординація та підпорядкування нижчестоящих виконавчих органів і рад вищестоящим¹³⁹¹.

ДемПУ активно висловлювала свою позицію і щодо протистояння України і Росії навколо Чорноморського флоту та належності Криму. У заяві партії після Ялтинської угоди від 2 серпня 1992 р. щодо Чорноморського флоту зазначалося, що в подальшому для України “прийнятний лише один шлях: повне і безумовне звільнення нашої території від іноземних військ і баз”. Окремою заявою Демократична партія України відреагувала на рішення Верховної Ради Російської Федерації про визнання м. Севастополя власністю Росії. Зокрема, партія звернулася в ООН і НБСЄ та до міжнародної громадськості з вимогою засудити необґрунтовані претензії Верховної Ради Російської Федерації на особливу роль Росії в світі, а особливо в межах колишнього СРСР¹³⁹².

На парламентських виборах 1994 р. ДемПУ також висловилася за розширення повноважень місцевого самоврядування¹³⁹³. У своїй передвиборчій платформі в 1994 р. ДемПУ виступила за місцеве самоврядування із створенням нечисленних і ефективних органів самоуправління. Одночасно демократи

---

¹³⁸⁹ ЦДАГО України, ф.272, оп. 1, спр.3. – Арк. 7.

¹³⁹⁰ ЦДАГО України, ф.272, оп. 1, спр.11. – Арк.42.

¹³⁹¹ ЦДАГО України, ф.272, оп. 1, спр.11. – Арк.45.

¹³⁹² ЦДАГО України, ф.272, оп.1, спр. 8. – Арк.25.

¹³⁹³ ЦДАГО України, ф.272, оп. 1, спр.41. – Арк.86.

виступали за вибори голів органів місцевого самоврядування (області, міста, району, селища, села) безпосередньо населенням відповідно області, міста, району, селища, села¹³⁹⁴.

У період 1994-1997 рр. партія працювала в режимі просвітницької діяльності та в тональності “досягнення політичної узгодженості та однодумства” в Україні в географічній площині Схід-Захід.

Натомість зі здобуттям Україною незалежності ідеологи ПДВУ відмовилися від пропагування федеративного устрою і виступали за унітарну, децентралізовану демократичну державу з двопалатним парламентом, соціально-ринковою економікою, вільним розвитком культур і державною українською мовою¹³⁹⁵. 24 лютого 1996 р. партія увійшла до складу новоутворюваної Народно-демократичної партії (НДП) і наповнила націонал-лібералізмом створене політичне утворення¹³⁹⁶.

До складу НДП увійшли безпартійні і члени об’єднання “Нова Україна”, ПДВУ і Трудового конгресу України. Партія зайняла центристську орієнтацію на базі цінностей європейської соціал-демократії та лібералізму, рекрутувала до своїх лав значну частину держапарату і стала претендувати на статус “партії влади”.

Натомість заступник голови Верховної Ради України В.Гриньов на початку 90-х рр. ХХ ст. був одним з ідеологів федеративного устрою України¹³⁹⁷. Він відстоював думку, що цілісність України можна зберегти лише увівши федерально-земельний устрій на кшталт того, що є у ФРН чи США. Політик вважав, що “потрібно дати право Криму, Одесі, Донбасу, Галичині вирішувати свої, а не глобальні завдання...”¹³⁹⁸.

---

¹³⁹⁴ ЦДАГО України, ф.272, оп. 1, спр.3. – Арк.56.

¹³⁹⁵ Нариси з історії суспільних рухів і політичних партій в Україні (XIX-XX ст.) / Малик Я.Й., Вол Б.Д., Гелей С.Д. та ін.: За заг. ред. Малик Я.Й. Навч. посібник. – Львів: Світ, 2001. – С.242.

¹³⁹⁶ Адамович С.В. Ідея соборності в ідеології та діяльності Партії демократичного відродження України (1990-1996 рр.) / С.В. Адамович // Матеріали II Міжнародної науково-практичної конференції “Дні науки–20006”. Том 24. – Політологія. – Дніпропетровськ: Наука і освіта, 2006. – С.55.

¹³⁹⁷ ДАІФО, ф.П-1, оп.1, спр. 5639. – Арк. 10.

¹³⁹⁸ Володимир Гриньов ставить на федеративний устрій і економічні реформи // Молода Галичина. – Львів, 1991. – 7 листопада. – С.1.

Введення федерально-земельного устрою, за задумами В.Гриньова, мало створити реальну протизвагу президентській владі, зняти національні проблеми і допомогти розвиткові економіки, оскільки регіони будуть концентрувати свою увагу на локальних проблемах¹³⁹⁹.

17 грудня 1994 р. на основі передвиборчого блоку під керівництвом В.Гриньова – “Міжрегіональний блок реформ” утворилося однойменна політична партія. Її ідеологи пропагували інститут місцевого самоврядування, завдяки якому повинна була змінитися система відносин між центром і регіонами. Ставлячи програмним завданням поступовий перехід до федеративно-земельного устрою України, партія відстоювала створення спеціальних “вільних” економічних зон задля підтримки оптимальних підходів до бюджетно-податкової політики, створення інвестиційного клімату тощо¹⁴⁰⁰.

Необхідність земельного устрою в Україні підтримувала центристська партія – Соціал-демократична партія України, яка в своїй програмі відзначала, що земельний устрій – це єдине, що може забезпечувати політичну стабільність та територіальну цілісність України. Соціал-демократи висловлювалися за розумну децентралізацію державної влади, наполягаючи на потребі впровадження досвіду країн, що здійснили ефективну адміністративну реформу¹⁴⁰¹.

У січні 1995 р. на установчому з’їзді трьох політичних сил – Соціал-демократичної партії України, Української партії справедливості і Партії прав людини була утворена Соціал-демократична партія України (об’єднана). Соціал-демократія українського взірця виявилася зміщеною в політичному спектрі в бік центру, тому що комуністи й соціалісти представляли інтереси тих прошарків суспільства, які заперечували ринок¹⁴⁰².

В умовах зростання економічної кризи на початку 90-х рр. ХХ ст. у Міністерстві юстиції України починають реєструватися проросійські партії, які

---

¹³⁹⁹ Володимир Гриньов ставить на федеративний устрій і економічні реформи // Молода Галичина. – Львів, 1991. – 7 листопада. – С.1.

¹⁴⁰⁰ Гдичинський Б.П. Державний устрій України: політико-історичний аспект / Б.П. Гдичинський. – Чернівці: Рута, 2007. – С.98.

¹⁴⁰¹ Гдичинський Б.П. Державний устрій України: політико-історичний аспект / Б.П. Гдичинський. – Чернівці: Рута, 2007. – С.85.

¹⁴⁰² Литвин В.М. Історія України (У 3-х томах). Том III. Новітній час (1914–2004). Книга друга / В.М.Литвин. – К.: Альтернативи, 2005. – С.444-445.

виступали за налагодження стосунків в межах колишнього СРСР. Новоутворені політичні сили формували свій електорат на основі ностальгічних прорадянських почуттів жителів Сходу і Півдня України і глибокої економічної кризи в країні.

Частина політичних сил, яка базувалася на “червону директораті” Півдня і Сходу країни, відстоювала ідеї зближення з Росією і федералізації України з метою збереження підприємств і реанімації радянської системи економічних зв’язків.

У грудні 1992 р. відбувся установчий з’їзд Партії праці, яка ставила перед собою завдання “забезпечити ефективну взаємодію незалежних держав на основі використання єдиного економічного простору, що склався історично, аби спільними скоординованими зусиллями вибратися з кризи”¹⁴⁰³.

У програмі партії, прийнятій 19 листопада 1994 р. на II з’їзді, відзначалося, що об’єднання виступає за “розмежування компетенції центру і регіонів, що не виключає в перспективі федеративно-земельного устрою держави”¹⁴⁰⁴.

Розпад Союзу та зміна статусу російської етнічної групи в Україні – із представника панівної нації на національну меншину поставив перед групою дилему. Перший варіант етнополітичної поведінки полягав для неї в тому, щоб відійти від великодержавного націоналізму й домагатися цілей, що їх зазвичай ставить націоналізм меншин або етнонаціоналізм. Другим варіантом було продовжувати боротьбу за реалізацію цілей російського великодержавного націоналізму в тій або іншій версії¹⁴⁰⁵.

Слов’янофільську версію російського націоналізму в Україні представляла Слов’янська партія. Вона була утворена в 1992 р. як Громадянський конгрес України (ГКУ) в основному з організацій Донбасу, а перейменована в 1998 р. Стратегічною метою партії стало відновлення національної, духовної, економічної, історичної єдності України, Білорусі і Росії¹⁴⁰⁶.

---

¹⁴⁰³ Запрошення до співробітництва // Вечірній Харків. – Харків, 1993. – 4 березня. – С.1.

¹⁴⁰⁴ Гдичинський Б.П. Державний устрій України: політико-історичний аспект / Б.П. Гдичинський. – Чернівці: Рута, 2007. – С.85.

¹⁴⁰⁵ Майборода О. Російський націоналізм в Україні (1991–1998 рр.) / О.Майборода. – К., 1999. – С.16.

¹⁴⁰⁶ Майборода О. Російський націоналізм в Україні (1991–1998 рр.) / О.Майборода. – К., 1999. – С.19.

Водночас Громадянський конгрес України разом з Асоціацією незалежних профспілок шахтарських колективів м. Донецька дозволили собі випустити листівку, в якій протиставлялись “привілейовані (західні) і колоніальні (східні) регіони країни і висловлювалося обурення тим, що перші виділяють в державний бюджет значно менше коштів, ніж другі, які тим самим змушені фінансувати дорогі програми соціально-економічного розвитку Карпатського регіону і Полісся”. Досить характерною була лексика листівки: “Україна побудована за зразком імперій”, поділ між її регіонами “базується на ідеології нацизму”. Коли взяти до уваги, що Західна Україна заселена слов’янами, то такого роду протиставлення з боку ГКУ (Слов’янської партії) дозволяє говорити, що ідея слов’янської єдності в її ідеології має вибіркове застосування залежно від її відповідності цілям російського націоналізму¹⁴⁰⁷.

Утворена у 1992-1993 рр. Партія слов’янської єдності України для усунення загрози від США мала “намір побудувати об’єднаний Слов’янський світ, який здатний згуртувати навколо себе і ті євразійські народи, котрі віками жили з нами в одній державі”¹⁴⁰⁸.

Партія відстоювала ідеї подвійного громадянства та українсько-російської двомовності в Україні. Аналітики цієї партії “спростовували” думку, згідно з якою сукупність східних слов’ян становлять українці, росіяни і білоруси, вони запевняли, що є четверта, найбільша нація – “русичі”. Їх, як було заявлено на другому з’їзді партії (березень 1995 р.), – 46% від загальної кількості східних слов’ян¹⁴⁰⁹.

Утворена 15 березня 1997 р. на базі оргструктур Криму партія “Союз” проголосила себе партією регіонального інтересу й одночасно інтеграції. В ідеології партії це узгоджувалося з одного боку через децентралізацію та навіть федералізацію України, а з другого – через “створення Союзу на нових умовах” як реального тісного економічного та політичного союзу держав і народів¹⁴¹⁰. У

¹⁴⁰⁷ Майборода О. Російський націоналізм в Україні (1991–1998 рр.) / О.Майборода. – К., 1999. – С.24.

¹⁴⁰⁸ Майборода О. Російський націоналізм в Україні (1991–1998 рр.) / О.Майборода. – К., 1999. – С.19.

¹⁴⁰⁹ Панчук М. Політичне русинство / М. Панчук // Демони миру та боги війни. Соціальні конфлікти посткомуністичної доби (С.Макеєв / кер. авт колект.). – К.: Політична думка, 1997. – С.333.

¹⁴¹⁰ Майборода О. Російський націоналізм в Україні (1991 – 1998 рр.) / О.Майборода. – К., 1999. – С.19.

програмі політичної структури наголошувалося, що партія “Союз” – це “партія регіонального інтересу”, яка виступає за доцільність створення “регіонів на основі ландшафтно-економічного принципу”¹⁴¹¹.

Ліберальну версію російського націоналізму в Україні відстоювала утворена в 1991 р. Конституційно-демократична партія (КДП). Ця партія виступала за поєднання капіталістичного розвитку із найтіснішою співпрацею та навіть інтеграцією з Росією. У 1998 р. КДП блокувалася з партією Міжрегіональний блок реформ. Було утворено “Соціально-Ліберальне об’єднання – СЛОН”, яке виступало за надання російській мові статусу офіційної, стратегічне партнерство й економічний союз з Росією¹⁴¹².

Партія виступала за двопалатний парламент, верхня палата якого мала складатися з представників регіонів і репрезентувати їх інтереси, а нижня – обиратися за списками політичних партій. Пропонувався земельний поділ (замість 25 областей – 10 земель) з широкими повноваженнями¹⁴¹³.

Українські партії, які сповідували комуністичну ідеологію (найпотужніша з них Комуністична партія України), аналогічно до російських націоналістів-слов’янофілів ідеалізували “велику державу” та домагалися об’єднання слов’ян під російським проводом, відрізняючись від останніх непримиренністю до приватної власності й до капіталізму¹⁴¹⁴.

У червні 1993 р. у м. Донецьку відбувся так званий “відбудовний” з’їзд Компартії України. Першим секретарем ЦК КПУ став П.Симоненко. На другому з’їзді КПУ, який відбувся 12 березня 1995 р. в Києві, було прийнято рішення про наступність КПУ-КПРС, яке призвело до ухвалення нової програми та внесення змін і доповнень до статуту партії. Але в програмі КПУ не згадувалося про незалежний статус Української держави, в якій можуть бути різні суспільні устрої та форми правління, однак говорилося про необхідність

---

¹⁴¹¹ Гдичинський Б.П. Державний устрій України: політико-історичний аспект / Б.П. Гдичинський. – Чернівці: Рута, 2007. – С.99.

¹⁴¹² Майборода О. Російський націоналізм в Україні (1991 – 1998 рр.) / О.Майборода. – К., 1999. – С.21.

¹⁴¹³ Гдичинський Б.П. Державний устрій України: політико-історичний аспект / Б.П. Гдичинський. – Чернівці: Рута, 2007. – С.84.

¹⁴¹⁴ Майборода О. Російський націоналізм в Україні (1991 – 1998 рр.) / О.Майборода. – К., 1999. – С.20.

відродження на новій основі союзу рівноправних братських народів як добровільного об'єднання суверенних соціалістичних держав¹⁴¹⁵.

Близькою за ідейно-політичним спрямуванням до КПУ перебувала Соцпартія України, яка в своїй програмі виступила за посилення ролі рад всіх рівнів як політичної основи держави, за всебічний розвиток місцевого самоврядування. СПУ вважала за доцільне покладення на керівників місцевих рад повноважень керівництва і пропонувала провести всеукраїнський референдум для визначення основних принципів державного устрою України¹⁴¹⁶.

З'їзд колишніх комуністів, які проголосили створення Соціалістичної партії України, відбувся наприкінці жовтня 1991 р. (за їхніми твердженнями, на час з'їзду про бажання стати членами цієї партії заявили 60 тис. осіб). Незважаючи на назву, її заяви нагадували не про соціалістів чи соціал-демократів Заходу, а про ортодоксів з КПУ¹⁴¹⁷.

Новостворена партія уже 16 січня 1992 р. у відкритому листі до Президента Росії, Президента України і народних депутатів обох держав висловила свою особну позицію щодо розмежування прав держав-суб'єктів колишнього СРСР. Партія виступила проти територіальних і інших претензій владних осіб, звинувачуючи в них чомусь як керівників Росії, так і України. Соціалісти вважали, що непорозуміння між країнами роздуваються спеціально, щоб “відволікти увагу населення від прискороеного збіднення”, а вирішення всіх міждержавних питань потребує для свого вирішення часу, стриманості, доброї волі і взаємної поваги¹⁴¹⁸.

На початку 1992 р. була утворена також Селянська партія України (СелПУ), яка відстоювала інтереси директорського корпусу в сільському господарстві й активно протидіяла перетворенню землі на товар¹⁴¹⁹.

---

¹⁴¹⁵ Гдичинський Б.П. Державний устрій України: політико-історичний аспект / Б.П. Гдичинський. – Чернівці: Рута, 2007. – С.81.

¹⁴¹⁶ Гдичинський Б.П. Державний устрій України: політико-історичний аспект / Б.П. Гдичинський. – Чернівці: Рута, 2007. – С.81-82.

¹⁴¹⁷ Гарань О.В. Убити дракона (З історії Руху та нових партій України) / О.В. Гарань. – К.: Либідь, 1993. – С.190.

¹⁴¹⁸ ЦДАВО України, ф.5233, оп.1, спр.64. – Арк.5.

¹⁴¹⁹ Литвин В.М. Історія України (У 3-х томах). Том III. Новітній час (1914–2004). Книга друга / В.М.Литвин. – К.: Альтернативи, 2005. – С.442.

Проблема державного устрою і місцевого самоврядування актуалізувалася в діяльності політичних партій напередодні прийняття нової Конституції України. Зокрема, принцип унітарності відстоювала більшість політичних партій і об'єднань: ДемПУ на чолі з В.Яворівським, УРП на чолі з М.Горинем, Українська селянсько-демократична партія на чолі з М.Шкарбаном, Українська християнсько-демократична партія на чолі з В.Січком та інші. Осередки товариства “Просвіта” на чолі з П.Мовчаном наполягали, щоб Конституція дотримувалася принципів унітарності при існуванні двопалатного парламенту і перетворення Криму в звичайну область¹⁴²⁰.

Під час прийняття Конституції України депутати-рухівці намагалися зірвати голосування в одному “пакеті” символіки та розділу про Крим¹⁴²¹. В.Чорновіл у статті “На нашій – не своїй землі” (16 серпня 1996 р.) розцінив розширення статусу територіальної автономії Кримського півострова як “міну сповільненої дії під Українську державу”. Він відстоював інтереси кримських татар і критикував політику уряду стосовно українців автономії¹⁴²².

Після прийняття Конституції 6-7 липня 1996 р. відбулося засідання Центрального Проводу НРУ. В ухвалі, прийнятій на Проводі, наголошувалося, що з прийняттям Конституції Українська держава здобула політико-правову базу свого легітимного існування. У зв'язку з цим НРУ визначив основні напрями своєї діяльності на новому етапі розвитку держави, серед яких значилася і розробка концепції адміністративної реформи в Україні¹⁴²³. Отже, ідеологи НРУ розуміли, що закріплення унітарного статусу держави не знімає проблеми неефективності адміністративно-територіального устрою країни.

Соціалістична партія України в конституційному процесі 1996 р. визнавала за свою заслугу вміння відкласти на майбутнє рішення питань про мови і міжетнічні відносини, про статус Криму, до мінімуму звести втрати в

¹⁴²⁰ Телешун С. Державний устрій України: проблеми політики теорії і практики / С. Телешун. – Івано-Франківськ: Лілея-НВ, 2000. – С.77.

¹⁴²¹ Чорновіл В. Пульс української незалежності: Колонка редактора / В. Чорновіл / Вступ. Стаття та післямова Леся Танюка. – К.: Либідь, 2000. – С.190.

¹⁴²² Чорновіл В. Пульс української незалежності: Колонка редактора / В. Чорновіл / Вступ. Стаття та післямова Леся Танюка. – К.: Либідь, 2000. – С.207-208.

¹⁴²³ Козуля О. Ставлення національно-демократичних сил до Конституції України / О. Козуля // Нова політика. – 1996. – №5. – С.6.

питаннях символіки, статусу уряду, повноважень місцевих рад. Це, на думку соціалістів, дозволило зменшити авторитаристські положення в порівнянні з початковими варіантами проекту Конституції, закласти в ній загальнодемократичні підходи і можливість розвитку соціалістичного типу¹⁴²⁴.

Отже, в умовах становлення незалежної України праві українські політичні партії виступали за унітарний статус держави. Розбіжності в їх середовищі проявлялися в ставленні до повноважень Автономної республіки Крим і можливості надання самоврядування різним територіальним рівням.

Якщо спочатку націонал-демократи готові були навіть визнати незалежність кримськотатарської державності, то з поступовим конституюванням України почали підтримувати прагнення кримськотатарського народу на створення національної автономії і вважали штучним створення територіальної автономії з домінуючою російською меншиною. Водночас націонал-демократичні політичні структури (НРУ, УРП, ДемПУ, КУН і т.д.) своєю практичною діяльністю активно сприяли втіленню в життя ідеї соборної України.

Відбулася еволюція поглядів націонал-демократів також і в питанні державного устрою України. На початку державного відродження завдяки політичній вагомості постаті В.Чорновола серед частини активістів Руху популярними були погляди про земельний устрій України, але з утвердженням незалежності домінуючими стали унітаристські погляди.

Натомість більшість центристських партій (ПДВУ, ПЗУ, соціал-демократичні об'єднання) в умовах утворення Української держави були прихильними до федеративного устрою. Однак з утвердженням держави заради цілісності країни центристи обмежилися в своїх програмових вимогах пропозиціями надання реального місцевого самоврядування.

Численні, але достатньо маргінальні проросійські політичні утворення (Громадянський конгрес України, Партія слов'янської єдності, партія "Союз") підтримували федеративний устрій України, але ці вимоги не були

---

¹⁴²⁴ Яковлев В. Партия и Конституция / В. Яковлев // Товариш. – 1997. – червень. – С.3.

самостійними, а вписувалися в контекст зближення з Російською Федерацією. Частина політичних партій, які базувалися на електораті Сходу і Півдня України, робили заяви про федеративний устрій і зближення з Росією задля збереження успадкованого з радянських часів народногосподарського комплексу (“Міжрегіональний блок реформ”, Партія праці і т.д.).

Значною прихильністю в електорату в умовах економічного колапсу початку 90-х рр. ХХ ст. користувалися також послідовники лівих ідей (КПУ, Соцпартія). Для комуністів домінуючими залишалися ідеї відновлення радянської спадщини, а в питанні державного устрою вони акцентували на поверненні влади радам. Соціалісти в своїх програмових вимогах і діяльності значну увагу присвятили проблемі місцевого самоврядування. Ідея відновлення системи рад для лівих в першій половині 90-х років ХХ століття стала важелем боротьби проти спроб встановлення в країні президентської республіки.

3.3.2. Проблема вдосконалення державного устрою та консолідації країни в діяльності українських політичних партій після прийняття Конституції України (1996 – 2008 рр.)

Прийняття Конституції України в 1996 р. визначило статус України як унітарної держави, і в “умовах контрольованої демократії” Л.Кучми питання про перегляд форми державного устрою порушували тільки маргіналізовані проросійські політичні структури.

На парламентських виборах 1998 р. українські політичні партії у своїх передвиборчих програмах зупинялися лише на питаннях децентралізації управління і поглиблення самоврядування регіонів. Натомість заклики до зміни державного устрою і територіальної цілісності країни не висувалися партійними об’єднаннями.

У своїх програмових засадах пропрезидентська на той час НДП дотримувалася унітарного статусу України, який би “ґрунтувався на засадах єдності і цілісності державної території, оптимального поєднання централізації і децентралізації у здійсненні державної влади, збалансованості соціально-економічного розвитку регіонів з врахуванням їх історичних, економічних,

географічних і демографічних особливостей, етнічних і культурних традицій”. Партія вважала, що держава мала гарантувати місцеве самоврядування в містах, селищах, селах; виступала за двопалатний парламент (одна палата мала репрезентувати території з рівним представництвом від кожної області, міст Києва та Севастополя і обиратися за мажоритарною виборчою системою). Однак існування двопалатного парламенту врівноважувалося вимогами конституційно закріпити основні принципи президентсько-парламентської республіки¹⁴²⁵.

Партійні ідеологи запропонували провести адміністративну реформу, яка мала реально сприяти розвитку державного управління, удосконаленню діяльності органів виконавчої влади і спрямовувалася на здійснення соціально-економічних перетворень, адекватних вимогам громадянського суспільства¹⁴²⁶. Реформа мала чітко визначити і розмежувати повноваження уряду, місцевих державних адміністрацій та місцевих рад¹⁴²⁷.

Оригінальний проект адміністративної реформи на регіональному рівні запропонувала Партія Зелених України. Зелені вимагали, щоб голова обласної ради укладав з державою національний контракт, який мав визначати квоту відрахувань обласного бюджету до центрального та обсяг інших прав і обов’язків. Представники Президента повинні були стати координаторами впровадження національних програм та діяльності центральних і місцевих органів влади. Крім того, ПЗУ виступала за скасування районних рад та перехід від “рад” до “радників” – виборних місцевих спеціалістів, які відповідали б за кожну конкретну пріоритетну сферу життя регіону¹⁴²⁸.

Орієнтований на виборців Сходу і Півдня виборчий блок політичних партій “Партія Праці та Ліберальна партія – разом” у 1998 р. задекларував лозунги – “Сильні регіони – сильна держава! Все, що можна вирішувати без втручання держави, повинно вирішуватися без неї людиною, колективом,

---

¹⁴²⁵ Народно-демократична партія. Декларація. Програма. Статут. – К.: СМП “Аверс”, 1997. – С.15-16.

¹⁴²⁶ Україна і світ сьогодні. – К., 1999. – 29 жовтня-5 листопада. – С.13.

¹⁴²⁷ Народно-демократична партія у запитаннях і відповідях. – К., 1998. – С.11.

¹⁴²⁸ Право вибору: політичні партії та виборчі блоки / Упоряд. Томенко М., Проценко О. – К.: Заповіт, 1998. – С.43-44.

громадою населеного пункту, регіоном”¹⁴²⁹. У практичній політиці це мало відобразитися впровадженням стабільної децентралізованої політики, за умов якої бюджети держави, регіонів та місцевого самоврядування мали формуватися знизу угору, а зібрані на місцях податки і платежі насамперед витрачатися на місцеві соціальні програми¹⁴³⁰.

Утворена напередодні виборів “Партія регіонального відродження України” акцентувала увагу на автономії регіонів – “регіони наділені повною самостійністю у вирішенні всіх соціально-економічних проблем, які не виходять за межі компетенції даного регіону. Одночасно своєю принциповою позицією партія вважала створення, при збереженні за українською мовою статусу державної, законодавчих пріоритетів для російської мови як офіційної, а в місцях компактного проживання національних меншин – і для їхніх мов”¹⁴³¹.

Натомість утворений на виборах 1998 р. державницький націоналістичний та націонал-демократичний виборчий блок “Національний фронт” (Конгрес Українських націоналістів, Українська консервативна республіканська партія, Українська республіканська партія) у передвиборчій програмі задекларував потребу проведення адміністративної реформи і прагнення “змінити структуру” та скоротити “чисельність управлінського апарату на всіх щаблях влади”¹⁴³².

У ДемПУ на парламентських виборах 1998 р. перемогла “прагматична” політика, наслідком якої стало зближення з олігархічними групами і створення Блоку демократичних партій “НЕП” (Народовладдя, Економіка, Порядок). Проте в результаті виборів блок отримав лише 1,2% % голосів виборців.

Традиційно за більшу самостійність органів місцевого самоврядування виступила КПУ. Комуністи запевняли виборців, що за умови їх перемоги органи місцевого самоврядування одержать більшу самостійність, державні гарантії і підтримку, зможуть вчасно і на достатньому рівні забезпечувати фінансування

¹⁴²⁹ Передвиборча програма виборчого блоку політичних партій “Партія Праці та Ліберальна партія – разом” // Ліберальна газета. – 1997. – 20 листопада. – С.5.

¹⁴³⁰ Передвиборча програма виборчого блоку політичних партій “Партія Праці та Ліберальна партія – разом” // Ліберальна газета. – 1997. – 20 листопада. – С.6.

¹⁴³¹ Право вибору: політичні партії та виборчі блоки / Упоряд. Томенко М., Проценко О. – К.: Заповіт, 1998. – С.12.

¹⁴³² Право вибору: політичні партії та виборчі блоки / Упоряд. Томенко М., Проценко О. – К.: Заповіт, 1998. – С.76.

бюджетної сфери, соціального розвитку своїх регіонів¹⁴³³. Водночас партія вимагала надання державного статусу російській мові¹⁴³⁴.

Не обминула питання мови й ліворадикальна Прогресивна соціалістична партія України. У своїй передвиборчій програмі партія запропонувала “визнати офіційними мовами українську та російську, надати їм однаковий статус і рівні права щодо їх використання в законодавчих, представницьких, виконавчих та судових органах влади”¹⁴³⁵. Крім того, партія виступала за докорінну зміну соціально-економічного устрою держави конституційним шляхом. Під цим розумілося поряд з ліквідацією посади Президента перехід до повновладдя Рад трудящих¹⁴³⁶.

Чи не найрадикальніші позиції запропонувала в своїй передвиборчій програмі майже цілком кримська за своїм складом партія “Союз”. Підйом економіки партія вбачала у відновленні загублених зв’язків і вступі в міждержавний союз із Білоруссю та Росією. Партія “Союз” пропонувала такі шляхи для досягнення цієї мети: парламентський – через своїх прихильників у Верховній Раді України, створення міжфракційного блоку для вирішення цього питання; демократичної ініціативи – через проведення загальнонародного референдуму з питання вступу України в міждержавний союз з Білоруссю та Росією¹⁴³⁷.

Найрадикальнішою була позиція “Союзу” в міжнаціональних відносинах. Зокрема, партія пропонувала визнати росіян поряд з українцями другою державотворчою нацією в Україні, надати російській мові статус другої державної мови. Також партія виступала за розширення повноважень регіонів і визначення чіткої стратегії реформ з урахуванням особливостей всіх регіонів¹⁴³⁸.

На захист російської мови виступив виборчий блок “СЛОН – Соціально-ліберальне об’єднання” (Партія “Міжрегіональний блок реформ” та

¹⁴³³ ЦДАВО України, ф. 5225, оп. 2, спр. 104. – Арк.15.

¹⁴³⁴ Право вибору: політичні партії та виборчі блоки / Упоряд. Томенко М., Проценко О. – К.: Заповіт, 1998. – С.48.

¹⁴³⁵ Право вибору: політичні партії та виборчі блоки / Упоряд. Томенко М., Проценко О. – К.: Заповіт, 1998. – С.127.

¹⁴³⁶ ЦДАВО України, ф. 5225, оп. 2, спр. 104. – Арк.4.

¹⁴³⁷ Право вибору: політичні партії та виборчі блоки / Упоряд. Томенко М., Проценко О. – К.: Заповіт, 1998. – С.50-51.

¹⁴³⁸ Право вибору: політичні партії та виборчі блоки / Упоряд. Томенко М., Проценко О. – К.: Заповіт, 1998. – С.51.

Конституційно-демократична партія). Це партійне об'єднання висловилося за надання російській мові статусу офіційної і висунуло лозунг “Дві мови – один народ”¹⁴³⁹. Варто відзначити також прагнення новоствореної Партії мусульман України відтворити національно-територіальну автономну республіку¹⁴⁴⁰.

Однак невисокі результати отримані на парламентських виборах 1998 р. українськими партіями, які пропагували повернення в радянське минуле чи готові були жертвувати українськими інтересами заради зближення з Росією, засвідчили непопулярність у суспільстві ідей дезінтеграції країни і політичного курсу на союз з Росією.

Натомість, зважаючи на збереження значних протиріч і відмінностей між регіонами України та слабкість Української державності, націонал-демократичні партії України продовжували активну діяльність задля консолідації суспільства і поза межами виборчих кампаній. Так, В.Чорновіл у доповіді на ІХ Всеукраїнських зборах НРУ 12 грудня 1998 р. проголосив стратегією партії в контексті майбутніх президентських виборів 1999 р. гасло “Вперед, на Схід”. Така позиція лідера партії була викликана як утилітарним обрахунком чисельності виборців на Сході і Півдні України, так і соборницькими прагненнями стати організацією, що “заслуговує на звання справжнього носія української національної ідеї і хоче мати майбутнє”¹⁴⁴¹.

Одночасно Рух, щоб не розколоти Україну на Східну і Західну, відмовлявся закривати очі “на шовіністичні вибрики харківської чи миколаївської влади, яка відмінює статус єдиної державної мови...”¹⁴⁴².

В.Чорновіл вважав 22 січня святом Української соборності, “одним з найбільших своїх свят, не меншим за день незалежності”¹⁴⁴³. Починаючи від знаменитого ланцюга єднання в січні 1990 р., Народний Рух України вів

---

¹⁴³⁹ Право вибору: політичні партії та виборчі блоки / Упоряд. Томенко М., Проценко О. – К.: Заповіт, 1998. – С.82.

¹⁴⁴⁰ Право вибору: політичні партії та виборчі блоки / Упоряд. Томенко М., Проценко О. – К.: Заповіт, 1998.– С.36.

¹⁴⁴¹ Чорновіл В. Пульс української незалежності: Колонка редактора / В. Чорновіл / Вступ. Стаття та післямова Леся Танюка. – К.: Либідь, 2000. – С.558.

¹⁴⁴² Чорновіл В. Пульс української незалежності: Колонка редактора / В. Чорновіл / Вступ. Стаття та післямова Леся Танюка. – К.: Либідь, 2000. – С.336.

¹⁴⁴³ Чорновіл В. Пульс української незалежності: Колонка редактора / В. Чорновіл / Вступ. Стаття та післямова Леся Танюка. – К.: Либідь, 2000. – С.123.

активну соборницьку політику. Тисячі дітей з Півдня і Сходу України відвідували на Різдвяні і Великодні свята українські родини Галичини, а дітей із Заходу приймали влітку в Причорномор'ї. Рух готував для Сходу і Півдня України концерти і підручники, здійснював шефство над українськими школами і кораблями ВМС України.

Рух постійно реагував на антидержавні провокації представників лівих сил, що виникали в парламенті, і в цьому знаходив підтримку дружніх фракцій. Так, внесений депутатом І.Симоненком (група “Союз”) законопроект передбачав виведення з території Севастополя українських військ до червня 1997 р., евакуацію працівників окупаційної адміністрації і членів їх сімей. Фракція “Руху” разом з фракціями “Реформи”, “Соціально-ринковий вибір” і “Конституційний центр” з цього приводу прийняли заяву, в якій назвали проект І.Симоненка провокаційним та звернулись до Генерального прокурора України з вимогою негайно провести перевірку наявності в діях названого політика ознак злочину¹⁴⁴⁴.

Однак у 1999 р. у Русі остаточно оформився розкол, на базі якого утворилися дві партії – НРУ та Український Народний Рух. Вибори до Верховної Ради України у 2002 р. стали каталізатором консолідації націонал-демократичних сил НРУ та УНР, а також створення “третього Руху” та виборчого блоку “Народний Рух України”¹⁴⁴⁵.

У новій програмі, ухваленій Х з'їздом ДемПУ 15 грудня 2000 р., мали місце традиційні погляди партії на державний устрій України. У програмі було зазначено, що ДемПУ вбачає Україну унітарною державою з єдиною державною мовою – українською і забезпеченістю вільного розвитку мов усіх національних меншин та етнічних груп, що мешкають на території України. ДемПУ знову зазначала, що в “умовах сьогоденної дійсності проти

---

¹⁴⁴⁴ Діденко Ю.В. Підтримка та критика рухівських ініціатив, співпраця Руху з політичними силами у розбудові державності України / Ю.В. Діденко // Народний Рух України: місце в історії та політиці: Матеріали VI Всеукраїнської наукової конференції 16-17 вересня 2005 р., м.Одеса. – Одеса: Астропринт, 2005. – С.56.

¹⁴⁴⁵ Овсієнко С.Л. Діяльність Народного Руху України в умовах внутрішньопартійної кризи (1997 – 2002 рр.): автореф. дис. на здобуття наук. ступеня канд. іст. наук: спец. 07.00.01 “історія України” / С.Л. Овсієнко. – Одеса, 2008. – С.12.

федеративного устрою України”, оскільки суть федералізації – антиукраїнський сепаратизм, зазіхання на територіальну цілісність української нації¹⁴⁴⁶.

У галузі національної політики демократи виступали за свободу етнічного самовираження й волевиявлення, за вільний розвиток національних культур, і водночас пропаганда ідей самовизначення національних меншин шляхом розмежування території України чи приниження і зневаги української нації кваліфікувалася партією як антидержавна. Окремо було зазначено, що ДемПУ сприяє національному відродженню і розвитку кримськотатарського народу, допомагає йому повернутися на Батьківщину¹⁴⁴⁷.

На парламентських виборах 2002, 2006 рр. ДемПУ без особливих успіхів блокувалася відповідно з Демократичним союзом, виборчим блоком народно-демократичних партій НДП, а в 2007 р. розкололася в своїй підтримці блоку НДП і виборчого блоку “Наша Україна – Народна самооборона”¹⁴⁴⁸.

Значну увагу пробудженню в українців почуття гордості за власну історію, глибинного усвідомлення ними ідеї соборності всіх українських земель, роз’ясненню ідеї європейського вибору України, сприянню розвитку місцевого самоврядування приділяла утворена в 1999 р. правочентристська партія “Собор” (пізніше – Українська республіканська партія “Собор”) на чолі з А.Матвієнком. Партія в літні місяці протягом п’яти років популяризувала соборність України через спортивний туризм (Велопробіг гетьманськими столицями (1999 р.); Вітрильна регата “Собор-2000” (2000 р.); Історико-екологічна експедиція на Говерлу (2000 р.); Просвітницько-спортивна експедиція “Соборна Україна” (2001 р.); Просвітницько-спортивна експедиція “Соборна Україна – 2002” (2002 р.); Культурно-спортивна експедиція “Соборна Україна – 2003” (2003 р.); “Соборна Україна – 2004” (2004 р.))¹⁴⁴⁹.

Президентські вибори 1999 р. у зв’язку з фактичним домінуванням в виборчих регіонах Л.Кучми не призвели до появи нових значних політичних проектів і не змінили ідеологічні засади більшості партій. У свою чергу

¹⁴⁴⁶ Режим доступу: <http://www.dempu.org/program> (перегляд 4.06.08 р.).

¹⁴⁴⁷ Режим доступу: <http://www.dempu.org/program> (перегляд 4.06.08 р.).

¹⁴⁴⁸ Режим доступу: <http://www.dempu.org/history> (перегляд 4.06.08 р.).

¹⁴⁴⁹ Закревський М. Україна соборна / М. Закревський // Без цензури. – К., 2004. – 8-15 липня. – С.4.

утворений О.Волковим з осердя виборчого штабу Л.Кучми 1999 р. центристський “Демократичний союз” виступав за сильну, авторитетну і компетентну центральну владу й унітарний державний устрій. Місцеве самоврядування партія підтримувала за умови, коли воно не суперечить загальнонаціональним інтересам, не набуває форми сепаратизму чи автономізму, не стає прикриттям для регіональних кланово-земляцьких угруповань¹⁴⁵⁰. Демократичний союз виступав також за подолання диспропорцій регіонального розвитку, створення умов для вільного міжрегіонального трудового обміну, усунення відмінностей у рівнях науково-технічного потенціалу регіонів¹⁴⁵¹.

Відверто федералістські і проросійські позиції зайняла лише Слов’янська партія України. Своїми завданнями партія визначала затвердження федерально-земельного устрою України, що мало забезпечити повноцінне самоврядування регіонів, а також визнання “реально сформованої двомовності та надання російській мові статусу другої державної поряд з українською”¹⁴⁵².

Окрім загальних заяв на підтримку єдності країни і символічних вимог надання реальних повноважень місцевому і регіональному самоврядуванню, проблема державного устрою не стала домінуючою і під час парламентських виборів 2002 р. Однак на цих виборах навколо постаті В.Ющенка було сформоване могутнє правоцентристське політичне об’єднання – Наша Україна, куди увійшла більшість правоцентристських партій включно з відламами Руху.

Відзначимо також те, що у виборах 2002 р. в межах пропрезидентського блоку “За Єдину Україну” взяла участь Партія регіонів України. У березні 2001 р. вона була створена на базі Партії регіонального відродження України і зразу стала називатися “партією губернаторів”, оскільки з нею стали зближуватися керівники місцевої влади переважно Сходу і Півдня України. Не дивлячись на назву, програмні основи партії обмежувалися лише тим, що “основною ціллю

---

¹⁴⁵⁰ Програма партії “Демократичний союз”. – Івано-Франківськ, 2000. – С.7.

¹⁴⁵¹ Програма партії “Демократичний союз”. – Івано-Франківськ, 2000. – С.18.

¹⁴⁵² ЦДАВО України, ф.5225, оп. 1, спр.748. – Арк.184.

діяльності партії є сприяння побудові сильної незалежної держави України; розвитку регіональної політики, місцевого самоврядування...»¹⁴⁵³.

Під час парламентських виборів 2002 р. тенденції Захід – “праві”, Південь – Схід – “ліві” також певною мірою ослабли. На думку В.Васютинського, ці зміни були пов’язані зі зміною суспільної свідомості і голосуванням не за партію, а за особу без конкретних ідеологічних підтекстів¹⁴⁵⁴.

Натомість президентські вибори 2004 р., які загострили увагу на питанні статусу російської мови, а також спроби оточення В.Януковича розіграти сепаратистську карту в умовах Помаранчевої революції, призвели до реанімації федералістських ідей.

Партія регіонів, яка підтримувала чинного прем’єр-міністра України В.Януковича, орієнтувалася на електорат Сходу і базувалася в основному на Донбасі, а тому на президентські вибори 2004 р. йшла з гаслами розширення прав регіонів і надання російській мові статусу державної. У Статуті Партії регіонів завданням політичної структури значилося посилення впливу щодо сприяння створенню в державі умов для комплексного розвитку АРК, кожної області України, міст Києва та Севастополя¹⁴⁵⁵.

Навіть після прийняття на початку грудня 2004 р. політичної реформи лідер Партії регіонів В.Янукович проголошував, що “реальним продовженням розпочатого процесу має стати розширення прав регіонів, реалізація на практиці принципу їх самодостатності, створення умов для того, щоб регіони змогли розкрити свої можливості – промисловий, економічний і культурний потенціал”¹⁴⁵⁶.

Проте В.Янукович заперечував свою роль у процесі ініціювання розколу країни. Він зазначав, що “питання про так звану автономію Півдня-Сходу чи Новоросію – це всього лише емоційна реакція людей в Донецьку, Харкові чи Одесі на реальну загрозу розколу, яка є частиною створюваної стратегічної

¹⁴⁵³ Мальгин А.В. Украина: Соборность и регионализм / А.В.Мальгин. – Симферополь: Сонат, 2005. – С.232.

¹⁴⁵⁴ Wasiutynskij W. Psychosemantyka świadomości politycznej społeczeństwa ukraińskiego: między przeszłością a przyszłością / W. Wasiutynskij // Nowa Ukraina. Zeszyty historyczno-politologiczne. – Kraków: Towarzystwo Wydawnicze Historia Jagellonica, 2006. – №1. – S.33.

¹⁴⁵⁵ ЦДАВО України, ф.5225, оп. 1, спр.748. – Арк. 143-144.

¹⁴⁵⁶ Політреформа потребує розширення прав регіонів // Голос України. – К., 2004. – 11 грудня. – С.2.

напруженості. Я можу зрозуміти таку реакцію моїх земляків. Але це не є моєю позицією»¹⁴⁵⁷.

Праворадикальні “Російський блок” і “Російський рух в Україні” на виборах 2004 р. підтримували В.Януковича в необхідності державного статусу російської мови, союзу з Росією і подвійного громадянства¹⁴⁵⁸.

Натомість лідер ліворадикальної Прогресивної соціалістичної партії України Н.Вітренко під час президентської кампанії 2004 р. вважала, що повноцінну безпеку і територіальну цілісність країни міг забезпечити тільки “новий Союз, союз Україна-Білорусь-Росія”¹⁴⁵⁹. Її програма на президентських виборах передбачала також надання російській мові статусу другої державної¹⁴⁶⁰.

Соціалістична партія України у 2004 р. виключала навіть натяк на “різносортність” регіонів, що посилювалася тим, що соціалісти не були прив’язані до жодної з регіональних еліт¹⁴⁶¹. Парламентська фракція СПУ в січні 2005 р. виступила з заявою “Припинити розпалювання українського суспільства”, в якій засудила сіяння ворожнечі між людьми, регіонами, релігійними конфесіями під час президентської кампанії 2004 р.

Винуватцями розколу суспільства соціалісти вважали колишню владу і комуністів, не зважаючи на близькість ідеологічних платформ. Задля зупинки поділу суспільства СПУ рекомендувало Президенту, парламенту і уряду вирішити питання, що “впливають на соціальні настрої (зайнятість, підвищення зарплати і пенсій, освіту і медичну допомогу за бюджетні кошти тощо)”, налагодити взаємовигідне співробітництво з Росією, прискорити розгляд та

---

¹⁴⁵⁷ Янукович В. Стать президентом Украины без национального примирения не получится ни у кого / В. Янукович // Аргументы и факты в Украине. – 2004. – декабрь. – №51. – С.6.

¹⁴⁵⁸ Свистунов А. Русский блок и выборы 2004 года / А. Свистунов // Русская правда. – К., 2005. – февраль. – С.4.

¹⁴⁵⁹ Вітренко Н. Захитим Україну от оранжево-коричневої чуми / Н. Вітренко // Народная оппозиция. – Харьков, 2004. – ноябрь. – С.3, 4.

¹⁴⁶⁰ ЦДАВО України, ф.5225, оп.1, спр.749. – Арк.83, 86.

¹⁴⁶¹ Саква А. Особенности построения украинского ковчега / А. Саква // Труд. – Донецк. – 2004. – 24 декабря. – С.6.

прийняття Закону “Про мови в Україні”, не давати преференцій жодній з релігійних конфесій¹⁴⁶².

Лідер СПУ О.Мороз вніс у парламент проект нового закону про мови, в якому передбачалося надати національним мовам статус офіційних у межах окремих територій і по усій Україні за рішенням Верховної Ради¹⁴⁶³. Проект названого закону викликав жорстку критику зі сторони української націонал-демократії.

Так, голова Київського благодійного фонду ім. О.Гірника “Українським дітям – українське слово” і міської організації УРП “Собор” Ю.Гнаткевич розцінив законопроект як спробу позбавити “українців бажання і потреби в своєму національно-мовному відродженні”¹⁴⁶⁴. Натомість О.Мороз у листі-відповіді мотивував появу законопроекту потребою вибити в поборників російської мови останній аргумент щодо її утисків¹⁴⁶⁵.

Структури Комуністичної партії України, оцінюючи сепаратистські процеси на Сході, виступили “за збереження суверенітету і єдності України, проти спроб диктувати їй внутрішню і зовнішню політику, ким би такі спроби не ініціювалися”. Однак, комуністи вбачали загрозу державності в діях опозиційних сил, які прагнули “за підтримки Заходу здійснити антиконституційний переворот, застосовуючи протизаконні, насильницькі дії”¹⁴⁶⁶.

Відзначимо, що на президентських виборах 2004 р. лідер комуністів П.Симоненко в передвиборчій програмі “З людьми і для людей” підтвердив лише тезу про необхідність надання російській мові статусу офіційної¹⁴⁶⁷.

---

¹⁴⁶² Мороз О. Припинити розколювання українського суспільства. Заява парламентської фракції Соціалістичної партії України / О. Мороз // Еженедельник “2000”. – К., 2005. – 21 января. – С.В4.

¹⁴⁶³ Адамович С., Яценюк Т. Ідея соборності в ідеології та діяльності націоналістичних українських партій (1990-2005 рр.) / С. Адамович, Т. Яценюк // Ідеологія українського націоналізму на сучасному етапі розбудови Української держави. Матеріали міжнародної наукової конференції, Івано-Франківськ, 12-13 жовтня 2006 р. – Івано-Франківськ: Місто НВ, 2006. – С.11.

¹⁴⁶⁴ Равноправие языков может консолидировать страну и примирить регионы // Вечерние Вести. – К., 2005. – 11-17 февраля. – С.4.

¹⁴⁶⁵ Равноправие языков может консолидировать страну и примирить регионы // Вечерние Вести. – К., 2005. – 11-17 февраля. – С.5.

¹⁴⁶⁶ Заявление фракции Компартии Украины в Верховной Раде Украины // Коммунист Крыма. – Симферополь, 2004. – С.1.

¹⁴⁶⁷ ЦДАВО України, ф.5225, оп.1, спр.749. – Арк. 83, 86.

В умовах помаранчевої революції і розпалу сепаратистських тенденцій у країні лідер НРУ Б.Тарасюк закликав Генпрокурора і СБУ розпочати розслідування, а Президента України негайно звільнити з посад глав Харківської, Донецької, Луганської областей, а також мера Одеси “за розпалювання ворожнечі і за дії, що ведуть до розпаду держави”¹⁴⁶⁸.

Відзначимо також, що керівники Організації Українських Націоналістів (М.Плав'юк), ОУН (революційної) (А.Гайдамаха), правого виборчого об'єднання “Свобода” (О.Тягнибок) виступили 5 грудня 2004 р. на підтримку єдності країни¹⁴⁶⁹. Президія Проводу ОУН виступила з заявою “Ні – сепаратизму”, в якій засудила будь-які зазіхання на суверенітет України і заявила: “Українські націоналісти готові виступити на захист територіальної цілісності держави, захистити її національний суверенітет. Для нас незалежність і соборність України – понад усе!”¹⁴⁷⁰. У заяві Секретаріату ОУН “Заколот проти державності України” вибори і сепаратистські тенденції на Сході і Півдні країни трактувалися як “давно і таємно спланований план ліквідації державності України... яку очолюють не тільки Кучма-Янукович-Медведчук, а їхній духовний і організаційний натхненник – путінський Кремль”¹⁴⁷¹.

З заявами на захист незалежності і територіальної цілісності виступали також голова Української партії “Єдність” О.Омельченко і лідер проурядової Народно-демократичної партії В.Пустовойтенко¹⁴⁷².

Праворадикальні позиції зайняла утворена 22 грудня 2004 р. Українська консервативна партія (УКП). Програма УКП стверджує, що тільки сильна соборна національна держава здатна захистити життєвий простір нації, забезпечити демократичний лад, високий рівень життя. Для реалізації цієї моделі партія вважає “необхідним повернення в суспільно-політичне життя

¹⁴⁶⁸ Тарасюк Б. Сепаратистам “світить 110-та територія” Кримінального кодексу / Б. Тарасюк // Час Руху опору. – 2004. – листопад. – №22. – С.1.

¹⁴⁶⁹ Заява ОУН, ОУН (р) та ВО “Свобода. – Режим доступу: http://www.tiahnybok.info/dokumenty_zayava/dokument000080.html (перегляд 9 серпня 2006 р.).

¹⁴⁷⁰ Заява “Ні – сепаратизму!” // Українське слово. – К., 2004. – 1-7 грудня. – С.3.

¹⁴⁷¹ Заява Секретаріату ОУН “Заколот проти державності України” // Українське слово. – К., 2004. – 1-7 грудня. – С.3.

¹⁴⁷² Омельченко О. Захистимо незалежність! До партійних осередків Української партії “Єдність”, усіх партій, громадських організацій і об'єднань України / О. Омельченко // Україна молода. – К., 2004. – 1 грудня. – С.2.; Україна – унітарна держава // Галичина. – Івано-Франківськ, 2004. – 4 грудня. – С.4.

ідеології українського консерватизму на основі традицій та морально-правових засад українського козацтва, пріоритетності засад української культури”¹⁴⁷³.

Партія обстоює принцип недоторканості та неподільності території України, її унітарності, виступає проти дезінтеграції української нації за регіональними, конфесійними, мовними та іншими ознаками. Крім того, у програмі УКП спеціально задекларовано, що партія проти федералізму України за жодних обставин¹⁴⁷⁴.

Під час відповіді на запитання 21 січня 2006 р. лідер партії Г.Щокін наголосив: “Ми виступаємо за унітарну державу. Без жодних національних автономій”. Натомість щодо адміністративної реформи політик вважав за необхідне це питання виносити на референдум¹⁴⁷⁵.

Найпритаманнішу українцям модель влади УКП вбачає в гетьманській державі, яка б поєднувала управлінську ефективність та систему суспільного контролю над владою – Президент (Гетьман) України повинен бути єдиним главою виконавчої влади, повністю відповідальним за роботу уряду і всіх інших виконавчих структур. Водночас партія виступає за розширення повноважень громад, місцевого самоврядування, в тому числі козацького (С.А. – залишається незрозумілим статус “козацького самоврядування”)¹⁴⁷⁶.

Після поразки на виборах партії проросійської орієнтації, які підтримували В.Януковича, спробували втримати електорат Сходу ідеями федералізації і надання російській мові статусу державної¹⁴⁷⁷.

Партія регіонів після виборів 2004 р. достатньо довго визначалась у своїх політичних координатах. Проте напередодні парламентських виборів 2006 р.

---

¹⁴⁷³ Програма Української Консервативної партії. – Режим доступу: <http://www.ukrvybir.com/prma.php> (перегляд 10 липня 2006 р.).

¹⁴⁷⁴ Програма Української Консервативної партії. – Режим доступу: <http://www.ukrvybir.com/prma.php> (перегляд 10 липня 2006 р.).

¹⁴⁷⁵ Щокін Г. Ми сповідуємо принципи національної демократії / Г. Щокін // За Українську Україну. Газета Української консервативної партії. – К., 2006. – 31 січня-6 лютого. – С.1.

¹⁴⁷⁶ Програма Української Консервативної партії. – Режим доступу: <http://www.ukrvybir.com/prma.php> (перегляд 10 липня 2006 р.).

¹⁴⁷⁷ Адамович С. Ідея соборності в ідеології та діяльності українських політичних партій (1991-2004 рр.) / С. Адамович // Соборність України: історична спадщина і виклики часу. Збірник наукових статей. Випуск 3. – Переяслав-Хмельницький, 2005. – С.10.

представники Партії регіонів заявляли, що пункт про федералізацію України обов'язково буде в передвиборчій програмі їх партії¹⁴⁷⁸.

Під час передвиборчої поїздки в Крим у лютому 2006 р. В.Янукович висловив також ставлення до Кримської автономії. Він заявив, що позбавляти півострів автономного статусу ніхто не планує, а треба наповнити форму змістом, щоб “керівництво автономної республіки могло відстоювати права кримчан, брало на себе відповідальність і сміливість виконувати те, що записано в Конституції Криму, не боячись негативної реакції з центру”¹⁴⁷⁹.

Натомість новоутворені “Нова демократія” і “Держава” зайняли нішу федералістів, прихильників відносин з Росією і підвищення статусу російської мови. Обидві ці партії не були відомі виборцям, але до виборів планували стати “матеріалом” для будівництва блоку з відповідними лозунгами¹⁴⁸⁰.

На установчому з'їзді партії “Нова демократія” 15 січня 2005 р. її лідер Є.Кушнар'юв ні слова не сказав про сепаратизм, але багато уваги приділив конституційному федералізму, адміністративно-територіальній реформі і виборам губернаторів на місцях¹⁴⁸¹. Проте на прес-конференції 23 грудня 2004 р. політик відзначив, що федералізація для партії не є ідеєю-фікс, і її за умов проведення децентралізаційних змін легко буде викреслити з вимог програми-максимум¹⁴⁸².

Є.Кушнар'юв вважав, що країна як мінімум проведе адміністративно-територіальну реформу польського зразка, а як максимум перейде на федеративний устрій. У майбутній федерації, на його думку, всі 24 області могли отримати один статус, або їх мало стати менше – 15 чи 10. Пропонувався і варіант, коли поряд з Автономною республікою Крим мали з'явитися ще 2-3

---

¹⁴⁷⁸ Авдєєв С. Янукович-федералісімус / С. Авдєєв // Аргумент влада. – Львів, 2005. – 7-8 жовтня. – С.9.

¹⁴⁷⁹ Юрьєва Н. Виктор Янукович: “Жизнь начинается с регионов” / Н. Юрьєва // Крымская правда. – Симферополь, 2006. – 21 февраля. – С.2.

¹⁴⁸⁰ Жданов И., Якименко Ю., Литвиненко А. Кто и за что, с кем и против кого? Партии Украины за год до выборов / И. Жданов, Ю. Якименко, А. Литвиненко // Зеркало недели. – К., 2005. – 2 апреля. – С.4.

¹⁴⁸¹ Пересадько І. Око сепаратиста / І. Пересадько // Українська газета. – К., 2005. – 19-25 січня. – С.7.

¹⁴⁸² Янцзи О. Партія товариша Ку / О. Янцзи // Україна молода. – К., 2004. – 25 грудня. – С.2.

автономні республіки, а решта адміністративно-територіальних одиниць залишатися в статусі областей¹⁴⁸³.

Відзначимо, що під час переговорів про створення офіційного блоку з В.Януковичем на парламентські вибори 2006 р. Є.Кушнар'ов заявив, що для “Нової демократії” особливо важлива готовність Партії регіонів відстоювати ідею федеративно-земельного державного устрою України¹⁴⁸⁴. В інтерв'ю Бі-Бі-Сі 14 жовтня 2005 р. Є.Кушнар'ов повідомив, що федералізація України є частиною програми партії “Нової демократії”, але зауважив – “федералізм і сепаратизм – це зовсім різні поняття”¹⁴⁸⁵.

Але другий з'їзд партії “Нова демократія”, який відбувся в листопаді 2005 р., став водночас останнім. Делегати прийняли пропозицію Партії регіонів про об'єднання двох політичних сил. Партійний форум прийняв рішення про саморозпуск партії і входження її членів у Партію регіонів на індивідуальній основі¹⁴⁸⁶. Отже, саморозпуск партії, яка вважала своїм базовим регіоном Харківщину, засвідчив відсутність значної підтримки і несприйняття харків'янами децентралістських ідей “Нової демократії”.

Ідею федералізму України, що, зі слів її ідеологів, “нічого спільного не має з сепаратизацією”, підтримувала лівоцентристська партія “Держава”. Її структури в лютому 2005 р. очолив экс-генпрокурор України Г.Васильєв, і вона опиралася на електорат Сходу країни.

Лідер партії на III з'їзді в лютому 2005 р., апелюючи до прикладу Швейцарії, США, Канади й інших країн, доводив, що саме федералізація свого часу врятувала ці держави від розколу. Ще одне програмне положення партії – надання російській мові статусу другої державної. З цією метою партійці готові були організувати всеукраїнський референдум¹⁴⁸⁷.

---

¹⁴⁸³ Александрова Ю. О политиках и телеграфных столбах / Ю.Александрова // Событие. – Харьков, 2004. – 23-29 декабря. – С.6.

¹⁴⁸⁴ Сивцова О. Все дороги ведут в Харьков” / О. Сивцова // Нова демократія. – К., 2005. – 20 жовтня. – С.2.

¹⁴⁸⁵ Кушнар'ов Є. “Такої технології, як майдан, у Януковича не було” / Є. Кушнар'ов // Нова демократія. – К., 2005. – 20 жовтня. – С.4.

¹⁴⁸⁶ Голос України. – К., 2005. – 22 листопада. – С.7.

¹⁴⁸⁷ Василенко К. “Ми все одно одна держава...” / К. Василенко // День. – К., 2005. – 15 лютого. – С.2.

Більше того, керівник маргінальної новоутвореної Партії політики Путіна О.Ременюк у своїх передвиборчих тезах у 2006 р. договорився до того, що “тільки слов’янський порядок в Святоруських країнах: Україні, Росії, Білорусі, сьогодні може перемогти у війні з Заходом...”¹⁴⁸⁸.

Натомість один з колишніх апологетів Партії регіонів та особисто В.Януковича лідер Партії державного нейтралітету України В.Зубанов після поразки “донецьких” на президентських виборах 2004 р. разом з народним депутатом-львів’янином Я.Кендзьором створив спеціальний фонд “Схід-Захід”, головна метою якого була “розширити і поглибити дружні зв’язки між частинами України”¹⁴⁸⁹. Політик планував налагоджувати особисті контакти між населенням Галичини і Донбасу через проведення круглих столів, спільних бізнес-форумів, телемостів, краєзнавчих конкурсів серед школярів (на Донеччині мали змагатися в знанні історії Галичини, а в Галичині – історії Донбасу)¹⁴⁹⁰.

Усвідомлюючи поділ українського народу після революції на “помаранчевих” і “біло-блакитних”, частина політичних сил України докладала зусиль для об’єднання країни. Так, лідер НРУ Б.Тарасюк у виступі на науковій конференції в Одесі восени 2005 р. зазначив, що “Рух повинен займати консолідуючу позицію, об’єднуючи український народ, як він це робив завжди”¹⁴⁹¹. Задля ліквідації слідів розколу держави НРУ брав на себе функції консолідатора, медіатора між владою та опозицією і пропонував провести круглий стіл політичних сил, за який би могли сісти члени всіх партій, представники влади і опозиції¹⁴⁹².

1 липня 2005 р. спікер парламенту В.Литвин у виступі перед представниками місцевого самоврядування в м. Краматорську Донецької області виступив проти штучного, викликаного політичними розрахунками

---

¹⁴⁸⁸ Ременюк А. Славянської землі – славянський порядок / А. Ременюк // Русская правда. – К., 2006. – январь. – С.5.

¹⁴⁸⁹ Стецишин О. Із Донецька – з любов’ю? / О. Стецишин // Експрес. – Львів, 2005. – 22-23 лютого. – С.4.

¹⁴⁹⁰ Стецишин О. Із Донецька – з любов’ю? // Експрес. – Львів, 2005. – 22-23 лютого. – С.4.

¹⁴⁹¹ Тарасюк Б. Перспективи розвитку Народного Руху України / Б. Тарасюк // Народний Рух України: місце в історії та політиці: Матеріали VI Всеукраїнської наукової конференції 16-17 вересня 2005 р., м. Одеса. – Одеса: Астропринт, 2005. – С.11.

¹⁴⁹² Тарасюк Б. Перспективи розвитку Народного Руху України / Б. Тарасюк // Народний Рух України: місце в історії та політиці: Матеріали VI Всеукраїнської наукової конференції 16-17 вересня 2005 р., м. Одеса. – Одеса: Астропринт, 2005. – С.11-12.

антидержавницького поділу України на конфліктуючі регіони й ініціював підписання суспільного договору, який би об'єднав усі регіони¹⁴⁹³.

Утворений під час парламентських виборів 2006 р. Народний блок В.Литвина “Ми” намагався виступати третьою примирювальною силою між біло-голубими і помаранчевими. Литвинівці звинуватили головних фігурантів Помаранчевої революції в розколі країни і проголосили головним гаслом національного буття: “Єдність країни – понад усе!”. Для об'єднання держави “Ми” запропонували розуміння української нації як політичної нації, яка “об'єднана спільним майбутнім”. Їхня формула об'єднання громадян України в єдину спільноту полягала також в звичайному спілкуванні між людьми та пошуку спільних ідеалів. Це намагалися втілити в життя активісти всеукраїнської молодіжної організації “Молодь за Литвина”. Задля об'єднання країни вони розпочали 9 лютого 2006 р. всеукраїнський автомобільний пробіг. Його учасники вирушили трьома колонами в різних напрямках: Західному (Київ-Житомир-Рівне-Луцьк-Львів-Ужгород-Івано-Франківськ-Чернівці-Тернопіль-Хмельницький-Вінниця-Київ), Північно-Східному (Київ-Чернігів-Суми-Харків-Луганськ-Донецьк-Дніпропетровськ-Полтава-Київ) та Південному (Київ-Черкаси-Кіровоград-Запоріжжя-Сімферополь-Херсон-Мелітополь-Одеса-Київ)¹⁴⁹⁴.

Крім того, історія України мала сприйматися не лише як історія титульного народу, а як історія всіх народів, які мешкали на цій території і творили її культуру, її обличчя. Прихильники блоку “Ми” вважали таке бачення “справжнім піклуванням про справжню соборність”¹⁴⁹⁵.

Активну позицію в питанні захисту цілісності країни зайняла сформована з учасників Помаранчевої революції Громадянська партія “Пора”. У розповсюдженій партією 22 серпня 2005 р. “Хартії цінностей Майдану” окремим підзаголовком значилося: “Соборність: “Схід і Захід – разом!” Для пористів це гасло означало, що “Україна – єдина і цілісна країна, громадяни

¹⁴⁹³Режим доступу: <http://66.249.93.104/search?q=cache:O7883kztxmEj:unian.net/files/products/v18.doc...> (перегляд 5 червня 2006 р.).

¹⁴⁹⁴ Гуцуляк З. Ми всі – українці / З. Гуцуляк // Народна. Суспільно-політична газета. – К., 2006. – 18 лютого. – С.1.

¹⁴⁹⁵ Звернення Народного блоку Литвина до народу України. віддруковано Тов. “Бізнес-Інтелект”. Замовлення №2/03 // Архів автора.

якої мають культурне, мовне, релігійне й етнічне різноманіття. Жителі України незалежно від їх політичних уподобань, культурних орієнтацій та регіональних ідентичностей є українцями, громадянами однієї країни”¹⁴⁹⁶. Активісти “Пори” звертали увагу: “усі, хто підбурює країну до регіонального (релігійного, мовного, етнічного тощо) розбрату, заслуговують на громадянський осуд і правову протидію”¹⁴⁹⁷.

На парламентські вибори 2006 р. “Пора” йшла в блоці з Партією “Реформи і порядок”. У передвиборчій програмі громадянського блоку “Пора-ПРП” було висвітлено позицію щодо зміни системи управління. Зокрема, передбачалося, що реформа системи органів державної влади та місцевого самоврядування “має налагодити механізм погодження інтересів усіх громадян, піднесення їх до рівня національних та оптимізувати цю систему таким чином, щоб вона була спроможна ефективно реалізовувати ці національні інтереси”¹⁴⁹⁸.

Такий підхід блоку “Пора-ПРП” до реформи системи управління був унікальним, оскільки решта політичних сил загалом вели мову про надання повноважень місцевому самоврядуванню, але не пов’язували майбутні реформи з загальнодержавними інтересами.

Напередодні Дня соборності України в рік парламентських виборів 2006 р. про об’єднання країни заговорив Блок Юлії Тимошенко. Було оприлюднено заяву з вимогою до Партії регіонів виключити із передвиборчого списку організаторів сепаратистського з’їзду в Сіверськонецьку, а саме: В.Януковича, Б.Колесникова, Є.Кушнар’ова, В.Тихонова та О.Єфремова. 22 січня 2006 р. молодіжне крило київської організації партії “Батьківщина” пікетувало центральний офіс Партії регіонів з вимогами виключити з виборчих списків осіб, звинувачених у сепаратизмі. Понад 300 осіб, що приєдналися до акції, підтримали гасла акції: “Схід і Захід разом”, “Федералізму ні! Соборності так!”¹⁴⁹⁹.

Однак гасла передвиборчої кампанії в березні 2006 р. ще більше поглибили політичний розкол суспільства, який поступово вбирав в себе

¹⁴⁹⁶ Боровик В.А. Пора перемагати / В.А.Боровик. – Харків: Фоліо, 2006. – С.116.

¹⁴⁹⁷ Боровик В.А. Пора перемагати / В.А.Боровик. – Харків: Фоліо, 2006. – С.116.

¹⁴⁹⁸ Боровик В.А. Пора перемагати / В.А.Боровик. – Харків: Фоліо, 2006. – С.304.

¹⁴⁹⁹ Федун В. БЮТ хоче об’єднатися / В. Федун // Експрес. – Львів, 2006. – 26 січня–2 лютого. – С.5.

етнорегіональні аспекти розмаїття України. На Заході активно використовувалися євроінтеграційні та антиросійські закиди, а на Сході – антинаївські та мовні лозунги. Хоча у сфері соціально-економічних проблем та заходів щодо їхнього вирішення між основними політичними силами було значно більше спільного, ніж різного¹⁵⁰⁰.

У передвиборчих програмах 2006 р. існували положення, які декларувалися всіма учасниками передвиборчої боротьби, що свідчило про назрілість цих проблем і перспективи вирішення, незважаючи на формат більшості та уряду. Серед них, поряд з судовою реформою, залученням громадськості до обговорення рішень, боротьбою з корупцією, за зменшення податкового навантаження на малий та середній бізнес, вимогами реформи в сфері пенсійного забезпечення та медицини, значився і розвиток місцевого самоврядування.

Одночасно серед найбільш суперечливих питань, за якими програми політичних партій розходилися, було мовне питання, організація влади на місцях та принципи і функції місцевого самоврядування. Значним у передвиборчому дискурсі був також розподіл (навіть розкол) України за територіальним принципом, уявлення про який виникало та підтримувалося деякими політиками в суспільній свідомості¹⁵⁰¹.

У мовному питанні Партія регіонів та КПУ виступали за надання російській мові статусу другої державної, а внесений соціалістами законопроект про мови мав уможливити кожному вільно користуватися рідною мовою¹⁵⁰².

У баченні конструкції влади провідні політичні партії на виборах 2006 р., з незначними відмінностями, виступали за розвиток місцевого самоврядування. Зокрема, дану позицію зайняла Соцпартія України і КПУ. Партія регіонів

---

¹⁵⁰⁰ Шаповаленко М.В. Соціально-політичні розколи як чинники демократичного транзиту України / М.В.Шаповаленко // Розвиток демократії і демократична освіта: Збірник матеріалів IV міжнародної наукової конференції 28-30 вересня 2006. – К.: Вид-во НПУ імені М.П.Драгоманова, 2007. – С.64.

¹⁵⁰¹ Біденко Ю.М. Ідеологічні чинники парламентських виборів в Україні та перспективи подальшого розвитку політичних партій / Ю.М.Біденко // Розвиток демократії і демократична освіта: Збірник матеріалів IV міжнародної наукової конференції 28-30 вересня 2006. – К.: Вид-во НПУ імені М.П.Драгоманова, 2007. – С.13.

¹⁵⁰² Біденко Ю.М. Ідеологічні чинники парламентських виборів в Україні та перспективи подальшого розвитку політичних партій / Ю.М.Біденко // Розвиток демократії і демократична освіта: Збірник матеріалів IV міжнародної наукової конференції 28-30 вересня 2006. – К.: Вид-во НПУ імені М.П.Драгоманова, 2007. – С.15.

України відстоювала посилений розвиток регіонів (на межі федералізму), натомість БЮТ відстоював солідарні стосунки між центральною і місцевою владою¹⁵⁰³.

Парламентські вибори 2006 р. закінчилися мінімальною перемогою помаранчевих сил. У зв'язку з цим Партія регіонів України В.Януковича та ряд інших проросійських та лівих політичних сил з метою недопущення до влади політичного блоку “Нашої України” і БЮТу продовжували експлуатувати гасла федералізації і підтримки російської мови.

Засобами для тиску на помаранчеві політичні сили було вибрано статус російської мови, якій підконтрольні Партії регіонів і ПСПУ місцеві ради Півдня і Сходу України навесні і влітку 2006 р. надавали статус регіональної, і опір проведенню на території країни спільних українсько-натовських військових навчань.

Лідер Партії регіонів В.Янукович після закінчення парламентських виборів 2006 р. виступив з заявою, що “істотні розбіжності між регіонами України є реальністю і що не рахуватися з цим уже не вийде”. Проте він закликав до консолідації в новому парламенті і “забути про кольори партійних прапорів, пам'ятаючи передусім про кольори національного прапора”¹⁵⁰⁴. По суті Партія регіонів у поствиборчий період намагалася репрезентувати себе як політичну силу, що представляє політичні симпатії виборців Сходу і Півдня України, без участі якої повноцінне об'єднання країни неможливе.

Проте ідеологи Партії регіонів і після виборів 2006 р. продовжували ініціювати переведення країни на федеративно-земельний устрій. Так, один з лідерів партії Є.Кушнар'юв називав підставами для федералізації наступні чинники: 1) потреби економічного розвитку; 2) історичні, ментальні, культурно-мовні, релігійні відмінності між регіонами; 3) вимоги демократизації державного устрою за зразком об'єднаної Європи. Нові регіональні утворення

---

¹⁵⁰³ Біденко Ю.М. Ідеологічні чинники парламентських виборів в Україні та перспективи подальшого розвитку політичних партій / Ю.М.Біденко // Розвиток демократії і демократична освіта: Збірник матеріалів IV міжнародної наукової конференції 28-30 вересня 2006. – К.: Вид-во НПУ імені М.П.Драгоманова, 2007. – С.14.

¹⁵⁰⁴ Янукович В. Переможців судять? Деякі думки про майбутню парламентську коаліцію / В. Янукович // Дзеркало тижня. – К., 2006. – 8 квітня. – С.4.

він планував формувати за принципом економічної самодостатності чи існування передумов для її виникнення¹⁵⁰⁵.

Антиукраїнську сутність і посягання на територіальну цілісність України засвідчило прийняте в 2006 р. рішення Центрального Комітету Прогресивної соціалістичної партії України Н.Вітренко, в якому партія закликала Росію висунути територіальні претензії до України, зокрема, вимагати території, приєднані до неї після 1922 року¹⁵⁰⁶.

Натомість комуністи після парламентських виборів 2006 р. заявили про бажання домогтися змін в Конституції України про державний статус російської мови, оскільки “російськомовне населення практично позбавлено можливості вивчати російську мову і літературу”¹⁵⁰⁷.

Одночасно праві та націонал-демократичні політичні сили розгорнули діяльність, спрямовану на захист української мови та територіальної цілісності країни. 23 травня 2006 р. Громадянська партія Пора заявила, що новообрані органи місцевої влади в низці регіонів України через надання російській мові статусу регіональної “несуть відповідальність за розпалювання міжнаціональної ворожнечі та потурання сепаратизму в Україні”. У зв’язку з цим “Пора” звернулася до громадян України ініціювати позови до відповідних органів місцевої влади, які своїми рішеннями грубо порушують закони і право громадян України, а також до Верховної Ради України, щоб депутати внесли поправки до Закону “Про ратифікацію європейської хартії регіональних мов або мов меншин”, виключивши російську мову з переліку мов, що потребують захисту¹⁵⁰⁸.

У зв’язку з діяльністю екстремістських проросійських організацій в Криму влітку 2006 р., “антиукраїнської спрямованості і націленості на руйнування суверенітету та цілісності Української держави” парламенту

---

¹⁵⁰⁵ Кушнарєв Е. Еще раз о федерализме / Е. Кушнарєв // Еженедельник “2000”. – К., 2006. – 14-20 апреля. – С.В1-В2.

¹⁵⁰⁶ Кустова С. Партію Вітренко слід негайно заборонити / С. Кустова // Експрес. – Львів, 2006. – 7-14 вересня. – С.5.

¹⁵⁰⁷ Самойлик Е. Через полгода русский язык станет государственным / Е. Самойлик // Крымская правда. – Симферополь, 2006. – 20 июля. – С.1.

¹⁵⁰⁸ Режим доступу: <http://pora.org.ua/content/view/3542/172/>.

Автономної Республіки Крим, свою позицію щодо державного устрою країни висловило виборче об'єднання "Свобода". У заяві 11 червня 2006 р. партійне утворення виступило за ліквідацію автономії Криму та переформування її в Кримську область, щоб "позбавити іноземних окупантів можливості проводити PR-кампанії за сценарієм Кремля"¹⁵⁰⁹. Пізніше, в інтерв'ю івано-франківській газеті "Репортер" від 14 червня 2007 р. лідер "Свободи" О.Тягнибок засудив будь-які прояви сепаратизму в Україні¹⁵¹⁰.

9 червня 2006 р. "Пора" звернулася з заявою щодо дій російської влади, спрямованих на підрив територіальної цілісності України. Партія виступила проти спроб перегляду російськими політиками статусу міста Севастополя, рішень місцевих рад щодо надання російській мові статусу регіональної та інспірованих за участі громадян Російської Федерації протестів проти багатонаціональних навчань в Криму.

"Пора" розцінила ці події як цілісну систему дій, що координувалися із території Російської Федерації і мали на меті дестабілізацію політичної ситуації та підрив національного миру. У заяві партія також закликала активізувати діяльність щодо наведених фактів СБУ, МЗС України і заборонити в'їзд на територію України депутату Російської Держдуми Д.Рогозину¹⁵¹¹.

3 окремою заявою "Пора" звернулася до населення Кримського півострова, де виступила проти протестів щодо військових навчань НАТО в Феодосії, оскільки це могло створити "ще одне вогнище напруги і в так неспокійній автономії"¹⁵¹².

21 січня 2007 р. "Пора" провела на р. Збруч, поблизу с. Гуків Чемеровецького району Хмельницької області акцію до дня Соборності України. Пористи, взявшись за руки, утворили живий ланцюг через річку Збруч і заспівали гімн України. Потім на місці поховання генерала УПА Р.Шухевича відбулася панахида і виступи керівництва партії. Зокрема, голова політради партії

¹⁵⁰⁹ ВО "Свобода" стурбовано ситуацією в Криму. – Режим доступу: http://www.tiahnybok.info/dokumenty_zayava/dokument000469.html (перегляд 9 серпня 2006 р.).

¹⁵¹⁰ Тягнибок О. Охарактеризувати Ющенка одним словом? – пасічник при владі / О. Тягнибок // Репортер. – Івано-Франківськ, 2007. – 14 червня. – С.6.

¹⁵¹¹ Режим доступу: <http://pora.org.ua/content/view/3564/172/> (перегляд 18 серпня 2006 р.).

¹⁵¹² Режим доступу: <http://pora.org.ua/content/view/3563/172/> (перегляд 18 серпня 2006 р.).

Є.Золотарьов зазначив: “Нам треба зробити таку державу, яку будував похований тут Р.Шухевич. Ми мусимо і внутрішньо знищити ту межу, яку знищили 88 років тому наші попередники Актом злуки ЗУНР та УНР”. Участь в акції взяли, крім осередків “Пори” Тернопільщини представники ще близько 10 областей, журналісти та регіональна влада¹⁵¹³.

Водночас Є.Золотарьов в кінці лютого 2007 р. виступив за проведення антидержавної революції, яка б визволила громадську ініціативу “з-під диктату Держави і розмежувала Державу і Країну”. На його думку, Схід і Захід об’єднує спільний ворог – Українська держава, як апарат насильства, гвардія чиновників і т.д. Натомість об’єднання регіонів на позитивній основі мало відбутися для створення нового громадянського суспільства. Однак країна, за Є.Золотарьовим, мала стати значною мірою космополітичною, де б крім української історії згадували б і Я.Вишневецького, князя Вітовта, Менглі-Гірея і короля Я.Собеського. Не коментуючи безглуздості спроб запровадити таку хаотичну історію, можна стверджувати про репрезентацію Є. Золотарьовим в партії ліберальної течії¹⁵¹⁴.

В умовах довготривалого процесу формування парламентської коаліції після виборів 2006 р. Конгрес українських націоналістів звернув увагу на небезпеку існування демократичної соборної держави і закликав Президента України в разі необхідності ввести пряме президентське правління для збереження конституційного ладу, суверенітету і цілісності України та продовження демократичних перетворень у державі¹⁵¹⁵.

Організація Українських Націоналістів також виступила 17 червня 2006 р. з заявою щодо безпеки “територіального розчленування держави та підпорядкування її Російській Федерації”. Це політичне об’єднання ще раніше

---

¹⁵¹³ Режим доступу: <http://www.civicua.org/news/view.html?n=9061141>.

¹⁵¹⁴ Золотарьов Є. Про громадянський патріотизм і третю революцію / Є. Золотарьов // Дзеркало тижня. – К., 2007. – 3 березня. – С.4.

¹⁵¹⁵ Партії заявляють // Шлях перемоги. – К., 2006. – 19 липня. – С.2.; Становище проводу ОУН: Криза державного ладу. – Режим доступу: <http://www.ukrnationalism.org.ua/news/?n=2038> (перегляд 9 серпня 2006 р.).

публічно засудило російськомовний сепаратизм на Півдні і Сході України та автономістські заяви русинів Закарпаття¹⁵¹⁶.

Не залишився осторонь захисту української державності і НРУ. Відповідаючи на чергові заклики зі сторони кримських татар до створення національної держави в рамках існуючої країни, лідер НРУ Б.Тарасюк на прес-конференції в грудні 2006 р. заявив, що “очолювана ним політична сила не тільки виступає проти, але й засуджує ідею створення в Україні національної автономії або будь-яких інших утворень, оскільки вважає, що це приведе до ослаблення територіальної цілісності держави”. Водночас він наголосив, що кримськотатарський народ, як і інші народи, що проживають в Україні, має право на національну ідентичність і самобутність¹⁵¹⁷.

Таким чином, можна стверджувати про поступову деформацію поглядів ідеологів НРУ на можливість існування кримськотатарської національної автономії. Підтримка прагнень кримських татар у 1990-1991 рр. зі сторони НРУ можна пояснити потребою боротьби проти російських впливів у регіоні. Натомість після конституювання української державності і зростання впливовості кримськотатарської спільноти вимоги національної автономії з їх сторони стала розглядатися як загроза єдності країни.

Відсутність взаєморозуміння між Президентом країни і прем'єр-міністром, а також спроба правлячої коаліції змінити результати волевиявлення громадян внаслідок переформатування структури парламенту призвели до дострокових парламентських виборів у вересні 2007 р.

У цих умовах керівництво “Нашої України” задекларувало свою відмову від гасла “Схід і Захід разом”, вважаючи його дискримінаційним з точки зору Півночі, Півдня, Центру України і Криму. Натомість було запропоновано гасло “Україна у нас одна”¹⁵¹⁸. Проте відхід від лексики на кшталт “розкол України” не вирішував проблем, пов'язаних з існуючими розбіжностями між регіонами країни.

---

¹⁵¹⁶ Режим доступу: <http://www.mplawiuk.kiev.ua/> (перегляд 9 серпня 2006 р.).

¹⁵¹⁷ Режим доступу: <http://for-ua.com/ukraine/2006/12/23/131402.html>.

¹⁵¹⁸ Герасим'юк О., Князевич Р. На чесних виборах ми переможемо / О. Герасим'юк, Р. Князевич // Західний кур'єр. – Івано-Франківськ, 2007. – 28 червня. – С.5.

У питанні адміністративно-територіального устрою та місцевого самоврядування блок “Наша Україна – Народна самооборона” стверджував лише про необхідність законодавчого закріплення підзвітності органів державної влади та місцевого самоврядування¹⁵¹⁹.

БЮТ у своїй передвиборчій програмі “Український прорив” надавав можливість самим громадянам країни через конституційний референдум визначити перспективи розширення повноважень місцевого самоврядування¹⁵²⁰.

Опираючись на ряд сильних регіональних лідерів, блок Литвина виступав за впровадження виборів депутатів місцевих рад за мажоритарною системою, а голів районних і обласних рад вимагав обирати всім населенням території. За таких умов голова ради очолював б і виконком, був би підконтрольний і підзвітний уряду, а також депутатському корпусу¹⁵²¹.

Натомість Соціалістична партія України навіть поставила першим пунктом своєї передвиборчої програми у 2007 р. гасло: “Політичну реформу і передачу влади в регіонах місцевому самоврядуванню. Владу громадам!”¹⁵²². У книзі “Інтерв’ю для Вас” лідер соціалістів О.Мороз деталізував партійне гасло. Він зазначав, що партія пропонує передавати владу не радам, а “людині, громаді, туди, де вона живе... Щоб ця людина, відповідаючи за свій вибір, провела в органи самоврядування тих, хто буде відстоювати її інтерес, і щоб ці органи мали змогу вирішувати все необхідне людям”¹⁵²³.

Компартія України категорично стверджувала, що функції ліквідованих державних адміністрацій мали б перейти до виконавчих комітетів місцевих рад¹⁵²⁴. У свою чергу Прогресивна соціалістична партія України Н.Вітренко традиційно виступила за створення нового міждержавного союзу Україна-

---

¹⁵¹⁹ Передвиборна програма Блоку “Наша Україна – Народна самооборона”: “Для людей – а не політиків! – Режим доступу: <http://www.razom.org.ua/ua/static/programme/>.

¹⁵²⁰ Передвиборна програма Блоку Юлії Тимошенко “Український прорив”. – Режим доступу: <http://www.byut.com.ua/ukr/news-4342>.

¹⁵²¹ Сироватка С. Расчетливый одессит / С. Сироватка // Власть денег. – К., 2008. – 12-18 декабря. – С.15.

¹⁵²² Передвиборна програма Соціалістичної партії України до дострокових виборів у Верховну Раду України 30 вересня 2007 року // Голос України. – К., 2007. – 18 вересня. – С.4.

¹⁵²³ Мороз О.О. Інтерв’ю для Вас / О.О.Мороз. – К., 2008. – С.56.

¹⁵²⁴ За народовластие. Долой диктатуру! Передвыборная программа Коммунистической партии Украины // Коммунист Донбасса. – Донецк, 2007. – 28 августа. – С.2.

Білорусь-Росія. Крім того, прогресивні соціалісти виступали за повновладдя рад депутатів трудящих, федеративний устрій країни, подвійне громадянство, державний статус російської мови і навіть вимагали автономії для Закарпаття і Галичини¹⁵²⁵. Залишається незрозумілим, на якій підставі Н.Вітренко і її сподвижники вирішили, що мешканці Галичини прагнуть автономії.

Гасло “місцеве самоврядування повинне стати реальним фундаментом народовладдя” було запропоноване також Партією регіонів. Шлях до реалізації цієї тези вбачався через максимальну передачу владних та фінансових повноважень місцевим органам влади для втілення регіональних і локальних стратегій розвитку¹⁵²⁶.

Підтримка Партією регіонів надання російській мові статусу державної мови вилилося у проголошення тези: “Дві мови – один народ”¹⁵²⁷. Цим гаслом ідеологи регіоналів спробували уникнути звинувачень у намаганні розколоти державу за мовною ознакою.

Оригінальністю відрізнялася також політична програма новоутвореної ліберальної Партії вільних демократів. У питанні місцевого самоврядування вона враховувала також інтереси держави і визначала, що “до місцевих органів самоврядування мають бути передані повноваження, які вони можуть реалізувати без нанесення збитку Україні як державі”¹⁵²⁸.

Результати дострокових парламентських виборів дозволили сформувати нестійку парламентську правлячу коаліцію в складі БЮТу і блоку “Наша Україна – Народна самооборона” та утворити уряд на чолі з Ю.Тимошенко.

В умовах політичної конкуренції між В.Ющенком і Ю.Тимошенко і з наближенням президентських виборів Президент України намагається знайти нове опертя для повторного обрання на найвищу в державі посаду. Саме тому наприкінці березня 2008 р. в Києві відбувся з’їзд політичної партії “Єдиний

---

¹⁵²⁵ Передвиборна програма Прогресивної соціалістичної партії України // *Голос України*. – К., 2007. – 22 вересня. – С.5.

¹⁵²⁶ Передвиборна програма Партії регіонів. Стабільність і добробут // *Голос України*. – К., 2007. – 18 вересня. – С.5.

¹⁵²⁷ Передвиборна програма Партії регіонів. Стабільність і добробут // *Голос України*. – К., 2007. – 18 вересня. – С.5.

¹⁵²⁸ Політична програма Партії вільних демократів. – Режим доступу: http://pvd.kiev.ua/part_static.php?id=9.

центр”. Партія створювалася з частини пропрезидентської партії Народного союзу “Наша Україна” з ціллю організації підтримки В.Ющенка на президентських виборах 2010 р. на Сході та Півдні України.

Однак метою “Єдиного центру” було визначено повернути до активності громадян, які здатні відстоювати ідеали сильної, відповідальної та могутньої України, принести користь своїй землі. Організатори партії виступили за єднання України і вважали, що “українська історія розпорядилась так, що ми не маємо іншої альтернативи, ніж пошук компромісу, – Донбас і Львів, Крим і Київ, незалежно від ідеологічних переконань і вантажу вчорашніх конфліктів, мусять порозумітися між собою”¹⁵²⁹.

Політична нестабільність в країні, яка не зникла після формування демократичної парламентської коаліції в грудні 2007 р., активізувала сепаратистські сили. У зв’язку з цим 27 червня 2008 р. ХІХ з’їзд Всеукраїнського об’єднання “Свобода” звернувся до Президента України та Верховної Ради України щодо зміни автономного статусу Криму на обласний та щодо скасування спеціального статусу м. Севастополя.

Після початку російсько-грузинської війни у серпні 2008 р. “Свобода” надіслала телеграму до Голови Верховної Ради України А.Яценюка та голів фракцій коаліції демократичних сил у Верховній Раді України VI скликання І.Кириленка та В.Кириленка з вимогою внести у порядок денний 3-ої сесії Верховної Ради України та поставити на поіменне голосування питання про призначення всеукраїнського референдуму щодо зміни автономного статусу Криму на обласний та щодо скасування спеціального статусу м. Севастополя.

У разі відмови внесення цього питання у порядок денний сесії або негативного результату голосування ВО “Свобода” зобов’язувалася організувати збір підписів під вимогою призначити всеукраїнський референдум за народною ініціативою¹⁵³⁰. Для підтримки власної ініціативи ВО “Свобода” 2 вересня 2008 р. провела пікетування Верховної Ради України з вимогою

---

¹⁵²⁹ Сидоржевський М. Єдиний центр: національні інтереси – понад усе / М. Сидоржевський // Галичина. – Івано-Франківськ, 2008. – 10 квітня. – С.3.

¹⁵³⁰ УНІАН. Автономія Криму – загроза національній безпеці України. – Режим доступу: http://www.tiahnybok.info/diylnist_podia/dokument_004670.html (перегляд 13 вересня 2008 р.).

змінити автономний статус Криму на обласний та скасувати спеціальний статус м. Севастополя¹⁵³¹.

Отже, закріплення в Конституції 1996 р. унітарного статусу України і авторитарний режим президентства Л.Кучми унеможливили маніпулювання політичними партіями проблемою державного устрою України. До 2004 р. політичні вимоги партій у даному аспекті обмежувалися вимогами запровадження повноцінного регіонального і місцевого самоврядування. Однак в умовах і після Помаранчевої революції політичні сили, що виступали на підтримку кандидата в Президенти України В.Януковича, розпочали виступати з вимогами федералізації і надання економічної самостійності регіонам (“Партія регіонів України”, “Нова демократія”, партія “Держава”, Соціал-демократична партія України (об’єднана) і т.д.). Названі політичні вимоги поряд з вимогами підвищити статус російської мови дозволяли мобілізувати електорат Сходу і Півдня України і на парламентських виборах 2006 і 2007 р., але об’єктивно ускладнювали проблему розколу країни.

Одночасно частина політичних партій (особливо політичні структури правого спрямування – НРУ, КУН, ВО “Свобода”, Громадянська партія “Пора”) значну увагу в своїй діяльності приділяли проблемі подолання роз’єднаності країни і загрозам територіальної цілісності України. У зв’язку з загальною нестабільністю в країні посилювалися дезінтеграційні рухи в Криму, Закарпатті і т.д., що зумовило активну мобілізацію націонал-демократичних політичних структур на подолання загроз державності.

Розділ IV. Особливості суспільно-політичного життя регіонів Півдня України

4.1. Історичні аспекти формування політико-правового статусу Автономної Республіки Крим у складі України (1990 – 2008 рр.)

4.1.1. Початок повернення кримськотатарського народу в Крим і шлях до утворення автономії (1989 – 1991 рр.)

---

¹⁵³¹ ВО “Свобода” вимагає від Верховної Ради України скасувати автономію Криму. – Режим доступу: http://www.tiahnybok.info/diynlist_podia/dokument_004692.html (перегляд 13 вересня 2008 р.).

Ініційована М.Горбачовим реформа державного управління в СРСР і демократизація суспільного життя привернули увагу громадян до проблем депортованих народів, у тому числі і до депортованих Й.Сталіним кримських татар. У 1987-1988 рр. на хвилі перебудови відбувалися мітинги та демонстрації татар безпосередньо в Криму. На основі існуючих груп почали формуватися перші політичні організації кримськотатарського народу. Його очолили Організація кримськотатарського руху (ОКНР) і Національний рух кримських татар (НРКТ)¹⁵³².

Прийняття Верховною Радою СРСР 14 листопада 1989 р. “Декларації про визнання незаконними і злочинними репресивних актів проти народів, які зазнали примусового переселення, і забезпечення їх прав” поклала початок масовому поверненню кримськотатарського народу в Крим¹⁵³³. 28 листопада 1989 р. союзний парламент підтримав висновки і пропозиції парламентської комісії з проблем кримських татар, в яких пропонувалось: здійснити перегляд кримських справ, згідно з якими татар було покарано за участь в національному русі; вважати законним право кримськотатарського народу на повернення в Крим і вирішувати це завдання шляхом організованого, групового й індивідуального повернення; відновити Кримську АРСР у складі Української РСР¹⁵³⁴.

Для виконання рішень Верховної Ради СРСР була створена державна комісія з проблем кримських татар, якою була розроблена комплексна програма і першочергові заходи щодо їх організованого повернення в Крим. Програма передбачала переселення кримських татар на півострів протягом 1990-2000 рр.

У 1989-1992 рр. в Криму формуються мусульманські релігійні общини, відновлюються старі та будуються нові мечеті, створюються ісламські установи, ісламські політичні організації (Духовне управління мусульман

---

¹⁵³² Зінченко Ю.І. Кримськотатарська проблема: історія та сучасність (до 60-річчя депортації) / Ю.І. Зінченко // Український історичний журнал. – 2004. – №3. – С.70.

¹⁵³³ Прибыткова И.М. Возвращение крымских татар: новейшая история / И.М. Прибыткова // Кримські татари: історія і сучасність (До 50-річчя депортації кримськотатарського народу). Матеріали міжнародної наукової конференції (Київ – 13-14 травня 1994 р.). – К., 1995. – С.85.

¹⁵³⁴ Мальгин А. Крымский узел: очерки политической истории Крымского полуострова 1989-1999 / А. Мальгин. – Симферополь: Новый Крым, 2000. – С.123.

Криму (ДУМК), “Адалет” (“Справедливість”). Уже в 1991 р. в Криму було утворено Кадіат (згодом ДУМК) зі статусом мухтасібату, тобто канонічно самостійної адміністративної одиниці¹⁵³⁵.

Але одразу організований процес переселення зіткнувся з істотними труднощами: строки переселення не відповідали бажанню кримських татар повернутися швидше; репатріанти й організатори переселення розходилися в питанні вибору місця розселення, оскільки територія попереднього проживання татар (гірська зона і Південний берег Криму) виявилися густонаселеними; депортовані громадяни опинилися перед проблемою працевлаштування в умовах жорсткої конкуренції на ринку праці. Нормальному процесу повернення перешкождала бюрократія і загальне погіршення економічної ситуації в країні.

Динаміку переселення кримських татар у 1988–1991 р. ілюстрували наступні дані: в 1979 р. в Криму проживало 5422 кримських татар, у 1988 р. – 17500, в 1989 р. – 38365, в 1990 р. – 83116. До серпня 1991 р. чисельність кримських татар на півострові досягла 142200¹⁵³⁶.

Масова еміграція кримських татар з республік Середньої Азії, яка почалася в 1987 р., набула лавиноподібного характеру, ускладнила економічні і соціальні проблеми Криму. Так, до кінця 80-х рр. в Кримській області перебувало на черзі на отримання житла 159 тис. сімей, ще біля 100 тис. людей проживало в гуртожитках. Таким чином, до моменту масового повернення кримських татар гостру потребу в житлі відчували не менше 600 тис. осіб чи 25% всього населення Криму¹⁵³⁷.

Територіальні симпатії кримських татар стосувалися переважно тих районів, які рішенням Ради Міністрів СРСР від 14 грудня 1987 р. були віднесені до зони обмеженої прописки (Бахчисарайський, Ленінський, Роздольненський, Сакський, Сімферопольський, Судакський і Чорноморський райони, а також

---

¹⁵³⁵ Гранат Ю.С. Особливості процесу відродження ісламу в Автономній республіці Крим (1991–2003 рр.) / Ю.С. Гранат // Вісник Прикарпатського університету. Історія. Випуск VIII. – Івано-Франківськ: Плай, 2004. – С.182-183.

¹⁵³⁶ Мальгин А. Крымский узел: очерки политической истории Крымского полуострова 1989-1999 / А. Мальгин. – Симферополь: Новый Крым, 2000. – С.123-124.

¹⁵³⁷ Прибыткова И.М. Возвращение крымских татар: новейшая история / И.М. Прибыткова // Кримські татари: історія і сучасність (До 50-річчя депортації кримськотатарського народу). Матеріали міжнародної наукової конференції (Київ – 13-14 травня 1994 р.). – К., 1995. – С.85.

міста Сімферополь, Алушта, Євпаторія, Керч, Севастополь, Феодосія, Ялта). Саме тут в 1939 р. проживало 178,4 тис., чи 81,8% загальної чисельності кримських татар¹⁵³⁸.

Кримська облрада теж прийняла обмеження для поселення на півострові кримських татар, які не поширювалися на інших переселенців. Зокрема, Н.Бекіров цитує документ облради: “облрада вважає, що в основу раціонального розселення кримських татар на території області можна було б взяти розселення у місцях колишнього проживання при пред’явленні доказів – документів, показань свідків, архівних матеріалів, які підтверджують депортацію, безпосередньо виселеними з області або їх родичами по першій лінії. Виняток може бути для Південного берега Криму (Алушта, Ялта, Суданський район), м. Севастополя, Бахчисарайського і Сімферопольського районів, де склалася така щільність населення, соціальна інфраструктура, екологічна ситуація, що не дають змоги прийняти велику кількість населення. Тут можна було б розселити учасників Великої Вітчизняної війни і партизанського руху, деяких спеціалістів, потрібних для обслуговування курорту з числа кримських татар, які раніше проживали у цих регіонах”¹⁵³⁹.

Сам факт прийняття рішення про обмеження прописки репатріантів в місцях їх довоєнного проживання набув дестабілізаційного характеру і створив передумови для розвитку конфліктних ситуацій у цих районах.

Різке підвищення цін на нерухомість у Криму через масове повернення кримських татар і відповідне зниження цін на будинки, які вони продавали в місцях заслання, значно зменшили можливості для переїзду кримських татар і придбання нерухомості. Постало питання про виділення земельних ділянок, що дозволило б татарам самим будувати собі житло. Але на звернення кримських татар влада відповідала, що вільних земель немає, і в той же час швидко

---

¹⁵³⁸ Прибыткова И.М. Возвращение крымских татар: новейшая история / И.М. Прибыткова // Кримські татари: історія і сучасність (До 50-річчя депортації кримськотатарського народу). Матеріали міжнародної наукової конференції (Київ – 13-14 травня 1994 р.). – К., 1995. – С.87.

¹⁵³⁹ Бекіров Н. За правом на самовизначення / Н. Бекіров // Політика і час. – 1995. – №5. – С.67.

роздавала землі російськомовному населенню Криму¹⁵⁴⁰. Образ ворога спрацьовував, брали землю навіть ті, кому вона не була потрібна¹⁵⁴¹.

У Бахчисарайському районі були зареєстровані випадки, коли голови колгоспів і сільрад, партійні керівники роз'їжджали по селах і агітували росіян брати землі не тільки для себе, але швидко запрошувати своїх рідних і друзів з-за меж Криму, обіцяючи їм усесторонню допомогу в будівництві житла, облаштуванні і отриманні роботи¹⁵⁴².

ОКНР звинуватила обком Компартії України і облвиконком у свідомому перешкоджанні татарам у поверненні і виділенні їм ділянок, в роздачі з цією метою землі під дачні ділянки місцевому населенню, в залученні в Крим слов'янських переселенців (10 тисяч в 1990 р.) з наданням їм житла¹⁵⁴³.

Натомість перше самовільне захоплення земельних ділянок-пусток кримськими татарами відбулося в серпні 1989 р. в Бахчисарайському районі, а потім поширилося на всю територію Криму. Влада відповіла розгромами наметових містечок кримських татар, відкриттям кримінальних справ, арештами.

У деяких випадках в свої акції проти самозабудов старалися втягнути місцеве російськомовне населення, що створювало серйозну загрозу міжнаціонального широкомасштабного конфлікту¹⁵⁴⁴.

Станом на жовтень 1990 р. чисельність прибулих в область кримських татар вже перевищила 100 тис. осіб, а в селах Краснокам'янці, Запрудному,

---

¹⁵⁴⁰ Джимилев М. Национально-освободительное движение крымских татар / М. Джимилев // Кримські татари: історія і сучасність (До 50-річчя депортації кримськотатарського народу). Матеріали міжнародної наукової конференції (Київ – 13-14 травня 1994 р.). – К., 1995. – С.17.

¹⁵⁴¹ Косяк В., Кулібаба Ю. Незалежність: дубль четвертий / В. Косяк, Ю. Кулібаба // Голос України. – К., 1992. – 29 травня. – С.13.

¹⁵⁴² Джимилев М. Национально-освободительное движение крымских татар / М. Джимилев // Кримські татари: історія і сучасність (До 50-річчя депортації кримськотатарського народу). Матеріали міжнародної наукової конференції (Київ – 13-14 травня 1994 р.). – К., 1995. – С.18.

¹⁵⁴³ Мальгин А. Крымский узел: очерки политической истории Крымского полуострова 1989-1999 / А. Мальгин. – Симферополь: Новый Крым, 2000. – С.124.

¹⁵⁴⁴ Джимилев М. Национально-освободительное движение крымских татар / М. Джимилев // Кримські татари: історія і сучасність (До 50-річчя депортації кримськотатарського народу). Матеріали міжнародної наукової конференції (Київ – 13-14 травня 1994 р.). – К., 1995. – С.18.

селищі Гурзуф, біля м. Ялта відбулися сутички між місцевими жителями й емігрантами¹⁵⁴⁵.

Найбільш гучними були інциденти в селах Молодіжному і Нижні Орешніки поблизу Сімферополя, в селі Садовому Нижнегірського району, в селах Заставне і Краснокам'янка Ялтинської міськради та в радгоспі “Лівадія”. Згідно з даними комітету в справах депортованих народів кримськими татарами до липня 1991 р. було захоплено 9645 ділянок, з них 7265 через деякий час були узаконені¹⁵⁴⁶. Нерідко такі виступи супроводжувалися надзвичайними кримінальними явищами¹⁵⁴⁷.

У травні 1990 р. в містах і селах Кримської області було проведено 16 мітингів, присвячених пам'яті виселення кримських татар. У багатьох з них взяли участь представники “Руху”, а в м. Сімферополі вони навіть закликали до непокори органам влади¹⁵⁴⁸. Налагодження стосунків між кримськотатарським і українським національним рухом викликало занепокоєння партапаратчиків, які поширювали інформацію про українців як “нових окупантів Криму”¹⁵⁴⁹.

Більша частина працевлаштованих емігрантів, працювали на менш престижних і менш оплачуваних роботах, ніж місцеве населення. Наприклад, в 1991 р. 76% кримських татар працювало на більш низьких посадах, ніж у місцях виселення, 83% проценти отримували нижчу зарплату, в 10% зарплата залишилася на попередньому рівні, і лише у 7% вона була вища, ніж раніше¹⁵⁵⁰.

Погіршення економічної ситуації в країні суттєво відобразилося на державному фінансуванні повернення кримських татар. У 1991 р. заплановані видатки, пов'язані з поверненням кримських татар згідно з постановою Ради Міністрів СРСР від 11.06 1990 р. (№666), склали 277 млн. крб., в тому числі з

---

¹⁵⁴⁵ ЦДАГО України, ф.1, оп. 32, спр.2768. – Арк.34.

¹⁵⁴⁶ Мальгин А. Крымский узел: очерки политической истории Крымского полуострова 1989-1999 / А. Мальгин. – Симферополь: Новый Крым, 2000. – С.124.

¹⁵⁴⁷ Бараненко Б.І., Мовчан А.П. Дії апаратів карного розшуку в умовах загострення соціальних, міжнаціональних та міжконфесійних конфліктів / Б.І. Бараненко, А.П. Мовчан // Науковий вісник Української академії внутрішніх справ. – 1996. – №1. – С.79.

¹⁵⁴⁸ ЦДАГО України, ф.1, оп.32, спр.2874. – Арк. 54.

¹⁵⁴⁹ Лашенко С. Україна і кримські татари / С. Лашенко // Молода Галичина. – Львів, 1991. – 30 липня. – С.3.

¹⁵⁵⁰ Люманов Э.М. Возвращение крымских татар и проблемы занятости / Э.М. Люманов // Кримські татари: історія і сучасність (До 50-річчя депортації кримськотатарського народу). Матеріали міжнародної наукової конференції (Київ – 13-14 травня 1994 р.). – К., 1995. – С.167.

союзного бюджету 227 млн. крб., за рахунок коштів України – 15 млн. крб. Фактично ж було профінансовано 209,4 млн. крб., з яких Україною – 69,4 млн. крб., а з союзного бюджету лише 140 млн. крб.¹⁵⁵¹.

Ще одним фактором, який вплинув на дестабілізацію становища на півострові, було прийняття в Україні Закону про мови, який надав українській мові статус державної на території республіки, а отже, і в Криму, де традиційно українська мова не була поширена, були відсутні українські школи навіть у місцях компактного проживання україномовного населення. Незадоволення цим законом поширилося у масовій свідомості та було використано сепаратистськими політичними силами¹⁵⁵².

Влітку 1990 р. в трудових колективах, на сторінках місцевої преси поширювалася дискусія щодо майбутнього статусу Криму. Висловлювалися думки про надання йому автономії (в складі УРСР, Російської Федерації) чи прав союзної республіки. Представники екстремістських кіл ставили питання і про відокремлення Криму для захисту від проявів українського і татарського націоналізму. Однак, за інформацією компартійних структур, переважала думка, що дане питання мав вирішувати референдум серед населення області¹⁵⁵³.

Формуванню кримської регіональної ідентичності значною мірою сприяли масштабні протестні акції громадськості проти будівництва на півострові атомної електростанції¹⁵⁵⁴.

У дослідженнях зустрічається думка, що ініціатором перетворення Криму в республіку був обласний комітет Компартії України. Першим ідею автономії висунув ще 1989 р. колишній перший секретар обкому КПУ А.Гіренко. Потім її підкинули демократам, а новий перший секретар обкому М.Багров виступав

---

¹⁵⁵¹ Кремінь В., Маначинський О., Поповкін В., Парахонський Б. Кримсько-татарська проблема і шляхи її вирішення / В.Кремінь, О. Маначинський, В. Поповкін, Б. Парахонський // Розбудова держави. – 1993. – №1. – С.51.

¹⁵⁵² Горобець І.В. Проблема Криму в українсько-російських відносинах (90-ті роки) / І.В. Горобець // Вісник Київського національного університету імені Тараса Шевченка. Історія. – К.: Київський університет, 2001. – Вип. 57. – С.55.

¹⁵⁵³ ЦДАГО України, ф.1, оп.32, спр.2872. – Арк. 167.

¹⁵⁵⁴ Мальгин А.В., Ефимов С.А. Крымский регионализм в контексте европейской интеграции Украины / А.В. Мальгин, С.А. Ефимов // Труды Крымской академии наук. – Симферополь: Таврия, 2004. – С.154.

нібито проти. І раптом комуністи перехопили ініціативу і як свою винесли ідею автономії на обговорення чергової сесії облради¹⁵⁵⁵.

Якщо спочатку офіційні органи заявляли про недоцільність відновлення автономії в Криму, то на жовтневому (1989 р.) пленумі ЦК Компартії України перший секретар Кримського обкому КПУ М.Багров зазначив, що “автономія Криму – це по суті проблема часу”, хоча “питання, очевидно, лише в тому, як вона повинна бути відроджена, якою їй бути і в чиєму підпорядкуванні”¹⁵⁵⁶.

На думку Р.Чубарова, зміна ставлення радянських і партійних органів Криму до автономії була викликана прагненням Москви виключити саму можливість відновлення кримськотатарської автономії в процесі повернення кримськотатарського народу і зберегти Україну в складі СРСР¹⁵⁵⁷.

М.Багров пізніше писав: заслуга місцевого партійного керівництва полягала в тому, що “воно змогло вловити настрої людей... не залишитися в стороні від процесів, а очолити їх і управляти ними...”¹⁵⁵⁸.

Партійна преса розпочала зондаж громадської думки в цьому напрямку з середини 1989 р., коли в газеті “Крымская правда” 16 липня був опублікований запис засідання прес-клубу газети під назвою “Регіональний госпрозрахунок і автономія”, де було зроблено висновок, що “для успішного застосування регіонального госпрозрахунку і перетворення Криму у всесоюзну здравницю, було б доцільно перетворити область в автономну республіку”. На початку жовтня 1989 р. обком партії організував науково-практичну конференцію, в ході якої вчені висловлювали аргументи на користь республіканського статусу Криму¹⁵⁵⁹.

Відзначимо, що на виборах до Верховної Ради СРСР у 1989 р. обласний комітет Компартії України висунув проект оголошення Криму “всесоюзною

---

¹⁵⁵⁵ Косяк В., Кулібаба Ю. Незалежність: дубль четвертий / В. Косяк, Ю. Кулібаба // Голос України. – К., 1992. – 29 травня. – С.13.

¹⁵⁵⁶ Гарань О.В. Убити дракона (З історії руху та нових партій України) / О.В. Гарань. – К.: Либідь, 1993. – С.161.

¹⁵⁵⁷ Чубаров Р. Конституція Автономної Республіки Крим. Позиція права чи позиція політичної доцільності / Р. Чубаров // Віче. – 2003. – №5. – С.51.

¹⁵⁵⁸ Мальгин А. Крымский узел: очерки политической истории Крымского полуострова 1989-1999 / А. Мальгин. – Симферополь: Новый Крым, 2000. – С.62.

¹⁵⁵⁹ Мальгин А. Крымский узел: очерки политической истории Крымского полуострова 1989-1999 / А. Мальгин. – Симферополь: Новый Крым, 2000. – С.62.

здравницею” – спеціальною територією, призначеною для відпочинку і лікування, де будь-яка господарська діяльність знаходилася б під жорстким адміністративним контролем місцевої влади¹⁵⁶⁰.

Одночасно ідея республіки розглядалася політичною опозицією як виключно “своя”, лозунг “Криму – республіканський статус” висунув опозиційний Народний фронт Криму 25 жовтня 1989 р.¹⁵⁶¹.

Кримськотатарські організації виступали з ідеєю відновлення Кримської АРСР, яку вони розглядали як форму національної державності кримських татар. У той же час серед ряду громадських організацій склалася ідея оголошення Криму самостійною республікою без будь-яких національних пріоритетів. Так, у програмі створеного на початку 1989 р. комітету “Крим” значилося про необхідність “домогатися самоуправління Криму і підпорядкування його безпосередньо Москві”. У випадку “відмови центру” кримські демократи мали намір здійснити шляхом референдуму вихід Криму зі складу УРСР і створити незалежну Кримську демократичну республіку”. Натомість професор Сімферопольського університету В.Сагатовський запропонував відновити Радянську республіку Тавриди, яка існувала в 1918 р., і надати їй статус суб’єкта радянської федерації¹⁵⁶².

Уперше офіційно про необхідність створення Кримської АРСР як територіальної багатонаціональної автономної держави було оголошено на пленумі обкому партії в січні 1990 р. Але на відміну від громадських організацій “Демократична Таврія”, асоціація “Екологія і мир”, які включили пункт про відновлення республіки в передвиборчі програми під час підготовки до виборів в облраду восени 1989 р., обком Компартії України не торкався теми статусу Криму¹⁵⁶³.

---

¹⁵⁶⁰ Мальгин А. Крымский узел: очерки политической истории Крымского полуострова 1989-1999 / А. Мальгин. – Симферополь: Новый Крым, 2000. – С.67.

¹⁵⁶¹ Мальгин А. Крымский узел: очерки политической истории Крымского полуострова 1989-1999 / А. Мальгин. – Симферополь: Новый Крым, 2000. – С.62.

¹⁵⁶² Мальгин А. Крымский узел: очерки политической истории Крымского полуострова 1989-1999 / А. Мальгин. – Симферополь: Новый Крым, 2000. – С.61.

¹⁵⁶³ Мальгин А. Крымский узел: очерки политической истории Крымского полуострова 1989-1999 / А. Мальгин. – Симферополь: Новый Крым, 2000. – С.62.

19 травня 1990 р. члени групи “Демократичний Крим” депутати облради Б.Кизилів і Ю.Мешков звернулися до депутатів всіх рівнів з пропозицією обговорити питання зміни статусу Криму¹⁵⁶⁴.

З ініціативи демократів питання про статус Криму було внесено на розгляд другої сесії облради на початку червня 1990 р.¹⁵⁶⁵. На сесії Кримської облради 25-26 вересня 1990 р. було прийнято рішення про створення оргкомітету з вивчення питань про новий статус Криму¹⁵⁶⁶. Створений оргкомітет мотивував свої дії також необхідністю захисту від розграбування центральними відомствами природних ресурсів Криму¹⁵⁶⁷.

В якості найбільш прийнятної форми підвищення статусу Криму оргкомітетом була запропонована автономна республіка. Депутат С.Єфімов запропонував провести загальнокримський референдум, з чим погодилася більшість депутатів¹⁵⁶⁸.

Р.Чубаров вибір на користь референдуму пояснює тим, що інший варіант, а саме прийняття рішення про відновлення автономії Криму шляхом розгляду на сесії Верховної Ради України “вкрай лякало як кримських комуністів, так і їхніх покровителів з ЦК КПРС, оскільки при такому підході могли б бути враховані певною мірою права кримськотатарського народу”¹⁵⁶⁹.

У цей же час депутати Кримської облради проголосували за те, що Указ Президії Верховної Ради СРСР від 30 червня 1945 р. і Закон РСФСР від 25 червня 1946 р., які ліквідували Кримську АРСР, визнати неконституційним¹⁵⁷⁰.

З ідеєю проведення загальнокримського референдуму погодилися делегати 42-ї Кримської обласної конференції Компартії України, що в подальшому сприяло його успіху¹⁵⁷¹.

---

¹⁵⁶⁴ Скачко В. Крим прагне змін яких? / В. Скачко // Голос України. – 1991. – 17 січня. – С.3.

¹⁵⁶⁵ Мальгин А. Крымский узел: очерки политической истории Крымского полуострова 1989-1999 / А. Мальгин. – Симферополь: Новый Крым, 2000. – С.63.

¹⁵⁶⁶ ЦДАГО України, ф.1, оп.32, спр.2874. – Арк.108.

¹⁵⁶⁷ Холодний М. Хто захистить кримських українців? / М. Холодний // Сучасність. – 1991. – Ч.9. – С.107-108.

¹⁵⁶⁸ Мальгин А.В., Єфімов С.А. Крымский регионализм в контексте европейской интеграции Украины / А.В. Мальгин, С.А. Єфімов // Труды Крымской академии наук. – Симферополь: Таврия, 2004. – С.155.

¹⁵⁶⁹ Чубаров Р. Конституція Автономної Республіки Крим. Позиція права чи позиція політичної доцільності / Р. Чубаров // Віче. – 2003. – №5. – С.51.

¹⁵⁷⁰ Василец В. Каким быть Крыму / В. Василец // Правда. – М., 1990. – 8 декабря. – С.2.

Визначальна роль Кримського обкому Компартії України в проведенні кримського референдуму підтверджується і тим, що під контролем комуністів в облраді перебувала найбільша депутатська група “Єдинство”. До її складу ввійшли 92 депутати (56%). Крім того, у 25 (з 28) міських і районних рад були створені партійні групи, до складу яких ввійшло 1313 депутатів-комуністів або 66% від загального числа депутатів¹⁵⁷².

Перший секретар Кримського обкому Компартії України М.Багров на засіданні Політбюро ЦК Компартії України 19 жовтня 1990 р., заспокоюючи присутніх стосовно ситуації на півострові, зазначив: “Я все-таки сподіваюсь, що ми не підемо по гагаузькому чи придністровському, так сказати, шляху. Нам вдасться утримати ситуацію, але, імовірно, від референдуму нам нікуди не дітися. Тому що ідея статусу вона давно котується. Я, відверто кажучи, навіть не очікував. Що вона так роздута, це ідея”¹⁵⁷³.

Одночасно політик запевнив, що Компартія контролює ситуацію і “ніхто з нас не проштовхує питання про вихід з України, але настрої різні у людей з врахуванням тієї ситуації, що є в республіці”¹⁵⁷⁴.

12 листопада 1990 р. відкрилася присвячена проблемі статусу півострова позачергова сесія облради. На ній був присутній голова Верховної Ради України Л.Кравчук, який спробував переконати кримчан, що відновлення республіки може здійснити і Верховна Рада УРСР без референдуму. Але більшість підтримала ідею “народного волевиявлення”, була оголошена “Декларація про державний і правовий статус Криму” і затверджено положення про проведення референдуму¹⁵⁷⁵.

Пропозицію про проведення 20 січня 1991 р. референдуму з метою визначення ставлення населення області до відновлення Кримської автономної радянської соціалістичної республіки як суб’єкта СРСР і учасника Союзного

---

¹⁵⁷¹ Мальгин А.В., Ефимов С.А. Крымский регионализм в контексте европейской интеграции Украины / А.В. Мальгин, С.А. Ефимов // Труды Крымской академии наук. – Симферополь: Таврия, 2004. – С.155.

¹⁵⁷² ЦДАГО України, ф.1, оп. 32, спр.2895. – Арк.68.

¹⁵⁷³ ЦДАГО України, ф.1, оп.11, спр. 2198. – Арк.123.

¹⁵⁷⁴ ЦДАГО України, ф.1, оп.11, спр. 2198. – Арк.123.

¹⁵⁷⁵ Мальгин А. Крымский узел: очерки политической истории Крымского полуострова 1989-1999 / А. Мальгин. – Симферополь: Новый Крым, 2000. – С.63.

договору вніс від депутатської групи комуністів другий секретар Кримського обкому КПУ Л.Грач¹⁵⁷⁶.

Перший секретар Кримського обкому КПУ М.Багров в інтерв'ю газети "Правда" 8 грудня 1990 р. висловився за автономний статус Криму як суб'єкта СРСР і право участі в підготовці оновленого Союзного договору. Натомість він заперечив право кримських татар на автономію, мотивуючи це тим, що "ні один народ, який коли-небудь жив чи живе на півострові, не може претендувати на історичне право володіння територією за принципом суверенітету однієї нації". Саме тому Криму державність мала бути повернута в формі територіальної автономії народів півострову, а в її рамках можна було б створювати національні райони й інші адміністративні структури¹⁵⁷⁷.

Секретар ЦК КПРС А.Гіренко (колишній перший секретар Кримського обкому КПУ) під час зустрічей з виборцями і на нараді секретарів низових компартійних ланок у трудових колективах на початку січня 1991 р. розкрив справжні наміри, які ставили перед собою організатори референдуму щодо статусу Криму. Він агітував за участь комуністів у референдумі з огляду на те, що коли Крим стане автономною республікою, йому ніхто не завадить укласти новий Союзний договір¹⁵⁷⁸.

Організація кримськотатарського національного руху як репрезентант інтересів кримськотатарського народу виступила проти цих ідей і розцінила їх як цинічне недотримання законних прав і інтересів корінного народу Криму і закликала своїх співвітчизників бойкотувати призначений на 20 січня 1991 р. референдум¹⁵⁷⁹.

Учасники зборів Ради УРП 17-18 листопада 1990 р. розцінили постанову Кримської облради про проведення референдуму в Криму щодо відокремлення області від України від 12 листопада 1990 р. як незаконну і закликали громадян Криму бойкотувати референдум і тим самим нейтралізувати інтриги обласної

¹⁵⁷⁶ Скачко В. Крим прагне змін яких? / В. Скачко // Голос України. – К., 1991. – 17 січня. – С.3.

¹⁵⁷⁷ Василюк В. Каким быть Крыму / В. Василюк // Правда. – М., 1990. – 8 декабря. – С.2.

¹⁵⁷⁸ Галичина. – Івано-Франківськ, 1991. – 12 січня. – С.2.

¹⁵⁷⁹ Джимилев М. Национально-освободительное движение крымских татар / М. Джимилев // Кримські татари: історія і сучасність (До 50-річчя депортації кримськотатарського народу). Матеріали міжнародної наукової конференції (Київ – 13-14 травня 1994 р.). – К., 1995. – С.19.

шовіністичної командно-адміністративної системи. Проведення референдуму республіканці вважали тим більше передчасним, що кримські татари до Криму ще не повернулися¹⁵⁸⁰.

Негативне ставлення в населення півострова викликала купонна система. Вона вплинула на референдум про статус Криму, оскільки сприймалася як небажання українського уряду думати про інтереси людей¹⁵⁸¹.

ЗМІ регіону напередодні референдуму розпалювали антиукраїнські настрої і закликали підтримати відновлення автономії. Так, обласна “Кримська правда” і ялтинська газета “Крим курортний” писали: хто не скаже “так” автономії Криму, то прийдуть зі Львова націоналісти і завоюють народи¹⁵⁸².

Для заспокоєння кримських татар автономісти обіцяли можливості задля реалізації своїх національних прав всім народам, які населяли Крим, і утворення в перспективі кримськотатарських національних районів¹⁵⁸³.

Одночасно в ході обговорення Верховною Радою Росії підписаного Б.Єльциним і Л.Кравчуком 19 листопада 1990 р. Договору між РСФСР і УРСР окреслилася сфера можливих протиріч між Україною і Росією. Стаття 6 цього договору стверджувала: “Високі договірні сторони визнають і поважають територіальну цілісність РСФСР і УРСР в нині існуючих в межах СРСР кордонах”. На останнє формулювання було звернуто особливу увагу, коли в ході обговорення російські депутати торкнулися проблеми Криму і Севастополя. Міністр закордонних справ РСФСР А.Козирев вказав на те, що мова йде про ситуацію існування Радянського Союзу, і дане формулювання дає підстави для майбутнього коректування у випадку зміни цього становища¹⁵⁸⁴.

У підсумку 20 січня 1991 р. на референдумі на питання “Ви за відновлення Кримської АРСР як суб’єкта Союзу і учасника Союзного договору” позитивно висловилося 93,26% (1343855 осіб) з тих, що взяли участь у голосуванні

---

¹⁵⁸⁰ ЦДАГО України, ф.271, оп.1, спр.5. – Арк.16.

¹⁵⁸¹ За вільну Україну. – Львів, 1991. – 3 січня. – С.3.

¹⁵⁸² Хмелер П. Чи добре я жив... лист-сповідь професійного журналіста / П. Хмелер // За вільну Україну. – Львів, 1991. – 12 квітня. – С.3.

¹⁵⁸³ Скачко В. Гордіїв вузол кримських татар / В. Скачко // Голос України. – 1991. – 25 січня. – С.13.

¹⁵⁸⁴ Мальгин А. Крымский узел: очерки политической истории Крымского полуострова 1989-1999 / А. Мальгин. – Симферополь: Новый Крым, 2000. – С.10.

(ОКНР закликала кримських татар не брати участі в референдумі). Число голосів противників склало 81254 осіб¹⁵⁸⁵.

В інтерв'ю газеті “Голос України” кримський демократ Б.Кизилов зазначив, що кримські демократи хотіли б організувати Україну за принципом США або ФРН як федерацію земель, що розвиваються самостійно. Прихильники зміни статусу Криму також заперечували сепаратистський характер своїх дій і стверджували, що вони “пов’язують свої надії з Союзом”¹⁵⁸⁶. Цією тезою визнавалося, що дезінтеграційні процеси в Криму мають на меті також утримання України від проголошення незалежності.

Водночас напередодні референдуму 20 січня 1991 р. на півострові було ліквідовано єдину українську школу-інтернат, замість української газети “Радянський Крим” залишився лише український дубляж “Кримської правди” (тираж 2 тис. примірників), український театр з драматичного було перетворено на оперетковий, радіо виділяло для українських програм лише 15 хвилин, а телебачення взагалі їх ігнорувало. У м. Севастополі було закрито утворену напередодні українську недільну школу, паралізувалася робота “Просвіти”, якій за 1,5 роки існування не дозволили зареєструватися¹⁵⁸⁷.

24 січня 1991 р. п’ята сесія Кримської облради затвердила підсумки референдуму і звернулася до Верховної Ради УРСР з пропозицією розглянути і внести відповідні зміни в Конституцію УРСР, які закріплять підсумки референдуму, і вийти з поданням до З’їзду народних депутатів СРСР про внесення відповідних змін і доповнень у Конституцію СРСР і визначення до прийняття Конституції Кримської АРСР (КАРСР) порядку формування її владних органів¹⁵⁸⁸.

12 лютого 1991 р. Верховна Рада України ухвалила Закон “Про відновлення Кримської Автономної Радянської Соціалістичної Республіки”. У

---

¹⁵⁸⁵ Мальгин А.В., Ефимов С.А. Крымский регионализм в контексте европейской интеграции Украины / А.В. Мальгин, С.А. Ефимов // Труды Крымской академии наук. – Симферополь: Таврия, 2004. – С.155.

¹⁵⁸⁶ Скачко В. Крим прагне змін яких? / В. Скачко // Голос України. – 1991. – 17 січня. – С.3.

¹⁵⁸⁷ Про мовну і культурно-просвітню ситуацію в Криму // Літературна Україна. – К., 1991. – 10 січня. – С.6.; Поклад Н. Не теплішає в Криму... / Н. Поклад // Літературна Україна. – К., 1991. – 10 січня. – С.6.

¹⁵⁸⁸ Мальгин А.В., Ефимов С.А. Крымский регионализм в контексте европейской интеграции Украины / А.В. Мальгин, С.А. Ефимов // Труды Крымской академии наук. – Симферополь: Таврия, 2004. – С.156.

ньому до прийняття Конституції КАРСР і створення на її основі конституційних органів державної влади найвищим органом державної влади на території Кримської АРСР тимчасово визнавалася Кримська облрада. Їй надавався статус Верховної Ради КАРСР (ст.2)¹⁵⁸⁹.

На думку Г.Касьянова, слово “відновлення” було навмисною помилкою, оскільки “відновити” кримську автономію було можливо хіба що у складі РРФСР¹⁵⁹⁰.

Тоді ж була прийнята постанова про порядок введення цитованого вище Закону в дію і містила пряме доручення “Верховній Раді Кримської АРСР здійснити необхідні заходи з підготовки проекту Конституції Кримської АРСР”¹⁵⁹¹. З цього приводу О.Копиленко слушно зауважує, що сам по собі “варіант – віддати підготовку Кримської Конституції найбільше зацікавленій стороні здається достатньо дискусійним”. Деякі дослідники вважають, що подібні дії були продиктовані тим, що в той період Україна ще не була незалежною державою і йшла на компроміси з Кримом, розуміючи, що дезінтеграційні процеси, які набирали силу в СРСР, могли призвести до виходу Криму зі складу України¹⁵⁹².

Верховна Рада УРСР також постановила додатково обрати таємним голосуванням у місячний строк відповідну кількість народних депутатів Кримської АРСР до Верховної Ради КАРСР від організацій національно-культурних товариств та інших громадських об’єднань депортованих народів Криму на обласних зібраннях цих організацій і відповідну кількість народних депутатів Кримської АРСР до Верховної Ради Кримської АРСР на сесії Севастопольської міськради з числа депутатів міської ради¹⁵⁹³. Невиконання

---

¹⁵⁸⁹ Закон УРСР “Про відновлення Кримської Автономної Радянської Соціалістичної Республіки” // Голос України. – К., 1991. – 15 лютого. – С.3.

¹⁵⁹⁰ Касьянов Г. Україна 1991–2007: нариси новітньої історії / Г. Касьянов. – К.: Наш час, 2008. – С.94.

¹⁵⁹¹ Копиленко М.Л., Копиленко О.Л. Проблеми правового статусу Криму, пошук варіантів / М.Л. Копиленко, О.Л. Копиленко // Політика і час. – 1996. – №11. – С.47.

¹⁵⁹² Швачка Г.О. Автономна республіка Крим – норма чи виняток українського унітаризму / Г.О. Швачка // Розвиток демократії і демократична освіта: Збірник матеріалів IV міжнародної наукової конференції 28-30 вересня 2006. – К.: Вид-во НПУ імені М.П.Драгоманова, 2007. – С.337.

¹⁵⁹³ Постанова ВР УРСР “Про введення в дію Закону “Про відновлення Кримської Автономної Радянської Соціалістичної Республіки” та про поповнення складу Верховної Ради Кримської АРСР” // Голос України. – К., 1991. – 15 лютого. – С.3.

цієї вимоги в майбутньому поставило під сумнів легітимність всіх подальших рішень Верховної Ради КАРСР.

Принципових противників автономізації Криму в парламенті республіки не було. Суть розходжень полягала в тому, що опозиція розуміла автономізацію як відтворення справедливості щодо депортованих кримських татар, а також інших національних меншин, тобто виступала за національну автономію, а представники КПУ і Криму відстоювали створення територіальної автономії¹⁵⁹⁴.

Так, під час обговорення постанови в парламенті народний депутат С.Волковецький зауважив, що мова повинна йти про національну, а не територіальну автономію. Інакше довелося б обговорювати проблеми автономії Донбасу, Галичини тощо. Депутат О.Коцаба, голова комісії Верховної Ради з питань законності на це відповів, що оскільки немає єдиної нації в Криму, то мова не йде про національну автономію¹⁵⁹⁵.

Представникам Організації кримськотатарського національного руху, хоч і допущеним в зал засідань українського парламенту, навіть не було надано слово для виступів, незважаючи на те, що вирішувалося питання про статус їх Батьківщини¹⁵⁹⁶.

Л.Кучма в книзі “Україна – не Росія” пояснює поступливу позицію української номенклатури в питанні кримського референдуму тим, що “не можна було виступати за незалежність України і проти якоїсь автономії Криму. Такий подвійний стандарт у тій атмосфері був неможливий, чим і скористалися організатори референдуму”¹⁵⁹⁷.

Незважаючи на рішення Верховної Ради УРСР про відтворення Кримської АРСР у складі УРСР, певні політичні кола продовжували експлуатувати питання територіальної належності півострова. Згідно з інформацією, яка поступила в ЦК Компартії України, за вихід Криму із складу

¹⁵⁹⁴ Мельник В. Кримський вузол / В. Мельник // За вільну Україну. – Львів, 1991. – 16 лютого. – С.2.

¹⁵⁹⁵ Паршикура К. Кримський компроміс / К. Паршикура // Голос України. – К., 1991. – 14 лютого. – С.2.

¹⁵⁹⁶ Джимилев М. Национально-освободительное движение крымских татар / М. Джимилев // Кримські татари: історія і сучасність (До 50-річчя депортації кримськотатарського народу). Матеріали міжнародної наукової конференції (Київ – 13-14 травня 1994 р.). – К., 1995. – С.19.

¹⁵⁹⁷ Кучма Л. Україна – не Росія / Л. Кучма. – М.: Время, 2004. – С.483.

України виступало севастопольське Товариство російської культури імені О.С.Пушкіна, “Союз патріотів Криму”, Кримське відділення Демократичної партії Росії, деякі депутати обласної ради¹⁵⁹⁸.

У свою чергу місцеві організації Руху розповсюджували листівки, де говорилося, що вихід Криму із складу України “інспірується Кремлем”. Водночас Українська республіканська партія підтримувала устремління та дії кримських татар¹⁵⁹⁹.

Навесні 1991 р. за зразком автономних республік СРСР були утворені органи влади республіки – Верховна Рада (голова М.Багров) і Рада Міністрів (голова В.Курашик)¹⁶⁰⁰.

У квітні 1991 р. обласна рада, перейменована у Верховну Раду Кримської АРСР, створює Комісію з розробки конституції автономії. Одночасно затверджуються повноваження делегації на чолі з М.Багровим, яка в складі делегації УРСР мала підписати новий Союзний договір¹⁶⁰¹.

6 червня того ж року Верховна Рада України ухвалила нову постанову “Про питання віднесені до відання Кримської АРСР”, за якою Верховна Рада автономії мала до 1 вересня 1991 р. розробити та подати Верховній Раді Української РСР пропозиції про “розмежування компетенції Української РСР і Кримської АРСР”¹⁶⁰².

19 червня 1991 р. Верховна Рада України прийняла Закон “Про внесення змін і доповнень в Конституцію (Основний Закон) Української РСР”, у якому було конституційно закріплено статус Криму. У статті 75 зазначалося, що Кримська Автономна Радянська Соціалістична Республіка є складовою

---

¹⁵⁹⁸ ЦДАГО України, ф.1, оп.32, спр.2969. – Арк.28.

¹⁵⁹⁹ ЦДАГО України, ф.1, оп.32, спр.2969. – Арк.28.

¹⁶⁰⁰ Мальгин А. Крымский узел: очерки политической истории Крымского полуострова 1989-1999 / А. Мальгин. – Симферополь: Новый Крым, 2000. – С.64.

¹⁶⁰¹ Чубаров Р. Конституція Автономної Республіки Крим. Позиція права чи позиція політичної доцільності / Р. Чубаров // Віче. – 2003. – №5. – С.52.

¹⁶⁰² Копиленко М.Л., Копиленко О.Л. Проблеми правового статусу Криму, пошук варіантів / М.Л. Копиленко, О.Л. Копиленко // Політика і час. – 1996. – №11. – С.47.

частиною Української Радянської Соціалістичної Республіки і самостійно вирішує питання, віднесені до її відання¹⁶⁰³.

Верховна Рада КАРСР отримала за Конституцією УРСР право законодавчої ініціативи (ст. 103), а глава уряду Кримської АРСР – право голосу під час роботи Кабінету Міністрів Української РСР (ст.116). Однак Верховна Рада УРСР забезпечила за собою право відмінити постанови і розпорядження Уряду Кримської АРСР у випадку невідповідності їх Конституції і Законам Української РСР (ст.97)¹⁶⁰⁴.

Під час обговорення закону знову виникла дискусія про статус Кримської АРСР: чи їй бути республікою в республіці, чи автономією з обмеженими державними правами. Народні депутати України П.Мовчан і І.Заєць зазначали, що поява Кримської республіки може викликати зростання сепаратистських настроїв в інших регіонах, а депутати від Криму Г.Демидов, Г.Ванєєв опиралися на думку кримчан, що була відображена на референдумі в січні 1991 р.¹⁶⁰⁵. У свою чергу, Л.Кравчук зазначав, що не треба чинити перепони волі народу Криму, бо це небезпечно для держави¹⁶⁰⁶.

Натомість 26 червня 1991 р. в Сімферополі відкрився курултай – з'їзд представників кримськотатарського народу, делегати якого вибиралися у всіх місцях проживання кримських татар на території СРСР (300 делегатів з Криму та республік Середньої Азії, представники емігрантських націоналістичних організацій з Туреччини). У його роботі брали участь активісти Руху, Української республіканської партії, радикально налаштовані журналісти¹⁶⁰⁷.

Виступи делегатів та гостей курултаю відзначалися в основному антирадянською спрямованістю, конфронтаційною щодо законних органів влади риторикою. Звучали різноманітні заклики і вимоги на зразок: “Ми правонас-

---

¹⁶⁰³ Закон Української Радянської Соціалістичної республіки про внесення змін і доповнень в Конституцію (Основний Закон) Української РСР // Відомості Верховної Ради УРСР. – 1991. – 27 серпня. – №35. – Ст.467. – С.1000.

¹⁶⁰⁴ Закон Української Радянської Соціалістичної республіки про внесення змін і доповнень в Конституцію (Основний Закон) Української РСР // Відомості Верховної Ради УРСР. – 1991. – 27 серпня. – №35. – Ст.467. – С.1001-1003.

¹⁶⁰⁵ Скачко В. Тактика замість стратегії / В. Скачко // Голос України. – К., 1991. – 6 червня. – С.2.

¹⁶⁰⁶ Красляньський А. Без права на помилку / А. Красляньський // Голос України. – К., 1991. – 7 червня. – С.2.

¹⁶⁰⁷ ЦДАГО України, ф.1, оп.32, спр.2921. – Арк.25.

тупники Кримського ханства”, “Припинити комуністичну колонізацію Криму”, “Геть Союзний договір”, “Кравчуку і Горбачову не підкоряємося”, “Зажадати компенсацій від Німеччини за війну”, “Перенести кордон Криму з Україною на 100 км. на північ”, “Переїменувати населені пункти Криму” і т.д.¹⁶⁰⁸

Формально курултай мав розглянути питання, пов’язані з поверненням кримських татар на постійне проживання до Криму. Однак фактично він перетворився на партійний з’їзд Організації кримськотатарського національного руху, яка прагнула використати це зібрання для надання своїй програмі народної підтримки.

Курултай заявив про незаконність утворення всупереч волі кримськотатарського народу територіальної автономії в Криму, прийняв “Декларацію про національний суверенітет кримськотатарського народу” і на основі таємного голосування вибрав єдиний вищий представницький орган – Меджліс. Побудову суверенної національної держави на з’їзді було проголошено основною метою кримськотатарського народу¹⁶⁰⁹.

Відповідно до Декларації Крим проголошувався національною територією кримськотатарського народу, де тільки він має право на самовизначення відповідно до міжнародних правових актів. У документі наголошувалося, що “політичне, економічне, духовне і культурне відродження кримськотатарського народу можливе лише в його суверенній національній державі. До цієї цілі буде прагнути кримський народ, використовуючи всі засоби, передбачені міжнародним правом”¹⁶¹⁰. Однак у декларації зазначалося також, що відносини між кримськими татарами й іншими етнічними групами, що живуть на півострові, повинні будуватися на основі взаємної поваги, визнання людських і громадянських прав та інтересів, має бути забезпечене суворе дотримання політичних й інших законних прав усіх людей, незалежно від етнічної належності¹⁶¹¹.

---

¹⁶⁰⁸ ЦДАГО України, ф.1, оп.32, спр.2921. – Арк.25.

¹⁶⁰⁹ ЦДАГО України, ф.1, оп.32, спр.2921. – Арк.25-26.

¹⁶¹⁰ ЦДАВО України, ф.5233, оп.1, спр.64. – Арк.98-101.

¹⁶¹¹ Зінченко Ю.І. Кримськотатарська проблема: історія та сучасність (до 60-річчя депортації) / Ю.І. Зінченко // Український історичний журнал. – 2004. – №3. – С.70.

Незабаром Меджліс приступив до формування на всій території Криму сільських і регіональних меджлісів, а в місцях тимчасового проживання кримських татар за межами Криму – комітетів сприяння поверненню на Батьківщину¹⁶¹².

Передбачалося, що Меджліс матиме власні підприємства, фонди, рахунки в банках, засоби масової інформації, штатних працівників. Отже, йшлося про створення в Криму паралельних структур влади. Статут було вирішено реєструвати не в державних органах автономії, а в ООН¹⁶¹³.

На думку дослідника Ю.Зінченка, аналіз змісту прийнятих курултаєм документів дозволяв дійти висновків, що вони характеризувалися певним радикалізмом через послідовне проведення принципу винятковості права на самовизначення кримських татар за рахунок порушення прав решти жителів півострова. Крім того, рішення курултаю викликали негативну реакцію не тільки серед нетатарського населення, а й з боку західних експертів¹⁶¹⁴.

Характерно, що на випадок протидії зі сторони органів державної влади Кримської АРСР курултай доручив Меджлісу “домогатися визнання за кримськими татарами статусу народу, який веде боротьбу за своє національне визволення”¹⁶¹⁵.

Ідеологи кримськотатарського руху відстоювали думку, що питання про репатріацію і відновлення прав осіб, які насильно депортовані з Криму, і питання про самовизначення кримськотатарського народу різні по своїй суті – в першому випадку мова йде про необхідність відновити індивідуальні права людей, які зазнали незаконного насилля зі сторони державних органів, а у другому – про необхідність забезпечення прав цілого народу¹⁶¹⁶.

---

¹⁶¹² Джимилев М. Национально-освободительное движение крымских татар / М. Джимилев // Кримські татари: історія і сучасність (До 50-річчя депортації кримськотатарського народу). Матеріали міжнародної наукової конференції (Київ – 13-14 травня 1994 р.). – К., 1995. – С.20.

¹⁶¹³ ЦДАГО України, ф.1, оп.32, спр.2921. – Арк.26.

¹⁶¹⁴ Зінченко Ю.І. Кримськотатарська проблема: історія та сучасність (до 60-річчя депортації) / Ю.І. Зінченко // Український історичний журнал. – 2004. – №3. – С.70.

¹⁶¹⁵ ЦДАГО України, ф.1, оп.32, спр.2921. – Арк.26.

¹⁶¹⁶ Бекиров Н. Право крымских татар как коренной нации Крыма на самоопределение. Украинское государство и современная этносоциальная ситуация в Крыму / Н. Бекиров // Кримські татари: історія і сучасність (До 50-річчя депортації кримськотатарського народу). Матеріали міжнародної наукової конференції (Київ – 13-14 травня 1994 р.). – К., 1995. – С.61.

Один із кримськотатарських лідерів Н.Бекіров стверджував, що Кримське ханство було спільною державою для кримських татар, караїмів, кримчаків, урумів. Проте уруми живуть поза своєю історичною Батьківщиною, а кримчаки і караїми потребують правового захисту і покровительства зі сторони держави. Таким чином, на думку політика, реально можна було ставити тільки питання самовизначення кримських татар¹⁶¹⁷. Лідери кримськотатарського руху висували також ідею єдиного кримського народу, до якого нібито входили, крім татар, караїми та кримчаки. Найбільш радикальні кола вбачали в караїмах і кримчаках невеликі відгалуження єдиної нації¹⁶¹⁸.

Ці рішення отримали різко негативну оцінку депутатів Верховної Ради Криму. 29 липня 1991 р. вони прийняли постанову “Про з’їзд (курултаї) представників кримських татар”, в якій говорилося: “... вважати рішення з’їзду (курултаю) представників кримських татар про проголошення Криму національною територією кримського народу з правом власності на землю і природні ресурси, а також спробу створення паралельних структур влади й управління незаконними, які суперечать Конституції УРСР, СРСР, діючому законодавству. У зв’язку з цим вище названі положення в документах курултаю, утворені ним Меджліс і інші органи не можуть бути признані правочинними, не можуть репрезентувати кримськотатарський народ у взаємовідносинах з державним органом”¹⁶¹⁹. Крім того, Верховна Рада КАРСР вирішила виключити випадки самовільної забудови, захопленнь земельних ділянок¹⁶²⁰.

Звичайно ж, головну роль у засудженні курултаю та прийнятих на ньому рішень відіграла Кримська організація КПУ на чолі з Л.Грачем. Через кілька днів після завершення роботи Курултаю Кримський реском КПУ розіслав партійним керівникам районів, командуванню розквартированих у Криму

---

¹⁶¹⁷ Бекіров Н. Право кримських татар как коренной нации Крыма на самоопределение. Украинское государство и современная этносоциальная ситуация в Крыму / Н. Бекіров // Кримські татари: історія і сучасність (До 50-річчя депортації кримськотатарського народу). Матеріали міжнародної наукової конференції (Київ – 13-14 травня 1994 р.). – К., 1995. – С.62.

¹⁶¹⁸ Бабін Б.В. Малі народи Криму: особливості правового статусу / Б.В. Бабін // Питання історії України: Збірник наукових статей. – Чернівці: Золоті литаври, 2002. – Т.5. – С.109.

¹⁶¹⁹ Мальгин А.В., Ефимов С.А. Крымский регионализм в контексте европейской интеграции Украины / А.В. Мальгин, С.А. Ефимов // Труды Крымской академии наук. – Симферополь: Таврия, 2004. – С.157.

¹⁶²⁰ ЦДАВО України, ф.5233, оп.1, спр.64. – Арк.96.

військових частин, управлінням внутрішніх справ та депутатській групі “Єдинство” у Верховній Раді Криму секретний документ під назвою “Орієнтировка про підсумки всесоюзного з’їзду (курултаю) кримсько-татарського народу”, а ще через 11 днів – документ під заголовком “Про політичну оцінку підсумків Курултаю”. Головною метою цих документів було спотворення суті прийнятих на Курултаї рішень і вказівка компартійним органам протидіяти діяльності Меджлісу і його органів на місцях¹⁶²¹.

У Криму розпочався новий виток антикримської пропаганди, який, на думку Р.Чубарова, координував Кримський реском КПУ. Почастішали погроми нових поселень кримських татар, до участі в яких, поряд з міліцією, стали залучати й “актив” з числа цивільного населення. 10 серпня 1991 р. Меджліс прийняв заяву, в якій засудив нагнітання антитатарських настроїв, що можуть призвести до розв’язання на півострові громадянської війни. У відповідь на цю заяву 16 серпня 1991 р. за допомогою міліції руйнується фундамент мечеті, закладеної в селищі Молодіжне Сімферопольського району. 18 серпня 1991 р. на центральній площі Сімферополя кримські татари проводять багатотисячний мітинг протесту проти сваволі влади, загострення ситуації пригальмував тільки початок серпневого путчу¹⁶²².

На сесії Верховної Ради Криму в липні 1991 р. було прийнято концепцію Конституції. Щодо назви автономії (Республіка Крим чи Кримська Автономна Радянська Соціалістична Республіка) депутати не визначилися. Вибір повинні були зробити кримчани на референдумі. Концепція Конституції виступала проти президентської форми правління, за рівноправності всіх мов офіційною визначалася російська, було передбачено громадянство Кримської республіки. Конституція мала прийматися в автономії і не підлягала затвердженню у Верховній Раді України, але повинна була не суперечити Конституції України¹⁶²³.

---

¹⁶²¹ Чубаров Р., Тищенко Ю. Кримська автономія. Витоки і перші роки становлення на новому етапі (1991-1992) / Р. Чубаров, Ю. Тищенко. – Режим доступу: <http://www.cidct.org.ua/uk/studii/2-3/5.html>-P.U.

¹⁶²² Чубаров Р., Тищенко Ю. Кримська автономія. Витоки і перші роки становлення на новому етапі (1991-1992) / Р. Чубаров, Ю. Тищенко. – Режим доступу: <http://www.cidct.org.ua/uk/studii/2-3/5.html>-P.U.

¹⁶²³ Голос України. – К., 1991. – 24 липня. – С.8.

Влада кримської автономії прагнула скористатися підписанням нового союзного договору (“новоогарьовського процесу”) для зрівняння прав автономії з союзними республіками в радянській федерації¹⁶²⁴. Узгоджений 23 липня 1991 р. проект нового союзного договору надавав автономії право участі в новому Союзі. Проект передбачав, що відносини між державами, одна з яких входить до складу другої, регулюються договором між ними, конституцією держави, до якої вона входить, та Конституції СРСР¹⁶²⁵.

Але після серпневого путчу і проголошення Україною незалежності 24 серпня 1991 року статус Криму став невизначеним, бо Конституція УРСР не передбачала автономних утворень.

На сесії Верховної Ради автономії лунало багато закликів, щоб статус Криму унезалежнити відповідно до настроїв кримчан і приєднатися до Росії. Але Д.Багров зупинив сесію, перервав дискусію про перегляд кордонів¹⁶²⁶.

4 вересня 1991 р. надзвичайна сесія Верховної Ради Кримської АРСР прийняла “Декларацію про державний суверенітет Криму”. У ній було проголошено принцип верховенства в Криму місцевих законів і одночасно заявлено про повагу до територіальної цілісності України. У той же день кримський парламент виступив зі зверненням до Верховної Ради України, в якому підтримав проголошення незалежності України, але виступив за прискорення конституційно-договірного розмежування між Україною і Кримською АРСР¹⁶²⁷.

Це рішення викликало незадоволення кримських татар, що засвідчило вже позачергове засідання Меджлісу, яке відбулося 5 вересня 1991 р. у Сімферополі. Присутні одностайно вітали незалежність України і заявили, що Крим ніколи не був і не є власністю Росії чи будь-якої іншої республіки, а є національною територією кримськотатарського народу. Члени Меджлісу зазначили,

---

¹⁶²⁴ Мальгин А. Крымский узел: очерки политической истории Крымского полуострова 1989-1999 / А. Мальгин. – Симферополь: Новый Крым, 2000. – С.64.

¹⁶²⁵ Швачка Г.О. Автономна республіка Крим – норма чи виняток українського унітаризму / Г.О. Швачка // Розвиток демократії і демократична освіта: Збірник матеріалів IV міжнародної наукової конференції 28-30 вересня 2006. – К.: Вид-во НПУ імені М.П.Драгоманова, 2007. – С.337.

¹⁶²⁶ ЦДАГО України, ф.271, оп.1, спр.19. – Арк.102.

¹⁶²⁷ Мальгин А. Крымский узел: очерки политической истории Крымского полуострова 1989-1999 / А. Мальгин. – Симферополь: Новый Крым, 2000. – С.66.

що в разі проголошення суверенітету Кримської АРСР Крим перетвориться на “комуністичний заповідник”, розв’язання питання про повернення на Батьківщину та відновлення прав кримських татар буде значно утруднено¹⁶²⁸.

Згідно з даними опитування служби Кримсоціс восени 1991 р. 30,7% жителів Ялти виступали за збереження Криму в складі України, 30,2% – за суверенну державу в складі майбутнього союзу, 15,8% – за повернення Криму Росії і 9,3% за повну самостійність півострова¹⁶²⁹.

На початку жовтня 1991 р. в активну фазу вступила кампанія проти визнання Акту 1954 р. про передачу Криму до складу України. 5 жовтня відбулася установча конференція “Руху 20 січня”, який був названий в честь першого референдуму про надання Криму автономії. На цьому зібранні була проголошена основна мета об’єднання, що утворилося: “Ми повинні підняти всіх кримчан на скасування акту 1954 р.” Один з лідерів руху, професор В.Сагатовський, заявив: “Якщо ми на референдумі 1 грудня скажемо “так” незалежності України, ми підпишемо собі вирок”. Учасники установчої конференції звернулися до Верховної Ради Кримської АРСР з вимогою розглянути згадане питання на сесії Верховної Ради Криму¹⁶³⁰.

Емоційно і яскраво охарактеризував бачення проросійських кримських політиків майбутнього півострова депутат Верховної Ради Криму В.Межак: “...кримчани, я думаю, прагнуть мати свій окремий невеликий вагон в складі поїзда. І такий поїзд є! Це – Російська Федерація”¹⁶³¹.

Ряд громадських організацій півострова (“Республіканський рух Криму” (лідер Ю.Мешков), “Рух 20 січня” (В.Сагатовський), “Демократична Таврида”, “Російське товариство Криму” (А.Лось) об’єдналися в блок “народна опозиція” і виступили з вимогою проведення до 1 грудня 1991 р. місцевого референдуму щодо статусу Криму. На нього мало бути винесене питання: “Ви за самостійну

¹⁶²⁸ Бойко О. Україна в останні місяці імперії (серпень – грудень 1991 р.): хроніка та аналіз / О.Бойко // Людина і політика. – 2004. – №3. – С.80.

¹⁶²⁹ Мальгин А. Крымский узел: очерки политической истории Крымского полуострова 1989-1999 / А. Мальгин. – Симферополь: Новый Крым, 2000. – С.66.

¹⁶³⁰ Бойко О. Україна в останні місяці імперії (серпень – грудень 1991 р.): хроніка та аналіз / О.Бойко // Людина і політика. – 2004. – №3. – С.80.

¹⁶³¹ Пригорницький Ю. У тамбурі... Роздуми над поштою з Криму / Ю. Пригорницький // Літературна Україна. – К., 1991. – 10 жовтня. – С.2.

республіку Крим в союзі з іншими державами”. Після того, як Верховна Рада Криму, де переважали помірковані кола, відмовилася обговорювати питання про референдум, активісти Республіканського руху Криму організували колективне голодування біля будинку Ради в Сімферополі¹⁶³².

Натомість М.Багров відзначав, що “в нинішній правовій ситуації немає механізму реалізації позитивних підсумків референдуму”, Крим через залежність від України не зможе існувати в якості цілком незалежної держави, і запропонував програму зміцнення самостійності Криму в складі України при збереженні його зв’язків з Росією і СНД¹⁶³³.

У цій ситуації активізувалася діяльність місцевих представників Руху, УРП, Партії демократичного відродження України, Демократичної партії України. На запрошення “Демократичного Криму” в середині жовтня 1991 р. на півострів прибула група народних депутатів України, до складу якої входили Л.Скорик, І.Заєць, Ю.Костенко, Ю.Гнаткевич, А.Ткачук, М.Коробко, В.Щербина. Під час зустрічей відбулися гострі дискусії в Сімферополі, Євпаторії, Керчі, Феодосії¹⁶³⁴.

На підтримку незалежності України висловилися кримські татари. Їх позиція була продемонстрована в резолюції учасників регіональної конференції делегатів II Курултаю кримськотатарського народу 24 листопада 1991 р. в Сімферополі: “Кримськотатарський національний рух, що домагається повернення народу на свою історичну Батьківщину та відновлення своєї національної державності, і виходячи з принципу рівноправності на самовизначення всіх народів, підтримує прагнення України стати незалежною демократичною державою...”¹⁶³⁵.

Восени 1991 р. в Криму побували також представники демократичних партій Росії (М.Травкін, В.Аксючис, М.Астаф’єв), виступи яких закликали

¹⁶³² Мальгин А. Крымский узел: очерки политической истории Крымского полуострова 1989-1999 / А. Мальгин. – Симферополь: Новый Крым, 2000. – С.65.

¹⁶³³ Мальгин А. Крымский узел: очерки политической истории Крымского полуострова 1989-1999 / А. Мальгин. – Симферополь: Новый Крым, 2000. – С.65-66.

¹⁶³⁴ Бойко О. Україна в останні місяці імперії (серпень – грудень 1991 р.): хроніка та аналіз / О.Бойко // Людина і політика. – 2004. – №3. – С.80

¹⁶³⁵ Чубаров Р. Конституція Автономної Республіки Крим. Позиція права чи позиція політичної доцільності / Р. Чубаров // Віче. – 2003. – №5. – С.52.

кримчан до відокремлення, а “якщо народ опинившись за межами Російської Федерації буде відчувати, що він належить до єдиної Росії, то це буде інша розмова”¹⁶³⁶.

Комітет у справах національностей при Кабінеті Міністрів України в кінці жовтня 1991 р. заявляв, що до нього надходить інформація про спроби посіяти занепокоєння серед громадян російської та інших національностей Криму та південно-східного регіону республіки. Людей залякували політичним і економічним хаосом внаслідок “самоізоляції України”, загрозою насильницької українізації¹⁶³⁷.

Керівництво Української держави відчувало небезпеку за вибір населення Криму на майбутньому референдумі. Так, заступник голови Верховної Ради І.Плющ в інтерв'ю “Урядовому кур'єру” в листопаді 1991 р. зазначав: “Чи не найбільше бентежить нас Крим. Дуже хотілося б вірити – і я в це вірю, що жителі півострова не підуть за тими партократичними лідерами, які заради врятування портфелів, заради власного благополуччя каламутять воду, виступають за відокремлення Криму від України”¹⁶³⁸.

Незважаючи на побоювання українських політиків, населення Криму більшістю голосів висловилося на підтримку незалежності України (54%). Лідери кримськотатарського меджлису стверджують, що “Акт проголошення незалежності України” 1 грудня 1991 р. в Криму підтримало 7-8%-кримських татар, які й дозволили отримати на півострові більшість на користь незалежності¹⁶³⁹.

56% виборців, які взяли участь у голосуванні, віддали свої голоси за Л.Кравчука, як за найбільш нейтрального кандидата. На другому місці, на

---

¹⁶³⁶ Бойко О. Україна в останні місяці імперії (серпень – грудень 1991 р.): хроніка та аналіз / О.Бойко // Людина і політика. – 2004. – №3. – С.80.

¹⁶³⁷ Заява комітету у справах національностей при Кабінеті міністрів України // Літературна Україна. – К., 1991. – 31 жовтня. – С.1.

¹⁶³⁸ Плющ І. “Так” – незалежній Україні / І. Плющ // Урядовий кур'єр. – К., 1991. – листопад. – №37. – С.1.

¹⁶³⁹ Чубаров Р. Крім України більше нема кому за нас вступитися / Р. Чубаров // Дзеркало тижня. – К., 2006. – 26 серпня. – С.12.

відміну від інших регіонів України, опинився відомий доброзичливим відношенням до автономії В.Гриньов (9,4%)¹⁶⁴⁰.

Отже, незважаючи на антиукраїнську спрямованість частини кримського політикуму, більшість населення півострова на всеукраїнському референдумі висловилося на підтримку Української незалежності, що стало найкращим доказом українськості півострова. Однак існування КАРСР, яка опиралася на проросійські настрої в суспільстві, фактор Чорноморського флоту, невирішені проблеми депортованих народів і слабкість центральної української влади зумовили складний процес інтеграції Кримської автономії в Українську державу.

4.1.2.Кримська автономія в період нестабільності та протистояння з українськими органами влади (1992–1994 рр.)

У результаті позитивного результату референдуму на підтримку “Акту проголошення незалежності України” Крим потрапив в нову суспільно-політичну ситуацію, а його політичні еліти розгорнули жорстоку боротьбу за перемогу власних проектів розвитку автономії. На думку А.Нікіфорова, в Криму були присутні майже всі проблеми, які приводили до конфліктів в інших пострадянських регіонах:

- російськомовний культурно-лінгвістичний анклав;
- територія, статус якої змінювався в радянський час;
- регіон, який приймав репатріантів;
- етнічна територія для народів, які не мали державності за межами цієї території¹⁶⁴¹.

На початку грудня 1991 р. у Верховній Раді Криму були здійснені невдалі спроби прийняти звернення до Президії СРСР про відміну Акту 1954 р. про передачу півострова Україні і зупинити на території Криму дію 62-ї статті

---

¹⁶⁴⁰ Мальгин А. Крымский узел: очерки политической истории Крымского полуострова 1989-1999 / А. Мальгин. – Симферополь: Новый Крым, 2000. – С.67.

¹⁶⁴¹ Никифоров А.Р. Крымская автономия: школа региональной политики для Украины / А.Р. Никифоров // Труды Крымской академии наук. – Симферополь: Таврия, 2004. – С.167.

Кримінального кодексу УРСР, яка передбачала відповідальність за дії, спрямовані проти територіальної цілісності України¹⁶⁴².

У свою чергу Меджліс після всеукраїнського референдуму 1 грудня 1991 р. розробив проект Конституції Кримської республіки, в якому право на самовизначення закріплювалося лише за кримськими татарами, караїмами й кримчаками, що викликало насторожену, а подекуди й ворожу реакцію нетатарського населення півострова, призвело до надмірної політизації¹⁶⁴³.

20 грудня 1991 р. на засіданні Меджлісу з'ясувалося, що серед членів Меджлісу є значні розходження щодо побудови національної держави в Криму. Одні учасники зібрання виступали за пріоритет загальнодержавних принципів, а інші – національних принципів. І все-таки в ході діалогу був прийнятий проект Конституції, в якому був передбачений механізм захисту національних інтересів¹⁶⁴⁴.

У першій статті кримськотатарської Конституції проголошувався державний суверенітет Кримської республіки включно з самостійністю у визначенні свого “державно-правового статусу, проведення внутрішньої і військової політики”, увага акцентувалася на корінних народах Криму, а потім уже згадували громадян Кримської республіки інших національностей¹⁶⁴⁵.

Кримська республіка мала б входити до складу України на основі договору, отримувала право на зміну власного статусу, встановлення адміністративно-територіального поділу. До компетенції Кримської республіки кримські татари відносили як управління економікою та соціально-культурною сферою, так і забезпечення законності і правопорядку. Республіка могла б встановлювати в рамках спільних напрямків зовнішньої політики України свої міжнародні зв'язки, заключати дипломатичні договори¹⁶⁴⁶.

---

¹⁶⁴² Каблак І. Машина трохи “підкачала”, тому закон “вручну” приймали / І. Каблак // Молода Галичина. – Львів, 1991. – 5 грудня. – С.2.

¹⁶⁴³ Зінченко Ю.І. Кримськотатарська проблема: історія та сучасність (до 60-річчя депортації) / Ю.І Зінченко // Український історичний журнал. – 2004. – №3. – С.71.

¹⁶⁴⁴ ЦДАВО України, ф.5233, оп.1, спр.64. – Арк.127.

¹⁶⁴⁵ ЦДАВО України, ф.5233, оп.1, спр.64. – Арк.128.

¹⁶⁴⁶ ЦДАВО України, ф.5233, оп.1, спр.64. – Арк.127.

Кримська республіка мала б Президента республіки як главу виконавчої влади, уряд (Кабінет Міністрів), судову владу, прокуратуру, Центральний банк, Державну податкову інспекцію. Її парламент (Верховна Рада) повинен був складатися з 2 палат: 1) Рада представників (100 депутатів від виборчих округів); 2) Меджліс (50 депутатів, які мали б захищати інтереси кримськотатарського народу)¹⁶⁴⁷.

Автори проекту прагнули послідовно провести принцип виключності права на самовизначення кримських татар так, щоб він не ввійшов у суперечність з громадянськими правами решти кримчан, конституційно закріплюючи відмінність прав “корінної” і “некорінної” частини кримського населення.

Стаття 4 проголошувала рівноправність національних груп, але тільки корінному населенню республіки гарантувалися “можливості і засоби для його усестороннього розвитку”. Стаття 17 забезпечувала “громадянам кримськотатарської національності й іншим особам, депортованим з Криму, а також їх нащадкам, пріоритетне право на отримання земельних ділянок для будівництва громадських, культурних і культових будівель, господарської діяльності”¹⁶⁴⁸.

Свою оцінку проекту кримськотатарської Конституції одразу висловили національні політичні представництва півострова. Так, члени Президії Товариства української культури півострова визнали кримськотатарський проект Конституції демократичним правовим документом, але поставили під сумнів доцільність існування в мініатюрній республіці президента, віце-президента, великого парламенту і Ради Міністрів та виступили проти того, щоб “Кримська республіка диктувала Україні свою волю, рекомендувала, що як робити”¹⁶⁴⁹. Натомість рішенням Товариства української мови ім. Т.Шевченка “Просвіта”

---

¹⁶⁴⁷ ЦДАВО України, ф.5233, оп.1, спр.64. – Арк.127.

¹⁶⁴⁸ Мальгин А. Крымский узел: очерки политической истории Крымского полуострова 1989-1999 / А. Мальгин. – Симферополь: Новый Крым, 2000. – С.127.

¹⁶⁴⁹ ЦДАВО України, ф.5233, оп.1, спр.64. – Арк.113.

від 26 січня 1992 р. конституційний проект Верховної Ради КАРСР було визнано “казенним”, а Кримську АРСР “штучним державним утворенням”¹⁶⁵⁰.

Національні меншини півострова вимагали конституювання їх права мати своїх повноважних представників через національні товариства, центри і земляцтва у Верховній Раді Криму і місцевих органах влади¹⁶⁵¹.

Фактично і кримськотатарський проект і проект Верховної Ради Криму передбачали захоплення максимуму повноважень в Україні. Основними їх відмінностями були, за визначенням професора М.Губогло, те, що кримськотатарський проект оголошував носієм суверенітету і єдиним джерелом державної влади корінний народ Криму, а проект Верховної Ради КАРСР взагалі не намагався вирішити кримськотатарське питання¹⁶⁵².

Проблема Криму також актуалізувалася у зв’язку з початком будівництва національних збройних сил. На початку 1992 р. Л.Кравчук заявив про початок будівництва Збройних сил України. 5 січня 1992 р. український уряд став приводити до присяги на вірність українські війська, які дислокувалися в республіці.

У більшості частин і з’єднань прийняття присяги відбулося без будь-яких ускладнень. Виключення склали деякі стратегічні частини і Чорноморський флот, командування якого відмовилося виконувати рішення української влади.

Ось цитата з наказу І.Капітанця, першого заступника Головному Російського військово-морського флоту: “До офіцерів, мічманів, прапорщиків, які створюють нездорову ситуацію у військових колективах, схильних до зради Батьківщині і прийняття присяги на вірність Україні, застосовувати суворі міри впливу включно зі звільненням з займаної посади і звільненням зі служби”¹⁶⁵³.

Після отримання відповідного наказу Міністерства оборони України командуючий Чорноморським флотом адмірал І.Касатонов заявив, що флот

---

¹⁶⁵⁰ ЦДАВО України, ф.5233, оп.1, спр.64. – Арк.114.

¹⁶⁵¹ ЦДАВО України, ф.5233, оп.1, спр.64. – Арк.115.

¹⁶⁵² ЦДАВО України, ф.5233, оп.1, спр.64. – Арк.118-119.

¹⁶⁵³ Мезенцев Я. Холодна війна за Крим / Я. Мезенцев // Український тиждень. – К., 2008. – 18-24 квітня. – С.54.

підчиняється командуванню Військово-морського флоту колишнього СРСР – СНД і не буде виконувати наказів Міністерства оборони України¹⁶⁵⁴.

5 січня 1992 р. Б.Єльцин підписав текст присяги на вірність Росії для дислокованих в Україні військ. Перебуваючи в Поволжі, він заявив: “Чорноморський флот був, є і буде російським... ніхто у Росії його не відбере, в тому числі і Кравчук...”¹⁶⁵⁵.

28 січня 1992 р. під час відвідин кораблів Чорноморського флоту в Новоросійську Б.Єльцин висловив протилежну думку: “Позиція російського керівництва з приводу долі флоту не може бути байдужою. Російським його оголошувати ніхто не буде. З Україною відбудуться переговори з військових питань, вона має право мати свій флот. Але ми проти поділу Чорноморського флоту, він повинен бути єдиним, забезпечувати безпеку кордонів СНД”¹⁶⁵⁶.

Натомість українська сторона розглядала як стратегічний підрозділ лише ту частину флоту, яка мала ядерну зброю, чи вирішувала завдання “глобального стримування”. Політики України заявляли, що Україна зробила свій внесок у будівництво Військово-морського флоту Союзу і мала право вимагати свою долю цих сил. Під юрисдикцію України вдалося перевести особливі відділи флоту, військову прокуратуру і трибунал, дислоковані за межами Криму частини флоту, кримську базу Чорноморського флоту в Донузлаві, в тому числі батальйон морської піхоти¹⁶⁵⁷.

У зв’язку з розпадом російської армії і творенням військ суверенних республік Меджліс постановою від 20 січня 1992 р. закликав всіх кримських татар не приймати ніякої присяги, звернувся до всіх глав незалежних держав з проханням демобілізувати кримських татар і допомогти їх поверненню з сім’ями в Крим. Натомість Верховна Рада України мала узаконити призов кримських татар тільки на добровільних засадах з можливістю проходження

¹⁶⁵⁴ Мальгин А. Крымский узел: очерки политической истории Крымского полуострова 1989-1999 / А. Мальгин. – Симферополь: Новый Крым, 2000. – С.19.

¹⁶⁵⁵ Мальгин А. Крымский узел: очерки политической истории Крымского полуострова 1989-1999 / А. Мальгин. – Симферополь: Новый Крым, 2000. – С.20.

¹⁶⁵⁶ Мальгин А. Крымский узел: очерки политической истории Крымского полуострова 1989-1999 / А. Мальгин. – Симферополь: Новый Крым, 2000. – С.20.

¹⁶⁵⁷ Мальгин А. Крымский узел: очерки политической истории Крымского полуострова 1989-1999 / А. Мальгин. – Симферополь: Новый Крым, 2000. – С.21.

військової служби на території Криму і за бажанням в мусульманських частинах¹⁶⁵⁸. Ця вимога була ще одним послідовним кроком керівництва кримських татар на шляху до самовизначення і відповідала політичним тенденціям, які розгорталися на пострадянському просторі.

На початку 1992 р. у зв'язку з невирішеністю проблеми Чорноморського флоту і рухом у Криму за зміну статусу півострова виникла напруга у відносинах України і Росії. Характерно, що в одному з перших документів стосовно Криму – листі голови комітету зовнішніх зносин і зовнішньоекономічних зв'язків В.Лукіна спікеру Верховної Ради Російської Федерації Р.Хасбулатову містилися рекомендації використати “кримську проблему” в якості bargaining ship в суперечці про належність Чорноморського флоту. У підсумку 23 січня 1992 р. Верховна Рада Російської Федерації більшістю голосів прийняла резолюцію про розгляд парламентською комісією питання про конституційність акту про передачу Криму в 1954 р.¹⁶⁵⁹.

На початку 1992 р. ряд російських політиків висловилися за перегляд акту 1954 р. про передачу Криму від Росії до України. Це були не тільки консерватори-державники, але і ліберали, такі, як тодішній мер Санкт-Петербургу А.Собчак, що заявив: “Крим ніколи не належав Україні... в Україні немає правових і моральних підстав висувати претензії на Крим”¹⁶⁶⁰.

Користуючись підтримкою ззовні, Республіканський рух Криму (РПК) і ряд інших організацій в лютому-березні 1992 р. розгорнули збір підписів серед населення з вимогою призначення нового референдуму щодо долі півострова¹⁶⁶¹.

Навесні активізувалися місцеві організації Народного Руху України, УРП, Організації українських націоналістів, товариство “Просвіта”. З ними консолідувалася частина кримських демократів, які вважали, що відновлення

---

¹⁶⁵⁸ ЦДАВО України, ф.5233, оп.1, спр.64. – Арк.112.

¹⁶⁵⁹ Мальгин А. Крымский узел: очерки политической истории Крымского полуострова 1989-1999 / А. Мальгин. – Симферополь: Новый Крым, 2000. – С.10.

¹⁶⁶⁰ Мальгин А. Крымский узел: очерки политической истории Крымского полуострова 1989-1999 / А. Мальгин. – Симферополь: Новый Крым, 2000. – С.10.

¹⁶⁶¹ Мальгин А. Крымский узел: очерки политической истории Крымского полуострова 1989-1999 / А. Мальгин. – Симферополь: Новый Крым, 2000. – С.67.

республіки вигідне лише місцевій номенклатурі. Проукраїнську орієнтацію підтримувала також частина держапарату, яка орієнтувалася на Київ, а не Сімферополь.

5 квітня 1992 р. ці організації утворили в м. Красноперекопську нову громадську організацію “Крим з Україною”. Ряд депутатів міських і районних рад Євпаторії, Красноперекопська, Чорноморського, Радянського і Первомайського районів оголосили намір у випадку оголошення незалежності Криму здійснити перехід цих районів до Херсонської області¹⁶⁶².

Натомість Меджліс у заяві від 2 лютого 1992 р. вимагав визнання Меджлісу кримськотатарського народу єдиним національним представником, але одночасно виступав на підтримку існуючих кордонів між Росією і Україною¹⁶⁶³.

16 лютого 1992 р. в м. Сімферополі відбувся ініційований ОКНР 8-тисячний мітинг кримських татар, який виступив проти дестабілізації ситуації через проведення нового референдуму і припинення прийняття розробленої властями Криму Конституції та інших законів, які нехтували права кримськотатарського народу¹⁶⁶⁴.

Кримські татари звинувачували лідерів республіканського руху Криму у фашистських симпатіях, на доказ чого називали співпрацю вождів руху В.Сага-товського і М.Межака з правим російським “Конгресом громадянських і патріотичних сил Росії” в лютому 1992 р., а також контакти з профашистською “Пам’яттю”¹⁶⁶⁵.

19 лютого 1992 р. Меджліс звинуватив владу Росії й України в перетворенні Криму “у предмет політичного торгу” і в тому, що обидві сторони “відкрито ігнорують права корінного народу Криму”¹⁶⁶⁶. Кримські татари також мали власні зауваження щодо майбутньої приватизації на півострові. Зокрема, вони вимагали повернути власність депортованим, призупинити приватизацію

---

¹⁶⁶² Мальгин А. Крымский узел: очерки политической истории Крымского полуострова 1989-1999 / А. Мальгин. – Симферополь: Новый Крым, 2000. – С.67.

¹⁶⁶³ ЦДАВО України, ф.5233, оп.1, спр.64. – Арк.139-140.

¹⁶⁶⁴ Пілат О. Кримські татари: за національну автономію у складі незалежної України / О. Пілат // Голос України. – К., 1992. – 18 лютого. – С.7.

¹⁶⁶⁵ ЦДАВО України, ф.5233, оп.1, спр.64. – Арк.136.

¹⁶⁶⁶ ЦДАВО України, ф.5233, оп.1, спр.64. – Арк.143-144.

до повернення всіх татар, всі питання мали погоджуватися з Меджлісом, а іноземні юридичні і фізичні особи мали брати участь у приватизації лише зі згоди національного представництва кримських татар¹⁶⁶⁷.

Задля реалізації своїх вимог кримські татари організували в Києві навесні 1992 р. протестну акцію “Київ-92”. Проте 19 березня 1992 р. демонстрація кримських татар була розігнана силами правоохоронних органів. У відповідь М.Джемільов заявив, що “спроби розмовляти з кримськотатарським національним рухом мовою репресій не принесуть владі очікуваних результатів”¹⁶⁶⁸.

У результаті проведення акції Меджліс прийшов до висновку, що Президент і парламент України продовжують політику ігнорування невід’ємного права кримськотатарського народу на самовизначення і встановлення національної державності¹⁶⁶⁹.

Відзначимо, що незважаючи на розпад СРСР і кризові процеси в економіці Кабінет Міністрів України не відмовився від підтримки репатріантів і планував виділити в 1992 р. 400 млн. крб. з метою створення умов для повернення депортованого кримськотатарського населення в Кримську АРСР¹⁶⁷⁰.

Натомість за результатами роботи делегації Президії Верховної Ради України в Кримській АРСР Верховна Рада України прийняла 6 лютого 1992 р. постанову, в якій було доручено комісіям Верховної Ради України спільно з Президією Верховної Ради Кримської АРСР протягом місяця підготувати пропозиції про розмежування повноважень між державними органами України і Кримською АРСР. Одночасно Кабінет Міністрів України мав розглянути питання про фінансове і матеріально-технічне забезпечення м. Севастополя у відповідності з його статусом, а також про створення вільної економічної зони

---

¹⁶⁶⁷ ЦДАВО України, ф.5233, оп.1, спр.64. – Арк.141-142.

¹⁶⁶⁸ ЦДАВО України, ф.5233, оп.1, спр.64. – Арк.133.

¹⁶⁶⁹ ЦДАВО України, ф.5233, оп.1, спр.64. – Арк.145.

¹⁶⁷⁰ Постанова Кабінету Міністрів України про деякі питання пов’язані з поверненням кримських татар у Кримську АРСР. 28 січня 1992 р. // Національні відносини в Україні у ХХ ст./ Упоряд. М.І.Панчук, І.Л.Гошуляк та ін. – К.: Наукова думка, 1994. – С.482.

у Криму і ефективної державної структури для реалізації програми депортованих народів¹⁶⁷¹.

Специфічною проблемою для України в Криму був статус м. Севастополя. Після розпаду СРСР міська влада опинилася в складному становищі і звернулася за допомогою до Києва. Певна фінансова допомога була надана, і 11 березня 1992 р. з'явився указ Президента України “Про органи державної виконавчої влади”. Цим указом всі державні органи виконавчої влади м. Севастополя підпорядковувалися безпосередньо центральним органам України, і компетенція міської влади визначалася у відповідності з їх статусом державних органів міста республіканського значення. 20 березня 1992 р. був введений у дію указ Л.Кравчука “Про представника Президента України в м. Севастополі”, яким голова міськради І.Єрмаков був призначений представником Президента в місті.

Причинами відторгнення міста центральною українською владою від адміністративної системи Криму, на думку А.Мальгіна, стала невизначеність правового і політичного становища міста, нечітка політика місцевої адміністрації¹⁶⁷².

У процесі суперечки про долю Чорноморського флоту стало зрозуміло, що предметом спору є не стільки кораблі, як інфраструктура флоту, а оскільки вона зрослася з міським господарством, то й доля Севастополя. 5 квітня 1992 р. Л.Кравчук підписав Указ “Про невідкладні заходи по будівництву збройних сил України”, яким передбачалося сформувати ВМС України на базі сил Чорноморського флоту, що базувалися на території держави. 7 квітня 1992 р. вийшов “відповідний” указ Б.Єльцина “Про перехід під юрисдикцію Російської Федерації Чорноморського флоту”¹⁶⁷³.

---

¹⁶⁷¹Постановление Верховного Совета Украины “Об итогах работы делегации Президиума Верховного Совета Украины в Крымской АССР” // Відомості Верховної Ради України. – 1992. – 12 травня. – №19. – Ст.265. – С.555-556.

¹⁶⁷² Мальгин А. Крымский узел: очерки политической истории Крымского полуострова 1989-1999 / А. Мальгин. – Симферополь: Новый Крым, 2000. – С.34.

¹⁶⁷³ Мальгин А. Крымский узел: очерки политической истории Крымского полуострова 1989-1999 / А. Мальгин. – Симферополь: Новый Крым, 2000. – С.22.

У цих умовах 26 лютого 1992 р. Верховною Радою Кримської АРСР був прийнятий Закон “Про Республіку Крим як офіційну назву демократичної держави Крим”, у якому Верховна Рада Кримської АРСР постановила затвердити назву “Республіка Крим” і рахувати її офіційною назвою. У той же день депутати затвердили музичну редакцію Гімну Республіки Крим. Державний прапор Республіки і Державний герб Республіки Крим були затверджені відповідними законами 24 вересня 1992 р.¹⁶⁷⁴.

У свою чергу помірковане крило Верховної Ради Криму розробило пакет документів для розмежування повноважень державних органів Криму і України. У березні 1992 р. було створено “робочу групу з делегацій Верховної Ради України і Верховної Ради Республіки Крим з питань розмежування повноважень між Україною і Республікою Крим”. На переговорах в Києві в березні 1992 р. кримська делегація відстоювала конституційно-договірний принцип такого розмежування¹⁶⁷⁵.

Дослідник С.Штепа вважає, що в результаті діяльності делегацій Верховної Ради України на переговорах вдалося запобігти посиленню сепаратистських тенденцій у Криму й утвердженню проросійської орієнтації як панівної в політичному житті півострова¹⁶⁷⁶.

Результати переговорів були зафіксовані в Угоді між делегаціями, а також у проекті Закону України “Про розмежування повноважень між Україною й Республікою Крим”. Делегації домовилися, що норми закону будуть закріплені в майбутній Конституції Республіки Крим, а в Конституції України мали бути внесені відповідні зміни¹⁶⁷⁷.

---

¹⁶⁷⁴ Мальгин А.В., Ефимов С.А. Крымский регионализм в контексте европейской интеграции Украины / А.В. Мальгин, С.А. Ефимов // Труды Крымской академии наук. – Симферополь: Таврия, 2004. – С.157.

¹⁶⁷⁵ Мальгин А. Крымский узел: очерки политической истории Крымского полуострова 1989-1999 / А. Мальгин. – Симферополь: Новый Крым, 2000. – С.67.

¹⁶⁷⁶ Штепа С. Етнополітичні проблеми Криму. Їх місце у діяльності ВР України / С. Штепа // Віче. – 2003. – №5. – С.61.

¹⁶⁷⁷ Мальгин А. Крымский узел: очерки политической истории Крымского полуострова 1989-1999 / А. Мальгин. – Симферополь: Новый Крым, 2000. – С.68.

Меджліс кримськотатарського народу не визнав Угоду між делегаціями і вважав її засобом придушення кримськотатарського національного руху і “юридичним закріпленням незаконного колоніального режиму”¹⁶⁷⁸.

22 квітня 1992 р. проект Закону “Про розмежування повноважень між Україною й Республікою Крим” пройшов перше читання, однак після другого читання 24 квітня набрав чинності як Закон “Про статус автономної Республіки Крим”, який надав їй досить широкі повноваження, зокрема, “участь у формуванні та здійсненні внутрішньополітичної і зовнішньополітичної діяльності України” з питань, які стосувалися її інтересів, “здійснення невід’ємного права використання землі, надр, рослинного і тваринного світу” та інших природних ресурсів на її території та прилеглий частині континентального шельфу України та інші¹⁶⁷⁹.

Згідно з законом Республіка Крим визнавалася автономною складовою частиною України, що самостійно вирішує питання, віднесені до її відання Конституцією та Законами України (ст.1). Верховна Рада України могла зупиняти дію нормативних актів Верховної Ради Республіки Крим у разі невідповідності їх Конституції і законам України до прийняття остаточного рішення Конституційним Судом України (ст. 10)¹⁶⁸⁰.

Вищим органам влади республіки Крим були надані широкі повноваження у внутрішній політиці: вирішувати питання територіального устрою, встановлювати і змінювати межі районів, населених пунктів і т.д.; визначати порядок організації і діяльності республіканських та місцевих органів влади; призначати вибори до Республіки Крим та місцевих рад, проводити референдуми з питань, що підлягали її віданню; здійснювати законодавче регулювання відносин власності, визначати структуру і пріоритетні напрями розвитку економіки півострова; визначати статус місцевостей як курортів і їх правовий режим; вирішувати питання екологічної

---

¹⁶⁷⁸ ЦДАВО України, ф.5233, оп.1, спр.64. – Арк.146.

¹⁶⁷⁹ Копиленко М.Л., Копиленко О.Л. Проблеми правового статусу Криму, пошук варіантів / М.Л. Копиленко. О.Л. Копиленко // Політика і час. – 1996. – №11. – С.47.

¹⁶⁸⁰ Закон України “Про статус автономної Республіки Крим” // Відомості Верховної Ради України. – №30. – 1992. – 28 липня. – Ст.419. – С.1014.

безпеки, раціонального використання, охорони, відтворення природних ресурсів; здійснювати політику в галузі освіти, культури, охорони здоров'я; регулювати внутрішні міграційні процеси та демографічну політику; забезпечувати функціонування і розвиток національних мов та культур на території республіки.

Органи влади республіки отримали також можливість, крім права на складання і затвердження бюджету, встановлювати доходи, що надходять на утворення бюджету, і навіть ліцензувати і квотувати вивіз продукції власного виробництва на експорт, що зачіпало зовнішньоекономічні функції України (ст.3)¹⁶⁸¹.

Згідно із законом Україна втрачала частину контролю над розташованими на півострові силовими структурами. Вищі органи республіки Крим могли утворюватися і формувати органи судової влади відповідно до судової влади України; розташування українських військових баз, формування нових військових частин мало погоджуватися з Верховною Радою Республіки Крим, а про проведення військових навчань треба було повідомляти вищі органи влади Криму (ст. 3, 5, 6). Крім того, призначення керівника Служби безпеки України на півострові, прокурора республіки повинно було здійснюватися за погодженням з Верховною Радою Республіки Крим, а над діяльністю СБУ встановлювався парламентський контроль (ст.7, 8)¹⁶⁸².

Республіка Крим отримала можливість зупиняти дію нормативних актів органів виконавчої влади України до прийняття рішення Конституційним Судом України, а також звертатися до Конституційного Суду з питання визнання не чинними українських законів (ст.9, 11)¹⁶⁸³.

Проте це не задовольнило кримських політиків, які тримали ініціативу в своїх руках, чому сприяла атмосфера переговорного процесу “як рівного з рівним”. До кінця квітня 1992 р. Республіканський рух Криму зібрав 247 тис.

---

¹⁶⁸¹ Закон України “Про статус автономної Республіки Крим” // Відомості Верховної Ради України. – №30. – 1992. – 28 липня. – Ст.419. – С.1012-1013.

¹⁶⁸² Закон України “Про статус автономної Республіки Крим” // Відомості Верховної Ради України. – №30. – 1992. – 28 липня. – Ст.419. – С.1013.

¹⁶⁸³ Закон України “Про статус автономної Республіки Крим” // Відомості Верховної Ради України. – №30. – 1992. – 28 липня. – Ст.419. – С.1014.

підписів (за нормами закону про референдум Криму – 180 тис.) за проведення референдуму щодо незалежності Республіки Крим¹⁶⁸⁴.

21 квітня 1992 р. Президент України Л.М.Кравчук звернувся до народних депутатів всіх рівнів, політичних сил, населення Республіки Крим із закликом стабілізувати політичну ситуацію. У зверненні Президент зазначив, що “референдум – це трагічний шлях до розколу Криму”¹⁶⁸⁵.

Президент України переконував, що економіка Криму надзвичайно інтегрована в народне господарство України, а “переорієнтація економічних зв’язків на інші держави в стислі терміни за умов глибокої кризи просто неможлива”. Натомість кримчанам було обіцяно підтримку в створенні вільної економічної зони і збільшенні відрахувань до республіканського бюджету¹⁶⁸⁶.

У зверненні також спростовувалася так звана “загроза українізації”, зазначалося, що “йдеться про захист української меншості”. Л.Кравчук підтвердив курс на підтримку депортованих народів і запропонував ідею запровадження двопалатного парламенту Криму, який відстоював би інтереси всіх національностей¹⁶⁸⁷.

У свою чергу Меджліс кримськотатарського народу після здобуття Україною незалежності продовжував тиск на українські органи влади з метою переформатування КАРСР у національно-територіальне державне утворення кримських татар у складі України. Така вимога прозвучала в листі Меджлісу до Президента України 20 квітня 1992 р.

Українську владу в листі звинувачували в ігноруванні невід’ємного права кримськотатарського народу на самовизначення і переконували, що

---

¹⁶⁸⁴ Горобець І.В. Проблема Криму в українсько-російських відносинах (90-ті роки) / І.В. Горобець // Вісник Київського національного університету імені Тараса Шевченка. Історія. – К.: Київський університет, 2001. – Вип. 57. – С.56.

¹⁶⁸⁵ Звернення Президента України Л.М.Кравчука до народних депутатів всіх рівнів, політичних сил, населення Республіки Крим із закликом стабілізувати політичну ситуацію. 21 квітня 1992 р. // Національні відносини в Україні у ХХ ст./ Упоряд. М.І.Панчук, І.Л.Гошуляк та ін. – К.: Наукова думка, 1994. – С.488.

¹⁶⁸⁶ Звернення Президента України Л.М.Кравчука до народних депутатів всіх рівнів, політичних сил, населення Республіки Крим із закликом стабілізувати політичну ситуацію. 21 квітня 1992 р. // Національні відносини в Україні у ХХ ст./ Упоряд. М.І.Панчук, І.Л.Гошуляк та ін. – К.: Наукова думка, 1994. – С.485-486.

¹⁶⁸⁷ Звернення Президента України Л.М.Кравчука до народних депутатів всіх рівнів, політичних сил, населення Республіки Крим із закликом стабілізувати політичну ситуацію. 21 квітня 1992 р. // Національні відносини в Україні у ХХ ст./ Упоряд. М.І.Панчук, І.Л.Гошуляк та ін. – К.: Наукова думка, 1994. – С.487.

задоволення вимог кримських татар “дозволило б припинити спекуляцію проімперських сил як в Криму, так і за його межами”¹⁶⁸⁸.

Проте ще більше загострилася ситуація після звільнення на початку травня 1992 р. командуючого армійським корпусом в Криму генерала В.Кузнєцова. За даними преси, відставка генерала відбулася після того, як під час атестації він відмовився дати ствердну відповідь представнику Міністерства оборони України на запитання, чи готовий він в разі необхідності воювати з Росією¹⁶⁸⁹.

Зростанню політичної активності в Криму сприяли також дії деяких радикально налаштованих українських політиків. На початку березня 1992 р. в Севастополі побувала делегація УНСО разом з С.Хмарою. Близько 300 осіб промарширували містом. Потім силами Української православної автокефальної церкви відслужили панахиду за загиблими за волю України. Багато севастопольців були налякані, побачивши цю пропагандистську акцію на вулицях міста¹⁶⁹⁰.

Негативний резонанс від войовничих поїздок С.Хмари спільно з іншими радикалами до Криму заставив навіть УРП відмежуватися від його дій рішенням проводу УРП від 18 березня 1992 р. У рішенні було зазначено, що дії С.Хмари потрібно розцінювати як діяльність фізичної особи, а не заступника Голови УРП¹⁶⁹¹.

5 травня 1992 р. відкрилася сесія Верховної Ради Криму. Ю.Мешков і інші депутати від РРК пропонували у відповідь на політику Києва прийняти акт про незалежність Криму і винести його на загальнокримський референдум. У підсумку після дебатів кримський парламент проголосив документ з більш обережною назвою “Акт державної самостійності Республіки Крим”. За його прийняття проголосувало 118 депутатів, проти – 28, утрималося – 21¹⁶⁹².

---

¹⁶⁸⁸ ЦДАВО України, ф.5233, оп.1, спр.64. – Арк. 93-94.

¹⁶⁸⁹ Мальгин А. Крымский узел: очерки политической истории Крымского полуострова 1989-1999 / А. Мальгин. – Симферополь: Новый Крым, 2000. – С.68.

¹⁶⁹⁰ Горобець І.В. Проблема Криму в українсько-російських відносинах (90-ті роки) / І.В. Горобець // Вісник Київського національного університету імені Тараса Шевченка. Історія. – К.: Київський університет, 2001. – Вип. 57. – С.56.

¹⁶⁹¹ ЦДАГО України, ф.271, оп. 1, спр.36. – Арк.17.

¹⁶⁹² Мальгин А. Крымский узел: очерки политической истории Крымского полуострова 1989-1999 / А. Мальгин. – Симферополь: Новый Крым, 2000. – С.69.

6 травня 1992 р. Верховна Рада Криму прийняла Конституцію республіки. Згідно зі ст.1 Конституції республіка на своїй території володіла верховним правом щодо природних багатств, матеріальних, культурних і духовних цінностей, здійснювала свої суверенні права і всю повноту влади на даній території. Республіка Крим могла самостійно вступати у відносини з іншими державами і організаціями (ст.10), встановлювалося регіональне громадянство (громадянами Криму оголошувалися громадяни України, які постійно проживали на території Криму). Однак республіка входила до складу держави Україна і визначала з нею свої стосунки на основі договорів і угод (ст.9)¹⁶⁹³.

Дослідниця Г.Швачка вважає, що прийняття в 1992 р. Конституції Республіки Крим, яка мала федералістський характер, відбулося і через відсутність чіткого правового регламентування повноважень органів влади кримської автономії після проголошення незалежності України¹⁶⁹⁴. Автори кримської Конституції отримали можливість визначати на свій розсуд сфери нормотворчості автономії¹⁶⁹⁵.

На сесії було прийнято рішення про проведення загальнокримського референдуму про статус Криму. На думку А.Мальгіна, керівництво Верховної Ради Криму погодилося на референдум не тільки через активність радикалів, але в надії отримати додатковий важіль тиску на українську владу¹⁶⁹⁶.

Водночас 5 травня 1992 р. біля Верховної Ради Криму на фоні вивішування російських прапорів було побито голову Руху, депутата міськради В.Тамбовцева, порвано державні прапори України. На ці події ніяк не прореагували правоохоронні органи Криму, а тому Кримська організація Демократичної партії України закликала: розпустити Верховну Раду Криму і порушити кримінальні справи проти її керівників; призупинити дію Закону про

---

¹⁶⁹³ Мальгин А. Крымский узел: очерки политической истории Крымского полуострова 1989-1999 / А. Мальгин. – Симферополь: Новый Крым, 2000. – С.69.

¹⁶⁹⁴ Швачка Г.О. Правова природа нормативних актів Автономної Республіки Крим: автореф. дис. на здобуття наук. ступеня канд. юрид. наук: спец. 12.00.01 “Теорія та історія держави та права; історія політичних і правових вчень” / Г.О. Швачка. – Харків, 2004. – С.8.

¹⁶⁹⁵ Швачка Г.О. Автономна республіка Крим – норма чи виняток українського унітаризму / Г.О. Швачка // Розвиток демократії і демократична освіта: Збірник матеріалів IV міжнародної наукової конференції 28-30 вересня 2006. – К.: Вид-во НПУ імені М.П.Драгоманова, 2007. – С.337.

¹⁶⁹⁶ Мальгин А. Крымский узел: очерки политической истории Крымского полуострова 1989-1999 / А. Мальгин. – Симферополь: Новый Крым, 2000. – С.69.

надання Криму автономії і заборонити референдум; розформувати незаконні військові формування і змінити керівний склад правоохоронних структур у Криму; визнати Меджліс як представницький орган кримськотатарського народу та ввести правління президентського представництва¹⁶⁹⁷.

Проте посиленню українських позицій у Криму перешкоджало протистояння між лідерами українських партій, їх слабкість і малочисельність. Так, керівники Української республіканської партії в Криму в 1990-1992 рр. постійно змінювалися, а сама партія налічувала на півострові аж 83 члени¹⁶⁹⁸.

У відповідності зі своєю позицією національні організації кримських татар виступали проти Конституції Криму від 6 травня 1992 р. й акту про державну самостійність Республіки Крим¹⁶⁹⁹. 9-10 травня 1992 р. в Сімферополі відбулося засідання Меджлісу, на якому було розглянуто питання про ситуацію в Криму. В ухваленій заяві засуджувалися дії кримської влади і містилося звернення до Президента та Верховної Ради України “негайно припинити незаконні дії адміністрації Криму, спрямовані проти національних інтересів кримськотатарського народу і на підриг громадянського миру на півострові, та всі питання, пов’язані з визначенням державного статусу Криму, вирішувати за повноправної участі Меджлісу...”¹⁷⁰⁰.

У прийнятій 18 травня 1992 р. резолюції на багатотисячному мітингу кримських татар, присвяченому пам’яті жертв депортації 1944 р., висувалися вимоги до парламенту України прийняти політичне рішення про визнання прав кримськотатарського народу на самовизначення та, виходячи з цього, визначити статус Криму як національно-територіального утворення в складі незалежної України¹⁷⁰¹.

Прийняття Верховною Радою Криму Конституції в 1992 р. і призначення загальнокримського референдуму, на думку тодішнього керівника служби

¹⁶⁹⁷ ЦДАГО України, ф.272, оп.1, спр. 8. – Арк.35.

¹⁶⁹⁸ Дашкевич Я. Сіре небо над українським Кримом / Я. Дашкевич // Державність. – 1992. – №4. – С.4.

¹⁶⁹⁹ Мальгин А. Крымский узел: очерки политической истории Крымского полуострова 1989-1999 / А. Мальгин. – Симферополь: Новый Крым, 2000. – С.128.

¹⁷⁰⁰ Чубаров Р. Конституція Автономної Республіки Крим. Позиція права чи позиція політичної доцільності / Р. Чубаров // Віче. – 2003. – №5. – С.53.

¹⁷⁰¹ Чубаров Р., Тищенко Ю. Кримська автономія. Витоки і перші роки становлення на новому етапі (1991-1992) / Р. Чубаров, Ю. Тищенко. – Режим доступу: <http://www.cidct.org.ua/uk/studii/2-3/5.html-P.U>.

внутрішньої політики президента Л.Кравчука М.Михальченка, стало апофеозом протистояння. Виникла загроза конфлікту, але процес спрямували в переговорне русло¹⁷⁰².

У травні 1992 р. Інститут соціології Академії наук України на замовлення Адміністрації Президента України провів соціологічне дослідження в Криму, яке засвідчило, що серед жителів Криму популярна ідея незалежності. Суверенітет і незалежність розглядалася багатьма як панацея від усіх образ і проблем та як засіб порятунку від глибокої кризи¹⁷⁰³.

Проте було б помилкою вважати, що жителі Криму були дуже сильно захоплені проблемою повної незалежності, як про це розповідали кримські сепаратисти. Незважаючи на те, що 80% респондентів підтримували ідею незалежності Криму в союзі з іншими державами, при цьому 31% з них вважали, що Крим повинен бути автономною республікою в складі України. Друга третина респондентів вимагала виходу із складу України – 28% і включення Криму до СНД. Ще 23% усвідомлювали небезпеку такого розвитку подій і сподівалися на якісь особливі міжнародні стосунки між Україною і Кримом. Власне справжніми сепаратистами в Криму були 8% респондентів, які відверто вимагали приєднання Криму до Росії¹⁷⁰⁴.

Як показало соціологічне дослідження найбільше населення Криму хвилювало стрімке зростання цін (50% респондентів). Кримчани хворобливо переживали ріст злочинності – 47%, погіршення екологічної ситуації – 37%, ріст міжнаціональної напруженості – 35%. Натомість лише 21% респондентів вважало серйозною проблемою загрозу українізації російськомовного населення Криму і 19% вважало, що головне для Криму – це утворення нового державного політичного устрою Криму.

Парадоксальність політичного мислення населення Криму полягала в тому, що його громадська думка, з одного боку, була незадоволена позицією і політичною роллю керівництва Криму (37%) і України (50%), а з іншого боку,

---

¹⁷⁰² Михальченко Н.И., Андрущенко В.П. Беловежье. Л.Кравчук. Украина 1991-1995 / Н.И. Михальченко, В.П. Андрущенко. – К.: Центр духовной культуры, 1996. – С.138.

¹⁷⁰³ Небоженко В.Кримська проблема України / В.Небоженко // Розбудова держави. – 1992. – №6. – С.4.

¹⁷⁰⁴ Небоженко В.Кримська проблема України / В.Небоженко // Розбудова держави. – 1992. – С.5.

більшість респондентів (63%) вважали, що переговори між парламентами України і Криму були б найбільш сприятливими і перспективними шляхом розв'язання проблем¹⁷⁰⁵.

Найголовніше, що населення Криму усвідомлювало: відокремлення Криму від України несе в собі набагато більше мінусів, ніж плюсів і перспектив (погіршення з постачанням водою і електроенергією, бурхливе розростання нових бюрократичних структур, зміцнення влади колишньої партократії, посилення кримськотатарського впливу на політичне життя, зниження життєвого рівня населення)¹⁷⁰⁶.

І лише 6% опитаних жителів Криму готові були захищати свій політичний вибір, беручи участь в акціях громадянської непокори, організовуючи власні військові формування (3%), беручи участь в голодуваннях (2%)¹⁷⁰⁷.

У відповідь на рішення Верховної Ради Криму Верховна Рада України постановою від 13 травня 1992 р. зупинила дію рішень кримського парламенту і визнала їх такими, що суперечать Конституції України. Верховну Раду Республіки Крим український парламент зобов'язав до 20 травня 1992 р. скасувати свої постанови від 5 травня 1992 р., а Президенту України було запропоновано “вжити невідкладних заходів щодо відновлення конституційного правопорядку в автономній Республіці Крим”¹⁷⁰⁸.

Одночасно Верховна Рада України заявила про готовність до продовження діалогу з представницькими органами Криму стосовно становлення автономії Криму на основі Конституції України і Закону України “Про статус автономної Республіки Крим”¹⁷⁰⁹.

М.Багров погодився взяти участь у сесії Верховної Ради України, яка була призначена на 12 травня 1992 р. спеціально для обговорення кримського

---

¹⁷⁰⁵ Небоженко В.Кримська проблема України / В.Небоженко // Розбудова держави. – 1992. – С.5.

¹⁷⁰⁶ Небоженко В.Кримська проблема України / В.Небоженко // Розбудова держави. – 1992. – С.6.

¹⁷⁰⁷ Небоженко В.Кримська проблема України / В.Небоженко // Розбудова держави. – 1992. – С.7.

¹⁷⁰⁸ Постанова Верховної Ради України “Про політичну ситуацію, яка склалася у зв'язку з рішеннями, прийнятими Верховною Радою Республіки Крим 5 травня 1992 р.” // Відомості Верховної Ради України.–№31.–1992. – 4 серпня. – Ст.445. – С.1052.

¹⁷⁰⁹ Постанова Верховної Ради України “Про політичну ситуацію, яка склалася у зв'язку з рішеннями, прийнятими Верховною Радою Республіки Крим 5 травня 1992 р.” // Відомості Верховної Ради України. – №31. – 1992. – 4 серпня. – Ст.445. – С.1053.

питання. Л.Кравчук запевнив кримську делегацію в тому, що за умови відміни деяких найбільш радикальних актів Верховною Радою Криму робота по розмежуванню повноважень буде продовжена¹⁷¹⁰.

Незабаром, не звертаючи уваги на бурхливі протести республіканців, більшість Верховної Ради Криму анулювала “Акт про державну самостійність” (з формулюванням “як фактично реалізований”) і оголосила безстроковий мораторій на референдум щодо статусу Криму¹⁷¹¹.

У цей період відбулося найбільш відверте втручання командування Чорноморського флоту в кримську політичну ситуацію У заяві Військової Ради Чорноморського флоту 18 травня 1992 р. зазначалося: “Певні сили... здійснюють спроби відмовити кримчанам в праві самим визначити свою долю на загальнокримському референдумі... ЧФ є флотом СНД і воїни-чорноморці впевнені, що долю Криму повинен вирішувати його народ...”¹⁷¹².

Загострення кримсько-українських відносин у травні 1992 р. викликало новий сплеск активності Верховної Ради Росії. 21 травня 1992 р. відбулося обговорення законності акту 1954 р. про передачу Криму від Росії до України. У підсумку обговорення була прийнята постанова Верховної Ради Російської Федерації “Про правову оцінку рішень вищих органів державної влади РРФСР щодо зміни статусу Криму, прийнятих у 1954 році”, яка дезавує акт про передачу Криму. Але уже 22 травня депутати прийняли заяву до Верховної Ради України, де було відмічено, що Росія не висуває територіальних претензій до України, підтверджувалася недоторканість існуючих кордонів¹⁷¹³.

Верховна Рада України постановою від 2 червня 1992 р. заявила, що визнає постанову Верховної Ради Росії від 21 травня 1992 р. як таку, що не має

---

¹⁷¹⁰ Мальгин А. Крымский узел: очерки политической истории Крымского полуострова 1989-1999 / А. Мальгин. – Симферополь: Новый Крым, 2000. – С.69.

¹⁷¹¹ Мальгин А. Крымский узел: очерки политической истории Крымского полуострова 1989-1999 / А. Мальгин. – Симферополь: Новый Крым, 2000. – С.70.

¹⁷¹² Никифоров А.Р. Крымская автономия: школа региональной политики для Украины / А.Р. Никифоров // Труды Крымской академии наук. – Симферополь: Таврия, 2004. – С.168.

¹⁷¹³ Мальгин А. Крымский узел: очерки политической истории Крымского полуострова 1989-1999 / А. Мальгин. – Симферополь: Новый Крым, 2000. – С.11.

юридичного значення і не породжує будь-яких правових наслідків для України¹⁷¹⁴.

Одночасно Верховна Рада України в окремій заяві розцінила дії парламенту Росії як спробу політичного тиску і акт політичного шантажу стосовно України, що завдає великої шкоди дружнім і добросусідським стосункам між Україною і Росією, загрожують взаєморозумінню та довір'ю, підривають міжнародний мир і безпеку в Європі¹⁷¹⁵.

В заяві було звернуто увагу також на повну відсутність формально-юридичних підстав для перегляду питання про правовий статус Криму. Зокрема, Верховна Рада України заявила, що зміна правового статусу Криму зазначена в Конституції РРФСР 1936 р. (із змінами і доповненнями) і Конституції РРФСР 1978 р., конституційне оформлення акту передачі Кримської області відбулося в повній відповідності з вимогами чинної на той час Конституції СРСР, а Російська Федерація не правосильна однобічно скасовувати правові норми чи акти, ухвалені Союзом РСР¹⁷¹⁶. У зв'язку з цими подіями Верховна Рада України звернулася також до Північно-Атлантичної Асамблеї з проханням послати в Україну відповідну комісію для з'ясування фактичного стану справ¹⁷¹⁷.

Сторони знаходилися на грані відкритого конфлікту, а тому 23 червня 1992 р. відбулася зустріч Б.Єльцина і Л.Кравчука з питань Чорноморського флоту в Дагомисі. У результаті було досягнуто домовленостей про створення на базі Чорноморського флоту двох флотів – російського і українського, але під час перехідного періоду Чорноморський флот мав залишатися під об'єднаним

---

¹⁷¹⁴ Постанова Верховної Ради України “Про постанову Верховної Ради Російської Федерації “Про правову оцінку рішень вищих органів державної влади РРФСР щодо зміни статусу Криму, прийнятих у 1954 році” // Відомості Верховної Ради України. – №33. – 1992. – 18 серпня. – Ст.480. – С.1107.

¹⁷¹⁵ Заява Верховної Ради України стосовно рішень Верховної Ради Росії з питання про Крим // Відомості Верховної Ради України. – №33. – 1992. – 18 серпня. – Ст.481. – С.1110.

¹⁷¹⁶ Заява Верховної Ради України стосовно рішень Верховної Ради Росії з питання про Крим // Відомості Верховної Ради України. – №33. – 1992. – 18 серпня. – Ст.481. – С.1108.

¹⁷¹⁷ Звернення Верховної Ради України до Північно-Атлантичної Асамблеї (ПАА) // Відомості Верховної Ради України. – №33. – 1992. – 18 серпня. – Ст.482. – С.1113.

командуванням, а військовослужбовці присягати державам, громадянами яких вони були¹⁷¹⁸.

Після чергового раунду переговорів кримської влади з Києвом 30 липня 1992 р. сталися зміни в Законі “Про статус Автономної Республіки Крим”. Змінювалася сама назва, яка набула такого вигляду: “Про розмежування повноважень між органами державної влади України і Республіки Крим”. Це повністю відповідало настроям кримських політиків, які виходили з того, що Республіка Крим має здійснювати на своїй території всі повноваження, крім тих, які вона добровільно делегуватиме Україні. Тепер уже йшлося про здійснення “невід’ємного права власності на землю, надра, водні та інші природні ресурси”, “формування бюджетних взаємовідносин між урядами України і Республіки Крим на договірних засадах”¹⁷¹⁹. Щоправда, введення в дію нового закону обумовлювалося приведенням Верховною Радою Республіки Крим Конституції й законодавства республіки у відповідність з Конституцією й законами України (25 вересня 1992 р. Верховна Рада Криму внесла необхідні зміни в Конституцію Криму).

Українська влада погодилася на право республіканських органів Криму вступати в межах своїх повноважень в самостійні відносини з іншими державами і міжнародними організаціями, а також встановлювати регіональне громадянство. Україна зобов’язувалася погоджувати з кримськими офіційними особами розміщення військових баз, формування військових частин на території півострова, переміщення військ. Стаття 6 визначала, що частини Національної гвардії України на території Криму мали формуватися з громадян, які проживали на півострові. Призначення глави СБУ і Прокурора в Криму мало відбуватися за узгодженням з Верховною Радою Криму. Українські закони оголошувалися обов’язковими на території Криму у випадку, якщо вони не

---

¹⁷¹⁸ Мальгин А. Крымский узел: очерки политической истории Крымского полуострова 1989-1999 / А. Мальгин. – Симферополь: Новый Крым, 2000. – С.22.

¹⁷¹⁹ Копиленко М.Л., Копиленко О.Л. Проблеми правового статусу Криму, пошук варіантів / М.Л. Копиленко, О.Л. Копиленко // Політика і час. – 1996. – №11. – С.48.

суперечили прийнятим в межах повноважень регіональним законам республіки¹⁷²⁰.

Незважаючи на це, Всеукраїнський рух виборців за Республіку Крим у 1992 р. навіть закликав провести дво-триденне пікетування державних установ в Москві з вимогою визнати нову державу. Активісти руху пропонували створювати мобільні загони опору, які “разом з російською армією і Червонопрапорним Чорноморським флотом могли б захистити Крим від Збройних Сил України”¹⁷²¹.

Протистояння між Україною і Росією за Чорноморський флот не припинялося, а після відходу з Донузлави в Одесу 21 липня 1992 р. під українським прапором сторожового корабля СКР-112 Б.Єльцин і Л.Кравчук зустрілися для переговорів у Криму, в Махалатці поблизу Ялти.

Протягом 8-годинного переходу корабель переслідували спрямовані з командного пункту Чорноморського флоту кораблі, застосовуючи попереджувальний артилерійський вогонь і намагаючись висадити на бунтівне судно групу захоплення. На підтримку СКР-112 надіслали український винищувач і прикордонні катери. Перед загрозою бойового зіткнення російські моряки не стали виконувати наказ штабу ЧФ зупинити корабель “в будь-який спосіб”¹⁷²².

У результаті переговорів були підписані Ялтинські угоди. Відповідно них підтверджувалося, що флот підлягає поділу: встановлювався трьохрічний період (до 1995 р.), протягом якого флот зберігався єдиним під об’єднаним командуванням, перших осіб якого призначали і звільняли особисто президенти Росії і України. Сторони домовилися про спільне базування і рівне фінансування флоту, а також про те, що призов матросів мав здійснюватися Україною і Росією в рівній пропорції (50% на 50%). Було підтверджено рішення

---

¹⁷²⁰ Мальгин А. Крымский узел: очерки политической истории Крымского полуострова 1989-1999 / А. Мальгин. – Симферополь: Новый Крым, 2000. – С.71.

¹⁷²¹ Пілат О. Шовіністи не вгамуються / О. Пілат // Голос України. – 1992. – 8 вересня. – С.3.

¹⁷²² Мезенцев Я. Холодна війна за Крим / Я. Мезенцев // Український тиждень. – К., 2008. – 18-24 квітня. – С.55.

про те, що на перехідний період військовослужбовці двох країн мали присягати країнам, громадянами яких були¹⁷²³.

Однак залишилась невирішеною доля берегової інфраструктури, сухопутних частин Чорноморського флоту, питання громадянства військовослужбовців флоту. Структури ВМС України продовжували розвиватися, а реальні важелі впливу на Чорноморський флот зберігалися лише за Москвою. Так, у військовому конфлікті в Абхазії восени 1992 – навесні 1993 рр. російське командування використовувало Чорноморський флот самостійно¹⁷²⁴.

Одночасно ініціаторами боротьби за російський статус м. Севастополя стали радикальні організації міста на чолі з депутатом Верховної Ради Криму і Севастопольської міськради А.Кругловим. Саме він звернувся 4 вересня 1992 р. до голови Верховної Ради Росії Р.Хасбулатова з запитом, чи був відмінений Указ уряду РСФСР від 29 жовтня 1948 р. “Про виділення Севастополя в самостійний адміністративно-господарський центр”. 25 вересня 1992 р. він отримав відповідь юридичного відділу Верховної Ради Росії, що “даний указ при передачі в 1954 р. Кримської області зі складу РСФСР не втратив сили”. Цей факт дав підстави для ряду кримських і російських політиків говорити про те, що Севастополь на законних підставах не передавався Україні і володіння ним є протиправним¹⁷²⁵. У вересні 1992 р. Міністр закордонних справ Росії А.Козирєв заявив, що не може бути цілковитої певності в питанні про територіальну цілісність України, кордони якої можуть бути змінені мирним шляхом¹⁷²⁶.

У відповідь на посилення проросійських рухів на півострові 10-11 жовтня 1992 р. був проведений Перший Всекримський конгрес українців. У ньому взяло участь 683 особи, було 45 журналістів, серед них по одному з радіо “Свобода” та “Голос Америки”.

---

¹⁷²³ Мальгин А. Крымский узел: очерки политической истории Крымского полуострова 1989-1999 / А. Мальгин. – Симферополь: Новый Крым, 2000. – С.24.

¹⁷²⁴ Мальгин А. Крымский узел: очерки политической истории Крымского полуострова 1989-1999 / А. Мальгин. – Симферополь: Новый Крым, 2000. – С.25-26.

¹⁷²⁵ Мальгин А. Крымский узел: очерки политической истории Крымского полуострова 1989-1999 / А. Мальгин. – Симферополь: Новый Крым, 2000. – С.35.

¹⁷²⁶ Батенко Т. Опозиційна особистість: друга половина ХХ ст.. Політичний портрет Б.Гориня / Т. Батенко. – Львів: Кальварія, 1997. – С.262.

Конгрес прийняв ряд заяв, що продемонстрували ставлення українства до суспільно-політичної ситуації в Криму. Зокрема, у “Заяві І Всекримського Конгресу українців з приводу загострення політичної ситуації в Криму” делегати зібрання із розумінням та підтримкою поставилися до прагнення кримського народу, як депортованих жителів півострова, повернутися на рідну землю і зайняти гідне місце серед народів, які населяють Крим. Одночасно було засуджено дії Верховної Ради та уряду Криму, що зволікали із вирішенням проблем кримськотатарського народу¹⁷²⁷.

Окремими ухвалами Конгрес прореагував на економічні проблеми Криму, закликав до міжнаціональної злагоди і консолідації демократичних сил Криму, звернувся до журналістів півострова із закликом дотримуватися об’єктивності, неупередженого висвітлення подій¹⁷²⁸.

Для подолання глибокої кризи українства в Криму Конгрес поставив перед владою Криму та України такі вимоги:

1. Запровадження української мови як державної у всіх ділянках громадського життя.
2. Застосування у всіх належних місцях та випадках атрибутів української державності.
3. Обов’язкова дія в Криму законодавства України та влади Президента України.
4. Розробка та реалізація програми розвитку української освіти всіх рівнів.
5. Розробка і запровадження програм державної підтримки української культури в Криму¹⁷²⁹.

Конгрес засудив намагання Верховної Ради Криму запровадити посаду Президента Криму, закликав Верховну Раду України прийняти закон про представництво Президента України в Криму і виступав за сприяння розбудові Збройних Сил України¹⁷³⁰.

---

¹⁷²⁷ Дашкевич Я. Сіре небо над українським Кримом / Я. Дашкевич // Державність. – 1992. – №4. – С.4.

¹⁷²⁸ Дашкевич Я. Сіре небо над українським Кримом / Я. Дашкевич // Державність. – 1992. – №4. – С.6-9.

¹⁷²⁹ Дашкевич Я. Сіре небо над українським Кримом / Я. Дашкевич // Державність. – 1992. – №4. – С.7.

¹⁷³⁰ Дашкевич Я. Сіре небо над українським Кримом / Я. Дашкевич // Державність. – 1992. – №4. – С.8.

Натомість успіхом російських націонал-патріотів став розгляд питання про Севастополь на 7-му з'їзді народних депутатів Росії в грудні 1992 р. Російська сторона оперувала документом, згідно з яким у 1948 р. м. Севастополю було начебто надано статус міста республіканського підпорядкування в РРФСР. Оскільки при переданні 1954 р. Кримської області Українській РСР цей акт не було скасовано, значить Севастополь і досі належав Росії. Окрім того, місто нібито весь цей час продовжувало фінансуватися з бюджету РРФСР¹⁷³¹. Проте в бюджетах УРСР, на відміну від бюджетів РРФСР, після 1954 р. передбачалося окреме фінансування для м. Севастополя¹⁷³².

Українська сторона відгукнулася на це рішення заявою Президії Верховної Ради України від 9 грудня 1992 р., в якій розцінила його “як чергову відверту спробу висунення територіальних претензій до України, грубе порушення духу і букви ратифікованих Верховною Радою Росії угод...”¹⁷³³.

У грудні 1992 р. Верховна Рада України прийняла Закон “Про Представництво Президента України в республіці Крим”. Згідно з ним Представництво очолював Постійний Представник, що мав здійснювати “повноваження щодо забезпечення і проведення в життя Конституції” і законів України з питань, що належали до відання Президента України, забезпечувати взаємодію органів державної влади з відповідними органами Республіки Крим, організувати взаємодію органів державної влади з відповідними органами Республіки Крим та забезпечувати права і свободи громадян, державний суверенітет України (ст.6)¹⁷³⁴.

На виконання основних завдань Представник Президента України представляв Президента України у Верховній Раді та Уряді Республіки Крим, у взаємовідносинах з органами самоврядування, об'єднаннями громадян і

---

¹⁷³¹ Батенко Т. Опозиційна особистість: друга половина ХХ ст. Політичний портрет Б.Гориня / Т. Батенко. – Львів: Кальварія, 1997. – С.271.

¹⁷³² Лукінюк М. Кримський біль України / М. Лукінюк // Сучасність. – 2000. – №11. – С.90.

¹⁷³³ Мальгин А. Крымский узел: очерки политической истории Крымского полуострова 1989-1999 / А. Мальгин. – Симферополь: Новый Крым, 2000. – С.36.

¹⁷³⁴ Закон України “Про Представництво Президента України в республіці Крим” // Відомості Верховної Ради України. – №9. – 1993. – 2 березня. – Ст.58. – С.192; ЦДАВО України, ф.5233, оп. 1, спр.243. – Арк.9-11.

громадянами та входив з поданнями, якщо органи влади Республіки Крим приймали акти, що суперечили Конституції і законам України (ст.7)¹⁷³⁵.

Поява поста Представника Президента України в Криму дозволила центральній українській владі отримати додатковий важіль впливу на суспільно-політичну і соціально-економічну ситуацію в Криму і певною мірою стабілізувати ситуацію. У свою чергу президія Верховної Ради Криму 26 грудня 1992 р. звернулася до української влади з вимогою переглянути Закон “Про Представництво Президента України в республіці Крим” і створити для цього спільну комісію¹⁷³⁶.

У зв’язку з підвищенням цін на початку 1993 р. різко загострилася ситуація в м. Севастополі. Так, 7 січня 1993 р. на площі Нахімова відбувся несанкціонований мітинг, в якому взяло участь 3,5-4 тис. осіб. Звучали на мітингу політичні вимоги: “Севастополь – Росія”, “Геть окупаційну владу”, “Владу – радам”. Мітингуючі скандували “Росія, Росія”, провокували на конфлікт міліцію¹⁷³⁷.

11 січня 1993 р. колегія голів постійних комісій Севастопольської міськради і Представник Президента України в м. Севастополі в спеціальному зверненні до Президента, Уряду і голови Верховної Ради України засудили ріст цін, вихід з рубльової зони, перебої в постачанні газу, електроенергії, позбавлення ряду пільг пенсіонерів, затягування розв’язання проблеми Чорноморського флоту. У заяві також висловлювалося незадоволення непідписанням уставу СНД, а поява штампів в паспортах та присилання документів у місто на українській мові було розцінено як “насильницька українізація”¹⁷³⁸.

Натомість місцева влада Севастополя вимагала: стабілізувати економічне становище в м. Севастополі; створити в місті спеціальну економічну зону; визначити на території м. Севастополя пріоритет цивільної влади для

---

¹⁷³⁵ Закон України “Про Представництво Президента України в республіці Крим” // Відомості Верховної Ради України. – №9. – 1993. – 2 березня. – Ст.58. – С.192.

¹⁷³⁶ ЦДАВО України, ф.5233, оп. 1, спр.243. – Арк.3.

¹⁷³⁷ ЦДАВО України, ф.5233, оп.1. спр.213. – Арк.3.

¹⁷³⁸ ЦДАВО України, ф.5233, оп.1. спр.183. – Арк.15-16.

урегулювання питань взаємовідносин міста, ВМС України і Чорноморського флоту, ввести з цієї метою представників міста до складу керівних органів флотів і робочих груп з підготовки угод по Чорноморському флоту для врахування інтересів міста; прискорити укладення договорів з колишніми республіками СРСР про подвійне громадянство, надати російській мові статус другої державної мови¹⁷³⁹.

З окремим листом 18 січня 1993 р. до центральної влади звернувся також Представник Президента України в м. Севастополі. У ньому він звертався з проханням надати місту допомогу. У відповідь Постановою Кабміну України від 26 березня 1993 р. для стабілізації економіки м. Севастополя було прийнято рішення надати місту допомогу в різноманітних формах в обсязі 28,85 млрд. крб.¹⁷⁴⁰ Тобто загострення соціально-економічної ситуації в місті було знято шляхом не політичних поступок, а конкретної фінансово-матеріальної допомоги.

23 січня 1993 р. в м. Севастополі знову вибухнули масові мітинги, на яких ставилися вимоги скасування мораторію на проведення референдуму про долю Криму, перегляду статусу м. Севастополя, складання повноважень представника Президента України в місті, а також висловлювалася недовіра Президенту України. Керівники проросійського “Фронту національного спасіння” не виключали можливості озброєної протидії владі м. Севастополя та Криму¹⁷⁴¹.

Відзначимо, що внаслідок падіння української економіки в 1993 р. серед кримчан посилювалося глибоке розчарування в ідеї незалежності України. Так, згідно з результатами соціологічних опитувань, проведених П.Хрієнком навесні 1993 р. лише 17,1% опитаних погодилися б дати позитивну відповідь на запитання всеукраїнського референдуму 1 грудня, проти голосувало б 60,5% опитаних. Восени 1993 р. під час повторного дослідження ці цифри були відповідно 9,3% і 63,4%. Одночасно швидко реанімувалися сепаратистські настрої. Згідно з даними соціологічної служби “Кримсоціс” у квітні 1993 р. 50,8 %

---

¹⁷³⁹ ЦДАВО України, ф.5233, оп.1. спр.183. – Арк.16-17.

¹⁷⁴⁰ ЦДАВО України, ф.5233, оп.1. спр.183. – Арк.39, 20-29.

¹⁷⁴¹ ЦДАВО України, ф.5233, оп.1. спр.213. – Арк.16.

кримчан погоджувалися позитивно відповісти на запитання про зміну статусу Криму¹⁷⁴².

Проте лозунги інтеграції в межах СНД почали відігравати більш істотну роль, аніж ідея утворення окремої держави. Згідно з даними “Кримсоціс” число прихильників союзу Криму з Росією в лютому 1993 р. в порівнянні з груднем 1992 р. збільшилася з 10,5% до 17%, у той же час скоротилося число прихильників кримської незалежності з 31 до 23%. До весни 1994 р. Крим бачили в складі Росії 63% опитаних росіян, 53% – українців, 29% – кримських татар¹⁷⁴³.

У 1993 р. за перегляд статусу Криму виступали: Республіканська партія Криму (Ю.Мешков), Російськомовний рух Криму (В.Аверкін), Російська партія Криму (С.Шувайніков), Російське товариство Криму (А.Лось), Загальнокримський рух виборців за Республіку Крим (В.Тюряєв). В Севастополі також діяло відділення російського Фронту національного порятунку (А.Круглов)¹⁷⁴⁴.

Ситуація в регіоні ускладнювалася провокаціями зі сторони зовнішньополітичних чинників. Так, 16 квітня 1993 р. заступник голови Верховної Ради РФ В.Агафонов від імені російського парламенту надіслав звернення до Верховної Ради Криму, в якому містилася заява, що Росія може виступити “міжнародним гарантом проведення в Криму референдуму з питань його державної незалежності”¹⁷⁴⁵.

У травні-червні 1993 р. на кораблях Чорноморського флоту відбулося підняття андріївських російських прапорів (у червні 1993 р. більше 200 кораблів стояли на рейдах Севастополя під такими прапорами). Україна опинилася під загрозою втрати флоту¹⁷⁴⁶. Міністр оборони України К.Морозов

---

¹⁷⁴² Мальгин А. Крымский узел: очерки политической истории Крымского полуострова 1989-1999 / А. Мальгин. – Симферополь: Новый Крым, 2000. – С.73.

¹⁷⁴³ Мальгин А. Крымский узел: очерки политической истории Крымского полуострова 1989-1999 / А. Мальгин. – Симферополь: Новый Крым, 2000. – С.74.

¹⁷⁴⁴ Мальгин А. Крымский узел: очерки политической истории Крымского полуострова 1989-1999 / А. Мальгин. – Симферополь: Новый Крым, 2000. – С.74.

¹⁷⁴⁵ ЦДАВО України, ф.5233, оп.1, спр.179. – Арк.241.

¹⁷⁴⁶ Мальгин А. Крымский узел: очерки политической истории Крымского полуострова 1989-1999 / А. Мальгин. – Симферополь: Новый Крым, 2000. – С.29.

пропонував: або вивести з території України всі кораблі, що підняли ці прапори, або відновити статус-кво на кораблях¹⁷⁴⁷.

Після міждержавних переговорів у Москві 17 червня 1993 р. була підписана “Угода між Україною та Російською Федерацією про невідкладні заходи по формуванню ВМС України та ВМФ Росії на базі Чорноморського флоту”. У ній передбачалося, що з вересня 1993 р. розпочнеться практичне формування ВМС України і Росії, але базування флоту на перехідний період мало залишатися спільним з фінансуванням у рівних долях обома державами. Розподіл Чорноморського флоту мав відбуватися у співвідношенні 50 на 50 відсотків, російська сторона зобов’язувалася брати участь у розвитку соціально-економічної сфери м. Севастополя та інших населених пунктів. На перехідний період заборонялися будь-які односторонні дії сторін по відношенню до Чорноморського флоту, з метою вирішення практичних питань створювалася Міждержавна комісія¹⁷⁴⁸.

У цих умовах парламент Росії 9 червня 1993 р. приймає постанову “Про статус м. Севастополя”. Прийнятий 166 голосами (один утримався), документ підтверджував “російський федеральний статус” Севастополя в адміністративно-територіальних кордонах міського округу на грудень 1991 року. Уряду Російської Федерації було доручено в короткі строки розробити державну програму забезпечення статусу, Центробанку Росії передбачити фінансування відповідних статей міського бюджету, а комітету Верховної Ради по законодавству розробити відповідний закон. У постанові містилася також пропозиція до уряду України “відкликати передислоковані в район міста Севастополь військові підрозділи”¹⁷⁴⁹. Як писали в газетах, першою реакцією на повідомлення навіть досить поміркованих політиків були слова: “Це – війна!”¹⁷⁵⁰.

¹⁷⁴⁷ Голос України. – К., 1993. – 28 травня. – С.1.

¹⁷⁴⁸ ЦДАВО України, ф.5233, оп.1, спр.179. – Арк.190-192.

¹⁷⁴⁹ Мальгин А. Крымский узел: очерки политической истории Крымского полуострова 1989-1999 / А. Мальгин. – Симферополь: Новый Крым, 2000. – С.36.

¹⁷⁵⁰ Михальченко Н.И., Андрущенко В.П. Беловежье. Л.Кравчук. Украина 1991-1995 / Н.И. Михальченко, В.П. Андрущенко. – К.: Центр духовной культуры, 1996. – С.139-140.

Після цього МЗС України розгорнула широкомасштабну роботу по нейтралізації рішення Верховної Ради Російської Федерації щодо статусу міста Севастополя.

На підтримку України і її прав на Севастополь і Крим виступили з офіційними заявами такі потужні держави як США і Канада та багато інших. Одночасно відчувалися симптоми спроб країн ЄС уникнути винесення питання на розгляд європейських політичних структур, мотивуючи це недоцільністю інтернаціоналізації питання про м. Севастополь і боязню послабити позиції президента Б.Єльцина¹⁷⁵¹.

Однак, європейські країни все-таки виступили зі спільною заявою на підтримку України, яка була висловлена російській владі в конфіденційній формі. Натомість у результаті бесіди українського посла в Російській Федерації В.Крижанівського з керівництвом російського парламенту стало зрозуміло, що Р.Хасбулатов і керовані ним депутати не підуть на зміну своїх позицій щодо Криму, флоту і м. Севастополя і намагатимуться якомога краще використати ці проблеми в боротьбі з Б.Єльциним¹⁷⁵². У свою чергу російський президент Б.Єльцин змушений був констатувати юридичну неспроможність ініціативи російського парламенту¹⁷⁵³.

20 липня 1993 р. у м. Нью-Йорку відбулося спеціальне засідання Ради безпеки ООН, яке розглянуло звернення України в зв'язку з постановою Верховної Ради РФ. Виступ на цьому засіданні постійного представника Росії при ООН Ю.Воронцова засвідчив, що російська сторона намагалася ухилитися від прямого визнання територіальної цілісності України. Наголос робився на тому, що існуючі проблеми необхідно вирішувати з “урахуванням точок зору та інтересів різних груп населення”¹⁷⁵⁴.

Позитивними елементами цього виступу було відмежування від постанови Верховної Ради РФ і визначення курсу на політичний діалог у

---

¹⁷⁵¹ ЦДАВО України, ф.5233, оп.1, спр.179. – Арк.203, 210, 222.

¹⁷⁵² ЦДАВО України, ф.5233, оп.1, спр.179. – Арк.219, 234.

¹⁷⁵³ Кульчицький С.В. Державотворчий процес в Україні (підсумки першого п'ятиріччя) / С.В. Кульчицький // Український історичний журнал. – 1996. – №6. – С.75.

¹⁷⁵⁴ ЦДАВО України, ф.5233, оп.1, спр.179. – Арк.237-238.

стосунках з Україною при суворому дотриманні принципів НБСЄ і ООН. Одночасно голова Ради безпеки ООН у виступі підтвердив територіальну цілісність України і визнав постанову Верховної Ради РФ несумісною з Договором між РФ і Україною від 19 листопада 1990 р. та цілями і принципами Статуту ООН, а також такою, що не має сили¹⁷⁵⁵.

У цей час, 16 липня 1993 р. з ініціативи Фронту національного порятунку на севастопольській площі імені Нахімова відбулося так зване “Народне віче” чисельністю до 8 тис. осіб. Віче обрало Народну раду м. Севастополя, прийняло звернення до Верховної Ради Росії, уряду і президента Б.Єльцина, в якому вимагало “негайно призначити в місто Севастополь прокурора, керівника служби безпеки і внутрішніх справ.... припинити діяльність депутатів Верховної Ради України від Севастополя, провести вибори в Верховну Раду Російської Федерації”¹⁷⁵⁶.

Позиція міської влади залишалася невизначеною. На надзвичайній сесії лише 7 з 144 депутатів проголосували за пропозицію підтримати рішення Верховної Ради Росії, але більшість депутатів висловилося також проти притягнення організаторів Віча до адміністративної відповідальності¹⁷⁵⁷.

На відміну від радикалів помірковані сили пропонували передусім зміцнення економічної самостійності півострова в складі України. Поміркована більшість Верховної Ради Криму навіть негативно оцінила активність російських парламентарів у питанні про Севастополь влітку 1993 р. і критикувала рішення Верховної Ради Російської Федерації “Про статус м. Севастополя”, звернувши увагу на те, що це рішення порушує Конституцію Криму¹⁷⁵⁸.

У кінці 1992 – на початку 1993 р. невелика група спеціалістів (А.Сенченко, С.Єфімов, А.Форманчук) розробила проект так званого “режиму відкритої економіки” для Криму, основна думка якого базувалася на тому, щоб

---

¹⁷⁵⁵ ЦДАВО України, ф.5233, оп.1, спр.179. – Арк.238, 241.

¹⁷⁵⁶ Мальгин А. Крымский узел: очерки политической истории Крымского полуострова 1989-1999 / А. Мальгин. – Симферополь: Новый Крым, 2000. – С.37.

¹⁷⁵⁷ Мальгин А. Крымский узел: очерки политической истории Крымского полуострова 1989-1999 / А. Мальгин. – Симферополь: Новый Крым, 2000. – С.37.

¹⁷⁵⁸ Мальгин А. Крымский узел: очерки политической истории Крымского полуострова 1989-1999 / А. Мальгин. – Симферополь: Новый Крым, 2000. – С.75.

подолати економічну кризу за рахунок отримання більшої економічної самостійності.

Проект передбачав створення регіонального банку Криму з дуже широкими повноваженнями, власного митного управління, отримання права на реєстрацію і відкриття в Криму економічних представництв інших держав, права на ліцензування і квотування продукції, проведення самостійної податкової політики. Передбачалося створення самостійного закритого бюджету Криму і т.д.¹⁷⁵⁹.

Режим відкритої економіки, за задумом його авторів, в ідеалі передбачав перетворення Криму в регіональну офшорну зону, свого роду “Кіпр СНД”, “фінансову столицю” і привабливий для жителів СНД курорт. У той же час інша група спеціалістів (А.Клименко, А.Неруш) розробили проект перетворення Криму в особливу Транзитну торгово-транспортну територію¹⁷⁶⁰.

Рада Міністрів автономії вела переговори з Національним банком України стосовно створення в Криму своєї фінансової біржі, щоб кримчани самі встановлювали ціну рубля на своїй території. Також Крим ставив питання про відкриття філіалу Нацбанку Росії, і було оголошено, що всі туристи з рублевої зони зможуть розраховуватися рублями за відпочинок¹⁷⁶¹.

У червні 1993 р. проект “режиму відкритої економіки” був розглянутий і в цілому підтриманий сесією Верховної Ради Криму. 23 червня 1993 р. Президент України Л.Кравчук підписав Указ “Про режим відкритої економіки на території Республіки Крим”. 1 липня 1993 р. Верховною Радою Криму було прийнято постанову про розмежування власності між Україною і Кримом¹⁷⁶².

Наступна зустріч президентів України і Росії відбулася 3 серпня 1993 р. в кримському містечку Масандра (Ялта). У зв’язку з заборгованістю України за енергоносії сторони досягли угоди, що більша частина української половини

---

¹⁷⁵⁹ Мальгин А. Крымский узел: очерки политической истории Крымского полуострова 1989-1999 / А. Мальгин. – Симферополь: Новый Крым, 2000. – С.75.

¹⁷⁶⁰ Мальгин А. Крымский узел: очерки политической истории Крымского полуострова 1989-1999 / А. Мальгин. – Симферополь: Новый Крым, 2000. – С.76.

¹⁷⁶¹ Пілат О.Крим – рублевий філіал / О. Пілат // Голос України. – К., 1993. – 10 червня. – С5.

¹⁷⁶² Мальгин А. Крымский узел: очерки политической истории Крымского полуострова 1989-1999 / А. Мальгин. – Симферополь: Новый Крым, 2000. – С.76.

флоту буде викуплена Росією (близько 30% української частини). Була досягнута лише попередня угода, яка підлягала не тільки уточненню, але й ратифікації двома парламентами¹⁷⁶³.

Буквально за тиждень до зустрічі в Масандрі постачання газу до України було скорочено на 24%, а під час переговорів пролунали погрози взагалі “закрити вентилі”. Л.Кравчук спершу підтримав цю пропозицію, однак після найгострішої критики в парламенті, йому довелося забрати свої слова назад¹⁷⁶⁴.

Атмосфера очікувань і політичної активності продовжувалася до розстрілу парламенту 3-4 жовтня 1993 р. в Москві, але й після цього загальні настрої в місті не змінилися. Проте проросійські організації почали занепадати без діяльної підтримки зі сторони російських політиків і відсутності реального противника, а Київ зміцнив свій вплив на керівництво міської адміністрації. У результаті, коли 17 березня 1995 р. Законом України “Про автономну республіку Крим” Севастополь був відокремлений від території автономії, це не викликало організованої протидії зі сторони громадських організацій і населення міста¹⁷⁶⁵.

На думку А.Мальгіна, гострота полеміки між Україною Росією щодо Криму визначалася не стільки реальним значенням Криму для обох держав чи ностальгічними спогадами, скільки тим, що проблема Криму стала важливим фактором внутрішньополітичної боротьби. Зокрема, в Росії кримське питання використовувалося в протистоянні президента і Верховної Ради.

Вузол кримських проблем також використовувався засобом тиску на Україну, якщо вона проявляла стійкість у питаннях СНД. У свою чергу Київ використовував питання флоту в якості засобу тиску на Москву для того, щоб домогтися поступок у питаннях продажу енергоносіїв і т.д.¹⁷⁶⁶.

---

¹⁷⁶³ Мальгин А. Крымский узел: очерки политической истории Крымского полуострова 1989-1999 / А. Мальгин. – Симферополь: Новый Крым, 2000. – С.29.

¹⁷⁶⁴ Касьянов Г. Украина 1991–2007: нариси новітньої історії / Г. Касьянов. – К.: Наш час, 2008. – С.108.

¹⁷⁶⁵ Мальгин А. Крымский узел: очерки политической истории Крымского полуострова 1989-1999 / А. Мальгин. – Симферополь: Новый Крым, 2000. – С.38.

¹⁷⁶⁶ Мальгин А. Крымский узел: очерки политической истории Крымского полуострова 1989-1999 / А. Мальгин. – Симферополь: Новый Крым, 2000. – С.11-12, 15.

Російському суспільству нав'язувалася імперська точка зору в сприйнятті не тільки кримських, але й загальноукраїнських проблем. Так, з тенденційною статтею в “Российской газете” виступив відомий політолог, член-кореспондент Російської академії наук Г.Шахназаров. Мова йшла про Севастополь, відторгнення якого від Росії “закладало порохову міну в російсько-українські відносини і ставило під загрозу незалежність, яку так бояться втратити”. Вчений вважав, що Севастополь як база Чорноморського флоту міг бути оголошений вільним містом, яке знаходилося б під протекцією президентів і парламентів Росії і України¹⁷⁶⁷.

Натомість президент Б.Єльцин перебував у руслі загальної постпереходової стратегії російської влади, спрямованої на відмову від імперських претензій, а також розглядав активність у кримському питанні як стимул для внутрішнього сепаратизму в Росії. Ще більш важливою причиною, яка зумовлювала політику президента Росії щодо Криму в 1992-1995 рр., на думку А.Мальгіна, був страх перед дезінтеграцією України чи появою там недружнього Росії режиму внаслідок постійних територіальних претензій останньої. Такий підхід зводився до формули: “Україна важливіша за Крим”¹⁷⁶⁸.

Відзначимо, що Л.Кучма у своїх спогадах наголошував на особливій ролі Б.Єльцина, чия “зважена позиція не дозволила конфлікту вийти за межі правового поля України”¹⁷⁶⁹.

У противників підтримки сепаратизму в Криму були також прагматичні аргументи. В інтерв'ю газеті “Правда Украины” в 1995 р. прем'єр-міністр уряду Російської федерації Є.Гайдар сказав: “Не думаю, що “кримське питання” постане коли-небудь серйозно. Крим, що називається, повністю “зав'язаний” на Україну, і його приєднання до Росії – навіть чисто гіпотетично – просто знищить російську економіку”¹⁷⁷⁰.

---

¹⁷⁶⁷ Михальченко Н.И., Андрущенко В.П. Беловежье. Л.Кравчук. Украина 1991-1995 / Н.И. Михальченко, В.П. Андрущенко. – К.: Центр духовной культуры, 1996. – С.141.

¹⁷⁶⁸ Мальгин А. Крымский узел: очерки политической истории Крымского полуострова 1989-1999 / А. Мальгин. – Симферополь: Новый Крым, 2000. – С.13.

¹⁷⁶⁹ Кучма Л. Украина – не Россия / Л. Кучма. – М.: Время, 2004. – С.485.

¹⁷⁷⁰ Мальгин А. Крымский узел: очерки политической истории Крымского полуострова 1989-1999 / А. Мальгин. – Симферополь: Новый Крым, 2000. – С.14.

Натомість політика США була спрямована на те, щоб зменшити активність Росії в Криму та віддалити її від кримського керівництва. Американські експерти з наукового центру Карнегі відзначали важливу роль США у розв'язанні проблеми Чорноморського флоту, котрі тим самим показали, що вони: зацікавлені власне не у принципах поділу флоту, а в досягненні стабільності українсько-російських відносин; підтримують українську незалежність і територіальну цілісність; їхнє посередництво не порушує кримського лідерства (це пов'язано водночас із захистом інтересів НАТО та його члена Туреччини, оскільки досягається баланс сил в Чорноморському басейні)¹⁷⁷¹.

Як свідчать архівні матеріали Адміністрації Президента України Л.Кравчука, під час зустрічі в МЗС 13 квітня 1994 р. заступника міністра закордонних справ Б.Тарасюка з тимчасовим повіреним у справах США в Україні Ш.Бірнсом, останній зазначив, що США дуже занепокоєні розвитком подій у Криму. Він поставив питання щодо ставлення нашої держави до можливих контактів американців з представниками РФ для спонукання її вплинути на президента Криму Ю.Мешкова з метою припинення ним провокаційних сепаратистських дій.

У відповідь українською стороною було зазначено вітання таких контактів між США та Росією. Однак українські дипломати наголошували, що контакти повинні проводитися таким чином, щоб виключити їх розуміння Росією, як визнання за нею права втручатися у внутрішні справи України чи її невід'ємної частини Криму без погодження з Україною¹⁷⁷².

Крім українсько-російського протистояння і боротьби за спадщину Чорноморського флоту, ситуація на півострові ускладнювалася через невирішеність більшості кримськотатарських проблем. Значна частина кримських татар (ті, хто емігрували після грудня 1991 р.) тривалий час залишалася особами без

---

¹⁷⁷¹ Канцелярук Б., Чумак В. Регіональні конфлікти в сучасній політиці / Б. Канцелярук, В. Чумак // Нова політика. – 1997. – №6. – С.32.

¹⁷⁷² ЦДАВО України, ф.5233, оп.1, спр.438. – Арк.63.

громадянства, оскільки процедура його отримання була складна для репатріантів¹⁷⁷³.

Навіть ті кримські татари, які одержали громадянство України, зазнавали щодо себе дискримінації. Наприклад, згідно з законом Республіки Крим 1993 р. пасивне виборче право мали лише ті особи, які прожили на території Криму не менше 10 років. І це при тому, що кримські татари дістали можливість більш-менш безперешкодно повертатися на Батьківщину лише в 1989-1990-х рр.¹⁷⁷⁴.

Невирішеною для кримських татар залишалася житлова проблема, що провокувало до подальших самозахоплень і конфліктів навколо них. Так, 1 жовтня 1992 р. в с. Красний рай під Алуштою відбувся розгром місцевою владою кримськотатарських самозабудов. Під час захисту будівель від спецпідрозділів міліції були потерпілі з обох сторін, біля трьох десятків кримських татар було заарештовано.

Арештованих не було звільнено, винних у вчиненні погрому не покарано, земельні ділянки не надано, а тому 5 жовтня 1992 р. кримські татари вчинили погром прокуратури в м. Сімферополі. 6 жовтня 1992 р. після сутичок з міліцією кримські татари почали громити камінням та палицями приміщення Верховної Ради Криму. Лише така ескалація конфлікту призвела до переговорів між сторонами і звільнення арештованих кримських татар¹⁷⁷⁵.

8 жовтня 1992 р. сесія Верховної Ради Криму оголосила дії Меджлісу антиконституційними і такими, що несуть загрозу громадській безпеці. Були порушені кримінальні справи проти учасників сутичок, але жодна з них не потрапила в судові інстанції¹⁷⁷⁶.

На події у селищі Красний рай прореагували й українські політичні партії. У спеціальній заяві провід УРП розцінив події як “розбійницький напад на поселян татар” влади і закликав притягнути до кримінальної

---

¹⁷⁷³ Бекиров Н. Право крымских татар как коренной нации Крыма на самоопределение. Украинское государство и современная этносоциальная ситуация в Крыму / Н. Бекиров // Кримські татари: історія і сучасність (До 50-річчя депортації кримськотатарського народу). Матеріали міжнародної наукової конференції (Київ – 13-14 травня 1994 р.). – К., 1995. – С.67.

¹⁷⁷⁴ Бекиров Н. За правом на самовизначення / Н. Бекиров // Політика і час. – 1995. – №5. – С.66.

¹⁷⁷⁵ ЦДАГО України, ф.272, оп.1, спр. 8. – Арк.36-37.

¹⁷⁷⁶ Мальгин А. Крымский узел: очерки политической истории Крымского полуострова 1989-1999 / А. Мальгин. – Симферополь: Новый Крым, 2000. – С.128.

відповідальності винних, також забезпечити виконання прийнятих актів щодо статусу кримськотатарського народу¹⁷⁷⁷.

Водночас реінтеграція ісламу в конфесійну структуру Криму протікала досить толерантно. У листопаді 1992 р. була створена Рада всіх релігійних конфесій Криму “Мир – дарунок Божий” з метою збереження та зміцнення національного та релігійного миру.

З початку репатріації кримських татар Меджліс здійснював жорсткий контроль за релігійною діяльністю кримських татар і протидіяв проникненню в мусульманську общину Криму ісламських радикалів і таким чином сприяв збереженню атмосфери етноконфесійної толерантності на півострові¹⁷⁷⁸.

У Криму до 1995 р. було зареєстровано вже 138 мусульманських громад, до того ж темпи реєстрації їх статутів у 2-3 рази перевищували темпи реєстрації статутів православних громад. Під контролем Духовного управління мусульман Криму (ДУМК) на цей час знаходилося 53 мечеті, з яких 31 була повернута державою, а 22 – будувалися¹⁷⁷⁹.

Однак на підвищення рівня етнополітичної конфліктованості та збереження стану міжетнічної напруги значно вплинула жорстка антиросійська позиція Меджлісу та ДУМК у зв'язку з конфліктом у Чечні. Так, 1 березня 1994 р. М. Джемільєв прийняв муфтія Чечні. З цього часу підтримка повстанців Чечні здійснювалася під численними гаслами ісламської солідарності. 26 серпня 1994 р. у Бахчисараї відкрився Курултай тюркської молоді. Він виступив з рішучою підтримкою Чечні проти Росії, Азербайджану проти Вірменії. 12 вересня 1994 р. у Сімферополі Меджліс організував мітинг протесту кримських татар проти введення російських військ на територію Чечні¹⁷⁸⁰.

---

¹⁷⁷⁷ ЦДАГО України, ф.271, оп. 1, спр.36. – Арк.71.

¹⁷⁷⁸ Григорьянц В.Е. О некоторых особенностях процесса возрождения ислама в Крыму (1989-1999 гг.) / В.Е. Григорьянц // Региональные проекции державной политики. Сборник научных работ Крымского филиала НИСД. – В 2-х т., Т.2. – Симферополь: Таврия, 2003. – С.67.

¹⁷⁷⁹ Григорьянц В.Е. О некоторых особенностях процесса возрождения ислама в Крыму (1989-1999 гг.) / В.Е. Григорьянц // Региональные проекции державной политики. Сборник научных работ Крымского филиала НИСД. – В 2-х т., Т.2. – Симферополь: Таврия, 2003. – С.68.

¹⁷⁸⁰ Гранат Ю.С. Особенности процесса возрождения ислама в Автономной республике Крым (1991–2003 гг.) / Ю.С. Гранат // Вісник Прикарпатського університету. Історія. Випуск VIII. – Івано-Франківськ: Плай, 2004. – С.186.

Проте, на думку В.Григор'янца, безпосередня підтримка чеченських сепаратистів мала переважно декларативний характер: яка-небудь масова участь кримськотатарської молоді в бойових діях проти федеральних військ Росії на території Чечні була для Меджлісу недопустимою, оскільки була б прямим свідченням використання терористичних методів для досягнення національних цілей¹⁷⁸¹.

Реальні інтереси і пріоритети кримських татар кримська преса не оприлюднювала. Під час опису конфліктуючих у Криму сторін в ЗМІ використовувалися різні пріоритети та підходи: становище російськомовного населення розглядалося переважно з позицій моралі, а в описі кримськотатарської сторони використовувався захист правом, так само як і наступ правом, що було проявом етнічних упереджень¹⁷⁸².

Натомість кримські татари висловлювали подяку за те, що Україна в 90-х рр. виділяла зі свого бюджету кошти для облаштування в Криму татар, які поверталися. Але для досягнення суспільно-політичної стабільності в регіоні вони вимагали офіційного визнання Україною Курултаю (Меджлісу) кримськотатарського народу як єдиного представницького органу¹⁷⁸³.

Отже, політико-правовий статус Криму в 1992-1993 рр. був невизначений, півострів залишався дестабілізований через проблему Чорноморського флоту, діяльність проросійських сил і кримських татар, а також слабкість центральної української влади. Українські чиновники визнавали, що політика України в Криму на початку 90-х рр. ХХ ст. носила характер “здачі позицій крок за кроком”. Таку політику української влади працівник адміністрації президента України М.Михальченко виправдовував тим, що “були надії... що мудрість візьме верх над емоціями і люди зрозуміють всю небезпеку просування по

---

¹⁷⁸¹ Григор'янц В.Е. О некоторых особенностях процесса возрождения ислама в Крыму (1989-1999 гг.) / В.Е. Григор'янц // Регіональні проєкції державної політики. Збірник наукових праць Кримського філіалу НІСД. – В 2-х т., Т.2. – Сімферополь: Таврія, 2003. – С.70.

¹⁷⁸² Прибыткова И.М. Возвращение крымских татар: новейшая история / И.М. Прибыткова // Кримські татари: історія і сучасність (До 50-річчя депортації кримськотатарського народу). Матеріали міжнародної наукової конференції (Київ– 13-14 травня 1994 р.). – К., 1995. – С.89.

¹⁷⁸³ Арифов Л.Я. Моральная и правовая ответственность правительств стран СНГ в устранении последствий депортации крымских татар / Л.Я. Арифов // Кримські татари: історія і сучасність (До 50-річчя депортації кримськотатарського народу). Матеріали міжнародної наукової конференції (Київ – 13-14 травня 1994 р.). – К., 1995. – С.34.

шляху, подібному до абхазького. Були надії на позитивну роль парламенту Криму, політичних рухів центристського спрямування і особливо економічних структур”¹⁷⁸⁴.

У ставленні до ситуації в Криму Президент Л.Кравчук займав реалістичну й одночасно дещо угодовську позицію. В інтерв'ю газеті “Киевские новости” в 1994 р. він визнавав: “Росія ніколи не відмовиться в широкому аспекті від можливості свого впливу в Криму. Не відмовляться практично 88% росіян, які сьогодні живуть в Криму, від тісних контактів з Росією. І якщо ми цього не зрозуміємо, то Крим буде продовжувати бурлити...”¹⁷⁸⁵.

Загальноукраїнські закони в Криму практично не діяли, або діяли тією мірою, яка була вигідна місцевій адміністрації. Н.Бекиров називав цю ситуацію півторавладою, де неповноцінна частина припадала на державну владу України¹⁷⁸⁶.

Кримське питання знову активізувалося через неузгодженість Конституції України і республіки Крим, що не могло бути здійснено через відсутність у країні Конституційного суду. У жовтні 1993 р. Верховна Рада Криму обговорила і прийняла Закон Республіки Крим “Про Президента Республіки Крим”, згідно з яким президент Криму ставав вищою посадовою особою, “главою держави” і виконавчої влади. Восени 1993 р. був прийнятий також Закон про вибори Верховної Ради Криму, що передбачав змішану систему комплектування вищого органу регіональної влади республіки¹⁷⁸⁷.

Кримські татари в результаті загальноукраїнських акцій отримали тимчасову (на один строк) квоту у Верховній Раді Криму (14 з 98 депутатів),

---

¹⁷⁸⁴ Михальченко Н.И., Андрущенко В.П. Беловежье. Л.Кравчук. Украина 1991-1995 / Н.И. Михальченко, В.П. Андрущенко. – К.: Центр духовной культуры, 1996. – С.142.

¹⁷⁸⁵ Михальченко Н.И., Андрущенко В.П. Беловежье. Л.Кравчук. Украина 1991-1995 / Н.И. Михальченко, В.П. Андрущенко. – К.: Центр духовной культуры, 1996. – С.508.

¹⁷⁸⁶ Бекиров Н. Право крымских татар как коренной нации Крыма на самоопределение. Украинское государство и современная этносоциальная ситуация в Крыму / Н. Бекиров // Кримські татари: історія і сучасність (До 50-річчя депортації кримськотатарського народу). Матеріали міжнародної наукової конференції (Київ – 13-14 травня 1994 р.). – К., 1995. – С.73.

¹⁷⁸⁷ Мальгин А. Крымский узел: очерки политической истории Крымского полуострова 1989-1999 / А. Мальгин. – Симферополь: Новый Крым, 2000. – С.77.

депутати до якої були висунуті Курултаєм і підтримані в ході виборів 90% виборців-кримських татар¹⁷⁸⁸.

Опозиційний до Меджлісу Національний рух кримських татар розглядав республіку в якості автономії і для кримських татар і готовий був співпрацювати в справі її подальшого становлення, але програв на виборах¹⁷⁸⁹.

Вибори президента Автономної республіки Крим, які було призначено на підставі закону, що не відповідав Конституції і законам України, так і були проведені з порушенням вимог навіть законодавства автономії¹⁷⁹⁰.

На посаду кримського президента претендували шість кандидатів: голова Верховної Ради автономії М.Багров, підприємець В.Веркошанський, заступник голови Верховної Ради Криму і представник Президента України в Севастополі І.Єрмаков, лідер Компартії Криму Л.Грач, голова Республіканської партії Криму Ю.Мешков і голова Російської партії Криму С.Шувайніков.

М.Багров наголошував на відстоюванні “реальної самостійності Криму”, необхідності підписання економічних договорів з Росією і Україною, а також на ідеї збереження міжнаціонального миру і безпеки¹⁷⁹¹.

Політична програма лідера кримських комуністів Л.Грача базувалася на лозунгу відновлення єдиної держави, центром якої мала стати Росія, соціальна – на ідеї поновлення соціальних гарантій, які існували в СРСР. В економічній сфері Л.Грач виступав за розвиток багатокладної економіки за державної підтримки товаровиробників і за сильний державний сектор.

Ю.Мешков на президентські вибори йшов як кандидат від передвиборчого блоку “Росія”, створеного Республіканською партією Криму і Народною партією. Він пропонував виборцям відмінити мораторій на проведення референдуму про статус Криму, який дозволив би відновити

---

¹⁷⁸⁸ Бекиров Н. Право кримських татар как коренной нации Крыма на самоопределение. Украинское государство и современная этносоциальная ситуация в Крыму / Н. Бекиров // Кримські татари: історія і сучасність (До 50-річчя депортації кримськотатарського народу). Матеріали міжнародної наукової конференції (Київ – 13-14 травня 1994 р.). – К., 1995. – С.75.

¹⁷⁸⁹ Мальгин А. Крымский узел: очерки политической истории Крымского полуострова 1989-1999 / А. Мальгин. – Симферополь: Новый Крым, 2000. – С.131.

¹⁷⁹⁰ Лавренюк С. Криму запропоновано повернутися до конституційного поля України / С. Лавренюк // Голос України. – 1994. – 24 вересня. – С.2.

¹⁷⁹¹ Мальгин А. Крымский узел: очерки политической истории Крымского полуострова 1989-1999 / А. Мальгин. – Симферополь: Новый Крым, 2000. – С.78.

“єдність Криму з Росією”, сприяння інтеграції в межах СНД, подвійне громадянство, проходження військової служби кримчанами тільки на території Криму, повернення регіону в рублеву зону.

Програма лідера Російської партії С.Шувайнікова нагадувала програму Ю.Мешкова і Л.Грача, а передвиборчі лозунги І.Єрмакова і В. Веркошанського мало чим відрізнялися від програм М.Багрова¹⁷⁹².

Голова Верховної Ради Республіки Крим М.Багров, який мав більш проукраїнську орієнтацію, переконав Л.Кравчука, що виберуть саме його. Але населення Криму віддало перевагу проросійськи налаштованому екстремісту Ю.Мешкову¹⁷⁹³.

Перший тур президентських виборів відбувся 16 січня 1994 р. (Ю.Мешков набрав 38,5% голосів, М.Багров – 17,55%, С.Шувайніков – 13,56%, Л.Грач – 12,8%, І.Єрмаков – 6,22% і Веркошанський – 0,98%). Другий тур голосування приніс перемогу Ю.Мешкову – при явці на дільниці 75,21% виборців йому віддали перевагу 72,92%, а за М.Багрова проголосувало 23,35% виборців¹⁷⁹⁴.

Перемога Ю.Мешкова і вихід на третє місце націоналіста С.Шувайнікова засвідчили зростання ірредентських настроїв у більшості населення Криму. Ці вибори засвідчили втрату позицій так званих “федералістських” політичних сил, програма яких передбачала відновлення тою чи іншою формою СРСР, зниження популярності сил, орієнтованих на співробітництво незалежних держав та їх тісну інтеграцію і різке зростання сил проросійського спрямування, що відстоювали російську національну ідею¹⁷⁹⁵. Проте, як погоджується А.Мальгін, результати виборів більшою мірою стали наслідком погіршення

---

¹⁷⁹² Мальгін А. Крымский узел: очерки политической истории Крымского полуострова 1989-1999 / А. Мальгін. – Симферополь: Новый Крым, 2000. – С.78-79.

¹⁷⁹³ Михальченко Н.И., Андрущенко В.П. Беловежье. Л.Кравчук. Украина 1991-1995 / Н.И. Михальченко, В.П. Андрущенко. – К.: Центр духовной культуры, 1996. – С.139.

¹⁷⁹⁴ Мальгін А. Крымский узел: очерки политической истории Крымского полуострова 1989-1999 / А. Мальгін. – Симферополь: Новый Крым, 2000. – С.79.

¹⁷⁹⁵ Курас І. Крим і Україна: нова сторінка історії / І. Курас // Етнополітика: історія і сучасність. Статті, виступи, інтерв'ю 90-х рр. – К.: ІПІЕНД, 1999. – С.61-62.

економічного становища, аніж відображенням реального рейтингу Ю.Мешкова чи його ідей¹⁷⁹⁶.

Навесні 1994 р. відбулися вибори до Верховної Ради Криму. Місця в кримському парламенті розподілилися наступним чином: блок “Росія” (Республіканський рух Криму і Народна партія) – 54 мандати; Комуністична партія Криму – 2; Партія економічного відродження Криму (ПЕВК) – 1; Російська партія – 1; незалежні кандидати – 21 (з них частина підтримувала блок “Росія” і ПЕВК); кримські татари – 14; представники вірмен, болгар, греків і німців – 4 мандати. Таким чином, формально проросійський блок “Росія” і його союзники отримали 70% місць, а потенційна опозиція: ПЕВК і татари – близько 30%¹⁷⁹⁷.

Однак блок “Росія” представляв собою аморфне утворення, його депутати не мали досвіду політичної діяльності і не були пов’язані партійною дисципліною. Натомість Меджліс сформував найбільш згуртовану у кримському парламенті фракцію “Курултай”, яка здійснювала серйозний вплив на прийняття рішень¹⁷⁹⁸.

Постійний представник Президента України в Криму в листі до Адміністрації Президента України від 22 квітня 1995 р. зазначав, що в Криму склалася відносно самостійна політична система, в яку з великими труднощами вдається потрапляти партіям і організаціям із всеукраїнським статусом¹⁷⁹⁹.

Відзначимо, що у виборах до Верховної Ради Криму та місцевих органів взяли участь навіть не громадяни України, і до парламенту півострова було обрано кількох іноземців¹⁸⁰⁰.

Лідер УРП в Криму (єдина зареєстрована на півострові на той час українська партія) С.Литвин, описуючи передвиборчу ситуацію на півострові в 1994

---

¹⁷⁹⁶ Мальгин А. Крымский узел: очерки политической истории Крымского полуострова 1989-1999 / А. Мальгин. – Симферополь: Новый Крым, 2000. – С.80.

¹⁷⁹⁷ Мальгин А. Крымский узел: очерки политической истории Крымского полуострова 1989-1999 / А. Мальгин. – Симферополь: Новый Крым, 2000. – С.83.

¹⁷⁹⁸ Мальгин А. Крымский узел: очерки политической истории Крымского полуострова 1989-1999 / А. Мальгин. – Симферополь: Новый Крым, 2000. – С.83, 133.

¹⁷⁹⁹ ЦДАВО України, ф.5233, оп.2. спр.439. – Арк.126.

¹⁸⁰⁰ Лавренюк С. Криму запропоновано повернутися до конституційного поля України / С. Лавренюк // Голос України. – К., 1994. – 24 вересня. – С.2.

р., на засіданні проводу партії зазначав: “Є неприйняття всього українського у переважної більшості виборців. Існує шалена протидія владних структур. Мало місце масове порушення виборчого законодавства. Була відсутність представництва наших людей у комісіях, відсутність реакції офіційного Києва”¹⁸⁰¹.

Кримські вибори відбулися в атмосфері конфлікту з центральною українською владою. У відповідь на антиукраїнську діяльність Президент України Л.Кравчук призначив своїм представником на півострові В.Горбатова. Це викликало емоційну реакцію республіканців, які закликали бойкотувати вибори в український парламент. У результаті в ряді округів депутати від Криму не були обрані.

Однак у червні-липні 1994 р. кримські виборці з ентузіазмом прийняли участь у виборах президента України: в першому турі на дільниці для голосування прийшло 62,7%, у другому – 72,4% виборців¹⁸⁰². Мабуть, 1994 р. був роком великих сподівань для росіян Криму: саме м. Севастополь та автономія, як свідчать дані, відзначилися найбільшими відсотками голосів, відданих у 1994 р. за Л.Кучму (91,98% та 89,7% відповідно)¹⁸⁰³. Даний факт засвідчив, що сепаратистські настрої в 1994 р. не були домінуючими в кримському суспільстві.

Л.Кучма вважає, що саме на початок його президентства припав найгостріший момент кримського протистояння і звинувачує в цьому російських “червоно-коричневих”, метою яких була “фізична, збройна сутичка в Криму, бійка, учасників якої розводила б потім Росія, вірніше, Росія-2... це Росія Макашових – Жириновських”¹⁸⁰⁴.

Керівництво Криму намагалося проводити політику “подвійних стандартів”. У контактах з керівництвом України, в заявах для міжнародної громадськості Президент Криму і спікер Верховної Ради говорили, що півострів не збирається відокремлюватися від України. Натомість для жителів

¹⁸⁰¹ ЦДАГО України, ф.271, оп.1, спр.60. – Арк.22.

¹⁸⁰² Мальгин А. Крымский узел: очерки политической истории Крымского полуострова 1989-1999 / А. Мальгин. – Симферополь: Новый Крым, 2000. – С.82.

¹⁸⁰³ Нельга О. Выборы как индикатор и чинник национальной интеграции / О. Нельга // Новая политика. – 1999. – №6. – С.3-4.

¹⁸⁰⁴ Кучма Л. Україна – не Росія / Л. Кучма. – М.: Время, 2004. – С.483.

Криму і для владних структур Росії постійно повторювалося: кінцевою метою блоку “Росія”, який мав більшість в парламенті і підтримував Президента Криму, є об’єднання з Росією¹⁸⁰⁵.

Після обрання на посаду президента Ю.Мєшков здійснив неофіційний візит до Москви, де, за деякими даними, мав розмови з Б.Єльциним і В.Чорномірдіним. Прем’єр-міністр Росії знову підтвердив відсутність у Росії будь-яких претензій на Крим, хоча пообіцяв усяку економічну допомогу новій кримській владі. Контрастно на цьому фоні виглядала поїздка Ю.Мєшкова в Київ, де він був достатньо холодно зустрінутий Л.Кравчуком¹⁸⁰⁶.

Для здійснення реформ в економіці Ю.Мєшков призначив 12 квітня 1994 р. керівником нового кримського уряду відомого московського економіста Е.Сабурова. Утворений Е.Сабуровим уряд планував здійснити лібералізацію банківської діяльності з метою залучення іноземних і російських інвестицій в економіку, лібералізувати оподаткування і ввести полівалютний режим, здійснити протягом 6-7 місяців програму приватизації. В аграрній сфері реформатори планували перейти до практики довгострокової оренди землі сільськогосподарськими виробниками¹⁸⁰⁷.

Згідно із Законом України “Про розмежування повноважень між органами державної влади України і Республікою Крим” кримська влада вимагала перепідпорядкувати уряду Криму податкову інспекцію, КРУ, держінспекцію по цінах; передати у власність уряду Криму об’єкти держвласності, розташовані в Криму, кошти Фонду ліквідації наслідків Чорнобильської катастрофи; утворити Кримський республіканський банк і Банк регіонального розвитку Криму, які б залежали і від Верховної Ради Криму; утворити в Криму Міжбанківську валютну біржу, вільно користуватися валютними надходженнями; включити м. Севастополь у структуру Республіки Крим¹⁸⁰⁸.

---

¹⁸⁰⁵ Михальченко Н.И., Андрущенко В.П. Беловежье. Л.Кравчук. Украина 1991-1995 / Н.И. Михальченко, В.П. Андрущенко. – К.: Центр духовной культуры, 1996. – С.151.

¹⁸⁰⁶ Мальгин А. Крымский узел: очерки политической истории Крымского полуострова 1989-1999 / А. Мальгин. – Симферополь: Новый Крым, 2000. – С.84.

¹⁸⁰⁷ Мальгин А. Крымский узел: очерки политической истории Крымского полуострова 1989-1999 / А. Мальгин. – Симферополь: Новый Крым, 2000. – С.87.

¹⁸⁰⁸ ЦДАВО України, ф.5233, оп. 1, спр.398. – Арк.6-9.

У відповідь українська влада погодилася на збільшення асигнувань для Криму, розпочала процес розмежування загальнодержавного майна. Натомість Національний банк вважав, що Республіканський банк Криму має бути складовою частиною загальноукраїнської банківської системи, і не погодився на відкриття окремої Міжбанківської валютної біржі¹⁸⁰⁹.

Укази Президента республіки Крим від 11 квітня 1994 р. про банки і банківську діяльність, про вдосконалення оподаткування та про валютне регулювання фактично були спрямовані на відокремлення економічної системи Республіки Крим, руйнування єдиної системи оподаткування і витіснення з грошового обігу Криму української валюти¹⁸¹⁰.

У зверненні до органів влади Криму Нацбанк України зазначив, що кримський уряд без участі представників Президента та уряду України не може створювати спільних з іноземними фізичними та юридичними особами банківських установ, промислово-фінансових груп, страхових кампаній, визначати право власності Російської Федерації на території Республіки Крим, а Центробанк Російської Федерації не може встановлювати прямих кореспондентських відносин з Республіканським банком Криму¹⁸¹¹.

Розвиток українсько-кримської конфронтації загострився у зв'язку з рішенням Ю.Мешкова провести консультативне опитування 27 березня 1994 р. Виборцям пропонувалося висловити ставлення щодо трьох питань: про відновлення Конституції Криму від 6 травня 1992 р. в повному обсязі; про подвійне громадянство і надання президентського права видавати укази зі статусом законів. Не дивлячись на те, що Л.Кравчук оголосив референдум незаконним, він відбувся¹⁸¹².

На питання про відновлення Конституції Криму відповіли “так” – 78,4%, за подвійне громадянство – 82,8%, за надання Ю.Мешкову додаткових повноважень – 77,9%. Роздратування Києва викликав також перехід Криму на

---

¹⁸⁰⁹ ЦДАВО України, ф.5233, оп. 1, спр.398. – Арк.10-18.

¹⁸¹⁰ ЦДАВО України, ф.5233, оп. 1, спр.398 – Арк.56-60.

¹⁸¹¹ ЦДАВО України, ф.5233, оп.2. спр.439. – Арк.33-34.

¹⁸¹² Мальгин А. Крымский узел: очерки политической истории Крымского полуострова 1989-1999 / А. Мальгин. – Симферополь: Новый Крым, 2000. – С.84.

московський час і рішення Верховної Ради Криму не відправляти призовників з Криму в українську армію за межі півострова¹⁸¹³.

Розгорілася боротьба за контроль над силовими відомствами в Криму. Згідно з Конституцією Криму в республіці існували регіональні міністерства внутрішніх справ, юстиції, Служби безпеки Криму. Вони були відповідними підрозділами українських структур, але підпорядковувалися також і місцевій владі.

11 квітня 1994 р. Ю.Мєшков призначив нових керівників цих відомств, а ще раніше змістив проукраїнського керівника державної телерадіокомпанії “Крим”. Ці дії президента суперечили Закону “Про розмежування повноважень...”. Натомість 12 травня 1994 р. були опубліковані спеціальні укази Л.Кравчука, відповідно до яких МВС Криму, Служба безпеки і Управління юстиції підпорядковувалося Києву¹⁸¹⁴.

Однак ці заходи не дали результатів, оскільки надісланий Президентом України представник не наважився на відкритий конфлікт, який міг призвести до збройних сутичок, а фактично створив паралельні силові відомства¹⁸¹⁵.

Згідно з наказом міністра МВС була проведена зі збереженням посадових окладів та граничних звань реорганізація місцевої міліції в Головне управління внутрішніх справ у Криму, але виконання наказу зіштовхнулося з опором керівництва Криму. 2 червня 1994 р. до органів внутрішніх справ надійшло звернення за підписом голови Верховної Ради Республіки Крим С.Цєкова, в якому вищі виконавчі органи державної влади України звинувачувалися в дестабілізації ситуації в Криму, а прийняття рішення про реорганізацію МВС Республіки Крим в Головне Управління внутрішніх справ визнавалося незаконним.

У зверненні також наголошувалося, що Верховна Рада Криму вирішує питання матеріального забезпечення соціального захисту всіх працівників

---

¹⁸¹³ Мальгин А. Крымский узел: очерки политической истории Крымского полуострова 1989-1999 / А. Мальгин. – Симферополь: Новый Крым, 2000. – С.84-85.

¹⁸¹⁴ Мальгин А. Крымский узел: очерки политической истории Крымского полуострова 1989-1999 / А. Мальгин. – Симферополь: Новый Крым, 2000. – С.85.

¹⁸¹⁵ Касьянов Г. Україна 1991–2007: нариси новітньої історії / Г. Касьянов. – К.: Наш час, 2008. – С.99.

правоохоронних органів Криму. Одночасно Ю.Мешков і С.Цеков намагалися відкликати з Криму новопризначених працівників міністерства, мотивуючи це тим, що з ними не погоджувалися призначення і вони дезорганізують роботу внутрішніх органів. Крім того, керівник “мешковської” міліції В.Кузнецов чинив протизаконні дії і виголошував заяви про існування МВС Республіки Крим¹⁸¹⁶.

Згідно з даними народного депутата М.Поровського Головне розвідувальне управління (ГРУ) Генштабу російських збройних сил в цей час розгорнуло в Криму великомасштабну розвідувальну кампанію, здійснювану агентурними, радіоелектронними та космічними засобами. ГРУ отримало можливість працювати на легальній основі, спираючись на розвідувальні структури Чорноморського флоту, який був у спільному російсько-українському підпорядкуванні. Зокрема, під час активізації конфронтаційних дій зі сторони командувача ЧФ адмірала І.Касатонова, а також президента Криму Ю.Мешкова, ГРУ організувало тотальне стеження за всіма об'єктами Збройних сил, МВС та Національної гвардії України на півострові¹⁸¹⁷.

У рамках угоди про міждержавний фельд'єгерський зв'язок Росія спробувала без погодження з Україною в червні 1994 р. відкрити новий маршрут фельдзв'язку Сімферополь-Москва, а також включити до складу Координаційної ради міждержавного фельд'єгерського зв'язку представника управління фельдзв'язку республіки Крим¹⁸¹⁸.

На той час силами розвідки ЧФ уже було організовано праобраз “кримської армії” – загін “Скорпіон” у Сімферополі. Формально він підпорядковувався Ю.Мешкову. Крім цього, розгорнулася робота з підготовки захоплення ключових об'єктів військ ППО України в Севастополі. Зрештою ситуацію на півострові стабілізувало введення в Крим майже 60 тис. бійців прикордонних військ і Національної гвардії¹⁸¹⁹.

---

¹⁸¹⁶ ЦДАВО України, ф.5233, оп.1, спр.438. – Арк.111-112.

¹⁸¹⁷ Поровський Б. Шпигунство проти суверенної України / Б. Поровський // Державність. – 1996. – червень. – №2. – С.33-34.

¹⁸¹⁸ ЦДАВО України, ф.5233, оп.1, спр.438. – Арк. 101.

¹⁸¹⁹ Мезенцев Я. Холодна війна за Крим / Я. Мезенцев // Український тиждень. – К., 2008. – 18-24 квітня. – С.57.

Дестабілізаційна діяльність кримської влади супроводжувалося подальшим розподілом флоту, що не могло не викликати конфліктних ситуацій. Так, з 24 по 28 грудня 1993 р. відділення морської інженерної служби в Ізмаїлі, Миколаєві, Одесі прийняли присягу на вірність Україні і розпочали службу в її Збройних силах. У березні 1994 р. до складу ВМС України було включено госпітальну базу (військово-морський госпіталь в м. Миколаєві, а також військово-морський лазарет в м. Очакові). Всі ці події супроводжувалися нотами протесту російського МЗС і заявами про порушення домовленостей між Росією й Україною по Чорноморському флоту¹⁸²⁰.

Натомість 6-9 квітня 1994 р. відбувся несанкціонований захід в український порт м. Одеси російського військового судна “Челекен”, на якому був піднятий Андріївський прапор. У відповідь на це українське МЗС ініціювало розгляд інциденту на засіданні ради Глав держав СНД, звернулося за підтримкою до міжнародних структур і світової спільноти¹⁸²¹.

Піком протистояння на півострові стало відновлення Верховною Радою Криму 20 травня 1994 р. Конституції Республіки Крим в редакції від 6 травня 1992 р., але після консультацій з Москвою Ю.Мешков закликав парламент утриматися від відновлення Конституції¹⁸²².

За згодою Ю.Мешкова 28 травня 1994 р. у Сімферополі відбулася рада козацьких отаманів Росії, в якій взяли участь понад 100 представників козацтва Дону, Північного Кавказу, Сибіру, Далекого Сходу та Криму. Лейтмотивом цієї ради була тема приєднання Криму до Російської Федерації та те, що гарантом миру в Криму повинні стати козаки. Однак перебування козаків в Криму згідно із звітами міліції дестабілізувало суспільно-політичну ситуацію в регіоні¹⁸²³.

Слід відзначити, що правління президента Ю.Мешкова характеризувалося численними безрезультатними коштовними зарубіжними поїздками,

---

¹⁸²⁰ ЦДАВО України, ф.5233, оп.1, спр.438. – Арк.2-9.

¹⁸²¹ ЦДАВО України, ф.5233, оп.1, спр.438. – Арк.58-61.

¹⁸²² Мальгин А. Крымский узел: очерки политической истории Крымского полуострова 1989-1999 / А. Мальгин. – Симферополь: Новый Крым, 2000. – С.85.

¹⁸²³ ЦДАВО України, ф.5233, оп.1, спр.438. – Арк.111.

зловживанням депутатів від блоку “Росія”, відсутністю успіхів у набраного з росіян уряду Республіки Крим, найнижчим за 15-20 років урожаєм¹⁸²⁴.

Конфронтація з Україною не принесла Ю.Мешкову і блоку “Росія” будь-якого реального успіху. Напруга у взаємовідносинах з Києвом створила несприятливу атмосферу для кримських економічних реформ. Крим перестав отримувати кредити від центрального уряду, Київ почав здійснювати блокадні заходи. Поступово українська влада, користуючись фінансовими важелями і помилками Ю.Мешкова, поставила під свій контроль силові органи¹⁸²⁵.

Новообраний український Президент Л. Кучма вибрав тактику невтручання в протистояння в Криму. Він пізніше згадував: “Мене немов би несла хвиля тільки-но минулих президентських виборів, на яких я переміг з невеликою перевагою, а це тільки підкреслювало, що боротьба була в цілому шляхетна. Мені хотілося, щоб так все робилося й надалі. Я зібрав “силовиків” і поставив перед ними завдання... не втручатися в політику на півострові, думати тільки про одне – як не допустити кровопролиття”¹⁸²⁶.

Натомість з усіх указів кримського президента діяв лише так званий указ про московський час¹⁸²⁷. У той же час між законодавчою та виконавчою гілками влади розростався конфлікт через небажання президента Криму та уряду рахуватися з думкою Верховної Ради Криму. Наприклад, виконавча влада намагалася приватизувати частину санаторно-оздоровчих установ Ялти за їх залишковою вартістю, з чим не погоджувалася Верховна Рада Криму¹⁸²⁸.

ПЕВК побоювалася, що діяльність уряду призведе до витіснення місцевого бізнесу, а представники блоку “Росія” були незадоволені кадровою політикою президента Ю.Мешкова. За оцінкою самого Е.Сабурова, дійсним предметом суперечок був поділ власності в процесі приватизації¹⁸²⁹.

---

¹⁸²⁴ Пілат О. Крим: реалії сьогодення / О. Пілат // Голос України. – К., 1994. – 23 серпня. – С.6.

¹⁸²⁵ Мальгин А. Крымский узел: очерки политической истории Крымского полуострова 1989-1999 / А. Мальгин. – Симферополь: Новый Крым, 2000. – С.85.

¹⁸²⁶ Кучма Л. Україна – не Росія / Л. Кучма. – М.: Время, 2004. – С.484.

¹⁸²⁷ Касьянов Г. Україна 1991–2007: нариси новітньої історії / Г. Касьянов. – К.: Наш час, 2008. – С.100.

¹⁸²⁸ Лавренюк С. Криму запропоновано повернутися до конституційного поля України / С. Лавренюк // Голос України. – К., 1994. – 24 вересня. – С.2.

¹⁸²⁹ Мальгин А. Крымский узел: очерки политической истории Крымского полуострова 1989-1999 / А. Мальгин. – Симферополь: Новый Крым, 2000. – С.88-89.

Не маючи достатнього досвіду державотворення, кримська політична проросійська еліта залишалася за своєю суттю регіональною елітою. Крім того, вона була цілком без власного “обличчя”, тому що, як відзначив кримський політолог Г.Мельников, “головна увага була надана не особистостям, а ідеї”¹⁸³⁰.

Сепаратисти не отримали й очікуваної підтримки ззовні. Російська влада більш ніж прохолодно поставилася до ідеї про рублеву зону для Криму, найвище керівництво Росії, яке загрузало в Чечні, уникало зустрічей з одіозним кримським президентом¹⁸³¹.

У результаті протиріч всередині кримської влади у вересні 1994 р. опозиція до президента Криму організувала в Сімферополі великий мітинг, на якому вимагала відставки “московського” уряду. Було вирішено обмежити компетенцію президента в законодавчому порядку. 7 вересня 1994 р. з Закону Республіки Крим “Про президента Республіки Крим” були вилучені положення, за яким президент був “главою держави”, а також про призначення ним голів міських і районних держадміністрацій. Крім того, Верховна Рада Криму прийняла Закон “Про Конституційний Суд Криму”, який позбавив президента права пропонувати представників до цього органу¹⁸³².

Суперечності між Верховною Радою та президентом Криму призвели до конфлікту: відбулася спроба президента Криму призупинити діяльність Верховної Ради Республіки Крим і органів місцевого самоврядування указом від 8 вересня 1994 р. “Про організацію державного управління в Республіці Крим в період підготовки і проведення референдуму по проекту Конституції Республіки Крим”¹⁸³³. Натомість прокуратура разом зі службою безпеки МВС Криму повинна була перевірити факти зрощення частини депутатського корпусу з криміногенними структурами. Крім того, в указах Ю.Мешкова йшлося про утворення Конституційної ради при президенті Республіки Крим

---

¹⁸³⁰ Зоткін А., Кислий О. Кримські регіональні еліти та дія фактору етнічності / А. Боткін, О. Кислий // Регіональні та національні еліти: хто формує політику? Матеріали Міжнародної наукової конференції. Чернівці, 6-7 грудня 2001. – Чернівці: Букрек, 2002 – С.133.

¹⁸³¹ Касьянов Г. Україна 1991–2007: нариси новітньої історії / Г. Касьянов. – К.: Наш час, 2008. – С.100.

¹⁸³² Мальгин А. Крымский узел: очерки политической истории Крымского полуострова 1989-1999 / А. Мальгин. – Симферополь: Новый Крым, 2000. – С.89-90.

¹⁸³³ Абасов Г.Г. Конституційно-правовий статус Верховної Ради Автономної республіки Крим: автореф. дис. на здобуття наук. ступеня канд. юрид. наук: спец. 12.00.02 “Конституційне право” / Г.Г.Абасов. – К., 2004. – С.10.

для підготовки проекту нової Конституції і проведення нових виборів до Законодавчих зборів Республіки Крим і органів місцевого самоуправління¹⁸³⁴.

Натомість 11 вересня 1994 р. депутати Верховної Ради Республіки Крим на надзвичайній сесії визнали укази президента антиконституційними, які не мали юридичної сили і не підлягали виконанню державними органами¹⁸³⁵.

13 вересня 1994 р. після численних закликів з-за меж Криму, в тому числі зі сторони Президента України, до компромісу Ю.Мешков віддав розпорядження розблокувати будівлю Верховної Ради Криму і звернувся до парламенту з закликом відмінити свої рішення від 7 вересня. Але 15 вересня 1994 р. сесія Верховної Ради Криму висловила вотум недовіри уряду Е.Сабурова, а незабаром призначила на посаду прем'єр-міністра родича Л.Кучми А.Франчука¹⁸³⁶.

12 вересня 1994 р. Президент України виступив зі зверненням до парламенту і президента Криму, в якому закликав сторони до переговорів і визначив конфлікт як наслідок виходу Криму за межі правового поля України. Крим у вересні і жовтні 1994 р. відвідали декілька українських комісій під керівництвом віце-прем'єра України Є.Марчука, які налагодили тісні відносини з урядом півострова і перетворили його в провідника української політики¹⁸³⁷.

Отже, українська влада використала владну кризу в Криму для повернення півострова в правове поле України і боротьби з сепаратистськими тенденціями. Зокрема, в кінці вересня 1994 р. ситуацію на півострові розглянула Верховна Рада України і прийняла постанову, що зобов'язувала Верховну Раду Криму привести до 1 листопада 1994 р. Конституцію і закони у відповідність з українськими.

Натомість Верховна Рада Криму 10 листопада 1994 р. прийняла звернення до Верховної Ради України і Президента з пропозицією дати

---

¹⁸³⁴ Пілат О. Крим: боротьба за владу чи за добробут людей / О. Пілат // Голос України. – К., 1994. – 13 вересня. – С.1.

¹⁸³⁵ Пілат О. Крим: боротьба за владу чи за добробут людей / О. Пілат // Голос України. – К., 1994. – 13 вересня. – С.8.

¹⁸³⁶ Мальгин А. Крымский узел: очерки политической истории Крымского полуострова 1989-1999 / А. Мальгин. – Симферополь: Новый Крым, 2000. – С.90.

¹⁸³⁷ Мальгин А. Крымский узел: очерки политической истории Крымского полуострова 1989-1999 / А. Мальгин. – Симферополь: Новый Крым, 2000. – С.91.

можливість депутатам кримського парламенту взяти участь у процесі створення нової Конституції України, чим “фактично приступити до погодження наших законів”, а також почати переговори для підписання широкомасштабного договору між Україною і Республікою Крим¹⁸³⁸.

У відповідь на ці рішення Верховна Рада України 17 листопада 1994 р. відмінила 40 законодавчих актів Криму і припинила фінансування тих підприємств і організацій автономії, які працювали за відміненими законами¹⁸³⁹.

Однак 22 грудня 1994 р. Верховна Рада Криму ухвалює так звану “Декларацію про денонсацію Біловезьких угод”, чим взагалі ставила під сумнів державну незалежність України¹⁸⁴⁰. У документі містився заклик до вищих органів законодавчої влади України, Білорусі, Росії “денонсувати Біловезьку угоду і приступити до роботи зі створення узгодженої форми об’єднання республік в економічний, політичний і військовий союз включно з відновленням єдиної державності”¹⁸⁴¹.

Кримський парламент також виявився залученим до проблеми Чорноморського флоту й ухвалив 14 грудня 1994 р. звернення до Президентів Росії і України з вимогою залишити флот неподіленим¹⁸⁴².

Незважаючи на значні політичні поразки, Ю.Мешков не згорнув своєї діяльності. Так, за повідомленнями МЗС України від 29 грудня 1994 р. Служба Президента АРК докладала зусиль у створенні власних державних інститутів у сфері зовнішньоекономічної діяльності. Здійснювалися спроби налагодження прямих двосторонніх стосунків з суб’єктами РФ і проводилося вивчення питання про відкриття самостійних закордонних торгівельно-економічних

---

¹⁸³⁸ Мальгин А. Крымский узел: очерки политической истории Крымского полуострова 1989-1999 / А. Мальгин. – Симферополь: Новый Крым, 2000. – С.91.

¹⁸³⁹ Мальгин А. Крымский узел: очерки политической истории Крымского полуострова 1989-1999 / А. Мальгин. – Симферополь: Новый Крым, 2000. – С.92.

¹⁸⁴⁰ Бень А. Крим ставить під сумнів нашу незалежність / А. Бень // Голос України. – К., 1995. – 31 січня. – С.3.

¹⁸⁴¹ ЦДАВО України, ф.5233, оп.2. спр.439. – Арк.28.

¹⁸⁴² ЦДАВО України, ф.5233, оп.2. спр.439. – Арк.57.

представництв. Ю.Мешков також прагнув розмістити в Криму штаб-квартиру СНД чи Євразійського Союзу¹⁸⁴³.

Лідери Російської партії Севастополя (РПС) та їх представники у м. Москві вели активну діяльність щодо ініціювання у Федеральних зборах Російської Федерації розгляду питання про статус м. Севастополя. Так, активістка РПС Є. Седунова провела зустріч з помічником голови Держдуми РФ І.Рибкіним і звернулася до керівництва одного з муніципальних округів Москви з ініціативою організувати там торговельно-культурний центр “Севастополь”. Це було сприйнято позитивно і висловлено побажання щодо направлення в Москву представницької делегації від м. Севастополя для переговорів¹⁸⁴⁴.

Громадська організація “Союз – процвітання в єдності”, головою якої став колишній представник Президента України у м. Севастополі І.Єрмаков, на загальних зборах 24 грудня 1994 р. прийняла звернення до Президента України та Росії з побажанням “зробити перші нелегкі кроки на шляху до економічної, політичної і оборонної інтеграції України і Росії... збереження єдиного флоту”¹⁸⁴⁵.

У відповідь Міністерство закордонних справ України унеможливило зовнішньополітичну діяльність кримської влади. У ноті від 3 січня 1995 р. всім посольствам і представництвам міжнародних організацій було наголошено, що “Автономна Республіка Крим не може вступати в будь-які офіційні відносини з іншими державами та міжнародними організаціями”¹⁸⁴⁶.

На початку 1995 р. російські державні чинники спробували розширити свій вплив через активнішу діяльність у Криму дипломатичного представництва. 18 січня 1995 р. Посольство Російської Федерації в Україні звернулося до МЗС України з нотою, в якій містилося повідомлення про наміри російської сторони організувати періодичний виїзд до м. Сімферополя групи консульських працівників.

---

¹⁸⁴³ ЦДАВО України, ф.5233, оп.2. спр.439. – Арк.2-3, 39.

¹⁸⁴⁴ ЦДАВО України, ф.5233, оп.2. спр.439. – Арк.6.

¹⁸⁴⁵ ЦДАВО України, ф.5233, оп.2. спр.439. – Арк.6.

¹⁸⁴⁶ ЦДАВО України, ф.5233, оп.2. спр.439. – Арк.11.

Згідно з інформацією Посольства Росії, метою таких виїздів мало бути прийняття громадян з консульських питань, консультації та оформлення матеріалів щодо набуття або припинення громадянства Російської Федерації¹⁸⁴⁷.

Українська сторона дала дозвіл на прохання російської сторони і з 17 березня 1995 р. в автономії знаходилася група консульських працівників МЗС Російської Федерації для виконання консульських дій.

Однак російська консульська група одразу після прибуття в Крим зайнялася оформленням громадянства Російської Федерації, в тому числі і громадянам України, які проживали на території Автономної республіки Крим¹⁸⁴⁸.

МЗС України у відповідь на такі дії вручило 27 березня 1995 р. Послу Російської Федерації в Україні Л.Смолякову ноту протесту, але російська сторона відхилила українську оцінку діяльності консульської групи.

У цих умовах з українського боку звучали і пропозиції радикального характеру – відкликати консульську групу чи звернутися до МВС України з пропозицією вжити заходів щодо припинення діяльності групи силами МВС¹⁸⁴⁹. У підсумку, за даними Г.Касьянова, після різких заяв українського МЗС групу відкликали¹⁸⁵⁰.

У свою чергу проросійські фракції у Верховній Раді Криму розпочали наступ на прем'єр-міністра А.Франчука і прийняли закон про вибори в місцеві органи влади, який не узгоджувався в ряді положень з українським¹⁸⁵¹.

Одночасно Верховна Рада Криму конфліктувала з центральною владою в процесі розмежування власності Республіки Крим. У січні 1995 р. Верховна Рада Криму прийняла постанову, що визнавала власністю Криму всі об'єкти загальнодержавної власності, які підлягали приватизації, і переклала виконання

---

¹⁸⁴⁷ ЦДАВО України, ф.5233, оп.2. спр.439. – Арк.20.

¹⁸⁴⁸ ЦДАВО України, ф.5233, оп.2. спр.439. – Арк.101.

¹⁸⁴⁹ ЦДАВО України, ф.5233, оп.2. спр.439. – Арк.101.

¹⁸⁵⁰ Касьянов Г. Україна 1991–2007: нариси новітньої історії / Г. Касьянов. – К.: Наш час, 2008. – С.96.

¹⁸⁵¹ Мальгин А. Крымский узел: очерки политической истории Крымского полуострова 1989-1999 / А. Мальгин. – Симферополь: Новый Крым, 2000. – С.93.

функцій регіонального відділення Фонду держмайна України на Фонд держмайна Криму¹⁸⁵².

Натомість українська влада відмовила в присвоєнні I рангу держслужбовця Голові Фонду держмайна АРК О.Котельникову, мотивуючи це незаконністю створення Фонду держмайна і призначенню його головою¹⁸⁵³.

Проте до весни 1995 р. через важку економічну ситуацію на півострові та зростання впливовості злочинних угруповань в Криму жодна з владних інституцій не користувалася підтримкою населення, і склалися умови для повернення Криму в правове поле України. Під контролем Києва перебували правоохоронні структури, більшість керівників місцевих адміністрацій і ЗМІ. Війна в Чечні значною мірою послабила проросійські настрої кримчан, а Л.Кучма сприймався як свій президент¹⁸⁵⁴.

Рівень злочинності, який був найвищим в Україні, відзначала у своєму звіті від 15 березня 1995 р. місія ОБСЄ. Згідно з її даними 50% населення вважало, що фактично мафія здійснює керівництво Кримом¹⁸⁵⁵.

Л.Кучма як засіб впливу на кримські еліти також вмів використовувати фактор визначення правового статусу, зміни умов оплати праці керівників органів державної влади Республіки Крим, присвоєння рангів держслужбовців¹⁸⁵⁶.

Втрата президентом Криму впливу на населення Криму наприкінці 1994 – на початку 1995 р. та зростання регіональних амбіцій привели до скасування Верховною Радою України 17 березня 1995 р. кримської Конституції, ліквідації поста президента Криму, відміни Закону України “Про розмежування повноважень між органами державної влади України і Республіки Крим” та істотного обмеження повноважень місцевої влади. Було ухвалено новий закон “Про Автономну Республіку Крим”, у якому замість “невід’ємного права власності на землю і надра” віданню республіки підлягала лише “реалізація права власно-

¹⁸⁵² Бень А. Крим ставить під сумнів нашу незалежність / А. Бень // Голос України. – К., 1995. – 31 січня. – С.3.

¹⁸⁵³ ЦДАВО України, ф.5233, оп.2. спр.369. – Арк. 168.

¹⁸⁵⁴ Мальгин А. Крымский узел: очерки политической истории Крымского полуострова 1989-1999 / А. Мальгин. – Симферополь: Новый Крым, 2000. – С.92-93.

¹⁸⁵⁵ ЦДАВО України, ф.5233, оп.2. спр.439. – Арк.168.

¹⁸⁵⁶ ЦДАВО України, ф.5233, оп.2. спр.369. – Арк.108-110.

сті на об'єкти, що їй належать". Крім того, за цим законом Конституція Автономної Республіки Крим мала затверджуватися Верховною Радою України¹⁸⁵⁷.

Тодішній голова Верховної Ради України О.Мороз запевняє, що саме він припинив сповзання Криму в бік від України. Він стверджує, що Президент України не реагував на сепаратистську діяльність президента АРК Ю.Мєшкова. Натомість О.Мороз виніс на засідання Президії Верховної Ради України, а наступного дня на сесійне засідання питання про скасування інституту президента в Криму, і рішення було прийнято¹⁸⁵⁸.

Більшість населення Криму негативно сприйняло дії центральної влади. Згідно з даними соціологічних опитувань Кримського центру гуманітарних досліджень 52% сімферопольців засудили відміну Києвом кримської Конституції, але, як визнає А.Мальгін, актів громадянської непокори помічено не було¹⁸⁵⁹.

Натомість Верховна Рада Криму висловила недовір'я прем'єр-міністру А.Франчуку і віце-прем'єру А.Сенченку й обрала новим прем'єром О.Дроботова. У відповідь Верховна Рада України знову поставила питання "про соціально-економічне становище в Криму" і звернулася до Президента України з пропозицією "визначити межі повноважень уряду автономії". Л.Кучма указом від 31 березня 1995 р. позбавив Верховну Раду Криму права формувати місцевий уряд і відновив на посаді А.Франчука¹⁸⁶⁰.

Після указу Л.Кучми спікер кримського парламенту С.Цеков виступив на засіданні Держдуми Російської Федерації 14 квітня 1995 р. з розповіддю про утиски державності Криму і критикою позиції Росії. На засіданні Верховної Ради України, спеціально присвяченому цьому виступу, українські парламентарі закликали кримських колег відмежуватися від виступу свого спікера¹⁸⁶¹.

---

¹⁸⁵⁷ Копиленко М.Л., Копиленко О.Л. Проблеми правового статусу Криму, пошук варіантів / М.Л. Копиленко, О.Л. Копиленко // Політика і час. – 1996. – №11. – С.48.

¹⁸⁵⁸ Мороз О.О. Інтерв'ю для Вас / О.О.Мороз. – К., 2008. – С.65.

¹⁸⁵⁹ Мальгін А. Крымский узел: очерки политической истории Крымского полуострова 1989-1999 / А. Мальгін. – Симферополь: Новый Крым, 2000. – С.94.

¹⁸⁶⁰ Мальгін А. Крымский узел: очерки политической истории Крымского полуострова 1989-1999 / А. Мальгін. – Симферополь: Новый Крым, 2000. – С.94.

¹⁸⁶¹ Мальгін А. Крымский узел: очерки политической истории Крымского полуострова 1989-1999 / А. Мальгін. – Симферополь: Новый Крым, 2000. – С.94.

Після активних дискусій 4 квітня 1995 р. Верховна Рада України затвердила частину статей кримської конституції. Незатвердженими залишилися принципові положення, які стосувалися території, символів, статусу мов, громадянства, власності на надра й природні ресурси, деяких предметів відання АР Крим (питання власності), частини повноважень Верховної Ради та її Голови, компетенції уряду¹⁸⁶².

18 квітня 1995 р. частина депутатів Верховної Ради Криму (45-48 осіб, переважно члени фракції “Курултай” і “Реформи”) оголосили про створення “Верховної Ради Автономної Республіки Крим”. Вони звернулися до Л.Кучми з закликом розпустити Верховну Раду Криму, а на базі лояльної групи депутатів створити новий орган влади. Натомість парламентська більшість 25 квітня 1995 р. постановила призначити на 25 червня 1995 р. загальнокримський референдум про долю Конституції від 6 травня 1992 р.¹⁸⁶³.

Символом оволодіння ситуації на півострові проукраїнськими силами стало встановлення державного прапора України перед будинком міськради. 18 квітня 1995 р. невелика група проукраїнських депутатів спробувала підняти український прапор біля міської ради у м. Сімферополі. Група проросійських демонстрантів перешкодила цьому. Однак, о 5 годині ранку 19 квітня 1995 р. службовці міськради, виконуючи розпорядження, підняли державний прапор поряд з прапором Криму¹⁸⁶⁴.

Загострення українсько-кримських відносин викликало втручання в ситуацію місії ОБСЄ, яка розпочала діяльність у Криму в листопаді 1994 р. У результаті консультацій і допомоги ОБСЄ були досягнуті домовленості, що парламент Криму відмінить рішення про референдум, а Верховна Рада України розгляне і затвердить нову Конституцію Криму на основі Закону України “Про

---

¹⁸⁶² Копиленко М.Л., Копиленко О.Л. Проблеми правового статусу Криму, пошук варіантів / М.Л. Копиленко, О.Л. Копиленко // Політика і час. – 1996. – №11. – С.48.

¹⁸⁶³ Мальгин А. Крымский узел: очерки политической истории Крымского полуострова 1989-1999 / А. Мальгин. – Симферополь: Новый Крым, 2000. – С.95.

¹⁸⁶⁴ ЦДАВО України, ф.5233, оп.2, спр.439. – Арк.199.

розмежування повноважень між органами державної влади України і Республіки Крим” 1992 р.¹⁸⁶⁵.

Під час зустрічі 7 лютого 1995 р. голова Місії вказав Ю.Мешкову, що “перш ніж сподіватися отримати значну фінансову підтримку із-за кордону..., він та інші кримські політичні діячі повинні припинити свою братовбивчу ворожнечу, зрозуміти, що вони дійсно мають намір працювати у межах Української держави, яка зі своєї сторони повинна буде тоді належним чином поважати принцип єдності в умовах різноманітності”¹⁸⁶⁶.

Факторами стабілізації суспільно-політичної ситуації в Криму, на думку місії ОБСЄ, стали: Президент Л.Кучма кандидатуру, якого підтримали 2/3 кримського населення; фактор початку економічних реформ; фактор А.Франчука (через шлюб дітей Л.Кучма та кримський прем’єр-міністр виявилися пов’язаними сімейними вузами)¹⁸⁶⁷.

30 травня 1995 р. українською владою було вирішено відмовити С.Цекову в ініціативі створення на півострові Центру представництв регіонів України та Росії з мотивацією, що він буде використовуватися для втручання у внутрішні справи України¹⁸⁶⁸.

У червні 1995 р. роль центральної влади для Криму ще більше посилилася у зв’язку з різким загостренням кримськотатарської проблеми. Після звірячого вбивства рекетирами двох кримських татар на одному з ринків поблизу Феодосії і явного потурання вбивцям з боку міліції, розпочалися стихійні виступи. За активної участі Києва порядок було поновлено, однак проблема кримських татар залишалася нерозв’язаною¹⁸⁶⁹.

Відзначимо, що у протистоянні з місцевою владою кримські татари навіть застосовували елементи тероризму з захопленням заручників. Так, у червні 1995 р. під час масових заворушень групою кримських татар був захоплений

---

¹⁸⁶⁵ Мальгин А. Крымский узел: очерки политической истории Крымского полуострова 1989-1999 / А. Мальгин. – Симферополь: Новый Крым, 2000. – С.95.

¹⁸⁶⁶ ЦДАВО України, ф.5233, оп.2. спр.439. – Арк.88-89.

¹⁸⁶⁷ ЦДАВО України, ф.5233, оп.2. спр.439. – Арк.53.

¹⁸⁶⁸ ЦДАВО України, ф.5233, оп.2. спр.439. – Арк.139.

¹⁸⁶⁹ Касьянов Г. Україна 1991 – 2007: нариси новітньої історії / Г. Касьянов. – К.: Наш час, 2008. – С.101.

начальник Феодосійського міського управління внутрішніх справ, якого облили бензином і утримували протягом декількох годин¹⁸⁷⁰.

На початку липня 1995 р. прихильники української орієнтації Криму усунули з посади спікера кримського парламенту С.Цекова і на його місце обрали Є.Супрунюка. Лідер фракції “Курултай” Р.Чубаров зайняв посаду заступника спікера. На думку А.Мальгіна, поразка опозиційних до Києва політичних структур була пов’язана з нездатністю їх “самостійно керувати регіоном” і надмірній орієнтації на допомогу зовнішніх сил¹⁸⁷¹.

З А.Мальгіним погоджується дослідник І.Горобець, який називає причинами поразки Ю.Мешкова і його оточення: відсутність єдності політичної еліти Криму; втрату довіри соціальних прошарків до кримських політиків, зважаючи на постійне погіршення соціально-економічного становища; відсутність реальної політичної та економічної допомоги з боку Росії¹⁸⁷².

Отже, в 1994-1995 рр. Президенту України Л.Кучмі та центральній українській владі вдалося значною мірою повернути Кримську автономію в правове поле України і встановити частковий контроль над регіональними елітами. Стабілізація суспільно-політичної ситуації на півострові відбулася внаслідок формального дистанціювання виконавчої влади Росії від кримських проблем, дискредитованості в очах населення автономії кримської влади й активних дій Києва, тим більше що Л.Кучма сприймався кримчанами як “свій політик”.

4.1.3. Становлення в автономії лояльної до Президента України Л.Кучми регіональної влади і стабілізація суспільно-політичної ситуації на півострові (1995 – 2004 рр.)

Після встановлення контролю над ситуацією на півострові в 1995 р. Президент Л.Кучма погодився навіть на певні поступки місцевій еліті. У серпні

---

¹⁸⁷⁰ Дубко Ю.В. Запобігання груповим порушенням громадського порядку, масовим заворушенням при проведенні масових заходів / Ю.В. Дубко // Актуальні проблеми профілактики правопорушень підрозділами громадської безпеки: Матеріали науково-практичної конференції. – К.: В-во НАВСУ, 2003. – С.100.

¹⁸⁷¹ Мальгин А. Крымский узел: очерки политической истории Крымского полуострова 1989-1999 / А. Мальгин. – Симферополь: Новый Крым, 2000. – С.95-96, 133.

¹⁸⁷² Горобець І.В. Проблема Криму в українсько-російських відносинах (90-ті роки) / І.В. Горобець // Вісник Київського національного університету імені Тараса Шевченка. Історія. – К.: Київський університет, 2001. – Вип. 57. – С.57.

1995 р. Л.Кучма своїм указом повернув Верховній Раді Криму право призначати на посаду і звільняти прем'єр-міністра Криму, але за погодженням з Президентом України і Кабінетом Міністрів України. Згідно з указом Президента України районні виконавчі комітети рад були перетворені в місцеві державні адміністрації зі складною системою підпорядкування. Крім того, відбулося посилення функцій представництва Президента України в Автономній Республіці Крим. Представник Президента ставав координатором діяльності правоохоронних органів і відстежував порушення Конституції і Законів України місцевими органами влади¹⁸⁷³.

Подальше послаблення автономістських тенденцій у Криму було пов'язано також з внутрішньополітичними протиріччями на півострові. До середини 1995 р. депутатський корпус Верховної Ради Криму був розколотий на два антагоністичних угруповання. Ядро одного складала прокиївська фракція “Созіданіє” (раніше називалася “Реформи” і “Республіка Крим”) – головний ініціатор боротьби проти уряду Є.Сабурова, яку очолювали лідери ПЕВК В.Шев'єв і А.Данилян. В інше угруповання об'єдналися залишки проросійських і республіканських фракцій Верховної Ради, які оформилися в 1997 р. в партію “Союз”¹⁸⁷⁴.

У 1995 р. фракція “Созіданіє” домоглася відставки уряду А.Франчука і формування нової виконавчої влади під керівництвом А.Демиденка. Натомість парламентська опозиція звинуватила більшість Верховної Ради Криму у фінансових зловживаннях і зв'язках з кримінальними структурами та корупції. У вересні 1996 р. опозиція об'єдналася в так звану “Антикримінальну коаліцію”, якій вдалося 9 жовтня 1996 р. відправити у відставку спікера кримського парламенту Є.Супрунюка. Вибраний на місце спікера В.Кисельов

---

¹⁸⁷³ Мальгин А. Крымский узел: очерки политической истории Крымского полуострова 1989-1999 / А. Мальгин. – Симферополь: Новый Крым, 2000. – С.96.

¹⁸⁷⁴ Мальгин А. Крымский узел: очерки политической истории Крымского полуострова 1989-1999 / А. Мальгин. – Симферополь: Новый Крым, 2000. – С.102.

протримався на посаді кілька місяців, після чого був замінений одним з лідерів “Созіданія” А.Гриценком¹⁸⁷⁵.

Легітимація регіональної влади в автономії також послаблювалася внаслідок розгулу кримінальної злочинності на півострові і її тісного зв’язку з владними структурами. До середини 90-х ХХ ст. на півострові діяло декілька впливових мафіозних угруповань (найбільші “Башмаки”, “Сейлем”), які займалися рекетом, торгівлею зброєю тощо. Їх розквіту сприяв тривалий хаос з підпорядкуванням правоохоронних структур Криму. Кримінальні угруповання мали вплив на місцевих політиків і представників влади. Так, відомими були зв’язки між керівництвом ПЕВ і угрупованням “Сейлем”, а “Антикримінальну коаліцію” звинувачували в стосунках з “Башмаками”.

За словами А.Мальгіна, це був час відкритої корупції і кримінального терору. На виборах у місцеві органи влади в 1995 р. в районні і міські ради Криму пройшло 44 особи, які різною мірою були пов’язані з кримінальними структурами¹⁸⁷⁶.

Українській владі вдалося досягти певної стабілізації в питанні розподілу Чорноморського флоту і розподілу повноважень між центральними органами влади і структурами автономії. 9 липня 1995 р. в м. Сочі президентами України і Росії була підписана “Угода між Російською Федерацією і Україною по Чорноморському флоту”. Основні розбіжності в цей час стосувалися безпосередньо Севастополя: російська сторона висунула принцип роздільного базування флотів, у відповідності з яким український флот і штаб ВМС України не могли розміщатися в Севастополі. Київ розглядав Севастополь як українське місто і готовий був надати Росії лише частину інфраструктури.

На позицію Росії під час переговорів вплинула війна в Чечні і те, що Київ встановив контроль за діяльністю місцевих адміністрацій півострова. У підсумку сторони підтвердили раніше прийняте рішення про створення на базі Чорноморського флоту двох флотів: Росії передавалося 81,7% кораблів і суден

---

¹⁸⁷⁵ Мальгин А. Крымский узел: очерки политической истории Крымского полуострова 1989-1999 / А. Мальгин. – Симферополь: Новый Крым, 2000. – С.103.

¹⁸⁷⁶ Мальгин А. Крымский узел: очерки политической истории Крымского полуострова 1989-1999 / А. Мальгин. – Симферополь: Новый Крым, 2000. – С.104.

Чорноморського флоту, Україні – 18,3%. Основною базою Чорноморського флоту Російської Федерації з розміщенням штабу флоту визнавався Севастополь¹⁸⁷⁷.

Проте непорозуміння між флотами тривали (Україні передавалися ушкоджені об'єкти і судна, керівництво Чорноморського флоту продало частину майна флоту, але боргувало комунальним службам півострова, невизначеною була сума оренди). Однією з основних проблем, пов'язаних зі статусом Чорноморського флоту в Україні, була проблема окремого базування Чорноморського флоту і ВМС України¹⁸⁷⁸.

У результаті тривалої роботи з узгодження регіональної Конституції з Верховною Радою України 1 листопада 1995 р. з'явилася редакція Основного Закону АРК. Згідно з проектом Крим ставав не “державою в складі України”, а лише “автономною частиною України”, вводилося обов'язкове використання української символіки поряд з кримською. Але в проекті залишилася значна кількість термінів попередньої Конституції: “народ Криму”; слово “державні” в назвах республіканських адміністративних органів; зберігалася стаття, що оголошувала російську мову офіційною на території республіки¹⁸⁷⁹.

4 квітня 1996 р. цю Конституцію, за винятком найбільш принципових положень та статей, з пропозицією внести концептуальні редакційні зміни було затверджено Законом України “Про Конституцію Автономної Республіки Крим”. Верховна Рада Криму внесла такі зміни тільки 19 червня 1997 р., коли вже діяла нова Конституція України¹⁸⁸⁰.

За кримську конституцію голосували проросійськи налаштовані фракції і депутати Верховної Ради Криму, зокрема, депутати від Севастополя. Таким чином, прийнятий Закон “Про Конституцію Автономної республіки Крим”

---

¹⁸⁷⁷ Мальгин А. Крымский узел: очерки политической истории Крымского полуострова 1989-1999 / А. Мальгин. – Симферополь: Новый Крым, 2000. – С.39.

¹⁸⁷⁸ Мальгин А. Крымский узел: очерки политической истории Крымского полуострова 1989-1999 / А. Мальгин. – Симферополь: Новый Крым, 2000. – С.41.

¹⁸⁷⁹ Мальгин А. Крымский узел: очерки политической истории Крымского полуострова 1989-1999 / А. Мальгин. – Симферополь: Новый Крым, 2000. – С.99.

¹⁸⁸⁰ Мельник О. Україна: що попереду – розбрат чи єднання? / О. Мельник // Хроніка 2000. Український культурологічний альманах. – 1999. – Вип. 31-32. – С.321.

свідчив про те, що державну політику України стосовно Криму визначали з урахуванням настроїв політичних сил АРК та її Верховної Ради¹⁸⁸¹.

У відповідь на подання Конституційною робочою групою проекту Конституції України від 24 лютого 1996 р., в якому Конституцію Автономної Республіки Крим було змінено на статут АРК, в Криму було скликано надзвичайну сесію Верховної Ради Криму. На засіданні Президії Верховної Ради Криму 7 березня 1996 р. було ухвалено заяву до владних структур і “народу Республіки Крим”, де йшлося про те, що “Верховна Рада Криму залишає за собою право на зняття мораторію на проведення референдуму про статус Криму, відновлення Конституції Республіки Крим від 6 травня 1992 року, яка передбачає встановлення взаємовідносин Криму й України на договірних засадах”¹⁸⁸².

Крім того, Верховна Рада Криму на надзвичайній сесії 10 березня 1996 р. ухвалила постанову, якою вирішено визнати проект Конституції України в частині Республіки Крим таким, що суперечить рішенням загальнокримського референдуму від 20 січня 1991 р. і законодавчим актам. Верховній Раді України було запропоновано затвердити Конституцію Автономної Республіки Крим до кінця березня 1996 р., в іншому випадку Верховна Рада Криму закріплювала за собою право затвердження Конституції Республіки Крим на загальнокримському референдумі. Кримські депутати також пропонували включити в Конституційну комісію голову комісії по роботі над проектом Конституції Республіки Крим¹⁸⁸³.

Навіть помірковані кола кримських політиків оцінили проект як дискримінацію Криму, а радикально-республіканські сили проголошували, що нова Конституція України перетворить Крим в “українську колонію”¹⁸⁸⁴.

Однак поступки, на які пішли депутати Верховної Ради України в кримському питанні стабілізували суспільно-політичну ситуацію в регіоні.

---

¹⁸⁸¹ Степанюк Д. Крим: після зими приходять... літо / Д.Степанюк // Голос України. – К., 1996. – 6 червня. – С.3.

¹⁸⁸² Пілат О. У Криму знову спекотно / О. Пілат // Голос України. – 1996. – 12 березня. – С.2.

¹⁸⁸³ ЦДАВО України, ф.5233, оп. 2, спр.727. – Арк. 180-181.

¹⁸⁸⁴ Мальгин А. Крымский узел: очерки политической истории Крымского полуострова 1989-1999 / А. Мальгин. – Симферополь: Новый Крым, 2000. – С.98.

Відзначимо також, що як зазначає Д.Базів, рішення про виділення Севастополя зі складу Автономної республіки Крим під час підготовки чинної Конституції “дозволило зламати політичний хребет кримським сепаратистам в середині 90-х рр.: міждержавні відносини сконцентрувалися навколо Севастополя, а в Криму всі захопилися поділом землі”¹⁸⁸⁵.

Поступово відбувався процес розмежування повноважень між органами влади України і АРК. 5 листопада 1996 р. Л.Кучма видав Указ “Про заходи щодо підвищення ефективності роботи і відповідальності територіальних підрозділів міністерств, інших центральних органів виконавчої влади та забезпечення їх взаємодії з Радою Міністрів Автономної Республіки Крим та місцевими державними адміністраціями”. Згідно з цим указом керівники територіальних підрозділів міністерств, інших центральних органів виконавчої влади (крім Служби безпеки України) були підзвітні та підконтрольні Голові Ради Міністрів АРК та головам місцевих державних адміністрацій з питань, що віднесені законодавством до компетенції місцевої влади. Їх призначення відбувалося також з обов’язковим погодженням з Головою Ради Міністрів АРК та головами відповідних місцевих державних адміністрацій¹⁸⁸⁶.

В економічній сфері в 1996 р. Київ домогся переведення бюджетних взаємовідносин між Україною і Кримом на загальнодержавну систему, коли більшість податків йшла в центральний бюджет, а потім поверталася в регіон у вигляді дотацій. Поширювалася практика надання податкових пільг різним регіонам республіки в обхід Сімферополя. Так, на півночі Криму була створена “експериментальна економічна зона Сиваш”, у 1997 р. з’явилися укази Президента України про Велику Ялту і Євпаторію, які зіштовхували республіканські і місцеві економічні інтереси¹⁸⁸⁷.

Не дивлячись на поступове розмежування повноважень між автономією і Україною, перманентно виникали конфлікти компетенцій. 6 червня 1996 р.

---

¹⁸⁸⁵ Колесо. Общественно-политическая городская газета. – Севастополь, 2005. – сентябрь. – С.3.

¹⁸⁸⁶ Збірник нормативних актів з державного будівництва і місцевого самоврядування в Україні. – Івано-Франківськ: Лілея-НВ, 2001. – С.326.

¹⁸⁸⁷ Мальгин А. Крымский узел: очерки политической истории Крымского полуострова 1989-1999 / А. Мальгин. – Симферополь: Новый Крым, 2000. – С.100-101.

Верховна Рада АРК прийняла постанову “Про порядок збирання платні за землекористування в 1996 р.”, положення якого (принципи визначення порядку і ставок платні за землю, пільг і інше) відверто перевищували повноваження Автономної Республіки Крим¹⁸⁸⁸.

Попри певну стабілізацію у відносинах органів влади автономії і Києва залишалися невирішеними більшість вимог кримських татар. У червні 1996 р. відбулася перша сесія III курултаю, на якій зазначалося про необхідність повної реабілітації та відновлення прав депортованих народів і запровадження справжньої рівності державної, кримськотатарської й російської мов у діяльності органів влади; відновлення історичної топоніміки півострова, спрощення процедури надання татарам громадянства України¹⁸⁸⁹. Лідери кримськотатарського руху висунули завдання поширення на кримських татар прав Конвенції МОП №169 (Про корінні народи і народи, які ведуть племінний спосіб життя в незалежних державах), а також визнання Меджлісу як повноважного представницького органу, закріплення гарантованого представництва кримських татар в органах влади¹⁸⁹⁰.

Зі створенням Меджлісу роль радикальної партії на себе взяла ОКНР, а пізніше – створена кримськотатарська націоналістична партія (Кримтатар міллі фірка) “Адалет” (Справедливість). До радикальних організацій відносилися також Союз кримськотатарських офіцерів “Арбій Бірлігі” і так званий Союз кримських турок “Азат Кирым”¹⁸⁹¹.

Станом на січень 1996 р. 176 тис. кримських татар не мали українського громадянства і були позбавлені можливості брати участь у громадсько-політичному житті півострова. Після підписання відповідної угоди з

---

¹⁸⁸⁸ ЦДАВО України, ф.5233, оп.2, спр.919. – Арк.24.

¹⁸⁸⁹ Зінченко Ю.І. Кримськотатарська проблема: історія та сучасність (до 60-річчя депортації) / Ю.І. Зінченко // Український історичний журнал. – 2004. – №3. – С.71.

¹⁸⁹⁰ Мальгин А. Крымский узел: очерки политической истории Крымского полуострова 1989-1999 / А. Мальгин. – Симферополь: Новый Крым, 2000. – С.138.

¹⁸⁹¹ Мальгин А. Крымский узел: очерки политической истории Крымского полуострова 1989-1999 / А. Мальгин. – Симферополь: Новый Крым, 2000. – С.133.

Узбекистаном, за даними на серпень 1999 р., з понад 61 тис. татар – 58% громадян цієї країни скористалися можливістю стати громадянами України¹⁸⁹².

У січні 1997 р. в Криму нараховувалося згідно з даними МВС 244100 прописаних кримських татар. Як вказували спостерігачі, щорічне зниження числа переселенців з 42400 осіб в 1991 р. до 8100 в 1996 р. засвідчили, що основна маса бажаючих вже повернулася¹⁸⁹³.

Одночасно з 1992 р. державою на потреби репатріантів було виділено 280 млн. дол. США, три чверті з яких поступили в 1992-1994 рр. У 1992-1997 рр. за рахунок державних капіталовкладень було побудовано більше 5 тис. і викуплено 380 квартир і будинків, що дозволило забезпечити житлом близько 20 тис. осіб. Проте до кінця 1996 р. більше 100 тис. з 245 тис. не мали власного житла. Гострою була проблема зайнятості кримських татар (зі 130 тис. працездатних тільки 75 тис. (57,7%) мали роботу)¹⁸⁹⁴.

У 1996 р. в Криму розпочало роботу Управління верховного комісара ООН у справах біженців, а 2 квітня 1996 р. під егідою ООН була розроблена “Програма розвитку і інтеграції Криму”, в якій взяли участь 8 європейських держав. Програма передбачала надання допомоги тим регіонам Криму, де проживали репатріанти, в тому числі шляхом будівництва житла, інфраструктури, організації медичного обслуговування.

У 1996 р. на облаштування репатріантів міжнародними організаціями було виділено 1,02 млн. грн. (близько 500 тис. дол.), а в 1997 р. – 2,85 млн. грн. (біля 1 млн. дол.), але міжнародне співробітництво в основному орієнтувалося на зміцнення гуманітарно-інформаційних зв’язків і культурної співпраці¹⁸⁹⁵.

Відзначимо, що лідери Меджлісу постійно декларували проукраїнську спрямованість. Зокрема, М.Джемільов запевняв, що кримські татари – головні

---

¹⁸⁹² Зінченко Ю.І. Кримськотатарська проблема: історія та сучасність (до 60-річчя депортації) / Ю.І. Зінченко // Український історичний журнал. – 2004. – №3. – С.71.

¹⁸⁹³ Мальгин А. Крымский узел: очерки политической истории Крымского полуострова 1989-1999 / А. Мальгин. – Симферополь: Новый Крым, 2000. – С.134.

¹⁸⁹⁴ Мальгин А. Крымский узел: очерки политической истории Крымского полуострова 1989-1999 / А. Мальгин. – Симферополь: Новый Крым, 2000. – С.135, 136.

¹⁸⁹⁵ Мальгин А. Крымский узел: очерки политической истории Крымского полуострова 1989-1999 / А. Мальгин. – Симферополь: Новый Крым, 2000. – С.142.

українці в Криму¹⁸⁹⁶. Лише 8% кримських татар згідно з дослідженнями, проведеними західною інституцією USIA, в 1995 – 1996 рр. вважали, що Крим має належати Росії, тоді як 54% вважали, що він має бути в складі України¹⁸⁹⁷.

Кримська криза 1994 р., коли президентом став Ю.Мєшков, а більшість у Верховній Раді Криму отримали проросійські кандидати, призвела до ще більшого зближення офіційного Києва і керівництва Меджлісу кримських татар.

Наукові співробітники Національного інституту стратегічних досліджень В.Кремінь, О.Маначинський, В.Поповкін, Б.Парахонський ще на початку 1993 р. переконували керівництво держави, що саме існування паралельної владної структури у вигляді Верховної Ради Криму спричиняє до того, що конфлікт кримських татар з місцевим населенням поступово загострюється, і кримські татари починають зятято боротись за владу, за свою державність. На їх думку, цей процес можна було б пом'якшити за умови, коли місцеві інтереси захищала б центральна влада. Тоді проблема самовизначення кримськотатарського народу поступилася б питанням суто економічним і національно-культурним. Дослідники пропонували зробити рішучі кроки назустріч прагненням кримськотатарського народу через надання Меджлісу повноважень громадсько-політичної організації на рівні партії, можливо, з дещо більшим статусом, і внормувати переселення татар через встановлення щорічних квот¹⁸⁹⁸.

В атмосфері боротьби з кримським сепаратизмом 11 серпня 1995 р. Кабінет Міністрів України прийняв постанову про ситуацію в Криму, в якій містився пункт про визнання місця Курултаю і Меджлісу в правовому полі України. У лютому 1996 р. Міністерство закордонних справ України направило віце-прем'єру України І.Курасу проект декларації про оголошення кримських татар “корінним народом”. У вересні 1996 р. Держкомітет у справах

---

¹⁸⁹⁶ Зінченко Ю.І. Кримськотатарська проблема: історія та сучасність (до 60-річчя депортації) / Ю.І. Зінченко // Український історичний журнал. – 2004. – №3. – С.138.

¹⁸⁹⁷ Мілер В., Гределанд О., Кошечкіна Т. Звичаєва корупція? Громадяни та уряди у посткомуністичній Європі / В.Мілер, О.Гределанд, Т.Кошечкіна. – К.: “К.І.С.”, 2004. – С.147.

¹⁸⁹⁸ Кремінь В., Маначинський О., Поповкін В., Парахонський Б. Кримсько-татарська проблема і шляхи її вирішення / В. Кремінь, О. Маначинський, В. Поповкін // Розбудова держави. – 1993. – №1. – С.48-50.

національностей і міграції направив І.Курасу пропозиції щодо прийняття Верховною Радою України Закону “Про корінні народи Криму”¹⁸⁹⁹.

Дослідник О.Лігутін навіть вважав, що незадоволення кримських татар використовувалося українським керівництвом в якості противаги для обмеження політичних претензій російської частини населення півострова. У зв’язку з цим науковець зробив висновок про свідоме розпалювання міжнаціональних суперечностей як засобу досягнення вузькокорпоративних інтересів правлячої еліти¹⁹⁰⁰. Звичайно, що з таким висновком не можна погоджуватися, оскільки до функцій будь-якої держави не входить розпалювання міжнаціональних протиріч.

Проте до 1996 р. у зв’язку з ослабленням республіканського руху в Криму українська влада втратила гостру необхідність у союзництві Меджлісу. У ході обговорення нової Конституції автономії восени 1995 р. Меджлісу не вдалося отримати підтримку Києва в тому, щоби в майбутньому регіональному парламенті Криму були встановлені квоти для кримських татар¹⁹⁰¹.

Суперечності викликала проблема надання громадянства кримським татарам і призвела до того, що Меджліс оголосив бойкот виборам до місцевих рад у 1996 р. Не відбулося також визнання офіційного статусу Меджлісу, оскільки цей акт міг би викликати ланцюгову реакцію появи органів самоуправління за етнічною ознакою. Так, другою подібною організацією стала “Дума російської общини”, яка була створена як аналог Меджлісу¹⁹⁰².

Р.Чубаров, як заступник голови Верховної Ради Криму ще 23 серпня 1996 р. звернувся до Президента України з проханням видати Указ “Про консультативно-дорадчий орган кримських татар”. Згідно з проектом указу Меджліс мав бути визнаний як консультаційно-дорадчий орган при Президенті

---

¹⁸⁹⁹ Мальгин А. Крымский узел: очерки политической истории Крымского полуострова 1989-1999 / А. Мальгин. – Симферополь: Новый Крым, 2000. – С.138.

¹⁹⁰⁰ Лігутин А.В. Этнические аспекты институционализации политического процесса на Украине / А.В. Лігутин // Полис. – 2001. – №4. – С.105.

¹⁹⁰¹ Мальгин А. Крымский узел: очерки политической истории Крымского полуострова 1989-1999 / А. Мальгин. – Симферополь: Новый Крым, 2000. – С.139.

¹⁹⁰² Мальгин А. Крымский узел: очерки политической истории Крымского полуострова 1989-1999 / А. Мальгин. – Симферополь: Новый Крым, 2000. – С.139-140.

України з правами юридичної особи на період до вирішення даного питання в законодавчому порядку¹⁹⁰³.

Однак у результаті розгляду цього питання на засіданні Кабінету Міністрів було вирішено, що питання правового статусу Меджлісу кримськотатарського народу є невід'ємним від проблеми статусу цього народу й може бути вирішеним тільки законом України, а створити консультативний орган при Президенті України не можна, бо Меджліс є не державною установою, а представницькою громадсько-політичною організацією. Крім того, відзначалося, що визнання статусу Меджлісу створить небажаний прецедент, який може стати поштовхом до заснування аналогічних органів у середовищі інших етнічних спільнот та етнічних меншин України.

Подібна мотивація звучала в офіційній відповіді Р.Чубарову від 23 вересня 1996 р. У ній зазначалося, що проблему кримських татар можна вирішити через прийняття законів “Про корінні народи, титульні нації України” та “Про правовий статус кримськотатарського народу”¹⁹⁰⁴.

У зовнішній політиці Меджліс налагоджував стосунки з невизнаними ісламськими державами, підтримував зв'язки з різними міжнародними організаціями і встановлював міцні контакти з Турецькою республікою. Так, в 1993 р. посол Туреччини в Україні Аджар Ірмен заявив: “Питання про те, наскільки гарними будуть відносини Туреччини з Україною, безпосередньо пов'язано з Кримом. Кримські татари могли б стати зв'язковою ланкою для зміцнення цих відносин”¹⁹⁰⁵.

Відзначимо, що в Туреччині проживало близько трьох мільйонів етнічних кримських татар. Крим протягом більше двох століть перебував у залежності від Османської імперії, й ісламісти не приховували свого погляду на майбутнє півострова¹⁹⁰⁶.

---

¹⁹⁰³ ЦДАВО України, ф.5233, оп.2, спр. 850. – Арк.121.

¹⁹⁰⁴ ЦДАВО України, ф.5233, оп.2, спр. 850. – Арк.121-127.

¹⁹⁰⁵ Мальгин А. Крымский узел: очерки политической истории Крымского полуострова 1989-1999 / А. Мальгин. – Симферополь: Новый Крым, 2000. – С.141.

¹⁹⁰⁶ Маначинський О., Парахонський Б. Исторична справедливість в контексті нових реалій. Крим: чого чекати від повернення депортованого населення / О. Маначинський, Б. Парахонський // Політика і час. – 2000. – №10. – С.36.

Співробітництво з Туреччиною здійснювалося за такими напрямками:

- репрезентація Анкарою інтересів Меджлісу на міжнародній арені;
- створення спільних підприємств за участю турецьких та кримськотатарських бізнесменів;
- гуманітарна допомога за сприяння Червоного хреста та Червоного півмісяця;
- навчання кримськотатарської молоді у навчальних закладах Туреччини;
- матеріальна допомога в галузі освіти та культури;
- співробітництво мусульманських, релігійних діячів, допомога в організації ісламської освіти, в будівництві мечетей та інших культових споруд¹⁹⁰⁷.

Стабілізація суспільно-політичної ситуації в Криму співпала з послабленням впливу в регіоні Росії. Війна в Чечні, в яку Росія вступила на початку 1994 р., відсунула проблему Криму, Севастополя і флоту на задній план, але з закінченням в 1996 р. бойових дій вона знову актуалізувалася. Це засвідчили різкі заяви секретаря Ради безпеки Росії О.Лебеда 5 жовтня 1996 р. в севастопольській газеті “Флаг Родины” і мера Москви Ю.Лужкова в газеті “Известия” 1 листопада 1996 р. про необхідність порушити питання про статус Севастополя. Зокрема заява О.Лебеда передбачала використання територіальних розбіжностей як важеля тиску на Україну в питанні флоту¹⁹⁰⁸.

Необхідно відзначити, що посилення “кримської” риторики в кінці 1996 р. в Росії співпало з дискусіями всередині російського істеблішменту через проблему розширення НАТО на Схід. У зв'язку з цим тема Севастополя порушувалася в контексті пошуків адекватної відповіді Північноатлантичному альянсу.

Під час візиту Л.Кучми до Москви в кінці жовтня 1996 р. Держдума Російської Федерації прийняла звернення, яке Київ розцінив, як територіальні претензії до України. Крім того, Держдума проголосувала за закон про заборону поділу Чорноморського флоту (не ратифікований Радою Федерації).

---

¹⁹⁰⁷ Кисла А. Кримські татари. Незбіг векторів етнополітичного розвитку / А. Кисла // Віче. – 2004. – №1. – С.64.

¹⁹⁰⁸ Мальгин А. Крымский узел: очерки политической истории Крымского полуострова 1989-1999 / А. Мальгин. – Симферополь: Новый Крым, 2000. – С.15,42-43.

5 грудня 1996 р. Рада Федерації кваліфікувала Севастополь як частину російської території і звернулася до президента Б.Єльцина з проханням оголосити мораторій на підписання органами державної влади будь-яких міжнародних актів щодо Чорноморського флоту, статусу Криму і м. Севастополя до закінчення роботи спеціальної комісії Ради Федерації. Міністерство закордонних справ Росії підтверджувало відсутність територіальних претензій до України, але ускладнювався процес укладення з Росією повномасштабного договору про дружбу і співробітництво¹⁹⁰⁹.

Проте з наближенням НАТО до кордонів Росії російські політики, на думку А.Мальгіна, розпочали пошук надійних союзників, і політична конфронтація з Україною стала неконструктивною. 28 травня 1997 р. прем'єр-міністр Росії В.Чорномірдин підписав у Києві три документи про Чорноморський флот: “Про взаєморозрахунки, пов’язані з поділом Чорноморського флоту і перебуванням Чорноморського флоту Росії на території України”, “Про статус і умови перебування Чорноморського флоту Росії на території України”, “Про параметри поділу Чорноморського флоту”. Відповідно до них Росія орендувала базу, акваторію й інфраструктуру Чорноморського флоту строком на 20 років (за можливості продовження строку оренди кожні 5 років за умови взаємної згоди сторін). Росія відмовилася від формулювання “головна база Чорноморського флоту – Севастополь” і від жорсткого розуміння принципу роздільного базування Чорноморського флоту і ВМС України¹⁹¹⁰.

Згідно з домовленостями 525 кораблів і суден забезпечення поділялися між Росією (271) і Україною (254) в співвідношенні 50:50, але Україна передавала Росії в порядку взаєморозрахунків 117 кораблів і суден, вартість яких визначалася у 520 млн. дол., у рахунок погашення боргу за російськими

---

¹⁹⁰⁹ Мальгин А. Крымский узел: очерки политической истории Крымского полуострова 1989-1999 / А. Мальгин. – Симферополь: Новый Крым, 2000. – С.43.

¹⁹¹⁰ Мальгин А. Крымский узел: очерки политической истории Крымского полуострова 1989-1999 / А. Мальгин. – Симферополь: Новый Крым, 2000. – С.45.

кредитами. Щорічна сума орендної плати визначалася в 97,7 млн. дол., які мали погашатися в рахунок боргу України перед Росією за поставки нафти і газу¹⁹¹¹.

Важливою віхою в налагодженні партнерського стилю відносин стало підписання широкомасштабного Договору про дружбу, співробітництво і партнерство між Російською Федерацією і Україною в 1997 р.

У 1997 р. через прийняття Закону України “Про внесення змін та доповнень до Закону України “Про громадянство України” від 16 квітня 1997 р. вдалося також здійснити значний крок для розв’язання проблеми адаптації депортованих до нових умов. У ньому спрощувалася процедура набуття українського громадянства для значної частини депортованих. Зокрема, щодо них було знято вимогу про необхідність безперервного проживання на території України протягом останніх 5 років та володіння українською мовою в обсязі, достатньому для спілкування. Редакція закону “Про громадянство України” 2001 р. підтвердила готовність України до подальшого спрощення процедур набуття громадянства для депортованих¹⁹¹².

Натомість Верховна Рада Криму в 1997 р. прийняла нормативний акт, який встановлював за російською мовою офіційний статус. Проте це рішення було опротестоване прокурором Криму¹⁹¹³.

Відсутність позитивних зсувів в економіці призвела до відставки в 1997 р. уряду А.Демиденка і повернення до влади впливового А.Франчука¹⁹¹⁴. Занепад економіки Криму засвідчувало те, що за 5 місяців 1997 р. в порівнянні з відповідним періодом 1996 р. обсяги промислового виробництва в Криму скоротилися на 31,2%, а загалом по Україні – на 4,9%¹⁹¹⁵.

---

¹⁹¹¹ Мальгин А. Крымский узел: очерки политической истории Крымского полуострова 1989-1999 / А. Мальгин. – Симферополь: Новый Крым, 2000. – С.46.

¹⁹¹² Штепа С. Етнополітичні проблеми Криму. Їх місце у діяльності ВР України / С. Штепа // Віче. – 2003. – №5. – С.60.

¹⁹¹³ Мальгин А. Крымский узел: очерки политической истории Крымского полуострова 1989-1999 / А. Мальгин. – Симферополь: Новый Крым, 2000. – С.101.

¹⁹¹⁴ Мальгин А. Крымский узел: очерки политической истории Крымского полуострова 1989-1999 / А. Мальгин. – Симферополь: Новый Крым, 2000. – С.103.

¹⁹¹⁵ Курас І. Виступ на зборах активу АРК, присвяченому першій річниці прийняття Конституції України, 11 липня 1997 р. / І. Курас // Етнополітика: Історія і сучасність: Статті, виступи, інтерв'ю 90-х рр. – К.: ППІЕНД, 1999. – С.270.

Після вступу в дію нового Основного Закону України 131 стаття Конституції Криму увійшла в протиріччя з 136 статтею Конституції України, тому постановою Верховної Ради України від 10 грудня 1997 р. Верховній Раді Криму було запропоновано подати на затвердження Верховної Ради України Конституцію АРК як єдиний цілісний документ, який би відповідав Конституції України¹⁹¹⁶. У лютому 1998 р. Закон України “Про Верховну Раду Автономної Республіки Крим” також визначив правовий статус представницького органу автономії.

На початку 1998 р. Президент України Л.Кучма підписав указ про призначення нового керівника виконавчої влади м. Ялти, що було пов’язано зі значними фінансовими зловживаннями. Цей указ відсторонив підприємницьку групу ПЕВ від контролю над Південним берегом Криму, що викликало гостру політичну кризу в Криму. Після цього кримське управління МВС для послаблення впливу ПЕВ здійснило розгром кримських організованих кримінальних угруповань¹⁹¹⁷.

Економічна криза в Україні призвела до посилення в автономії впливу комуністів. Їх підтримці сприяли не тільки ностальгічні почуття значної частини населення, але і прореспубліканська позиція кримських комуністів. Головним противником комуністів вважалася партія “Союз”, яка отримала в 1997 р. статус всеукраїнської партії¹⁹¹⁸.

Закон України “Про вибори депутатів Верховної Ради Автономної Республіки Крим” від 12 лютого 1998 р. ліквідував особливості кримського виборчого законодавства. Так, стаття 1 Закону визначала, що депутати Верховної Ради АРК обираються громадянами України, що постійно проживають в автономії, на основі загального, рівного і прямого виборчого

---

¹⁹¹⁶ Мельник О. Україна: що попереду – розбрат чи єднання? / О. Мельник // Хроніка 2000. Український культурологічний альманах. – 1999. – Вип. 31-32. – С.321.

¹⁹¹⁷ Мальгин А. Крымский узел: очерки политической истории Крымского полуострова 1989-1999 / А. Мальгин. – Симферополь: Новый Крым, 2000. – С.105.

¹⁹¹⁸ Мальгин А. Крымский узел: очерки политической истории Крымского полуострова 1989-1999 / А. Мальгин. – Симферополь: Новый Крым, 2000. – С.105.

права шляхом таємного голосування за мажоритарною виборчою системою відносної більшості по одномандатних виборчих округах¹⁹¹⁹.

У результаті чергових виборів 1998 р. в регіональний парламент потрапили представники 6 партій. З 83 вибраних депутатів (у семи округах відбулися перевибори) 33 (35,5%) представляли Компартію; 4 (4,3%) – партію “Союз”, стільки ж представників пройшло від НДП і Аграрної партії; 2 депутати були висунуті ПЕВ, 1 представляв Соціалістичну партію України. Більшість депутатів нового кримського парламенту все ж були безпартійні – 45 (48,4%) осіб¹⁹²⁰.

Після виборів до Верховної Ради Криму в 1998 р. кримську політику прийшов, за визначенням самих кримчан, “реальний активний центрзм”. Він полягав у тому, що комуністи і центристи Криму спільно сформували керівні органи представницької і виконавчої влади¹⁹²¹. На практиці союз голови Верховної Ради Криму Л.Грача і голови уряду автономії члена Народно-демократичної партії С.Куніцина засвідчив проведення на півострові лояльної до влади Президента України Л.Кучми політики і стихання дестабілізаційних процесів. Однак спокою на півострові було досягнуто не структурними реформами, а авторитарним впливом Л.Кучми.

“Русській блок” і інші проросійські угруповання поступово втрачали в Криму владну підтримку. У 2004 р. “Русській блок” навіть розгорнув кампанію пікетувань Верховної Ради Криму з вимогою відставки Голови Ради Міністрів Криму С.Куніцина, яка проходила під гаслом “Куніцин! Росіяни не прощають зрадників – ти сам обрав свою долю!”¹⁹²².

На виборах до Верховної Ради України в 1998 р. за комуністів проголосували 39,12% кримських виборців, рейтинг другої партії – “Союз”

---

¹⁹¹⁹ Збірник нормативних актів з державного будівництва і місцевого самоврядування в Україні. – Івано-Франківськ: Лілея-НВ, 2001. – С.356.

¹⁹²⁰ Мальгин А. Крымский узел: очерки политической истории Крымского полуострова 1989-1999 / А. Мальгин. – Симферополь: Новый Крым, 2000. – С.105.

¹⁹²¹ Зарічний В. Політична злагода в Криму: міф чи реальність / В. Зарічний // Хроніка 2000. Український культурологічний альманах. – 1999. – Вип.31-32. – С.337-345.

¹⁹²² Калиновський І. Чому “Русській блок” вимагає відставки Сергія Куніцина? / І. Калиновський // Самостійна Україна. – К., 2004. – 21-27 червня. – С.7.

оцінювався в 10,62%. Натомість по мажоритарних округах лише троє з десяти депутатів від Криму репрезентували Компартію¹⁹²³.

Проте попри політичну стабільність і нормальну взаємодію гілок влади надзвичайно вразливою залишалася кримська економіка. Бюджет республіки, за словами Б.Дейча, залежав від великих бюджетоутворюючих підприємств, кримська економіка мала різко виражену сезонність, у регіоні відставав розвиток переробних галузей сільського господарства і курортно-рекреаційного комплексу¹⁹²⁴.

До того ж і з року в рік АРК не виконувала зобов'язань перед Державним бюджетом України і фактично перебувала на державній дотації. У 1999 р. тільки з прибуткової частини м. Києва туди було спрямовано майже 500 млн. грн.¹⁹²⁵.

Кримська регіональна еліта була виснажена у внутрішній боротьбі, в яку Київ цілеспрямовано не втручався. Це призвело до дискредитації кримської регіональної еліти та її символічного капіталу (гасла відокремлення від України) серед населення півострова. Таким чином, у Криму потенціал регіональної еліти був переведений із площини боротьби з центром у площину внутрішньої боротьби, що визначило її перехід згодом на позиції безумовної орієнтації на Київ¹⁹²⁶.

Новообраний регіональний парламент в достатньо короткий час розробив новий текст Конституції Автономної Республіки Крим, і 21 жовтня 1998 р. Верховною Радою АРК вона була прийнята. Верховна Рада України затвердила Конституцію Законом України “Про затвердження Конституції Автономної Республіки Крим”, і та набрала чинності 12 січня 1999 р.¹⁹²⁷.

---

¹⁹²³ Мальгин А. Крымский узел: очерки политической истории Крымского полуострова 1989-1999 / А. Мальгин. – Симферополь: Новый Крым, 2000. – С.105.

¹⁹²⁴ Дейч Б. Державі потрібен економічно розвинений політично стабільний Крим / Б.Дейч // Голос України. – К., 2004. – 20 серпня. – С.3.

¹⁹²⁵ Бабич-Декань О. Регіональні аспекти національної безпеки України / О. Бабич-Декань // Політика і культура. – 2003. – 8-21 серпня. – С.23.

¹⁹²⁶ Зоткін А. Роль регіональних еліт та столичного істеблішменту у формуванні владної еліти України / А. Зоткін // Соціологія: теорія, методи, маркетинг. – 2004. – №3. – С.98.

¹⁹²⁷ Абасов Г.Г. Конституційно-правовий статус Верховної Ради Автономної республіки Крим: автореф. дис. на здобуття наук. ступеня канд. юрид. наук: спец. 12.00.02 “Конституційне право” / Г.Г.Абасов. – К., 2004. – С.10.

Дискусія на сесії Верховної Ради України в грудні 1998 р. розгорнулася навколо того, що всупереч Конституції України Верховній Раді Автономної Республіки Крим було надано статус вищого представницького органу, не зовсім точно було сформульовано положення про підзвітність, підконтрольність, відповідальність силових органів перед Верховною Радою АРК, був перевищений обсяг повноважень Верховної Ради автономії щодо скасування актів виконавчої влади, вирішення питань адміністративно-територіального устрою, реалізації права на зовнішньоекономічну діяльність та інше¹⁹²⁸.

Водночас деякі російськомовні депутати наполягали на наданні російській мові в Криму статусу офіційної, а депутати представники кримських татар – на закріпленні в Конституції певних квот на представництво у Верховній Раді Криму від депортованих. У підсумку 23 грудня 1998 р. Конституція АРК була затверджена Верховною Радою України, за неї проголосувало 230 з 338 присутніх у сесійній залі депутатів¹⁹²⁹.

Уже в статті 1 Конституції встановлювався статус АРК як “невід’ємної складової частини України”, яка в межах повноважень, визначених Конституцією України, вирішує питання, віднесені до її відання. У статті 2 декларувалося, що в разі протиріччя положень нормативно-правових актів Верховної Ради АРК та актів Ради Міністрів АРК Конституції України, законам України діють положення Конституції України, законів України. Крім того, серед основних принципів Автономної Республіки Крим визначалося поєднання інтересів АРК і загальнодержавних інтересів України¹⁹³⁰.

Статті 10-13 Конституції АРК достатньо детально визначали функціонування і розвиток державної мови, російської, кримськотатарської та інших національних мов в Автономній Республіці Крим. Зокрема, в ст.10 Конституції було зазначено, що в АРК російська мова як мова більшості населення і прийнятна для міжнаціонального спілкування використовується у

---

¹⁹²⁸ Мельник О. Україна: що попереду – розбрат чи єднання? / О. Мельник // Хроніка 2000. Український культурологічний альманах. – 1999. – Вип. 31-32. – С.322.

¹⁹²⁹ Мельник О. Україна: що попереду – розбрат чи єднання? / О. Мельник // Хроніка 2000. Український культурологічний альманах. – 1999. – Вип. 31-32. – С.322.

¹⁹³⁰ Конституція Автономної Республіки Крим. – Симферополь: В-во “Таврида”, 1998. – С.6-7.

всіх сферах суспільного життя; в статтях 11-13 передбачався однаковий з державною мовою статус російської в мові документів, які посвідчують статус громадянина в АРК; в мові судочинства, нотаріального провадження, провадження у справах про адміністративні правопорушення; в роботі пошти і телеграфу, підприємств, установ, організацій, сфери обслуговування¹⁹³¹.

Стаття 14 Конституції АРК передбачала, що в автономії забезпечується збереження багатоманітності культур, що склалися історично на Кримському півострові, створюються умови для їхнього рівноправного розвитку і взаємозбагачення¹⁹³².

Конституція АРК підтверджувала єдину систему судочинства і визначала, що правосуддя в Автономній республіці Крим здійснюється на основі та згідно з Конституцією України і Законами України. Натомість у статті 48 держава Україна брала на себе зобов'язання гарантій та забезпечення статусу і повноважень АРК¹⁹³³.

Проросійські організації (Російська община Криму, Республіканська партія Криму й інші) різко критикували Конституцію. У заяві Думи Російської общини Криму зазначалося: “Фактично, нова Кримська конституція буде надавати Криму і його громадянам прав навіть менше, ніж українська...”. Партія “Союз” вважала, що нове керівництво Криму пішло на невиправдані поступки Києву в обмін на встановлення Л.Грачем режиму власної влади в регіоні¹⁹³⁴.

Опоненти навіть ініціювали прийняття Держдумою Росії спеціальної заяви “У зв'язку з закріпленням в Конституції Автономної Республіки Крим української мови як єдиної державної мови на території АРК”. З іншого боку противниками нової Конституції виступали націоналістичні і націонал-ліберальні організації України, проукраїнські групи в Криму і Меджліс

---

¹⁹³¹ Конституція Автономної Республіки Крим. – Симферополь: В-во “Таврида”, 1998. – С.12-13.

¹⁹³² Конституція Автономної Республіки Крим. – Симферополь: В-во “Таврида”, 1998. – С.13.

¹⁹³³ Конституція Автономної Республіки Крим. – Симферополь: В-во “Таврида”, 1998. – С.39, 44.

¹⁹³⁴ Мальгин А. Крымский узел: очерки политической истории Крымского полуострова 1989-1999 / А. Мальгин. – Симферополь: Новый Крым, 2000. – С.107.

кримськотатарського народу. Так, фракція Народного Руху України спробувала зупинити затвердження Конституції Криму на сесії Верховної Ради України¹⁹³⁵.

Проте навіть прихильники розширення повноважень кримської автономії визнавали, що реальні права адміністрації Л.Грача, рівень її автономності від Києва після прийняття нової Конституції був вищим за статус попередніх урядів¹⁹³⁶.

Натомість Закон України “Про Представництво Президента України в Автономній Республіці Крим” від 2 березня 2000 р. регламентував повноваження Постійного Представника Президента України в АРК. Зокрема, він отримав можливість участі з правом дорадчого голосу в засіданнях Верховної Ради та Ради Міністрів Автономної Республіки Крим. Постійний Представник міг входити з поданнями у Верховну Раду, Раду Міністрів, місцеві державні адміністрації та органи місцевого самоврядування в АРК у разі прийняття ними нормативно-правових актів, що суперечать Конституції і Законам України, указам і розпорядженням Президента України, постановам і розпорядженням Кабінету Міністрів України, іншим актам законодавства України, порушують права і свободи громадян, з вимогою про усунення цих порушень. Таке подання підлягало обов’язковому розгляду в позачерговому порядку; у разі неналежного реагування на подання Постійного Представника щодо незаконності прийнятих нормативно-правових актів Постійний Представник вносив пропозиції про скасування чи зупинення дії таких актів безпосередньо Президентом України (ст.10)¹⁹³⁷.

Відзначимо, що в кінці 90-х рр. в кримськотатарському політичному русі загострилися внутрішні протиріччя. Ряд членів Меджлісу (голова Державного комітету у справах національностей Л.Аріфов, голова незареєстрованої партії “Адалет” С.Керімов, журналістка Л.Буджерова й інші) звинуватили М.Джемільова в авторитарному стилі управління Меджлісом та в сприянні

---

¹⁹³⁵ Мальгин А. Крымский узел: очерки политической истории Крымского полуострова 1989-1999 / А. Мальгин. – Симферополь: Новый Крым, 2000. – С.108.

¹⁹³⁶ Мальгин А. Крымский узел: очерки политической истории Крымского полуострова 1989-1999 / А. Мальгин. – Симферополь: Новый Крым, 2000. – С.109.

¹⁹³⁷ Збірник нормативних актів з державного будівництва і місцевого самоврядування в Україні. – Івано-Франківськ: Лілея-НВ, 2001. – С.38.

фінансовим зловживанням банку “Імдат-банк”, який займався облаштуванням кримських татар. Проте позачергова сесія курултаю в березні 1998 р. висловилися на підтримку М.Джемільова, а 16 опозиціонерів були виключені з Меджлісу. З відходом з керівництва “Адалету” С.Керімова і розгрому опозиції партія також перетворилася в підконтрольну Меджлісу політичну силу¹⁹³⁸.

Певну опозиційність до Межлісу займав ОКНР (Лідер Е. Хайретдінов), який заперечував право України “на національну територію кримських татар” і виступав за створення національної держави відповідно до “Декларації про національний суверенітет”. Як конкурент Меджлісу виступила створена в 1998 р. в Донецьку Партія мусульман України, яка, проте, не змогла подолати 4% бар’єр на виборах 1998 р., а також рух “Міллет”, що критикував авторитаризм керівництва Меджлісу. Зберігся також Національний рух кримських татар (лідер В.Абдураїмов), який виступав за збереження “слов’яно-тюркської єдності для захисту від глобального наступу Заходу” і звертав увагу на гострі проблеми соціальної нерівності¹⁹³⁹.

Мітинги пам’яті й протесту, масова маніфестація, пов’язана з 55-ою річницею депортації 18 травня 1999 р., знову привернули увагу владних структур до нагальних проблем татар. Як крок назустріч вимогам визнати Меджліс і курултай відбулося створення Ради представників кримсько-татарського народу при Президентові України, призначення М.Джемільова головою цієї Ради, а також Ради аксакалів при голові Верховної Ради АРК як консультативно-дорадчих органів¹⁹⁴⁰.

Як згадує М.Джемільов, “після протестних акцій Л.Кучма зустрівся зі складом Меджлісу. На цій зустрічі було присутнє все вище керівництво автономії на чолі з Л.Грачем і С.Куніциним. Л.Кучма сказав, що є така проблема –

---

¹⁹³⁸ Мальгин А. Крымский узел: очерки политической истории Крымского полуострова 1989-1999 / А. Мальгин. – Симферополь: Новый Крым, 2000. – С.145.

¹⁹³⁹ Мальгин А. Крымский узел: очерки политической истории Крымского полуострова 1989-1999 / А. Мальгин. – Симферополь: Новый Крым, 2000. – С.146-147.

¹⁹⁴⁰ Зінченко Ю.І. Кримськотатарська проблема: історія та сучасність (до 60-річчя депортації) / Ю.І. Зінченко // Український історичний журнал. – 2004. – №3. – С.71.

включити Меджліс до правового поля України... І ми разом придумали Раду представників кримськотатарського народу, чим і є в перекладі меджліс”¹⁹⁴¹.

У період з 1999 по 2004 рр. було проведено чотири засідання цього органу, на яких було ухвалено майже 60 доручень Президента України з поточних питань та з проблем облаштування репатріантів, збереження культурної спадщини. Попри не завжди високоефективне виконання органами влади наданих їм доручень, такий механізм співпраці демонстрував наявність у керівників політичної волі до розв’язання питань кримськотатарської спільноти¹⁹⁴².

Під впливом чеченсько-російської війни в Криму збільшувалася чисельність чеченських емігрантів. Одночасно серед кримськотатарського населення через будівництво арабами мечетей, проведення літніх таборів для молоді, поширення впливу на студентські організації розповсюджувався ваххабізм. Натомість, згідно слів М.Джемільова, Кримський комітет у справах релігії всіляко сприяв реєстрації і заохочував створення громад поза межами офіційного муфтіяту*¹⁹⁴³.

З другої половини 90-х рр. ХХ ст. акції протесту кримських татар стали частіше проводитися з мусульманською символікою, гаслами ісламської солідарності з чеченськими сепаратистами. У мечетях Криму збільшилася кількість випадків панісламістської пропаганди і поширення літератури антидержавного змісту¹⁹⁴⁴.

За даними С.Червонної, в 1995 р. мав місце факт поширення в мечетях Криму пакистанської брошури “Намаз”, в якій зазначалося: “Якщо на землі ми підкоримося будь-якій державі, то це панування повинно бути мусульманським. Керівники цієї держави також повинні бути мусульманами. Конституцією

---

¹⁹⁴¹ Спікер нації. Мустафа Джемільов про Меджліс та свого сина // Український тиждень. – 2008. – 9-14 серпня. – С.16.

¹⁹⁴² Суспільно-політичні процеси в АР Крим: основні тенденції. // Ю.Тищенко, Р.Халілов, М.Капустін.; Український незалежний центр політичних досліджень. – К., 2008. – С.26.

* У силу своєї геоетнічної орієнтації Меджліс і ДУМК традиційно орієнтувалися на турецьку (світську) модель розвитку ісламу.

¹⁹⁴³ Кульчинський Р. “Великодержавний” ваххабізм / Р. Кульчинський // Політика і культура. – 2003. – 22 серпня – 4 вересня. – С.23.

¹⁹⁴⁴ Григор’янець В.Е. Конфесіональна структура населення і проблема релігійної ідентичності / В.Е. Григор’янець // Регіональні проєкції державної політики. Збірник наукових праць Кримського філіалу НІСД. – В 2-х т., Т.2. – Сімферополь: Таврія, 2003. – С.49.

даної держави повинен бути Коран... Якщо державі не властиві дані якості, то це вже не ваша держава. І ви не повинні підкорятися такій державі”¹⁹⁴⁵.

Про необхідність посилення контролю за видавництвом релігійної літератури з метою протидії проникнення в Україну ідеї ваххабізму звучало в доповіді Муфтія мусульман Криму Нурі Мустафаєва і у виступі депутата Верховної Ради України, заступника голови Меджлісу Р.Чубарова на 2-му курултаї мусульман Криму (грудень 1999 р.). М.Джемільов також заявив про необхідність “попередити спроби проникнення в мусульманське середовище Криму ідеї ісламського фундаменталізму”¹⁹⁴⁶.

19 жовтня 1999 р. газета “Кримська правда” надрукувала статтю Д.Куликова “Шаміль! Ми з тобою!”, яка наводила факти про наявність в Україні і Криму розгалуженої і добре організованої сітки організацій ісламських радикалів, про пропаганду джихаду, зв’язках кримських татар з бойовиками Чечні і Дагестану.

26 листопада 1999 р. газета “Известия” опублікувала статтю Я.Соколовської “Кримський розлом”, в якій стверджувалося, що в АРК існує “п’ята колона” з арабів, діють табори підготовки ісламських бойовиків для Чечні і Дагестану, скупляється житло для сімей польових командирів, серед кримських татар розповсюджується ваххабізм. У Крим йде потік легальної літератури, яка закликає до джихаду, функціонують кримськотатарські загони аскерів (воїнів), чисельність близько 1500 осіб і т.д.¹⁹⁴⁷.

Публікація викликала різку реакцію Меджлісу. У спеціальній заяві Президії Меджлісу кримськотатарського народу від 9 грудня 1999 р. п. Соколовська звинувачувалася в “прямій брехні, викривленні суджень, оцінок і фактів”. Підкреслювалося, що кримськотатарський народ однозначно

---

¹⁹⁴⁵ Григорьянц В.Е. О некоторых особенностях процесса возрождения ислама в Крыму (1989-1999 гг.) / В.Е. Григорьянц // Региональные проекции державной политики. Сборник научных работ Крымского филиала НИСД. – В 2-х т., Т.2. – Симферополь: Таврия, 2003. – С.70.

¹⁹⁴⁶ Григорьянц В.Е. О некоторых особенностях процесса возрождения ислама в Крыму (1989-1999 гг.) / В.Е. Григорьянц // Региональные проекции державной политики. Сборник научных работ Крымского филиала НИСД. – В 2-х т., Т.2. – Симферополь: Таврия, 2003. – С.75.

¹⁹⁴⁷ Григорьянц В.Е. Крым: информационный фактор и этноконфессиональная конфликтность / В.Е. Григорьянц // Региональные проекции державной политики. Сборник научных работ Крымского филиала НИСД. – В 2-х т., Т.2. – Симферополь: Таврия, 2003. – С.61-62.

підтримує боротьбу чеченського народу за свою свободу і засуджує Російську державу. У той же час зазначалося, що Меджліс, дотримуючись принципу ненасильницьких дій, ніколи не організовував і не сприяв будь-кому в безпосередній участі в збройних конфліктах¹⁹⁴⁸.

2 листопада 1999 р. російське агентство “Інтерфакс” з посиланням на силові структури Російської Федерації повідомило, що в Криму емісари з Чечні, спільно з організаціями “Джамаат-І-Іслам” і товариством кримських татар завербували і готують до відправки в Чечню 40 кримських татар. Прес-служба СБУ в Криму охарактеризувала повідомлення Інтерфаксу як “цілеспрямований потік інформації з метою викликати нездоровий політичний резонанс і дестабілізувати ситуацію в регіоні”, а голова Меджлісу М.Джемільов назвав це повідомлення “відвертою провокацією”¹⁹⁴⁹.

Як зазначав В.Григор’янц, у питанні обговорення проблеми проникнення в Крим і Україну організацій ісламських екстремістів і чеченських сепаратистів практично всі мас-медіа проявляли політичну заангажованість, пропагандистську направленість, односторонність в подачі матеріалу, ненадійність джерел інформації¹⁹⁵⁰.

Тенденція до активізації проникнення в автономію радикальних течій ісламу викликала стурбованість ДУМК. З цього приводу Муфтії мусульман Криму Хаджі Емір Алі Аблаєв заявив, що ДУМК має намір почати широку роз’яснювальну роботу серед населення й у ЗМІ, спрямовану проти різних екстремістських релігійних впливів, що проникають останнім часом у Крим. У розповсюдженому Муфтіятком тексті рішення Всекримської Ісламської конференції (відбулася 23 серпня 2003 р. у м. Євпаторії), зокрема, говориться: “Крим поневолі стає місцем ініціювання альтернативних арабсько-турецьких

---

¹⁹⁴⁸ Григор’янц В.Е. Крым: информационный фактор и этноконфессиональная конфликтогенность / В.Е. Григорьянц // Региональные проекции державной политики. Сборник научных работ Крымского филиала НИСД. –В 2-х т., Т.2. –Симферополь: Таврия, 2003. – С.63.

¹⁹⁴⁹ Григор’янц В.Е. Крым: информационный фактор и этноконфессиональная конфликтогенность / В.Е. Григорьянц // Региональные проекции державной политики. Сборник научных работ Крымского филиала НИСД. –В 2-х т., Т.2. –Симферополь: Таврия, 2003. – С.61.

¹⁹⁵⁰ Григор’янц В.Е. Крым: информационный фактор и этноконфессиональная конфликтогенность / В.Е. Григорьянц // Региональные проекции державной политики. Сборник научных работ Крымского филиала НИСД. –В 2-х т., Т.2. –Симферополь: Таврия, 2003. – С.65.

протирич... всілякі екстремістські ідеї, впливи, організації і партії. Ваххабізм, Аль-Каїда, Звільнення, Хиб-ут-Тахрир та ін. не мають нічого спільного з Ісламом, ані з Кораном, ані з Сунною, а носять сфабрикований спекулятивний характер”¹⁹⁵¹.

Ініціювання Л.Кучмою після президентських виборів 1999 р. земельної реформи ускладнило становище кримських татар, які втратили можливість отримати землю¹⁹⁵². Обмежувальними чинниками були відсутність громадянства, “виштовхування” з колгоспів шляхом невивплати зарплати, певна кількість кримських татар повернулася на Батьківщину вже після виходу президентського указу¹⁹⁵³. У результаті близько 80% кримських татар, жителів сільської місцевості не одержали землі. Для вирішення цієї ситуації почали виділяти репатріантам наділи з земель запасу й резерву місцевих рад. Але розміри паїв виявилися менші й якість землі гірша, ніж в інших¹⁹⁵⁴.

У липні 2000 р. загострилася конфесійна ситуація в Криму. Після зустрічі М.Джемільова з главою УПЦ (КП) Філаретом обидві сторони висловили критичне відношення до дій УПЦ (МП), а пізніше новий муфтії мусульман Криму хаджі Емір Алі Алієв призупинив членство ДУМК у складі міжконфесійної ради “Мир – дарунок Божий”. Потім відбулися події, що отримали на півострові назву “хрестоваління”, загальним результатом яких стало різке загострення відносин між слов’янсько-православною і кримськотатарсько-мусульманською громадами Криму¹⁹⁵⁵.

М.Джемільов стверджує, що у 2000-х рр. саме Л.Грач, з метою розгортання міжнаціонального конфлікту організував провокаційну кампанію з

---

¹⁹⁵¹ Ішин А.В. Взаємостосунки православ’я та ісламу в Криму в контексті 150-річного ювілею Східної (Кримської) війни / А.В. Ішин // Регіональні проєкції державної політики. Збірник наукових праць Кримського філіалу НІСД. – В 2-х т., Т.2. – Сімферополь: Таврія, 2003. – С.57.

¹⁹⁵² Галат Я. Татарська правда / Я. Галат // Політика і культура. – К., 2001. – 15-21 травня. – С.26.

¹⁹⁵³ Ларченко М. Ігнорування інтересів кримськотатарського народу було б нераціональною стратегією держави / М. Ларченко // Віче. – 2003. – №9. – С.74.

¹⁹⁵⁴ Джемілев М. Нам потрібно було б висловити подяку, бо ми зробили все можливе, щоб нейтралізувати сепаратизм у Криму / М. Джемілев // Дзеркало тижня. – К., 2005. – 21-27 травня. – С.2.

¹⁹⁵⁵ Григор’янц В.Е. Конфесіональна структура населення і проблема релігійної ідентичності / В.Е. Григор’янц // Регіональні проєкції державної політики. Збірник наукових праць Кримського філіалу НІСД. – В 2-х т., Т.2. – Сімферополь: Таврія, 2003. – С.50.

установлення так званих “уклінних хрестів”, які розміщалися навіть на місцях поховань кримських татар¹⁹⁵⁶.

Ще в 1997 р. кримський уряд затвердив плани святкування двохтисячоліття Різдва Христового. Планувалося встановити хрести на чотирьох точках півострова, що й було реалізовано Українською православною церквою Московського патріархату.

Натомість каналами Кримського інформаційного агентства була розповсюджена заява ДУМК, в якій муфтії Криму виступив проти розповсюдження християнської символіки в Криму, мотивуючи це “масовою установкою православних хрестів біля в’їздів у населені пункти півострова”, “деструктивною позицією керівництва АРК”¹⁹⁵⁷.

На знак протесту проти встановлення хрестів кримські татари розпочали їх руйнування. Відтак 1 грудня 2000 р. “Слов’янське братство” Євпаторії знищило кілька пам’ятників на мусульманському цвинтарі, здійснило акт вандалізму щодо пам’ятного знака жертвам депортації¹⁹⁵⁸.

У намаганні вирішити конфліктну ситуацію було прийнято рішення залишити вже встановлені хрести в Євпаторії, Феодосії, Саках, Мазанці, Старому Криму, а хрест біля с. Морське встановити менших розмірів на схилі гори, де знаходиться християнське кладовище. Керівництво Кримської єпархії УПЦ МП зобов’язувалося утримуватися від подальших дій, які могли б зачепити інтереси інших конфесій та релігій Криму. Однак про стабільність говорити було зарано. Пізніше, у липні 2003 р. був здійснений хрестопідпал на горі Філейній, що у м. Судаку¹⁹⁵⁹.

Натомість Л.Кучма в липні 2000 р. здійснив наступний крок для обмеження самовладдя регіональних еліт. Він видав указ “Про призупинення дії деяких нормативно-правових актів Верховної Ради Автономної Республіки Крим”.

---

¹⁹⁵⁶ Спікер нації. Мустафа Джемільов про Меджліс та свого сина // Український тиждень. – К., 2008. – 9-14 серпня. – С.17.

¹⁹⁵⁷ Гранат Ю. Етнорелігійні конфлікти в Автономній республіці Крим: від конфронтації до діалогу / Ю. Гранат // Галичина. – 2006–2007. – №12-13. – С.438-439.

¹⁹⁵⁸ Гранат Ю. Етнорелігійні конфлікти в Автономній республіці Крим: від конфронтації до діалогу / Ю. Гранат // Галичина. – 2006–2007. – №12-13. – С.440.

¹⁹⁵⁹ Гранат Ю. Етнорелігійні конфлікти в Автономній республіці Крим: від конфронтації до діалогу / Ю. Гранат // Галичина. – 2006–2007. – №12-13. – С.440, 442.

Було відмінено регламент Верховної Ради АРК і постанову про кадрову роботу щодо формування номенклатури Верховної Ради Криму, чим було обмежено владу Л.Грача. Було призупинено дію постанови “Про рахункову палату Верховної Ради АРК” і постанови “Положення про порядок управління майном, яке належить АРК чи передання в її управління”, що фактично позбавило автономію майже всього майна. Проте традиційний опонент Л.Грача прем’єр-міністр С.Куніцин підтримав повернення автономії в правове поле України¹⁹⁶⁰.

Одним з головних джерел латентної напруги у відносинах Києва і Сімферополя залишалися міжбюджетні відносини. Безкінечним суперечкам про джерела формування прибуткової частини бюджету не поклав кінець навіть прийнятий Бюджетний кодекс України¹⁹⁶¹.

Одночасно згідно з даними Міністерства економіки автономії Російська Федерація з 2000 р. входила в десятку найбільш активних кримських інвесторів. Такими діями росіяни намагалися зберегти контроль над півостровом. Влітку 2004 р. міністр курортів і туризму АРК О.Таряник під час республіканської наради з питань курортного сезону навіть запропонував Південне узбережжя півострова віддати Росії в оренду на 99 років¹⁹⁶².

Певним зрізом суспільно-політичної ситуації на півострові став всеукраїнський перепис населення у 2001 р. Його результати засвідчили, що в Криму були репрезентовані росіяни (1180,4 тис. – 58,5%), українці (492,2 тис. – 24,4%), кримські татари (243,4 тис. – 12,1%), білоруси (29,2 тис. – 1,5%), татари (11 тис. – 0,5%), вірмени (8,7 тис. – 0,4%), євреї (4,5 тис. – 0,2%), поляки (3,8 тис. – 0,2%), молдавани (3,7 тис. – 0,2%), азербайджанці (3,7 тис. – 0,2%), узбеки (2,9 тис. – 0,1%), корейці (2,9 тис. – 0,1%), греки (2,8 тис. – 0,1%), німці

---

¹⁹⁶⁰ Притула В. Возвращение блудного сына в конституционное поле / В. Притула // Зеркало недели. – К., 2000. – 15 июня. – С.4.

¹⁹⁶¹ Припутников А. Крымская автономия в зеркале прошедших выборов и грядущих перемен / А. Припутников // Зеркало недели. – К., 2005. – 12 февраля. – С.9.

¹⁹⁶² Русский Крым требует российского протектората // Правозащитник Украины. – К., 2004. – 8-15 липня. – С.8.

(2,5 тис. – 0,1%), мордва (2,2 тис. – 0,1%), чуваші (2,1 тис. – 0,1%), грузини (1,8 тис. – 0,1%), марійці (1,1 тис. – 0,1%)¹⁹⁶³.

На 1 січня 2002 р. в Україну повернулося понад 280 тис. раніше депортованих осіб та членів їх сімей. Найбільше репатріантів розселилося в Криму. На півострів повернулося понад 250 тис. кримських татар, 4 тис. греків, вірмен, болгар, німців. Питома вага кримських татар від їх загальної кількості досягла в Білогірському районі 33%, у Бахчисарайському, Кіровському, Первомайському, Советському районах – 19,9%, Судаку – 0,8%, Алушті та Ялті – 0,7%.

Проте питома вага кримськотатарського населення, яке отримало земельний пай, становило 17% (інших національностей – 41%); постійну роботу мало лише 47,7% кримських татар¹⁹⁶⁴.

Одночасно результати опитувань, проведеного у 2001 р. Українським центром економічних і політичних досліджень ім. О.Разумкова в Криму, засвідчили певну стабілізацію суспільно-політичного життя в автономії і те, що жителів півострова в основному хвилюють такі проблеми, як загальне зниження рівня життя (66,7% респондентів), працевлаштування і безробіття (44,6%), загальне становище в економіці (39,3%) і т.д. Натомість стан відносин з Росією турбував 14,9% опитаних, стосунки між Кримом і Києвом викликали занепокоєння лише у 4,2% респондентів. Занепокоєння з приводу можливого вступу України в НАТО, імовірного відновлення СРСР, збільшення присутності в Україні іноземного капіталу не перевищили 5%, а проблеми міжконфесійних відносин зайняли останнє місце серед побоювань кримчан – 1,7%¹⁹⁶⁵.

Вибори 2002 р. за умови домінування в країні влади Л.Кучми суттєво не змінили суспільно-політичної ситуації в автономії. Однак після їх проведення вчергове певна увага була звернута на проблеми кримських татар.

---

¹⁹⁶³ Штепа С.О. Сучасна етнополітична ситуація в Криму: характерні риси й перспективи розвитку / С.О. Штепа // Вісник Київського національного університету імені Тараса Шевченка. Філософія. Політологія. – 2003. – №56-57. – С.73.

¹⁹⁶⁴ Дорогунцов С., Зінич В. Основні напрями вирішення соціально-економічних проблем депортованих національних меншин / С. Дорогунцов, В. Зінич // Економіка України. – 2003. – №3. – С.69-71.

¹⁹⁶⁵ Никифоров А.Р. Крымская автономия: школа региональной политики для Украины / А.Р. Никифоров // Труды Крымской академии наук. – Симферополь: Таврия, 2004. – С.166.

Відзначимо, що у результаті виборів 2002 р. національний склад Верховної Ради автономії складала: росіяни – 42, українці – 35, кримські татари – 8, євреї – 4, гагаузи – 2, абхази, вірмени, греки, чехи – по 1. Депутатами місцевих рад в АРК було обрано 6614 осіб, у тому числі 992 представники кримськотатарської національності (15%)¹⁹⁶⁶.

З метою підтримки репатріантів було розроблено й ухвалено на засіданні Урядової комісії в справах депортованих за національною ознакою, а постановою Кабінету Міністрів України (№618 від 16 травня 2002 р.) було затверджено “Програму розселення та облаштування депортованих кримських татар та осіб інших національностей, які повернулися в Автономну Республіку Крим на постійне проживання на період до 2005 року”.

У програмі було визначено основні заходи і напрями забезпечення соціальною та інженерно-транспортною інфраструктурою, необхідною для поліпшення розселення та облаштування депортованих громадян кримськотатарської національності. Пріоритетним в галузі розселення мало стати максимально можливе завершення формування структури існуючої поселенської мережі з компактним проживанням репатріантів, невідкладне облаштування мікрорайонів комплексом житлово-комунальної та соціально-культурної інфраструктури¹⁹⁶⁷.

У січні 2003 р. Конституційний суд України у відповідь на звернення 50 народних депутатів України остаточно підтвердив повноваження Криму, визнав адміністративно-територіальну цілісність республіки, її економічні права на збирання податків і зборів на території автономії, а також право мати власні символи: герб, прапор і гімн. Разом з тим Конституційний суд України розцінив як некоректне використання в Конституції автономії словосполучення “столиця Автономної Республіки Крим” стосовно Сімферополя. Конституційний суд

---

¹⁹⁶⁶ Ларченко М. Ігнорування інтересів кримськотатарського народу було б нераціональною стратегією держави / М. Ларченко // Віче. – 2003. – №9. – С.75.

¹⁹⁶⁷ Дорогунцов С., Зінич В. Основні напрями вирішення соціально-економічних проблем депортованих національних меншин / С. Дорогунцов, В. Зінич // Економіка України. – 2003. – №3. – С.73.

підкреслив, що згідно із законодавством України Сімферополь за статусом є адміністративним центром адміністративно-територіальної автономії¹⁹⁶⁸.

Однак, незважаючи на стабілізацію суспільно-політичної ситуації в автономії, російські радикали не згорнули свою діяльність. У відповідь на ініціативи Президента України щодо конституційної реформи в 2003 р. “Конгрес руських общин Криму” розпочав формування в Криму за зразком курултаю і Меджлісу місцевих органів національного самоврядування – “Російських Дум”. Для того, щоб росіяни отримали вплив і стали вирішальним фактором у житті Криму та за його межами, Конгрес планував створення таких органів через скликання зборів виборців і проведення російського національного з’їзду¹⁹⁶⁹.

Діяльність радикального крила російської общини регіону підживлювала-ся також не цілком доброзичливими щодо України ініціативами влади Російської Федерації. У 2003 р. В.Путін підписав закон про внесення змін і доповнень до федерального закону “Про громадянство Російської Федерації”, який спрощував порядок набуття громадянства окремим категоріям осіб (для отримання громадянства достатньо було в минулому закінчити російський навчальний заклад чи бути ветераном Великої Вітчизняної війни чи трудового фронту). Можливою метою спрощеного набуття російського громадянства могло стати перенесення впливу Росії на сусідні держави зі сфери психологічної в цивільно-правову.

Під цю категорію в Криму підпадала приблизно половина населення. Проте, коментуючи цю подію, прем’єр-міністр Криму С.Куніцин зазначив, що вирівнювання соціально-економічного становища в Росії й Україні і спокійніша внутрішньополітична ситуація мінімізували загрози від цього російського закону¹⁹⁷⁰.

---

¹⁹⁶⁸ Семена Н. Конституция Крыма конституционна. Почти... / Н. Семена // Зеркало недели. – К., 2003. – 1 февраля. – С.3.

¹⁹⁶⁹ Притула В. Російські чиновники заробляють на співвітчизниках Криму / В. Притула // Політика і культура. – 2003. – 26 квітня-7 травня. – С.31.

¹⁹⁷⁰ Гражданская интервенция // Віче. – 2004. – №1. – С.56-57.

Політичною провокацією зі сторони Російської Федерації і замахом на територіальну цілісність України стало будівництво в Керченській протоці російськими будівельниками в жовтні 2003 р. дамби в напрямку українського острова Тузла. Ця конфронтаційна діяльність відбувалась на фоні того, що належність о. Тузли Україні підтверджували і документи, і географічні атласи, які мало у розпорядженні українське МЗС¹⁹⁷¹.

14 жовтня 2003 р. Верховна Рада України ухвалила заяву з приводу подій у Керченській протоці, в якій закликала Федеральні збори Російської Федерації втрутитися в ситуацію з будівництвом гідротехнічної споруди в напрямку українського острова Тузла, що було розпочате без попередження та узгодження з відповідними державними органами України.

20 жовтня 2003 р. голова Ради Федерації Російської Федерації С.Миронов заявив, що дамба “є суто гідротехнічною спорудою”, а МЗС РФ звернулося з вимогою надати “копії документів, включаючи картографічні, на основі яких українська сторона робить припущення про приналежність їй коси (острова) Тузла”. Українське МЗС у відповідь надіслало ноту протесту¹⁹⁷².

Проте 21 жовтня 2003 р. глава адміністрації Президента РФ О.Волошин заявив, що “Росія ніколи не залишить Україні Керченську протоку. Досить того, що Крим сьогодні український, і ми ледве заспокоїли людей з цього приводу... Якщо треба, ми зробимо все можливе й неможливе, щоб відстояти свою позицію. Якщо треба, ми кинемо туди бомбу!”¹⁹⁷³.

23 жовтня 2003 р. парламент ухвалив Постанову “Про усунення загрози територіальній цілісності України, що виникла внаслідок будівництва Російською Федерацією дамби в Керченській протоці”. Верховна Рада визнала дії Росії в Керченській протоці як “недружній акт” та закликала Президента України “застосувати всі наявні засоби для захисту територіальної цілісності й суверенітету держави, недоторканості українських кордонів”. Цього ж дня

---

¹⁹⁷¹ Подолинний В. Острів невеликий, але наш! / В. Подолинний // Експрес. – Львів, 2003. – 23-30 жовтня. – С.4.

¹⁹⁷² Лавренюк С. Віхи українського парламентаризму – в цифрах і фактах / С. Лавренюк // Голос України. – 2007. – 4 квітня. – С.10.

¹⁹⁷³ Лавренюк С. Віхи українського парламентаризму – в цифрах і фактах / С. Лавренюк // Голос України. – 2007. – 4 квітня. – С.10.

Л.Кучма відвідав о. Тузла та мав телефонну розмову з Президентом Російської Федерації В.Путіним, який запевнив, що “о 13-ій годині на дамбі нікого не буде”. Тим часом українські прикордонники встановили на лінії українсько-російського кордону понтонний прикордонний пост¹⁹⁷⁴.

Пізніше, під час переговорів з українською делегацією російський прем'єр-міністр М.Касьянов зазначив, що дамба на Тузлі почала зводитися без відома федерального керівництва з ініціативи краснодарської влади¹⁹⁷⁵. Але є сумніви, що місцева російська влада могла зважитися на таке рішення щодо прикордонної території зі спірним статусом. Політичні оглядачі визнавали, що проблема Тузли стала наслідком переживань Росією втрати Криму¹⁹⁷⁶.

23 березня 2004 р. суспільно-політична ситуація в Криму загострилася внаслідок нападу скінхедів в Сімферополі на кримського татарина. Цей випадок став детонатором для кримських татар, які влаштували побиття відвідувачів бару “Cotton club”, де збиралися неформали. Кримські татари звинуватили органи правопорядку в бездіяльності за аналогічні погроми татар скінхедами в селищах Молодіжне та Партизани. 25 березня 600 осіб, перекривши рух транспорту на головній вулиці міста навпроти міліцейського главку, вимагали “Геть скінхедів”. На думку ж тогочасного глави уряду автономії С.Куніцина, ці події були “кимось ретельно сплановані й організовані. І цей хтось перебуває за межами України і Криму...”¹⁹⁷⁷.

Отже, з початком Президентства Л.Кучми в 1994 р. суспільно-політична ситуація в Криму стабілізувалася. Регіональні еліти внаслідок внутрішніх чвар і корумпованості втратили підтримку населення півострова і потрапили під вплив центральної української влади. Невирішеність більшості кримськотатарських проблем компенсувалася веденням діалогу української влади з лідерами Меджлісу і посиленою фінансово-економічною допомогою

---

¹⁹⁷⁴ Лавренюк С. Віхи українського парламентаризму – в цифрах і фактах / С. Лавренюк // Голос України. – 2007. – 4 квітня. – С.11.

¹⁹⁷⁵ Джалагонія В. Театр политического абсурда на Тузле / В. Джалагонія // Эхо планеты. – 2003. – 31 октябрю – 6 ноябрю. – С.15.

¹⁹⁷⁶ Джалагонія В. Театр политического абсурда на Тузле / В. Джалагонія // Эхо планеты. – 2003. – 31 октябрю – 6 ноябрю. – С.14.

¹⁹⁷⁷ Стус В. Кримський сценарій надзвичайного стану / В. Стус // Демократична Україна. – 2004. – 30 березня. – С.8.

кримським татарам. Натомість Російська Федерація через внутрішньополітичні проблеми і складну соціально-економічну ситуацію відмовилася від відвертої підтримки проросійських сил в автономії. Залагодженню проблемних ситуацій у Криму сприяли угоди по розподілу Чорноморського флоту в 1997 р. і поступове розмежування повноважень між автономією і Києвом. Однак конфлікт навколо острова Тузла в 2003 р. яскраво засвідчив, що Росія зберігає геополітичний інтерес стосовно до Криму і півострів залишається потенційно нестабільним регіоном.

4.1.4. Крим під час Помаранчевої революції та зростання децентралістських тенденцій на півострові (2004 – 2008 рр.)

Суспільно-політична ситуація на півострові загострилася з початком президентських виборів 2004 р. Через ЗМІ тиражувалися ідеї, що В.Ющенко віддасть Крим татарам, розмістить у Криму бази НАТО і заборонить російську мову в автономії. На нього повісили ярлики “ворога”, “антисеміта”, “бандерівця” – це було легко зробити в умовах інформаційної блокади¹⁹⁷⁸.

Однак те, що Крим під час Помаранчевої революції підтримав сіверськодонецьких сепаратистів, але не збурився масовими акціями підтримки ідеї відокремлення від України чи входження в південно-східну федеративну республіку, свідчило про те, що в автономії процеси регулювалися з Києва і зовсім не відповідали ні настроям населення, ні надіям політичної і бізнесової еліти півострова¹⁹⁷⁹.

Натомість уже 24 листопада 2004 р. представники помаранчевих сил Криму провели двотисячний мітинг на центральній площі ім. Леніна в Сімферополі на захист демократії й на підтримку В.Ющенка. Одночасно на цій же площі прихильники В.Януковича почали встановлювати намети під російськими прапорами. Вони заявили, що представляють Російську громаду Криму і Кримський козацький союз. За інформацією керівника Кримського штабу

---

¹⁹⁷⁸ Пасичный А. А крымский воз и ныне там / А. Пасичный // Голос Крыма. – Симферополь, 2005. – 4 марта. – С.3.

¹⁹⁷⁹ Самар В. “Из поганых болот чьи-то тени встают...” / В. Самар // Зеркало недели. – К., 2004. – 11 декабря. – С.5.

В.Ющенко В.Пробий-Голови мітинги на підтримку прем'єр-міністра збиралися під тиском усних наказів керівництва установ і організацій¹⁹⁸⁰.

Депутати Севастопольської міської ради 24 листопада 2004 р. в зверненні до Л.Кучми і Верховної Ради України засудили “незаконні дії команди Ющенка”. Вони вимагали “припинити втручання у внутрішньополітичні процеси на Україні зарубіжних прихильників В.Ющенко, які прагнуть позбавити народ України конституційного права на вибрання президента країни з власної волі”¹⁹⁸¹.

У Севастополі був створений синьо-білий Загальноміський комітет із захисту конституційних прав севастопольців, який звернувся до Президента України. Щоб севастопольці змогли підписати цю резолюцію, в місті почало діяти наметове містечко¹⁹⁸². А депутати від фракції “Русский блок” навіть обіцяли в разі потреби військову підтримку з боку Росії¹⁹⁸³.

Голова Севастопольської держадміністрації Л.Жунько вважав винуватцем реальної загрози цілісності держави і передумов до розв'язання в Україні громадянської війни помаранчеву опозицію¹⁹⁸⁴.

“З адміністрації Президента в Крим йшли дзвінки з рекомендаціями з'явитися на нього (С.А. – Сіверськодонецький з'їзд), – відзначав заступник голови парламенту АРК І.Умеров. – Наше керівництво туди не поїхало, в Сіверськодонецьк відправився тільки член президії Верховної Ради АРК В.Кличников. Це представництво авторитетним назвати не можна”¹⁹⁸⁵.

Напередодні Сіверськодонецького з'їзду в Сімферополі відбувся Форум депутатів всіх рівнів, на якому голова Верховної Ради АРК застеріг від висування лозунгів, які можуть бути розцінені як сепаратистські, хоча і

---

¹⁹⁸⁰ Полоченко О. “Територія свободи” у Сімферополі переходить з рук в руки...” / О. Полоченко // Кримська світлиця. – Сімферополь, 2004. – 26 листопада. – С.3.

¹⁹⁸¹ Бурцев К. “Севастополь на колени не поставить!” / К. Бурцев // Крымское время. – Симферополь, 2004. – 2 декабря. – С.6.

¹⁹⁸² Адамович С. Крим у суспільно-політичному житті України (2004 р.) / С. Адамович // Визвольний шлях. – 2007. – №1. – С.16.

¹⁹⁸³ Степко Л. “Уж коли зло пресечь, собрать бы книги все, да сжечь...” / Л. Степко // Кримська світлиця. – Сімферополь, 2004. – 3 грудня. – С.3.

¹⁹⁸⁴ Бурцев К. “Севастополь на колени не поставить!” / К. Бурцев // Крымское время. – Симферополь, 2004. – 2 декабря. – С.6.

¹⁹⁸⁵ Грач Л. На Украине происходит контрреволюция по отношению к своему государству, к своему обществу, к своему праву / Л. Грач // Коммунист Крыма. – Симферополь, 2004. – С.1.

визнавав, що ці ідеї мають популярність у Криму. Голова кримського уряду С.Куніцин неодноразово заявляв в ці дні, що Крим “перехворів сепаратизмом” і не піде за радикалами, хоча і повністю солідаризувався з іншими лідерами Півдня і Сходу в засудженні дій опозиції¹⁹⁸⁶. Відзначимо, що С.Куніцин не брав участі в з’їздах у Сіверськодоонецьку і Харкові¹⁹⁸⁷.

З осудом спроб розколоти країну виступив також Голова Верховної Ради АРК Б.Дейч. Зокрема, крилатою стала його фраза: “На скільки клаптиків має розірватися моє старе єврейське серце, якщо розколеться країна”¹⁹⁸⁸. Політик на сторінках “Голосу України”, виражаючи позицію жителів півострова, зазначив, що кримчани особливо гостро переживають суспільно-політичну кризу, оскільки винесли “уроки толерантності, взаєморозуміння і політичної культури... з пережитого досвіду початку 90-х років минулого століття”. Для подолання кризи він запропонував “діяти з позицій законності – це той стрижень, навколо якого можуть і повинні єднатися регіони заради досягнення головної мети на сьогоднішній момент – недопущення розколу”¹⁹⁸⁹.

Б.Дейч також вважав за можливе запропонувати представникам всіх областей країни розглянути прийняття меморандуму “Про міжрегіональне співробітництво задля забезпечення громадянського миру та державної єдності України”. Задля цього він готовий був виступити організатором зборів регіонів в Ялті в Лівадійському палаці¹⁹⁹⁰.

Неможливість масових проросійських виступів у Криму визнавали російські ЗМІ. Так, журналісти “Литературной газеты” вважали, що нібито найбільш потаємними думками кримчан є: “А можливо, Росія нас все-таки забере назад?”, але реалізації цих мрій, на думку росіян, заважав низький рівень професіоналізму місцевих вождів і пасивна політика Росії¹⁹⁹¹.

Натомість лідер кримських комуністів Л.Грач у виступі 28 листопада 2004 р. на російському телеканалі розцінив помаранчеві події в Україні як

¹⁹⁸⁶ Мальгин А.В. Украина: Соборность и регионализм / А.В. Мальгин. – Симферополь: Сонат, 2005. – С.192.

¹⁹⁸⁷ Молодь України. – К., 2005. – 14 січня. – С.1.

¹⁹⁸⁸ Дейч Б. Крим проти розколу країни / Б.Дейч // Голос України. – 2004. – 10 грудня. – С.3.

¹⁹⁸⁹ Дейч Б. Крим проти розколу країни / Б.Дейч // Голос України. – 2004. – 10 грудня. – С.3.

¹⁹⁹⁰ Дейч Б. Крим проти розколу країни / Б.Дейч // Голос України. – 2004. – 10 грудня. – С.3.

¹⁹⁹¹ Переяславская Р. Свои и “наши” / Р. Переяславская // Литературная газета. – М., 2004. – 7 декабря. – С.2.

контрреволюцію по відношенню до своєї держави, суспільства і права. Він вважав, що саме опозиція провокує розпад країни, а керує нею “не просто зовнішній фактор, а західники. Це продовження всього того руйнування Радянського Союзу...”. Більше того, для збереження “нас, слов’ян, нас православних” політик закликав до зовнішнього втручання керівництва Росії, Білорусі, Казахстану і Китаю¹⁹⁹².

Ініційовані владою після Сіверськодонецька збори депутатів рад всіх рівнів у Сімферополі відбувалися бурхливо, майже кожен другий виступаючий вимагав якщо не референдуму про самостійність Криму, то федералізації України як мінімум. Але в резолюцію форуму жодна з цих пропозицій не увійшла, а до рішень з’їзду в Сіверськодонецьку “віднесли з розумінням”. Позачергова сесія Верховної Ради автономії також була насичена емоціями, але заява, в якій парламент визнав легітимним призупинене Верховним судом рішення ЦВК про перемогу на виборах В.Януковича, так і не була надрукована в парламентській газеті¹⁹⁹³.

У той же час на головній площі кримської столиці проходили мітинги на підтримку В.Януковича і здійснювався збір підписів за відокремлення автономії від України і приєднання до Росії¹⁹⁹⁴. Депутати кримських райрад писали гнівні листи Дж.Бушу, лідер комуністів Л.Грач для подолання кризи закликав скликати нову Переяславську раду, а його соратник Л.Безазієв пропонував повернути Криму інститут президентства і увійти в єдиний економічний простір на правах незалежної держави¹⁹⁹⁵.

29 листопада 2004 р. в Севастополі на площі Нахімова відбувся 20-тисячний мітинг севастопольців. Перед ним виступали депутати міської і районної рад, які брали участь у з’їзді в Сіверськодонецьку. Учасники мітингу одноголосно підтримали рішення з’їзду, плановані заходи для виходу з

---

¹⁹⁹² Грач Л. На Украине происходит контрреволюция по отношению к своему государству, к своему обществу, к своему праву / Л. Грач // Коммунист Крыма. – Симферополь, 2004. – С.1.

¹⁹⁹³ Самар В. “Из поганых болот чьи-то тени встают...” / В. Самар // Зеркало недели. – К., 2004. – 11 декабря. – С.5.

¹⁹⁹⁴ Касьяненко Н. С Януковичем... в Россию / Н. Касьяненко // День. – К., 2004. – 7 декабря. – С.2.

¹⁹⁹⁵ Самар В. “Из поганых болот чьи-то тени встают...” / В. Самар // Зеркало недели. – К., 2004. – 11 декабря. – С.5.

кризової ситуації держави¹⁹⁹⁶. Але через пов'язаність бізнес-інтересів місцевої еліти з Україною, абсолютну перевагу в складі міськради Севастополя представників бізнесу над маргінальними політиками проросійського спрямування ситуація в місті в ході сепаратистських рухів не була вкрай дестабілізована¹⁹⁹⁷.

30 листопада 2004 р. навздогін Сіверськодоонецькому з'їзду знову було скликано пленарне засідання Верховної Ради Криму. На ньому Б.Дейч, імовірно, під тиском радикалів відзначив: “Крим відправив на з'їзд в Луганську область свою делегацію. Ми підтримуємо рішення з'їзду”. На засіданні звучали більш радикальні виступи. Так, Л.Безазієв закликав “піти на референдум і оголосити про самостійність”¹⁹⁹⁸.

Проте, як відзначали оглядачі, для більшості депутатів тема обговорення не настільки цікавила, як, наприклад, перерозподіл кримської власності. У результаті в готовий завчасно проект рішень внесли пункт про те, що Крим підтримує В.Януковича, і вирішили делегувати 2 своїх представників у створений на Луганщині Міжрегіональний союз органів місцевого самоврядування країни¹⁹⁹⁹.

Утриматися від цього рішення закликали депутатів заступник голови Верховної Ради АРК І.Умаров, начальник кримського відділення Нацбанку України А.Бурдюгов. Не проголосував за заяву й перший спікер кримської автономії старійшина Верховної Ради АРК М.Багров. На його переконання, “найстрашніше, що ми дійсно сьогодні починаємо вголос говорити й називати страшне слово “розкол країни”, не дай, Бог, це відбудеться, нам історія цього ніколи не пробачить”²⁰⁰⁰.

Стримані дії кримських політиків зумовлювалися можливістю повернення широких економічних повноважень автономії в процесі подальшого

---

¹⁹⁹⁶ Крымская правда. – Симферополь, 2004. – 1 декабря. – С.1.

¹⁹⁹⁷ Шульга Д. Непрístupний Севастополь / Д. Шульга // Політика і час. – 2005. – №2. – С.24.

¹⁹⁹⁸ Астахова Н. Мы не отколемся. Не бойтесь. И не расколемся. Не надейтесь / Н. Астахова // Крымская правда. – Симферополь, 2004. – 1 декабря. – С.1.

¹⁹⁹⁹ Астахова Н. Мы не отколемся. Не бойтесь. И не расколемся. Не надейтесь / Н. Астахова // Крымская правда. – Симферополь, 2004. – 1 декабря. – С.1.

²⁰⁰⁰ Голос України. – К., 2004. – 2 грудня. – С.3.

приведення Конституції АРК у відповідність до прийнятої політреформи, кримськотатарського фактору, бажання власників курортних об'єктів і власників дач і котеджів зберегти стабільність на півострові.

13 грудня 2004 р. Н.Бекіров оприлюднив у Сімферополі низку документів, які свідчили, що кримський уряд за кілька днів до першого туру виборів дав дозвіл на передачу комерційним структурам понад 350 гектарів дорогої південнокримської землі, яка перед цим входила до складу Ялтинського гірсько-лісового природного заповідника. Прихильники В.Ющенко заявляли, що саме такі оборудки кримського уряду із землею примушували посадовців протидіяти приходу до влади лідера опозиції²⁰⁰¹.

Незважаючи на “біло-голубу” спрямованість регіональної влади, голова Верховної Ради Криму Б.Дейч звернувся до прокурора АРК В.Гальцова з проханням розслідувати факт збору в Сімферополі підписів за приєднання Криму до Росії²⁰⁰².

Одночасно мітингові пристрасті в Сімферополі супроводжувалися протистоянням і конфліктами. 14 грудня 2004 р. після завершення мітингу група прихильників В.Януковича спробувала підпалити три помаранчеві палатки, потім дві з них перевернули і розірвали. Газети, які зберігалися в палатках, були спалені. Така сама ситуація була з агітаційною палаткою В.Ющенко в Керчі, де навіть до жінок застосовували силу²⁰⁰³.

Агресивну зустріч влаштували прихильники В.Януковича 18-19 грудня 2004 р. автомобільному пробігу “Поїзд дружби”, який відбувався під лозунгами “Пора об'єднатися”. Зокрема, вони перекрили на 4 години трасу Херсон-Сімферополь у районі м. Армянська. Як повідомляв один з учасників автопробігу журналіст телеканалу “1+1” В.Кіпіані, на дорозі їх зустріла агресивна юрба біля 300 осіб п'яних підлітків, кримських козаків і старших людей з російськими і біло-голубими прапорами.

---

²⁰⁰¹ Притула В. Земля в Криму – це вже політика... / В. Притула // Кримська світлиця. – Сімферополь, 2004. – 17 грудня. – С.2.

²⁰⁰² Кримська світлиця. – Сімферополь, 2004. – 3 грудня. – С.2.

²⁰⁰³ Когда эмоции берут верх // Республика Крым. – Симферополь, 2004. – 17 декабря. – С.2.; Хоменко В. Б'ють і палять... / В. Хоменко // Кримська світлиця. – Сімферополь, 2004. – 17 грудня. – С.4.

Пікетники викрикували нецензурну лайку, ламали автомашини, провокували бійки, виривали камери і фотоапарати в журналістів. У Севастополі, де очікували на приїзд автопробігу, в дев'яти автомобілів з помаранчевою символікою було вибито скло, а працівники Державтоінспекції не втручалися в хід подій²⁰⁰⁴.

Позиція середньостатистичного “біло-голубого” демонстранта в Криму була озвучена в російській “Газеті”: “По-перше, Ющенко віддасть Крим татарам. По-друге, вижене Чорноморський флот. По-третє, пустить сюди НАТО. І буде тут вам турецький форпост”²⁰⁰⁵.

Однак з Криму відправлялися вантажівки з продуктами для Майдану. Так, тільки в Саках фінансову підтримку революції надавали 29 комерційних підприємств і 34 приватні підприємці²⁰⁰⁶. Ряд кримських учених виступили зі зверненням, у якому закликали активно підтримати “законно вибраного президента В.Ющенка”²⁰⁰⁷. Один з приватних телеканалів подавав об’єктивну, виважену інформацію, що також стало новим явищем для Криму²⁰⁰⁸.

Представники кримськотатарських організацій висловилися на підтримку територіальної цілісності, суверенітету України, її юрисдикції над Кримом. Але, як зауважував Н.Бекіров, кримськотатарські політики вимагали наповнення новим змістом відносин з українською демократією і перегляду статусу кримських татар на півострові²⁰⁰⁹.

Перший тур президентських виборів 2004 р. засвідчив, що якщо на парламентських виборах 2002 р. серед тих, хто підтримав в автономії “Нашу Україну”, кримські татари становили дві третини виборців, то В.Ющенка в першому турі – менше однієї третини. Такий низький результат підтримки став

---

²⁰⁰⁴ Автомобильные войны. В Крыму автопробег “Поезд дружбы” встретили камнями и матом // Полуостров. – Симферополь, 2004. – 23-30 декабря. – С.1, 3.

²⁰⁰⁵ Кондратьева М. Не так! Почему в Крыму любят Януковича и не любят Ющенко / М. Кондратьева // Полуостров. – Симферополь, 2004. – 31 декабря. – С.4.

²⁰⁰⁶ Самар В. “Из поганых болот чьи-то тени встают...” / В. Самар // Зеркало недели. – К., 2004. – 11 декабря. – С.5.

²⁰⁰⁷ Обращение крымских ученых к крымчанам // Крымська світлиця. – Симферополь, 2004. – 3 грудня. – С.13.

²⁰⁰⁸ Савченко С. “Плач не дав свободы ще нікому, а хто борець – той здобуває світ!” / С. Савченко // Крымська світлиця. – Симферополь, 2004. – 3 грудня. – С.4.

²⁰⁰⁹ Бекіров Н. Крымскотатарский народ твердо поддерживает территориальную целостность, суверенитет Украины / Н. Бекіров // День. – К., 2004. – 8 декабря. – С.4.

наслідком недовіри кримських татар до курултаю і Меджлісу, які традиційно співпрацювали з націонал-демократами. З іншого боку, за півроку до виборів масштабні темпи партійного будівництва в Криму розвинула Партія Мусульман України, яка закликала одновірців віддати голоси В.Януковичу. Крім того, в Криму з'явилася нелегальна в багатьох країнах партія Хізб-ут-Тахрір, яка почала проповідувати ідею побудови всесвітнього халіфату²⁰¹⁰. Однак падіння частки кримських татар в електораті В.Ющенка засвідчило зростання впливовості націонал-демократичних ідей у середовищі слов'янського населення півострова.

Широкої політичної активності революція в кримчан не викликала. Так, серед тижня чисельність людей біля агітпалаток обидвох сторін не сягала більше 10-20 осіб. Після початку революції “Русский блок” і “Русская община Крыма” майже тиждень проводила в Сімферополі мітинги під кримськими і російськими прапорами і транспарантами “За Батьківщину! За Путіна! За Руський блок”²⁰¹¹.

У свою чергу напружена політична ситуація відобразилася на економіці півострова, зросли ціни на продукти першої необхідності, і зрівнялися з цінами в курортний сезон²⁰¹².

У підсумку за результатами повторного голосування виборів Президента України в АРК 26 грудня 2004 р. 942310 (81,1%) виборців віддали свої голоси за В.Януковича, а В.Ющенка підтримали 178986 (15,4%) виборців²⁰¹³.

Тільки 28 грудня 2004 р. прихильники В.Ющенка, а 29 грудня 2004 р. кримські козаки згорнули свої наметові містечка з центральної площі Сімферополя²⁰¹⁴.

Проте уже 20 січня 2005 р. Кримська організація партії “Русский блок”, “Русская община Крыма”, Союз радянських офіцерів Криму, об'єднання

---

²⁰¹⁰ Самар В. Татарське весілля / В. Самар // Дзеркало тижня. – 2004. – 13 листопада. – С.6.

²⁰¹¹ Гусакова Е. Бутафорський майдан імени Леніна / Е. Гусакова // Республіка Крим. – Сімферополь, 2004. – 17 грудня. – С.5.

²⁰¹² Южная столица. Газета Сімферопольського міського ради депутатів. – Сімферополь, 2004. – 17 грудня. – С.1.

²⁰¹³ Крымская правда. – Сімферополь, 2004. – 28 грудня. – С.1.

²⁰¹⁴ Центральна площа Сімферополя звільнилась від казаків // Півострів. – Сімферополь, 2004. – 31 грудня. – С.3.

“Нащадки Богдана Хмельницького” організували в Сімферополі мітинг, присвячений річниці референдуму про відновлення кримської автономії. Учасники акції тримали плакати з лозунгами: “Республіка Крим – складова частина Федеративної республіки Україна!”; “Геть націоналістів”; “Крим – Федеративна Україна – Да! Україна – колонія Америки – ні!”²⁰¹⁵. 23 січня 2005 р. в Криму відбулися марші протесту проти інавгурації В.Ющенка. Учасники маршів заявили, що принциповим є саме втілення програмних вимог про федералізацію і двомовність в Україні, а не підтримка конкретних фігур як самоціль²⁰¹⁶. Такі гасла стали наслідком того, що організацією акцій протесту зайнялася проросійська “Русская община Крыма”.

Крім того, частина депутатів автономії залишалася налаштована на зближення з Росією, державний статус російської мови, подвійне громадянство, проти програми Президента України В.Ющенка²⁰¹⁷.

У результаті виборів, як писав Б.Дейч, на місцях “з’явилася піна, в особі тих діячів, для яких кардинальні зрушення в суспільстві – лише привід за допомогою вуличної демократії реалізувати свої кар’єрні апетити, котрі в спокійній демократичній обстановці ніколи й ні в кого не знайшли б розуміння”²⁰¹⁸. Нова помаранчева влада порушувала законодавчу форму призначення та узгодження окремих керівників, під час ротації кадрів велася запекла політична боротьба. Зокрема, на сторону помаранчевих в кримському парламенті перейшов мер м. Керчі О.Осадчий, з яким пов’язували організацію масових порушень під час виборів і тиск на прихильників В.Ющенка. До того ж м. Керч стала рекордсменом підтримки В.Януковича в Криму²⁰¹⁹.

У квітні 2005 р. В.Ющенко домігся відставки з посади прем’єр-міністра автономії С.Куніцина і затвердження в кримському парламенті новим главою уряду А.Матвієнка майже конституційною більшістю в 61 голос²⁰²⁰. Однак

---

²⁰¹⁵ Русская правда. – К., 2005. – январь. – №4. – С.4.

²⁰¹⁶ Фролов К. Право на защиту / К. Фролов // Литературная газета. – М., 2005. – 2-8 февраля. – С.3.

²⁰¹⁷ Касьяненко М. Кримський парламент “вийшов” на мітинг... / М. Касьяненко // День. – 2005. – 18 лютого. – С.22.

²⁰¹⁸ Дейч Б. Кожний має знати розмір свого капелюха / Б.Дейч // Дзеркало тижня. – К., 2005. – 9 квітня. – С.5.

²⁰¹⁹ Самар В. Чьи вы, хлопцы, будете? / В. Самар // Зеркало недели. – К., 2004. – 25 декабря. – С.5.

²⁰²⁰ Самар В. Не ждали / В. Самар // Зеркало недели. – К., 2005. – 23 апреля. – С.2.

зміна влади на півострові не призвела до суттєвого покращення соціально-економічної і політичної ситуації на півострові.

Одразу після перемоги на президентських виборах 2004 р. В.Ющенко кримські татари висловили претензії щодо покращення свого становища на півострові. Так, М.Джемільов відстоював урівняння статусу кримськотатарської мови з російською та українською, відновлення історичної топоніміки і введення механізмів для адекватного представництва кримських татар в урядових структурах автономії²⁰²¹.

Меджліс кримськотатарського народу попереджав, що за умови ігнорування органами державної влади України й органами місцевого самоуправління АРК законних прав кримських татар на землю, він підтримає ініціативу захоплення безземельними кримськими татарами вільних земель чи земель, виділених на умовах оренди чи власності підприємницькими структурами.

Меджліс мав також амбіційні кадрові претензії – посади голів райдержадміністрацій в чотирьох районах і перших замів – ще в шести. Своїх представників Меджліс бачив на посадах перших заступників кримських управлінь МВС, Мін'юсту, СБУ і прокуратури автономії, а також в центральних органах влади²⁰²².

Натомість В.Ющенко в травні 2005 р. запропонував лідерам Меджлісу переглянути Декларацію про національний суверенітет кримськотатарського народу 1991 р. На його погляд, цей документ не відповідав Конституції і викликав занепокоєння в інших общин Криму²⁰²³.

Кримськотатарська молодіжна організація “Девлет” одразу заявила, що вимога Президента образлива для кримських татар, котрі тричі позбавлялися своєї державності. М.Джемільов в інтерв'ю газеті “Дзеркало тижня” 21 травня 2005 р. погодився лише на певні коментарі до декларації, щоб пояснити, що “ми не прагнемо до створення незалежної держави. Але відмовитися від чогось,

---

²⁰²¹ Джемилев М. В других местах реки крови лились покуда меньшим причинам.../ М. Джемилев // Полуостров. – Симферополь, 2005. – 4-10 марта. – С.10.

²⁰²² Самар В. Хошь кельдиньиз! / В. Самар // Зеркало недели. – К., 2005. – 5 марта. – С.3.

²⁰²³ Джемилев М. Нам потрібно було б висловити подяку, бо ми зробили все можливе, щоб нейтралізувати сепаратизм у Криму / М. Джемилев // Дзеркало тижня. – К., 2005. – 21-27 травня. – С.2.

записаного там, ми не можемо”. Політик зазначив, що кримські татари не відмовляються від відновлення національної автономії, що була злочинно ліквідована в результаті сталінської депортації. Крім того, М.Джемільов виступав за прийняття законів “Про реабілітацію осіб, депортованих за національною ознакою” та “Про статус кримськотатарського народу”.

Проте політик заперечував сепаратистський зміст Декларації і мотивував необхідність її прийняття в 1991 р. потребою зупинити сепаратистські рухи шовіністичних сил півострова. Він зазначав, що вимоги кримських татар не йдуть далі надання кримськотатарській мові статусу офіційної і розробки механізму забезпечення представництва кримських татар у структурах представницької, виконавчої та судової влади²⁰²⁴.

Натомість кримські татари підтримали прийняту Президентом стратегію на проведення тотальної ревізії законності розподілу земельних ділянок у Криму²⁰²⁵.

Крім кримськотатарської проблеми, на півострові залишалося багато невирішених питань щодо статусу Чорноморського флоту Росії. Після Помаранчевої революції новий міністр закордонних справ України Б.Тарасюк заявив, що порушення російською стороною домовленостей по Чорноморському флоту “мають системний характер”. Міністр згадав про несанкціоноване використання сотень гектарів території Севастополя, здачу в суборенду приміщень Чорноморського флоту, роботу прокуратури і судів сусідньої держави, використання навігаційного обладнання та радіочастот України²⁰²⁶.

Заступник керівника прес-служби МЗС України Д.Свистков у квітні 2005 р. навіть заявив, що Україна допускає можливість дострокового виведення Чорноморського флоту із Криму, але за ініціативою російської сторони.

---

²⁰²⁴ Джемільов М. Нам потрібно було б висловити подяку, бо ми зробили все можливе, щоб нейтралізувати сепаратизм у Криму / М. Джемільов // Дзеркало тижня. – К., 2005. – 21-27 травня. – С.2.

²⁰²⁵ Джемільов М. Нам потрібно було б висловити подяку, бо ми зробили все можливе, щоб нейтралізувати сепаратизм у Криму / М. Джемільов // Дзеркало тижня. – К., 2005. – 21-27 травня. – С.2.

²⁰²⁶ Тарасюк Б. От нас ожидают реальных действий / Б.Тарасюк // Зеркало недели. – К., 2005. – 23 апреля. – С.3.

Дипломат заявив, що про “базування ЧФ Російської Федерації в Криму після 2017 р... мова не йде”²⁰²⁷.

Складним залишалося на півострові становище української мови і культури. На території Республіки Крим у вересні 2005 р. діяло 555 шкіл з російською мовою навчання. У всіх них в обов’язковому порядку вивчалася українська мова. У 221 школах були відкриті і функціонували класи з українською мовою навчання, у 68 – класи з кримськотатарською мовою навчання. На півострові діяло 15 шкіл з кримськотатарською мовою навчання, 6 шкіл з українською мовою навчання²⁰²⁸.

Навчання в Севастополі українською та російською мовами проводилося лише в одній школі та двох гімназіях (із 76 загальноосвітніх навчальних закладів всіх типів та форм власності), де в 2004-2005 рр. українською мовою навчалася 779 учнів (2% від загальної кількості учнів)²⁰²⁹.

У м. Севастополі на 370 тис. населення в 2006 р. працювало 10 філій вузів Російської Федерації, за сприяння мера м. Москви Ю.Лужкова збудовано елітну російську гімназію, організовано ремонт Будинку офіцерів флоту, де працювали десятки гуртків для місцевих мешканців і виховувалися потрібні геополітичні настрої. У місті видавалися і безплатно поширювалися 10 агресивних антиукраїнських газет – “Российская община Севастополя”, “Русский Севастополь+”, “Русский выбор”, “Русский блок”, “Севастопольская правда”, “Колесо”, “Последний бастион”, “Территория М”, “Черноморец”, “Русичи”, що виходили в друкарні Чорноморського флоту Російської Федерації. Їхні публікації розпалювали міжнаціональну ворожнечу, прищеплювали почуття зневаги до України, висували до неї територіальні претензії, відкрито закликали до третьої оборони Севастополя²⁰³⁰.

Населення міста, насамперед молодь, виховується винятково на російській історії та російському патріотизмі, на традиціях російської

---

²⁰²⁷ Солодкий С. Проблеми по-флотськи / С.Солодкий // День. – К., 2005. – 21 квітня. – С.3.

²⁰²⁸ Очередной “неуд” // Крымская правда. – Симферополь, 2005. – 23 сентября. – С.2.

²⁰²⁹ Шульга Д. Непрístupний Севастополь / Д. Шульга // Політика і час. – 2005. – №2. – С.27.

²⁰³⁰ Лосев І. Київ-Севастополь чи Москва-Севастополь / І. Лосев // Шлях перемоги. – К., 2006. – 5 липня. – С.11; Кириченко І. “Остов” Крим та його “вісь” / І. Кириченко // Дзеркало тижня. – К., 2008. – 12 квітня. – С.21.

державності. Величезну роль у цьому процесі відіграє діяльність російського Чорноморського флоту, що здійснює функції, які далеко виходять за межі обов'язків військової структури²⁰³¹.

Так, Чорноморський флот Росії незрідка втручається в діяльність шкіл і вишів Севастополя і Криму, нав'язуючи їм свої навчальні програми, так звані уроки мужності й патріотизму, до Чорноморської філії Московського університету активно вербують українську молодь²⁰³².

У місті також діє “Будинок Москви”, який займається зміцненням зв'язків між командуванням Чорноморського флоту Російської Федерації, органами влади Севастополя і громадськими організаціями. “Будинок Москви” сприяє популяризації російської історії та культури, видає газету “Легендарний Севастополь”, надає спонсорську допомогу для лікування жителів Севастополя в московських клініках. Потребу відкриття такої структури саме в Севастополі чиновник Московської мерії П.Клімов мотивував тим, що в “ньому живуть співвітчизники, базується російський Чорноморський флот”²⁰³³.

Не кращим було становище і на телебаченні. Загалом серед засобів масової інформації АР Крим переважали російськомовні видання, адже сукупний наклад газет українською, кримськотатарською та всіма іншими мовами не перевищував 5% від загального обсягу. Державна телерадіокомпанія “Крим” та комерційні телерадіокомпанії вели основний обсяг передач російською мовою. 51 населений пункт автономії переважно в гірській місцевості не мав ефірного покриття. Тільки в декількох із гірських населених пунктів можна було приймати ледь чутний сигнал загальноукраїнських телеканалів²⁰³⁴.

У телерадіофері поширеними були випадки порушення чинного законодавства. Так, у 2006 р. Національна рада з питань телебачення і радіомовлення повідомила про намір звернутися до Генеральної прокуратури

²⁰³¹ Лосев І. Український Севастополь: минуле, сучасне, майбутнє / І. Лосев // Сучасність. – 2008. – №10. – С.27.

²⁰³² Лосев І. Український Севастополь: минуле, сучасне, майбутнє / І. Лосев // Сучасність. – 2008. – №10. – С.27.

²⁰³³ Староверов Т. Дом Москвы: программы к действию / Т. Староверов // Крымская правда. – Симферополь, 2006. – 29 сентября. – С.1.

²⁰³⁴ Суспільно-політичні процеси в АР Крим: основні тенденції. // Ю.Тищенко, Р.Халілов, М.Капустін.; Український незалежний центр політичних досліджень. – К., 2008. – С.19.

України з проханням припинити ескалацію міжнаціональної ворожнечі в ефірі радіокомпанії “Транс-М-радіо” (Крим), оскільки ця компанія використовувала радіочастотний ресурс для нагнітання політичних пристрастей і збурення громадської думки, застосовуючи національно-етнічний чинник²⁰³⁵.

Наближення парламентських виборів 2006 р. і відсутність серйозних успіхів нової помаранчевої адміністрації активізувало децентралістські сили регіону. Їх активність помітно зросла під час прийняття Верховною Радою України закону про статус Севастополя. У перших варіантах законопроекту за містом резервувалося право створювати умови для діяльності представництв іноземних держав, консульств і міжнародних організацій. Був пункт про прямі зв’язки Севастопольської міської влади з урядом Російської Федерації, а також право відстежувати і контролювати діяльність оборонних структур України.

Після ветовання Президента і повторного розгляду парламентом в законопроекті залишився суперечливий пункт про право вибирати міського голову. Проте місцеве самоврядування за наявності російської військової бази, постійного проживання 30 тис. російських громадян створювало загрозу дестабілізації в регіоні²⁰³⁶. Крім того, за неофіційними даними до 40-50 тис. севастопольців мали два паспорти – український і російський, що теж було фактором нестабільності²⁰³⁷.

11 жовтня 2005 р. на засіданні координаційної ради об’єднання суспільно-політичних сил Криму “Блок Віктора Януковича” (Партія регіонів, Русский блок та Русская община Крыма) було прийнято рішення про організацію загальнокримського консультативного референдуму²⁰³⁸. Після цього осередок Партії регіонів зібрав понад 78 тис. підписів жителів Севастополя на підтримку ідеї проведення місцевого консультативного референдуму в день парламентських виборів у березні 2006 р.

---

²⁰³⁵ Суспільно-політичні процеси в АР Крим: основні тенденції. // Ю.Тищенко, Р.Халілов, М.Капустін.; Український незалежний центр політичних досліджень. – К., 2008. – С.7.

²⁰³⁶ Лосев І. Геополітична бомба на півдні / І. Лосев // День. – К., 2005. – 30 листопада. – С.4.

²⁰³⁷ Шульга Д. Неприступний Севастополь / І. Лосев // Політика і час. – 2005. – №2. – С.24.

²⁰³⁸ Крымская правда. – Симферополь, 2005. – 12 октября. – С.1.

Згідно з прийнятими рішеннями на обговорення громадян виносилося два питання: про статус російської мови та про обрання (а не призначення) мера міста²⁰³⁹. Статус рекомендаційного референдуму не мав правових наслідків, але дозволяв Партії регіонів провести передвиборчу агітацію за державні кошти.

Крім того, на сесії Нахімівської райради Севастополя депутати прийняли звернення на адресу Президента, голови Верховної Ради України та народних депутатів, в якому йшлося про те, що у зв'язку з набуттям чинності з 1 вересня 2005 р. нового Цивільно-процесуального кодексу російські громадяни втратили право захищатися в суді російською мовою²⁰⁴⁰.

Однак в кінці грудня 2005 р. депутати Севастопольської міськради проголосували проти проведення референдуму про статус російської мови і місцеве самоуправління (“за” висловились тільки 12 депутатів). Голова Севастопольської міськради В.М.Борисов замість референдуму підготував проект звернення до керівництва країни²⁰⁴¹.

Натомість опозиційні сили організували мітинги на підтримку самоуправління Севастополя і попереджували, що з 1 січня 2006 р. вони приймають Закон “Про місто-герой Севастополь” до безпосереднього виконання²⁰⁴². Регіональна організація Партії регіонів для проведення референдуму була готова надати свої кошти і людський ресурс²⁰⁴³.

У лютому 2006 р. сесія Верховної ради АРК підтримала проект “Призначення республіканського (місцевого) консультативного референдуму з ініціативи громадян України, які постійно проживають в автономній Республіці Крим” на 26 березня 2006 р. На думку Б.Дейча, черговий спалах боротьби за права російської мови був зумовлений не тільки передвиборчою боротьбою, а й

---

²⁰³⁹ Касьяненко М. Даремний референдум / М. Касьяненко // День. – К., 2005. – 30 листопада. – С.5.; У Криму проведуть мовний референдум? // Львівська газета. – Львів, 2005. – 13 жовтня. – С.3.

²⁰⁴⁰ Касьяненко М. Даремний референдум / М. Касьяненко // День. – К., 2005. – 30 листопада. – С.5.

²⁰⁴¹ Колесниченко В. Бес попутал горсовет? / В. Колесниченко // Регион-Севастополь. – Севастополь, 2006. – 7 января. – С.1.

²⁰⁴² Резолюция митинга жителей города-героя Севастополя // Севастопольская газета. – Севастополь. – 2005. – 5-11 января. С.2.

²⁰⁴³ Колесниченко В. Бес попутал горсовет? / В. Колесниченко // Регион-Севастополь. – Севастополь, 2006. – 7 января. – С.1.

переведенням судочинства на українську мову, а також впорядкуванням списків виборців державною мовою²⁰⁴⁴.

Наступний протест прокуратури АРК не був задоволений, і протягом 2006 р. тривав судовий розгляд позову прокуратури. Щоправда, цей референдум так і не було проведено, за офіційними повідомленнями, через невизначеність джерел фінансування заходу²⁰⁴⁵.

Кримська організація Республіканської партії України оголосила в жовтні 2005 р. про збір підписів кримчан під відкритим листом до Президента України В.Ющенко з вимогою забезпечити Криму непорушну міжетнічну згоду. У листі засуджувалося те, що Меджліс відкрито і публічно відстоює ідею створення на півострові кримськотатарської державності²⁰⁴⁶.

Створений у серпні 2005 р. Народний фронт “Севастополь-Крим-Росія” закликав припинити анексію Україною Кримського півострова, вимагав почати об’єднання Росії з околиць, а також планував влаштувати мітинги протесту в шести кримських містах²⁰⁴⁷. Угоду підписали “Союз руського народу “Свята Русь” (м Севастополь), Російська община Євпаторії, Російська община Керчі “Вітчизна”, Клуб виборців Ялти, Російський рух Севастополя, Російська община Севастополя, Російське народне віче Севастополя, Севастопольська міська організація Всекримського руху виборців за республіку Крим²⁰⁴⁸.

Народний фронт активізувався після того, як до нього долучилися кілька колишніх членів Русской общини Криму (РОК) (В.Подьячий, С.Компанієць і т.д.), які вийшли з її лавчерез незгоду з політикою керівництва, котре, на їх думку відстоювало інтереси “донецького олігархічного клану”²⁰⁴⁹.

---

²⁰⁴⁴ Дейч Б. Тема кримського референдуму могла б і не виникнути... / Б. Дейч // Дзеркало тижня. – 2006. – 11 березня. – С.11.

²⁰⁴⁵ Суспільно-політичні процеси в АР Крим: основні тенденції. // Ю.Тищенко, Р.Халілов, М.Капустін.; Український незалежний центр політичних досліджень. – К., 2008. – С.30.

²⁰⁴⁶ Авдеенко В. Меджлис не может быть равнее всех крымчан, считает Республиканская партия Украины / В. Авдеенко // Крымская правда. – Симферополь, 2005. – 29 октября. – С.3.

²⁰⁴⁷ Кремень Т. Побили горшки. Россия и Украина в преддверии холодной войны / Т. Кремень // Корреспондент. – К., 2006. – 28 января. – С.20-22.

²⁰⁴⁸ Русская правда. – К., 2006. – январь. – С.5.

²⁰⁴⁹ Суспільно-політичні процеси в АР Крим: основні тенденції. // Ю.Тищенко, Р.Халілов, М.Капустін.; Український незалежний центр політичних досліджень. – К., 2008. – С.63.

На запит заступника голови Севастопольської міськдержадміністрації Д.Базіва прокуратура Сімферополя відповіла, що в “зазначеній декларації йдеться про возз’єднання Севастополя і Криму з Російською Федерацією на основі норм міжнародного права та не всупереч порядку, встановленому Конституцією України, що свідчить про відсутність в організаторів мітингу та фронту об’єктивних намірів на зазіхання на територіальну цілісність України”²⁰⁵⁰.

Кримські комуністи, зокрема їх лідер Л.Грач, вважали, що приєднання Криму до Росії питання часу. Політик в інтерв’ю в жовтні 2005 р. відмовився від боротьби під лозунгом “Чий Крим”, оскільки протистояння могло привести до того, що Крим став би і не українським, і не російським. Лідер комуністів пропонував домагатися, щоб Україна створювала єдиний економічний, військово-політичний, митний простір з Росією, Білоруссю. У цій ситуації Крим виконував би роль “якоря”, що утримує Україну біля берегів Росії²⁰⁵¹.

Одночасно в січні 2006 р. ускладнилися стосунки з Чорноморським флотом. 13 січня 2006 р. представники підприємства “Держгідрографія” міністерства транспорту та зв’язку України перебрали під свій контроль маяк Ялтинського морського торгового порту, що займав до того Чорноморський флот Російської Федерації. Після того активізували діяльність члени українського “Студентського братства”. Вони почали пікетувати кілька об’єктів навігаційно-гідрографічного забезпечення, що продовжували залишатися під контролем Чорноморського флоту Російської Федерації (маяк на мисі Сарич, а також радіонавігаційну станцію “Марс-75” у Генічеську). Командування Чорноморського флоту Російської Федерації пішло на ескалацію конфлікту: воно прийняло рішення посилити охорону 35 об’єктів навігаційно-гідрографічного призначення в Криму, які продовжували використовувати російські моряки, і не тільки особовим складом із підрозділів морської піхоти, а й бронетехнікою²⁰⁵².

---

²⁰⁵⁰ Онишкевич Р. Сепаратизм у законі / Р. Онишкевич // Львівська газета. – Львів, 2005. – 6 жовтня. – С.6.

²⁰⁵¹ “Я не палац, я Грач”! України // Крымская правда. – Симферополь, 2005. – 29 октября. – С.2.

²⁰⁵² Кравченко В. Ну і намаячили / В. Кравченко // Дзеркало тижня. – К., 2006. – 21-27 січня. – С.1, 3.

Секретар РНБО України А.Кінах в лютому 2006 р. заявив, що Україна вимагає підвищення орендної плати за перебування російського флоту в Криму до 1,8 мільярди доларів США²⁰⁵³.

Варто згадати, що маякова війна тривала з 1998 р., коли рішенням уряду всі об'єкти навігаційно-гідрографічного забезпечення були передані під юрисдикцію державного підприємства “Держгідрографія”²⁰⁵⁴.

У конфлікті і українці і росіяни знаходили докази на свою користь в українсько-російській угоді про параметри поділу Чорноморського флоту, а також в додатках №2 і №3 до нього. Крім того, українська сторона опиралася на конвенцію ООН із морського права, за якою прибережна держава відповідає за гарантування безпеки судноплавства в своїх територіальних водах, що важко зробити без контролю над об'єктами навігації та гідрографії.

Відзначимо також, що неврегульованими залишалися умови оренди і використання енергоносіїв об'єктами навігаційно-гідрографічного забезпечення, які експлуатувала Росія, а також необхідність їх ремонту. У 2000 р. Верховна Рада України прийняла закон “Про порядок допуску та умови перебування підрозділів збройних сил інших держав на території України”, який взагалі заборонив оренду об'єктів навігаційно-гідрографічного призначення²⁰⁵⁵.

Натомість росіяни стверджували, що своїми діями українці ігнорували угоди щодо Чорноморського флоту і дестабілізували ситуацію в регіоні. А лідер партії “Родіна” Д.Рогозін реанімував питання про “статус Криму”.

Маяки мали для російських ВМС військове значення: при загостренні ситуації в регіоні з їхньою допомогою Чорноморський флот Російської Федерації міг здійснювати прив'язку на місцевості. По-друге, важливим був психологічний ефект, який мала для Кремля і проросійських організацій у Криму присутність російського прапора на об'єктах навігаційно-гідрографічного призначення²⁰⁵⁶.

---

²⁰⁵³ Ганус А. За Севастополь – відповісте! / А. Ганус // Експрес. – Львів, 2006. – 14-15 лютого. – С.1, 5.

²⁰⁵⁴ Третяк Р. Відверта “маячня” / Р. Третяк // Українська газета. – К., 2006. – 25-31 січня. – С.15.

²⁰⁵⁵ Кравченко В. Ну і намаячили / В. Кравченко // Дзеркало тижня. – К., 2006. – 21-27 січня. – С.3.

²⁰⁵⁶ Кравченко В. Ну і намаячили / В. Кравченко // Дзеркало тижня. – К., 2006. – 21-27 січня. – С.3.

Гідрографічна служба Чорноморського флоту була не тільки власником всіх навігаційних вогнів і знаків в акваторії Криму, але й єдиним власником повної і достовірної гідрографічної інформації про даний регіон. У зв'язку з цим росіяни ще й заробляли на підписанні договорів про забезпечення безпеки з усіма мореплавцями²⁰⁵⁷.

Вице-прем'єр, міністр оборони Росії С.Іванов в ефірі телеканалу "Росія" 2 січня 2006 р. заявив, що плата за оренду об'єктів Чорноморського флоту Російської Федерації в Україні не може бути переглянута²⁰⁵⁸. Росія зацікавлена в необхідності врегулювання проблем навколо Чорноморського флоту, оскільки 70% всієї його інфраструктури зосереджено на території Криму (25 тис. особовий склад російського флоту розташований у Севастополі, Феодосії і Миколаєві); згідно з договором про поділ Чорноморського флоту від 28 травня 1997 р. в українських територіальних водах і на суші може знаходитися угруповання російських кораблів чисельністю до 388 одиниць (з них 14 підводних дизельних човнів, 161 літальний апарат)²⁰⁵⁹.

У відповідь на активізацію української влади на півострові відбулися протестні акції проросійських організацій, а політики Росії знову ініціювали перегляд статусу м. Севастополя і Криму. 19 січня 2006 р. члени руху "Прорив" влаштували публічну акцію щодо відокремлення Криму від України – перекопали символічну траншею на Чонгарському перешийку і закопали в землю декілька стовпчиків. Акцію прокрутили на російському телеканалі НТВ, про героїв написали в газетах. Лідерів організації звинуватили в сепаратистських закликах і допитали, що дозволило їм заявити про політичні репресії. Крім того, "борців" за незалежність Криму підтримала лідер прогресивних соціалістів Н.Вітренко, яка заявила, що хоча "Прорив" і відрізняється "схильністю до радикалізму", але над ним здійснюють політичну розправу²⁰⁶⁰.

---

²⁰⁵⁷ Русская правда. – К., 2006. – январь. – С.2.

²⁰⁵⁸ Севастопольская газета. – Севастополь, 2005. – 5-11 января. – С.2.

²⁰⁵⁹ Мухин В. Торг уместен / В. Мухин // Колесо. Общественно-политическая городская газета. – Севастополь, 2005. – сентябрь. С.3.

²⁰⁶⁰ Кремень Т. Побили горшки. Россия и Украина в преддверии холодной войны / Т. Кремень // Корреспондент. – К., 2006. – 28 января. – С.22.

Через декілька місяців очільника “Прориву” громадянина Росії О.Добичина було оголошено персоною нон-грата і відправлено до Росії. Господарський суд м. Севастополя виніс постанову про заборону діяльності організації²⁰⁶¹.

Керівник фракції Держдуми “Родіна” Д.Рогозін у кінці січня – на початку лютого 2006 р. звернувся до ряду державних архівів Росії з запитом щодо статусу Севастополя радянського періоду і після розпаду СРСР. Політик сподівався отримати архівні підтвердження, що Севастополь до 1991 р. залишався містом республіканського підпорядкування Російської Федерації в якості головної військово-морської бази Чорноморського флоту, а тому Росія як правонаступниця СРСР і після 1991 р. зберігає за собою право власності на Севастополь²⁰⁶².

На фоні загострення стосунків з Росією через Чорноморський флот Росії політичні сили на парламентських виборах 2006 р. продовжували спекулювати на регіональних особливостях півострова. Партійні організації блоків “За Союз”, блоку С.Куніцина, блоку “За Януковича”, Народної опозиції, блоку “Не так” і КПУ активно виступали за надання російській мові статусу другої державної в Україні²⁰⁶³.

Блок Куніцина на виборах використовував гасло “Ми не помаранчеві і не донецькі, ми кримські”²⁰⁶⁴. Партія “Союз” проводила в Криму 13-26 лютого 2006 р. опитування, пропонуючи кримчанам відповісти на запитання: Чи рахуєте Ви необхідним розширити права Кримської автономії, а саме: 1. Всенародно прийняти Конституцію Автономної республіки Крим. 2. Надати російській мові статус державної на території Криму. 3. Засоби від продажу нафти і газу, які добувають в Криму, використовувати на потреби народного господарства Криму і екологію. 21 лютого 2006 р. партія “Союз” провела в Сімферополі акцію протесту проти утисків прав кримчан, більшість яких вважають російську мову рідною²⁰⁶⁵.

---

²⁰⁶¹ Суспільно-політичні процеси в АР Крим: основні тенденції. // Ю.Тищенко, Р.Халілов, М.Капустін.; Український незалежний центр політичних досліджень. – К., 2008. – С.71.

²⁰⁶² Режим доступу: <http://pora.org.ua/content/view/3564/172/>.

²⁰⁶³ Режим доступу: <http://www.materik.ru/index.php?section=analitics&bulid=134&bulsectionid=13850>.

²⁰⁶⁴ Крымские новости. – Симферополь, 2004. – 24 февраля. – С.1.

²⁰⁶⁵ Фомина В. Навеки с Россией / В. Фомина // За Союз. Бюллетень передвыборного блока политических партий “За союз”. – 2006. – 24 февраля. – С.2.

Активісти партії “Союз” стверджували, що частина коштів від продажу видобутої в Криму нафти і газу внаслідок введення природної ренти (прибуток отримуваний з капіталу, землі, майна і не пов’язаний з підприємницькою діяльністю) мала поступати в стабілізаційний фонд Криму²⁰⁶⁶.

Окремі політичні партії також апелювали до особливої самосвідомості жителів м. Севастополя. Наприклад, Ліберально-демократична партія України виступала за введення спеціальних паспортів для громадян Севастополя. На політичній рекламі соціалістів також були зображені люди з українськими паспортами, в яких було написано “кримчанин” і “кримчанка”. Однак приклад поглинутого і повністю придушеного в своїй ініціативі Партією регіонів “Русского блоку”, засвідчив про те, що час побудованих за етнічним принципом партій в Криму пройшов²⁰⁶⁷.

Основна електоральна баталія розгорнулася між Блоком “За Януковича” і “помаранчевими силами”. Окремо слід згадати про блок С.Куніцина, який “грав” на електоральному полі ПРУ і таки зумів відібрати в неї частку кримського політичного майбутнього.

Незважаючи на це, як засвідчує кримський політолог А.Філатов на основі соціологічних даних кримчани більше всього сподівалися в питаннях вирішення своїх соціальних проблем не на кримську владу, а на загальноукраїнські політичні сили і персоналії²⁰⁶⁸.

У результаті до Верховної Ради АРК було обрано представників восьми із сорока семи політичних партій та блоків, які брали участь у виборах: Блок “За Януковича” виборов 44 депутатські мандати, партія “Союз” – 10, Блок Куніцина – 10, Комуністична партія України – 9, Народний Рух України – 8, БЮТ – 8, Блок Н.Вітренко “Народна опозиція” – 7, блок “Не так!” – 4.

---

²⁰⁶⁶ Фоменко М. Крымские нефть и газ – на службу крымчанам / В. Фоменко // За Союз. Бюллетень передвыборного блока политических партий “За союз”. – 2006. – 24 февраля. – С.4-5.

²⁰⁶⁷ Режим доступа: <http://www.materik.ru/index.php?section=analytics&bulid=134&bulsectionid=13850>.

²⁰⁶⁸ Филатов А.С. Крым в эпоху президентско-парламентских выборов 2004-2006 гг. Качество жизни населения и их политические установки / А.С. Филатов // Развитие демократии и демократична освіта: Збірник матеріалів ІV міжнародної наукової конференції 28-30 вересня 2006. – К.: Вид-во НПУ імені М.П.Драгоманова, 2007. – С.332.

За результатами виборів Блок “За Януковича” сформував коаліційну більшість, до якої увійшли також фракції Блоку Н.Вітренко, КПУ, партії “Союз” та 2 представники Блоку “Не так”²⁰⁶⁹.

За підсумками виборів 2006 р. депутатами Верховної Ради АРК стали загалом 19 членів радикальної “Русской общины Крыму”, що балотувалися за списками блоку “За Януковича!”, КПУ і ПСПУ. За цих умов лідер РОК С.Цеков одержав посаду першого віце-спікера кримського парламенту. Ще одним віце-спікером став обраний за списками КПУ перший заступник голови РОК М.Бахарєв, у минулому головний редактор найтиражнішої в автономії газети “Крымская правда”. Членами президії кримського парламенту стали заступники голови РОК – член фракції блоку “За Януковича!” А.Жилін та голова Кримської організації партії “Русский блок” О.Родивілов²⁰⁷⁰.

РОК залишалася найбільш впливовою проросійською організацією на півострові. Від моменту свого створення в жовтні 1993 р. організація була зареєстрована як загальнокримська громадська організація (основу РОК склали члени Республіканського руху Криму і Республіканської партії Криму). Проте фактично вона представляла собою політичну структуру, що брала активну участь у виборчих процесах, делегуючи своїх представників до органів влади автономії і навіть усієї України.

Свою організацію лідери РОК воліли називати “організацією російських співвітчизників”. Це пояснюється бажанням РОК замкнути на собі фінансові потоки з РФ, де після приходу до влади В.Путіна робота із “співвітчизниками” потрапила в розряд ключових зовнішньополітичних завдань²⁰⁷¹.

Основними напрямками діяльності РОК називає “об’єднання жителів Криму, які визначають себе в етнічному сенсі росіянами, або таких, хто вважає російську культуру й російську мову рідними, а Росію – Батьківщиною, для захисту своїх прав і законних інтересів; відродження, зміцнення і розвитку

---

²⁰⁶⁹ Суспільно-політичні процеси в АР Крим: основні тенденції. // Ю.Тищенко, Р.Халілов, М.Капустін.; Український незалежний центр політичних досліджень. – К., 2008. – С.32.

²⁰⁷⁰ Суспільно-політичні процеси в АР Крим: основні тенденції. // Ю.Тищенко, Р.Халілов, М.Капустін.; Український незалежний центр політичних досліджень. – К., 2008. – С.56.

²⁰⁷¹ Суспільно-політичні процеси в АР Крим: основні тенденції. // Ю.Тищенко, Р.Халілов, М.Капустін.; Український незалежний центр політичних досліджень. – К., 2008. – С.54, 56.

духовних, культурних, творчих, наукових, виробничих, ділових зв'язків із Росією; виховання російської національної самосвідомості, почуття гордості за належність до російського народу, який створив високі духовні й культурні цінності, вніс вагомий вклад у розвиток світової цивілізації; об'єднання зусиль членів громади, спрямованих на пропаганду російської культури, мови, традицій у Криму”²⁰⁷².

Головним завданням структура визначила входження України до складу союзної держави разом із Росією й Білорусією. Розвиваючи й нарощуючи свою громадсько-політичну ініціативу, РОК прагне реалізувати “Російський проект” у Криму, покликаний посилити східний геополітичний вектор у розвитку сучасної України й у підсумку зробити його визначальним для тієї частини України, що в силу свого культурного становища та економічних інтересів орієнтована на інтеграцію України і Російської Федерації.

Голова РОК С.Цеков не приховував, що община отримує із РФ кошти на підтримку своєї діяльності. Не приховують фактів фінансування Російської общини Криму та інших проросійських організацій півострова й у Росії. Це робиться через ряд організацій благодійного спрямування, серед яких особливу роль відіграє Фонд “Москва-Крим”, що має своє представництво в Сімферополі²⁰⁷³.

8 лютого 2006 р. ситуація в АРК була розглянута на засіданні апарату РНБО України, де йшлося про стратегію розвитку автономії з метою забезпечення суспільно-політичної та соціально-економічної стабільності на території півострова. Розглядався також комплекс заходів, спрямованих на розвиток кримської економіки, активізацію інвестиційного процесу в регіоні, передусім у рекреаційній сфері.

Відповідні рішення знайшли відображення в Указі Президента України “Про рішення РНБО України “Про суспільно-політичну ситуацію в Автономній республіці Крим” №154 від 8 лютого 2006 р.”. Указ передбачав здійснення

---

²⁰⁷² Суспільно-політичні процеси в АР Крим: основні тенденції. // Ю.Тищенко, Р.Халілов, М.Капустін.; Український незалежний центр політичних досліджень. – К., 2008. – С.55.

²⁰⁷³ Суспільно-політичні процеси в АР Крим: основні тенденції. // Ю.Тищенко, Р.Халілов, М.Капустін.; Український незалежний центр політичних досліджень. – К., 2008. – С.54, 57.

комплексу заходів у соціальній, економічній, земельній сферах, що могло би позитивно вплинути на ситуацію на півострові, сприяти гармонізації міжетнічних взаємин.

У документі йшлося про необхідність подальшої розробки законодавства, яке б регулювало міжнаціональні відносини, а також забезпечення належного супроводу розгляду у Верховній Раді Закону України “Про відновлення прав осіб, депортованих за національною ознакою” з пропозиціями Президенту України, внесення змін до Закону України “Про свободу совісті та релігійні організації” стосовно процедури реєстрації та умов діяльності в Україні релігійних організацій, центри яких діють за межами України, регламентування практики проведення місіонерської й релігійно-освітньої діяльності²⁰⁷⁴.

Майже рівне співвідношення сил помаранчевих і біло-голубих політиків у Верховній Раді України, сформоване в українській політиці одразу після парламентських виборів 2006 р., стимулювало російських політиків на подальше маніпулювання фактором Криму для тиску на українську владу.

26 травня 2006 р. нижня палата Держдуми Російської Федерації з подання фракції В.Жириновського проголосувала за доручення російському уряду інформувати про заходи, що здійснюються для повернення Криму до складу Росії²⁰⁷⁵.

Ініціатор доручення, член фракції Ліберально-демократичної партії М.Кур’янович закликав скористатися “унікальною можливістю”, оскільки в 2007 р. закінчується строк дії українсько-російського договору про дружбу, співробітництво і партнерство, підписаного в травні 1997 р. на десять років. Він автоматично продовжується, якщо одна з сторін письмово не заявить про своє бажання припинити дію документа за шість місяців до його закінчення. У цьому зв’язку російські депутати вважали за необхідне до 30 листопада 2006 р.

---

²⁰⁷⁴ Суспільно-політичні процеси в АР Крим: основні тенденції. // Ю.Тищенко, Р.Халілов, М.Капустін.; Український незалежний центр політичних досліджень. – К., 2008. – С.11.

²⁰⁷⁵ Морозко П. Держдума РФ знову йде на Крим / П. Морозко // Україна молода. – К., 2006. – 30 травня. – С.2.

заявити про його не продовження і повернення Криму до складу Росії у відповідності з Кучук-Кайнарджийським договором 1774 р.²⁰⁷⁶.

М.Кур'янович в інтерв'ю львівській газеті “Експрес” зазначив, що сподівається на політичну підтримку найвищого російського керівництва, щоб “вони почали з Криму, а закінчили Центральною і Східною Україною”²⁰⁷⁷.

Російська виконавча влада через голову комітету Держдуми з міжнародних справ К. Косачева спробувала дистанціюватися від рішення парламенту. “Такі доручення з’являтися не повинні”, – заявив російській газеті “Відомості” відомий тісними зв’язками з адміністрацією В.Путіна парламентар. Російські депутати зазначали, що випадково підтримали запит²⁰⁷⁸. Однак така мотивація дій російськими депутатами свідчила про їх непрофесійність чи намагання зняти з себе відповідальність за проведення голосування.

На сайті Держдуми не було поміщено інформації про прийняте рішення. Ініціатива М.Кур'яновича не супроводжувалася інформаційною підтримкою провідних російських мас-медіа. Крім того, відзначені невідповідності стали приводом для того, щоб уже 1 червня 2006 р. комітет Держдуми зі справ СНД відкликав запит.

Певну роль у такій поведінці російської влади зіграла позиція Євросоюзу. Офіційний представник Єврокомісії Е.Удвін заявила, що Єврокомісія стежить за розвитком ситуації, пов’язаної з заявами російських політиків про можливе повернення Криму до складу Російської Федерації, і що обидві сторони – як українська, так і російська повинні дотримуватися міжнародних договорів про територіальну цілісність і недоторканість кордонів²⁰⁷⁹.

Крім того, Кучук-Кайнарджийський договір визначав незалежність Криму від Оттоманської імперії, а не входження до складу Росії. Обидві імперії – Російська й Оттоманська – між якими підписувався договір, давно уже не існують як суб’єкти міжнародного права.

---

²⁰⁷⁶ Кравченко В. Крымский сезон Госдумы / В. Кравченко // Зеркало недели. – К., 2006. – 3-9 июня. – С.2.

²⁰⁷⁷ Михалик В. Росія хоче Криму. Для початку / В. Михалик // Експрес. – Львів, 2006. – 1-8 червня. – С.1.

²⁰⁷⁸ Кравченко В. Крымский сезон Госдумы / В. Кравченко // Зеркало недели. – К., 2006. – 3-9 июня. – С.2.

²⁰⁷⁹ Кравченко В. Крымский сезон Госдумы / В. Кравченко // Зеркало недели. – К., 2006. – 3-9 июня. – С.2.

Росія й Україна в своїх стосунках з Туреччиною керуються іншими двосторонніми документами. З 1921 р. між Російською Федерацією і Туреччиною діє безстроковий договір про дружбу і братство, який встановив нові кордони між СРСР і Туреччиною. А українсько-турецькі міждержавні відносини базуються на договорі про дружбу і співпрацю 1922 р.

Заяви М.Кур'яновича були позбавлені юридичного підґрунтя, оскільки згідно зі статтею 70 Віденської конвенції по міжнародних договорах 1969 р. припинення дії міжнародного договору не впливає на права, обов'язки і юридичний статус учасників, які виникли в результаті виконання договору. У січні 2003 р. був підписаний договір про українсько-російський державний кордон, який має безстрокову дію²⁰⁸⁰.

У свою чергу керівник прес-служби МЗС України В.Філіпчук назвав провокацією намір окремих депутатів російської Держдуми ініціювати розгляд питання про можливість включення Криму до складу Росії і визнав нижчим гідності коментувати подібні провокації²⁰⁸¹.

Натомість фракція “Нашої України” у Верховній Раді України ініціювала запит до уряду Російської Федерації, в якому засудила популістські кроки Державної Думи Росії стосовно статусу Автономної Республіки Крим. У тексті заяви було сказано, що вищому законодавчому органу Росії не личить прийняття політичних рішень на ґрунті історичних подій двохсотп'ятдесятилітньої давнини, а сучасні міжнародні відносини не повинні будуватися відповідно до угод доби Просвітництва чи інших епох, а враховувати політичні реалії сьогодення. Було зазначено, що подібні інтерпретації окремих російських політиків можуть спровокувати радикальні українські політичні сили до аналогічних кроків, наприклад, приєднання до України всіх земель Київської Русі²⁰⁸².

Причини кримської ініціативи російської Держдуми політологи вбачали в європейській орієнтації України. Можна погодитися з оцінкою подій професора

---

²⁰⁸⁰ Кравченко В. Крымский сезон Госдумы / В. Кравченко // Зеркало недели. – К., 2006. – 3-9 июня. – С.2.

²⁰⁸¹ Солодкий С. Мания претензий / С. Солодкий // День. – К., 2006. – 31 мая. – С.1.

²⁰⁸² Миць Г. Якщо Росія претендує на Крим, то Україна – на Москву / Г. Миць // Високий замок. – Львів, 2006. – 30 травня. – С.1.

М.Поповича, який вважав, що “Росії не стільки Крим потрібний... головна ціль – послабити позиції України”²⁰⁸³.

У березні 2006 р. “проривівці”, незважаючи на заборону діяльності, провели в Херсонській області акцію протесту проти повернення Україні маяків, які експлуатувалися Чорноморським флотом РФ, у травні 2006 р. Народний фронт “Севастополь – Крим – Росія” разом з кримським відділенням молодіжного фронту “Прорив” спробували провести в Сімферополі акцію “Скасуємо українську мову через непотрібність!”²⁰⁸⁴.

Причиною наступного загострення ситуації в Криму стали двохсторонні українсько-американські військові навчання “Сі-Бриз”, які проводилися Військово-морськими силами Збройних сил України і морською піхотою США з 1997 р. у рамках програми “Партнерство заради миру”. Незважаючи на те, що Росія сама брала участь у минулому в таких навчаннях, Партія регіонів, Прогресивна соціалістична партія України Н.Вітренко і КПУ розпочали 27 травня 2006 р. антинатівські протести під час розвантаження з транспортного судна США “Едвентиж” інженерної техніки і будівельних матеріалів, які спрямовувалися для удосконалення бази Старокримського полігону Військово-морських сил України²⁰⁸⁵. Опозиційні партії блокували американських військовослужбовців і перешкоджали їх пересуванню територією Криму.

Під час блокування американських солдат лідер українських комуністів П.Симоненко навіть закликав громадян перейти до активної фази спротиву, в тому числі до “комунального бойкоту”: відключати будівлі, в яких перебувають іноземні військові, від електрики, водо- і газопостачання тощо²⁰⁸⁶.

“Протести, які охопили Крим”, існували більшою мірою в інформпросторі. Ніде більше, окрім Алушти, де в санаторії “Дружба” якийсь час жили резервісти-будівельники, і Феодосії, організовані Партією регіонів, вітренківцями і комуністами пікети та мітинги не проходили. Навіть

---

²⁰⁸³ Режим доступу: http://for-ua.com/news_print.php?news=125101.

²⁰⁸⁴ Суспільно-політичні процеси в АР Крим: основні тенденції. // Ю.Тищенко, Р.Халілов, М.Капустін.; Український незалежний центр політичних досліджень. – К., 2008. – С.64, 72.

²⁰⁸⁵ Касьяненко Н. Свободны от того, чего нет / Н. Касьяненко // День. – К., 2006. – 31 мая. – С.2.

²⁰⁸⁶ Комуніст. – К., 2006. – 14 червня. – С.1.

проголошений, але не здійснений приїзд В.Януковича (депутатський десант “регіоналів” очолив Є.Кушнар'юв) зібрав на мітинг у Феодосії лише близько 1500 чоловік, причому з усього Криму²⁰⁸⁷.

Формальним приводом для заворушень стала відсутність закону про допуск підрозділів збройних сил інших держав на територію України в 2006 р., який не був прийнятий Верховною Радою України через передвиборчу боротьбу²⁰⁸⁸. Ініціатори антинатівської кампанії також запевняли громадськість, що модернізація Старокримського полігону є початком формування бази НАТО в Україні. Народні депутати від Партії регіонів звинувачували владу, що на судні привезли заборонені вантажі – від вибухівки та токсичних речовин до контрабанди²⁰⁸⁹.

Відзначимо, що 7 червня 2006 р. посольство США підтвердило наявність зброї для проведення навчань на американському кораблі, що прибув до Феодосії. Зокрема, було доставлено стрілецьку зброю, легке озброєння, включаючи міномети, димові шашки, освітлювальні ракети, переносні ракетні комплекси, 50-мм кулемети, вибухові пристрої, що використовуються під час підготовки флотських аквалангістів, а також патрони для зброї²⁰⁹⁰.

Оперативні дані СБУ свідчили, що масові акції на півострові організовувалися і проводилися російськими спецслужбами, а в багатьох мітингуючих були російські паспорти²⁰⁹¹. Антинатівські протести отримали підтримку місцевих рад і виконавчих органів. Так, Феодосійська міська рада, а потім збори депутатів Верховної Ради Криму оголосили себе “територіями, вільними від НАТО”. Спікер кримського парламенту А.Гриценко пояснював акції протесту тим, що Верховна Рада автономії і місцеві ради не були поінформовані, а громадськість не була готова до військових навчань²⁰⁹². Проте таке виправдання

---

²⁰⁸⁷ Самар В. Феодосійський десант / В. Самар // Дзеркало тижня. – К., 2006. – 10-16 червня. – С.3.

²⁰⁸⁸ Силина Т. Территория, свободная от власти / Т. Силина // Зеркало недели. – К., 2006. – 3-9 июня. – С.3.

²⁰⁸⁹ Баландюх М. Пригоди НАТО в Криму / М. Баландюх // Експрес. – Львів, 2006. – 8-15 червня. – С.10.

²⁰⁹⁰ Хроніка події // Голос України. – К., 2006. – 10 червня. – С.8.

²⁰⁹¹ Силина Т. Территория, свободная от власти / Т. Силина // Зеркало недели. – К., 2006. – 3-9 июня. – С.3.

²⁰⁹² Гриценко А. ВР Крыма не будет пятой колонной в отношениях Москвы и Киева / А. Гриценко // Зеркало недели. – К., 2006. – 3-9 июня. – С.2.

в умовах масштабності акції і проведення “Сі-Бриз” з 1997 р. виглядає непереконливим.

Одночасно правоохоронні органи і спецслужби не прореагували на заяви Н.Вітренко на зразок того, що американська база потрібна Криму для підтримання створення кримськотатарської автономії, а також на не цілком законні дії так званого кримського козацтва²⁰⁹³.

Зацікавленість у феодосійських подіях показали й офіційні російські структури. 7 червня 2006 р. нижня палата російського парламенту надіслала звернення Верховній Раді України, в якому застерегла, що вступ України в НАТО “суперечитиме духу Договору про дружбу, співпрацю та партнерство з Росією від 1997 р., що закріпив стратегічний характер відносин між двома країнами”²⁰⁹⁴.

Свідченням недобросусідської політики Росії стало те, що в Будинку офіцерів Феодосійського гарнізону Чорноморського флоту Росії знаходився координаційний штаб антинатівської акції протесту. Саме там збиралися пікетувальники, звідси їх возили під санаторій, де перебували американці²⁰⁹⁵.

Одночасно в російських засобах масової інформації посилилась пропагандистська кампанія на підтримку російськості Криму і Севастополя. Так, відомий російський письменник, нобелівський лауреат О.Солженіцин в інтерв'ю газеті “Московские новости” заявив, що вважає виселення Чорноморського флоту з Севастополя знущенням над російською історією XIX-XX ст., а входження Південного Сходу і Криму у склад України – результатом політичного насилля²⁰⁹⁶.

Зазвучали загрозливі голоси російських військових. Віце-президент Академії геополітичних проблем Росії генерал-полковник Л.Іванов заявив, що будь-які спроби змінити статус Чорноморського флоту і вартість його

---

²⁰⁹³ Самар В. Феодосійський десант / В. Самар // Дзеркало тижня. – 2006. – 10-16 червня. – С.3.

²⁰⁹⁴ Закусило Т. Перший український фронт / Т. Закусило // Україна молода. – К., 2006. – 8 червня. – С.4.

²⁰⁹⁵ Куфрик Б. А ми проти! Штаб антинатівських протестів виявили в Будинку офіцерів Чорноморського флоту Росії / Б. Куфрик // Експрес. – Львів, 2006. – 15-22 червня. – С.10.

²⁰⁹⁶ Солженицын А. Крым и весь Юго-Восток насильственно втиснуты в состав Украины / А.Солженицын // Русская правда. – К., 2006. – май. – С.2.

перебування в Севастополі призведе до підняття Росією цін і розгляду на офіційному рівні правомірності відокремлення чи передачі Криму Україні²⁰⁹⁷.

Не змінювався і текст “Морської доктрини РФ на період до 2020 року”, в якій сказано, що одним з напрямків національної морської політики Росії є “вдосконалення правової бази функціонування Чорноморського флоту Російської Федерації на території України, збереження міста Севастополя в якості його головної бази”²⁰⁹⁸.

У результаті протистояння 11 червня 2006 р. американська сторона прийняла рішення про виведення своїх військовослужбовців з території України. Україна і Великобританія вирішили перенести дату і місце проведення військових навчань “Тугий вузол – 2006”, що їх мали проводити з 14 по 26 червня на території Миколаївської області²⁰⁹⁹.

Антинатівська діяльність Партії регіонів і її союзників підкріплювалася громадською думкою населення Кримського півострова. Згідно з опитуванням, проведеним київським Інститутом соціальних досліджень у вересні 2006 р., саме в Криму виявився найнижчим рівень підтримки євроатлантичної інтеграції (менше 1%)²¹⁰⁰.

Крім того, в указі Президента України “Про рішення Ради національної безпеки і оборони України від 20 вересня 2006 р. “Про виконання рішення Ради національної безпеки і оборони України від 8 лютого 2006 р. “Про суспільну ситуацію в Автономній Республіці Крим” №822 констатувалося, що “в результаті невиконання значної частини завдань, передбачених рішенням Ради національної безпеки і оборони України від 8 лютого 2006 р. №154, суспільно-політична ситуація в Автономній Республіці Крим продовжує залишатися складною і суперечливою, дестабілізаційні чинники та джерела загроз національній безпеці України в регіоні не нейтралізовані”, а “діяльність

---

²⁰⁹⁷ Иванов Л. Украина будет расчленена, а Крым вернется в состав России / Л. Иванов // Крымская правда. – Симферополь, 2006. – 21 февраля. – С.2.

²⁰⁹⁸ Кравченко В. Проблема 2017 / В. Кравченко // Зеркало недели. – К., 2007. – 11 августа. – С.5.

²⁰⁹⁹ Стадільна Я. У НАТО шкодують... / Я. Стадільна // Голос України. – К., 2006. – 10 червня. – С.1.

²¹⁰⁰ Мащенко А. Осеннее разочарование / А. Мащенко // Крымское время. – Симферополь, 2006. – 28 сентября. – С.2.

відповідних центральних та місцевих органів виконавчої влади щодо реалізації завдань у цій сфері є переважно неефективною»²¹⁰¹.

Проте після призначення в серпні 2006 р. В.Януковича прем'єр-міністром Верховна Рада АРК перестала ініціювати проведення референдуму про державний статус російської мови в Криму і оголошення півострова територією без НАТО, а місцеві кримські ради після судових позовів і зміни формату коаліції на користь “біло-голубих” самі відмінили аналогічні рішення²¹⁰².

Коли депутати Верховної Ради АРК від РОК разом із колегами з КПУ та Блоку Н.Вітренко у вересні 2006 р. зробили спробу організувати в Криму консультативний референдум, на який пропонувалося винести таке запитання: “Ви проти приєднання Автономної Республіки Крим до членства в НАТО?”, то кримський парламент відмовився розглядати це питання²¹⁰³.

Болючим питанням для Криму залишалася проблема земельного облаштування кримських татар. З кінця 2005 р. в Криму і Сімферополі почастишали випадки самозахоплень земель кримськими татарами. Основні учасники таких акцій, за оцінками місцевої влади, не були жителями міста Сімферополь (з 6 тисяч заяв пікетників, автори 2600 ніколи не проживали на території столиці автономії)²¹⁰⁴. Республіканська влада заявляла, що з виділених для кримських татар земельних ділянок близько 18 тис. не освоювалося в повному обсязі²¹⁰⁵.

За інформацією постійного представника Президента в АРК Г.Москаля, в 2006 р. на території м. Судака було встановлено 8 пікетів, у яких брали участь як кримські татари, так і представники слов'янських національностей; у м. Ялті

---

²¹⁰¹ Суспільно-політичні процеси в АР Крим: основні тенденції. // Ю.Тищенко, Р.Халілов, М.Капустін.; Український незалежний центр політичних досліджень. – К., 2008. – С.12.

²¹⁰² Сергеев Г. Референдум о языке и НАТО зачехлили до худших времен / Г. Сергеев // Первая Крымская. – Симферополь, 2006. – 29 сентября-5 октября. – С.2.

²¹⁰³ Суспільно-політичні процеси в АР Крим: основні тенденції. // Ю.Тищенко, Р.Халілов, М.Капустін.; Український незалежний центр політичних досліджень. – К., 2008. – С.60.

²¹⁰⁴ Бабенко Г. Это был не пикет, а попытка захвата! / Г. Бабенко // Крымская правда. – Симферополь, 2006. – 22 июля. – С.1.

²¹⁰⁵ Попкова Н. Самозахватчикам противопоставят комитетчиков / Н. Попкова // Крымская правда. – Симферополь, 2006. – 21 сентября. – С.1.

– 5; м. Алушті – 1; Сімферополі – 12; м. Євпаторії – 1; в районі Бахчисараю – 1; Сімферопольському районі – 15²¹⁰⁶.

Станом на 1 вересня 2006 р. в результаті проведення земельної реформи в Криму, середньостатистичному кримчанину (без кримських татар) надано 0,668 га земель, з них: 0,635 га для ведення сільського господарства, 0,02 га – для будівництва і обслуговування житлового будинку, 0,0006 га – для здійснення комерційної діяльності, 0,001 – для інших цілей (гаражі, дачі, оренда і т.п.). У той же час в середньому одному кримському татарину надано 0,813 га земель і із них: 0,765 га – для ведення сільського господарства, 0,037 га – для будівництва і обслуговування житлового будинку, 0,0004 га – для здійснення комерційної діяльності, 0,011 га – для інших цілей (гаражі, дачі, оренда і т.п.)²¹⁰⁷.

У відсутності порядку в земельних справах були винні також органи влади, які не провели інвентаризації земель Південного узбережжя. На цьому фоні на півострові чинилися масові злочини і правопорушення в галузі землекористування. Зокрема, лише в м. Севастополі в 2005 р. прокуратура порушила 18 кримінальних справ, в суд було направлено 74 позови, відмінено 47 незаконних рішень органів місцевого самоврядування, які торкалися земельних питань²¹⁰⁸.

З 2000 по 2006 рр. в Криму було відчужено третину заповідників, а кількість самозахоплень землі досягнула 8,5 тисяч. Натомість у межах населених пунктів півострову було інвентаризовано лише 25% земель, за їх межами – 40%²¹⁰⁹. З 1991 р. по 2006 р. фінансування інвентаризації землі склало 5,7% від потреб²¹¹⁰.

---

²¹⁰⁶ Суспільно-політичні процеси в АР Крим: основні тенденції. // Ю.Тищенко, Р.Халілов, М.Капустін.; Український незалежний центр політичних досліджень. – К., 2008. – С.16.

²¹⁰⁷ Доляновская А. Земельная реформа в Крыму: “говорящие” цифры / А. Доляновская // Республика. – Симферополь, 2006. – 28 сентября – 4 октября. – С.1.

²¹⁰⁸ Каратаева И. 18 уголовных дел, 74 исковых заявления... / И. Каратаева // Слава Севастополя. – Севастополь, 2006. – 11 января. – С.1.

²¹⁰⁹ Самар В. Вічний виклик / В. Самар // Дзеркало тижня. – К., 2006. – 23 вересня. – С.4.

²¹¹⁰ Смирнов В. Открыт сезон нового “дерибана” / В. Смирнов // Первая Крымская. – Симферополь, 2006. – 29 сентября-5 октября. – С.2.

У той же час Верховна Рада АРК приймала суперечливі, а інколи незаконні рішення про розподіл земель. Восени 2006 р. парламентарії намагалися виділити 1,7 га землі Алуштинського ефіромаслового заводу і виробничого підприємства “Лівадія” під дачі невідомим особам²¹¹¹. Голосування у Верховній Раді АРК у вересні 2006 р. за виділення 17 земельних ділянок на Південному березі Криму на землях “Масандри” супроводжувалося повідомленням постійного представника Президента України в Криму Г.Москаля і начальника Кримської міліції В.Хоменка про те, що ділянки виділяються підставним особам. Незважаючи на це, землю все-таки виділили²¹¹².

Після наміченої “реорганізації” земель “Масандри” мова навіть зайшла про відчуження від Міжнародного дитячого центру “Артек” двох розташованих на березі моря готельних комплексів – “Артек” і “Аю-Даг”²¹¹³.

Відверто вразило суспільство своєю цинічністю рішення Алуштинської міськради про відміну держакту на землю відомого дитячого протитуберкульозного санаторію імені А.Боброва. Тепер 7 з 11 гектарів землі, включно з оливковим гаєм і виходами до пляжів, алуштинська влада вирішила віддати під приватну забудову²¹¹⁴.

Відтак, за інформацією прокуратури, в окремих районах Криму кошти, виділені на облаштування репатріантів з державного бюджету, не освоювалися. Так, поверненці з місць депортації з березня 2005 р. по осінь 2006 р. не отримали 4,2 мільйони гривень на викуп житла²¹¹⁵.

Завершення процесу інвентаризації призведе до того, що всі земельні питання вирішуватимуться на рівні місцевих рад, а не парламенту й уряду Криму. Саме тому відсутність реального процесу інвентаризації земель,

---

²¹¹¹ Богданов А. Крымские власти плодят земельные скандалы / А. Богданов // Событие. – Севастополь, 2006. – 29 сентября. – С.3.

²¹¹² Данилов И. Зачем вам, ребята, “Массандры” земля? / И. Данилов // Ялтинские вести. – Ялта, 2006. – 28 сентября. – С.1.

²¹¹³ Сергеев Г. У “Артека” новый хозяин и старые проблемы с “дерибаном” / Г. Сергеев // Первая крымская. – Симферополь, 2006. – 22-28 сентября. – С.2.

²¹¹⁴ Самар В. Лаванда-ла... / В. Самар // Зеркало недели. – К., 2006. – 2 декабря. – С.1, 4.

²¹¹⁵ Хоменко В. Недбалість чи?... / В. Хоменко // Кримська світлиця. – Симферополь, 2006. – 29 вересня. – С.2.

насамперед об'єктів заповідного фонду, пояснювалася небажанням влади Кримської автономії²¹¹⁶.

Також загострилося протистояння навколо Бахчисарайського ринку, територію якого кримські татари вважають святинєю (старовинний цвинтар) і вимагали заборонити торгівлю на ньому²¹¹⁷. Розташовані тут мавзолеї ще в 1963 р. рішенням Ради Міністрів УРСР були внесені до реєстру пам'ятників, а в 2001 р. – до національного реєстру нерухомих об'єктів культурної спадщини України²¹¹⁸.

Загострення подій у Бахчисараї 12 серпня 2006 р. М.Джемільов пояснював тим, що торговці ринку раптово почали робити підкоп, шурфи під мавзолеєм відомих діячів кримськотатарської історії²¹¹⁹. Влада заявляла про готовність виділити землю під будівництво ринку на новому місці, однак керівництво ринку не вважало таку пропозицію за доцільну. Пізніше кримських татар атакували представники місцевого козацтва та російської общини. Кількох людей було поранено. Конфлікт довелося врегульовувати на рівні Президента та Прем'єр-міністра України²¹²⁰.

До тліючих конфліктних точок у Криму відносилась також суперечка з приводу намірів Української Православної Церкви Московського патріархату побудувати православний храм в селі Голубинка Бахчисарайського району на місці, як стверджували кримські татари, стародавнього поховання їх предків²¹²¹. Ці події означили жорстке протистояння Української Православної Церкви Московського патріархату і Духовного управління мусульман Криму.

Р.Чубаров, як репрезентант кримськотатарського населення, відзначав у 2006 р., що кримські татари наполягають на самореалізації в умовах незалежної

---

²¹¹⁶ Москаль Г. Влади в Криму немає / Г. Москаль // Дзеркало тижня. – К., 2006. – 4 листопада. – С.3.

²¹¹⁷ Першиков Ю. Я подумал пусть уже лучше сломают руку, чем проломают череп / Ю. Першиков // Крымская правда. – Симферополь, 2006. – 22 июля. – С.2.

²¹¹⁸ Суспільно-політичні процеси в АР Крим: основні тенденції. // Ю.Тищенко, Р.Халілов, М.Капустін.; Український незалежний центр політичних досліджень. – К., 2008. – С.41.

²¹¹⁹ Джемільов М. У Криму навмисно нагнітають атмосферу / М. Джемільов // Експрес. – Львів, 2006. – 17-24 серпня. – С.5.

²¹²⁰ Суспільно-політичні процеси в АР Крим: основні тенденції. // Ю.Тищенко, Р.Халілов, М.Капустін.; Український незалежний центр політичних досліджень. – К., 2008. – С.41.

²¹²¹ Самар В. Крым – президенту: только хорошие новости / В. Самар // Зеркало недели. – К., 2006. – 5-18 августа. – С.1,4.

Української держави зі збереженням її територіальної цілісності. Однак він вимагав у рамках Кримської автономії ввести правові норми, які б “не давали більшості домінувати над корінним народом”²¹²². Попри це, за словами постійного представника Президента України в Криму Г.Москаля, Крим не міг стати ні Придністров’ям, ні Абхазією, ні Косовом через відсутність загальнокримського лідера і фактора кримських татар²¹²³.

Натомість російські і вірменські джерела розцінювали поведінку кримських татар навіть не як спробу сформуванню кримське ханство, а кримський вілайет у складі Новоосманської імперії²¹²⁴.

У третій доповіді щодо України, схваленій 29 червня 2007 р., Європейська комісія проти расизму і нетерпимості висловила свою стурбованість ситуацією в Криму. У звіті констатовалося: “...прикро, що деякі політики, органи влади та релігійні лідери діють безвідповідально, роздмухуючи полум’я між-етнічної ненависті”²¹²⁵. Яскравою ілюстрацією такої ситуації на півострові стали результати соціопитування поміж студентів: як вони ставляться до депортації кримських татар. Близько 70% російськомовних виправдовували її²¹²⁶.

Погіршення уже восени 2006 р. стосунків між антикризовою коаліцією на чолі з прем’єр-міністром В.Януковичем і Президентом України дозволили знову підняти в Криму гасла захисту російської мови та статусу Чорноморського флоту Росії. У середині жовтня 2006 р. із подання члена президії Верховної Ради АРК й заступника голови “Русской общини” А.Жиліна депутати 78 голосами із 89 ухвалили Постанову “Про хід виконання Постанови Верховної Ради АРК від 15 квітня 1998 року №1505-1 “Про забезпечення функціонування державної, російської та інших національних мов в АРК”. У документі містилося звернення до Президента, Прем’єра й Голови Верховної

---

²¹²² Чубаров Р. Крім України більше нема кому за нас вступитися / Р. Чубаров // Дзеркало тижня. – К., 2006. – 26 серпня. – С.12.

²¹²³ Москаль Г. Влади в Криму немає / Г. Москаль // Дзеркало тижня. – К., 2006. – 4 листопада. – С.3.

²¹²⁴ Режим доступу: <http://forum.openarmenia.com/index.php?s=fd30835694281373c85c8dacdb99e2&act=Print&client=printer&f=6&t=15624>.

²¹²⁵ Суспільно-політичні процеси в АР Крим: основні тенденції. // Ю.Тищенко, Р.Халілов, М.Капустін.; Український незалежний центр політичних досліджень. – К., 2008. – С.6.

²¹²⁶ Джемільов М. Бій так бій / М. Джемільов // Український тиждень. – К., 2009. – 27 лютого. – 5 березня. – С.36.

Ради України з пропозицією надати російській мові державного статусу шляхом винесення даного питання на всеукраїнський референдум. Крім того, пропонувалося закріпити за російською мовою статус регіональної в тих областях, де вона є мовою більшості населення, і внести відповідні зміни в редакцію аж 15 законів України²¹²⁷. Особливістю цієї постанови було те, що пропонувалося без референдуму й імплементації його результатів шляхом внесення змін в Конституцію прийняти пакет законопроектів, які урівнювали російську мову з державною.

У жовтні 2006 р. Верховна Рада АРК також затвердила “Концепцію розвитку освіти в Автономній Республіці Крим на період до 2012 року”. Ця концепція, на думку О.Калиновської, закріпила на території Криму освіту тільки російською мовою, оскільки для української та кримськотатарської мов мали лише “створюватися умови для поглибленого вивчення”²¹²⁸.

Одночасно у Верховній Раді України для надання російській мові статусу регіональної були зареєстровані чотири законопроекти (“Про регіональні мови і мови меншин”, а також пропозиції змін в законопроектах про місцеве самоврядування і судочинство), автором яких був народний депутат, лідер Севастопольської організації Партії регіонів В.Колесниченко²¹²⁹.

У зв’язку з цим важко не погодитися з народним депутатом України Р.Чубаровим, який оцінив законопроекти як “повзучу русифікацію”, яка подається під прикриттям “піклування про інші мовні меншини”, але є “фронтальним наступом” Росії для збереження постійної напруги в країні²¹³⁰.

У жовтні 2006 р. Народний фронт провів в Євпаторії мітинг, вимагаючи від кримської влади ініціювати референдум із питання приєднання Криму до Російської Федерації. У листопаді того ж року фронт провів у Сімферополі пікет, закликавши керівництво РФ вимагати від України повернення Кримського півострова до складу Росії. Одночасно було заявлено про намір

²¹²⁷ Драголюк В. “Язык” тривоги їхньої / В. Драголюк // Україна молода. – К., 2006. – 19 жовтня. – С.2.

²¹²⁸ Калиновська О. Мовна ситуація в сфері освіти / О. Калиновська // Мовна політика та мовна ситуація в Україні: Аналіз і рекомендації / За ред. Юліане Бестерс-Дільгер. – К.: Вид. Дім “Києво-Могилянська академія”, 2008. – С.С.211.

²¹²⁹ Самар В. “Лесок” за “дубом” / В. Самар // Зеркало недели. – К., 2006. – 21 октября. – С.3.

²¹³⁰ Самар В. “Лесок” за “дубом” / В. Самар // Зеркало недели. – К., 2006. – 21 октября. – С.3.

створити разом із іншими проросійськими організаціями рух за повернення Криму Росії. Створення цього руху підтримав російський Фонд національної міжнародної безпеки. Народний фронт намагався заручитися підтримкою кримськотатарських організацій і в грудні 2006 р. в рамках фронту був створений рух “Кримські татари за союз з Росією”²¹³¹.

На протигагу Народному фронту в листопаді 2006 р. був створений з 16 громадсько-політичних організацій “Національний фронт “Севастополь – Крим – Росія”, який очолив відомий політик С.Шувайников.

Національний фронт ухвалив свою декларацію, в якій першочерговими завданнями проголошено “боротьбу за визнання правового статусу російського народу та російської нації в Конституції і законах України”, надання російській мові статусу державної в Україні, повернення Криму та Севастополя під юрисдикцію Росії²¹³².

Восени 2006 р. український прем’єр-міністр В.Янукович зробив заяву, що питання базування Чорноморського флоту Російської Федерації на українській території після 2017 р. вирішуватиметься, виходячи з того, наскільки це буде вигідно Україні та Росії. Слова В. Януковича розцінили як спробу отримати певні економічні та енергетичні преференції²¹³³.

Щорічно надходження від Чорноморського флоту Російської Федерації у міський бюджет Севастополя скорочуються: прибутки в скарбницю міста від флоту впали з 25% до 15%. Понад те, присутність флоту стримує економічний розвиток Севастополя, не даючи йому можливості стати повноцінним морським портом і туристичним містом.

Заяви В.Януковича зробили вразливою українську позицію щодо модернізації частини Чорноморського флоту, що базується в Криму. Для росіян

---

²¹³¹ Суспільно-політичні процеси в АР Крим: основні тенденції. // Ю.Тищенко, Р.Халілов, М.Капустін.; Український незалежний центр політичних досліджень. – К., 2008. – С.65-66.

²¹³² Суспільно-політичні процеси в АР Крим: основні тенденції. // Ю.Тищенко, Р.Халілов, М.Капустін.; Український незалежний центр політичних досліджень. – К., 2008. – С.67.

²¹³³ Кравченко В. Ціна пролонгації / В. Кравченко // Дзеркало тижня. – К., 2006. – 4 листопада. – С.3.

переозброєння флоту було одним з принципових питань, оскільки від його вирішення залежала боєздатність бази в Севастополі²¹³⁴.

У процесі переговорів України і Росії в 2006-2007 рр. щодо перебування Чорноморського флоту Росії в Україні Київ ставив питання про передачу 35 об'єктів навігаційно-гідрографічного забезпечення, необхідність проведення інвентаризації земельних ділянок та нерухомого майна Чорноморського флоту, оскільки частина з них використовувалася росіянами незаконно, а також поширена була суборенда. В української влади викликало також занепокоєння порушення екологічних норм на російських об'єктах, надлишкове використання російської державної символіки в місцях дислокації російських військовослужбовців. Натомість російська сторона прагнула дозволу на технічне переоснащення флоту, поширення режиму спрощеного перетину Державного кордону України на всі кораблі Чорноморського флоту Російської Федерації²¹³⁵.

21 лютого 2007 р. мер Москви Ю.Лужков знову публічно поставив під сумнів статус Кримського півострова в складі України. “Ми повинні говорити сьогодні про багато проблем, які відбулися вже в наш з вами час, які відірвали Севастополь від Росії, відірвали Крим від Росії, незаслужені процеси, які в серці нашого народу залишили глибоку рану, що досі не загоюється,” – зазначив політик на мітингу в Севастополі²¹³⁶.

Не маючи, очевидно, повноважень виступати від імені Росії, Ю.Лужков оголосив, ніби ця країна не має намірів виконувати свої міжнародні зобов'язання, зафіксовані в базових угодах щодо тимчасового перебування Чорноморського флоту Російської Федерації на території України.

Занепокоєння викликали також заклики Ю.Лужкова до громадян України брати участь у політичних масових акціях, що є прямим втручанням у внутрішні справи іноземної держави²¹³⁷.

---

²¹³⁴ Кравченко В. Ціна пролонгації / В. Кравченко // Дзеркало тижня. – К., 2006. – 4 листопада. – С.3.

²¹³⁵ Огризко В. Підготовку до виведення ЧФ Росії треба починати вже сьогодні / В. Огризко // Дзеркало тижня. – К., 2007. – 14 квітня. – С.4.

²¹³⁶ Україна молода. – К., 2007. – 22 лютого. – С.4.

²¹³⁷ Коментар Прес-служби МЗС України. – Режим доступу: <http://www.mfa.gov.ua/mfa/ua/news/detail/3775.htm>.

Незважаючи на проросійську спрямованість новообраної Верховної Ради Криму, її керівництво демонструвало помірковану позицію в межах правового поля України. Так, голова Верховної Ради Криму А.Гриценко в інтерв'ю газеті “Крымские известия” зазначав, що в автономії, крім певних обмежень в економічній сфері в області оподаткування, достатньо повноважень, а тому немає необхідності розширювати повноваження республіки в Конституції автономії²¹³⁸.

Натомість кримські комуністи 16 грудня 2006 р. з власної ініціативи провели так званий “всекримський” народний референдум щодо вступу України в НАТО. У бюлетень було внесено тільки одне запитання: “Чи згодні Ви з політикою Президента В.Ющенка на вступ України в НАТО?”²¹³⁹.

За словами одного з організаторів акції нардепа від КПУ Л.Грача, 98,8% із понад 800 тис. кримчан, що взяли участь у плебісциті, однозначно не схвалювали курс на набуття членства в Північноатлантичному альянсі. Проте ще напередодні референдуму постійне представництво Президента України в Криму заявило, що акція взагалі не має нічого спільного з усталеним референдумом, тому не несе жодних юридичних наслідків²¹⁴⁰.

Не пом'якушувалася і позиція кримськотатарських політиків. 22 грудня 2006 р. перед початком 5-ї сесії IV курултаю перший заступник голови Меджлису Р.Чубаров заявив журналістам, що кримськотатарський народ має право на самовизначення і не має наміру відмовлятися від ідеї створення національної держави. На питання, чи не вважають лідери кримських татар, що позиція щодо наміру створити національну державу може спричинити за собою звинувачення в сепаратизмі, політик відповів, що не розуміє, про який сепаратизм йдеться: “Якщо народ на своїй території говорить про своє право на самовизначення в рамках існуючої держави, то який же це сепаратизм?!”²¹⁴¹.

---

²¹³⁸ Гриценко А. Если когда-нибудь построю дом, обязательно приглашу журналистов с телекамерами / А. Гриценко // Крымские известия. – Симферополь, 2006. – 29 сентября. – С.2.

²¹³⁹ Режим доступу: <http://crimea.vlasti.net/index.php?Screen=news&id=181795>.

²¹⁴⁰ Драголюк В. Бюлетені під коньячок / В. Драголюк // Україна молода. – К., 2006. – 19 грудня. – С.4.

²¹⁴¹ Режим доступу: <http://ua.for-ua.com/ukraine/2006/12/23/131402.html>.

Відновлення кримськотатарської державності – одна із стратегічних цілей створеної в серпні 2005 р. організації “Міллі Фірка” (“Національна партія”). Організація прагне відродження кримськотатарської нації, збереження її національної території – Кримського Юрту, захисту інтересів і прав кримських татар. Серед програмних цілей, заявлених “Міллі Фірка”, – надання кримськотатарській мові статусу державної в Криму, створення повноцінної системи освіти з кримськотатарською мовою навчання, визнання світовим співтовариством депортації кримських татар актом геноциду і злочином проти людства, відновлення історичної топоніміки Криму²¹⁴².

Восени 2008 р. від імені “Міллі фірка” було оприлюднено звернення до В.Путіна, Д.Медведєва та президента Республіки Татарстан М.Шаймієва з проханням “захистити корінний та інші нечисленні етноси Криму від безперервного геноциду з боку націоналістично налаштованої офіційної влади України”²¹⁴³.

Кримськотатарські організації активно виступали на захист мови (Фонд досліджень і підтримки корінних народів Криму, Фонд “Тесир” (“Вплив”), “Діяр” (“Країна”), “Емель” (“Прагнення”), “Ілері” (“Уперед”), юнацький центр “Яшлик” (“Молодість”) і багато інших). Та однією з найактивніших і найчисельніших стала Республіканська асоціація кримськотатарських працівників освіти “Маарифчі” (“Просвітитель”)²¹⁴⁴.

Потужною молодіжною організацією став Кримськотатарський молодіжний центр на чолі з Е.Барієвим, “комсомолом Меджлісу” є Міжнародна громадська організація “Бизим К’ирим” (“Наш Крим”)²¹⁴⁵.

В умовах загострення навесні-влітку 2007 р. стосунків Президента України з урядом В.Януковича і парламентською більшістю проросійські сили в Криму як фактор тиску ініціювали ряд заходів антинатівського спрямування,

---

²¹⁴² Суспільно-політичні процеси в АР Крим: основні тенденції. // Ю.Тищенко, Р.Халілов, М.Капустін.; Український незалежний центр політичних досліджень. – К., 2008. – С.50.

²¹⁴³ Васютин В., Буткевич Б., Лаврик А. Недоекстремісти / В. Васютин, Б. Буткевич, А. Лаврик // Український тиждень. – К., 2009. – 27 лютого. – 5 березня. – С.39.

²¹⁴⁴ Суспільно-політичні процеси в АР Крим: основні тенденції. // Ю.Тищенко, Р.Халілов, М.Капустін.; Український незалежний центр політичних досліджень. – К., 2008. – С.44.

²¹⁴⁵ Суспільно-політичні процеси в АР Крим: основні тенденції. // Ю.Тищенко, Р.Халілов, М.Капустін.; Український незалежний центр політичних досліджень. – К., 2008. – С.45.

а в Севастополі 18 березня провели референдум. Севастопольці відповідали на запитання, чи підтримують вони курс Президента України на вступ України в НАТО; відновлення зв'язків України з Росією, Білоруссю і Казахстаном і надання російській мові статусу державної²¹⁴⁶.

Нацфронт презентував Музей окупації Криму як реакцію на пропозицію глави держави В.Ющенко відкрити музей радянської окупації України. У ході акції активісти фронту ухвалили заяву, в якій вимагали від Президента України відмовитися від ідеї створити музей радянської окупації, навзаєм пообіцявши, що також не будуть створювати свої “пересувні музеї” української окупації Криму та Севастополя.

Проте, порушуючи традиційні для проросійських організацій Криму питання, Нацфронт найчастіше паралельно критикував сили, які декларували свою проросійську спрямованість. Виступаючи в травні 2007 р. проти вступу України в НАТО, представники Нацфронту водночас таврували уряд В.Януковича, який, на їхню думку, був “зрадницький”²¹⁴⁷.

Радикальними заявами відзначалося Кримське відділення Євразійського союзу молоді (ЄСМ), яке очолив К.Книрик. 15 березня 2007 р. Кримське відділення ЄСМ провело в Севастополі мітинг, вимагаючи від керівництва штабу ВМС Збройних Сил України вивести з Криму український флот, а в травні – з гаслами “Врятуємо Крим від України” та “Росіє, прокинься, імперія в небезпеці”. Активісти ЄСМ зажадали депортувати українських політиків у країни Африки.

Однак навесні 2007 р. з ініціативи СБУ діяльність філій ЄСМ у Харкові й Бахчисараї була заборонена за рішенням суду. У відповідь К.Книрик заявив про намір звернутися до влади Росії з проханням надати йому політичний притулок і захистити права очолюваного ним руху. Попри рішення суду “євразайці”

---

²¹⁴⁶ Самар В. Рефреймінг умысла / В. Самар // Зеркало недели. – К., 2007. – 17-23 марта. – С.1.

²¹⁴⁷ Суспільно-політичні процеси в АР Крим: основні тенденції. // Ю.Тищенко, Р.Халілов, М.Капустін.; Український незалежний центр політичних досліджень. – К., 2008. – С.68-69.

продовжили діяльність, провівши протягом 2007 р. цілу низку акцій радикального характеру як у Криму, так і за його межами²¹⁴⁸.

Інша молодіжна організація – “Прорив” у травні 2007 р. ініціювала акцію “У кожному вікні – російський прапор”, в ході якої закликав усіх жителів Криму вивісити на своїх вікнах і балконах державні прапори Росії²¹⁴⁹.

У червні 2007 р. РОК разом із партією “Русский блок” оголосила про початок всеукраїнської акції з возз’єднання України і Росії під гаслами “Майбутнє України – в союзі з великою Росією!” та “Даеш другу Переяславську раду!”. Пояснюючи журналістам мету акції, заступник голови РОК О.Родивілов заявив: “Ми хочемо, щоби Крим з Україною став частиною великої держави. Чи буде це федерація, чи буде конфедерація, чи буде союз домініонів – державний устрій лежить на совісті правителів держав”²¹⁵⁰

Напередодні дострокових парламентських виборів 2007 р. в Сімферополі відбулася також акція протесту з вимогою визнати правовий статус росіян в Україні і ліквідувати щодо них термін “національна меншина”. Учасники мітингу – члени Народного Фронту “Севастополь – Крим – Росія” повідомили, що планують оголосити “російський бойкот” виборам до Верховної Ради України²¹⁵¹.

23 серпня 2007 р. російська газета “Аргументи і Факти” опублікувала точку зору радника посольства Російської Федерації в Україні В.Лисенка відносно позиції Росії в переговорному процесі навколо Чорноморського флоту. Згідно з інформацією видання В.Лисенко заявив, що Росія може почати перегляд Великого договору від 1997 р. І це може відбутися, якщо влада України продовжить здійснювати тиск на Чорноморський флот. Міністерство

---

²¹⁴⁸ Суспільно-політичні процеси в АР Крим: основні тенденції. // Ю.Тищенко, Р.Халілов, М.Капустін.; Український незалежний центр політичних досліджень. – К., 2008. – С.72-73.

²¹⁴⁹ Суспільно-політичні процеси в АР Крим: основні тенденції. // Ю.Тищенко, Р.Халілов, М.Капустін.; Український незалежний центр політичних досліджень. – К., 2008. – С.72.

²¹⁵⁰ Суспільно-політичні процеси в АР Крим: основні тенденції. // Ю.Тищенко, Р.Халілов, М.Капустін.; Український незалежний центр політичних досліджень. – К., 2008. – С.60.

²¹⁵¹ Ивченко Т. Крымские грезы России не для лодырей-патриотов / Т. Ивченко // Вечерние Вести. – К., 2007. – 28 августа. – С.3.

закордонних справ України в екстреній ноті протесту почало вимагати роз'яснень у російської сторони²¹⁵².

Прес-служба посольства Російської Федерації в Україні спростувала інформацію про те, що радник посла В.Лисенко заявляв про можливість перегляду Великого договору від 1997 р. “Слова були вилучені із контексту і неправильно потрактовані одним із інформаційних агентств”, – повідомили в прес-службі²¹⁵³. Однак факт появи подібної інформації напередодні позачергових парламентських виборів в Україні засвідчив існування елементів імперського мислення в російського істеблішменту і спроб використання ним Криму як засобу тиску на український політикум.

Пропагандистські звинувачення української влади в утисках російської меншини в Криму дисонували з тим, що за 16 років незалежності в Криму було відкрито тільки 7 шкіл з українською мовою навчання (навчання в них ведеться переважно російською мовою) та жодного вищого навчального закладу. Не вирішувалося питання з підготовкою професійних кадрів – учителів-предметників та забезпечення шкільними підручниками. Натомість місцеві органи влади декларували суспільству, що в Криму немає охочих навчатися державною мовою. Проте кримська влада з 2000 р. не могла надати приміщення для відкриття школи з українською мовою навчання в Бахчисараї, де виявили бажання навчатися близько трьохсот дітей²¹⁵⁴.

У черговий раз місцева влада Криму продемонструвала своє обличчя і ставлення до питань української освіти в Криму, коли виділені на будівництво української школи I-III ступенів у м. Ялта кошти в сумі 400 тис. гривень були переадресовані Радою Міністрів АРК на ремонт російськомовної школи у с. Сонячна Долина (м. Судак)²¹⁵⁵.

---

²¹⁵² Івченко Т. Крымские грезы России не для лодырей-патриотов / Т. Івченко // Вечерние Вести. – К., 2007. – 28 августа. – С.1.

²¹⁵³ Івченко Т. Крымские грезы России не для лодырей-патриотов / Т. Івченко // Вечерние Вести. – К., 2007. – 28 августа. – С.2.

²¹⁵⁴ Заява щодо функціонування та розвитку освіти державною мовою в Автономній Республіці Крим. – Режим доступу: <http://dobrovol.org/article/18/>.

²¹⁵⁵ Режим доступу: <http://www.civicua.org/news/view.html?q=979918> (перегляд 5 вересня 2007 р.).

Загалом в АРК Крим функціонувало понад 600 освітніх навчальних закладів, у яких навчалось 198,2 тис. учнів. Лише 5,4% учнів загальноосвітніх навчальних закладів були охоплені навчанням українською мовою, а кримськотатарською мовою 5608 учнів²¹⁵⁶. Така ситуація, зрозуміло, не могла сприяти подоланню мовного диспаритету.

Катастрофічний стан української мови і культури на півострові засвідчило звернення Руху добровольців “Простір свободи” та ряду інших громадських організацій півострова від 14 серпня 2007 р. до Президента України В.Ющенка, Уповноваженого Верховної Ради України з прав людини Н.Карпачової, міністра освіти і науки Автономної республіки Крим В.Лаврова з вимогою забезпечити конституційні права на освіту державною мовою мешканців автономії.

У листопаді 2007 р. Президент України В.Ющенко підписав указ про популяризацію української мови в Криму й Севастополі, що передбачало розширення мережі навчальних закладів усіх типів з українською мовою навчання, проведення українських мистецьких виставок, гастролей україномовних творчих колективів тощо²¹⁵⁷.

У ньому прямо говорилося про необхідність “популяризації української культури, задоволення національно-культурних потреб, всебічного розвитку та функціонування української мови в усіх сферах суспільного життя Автономної республіки Крим та міста Севастополя” шляхом вжиття заходів в освітній та культурних сферах щодо розширення мережі навчальних закладів усіх типів з українською мовою навчання і створення нових загальноосвітніх навчальних закладів з українською мовою навчання в населених пунктах АРК²¹⁵⁸.

15-16 грудня 2007 р. з ініціативи РОК в Ялті відбулася конференція російських співвітчизників, основним підсумком якої стало створення з 25 проросійських організацій Всеукраїнської ради російських співвітчизників як “федерації російських організацій України”. Ця структура мала на меті

---

²¹⁵⁶ Суспільно-політичні процеси в АР Крим: основні тенденції. // Ю.Тищенко, Р.Халілов, М.Капустін.; Український незалежний центр політичних досліджень. – К., 2008. – С.21.

²¹⁵⁷ Державну мову популяризуватимуть у Криму // Голос України. – К., 2007. – 22 листопада. – С.1.

²¹⁵⁸ Суспільно-політичні процеси в АР Крим: основні тенденції. // Ю.Тищенко, Р.Халілов, М.Капустін.; Український незалежний центр політичних досліджень. – К., 2008. – С.15.

“максимально мобілізувати російсько-культурне населення України в боротьбі за свої права проти деструктивної, антинаціональної політики представників українських правонаціоналістичних сил, що узурпували політичну владу на Україні”²¹⁵⁹.

17 січня 2008 р. активісти Народного фронту провели в Сімферополі мітинг, вимагаючи безстрокового базування Чорноморського флоту Російської Федерації на території Криму й закликаючи керівництво Росії вийти з договору про дружбу з Україною²¹⁶⁰. У підсумку в січні 2008 р. СБУ порушила справу проти представників об'єднання, котрі розповсюджували матеріали із закликами до дії з метою зміни меж території та державного кордону України, її конституційного ладу, в тому числі через реалізацію так званого сценарію возз'єднання Криму з Росією²¹⁶¹.

У листопаді 2007 р. українські спецслужби заявили про те, що через Бахчисарайську структуру Євразійського союзу молоді готувалися масові безладдя в Криму. Як повідомила прес-секретар СБУ М.Остапенко, 2 листопада 2007 р. СБУ отримала інформацію про закладені в камері схову на залізничному вокзалі Сімферополя вибухові пристрої, димові шашки, гранати та інструкції щодо організації провокацій, які планувалися використати з метою дестабілізації ситуації в АРК під час публічних заходів, призначених на 4 листопада і присвячених російському Дню народної єдності.

Незважаючи на це, в лютому 2008 р. “Прорив” провів у Сімферополі акцію протесту проти дублювання фільмів українською мовою, в ході якої члени організації розірвали близько півтисячі україномовних кіноафіш²¹⁶².

Не зникла і проблема самозахоплення земель кримськими татарами. На початок 2008 р. в Криму сформувалося близько 300 селищ і масивів компактного проживання репатріантів, у т.ч. 6 вірменських, грецьких,

---

²¹⁵⁹ Суспільно-політичні процеси в АР Крим: основні тенденції. // Ю.Тищенко, Р.Халілов, М.Капустін.; Український незалежний центр політичних досліджень. – К., 2008. – С.62.

²¹⁶⁰ Суспільно-політичні процеси в АР Крим: основні тенденції. // Ю.Тищенко, Р.Халілов, М.Капустін.; Український незалежний центр політичних досліджень. – К., 2008. – С.66.

²¹⁶¹ Експрес. – Львів, 2008. – 31 січня-7 лютого. – С.1.

²¹⁶² Суспільно-політичні процеси в АР Крим: основні тенденції. // Ю.Тищенко, Р.Халілов, М.Капустін.; Український незалежний центр політичних досліджень. – К., 2008. – С.72-73.

болгарських і німецьких. Лише дві третини з них були забезпечені водою і близько 95% – електроенергією. Рівень газифікації не перевищував 10-12%. Каналізаційні мережі та дороги з твердим покриттям практично були відсутні. Близько 100 тис. депортованих громадян не мали власного житла.

Ситуація загострювалася у зв'язку з різким зростанням внутрішньої міграції (з Чорноморського, Роздольненського, Джанкойського, Красноперекського та деяких інших степових районів та узбережжя півострова). Її гостроту засвідчили факти самозахоплення земель та різноманітні акції протесту в Судаку, Морському, Веселому, Симеїзі, Ялті, Алушті та інших населених пунктах²¹⁶³.

30 серпня 2007 р. Кабінетом Міністрів України було ухвалено постанову “Про затвердження Державної програми соціально-економічного розвитку Автономної Республіки Крим на період до 2017 року”. Метою програми стало створення умов для збалансованого соціально-економічного, економічного та культурного розвитку Автономної Республіки²¹⁶⁴.

Проте уже на початку листопада 2007 р. на плато Ай-Петрі в Криму відбулася масштабна сутичка між кримськими татарами і правоохоронцями. Для примусового виконання рішення Господарського суду про усунення перешкод Ялтинському гірсько-лісовому заповіднику через самовільну будівлю кримськими татарами кафе було задіяні 950 правоохоронців, снайпери, три БТри, важку техніку²¹⁶⁵.

Керуючись рішенням суду про знесення однієї споруди, міліція знесла майже всі будівлі кримськотатарських підприємців на Ай-Петрі. У лікарнях опинилися 7 постраждалих, а 18 репатріантів отримали адмінарашт. На знак протесту проти поведінки влади на центральній площі виросло наметове містечко кримських татар, які вимагали відставки і притягнення до кримінальної відповідальності начальника кримського головному міліції

---

²¹⁶³ Суспільно-політичні процеси в АР Крим: основні тенденції. // Ю.Тищенко, Р.Халілов, М.Капустін.; Український незалежний центр політичних досліджень. – К., 2008. – С.23, 28.

²¹⁶⁴ Суспільно-політичні процеси в АР Крим: основні тенденції. // Ю.Тищенко, Р.Халілов, М.Капустін.; Український незалежний центр політичних досліджень. – К., 2008. – С.13.

²¹⁶⁵ Хоменко В. У розборок на Ай-Петрі тяжкі наслідки / В. Хоменко // Голос України. – К., 2007. – 8 листопада. – С.1, 5.

А.Могильова та інших посадових осіб, звільнення заарештованих, створення комісії для розслідування всіх обставин інциденту. Причини конфлікту аналітики вбачали в зачищенні владою плато під свій бізнес і в дестабілізації ситуації в процесі створення в парламенті демократичної коаліції²¹⁶⁶.

Тим часом у Рескомземі Криму констатували, що більшість самозахоплень мали економічний характер, а збитки, що їх було завдано півострову, становили 7 млн. грн. За 2006-2007 рр. було зафіксовано 4723 порушення земельного законодавства. Водночас в керченському селищі компактного проживання татар Джанкой не освоювалися землі (107 ділянок, виділених під індивідуальне житлове будівництво)²¹⁶⁷.

Ситуацію дестабілізували російські козачі організації. Вони реєструвалися як громадські організації, а працювали, по суті, як охоронні структури, деякі використовувалися для рейдерських захоплень. Козаки з'являлися в кожній конфліктній ситуації, де були присутні репатріанти, їх наймали бізнесмени і політики для силових акцій²¹⁶⁸.

У грудні 2007 р. на врученні премії журналу "І" М.Джемільов заявив, що Меджліс у відповідь на напади російськомовної молоді на репатріантів прийняв рішення про формування загонів самооборони, "але я наклав вето, тому що це буде друга Чечня". Політик попередив, що ситуація може вийти з-під контролю, якщо влада не буде реагувати на насилля і кримські татари почнуть оборонятися. Одночасно кримські татари майже не використовували своє представництво в органах влади і не ініціювали судових позовів з приводу не розгляду земельних заяв репатріантів органами місцевого самоуправління²¹⁶⁹.

Меджліс не повністю контролював процес земельних самозахоплень з боку кримських татар. У той же час завдяки налагодженню контролю над певною частиною самозахоплень та впливу на цей процес влітку 2007 р.

---

²¹⁶⁶ Самар В. Гора Ай-Петрі наді мною в тумані шашки димової / В. Самар // Дзеркало тижня. – К., 2007. – 10-16 листопада. – С.2.

²¹⁶⁷ Хоменко В. Збитки від українських самозахоплень обчислюються мільйонами / В. Хоменко // Голос України. – К., 2007. – 24 листопада. – С.6.

²¹⁶⁸ Самар В. Земля, казаки и аскеры / В. Самар // Зеркало недели. – К., 2007. – 22 декабря. – С.4.

²¹⁶⁹ Самар В. Земля, казаки и аскеры / В. Самар // Зеркало недели. – К., 2007. – 22 декабря. – С.1, 4.

кристалізувалася організація “Авдет” (“Повернення”). Очолив її Д.Аметов, а членами стали учасники протестів²¹⁷⁰.

Проблемами виділення землі займається створена в листопаді 2005 р. Кримська республіканська громадська організація “Койдешлер” (“Односельці”), відома своїми акціями протесту в районі Великої Ялти та в Сімферополі. Провідними внутрішніми опонентами керівництва Меджлісу також вважається громадська організація “Азатлик” (“Воля”), яка виникла під час протистояння в м. Симеїзі в 2004 р. У липні 2006 р. вона розпочала петиційну кампанію, що мала на меті домогтися реституції кримським татарам земель, будинків і майна, відібраних під час депортації в 1944 р., а також надання кримськотатарській мові статусу офіційної. Петицію планували направити до ООН, Євросоюзу, Ради Європи, ОБСЄ²¹⁷¹.

У 2008 р. влада України здійснила спроби розпочати процес приєднання до НАТО. У зв'язку з цим і з наближенням закінчення терміну оренди територій України Чорноморським флотом Росії в 2017 р. росіяни спробували продемонструвати військову і незалежну від української влади присутність. 11 травня 2008 р. до 225-річчя Чорноморського флоту в м. Севастополі було проведено масштабний військовий парад.

Фактична відсутність контролю над м. Севастополем зі сторони української влади була підтверджена також 2-х разовим безконтрольним знущенням над пам'ятною табличкою на честь 90-річчя українського флоту²¹⁷².

Згідно з даними І.Лосєва, тільки в м. Севастополі діють наступні антидержавні організації: 1. Міська організація партії “Руський блок; 2. Російська громада Севастополя; 3. Руський вибір; 4. Російський молодіжний союз; 5. Рух “За єдину Русь”; 6. Всеукраїнський рух виборців за Республіку Крим; 7. Російський молодіжний союз; 8. Російське народне віче Севастополя;

---

²¹⁷⁰ Суспільно-політичні процеси в АР Крим: основні тенденції. // Ю.Тищенко, Р.Халілов, М.Капустін.; Український незалежний центр політичних досліджень. – К., 2008. – С.47.

²¹⁷¹ Суспільно-політичні процеси в АР Крим: основні тенденції. // Ю.Тищенко, Р.Халілов, М.Капустін.; Український незалежний центр політичних досліджень. – К., 2008. – С.47, 49.

²¹⁷² Колесо. Севастопольская еженедельная газета. – Севастополь, 2008. – 27 декабря. – №49. – С.6.

9. Російський рух Севастополя; 10. Союз руського народу “Чорна сотня”; 11. Молода гвардія; 12. Молодіжний політичний рух “Ми”; 13. “Прорив”²¹⁷³.

Мер м. Москви Ю.Лужков під час святкування 11 травня 2008 р. в черговий раз заявив, що Севастополь не ввійшов в число територій, які М.Хрущов передав Україні, і питання про належність міста не вирішено²¹⁷⁴. У відповідь Служба безпеки України заборонила Ю.Лужкову в’їзд на територію України і заявила, що звинувачує іноземця у відмиванні брудних коштів в Україні, зокрема в м. Севастополі. Однак, на відміну від попередніх подібних випадків, МЗС Росії не відмежовувалося від дій мера, а Департамент інформації і друку МЗС Росії розцінив оголошення Ю.Лужкова персоною “нон-грата” як недружній крок і зазначив, що політик “висловив лише думку, яка співпадає з точкою зору більшості росіян”²¹⁷⁵.

Услід за дипломатичним корпусом на захист мера м. Москви виступила і соратниця В.Путіна, віце-спікер Держдуми від фракції “Єдина Росія” Л.Слиська. “Нам все одно доведеться вирішувати проблему Криму. Питання про статус півострова і, зокрема, Севастополя, цілком може бути поставлено у відповідних міжнародно-правових інституціях”, – зазначила Л.Слиська²¹⁷⁶.

Ці ж цілі переслідували і раптом оживіли “сплячі” молодіжні проекти на кшталт “Прориву” з акцією “Російський прапор – у кожному домі” і збиранням підписів за відмову від виведення Чорноморського флоту із Севастополя²¹⁷⁷.

Натомість рішення РНБО України від 16 травня 2008 р., яке було оформлене у вигляді Указу Президента України №589/2008, засвідчило в чергове відсутність позитивних суспільно-політичних змін у Криму²¹⁷⁸.

Відповідно до рішення РНБОУ В.Ющенко 20 травня 2008 р. підписав указ “Про заходи щодо забезпечення розвитку України як морської держави”. У

²¹⁷³ Лосев І. Український Севастополь: минуле, сучасне, майбутнє / І. Лосев // Сучасність. – 2008. – №10. – С.33.

²¹⁷⁴ Лужков об’явив нам рейдерську війну // Вечерние вести. – К., 2008. – 13 мая. – С.3.

²¹⁷⁵ Тракало Я. Брудна “нон грата” / Я. Тракало // Україна молода. – К., 2008. – 14 травня. – С.2.

²¹⁷⁶ Тракало Я. Брудна “нон грата” / Я. Тракало // Україна молода. – К., 2008. – 14 травня. – С.2.

²¹⁷⁷ Самар В. 2017-й. Час київський? / В. Самар // Дзеркало тижня. – К., 2008. – 17 травня. – С.5.

²¹⁷⁸ Указ Президента України №589 / 2008 “Про рішення Ради національної безпеки і оборони України від 16 травня 2008 року “Про стан виконання рішень Ради національної безпеки і оборони України щодо ситуації в Автономній республіці Крим””. – Режим доступу: www.president.gov.ua/documents/8044.html (перегляд 16 жовтня 2008 р.).

цьому документі глава держави серед іншого доручив Кабінету Міністрів у двомісячний строк підготувати законопроект про припинення з 2017 р. дії міжнародних договорів про тимчасове перебування на території України Чорноморського флоту Росії.

Після цього російські дипломати вперше публічно заявили: незмінною метою Росії є продовження строків перебування ЧФ в Україні. Посол із особливих доручень МЗС РФ В.Дорохін також заявив, що хоча Росія “офіційно не порушувала питання перед українською стороною про продовження строків перебування Чорноморського флоту, це питання має бути порушене пізніше, за 3-4 роки до 2017 р.”²¹⁷⁹.

Російські політики, чинячи тиск на Україну, заявляли, що у разі ухвалення Україною закону про припинення дії базових договорів щодо Чорноморського флоту РФ із 2017 р., Росія вправі порушити питання про належність Криму і статус Севастополя²¹⁸⁰.

Такі заяви владних осіб РФ відображали настрої чи не переважної більшості російського населення. У червні 2008 р. в програмі Першого російського телеканалу “Судіте самі” 91% присутніх в аудиторії визнали, що Росія має історичні права на “місто російських моряків”²¹⁸¹.

З українського боку зазвучали також радикальні заяви. Перший командувач ВМФ України віце-адмірал Б.Кожин заявив, що у випадку недотримання РФ умов угоди, Україна може після 2017 р. конфіскувати російську військову техніку²¹⁸².

Нове загострення ситуації навколо Чорноморського флоту РФ відбулося після початку 8 серпня 2008 р. російсько-грузинської війни за Південну Осетію. Поштовхом до ускладнення відносин став вихід російських військових кораблів з Севастополя без попередження української влади і їх участь у збройному конфлікті.

---

²¹⁷⁹ Кравченко В. Підхід до снаряду. Київ готується до виведення Чорноморського флоту Росії з України / В. Кравченко // Дзеркало тижня. – К., 2008. – 31 травня. – С.5.

²¹⁸⁰ Кравченко В. Підхід до снаряду. Київ готується до виведення Чорноморського флоту Росії з України / В. Кравченко // Дзеркало тижня. – К., 2008. – 31 травня. – С.5.

²¹⁸¹ Рудь Б. Дума про договір / Б. Рудь // Новинар. – К., 2008. – 20-26 червня. – С.22.

²¹⁸² Україна молода. – К., 2008. – 7 червня. – С.7.

У відповідь 13 серпня 2008 р. В.Ющенко підписав два укази, якими встановлювався новий порядок перетину кордону України військовослужбовцями і військовими кораблями. Порядок перетину – дозвільний, а не повідомляючий, як було раніше, військовослужбовці зобов'язувалися заповняти міграційні карти і повідомляти про вантажі. Цим мала бути ліквідована ситуація, коли 10 тисяч озброєних людей знаходяться на території країни без реєстру, а повідомлення про перетин кордону не дають необхідної інформації²¹⁸³.

У свою чергу СБУ через суди домоглася припинення діяльності в Україні проросійських сепаратистських організацій – “Прорив”, “Євразійський союз молоді”, розгорнула судове переслідування організації “Севастополь – Крим – Росія”²¹⁸⁴.

Відзначимо, що Кремль одразу оприлюднив заяву, в якій назвав указ В.Ющенка антиросійським кроком, що суперечить духу і букві угод про ЧФ РФ і договору про дружбу²¹⁸⁵. У зв'язку з грузинськими подіями, незважаючи на узгоджений сторонами механізм проведення інвентаризації, було призупинено процес практичної інвентаризації земельних ділянок, об'єктів та державного майна України, що використовувалися Чорноморським флотом Російської Федерації²¹⁸⁶.

Знову актуалізувалася проблема подвійного громадянства в Криму. Адже саме фактор наявності російських громадян у Південній Осетії і Абхазії широко використовувався російською владою на виправдання власного військового вторгнення в Грузію. Натомість, за словами Б.Кожина, тільки в м. Севастополі налічується близько 40 тис. “подвійних” громадян²¹⁸⁷.

Як повідомив в грудні 2007 р. агентству “Інтерфакс-Україна” генеральний консул Росії в м. Сімферополі О.Ніколаєв, всього в консульському окрузі, в який входив Крим і м. Севастополь, на обліку знаходилося більше 20 тис.

---

²¹⁸³ Самар В. Выходим из кильватера? / В. Самар // Зеркало недели. – К., 2008. – 16 августа. – С.2.

²¹⁸⁴ Наливайченко В. Мы должны стать более трезвомыслящими и национально эгоистичными / В. Наливайченко // Зеркало недели. – К., 2008. – 16 августа. – С.2.

²¹⁸⁵ Коваленко І. Указом по флоту / І. Коваленко // Експрес. – Львів, 2008. – 15-16 серпня. – С.1.

²¹⁸⁶ Костенко Ю. Севастопольська “порохова діжка” / Ю.Костенко // День. – К., 2008. – 6 вересня. – С.4.

²¹⁸⁷ Два паспорти в одні руки // Український тиждень. – К., 2008. – 27 серпня-4 вересня. – С.8.

росіян, які мали право голосувати (без військовослужбовців Чорноморського флоту Російської Федерації)²¹⁸⁸.

Подальше визнання Росією незалежності бунтівних регіонів Грузії, Абхазії і Південної Осетії, спровокувало занепокоєння країн Заходу територіальною цілісністю України. Керівник МЗС Франції Б.Кушнер 27 серпня 2008 р. заявив, що слідом за визнанням Абхазії і Південної Осетії Росія планує визнати й інші території в Молдавії і Україні, зокрема, Крим²¹⁸⁹.

У середині вересня 2008 р. кримський парламент звернувся до Верховної Ради України з пропозицією визнати незалежність Південної Осетії та Абхазії. Кримські депутати також проголосували за невиконання наказів Міністра освіти і науки України і листа – інструкції Міністра охорони здоров'я України, які стосувалися збільшення обсягів використання української мови в загальноосвітніх школах і медичних навчальних закладах Криму.

В освітній сфері наказ Міністерства освіти і науки України №461 від 26 травня 2008 р. “Про затвердження галузевої Програми поліпшення вивчення української мови в загальноосвітніх навчальних закладах навчання мовами національних меншин на 2008 – 2011 роки” передбачав викладання в навчальних закладах, наприклад, із російською мовою навчання низки предметів українською мовою з подальшим переходом на викладання виключно українською.

Натомість парламент автономії доручив уряду і рекомендував органам місцевого самоврядування “забезпечити в навчальних закладах реалізацію конституційного права громадян на здобуття освіти рідною мовою, а також забезпечити можливість використання мови навчання під час ведення ділової документації у внутрішньому діловодстві²¹⁹⁰”. А перший заступник голови Верховної Ради АРК, очільник Російської общини Криму С.Цеков заявив, що в разі продовження політики українізації Криму, яку проводило Міністерство

---

²¹⁸⁸ Самар В. Путеводитель по минному полю / В. Самар // Зеркало недели. – К., 2008 – 30 августа. – С.3.

²¹⁸⁹ В планах РФ может быть признание Крыма и других территорий – Кушнер. – Режим доступу: <http://news.mail.ru/politics/1974725> (перегляд 27 серпня 2008 р.).

²¹⁹⁰ Самар В. Язык до Москвы доведет? / В. Самар // Дзеркало тижня. – К., 2008. – 20-26 вересня. – С.2.

освіти і науки України, він готовий особисто, навіть не зважаючи на те, що є держчиновником, закликати жителів автономії до рішучих протестних дій²¹⁹¹.

Такі дії свідчили про тенденцію ігнорування місцевою владою незручних для неї ініціатив влади центральної, що пояснюється відсутністю політичного компромісу між різними політичними силами в баченні майбутнього розвитку країни.

Водночас свою незгоду з подібним рішенням на рівні України висловила й асоціація кримськотатарських працівників освіти “Маарифчі”, оскільки, на їхню думку, цей наказ підривав процес відродження на історичній Батьківщині кримськотатарської мови та дискримінував систему освіти кримських татар, що відроджується²¹⁹².

Економічна криза і розпад демократичної коаліції в парламенті восени 2008 р. в чергове активізували діяльність радикальних проросійських сил на півострові. На початку листопада 2008 р. активізувався Народний фронт “Севастополь – Крим – Росія”. Він спробував через суд домогтися відміни Конституції Криму 1998 р. і прийняття Декларації про возз’єднання Криму з Росією на основі результатів кримського референдуму 1991 р. Ця акція, за словами В.Подьячого, планувалася для того, щоб “рішення суду можна було оскаржити в більш високих судових інстанціях і винести проблему на міжнародний рівень”²¹⁹³.

Активісти Народного фронту скористалися тим, що будь-яке рішення Верховної Ради Криму є не законом, а підзаконним актом і може бути оскаржене в адміністративному суді²¹⁹⁴.

Незважаючи на це, в.о. голови СБУ В.Наливайченко стверджував, що в Криму немає жодної організації, яка могла б бути рушійною силою масових заворушень або терористичних акцій, а проросійський піар оплачується в ЗМІ

---

²¹⁹¹ Суспільно-політичні процеси в АР Крим: основні тенденції. // Ю.Тищенко, Р.Халілов, М.Капустін.; Український незалежний центр політичних досліджень. – К., 2008. – С.5.

²¹⁹² Суспільно-політичні процеси в АР Крим: основні тенденції. // Ю.Тищенко, Р.Халілов, М.Капустін.; Український незалежний центр політичних досліджень. – К., 2008. – С.21.

²¹⁹³ Суд может оставить Украину без Крыма 12 ноября. – Режим доступа: <http://www.vz.ru/news/2008/11/5/226346.html> (перегляд 6 листопада 2008 р.).

²¹⁹⁴ Самар В. Як втратити Крим правовим шляхом / В. Самар // Дзеркало тижня. – К., 2008. – 15 листопада. – С.3.

за брудні гроші, в тому числі від будівництва об'єктів Чорноморського флоту²¹⁹⁵.

У кінці 2008 р. Президент України підписав указ “Про додаткові заходи з соціально-економічного розвитку міста Севастополя”. Документ містив доручення робочій групі у двомісячний строк розробити законопроекти про транскордонне співробітництво в Причорноморському регіоні (в тому числі в реалізації екологічних проектів), залученні інвестицій для розвитку в Севастополі енергетичного машинобудування, суднобудування, транспортного комплексу, харчової промисловості і житлового будівництва. У цьому зв'язку ставилося завдання підготувати пропозиції щодо використання після 2017 р. інфраструктури Севастопольської бухти в невійськових цілях, перепрофілювання і модернізації портової інфраструктури.

С.Куницін стверджував, що люди підтримали ідею і, згідно з опитуванням, 70% севастопольців виступали за реалізацію проекту²¹⁹⁶.

Реалізація згаданого проекту дозволила б підвищити життєвий рівень севастопольців і мінімізувати втрати міста після зменшення військово-морської присутності в регіоні.

Натомість перший заступник міністра закордонних справ Російської Федерації А.Денисов заявив, що видання указу – “це лінія психологічного тиску на Російську Федерацію, яка простежувалася протягом всього 2008 р., лінія витискування нашого Чорноморського флоту з Севастополя”²¹⁹⁷.

Заклики російських політиків до захисту росіян у Криму дисонували з реальним станом речей. За інформацією Севастопольського центру зайнятості, за перше півріччя 2009 р. Чорноморський флот звільнив майже 2 тис.

---

²¹⁹⁵ Наливайченко В. Організація “Севастополь – Крим – Росія” фінансувалась за брудні гроші, в тому числі від будівництва об'єктів ЧФ. – Режим доступу: <http://www.pravda.com.ua/news/2009/2/17/89777.htm> (перегляд 17 лютого 2009 р.).

²¹⁹⁶ Куницін С. Севастополь может стать Черноморским экономическим тигром / Сергей Куницын / Зеркало недели. – К., 2009. – 24-30 января. – С.2.

²¹⁹⁷ Куницін С. Севастополь может стать Черноморским экономическим тигром / Сергей Куницын / Зеркало недели. – К., 2009. – 24-30 января. – С.2.

службовців, передусім вільнонайманих громадян України. Поміж них 732 працівники Будуправління Чорноморського Флоту РФ²¹⁹⁸.

Севастопольська міськрада на підставі організованих Партією регіонів загальноміських батьківських зборів ухвалила рішення заборонити міському управлінню освіти виконувати Наказ Міністерства освіти та науки України №461 про поглиблене вивчення в російськомовних школах державної мови²¹⁹⁹. При цьому грошей на українську школу-колегіум міськрада вирішила не виділяти²²⁰⁰.

Отже, Помаранчева революція 2004 р. відкрила можливості для остаточного включення Криму в загальноукраїнські соціально-економічні і політичні процеси. Підтримка частиною населення півострову ідей Майдану дозволяли стверджувати, що стосунки між Києвом і автономією можуть набути нової якості, і сепаратистські сили на півострові остаточно маргіналізуються.

Проте помаранчева влада не спромоглася вирішити нагальні проблеми автономії – незадовільний розвиток економіки і відсталість курортно-рекреаційної сфери, проблеми кримськотатарського населення, а більшість населення Криму продовжувала перебувати під впливом російської державної ідеології. Загальноукраїнським владним інституціям не вдалося нейтралізувати деструктивні впливи Чорноморського флоту і проросійських радикальних структур.

Вибори 2006 р. завдяки Партії регіонів привели до влади в автономії раніше маргіналізованих проросійських політиків, які продовжували маніпулювати гаслами захисту російської общини і конфліктували з кримськотатарськими структурами. Водночас через наближення кінця термінів договорів щодо Чорноморського флоту ускладнилися стосунки української влади з Російською Федерацією, окремі російські офіційні особи та інституції знову почали ставити питання про російський статус Криму і м. Севастополя.

---

²¹⁹⁸ Васютин В. “Еліта-центр” по-флотськи / В.Васютин // Український тиждень. – К., 2009. – 12-18 червня. – С.31.

²¹⁹⁹ Васютин В. Місто українського безслав'я / В.Васютин // Український тиждень. – К., 2009. – 12-18 червня. – С.28.

²²⁰⁰ Куніцин С. Три запитання чиновникові / С.Куніцин // Український тиждень. – К., 2009. – 12-18 червня. – С.27.

4.2. “Новоросійство” як дезінтеграційний чинник Півдня України

Децентралістські і сепаратистські процеси, що охопили СРСР наприкінці 80-х – на початку 90-х рр., знайшли своє відображення на Півдні України у формі “новоросійства” й активізації діяльності національних меншин регіону.

Напередодні здобуття Україною незалежності незадовільна ситуація склалася в економіці і соціальній сфері регіону. Одеська область за рівнем забезпеченості житлом займала 21 місце серед областей УРСР. Особливо складною була ситуація в м. Одесі, де 1470 будівель були в аварійному стані (в них проживало більше 30 тис. осіб)²²⁰¹.

За рівнем забезпеченості населення стаціонарною медичною допомогою область займала 22 місце серед областей республіки. Серед інших проблем виокремлювалася проблема забезпечення населення якісною питною водою, через будівництво заводів хімічної промисловості загострився стан екології²²⁰².

Соціологічні опитування, проведені Одеським обкомом Компартії у 1989 р., засвідчили, що ряд сіл з болгарським, молдавським, гагаузьким населенням відставали в соціальному розвитку, особливо в порівнянні з сусідніми районами Молдавії. Ще більшою мірою це стосувалося багатьох українських сіл. Загалом за показниками розвитку соціальної інфраструктури область займала одне з останніх місць серед всіх областей республіки²²⁰³.

Складною була криміногенна ситуація в регіоні. За 1989 р. в Одеській області було зареєстровано 20569 злочинів. Що було на 24,3% більше, ніж у 1989 р., ріст важких злочинів склав 34,1%²²⁰⁴.

Поширювалося невдоволення суспільства існуючим соціально-економічним становищем. Так, згідно з результатами опитування мешканців м. Одеси в лютому 1990 р., більшість респондентів (74%) дали негативну оцінку стану соціальної справедливості в суспільстві, місті, трудових колективах, вказували на поширення несправедливого ставлення до себе²²⁰⁵.

²²⁰¹ ДАОО, ф. П-11, оп.151, спр.54. – Арк.33.

²²⁰² ДАОО, ф. П-11, оп.151, спр.54. – Арк.34-35.

²²⁰³ ДАОО, ф. П-11, оп.151, спр.50. – Арк.78.

²²⁰⁴ ДАОО, ф. П-11, оп.152, спр.62. – Арк.75.

²²⁰⁵ ДАОО, ф. П-11, оп.152, спр.68. – Арк.20.

Комуністи з тривогою констатували тенденцію до старіння парторганізацій, скорочення припливу свіжих, молодих сил²²⁰⁶. На засіданнях XXVIII конференції Одеської обласної парторганізації виступаючи чесно зізнавалися, що “обласному комітету партії в першу чергу потрібно скласти серйозну програму праці з молоддю” і визнавали, що “ми поступаємося Руху в праці з молоддю”²²⁰⁷.

Більш високими темпами скорочувалася в Одеській обласній парторганізації чисельність робітників. Протягом 1990 р. їх число зменшилося на 7614 осіб, чи на 15,6%²²⁰⁸.

Загалом лише з 1 січня до 1 липня 1991 р. чисельність Одеської обласної партійної організації скоротилася з 159431 до 149395 членів партії. Натомість в лави Компартії України в області за цей час прийшло лише 729 осіб²²⁰⁹.

Відповідно до експрес-інформації ідеологічного відділу Одеського обкому Компартії України від 10 липня 1989 р., в області вже була помітною діяльність опозиційних організацій – Демократичного союзу, Народного союзу сприяння перебудові, філіалу Української Гельсінської спілки²²¹⁰.

З 1988 р. в Одеській області почали створюватися національно-культурні товариства (Товариство української мови ім. Т.Г.Шевченка, Товариство імені Д.Благодєєва, Товариство єврейської культури імені Н.Лур'є, грецький клуб “Еллада”, Товариство вірменської культури, обласне відділення Німецького культурно-просвітницького товариства, Товариство бессарабських молдаван (м. Ізмаїл), Товариства унгарської і корейської культур²²¹¹.

Окремі з них не обмежувалися культурологічними цілями, а втягувалися в акції Руху й інших політичних партій (Товариство польської культури, Товариство української мови ім. Т.Г.Шевченка, “Південна громада”, Товариство бессарабських молдаван (м. Ізмаїл), Товариство Кирила і Мефодія

²²⁰⁶ ДАОО, ф. П-11, оп.153, спр.3. – Арк.26.

²²⁰⁷ ДАОО, ф. П-11, оп.152, спр.23. – Арк.127.

²²⁰⁸ ДАОО, ф. П-11, оп.153, спр.3. – Арк.64.

²²⁰⁹ ДАОО, ф. П-11, оп.153, спр.5. – Арк.64.

²²¹⁰ ДАОО, ф. П-11, оп.151, спр.54. – Арк.14.

²²¹¹ ДАОО, ф. П-11, оп.153, спр.25. – Арк.13.

(м. Болград)). Різко збільшилася в області також кількість націонал-демократичних агітаторів з Західної України²²¹².

Так, лише “Південна громада” за 1989 – початок 1990 рр. організувала лекції-дискусії на чолі з ученими одеських вузів з питань української мови, культури, історії (проводилися в народному університеті українознавства при товаристві); ініціювала проведення в березні 1990 р. обласної вчительської конференції з питань впровадження Закону про мови в УРСР; організувала виставку українського образотворчого мистецтва; вшанувала пам’ять Великого Кобзаря біля його монументу в українському театрі; запросила й організувала виступи львівських народних театрів – вертепів, львівської професійної театральної трупи, ансамблю ім. Вірського і групи представників Київського інституту фольклору й етнографії АН УРСР; збирала кошти для спорудження в м. Одесі майбутнього пам’ятника Чорноморському козацькому війську. Натомість Одеський міськвиконком майже рік зволікав з реєстрацією Товариства²²¹³.

У цих умовах партійно-радянські органи починають проводити політику засудження українського національного відродження, залякують російськомовне населення можливими утисками в майбутньому, сприяють поширенню “новоросійства” як ознаки окремішності від решти країни. Ознаки сепаратизму проявилися під час підготовки місцевого військового-ідеологічного активу до зустрічі в серпні 1990 р. з М.Горбачовим та Д.Язовим. На цій зустрічі член Одеського обкому КПУ начальник політуправління округу В.Плеханов запропонував свій варіант боротьби з “розгулом демократії, українським та молдавським сепаратизмом: якщо законні інтереси наших сімейств і російськомовного населення будуть ущемлятися, армія виступить на захист завоювань соціалізму із зброєю в руках”²²¹⁴.

У серпні 1990 р. в Одесі з’явився Демократичний союз Новоросії і Бессарабії. У ньому об’єдналася група одеських учених, які намагалися

²²¹² ДАОО, ф. П-11, оп.153, спр.25. – Арк.5, 13, 16.

²²¹³ ДАОО, ф. П-11, оп.152, спр.68. – Арк.80-82.

²²¹⁴ Аксанюк М. “Новоросія”: привид повернувся в обком.../ М. Аксанюк // За вільну Україну. – Львів, 1991. – 21 травня. – С.3.

побудувати на півдні України економічну і політично незалежну Демократичну Республіку Новоросії.

У статуті Демократичного союзу Новоросії і Бессарабії визначалось: “Новороси – етнос, що складається з переселенців на обширні пусті землі Північного Причорномор’я”²²¹⁵. О.Сурилов як голова оргкомітету Демократичного союзу Новоросії і Бессарабії зазначав, що утворювана політична структура мала стати міжпартійною широкою демократичною організацією, яка “поширювала б свою діяльність не тільки на Новоросію, але і Бессарабію, як територію, що історично склалася. У свою чергу, ознаками єдності Бессарабії і Новоросії політик називав багатонаціональність регіону і статус російської як мови міжнаціонального спілкування”²²¹⁶.

Мету діяльності союзу О.Сурилов вбачав у збереженні соціальної стабільності в регіоні, недопущення жодних форм політичного тероризму. Було заявлено про підтримку демократичної програми Народного Руху України та Декларації про суверенітет України. Натомість союз виступав категорично проти територіальних претензій Народного фронту Молдови на Буковину і Південну Бессарабію; утисків національних рухів гагаузів та багатонаціонального населення Придністров’я; викорінення російської топоніміки на Одещині, Миколаївщині, Херсонщині²²¹⁷.

Доктор юридичних наук О.Сурилов став найактивнішим популяризатором ідеї “Новоросії” і проголошення на землях суверенної Молдови Придністровської республіки. Він, як і О.Солженіцин, вважав, що в дикому полі кочовиків – Новоросії, Криму, Донбасі “сроду старой Украины не было”²²¹⁸.

Одеський вчений намагався відстояти думку, що “ідеї федералізму живі і в республіці мають право голосу навіть на найвищому рівні, в парламенті... Тому ця проблема на республіканському рівні може загостритися, а

---

²²¹⁵ Аксанюк М. “Новоросія”: привид повернувся в обком... / М. Аксанюк // За вільну Україну. – Львів, 1991. – 21 травня. – С.3.

²²¹⁶ Сурилов А. К вольному краю новороссов? / А. Сурилов // Знамя коммунизма. – Одесса, 1990. – 4 сентября. – С.2.

²²¹⁷ Сурилов А. К вольному краю новороссов? / А. Сурилов // Знамя коммунизма. – Одесса, 1990. – 4 сентября. – С.2.

²²¹⁸ Залізник Л. Від козацької вольності – до Новоросії / Л. Залізник // Пам’ятки України. – 1991. – №2. – С.18.

федеративний устрій республіки навіть стати цілком ймовірним шляхом збереження територіальної цілісності України...»²²¹⁹. О.Сурилов навіть вважав, що федералізм необхідний, щоб “не нівелювати Україну, не зруйнувати її регіональні особливості...”²²²⁰.

Активіст новоросійства вважав, що кожна національність на півдні України мала мати повну культурну автономію, а Новоросія з немолдавською частиною Бессарабії отримати статус суб'єкта Всеукраїнської федерації (як і Слобідська Україна, Закарпаття, Буковина, Галичина і т.д.). Це, на думку політика, був єдиний шлях збереження територіальної цілісності республіки²²²¹.

З метою підвищення авторитетності своїх суджень О.Сурилов перш ніж розпочинати будь-який виступ чи дискусію, завжди розпочинав її словами солідарності з федералістськими ідеями В.Чорновола²²²².

У вересні 1990 р. у газеті “Новороссийский телеграф” у статті “Держава духу” Новоросію було визначено “як відокремлене географічне і соціально-економічне явище”. Територія нової держави визначалася від Дністра до Донбасу. Планувалося відторгнення частково або повністю 8 областей (в тому числі в Україні – Одеської, Миколаївської, Херсонської, Кримської, Кіровоградської, Дніпропетровської та Запорізької областей)²²²³.

Видання новоросів не були зареєстровані, не мали ні адрес, ні назви друкарні. Відзначимо також, що “Новоросійський телеграф” вийшов за підтримки церкви і мав благословення архімандрита Тихона²²²⁴. Активісти новоросів під протекторатом Одеського обкому Компартії України зосереджувалися в Одеській асоціації психологічних досліджень, Одеській демократичній

---

²²¹⁹ Сурилов О., Черкес М. Що воно таке – федерація Німеччина / О. Сурилов, М. Черкес // Голос України. – К., 1991. – 28 травня. – С.3.

²²²⁰ Стриженюк С. Інтерв'ю наліво і направо... / С.Стриженюк // Літературна Україна. – К., 1991. – 7 лютого. – С.6.

²²²¹ Сурилов А. К вольному краю новороссов? / А. Сурилов // Знамя коммунизма. – Одесса, 1990. – 4 сентября. – С.2.

²²²² Болдирев О. Україна – федеративна чи унітарна? / О. Болдирев // Державність. – 1992.–№1. – С.32.

²²²³ Аксанюк М. “Новоросія”: привид повернувся в обком... / М. Аксанюк // За вільну Україну. – Львів, 1991. – 21 травня. – С.2-3.

²²²⁴ Стриженюк С. Национальная этика и дорожные указатели. По поводу так называемого союза новороссов / С.Стриженюк // Знамя коммунизма. – Одесса, 1990. – 22 сентября. – С.3.

спільці соціального оновлення, Одеському обласному комітеті захисту миру, товаристві “Милосердя”, Фонді соціальної допомоги імені доктора Гааза²²²⁵.

Свідченням залежності “новоросів” від КПУ стало те, що дві монографії О.Сурилова про діячів Ришельє і Дерібаса вийшли в республіканських видавництвах після безпосередніх контактів з директорами друкарень першого секретаря Одеського обкому КПУ Р.Боделана. Програму досліджуваної організації активно підтримували офіційна преса, радіо і телебачення.

Ставлення Одеського обкому Компартії України до українського національного відродження було висловлено у виступі першого секретаря Р.Боделана на пленумі 4 грудня 1990 р. Політик прирівняв націоналістичні прояви до сепаратизму і зазначив, що націоналізм діє на шкоду народним інтересам і призводить до “реальної і практичної дискримінації представників некорінних чи малих національностей”²²²⁶.

Крім того, лозунги “Смерть Руху”, “Украинские оккупанты, вон из Одессы”, “Новороссия – это прекрасно”, які з’явилися в Одесі, працівники житлово-комунальної служби не спішили знищувати²²²⁷. Правозахисні органи не вбачали також у цьому порушення принципів інтернаціоналізму²²²⁸.

Цікаво, що ультиматум Верховної Ради України від “трудящих” південних областей республіки про їх відокремлення від України у випадку відмови підписати Союзний договір новороси планували виголосити в жовтні 1990 р. не через свого ідеолога О.Сурилова, а через члена бюро Одеського обкому КПУ, лідера комуністів Одеси В. Хмельнюка²²²⁹.

Ідеї новоросійства підтримували також рупори російського шовінізму – газета “Литературная Россия” та журнали “Молодая Гвардия”, “Москва”, “Наш

---

²²²⁵ Аксанюк М. “Новоросія”: привид повернувся в обком... / М. Аксанюк // За вільну Україну. – Львів, 1991. – 21 травня. – С.2.

²²²⁶ Боделан Р. Время требует действия. Выступление I секретаря обкома партии 4 декабря 1990 г. / Р. Боделан // Знамя коммунизма. – Одесса, 1990. – 4 декабря. – С.2.

²²²⁷ Аксанюк М. “Новоросія”: привид повернувся в обком... / М. Аксанюк // За вільну Україну. – Львів, 1991. – 21 травня. – С.3.

²²²⁸ Галичина. – Івано-Франківськ, 1991. – 15 лютого. – С.2.

²²²⁹ Аксанюк М. “Новоросія”: привид повернувся в обком... / М. Аксанюк // За вільну Україну. – Львів, 1991. – 21 травня. – С.3.

современник”²²³⁰. Учені-історики К.Мяло і П.Гончаров народжують новоросів, щоб вручити їм месіанську роль відродження Росії. Вони вважали, що новоросами слід вважати тих, хто живе на південному заході, півдні і сході України²²³¹.

Однак ідеї новоросів не захопили широкі суспільні верстви півдня України. На Миколаївщині, за свідченнями очевидців, про “республіку” Новоросію мало хто чув, а ідею відокремлення приморських областей здебільшого сприймали як пустослів’я²²³². Натомість у Херсоні складно було знайти навіть конкретних носіїв “новоросійської ідеології”²²³³.

У свою чергу, на противагу дестабілізаційним заходам компартійно-радянської еліти Демократичний блок Миколаївщини, єврейські, російські організації, УРП, Рух і інші структури захищали регіон від міжнаціонального розбрату²²³⁴.

Поява висловлювань про Новоросійський край, який ніколи не мав відношення до України, спричинила заяву-протест Одеської обласної організації Народного Руху України від 17 липня 1990 р.²²³⁵. Свій протест проти публікацій в “Новоросійському телеграфі” висловило Українське мовно-культурне товариство “Лелека” і вийшло зі складу Асоціації національно-культурних товариств, які видавали часопис²²³⁶.

Після того, як ідея союзу Новоросії і Бессарабії (конструкції О.Сурилова, “Новороссийского телеграфа”) провалилася і призвела до ескалації молдавсько-румунського націоналізму та шовінізму, сепаратисти почали висувати ідею союзу Новоросії з Придністровською республікою²²³⁷.

---

²²³⁰ Адамович С. “Новоросійство” Півдня України в умовах становлення незалежності України (1990 – 2004 рр.) / С. Адамович // Політологічні та соціологічні студії. Збірник наукових праць. – Т.ІІІ. – Чернівці: Рута, 2005. – С.182.

²²³¹ Гордієнко В. Імперський синдром соціалізму – новороси! / В. Гордієнко // Українські проблеми. Політичний журнал. – Стрий, 1991. – Ч.1. – С.96.

²²³² Зельман М. Миколаївські враження / М. Зельман // За вільну Україну. – Львів, 1991. – 28 червня. – С.2.

²²³³ Чуйко Г. Де розташований Херсон? / Г. Чуйко // Голос України. – К., 1991. – 18 жовтня. – С.7.

²²³⁴ ЦДАГО України, ф.271, оп.1, спр.19. – Арк.70.

²²³⁵ Что такое Рух? // Знамя коммунизма. – Одесса, 1990. – 10 июля. – С.2.

²²³⁶ Нарийчук Ф. Политическая интрига на основе великодержавной терминологии / Ф. Нарийчук // Знамя коммунизма. – Одесса, 1990. – 22 сентября. – С.3.

²²³⁷ Дашкевич Я. Дискусійні питання національного будівництва Півдня України / Я. Дашкевич // Державність. – 1992. – №1. – С.21.

Зрештою О.Сурилов усно і письмово сповістив керівництво Одеського Руху, що відмовляється від “Новоросії”. Статуту цієї міжпартійної організації Одеська міськрада не зареєструвала, бо ніхто й не подавав його. Сам О.Сурилов спільно з членом Думи Російського християнсько-демократичного руху О.Костецьким взявся організувати Одеське російське культурне товариство²²³⁸.

У жовтні 1990 р. одесити проголосували за створення в місті спеціальної економічної зони. Обґрунтування СЕЗу підготували співробітники Одеського інституту проблем ринку й економічних досліджень доктор економічних наук Б.В.Буркинський та В.П.Коровкін. Згідно з ним Одесі надавалися права пільгового режиму в’їзду – виїзду з діловою чи туристичною діяльністю, право на укладення комерційних угод на суму до 50 млн. доларів США, визначення квот, видання і продаж ліцензій на ввезення і вивезення товарів і послуг.

Сприятливими чинниками для створення Одеського СЕЗу вважалися стабільність політичної ситуації в місті та області, вигідне економіко-географічне розташування стосовно внутрішнього і зовнішнього ринків, наявність відносно розвиненої технічної і транспортної інфраструктури, трьох незамерзаючих портів (Одеса, Іллічівськ, смт. Південне), можливість прийому великотонажних суден; наявність потужного науково-виробничого потенціалу та можливість його використання, широкі можливості міжнародного співробітництва в курортній галузі, індустрії відпочинку²²³⁹.

Натомість пропаганду за національність “одеситів” вів голова Одеської міськради В.Симоненко²²⁴⁰. Восени 1991 р. в Одесі було засновано громадський рух “Одеса”, що домагався додаткового бюлетеня на всеукраїнський референдум, в якому одесити мали б висловити своє ставлення до можливої двомовності в Одесі, до надання місту особливого статусу і до федеративного

---

²²³⁸ Аксанюк М. “Новоросія”: привид повернувся в обком... / М. Аксанюк // За вільну Україну. – Львів, 1991. – 21 травня. – С.3.

²²³⁹ Волга Л. Шанс Одеси / Л. Волга // Урядовий кур’єр. – К., 1991. – жовтень. – №28. – С.6.

²²⁴⁰ Дашкевич Я. Дискусійні питання національного будівництва Півдня України / Я. Дашкевич // Державність. – 1992. – №1. – С.20.

устрою України. Одним з ініціаторів руху став депутат міськради заступник голови райради Київського району Одеси А.Костусєв²²⁴¹.

З метою стримування українського національно-визвольного руху партійно-державні органи використовували на півдні України також національні меншини. Згідно з даними перепису населення 1989 р., на Одещині проживало 2,7 млн. осіб, переважно українці (55%) і росіяни (27,6%). Питома вага решти національних меншин складала: болгар – 6,3%, молдаван – 5,5%, євреїв – 2,7%, гагаузів – 1,0%, білорусів – 0,8%. В області нараховувалося 80 населених пунктів з компактним проживанням національних груп, 117 сіл з багатонаціональним складом населення²²⁴².

На початок 1991 р. в області діяло 456 шкіл з українською мовою навчання; 370 – з російською мовою, 14 – з молдавською мовою; 37 шкіл зі змішаною мовою навчання (українсько-російською і молдавсько-російською); 137 факультативів (з вивчення болгарської мови – 94, гагаузької – 13, молдавської – 26, єврейської – 4), більше 1200 національних дошкільних закладів²²⁴³.

У м. Одесі в російських школах було відкрито ряд паралельних класів з українською мовою навчання. Однак компартійні органи самі визнавали, що робота в цьому напрямку розгорталася вкрай повільно, що мотивувалося відсутністю педагогічних кадрів²²⁴⁴.

П'ять районних газет випускали сторінки на болгарській, три – на молдавській, одна – на гагаузькій мовах. Передачі обласного телебачення здійснювалися на п'яти мовах (українській, російській, болгарській, молдавській і гагаузькій). Відзначимо, що 40% теле- і 70% радіопрограм виходило в ефір на українській мові. Російське мовлення складало відповідно 45% і 15% загального об'єму передач²²⁴⁵.

Лише болгар в Одеській області налічувалося 170-180 тис., але їх національно-культурні права в умовах Радянського Союзу практично не

---

²²⁴¹ Одеса – місто особливе // Молода Галичина. – Львів, 1991. – 19 листопада. – С.1.

²²⁴² ЦДАГО України, ф.1, оп.32, спр.2921. – Арк.3.

²²⁴³ ЦДАГО України, ф.1, оп.32, спр.2921. – Арк.6.; ДАОО, ф. П-11, оп.151, спр.50. – Арк.79.

²²⁴⁴ ДАОО, ф. П-11, оп.151, спр.50. – Арк.79.

²²⁴⁵ ЦДАГО України, ф.1, оп.32, спр.2921. – Арк.6.

забезпечувалися. Тільки під тиском обставин одеська влада розпочала факультативне викладання рідної мови у 1987 – 1988 р. У 1988 р. Ізмаїльський педагогічний інститут набрав групу студентів з 25 чоловік – майбутніх вчителів російської і болгарської мов. Підготовку студентів-болгаристів розпочав Одеський держуніверситет і Білгород-Дністровське педучилище, були заключені домовленості про взаємне стажування вчителів російської мови з Болгарії та болгар з України²²⁴⁶.

У 1989 р. вперше відбувся обмін вчителями середніх шкіл м. Одеси і м. Констанци. У м. Варні пройшло стажування групи вчителів шкіл області, з якими розпочалося факультативне вивчення болгарської мови²²⁴⁷.

Попри це на сесії Болградської районної ради восени 1990 р. було запропоновано три варіанти адміністративно-територіального статусу району: 1) залишити незмінною існуючу модель устрою, але з обов'язковою умовою, щоб область і республіка розробили комплексну програму підйому і розвитку регіону; 2) відновити Ізмаїльську область в межах 1954 р.; 3) утворити національно-культурну автономію. Дані анкетування місцевих жителів засвідчили, що перший варіант підтримували – 35,5% виборців; другий – 38,5% виборців; а третій – 18% виборців.

У результаті абсолютна більшість депутатів райради висловилися за створення Болградського національного району. Для реалізації цієї ідеї була створена спеціальна депутатська комісія, мав відбутися районний референдум з даного питання, а потім райрада планувала звернутися до облради і Верховної Ради УРСР з відповідним запитом²²⁴⁸.

У листопаді 1990 р. група депутатів Болградської райради виступила зі зверненням, де задекларувала прагнення створити шляхом референдуму на півдні Бессарабії автономне національно-територіальне утворення з національно-російською двомовністю для реалізації на практиці політичних,

---

²²⁴⁶ Сергієнко В. Мова, карбованці і леви, або як вивчають болгарську на Одещині / В. Сергієнко // Голос України. – К., 1991. – 30 квітня. – С.6.

²²⁴⁷ ДАОО, ф. П-11, оп.151, спр.50 – Арк.36.

²²⁴⁸ Половинкин Ю. Три дороги. Как видят болгарские депутаты будущее южного региона / Ю. Половинкин // Знамя коммунизма. – Одесса, 1990. – 13 сентября. – С.2.

економічних, соціальних і інших прав народів регіону. Депутати заявили, що “тільки об’єднавшись ми зможемо захистити свою економіку, культуру, а якщо буде потрібно, то і політичну незалежність” і виступили за створення Союзу демократичних сил Бессарабії²²⁴⁹.

Навесні 1991 р. у місті Болград Одеської області відбувся I з’їзд болгар СРСР. Його делегати висловились за створення освітньо-культурної асоціації болгар у СРСР. Головою Центральної ради асоціації майже одностайно було обрано першого секретаря Болградського райкому КПУ І.Македонського. У прийнятих документах перед парламентарями України та Молдови ставились вимоги гарантування болгарам права на всесоюзне громадянство²²⁵⁰. Резолюції з’їзду також вимагали звернутися до парламенту України та Молдови з вимогою якнайшвидшого підписання союзного договору, а також прагнули забезпечення економічного і стабільного розвитку в регіонах з компактним проживанням болгар. Був також і пункт про мораторій у регіоні на застосування Закону про мови в УРСР, зокрема, про прийняття української мови як державної²²⁵¹.

В опублікованому проекті програми Асоціації болгар значилося: “Прийняття деякими республіками окремих законодавчих актів і рішень, здійснення політичних і соціально-економічних заходів, що ущемляють права національних меншин, у тому числі болгар, призведе до ще більшого розпилення болгарського населення посилення асиміляційних процесів”²²⁵².

На з’їзді звучали і відверто сепаратистські гасла. Один із засновників молдавської “Гагаузії” І.Каракаша пропонував перекроїти кордони України і Болгарії для утворення держави болгар і гагаузів, відновити російськомовну Ізмаїльську область. Одночасно на з’їзд не хотіли допускати опозиційних

---

²²⁴⁹ Садовиченко Г. Союз районного масштаба? / Г. Садовиченко // Знамя коммунизма. – Одесса, 1990. – 17 ноября. – С.3.

²²⁵⁰ Голос України. – К., 1991. – 15 червня. – С.1.

²²⁵¹ Аксанюк М. Болград: з’їзд чи партгоспактив? / М. Аксанюк // За вільну Україну. – Львів, 1991. – 23 травня. – С.1.

²²⁵² Аксанюк М., Старостин С. “Лінгвісти” КГБ і пастори з КПСС / М. Аксанюк // За вільну Україну. – Львів, 1991. – 31 травня. – С.2.

членів регіонального Товариства відродження і розвитку болгарської мови імені Кирила і Мефодія Н.Тодорова, В.Стоянова, Д.Терді²²⁵³.

21 квітня 1991 р. в м. Болграді Одеської області координаційна нарада представників гагаузької партії Аркалик (Захист) з Республіки Молдова, Товариства відродження та розвитку болгарської національної культури імені Кирила і Мефодія та Болгарського екологічного клубу прийняли рішення про відновлення діяльності утвореного в 1990 р. Союзу демократичних сил Бессарабії. Але відновлена організація планувала пропагувати не ідею Новоросії, а дбати про захист прав людей і прав народів південної Бессарабії, демонтаж тоталітарної системи, спільні зусилля до економічної і культурної єдності народів Південної Бессарабії²²⁵⁴.

На всесоюзному референдумі в березні 1991 р. в Одеській області за збереження Союзу РСР висловилося 82% голосуючих, проти – 16%. Прийняли участь у голосуванні 78% від загального числа виборців. На підтримку республіканського опитування висловилися 84% виборців, проти – 13%.²²⁵⁵

Під час агітаційної кампанії напередодні весняного референдуму 1991 р. зросла роль опозиційних організацій. Опозиція оформилася в блок “Демократична Одеса”. Від цього блоку, до якого входили і національно-культурні товариства, робилися різноманітні заяви в пресі, поширювалися відозви і сотні тисяч листівок, проводилися мітинги та збори. “Демократична Одеса” змогла також забезпечити своїх представників в якості спостерігачів на виборчі ділянки²²⁵⁶.

Після цього прихильники місцевих відділень Руху, УРП і блоку “Демократична Одеса” на хвилі шахтарських і робітничих страйків намагалися створити на підприємствах м. Одеси і області свої первинні організації і страйками. Група депутатів-робітників (до 20 осіб) Одеської міськради, яку

---

²²⁵³ Аксанюк М. Болград: з'їзд чи партгоспактив? / М. Аксанюк // За вільну Україну. – Львів, 1991. – 23 травня. – С.1.

²²⁵⁴ Аксанюк М. “Новоросія”: привид повернувся в обком/ М. Аксанюк // За вільну Україну. – Львів, 1991. – 21 травня. – С.3.

²²⁵⁵ ДАОО, ф. П-11, оп.153, спр.26. – Арк.8.

²²⁵⁶ ДАОО, ф. П-11, оп.153, спр.26. – Арк.11.

очолював один з активістів Руху, проводила роботу щодо створення міської ради робітничих комітетів і надання їй радикального характеру²²⁵⁷.

Ситуація в регіоні ускладнювалася також внаслідок суспільно-політичної нестабільності в сусідній Молдові і територіальних претензій румунських політичних кіл.

У прикордонні райони і молдавські села почастишали приїзди емісарів Народного фронту Молдови, де вони підбурювали населення до сепаратистських виступів, територіальні претензії до України висловлювали депутати парламенту Молдови. Відповідно до претензій Народного фронту Молдови південно-західна частина Одеської області від Ізмаїла до Білгород-Дністровська (Ізмаїльський, Кілійський, Білгород-Дністровський, Татарбунарський, Харцизький, Саратський, Генійський і інші райони) повинна була увійти до складу Молдови. Голова уряду Молдови М.Друк заявив московській газеті “Комерсант”, що його республіці дуже потрібний порт Ізмаїл, і він просить віддати його в оренду, тим більше, що він “історично наш”²²⁵⁸. Крім того, діячі Народного фронту називали бессарабців “запрутськими румунами”, а їх землі оголосили власністю сусідньої держави²²⁵⁹.

У цих умовах конференція Одеської обласної парторганізації КПУ в липні 1990 р. зробила заяву, що “вважає недопустимим перекроювання кордонів між республіками і розпалювання на ґрунті територіальних претензій національної ворожнечі”²²⁶⁰. Свою позицію чітко висловила й Одеська облрада, яка розцінила заклики до територіального поділу як загрозу розколу унікальної інтернаціональної спільності людей²²⁶¹.

З тривогою й обуренням зустріло населення Одещини декларацію румунського парламенту “Про пакт Ріббентропа – Молотова та його наслідки

²²⁵⁷ ДАОО, ф. П-11, оп.153, спр.5. – Арк.61.

²²⁵⁸ Гайдарджи Н. Чья же Бессарабия? К вопросу о территориальных притязаниях к Украинской ССР / Н. Гайдарджи // Знамя коммунизма. – Одесса, 1990. – 15 ноября. – С.2.

²²⁵⁹ Трибцов Ю. Чья Бессарабия? / Ю.Трибцов // Знамя коммунизма. – Одесса, 1990. – 20 сентября. – С.3.

²²⁶⁰ Боделан Р. За консолидацию партии на принципах перестройки / Р. Боделан // Вечерняя Одесса. – Одесса, 1990. – 9 июля. – С.1-3.

²²⁶¹ Гайдарджи Н. Чья же Бессарабия? К вопросу о территориальных притязаниях к Украинской ССР / Н. Гайдарджи // Знамя коммунизма. – Одесса, 1990. – 15 ноября. – С.2.

для Румунії”. Висловлені в цьому документі територіальні претензії до України, зокрема на землі регіону, були обговорені влітку 1991 р. на нараді представників дев’яти районів і міст південної зони Одеської області (Харцизького, Білгород-Дністровського, Болградського, Ізмаїльського, Білійського, Ренійського, Саратського, Татарбунарського, Тарутинського районів, міст Білгород-Дністровського й Ізмаїлу), що відбулася в Ізмаїлі.

У виступах на нараді представники трудових колективів та жителі краю одноставно визначили, що драматичні сторінки історії повинні бути уроком, а не причиною для нових посягань на свободу народів України та розпалювання національної ворожнечі²²⁶².

Учасники наради виступили з заявою, де засудили декларацію румунського парламенту, а возз’єднання південних районів Бессарабії з Українською РСР визнали актом історичної справедливості і стверджували, що незаконність пакту Ріббентропа – Молотова не може служити підставою для виправдання протизаконного включення в минулому українських земель до складу Румунії і будь-яких посягань на них²²⁶³.

Учасники наради звернулися до Верховної Ради республіки Молдова з закликом “рахуватися з історичними реаліями, проявити здоровий глузд і усвідомити шкідливість закликів до перегляду кордонів, спрямувати свої зусилля на вирішення життєво важливих проблем, зміцнення дружби і взаєморозуміння між народами”²²⁶⁴.

Після серпневих подій 1991 р. компартійно-радянська еліта спробувала законсервувати свій статус у регіоні. У зв’язку з цим у жовтні 1991 р. у Херсоні на зустрічі керівників Одеської, Миколаївської, Херсонської областей та Кримської АРСР прозвучала ідея створення регіонального автономістського утворення на півдні України. Були розглянуті питання щодо координації дії Рад південноукраїнського регіону для протидії націоналізму, подолання економічної кризи, проведення спільних політичних акцій. Також

---

²²⁶² Голос України. – К., 1991. – 31 липня. – С.1.

²²⁶³ ЦДАГО України, ф.1, оп.32, спр.2921. – Арк.31.

²²⁶⁴ ЦДАГО України, ф.1, оп.32, спр.2921. – Арк.32.

обговорювалися Закон про мови та становище в придністровських районах Республіки Молдова. Учасники зустрічі також планували скликати розширену нараду представників Кримської Верховної Ради, районних, міських, обласних рад Півдня, а також Запорізької та Дніпропетровської областей²²⁶⁵.

Ситуація на Півдні України ускладнювалася становищем у Молдові українців Придністров'я. Наприкінці літа 1991 р. президент Придністровської Молдавської республіки (ПМР) В.Смірнов навіть привіз до Києва звернення Верховної Ради Придністров'я про включення цієї території до складу України²²⁶⁶.

В умовах кризової ситуації і збройного протистояння між Молдовою і Придністров'ям Спілка українців Придністров'я звернулася 14 квітня 1992 р. до керівних органів республіки з закликом укласти відповідну угоду з Молдовою про те, що громадяни України, котрі живуть на території Молдови, мають право на подвійне громадянство. Українці Придністров'я також вимагали, щоб Україна якнайшвидше відкрила представництво в регіоні і подбала про переселення придністровських українців, які бажають переїхати на свою історичну Батьківщину²²⁶⁷.

Жителі українських сіл відмовлялися давати призовників у молдавську армію і, як заявляв молдавський президент М.Снегур, проводили референдуми про приєднання до України²²⁶⁸.

Згідно з повідомленням Держкомітету у справах охорони державного кордону України від 3 квітня 1993 р. у Придністровській молдавській республіці з'явилася нова організація – Придністровський політичний союз “Повернення”. Союз об'єднував у своїх лавах переважно українців, які підтримували включення лівобережної території Дністра до складу України.

15 лютого 1993 р. Союз виступив з заявою, де посилаючись на відсутність юридичних документів, які підтверджували б факт ліквідації Україною в 1940

²²⁶⁵ Новоросійська асамблея? // Молода Галичина. – Львів, 1991. – 17 жовтня. – С.1.

²²⁶⁶ Лупиніс А. Бунт має рацію (Політичний заповіт) / А. Лупиніс. – Чернівці: МПП “Факел”, 2004. – С.121-122.

²²⁶⁷ ЦДАВО України, ф.5233, оп.1, спр.64. – Арк.83-85.

²²⁶⁸ Шорников П. Национальная политика и межэтнические отношения на севере Молдавии в 90-х гг. XX века / П. Шорников // Етнічні взаємини на території Євросередині “Верхній Прут”: Матеріали Міжнародної наукової конференції. – Чернівці: Букрек, 2004. – С.260.

р. Молдавської РСР або добровільної передачі цієї території суміжній молдавській державі, робився висновок про збереження за Україною “законного права володіти та розпоряджатися нею”. Відзначалося, що “з моменту свого проголошення Молдавська РСР не підписувала договір про утворення СРСР і, отже, не могла виступати як правовий суб’єкт колишньої союзної держави при розгляді внутрішньополітичних проблем, пов’язаних з нею. У цьому зв’язку підкреслювалося, що керівництво Молдови офіційно підтвердило факт неправомірності утворення МРСР внаслідок підписання пакту Молотова – Ріббентропа”²²⁶⁹.

Союз ставив перед собою завдання домагатися повернення до складу України східних районів “географічної території Молдови”. У разі відмови українського керівництва від рішення даної проблеми, члени організації застерігали за собою право скористатися правом на самовизначення²²⁷⁰.

Зусиллями УНСО Україна мала хоч якісь позиції в середовищі українців Придністров’я. Натомість офіційні органи влади України вдалася до блокади Придністров’я, а Росія, здійснюючи допомогу і надаючи політичну підтримку ПМР, створювала собі плацдарм для політичної й оперативної діяльності на півдні і сході України та грала традиційну роль захисниці слов’янських інтересів²²⁷¹.

Допомогу українцям Придністров’я надавала також УРП. Представники партії В.Овсієнко та Ю.Діденко відвідали Придністров’я навесні 1992 р. і взяли участь у Віче українців у м. Тирасполь²²⁷².

У 1994 – 1995 рр. загострилися відносини України з Молдовою. Республіка Молдова мала своє трактування проходження українсько-молдавського кордону з претензією на 210 метрів, розташованих на Дунайському березі, зліва від місця впадіння р. Прут, відмінне від трактування

²²⁶⁹ ЦДАВО України, ф.5233, оп.1, спр.179. – Арк.83.

²²⁷⁰ ЦДАВО України, ф.5233, оп.1, спр.179. – Арк.83.

²²⁷¹ Лупиніс А. Бунт має рацію (Політичний заповіт) / А. Лупиніс. – Чернігів: МПП “Факел”, 2004. – С.120.

²²⁷² ЦДАГО України, ф.271, оп. 1, спр.35. – Арк.15.

його проходження в Указі Президії Верховної Ради СРСР №45 від 4 листопада 1940 р. “Про встановлення кордону між УРСР і МРСР”²²⁷³.

Республіка Молдова також не здійснювала практичних кроків щодо остаточного вирішення проблеми делімітації державного кордону і всіляко зволікала з введенням у дію підписаної 3 листопада 1994 р. міжурядової угоди про співробітництво з прикордонних питань. У відповідь МЗС України висловило свою позицію в ноті МЗС та в ноті Секретаріату Дунайської комісії²²⁷⁴.

Причинами претензій Молдови до України стало прагнення молдаван і початок робіт над будівництвом терміналу (в перспективі порту) Джорджулешти на р. Дунай. Однак територія, яку Молдова вважала своєю, була недостатньою для розміщення об'єктів порту, і керівництво Республіки Молдови мало намір звернутися до урядових структур України з питанням щодо обміну рівнозначними територіями. Крім того, державні чинники Молдови зробили пропозицію Одеському облвиконкому стосовно оренди Молдовою частини дунайської берегової території України на період будівництва²²⁷⁵.

Під час консультацій українських дипломатів у МЗС Республіки Молдова 12 – 14 жовтня 1995 р. українська сторона мала неофіційні зустрічі з представниками української громади – головою Української громади Республіки Молдова М.Олійником, Головою Спілки українців Придністров'я О.Бутом, заступником голови Спілки українців Придністров'я В.Боднаром, який одночасно був заступником голови Верховної Ради невизнаної Придністровської Молдавської Республіки.

У розмові з О.Бутом та В.Боднаром виявилось, що серед місцевого українства активно впроваджується російська ідея “слов'янства”, і кожен придністровець легко може отримати громадянство Російської Федерації. Керівництво Спілки зазначало, що “сьогодні в Придністровській Молдавській Республіці є дві тенденції: 1) боротьба з румунізацією; 2) суцільна русифікація.

---

²²⁷³ ЦДАВО України, ф.5233, оп.2, спр.369. – Арк.94.

²²⁷⁴ ЦДАВО України, ф.5233, оп.2, спр.369. – Арк.95.

²²⁷⁵ ЦДАВО України, ф.5233, оп.2, спр.369. – Арк.94-95.

Українство втратило свої позиції значною мірою через інертність політичних діячів України”²²⁷⁶.

Представники українських організацій у Молдові наголосили на практичній відсутності сталих економічних зв'язків України з Придністров'ям та гострій нестачі українських підручників, довідкової літератури для шкіл з українською мовою навчання, потребі фахівців для українських культурно-освітніх закладів Республіки Молдова²²⁷⁷.

Молдовська сторона, аналізуючи стан переговорного процесу навколо вирішення проблеми Придністров'я, проголосила, що “Молдову не влаштовує мляве входження України у вирішення придністровського конфлікту”²²⁷⁸.

Водночас Розпорядження Президента України №189/95–рн. від 4 вересня 1995 р., яким затверджувалися “Директиви виконавчим структурам України щодо реалізації плану дій по активізації зв'язків з Придністров'ям” належним чином не виконувалося²²⁷⁹.

Однак у листі керівництва Української держави до Президента Республіки Молдова М.Снегура від 13 лютого 1996 р. висвітлювалися основні політичні інтереси і цілі України в регіоні. Там, зокрема, зазначалося: “Україна готова докласти всіх зусиль до якнайшвидшого і справедливого вирішення придністровської проблеми. Не в останню чергу це зумовлено, з одного боку, прикордонним розташуванням Придністров'я і наявністю там чисельної української меншини, а з іншого – перебуванням іноземного військового контингенту, особовий склад і озброєння якого мають виводитися через територію України”²²⁸⁰.

Україна наголошувала на необхідності найшвидшого правового оформлення українсько-молдовського кордону і налагодження широкомасштабного співробітництва в економічній, культурній, науковій та гуманітарній сферах²²⁸¹.

---

²²⁷⁶ ЦДАВО України, ф.5233, оп.2, спр.1007. – Арк.3, 7.

²²⁷⁷ ЦДАВО України, ф.5233, оп.2, спр.1007. – Арк.7.

²²⁷⁸ ЦДАВО України, ф.5233, оп.2, спр.1007. – Арк.6.

²²⁷⁹ ЦДАВО України, ф.5233, оп.2, спр.1007. – Арк.12.

²²⁸⁰ ЦДАВО України, ф.5233, оп.2, спр.1007. – Арк.84-85.

²²⁸¹ ЦДАВО України, ф.5233, оп.2, спр.1007. – Арк.85.

Усередині 90-х рр. ХХ ст. українське суспільство зіткнулося зі спробою модифікувати “новоросійство” через створення міфічної наднаціональної спільності ряду областей півночі, сходу і півдня України (ідея “Большого Юга”)²²⁸².

Одеська область активно налагоджувала міжнародні зв’язки в економічній та культурній сфері. У 1994 р. було укладено угоду про співробітництво з Молдовою, в 1998 – з Придністровським регіоном Республіки Молдова. Партнером області є румунські прикордонні повіти Тульча, Галац, Ясси, а також Балканський і Ахалський вєляти Туркменістану. Крім того, з серпня 1998 р. Одеська область увійшла до складу євро регіону “Нижній Дунай”²²⁸³.

Регіоналістські ідеї широко використовувалися в гострій політичній боротьбі, яка розгорнулася в м. Одесі в 1994 – 1998 рр. На виборах у 1994 р. мером Одеси був обраний Е.Гурвіц. Свою передвиборчу кампанію і наступну діяльність політик побудував на ідеї того, що незважаючи на значний внесок в економіку держави і області, місто Одеса не отримувало необхідних для її розвитку засобів, а вони йшли в центральний бюджет і на підтримку депресивного господарства Одеської області.

Е.Гурвіц запропонував програму надання Одесі статусу міста республіканського підпорядкування, а на першому етапі планованих реформ міськрада Одеси вимагала перерозподілу бюджетних коштів між містом і областю на користь першого. На цьому ґрунті розгорнувся гострий конфлікт між мером міста і керівництвом області на чолі з Р.Боделаном²²⁸⁴.

На виборах 1998 р. основним лозунгом Е.Гурвіца стала ідея домогтися прийняття Верховною Радою України закону “Про статус міста Одеси”, який би забезпечував м. Одесі статус аналогічний статусу міст Києва і Севастополя. Набуття особливого адміністративного статусу повинно було супроводжу-

---

²²⁸² Курас І.Ф. Етнополітика: Історія і сучасність: Статті, виступи, інтерв’ю 90-х рр. / І.Ф. Курас – К.: ПІЕНД, 1999. – С.282.

²²⁸³ Гриневецький С. Регіональна політика надто важлива справа / С. Гриневецький // Губернатор. Всеукраїнський громадсько-політичний журнал. – 2001. – №2. – С.12.

²²⁸⁴ Мальгин А.В. Украина: Соборность и регионализм / А.В.Мальгин. – Симферополь: Сонат, 2005. – С.147.

ватися перетворенням м. Одеси у вільну економічну зону, відкриту для іноземного капіталу²²⁸⁵.

Р.Боделан, який загалом відстоював існуючий порядок речей у взаємовідносинах міста, області і центру, також звертався до регіоналістської риторики. Він активно використовував її в боротьбі зі своїм суперником, і на противагу ідеям Е.Гурвіца він виступав як представник інтересів всього Одеського регіону. Але, як зазначає А.Мальгін, для обох учасників боротьби “регіоналізм” був перед усім засобом маніпулювання виборцями. Одеські політики неодноразово демонстрували те, що слабо розуміють дух регіоналізму і місцевого самоврядування²²⁸⁶.

Відзначимо, що в 1995 р. Р.Боделан навіть звернувся до Адміністрації Президента з проектом Указу Президента України (Про делегування виконкому (варіант – голові) Одеської облради в порядку експерименту повноважень щодо управління майном Одеського нафтопереробного заводу, виробничо-комерційної фірми “Одесанафтопродукт”, Одеського підприємства з експорту та імпорту нафти і нафтопродуктів, Одеського морського торгового порту та Одеського районного нафтопровідного управління).

Згідно з цим проектом Р.Боделан замикав би на собі всю економіку регіону і навіть визначав би зовнішньоекономічну діяльність. Так, політик прагнув отримати контроль за ефективністю використання і збереження майна, закріпленого за згаданими підприємствами; брати участь у підготовці та укладанні міжнародних договорів України з питань забезпечення народного господарства нафтою та нафтопродуктами; укладати і розривати контакти з керівниками підприємств; встановлювати регіональні замовлення як складову частину державного замовлення на продукцію та послуги, що виконувалися підприємствами; квотувати експорт нафтопродуктів у межах регіонального замовлення, видавати ліцензії на їх вивіз; залучати до спільної діяльності іноземні господарюючі суб’єкти та інвестиції в порядку і на умовах, визначених

---

²²⁸⁵ Мальгін А.В. Україна: Соборность и регионализм / А.В.Мальгін. – Симферополь: Сонат, 2005. – С.148.

²²⁸⁶ Мальгін А.В. Україна: Соборность и регионализм / А.В.Мальгін. – Симферополь: Сонат, 2005. – С.148-149.

чинним законодавством України; виступати гарантом іноземних інвестицій, кредитів, що забезпечуються заставою експортної продукції, виробленої за регіональним замовленням²²⁸⁷.

У відповідь, зрозуміло, прийшла відмова. Було також зауважено, що брати участь у підготовці та укладанні міжнародних договорів України з питань забезпечення народного господарства нафтою та нафтопродуктами та укласти такі договори можуть тільки суб'єкти міжнародного права, а також, що повноваження укласти і розривати контракти з керівниками підприємств повинно належати відповідним міністерствам і відомствам²²⁸⁸.

У кінці 90-х рр. ХХ ст. – на початку ХХІ ст. керівництво Одеської області і м. Одеси активно відстоювало особливий статус краю і виступало за відродження ефективної регіональної політики. Так, голова Одеської облдержадміністрації С.Гриневецький вважав, що необхідно досягти “такого балансу інтересів між центром та регіонами, коли центр, не обмежуючи права регіонів, проводить одну політику, спрямовану на подолання економічних диспропорцій між різними регіонами, а регіони використовують надані їм повноваження для стимулювання розвитку місцевої економіки та покращення соціального статусу населення”²²⁸⁹. Одеські політики також вимагали, щоб більша частина видатків місцевих бюджетів забезпечувалася власними доходами, пропагували ідею формування ринку внутрішнього попиту: “...те, що споживається на території регіону, максимально має бути місцевого виробництва”. Практичне втілення цієї ідеї мало відбуватися через регіональне замовлення місцевим підприємствам²²⁹⁰.

Свідченням штучності “новоросійства” стали результати переписів населення 1989 р. і 2001 р. в Одеській області. Так, якщо в 1989 р. українцями себе називали 54,6% жителів Одещини, то в 2001 р. кількість українців зроста

---

²²⁸⁷ ЦДАВО України, ф.5233, оп.2, спр.369. – Арк. 59-60.

²²⁸⁸ ЦДАВО України, ф.5233, оп.2, спр.369. – Арк.50.

²²⁸⁹ Гриневецький С. Регіональна політика надто важлива справа / С. Гриневецький // Губернатор. Всеукраїнський громадсько-політичний журнал. – 2001. – №2. – С.5.

²²⁹⁰ Тиндюк М. Регіональна політика і погляд зсередини / М. Тиндюк // Губернатор. Всеукраїнський громадсько-політичний журнал. – 2001. – №2. – С.23.

на 7,6%. Відповідно, зменшилася кількість тих, хто називав себе росіянами (з 27,4% в 1989 р. до 20,7% в 2001 р.)²²⁹¹.

Попри явну маргінальність ідеї “новоросійства”, вона все ж знаходила підтримку в окремих радикалів лівого спрямування. Десять громадян України, Росії та Молдови, які входили у так звану групу комсомольців, розповсюджували газети та листівки антиконституційного змісту з закликом відокремити південні області України від іншої частини держави та створити на цій території Причорноморську Радянську Республіку.

Для фінансового забезпечення своєї діяльності “комсомольці” грабували ломбарди, пункти обміну валют та ювелірні магазини, а також здійснили вибух біля будівлі СБУ на вулиці Володимирській у Києві восени 2002 року. У липні 2004 р. СБУ звинуватило цих громадян у спробі повалення державного ладу України²²⁹².

Ідеї сепаратизму на Півдні України активізувалися після II туру президентських виборів у листопаді 2004 р., коли в результаті системних фальсифікацій вибухнула Помаранчева революція.

Натомість місцеві представники влади на півдні і сході України, найбільше замішані у фальсифікаціях, почали за мовчазної згоди центральних органів державного управління декларувати сепаратистські гасла. Такі кроки, за задумом політтехнологів, мали зупинити опозицію на чолі з В.Ющенком у їх спротиві корумпованій владі.

23 листопада 2004 р. з ініціативи мера Одеси Р.Боделана на позачерговій сесії міськради було проголосовано звернення до Президента України й органів місцевого самоуправління, в якому говорилося про необхідність наведення порядку в державі. У зверненні звучала і пересторога для опозиції, з якою узгоджується наступна діяльність міської влади: “Для всіх нас найдорожчою

---

²²⁹¹ Мамонтова Э.В. Проблема билингвизма в Украине: регионально-политический аспект / Э.В. Мамонтова // Актуальні проблеми політики. Збірник наукових праць. – Одеса: Юридична література, 2004. – Вип.19. – С.129.

²²⁹² Асауляк М. “Комсомольців” посадили / М. Асауляк // Експрес. – Львів, 2004. – 22-29 липня. – С.3.

скарбницею є наша Україна. Тому давайте не будемо робити кроків, які привели б до її розвалу”²²⁹³.

Зранку 26 листопада 2004 р. на Думській площі Одеси прихильники Р.Боделана прийняли більш радикальну резолюцію. Але “Якщо в Україні, – сказано в резолюції, – переможуть антидемократичні націоналістичні сили, то ми будемо вимагати оголосити Одесу і всю Одеську область вільною самоврядною територією, на якій діють розпорядження органів місцевого самоуправління”²²⁹⁴.

З цією метою прихильники В.Януковича закликали негайно зібрати депутатів Одеської області всіх рівнів і прийняти рішення про статус Одеси і всієї Одещини, а потім асамблею депутатів всіх рівнів від областей півдня і сходу України, і прийняти рішення про проголошення Новоросійського краю вільною самоврядною територією. Учасники зборів створили комітет із захисту Конституції і демократії в Одесі, який сформував добровільні народні дружини для самооборони і розбив наметове містечко поблизу мерії²²⁹⁵.

У той же день у конференц-залі Одеської облдержадміністрації зібрались так звані представники територіальних громад міста й області. Вони за ініціативою міського голови Р.Боделана прийняли резолюцію, в якій засудили дії опозиції й пообіцяли у випадку недотримання на території України конституційного ладу створити самовладну територіально-адміністративну одиницю – Новоросійський край²²⁹⁶. Від Президента учасники зборів вимагали не допустити розгулу націоналізму й насильства в Україні та багатонаціональній Одесі²²⁹⁷.

Одеський міський голова Р.Боделан підписав розпорядження “Про заходи щодо забезпечення в м. Одесі правопорядку, безпеки громадян та громадського

---

²²⁹³ Перстнева Н. Одесса собирает деньги на валерьянку / Н. Перстнева // Зеркало недели. – К., 2004. – 4 декабря. – С.5.

²²⁹⁴ Перстнева Н. Одесса собирает деньги на валерьянку / Н. Перстнева // Зеркало недели. – К., 2004. – 4 декабря. – С.5.

²²⁹⁵ Перстнева Н. Одесса собирает деньги на валерьянку / Н. Перстнева // Зеркало недели. – К., 2004. – 4 декабря. – С.5.

²²⁹⁶ Зварич О. “Махновщина” під проводом гаранта / О. Зварич // Україна молода. – К., 2004. – 30 листопада. – С.4.

²²⁹⁷ Тищенко Ю. Поствиборчий синдром квазісепаратизму: 2004 рік / Ю.Тищенко // Визвольний шлях. – 2004. – Кн.12. – С.5.

спокою”, яким передбачено “створити при районних адміністраціях Одеської міської ради загони народної дружини для надання допомоги в підтриманні громадського порядку органом МВС України в Одеській області”²²⁹⁸.

До створення на Півдні України Новоросійського краю закликали представники духовенства УПЦ Московського патріархату, проросійської організації “Єдине Отечество”²²⁹⁹.

Натомість С.Гриневецький у відповідь на запитання власкора “України молоді” щодо ставлення до сепаратизму заявив: “Ні. Я сам телефонував Є.Кушнарьову і сказав, що це була його помилка”²³⁰⁰. Свою позицію висловив також колишній мер Одеси, народний депутат від “Нашої України” Є.Гурвіц: “Я думаю, що практична реалізація ідеї так званого “самокерованого Новоросійського краю” на базі Одещини нереальна. Але це є реальний прояв підлості мера Одеси Боделана. Він завжди дуже не любив Одесу... І ці заяви про “Новоросійський край”, які звучать іще з 1990 – 1991 років, – ще один прояв антидержавної сутності пана Боделана. У ньому ще живе комуніст тих часів, коли Боделан був секретарем обкому КПУ-КПРС”²³⁰¹.

Участь представників одеської влади в Сіверськодонецькому з’їзді сепаратистів ще раз засвідчила її позицію щодо територіальної цілісності держави. Зокрема, Р.Боделан, констатує хід з’їзду, заявив: “Опозиція веде наступальну роботу на захоплення влади на усій території України... Я стою на принципах збереження України, але сприяти порушникам закону не можна”²³⁰².

Виступаючи в Сіверськодонецьку, С.Гриневецький говорив про “політичну шпану, гнилу столицю, деструктивні сили, що привели Україну на межу війни та ганьби”. Натомість у пізнішому інтерв’ю газеті “Дзеркало тижня” він відмовився назвати з’їзд розкольницьким, а охарактеризував його як

²²⁹⁸ Голос України. – К., 2004. – 1 грудня. – С.4.

²²⁹⁹ Столяров І. Опозиція в Одесі засудила губернатора С.Гриневецького і мера Р.Боделана / І. Столяров // Самостійна Україна. – К., 2004. – 4-10 грудня. – С.4.

²³⁰⁰ Зварич О. “Махновщина” під проводом гаранта / О. Зварич // Україна молода. – К., 2004. – 30 листопада. – С.4.

²³⁰¹ Зварич О. “Махновщина” під проводом гаранта / О. Зварич // Україна молода. – К., 2004. – 30 листопада. – С.4.

²³⁰² Сенчихин В. Правовые аспекты “оранжевой” стихии / В. Сенчихин // Еженедельник “2000”. – К., 2004. – 3-9 декабря. – С.Вб.

“реакцію на неконституційні дії деструктивних сил в Україні та спробу випередити захоплення в країні влади неконституційним шляхом”²³⁰³.

У відповідь на активну участь глави облдержадміністрації С.Гриневецького та мера Р.Боделана в з’їзді сепаратистів у Сіверськодонецьку загальні збори представників територіальної громади Одеси, які відбулися з ініціативи групи депутатів міськради та лідерів місцевих осередків політичних партій, висловили недовіру керівництву міста та області, що “ігнорує інтереси громадян і зазіхає на основи державного устрою України”²³⁰⁴.

У рішенні зборів наголошувалося на неконституційності ідеї відокремлення Одеської області, яка “не відповідала інтересам її жителів” і могла привести “до катастрофічного погіршення рівня життя членів територіальної громади Одеси”. “Ми переконані, – наголошено у рішенні, – що основну зацікавленість у злочинних сепаратистських діях й утворенні так званого “Новоросійського краю” проявляють нинішні депутати міської й обласної рад, сподіваючись у такий спосіб зберегти посади й уникнути відповідальності за раніше скоєні ними дії”²³⁰⁵.

Водночас депутат міськради Г.Селянин подав заяви прокурору Одеської області М.Гаврилюку і начальнику облуправління СБУ О.Чернишеву, в яких зажадав порушити кримінальну справу відповідно до Кримінального кодексу України. Депутат-опозиціонер свідчив, що одеський мер публічно закликав до зміни кордонів, території і державного кордону України, створення Новоросійського краю, до складу якого повинні були входити Одеська, Миколаївська, Херсонська, Кіровоградська області; із закликів Р.Боделана впливало, що “Новоросійський край”, порушуючи статті 2, 73, п.2 ст.85 Конституції, має вийти з-під юрисдикції України. Крім того, депутат звинувачував мера в ініціюванні створення спеціальних “загонів самооборони”, метою яких могла

---

²³⁰³ Гриневецький С. Відомо, що головна вада демократії у тому, що тільки партія, позбавлена влади, знає, як управляти країною / С. Гриневецький // Дзеркало тижня. – 2004. – 18-24 грудня. – С.3.

²³⁰⁴ Аксанюк М. Придністровська “самооборона” для Боделана / М. Аксанюк // Україна молода. – К., 2004. – 3 грудня. – С.3.

²³⁰⁵ Аксанюк М. Придністровська “самооборона” для Боделана / М. Аксанюк // Україна молода. – К., 2004. – 3 грудня. – С.3.

стати насильницька зміна конституційного ладу України та захоплення державної влади²³⁰⁶.

Депутат міськради також вимагав від правоохоронних органів здійснити заходи для унеможливлення спроб виїзду Р.Боделана за кордон до закінчення перевірки фактів, викладених у заяві²³⁰⁷.

Ознакою сепаратизму і неповаги до держави зі сторони Р.Боделана називали навіть відсутність на офіційних бланках міськради герба чи назви держави “Україна”²³⁰⁸. Крім того, в Одесі відбувалися політичні акції з осудом ідеї створення Новоросійського краю. 5 грудня 2004 р. в Одесі біля будинку обласної державної адміністрації відбувся мітинг прихильників В.Ющенка, на якому вимагали притягнення до кримінальної відповідальності Одеського міського голови Р.Боделана за заклики до сепаратистських дій²³⁰⁹.

Натомість Р.Боделан, щоб пом’якшити свої сепаратистські заяви, запропонував закупити для Києва валер’янку: “Щоб заспокоїти особливо неспокійні голови”. Валер’янку запропоновано було придбати на засоби, виручені від лотереї, організованої одеським міськвиконкомом. На засоби, виручені від лотереї, міська влада мала намір придбати путівки в одеські санаторії для дітей із Західної України, а для металургів Донбасу одеські школярі 4 грудня 2004 р. збирали металолом. Але основним акордом цієї акції єднання повинна була стати забудова в місті нового парку, який мав служити символом примирення українського суспільства²³¹⁰.

29 листопада 2004 р. депутати міськради також прийняли звернення до одеситів, в якому пропонували припинити в місті проведення будь-яких мітингів, пікетувань, страйків, закрити всі незаконні органи, комітети й інші

---

²³⁰⁶ Аксанюк М. Придністровська “самооборона” для Боделана / М. Аксанюк // Україна молода. – К., 2004. – 3 грудня. – С.3.

²³⁰⁷ Астрахович Е. Валериана и уголовное дело / Е. Астрахович // День. – К., 2004. – 7 декабря. – С.2.

²³⁰⁸ Плис С. Девять дней, которые потрясли Одессу / С. Плис // Правозащитник Украины. – К., 2005. – 15-24 березня. – С.4.

²³⁰⁹ Столяров І. Опозиція в Одесі засудила губернатора С.Гриневецького і мера Р.Боделана / І. Столяров // Самостійна Україна. – К., 2004. – 4-10 грудня. – С.4.

²³¹⁰ Астрахович Е. Валериана и уголовное дело / Е. Астрахович // День. – К., 2004. – 7 декабря. – С.2.

формування, а сформовані загони добровільних дружин і загонів самооборони підпорядкувати управлінню внутрішніх справ міста²³¹¹.

Проте прихильники В.Януковича прямо під вікнами мерії продовжували закликати до об'єднання з Росією, а громадські організації збирати підписи на підтримку створення на території Одеської і сусідніх областей автономного Новоросійського краю²³¹². У свою чергу Одеський регіональний штаб “Нашої України” оголосив про збір підписів серед населення за відставку мера Одеси²³¹³.

Падіння авторитету міського голови Одеси у зв'язку з сепаратистськими заявами засвідчили результати опитування Соціологічної служби Центру Разумкова, проведені в середині грудня 2004 р. Згідно з результатами відповідей на запитання “Якби найближчої неділі відбулися вибори міського голови Одеси?” Р.Боделан зайняв лише третє місце за рівнем підтримки – 10,2%²³¹⁴.

Підставою для таких настроїв стало активне на всіх стадіях виборчого процесу використання Р.Боделаном так званого “адмінресурсу”, а також його публічна підтримка сепаратистських гасел і закликів²³¹⁵. Одесити, які були на Майдані, розповідали, що вони не хочуть розвалювати свою Батьківщину, а одеські керівники Р.Боделан та С.Гриневецький “накрили область ковпаком, підтоптали людей настільки, що всі бояться висловити вільну думку”²³¹⁶.

Соціологічні дослідження також засвідчили, що ідею створення Південно-Східної автономної республіки в складі України підтримували 17,6%, а не підтримували 76,3% опитаних одеситів. Ідею відокремлення Півдня і Сходу від України і приєднання їх до Росії не підтримували ще більше

---

²³¹¹ Воронков В. “Комсомолка”, “Сегодня”, “День” объявлены в Одессе вне закона? / В. Воронков // Комсомольская правда в Украине. – 2004. – 1 декабря. – С.3.; Перстнева Н. Одесса собирает деньги на валерьянку / Н. Перстнева // Зеркало недели. – К., 2004. – 4 декабря. – С.5.

²³¹² Астрахович Е. Валериана и уголовное дело / Е. Астрахович // День. – К., 2004. – 7 декабря. – С.2.

²³¹³ Ліщенко Ю. Одещина не хоче бути “новоросійським краєм” / Ю.Ліщенко // Високий замок. – Львів, 2004. – 1 грудня. – С.2.

²³¹⁴ Столяров І. Едуарда Гурвіц залишається лідером симпатій виборців Одеси / І. Столяров // Самостійна Україна. – К., 2004. – 18-31 грудня. – С.2.

²³¹⁵ Столяров І. Порядною людиною Одеського міського голову Боделана не вважають навіть його колишні прибічники... / І. Столяров // Самостійна Україна. – К., 2004. – 18-31 грудня. – С.11.

²³¹⁶ Кир'ян Н. Одеса починає звільнятися від диктатури / Н. Кир'ян // За нашу Україну. – Київ, 2004. – 3 грудня. – С.8.

опитаних одеситів – 81,1%, підтримували – 12,3%. Незначною в Одесі була і кількість прихильників ідеї федерального устрою України. Підтримували її – 17,6%, а не підтримували 68,9%²³¹⁷.

Протестні акції проти сепаратизму пройшли і в інших регіонах півдня України. Так, учасники політичного страйку в Херсоні застерегли херсонського міського голову В.Сальдо та голову Херсонської облдержадміністрації В.Ходаковського від “слизького шляху” розколу України. Вони наголосили на тому, що їм відомо, що особисто В.Сальдо та заступник голови облдержадміністрації В.Середа брали участь у зборах у Сіверськодонецьку та отримали розпорядження провести на місцях сесії обласної та міської рад на підтримку В.Януковича та ідеї створення Південно-східної держави з її входженням у ЄСП²³¹⁸.

Перемога помаранчевої революції не зняла з порядку денного питання відставки одеського мера-сепаратиста. 3 лютого 2005 р. кілька громадських і політичних організацій Одеси офіційно попередили Р.Боделана про те, що вони збираються ініціювати збір підписів за організацію міського референдуму з питання його дострокової відставки. А наступного дня обласні організації партії “Наша Україна”, Соціалістична партія України, партії “Батьківщина”, “Яблуко” та Партія захисників Вітчизни провели пікетування будівлі міської організації. Основною вимогою пікетувальників було скликання позачергової сесії міської ради щодо питання відставки діючого мера. За підрахунками пікетників, близько 70% мешканців були готові поставити свої підписи за відставку Р.Боделана.

На центральній площі Одеси в січні – лютому 2005 р. на підтримку одеського мера проходили мітинги організації “Единое отечество”, Прогресивної соціалістичної партії України та ветеранських громад чисельністю 150-200 осіб. А виступи лідера мітингуючих В.Каурова носили

---

²³¹⁷ Столяров І. Едуарда Гурвіц залишається лідером симпатій виборців Одеси / І. Столяров // Самостійна Україна. – К., 2004. – 18-31 грудня. – С.2.

²³¹⁸ Час руху Опору. – Київ, 2004. – листопад. – С.2.

відверто чорносотенний характер: заклики до національної ворожнечі та входження Одеси до складу “Новоросійського краю”²³¹⁹.

Переконалива перемога В.Ющенка у третьому турі президентських виборів 26 грудня 2004 р. змусила керівництво області, а особливо міського голову Р.Боделана забути про “новоросійство”, а зосередити увагу на власному політичному самозбереженні. У зв’язку з цим ідея самоврядного краю позбулася серйозної політичної підтримки і в умовах приходу до влади “помаранчевих” маргіналізувалася і втратила підтримку.

Відзначимо, що під час виступу 15 лютого 2005 р. у стінах Одеської облдержадміністрації Державний секретар України О.Зінченко навздогін “новоросійству” зауважив: “Ми маємо працювати з думкою про Україну та її єдність. Сепаратизм лишайте на своїй кухні. Розмови про федералізм, яким підмінили самостійність регіонів, теж залишайте. За сепаратизм під гаслами демократизації мовної політики та релігійного життя буде відповідальність по Закону”²³²⁰.

Одеський міський голова Є.Гурвіц, який прийшов на зміну Р.Боделану в результаті судового рішення, закликав на початку червня 2005 р. на Другому міжнародному форумі інвестицій та інновацій надати Одесі статус міста з європейським правовим режимом. Проте він мав на увазі “поетапне запровадження лише законодавства, яке регулює внутрішній ринок ЄС – Internal Market legislation”. Підставами для такого звернення він вважав геополітичне становище, економічний потенціал міста, активну і численну діаспору у всіх країнах Євросоюзу, що підтримує зв’язки з Одесою і стала носієм західних правових традицій та підприємницької культури²³²¹.

Як бачимо, у зверненні Є.Гурвіца акцентувалося на особливому статусі м. Одеси, але не було вимог надання окремих політичних повноважень, зверталася увага на економічних можливостях міста.

---

²³¹⁹ Астрахович О. Іще один почесний одесит / О. Астрахович // День. – К., 2005. – 15 лютого. – С.2.

²³²⁰ Режим доступу: <http://izvestiya.odessa.gov.ua/Main.aspx?sect=Page&PageID=2229>.

²³²¹ Є.Гурвіц переконаний, що Одеса може стати першим містом – регіоном України з європейським економічним і правовим режимом // Молодь України. – К., 2005. – 7 червня. – С.1.

Найвища в країні щільність населення і нестача території підштовхнули міське керівництво Одеси в 2005 р. звернутися до центральної влади з проханням дозволити реалізувати в рамках адміністративно-територіальної реформи пілотний проект з отримання статусу міста-регіону²³²². Фактично такий крок влади, попри піклування про інтереси міста, засвідчив традиційне сприйняття необхідності особливого статусу міста.

З огляду на роботу антиукраїнських сил по дестабілізації ситуації під час виборчої кампанії 2006 р. і отримання більшості в місцевих органах влади антипрезидентськими і антиукраїнськими партіями і силами ряд громадських організацій за сприяння Громадянської кампанії “Пора” на початку березня 2006 р. провели ряд зустрічей з молоддю задля недопущення розвитку антидержавних процесів на півдні України, зокрема в Одесі²³²³.

Відзначимо, що депутати Одеської облради продемонстрували особливу позицію в умовах надання російській мові статусу регіональної в ряді областей Півдня і Сходу України в першій половині 2006 р. Вони проголосували за розпорядження “Про реалізацію на території Одеської області конституційних норм і положень законів України “Про мови в Українській РСР” зі змінами і “Про ратифікацію європейської Хартії регіональних мов чи мов меншин”.

У ньому облрада не просто закріпила вільне використання російської мови як мови міжнаціонального спілкування, а визнала такий же статус для мов інших національних меншин на окремих територіях²³²⁴. Тобто єдине, що зробили депутати, то це конкретизували дію Хартії в частині використання російської мови, не називаючи при цьому її регіональною.

Водночас на початок 2004 – 2005 н.р. в Одеській області працювало 11 денних загальноосвітніх навчальних закладів з молдавською мовою викладання, в яких навчалося 7087 учнів. Крім того, діяло 7 змішаних російсько-молдавських шкіл (їх відвідувало 3146 учнів). У 1993 р. в Болграді відкрито болгарсько-українську гімназію (150 учнів). У 40 школах діяло 96

²³²² Гурвіц Е. Ми просили одного – надати Одесі статус міста-регіону / Е. Гурвиц // Дзеркало тижня. – К., 2006. – 26 серпня. – С.3.

²³²³ Режим доступу: <http://pora.org.ua/content/view/full/3558/172/> (перегляд 18 серпня 2006 р.).

²³²⁴ Перстнева Н. Три обращения к парламенту / Н. Перстнева // Зеркало недели. – 2006. – 8 июля. – С.4.

факультативних груп для вивчення болгарської мови. Там вивчаються також грецька і польська мови. Активно залучалася до суспільно-політичного та культурного життя єврейська спільнота: відкрито дитячий садок, державну і приватну школи з вивчення івриту та історії єврейського народу. Діяв 21 культурно-просвітницький центр. Вдосконалювалася система підготовки та перепідготовки кадрів для національних меншин²³²⁵.

У кінці березня – на початку квітня 2007 р. організація “Єдиное Отечество” і “Союз православних граждан” під керівництвом В.Каурова провела в м. Одесі акцію з метою зібрати підписи на підтримку російської мови як другої державної мови і підштовхнути народних депутатів до прийняття заходів щодо захисту російської мови на території всієї країни.

Незважаючи на заклик В.Каурова “Я розмовляю російською” і його успіх у зібранні понад 200 тис. підписів на підтримку російської як другої державної, більшість мешканців міста не виявляли особливої зацікавленості в його діях. Він розглядався як гротескна фігура і маріонетка в руках Кремля²³²⁶.

Натомість на сесії Миколаївської міської ради в липні 2008 р. також затвердили програму підтримки розвитку російської мови і культури в м. Миколаєві на 2008-2011 рр. У ній було сказано, що тепер російську мову можна використовувати в “роботі органів місцевого самоврядування і під час офіційних зборів в публічних виступах поряд з використанням української мови як державної, згідно побажань представників територіальної громади і громадян, які беруть участь в зборах”²³²⁷.

Депутати Миколаївської міськради також відгукнулися на спроби Нацради України з питань телебачення і радіомовлення впорядкувати згідно з українським законодавством ретрансляцію російських телеканалів у кабельних мережах. 30 жовтня 2008 р. миколаївські депутати прийняли рішення з

---

²³²⁵ Краснянська Н. Міжетнічні відносини на Одещині / Н. Краснянська // Науковий часопис НПУ імені М.П.Драгоманова. Серія №6. Історичні науки: Зб. наукових праць – Вип.6. – К.: Вид-во НПУ імені М.П.Драгоманова, 2008. – С.81.

²³²⁶ Сквірська В. “Мова – зброя політики” або про мовні проблеми у пострадянській Одесі / В. Сквірська // Мовна політика та мовна ситуація в Україні: Аналіз і рекомендації / За ред. Юліане Бестерс-Дільгер. – К.: Вид. Дім “Києво-Могилянська академія”, 2008. – С.173-174.

²³²⁷ Николаевские новости. – Николаев, 2008. – 17 июля. – С.1.

вимогою негайно відновити ретрансляцію цих телеканалів і розцінили рішення Нацради як такі, що “шкідливо відбиваються на репутації України як демократичної і правої держави”²³²⁸.

Комуністи та інші проросійські політичні організації також активно протидіяли проведенню на півдні України спільних з військами НАТО навчань серії “Сі-Бриз”²³²⁹. У пресі активно поширювалися думки, що входження України в НАТО призведе до розколу країни по всьому кордоні, і ситуація різко ускладниться²³³⁰.

На фоні нестабільності в країні через початок світової економічної кризи восени 2008 р. і посилення втручання Росії у внутрішні справи України загострилася суспільно-політична ситуація і в м. Одесі, зросли ксенофобські і антиукраїнські настрої. Проявом цього стало вбивство під час сутички проросійської організації “Антифа” і членів організації націонал-патріотичного спрямування “Січ” 17 квітня 2009 р. студента М.Чайки.

Складність політичної ситуації в місті засвідчило те, що за фінансуванням “Антифи” стояла партія “Родина” і її лідер І.Марков. Ця партія, висуваючи антиукраїнські гасла, претендувала на владу в місті²³³¹.

“Родина” вирішила взяти під покровительство громадські організації проросійського спрямування в південному регіоні (громадська організація “Єдина Росія”, об’єднання “Союз гвардії”, духовно-патріотичний союз “Новоросія” та інші)²³³².

Ще одним доказом активізації антидержавних настроїв в м. Одесі став напад проросійськи налаштованих молодиків на офіс об’єднання “Просвіта”, спалювання манекенів і прапорів УПА, вигуки через мегафон: “Одеса – російське місто”, “Бандерівці – геть з Одеси”²³³³!

---

²³²⁸ Язык для телевизора // Наш город Николаев. – Николаев, 2008. – 5-11 ноября. – С.4.

²³²⁹ Вестник Прибужья. – Николаев, 2008. – 17 июля. – С.1.

²³³⁰ Шляпников В. Куда идем, господа – товарищи? / В. Шляпников // Скиф. – Николаев, 2008. – 23 июля. – С.6.

²³³¹ Казатинский А. Оппозиция без купюр / А.Казатинский // Свободная Одесса. – Одесса, 2009. – 26 мая. – С.3.

²³³² Філенко Ю. За що загинув Максим Чайка / Ю. Філенко // Вечірній Івано-Франківськ. – Івано-Франківськ, 2009. – 21 травня. – С.5.

²³³³ Філенко Ю. За що загинув Максим Чайка / Ю. Філенко // Вечірній Івано-Франківськ. – Івано-Франківськ, 2009. – 21 травня. – С.5.

Не покращився також стан опіки української меншини Придністров'я зі сторони української влади. Так, відповідно до проведеного в місцях компактного проживання українців на півночі Молдови в липні-серпні 2005 р. соціологічного дослідження “Українці в Молдові”, 89,5% респондентів виявилися розчарованими станом української культури і мови, а 65% опитаних не почувалися захищеними зі сторони молдовської держави.

За останні роки робота української держави в напрямку становлення й перспектив розвитку освіти й шкільництва українського зарубіжжя практично не ведеться, а Управління з питань закордонного українства в структурі МЗС де-факто не діє²³³⁴.

Для полегшення русифікації українців проросійські політичні кола пішли навіть на формування в Молдові русинської нації. 21-24 червня 2007 р. в м. Сигеті (Румунія) на ІХ Всесвітньому конгресі русинів вперше взяли участь представники русинів Молдови²³³⁵.

Молдавські націонал-демократи чекали від України, щоб та хоч якось сприяла культурному розвитку етнічних українців Молдови й збільшила свою інформаційну присутність у регіоні. Це було пов'язано з тим, що, втрачаючи українську ідентичність, українці з молдовськими паспортами переймають ідентичність російську, стаючи антимолдовським фактором.

Українська діаспора в Молдові бачить саме в Україні “гаранта своїх етнокультурних і соціальних прав”. Зокрема, 77% респондентів були упевнені в тому, що Україна повинна уважніше ставитися до долі своїх співвітчизників у Молдові та розраховувати на допомогу з Києва²³³⁶.

Підсумовуючи, відзначимо, що спалахи “новоросійства” в умовах розпаду СРСР і під час президентської кампанії 2004 р. започаткували штучно задля підтримки місцевих правлячих режимів. У кінці 80-х рр. ХХ ст. структури КПУ розгорнули сепаратистські ідеї на Півдні України, щоб зупинити шлях

---

²³³⁴ Плешко М. Молдовська війна за українців – Україна знову в стороні / М.Плешко // <http://www.pravda.com.ua/news/2009/6/2/95845.htm> (перегляд 3 травня 2009 р.).

²³³⁵ Иванов Ю. Русины всех стран объединяются / Ю. Иванов // Русин. – Кишенев, 2007. – 2007. – №2. – С.183.

²³³⁶ Плешко М. Молдовська війна за українців – Україна знову в стороні / М.Плешко // <http://www.pravda.com.ua/news/2009/6/2/95845.htm> (перегляд 3 травня 2009 р.).

України до самостійності. Крім того, створення самостійної Новоросії у 1991 р. могло зберегти владні пости за правлячою компартійною елітою. Так само у 2004 р. керівництво Одеси і обласна держадміністрація в умовах загрози перемоги опозиційного кандидата В.Ющенка на президентських виборах спробували реанімувати ідеї новоросійства.

Протягом періоду незалежності спалахи сепаратизму на Півдні України ініціювалися одною і тою ж компартійно-радянською елітою (у кінці 80-х рр. комуністичним ватажком, а у 2004 р. – мером Одеси Р.Боделаном). Швидке згорання проявів сепаратизму в регіоні внаслідок втрати інтересу до нього місцевих компартійно-радянських еліт після утворення незалежної України у 1991 р. і ліквідації правлячого режиму Л.Кучми в 2004 р. засвідчило відсутність підтримки у суспільстві ідеї Новоросійського краю.

Однак в умовах соціально-економічних негараздів і повільного становлення органів влади незалежної держави покинутою залишилася значна українська меншина Придністров'я. Це призвело до того, що території сусідньої Молдови залишаються вогнищем дестабілізації, а українська меншина зазнає русифікації.

На сьогодні ситуація на Півдні України залишається нестабільною з огляду на збереження кризових явищ в економіці й активну діяльність антиукраїнських політичних сил. Дестабілізуючими чинниками в краї стала дискусія щодо статусу російської мови та протести проросійських партій проти спільних навчань військових підрозділів НАТО і України на Півдні держави.

Розділ V. Специфіка розвитку регіонів Сходу України:

5.1. Донбас в умовах українського національно-державного відродження в кінці 80-х – на початку 90-х рр. XX ст.

Дезінтеграційні та національно-визвольні рухи, що охопили СРСР наприкінці 80-х рр. XX ст., торкнулися і Донбасу. Суспільно-політичні, економічні та етнокультурні особливості зумовили специфічну реакцію населення краю на становлення незалежності України та процеси державотворення. Як влучно

зазначив японський дослідник Куромая Гіроакі, “непокоря Донбасу стала одним із найтяжчих політичних викликів Києву”²³³⁷.

Учені-географи включають до складу Донецького району територію Донецької (26,5 тис. кв. км.) і Луганської (26,7 тис. кв. км.) областей, які характеризуються значними запасами корисних копалин, високою територіальною зосередженістю індустриального виробництва, великим рівнем урбанізації, багатонаціональним населенням²³³⁸.

Донбас як нова металургійна та паливна база Російської імперії почав формуватися з кінця XVIII ст., коли згідно з указом Катерини II від 14 листопада 1795 р. були засновані Луганський завод і вугільна ломка в урочищі “Лисича балка”²³³⁹.

Від кінця XVIII ст. і до наших днів Донбас відрізнявся вугільно-металургійною спеціалізацією і розвинувся як промисловий та урбаністичний регіон. Хоча територія Донбасу становить лише 8,8% території України, тут мешкає понад 15% її населення. 89% населення Донбасу – це городяни (в Донецькій області – 90,3%, в Луганській – 86,5%). Промислова продукція становить у регіоні 90% усього суспільного продукту (78% належить продукції важкої промисловості)²³⁴⁰.

Зі стрімкою індустриалізацією Донбасу, що притягувала робочу силу з місць аграрного перенаселення, виник суспільний механізм, який спрямовував переселенські потоки з українських та російських губерній у регіон, що формувався. Як наслідок, збільшилася питома вага росіян і зросла кількість етнічних груп, представники яких мешкали в Донбасі. Але незважаючи на

---

²³³⁷ Куромая Гіроакі. Свобода і терор у Донбасі: Українсько-російське пограниччя, 1870-1990-і роки / Г.Куромая. – К.: В-во Соломії Павличко “Основи”, 2002. –С.473.

²³³⁸ Заставний Ф.Д. Географія України: У 2-х книгах / Ф.Д. Заставний. – Львів: Світ, 1994. – С.360-363.

²³³⁹ Кононов І.Ф. Донбас в етнокультурних координатах України (соціологічний аналіз): автореф. дис. на здобуття наук. ступеня д. соц. наук: спец. 22.00.04 “Спеціальні та галузеві соціології” / І.Кононов. – К, 2005. – С.13.

²³⁴⁰ Кононов І. Жителі Донбасу: особливості культури і здатність до самореалізації за умов суспільних змін (Аналізуючи матеріали сфокусованих групових інтерв’ю) / І.Кононов // Соціологія: теорія, методи, маркетинг. – 2002. – №3. – С.82.

наявність представників різних етнічних груп, основу етнічної структури Донбасу утворили українсько-російські відносини²³⁴¹.

Суспільно-політична ситуація в Донбасі в кінці 80-х на початку 90-х рр. ХХ ст. вкрай загострилася і “наближалася до вибухового стану”²³⁴². Так, згідно з інформаційними листами ЦК Компартії України в 1990 р. більше 60% населення шахтарських міст і селищ Донецької області втратило віру в позитивні результати перебудови, здатність тогочасного керівництва країни і республіки, партійних і радянських органів змінити ситуацію на краще. Становище в регіоні загострювалося через різкий стрибок ринкових цін і дефіцит товарів, а також внаслідок діяльності страйкових комітетів²³⁴³.

У Донецькій області майже половина шахт була побудована в дореволюційний період, 70% діючих шахт не реконструювались протягом 20 і більше років²³⁴⁴. У Донбасі ускладнювалися гірсько-геологічні умови видобутку вугілля, недостатніми були інвестиції в розвиток вугільного комплексу регіону, а отже, зростала ціна видобутого вугілля. Це призвело до того, що в 90-ті рр. ХХ ст. знос основних фондів у вугільній промисловості сягнув 44%, а в чорній металургії навіть 75%. Почалося падіння обсягів видобутку вугілля. Якщо в 1975 р. в Донбасі було видобуто 181,3 млн. т. вугілля, то в 1987 р. лише 170 млн. т. А в 1989 р. вже вся Україна підняла нагору 170 млн. т. вугілля (14 млн. т. припадало на Львівсько-Волинський вугільний басейн)²³⁴⁵.

Не кращою була ситуація в соціально-побутовій сфері регіону. Так, загальна черга на отримання житла в Донецькій області складала 61 тис. сімей і тривала 15 і більше років. З наявного житлового фонду підприємств, що

---

²³⁴¹ Кононов І.Ф. Донбас в етнокультурних координатах України (соціологічний аналіз): автореф. дис. на здобуття наук. ступеня д. соц. наук: спец. 22.00.04 “Спеціальні та галузеві соціології” / І.Кононов. – К, 2005. – С.14.

²³⁴² ЦДАГО України, ф.1, оп.32, спр.2860. – Арк.92.

²³⁴³ ЦДАГО України, ф.1, оп.32, спр.2860. – Арк.91-92.

²³⁴⁴ ЦДАГО України, ф.1, оп.32, спр.2802. – Арк.46.

²³⁴⁵ Кононов І. Жителі Донбасу: особливості культури і здатність до самореалізації за умов суспільних змін (Аналізуючи матеріали сфокусованих групових інтерв'ю) / І.Кононов // Соціологія: теорія, методи, маркетинг. – 2002. – №3. – С.83.

становив 19,8 млн. кв. м., 1,2 млн. кв. м. підлягали зносу, а 27% житла потребувало капітального ремонту²³⁴⁶.

Уведення в шахтарських регіонах країни нормування продуктів харчування не зняло гостроти проблеми, так як відповідно до норм у день припадало на особу круп і макаронів – 10 грам; жирів – 8-11 грам, м'ясопродуктів – 10-20 грам. Але й талони не отоварювалися повністю, а в окремих робітничих їдальнях через відсутність м'яса навіть не готувалися другі страви²³⁴⁷.

Складною в краї була криміногенна ситуація. Тільки в Донецькій області нараховувалося 450 тис. осіб, які раніше були позбавлені волі, приблизно 30% з них працювало на вугільних підприємствах²³⁴⁸.

Не кращим був екологічний стан регіону. Наприклад, в Луганську в кінці 80-х рр. ХХ ст. через відсутність рішучих заходів з оздоровлення навколишнього середовища, концентрація пилу і шкідливих речовин в атмосфері перевищувала норми в 1,5-3 рази, а в окремих зонах – до 10 разів. Погіршилась якість підземних вод у місті – склад нітратів у них зріс у 2,5-3,5 рази, підвищився рівень мінералізації, особливе занепокоєння в жителів викликав стан річок Лугані й Ольхової²³⁴⁹.

Українська культура і мова, за оцінками функціонерів Компартії України, перебувала в регіоні в жалюгідному стані, не велася робота з метою створення умов для оволодіння українською мовою всіма громадянами, які постійно проживали на території області. У всіх містах Краснодонського, Славяносербського, Перевальського і Станично-Луганського районів Луганської області на кінець 80-х рр. ХХ ст. не було шкіл з українською мовою навчання; в цих же районах, а також у Лутугинському і Попаснянському районах – дошкільних закладів. Крім того, 4% учнів шкіл області були звільнені від вивчення української мови, у тому числі кожний шостий у місті Ворошиловграді (сьогодні м. Луганськ)²³⁵⁰.

---

²³⁴⁶ ЦДАГО України, ф.1, оп.32, спр.2802. – Арк.46.

²³⁴⁷ ЦДАГО України, ф.1, оп.32, спр.2939. – Арк.34.

²³⁴⁸ ЦДАГО України, ф.1, оп.32, спр.2860. – Арк.92.

²³⁴⁹ ДАЛуО, ф.П-5, оп.37, спр.12. – Арк.22.

²³⁵⁰ ДАЛуО, ф.179, оп.75, спр.12. – Арк.5.

На екранах кінотеатрів, відеозалів були практично відсутні художні і документальні фільми на українській мові, повільно поповнювався український репертуар театральних і музичних закладів регіону²³⁵¹.

Активізація суспільно-політичного життя в умовах перебудови торкнулася і Донбасу. У регіоні виникали політичні і громадські організації, що намагалися підтримати демократичні процеси, репрезентувати інтереси населення регіону. Станом на осінь 1990 р. лише в Луганській області функціонувало 15 різноманітних суспільно-політичних об'єднань і партій²³⁵². Деякі лідери й активісти неформальних об'єднань (“Комітет підтримки перебудови”, “Асоціація молодих істориків”, “Діалог” – м. Ворошиловград; “Квітень-85” – м. Стаханов; “Зелений світ” – м. Сіверськодоонецьк; “Комітет громадського самоуправління” – м. Молодогвардійськ) уже на етапі виборів народних депутатів СРСР проводили з використанням провокаційних акцій агітацію проти партійних кандидатів, намагались висувати своїх прихильників і справляли негативний вплив на ідеологічну ситуацію²³⁵³. Зокрема, у Ворошиловградському державному педагогічному інституті ім. Т.Г.Шевченка 20 травня 1988 р. виник громадський Комітет підтримки перебудови, який підтримував курс реформаторів у керівництві КПРС і виступав за розвиток національних культур всіх народів СРСР²³⁵⁴.

У містах Антрациті і Комунарську були здійснені спроби під лозунгами боротьби з застійно-бюрократичними нашаруваннями утворити об'єднання “Народний фронт на підтримку перебудови” і “Громадянський союз”, в програмних документах яких передбачалося встановлення контактів і тісна взаємодія з лідерами “Народних фронтів” м. Москви, республік Прибалтики, висувалася вимога самостійності рад у відносинах з партійними органами²³⁵⁵.

---

²³⁵¹ ДАЛуО, ф.179, оп.75, спр.12. – Арк.5.

²³⁵² ДАЛуО, ф.179, оп.77, спр.47. – Арк.4.

²³⁵³ ДАЛуО, ф.179, оп.75, спр.20. – Арк.26.

²³⁵⁴ Кононов І. Громадський комітет підтримки перебудови у Ворошиловградському державному педагогічному інституті ім. Т.Г.Шевченка (1988-1989 рр.): проблеми ідейної еволюції / І.Кононов // Бахмутський шлях. – 2000. – №3-4. – С.67-73.

²³⁵⁵ ДАЛуО, ф.179, оп.75, спр.20. – Арк.26.

У 1989 р. в Донбасі почали створюватися національні громадські об'єднання (єврейський культурно-просвітницький центр в Донецьку “Алеф”, товариство греків Приазов'я та ін.). На установчому з'їзді греків Приазов'я навіть піднімалося питання щодо створення грецької держави на терені СРСР, при чому на першому етапі це могло б бути відродження в Приазов'ї національно-територіальних утворень 1920-х рр. Однак після дискусії члени Донецького обласного товариства греків Приазов'я на конференції 12 серпня 1989 р. прийняли рішення про недоцільність створення національно-територіальної автономії греків у Донецькій області (“за” голосувало 120 осіб, “проти” – 3)²³⁵⁶.

У Донецькій області були створені також найбільш масові робітничі організації (“Вільні профспілки трудящих” (1-1,5 тис. осіб); “Спілка трудящих Донбасу” (2 тис. осіб); “Союз робітників Горлівки”; місцеве відділення “Об'єднання соціалістичних профспілок СРСР”²³⁵⁷).

У Харкові теж створюються організації, які висували загальнодемократичні і національні вимоги. Одними з перших організацій такого типу були “Спадщина”, Товариство української мови ім. Т.Г.Шевченка, яке очолював проф. А.Кондратенко, “Меморіал” (керівники Ю.Мещеряков і П.Цимбал), Товариство єврейської культури, Товариство прихильників російської мови і культури “Русь”, білоруське, єврейське, татарське, вірменське національно-культурні товариства²³⁵⁸.

Зміни в суспільній свідомості населення Донбасу засвідчили результати всесоюзного референдуму в березні 1991 р. 42% молодих людей м. Луганська у віці до 30 років не взяли участі в голосуванні, а 28% студентів міста висловилися проти існування СРСР. У Луганську важливим фактором впливу на результати референдуму стало те, що Рух, Українська республіканська партія і інші опозиційні формування діяли організованіше і наступальніше, ніж

---

²³⁵⁶ Болбат Т.В. Виникнення громадських об'єднань національних меншин на Сході України (1989 р.) / Т.В. Болбат // Збірник наукових праць. Серія “Історія та географія” / Харківський національний педагогічний університет імені Г.С. Сковороди. – Харків: Майдан, 2007. – Вип.25-26. – С.93.

²³⁵⁷ ЦДАГО України, ф.1, оп.32, спр.2767. – Арк. 163.

²³⁵⁸ Харків – моя мала Батьківщина: Навчальний посібник з народознавства / Харк. держ. пед. ун-т ім. Г.С.Сковороди / За ред. І.Ф.Прокопенка.–Х.: ОВС, 2003.–с.29.; ДАХО, ф.2, оп.207, спр.750. – арк.45.

на парламентських виборах 1990 р. (розповсюджено 600-700 тис. листівок, опозиційні спостерігачі були присутні на 106 зі 190 виборчих дільниць)²³⁵⁹.

У Харківській області проти підписання Союзного договору висловилося приблизно 20% творчої та 15% науково-технічної інтелігенції і студентства, від 2 до 5% робітників. Не визначилися зі своєю позицією до 15% населення області²³⁶⁰.

Процеси українського національно-демократичного відродження в кінці 80-х рр. ХХ ст. спонукали компартійні структури поширювати серед російськомовного населення Донбасу українофобство і сепаратистські ідеї задля стримування дезінтеграційних процесів у СРСР.

У цей час то в Донецьку, то в Луганську “інтернаціоналісти” (великороські шовіністи) порушували питання про відновлення Донецько-Криворізької республіки, проголошеної 9 лютого 1918 р. більшовиками Артемом (С.Сергеевим), С.Васильченком, М.Жаковим, Б.Магідовим, М.Рухимович і В.Філовим на IV обласному з’їзді Рад робітничих і солдатських депутатів Донецько-Криворізького басейну²³⁶¹. Однак регіоналістські настрої були властиві досить вузькому прошарку не тільки жителів України, але й більшовиків²³⁶².

Сепаратисти початку 90-х рр. апелювали до таких чинників: а) переважна російськомовність населення областей, що мала увійти до Донецько-Криворізької республіки; б) значний рівень урбанізації цієї території України; в) значний економічний потенціал; г) підвищена етнічна строкатість регіону²³⁶³.

Ще на початку осені 1990 р. серед луганчан пішли чутки про відокремлення східної частини України від західної²³⁶⁴. У цей час у “Литературной газете” з’явилася стаття С.Кисельова “Луганск отделяется”, у якій було згадано

---

²³⁵⁹ ДАЛуО, ф.П-5, оп.41, спр.71. – Арк.38.

²³⁶⁰ ДАХО, ф.2, оп.207, спр.762. – Арк.59.

²³⁶¹ Павлів П. Донецько-криворізька республіка: правда і вимисел / П. Павлів // Голос України. – К., 1993. – 12 червня. – С.14.

²³⁶² Солдатенко В. Донецько-Криворізька республіка – ілюзія і практика національного нігілізму / В. Солдатенко // Зеркало недели. – К., 2004. – 4 грудня. – С.19.

²³⁶³ Бондаренко К. Розкольники. Кому вигідний “дербан” України? / К. Бондаренко // Галицькі контракти. – 2004. – №6. – 9 лютого. – С.26.

²³⁶⁴ Адамович С. Донецький регіон у суспільно-політичному житті України (1991 – 2004 рр.) / С. Адамович // Визвольний шлях. – 2005. – №6. – С.11.

про Донецько-Криворізьку республіку 1918 р.²³⁶⁵. Пріоритет у формулюванні ідеї згаданої республіки відводили одному з ініціаторів створення Конгресу громадянської дії академіку В.Мамутову²³⁶⁶.

Навіть в інформації ідеологічного відділу ЦК КПУ від 29 березня 1991 р. зазначалося: “В ряді регіонів пропагуються також плани відродження Донецько-Криворізької республіки, яка проіснувала неповних два місяці в 1918 році, включення її на правах автономії до Російської Федерації”²³⁶⁷.

У регіоні почали з’являтися політичні структури, що намагалися відстоювати інтереси населення краю. У листопаді 1990 р. у м. Донецьку відбулася конференція нової організації – “Інтерруху Донбасу”. Представники області обрали Центральну раду Інтерруху, прийняли статут, обговорили ситуацію в регіоні. Організація виступала проти сепаратизму, на захист Союзного договору і збереження єдиного загальносоюзного ринку в економіці²³⁶⁸.

Варто зазначити, що на Дону з 1989 р. почали відроджуватися козацькі організації і військові круги. Газета “Донское слово” (м. Ростов-на-Дону, 1990, №9) відзначала: “...приєднатись до Дону бажають не тільки козаки Волгоградської області, як заявлено на з’їзді в Москві (з’їзд Спільки козаків у червні 1990 р.), а й частина верхньої Кубані і навіть козаки, які проживають на сусідній Україні...”²³⁶⁹. Подібні заяви в 1991 р. були поширені як на Дону, так і в Луганщині, а в Станично-Луганському районі навіть було створено Товариство донських козаків на чолі з отаманом М.Рильщиковим. Подібні настрої підсилювалися тим, що під час громадянської війни значна частина Луганщини входила до складу Облaсті Війська Донського (Краснодон,

---

²³⁶⁵ Чепурнов Ю. Чи приміряти Луганську Донську папаху? / Ю.Чепурнов // Голос України. – К., 1991. – 23 січня. – С.5.

²³⁶⁶ Болбат Т.В. Проблема государственного устройства Украины в деятельности общественных организаций Донбасса в начале 1990-х гг. / Т.В. Болбат. – Режим доступу: http://iai.donetsk.ua/_u/iai/dtp/CONF/1_2005/articles/stat22.html.

²³⁶⁷ Бойко О. Україна в останні місяці імперії (серпень – грудень 1991 р.): хроніка та аналіз / О. Бойко // Людина і політика. – 2004. – №3. – С.79.

²³⁶⁸ ЦДАГО України, ф.1, оп.32, спр.2907. – Арк.10; Державний архів Івано-Франківської області, ф.П-1, оп.1, спр.5620. – Арк.8.

²³⁶⁹ Чепурнов Ю. Чи приміряти Луганську Донську папаху? / Ю.Чепурнов // Голос України. – К., 1991. – 23 січня. – С.5.

Свердловськ, Ровеньки, Красний Луч)²³⁷⁰. Перебування частини Донбасу в складі Війська Донського сепаратисти використовували також як підставу для переходу Донецького регіону до складу Росії²³⁷¹.

Ці тенденції яскраво розкриває витяг з листа Р.Р.Казимірського до редакції “Літературної України”: “Невже не розумієте: чим агресивніше себе будете вести, тим гірше для... української мови. Скажемо прямо, якщо атаки твердолобих націонал-шовіністів будуть відбуватися в тому ж дусі, придніпровсько-донецький район поставить питання також про автономію”²³⁷².

Ставлення до української національної ідеї в Донбасі дещо змінилося під час шахтарських страйків навесні 1991 р. У 1989 р. страйки були спонтанними й широкими; наприклад, страйкували всі шахти Донецька. Причиною актів непокори стали інтенсифікація вугільної галузі з ініціативи М.Горбачова й перекачування більшої частини коштів до Кузнецького регіону²³⁷³.

Основні нарікання були економічними, варіюючись від дефіциту споживчих товарів до низької зарплати та незадовільних житлових умов. Страйкарі відкидали Компартію, ліквідовуючи де-не-де партійні осередки і створюючи страйкові комітети, але майже (а той узагалі) не виявляли цікавості до створення “якоїсь іншої партії” чи альтернативної профспілки типу польської “Солідарності”²³⁷⁴.

Страйкові комітети гірників у липні 1989 р. поставили перед комісією уряду СРСР лише соціально-економічні вимоги (скорочення управлінських ланок, надання повної економічної і юридичної самостійності шахтам, удосконалення оплати праці, збільшення терміну відпустки, газифікації і забез-

---

²³⁷⁰ Чепурнов Ю. Чи приміряти Луганську Донську папаху? / Ю.Чепурнов // Голос України. – К., 1991. – 23 січня. – С.5.

²³⁷¹ Худан М. Чортополох / М. Чортополох // Літературна Україна. – К., 1991. – 7 лютого. – С.6.

²³⁷² Худан М. Чортополох / М. Чортополох // Літературна Україна. – К., 1991. – 7 лютого. – С.6.

²³⁷³ Бондаренко К. Епоха вугілля. Новітня історія Донбаського регіону / К. Бондаренко // Галицькі контракти. – 2004. – 6 грудня. – С.26.

²³⁷⁴ Куромая Гіроакі. Свобода і терор у Донбасі: Українсько-російське пограниччя, 1870-1990-і роки / Г. Куромая. – К.: В-во Соломії Павличко “Основи”, 2002. –С.471-472.

печення водою шахтарських селищ)²³⁷⁵. Пік страйкової активності прийшовся на 15-28 липня 1988 р., коли з 252 українських шахт страйкували 190²³⁷⁶.

Проте вже на Установчому з'їзді Руху восени 1989 р. голова страйкового комітету однієї з шахт Донбасу, член парткому шахти П.Побережний у виступі заявив: “Це неправда, що шахтарі Донбасу висували тільки економічні вимоги. Вже те, що ми вийшли з протестом на площу біля обкому партії, свідчить про політичне спрямування страйку. Ми хочемо вільно розпоряджатися своєю працею. Політична свідомість шахтарів зміцніла після страйку”²³⁷⁷.

Рада Міністрів СРСР після шахтарських страйків 1989 р. здійснила цілий комплекс заходів для покращення соціально-економічного і політичного становища у вугільних регіонах і виконання постанови від 3 серпня 1989 р. №608 “Про заходи для забезпечення виконання спільних рішень, прийнятих урядовими комісіями за участю ВЦРПС і страйковими комітетами трудящих вугільних регіонів країни”. Так, на 1 квітня 1990 р. вугільним підприємствам було дозволено продавати за комерційними цінами надлишки продукції, переходити на повну самостійність. Мінвуглепром СРСР погодився на скорочення на 31% статистичної звітності, була впорядкована відрядна система, скорочено число управлінців і інспекторського складу. Уряд намагався покращити вирішення житлового питання, медичного забезпечення і відпочинку гірників, розширив перелік професійних захворювань гірників, збільшив розцінки оплати праці і пенсійного забезпечення. Крім того, міністерства і відомства СРСР докладали зусиль для забезпечення вугільних підприємств матеріально-технічними ресурсами, покращення транспортного забезпечення²³⁷⁸.

У 1990 р. шахтарські колективи ще домагалися демократизації і підвищення ефективності роботи організацій Компартії України. 7 лютого 1990 р. на організованому галузевим робітничим страйковим комітетом виробничого об'єднання “Донецьквугілля” несанкціонованому мітингу в Донецьку через

²³⁷⁵ ДАЛуО, ф.179, оп.75, спр.28. – Арк.3.

²³⁷⁶ Кузьміна С.В. Шахтарський страйковий рух України в 1989-1991 роках: автореф. дис. на здобуття наук. ступеня канд. істор. наук: спец.07.00.01 “Історія України” / С.В. Кузьміна. – Донецьк, 2007. – С.10.

²³⁷⁷ Камінський А. На перехідному етапі. “Гласність”, “перебудова” і “демократизація” на Україні / А.Камінський. – Мюнхен: Вид-во М.Баб'юка, 1990. – С.249.

²³⁷⁸ ЦДАГО України, ф.1, оп.32, спр.2803. – Арк.10-37.

незадоволення ходом виконання заходів, накреслених урядом і страйковими комітетами вугільних регіонів країни у 1989 р., була прийнята резолюція з вимогою відставки бюро обкому партії.

Проте розширений пленум Донецького обкому Компартії України, який відбувся 9-14 лютого 1990 р., висловив довіру бюро обласного комітету. Крім того, було прийнято постанову наблизити строки проведення XXV обласної партконференції і досягнути широкого залучення до роботи первинних парторганізацій²³⁷⁹.

Міський страйковий комітет продовжував наполягати на відставці бюро обкому партії, а 1 березня 1990 р. 34 страйкомівці розпочали голодування в будівлі обкому партії. На підтримку голодуючих колективи семи шахт Донецька й окремі колективи в Макіївці, Красноармійську оголосили одноденний страйк. Однак до вимог страйкому обком Компартії не дослухався і домігся зупинки протестних акцій²³⁸⁰.

Більше того, партійні функціонери заявляли, що резолюція донецького страйкому “завезена з-поза меж республіки”. Таку невпевненість у можливостях шахтарських робітничих страйкомів ставити власні політичні цілі і завдання висловив на розширеному Пленумі ЦК Компартії України 22 лютого 1990 р. перший секретар Маріупольського міськкому партії Ю.Хотлубей²³⁸¹.

На Донбасі, як і в західних регіонах України, найактивніше розгорталися антикомуністичні й антипартійні акції, чинився тиск на партійні комітети з метою виведення їх за межі підприємств, як правило, не зустрічаючи осуду й активної протидії самих комуністів²³⁸². На більшості вугільних підприємств реальна влада знаходилася в руках Рад трудових колективів²³⁸³. Секретарі шахтпарткомів Донецька навіть звернулися в липні 1990 р. до першого секретаря ЦК Компартії України С.Гуренка з проханням про внесення у

---

²³⁷⁹ ЦДАГО України, ф.1, оп.32, спр.2772. – Арк.16.

²³⁸⁰ ЦДАГО України, ф.1, оп.32, спр.2772. – Арк.17.

²³⁸¹ ЦДАГО України, ф.1, оп.32, спр.2848. – Арк.151.

²³⁸² ЦДАГО України, ф.1, оп.32, спр.2872. – Арк.161.

²³⁸³ ЦДАГО України, ф.1, оп.32, спр.2860. – Арк.94.

Верховну Раду УРСР питання про правову оцінку дій опозиційних організацій²³⁸⁴.

У регіоні посилювався вихід з рядів Компартії України. Якщо у 1989 р. в м. Луганську здали партбілети 380 осіб, то за 8 місяців 1990 – 1660 (з них 70% – робітники, 18% – службовці, 7% – пенсіонери), в окремих випадках навіть розформовувалися парторганізації через вихід комуністів з партії²³⁸⁵.

Українські націонал-демократи в умовах зростаючої активності профспілкового і шахтарського руху Донбасу демонстрували підтримку робітничих вимог з ціллю поширення на Схід України національної ідеології. Так, на мітингу, присвяченому 281-ій річниці Полтавської битви, 8 липня 1990 р. в Полтавській області націонал-демократи Л.Лук'яненко, О.Шевченко, І.Заєць, критикуючи партійно-радянське керівництво, закликали до проведення 11 липня 1990 р. політичного страйку на підтримку шахтарів Донбасу. У резолюції мітингу в пункті №4 значилося: “Шахтарям Донбасу – нашу солідарність, підтримку їх справедливих вимог”²³⁸⁶.

Квінтесенцією ставлення націонал-демократів до робітничого руху став виступ п. Крижанівського на установчому з'їзді УРП у квітні 1990 р. Він зазначав: “Паростками нашого суспільства є потужні страйками. Вони ще досить консервативні, але це вже паростки. І з цих паростків виросте вільна незалежна Україна”²³⁸⁷.

Вихідці із західних областей України становили в Донецькій області 25% населення, а тому Рух доклав великих зусиль, щоб сформувати на підприємствах осередки західноукраїнського земляцтва й організаційно об'єднати їх. Депутати від опозиційної парламентської групи “Народна Рада” розподілили шахтарські міста між собою, постійно проводили в них агітаційно-

---

²³⁸⁴ ЦДАГО України, ф.1, оп.32, спр.2751. – Арк.100.

²³⁸⁵ ДАЛуО, ф.П-5, оп.39, спр.7. – Арк.85.

²³⁸⁶ ЦДАГО України, ф.1, оп.32, спр.2764. – Арк.112, 116.

²³⁸⁷ ЦДАГО України, ф.271, оп.1, спр.3. – Арк. 26.

пропагандистську роботу²³⁸⁸. Рух, не маючи особливої підтримки в містах, працював у сільській місцевості, завойовував окремі підприємства²³⁸⁹.

Націонал-демократичні організації в Донбасі намагалися враховувати першочергові проблеми населення. На засіданні Ради УРП 11-12 серпня 1990 р. В.Маврин зазначав: “Потрібно перш за все піднімати економічні проблеми, які “болять” шахтарям... То, чи не слід, розгортаючи агітацію саме в Донецьку за відродження української державності, починати саме з економічних інтересів шахтарів? Бо саме та партія, яка поведе трудовий люд на демонтаж системи і зміну економічних відносин, очолить перетворення й здобуде найвищий престиж у тих, хто працює”²³⁹⁰.

Незважаючи на зусилля засобів масової інформації щодо розвінчання опозиційного характеру положень програми Народного Руху України, в ряді колективів продовжував проявлятися до нього активний інтерес, а критика Руху сприймалася як “бажання адміністративно-бюрократичного апарату зберегти свої привілеї”²³⁹¹.

Представники Донбасу взяли участь в установчому з’їзді Народного руху України за перебудову у вересні 1989 р. Так, від Ворошиловградської області була присутня делегація в складі 22 осіб, 5 з яких отримали мандати делегатів. Частина учасників з’їзду, в їх числі представники страйкомів, відмежувалися від Народного руху, друга ж частина мала наміри утворити в області осередки об’єднання²³⁹².

Напередодні II Всеукраїнських зборів Руху на Донеччині було створено 20 жовтня 1990 р. альтернативну Крайовій організації Народного Руху України обласну організацію “Демократичний Рух”, яка охопила осередки міст Маріуполя, Горлівки, Макіївки, Артемівська, Уасова Яра, Донецька і сіл Артемівського району²³⁹³.

²³⁸⁸ ЦДАГО України, ф.1, оп.32, спр.2860. – Арк.92.

²³⁸⁹ ДАХО, ф.2, оп.207, спр.577. – Арк.66.

²³⁹⁰ ЦДАГО України, ф.271, оп.1, спр.5. – Арк.4.

²³⁹¹ ДАЛуО, ф.179, оп.75, спр.20. – Арк.25-26.

²³⁹² ДАЛуО, ф.179, оп.75, спр.37. – Арк.3.

²³⁹³ ЦДАГО України, ф.270, оп.1, спр.87. – Арк.14.

С.Хмара під час свого звіту про поїздку до Донецька на засіданні проводу УРП 9 жовтня 1990 р. зазначав: “Донецький Рух має прокомуністичний напрям, керівні посади займають бувші обкомівські функціонери. Потрібно у західних областях шукати талановитих пропагандистів і налагоджувати серйозну роботу в Донбасі”²³⁹⁴.

Саме з Донбасу та Півдня України було організовано органами влади багато осудливих телеграм проти Установчого з’їзду Народного Руху, подібно як в 1930-х рр. робітники осуджували “ворогів народу”²³⁹⁵.

Прихильник Руху в Донбасі В.Шутов на засіданнях Руху в серпні 1989 р. зазначав: ситуація в регіоні складна й ідея “про автономію Донбасу від України сприймається як належне”, проблемою є творення українських шкіл²³⁹⁶.

В умовах загострення національного питання в країні Компартія України намагалася перехопити ініціативу. Згідно з рішенням бюро Луганського обкому від 20 березня 1990 р. партійні органи повинні були посилити роз’яснювальну роботу серед учнів і їх батьків з питань вивчення української мови і літератури в школах з російською мовою навчання, в дошкільних закладах проводити ознайомлення дітей з творами українського фольклору, художньої літератури й образотворчого мистецтва, а в профтехучилищах, технікумах і вузах сприяти формуванню факультативних груп для вивчення української мови²³⁹⁷.

На бюро Харківського обкому Компартії України в червні 1990 р. було розглянуто питання “Про стан і заходи активізації роботи по реалізації в області програми розвитку української національної культури і виконання Закону “Про мови в Українській РСР”. Важливе місце питання національної політики займали в матеріалах і рішеннях XXVIII обласної партконференції²³⁹⁸.

Арешт 17 листопада 1990 р. в приміщенні українського парламенту народного депутата С.Хмари став ознакою загального посилення реакції в країні. У цих умовах українські націонал-демократи розуміли важливість

---

²³⁹⁴ ЦДАГО України, ф.271, оп.1, спр. – Арк.5.

²³⁹⁵ ЦДАВО України, ф.5235, оп. 1, спр.1270. – Арк.27.

²³⁹⁶ ЦДАГО України, ф.270, оп. 1, спр.3. – Арк.27.

²³⁹⁷ ДАЛуО, ф.179, оп.77, спр.28. – Арк.26.

²³⁹⁸ ДАХО, ф.2, оп.207, спр.750. – арк.45.

політичної позиції Сходу і Півдня України. Так, секретар ідеологічно-теоретичного відділу УРП Р.Коваль на засіданні Ради УРП 17 листопада 1990 р. зазначав: “Великою мірою доля України залежить від шахтарів. Я пропоную провести виїзд шахтарів Червонограда в Донбас. Відрядити керівників УРП та народних депутатів для ведення переговорів з шахтарями”²³⁹⁹.

У 1991 р. настрої робітників Донбасу швидко змінилися на користь української суверенності і врешті української незалежності. Почуття глибокого відчуження від Москви разом з упевненістю, що СРСР просто експлуатує Донбас, схилило шахтарів до думки, що їм було б краще в незалежній Україні, яка не експлуатуватиме Донбас так, як експлуатувала Москва²⁴⁰⁰.

Морально-психологічний клімат у шахтарських колективах Донбасу загострився до межі в кінці 1990 – на початку 1991 р. через невирішеність питань ціни на вугілля, дотацій вугільній промисловості, матеріально-технічного забезпечення, особливо лісоматеріалами. Ступінь кризи в регіоні засвідчило те, що навіть Донецький міськком Компартії України підтримав вимоги гірників²⁴⁰¹.

Невдоволення шахтарів і страйкову ситуацію викликало рішення Ради Міністрів СРСР про підняття оптових і закупівельних цін на ліс, нафтопродукти, машини й обладнання в 2-3 рази з 1 січня 1991 р., а на українське вугілля ціни підвищились лише на 19%. У той же час ціни на вугілля по країні зросли в 1,7 рази. Відзначимо, що шахти Донбасу працювали на найбільш великих глибинах, за найвищих температур, на найбільш заводнених ділянках і в найскладніших гірськогеологічних умовах²⁴⁰².

Мінвуглепром СРСР також надто повільно вирішував питання розширення економічної самостійності підприємств та організацій галузі і переходу на нові форми організації управління²⁴⁰³.

---

²³⁹⁹ ЦДАГО України, ф.271, оп.1, спр.5. – Арк.12.

²⁴⁰⁰ Куромая Гіроакі. Свобода і терор у Донбасі: Українсько-російське пограниччя, 1870-1990-і роки / Г. Куромая. – К.: В-во Соломії Павличко “Основи”, 2002. – С.472.

²⁴⁰¹ ЦДАГО України, ф.1, оп.32, спр.2939. – Арк.2.

²⁴⁰² “Верю в чувство гражданского долга”. Выступление по украинскому телевидению председателя Совета министров СССР В.Фокина // Голос України. – К., 1991. – 28 лютого. – С.3.

²⁴⁰³ ЦДАГО України, ф.1, оп.32, спр.2802. – Арк.40.

У зв'язку із закликом страйкових комітетів Кузбасу провести 18 січня 1991 р. політичний страйк засідання Регіонального союзу страйкових комітетів Донбасу прийняло рішення утриматися від участі в політичному страйку, але вимагало від керівництва Верховної Ради і Ради Міністрів УРСР провести переговори з страйковими комітетами.

Для ведення переговорів з представниками страйккомів шахтарських міст від імені уряду республіки 26 січня 1991 р. у м. Донецьк прибув Голова Ради Міністрів УРСР В.Фокін. Під час переговорів гостра полеміка розгорнулася довкола вимоги, щоб уряд республіки гарантував шахтарям підвищення зарплати робітника основних професій у 2,5, а решті – у 2 рази. Не дивлячись на настійливі вимоги і навіть погрози заклику до страйку у випадку відмови уряду, В.Фокін відстояв думку, що таке підвищення зарплат не витримає бюджет республіки²⁴⁰⁴.

У результаті 26 січня 1991 р. Рада міністрів УРСР і Регіональний союз страйкових комітетів Донбасу підписали протокол переговорів. Згідно з ним ціни на вугілля були підняті в 2,4 рази, встановлювалася дотація в сумі 12,9 млрд. рублів для розвитку шахтарських міст і селищ, з бюджету виділявся 1 млрд. рублів капіталовкладень. Уряд погодився з пропозиціями щодо рівня держзамовлення, було узгоджено питання пенсійного забезпечення.

Внаслідок переговорів було вирішено забезпечити працівників напередодні створеного Держкомітету УРСР вугільної промисловості службовими приміщеннями і квартирами протягом 1991 р., але уряд не погодився на підвищення заробітної платні в 2-2,5 рази. Рада Міністрів знайшла можливість підвищити зарплату працівникам вугільної галузі з 25 лютого 1991 р. тільки на 24 %²⁴⁰⁵. Уряд пояснював неможливість збільшення виплат шахтарям 15 млрд. бюджетним дефіцитом у республіці, а забезпечення вимог шахтарів означало додати до цієї небезпечної цифри ще 6 млрд. рублів²⁴⁰⁶.

---

²⁴⁰⁴ ЦДАГО України, ф.1, оп.32, спр.2907. – Арк.47-48.

²⁴⁰⁵ “Верю в чувство гражданского долга”. Выступление по украинскому телевидению председателя Совета министров УССР В.Фокина // Голос України. – К., 1991. – 28 лютого. – С.3.

²⁴⁰⁶ Першин С. “Гордіїв вузол” Донбасу / С. Першин // Урядовий кур’єр. – К., 1991. – лютий. – №3. – С.3.

Крім того, було прийнято рішення про перехід вугільної промисловості в підпорядкування республіки²⁴⁰⁷. Внаслідок підписання протоколу сторони дійшли згоди по 6 пунктах із 7 запропонованих регіональною спілкою²⁴⁰⁸.

Активізації шахтарського страйку в Донбасі в 1991 р. сприяла позиція Центру. Прем'єр-міністр В.Павлов відмовився розпочати з страйкарями переговори, а відомчий міністр М.Щадов взагалі утримався від коментарів²⁴⁰⁹. Отже, компромісна позиція уряду УРСР вигідно відрізнялася від ставлення центральних органів влади, що провокувало шахтарські колективи до зростання симпатій стосовно української державності.

На думку відомого історика О.Бойка, страйк був спровокований союзним і меншою мірою республіканським урядом з метою “випускання пари” невдоволення економічною політикою та нанесення превентивного удару по демократичних силах України, з іншого боку цей страйк став яскравим проявом загострення політичного протистояння між консерваторами та демократичною опозицією²⁴¹⁰.

Попри спроби українського уряду вирішити шахтарські проблеми, страйк все-таки охопив вугільну галузь. 18 лютого 1991 р. Регіональний союз страйкових комітетів Донбасу заявив про припинення відвантаження вугілля і підготовку до страйку з 1 березня 1991 р. у випадку невиконання урядом республіки вимоги про підвищення зарплати шахтарям у 2-2,5 рази²⁴¹¹.

Питання про страйк було розглянуто 26 лютого 1991 р. Регіональним союзом страйкових комітетів Донбасу за участю представників 32 шахтарських міст Донецької, Луганської, Дніпропетровської і Ростовської областей. Страйками 25 міст висловилися за початок страйку 1 березня 1991 р. Шахтарі виставляли вимоги про підвищення зарплати, виплату пенсій за новим законодавством, підписання угоди з урядом щодо тарифів, надання суверенітету України

---

²⁴⁰⁷ Постанова Верховної Ради Української РСР “Про становище в шахтарських регіонах республіки” // Голос України. – К., 1991. – 2 березня. – С.3.

²⁴⁰⁸ Першин Є. “Гордіїв вузол” Донбасу / Є. Першин // Урядовий кур'єр. – К., 1991. – лютий. – №3. – С.1.

²⁴⁰⁹ Доценко Ю. Страйк шахтарів набирає сили / Ю.Доценко // Голос України. – К., 1991. – 13 березня. – С.4.

²⁴¹⁰ Бойко О.Д. Україна в 1985-1991 рр: основні тенденції суспільно-політичного розвитку: Монографія / О.Д. Бойко. – К.: ІПіЕНД, 2002. –С.242.

²⁴¹¹ ЦДАГО України, ф.1, оп.32, спр.2907. – Арк.56.

статусу закону, розпуску КПРС і націоналізації її майна. Кінцеве рішення про припинення роботи шахт мало прийматися в трудових колективах²⁴¹².

На початку страйку найбільш скрутне становище склалося в об'єднаннях “Красноармійськвугілля” (страйкувало 5 із 6 шахт), Донецьквугілля (страйкувало 5 із 21 шахти) Донецької області і “Первомайськвугілля” (страйкувало 5 із 8 шахт) Луганської області. До 12 березня 1991 р. до страйкарів приєдналися окремі шахти і колективи в об'єднанні “Селідоввугілля” Луганської області і “Павлоградвугілля” Дніпропетровської області, припинилося відвантаження вугілля об'єднанням “Укрзахідвугілля”²⁴¹³.

Від самого початку страйків різні політичні групи надсилали представників у Донбас, щоб схилити страйкарів до політичних вимог. Українські групи також були активними. Наприклад, Українська Гельсінська спілка і Народний Рух України (НРУ) діяли тут з перших днів страйку²⁴¹⁴. Серед іншого НРУ та опозиційні структури прагнули завдяки страйку відволікти частину населення від участі в референдумі 17 березня 1991 р. і отримати більш сприятливі результати в цілому по Україні²⁴¹⁵.

Під час прес-конференції Української республіканської партії з приводу референдуму 17 березня 1991 р. Л.Лук'яненко підтвердив факт переговорів з шахтарями і зазначив: “З ними (шахтарями) побалакали, домовилися і доповнили їх вимоги політичними питаннями”²⁴¹⁶. Велика кількість страйкуючих шахтарів і робітників інших підприємств, які брали участь в страйку в Донбасі, навіть вступили кандидатами в члени УРП²⁴¹⁷.

Серед єдиних вимог, вироблених 17 березня 1991 р. на нараді страйкуючих підприємств Донбасу були пункти про надання конституційного характеру Декларації про суверенітет України і створення ради конфедерації

---

²⁴¹² ЦДАГО України, ф.1, оп.32, спр.2939. – Арк.33.

²⁴¹³ ЦДАГО України, ф.1, оп.32, спр.2907. – Арк.85.

²⁴¹⁴ Куромая Гіроакі. Свобода і терор у Донбасі: Українсько-російське пограниччя, 1870-1990-і роки / Г. Куромая. – К.: В-во Соломії Павличко “Основи”, 2002. – С.472.

²⁴¹⁵ ЦДАГО України, ф.1, оп.32, спр.2907. – Арк.86.

²⁴¹⁶ ЦДАГО України, ф.1, оп.32, спр.2905. – Арк.109.

²⁴¹⁷ ЦДАГО України, ф.271, оп.1, спр.18. – Арк.103.

суверенних держав з повноваженнями координаційного органу²⁴¹⁸. Головною політичною вимогою страйкуючих було надання конституційної ваги Декларації про державний суверенітет України²⁴¹⁹.

Донеччани погодилися підтримати червоноградських шахтарів і включити в спільні вимоги питання негайного звільнення ув'язненого націонал-радикала С.Хмару. Опозиційні діячі М.Горинь, Я.Кендзьор і М.Косів після зустрічі з представниками шахтарських колективів Донецького і Львівсько-Волинського вугільних басейнів зробили висновок, що “ковбасна філософія зараз не популярна й серед гірників”²⁴²⁰. Пізніше, під час II з'їзду УРП 1-2 червня 1991 р., лідер Донецької обласної організації УРП М.Олійник навіть зазначала, що в результаті співпраці шахтарів і націонал-демократів “негативний образ бандерівця був знищений”²⁴²¹.

Журналісти-очевидці шахтарського страйку так оцінили зсуви суспільної свідомості в регіоні: “Як це не дивно, але сьогодні шахтарські колективи стали головними носіями ідеї нашої незалежності. За кілька тижнів Донбас українізувався так, що львів'яни, на мою думку, ризикують втратити пальму першості у національно-визвольному русі”²⁴²².

Натомість Л.Кравчук вважав, що галицькі агітатори в шахтарських районах готові були розвалити все для того, щоб на уламках вилізти кудись вище не розумом, не політикою, а шляхом руйнування²⁴²³.

Вимоги шахтарів у Верховній Раді були озвучені 22 березня 1991 р. головою територіального комітету профспілок Червонограду С.Бесагою. У виступі профспілковий діяч закликав до подальшого розвитку державного суверенітету республіки, прийняття законів, які вивели б економіку України з-під диктату центру та ін. Дещо несподіваною і менш зрозумілою для більшості депутатського корпусу стала вимога промовця, яку він поставив на перший план,

²⁴¹⁸ Єдині вимоги шахтарів Донецька // За вільну Україну. – Львів, 1991. – 20 березня. – С.1.

²⁴¹⁹ Бровченко Л. Міна сповільненої дії / Л. Бровченко // Голос України. – К., 1991. – 13 квітня. – С.11.

²⁴²⁰ Косів М. Не все зразу здійснимо... / М. Косів // За вільну Україну. – Львів, 1991. – 22 березня. – С.1.

²⁴²¹ ЦДАГО України, ф.271, оп.1, спр.18. – Арк.256.

²⁴²² Терещук В. Шахтарі у Києві. А де ж галичани? / В. Терещук // Молода Галичина. – Львів, 1991. – 18 квітня. – С.1.

²⁴²³ Кравчук Л. Україна хоче мати реальний суверенітет / Л. Кравчук // Голос України. – К., 1991. – 3 квітня. – С.6.

припинити справу народного депутата С.Хмари²⁴²⁴. Шахтарі також просили Верховну Раду УРСР прийняти Конституцію Української РСР у 1991 р. до підписання Союзного договору²⁴²⁵.

Пізніше С.Хмара в інтерв'ю газеті “Молода Галичина” відзначив, що за допомогу у звільненні з-під варти в першу чергу дякує “страйкуючим шахтарям і всім червоноградцям”²⁴²⁶.

Яскравим прикладом пробудження національної свідомості шахтарів Донбасу та спроб соборницького єднання з населенням Західної України стало “Звернення до західноукраїнського регіону” страйкому шахти ім. О.Стаханова. У документі галичан закликали підтримати страйк, який повинен був об'єднати “наші зусилля до реального суверенітету України”, і декларувалося: “Основне, за що ми боремося – за свободу України, за її реальний суверенітет, за свободу борців-патріотів Хмари, Ратушного, Батолкіна та інших. Тільки у вільній державі вирішиться решта проблем – побутових і соціальних”²⁴²⁷.

У відповідь на декларування шахтарськими колективами підтримки національно-державницької ідеї галичани намагались матеріальними і моральними засобами надати допомогу страйкарям. Так, члени Підволочиської організації УРП Тернопільської області привезли для страйкуючих гірників шахти “Соціалістичний Донбас” у Донецьку продукти харчування. Відтак у страйкомі і над будівлею шахтоуправління за підтримки більшості шахтарів було встановлено національні прапори. Від імені 10-тисячного колективу заступник голови профкому О.Міщенко зазначив: “Перш за все ми висуваємо політичні вимоги, бо розуміємо – тільки господарі своєї землі можуть збудувати щасливе життя і достаток”²⁴²⁸.

У телеграмі, яка прийшла в страйком шахти “Південнодонбаська-3” від опозиційної парламентської групи “Народна Рада”, шахтарям обіцялося за

---

²⁴²⁴ Красляньський А. Відкинемо ультиматуми / А. Красляньський // Голос України. – К., 1991. – 23 березня. – С.2.

²⁴²⁵ Взаємоузгоджений протокол парламентської комісії ВР УРСР, уряду республіки і представників ради страйкуючих колективів шахтарів (17-18 квітня 1991 р.) // Голос України. – К., 1991. – 20 квітня. – С.2.

²⁴²⁶ Дашкович М. С.Хмара: “Свобода малим коштом не дається” / М. Дашкович // Молода Галичина. – Львів, 1991. – 10 квітня. – С.1.

²⁴²⁷ Звернення до західноукраїнського регіону // За вільну Україну. – Львів, 1991. – 5 квітня. – С.2.

²⁴²⁸ За вільну Україну. – Львів, 1991. – 13 квітня. – С.1.

умови продовження страйку і боротьби проти підписання Союзного договору виплатити середню зарплату і ще за два місяці наперед, а також відправити в Донецьк 50 машин з продуктами²⁴²⁹. З ініціативи галицьких республіканців 500 донецьких дітей отримали запрошення на відпочинок під час літніх канікул у Карпатах²⁴³⁰. На підтримку страйкуючих шахтарів 13 квітня 1991 р. офіційно виступила також Демократична партія України²⁴³¹.

Відзначимо, що існують також протилежні оцінки ролі українських націонал-демократичних організацій у страйковому русі 1991 р. О.Гарань вважає, що в квітні 1991 р. під час шахтарського страйку Народна рада і Рух виявилися неспроможними ефективно підтримати страйкарів²⁴³².

Член президії Донецької міськради В.Колесников так описував розгортання шахтарського страйку: “Кульмінацією страйкового руху став день 2 квітня. Підвищення цін привело на майдани тисячі людей. До шахтарів приєдналися частина металургів, машинобудівників, текстильники, робітники інших галузей промисловості”²⁴³³.

У відповідь на спроби впливу українських націонал-демократів на хід страйку 12 квітня 1991 р. у Донецьку було знову арештовано через несанкціоновані мітинги С.Хмару²⁴³⁴. Після цього 15 квітня 1991 р. у Донецьку з 10.00 і до пізнього вечора тривав мітинг на підтримку С.Хмари з гаслами, що закликали консолідуватися в боротьбі проти засилля імперських структур²⁴³⁵.

Підтримка страйкуючих шахтарів у Галичині відбувалася навіть всупереч побажанням уже нової демократичної влади регіону. Зокрема, голова Львівської облради В.Чорновіл з цього приводу зазначав, що “страйк в

---

²⁴²⁹ Чернівецький обласний державний архів, ф.П-1, оп.60, спр.450. – Арк.104.

²⁴³⁰ Ейсмонт В. Українська республіканська партія 1990-1994. Дати, події, факти / В. Ейсмонт. – К.: Укр. республіканська партія, 1994. – С.8.

²⁴³¹ ЦДАГО, ф.272, оп.1, спр. 8. – Арк.9.

²⁴³² Гарань О.В. Убити дракона (З історії руху та нових партій України) / О.В. Гарань. – К.: Либідь, 1993. – С.187.

²⁴³³ Колесников В. Час виконувати обіцянки. Роздуми депутата-шахтаря / В. Колесников // Голос України. – К., 1991. – 10 липня. – С.7.

²⁴³⁴ За вільну Україну. – Львів, 1991. – 13 квітня. – С.1.

²⁴³⁵ За вільну Україну. – Львів, 1991. – 16 квітня. – С.1.

демократичній Галичині – то удар у спину демократії”²⁴³⁶. Львівська обласна влада засудила страйк, як такий, що руйнує “економіку, поглиблює серед населення соціальну напругу, зводить нанівець наші ще незначні здобутки в русі до державності”. Голова львівського облвиконкому С.Давимука відзначав, що “революційні галичани пішли на безстроковий страйк і гинуть”²⁴³⁷.

Натомість праворадикальні політики вважали, що в цьому питанні керівництво Львівської облради допустилося прикрої помилки, бо “не зрозуміло величній ролі політичних вимог страйкуючих гірників”²⁴³⁸.

Після кількатижневих страйків на місцях у середині квітня гірники вирушили до Києва з протестом, який хотіли передати до Верховної Ради УРСР, сподіваючись підняти на виступ працівників не тільки столиці, а й усієї України. 15 квітня 1991 р. у Києві був створений республіканський страйковий комітет, який очолив О.Нагорний (“Красноармійськвугілля”).

На мітингу, організованому профспілками, у Києві 16 квітня 1991 р. О.Нагорний та інші шахтарі наголошували на політичних вимогах страйку, а схвалена резолюція засвідчила близькість позицій робітничих профспілок Сходу країни і української націонал-демократії. Зокрема, серед пунктів резолюції значилося надання Декларації про державний суверенітет “чинності конституційного закону”, націоналізація майна КППС, департизація всіх підприємств і установ, введення власних грошей, відміна постанови про страйки, усунення Президента і Верховної Ради СРСР, прийняття закону про індексацію цін, деідеологізацію системи, створення національної армії²⁴³⁹. Того ж дня розпочався “круглий стіл” Верховної Ради з шахтарями, причому серед парламентаріїв були представники і комуністичної більшості, і демократичної опозиції²⁴⁴⁰.

Керівництво шахтарського страйку намагалося мобілізувати на свою підтримку широкі верстви суспільства у всій Україні. Так, 21 квітня 1991 р. на мітингу в Києві співголови республіканського страйкового комітету О.На-

---

²⁴³⁶ Козловський Б. Велике бачиться здалеку // Б. Козловський // За вільну Україну. – Львів, 1991. – 18 травня. – С.1.

²⁴³⁷ За вільну Україну. – Львів, 1991. – 18 квітня. – С.1.

²⁴³⁸ Хмара С. І все ж оце перемога / С. Хмара // За вільну Україну. – Львів, 1991. – 18 травня. – С.1.

²⁴³⁹ ЦДАГО України, ф.1, оп.32, спр.2907. – Арк.106.

²⁴⁴⁰ Лилик С. Страйки – реальність. Що робити? / С.Лилик // Молода Галичина. – Львів, 1991. – 25 квітня. – С.1.

горний та Л.Берланд закликали киян приєднатися до страйкового руху задля політичних і економічних цілей, в основі своїй пов'язаних із розвалом Союзу, самостійністю України, повним позбавленням КПРС влади. При цьому, як заявив О.Нагорний, економічні вимоги шахтарів “відходять на другий план”²⁴⁴¹.

І хоча широкомасштабного страйку не відбулося (далися взнаки його низька організованість, недостатня підготовленість і та оперативність, з якою парламентська комісія Верховної Ради УРСР, республіканський уряд та представники шахтарів підписали взаємопогоджений протокол та ін.), ці події мали широкий резонанс²⁴⁴².

Страйк тривав два місяці й охопив у своєму апогею більш як 20% видобувних підприємств, тримаючи в напрузі весь народногосподарський комплекс. За березень-квітень на-гора не було піднято майже 5,4 мільйона тонн вугілля, на яких чекали споживачі багатьох суміжних областей²⁴⁴³.

У страйку взяли участь 239 підприємств народного господарства; кількість учасників страйку склала 175,9 тис. осіб, втрати робочого часу склали майже 8 млн. людино-днів²⁴⁴⁴. В інформації ЦК Компартії України від 3 червня 1991 р. зазначалося, що в цілому втрати від страйків шахтарів склали: національного доходу – 260 млн. крб. (0,7%); у промисловості республіки – більше 900 млн. крб. (1% обсягів продукції і 1,4% продуктивності праці); у будівництві – 83 млн. крб. обсягів будівельно-монтажних робіт і 22 млн. крб. фонду оплати праці внаслідок недопоставок металопрокату²⁴⁴⁵.

9-10 травня 1991 р. у м. Павлограді Дніпропетровської області відбулася ініційована Всеукраїнським об'єднанням страйкових комітетів (ВОСК) та “Незалежною демократичною Україною” конференція представників робітничих і страйкових комітетів, які висловилися за з'єднання демократичного і робітничого рухів, створення Всеукраїнського об'єднання (політичної коаліції)

²⁴⁴¹ ЦДАГО України, ф.1, оп.32, спр.2907. – Арк.111.

²⁴⁴² Бойко О.Д. Україна в 1985-1991 рр: основні тенденції суспільно-політичного розвитку: Монографія / О.Д. Бойко. – К.: ІПіЕНД, 2002. – С.242.

²⁴⁴³ Відлуння шахтарського страйку // Урядовий кур'єр. – К., 1991. – травень. – №10. – С.3.

²⁴⁴⁴ Кузьміна С.В. Шахтарський страйковий рух України в 1989-1991 роках: автореф. дис. на здобуття наук. ступеня канд. істор. наук: спец.07.00.01 “Історія України” /С.В. Кузьміна. – Донецьк, 2007. – С.12.

²⁴⁴⁵ Чернівецький обласний державний архів, ф.П-1, оп.60, спр.450. – Арк.109.

демократичних громадських організацій, політичних партій, альтернативних профспілок, робітничих і страйкових комітетів та масових рухів²⁴⁴⁶.

У ході обговорення підкреслювалася необхідність об'єднати зусилля всіх політичних партій демократичної спрямованості з організованим робітничим рухом. Метою такого об'єднання декларувалася “побудова в Україні ненасильницьким шляхом незалежної демократичної правової держави”²⁴⁴⁷. Учасники конференції також закликали страйкові комітети та громадсько-політичні організації негайно розпочати підготовку до Всеукраїнського політичного страйку протесту проти укладення нового союзного договору²⁴⁴⁸.

На підтримку цієї ідеї 21-23 червня 1991 р. відбувся з'їзд Всеукраїнського об'єднання комітетів солідарності трудящих (попередня назва – ВОСК), на якому провідними були теми створення і діяльності об'єднання, побудови незалежної України, ставлення до Союзного договору і партій. Стрижневою темою з'їзду стало об'єднання в майбутньому профспілок робітничих інституцій в єдину незалежну профспілку, як протизвагу Федерації незалежних профспілок УРСР. З'їзд доручив президії Координаційної ради вирішити питання про підготовку і проведення з'їзду незалежних профспілок²⁴⁴⁹.

На думку журналістів, на з'їзді ВОСКу не було розмежування по Збручу. Це пояснювалося тим, що галичани ретельно дотримувалися обіцянки прислухатися до Сходу²⁴⁵⁰.

Участь у створенні незалежних профспілок українських націонал-демократичних партій засвідчила прагнення українських незалежників створити через сприяння вимогам робітничих організацій підтримку серед населення Сходу республіки ідеї самостійності України. Натомість обкоми партії, відповідно до рекомендацій секретаріату ЦК Компартії України, повинні були “зривати наміри демократів змикати робітничий рух з партіями

---

²⁴⁴⁶ Чернівецький обласний державний архів, ф.П-1, оп.60, спр.450. – Арк.113.

²⁴⁴⁷ ЦДАГО, ф.1, оп.32, спр. 2969. – Арк.37.

²⁴⁴⁸ Заява конференції представників робітничих і страйкових комітетів, громадських організацій і політичних партій демократичної орієнтації та народних депутатів України (9-11 травня в шахтарському Павлограді Дніпропетровщини) // За вільну Україну. – Львів, 1991. – 16 травня. – С.1.

²⁴⁴⁹ Чернівецький обласний державний архів, ф.П-1, оп.60, спр.450. – Арк.117.

²⁴⁵⁰ Гулик І. Про кролів, капусту і... велику політику / І. Гулик // За вільну Україну. – 1991. – 27 червня. – С.3.

деструктивного толку, утворювати страйками на підприємствах, об'єднувати їх в обласні і республіканські структури”²⁴⁵¹.

Однак 20 липня 1991 р. в газеті “Комсомолец Донбасу” була надрукована стаття члена Єнакіївської міської організації Соціал-демократичної партії України В.Чередниченка “Донецька автономна республіка – можливо, це вихід?”, в якій було запропоновано провести обласний референдум і вияснити чи залишатися Донецькій області в складі України, чи утворити автономію в її складі, ввійти до складу Росії в якості республіки чи автономії, чи ж “підвищити свій статус і стати Донецькою республікою”. Проте, соціал-демократи м. Єнакієве відмежувалися від цієї публікації і виключили В.Чередниченка з рядів партії²⁴⁵².

У вересні-жовтні 1991 р. в цій же газеті з'явилися подібні статті народних депутатів Верховної Ради СРСР О.Бойка і В.Гончарова. Останній заявив про необхідність “відвоювати” виокремлення ряду східноукраїнських областей в “територіальне автономне утворення” (республіку, область і т.п.), але не виходити зі складу УРСР. Рішення про створення Донецько-Криворізької автономної республіки повинно було бути прийнято на місцевому референдумі²⁴⁵³.

У Донецькій області за автономний статус в 1991 р. виступав Інтеррух Донбасу. 28 серпня 1991 р. Центральна Рада Інтерруху прийняла заяву “Про суспільно-політичну ситуацію”, в якій висловлювалася тривога в зв'язку з тим, що Донбас може стати ареною “серйозних сутичок різних політичних сил, і тому до 1 грудня 1991 р. тут повинен бути проведений референдум про надання Донецькій області статусу автономії у складі УРСР”. Проте в документі підкреслювалося, що Інтеррух “не мислить себе в відриві ні від України, ні від Росії”.

---

²⁴⁵¹ ЦДАГО, ф.1, оп.32, спр. 2969. – Арк.40.

²⁴⁵² Болбат Т.В. Проблема государственного устройства Украины в деятельности общественных организаций Донбасса в начале 1990-х гг. / Т.В. Болбат. – Режим доступа: http://iai.donetsk.ua/_u/iai/dtp/CONF/1_2005/articles/stat22.html.

²⁴⁵³ Болбат Т.В. Проблема государственного устройства Украины в деятельности общественных организаций Донбасса в начале 1990-х гг. / Т.В. Болбат. – Режим доступа: http://iai.donetsk.ua/_u/iai/dtp/CONF/1_2005/articles/stat22.html.

У Луганській області за автономний статус регіону виступав рух “Демократичний Донбас”, Народний рух Луганщини, луганське історико-культурне товариство “Відродження”. У вересні 1991 р. в луганській газеті “Молодогвардієць” була опублікована стаття одного з членів оргкомітету руху “Демократичний Донбас” Г.Литвака з закликом до депутатів всіх рівнів регіону провести Донецьку асамблею, де прийняти рішення про утворення республіки Малоросії (Донецька і Луганська область з центром в м. Луганську) з умовним виходом зі складу СРСР. У випадку виходу України зі складу СРСР Малоросія мала залишатися самостійною державою, інакше – автономією і “в українському парламенті захищати свої інтереси, а не танцювати під Києво-Галицьку дуду”²⁴⁵⁴.

Однак радикальні сепаратистські заклики викликали спротив навіть серед членів названих організацій. На установчих зборах руху “Демократичний Донбас” 24 делегати (з них 10 депутатів) покинули зал після заяви про необхідність створення в регіоні власних збройних сил “для захисту кордонів”. Не була підтримана більшістю і заява про потребу створення республіки Малоросія. У підсумку в програмі руху “Демократичний Донбас” і Зверненні до громадян України однією з основних задач проголошувалося закріплення в новій Конституції України принципу її федеративного устрою і проведення обласних референдумів щодо надання Донецько-Криворізькому краю статусу автономії (території з самоуправлінням) в складі України²⁴⁵⁵.

Радикальні політичні групи краю активізувалися після проголошення Акту про незалежність України і з наближенням всеукраїнського референдуму 1 грудня 1991 р. Зокрема, в Маріуполі восени 1991 р. була створена ініціативна група “Руху на захист інтересів російськомовного населення Донбасу”²⁴⁵⁶. У зверненні організації закликалося: “Визнати необхідність федеративного

---

²⁴⁵⁴ Болбат Т.В. Проблема государственного устройства Украины в деятельности общественных организаций Донбасса в начале 1990-х гг. / Т.В. Болбат. – Режим доступа: http://iai.donetsk.ua/_u/iai/dtp/CONF/1_2005/articles/stat22.html.

²⁴⁵⁵ Болбат Т.В. Проблема государственного устройства Украины в деятельности общественных организаций Донбасса в начале 1990-х гг. / Т.В. Болбат. – Режим доступа: http://iai.donetsk.ua/_u/iai/dtp/CONF/1_2005/articles/stat22.html.

²⁴⁵⁶ Басай В., Адамович С. Єднання Донеччини і Галичини у боротьбі за незалежність України у 1991 р. / В. Басай, С. Адамович // Українознавчі студії. – 2004-2005. – №5-6. – С.294.

(земельного) принципу державного устрою України. Забезпечити Донбасу, як суб'єкту України – федерації, право на власне законодавство, власні органи охорони правопорядку, бюджет, економічну ініціативу, пропорційність розвитку мов і культури народів та народностей, які заселяють область”. Земельною мовою в регіоні згідно зі зверненням повинна була стати російська²⁴⁵⁷. Діячі іншого місцевого руху “Демократичний Донбас” визначили головною небезпекою для краю “ползущою українізацією”²⁴⁵⁸.

Проти незалежності України виступав Інтерфронт Донбасу. На думку членів новоявленої організації, прийнятий Верховною Радою Акт проголошення незалежності суперечив чинній Конституції. Сепаратисти також противилися загальноукраїнському референдуму, натомість прагнули провести свій – донбасівський²⁴⁵⁹. Водночас Луганський обласний комітет молодіжної революційно-патріотичної спілки “Промені Чучхе” закликав “докласти всіх зусиль”, щоб Донбас був не частиною самостійної України, а Незалежною Комуністичною Республікою²⁴⁶⁰.

Навіть на засіданні Регіонального союзу страйкових комітетів Донбасу восени 1991 р. обговорювалася ідея автономії, яку проштовхували комуністи в робітничий рух, але відзначалося, що “федералізм заслуговує на увагу”²⁴⁶¹.

24 вересня 1991 р. відбулося засідання Донецької облради з залученням депутатів всіх рівнів з метою створення Донецької автономії. Поновилися діяльність Донецького страйкому, який теж виступав за автономізацію краю²⁴⁶².

У жовтні 1991 р. сесія Донецької облради розглянула питання про статус області. 6 жовтня 1991 р. в багатьох містах були проведені мітинги під лозунгом “Ні – Донецькій Апаратній республіці”. 8 жовтня 1991 р. під цим же лозунгом відбулося пікетування будівлі облради, в якому взяли участь

---

²⁴⁵⁷ Печальне ремесло // Літературна Україна. – К., 1991. – 7 листопада. – С.6.

²⁴⁵⁸ Соколов В. Думай і вибирай! Відкритий лист моему донецькому другу / В. Соколов // Літературна Україна. – К., 1991. – 21 листопада. – С.7.

²⁴⁵⁹ Інтерфронт. Спочатку Прибалтика. А тепер Донбас? // Молода Галичина. – Львів, 1991. – 1 жовтня. – С.1.

²⁴⁶⁰ Молода Галичина. – Львів, 1991. – 8 жовтня. – С.1.

²⁴⁶¹ Болбат Т.В. Проблема государственного устройства Украины в деятельности общественных организаций Донбасса в начале 1990-х гг. / Т.В. Болбат. – Режим доступу: http://iai.donetsk.ua/_u/iai/dtp/CONF/1_2005/articles/stat22.html.

²⁴⁶² ЦДАГО України, ф.271, оп.1, спр.20. – Арк.17.

представники національно-демократичних організацій і шахтарі. У той же час на центральній площі м. Донецька члени Інтерруху Донбасу проводили збір підписів на підтримку вимоги автономії Донбасу. У результаті сесія Донецької облради прийняла Звернення до Верховної Ради України з пропозицією внести в нову Конституцію положення про федеративний устрій держави²⁴⁶³.

26 жовтня 1991 р. в м. Донецьку відбулась нарада народних депутатів всіх рівнів Півдня і Сходу України, до яких звернулися делегати установчої конференції Демократичного руху Донбасу “Братство” з закликом підтримати ідею федералізму, яка дає можливість “зберегти історичну, економічну, національно-культурну самобутність регіонів”. Однак голова Донецької облради Ю.Смірнов, уже відкриваючи нараду, заперечив будь-які сепаратистські наміри і задекларував дорадчий характер зборів. Цікаво, що делегація дніпропетровської області в складі 23 осіб зразу ж заявила, що не буде брати участі в роботі наради, яка є неправомочною.

Результатом наради стало прийняття Звернення до народу України і Заяви до Верховної Ради України, в яких значилося: “Внести положення про федеративно-земельний устрій України в проект Конституції України; протягом листопада 1991 р. обговорити проект нової Конституції України і винести його на всенародне обговорення”.

Натомість проти федералізму виступали місцеві обласні організації Української республіканської партії, Демократичної партії України, Партії демократичного відродження України, Народного руху України, Товариства української мови імені Т.Шевченка та ін.²⁴⁶⁴

Попри все соціологічні дослідження, проведені в Донбасі напередодні референдуму, свідчили про поступові зміни в свідомості населення регіону на користь незалежності України. Зокрема, опитування жителів м. Луганська у жовтні 1991р. показали, що проголошення незалежності цілком підтримували

---

²⁴⁶³ Болбат Т.В. Проблема государственного устройства Украины в деятельности общественных организаций Донбасса в начале 1990-х гг. / Т.В. Болбат. – Режим доступа: http://iai.donetsk.ua/_u/iai/dtp/CONF/1_2005/articles/stat22.html.

²⁴⁶⁴ Болбат Т.В. Проблема государственного устройства Украины в деятельности общественных организаций Донбасса в начале 1990-х гг. / Т.В. Болбат. – Режим доступа: http://iai.donetsk.ua/_u/iai/dtp/CONF/1_2005/articles/stat22.html.

28%; частково – 35%, а 22% вважали Акт проголошення незалежності “винаходом національної бюрократії”. 67% опитуваних були переконані, що Україна повинна бути єдиною і неподільною державою з єдиним центром, якому належить вся повнота влади, а 29% – висловились за федеративний устрій республіки з наданням права автономії²⁴⁶⁵.

У свою чергу, політичні організації Західної України намагалися покращити сприйняття жителями східного регіону ідеї незалежної України. Так, львівська організація Демократичної партії України на початку жовтня 1991 р. провела круглий стіл “Захід-Схід”, на який було запрошено 100 представників трудових колективів Донецької області. Донеччанам дали можливість зустрітися з робітниками Львівщини, послухати лекції вчених²⁴⁶⁶.

Отже, шахтарські страйки 1991 р. засвідчили можливість тісної співпраці і соборницького єднання між націонал-демократичним Заходом і русифікованим Сходом задля побудови української державності. Готовність донеччан сприйняти незалежність проявилася в результатах всеукраїнського референдуму 1 грудня 1991 р. У Донецькій області в ході референдуму 1 грудня 1991 р. проголосувало 76,6% громадян і 84% підтримали незалежність. У Луганській області відповідні цифри становили 80,7% і 83,9%²⁴⁶⁷.

5.2. Особливості суспільно-політичного розвитку регіонів

Сходу України в 1991 – 2004 рр.

5.2.1. Особливості суспільно-політичного розвитку Донбасу в 1991 – 2004 рр.

Набуття Україною незалежності, пошук правлячим класом країни нових символічних засобів панування (української ідеї) спричинили проблеми існування регіональної спільноти Донбасу. Причому існування Донбасу проблематизувалося як для України, так і для жителів цього регіону. У першому випадку, як відзначає І.Кононов, Донеччина була викликом офіційній моделі культурної

²⁴⁶⁵ Луганськ – про незалежність // Молода Галичина. – Львів, 1991. – 31 жовтня. – С.1.

²⁴⁶⁶ Круглий стіл – Захід-Схід // Молода Галичина. – Львів, 1991. – 17 вересня. – С.4.

²⁴⁶⁷ Куромая Гіроакі. Свобода і терор у Донбасі: Українсько-російське пограниччя, 1870-1990-і роки / Г. Куромая. – К.: В-во Соломії Павличко “Основи”, 2002. – С.472.

ідентичності України як об'єктивна перешкода на шляху культурної уніфікації нашої країни²⁴⁶⁸.

Це призвело до того, що теоретики-ідеологи, які дотримуються лінії збігу політичної, етнічної й культурної (насамперед мовної) лояльності, сформували уявлення про регіон як про певну аномалію в українському організмі. На підставі такої побудови думок неважко дійти висновку, що історичні аномалії потрібно виправляти, забезпечуючи для України культурну гомогенність.

Значного поширення в Україні набуло трактування регіону як зони культурного, перш за все мовного “зросійщення”. Це означало поширення в міжрегіональних стосунках в Україні негативного гетеростереотипу Донбасу. Для більшості його мешканців така концепція “історичного псування” їх регіону була неприйнятною²⁴⁶⁹.

Ситуація проблематизувалася і для мешканців Донбасу. Це було пов'язано із кризою індустріалізму та переосмисленням своєї етнокультурної природи в межах держави Україна. Не випадково третина міських жителів регіону культурне майбуття Донбасу уявляла надто невизначеним²⁴⁷⁰.

Пошуки ідентичності для жителів Донбасу ускладнювалися економічною кризою початку 90-х рр. ХХ ст. З 278 діючих вугледобувних підприємств 228 працювали без реконструкції понад 20 років, хоча за нормами процес оновлення основних фондів повинен був здійснюватися кожні 14-16 років. Погіршувало ситуацію й те, що план житлобудівництва в Донбасі був виконаний у 1992 р. лише на 57%, хоч на квартобліку перебував кожний шостий працівник²⁴⁷¹.

За умов відсутності в держбюджеті України необхідних коштів для дотації вугільної промисловості Кабінет Міністрів ухвалив рішення про

---

²⁴⁶⁸ Кононов І. Донбас: етнічні характеристики регіону / І.Кононов // Соціологія: теорія, методи, маркетинг. – 2003. – №2. – С.72.

²⁴⁶⁹ Кононов І.Ф. Донбас в етнокультурних координатах України (соціологічний аналіз): автореф. дис. на здобуття наук. ступеня д. соц. наук: спец. 22.00.04 “Спеціальні та галузеві соціології” / І.Кононов. – К, 2005. – С.22.

²⁴⁷⁰ Кононов І. Донбас: етнічні характеристики регіону / І.Кононов // Соціологія: теорія, методи, маркетинг. – 2003. – №2. – С.73.

²⁴⁷¹ Литвин В.М. Історія України (У 3-х томах). Том III. Новітній час (1914–2004). Книга друга / В.М.Литвин. – К.: Альтернативи, 2005. – С.441.

початок реструктуризації вугільної промисловості. З 1995 р. почалося масове закриття шахт, для чого було створено спеціальну структуру – Державну компанію “Укрвуглереструктуризація”²⁴⁷².

Пов’язана з кризою трансформація викликала масове закриття промислових підприємств та шахт. Для Донбасу, де 86% мешканців живуть в містах, а близько половини робочої сили на початок суспільної трансформації були зайняті в паливній та металургійній галузях, це було рівноцінно катастрофі²⁴⁷³.

Найбільше потерпіла від політики закриття шахт Луганська область, яка на момент здобуття української незалежності видобувала 32,7% вугілля країни (Донецька область – 30,8%); з 1996 р. кількість шахт скоротилася на 26,8 тис.; працевлаштовано було лише 12,4% звільнених гірників і тільки 5% – на вугільних підприємствах²⁴⁷⁴. На думку І.Кононова, реструктуризація вугільної промисловості Донбасу зачепила навіть засади регіональної ідентичності²⁴⁷⁵.

Для усвідомлення соціальних наслідків реструктуризації вугільної промисловості в Донбасі необхідно зважити на особливості шахтарських населених пунктів. Більшість шахтарських міст Луганщини свій міський статус набули лише в 1930-ті рр. Їхнє господарство недостатньо диверсифіковане, а 63 шахтарські населені пункти області взагалі вирізнялися моновиробничою зайнятістю населення.

---

²⁴⁷² Кононов І. Жителі Донбасу: особливості культури і здатність до самореалізації за умов суспільних змін (Аналізуючи матеріали сфокусованих групових інтерв’ю) / І.Кононов // Соціологія: теорія, методи, маркетинг. – 2002. – №3. – С.83.

²⁴⁷³ Кононов І.Ф. Донбас в етнокультурних координатах України (соціологічний аналіз): автореф. дис. на здобуття наук. ступеня д. соц. наук: спец. 22.00.04 “Спеціальні та галузеві соціології” / І.Кононов. – К, 2005. – С.22.

²⁴⁷⁴ Кононов І. Жителі Донбасу: особливості культури і здатність до самореалізації за умов суспільних змін (Аналізуючи матеріали сфокусованих групових інтерв’ю) / І.Кононов // Соціологія: теорія, методи, маркетинг. – 2002. – №3. – С.84.

²⁴⁷⁵ Кононов І. Жителі Донбасу: особливості культури і здатність до самореалізації за умов суспільних змін (Аналізуючи матеріали сфокусованих групових інтерв’ю) / І.Кононов // Соціологія: теорія, методи, маркетинг. – 2002. – №3. – С.93.

Соціальні проблеми в регіоні були обтяжені серйозними екологічними бідами, зумовленими закриттям шахт. Серед найгостріших – підтоплення територій, деградація і просідання ґрунтів, погіршення якості питної води²⁴⁷⁶.

Ейфорія від незалежності скоро поступилася глибокому розчаруванню внаслідок катастрофічного економічного спаду в незалежній Україні. У 1993-1994 рр. Донбас відсахнувся від Києва, який, як і Москва, нібито експлуатував його. Населення регіону голосувало за комуністів та вимагало регіональної автономії і створення вільної економічної зони²⁴⁷⁷.

Яскраво охарактеризував зміну суспільно-політичної ситуації в регіоні на засіданні проводу УРП 24 жовтня 1992 р. лідер республіканців Донбасу п. Діденко. Зокрема, він зазначив: “Активізація проімперських сил особливо відчутна у нас на Донбасі. Увесь час мусується програма федералізації України. Українські шахтарі підтримують це...”²⁴⁷⁸.

У лютому 1992 р. відбувся конгрес “Руху за відродження Донбасу”. У форумі взяли участь понад 300 осіб, у тому числі 7 депутатів Верховної Ради України, 10 депутатів облради, керівники підприємств та лідери партій і рухів.

Головною темою розмови на конгресі стало критичне економічне й екологічне становище Донбасу, вихід з якого більшість вбачала у створенні на території області зони вільного підприємництва, залученні іноземного капіталу і технологій для модернізації основних галузей промисловості. Розквіт демократії в Україні пов’язували з принципом федеративно-земельного устрою, з подальшим розширенням самостійності регіонів в економічному плані.

У програмній заяві фундатори утворення висловилися за створення землі Донбас, закріплення статусу російської мови як другої державної, за формування національної гвардії за територіальним принципом з місцевих

---

²⁴⁷⁶ Кононов І. Жителі Донбасу: особливості культури і здатність до самореалізації за умов суспільних змін (Аналізуючи матеріали сфокусованих групових інтерв’ю) / І.Кононов // Соціологія: теорія, методи, маркетинг. – 2002. – №3. – С.84.

²⁴⁷⁷ Куромая Гіроакі. Свобода і терор у Донбасі: Українсько-російське пограниччя, 1870-1990-і роки / Г. Куромая. – К.: В-во Соломії Павличко “Основи”, 2002. – С.473.

²⁴⁷⁸ ЦДАГО України, ф.271, оп. 1, спр.36. – Арк. 75.

жителів і підлеглість їх місцевій владі, проти створення “величезної української армії”, за відкритість кордонів України тощо²⁴⁷⁹.

У 1992 р. було знову актуалізовано проблему донського козацтва. На початку 1992 р. кілька тисяч жителів Луганської області, донських козаків, присягнули на вірність Російській Федерації. У свою чергу, Луганське обласне керівництво направило Президенту України листа, де однозначно висловилася: на рівні області проблеми не вирішити, потрібно державне втручання²⁴⁸⁰.

До теми можливого відокремлення, приєднання і возз'єднання багато представників луганської обласної влади зверталися протягом всієї новітньої історії України. Так, після оголошення опозиції про акції протесту в 2002 р. обласна влада відповіла “Заявою депутатів Луганської обласної ради у зв'язку з акцією “Повстань Україно”, в якій засудила “хрестовий похід проти Президента”. Звертаючись до П.Симоненка і О.Мороза, а також Ю.Тимошенко і В.Ющенко, депутати заявили наступне: “Якщо справа дійде до реалізації проголошених вами вимог – повного розриву всіх відносин з Росією – обов'язково знайдуться політичні сили здатні ставити питання інакше – про приєднання України до союзу Росії і Білорусі і вирішити його шляхом проведення референдуму”²⁴⁸¹.

Попри короткотривале існування Донецько-Криворізької республіки, серед нечисленних груп ліворадикальної молоді як у Росії, так і в Україні існували прихильники відновлення республіки²⁴⁸².

За федеративність України в Донбасі виступали осередки Народного Руху України, Соціал-Демократичної партії України та інші. Деякі організації пропонували негайний перехід до побудови в Україні федерації: серед них Донецька міська організація партії “Слов'янське єднання”, Український рух за відродження Донбасу, Народний рух Луганщини, партія “Демократичний Донбас”.

---

²⁴⁷⁹ Доценко Ю. Протиріччя залишаються / Ю.Доценко // Голос України. – К., 1992. – 18 лютого. – С.7.

²⁴⁸⁰ Скиба С. Коли консенсусу нема / С. Скиба // Голос України. – К., 1992. – 23 червня. – С.2.

²⁴⁸¹ Старцев В. Съезд победителей / В. Старцев // Зеркало недели. – К., 2004. – 4 декаб. – С.4.

²⁴⁸² Кульчинський Р. Начальник Донбасу / Р. Кульчинський // Галицькі контракти. – 2004. – 6 грудня. – С.24.

Однак ці організації не мали достатньо розробленої концепції федерально-земельного устрою, не був також визначений механізм федералізації²⁴⁸³.

14 червня 1993 р. 15 сесія Донецької облради розглянула питання про соціально-економічне становище області і передумови переходу до “регіональної самостійності”, а також висунула вимогу проведення “економічного правового експерименту в Донецько-Криворізькому басейні”²⁴⁸⁴.

Проте уже мало що свідчило про спротив Донбасу незалежності України, хоча він і вимагав тісніших зв’язків з Росією. Сумнівним було і те, що виборці Донбасу справді хотіли відновити старе комуністичне керування економікою, адже їхня вимога статусу вільної економічної зони суперечила старій централізованій плановій економіці²⁴⁸⁵.

У червні 1993 р. 376 делегатів першої міжобласної та міжрегіональної конференції страйкуючих підприємств зняли вимогу про регіональне самоврядування або автономію Донбасу чи Донецької області в будь-якій формі, оскільки це могло призвести до розколу України²⁴⁸⁶.

Рух протесту шахтарів мав суто економічні причини і комплексно проблем регіону не ставив. У 1992-1999 рр. основними причинами розвитку страйкового руху гірників були: загальні труднощі трансформації адміністративно-командної економіки в ринкову; розрив економічних зв’язків з країнами СРСР; невирішені з радянських часів проблеми вугільної галузі (зношеність основних фондів вугільної галузі і низька продуктивність шахт; скорочення обсягів капітального будівництва; поступове згортання вуглевидобутку в Україні; недостатні обсяги капітальних вкладень); поява нових невирішених проблем – заборгованість зарплат і різних форм виплат; відтік кваліфікованих кадрів; високий рівень травматизму; невважені дії уряду стосовно реформування

---

²⁴⁸³ Телешун С.О. Державний устрій України: проблеми політики теорії і практики / С.О. Телешун. – Івано-Франківськ: Лілея-НВ, 2000. – С.68-69.

²⁴⁸⁴ Мальгин А.В. Украина: Соборность и регионализм / А.В.Мальгин. – Симферополь: Сонат, 2005. – С.154.

²⁴⁸⁵ Куромая Гіроакі. Свобода і терор у Донбасі: Українсько-російське пограниччя, 1870-1990-і роки / Г. Куромая. – К.: В-во Соломії Павличко “Основи”, 2002. – С.473.

²⁴⁸⁶ Голос України. – К., 1993. – 26 червня. – С.1.

вугільної галузі; постійні підвищення цін і інфляція без належного механізму соціального захисту населення²⁴⁸⁷.

Лише у 1993 р. гірники страйкували з політичними вимогами. У червні 1993 р. страйкували більш, ніж 218 підприємств народного господарства з вимогами відставки Президента і уряду, проведення всенародного референдуму, підвищення мінімального розміру зарплати, оголошення мораторію на підвищення цін, розробки чіткої програми виходу з кризи²⁴⁸⁸.

Шахтарські страйки використовувалися прокомуністичними і проросійськими силами. Так, підтримуючи страйкарів, Донецька облрада на чолі з головою, колишнім секретарем обкому КПУ В.Чупруном закликала до автономізації Донбасу, проведення незаконного референдуму з питання територіального устрою²⁴⁸⁹.

Проте здебільшого мешканці Донбасу пристосовувалися до нових умов життя індивідуально, використовуючи фамілістські структури солідарності. Найбільш розповсюдженими стратегіями пристосування до нових умов в Донбасі стали: 1) вимушена трудова мобільність, включаючи масову трудову міграцію; 2) практика “культури злиденності”; 3) практика антисоціальних дій, які прискорюють деградацію соціального середовища, але не тотожні класичній злочинності²⁴⁹⁰.

Донецька регіональна еліта одночасно зі львівською в 1991 – 1994 рр. почала активно претендувати на визначальну роль у загальноукраїнській політиці. Показовим є той факт, що в 1991 – 1995 рр. три з чотирьох прем'єр-міністрів (В.Масол, В.Фокін, Ю.Звягільський, причому В.Масол обіймав цей пост двічі) були вихідцями з Донбасу. Як можна побачити, головна стратегія донецької регіональної еліти в боротьбі за Київ, була спрямована на посади у

---

²⁴⁸⁷ Кузьміна С.В. Шахтарський страйковий рух України в 1989-1991 роках: автореф. дис. на здобуття наук. ступеня канд. істор. наук: спец.07.00.01 “Історія України” / С.В. Кузьміна. – Донецьк, 2007. – С.12-13.

²⁴⁸⁸ Кузьміна С.В. Шахтарський страйковий рух України в 1989-1991 роках: автореф. дис. на здобуття наук. ступеня канд. істор. наук: спец.07.00.01 “Історія України” / С.В. Кузьміна. – Донецьк, 2007. – С.13.

²⁴⁸⁹ ЦДАГО України, ф.272, оп.1, спр. 8. – Арк.45.

²⁴⁹⁰ Кононов І.Ф. Донбас в етнокультурних координатах України (соціологічний аналіз): автореф. дис. на здобуття наук. ступеня д. соц. наук: спец. 22.00.04 “Спеціальні та галузеві соціології” / І.Ф. Кононов. – К, 2005. – С.22.

вищих ешелонах виконавчої влади. Згодом донецька група додала до цього ключові позиції в трансрегіональному та столичному бізнесі²⁴⁹¹.

На початку 90-х рр. починають створюватися політичні партії з “донецькою припискою”, в діяльності яких був задіяний донецький капітал (Партія праці на чолі з директором заводу “Норд” В.Ландиком, Ліберальна партія на чолі з бізнесменом І.Маркуловим і Комуністична партія України на чолі з колишнім другим секретарем Донецького обкому КПУ).

Президент України Л.Кравчук побоювався донецького сепаратизму, а тому в бюджеті на 1992 р. були закладені значні суми на розвиток вугільної галузі. Потім почалося протиставлення “трудового, робочого Донбасу” “рухівській Галиції”, а відповідно й тиск донеччан, спрямований на усунення з уряду “галичан”, насамперед першого віце-прем’єра І.Юхновського²⁴⁹².

Наприкінці 1992 р. Ю.Звягільський з трибуни Верховної Ради України заявив: “Донбас нікому не поставити на коліна!” Цей лозунг став лозунгом регіону, під яким донеччани вирішили піти на завоювання київських політичних висот²⁴⁹³.

Влітку 1993 р. донецька група показала свою силу, оголосивши загальний страйк, який ледве не призвів до паралічу всієї економічної системи України. Як результат, Л.Кравчук відправив у відставку уряд Л.Кучми, і до влади в Україні прийшли донеччани. Уряд очолив Ю.Звягільський, першим віце-прем’єром став голова партії Праці В.Ландик. В економіку почали повертатися соціалістичні принципи керівництва, які сповідували донеччани.

Проте після обрання на пост президента Л.Кучма не зміг пробачити Ю.Звягільському своєї відставки, і в листопаді 1994 р. Верховна Рада України

---

²⁴⁹¹ Зоткін А. Роль регіональних еліт та столичного істеблїшменту у формуванні владної еліти України / А. Зоткін // Соціологія: теорія, методи, маркетинг. – 2004. – №3. – С.97.

²⁴⁹² Бондаренко К. Епоха вугілля. Новітня історія Донбаського регіону / К. Бондаренко // Галицькі контракти. – 2004. – 6 грудня. – С.26-27.

²⁴⁹³ Бондаренко К. Епоха вугілля. Новітня історія Донбаського регіону / К. Бондаренко // Галицькі контракти. – 2004. – 6 грудня. – С.26.

дала згоду на притягнення донецького політика до кримінальної відповідальності, а прокуратура порушила проти нього кримінальну справу²⁴⁹⁴.

Центральна влада в особі Л.Кравчука зайшла так далеко, що була ладна надати регіону “економічну автономію”. Указом Президента України від 21 лютого 1994 р. №61/94 було розпочато економічний експеримент в Дніпропетровській, Донецькій, Запорізькій і Луганській областях. Згідно з указом, державним адміністраціям зазначених областей було делеговано окремі повноваження щодо управління майном, яке перебуває в загальнодержавній власності, а також деякі інші повноваження центральних органів державної виконавчої влади. Це мало дати можливість державним адміністраціям вказаних областей більш активно впливати на хід економічних реформ та стан соціально-економічного розвитку на підвідомчих територіях²⁴⁹⁵.

Цю ідею не підтримали націонал-демократи в парламенті, посилаючись на те, що буде створено прецедент, який загострить ситуацію на заході країни. У березні 1994 р. на піку економічної та політичної кризи в Донецькій області було проведено референдум щодо визнання російської мови державною і перетворення України на федеративну державу – близько 80% учасників висловилися на користь таких змін. Утім референдумом справа й закінчилася – місцеві еліти змагалися за місця у Верховній Раді та за проштовхування “свого” кандидата на президентську посаду²⁴⁹⁶.

У 1996 – 1997 рр. так званій “дніпропетровській сім’ї” вдалося на тривалий час вивести з конкурентної боротьби за Київ донецьку регіональну еліту. “Донецькі” були розколоти на декілька угруповань. Їхній конкурентний потенціал був переведений у площину внутрішньої боротьби. Внаслідок цього на 2001 р. Донецька область, частка якої від населення України становила 10%, в елітних верствах столиці мала лише 7%²⁴⁹⁷.

---

²⁴⁹⁴ Бондаренко К. Епоха вугілля. Новітня історія Донбаського регіону / К. Бондаренко // Галицькі контракти. – 2004. – 6 грудня. – С.27.

²⁴⁹⁵ ЦДАВО України, ф.5233, оп. 1, спр.398. – Арк.37.

²⁴⁹⁶ Касьянов Г. Україна 1991–2007: нариси новітньої історії / Г. Касьянов. – К.: Наш час, 2008. – С.91-92.

²⁴⁹⁷ Зоткін А. Роль регіональних еліт та столичного істеблішменту у формуванні владної еліти України / А. Зоткін // Соціологія: теорія, методи, маркетинг. – 2004. – №3. – С.98, 101.

Однак “донецькі” продовжували займати впливові позиції в українській економіці. Свідченням сили донецької економіко-політичної еліти стало призначення губернатором Донецької області в 1997 р. В.Януковича. Тодішній прем’єр-міністр України П. Лазаренко в інтерв’ю газети “Дзеркало тижня” охарактеризував ситуацію наступним чином: “Ми усвідомлювали, що ігнорування позиції донецького бізнесу може призвести до цілком непередбачуваних наслідків, порівняно з якими теперішні ігри в південно-східну автономію здалися б дрібними пустощами купки сепаратистів...”²⁴⁹⁸.

У 1997 р. була створена Партія регіонів (тоді мала назву Партії регіонального відродження України) як сила, що мала лобіювати регіональні інтереси. Тоді місцеві керівники активно використовували відмінність Донбасу від решти регіонів України і регіональний патріотизм донеччан. Проте жодних сепаратистських рухів не робилося. Попри це, уже в 2002 р., коли місцеві керівники взяли курс на “завоювання столиці”, вони почали активно пропагувати в своєму регіоні україноцентризм²⁴⁹⁹.

Після 1999 р. відбувся перехід від страйкової активності до пасивності. Відбулося це через деяке поліпшення загальної економічної ситуації в країні, посилення уваги до українського виробника, реальну виплату заборгованостей, психологічну втому від боротьби²⁵⁰⁰.

Прихід В.Януковича в київську політику став наслідком розвитку донецької регіональної еліти. Особливу “охоронну грамоту” на свою діяльність від Президента Л.Кучми політик отримав у 1999 р., коли забезпечив тому перемогу на виборах у “червоному Донбасі” над П.Симоненком²⁵⁰¹.

У період політичної кризи 2000-2001 рр. донецькі політико-економічні групи працювали як злагоджений механізм – економічні інтереси переважали

---

²⁴⁹⁸ Лазаренко П. Гадаю книжка, над якою я нині працюю, вийде цікавою / П. Лазаренко // Дзеркало тижня. – К., 2004. – 18-24 грудня. – С.6.

²⁴⁹⁹ Кульчинський Р. Начальник Донбасу / Р. Кульчинський // Галицькі контракти. – 2004. – 6 грудня. – С.22.

²⁵⁰⁰ Кузьміна С.В. Шахтарський страйковий рух України в 1989-1991 роках: автореф. дис. на здобуття наук. ступеня канд. істор. наук: спец.07.00.01 “Історія України” / С.В. Кузьміна. – Донецьк, 2007. – С.14.

²⁵⁰¹ Міщенко О. Фен Ямен / О. Міщенко // Без цензури. – К., 2006. – 16-22 березня. – С.6.

над політичними, тому в Донбасі не було таких масових антипрезидентських виступів, як в інших регіонах²⁵⁰².

Донецька політико-економічна еліта, яка прийшла до влади з призначенням В.Януковича прем'єр-міністром, не приховувала прихильність до моделі “авторитарна влада, ліберальна економіка”, прагнучи перенести досвід управління областю на всю країну²⁵⁰³.

Секрет успіху донецьких груп вбачали в тому, що вони були на крок попереду інших у плані ведення бізнесу. Саме донбаські фінансово-промислові групи першими перейшли від контролю над фінансовими потоками підприємств до контролю над виробничою діяльністю. Інакше кажучи, від посередництва на газовому й енергетичному ринках і управління держактивами – до придбання держвласності та налагодження виробничих схем на основі власного (а отже, й менш залежного від політичних колізій), а не державного бізнесу²⁵⁰⁴.

Донбас був привілейованим краєм, головною енергетичною базою не тільки України, але й усього СРСР. І донеччани цим пишалися, пишаються сьогодні, вважаючи себе особливими. Елітарність шахтарської професії забезпечувалась двома факторами – високою зарплатою і надпрестижністю, ореолом мужності і жертвності²⁵⁰⁵.

Свою цивілізацію донбасівці розглядали як вищу за українську, незважаючи на домінування некваліфікованої шахтарської праці, значну кількість осіб з кримінальним минулим і відповідним до нього кримінальним світоглядом, виразно сільський побут навіть у нецентральних районах великих міст, не кажучи вже про шахтарські селища. Відчуттю вищості донбаської цивілізації сприяли і радянські традиції, точніше, типові радянські уявлення про економічний розвиток²⁵⁰⁶.

---

²⁵⁰² Бондаренко К. Епоха вугілля. Новітня історія Донбаського регіону / К. Бондаренко // Галицькі контракти. – 2004. – 6 грудня. – С.27.

²⁵⁰³ Коновалюк В. Донецький досвід дуже згодиться для всієї країни / В. Коновалюк // Політика і культура – 2003. – 18-24 січня. – С.12-14.

²⁵⁰⁴ Дубогриз Є. Просвічені феодали. Кому належить Донбас / Є. Дубогриз // Галицькі контракти. – 2004. – 6 грудня. – С.32.

²⁵⁰⁵ Шибалов Е. Портрет шахтера: на осколках былой славы / Е. Шибалов // Зеркало недели. – К., 2008. – 30 августа. – С.7.

²⁵⁰⁶ Бахтеев Б. А України все ж таки дві... / Б.А. Бахтеев // Сучасність. – 2004. – №10. – С.95.

Радянська спадщина збереглася також у назвах міст, вулиць тощо. Так, відповідно до офіційних даних, у регіоні 1350 топонімів, так чи інакше пов'язаних з радянським періодом (лише вождь світового пролетаріату В.Ленін згадується 430 разів). У Донецьку, наприклад, з дев'яти районів міста тільки два не названі в честь “діячів режиму”²⁵⁰⁷.

Навіть російські газети, адаптовані для української аудиторії – “Известия в Украине”, “Комсомольская правда в Украине” тощо, в Донецьку виходять як “Известия в Донбассе”, “Комсомольская правда в Донбассе”²⁵⁰⁸.

Працівники Донецького інформаційно-аналітичного центру (керівник – Є.Є.Копатько) провели дослідження настроїв мешканців Донбасу, результати яких свідчать: більше 70% жителів регіону відчувають гордість, що мешкають в Донбасі, а понад 50% мешканців Донецька не поїхали б з рідного місця, навіть якщо б могли обирати як альтернативу якісь міста України, Росії або Європи (дослідження 2001-2003 рр.). Ці дослідження стосувалися і жителів “депресивних територій”²⁵⁰⁹.

Крім того, результати досліджень Центру з вивчення суспільних процесів і проблем гуманізму і соціологічної лабораторії кафедри філософії і соціології Луганського державного педагогічного університету імені Т.Шевченка засвідчили, що регіональні й етнічні ідентичності жителів Донбасу відрізняються значним запасом міцності, а в депресивних шахтарських містах відчуття російськості краю практично врівноважує відчуття його особливого характеру²⁵¹⁰.

У відповідь на запитання “Що ви думаєте про національно-культурну ситуацію в Луганській області? Хто ми?” 49% опитаних у 1992 р. і 52% – у 1998 р. погодилися, що “на Луганщині як і взагалі у Донбасі, склалася особлива спільнота людей, що має свої джерела як в Україні, так і в Росії”. 14% опитаних у 1992 р. і 21% – у 1998 р. визнали, що населення Луганщини – це переважно росіяни та представники інших народів, що обрусіли. Натомість тільки 12% у

²⁵⁰⁷ Шибалов Е. Неукраинская Украина / Е. Шибалов // Зеркало недели. – К., 2007. – 22 декабря. – С.3.

²⁵⁰⁸ Бахтеєв Б. А України все ж таки дві... / Б.А. Бахтеєв // Сучасність. – 2004. – №10. – С.95.

²⁵⁰⁹ Заблоцький В. Чому Донбас “порожняк не гонить”, або як формувався ментальний ландшафт регіону / В. Заблоцький // Віче. – 2004. – №11. – С.47.

²⁵¹⁰ Кононов І. Донбас: етнічні характеристики регіону / І.Кононов // Соціологія: теорія, методи, маркетинг. – 2003. – №2. – С.91.

1992 р. і 13% у 1998 р. опитаних луганчан відстоювали думку, що “населення Луганщини – це переважно українці, котрі набули специфічних рис внаслідок особливостей історії. До денационалізованих, відірваних від коренів людей себе віднесли 14% луганчан у 1992 р. і 8% – у 1998 р.²⁵¹¹.

Результати опитування засвідчили, що край за роки незалежності не зазнав українізації, а навіть поглибились регіональні особливості. Згадані цифри змушують з певною настороженістю ставитись до потенційної можливості дезінтеграційних процесів у регіоні.

Громадська думка українців і росіян щодо особливостей спільноти Донбасу майже не відрізнялася. Лише серед українців було більше тих, хто схилився до визнання етнічно українського характеру донбаської спільноти, а серед росіян відповідно було більше тих, хто цю спільноту розглядав як російську²⁵¹².

Водночас результати опитування, присвяченого уявленню жителів Луганської області та Луганська про культурне майбутнє Донбасу, дали надію на збереження культурних характеристик регіону (58% опитаних у 1992 р., 50% – у 1998 р., 42,5% – у 2001 р.) і непевність у цьому майбутньому. У жителів регіону зменшувалася впевненість в українізації (16% опитаних у 1992 р., 14% – у 1998 р., 13,3% – у 2001 р.), а також цілковитій русифікації (10% опитаних у 1992 р., 6% – у 1998 р., 4,9% – у 2001 р.).

Соціологічні опитування свідчили, що значний відсоток луганчан вважає, що між Східною і Західною Україною існують суперечності (“суперечності існують лише на рівні політиків, а на рівні населення їх немає” – 38,3% у 1994 р., 34,1% у 1998 р.; “суперечності існують як на рівні політиків, так і на рівні населення” – 46,9% у 1994 р.; 40,8% у 1998 р.). Проте констатація наявності суперечностей між Сходом і Заходом України в більшості жителів Донбасу викликало прагнення досягнення компромісу (порозуміння через компроміс

---

²⁵¹¹ Кононов І. Донбас: етнічні характеристики регіону / І.Кононов // Соціологія: теорія, методи, маркетинг. – 2003. – №2. – С.90-91.

²⁵¹² Кононов І.Ф. Донбас в етнокультурних координатах України (соціологічний аналіз): автореф. дис. на здобуття наук. ступеня д. соц. наук: спец. 22.00.04 “Спеціальні та галузеві соціології” / І.Ф. Кононов. – К, 2005. – С.15.

відстоювали 76,8% опитаних у 1994 р., 74,9% у 1998 р.)²⁵¹³. Тобто, в масовій свідомості присутній фактор, що може сприяти відносно “м’якому” сприйняттю цих суперечностей²⁵¹⁴.

Позитивним є і те, що в жителів Донбасу регіональна ідентичність не суперечила ідентичності українських громадян. Образ цілісної України для значної її частини – момент внутрішнього “Я”. Отже, усвідомлення жителями Донбасу специфіки своєї етнотериторіальної спільноти при збалансованій регіональній політиці центральної влади не несе загрози цілісності України. За результатами опитування 2004 р. в Луганській області бачимо, що в мешканців регіональна ідентичність слідує відразу за загальноукраїнською ідентичністю (без ідентитету “громадянин України” не мислили себе 44,1% респондентів, без ідентитету “житель Донбасу” – 37,9%)²⁵¹⁵. Натомість ще в 2001 р. як жителі Донбасу себе ідентифікували 34,7% жителів у шахтарських населених пунктах Луганщини, а 29,7% опитаних вважали, що без ідентитети “громадянин України” уявлення про них буде неможливим²⁵¹⁶.

Утім, північ Луганської області (її сільські райони), крайня північ Донецької області (Артемівськ, Слов’янськ, Красний Лиман), а також Маріуполь (міжнародний порт, де досі живі не лише радянські, а й історичні, переважно грецькі традиції, а ще місто, яке з давніх пір змагається з Донецьком за лідерство) істотно відрізняються з загальної донбасівської картини²⁵¹⁷.

Соціологічні дослідження на Луганщині засвідчили також переважання в регіоні вимог офіційного закріплення білінгвізму (58% опитаних у 1992р., 68% – у 1998 р., 66,9% – у 2001 р.). Натомість з українською як єдиною на всій

---

²⁵¹³ Кононов І. Донбас: етнічні характеристики регіону / І.Кононов // Соціологія: теорія, методи, маркетинг. – 2003. – №2. – С.91-93.

²⁵¹⁴ Кононов І.Ф. Донбас в етнокультурних координатах України (соціологічний аналіз): автореф. дис. на здобуття наук. ступеня д. соц. наук: спец. 22.00.04 “Спеціальні та галузеві соціології” / І.Ф. Кононов. – К, 2005. – С.15.

²⁵¹⁵ Кононов І.Ф. Донбас в етнокультурних координатах України (соціологічний аналіз): автореф. дис. на здобуття наук. ступеня д. соц. наук: спец. 22.00.04 “Спеціальні та галузеві соціології” / І.Ф. Кононов. – К, 2005. – С.15-16.

²⁵¹⁶ Кононов І. Донбас: етнічні характеристики регіону / І.Кононов // Соціологія: теорія, методи, маркетинг. – 2003. – №2. – С.94.

²⁵¹⁷ Бахтеев Б. А України все ж таки дві... / Б.А. Бахтеев // Сучасність. – 2004. – №10. – С.96.

території України державною мовою погоджувалися лише 10% – у 1992 р. і 4,7% у 1998 р.²⁵¹⁸.

За суто кількісними ознаками мовна ситуація в Донбасі має вигляд багатокomпонентної. Але це перш за все пов'язано лише з присутністю носіїв різних мов. Натомість найбільшою демографічною силою (тобто кількістю тих, хто нею говорить) характеризується російська мова, за нею йде українська мова.

Комунікативна сила мов (кількість сфер, які вони обслуговують) в Донбасі теж різко відрізняється. Тільки російська і українська мови присутні у всіх сферах життя, а мови інших етнічних груп найчастіше знаходять застосування лише в деяких ситуаціях родинного чи дружнього спілкування.

У Донбасі існують значні мовні відмінності між містом та селом. Так, демографічна сила російської мови в містах більш, ніж удвічі перевищує демографічну силу української мови. Це є передумовою й вищої комунікативної сили російської мови в містах Луганщини. У селах області ситуація прямо протилежна²⁵¹⁹.

Відзначимо також, що скорочення частки україномовних серед міського населення країни за 1989-2001 рр. відбулося лише в містах Донецької та Луганської областей, а також в АР Крим та Севастополі²⁵²⁰.

Етнічно український регіон від самого початку формувався в полі політичного впливу Московської держави. Отже, не втратило актуальності і питання статусу російської мови в регіоні. Зокрема, луганський губернатор О.Єфремов в 2000 р. в інтерв'ю газеті “Дзеркало тижня” так визначив майбутнє цієї проблеми: “Був Донбас російськомовним, таким і залишиться, якщо не

---

²⁵¹⁸ Кононов І. Донбас: етнічні характеристики регіону / І.Кононов // Соціологія: теорія, методи, маркетинг. – 2003. – №2. – С.95.

²⁵¹⁹ Кононов І.Ф. Донбас в етнокультурних координатах України (соціологічний аналіз): автореф. дис. на здобуття наук. ступеня д. соц. наук: спец. 22.00.04 “Спеціальні та галузеві соціології” / І.Ф. Кононов. – К, 2005. – С.19-20.

²⁵²⁰ Скляр В. Мовна структура сучасного урбаністичного середовища в просторовому вимірі України / В. Скляр // Науковий часопис НПУ імені М.П.Драгоманова. Серія №6. Історичні науки: Зб. наукових праць – Вип.6. – К.: Вид-во НПУ імені М.П.Драгоманова, 2008. – С.45.

знайдеться рішення, яке б задовільняло більшість”²⁵²¹. Свідченням гостроти проблеми стали результати опитування, проведеного співробітниками Донецького інформаційно-аналітичного центру в липні 2000 р. З 600 респондентів 89% на запитання “Як ви ставитеся до того, щоб російська мова стала другою державною мовою в Україні?” відповіли позитивно²⁵²².

Восени 2002 р. до депутатів Верховної Ради України звернулася Луганська облрада з пропозицією надати російській мові статусу другої державної. Ініціаторами звернення в Луганську виступили місцеві відділення Всеукраїнської громадської організації “Російський рух”, партій “Русский блок” і “Російсько-український союз”. Депутати проігнорували частину звернення, де згадані вище партії дозволили собі різні висловлювання на адресу нинішньої влади, сконцентрувалися на питанні про статус російської мови й внесли його до порядку денного сесії. Після обговорення 87 осіб із 101 присутніх проголосували “за”, 8 “проти” й 6 “утрималося”²⁵²³.

Коментуючи ухвалене звернення, голова Луганської обласної ради В.Ти-хонов заявив: “Прийняття документа враховує ситуацію з російськомовним населенням у регіоні, котре становить 90%”, а також що сепаратистські спекуляції на ґрунті мовної проблеми можна подолати, визначившись із статусом”²⁵²⁴. Проте, відзначимо, уся північ області (усі сільські райони, за винятком деяких), а це більша її частина, є україномовною.

У вересні 2002 р. президія Дніпропетровської облради і колегія Дніпропетровської облдержадміністрації також запропонували провести всеукраїнський референдум з питання надання російській мові статусу другої державної²⁵²⁵.

Російський блок та ідеологічно близькі до нього партії проявляли найбільшу занепокоєність становищем російськомовних школярів і студентів.

---

²⁵²¹ Кораблев С. Донбасс не хочет забывать русский язык / С.Кораблев // Соотечественники: русская культура вне границ. Информационный сборник. – М., 2000. – Вып.5. – С.46.

²⁵²² Кораблев С. Донбасс не хочет забывать русский язык / С.Кораблев // Соотечественники: русская культура вне границ. Информационный сборник. – М., 2000. – Вып.5. – С.47.

²⁵²³ Старцев В. Язык мій, чий ти ворог? / В. Старцев // Дзеркало тижня. – К., 2003. – 1 березня. – С.21.

²⁵²⁴ Старцев В. Язык мій, чий ти ворог? / В. Старцев // Дзеркало тижня. – К., 2003. – 1 березня. – С.21.

²⁵²⁵ Мамонтова Э.В. Проблема билингвизма в Украине: регионально-политический аспект / Э.В. Мамонтова // Актуальні проблеми політики. Збірник наукових праць. – Одеса: Юридична література, 2004. – Вип.19. – С.125.

Зокрема, лідер обласної організації “Російсько-український союз” І.Зайцева вважала, що вилучення російської мови з усіх комунікативних сфер призвело до колосальної безграмотності, стресово впливає на дітей і знижує інтелектуальний потенціал²⁵²⁶.

Проте, згідно з даними колегії Міністерства освіти й науки України від 24 січня 2001 р., у Луганській області лише 19,5% учнів навчалися українською мовою, у той час, коли в області, за даними останнього перепису населення, 57,8% жителів області назвали себе українцями, 38,9% – росіянами. Кількість українців, які рідною мовою назвали українську, порівняно з даними перепису населення 1989 р. зменшилася на 5%.

Кращою була ситуація у вищій освіті. За даними навчального відділу Луганського педагогічного університету, у 2002 н.р. тут отримали дипломи 224 викладачі української мови і літератури та 92 – російської мови й літератури. У вузі російська мова викладається як іноземна, хоча в спілкуванні між собою нею послуговуються майже всі студенти²⁵²⁷.

Наближення президентських виборів 2004 р. змусило донецьку політико-економічну еліту розбудити місцеві етноментальні особливості населення регіону. 29-31 жовтня 2003 р. в Донецьку в цілях протидії майбутньому кандидату в президенти В.Ющенку було агресивно зірвано з'їзд “Нашої України”. 2 тис. студентів з антиющенківськими гаслами зайняли місця для делегатів з'їзду в палаці “Юність”, в місті були бігборди, на яких голова “Нашої України” був зображений поряд із нацистською символікою, відбулося т.зв. “замінування приміщення” форуму, а В.Янукович порадив нашоукраїнцям “запасатися памперсами” і “не ганяти порожняк”²⁵²⁸. Відзначимо, що під час заворушень використовувалися російські прапори і вигуки “Ми – за Путіна, ми – за Януковича”²⁵²⁹.

---

²⁵²⁶ Адамович С. Донбас у суспільно-політичному житті України (1991-2005 рр.) / С. Адамович. – Івано-Франківськ: Місто НВ, 2006. – С.22.

²⁵²⁷ Старцев В. Язык мій, чий ти ворог? / В. Старцев // Дзеркало тижня. – К., 2003. – 1 березня. – С.21.

²⁵²⁸ Грицик Ю. Донецький синдром / Ю. Грицик // Експрес. – Львів, 2003. – 6-13 листопада. – С.4.

²⁵²⁹ Бондаренко К. “Ласкаво просимо!” / К. Бондаренко // Політика і культура. – 2003. – 6-7 листопада. – С.9.

Отже, економічні негаразди 90-х рр. ХХ ст. знизили довіру частини жителів Донбасу та Сходу до незалежної України. Ситуація в регіоні загострювалася через нехарактерну для решти країни переважну російськомовність його жителів, а також специфіку історико-культурного та господарського розвитку. Цим зловживали проросійські і ліві політичні сили, вимагаючи надання російській мові статусу державної. В умовах формування потужних донецьких фінансово-економічних груп особливості краю стали активно використовуватися для досягнення економічної і, можливо, політичної автономності від Києва.

Однак зазначені особливості Донбасу не дають підстави стверджувати про подальше усамостійнення регіону. Як пише Д.Шнаппер, “місцева автономна одиниця стає нацією лише за умови, що її автономія супроводжується визначними тривалими подіями, здатними передати її відчуття особистої особливості та посилити повагу її зовнішнього оточення”²⁵³⁰.

5.2.2. Місто Харків і регіон – між статусом радянської столиці і самоідентифікацією в Українській державі

Складною виявилася самоідентифікація в новій державі також для Харкова. Місто значною мірою жило ще традиціями першої радянської столиці України і важко переживало втрату свого місця в загальносоюзному розподілі економіки. Труднощі прощання регіону зі спадщиною СРСР зумовлювалися також тим, що місто було кузнею кадрів для радянської армії і правоохоронних структур.

За науково-промисловим потенціалом Харків у радянські часи входив у першу трійку на просторах усього Радянського Союзу. Факторами прискореного розвитку Слобожанщини служили близькість вугільно-металургійної бази Росії, прокладання залізничних доріг, які з’єднали промисловий центр з вугільно-металургійною базою, наявність дешевої робочої сили. Але роль цих чинників істотно знизилася, розірвалися чи значно

---

²⁵³⁰ Шнаппер Д. Спільнота громадян. Про модерну концепцію нації / Д. Шнаппер. – Харків: Фоліо, 2007. – С.59.

скоротилися виробничо-технічні зв'язки Харкова й області з підприємствами Росії й інших країн колишнього СРСР²⁵³¹.

Після розпаду радянської економіки колишні гіганти, що задавали тон у військово-промислому комплексі СРСР, ледве зводили кінці з кінцями. Зупинялися заводи, у тому числі й такі велетні, як Харківський тракторний завод, завод ім. Малишева, Електроважмаш та інші, руйнувалися основні фонди підприємств, консервувалися будови, з'являлося безробіття, люди втрачали віру в майбутній день²⁵³².

Регіональна влада звинувачувала Київ, що невміле використання незалежності центральними органами влади різко погіршило економічне становище Харкова. Депутат Харківської облради і перший заступник директора фонду міського майна О. Счисльонук в інтерв'ю газеті “Вечірній Харків” у серпні 1993 р. звинувачував Україну, що митниці, зведення кордонів, створення держави позбавили Харків статусу опорної бази російського капіталу у веденні бізнесу в південній частині Росії, а науковоміні галузі промисловості втратили ринки збуту. Харківський політик був незадоволений посиленням централізації і контролем Києва за фінансами регіонів²⁵³³.

В умовах падіння рівня економіки і соціального забезпечення на початку 90-х рр. ХХ ст. громадські і політичні організації Харківщини намагалися чинити тиск на центральні органи влади й організували масові протестні акції. Так, на зборах представників трудових колективів Харківщини, які відбулися в січні 1993 р., було розглянуто питання “Про соціально-економічне становище в області та перспективи пом'якшення соціальної напруженості”. Учасники зборів причиною катастрофічного становища в економіці та соціальному житті називали розвал економічних зв'язків з країнами СНД і перш за все Росією.

Президенту України було відправлено категоричний протест проти виходу України з СНД, до уряду висунута вимога вжити всіх заходів для

---

²⁵³¹ Холманская Л. Лучше обмениваться мыслями, чем кричать с трибун майданов / Л. Холманская // Вечерний Харьков. – Харьков, 2007. – 27 февраля. – С.7.

²⁵³² Харків – моя мала Батьківщина: Навчальний посібник з народознавства / Харк. держ. пед. ун-т ім. Г.С.Сковороди / За ред. І.Ф.Прокопенка. – Х.: ОВС, 2003.–29-30.

²⁵³³ Золотих Г. Це солодке слово “свобода” / Г. Золотих // Вечірній Харків. – Харків, 1993. – 21 серпня. – С.1.

стабілізації та зростання обсягів виробництва, зниження витрат на утримання армії та флоту, державного апарату²⁵³⁴.

Харківщина намагалася через співпрацю з прикордонними російськими областями відновити втрачені зв'язки з Росією. На початку липня 1993 р. в результаті переговорів між представниками прикордонних областей Російської Федерації і України була підписана Угода про принципи економічного, науково-технічного і культурного співробітництва. Для розгляду конкретних питань і напрацювання пропозицій щодо їх реалізації утворювалися робочі комісії, мав бути створений виконавчий орган.

Головною своєю метою підписанти ставили спрощення взаємовідносин між господарюючим суб'єктами прикордонних районів і їх населенням. Зокрема, робочі комісії мали домагатися надання прав адміністраціям прикордонних областей при взаємних поставках самостійно встановлювати порядок квотування і ліцензування продукції, яка вироблялася в цих областях²⁵³⁵.

Натомість Харківська обласна організація ДемПу та ряд депутатів облради звернулися в січні 1993 р. до Президента України та голови Верховної Ради з повідомленням, що колишні партноменклатурники (представник Президента України О.Масельський та голова облради В.Тягло) своїми діями дискредитують ідею державної незалежності України. Демократи звинувачували місцеву адміністрацію, що вона загострює соціальну напруженість та працює на збагачення торгово-промислової мафії²⁵³⁶.

Однак серйозних потрясінь Харківщина не зазнала, бо український бізнес ділив сировинну промисловість з її швидкими прибутками і не був готовий до потреби боротись за об'єкти елітарного машинобудування²⁵³⁷.

Політичні еліти Харківщини активно підтримали на президентських виборах 1994 р. Л.Кучму, який в їх уяві уособлював побажання українців Сходу і Півдня України.

---

²⁵³⁴ Харків подає голос // Вечірній Харків. – Харків, 1993. – 19 січня. – С.1.

²⁵³⁵ Николаенко З. Станет ли Харьков альтернативой Беловежской пуше? / З Николаенко // Вечірній Харків. – Харків, 1993. – 8 липня. – С.2.

²⁵³⁶ ЦДАГО України, ф.272, оп. 1, спр.41. – Арк.40.

²⁵³⁷ Лобан Ю. Генерали піщаних кар'єрів / Ю.Лобан // Політика і культура. – 2000. – 16-22 червня. – С.17.

Однак новообраний Президент переорієнтувався на проукраїнські позиції в політичній сфері і ринкові механізми в економіці, чим викликав обурення в проросійських і лівих політичних структур.

3 січня 1995 р. комуністи і блок лівих сил Харківщини “Союз” прийняли рішення з приводу підготовки до проведення референдуму стосовно створення нової союзної держави²⁵³⁸.

Спроби втягнення Харківщини в загальноукраїнський простір зіштовхувалися з опором проросійських політичних сил. Так, за ініціативою Української Всесвітньої Координаційної Ради, Спілки письменників України, Товариства “Просвіта” в м. Харкові та районних центрах області з 24 по 27 квітня 1995 р. відбулося свято “Слобожанський Великдень”. Однак влада змушена була докласти зусиль для уникнення можливого використання цих зустрічей для політичного протистояння²⁵³⁹.

Втім, вагомих кроків, які б свідчили про прагнення харківської еліти автономізувати регіон або домогтися особливих привілеїв і пільг для місцевого самоврядування, не було зафіксовано. Після утвердження української незалежності харківські політики успішно інтегрувалися у вищі ешелони української політики (Є.Кушнарьов очолював Адміністрацію Президента України, О.Дьомін займав посаду віце-спікера парламенту). Проте, як зауважували політичні оглядачі, навіть у Києві харків’яни воліли триматися окремо, не розкидаючись на творення земляцтв чи, скажімо, узгодженої політики депутатського корпусу від області²⁵⁴⁰.

Через надлишок підприємств у Харкові та внаслідок їх різноманітності і відсутності об’єднувальної ключової галузі місцевий директорат свої проблеми вирішував самотужки, не надто покладаючись ні на місцеву владу, ні на свої формальні об’єднання²⁵⁴¹.

---

²⁵³⁸ Мардаренко О.В. Українсько-російські відносини у політичній діяльності Народного Руху України (1989-1988 рр.): автореф. дис. на здобуття наук. ступеня канд. іст. наук: спец. 07.00.01 “Історія України” / О.В.Мардаренко. – Одеса, 2007. – С.14.

²⁵³⁹ ЦДАВО України, ф.5233, оп.2, спр.369. – Арк.122.

²⁵⁴⁰ Лобан Ю. Генерали піщаних кар’єрів / Ю.Лобан // Політика і культура. – 2000. – 16-22 червня. – С.14.

²⁵⁴¹ Лобан Ю. Генерали піщаних кар’єрів / Ю.Лобан // Політика і культура. – 2000. – 16-22 червня. – С.14.

Проявом особистості регіону стали перманентні спроби окремих регіональних політичних сил домогтися надання російській мові статусу другої державної мови. Перший референдум щодо використання російської мови нарівні з державною українською Харківська міська рада провела у 1994 р. У 1996 р. міськрада колишньої столиці УСРР вирішила дозволити використовувати російську мову в обігу місцевих документів нарівні з державною.

Це рішення було опротестоване прокуратурою, однак міська рада відмовилася задовольнити протест, після чого законність рішення харківських депутатів розглядалася в судових органах. У лютому 2001 р. Верховний Суд України визнав, що міськрада перевищила свої повноваження, ухвалюючи рішення про двомовність, однак міськрада на сесії відмовилася виконувати рішення суду. У квітні 2001 р. депутати міськради знову повернулися до цього питання й вирішили провести в місті консультативне опитування про офіційне використання російської мови нарівні з державною²⁵⁴².

Під час опитування, яке проводилося одночасно з виборами до Верховної Ради та органів місцевого самоврядування у 2002 р., 81,56% опитаних харків'ян відповіли "Так!" застосуванню російської мови нарівні з державною в усіх сферах суспільного життя, а також жителі міста підтримали ідею надання Харкову спеціального статусу міста загальнодержавного значення²⁵⁴³.

Однак в умовах наближеності політико-економічних еліт до центральної влади в Києві Харківщина в період правління Л.Кучми загалом демонструвала лояльне ставлення до загальноукраїнських тенденцій. Загострення суспільно-політичної ситуації в регіоні і відродження регіональних вимог відбулося напередодні президентських виборів 2004 р. і було санкціоновано владою задля досягнення вузькокланових цілей утримання державних важелів.

5.3. Ідея економічного регіоналізму Донбасу в незалежній Україні

Децентралістські ідеї в Донбасі стимулювалися прагненнями регіональної еліти здобути економічні і політичні переваги для власного бізнесу. На

---

²⁵⁴² Онисько Н. Русифікація східної столиці / Н. Онисько // Поступ. – Львів, 2002. – 11-17 квітня. – С.5.

²⁵⁴³ Онисько Н. Русифікація східної столиці / Н. Онисько // Поступ. – Львів, 2002. – 11-17 квітня. – С.1.

думку відомого державного діяча і політолога С.Телешуна, сепаратистські й автономістські настрої Донеччини мали суто економічне підґрунтя: фінансово-промислові угруповання цього регіону не могли змиритися з тим, що потужний економічний потенціал краю повинен служити економічним інтересам усієї держави²⁵⁴⁴.

Економічне зростання Донецької області протікало переважно за рахунок традиційних індустріальних виробництв, орієнтованих на старі ринки і старі стандартизовані продукти. Учені трактують Донбас як старопромисловий район, який хоча і зберігає значний промисловий потенціал і виробляє суттєву частку ВВП країни, але гостро потребує інноваційних технологій.

У структурі промисловості домінують традиційні індустріальні виробництва, які використовують, як правило, стандартні технології, що сформувалися ще на початку минулого століття. Звідси високий ступінь фізичного зносу основних фондів (до 60%). Практично всі міста Донецької області є традиційно індустріальними, мають промислову спеціалізацію, яскраво виражену “фордистську” організацію, погано пристосовані для ведення так званої постіндустріальної (“нової”) економіки (слабкий розвиток сектора послуг, у першу чергу фінансових, консультаційних, управлінських, логістичних, бізнес-сервісу тощо)²⁵⁴⁵.

Зазначимо, що Закон України “Про загальні принципи створення і функціонування спеціальних (вільних) економічних зон” був прийнятий у жовтні 1992 р., але лише в 1998 р. донеччани домоглися Указу Президенту України “Про спеціальні економічні зони та спеціальний режим інвестування діяльності в Донецькій області”, з якого почалося формування спеціальних економічних зон (СЕЗ) і територій пріоритетного розвитку (ТПР)²⁵⁴⁶.

В області було створено 2 СЕЗ – “Донецьк” і “Азов”, а також 22 ТПР – 17 міст і 5 сільськогосподарських районів. За офіційними даними, в 1998 – 2001

---

²⁵⁴⁴ Телешун С.О. Державний устрій України: проблеми політики теорії і практики / С.О. Телешун. – Івано-Франківськ: Лілея-НВ, 2000. – С.75.

²⁵⁴⁵ Костіна Л. Старопромисловий регіон Донбас: реалії і можливості розвитку / Л. Костіна // Схід. – 2007. – №5. – С.40.

²⁵⁴⁶ Чумаченко М. Нові вирішення сучасних проблем регіоналістики / М. Чумаченко // Економіка України. – 2003. – №2. – С.88.

пр. підприємствам області надано пільг на 579 млн. грн., від яких надійшло до бюджету 1162,6 млн. грн.; створено 16,2 тис. нових робочих місць²⁵⁴⁷.

Проте ситуація в регіоні не суттєво покращилась. Продовжували існувати депресивні території із закритими шахтами, мали місце шкідливі для здоров'я і екології кустарні плавильні заводи і підпільний видобуток вугілля. Молодь регіону не хотіла здобувати середньотехнічну освіту і, як констатував донецький губернатор А.Близнюк, через кілька років промисловість регіону мала спіткати “кадрова криза”²⁵⁴⁸.

У краї є міста, в яких за часів Радянського Союзу було 10-13 шахт, а залишилась одна. І залишились люди, які, крім як працювати під землею, більше нічого не вміли. Молоді люди їхали в Росію чи торгували в прикордонних районах. А більш рішуча частина самостійно добувала вугілля²⁵⁴⁹.

За офіційними даними, в Донецькій і Луганській областях налічувалося більше 800 імпровізованих шахт, на яких тільки на Донеччині щомісяця добувалось 30-40 тис. тонн вугілля²⁵⁵⁰.

У регіоні була непропорційно велика частка непрацездатного населення. У Луганській області з 2,4 млн. населення майже 1 млн. пенсіонерів, на яких припадало всього 600 тис. працюючих²⁵⁵¹.

На цьому тлі розвивалися інші соціальні хвороби суспільства. Так, Донеччина займала перше місце в Україні за кількістю хворих на алкоголізм, багато в краї було й наркоманів. Проте щороку на підтримку вугільної галузі передбачалося приблизно 4,5 млрд. грн., на кожного працюючого в галузі припадало по 14-15 тис. грн.²⁵⁵².

Ще в 1990 р. голова Донецького наукового центру Академії наук УРСР, директор Інституту економіки промисловості Академії наук УРСР

---

²⁵⁴⁷ Чумаченко М. Нові вирішення сучасних проблем регіоналістики / М. Чумаченко // Економіка України. – 2003. – №2. – С.89.

²⁵⁴⁸ Сбеглов А. Донбас – край підпільних металургів / А. Сбеглов // Без цензури. – К., 2004. – 9-15 липня. – С.8.

²⁵⁴⁹ Марущенко В. Донбас – страна снов // Телекритика. – 2005. – №1-2. – С.73.

²⁵⁵⁰ Исаченко С. Миллионы из угольной норы / С. Исаченко // Зеркало недели. – К., 2005. – 8 апреля. – С.10.

²⁵⁵¹ Москаль Г. Результаты выборов на Луганщине были визначені наперед. І це є сигналом для центру, що зі сходом треба працювати набагато більше... / Г. Москаль // Дзеркало тижня. – К., 2006. – 20 травня. – С.3.

²⁵⁵² Павленко Ю. Кожне місто Донецької області є соціально неблагополучним і депресивним / Ю. Павленко // Без цензури. – К., 2004. – 4-10 червня. – С.8.

М.Чумаченко проводив дослідження, які засвідчили, що кожна область України має можливість для самофінансування. В інституті була розроблена методика розрахунку нормативів формування прибутків місцевих бюджетів²⁵⁵³.

Економічний регіоналізм донецьких політиків був яскраво обґрунтований у 1994 р. в передвиборній програмі відомого донецького підприємця, лідера “Партії праці” В.Ландика. На його думку, прагнення регіонів до більшої самостійності було викликано неупорядкованістю системи державного управління і регулювання соціально-економічних процесів та природним прагненням у рамках ринкової економіки. Він вважав, що можливий розкол країни зупинить децентралізація управління через розмежування функцій і компетенції центру і місцевих органів. У його баченні, регіональна державна політика повинна була базуватися на пріоритеті загальнонаціональних інтересів із врахуванням особливостей регіону²⁵⁵⁴.

Найважливіший напрямок регіональної політики В.Ландик вбачав у досягненні економічної самостійності регіону. Ця самостійність не повинна була бути абсолютною, а мала визначатися формуванням бюджету “знизу-вверх”, зростанням розмірів місцевих податків, які б зараховувались у регіональний бюджет, а в перспективі – зниженням ставок централізованих податків.

Політик пропонував здійснити структурну перебудову економіки – у західноукраїнських областях України розмістити виробництво (пральних машин, прасок і т.д.), яке споживало б вугілля, метал, а східним областям гарантувати поставки продуктів харчування. Цей взаємовигідний процес мав сприяти встановленню дружби і взаєморозуміння на економічній основі, взаємопроникненню культур різних народів України²⁵⁵⁵.

Ще чіткіше позиція донецьких політиків проявилася в статтях народного депутата України мера м. Донецька В.Рибака. Він запропонував втілити в Україні вчення фіскального федералізму економіста Р.Масгрейва. Згідно з ним “суб’єктів виділяють не за політичною, а економічною ознакою – це області ви-

---

²⁵⁵³ Чумаченко Н. Больше самостоятельности регионам / Н.Чумаченко // Вечерняя Одесса. – Одесса, 1990. – 21 апреля. – С.3.

²⁵⁵⁴ Ландик В. Знаю куда идем ... / В. Ландик. – Донецк, 1994. – С.7-8.

²⁵⁵⁵ Ландик В. Знаю куда идем ... / В. Ландик. – Донецк, 1994. – С.9-10.

годи, існування яких обумовлено особливостями дії тих або інших типів суспільних благ²⁵⁵⁶.

Вихідною передумовою фіскального федералізму є те, що всі люди мають однакові преференції і виступають як прості homo economicus, для яких національність, політичні погляди, релігійні переконання і т.п. не мають ніякого значення. Ця система обґрунтовується як багаторівневе утворення, де більш високий рівень завжди більший від нижнього вже з тієї простої причини, що одні суспільні товари мають більшу сферу вигод, ніж інші²⁵⁵⁷.

В.Рибак висловив думку, що якщо керуватися міркуваннями економічної ефективності, а не політичними амбіціями, то принципи побудови системи суспільних фінансів, вироблені теорією фіскального федералізму, повинні бути використані в тому числі і в унітарній Україні²⁵⁵⁸.

Представники регіональної влади Донбасу визнавали певний прогрес у становленні та розвитку місцевого самоврядування. Однак, як відзначив напередодні президентських виборів 2004 р. голова Донецької обласної ради Б.Колесніков, “самоврядування на місцях зберігає значною мірою декларативний характер, практичне вирішення назрілих питань зустрічає на своєму шляху немало перешкод, а то й суперечностей”. Можновладець знову акцентував на проблемах зміцнення матеріально-фінансової бази регіонів, на залежності низових ланок місцевого самоврядування від “бюджетної піраміди, невирішеності питань власності, адміністративно-територіального устрою, статусу депутатів місцевих рад та ін.”²⁵⁵⁹.

Ідею посилення економічної самостійності областей, узгодження загальнодержавних інтересів і економічних пріоритетів з регіональними та місцевими відстоював також лідер донецької політико-економічної групи В.Янукович²⁵⁶⁰.

---

²⁵⁵⁶ Рибак В. Місцеве самоврядування і фіскальний федералізм: теоретичний аспект / В. Рибак // Схід. – 2000. – №6. – С.5.

²⁵⁵⁷ Рибак В. Місцеве самоврядування і фіскальний федералізм: теоретичний аспект / В. Рибак // Схід. – 2000. – №6. – С.5.

²⁵⁵⁸ Рибак В. Місцеве самоврядування і фіскальний федералізм: теоретичний аспект / В. Рибак // Схід. – 2000. – №6. – С.6.

²⁵⁵⁹ Колесніков Б. Ініціативність – ворог байдужості / Б. Колесніков // Віче. – 2004. – №10. – С.19.

²⁵⁶⁰ Адамович С. Ідея економічного регіоналізму в суспільно-політичному житті Донбасу (1991-2004) / С.Адамович // Вісник Прикарпатського університету. Політологія. – 2006. – Вип.1. – С.61.

Відзначимо, що за час перебування на посаді губернатора Донецької області він опублікував з регіональної економіки 26 наукових праць (частково у співавторстві) загальним обсягом 1400 сторінок²⁵⁶¹.

Вважаючи за необхідне подальше забезпечення унітарності держави, політик запропонував перетворити існуючі області на адміністративно-економічні одиниці, кожна з яких мала б самодостатню економіку. В.Янукович також виступив прихильником СЕЗ і ТПП і домагався зняття обмеження їх строку дії і зниження номінальної величини інвестиційних вкладень для одержання пільг щодо податку на прибуток²⁵⁶².

Економічні процеси не дозволили б Донбасу увійти до Російської Федерації. Саме тому донецькі політики вирішили в кінці 90-х рр. ХХ ст. – на початку ХХІ ст. замість сепараційних процесів взятися до активного захоплення політичних висот на київському рівні. Бажання хазяїв Донбасу вийшли за регіональні межі, і сфера їхніх “життєво важливих інтересів” охопила всю Україну, сягнула навіть Центральної Європи (приклади участі в приватизації в Польщі, Угорщині).

Напередодні парламентських виборів 2002 р. Президент України Л.Кучма погодився на посилення впливу донецьких політико-економічних еліт на паливно-енергетичну сферу (обіцянки дозволу на приватизацію обленерго, а також створення Донбаської паливно-енергетичної структури з окремими тарифами) за умови, що вони реалізують його мрію про поразку комуністів на виборах²⁵⁶³.

Політичні претензії Донбасу підкріплювалися тим, що уже в 2000 р. уперше за останні 10 років обсяги промислового виробництва в Донецькій області виросли майже на 7%, приріст обсягу промислової продукції в першому півріччі по області склав 14,8%. Збільшення виробництва було досягнуто в 10 із

---

²⁵⁶¹ Ревенко А. Ассиметрии регионального развития / А. Ревенко // Зеркало недели. – К., 2006. – 13-19 мая. – С.1.

²⁵⁶² Чумаченко М. Нові вирішення сучасних проблем регіоналістики / М. Чумаченко // Економіка України. – 2003. – №2. – С.89.

²⁵⁶³ Сироватка С. Не влізай – виб'є. Для чого і як Донецька промислово-політична група посилює свій вплив на український енергоринок / С. Сироватка // Політика і культура. – 2001. – 4-10 грудня. – С.14-17.

13 основних галузей промисловості, що забезпечували майже 95% загального обсягу виробництва²⁵⁶⁴.

З ціллю посилення економічних позицій донецькі клани захопили владні важелі в регіоні і намагалися управляти свідомістю його жителів. Особливістю поведінки влади в краї було те, що мислила вона “цілком по-ринковому”, проте продовжувала підтримувати в підвладного їм народу майже весь набір міфів комуністичного часу. Так, суспільство закликали працювати як О.Стаханов і П.Ангеліна, натомість їм пропонували моральне заохочення, що означало накачування відчуттям гордості “за свій край” і заохочення видовищами²⁵⁶⁵.

Донецький край – достатньо закритий регіон. У свій час його пострадянські господарі постарались вибудувати над областю інформаційну парасолю. У регіоні переслідувалися і знищувалися опозиційні ЗМІ через податкову, пожежну чи іншу перевірку, так і через безліч технічних причин. Зокрема, популярній в Донецькій області газеті “Остров” відмовляли в друці через відсутність “технічних можливостей”²⁵⁶⁶.

Останні десять років не без сприяння місцевих ЗМІ, серед яких практично не залишилось ні одного незалежного від місцевої влади, в регіоні культивувалось почуття переваги щодо до інших областей і їх жителів, засноване на тому, що “Донбас годує всю країну”, “тут живуть найсильніші люди, які не вибирають засобів для того, щоби відстояти свої інтереси”, “донецькі завжди разом, якщо ображають когось з них”²⁵⁶⁷.

Житель Донеччини Є.Ситник так визначив правила гри в регіоні: “Донбас – територія без правил. Територія безправ’я. Точніше, одне правило є – сильні світу цього вирішують свої проблеми, не зупиняючись ні перед чим. Життя і власність пересічного громадянина в Донбасі, якщо він з якихось причин

---

²⁵⁶⁴ Амоша О., Землянкін А. Проблема економічного розвитку Донбасу / О. Амоша, А. Землянкін // Людина і політика. – 2000. – №6. – С.78.

²⁵⁶⁵ Ситкін Є. Чому я не за Я, або підказки великого міста / Є. Ситкін // Дзеркало тижня. – К., 2004. – 13 листопада. – С.6.

²⁵⁶⁶ Верес М. Донбас перетворюється на нещасливий острів для опозиційних ЗМІ / М. Верес // Без цензури. – К., 2004. – 18-22 липня. – С.11.

²⁵⁶⁷ Дмитричева О. Два Донецька – два образа мислей / О. Дмитричева // Зеркало недели. – К., 2004. – 27 ноября – 3 декабря. – С.7.

заважає сильному... вже давно нічого не варти”²⁵⁶⁸. Журналісти, які відвідували регіон, також акцентували на заляканості його жителів, які були готові “жити на колінах, постійно боятися, покірно мовчати, коли треба кричати”²⁵⁶⁹.

У межах Донецької області, за визначенням І.Кононова, була зроблена спроба організувати область-корпорацію. Еліта Донецької області сповідувала економічний націоналізм, і в край майже не залучався російський капітал. Вже на цій основі передбачалася експансія на зовнішні ринки і купівля на них виробничих потужностей. У свою чергу область-корпорація передбачала відсутність демократії, в тому числі і свободи ЗМІ.

Натомість на Луганщині завжди існувала конкуренція між економічними суб’єктами, і в області саме російському капіталу належало найбільше підприємство – Лисичанський нафтопереробний завод.

Луганська область, незважаючи на відносно сильні позиції в Україні щодо обсягів виробництва національного продукту, в тому числі промисловості, обсягів експорту, низького рівня офіційно зареєстрованого безробіття, була однією з найбільш нужденних областей України. У 2001 р. вона посідала останнє місце за індексом людського розвитку серед областей України. Характерна була низька якість життя, несприятлива екологічна ситуація, високий рівень смертності, низькі реальні доходи населення²⁵⁷⁰.

Політика України щодо Луганської області не відповідала реальним потребам розвитку регіону. Здебільшого надавалися привілеї окремим підприємствам, не враховуючи їх ефективності з точки зору перспектив розвитку всього регіону. Майже відсутні були радикальні заходи з реформування виробничої бази, диверсифікації структури економіки²⁵⁷¹. Отже,

---

²⁵⁶⁸ Ситкін Є. Чому я не за Я, або підказки великого міста / Є. Ситкін // Дзеркало тижня. – К., 2004. – 13 листопада. – С.6.

²⁵⁶⁹ Пукіш-Янко І. Боятися не страшно – страшно жити заляканим / І. Пукіш-Янко // Високий замок. – Львів, 2004. – 1 грудня. – С.5.

²⁵⁷⁰ Мрінська О.В. Регіональна політика в країнах Європейського Союзу і можливості використання її досвіду в Україні: автореф. дис. на здобуття наук. ступеня канд. географ. наук: спец. 11.00.02 “Економічна та соціальна географія” / О.В.Мрінська. – К., 2005. – С.10.

²⁵⁷¹ Мрінська О.В. Регіональна політика в країнах Європейського Союзу і можливості використання її досвіду в Україні: автореф. дис. на здобуття наук. ступеня канд. географ. наук: спец. 11.00.02 “Економічна та соціальна географія” / О.В.Мрінська. – К., 2005. – С.16.

між областями регіону існували відмінності в моделях економічного, а відповідно і суспільно-політичного розвитку.

У політичній сфері Донецька область диктувала умови в регіоні, а в Луганській області, за словами экс-губернатора Г.Москаля, був якийсь феодальний устрій, запроваджений керівниками області В.Тихоновим та О.Єфремовим, при тому, що головна роль цих діячів зводилася до підтанцівки донецьким²⁵⁷².

Підсумовуючи, відзначимо, що донецькі бізнес-еліти для досягнення особливого статусу краю в складі України використали тісні зв'язки з Росією, високий рівень індустріалізації Донбасу, поліетнічний національний склад та російськомовність регіону. Олігархічні групи регіону прагнули забезпечити контроль над краєм, високий рівень власних прибутків, а тому їх вимоги стосувалися більшої економічної незалежності регіону та його самоврядності. З цією метою населенню Донбасу нав'язувалося уявлення про “особливий донецький характер”, “донецьку ментальність”, а також підживлювалася ідея надання російській мові статусу другої державної. Крім того, в краї були взяті під контроль практично всі інформаційні джерела, що дало можливість ефективно впливати на політичну свідомість донбасівців. Інтереси донецьких бізнесменів частково задовольнили надприбутки через формування спеціальних економічних зон і територій пріоритетного розвитку та “непрозора” приватизація економіки регіону донецькими бізнес-групами.

5.4. Сепаратистські та федералістські прояви на Сході України в умовах президентської виборчої кампанії 2004 р.

Збереження, почасти посилення суспільно-політичної та етнополітичної специфіки Донбаського регіону засвідчили президентські вибори 2004 р. На агітаційних наметах Партії регіонів України фігурували написи: “За Донбас – за Януковича”²⁵⁷³, які можна оцінювати як вияв окремішньої самоідентифікації жителів регіону від решти населення держави.

---

²⁵⁷² Москаль Г. Результати виборів на Луганщині були визначені наперед. І це є сигналом для центру, що зі сходом треба працювати набагато більше... / Г. Москаль // Дзеркало тижня. – К., 2006. – 20 травня. – С.3.

²⁵⁷³ Постоюк Ю. За кого Донбас? / Ю.Постоюк // Експрес. – Львів, 2004. – 23-30 вересня. – С.17.

Замкненість регіону й особливість виборчих перегонів у краї описав донеччанин М.Мацько: “Їм не давали можливості знати про двох кандидатів. Сказали: Янукович – наш, тому голосуйте тільки за нього. Там були відімкнені всі канали телебачення. А ті, що є, переключали на свої. Вставляють свої програми. Канал нібито “Айсітіві”, але програми власного “розливу”. Або Артемівськ, або Краматорськ, або Слов’янськ, Маріуполь – будь-який, але всі – Януковича”²⁵⁷⁴.

Ситуація ускладнювалася тим, що В.Янукович, не подумавши в перших двох турах амбітного завдання стати загальнодержавним лідером, напередодні переголосування II туру фактично самообмежився рідним тереном і вдався до дуже вагомих символічних дій (ставання на коліна перед шахтарями, масові присяги на вірність “вибору Донбасу”)²⁵⁷⁵.

Передвиборча агітація за В.Януковича в Донбасі з використанням тез про “донбаський характер” і “історичну місію Донбасу на противагу українському фашизму” широко використовувалася в матеріалах газети “Голос Донбасса”, яка видавалася у вересні-листопаді 2004 р. накладом 100 тис. примірників і безкоштовно розповсюджувалася серед мешканців регіону²⁵⁷⁶.

У свою чергу в харківських ЗМІ промовисто розставляли акценти щодо мовної проблеми, наприклад, друкуючи публікації з такою назвою: “Якщо стане президентом Ющенко, “Время” і Інтернет заставляють писати тільки по-українськи”²⁵⁷⁷. Дезорієнтуючи суспільну свідомість, створюючи світоглядний хаос у головах громадян регіону, харківська політична еліта робила ставку на проросійських громадян.

Напередодні II туру виборів була створена Промислова ліга Сходу-Півдня, в яку увійшли керівники великих промислових підприємств, її учасники підтримали В.Януковича. Вони вважали, що основні напрямки

---

²⁵⁷⁴ Донеччанам образливо // Молодь України. – К., 2004. – 14 грудня. – С.2.

²⁵⁷⁵ Портнов А. Свобода та вибір на Донбасі / А. Портнов // Критика. – К., 2005. – Ч.3. – С.6.

²⁵⁷⁶ Осіпян О. “Голос Добасса” як дзеркало помаранчевої революції і використання локальної ідентичності у передвиборній кампанії Віктора Януковича / О. Осіпян. – Режим доступу: <http://forum.bukinfo.cv.ua>.

²⁵⁷⁷ Гриценко З.І. Політична еліта Харківщини та проблеми націтворення в регіоні / З.І.Гриценко // Розвиток демократії і демократична освіта: Збірник матеріалів IV міжнародної наукової конференції 28-30 вересня 2006. – К.: Вид-во НПУ імені М.П.Драгоманова, 2007. – С.84.

політичного життя України повинні визначати регіони, які дають найбільший внесок в економіку країни²⁵⁷⁸.

Керівник регіонального штабу В.Ющенко, народний депутат України А.Семинога охарактеризував другий тур 21 листопада 2004 р. наступним чином: “Йдеться, швидше, про кримінальний путч “по-донецьки”. Адже владу на дільницях захопили кримінальні структури, які й контролювали тут усе: від входу до голосування за відкріпними талонами, до масового вкидання бюлетенів. Практично скрізь біля дверей чергували “братки”²⁵⁷⁹.

За словами керівника штабу, вибори почали оскаржуватися на 1500 виборчих дільницях регіону. Серед порушень, що могли серйозно вплинути на результати, стали кримінальні втручання і навіть “головування” на дільницях, масове голосування виборців за відкріпними посвідченнями, завищений відсоток виборців, які голосували безпосередньо вдома за місцем проживання, масові вкидання бюлетенів, неправдоподібно високий відсоток явки виборців (на 15 дільницях зафіксовано 100%)²⁵⁸⁰.

Під час слухань у Верховному Суді скарги на дії ЦВК стало зрозуміло, що в Донецькій області число виборців у 2004 р. виросло на 226 тис., а в Луганській області середня явка на першому і другому турі виборів становила 72% і 89,5% відповідно. По окремих дільницях наводились цифри явки 105, 107, 127% виборців²⁵⁸¹. Були виявлені факти, коли одні і ті ж особи голосували за відкріпними талонами більше 10 разів²⁵⁸². Натомість донецький губернатор А.Близнюк у пресі рапортував, що вибори відбувалися “демократично, прозоро і цивілізовано”²⁵⁸³.

Протести прихильників опозиційного кандидата В.Ющенко внаслідок фальсифікації виборів викликали опір адміністративної влади Донецької і Луганської обласних рад. Замість визнати фальсифікації регіональна влада з

²⁵⁷⁸ Мальгин А.В. Украина: Соборность и регионализм / А.В.Мальгин. – Симферополь: Сонат, 2005. – С.188.

²⁵⁷⁹ Куц П. 1500 недемократичних дільниць / П. Куц // Україна молода. – К., 2004. – 24 листопада. – С.6.

²⁵⁸⁰ Куц П. 1500 недемократичних дільниць / П. Куц // Україна молода. – К., 2004. – 24 листопада. – С.6.

²⁵⁸¹ Лебідь Н. Остання оціночна інстанція / Н. Лебідь // Україна молода. – К., 2004. – 1 грудня. – С.2.

²⁵⁸² Режим доступу: <http://www.kommersant.ru/doc.html?DocID=529792&IssuelD=18460>.

²⁵⁸³ Близнюк А.М. В области состоялись демократические выборы / А. Близнюк // Газета в газете. – Донецк, 2004. – 4 ноября. – С.3.

метою тиску на опозицію прийняла рішення скористатися сепаратистськими ідеями. 24 листопада 2004 р. на Раді Регіонів, яку зібрав Президент Л.Кучма, від губернаторів звучали пропозиції про створення Донецько-Луганської автономії, а в інтерв'ю англійським журналістам керівник пропрезидентської парламентської більшості С.Гавриш заявив, що якщо В.Ющенко стане президентом, то Крим відокремиться від України, а південні області оголосять про створення автономії²⁵⁸⁴.

Ще напередодні першого круглого столу з розв'язання політичної кризи за участю міжнародних спостерігачів до Києва вирушили 40 тис. шахтарів. Голова виборчого штабу провладного кандидата С.Тігіпко, як згадував в інтерв'ю польський президент О.Квасневський, у телефонній розмові уже тоді заявив: “Луганськ, Донецьк, Херсон хочуть від'єднатися, кінець, шахтарі повстають”²⁵⁸⁵.

За інформацією “України молоді” саме у Києві під час жвавих консультацій людей із команди Л.Кучми з лідерами східних регіонів і народилася думка пострахати країну та світ Південно-Східною автономією²⁵⁸⁶. Згідно з даними голови парламентського комітету з питань боротьби з організованою злочинністю В.Стретовича план збурити сепаратистські настрої в Україні виконували у виборчому штабі В.Януковича. За його словами, один з працівників штабу передав в опозиційний Комітет національного порятунку документ під назвою “Концепція підготовки акції “Народе, до діі!”. Цей документ 27 листопада 2004 р. було надіслано факсом керівникам східних та південних областей України.

Концепція акції передбачала провести зібрання голів обласних рад та облдержадміністрацій, сесій облрад з порядком денним “Оцінка громадсько-політичної ситуації в країні” і прийняттям резолюції. Планувалося обговорити “невідкладні заходи щодо реструктуризації системи управління, перетворення

---

²⁵⁸⁴ Мостовая Ю. Площади и кабинеты / Ю. Мостовая // Зеркало недели. – К., 2004. – 27 ноябрь. – 3 декабрь. – С.2.

²⁵⁸⁵ Квасневський О. Виявилось, у Кучми претензії до всього світу, до всього, що відбувається / О. Квасневський // Самостійна Україна. – К., 2004. – 18-31 грудня. – С.5.

²⁵⁸⁶ Зварич О. “Махновщина” під проводом гаранта / О. Зварич // Україна молода. – К., 2004. – 30 листопада. – С.4.

держадміністрацій у виконкомі з фінансуванням із обласних бюджетів, припинення перерахувань до держбюджету, включно із соціальними фондами, перехід до муніципального підпорядкування державних управлінь МВС, СБУ, податкової адміністрації, прокуратури і міліції”²⁵⁸⁷.

У документі, який оприлюднив В.Стретович, пропонувалося провести місцеві референдуми й обрати надзвичайних уповноважених представників на міжрегіональний з’їзд. У ньому містились також поради щодо проведення масових мітингів із обов’язковим затвердженням усіх прийнятих облрадами рішень, надавались інші рекомендації²⁵⁸⁸.

25 листопада 2004 р. Луганська обласна рада закликала сусідні області, де В.Янукович мав підтримку переважної більшості населення, розглянути можливість створення Південно-Східної автономії²⁵⁸⁹. Ідеологи сепаратизму доклали всіх зусиль, щоб показати широкий рух народних мас на підтримку В.Януковича і за автономію південно-східних областей. Почали звучати також заклики до відновлення Донецько-Криворізької республіки²⁵⁹⁰.

26 листопада 2004 р. Донецька облрада ініціювала захід під назвою “збори активу області” з питання “Соціальна і політична ситуація в Україні”. Спочатку планувалось провести позачергову сесію облради, але у цьому випадку неможливою була участь у зборах лідера Слов’янської партії О.Базилюка. Останній був потрібний для виголошення необхідності негайного відокремлення Донецької області від України і прохання до Росії прийняти пролетарський край під своє управління.

Крім того, директор Дружківського заводу газової апаратури В.Анненков запропонував закрити в області опозиційні телеканали разом з Euro-news, ввести в країні надзвичайний стан, а в регіоні створювати господарську автономію. Інші оратори, в основному депутати облради і директори підконтрольних

---

²⁵⁸⁷ Ковтун Т. Сіверськодонець планували в Росії / Т. Ковтун // Україна молода. – К., 2004. – 4 грудня. – С.4.

²⁵⁸⁸ Ковтун Т. Сіверськодонець планували в Росії / Т. Ковтун // Україна молода. – К., 2004. – 4 грудня. – С.4.

²⁵⁸⁹ Зварич О. “Махновщина” під проводом гаранта / О. Зварич // Україна молода. – К., 2004. – 30 листопада. – С.4.; Стріха М. Сепаратизм: останній козир агонізуючої влади? / М. Стріха // Українське слово. – К., 2004. – 1-7 грудня. – С.2.

²⁵⁹⁰ Солдатенко В. Донецько-Криворізька республіка – ілюзія і практика національного нігілізму / В. Солдатенко // Зеркало недели. – К., 2004. – 4 декаб. – С.19.

“донецьких” підприємств, пропонували припинити відрахування в централізований державний бюджет, сформувати робітничі дружини самооборони, приступити до створення окремої від усіх республіки “Південно-Східна Україна” і т.д. За підсумками наради була прийнята резолюція, де говорилось, що “у випадку, якщо державний переворот стане реальністю, ми залишаємо за собою право звернутися до всіх жителів області з закликом самостійно вирішувати долю Донецького краю²⁵⁹¹”.

Тоді ж Луганська обласна рада прийняла рішення про створення Автономної Південно-Східної Української Республіки, а також звернення до президента Російської Федерації В.Путіна з проханням про визнання її Росією²⁵⁹². Наче для зміцнення організаційної структури місцевої влади був створений виконавчий комітет, якому була передана вся повнота виконавчої влади в області. Цей крок облради пояснювався блокуванням роботи центральних органів влади. Як можна було зрозуміти з заяв вищих керівників, рішення про створення такого виконкому прийняли після консультацій з Президентом²⁵⁹³.

26 листопада 2004 р. сепаратизм підхоплює Харків, центральну площу якого заповнили 50-70-тисячні мітинги на підтримку В.Ющенка, і який віддав 70% бюлетенів за опозиційного кандидата. Екстрена сесія облради ухвалює сміливе рішення: депутати відмовляються від права представляти своїх виборців і делеговані народом області права і передають їх керівнику облдержадміністрації Є.Кушнарьову разом із настановою “негайно провести переговори з керівниками східних та південно-східних областей про утворення Південно-Східної автономії”. Харківський губернатор оголошує себе керівником виконавчої і законодавчої влади водночас, облуправління МінНС, міліції, СБУ²⁵⁹⁴.

Харківська облрада створила облвиконком, який очолив Є.Кушнарьов, який запропонував припинити відрахування області до центрального бюджету

---

²⁵⁹¹ Ихельзон Е. Революция пришла в Донецк и Львов / Е. Ихельзон // Сегодня. – К., 2004. – 27 ноября. – С.2.; Коробчук С. Донецк: трудные уроки демократии / С. Коробчук // Вечерние вести. – К., 2004. – 2 декабря. – С.2.

²⁵⁹² Ихельзон Е. Революция пришла в Донецк и Львов / Е. Ихельзон // Сегодня. – К., 2004. – 27 ноября. – С.2.

²⁵⁹³ Старцев В. Съезд победителей / В. Старцев // Зеркало недели. – К., 2004. – 4 декабря. – С.4.

²⁵⁹⁴ Зварич О. “Махновщина” під проводом гаранта / О. Зварич // Україна молода. – К., 2004. – 30 листопада. – С.4.

країни і повів мову про створення на півдні країни автономії²⁵⁹⁵. Переказувати гроші до Державного бюджету перестали також органи влади м. Мелітополя Запорізької області, як наслідок Міністерство фінансів вимагало від місцевої влади сплатити борг – мільйон гривень²⁵⁹⁶.

Політичні оглядачі відзначали несамостійність Є.Кушнарьова, через те, що він зніціював проведення Сіверськодонецького з'їзду рад у той час, коли Л.Кучма повертався з Москви²⁵⁹⁷. Як вважає політолог В.Карасьов, Є.Кушнарьов під час виборів зайняв позицію старої харківської еліти (червоних директорів, колишніх партійних функціонерів і адміністративно-чиновницького апарату), що підштовхнуло його зробити ставку на донецьку еліту і автономію²⁵⁹⁸.

За словами Є Кушнарьова, всі рішення надзвичайної сесії стали реакцією на події в Західній Україні, яка поспішила визнати президентом В.Ющенка, і на документ харківського штабу опозиційного кандидата – план дій регіонального відділення Комітету національного порятунку, яким передбачалось підтримати всеукраїнський страйк, перекрити шляхи сполучення, заблокувати роботу облдержадміністрації, самого Є.Кушнарьова відправити у відставку. Він пізніше заявляв: “Я цілком свідомо переступив правові рамки, оскільки ці плани уже на половині України були реалізовані. В іншому випадку мені залишалось збирати чемодани... Але одного факту прийняття цих рішень виявилось достатньо, щоб охолодити опозицію і на наступний день вона прийшла на переговори”²⁵⁹⁹. Політик посилався на домовленості з Л.Кучмою про суміщення посад до того часу, поки не буде нового законно вибраного президента²⁶⁰⁰.

Натомість начальник управління МВС в Харківській області С.Денисюк 26 листопада 2004 р. дав зрозуміти, що не має намірів виконувати рішення

---

²⁵⁹⁵ Фаріон І. Ющенко вимагає покарати сепаратистів / І. Фаріон // Високий замок. – Львів, 2004. – 29 листопада. – С.3.

²⁵⁹⁶ Федів Л. “Ідеологам” світить 14 років в'язниці / Л. Федів // Високий замок. – Львів, 2004. – 16 грудня. – С.2.

²⁵⁹⁷ Салімонович Л., Іриніна А. Парад з'їздів рад / Л. Салімонович, А. Іриніна // Україна молода. – К., 2004. – 4 грудня. – С.4.

²⁵⁹⁸ Львова Е. Камо грядеши? / Е. Львова // Зеркало недели. – К., 2004. – 4 декабрия. – С.5.

²⁵⁹⁹ Режим доступу: <http://politphoto.org.ua/print.php?art=126732787>.

²⁶⁰⁰ Львова Е. Камо грядеши? / Е. Львова // Зеркало недели. – К., 2004. – 4 декабрия. – С.5.

надзвичайної сесії: “нашим керівником є міністр внутрішніх справ”²⁶⁰¹. Також прокурор Харківської області В.Синчук виніс протест на рішення Харківської облради, незаконні рішення відмовився виконувати харківський міський голова²⁶⁰². Харківська мерія 26 листопада 2004 р. ухвалила, що рішення обласної ради про передачу Є.Кушнарьову всієї повноти влади “є неконституційним і не підлягає виконанню на території міста Харкова”²⁶⁰³.

Однак 27 листопада 2004 р. облрада відмовилася від своїх “надзвичайних рішень”. У тексті, надрукованому в офіційній газеті інституції, написано: “тимчасово призупинити дії” ряду пунктів рішення надзвичайної сесії від 26 листопада 2004 р. А в оригіналі документа – “відмінити”. Обласна влада запевняла, що вірний саме цей варіант. Починаючи з 28 листопада 2004 р., Є.Кушнарьов черговий раз змінив свою думку. Тепер він був “не за Ющенка” і “не за Януковича”, а за єдність України, за Конституцію і закон, за мир і злагоду, і за харків’ян²⁶⁰⁴.

25 листопада 2004 р. на позачерговому засіданні Дніпропетровської облради голова осередку партії “Трудова Україна” на Дніпропетровщині В.Кущин заявив, що про створення автономії на сході України тепер можна говорити вільно і відкрито. Він закликав зібрати керівників Дніпропетровської, Запорізької, Харківської і Одеської областей для розгляду можливості створення Південно-Східної автономії²⁶⁰⁵.

Десять депутатів облради спробували зібрати увесь депутатський корпус регіону, щоб ухвалити автономістську заяву і направити її до Верховної Ради. Однак голова Дніпропетровської облдержадміністрації не підтримав пропозицію частини депутатського корпусу області ввійти до Південно-Східної

---

²⁶⁰¹ Адамович С. Харківщина у суспільно-політичному житті України / С. Адамович // Визвольний шлях. – 2006. – №1. – С.29.

²⁶⁰² Фаріон І. Ющенко вимагає покарати сепаратистів / І. Фаріон // Високий замок. – Львів, 2004. – 29 листопада. С.3.

²⁶⁰³ Зварич О. “Махновщина” під проводом гаранта / О. Зварич // Україна молода. – К., 2004. – 30 листопада. – С.4.

²⁶⁰⁴ Львова Е. Камо грядеши? / Е. Львова // Зеркало недели. – К., 2004. – 4 декаб. – С.5.

²⁶⁰⁵ Еженедельник “2000”. – К., 2004. – 3-9 декаб. – С.Е 8.

автономії²⁶⁰⁶. Так само міський голова Дніпропетровська І.Кулиниченко виступив із заявою по місцевому телебаченню, в якій засудив будь-які розколи, південні чи східні автономії, федерації та інші поділи країни²⁶⁰⁷.

Одночасно учасники десятитисячних мітингів в Дніпропетровську протестували проти проведення сесії обласної ради, на якій депутати намагалися прийняти рішення про утворення Південно-Східної республіки²⁶⁰⁸.

26 листопада 2004 р. певні спроби порозмірковувати на тему Південно-Східної автономії зробили і кримчани на зборах депутатів всіх рівнів. Проте, згадуючи недавній політичний досвід, голова Кримської Верховної Ради Б.Дейч відхилив ініціативу приєднатися до руху донбаських і харківських автономістів.

Сепаратистські дії пришвидшила Постанова Верховної Ради України “Про політичну кризу в державі, що виникла у зв’язку з виборами Президента України” від 27 листопада 2004 р. У ній результати повторного голосування з виборів Президента України 21 листопада 2004 р. визнали недійсними, і була висловлена недовіра Центральній виборчій комісії²⁶⁰⁹.

Негативну реакцію на сепаратистські заклики висловили державні і громадські інституції України і світу. 28 листопада 2004 р. Рада національної безпеки та оборони України оголосила незаконними ідеї регіональних органів влади про створення автономії в Україні²⁶¹⁰. Проте тригодинне засідання Ради проходило без участі однієї з ключових осіб РНБО – прем’єр-міністра В.Януковича, який полетів на Сіверськодонецький регіональний з’їзд. За цієї ситуації Президент Л.Кучма не висловив незадоволення поведінкою прем’єр-міністра, що засвідчило його мовчазну згоду з планами керівників східних областей²⁶¹¹.

---

²⁶⁰⁶ Зварич О. “Махновщина” під проводом гаранта / О. Зварич // Україна молода. – К., 2004. – 30 листопада. – С.4.

²⁶⁰⁷ Брусилова А. Симпатії виборців розділилися, але ніхто не дозволить рвати на шматки державу / А. Брусилова // Голос України. – 2004. – 1 грудня. – С.4.

²⁶⁰⁸ Час руху Опору. – Київ, 2004. – листопад. – С.2.

²⁶⁰⁹ Постанова Верховної Ради України “Про політичну кризу в державі, що виникла у зв’язку з виборами Президента України (27 листопада 2004 р., №2214 – IV)” // Голос України. – К., 2004. – 30 листопада. – С.2.

²⁶¹⁰ Голос України. – К., 2004. – 30 листопада. – С.5.

²⁶¹¹ Зварич О. “Махновщина” під проводом гаранта / О. Зварич // Україна молода. – К., 2004. – 30 листопада. – С.4.

Міністерство юстиції України визнало незаконними сепаратистські рішення Луганської облради. Принципову позицію зайняв і Голова Верховної Ради України В.Литвин. Під час свого виступу на позачерговому пленарному засіданні Верховної Ради 27 листопада 2004 р. він зазначив: “Штучно, цілеспрямовано відбувається шантаж насамперед з боку і за ініціативи місцевих керівників при потуранні зверху через нав’язування сепаратистських рішень”²⁶¹².

Проти порушення територіальної цілісності України виступила корпорація “Індустріальний союз Донбасу” (ІСД) і металургійний комбінат “Запоріжсталь”. На думку керівництва ІСД, подальший неконтрольований розвиток політичного конфлікту в Україні міг призвести до масштабної економічної кризи²⁶¹³.

Сепаратистські кроки керівництва Донбасу засудила частина громадськості регіону. 5 депутатів Луганської міської ради створили фракцію “Сила народу” і заявили, що засуджують всі антиконституційні заяви, спрямовані на розкол України²⁶¹⁴. Крім того, в Луганську діяли опозиційні газети – “Молодогвардієць” та “Луганчани”, які весь період передвиборчої кампанії відкрито підтримували В.Ющенка.

Проти розколу країни виступили й окремі керівники місцевої влади Донбасу. Мер Сіверськодонецька висловив переконання, що Луганська область не може відокремлюватися від України²⁶¹⁵. Одночасно на адреси вищих керівників держави надсилалися заяви жителів Донбасу з осудом сепаратистських дій керівництва східних областей України²⁶¹⁶.

Ідею сепаратизму і федералізму засудили ректори Луганського національного педагогічного університету, Національного технічного університету “Харківський політехнічний інститут”, Харківського національного університету ім. В.Каразіна, а в Донецьку рада ректорів засудила сепаратизм, але

---

²⁶¹² Литвин В. Ми недооцінили власний народ / В. Литвин // Голос України. – К., 2004. – 30 листопада. – С.3.

²⁶¹³ Вечерние Вести. – К., 2004. – 2 декаб. – С.3.

²⁶¹⁴ Ліщенко Ю. Сумчани і луганчани підтримали Віктора Ющенка / Ю. Ліщенко // Високий замок. – Львів, 2004. – 1 груд. – С.2.

²⁶¹⁵ Час руху Опору. – Київ, 2004. – листопад. – С.2.

²⁶¹⁶ Хочемо жити в єдиній державі // Голос України. – К., 2004. – 1 груд. – С.1.

обмовилась, що рішення Донецької облради не передбачає розколу і не суперечить Конституції України²⁶¹⁷.

На події відгукнувся генеральний секретар ООН Кофі Аннан. Він наголосив на потребі збереження “єдності української нації, її суверенітету та територіальної цілісності”. На його думку, це питання було важливим не лише для України, а й для регіональної та міжнародної безпеки²⁶¹⁸.

НАТО і Європейський Союз застерегли проти територіального розколу України. “Єдність України – життєво важлива”, – заявив в Брюсселі представник керівництва Європейського Союзу і посередник на переговорах в Києві Хав’єр Солана. З аналогічною заявою виступив генсек НАТО Яап де Хооп Схеффер, який підкреслив, що територіального розколу України в жодному випадку не можна допустити²⁶¹⁹.

У свою чергу, опозиційний Комітет національного порятунку на чолі з В.Ющенком висунув вимогу термінового порушення кримінальних справ проти губернаторів-сепаратистів²⁶²⁰.

Безумовно, такі дії регіональної влади не відображали реального волевиявлення людей, оскільки були ініційовані головами обласних адміністрацій – посадовцями не виборними, а призначуваними президентом. З більшою імовірністю можна говорити, що сепаратистські рішення були оприлюднені за погодженням чи навіть з ініціативи Президента України.

Проте залишається не зрозумілим, чи події розвивалися згідно зі сценарієм Л.Кучми – тобто як сепаратистська страшилка за столом переговорів з демократичною опозицією, чи вони вийшли за межі передбачуваного, і образений В.Янукович зайняв окрему політичну позицію. Як відзначав відомий

---

²⁶¹⁷ Кремень В. Студенты, исключенные по политическим мотивам, восстановлены / В. Кремень // Зеркало недели. – К., 2004. – 11 декабря. – С.14.

²⁶¹⁸ Генсек ООН удруге закликає до єдності // Голос України. – К., 2004. – 1 грудня. – С.1.

²⁶¹⁹ Режим доступу: <http://www.ng.ru/cis/2004-11-30/5blef.html>.

²⁶²⁰ Фаріон І. Ющенко вимагає покарати сепаратистів / І. Фаріон // Високий замок. – Львів, 2004. – 29 листопада. – С.3.

політолог В.Карасьов, автономістські заяви зі сторони ряду еліт промислового Сходу викликали певні тертя та напругу і всередині команди В.Януковича²⁶²¹.

Лідер української опозиції В.Ющенко визначив наступним чином причини проявів сепаратизму: “Влада, яка повністю програла вибори, змагання зі своїми людьми, підкинула дуже небезпечну карту для політичної полеміки: сепаратизм. Це вона виношує ідею того, як створити східно-південну автономію. Ця ідея знаходиться в руках тих голів облдержадміністрацій, які були рекордсменами фальшування виборчого процесу: Донецької – Близнюк, Луганської – Єфремов, Харківської – Кушнар'єв. Прагнучи уникнути неминучої відповідальності за спотворення волевиявлення громадян та порушення інших законів, вони стали на дорогу розшматування нашої країни”²⁶²².

28 листопада 2004 р. український прем'єр-міністр В.Янукович та мер Москви Ю.Лужков прибули до Луганська для обговорення створення автономії на півдні і сході України. Далі вони вирушили у Сіверськодонецьк для участі в з'їзді представників органів місцевого самоврядування південного сходу України²⁶²³. Цей з'їзд зібрав більш як 3,5 тис. представників з 14 областей України, Криму і Севастополя. Участь у форумі взяли також 30 народних депутатів²⁶²⁴, акредитацію отримало 108 журналістів, які представляли в тому числі агентство “Рейтер”, газету “Вашингтон-таймс”, російські телекомпанії РТР, НТВ, ОРТ.

Офіційно тема з'їзду звучала: “Суспільно-політична ситуація в країні і захист конституційного устрою”. Головним питанням з'їзду було обговорення можливості організації робочої групи з формування окремої податкової, банківської та фінансової систем південно-східних областей України.

На з'їзді вирішили створити Міжрегіональний союз органів місцевого самоврядування України і регіональної влади з центром його дислокації в

---

²⁶²¹ Карасев В. Низы не хотят по-старому, а верхи не могут по-новому / В. Карасев // Еженедельник “2000”. – К., 2004. – 3-9 декабря. – С.А6.

²⁶²² Фаріон І. Ющенко вимагає покарати сепаратистів / І. Фаріон // Високий замок. – Львів, 2004. – 29 листопада. – С.3.

²⁶²³ Балюк Н. Шантаж чи передумова надзвичайного стану? / Н. Балюк // Високий замок. – Львів, 2004. – 29 листопада. – С.1.

²⁶²⁴ Антипова А. Стабільності хочуть усі. А хто розблокує ситуацію? / А. Антипова // Голос України. – К., 2004. – 30 листопада. – С.5.

Харкові²⁶²⁵. На думку Б.Колесникова, “столицею” мав стати Харків, щоб не рахували Донецьк таким, що претендує на цю роль²⁶²⁶. Було також утворено виконавчий комітет союзу в Харкові, до якого мали увійти по 2 представники від названих областей²⁶²⁷.

У зверненні з’їзду до громадян України закликали до створення “міжрегіональних органів місцевого самоврядування і регіональних властей з метою об’єднання та координації їхніх зусиль для вироблення позицій і дій, спрямованих на стабільний розвиток територій, забезпечення життєдіяльності населення”²⁶²⁸. Водночас було доручено на обласному та районному рівні почати розробляти структуру й положення про виконкоми²⁶²⁹.

Було вирішено визнати В.Януковича вибраним президентом України, делегати закликали ігнорувати повторне голосування, якщо таке рішення прийме Верховний Суд. До того ж, дії опозиції були названі антидержавними й антинародними, а у випадку визнання президентом В.Ющенко південно-східні області задекларували готовність провести референдум щодо автономії²⁶³⁰.

Народний депутат Р.Богатирьова закликала не йти на повторні вибори Президента України, а провести народний референдум з утворення Південно-Східної республіки, до якої ввійдуть регіони, що проголосували за В.Януковича. Своє бачення дії влади в даній ситуації озвучив голова Луганської облдержадміністрації О.Єфремов: на місцях створювати комітети із захисту Конституції і робітничі дружини зі збереження порядку в країні. Делегати не приховували своїх симпатій до Росії, а голова Харківської облдержадміністрації Є.Кушнарьов однією фразою окреслив можливі перспективи: “Від Харкова до Києва – 480 км., а до Москви – лише 400”²⁶³¹.

²⁶²⁵ Антипова А. Стабільності хочуть усі. А хто розблокує ситуацію? / А. Антипова // Голос України. – К., 2004. – 30 листопада. – С.5.

²⁶²⁶ Режим доступу: <http://www.investportal.spb.ru/schownews.php?sect=6&id=174>.

²⁶²⁷ Режим доступу: <http://www.podrobnosti.com.ua/power/2004/11/28/161844.html>.

²⁶²⁸ Бублик М., Іриніна А. Донбас із столицею в Харкові і рукою Москви у своїх нутрошах? / М. Бублик, А. Іриніна // Україна молода. – К., 2004. – 30 листопада. – С.5.

²⁶²⁹ Куц П. “Януковича або Україну” / П. Куц // Україна молода. – К., 2004. – 30 листопада. – С.5.

²⁶³⁰ Сегодня. – К., 2004. – 30 ноября. – С.2.

²⁶³¹ Антипова А. Стабільності хочуть усі. А хто розблокує ситуацію? / А. Антипова // Голос України. – К., 2004. – 30 листопада. – С.5.

Як окрема думка, прозвучав заклик донецької облдержадміністрації про можливість створення навіть окремої Південно-Східної країни²⁶³². В кулуарах з'їзду висловлювались ще неймовірніші ідеї: створити Новоросійську республіку в складі Росії на чолі з мером Москви Ю.Лужковим²⁶³³.

Ставлення до сепаратистських ідей, які прозвучали в Сіверськодонецьку, прем'єр-міністр В.Янукович висловив у своєму виступі на з'їзді: “Я ніколи не зраджу вас, я завжди буду йти разом із вами. І те, що ухвалите ви, буде для мене законом”²⁶³⁴. 29 листопада 2004 р. він заявив, що допускає можливість територіального розколу України і відокремлення від неї східних і південних регіонів. Це мало відбутися, зі слів В.Януковича, якщо не був би знайдений компроміс між опозицією і владою. Хоча уже на наступний день прем'єр заявив, що на з'їзді в Сіверськодонецьку він просто стримував сепаратистів²⁶³⁵.

Гасла Всеукраїнського з'їзду народних депутатів і депутатів місцевих рад у Сіверськодонецьку підпадали під статтю 110 Кримінального кодексу України*. Крім того, відповідно до ст.73 Конституції України питання про зміну території України вирішується виключно на всеукраїнському референдумі, а не регіональному, а ст.157 Основного закону взагалі не допускає будь-яких змін до Конституції, які торкаються цілісності держави.

Кримінально відповідальними можна трактувати також дії, спрямовані на порушення Конституції України, змістом яких було проголошення нової автономії в Україні, що не тягнуло за собою зміни меж території або державного кордону України. Такі дії за певних обставин слід вважати перевищенням службових повноважень, – як дії, що вочевидь виходять за межі наданих відповідним службовим особам прав чи повноважень (ст. 365 Кримінального

²⁶³² Зварич О. “Махновщина” під проводом гаранта / О. Зварич // Україна молода. – К., 2004. – 30 листопада. – С.4.

²⁶³³ Зушик Ю. Запад – Восток / Ю. Зушик // Корреспондент. – К., 2004. – 4 декаб. – С.32.

²⁶³⁴ Олійник М. Як у Сіверодонецьку у князьків бавилися / М Олійник // Вечірня газета. – К., 2004. – 3-9 груд. – С.5.

²⁶³⁵ Зушик Ю. Запад – Восток / Ю. Зушик // Корреспондент. – К., 2004. – 4 декаб. – С.34.

* Частиною 2 ст.110 Кримінального кодексу України визначено, що умисні дії, вчинені з метою зміни меж території або державного кордону на порушення порядку, встановленого Конституцією України, вчинені особою, яка є представником влади, або повторно, або за попередньою змовою групою осіб, або поєднані з розпалюванням національної чи релігійної ворожнечі, караються обмеженням або позбавленням волі на строк від трьох до п'яти років (Науково-практичний коментар Кримінального кодексу України від 5 квітня 2001 р. / За ред. М.І.Мельника, М.І. Хавронюка. – К.: Каннон, А.С.К., 2002 –С.247).

кодексу України). Якщо дії, пов'язані зі створенням нової автономії неконституційним шляхом, вчинюються не службовими особами, то вони можуть кваліфікуватися як злочин, передбачений ст.353 Кримінального кодексу України – самовільне присвоєння владних повноважень службової особи, а заклики до вчинення таких дій не службовими особами – як підбурювання до цього злочину²⁶³⁶.

Викладене свідчило, що спроба будь-якої регіональної влади України самостійно проголосити в тій чи іншій частині України, в тій чи іншій формі автономію своєї області носило антиконституційний характер. Дії і рішення, які носили незаконний сепаратистський характер, уже в момент їх здійснення були достатньо задокументовані. На думку доктора юридичних наук М.Мельника, запізнiла і неадекватна небезпеці здійснених дій правова реакція була зумовлена зовсім не труднощами встановлення фактичних обставин чи проблемами їх правової оцінки, а політичною кон'юнктурою²⁶³⁷.

Пізніше учасники Сіверськодонецького з'їзду відмовлялися від сепаратистських гасел і виправдовували свою участь у зібранні іншими причинами. Так, Є.Кушнар'ов всередині грудня 2004 р. заявляв, що займав на Сіверськодонецькому з'їзді державницьку позицію, оскільки “за рахунок присутності помірних політиків ми змогли вивести цей з'їзд в рішеннях на абсолютно нормальний рівень”²⁶³⁸. Чи не найвідвертіше свої сепаратистські заклики під час Помаранчевої революції Є.Кушнар'ов мотивував під час інтерв'ю радіо “Ера” 14 січня 2005 р. Зокрема, він зазначив: “Поговоримо про сепаратизм. Я абсолютно переконаний, що це слово... було дуже влучно і своєчасно вкинуте в суспільну свідомість з тим, щоб відволікти увагу принаймні половини України від того безладдя, беззаконня, яке творилося на Західній Україні і в Києві”²⁶³⁹.

---

²⁶³⁶ “Про запобігання проявам сепаратизму в Україні, які загрожують суверенітету й територіальній цілісності держави”. З виступу Голови Верховної Ради України В.М.Литвина 30 листопада 2004 року // Голос України. – К., 2004. – 1 грудня. – С.2.

²⁶³⁷ Примаченко А. Дело И.Брюховецкого...оказалось уголовным / А. Примаченко // Зеркало недели. – К., 2004. – 4 декабря. – С.4.

²⁶³⁸ Режим доступу: <http://bel.com.ua/news/news.body.cgi?category id=1&msg id=45547>

²⁶³⁹ Режим доступу: <http://www.kushnaryov.com/interviews/446434a6dcb24/>.

Натомість голова Луганської облради В.Тихонов відстоював думку, що Сіверськодонецьк став наслідком негативного ставлення влади до місцевого самоуправління. Негативний відгук сил на чолі з В.Ющенком на сепаратистський з'їзд він пояснював страхом перед “ноюю децентралізованою системою державного управління, в якій важливу роль буде відігравати місцеве управління”²⁶⁴⁰.

Політика залякування сепаратизмом яскраво проявилася у висловлюваннях одного з керівників виборчого штабу В.Януковича В.Коновалюка. Так, на запитання “Чи є в Донбасу можливості формувати свій бюджет, армію, грошову одиницю?” політик відповів: “Можна спробувати. Але сьогодні так питання не стоїть”²⁶⁴¹. Апологети Сіверськодонецького з'їзду пояснювали сепаратизм також тим, що для п'ятнадцяти мільйонів українців В.Ющенко уже ніколи не буде президентом, ні після п'ятнадцятого голосування, ні після десятого рукопокладання на Біблію²⁶⁴².

Один з лідерів опозиційного “Блоку Юлії Тимошенко” О.Турчинов відзначив, що схему Донецько-Криворізької республіки проробляли аналітики В.Пінчука ще до початку виборчої кампанії, щоб не втратити “Криворіжсталь”, трубні заводи, металургійні підприємства тощо, які вони незаконно приватизували. Натомість зять Президента Л.Кучми народний депутат В.Пінчук в інтерв'ю “Українській правді” спростував заяву Ю.Тимошенко, що він є автором проекту сепаратизму в Україні²⁶⁴³.

Л.Кучма досить обережно висловився щодо дій, скерованих на порушення територіальної цілісності України. Під час зустрічі з В.Литвином 28 листопада 2004 р. він зазначив: “Ідеї, які висловлюють органи місцевого самоуправління, керівники місцевих органів державної влади, не відповідають

---

²⁶⁴⁰ Тихонов В. Есть ли выход из тупика? / В. Тихонов // Комсомольская правда в Украине. – 2004. – 17 декабря. – С.6.

²⁶⁴¹ Коновалюк В. Сепаратна криза / В. Коновалюк // Галицькі контракти. – К., 2004. – 6 грудня. – С.36.

²⁶⁴² Кононов С. Запад есть Запад, Восток есть Восток... / С. Кононов // Событие. – Харьков, 2004. – 23-29 декабря. – С.9.

²⁶⁴³ Турчинов О. Схема Донецько-Криворізької республіки пророблялася аналітиками Пінчука / О. Турчинов // Високий замок. – К., 2004. – 30 листопада. – С.5.

ні Конституції, ні українському законодавству”²⁶⁴⁴. Така поведінка гаранта засвідчила, що сепаратистські дії робились з його благословення. Довести факт особистої координації, який передбачав телефонні команди Л.Кучми губернаторам Півдня і Сходу, складно, хоч деякі розмови з головами облдержадміністрацій відбувалися при свідках. Але на користь версії активної позиції Президента в даному випадку свідчить участь у Сіверськодонецькому з’їзді відданих і врівноважених губернатора Дніпропетровської області В.Яцуби і голови Верховної Ради Автономної республіки Крим Б.Дейча²⁶⁴⁵.

Заяви про розкол також створювали необхідний фон, щоб Л.Кучма міг ввести надзвичайний стан для збереження територіальної цілісності країни. Багато хто сподівався, що це допомогло б звести нанівець акції опозиції і відновити електоральні позиції В.Януковича. Існують думки, що сепаратистські заклики керівників східних областей – це звичайна політична технологія, яка розроблялася російськими політтехнологами в штабі В.Януковича (можливо, з відома російського президента В.Путіна)²⁶⁴⁶.

Ще перед другим туром віце-президент Академії геополітичних проблем Л.Іванов озвучив, що після 21 листопада 2004 р. “западенці не визнають результатів виборів (перемоги Януковича), після чого відбудеться розшарування української політичної влади, і з’являться нові політичні, а потім і географічні кордони, що може вилитися в кровопролиття. Потім по лінії такого розколу вводяться натівські війська, в Криму – з відвертим переважанням турецьких сил, так що сепаратистські тенденції там будуть тільки посилюватися...”²⁶⁴⁷.

Участь у сепаратистських закликах мера Москви Ю.Лужкова, як професійного провокатора, шовініста і українофоба, може лише свідчити, що за цією технологією стояли не лише російські політтехнологи, за цим стояв

---

²⁶⁴⁴ Режим доступу: <http://www.strana.ru/stories/04/10/29/3567/234166.html>

²⁶⁴⁵ Мостовая Ю. Украина разбилась на счастье? / Ю. Мостовая // Зеркало недели. – К., 2004. – 11 декабря. – С.4.

²⁶⁴⁶ Жовтяк Е. Чрезвычайное положение продлилось один час / Е. Жовтяк // Еженедельник “2000”. – К., 2004. – 3-9 декабря. – С.А5.

²⁶⁴⁷ Голос Донбасса. – Донецк, 2004. – 12 ноября. – С.2.

Кремль²⁶⁴⁸. Відзначимо, що соратники мера Москви по партії “Єдина Росія” висловилися на підтримку колеги, що взяв участь у Сіверськодонецькому з’їзді.

Крім того, за словами народного депутата І.Осташа, Російський клуб, що був пов’язаний з головним стратегом В.Януковича – Г.Павловським, фрахтував літаки, на яких завозилися учасники Сіверськодонецького зібрання²⁶⁴⁹.

1 грудня 2004 р. секретар Донецької міськради М.Левченко виступив перед зібранням Держдуми Росії і закликав Росію підсилити свої позиції. Політик засудив Верховну Раду за відставку уряду Януковича і потрактував це як протиправні дії українського парламенту. Говорив посланець Донецька і про Південно-Східну автономію, ідея якої, як він вважав, лежала не у відокремленні від України, а тільки у федералізації²⁶⁵⁰. Крім того, перший заступник голови Держдуми Російської Федерації Л.Сліска висловила готовність приєднатися до групи депутатів на чолі з В.Жириновським, який збирався 3 грудня 2004 р. провести в Донецьку, Запоріжжі, Дніпропетровську, Харкові й Сімферополі мітинги на підтримку В.Януковича²⁶⁵¹.

За даними відкритих джерел, в адміністрації російського президента існували варіанти залучення нашої країни в орбіту “ліберальної імперії”. Луганська, Донецька, Одеська і Харківська області, а також Крим бачились стратегами розвалу Української держави основними болючими точками, а в більш “м’якому” варіанті реінтеграції України – окремими частинами. В останньому випадку передбачалося дві версії: революційна і поступова, легітимна. Революційний шлях – це самовідокремлення східних і південно-східних областей і проголошення ними автономії за прикладом Придністров’я і Абхазії. Легітимний шлях – це конституційно закріплена федералізація України з наступною трансформацією цих областей у зони широкої автономії²⁶⁵².

Ця думка підтверджується виступами в пресі під час Помаранчевої революції директора Інституту країн СНД К.Затуліна. Він розцінював розкол

²⁶⁴⁸ Балюк Н. Шантаж чи передумова надзвичайного стану? / Н. Балюк // Високий замок. – Львів, 2004. – 29 листопада. – С.1.

²⁶⁴⁹ Кульчинський Р. Начальник Донбасу / Р. Кульчинський // Галицькі контракти. – 2004. – 6 грудня. – С.22.

²⁶⁵⁰ Злазь С. “Рило” в “шабаші” / С. Злазь // Україна молода. – К., 2004. – 3 грудня. – С.2.

²⁶⁵¹ Російські вояжери // Голос України. – К., 2004. – 1 грудня. – С.4.

²⁶⁵² Пересацько І. Око сепаратиста / І. Пересацько // Українська газета. – К., 2005. – 19-25 січня. – С.7.

України як доконаний факт, але, на його думку, для Сходу і Півдня (С.А. – відповідно для Росії) вигіднішим було створення двоєдиної України, за зразком Бельгії, де є дві самостійні общини. Натомість за умови розколу на дві держави за Заходом залишався б Київ, що дало б підстави Західній Україні вважати себе “більш справжньою”, а інших – сепаратистами²⁶⁵³. Безумовно, такий поділ дозволив б Росії здійснювати більший контроль над Україною.

Натомість результати проведеного на початку грудня 2004 р. соціологічного опитування в більшості регіонів України засвідчили, що тільки 23,8% респондентів підтримали рішення Сіверськодонецького з’їзду, 13,2% – не висловили підтримки, але до зборів делегатів східних і південних областей віднесли з розумінням. Більшість же респондентів (64,8%) прийняті на з’їзді рішення засудили²⁶⁵⁴.

36,8% противників сепаратизму назвали сіверськодонецькі рішення антиконституційними; 21,4% соборників були впевнені, що за цим форумом ховаються спроби старої влади знайти додатковий важіль тиску на опозицію під час переговорів з її лідерами; 18,6% – таким чином місцеві керівники і олігархи намагаються ухилитися від відповідальності. Серед тих, хто саме так оцінював з’їзд в Сіверськодонецьку, більшість (70,2%) становили жителі Західної і Центральної України.

Цікаво, що 20,1% опитаних вважали, що населення східних регіонів у випадку їх автономізації стане жити краще, 19,6% – були впевнені в зворотному, а 52,6% думали, що нічого не зміниться. Відзначимо також, що 70,4% респондентів заявили про необхідність того, щоб державні органи жорстко стояли на позиції цілісності країни. Вихід зі складу України не підтримувала переважна більшість громадян країни. Мабуть, через це відкриття кримінальних справ СБУ і Генпрокуратурою за фактами сепаратизму підтримали 59,6% опитаних²⁶⁵⁵.

---

²⁶⁵³ Затулин К. Родина Тараса Шевченко станет Бельгией? / К. Затулин // Аргументы и факты. – 2004. – №49. – С.4.

²⁶⁵⁴ Режим доступу: <http://www.versii.com.ua/telegraf/material.php?id=3434&nomer=241>.

²⁶⁵⁵ Режим доступу: <http://www.versii.com.ua/telegraf/material.php?id=3434&nomer=241>.

У той же час політичні страйки і сепаратистські заклики загострювали соціально-економічну ситуацію в країні. У Києві через Помаранчеву революцію не працювали близько 10% підприємств малого і середнього бізнесу, а в цілому по країні – 5%²⁶⁵⁶. Політичний страйк і розпалювання після 21 листопада 2004 р. сепаратистських настроїв в окремих регіонах спричинило паніку в банківському секторі. Вкладники банків у Донецькій, Луганській та Харківських областях лише за один день після цієї недолугої ініціативи зняли з депозитних вкладів 90 млн. грн. Отже, населення остерігалось радикальних сепаратистських закликів та не підтримало їх²⁶⁵⁷.

Натомість 28 листопада 2004 р. Донецька облрада розпочала розгляд можливості введення надзвичайного стану в області і проведення референдуму щодо відокремлення*. Облрада висловила недовір'я Верховній Раді у зв'язку з визнанням результатів другого туру виборів президента недійсними і попросила прем'єр-міністра В.Януковича приступити до виконання обов'язків президента України. Крім того, був створений виконавчий комітет облради, якому передавались функції виконавчої влади в регіоні (до цього часу вони знаходились у руках губернатора). Його було запропоновано очолити голові держадміністрації А.Близнюку²⁶⁵⁸.

Створювалась також місцева міліція за рахунок засобів обласного бюджету. 5 грудня 2004 р. депутати вирішили провести референдум про створення Донецької республіки в складі федеративної України²⁶⁵⁹. Проти голосував тільки один із депутатів²⁶⁶⁰.

Після того, як на нараді 29 листопада 2004 р. Президент Л.Кучма і прем'єр-міністр В.Янукович висловились за неподільність України і неприпу-

²⁶⁵⁶ Черников А. Экономика от Ю до Я / А. Черников // Корреспондент. – К., 2004. – 4 декабря. – С.50.

²⁶⁵⁷ Підвисоцький Р. Сепаратизм – загроза економічної стабільності / Р. Підвисоцький // Демократична Україна. – К., 2004. – 1 грудня. – С.7.

* Наміри та дії представників органів регіональної влади України суперечили конституційним нормам та чинному законодавству України, що унеможливило будь-яку імплементацію прийнятих рішень. Так, відповідно до Ст.2 Конституції України, наша держава є унітарною, а її територія – в межах існуючого кордону – цілісною і недоторканою. Виключно всеукраїнським референдумом вирішуються питання про зміну території України (Ст.73).

²⁶⁵⁸ Лелюх Е. За Донецкую Республику проголосуют в воскресенье / Е. Лелюх // Сегодня. – К., 2004. – 30 ноября. – С.3.

²⁶⁵⁹ Куц Л. Силкові сценарії і сепаратистські настрої / Л. Куц // Голос України. – К., 2004. – 30 листопада. – С.5.

²⁶⁶⁰ Куц П. “Януковича або Україну” / П. Куц // Україна молода. – К., 2004. – 30 листопада. – С.5.

стимість порушення її конституційного устрою, стало очевидним: Південно-Східної автономії не буде. Цьому посприяли виголошені антисепаратистські заяви кількох головних діючих осіб ПiСУАРу – губернаторів, насамперед Є.Кушнарєва та впливових на Сході країни бізнесменів та політиків²⁶⁶¹. Крім того, консул Російської Федерації в Харкові А.Яковлєв після спільної зустрічі з Є.Кушнарєвим 29 листопада 2004 р. теж відмежувався від сепаратистських ідей і виступив за єдину та неподільну Україну²⁶⁶².

Відзначимо, що крім представників Донбасу, Харківщини, Одещини, активну участь у Сіверськодонецькому з'їзді взяли 136 запоріжців на чолі з головою облдержадміністрації В.Березовським і міським головою Запоріжжя Є.Карташовим. Жоден з органів представницької влади регіону не наділяв членів делегації повноваженнями не тільки для прийняття яких-небудь рішень, але й участі в з'їзді²⁶⁶³.

Пізніше мера Запоріжжя Є.Карташова виправдовували, що він не закликав до жодного розколу і навіть “посмів” назвати В.Януковича “кандидатом в Президенти”, а не Президентом²⁶⁶⁴. Натомість 29 листопада 2004 р. голова правління “Запоріжсталь” Герой України В.Сацький (довірена особа кандидата в президенти В.Януковича) виступив “проти всіх, хто закликає до розколу нашої Батьківщини”. Незаконні антиконституційні дії влади засудили запорізькі письменники, розширене засідання секретаріату обласної організації Національної спілки журналістів²⁶⁶⁵.

Проте обласна влада запланувала на 30 листопада 2004 р. нараду регіональних депутатів всіх рівнів і позачергову сесію облради. Але після 5 годин бесіди з гарантом в керівників місцевих радикалів стало менше рішучості, а тому прийшлося обмежитися лише зборами, які обговорили суспільно-політичну

---

²⁶⁶¹ Зварич О. ПiСУАР не працює / О. Зварич // Україна молода. – К., 2004. – 1 грудня. – С.5.

²⁶⁶² Салімонович Л. Сепаратист перетворився на демократа / Л. Салімонович // Україна молода. – К., 2004. – 1 грудня. – С.5.

²⁶⁶³ Писковий В. Крепчают правды – хиреет истина / В. Писковий // Зеркало недели. – К., 2004. – 4 декабря. – С.5.

²⁶⁶⁴ Василенко Б. О цветовой гамме Запорожья и продажности журналистов / Б. Василенко // Суббота плюс. – Запорожье, 2004. – 23 декабря – 2 января. – С.6.

²⁶⁶⁵ Писковий В. Крепчают правды – хиреет истина / В. Писковий // Зеркало недели. – К., 2004. – 4 декабря. – С.5.

ситуацію в державі й області. Однак сепаратистські ідеї як спосіб захисту можновладців від можливих змін в державі в завуальованій формі все-таки прозвучали на зборах. Один з пунктів резолюції депутатських зборів у Запоріжжі звучав: “Залишаємо за собою право в випадку загострення ситуації на адекватні дії в інтересах регіону”²⁶⁶⁶.

Сепаратистські заклики на шпальтах запорізьких газет звучали і після офіційного рішення Верховного Суду України про невизнання результатів II туру президентських виборів. Так, газета “Наше місто Токмак” напередодні III туру підсумувала: “Україна готова до розпаду, чи до федеративного устрою. Третього, здається, не дано”²⁶⁶⁷.

Відзначимо також, що 30 листопада 2004 р. Генеральна прокуратура України відкрила кримінальну справу за фактом посягання на територіальну цілісність і недоторканість України, здійснення умисних дій, спрямованих на насильницьку зміну і повалення конституційного устрою, на захоплення державної влади²⁶⁶⁸.

Зважаючи на вищеназвані обставини, на прес-конференції 30 листопада 2004 р. голова Донецької облдержадміністрації А.Близнюк заявив, що місцевий референдум, запланований на 5 грудня, не відбудеться, оскільки згідно з законом його проведення здійснюється не раніше, ніж за місяць і не пізніше, ніж за два місяці після відповідного рішення ради²⁶⁶⁹.

Говорячи про референдум, керівник області попросив не вживати слово “автономія” і відкинув звинувачення в сепаратизмі: “Ніхто не має права заявляти, що Донбас коли-небудь ініціював питання відокремлення. Цього не було, немає і не буде”. “Ми напишемо на основі кращого світового досвіду

---

²⁶⁶⁶ Писковий В. Крепчают правды – хиреет истина / В. Писковий // Зеркало недели. – К., 2004. – 4 декабря. – С.5.

²⁶⁶⁷ Малый О.В. Украина: стоятъ, бояться! В стране выборы, Правительственный переворот или беспредел? / О.В. Малый // Наше місто Токмак. – Токмак, 2004. – 16 грудня. – С.1.

²⁶⁶⁸ Хрусталеv А. За “самостийность” ответит? / А. Хрусталеv // Комсомольская правда в Украине. – 2004. – 1 декабря. – С.4.

²⁶⁶⁹ Рыкова Н. Донецк пошел по стопам галичан / Н. Рыкова // Еженедельник “2000”. – К., 2004. – 3-9 декабря. – С.В2.

дуже гарну Конституцію і запропонуємо її українському парламенту як думку народу Донбасу”, – сказав голова облдержадміністрації²⁶⁷⁰.

Позачергова сесія Донецької обласної ради 1 грудня 2004 р. прийняла рішення провести обласний консультативний референдум 9 січня 2005 р. На голосування мало бути поставлено пропозицію внести зміни до Конституції про надання Донецькій області статусу самостійного суб'єкта в складі федерації в межах територіальної цілісності України. Не виключалося внесення до бюлетенів інших питань, зокрема, про надання російській мові статусу державної. Фінансування референдуму мало здійснюватися за рахунок коштів обласного бюджету в розмірі 2 млн. грн.²⁶⁷¹.

У виступах на сесії звучали і більш радикальні заклики. Так, ветеран шахтарського страйкового руху М.Крилов вимагав жорсткішої поведінки: “Вистачить принижуватися і виправдовуватися! Ми на підприємствах створюємо робітничі дружини, хочемо не тільки фізично захистити свої сім'ї, але і свій вибір”²⁶⁷².

Натомість мер Донецька О.Лук'янченко в інтерв'ю “Інтерфаксу” запевнив, що всі дії будуть проводитися в межах чинного законодавства України і ніяких протизаконних дій не відбувається²⁶⁷³. Голова Луганської облдержадміністрації О.Єфремов виправдовував свою сепаратистську діяльність настроями населення краю: “Я не боюся втратити посаду, тому буду до кінця відстоювати інтереси населення регіону”²⁶⁷⁴.

30 листопада 2004 р. Харківська обласна рада скасувала більшість рішень надзвичайної сесії від 26 листопада 2004 р. “Про заходи щодо стабілізації суспільно-політичної ситуації в області”. Зокрема, було зупинено дію пунктів про створення виконавчих комітетів обласної та районних рад, про обрання голо-

²⁶⁷⁰ Зберегти гідність, суверенітет і територіальну цілісність держави // Голос України. – К., 2004. – 2 грудня. – С.3.

²⁶⁷¹ Зберегти гідність, суверенітет і територіальну цілісність держави // Голос України. – К., 2004. – 2 грудня. – С.3.

²⁶⁷² Мармазов Р. Шахтеры требуют быть жестче / Р. Мармазов // Комсомольская правда в Украине. – 2004. – 2 декабря. – С.4.

²⁶⁷³ Ковальчук И. Донбасс займется самоопределением после Рождества / И. Ковальчук // Сегодня. – К., 2004. – 2 декабря. – С.3.

²⁶⁷⁴ Зберегти гідність, суверенітет і територіальну цілісність держави // Голос України. – К., 2004. – 2 грудня. – С.3.

вою облвиконкому голови облдержадміністрації Є.Кушнарьова, про підпорядкування йому обласної, залізничної міліції, управління МВС та обласної телерадіокомпанії, про припинення відрахувань коштів до держбюджету, про тимчасове припинення передач телекомпанії “Ера”, 5-го та 7-го телеканалів. Депутати вилучили з рішення слова, за якими Є.Кушнарьову давалося доручення терміново обговорити з керівниками рад східних та південних областей питання створення південно-східної автономії²⁶⁷⁵.

Значну увагу проблемі сепаратизму було приділено на засіданнях українського парламенту. В.Литвин у виступі у Верховній Раді України 30 листопада 2004 р. передумовою уникнення подальшого розколу назвав досягнення взаємної домовленості “про незастосування до прихильників однієї чи іншої сторони жодних репресій”²⁶⁷⁶. Лідер фракції “Регіони України” Р.Богатирьова прокоментувала ситуацію наступним чином: “Жоден виборець східної і південної частини України не закликає до сепаратизму, вони хочуть посадити нас з вами за стіл переговорів”²⁶⁷⁷. Цими словами політик підтвердила, що керівники східних областей України використовували сепаратистські заяви з ціллю шантажу демократичної опозиції.

Для нагнітання напруги в Донецькій і Луганській областях в умовах Помаранчевої революції регулярно проводилися мітинги на підтримку В.Януковича. Вранці 27 листопада 2004 р. донецька влада зібрала на центральній площі 10-12 тис. чиновників і студентів. Перед мітингом виступив голова Донецької облдержадміністрації А.Близнюк і оголосив план, згідно з яким в трудових колективах мали бути проведені збори з питання створення автономії. А потім “ініціативу знизу” планували підхопити на позачерговій сесії облради²⁶⁷⁸.

---

²⁶⁷⁵ Брусилова А. Симпатії виборців розділилися, але ніхто не дозволить рвати на шматки державу / А. Брусилова // Голос України. – К., 2004. – 1 грудня. – С.4.

²⁶⁷⁶ “Про запобігання проявам сепаратизму в Україні, які загрожують суверенітету й територіальній цілісності держави”. З виступу Голови Верховної Ради України В.М.Литвина 30 листопада 2004 року // Голос України. – К., 2004. – 1 грудня. – С.2.

²⁶⁷⁷ Бень А. Надається шанс вивести державу з кризи / А. Бень // Голос України. – К., 2004. – 1 грудня. – С.2.

²⁶⁷⁸ Коробчук С. Донецьк: трудные уроки демократии / С. Коробчук // Вечерние вести. – К., 2004. – 2 декабря. – С.2.

В умовах інформаційних маніпуляцій маніфестантів підживлювали ідеї про економічну могутність Донеччини на тлі загальноукраїнської економіки, що “фашисти у вишиванках весь Донбас на коліна поставлять”, а також спекуляції на російській ідеї²⁶⁷⁹. Спроби зібрань “помаранчевих” у Донецьку наштовхнулися на силову протидію найнятих місцевим керівництвом “спортсменів” – там опозицію як мінімум “витіснили” геть²⁶⁸⁰.

У числі доказів автономізації Донеччини ідеологи сепаратизму називали: етнічні умови (питання віросповідання, належність до конфесій, мовні аспекти); історичні умови і різні оцінки минулого між Сходом і Заходом України; особливості геополітичного становища окремих областей України; різні економічні можливості регіонів²⁶⁸¹.

Помаранчеву революцію намагались пов’язати з релігією. Події трактувалися як “чергова спроба антихристиянських сил втягнути нашу Вітчизну в глибини хаосу і безпорядку...” через “зоологічну ненависть до православ’я, до Святої Русі – коліски народу – богоносця”²⁶⁸².

За повідомленнями з Донецької і Луганської областей, які отримував журнал “Кореспондент”, ідея відокремлення від України постійно поширювалася на мітингах на підтримку В.Януковича²⁶⁸³. Американський журналіст Дж. Рудницький, який перебував у цей час у Донецьку, відзначав, що в місті відбуваються тільки організовані зверху мітинги і демонстранти підтримували те, що говорила місцева влада. У зв’язку з цим для стабілізації ситуації журналіст пропонував: “Створіть ситуацію, яка задовольнить місцеву владу, і протести в Донецьку щезнуть. Дайте чиновникам гарантії імунітету від покарань і продовження контролю над їх регіонами, і сепаратистська риторика припиниться”²⁶⁸⁴.

Мотивацію поведінки виборців Донбасу яскраво описав в Інтернет-ресурсі один з жителів Донецька: “Я не скажу нічого нового... але люди

²⁶⁷⁹ Пахолко О. “Оранжевая гадина” / О. Пахолко // Експрес. – Львів, 2004. – 10-12 грудня. – С.13.

²⁶⁸⁰ Лиховій Д. Тому що держава – це не Я / Д. Лиховій // Україна молода. – К., 2004. – 11 грудня. – С.4.

²⁶⁸¹ Василенко В.Н. Есть ли у Донбасса шанс? / В.Н. Василенко // Газета в газете. – Донецьк, 2004. – 16 декабря. – С.2.

²⁶⁸² Боклан А. Бесы / А. Боклан // Известия Луганщины. Газета Луганского областного Совета. – 2004. – 21 декабря. – С.3.

²⁶⁸³ Зущик Ю. Запад – Восток / Ю. Зущик // Кореспондент. – К., 2004. – 4 декабря. – С.34.

²⁶⁸⁴ Рудницький Д. Бумажные тигры Донецка / Д. Рудницький // Кореспондент. – К., 2004. – 4 декабря. – С.55.

вважають себе громадянами Донбасу, а не України. Все це постійно підігривається – все місто завішане плакатами з зображеннями шахтарів і металургів. Надписи на них відповідні: “Це твій Донбас”, “Донбас – твоя Батьківщина” і т.д. Ще там побутує думка, що Ющенко ненавидить Донбас і буде хоронити там ядерні відходи зі всієї Європи... На рахунок російської мови і культури правда: всі бояться поголовної українізації”²⁶⁸⁵.

У пресі, підконтрольній донецьким олігархам, спотворювалися події Помаранчевої революції, створювалася видимість загальної підтримки донецьким регіоном ідеї створення автономії. Так, Л.Гордєєва, координатор Російської общини України в Донбасі в тижневику “2000” переконувала читачів, що Донецька область – це “донор, який віддає левову долю в бюджет країни, отримує звідти крихти”, акцентувала на бідності Західної України, на небажанні галичан сплачувати податки з закордонних заробітків”²⁶⁸⁶.

Натомість Помаранчева революція трактувалася як те, що “вічно дотовані придатки у вигляді західних областей запалились під впливом зовнішніх факторів (і тепер завдають болю і незручностей всій країні, всьому організму країни)”²⁶⁸⁷.

Людей переконували, що “народ, налаштований на працю, не ходить по майданах Незалежності” і, що телебачення показує “Хрещатик і бомжів, які гриються біля вогнищ”²⁶⁸⁸. Були ще більш радикальні статті, де Україна порівнювалася з дитиною, що “народилася недоношеною, із травмами, несумісними з життям”. Передбачалося, що “Галичина відійде до Польщі, яка отримає змогу повернути власність... Лівобережна Україна приєднається до Росії”²⁶⁸⁹. Зрештою жителів регіону переконували, що “федеративний устрій мають бага-

---

²⁶⁸⁵ Новели Помаранчевої Революції / [ред.-упор.: Дзіковський П., Миронов О., Солодько П.]. – Дрогобич: Вид. фірма “Відродження”, 2005. – С.36.

²⁶⁸⁶ Гордєєва Л. Не додайте нас до суверенитета / Л. Гордєєва // Еженедельник “2000”. – К., 2004. – 3-9 декабря. – С.В3.

²⁶⁸⁷ Сумкин В. Воспаление придатков / В. Сумкин // Еженедельник “2000”. – К., 2004. – 3-9 декабря. – С.В3.

²⁶⁸⁸ Титов В. Палатками озимые не накроешь, апельсинами трактора не заправишь / В. Титов // Вперед. – Артемовск, 2004. – 22-23 грудня. – С.5.

²⁶⁸⁹ Атаманчук Г. Держава Україна: випадковість чи необхідність / Г. Атаманчук // Еженедельник “2000”. – К., 2004. – 17-23 декабря. – С.В5.

то економічно високорозвинутих держав... і посилення регіонів, посилило б нашу країну”²⁶⁹⁰.

Спроби створення Південно-Східної Української республіки викликали активний відгук на шпальтах російських газет. Так, “Литературная газета” в основному негативно прореагувала на Помаранчеву революцію, відстоювала думку, що внаслідок революції “людей бажаючих жити в Південно-Східній Українській республіці значно більше, ніж тих, хто проголосував за В.Януковича на минулих виборах”. Крім того, російські журналісти акцентували, що громадяни ПіСУАРу “насправді не проти жити в Росії”²⁶⁹¹.

Журналісти “Эхо планеты” висловлювали нерозуміння вимог опозиції притягнути до відповідальності посадових осіб, які “загрожували територіальній цілісності України”²⁶⁹². Натомість “Аргументы и факты” навіть звинувачували російську владу у відсутності підтримки сепаратистських ідей: “Схід, Південь України тим часом бурлить. Російське телебачення не дає ці картинки в ефір. Проросійські області бояться, що Росія їх кинула”²⁶⁹³.

Тональність російського телеканалу “ГРТ” свідчила, що офіційна Москва, безумовно, підтримувала В.Януковича, а також приховано ідею федералізації і створення Південно-Східної республіки²⁶⁹⁴. Такий підхід до українських проблем, можливо, і відповідав російським національним інтересам, але його важко назвати дружнім щодо України як держави.

Влада східних областей України також сприяла появі звернень трудящих на свою підтримку. У зверненні від гірників Луганщини до Президента України і голови Верховної Ради України зазначалось: “Гарантією свого рівноправного статусу в складі України регіони Сходу і Півдня України вважають перерозподіл владних повноважень між столицями і регіонами. Однак можливість втрати безмежної влади налякала тих, для кого демократія – пусте

²⁶⁹⁰ Голоперов В. Главная цель – повышение жизненного уровня людей / В. Голоперов // Вперед. – Артемовск, 2004. – 22-23 грудня. – С.3.

²⁶⁹¹ Переяславская Р. Свои и “наши” / Р. Переяславская // Литературная газета. – Москва, 2004. – 8 декабря. – С.2.

²⁶⁹² Джалагония В. Выборы на Украине. В чьи ворота пенальти? / В. Джалагония // Эхо планеты. – 2004. – 10-23 декабря. – С.5-9.

²⁶⁹³ Аргументы и факты. – 2004. – №49. – С.4.

²⁶⁹⁴ Зущик Ю. Запад – Восток / Ю. Зущик // Корреспондент. – К., 2004. – 4 декабря. – С.35.

слово... Ці політики організували травлю наших керівників, лякаючи їх позбавленням свободи і кримінальним переслідуванням”. Укладачі звернення зауважували, що “залишають за собою право в будь-якій формі відстоювати свої інтереси”²⁶⁹⁵.

Ознакою децентралістських тенденцій стало також те, що голова правління Луганської обласної телерадіокомпанії Р.Мірошник звернувся до колег з Луганської, Донецької, Харківської, Дніпропетровської, Запорізької областей, АР Крим з пропозицією створити консолідоване телебачення Сходу України. Він вважав, що центральні телеканали проводили політику подвійних стандартів, і інформація зі Сходу України викривлювалася²⁶⁹⁶.

Відзначимо, що заяви розкольників про їх внески до бюджету країни не завжди підтверджувалися статистичними даними. Так, за даними Держкомстату, в Донецькій області вироблялося близько 20% загальнодержавного обсягу промислової продукції. За 2003 р. область відрахувала до бюджету України 2,4 млрд. грн. податкових надходжень, Луганська – 883 млн. грн. Загалом 3,3 млрд. грн. Однак, за даними Міністерства фінансів України, в 2004 році на розвиток вугільної промисловості було передбачено витратити 3,5 млрд. грн.; для погашення заборгованості шахтарям за регресивними позовами і з одноразової допомоги у зв’язку з втратою працездатності – 200 млн. грн.; на створення нових робочих місць у зв’язку із закриттям шахт – 107 млн. грн.; загалом 3,8 млрд. грн.²⁶⁹⁷.

Свідченням недостовірності звинувачень влади Донбасу в тому, що інші регіони – “дармоїди”, стала також зведена відомість надходжень доходів та асигнувань до загального фонду державного бюджету станом на 25 листопада 2004 р. (див. додатки). Згідно з нею, Київ мав позитивне сальдо в 9,492 млрд. грн., а Луганська і Донецька області вийшли в мінусах на 1,193 млрд. грн. і 646,5 млн. грн. відповідно²⁶⁹⁸.

---

²⁶⁹⁵ За нами правда // Известия Луганщины. Газета Луганського обласного Совету. – 2004. – 21 декабря. – С.2.

²⁶⁹⁶ Регионы // Еженедельник “2000”. – К., 2004. – 17 декабря. – С.Е8.

²⁶⁹⁷ Дмитренко О. Близк та злидні Донбасу / О. Дмитренко // Галицькі контракти. – 2004. – 6 грудня. – С.30-31.

²⁶⁹⁸ Салімонович Л. Спроба номер два / Л. Салімонович // Україна молода. – К., 2004. – 7 грудня. – С.3.

Велика частина валової добавленої вартості в регіоні генерувалася в галузях, орієнтованих на експорт, що давало право підприємствам на повернення податку на добавлену вартість. Крім того, в Донецькій області існувало також 2 вільних економічних зони і велика кількість територій пріоритетного розвитку, де підприємства були звільнені від податку на прибуток. Саме тому область, яка виробляла 25% промислової продукції України, нараховувала в бюджет і державні цільові фонди лише близько 12% від загальноукраїнських податків²⁶⁹⁹.

Донецьке вугілля, за свідченнями спеціалістів, нікому, крім України, не потрібне – російське значно дешевше. А вугілля з Донбасу необхідне електростанціям не лише на Заході й у Центрі, а й на Сході України²⁷⁰⁰. Відзначимо, що з введенням у дію двох нових блоків на Рівненській і Хмельницькій АЕС в Україні склався стійкий профіцит електроенергії і знизилася потреба в енергетичному вугіллі²⁷⁰¹.

За підрахунками І.Юхновського, протягом останніх десяти років лише на дотацію вугільній галузі Україна втратила понад 40 млрд. грн. З них 900 млн. грн. щороку йшли на так звану модернізацію, 600 млн. – на компенсацію зарплати шахтарям і близько 700 млн. – на компенсацію собівартості вугілля у порівнянні зі світовими цінами. А ще були пільги для металургійної галузі, які становили 8 млрд. грн. на рік. Близько 1,5 млрд. грн. дотацій щороку витрачалось на видобувну промисловість²⁷⁰².

У Луганську ряд місцевих депутатів пропонували обмежити поставки електроенергії в Україну і вивчити питання про включення області до складу Росії. Але більшу частину електроенергії Луганськ отримував ззовні, а в Росії дві третини його шахт були б практично закриті²⁷⁰³.

Розрахунок на допомогу Росії також не базувався на серйозних підставах. Адже Росія, як відзначав І.Юхновський, має достатньо і вугілля, і металу, там є

---

²⁶⁹⁹ Луценко И. Кормильцы и ижженцы / И. Луценко // Корреспондент. – К., 2004. – 4 декабря. – С.47.

²⁷⁰⁰ Камінецький М. Кому потрібен ПіСУАР? / М. Камінецький // Вечірня газета. – К., 2004. – 3-9 грудня. – С.13.

²⁷⁰¹ Хорошилов К. Авгиевы конюшни с углем и металлом / К. Хорошилов // Власть денег. – К., 2005. – №1-2. – С.22.

²⁷⁰² Грицик Ю. Кто кого годуе? / Ю. Грицик // Экспрес. – Львів, 2004. – 2-9 грудня. – С.6.

²⁷⁰³ Маскалевич И. ПИСУАР – экономика / И. Маскалевич // Зеркало недели. – К., 2004. – 4 декабря. – С.4.

свій ростовський басейн, новокузнецький металургійний комплекс, “магнітогорка” тощо²⁷⁰⁴. За оцінками спеціалістів, Південно-Східній автономії гостро не вистачало б м’ясомолочних продуктів. Власне того, від чого сама Росія імпортозалежна і не змогла б допомогти²⁷⁰⁵.

Соціологи відзначали, що спроби легітимувати адміністративно-територіальне відокремлення Південно-Східного регіону могли зіткнутися з проблемою: перетворення в економічній сфері найкраще сприймалися жителями Півдня, а найскладніше – жителями Сходу²⁷⁰⁶.

У відповідь на розгортання сепаратистських ідей Верховна Рада України прийняла постанову “Про стабілізацію політичної та соціально-економічної ситуації в країні та запобігання антиконституційним діям і сепаратистським проявам, що загрожують суверенітету і територіальній цілісності України”. У ній визнавалось, що “в Україні відсутні соціальні, економічні та політичні передумови для зміни державного устрою, а сепаратистські прояви мають штучний характер”. Однак парламентарі погодилися, що ситуація швидко стає некерованою і такою, що загрожує суверенітету та територіальній цілісності України²⁷⁰⁷.

Верховна Рада України рішуче засудила антиконституційні дії і сепаратистські прояви органів виконавчої влади і місцевого самоврядування та запропонувала Генеральній прокуратурі України, СБУ, Президенту України дати правову оцінку “діянням окремих осіб, що спрямовані на порушення територіальної цілісності України, і за наявності правових підстав вирішити питання про притягнення їх до відповідальності”²⁷⁰⁸.

Натомість 5 грудня 2004 р. в Харкові відбувся II Всеукраїнський з’їзд депутатів всіх рівнів. Його чисельний і якісний склад (представництво 15 регіонів) свідчило про претензії винятково на бренд загальнодержавного зіб-

²⁷⁰⁴ Грицик Ю. Хто кого годує? / Ю. Грицик // Експрес. – Львів, 2004. – 2-9 грудня. – С.6.

²⁷⁰⁵ Чопенко В. “Сепаратная трапеза” / В. Чопенко // Зеркало недели. – К., 2004. – 4 декабря. – С.9.

²⁷⁰⁶ Злобіна О. Латентні чинники регіональних опозицій (1994-2004 рр.) / О. Злобіна // Соціальні виміри суспільства. – Вип.8. – К.: Ін-т соціології НАН України, 2005. – С.25.

²⁷⁰⁷ Постанова Верховної Ради України “Про стабілізацію політичної та соціально-економічної ситуації в країні та запобігання антиконституційним діям і сепаратистським проявам, що загрожують суверенітету і територіальній цілісності України (1 грудня 2004 р., №2215-IV)” // Голос України. – К., 2004. – 2 грудня. – С.2.

²⁷⁰⁸ Постанова Верховної Ради України “Про стабілізацію політичної та соціально-економічної ситуації в країні та запобігання антиконституційним діям і сепаратистським проявам, що загрожують суверенітету і територіальній цілісності України (1 грудня 2004 р., №2215-IV)” // Голос України. – К., 2004. – 2 грудня. – С.2.

рання прихильників В.Януковича. З 1400 учасників (за іншими даними – 1172) переважна більшість представляла Харківську, Донецьку і Луганську область. Західні регіони України проігнорували з'їзд у Харкові. Так, з Рівненської області, за офіційними даними, приїхала тільки одна особа. Депутати Львівської, Івано-Франківської, Тернопільської, Житомирської, Закарпатської, Хмельницької, Черкаської і ще декількох областей не приїхали взагалі²⁷⁰⁹.

Делегати з'їзду обрали Координаційну раду Міжрегіонального союзу органів місцевого самоврядування і навіть визначили дату проведення її засідання. Головою вищезгаданої ради делегати обрали Є.Кушнарьова. Останній відмовився від попередніх виступів і проголосив, що принцип федеративного устрою України і створення автономії для Сходу і Півдня не є самоціллю. Головною метою для політика стала розробка і проведення адміністративно-територіальної реформи, в основу якої було покладено принцип фінансово-економічної самодостатності територій. Державна вертикаль мала бути децентралізованою, керівників регіонів мав обирати народ, а не глава держави²⁷¹⁰.

Затверджений з'їздом статут передбачав, що основною метою організації є сприяння становленню та зміцненню місцевого самоврядування і соціально-економічного розвитку населених пунктів. Дійсними членами союзу могли бути сільські, селищні, міські, районні, обласні ради, інші об'єднання органів місцевого самоврядування, а також підприємства, організації, установи, фізичні особи. Вищим органом союзу став з'їзд, у період між з'їздами рішення приймала Координаційна рада союзу, а найвищою посадовою особою визнавався голова Координаційної ради союзу²⁷¹¹.

У своєму зверненні до харків'ян напередодні з'їзду рад Є.Кушнарьов відзначав: “Я звертаюся до тих, в кому сьогодні живе тривога, щоб в Харків не прийшов той дух, той настрій, який був на з'їзді в Сіверськодоонецьку. Я беру на себе зобов'язання, я відповідаю своєю совістю і своїм авторитетом, що цей з'їзд

---

²⁷⁰⁹ Кириллов Д. В Харькове обошлись без Жириновского / Д. Кириллов // Комсомольская правда. – 2004. – 7 декабря. – С.4.

²⁷¹⁰ Салімонович Л. Спроба номер два / Л. Салімонович // Україна молода. – К., 2004. – 7 грудня. – С.3.

²⁷¹¹ Статут Міжрегіонального союзу органів місцевого самоврядування України. – Режим доступу: www.federal.org.ua/node/4.

буде відбуватися виключно в конституційному полі, що вся сила нашого інтелекту, досвіду і відповідальності будуть спрямовані на пошук шляху виходу з кризи, об'єднання української нації, збереження єдності України”²⁷¹².

Натомість мер Харкова В.Шумилкін відстоював думку, що нові взаємовідносини між центром і регіонами потрібні, але в умовах багатьох дестабілізуючих факторів налагодження їх є передчасним²⁷¹³.

Проти сепаратизму виступив також голова Верховної Ради Кримської автономії Б.Дейч, але підтримав ідеї двомовності і подвійного громадянства. З виступу голови Донецької облради Б.Колесникова стало зрозуміло, що для Донбасу ідея федералізму та автономії не втратила актуальності. Проте тепер планувалось відособлюватися після референдуму винятково в межах України і лише після того, як буде проведено конституційну реформу²⁷¹⁴.

Рішення Верховного Суду про переголосування II туру президентських виборів від 3 грудня 2004 р. змінило ситуацію в країні. Позицію депутатів Донецької облради в розмові з “Сегодня” озвучила керівник прес-служби Донецької облради О.Бондаренко: “На сьогодні завдання номер один – просувати ідею федералізації країни. Це єдине, що на даний час нас врятує, оскільки Верховний Суд виніс таке дурне рішення”²⁷¹⁵.

Підписання 8 грудня 2004 р. політреформи між опозицією на чолі з В.Ющенком та оточенням президента Л.Кучми стало початком згорання конфронтації між політичними силами та зробило непотрібними сепаратистські дії. 10 грудня 2004 р. в Донецьку відбулося засідання Координаційної ради так званого Міжрегіонального союзу органів місцевого самоврядування. Один із результатів цієї наради – рішення про те, що місцевий консультативний референдум у Донецькій області з приводу федералізації буде відмінено. Як повідомив інтернет-сайт “Комітет виборців Донбасу”, про це заявив на прес-

---

²⁷¹² От сепаратизма до миротворчества – всего неделя // Зеркало недели. – К., 2004. – 4 декабря. – С.2.

²⁷¹³ Аласания З. С уважением, не В.А.Ш... / З. Аласания // Зеркало недели. – К., 2004. – 11 декабря. – С.5.

²⁷¹⁴ Салімонович Л. Спроба номер два / Л. Салімонович // Україна молода. – К., 2004. – 7 грудня. – С.3.; Кириллов Д. В Харькове обошлись без Жириновского / Д. Кириллов // Комсомольская правда. – 2004. – 7 декабря. – С.4.

²⁷¹⁵ Соломка А. В Донецке больше думают о федерализации чем о новых выборах / А. Соломка // Сегодня. – К., 2004. – 7 декабря. – С.3.

конференції голова Донецької обласної ради Б.Колесников: “Ми ухвалили рішення: до проведення в нормальне правове поле конституційних змін про федеральну реформу не проводити референдуму у жодній з областей. Хай учені опрацюють... Виробимо остаточне рішення, і тоді буде сенс провести загальнонаціональний референдум”²⁷¹⁶.

Учасники Координаційної ради прийняли дві резолюції. Перша – “Про завершення першого етапу Конституційної реформи”, в якій регіонам у зв’язку з внесенням Верховною Радою змін в Конституцію країни рекомендовано тимчасово призупинити проведення місцевих референдумів з питань адміністративно-територіального устрою держави і системи місцевого самоуправління. Друга – “Про створення Міжрегіонального суспільного наукового центру” – пропонувала провести консультації з спеціалістами з конституційного права і державного будівництва. Наступний з’їзд такого рівня на тему “Фінансова і економічна самодостатність регіонів” було запропоновано провести у Львові²⁷¹⁷.

Створеному Міжрегіональному суспільному науковому центру “Конституційна реформа в Україні” (мав діяти “виключно в межах Конституції України і принципів територіальної цілісності і з ціллю подальшого реформування системи державної влади”) було дано завдання протягом 90 днів розробити “чітку позицію територіальних громад, що стосуються процесів реформування адміністративно-територіального устрою України з унітарного на федеративний”²⁷¹⁸.

Зауважимо, що до зібрання не приєднався В.Янукович, хоча він того дня був у Донецьку. Така поведінка політика засвідчила його намагання дистанціюватися від федеративного руху на Сході. Натомість Є.Кушнар'ов продовжив свої емоційні виступи і зазначив, що “ніхто не має права монополії на кохання до України”, а також що “та Україна, в якій ми жили до цього моменту... не стала для нас затишним і рідним будинком”²⁷¹⁹.

²⁷¹⁶ “Федералісти” збираються – “помаранчевих” б’ють // Україна молода. – К., 2004. – 11 грудня. – С.3.

²⁷¹⁷ Русакова С. Как нам обустроить Украину / С. Русакова // Газета в газете. – Донецк, 2004. – 16 декабря. – С.4.

²⁷¹⁸ Ліщенко Ю. Кушнар'ов хоче проводити наступний з’їзд регіоналів у... Львові / Ю. Ліщенко // Високий замок. – Львів, 2004. – 11 грудня. – С.5.; Путь к реформе через регионы // Информационный вестник Артемовского городского совета. – №44. – 2004. – 18 декабря. – С.3.

²⁷¹⁹ Русакова С. Как нам обустроить Украину / С. Русакова // Газета в газете. – Донецк, 2004. – 16 декабря. – С.1.

Чіткіше нові (федералістські) вимоги донецької еліти були висловлені головою Луганської облради В.Тихоновим на шпальтах “Комсомольской правды в Украине”. Зокрема, він зазначав, що необхідно визначити територіальну основу місцевого самоуправління, яка зачіпає проблему територіальної організації України. Встановлення конституційно-правового статусу територіальних утворень могло відбутися після всеукраїнського референдуму і мало базуватися на основі принципу територіальної цілісності України, децентралізації, врахування національних, культурних та інших особливостей територіальних одиниць України. Політик пропонував законодавчо розподілити владні повноваження між центральними органами влади і владою на місцях, конституційно закріпити місцеве самоуправління на рівні областей і районів, надати право обласним і районним радам формувати власні виконавчі органи та самостійно складати і виконувати місцеві бюджети²⁷²⁰.

Відзначимо, що на сайті federal.org.ua Міжрегіонального союзу органів місцевого самоврядування України, а потім і друком з'явилася праця голови Луганської обласної ради “Маніфест федералізму, чи шлях до демократичної держави”²⁷²¹. У брошурі В.Тихонов спробував підвести теоретичну базу під діяльність Сіверськодонецького з'їзду. Зокрема, ним декларувалася необхідність перетворення держави з централізованої в децентралізовану унітарну державу, а в майбутньому в федеративну²⁷²².

Необхідність таких змін мотивувалась тим, що ідеї федералізму історично властиві українській політичній думці й існуюча конституційна модель територіальної організації не відповідає новим завданням на шляху руху України в Європейське співтовариство²⁷²³.

Потребою створення децентралізованої системи управління пояснювалося проведення Сіверськодонецького з'їзду, а дії опозиції трактувалися “як

---

²⁷²⁰ Тихонов В. Есть ли выход из тупика? / В. Тихонов // Комсомольская правда в Украине. – 2004. – 17 декабря. – С.6.

²⁷²¹ Ракурс-плюс. Луганская областная независимая газета. – Луганск, 2004. –18 декабря. – С.8.

²⁷²² Тихонов В. Маніфест федералізма, или путь к демократическому государству / В. Тихонов. – Луганск: ТОВ ТВЦ “Картон-пак”, 2004. – С.42.

²⁷²³ Тихонов В. Маніфест федералізма, или путь к демократическому государству / В. Тихонов. – Луганск: ТОВ ТВЦ “Картон-пак”, 2004. – С.33, 36.

потік брехні і дезінформації”, що спільно з центральною владою не хотіла втрачати контроль над державою²⁷²⁴.

Шляхи трансформації України у федеративну державу В.Тихонов вбачав у прийнятті відповідних змін до Конституції України і законодавчих актів Верховною Радою України або проведенні всеукраїнського референдуму. Проте автор, агітуючи за федеративний устрій, визнавав відсутність підтримки цієї ідеї в суспільстві, оскільки федералізацію внаслідок всеукраїнського референдуму “в сучасних умовах малоімовірно можна вважати найбільш вдалою”²⁷²⁵.

Праця В.Тихонова характеризувалася еkleктикою і суперечностями. Так, закликаючи федералізувати країну, у брошурі цитується стаття В.Шаповалова, де стверджується, що там, де “федерація не має союзного характеру, а створювалася за ініціативи уже існуючих центральних владних структур, заново створена складна держава мала штучний характер”²⁷²⁶.

Попри згортання автономістських концепцій, донецька влада продовжувала відстоювати ідею створення на місцях робітничих дружин, покликаних захистити “наш вибір”. Про необхідність існування таких формувань на сесії облради заявив М.Крилов²⁷²⁷.

Серед сепаратистських декларацій донецьких політиків звучали і голоси “донських козаків”. На раді атаманів Всевеликого війська Донського начальник цивільного управління В.Воронін висловився, що “Утворення Південно-Східної автономії – це можливість возз’єднання козачих земель, штучно і примусово роздроблених більшовицьким режимом”²⁷²⁸. У “Заяві ради атаманів”, надрукованій у газеті “Время” Станично-Луганської районної ради читаємо: “Ми підтримуємо позицію Луганської обласної ради, спрямовану на захист громадян регіону від правового беззаконня, яке діється в Києві і ряді західних

²⁷²⁴ Тихонов В. Манифест федерализма, или путь к демократическому государству / В. Тихонов. – Луганск: ТОВ ТВЦ “Картон-пак”, 2004. – С.37-38.

²⁷²⁵ Тихонов В. Манифест федерализма, или путь к демократическому государству / В. Тихонов. – Луганск: ТОВ ТВЦ “Картон-пак”, 2004. – С.39.

²⁷²⁶ ²⁷²⁶ Тихонов В. Манифест федерализма, или путь к демократическому государству / В. Тихонов. – Луганск: ТОВ ТВЦ “Картон-пак”, 2004. – С.14.

²⁷²⁷ Куш П. Атас! Знову згадали робітничий клас / П. Куш // Україна молода. – К., 2004. – 10 грудня. – С.3.

²⁷²⁸ Крымская правда. – Симферополь, 2004. – 1 декабря. – С.2.

областей”. А на зустрічі з В.Януковичем 11 грудня 2004 р. в Луганську від імені козаків обіцялося у випадку перемоги В.Ющенка “допомогу тридцяти мільйонів козаків Росії” і “всього російського народу”²⁷²⁹.

Прихильники В.Януковича були зібрані в Товаристві Донських козаків за умов всебічної підтримки голови Станично-Луганської райдержадміністрації О.Овчарова. Натомість Великий козацький круг у Новочеркаську і делегація Українського союзу в його складі 11 грудня 2004 р. визнали Україну як цілісну неподільну державу, а події в Україні як внутрішню справу українського народу²⁷³⁰.

Зважаючи на те, що Збройні сили України фактично були усунуті від охорони власних арсеналів, озброєння цих “козаків” та “дружинників” і перетворення їх на незаконні збройні формування могло відбутися без значних перешкод. Рішення про це міг прийняти будь-який міліцейський генерал, який би присягнув самозваному “президентові” – хоч Південно-Східної республіки, хоч Новоросійського краю. Тим більше, що за деякими даними, в листопаді 2004 р. Міністерство оборони України передало Міністерству внутрішніх справ величезну кількість стрілецької зброї військового призначення²⁷³¹.

Донецькі федералісти також намагалися привернути на свій бік європейську громадську думку. 16 грудня 2004 р. Б.Колесников зустрівся з депутатами Європарламенту У.Штенцелем і Е.Бузеком, а також з надзвичайним і повноважним послом Австрії в Україні М.Міссом. Донецький політик спробував заручитися підтримкою європарламентаріїв у проведенні конституційної реформи і наданні регіонам більших повноважень²⁷³². Однак на засіданні прес-клубу в Донецьку депутати Європарламенту заявили, що репрезентована ними структура не підтримує ідеї федералізації²⁷³³.

---

²⁷²⁹ Гребенюк Я. Настоящие казаки уважают чужой выбор / Я. Гребенюк // Вечерние вести. – К., 2004. – С.9.

²⁷³⁰ Гребенюк Я. Настоящие казаки уважают чужой выбор / Я. Гребенюк // Вечерние вести. – К., 2004. – С.9.

²⁷³¹ Пасько В. Що краще: надзвичайний чи воєнний стан? / В. Пасько // Дзеркало тижня. – К., 2004. – 18-24 грудня. – С.4.

²⁷³² Модель “сильные регионы” поддержали европарламентарии // Ракурс-плюс. Луганская областная независимая газета. – Луганск, 2004. –18 декабря. – С.7.

²⁷³³ Бобок С. Плюс федерализация всей страны? / С. Бобок // Объектив-Но. – Харьков, 2004. – 27 декабря. –2 января. – С.5.

Крім того, О.Лук'янченко провів зустріч з депутатами німецького бундестагу, на якій обговорив ідею консультативного референдуму. Політик запевнив німецьких парламентарів, що не йде мова про сепаратизм, а про надання регіонам більших повноважень, і що референдум буде проводитись в законодавчому полі²⁷³⁴.

У той же час Державний науково-дослідницький інститут регіональної політики Харківського національного університету і Центр політико-правових реформ провели 18 грудня 2004 р. в Харкові круглий стіл на тему “Майбутнє України: федералізація чи демократична децентралізація влади?”. У резолюції круглого столу ідея федералізації визнавалася згубною для України, а заклики до її проведення пояснювалися “виключно егоїстичними інтересами окремих політиків”. Також засуджувалася можлива передача надзвичайних владних повноважень регіональній ланці, яка змогла призвести “до появи в Україні 27 регіональних бюрократичних непідконтрольних громадянам центрів влади”, а пропонувалося надати додаткові повноваження на рівні села, селища, міста²⁷³⁵.

У нових умовах Є.Кушнар'єв 20 грудня 2004 р. запропонував харківським журналістам проект меморандуму нової створюваної ним партії – “Нова демократія”. Серед декларованих у перспективі пріоритетів партії визначалась “федеративна республіка з двопалатним парламентом, одна з палат якого представляла інтереси регіонів”, а також боротьба “за всесторонній розвиток регіонального і місцевого самоуправління, виборність керівників представницьких органів всіх рівнів”²⁷³⁶.

За словами Є.Кушнар'єва, базовою для нової партії мала стати Харківська область. Він вважав, що країна, як мінімум, проведе адміністративно-територіальну реформу польського чи французького зразка, яка б передбачала укрупнення регіонів для економічної і бюджетної самодостатності²⁷³⁷, а як максимум – перейде на федеративний устрій. У свою чергу, у майбутній

²⁷³⁴ Регионы // Еженедельник “2000”. – К., 2004. – 17 декабря. – С.Е8.

²⁷³⁵ Бобок С. Плюс федерализация всей страны? / С. Бобок // Объектив-Но. – Харьков, 2004. – 27 декабря. – 2 января. – С.5.

²⁷³⁶ Бобок С. Плюс федерализация всей страны? / С. Бобок // Объектив-Но. – Харьков, 2004. – 27 декабря. – 2 января. – С.5.

²⁷³⁷ Режим доступу: <http://politphoto.org.ua/print.php?art=126732787>.

федерації, на його думку, всі 24 області могли отримати один статус, або їх мало стати менше – 15, 10. Пропонувався і варіант, коли поряд з Автономною республікою Крим мали з'явитися ще 2-3 автономні республіки, а решта адміністративно-територіальних одиниць залишатися в статусі областей²⁷³⁸.

Створення проросійської партії з метою участі у виборах 2006 р. для Є.Кушнарєва було визначено безвихіддю його особистої ситуації, в якій він опинився після II туру через фальсифікації і антиреволюційні дії і стало шансом утриматися у великій політиці в якості опозиціонера.

Підтримку ідеї федералізації політик шукав у Росії під час поїздки напередодні переголосування II-го туру президентських виборів 2004 р. Російська “Інвестгазета” процитувала анонімне джерело в МЗС Росії: “Кушнарєв сьогодні є політичним великотонажним поїздом, здатним об'єднати сепаратистські настрої в Східній Україні і скласти конкуренцію тим, хто в Україні не хоче дружити з Росією”²⁷³⁹. Однак, імовірно, проект харківського экс-губернатора розглядався Росією швидше як лише один з багатьох варіантів розвитку подій.

У російську столицю Є.Кушнарєва запросив голова держкомітету зі справ СНД А.Кокошин. За день візиту політик побував в Держдумі, де зустрівся з віце-спікером Держдуми Л.Сліскою, відвідав Раду Федерації для зустрічі зі спікером С.Мироновим, а також поспілкувався з главою адміністрації Росії Д.Медведєвим. Як повідомив політик, він “ділився своїми думками, можливими прогнозами розвитку подій після 26 грудня і відчув моральну підтримку і почуття ліктя”²⁷⁴⁰.

Учасники переговорів були запрошені на чергове засідання Ради прикордонних областей Росії, України і Білорусі, яке мало відбутися 22 грудня 2004 р. в Харкові. Основною темою засідання мало бути обговорення моделі Єдиного

---

²⁷³⁸ Александрова Ю. О политиках и телеграфных столбах / Ю. Александрова // Событие. – Харьков, 2004. – 23-29 декабря. – С.6.

²⁷³⁹ Бобок С. Плюс федерализация всей страны? / С. Бобок // Объектив-Но. – Харьков, 2004. – 27 декабря. – 2 января. – С.5.

²⁷⁴⁰ Режим доступу: <http://politphoto.org.ua/print.php?art=126732787>.

економічного простору²⁷⁴¹. Імовірно, цю зустріч Є.Кушнар'єв планував використати для посилення свого впливу і демонстрації себе як регіонального лідера.

Натомість сам В.Янукович на зустрічі з представниками партій напередодні II повторного туру президентських виборів заявив, що виступає за економічну автономію регіонів України²⁷⁴². Він задекларував так звані “п’ять принципів національної злагоди”. Серед них поряд з принципом “Збереження унітарної держави” був також принцип “Економічний федералізм – широка автономія регіонів”. Решта принципів визначали провідну роль Верховної Ради України в регіональній реформі і контроль за нею з боку Конституційного Суду, а також неутручання зовнішніх сил в українську політику²⁷⁴³.

Деталізуючи, В.Янукович зазначив, що в “найближчій перспективі це означатиме участь західних регіонів України в загальноєвропейському економічному просторі, східних регіонів – в Єдиному економічному просторі з Росією, Білоруссю і Казахстаном. Південні регіони представлятимуть Україну в середземноморському регіоні”. Це передбачало право регіонів вводити чітко визначені законами України захисні заходи. Перевага від зовнішньоекономічної співпраці для одних регіонів не повинна була обернутися економічною катастрофою для інших²⁷⁴⁴.

Однак за умов такої різновекторної зовнішньоекономічної орієнтації регіонів України виникав сумнів у доцільності і можливості існування унітарної держави. Більше того, запропонований В.Януковичем поділ України на три великі регіони за умов його втілення міг призвести до розпаду країни. Очевидно, “п’ять принципів національної злагоди” В.Януковича, як і попередня його риторика, були непослідовні, носили популістський характер і засвідчили намагання врахувати інтереси як політико-економічних груп Сходу і Півдня України, так і Заходу держави.

Зовсім не сприяв єдності країни виступ В.Януковича в Херсоні, де він заявив: “Ви не бійтесь донецьких. Ви бійтесь тернопільських і івано-фран-

²⁷⁴¹ Режим доступу: <http://politphoto.org.ua/print.php?art=126732787>.

²⁷⁴² Ваша судьба. Донбас – 2004. – 23 грудня. – С.3.

²⁷⁴³ Віктор Янукович: п’ять принципів національної злагоди // Голос України. – К., 2004. – 21 грудня. – С.4.

²⁷⁴⁴ Віктор Янукович: п’ять принципів національної злагоди // Голос України. – К., 2004. – 21 грудня. – С.4.

ківських. Вони голодні. Але там теж багато нормальних людей. Безконтрольних там набагато більше, ніж на Сході”²⁷⁴⁵.

Не змінилися і форми агітації в Донбасі напередодні переголосування II туру президентських виборів. Так, дописувач з м. Луганська на сайті maidan.org.ua зазначав, що “активно пропагують по радіо і ТВ сепаратизм – просто говорять, що це наше, а все решта їх, ми даємо 80% бюджету...”²⁷⁴⁶.

Донецькі прихильники В.Януковича без особливої прихильності зустріли проведений напередодні переголосування II туру президентських виборів автопробіг “Поїзд дружби” по південно-східних регіонах країни, який переслідував ціль об’єднання Сходу і Заходу України. Учасники акцій протесту симпатиків В.Януковича заявляли, що вони “за єдину Україну, але на чолі її повинен стояти законно вибраний президент В.Янукович”²⁷⁴⁷.

Переголосування II туру 26 грудня 2004 р. засвідчило перемогу В.Ющенко і завершило епопею важких виборів Президента України. Закінчення виборчої кампанії призвело до поступового згасання політичної активності громадян, а відповідно децентралістських настроїв на Сході України.

Отже, передвиборча боротьба за президентську посаду в 2004 р. підтвердила, що Донбас перебуває під повним політичним й інформаційним контролем зі сторони місцевих олігархічних груп. Матеріальні зловживання, недотримання демократичних засад управління, порушення під час виборів спонукали регіональну політико-економічну еліту в умовах Помаранчевої революції задекларувати сепаратистські та федералістські гасла. Сіверськодонецький розкольницький з’їзд, як і всі дезінтеграційні заклики, стали результатом не цілеспрямованої політики, а засобом тиску на західні регіони України, які підтримували В.Ющенко.

Ініційовані місцевою владою масові акції стали наслідком не широкої підтримки сепаратистських гасел серед населення, а результатом їх контрольова-

---

²⁷⁴⁵ Республіка Крим. – Симферополь, 2004. – 17 декабря.–С.3.

²⁷⁴⁶ Новели Помаранчевої Революції / [ред.-упор.: Дзіковський П., Миронов О., Солодько П.]. – Дрогобич: Вид. фірма “Відродження”, 2005. – С.169.

²⁷⁴⁷ Малахов С. Единство – несмотря ни на что / С. Малахов // Вечерний Донецк. – Донецк, 2004. – 24-30 декабря. – С.1.

ності і прояву “радянського менталітету”. На користь цієї версії свідчило згор-
тання акцій протесту і заміна сепаратистських ідей на федералістські після пе-
ремоги В.Ющенка в переголосуванні президентських виборів 26 грудня 2004 р.

5.5. Донбас після Помаранчевої революції

У результаті інформаційного контролю над регіоном зі сторони олігархів
жителі Донбасу після виборів відчували себе “обдуреними, ображеними і мо-
рально згвалтованими”. Радикали чекали громадянської війни, поширювалися
розмови про “від’єднання” від Києва, який жирує за роки незалежності за
рахунок промислових регіонів взагалі і Донбасу передусім, викликав заздрість
рівень життя східних сусідів, користувався популярністю російський
президент²⁷⁴⁸.

У цих умовах донецькі політики почали перегруповувати сили. 10 січня
2005 р. в Донецьку з’явилися перші намети, в Херсоні створили комітет
національного порятунку, в лавах якого було задекларовано майже 40 тис.
учасників. Лідер прогресивних соціалістів Н.Вітренко на Півдні і Сході Укра-
їни збирала мітинги, закликала мало не до повстання. І хоча на тих мітингах
було від 2-4 тис. учасників, це були ті люди, які прийшли добровільно²⁷⁴⁹.

На мітингу в Донецьку закликали трудові колективи і профспілки до
створення страйкових комітетів і “зупинки підприємств, перекриття магістра-
лей, припинення відвантаження продукції і відрахувань до бюджету, економіч-
ної блокади регіонів, що підтримують помаранчевий путч”²⁷⁵⁰. Відзначимо, що
перший мітинг, організований Партією регіонів, був багатолюдним – на площі
зібралось близько 8 тис. осіб²⁷⁵¹. Знову зазвучали по суті сепаратистські гасла
на кшталт припинення відрахувань до бюджету.

У Дніпропетровську прихильники В.Януковича взяли в облогу будівлю
облради – вони вимагали негайного скликання позачергової сесії та скасування
на території області результатів голосування 26 грудня 2004 р. Проте йшлося,

---

²⁷⁴⁸ Тертычный А. Почему мне так дороги “донбасяне”. Субъективные наблюдения на “малой” Родине / А. Тертычный // Зеркало недели. – К., 2005. – 12 марта. – С.20.

²⁷⁴⁹ Геварін В. Синьо-білий синдром у Донбасі / В. Геварін // Українське слово. – К., 2005. – 19-25 січня. – С.9.

²⁷⁵⁰ Молодь України. – К., 2005. – 14 січня. – С.1.

²⁷⁵¹ Куш П. Прогресивний антиПР / П. Куш // Україна молода. – К., 2005. – 18 січня. – С.4.

судячи з усього, лише про кінець президентської кампанії В.Януковича, оскільки вона вже перетворилася на початок виборчої кампанії Н.Вітренко і Прогресивної соціалістичної партії України до Верховної Ради України²⁷⁵².

Незважаючи на офіційну відмову Верховного Суду України задовольнити позов команди В.Януковича й інавгурацію В.Ющенка, в Донецьку 22-24 січня 2005 р. проводилися мітинги проти інавгурації і були встановлені палатки для зібрання підписів “За проведення референдуму про федеративний устрій України”²⁷⁵³.

У свою чергу, на установчому з’їзді партії “Нова демократія” 15 січня 2005 р. Є.Кушнар'ов ні слова не сказав про сепаратизм, але багато уваги приділив конституційному федералізму, адміністративно-територіальній реформі і виборам губернаторів на місцях²⁷⁵⁴. “Нова демократія”, самоідентифікувавшись як “партія лівоцентристського штибу”, одразу заявила про перехід в опозицію, а її лідер став претендувати на керівництво опозиційним рухом²⁷⁵⁵.

Натомість В.Тихонов у січні 2005 р. в луганському обласному Домі творчої інтелігенції “Світлиця” презентував анонсовану раніше брошуру “Маніфест федералізму, чи шлях до демократичної держави”. У виступі політик акцентував на тому, що федеративна держава – це не самоціль, а необхідна умова для самореалізації потенціалу регіонів і кожного громадянина.

Однак, відзначимо, після завершення президентських виборів 2004 р. в середовищі інтелектуальних кіл Донбасу визріло відчуття необхідності порозуміння з Заходом України. Так, влітку 2005 р. майже протягом двох тижнів тривав перший всеукраїнський автопробіг “Схід-Захід: разом назавжди” за участю понад 50 представників центральних і регіональних ЗМІ, який мав політичну мету – соборність українських земель. Співорганізаторами й безпосередніми учасниками акції стали народні депутати України львів'янин Я.Кендзьор і донеччанин В.Зубанов (Всеукраїнський фонд “Схід-Захід разом”),

---

²⁷⁵² День. – К., 2005. – 19 січня. – С.2.

²⁷⁵³ Русская правда. – Киев, 2004. – январь. – С.2.

²⁷⁵⁴ Пересадько І. Око сепаратиста/ І. Пересадько // Українська газета. – К., 2005. – 19-25 січня. – С.7.

²⁷⁵⁵ Сидоржевський М. Товариш генеральний секретар. Один з найодіозніших сепаратистів шукає шляхів у владу / М. Сидоржевський // Народне слово. – К., 2005. – 18-25 червня. – С.2.

Л.Мех (Всеукраїнський фонд “Журналістська ініціатива”) та Всеукраїнський автомобільний клуб журналістів. Я.Кендзьор і В.Зубанов наголосили, що суспільною акцією учасники автопробігу прагнули через безпосереднє спілкування людей “швидше погасити штучно створене під час президентських виборів протистояння між Сходом і Заходом України”²⁷⁵⁶.

Крім того, після Помаранчевої революції в Луганську в середовищі вчених і журналістів зародилася ідея проекту “Україна. Схід-Захід. Шлях до порозуміння”. На практиці автори проекту зосередилися на взаємовідвідуваннях регіонів науковою, журналістською елітою (Луганщина, Івано-Франківщина, Поділля), які наближували Галичину до Донбасу через не абстрактно-історичні схеми, а біографії конкретних селян, вчителів, священників і вивчення реального життя людей²⁷⁵⁷.

Результатами проекту стали газетні публікації та книжка, яку розповсюдили по всіх обласних наукових бібліотеках України. Подібний проект реалізувала газета “Луганчани”. Луганська обласна державна адміністрація теж займалася контактами із Західною Україною.

Нові умови політичної діяльності в Донбасі були проголошені Президентом України В.Ющенком під час візиту в регіон 10 лютого 2005 р. Зокрема, під час представлення нового губернатора Президент задекларував бажання “встановити чесну, публічну, прозору владу, переваги від якої отримаєте ви...”. Одночасно він відзначив: “Моя головна думка, з якою я приїхав сюди, в край абсолютно український, – ніяка політична ідея, яка належить хворим людям, про сепаратизм, федералізм не буде мати розвитку... Я доживу до того часу, коли ці люди будуть відповідати перед судом за це марення, яке вони принесли в українське суспільство”²⁷⁵⁸.

---

²⁷⁵⁶ Схід – Захід: разом назавжди // if. ua. – Івано-Франківськ, 2005. – 25 серпня. – С.2.

²⁷⁵⁷ Бублик М. Де кордони для чужини / М. Бублик // Україна молода. – К., 2005. – 21 липня. – С.8.

²⁷⁵⁸ Гармаш С. Ющенко в Донецьке не ждали / С. Гармаш // Зеркало недели. – К., 2005. – 12 февраля. – С.5.

Натомість опозиція розцінила критику Президента “як замах на свободу навіть не слова, а думки – в її зародку” і переконувала, що прихильність до федералізму і розширення прав регіонів не є злочинною²⁷⁵⁹.

У цих умовах нова українська влада прийняла рішення ліквідувати СЕЗи і ТПРи в регіоні. Їх захисники акцентували на початку реалізації 216 інвестиційних проектів вартістю 4 млрд. 294,4 млн. доларів, у тому числі за участю іноземних інвесторів – 68 проектів на 837,1 млн. доларів, на створенні 18 тисяч нових робочих місць, збереженні більше 30 тис. місць. Крім того, як вважав Б.Колесников, закриття СЕЗів і ТПРів могло “відлякати капітал, ще раз продемонструвати всьому світу, які високі в Україні ризики для інвестицій”²⁷⁶⁰.

Однак з початку функціонування СЕЗів і ТПРів суб’єктам господарювання в Донецькій області держава надала податкових і митних пільг у сумі більше 6,9 млрд. гривень, а надходження до бюджету від них дещо не дотягнули до 3 млрд. Незадовільне сальдо в 3 млрд. 959,8 млн. дало підстави Президенту України В.Ющенку порівнювати пільгові підприємства з чорними дірками, в яких безслідно зникають мільярди²⁷⁶¹.

Закордонні інвестиції в Донецькій області в СЕЗи і ТПРи склали лише 22% від загальної суми залучених коштів, а в цілому по країні близько 4%. Основними інвесторами в економіку регіону став Кіпр – 47%, а це також “донецькі” долари, тільки вивезені в офшори, а потім повернуті в Україну. Інвестиційні ресурси не поступали в ослаблені в економічному відношенні райони²⁷⁶², а на початку 2004 р. Держкомстат повідомив, що 2003 р. в економіку Донецької області не надійшло ані цента зарубіжних інвестицій²⁷⁶³.

У результаті Законом України “Про внесення змін в Закон України “Про державний бюджет України на 2005 рік” і деякі інші законодавчі акти України” від 25 березня 2005 року було відмінено пільгові митні і податкові режими

²⁷⁵⁹ Лозунько С. Ющенко в Донецьку / С. Лозунько // Еженедельник “2000”. – К., 2005. – 18-24 лютого. – С. А6.

²⁷⁶⁰ Артеменко А. Свободные экономические зоны: Черная дыра или маяк для инвестора? / А. Артеменко // Зеркало недели. – К., 2005. – 19 марта. – С.9.

²⁷⁶¹ Артеменко А. Свободные экономические зоны: Черная дыра или маяк для инвестора? / А. Артеменко // Зеркало недели. – К., 2005. – 19 марта. – С.9.

²⁷⁶² Шибалов Е. Экономическая мифология Донецка / Е. Шибалов // Зеркало недели. – К., 2007. – 8 марта. – С.10.

²⁷⁶³ Міщенко О. Донецькі офшори / О. Міщенко // Без цензури. – К., 2006. – 13-19 квітня. – С.4.

підприємницької діяльності на території спеціальних (вільних) економічних зон. При цьому з формально-юридичної точки зору спеціальні економічні зони як такі ліквідовані не були²⁷⁶⁴.

Як бачимо, влада спробувала здолати децентралістські тенденції в регіоні шляхом боротьби зі злочинністю, підвищенням виконавчої дисципліни і спробами поживлення соціально-економічного розвитку краю. Очікування, що покращення економічного становища остаточно знищить будь-які сепаратистські чи федералістські прояви на Сході, підтверджувалися і представниками політичних еліт Донбасу. Так, керівник луганського Громадського комітету з питань захисту конституційних прав та свобод громадян М.Козирєв зазначав, що “Схід більше, ніж Захід, розділений на багатих та бідних, і сподівання у них різні, але після помаранчевої революції всі очікування Сходу пов’язані з тим, наскільки успішно спрацює новий уряд у сфері економіки...”²⁷⁶⁵.

У середині березня 2005 р. Б.Колесников заявив, що рішення про доцільність проведення референдуму про федералізацію України буде оприлюднено в Донецьку 28-29 березня 2005 р. Водночас голова облради зазначив, що “вже зараз зрозуміло, що обласним референдумом тут не обійтися”, а питання федералізації України вирішуватимуть народні депутати вже наступного скликання²⁷⁶⁶. Така позиція представників донецьких федералістів засвідчила сподівання на отримання більшості в парламенті 2006 р. і реалізацію ідеї федералізму.

Певна реанімація федералістських і сепаратистських ідей у Донбасі відбулася навесні 2005 р. після затримання органами МВС Б.Колесникова у зв’язку із звинуваченнями в кримінальних злочинах. 25 березня 2005 р. Генеральна прокуратура України порушила проти нього кримінальну справу №491502 за ст.189, ч.4 Кримінального кодексу України за фактом здирництва, передачі чужого майна службовою особою з використанням службового становища,

---

²⁷⁶⁴ Чалый А., Малиновский А. Изменение статуса специальных экономических зон: логика права или верховенство целесообразности? / А. Чалый, А. Малиновский // Зеркало недели. – К., 2005. – 25 июня. – С.8.

²⁷⁶⁵ Схід України: чого він чекає? // День. – К., 2005. – 22 квітня. – С.5.

²⁷⁶⁶ Федералізм живий // Експрес. – Львів, 2005. – 17-24 березня. – С.2.

загрозою вбивства, що завдало майнового збитку в особливо великих розмірах²⁷⁶⁷.

У цих умовах Партія регіонів, Соціал-демократична партія України (об'єднана) інші опозиційні партії ініціювали проведення мітингів і створення наметових містечок на підтримку голови облради. У Донецьку знову з'явилися надписи на наметах на кшталт “Донецк – столиця свободной Украины”, “За федерацию, за русский язык”²⁷⁶⁸.

Однак 8 квітня 2005 р. київський Печерський суд вирішив залишити під вартою Б.Колесникова, підозрюваного у вимаганні акцій торговельного центру “Білий лебідь”²⁷⁶⁹. У липні 2005 р. це рішення було пролонговано, а кримінальних переслідувань почав зазнавати і В.Янукович.

Зокрема, Генпрокуратура виявила, що дві постанови президії Донецького обласного суду від 27 грудня 1978 р. про начебто скасування судових вироків стосовно В.Януковича були підробленими²⁷⁷⁰. Саме ці судимості припинили амбіції В.Януковича-президента. Нова кампанія із згадками про судимості екс-прем'єра була покликана зруйнувати його як політика взагалі.

У той же час екс-голова СБУ І.Смешко в ефірі “5-го каналу” заявив, що В.Янукович вимагав від колишнього президента Л.Кучми застосувати силу до учасників акцій протесту проти фальсифікації президентських виборів 2004 р. Одночасно фінансового магната регіону і України Р.Ахметова почали викликати в Генпрокуратуру. У кінці червня 2005 р. начальник Головного управління по боротьбі з організованою злочинністю С.Корнич заявив, що він глибоко переконаний в тому, що “Ахметов – реальний керівник організованого злочинного управління”²⁷⁷¹.

Генпрокуратура України також розпочала розслідування сепаратистських заяв керівників східних областей України під час революції. Лише матеріали кримінальної справи про сепаратизм Є.Кушнарєва в серпні 2005 р.

---

²⁷⁶⁷ Міщенко О. Білий комірець / О. Міщенко // Без цензури. – К., 2006. – 6-12 квітня. – С.7.

²⁷⁶⁸ Пахолко О. Пародія на революцію // Експрес. – Львів, 2005. – 12-13 квітня. – С.1.

²⁷⁶⁹ Семків В., Куц П. Шокова терапія / В. Семків, П. Куц // Україна молода. – К., 2005. – 12 квітня. – С.5.

²⁷⁷⁰ Попович Н. Політична смерть “донецьких” / Н. Попович // Аргумент газета. – Львів, 2005. – 20 липня. – С.6.

²⁷⁷¹ Попович Н. Політична смерть “донецьких” / Н. Попович // Аргумент газета. – Львів, 2005. – 20 липня. – С.6.

нараховували 11 томів²⁷⁷². Але 29 вересня і 12 жовтня 2006 р. Генпрокуратура закрила кримінальні справи про сепаратизм Є.Кушнарєва і В.Тихонова за відсутністю складу злочину²⁷⁷³.

Президент України В.Ющенко під час візиту в Донецьк 15 липня 2005 р. провів семигодинну зустріч з обласним активом, під час якої натякнув на можливість зміну влади в регіоні: “Владу потрібно серйозно лікувати. Сюди потрібно привести нових людей з новими обличчями, з новою мораллю, людей, яким ми довіряємо”²⁷⁷⁴.

Однак на початку серпня 2005 р. Київський апеляційний суд випустив Б.Колесникова під підписку про невиїзд у зв’язку з недостатньою доказовістю фактологічної бази²⁷⁷⁵. Рішення суду подарувало Партії регіонів ще одного лідера перед парламентськими виборами 2006 р.

Генеральна прокуратура України із вересня 2005 р. по червень 2006 р. затягувала хід розслідування кримінальної справи, порушеної проти Б.Колесникова, і не здійснювала жодних заходів для направлення її в суд²⁷⁷⁶.

У свою чергу проти Б.Пенчука, який звинувачував Б.Колесникова у кримінальних злочинах і написав викривальну книжку “Донецька мафія. Антологія” в 2006 р. було порушено дві кримінальні справи, а саму книжку згідно з рішенням одного з донецьких судів мали заборонити²⁷⁷⁷. А 2 березня 2009 р. Б.Пенчук був засуджений до 8 років позбавлення з конфіскацією майна за звинуваченням у “вимаганні” і “свідомому брехливому повідомленні про здійснення злочину”²⁷⁷⁸.

Відзначимо також, що протягом 2005 р. Прокуратура Донецької області порушила 1114 справ проти порушників виборчого процесу і 100 з них передала до суду, але жодного судового вироку виголошено не було²⁷⁷⁹. Така

²⁷⁷² Режим доступу: <http://www.nrcu.gov.ua/index.php?id=4&listid=17919>.

²⁷⁷³ Режим доступу: <http://www.nrcu.gov.ua/index.php?id=4&listid=35059>.

²⁷⁷⁴ Попович Н. Політична смерть “донецьких” / Н. Попович // Аргумент газета. – Львів, 2005. – 20 липня. – С.6.

²⁷⁷⁵ Стецишин О. Поразка Піскуна / О. Стецишин // Експрес. – Львів, 2005. – 4-11 серпня. – С.4.

²⁷⁷⁶ Режим доступу: <http://pora.org.ua/content/view/3574/172/>.

²⁷⁷⁷ Кордоба О. “Донецький” проти “донецьких” / О. Кордоба // Експрес. – Львів, 2006. – 14-21 грудня. – С.11.

²⁷⁷⁸ Пенчук, який засадив Колесникова, отримав 8 років із конфіскацією. – Режим доступу: <http://www.pravda.com.ua/news/2009/3/2/90538.htm> (перегляд 2 березня 2009 р.).

²⁷⁷⁹ Ганус А. Донбас готується / А. Ганус // Експрес. – Львів, 2006. – 16-23 лютого. – С.5.

голослівність нової влади формувала в жителів Донбасу уявлення про безкарність донецьких фальсифікаторів і попередньої влади.

Відсутність системних змін і збереження позицій за Партією регіонів засвідчила ситуація, яка склалася в краї під час підготовки до парламентських виборів 2006 р. Так, у Луганській області адміністративний ресурс як і раніше належав донецьким олігархам, а на владних посадах залишалися люди, які заплямували себе на президентських виборах 2004 р. масовими фальсифікаціями. Натомість у Донецькій області неодноразово застосовувався фізичний тиск на партійних активістів²⁷⁸⁰.

Криза нової влади, яка розпочалася на початку вересня 2005 р. звинуваченням у корупції найближчого оточення В.Ющенка (секретаря Ради національної безпеки України П.Порошенка, помічника Президента О.Третьякова і лідера парламентської фракції “Нашої України” М.Мартиненка), призвела до відставки уряду Ю.Тимошенко. В умовах відходу частини союзників для підтримки в парламенті кандидатури на посаду прем’єр-міністра Ю.Єханурова Президент пішов на підписання з “донецькими” перемир’я.

Нові стосунки влади і Партії регіонів були формалізовані в “Меморандумі порозуміння між владою та опозицією” (22 вересня 2005 р.). Підписавши цей документ від імені всієї опозиції, сторона, що програла вибори-2004, взяла на себе частину відповідальності за дії нової влади, але головне – виторгувала для себе чималі переваги²⁷⁸¹.

Згідно з меморандумом, влада зобов’язувалася впровадити політичну реформу, не допустити політичні репресії, факти чинення тиску на судові органи, обіцяла невтручання органів влади в парламентські вибори 2006 р., що і так регламентувалося чинним законодавством. Крім того, президент і уряд обіцяли прискорити прийняття законів “Про Кабінет Міністрів України”, “Про Президента України”, “Про статус та права опозиції” (із закріпленням за опозицією керівництва в парламентських комітетах з питань свободи слова та інформації,

---

²⁷⁸⁰ Бандрівський О. Старі олігархи нікуди не зникли. Вони і далі керують цілими регіонами / О. Бандрівський // Експрес. – Львів, 2006. – 23 лютого-2 березня. – С.19.

²⁷⁸¹ То бандитам – тюрми?// Україна молода. – К., 2005. – 24 вересня. – С.1.

з питань бюджету, з питань боротьби з організованою злочинністю і корупцією та Спеціальної контрольної комісії Верховної Ради України з питань приватизації), формувати уряд на принципах професіоналізму та відокремлення влади від бізнесу, законодавчо врегулювати гарантії права власності²⁷⁸².

Влада фактично брала на себе зобов'язання амністувати учасників фальсифікації виборчого процесу, які підлягали відповідальності за ст. 157 та ст.158 Кримінального кодексу України^{**}, а також допускала поширення імунітету на депутатів місцевих рад²⁷⁸³. Відзначимо, що багато організаторів фальсифікацій і учасників безладдя на виборчих дільницях мали мандати народних обранців різного рівня і прагнули сховатися за ними від відповідальності.

Пункти меморандуму, а особливо присвячені амністії фальсифікаторів виборчого процесу, перекреслили гасла Помаранчевої революції і підсилювали впливовість Партії регіонів на Сході України. Як стверджували окремі інформаційні видання, між Партією регіонів і Президентом України існували ще й таємні домовленості. Вони полягали в готовності президентської команди віддати на відкуп Р.Ахметову і В.Януковичу посади всіх глав адміністрацій (обласних і районних) у Донецькому регіоні²⁷⁸⁴.

Крім того, О.Турчинов називав таємними складовими меморандуму Ющенко-Януковича “Меморандум про врегулювання спірних питань між ДМА “Бориспіль” та ЗАТ “А/К Аеросвіт”. Згідно з цим документом, держава відмовилася від землі поблизу бориспільського аеропорту на користь наближеної до дочки Л.Кучми О.Франчук компанії “Аеросвіт”²⁷⁸⁵.

Позитивом описаного меморандуму можна назвати перемир'я між політичними силами, які представляли з одного боку Захід і Центр України, а з другого – Схід і Південь України (зі “столицею” в Донецьку). Проте наближення парламентських виборів 2006 р. змушує Партію регіонів радикалі-

²⁷⁸² Режим доступу: <http://www.partyofregions.org.ua/pr-east-west/433293213c5fb/>.

^{**} Стаття 157 “Перешкоджання здійсненню виборчого права” і Стаття 158 “Неправомірне використання виборчих бюлетенів, підлог виборчих документів або неправильний підрахунок голосів чи неправильне оголошення результатів виборів”.

²⁷⁸³ Режим доступу: <http://www.partyofregions.org.ua/pr-east-west/433293213c5fb/>.

²⁷⁸⁴ Рахманін С. Усе не так / С. Рахманін // Дзеркало тижня. – К., 2005. – 24 вересня. – С.2.

²⁷⁸⁵ Турчинов продемонстрував таємну складову Меморандуму // Вечірні Відомості. – К., 2006. – 24-31 січня. – С.4.

зувати передвиборчі гасла для активізації прихильників, поширюються заяви про надання російській мові статусу державної і федералізацію України²⁷⁸⁶.

Інтеграційного імпульсу “донецьким” та “нашоукраїнцям” додавав В.Ющенко. 14 жовтня 2005 р. в інтерв’ю британській газеті “Financial Times” Президент на запитання кореспондента “Чи можливе об’єднання в коаліцію Партії регіонів та “Нашої України” відповів: “Швидше за все, так!” Пізніше, 22 січня 2006 р. один з лідерів пропрезидентської “Нашої України” Д.Жванія на прес-конференції в Луганську зазначив, що найприроднішим союзом вважає об’єднання “Нашої України” та Партії регіонів²⁷⁸⁷.

У січні 2006 р. після голосування Партії регіонів за відставку уряду Ю.Сханурова в парламенті В.Ющенко відкликав свій підпис під “Меморандумом порозуміння між владою та опозицією”. Однак цей вчинок Президента України не змінив наслідків угоди. Відчуття слабкості центральної влади і безкарності фальсифікаторів виборчого процесу продовжувало зберігатися в суспільстві.

Наслідки парламентських виборів 2006 р. засвідчили, що протистояння між Сходом і Заходом України не припинилося, а подекуди поглибилося. Результати виборів, за словами екс-губернатора Луганської області Г.Москаля, стали “сигналом для центру, що зі Сходом треба працювати набагато більше”²⁷⁸⁸.

Зростання авторитету опозиційної Партії регіонів на Донбасі стало наслідком також негативних тенденцій в економіці. Загалом упродовж січня-квітня 2006 р. відповідно до аналогічного періоду 2005 р. Донеччина виробила промислової продукції 96,4%, що є найнижчим показником за останні роки. Головною причиною цього було незадовільне забезпечення багатьох галузей природним газом. Лише за перший квартал промисловість області отримала газу на 213 млн. кубометрів менше, ніж за відповідний період 2005 р. У

---

²⁷⁸⁶ Авдєєв С. Янукович-федералісімус / С. Авдєєв // Аргумент влада. – Львів, 2005. – 7-8 жовтня. – С.9.

²⁷⁸⁷ Дергачов О. Вісь Ющенко-Янукович виглядає реальною, як ніколи / О. Дергачов // Експрес. – Львів, 2006. – 2-9 лютого. – С.14.

²⁷⁸⁸ Москаль Г. Результати виборів на Луганщині були визначені наперед. І це є сигналом для центру, що зі сходом треба працювати набагато більше... / Г. Москаль // Дзеркало тижня. – К., 2006. – 20 травня. – С.3.

вугільній галузі обсяг видобутку теж скоротився в основному через те, що металурги зменшили попит саме на коксівні сорти палива²⁷⁸⁹.

У цілому по країні падіння вугледобування становило на кінець 2005 р. 2,5 млн. тонн²⁷⁹⁰. У 2005 р. було видобуто всього 78 млн. тонн вугілля. Для порівняння 1991 р. видобули 135,6 млн. тонн, вкрай неблагополучного 1994 р. – 94,4 млн. тонн. Боротьба із збитками галузі також не приносить результатів. У 2004 р. вони становили 1,2 млрд. грн., 2005 р. – 1,71 млрд., а за дев'ять місяців 2006 р. – 1,8 млрд. грн.²⁷⁹¹. І це при тому, що в галузь щороку вкладали мільярди бюджетних коштів.

Зростала заборгованість по зарплаті. За даними відділу вугільної промисловості Луганської облдержадміністрації, на початок травня 2006 р. заборгованість по зарплаті на луганських шахтах склала 12 млн. 32 тис. грн. (з них заборгованість минулих років – 6 млн. 247 тис. грн.)²⁷⁹².

У 2006 р. лише 15 державних шахт (11%) були фінансово збалансованими. Інші потребували дотацій – від 300 до 800 і більше гривень на кожну тонну видобутого вугілля. Вихід з ладу виробничих потужностей у вугільній галузі перевищувало їх оновлення. За 2005 р. їх вибуло на 2,8 млн. тонн, а введено нових лише на 240 тис. тонн, що в 11 разів менше.

Крім того, за 10 місяців 2006 р. у Вуглепромі країни, за даними Генпрокуратури, було викрито майже на 60 млн. грн. порушень з використання бюджетних коштів. Помічено непоодинокі факти продажу вугілля на збиток підприємству. На складах шахт і збагачувальних комбінатах виявлено більш, ніж на 100 тис. тонн вугілля менше, ніж повинно було бути згідно з документами²⁷⁹³.

Внаслідок падіння рівня економіки в Луганській області у 2005 р., збереження впливу олігархічних кланів призвело до того, що після виборів 2006 р. зі

---

²⁷⁸⁹ Лісовенко М. На часі адміністративно-територіальна реформа / М. Лісовенко // Урядовий кур'єр. – К., 2006. – 1 червня. – С.2.

²⁷⁹⁰ Брикімова М. Шахтарі готові йти на барикади / М. Брикімова // День. – К., 2005. – 30 листопада. – С.5.

²⁷⁹¹ Афанасьєва Л. Суєта навколо вугілля / Л. Афанасьєва // Дзеркало тижня. – К., 2006. – 4 листопада. – С.8.

²⁷⁹² Манько І. Шахтери идут на Киев / І. Манько // Реальная газета. – Луганск, 2006. – 24 мая. – С.3.

²⁷⁹³ Княжанський В. Глибоке вугільне багатство / В. Княжанський // День. – К., 2006. – 18 листопада. – С.5.

120 депутатів в облраді “регіонали” здобули 100 мандатів²⁷⁹⁴. У свою чергу в Донецькій області “Наша Україна” набрала 1%, а Українська народна партія 0,2% голосів виборців²⁷⁹⁵.

Виконуючи проросійські передвиборчі обіцянки і здійснюючи політичний тиск на Президента України, Партія регіонів розгорнула процес надання місцевими радами російській мові статусу регіональної, який фактично урівнював її в правах з державною. Рішення про надання російській мові на території області статусу регіональної прийняла Донецька облрада. За позитивне рішення питання в Донецьку проголосувала більшість – 115 з 133 присутніх на сесії депутатів. Крім того, донецькі депутати вирішили направити до Верховної Ради України звернення з пропозицією про надання російській мові статусу державної поряд з українською²⁷⁹⁶. Депутати Донецької міськради теж одностайно прийняли рішення про регіональний статус російської²⁷⁹⁷.

Донецька і Луганські обласні прокуратури здійснили спроби опротестувати рішення облрад про регіональний статус російської. Проте 2 червня 2006 р. Луганська облрада відхилила протест прокурора Луганщини Ю.Ударцова на рішення від 24 квітня 2006 р. про надання російській мові статусу регіональної (за проголосували 99 із 106 депутатів)²⁷⁹⁸.

Про утиски російської мови регіонали стверджували в умовах, коли діловодство в Луганській обласній державній адміністрації було переведено на українську мову лише в 2006 р.²⁷⁹⁹. Відзначимо, що новообрані депутати Луганської облради, як і 10-15 років тому не могли б бути обрані без погодження з тогочасними керівниками області О.Єфремовим і В.Тихоновим. Тільки раніше

---

²⁷⁹⁴ Москаль Г. Результати виборів на Луганщині були визначені наперед. І це є сигналом для центру, що зі сходом треба працювати набагато більше... / Г. Москаль // Дзеркало тижня. – К., 2006. – 20 травня. – С.3.

²⁷⁹⁵ Дубова А., Геварін В. Чому у березні Донбас здали “регіонам”? / А. Дубова, В. Геварін // Українське слово. – К., 2006. – 2-8 серпня. – С.10.

²⁷⁹⁶ Вести регіона. – Луганск, 2006. – 24 мая. – С.7.

²⁷⁹⁷ Куш П. “Міський язик” поперед інших справ біжить / П. Куш // Україна молода. – К., 2006. – 30 травня. – С.2.

²⁷⁹⁸ Україна молода. – К., 2006. – 3 червня. – С.1.

²⁷⁹⁹ Гаврош О. Східна брама України / О. Гаврош // Україна молода. – К., 2006. – 8 червня. – С.11.

вони не ставили питання про роль російської мови в області, що свідчить про кон'юнктурний демагогічний підхід до вирішення цієї проблеми²⁸⁰⁰.

Офіційно в Луганській області проживає 58% українців, у Донецькій – 57%. Проте, як зазначав професор А.Погрібний, з врахуванням 955 українських класів у російських школах, а також тих 412 шкіл, що мають не стільки українську мову навчання, як вигаданий чиновниками “статус шкіл з українською мовою навчання”, усього в 2005 р. в м. Донецьку офіційно училося по-українськи 17,1%, в м. Маріуполі – 14,7% учнів, у м. Макіївці – 4%²⁸⁰¹.

Прикладом порушення конституційних прав на задоволення потреби в здобутті освіти державною мовою стала історія С.Мельничука, котрий у 2005 р. вступив до Східноукраїнського національного університету імені В.Даля на кафедрі журналістики, де викладання здійснювалося російською мовою. Після того, як неодноразові скарги до ректора не мали жодного результату, студент змушений був звернутися до суду й прокуратури про захист своїх прав на здобуття освіти рідною мовою. Хоч справу не було виграно, проте ця подія створила прецедент у східному регіоні країни й набула широкого розголосу в пресі²⁸⁰².

Натомість у Харкові станом на початок 2006 р. не існувало жодної української радіомовної радіостанції, жодного україномовного телеканалу. Більшість дитячих садочків та шкіл були російськомовними, а серед вищих навчальних закладів лише в Державній сільськогосподарській академії ім. Докучаєва більша частина предметів викладалася українською мовою²⁸⁰³.

Понад 90% органів преси Харкова видається російською мовою. Те саме ж можна сказати про видавництво книг, особливо науково-технічного

---

²⁸⁰⁰ Скороход Н. Кто правит Луганской областью? / Н. Скороход // Ракурс-плюс. – Луганск, 2006. – 24 мая. – С.5.

²⁸⁰¹ Калиновська О. Мовна ситуація в сфері освіти / О. Калиновська // Мовна політика та мовна ситуація в Україні: Аналіз і рекомендації / За ред. Ю. Бестерс-Дільгер. – К.: Вид. Дім “Києво-Могилянська академія”, 2008. – С.208.

²⁸⁰² Калиновська О. Мовна ситуація в сфері освіти / О. Калиновська // Мовна політика та мовна ситуація в Україні: Аналіз і рекомендації / За ред. Ю. Бестерс-Дільгер. – К.: Вид. Дім “Києво-Могилянська академія”, 2008. – С.215.

²⁸⁰³ Каратаєв О. Московська експансія в Харкові / О. Каратаєв // Шлях перемоги. – К., 2006. – 5 липня. – С.14.

спрямування. На початку ХХІ ст. публікацій українською мовою виходило менше, ніж у 1990 р.²⁸⁰⁴

Для загострення суспільно-політичної ситуації в регіоні політичні сили використали навіть дії Луганського прикордонного загону на російсько-українському кордоні навесні 2006 р. Прикордонники з метою боротьби з контрабандою розпочали риття суцільного рову на кордоні, що місцева влада розцінила як незаконний і недружній до Росії крок²⁸⁰⁵.

Кадрові перестановки в Донбасі після парламентських виборів (призначення губернатором Донецької області В.Логвиненка) стали ознакою консервації політичної ситуації і перекладання відповідальності за область на “регіоналів”²⁸⁰⁶. Після революції помаранчеві зайняли ключові посади в Донецькій облдержадміністрації, але не змогли переламати ситуацію на користь нової влади через війну за впливи і невисоку професійність²⁸⁰⁷.

Ознакою певного замирення центру з місцевою елітою стало те, що новий близький до Партії регіонів губернатор під час свого офіційного представлення зазначив, що “дії регіональної влади в жодному випадку не повинні розходитися з прагненням центральної влади...”²⁸⁰⁸.

Після парламентських виборів 2006 р. розуміння необхідності об’єднавчих процесів по лінії Схід-Захід посилилося і на Сході України. Так, депутат Донецької облради Ю.Савінков вирішив організувати поїздки мешканців Західної України до Донецька. Своїми діями політик прагнув довести, що в Донбасі “живуть добрі, працьовиті люди, які люблять Україну не менше, ніж галичани”²⁸⁰⁹.

---

²⁸⁰⁴ Харків – моя мала Батьківщина: Навчальний посібник з народознавства / Харк. держ. пед. ун-т ім. Г.С.Сковороди / За ред. І.Ф.Прокопенка. – Х.: ОВС, 2003. – С.31.

²⁸⁰⁵ Свиридовсков Л. Где граница, а где цивилизация / Л. Свиридовсков // ХХІ век. Общественно-политическая газета. – Луганск, 2006. – 24 мая. – С.8.; Олин Д. За дружбу с Россией, или за контрабанду-нон-стоп? / Д. Олин // Молодогвареец. – Луганск, 2006. – 24 мая. – С.2.

²⁸⁰⁶ Гармаш С. Новый губернатор Донбасу. Суто мужицький розрахунок / С. Гармаш // Дзеркало тижня. – К., 2006. – 20 травня. – С.4.

²⁸⁰⁷ Дубова Дубова А., Геварін В. Чому у березні Донбас здали “регіонам”? / А. Дубова, В. Геварін // Українське слово. – К., 2006. – 2-8 серпня. – С.10.

²⁸⁰⁸ Хрипункова А. Планета “Донецк”. Есть контакт! / А. Хрипункова // День. – К., 2006. – 31 мая. – С.4.

²⁸⁰⁹ Савінков Ю. На сто грам – у Донецьк / Ю. Савінков // Експрес – Львів, 2006. – 20-27 липня. – С.6.

Створення в липні 2006 р. антикризової коаліції в парламенті (Компартії України, Партії регіонів, Соціалістичної партії України) і підписання В.Януковичем “Універсалу національної єдності” відкрило шлях до обрання останнього прем’єр-міністром. У свою чергу, формування виконавчих органів влади відбулося Партією регіонів, яка поновила владні позиції донецької політико-економічної еліти і здійснювала протекціоністський режим до свого базового регіону. Згідно з проведенням у листопаді 2006 р. соціологічним опитуванням Центру Разумкова, 45% респондентів вважали, що уряд В.Януковича значною мірою захищає інтереси Донецької області²⁸¹⁰.

Повернення партії регіонів у владу характеризувалось також ініціюванням відновлення діяльності спеціальних економічних зон і територій пріоритетного розвитку. Такі кроки нового уряду стають зрозумілі з огляду на те, що більше всього інвестицій від таких зон було залучено в Донбас – 53,7% від загального об’єму²⁸¹¹.

Уряд В.Януковича збільшив також увагу до вугільної промисловості. Уже в серпні 2006 р. новий уряд повністю погасив заборгованість працюючим шахтарям на 133,5 млн. грн. Було збільшено асигнування за бюджетною програмою державної підтримки будівництва і технічного переоснащення шахт. Якщо за перші сім місяців 2006 р. виділено 427 млн. грн., то за серпень – жовтень їх надійшло майже стільки ж – 397 млн. грн. На 117 млн. грн. зменшилося недофінансування із спеціального фонду держбюджету. Великий ефект мав також намір уряду з 2007 р. збільшити на 14,4% державне фінансування галузі²⁸¹².

Однак 9 січня 2007 р. гірники шахтоуправління “Донбас” (м. Донецьк) заявили про початок безстрокового страйку. Шахтарі висували дев’ять вимог, переважно економічного характеру. Переговори з урядом завершилися підписанням підсумкового спільного протоколу, в якому Мінвуглепром беззастережно прийняв вимоги гірників. У цьому страйку проглядалися політичні мотиви –

²⁸¹⁰ Силина Т. Дым после молнии / Т. Силина // Зеркало недели. – К., 2006. – 18-24 ноября. – С.1.

²⁸¹¹ Гец В., Семиноженко В. Специальные экономические зоны: “черные дыры” или точки экономического роста? / В. Гец, В. Семиноженко // Зеркало недели. – К., 2006. – 18 ноября. – С.10.

²⁸¹² Княжанський В. Глибоке вугільне багатство / В. Княжанський // День. – К., 2006. – 18 листопада. – С.5.

протест проти боротьби уряду з “вугільними генералами”, які були прихильними до “Нашої України” та БЮТ²⁸¹³.

23 листопада 2006 р. активісти громадської організації “Донецька республіка” на центральній площі шахтарської столиці почали збір підписів за відокремлення Донбасу від України. У центрі міста було встановлено намет, де проводили збір автографів.

Планувалося набрати 3 млн. підписів, необхідних для проведення всеукраїнського референдуму; якщо б ЦВК не прийняв ці підписи, мав ініціюватися місцевий, регіональний референдум про незалежність Донбасу. Сепаратисти були впевнені, що Донецька республіка є правонаступницею Донецько-Криворізької республіки²⁸¹⁴.

Акція проходила під гаслами “Ні бандерівській окупації”, “Змемо помаранчевих фашистів” і т. ін. Причиною її проведення стали нібито заяви міністра внутрішніх справ Ю.Луценка на з’їзді Нашої України, в яких, за словами організатора акції О.Цуркана, глава МВС “закликав до збройного антидержавного перевороту”. Можна висловити здогад, що сепаратизм у Донецьку був ініційований певними близькими до правлячої коаліції політичними силами для протидії можливому другому Майдану.

Директор Донецького інституту соціальних досліджень і політичного аналізу В.Кипень в інтерв’ю газеті “Без цензури” зауважив, що сепаратистська акція стала репетицією на випадок можливих непередбачуваних обставин, перевіркою електорату Сходу і Півдня України та силових відомств, авторів якої слід шукати як і 2004 р. у Фонді ефективної політики Г.Павловського, а замовників у Партії регіонів. Проте, на відміну від 2004 р., агітація донецьких сепаратистів була більш радикальніша, але не мала такого масового характеру²⁸¹⁵.

Правоохоронці та місцева влада не відреагувала належним чином на відкриті сепаратистські дії. Натомість Донецький міськвиконком дав сепара-

---

²⁸¹³ Шибалов С. Бунт у “пеклі” / С. Шибалов // Дзеркало тижня. – К., 2007. – 20 січня. – С.10.

²⁸¹⁴ Міщенко О. Багатосерійний сепаратизм / О. Міщенко. – Режим доступу: www.bezcenzury.com.ua/ua/archive/8436/politie/8449.html.

²⁸¹⁵ Міщенко О. Багатосерійний сепаратизм / О. Міщенко. – Режим доступу: www.bezcenzury.com.ua/ua/archive/8436/politie/8449.html.

тистам офіційний дозвіл на збір підписів за відокремлення південно-східних земель від України. Місцева прокуратура та СБУ взагалі зробили вигляд, що їх не стосується ця тема.

Крім комуністів, ніхто з політичних партій сепаратистів не підтримав. Та й представники КПУ надали радикалам лише намет зі своєю символікою для збору підписів і нібито сплатили друкарські послуги²⁸¹⁶. За підтримки донецького обкому Компартії України видавалася спрямована проти ОУН-УПА брошура “Донецької республіки”²⁸¹⁷.

Натомість 11 правих політичних партій регіону засудили злочинну бездіяльність властей міста й області, силових відомств стосовно прямих закликів і дій, що зазіхають на територіальну цілісність України²⁸¹⁸.

28 листопада 2006 р. на центральній площі Донецька громадські організації “Донецька республіка”, “Союз народжених революцією”, культурно-історичне товариство розвитку Донбасу “Святогор” у межах постійно діючого фестивалю російської культури провели акцію на тему: “Історична правда, яка вона є – дворіччя Сіверськодонецького з’їзду”.

За словами О.Цуркана, в рамках акції планувалось проведення дискусії “Федералізація країни – як крок до демократії і свободи”. Проте акція не набула масовості і проводилася під лозунгами: “Об’єднаємо в єдиний союз Велику, Білу і Донецьку Русь!”; “Щоб Донбас процвітав в щасті і мирі, даєш російську мову в донбаському ефірі!”; “Честь і слава Артему! Першому Президенту Донецької республіки”; “Ми не янки, ми слов’яни, наші брати – росіяни”²⁸¹⁹.

Згідно з ідеологами “Донецької республіки”, наступив третій період “походу на Схід”, який здійснює “оранжевий фюрер” за допомогою штиків інтервентів з НАТО. Все це відбувалося, на їх думку, щоб “заставити забути

---

²⁸¹⁶ Міщенко О. Багатосерійний сепаратизм / О. Міщенко. – Режим доступу: www.bezcenzury.com.ua/ua/archi-ve/8436/politie/8449.html.

²⁸¹⁷ Таврин А. Бандеровский фашизм. ОУН-УПА / А. Таврин. – Донецк: Самиздат, 2006. – 26 с.

²⁸¹⁸ Міщенко О. Багатосерійний сепаратизм / О. Міщенко. – Режим доступу: www.bezcenzury.com.ua/ua/archi-ve/8436/politie/8449.html.

²⁸¹⁹ Режим доступу: <http://ura.dn.ua/28.11.2006/20678.html>.

рідну російську мову, велику російську культуру, перетворити нас у слухняне стадо для утіх натовського дяді Сема”²⁸²⁰.

Активісти “Донецької республіки” заперечували існування української мови і виступали за те, щоб не дати “можливості українським фашистам навіть висловлювати свої погані думки на південно-російській говірці великої російської мови (яку вони називають українською державною мовою)”²⁸²¹.

“Донецька республіка” активно зверталася до досвіду існування Донецько-Криворізької республіки, переконуючи, що вона була створена виключно внаслідок ініціативи “знизу”. Ідеологи організації визнавали, що для них досвід Донецько-Криворізької республіки важливий, щоб пропагувати гасло: “Робіть життя для себе, а не для Києва, Москви і Вашингтона”²⁸²².

У релігійній сфері донецькі республіканці закликали “суворо триматися Російської православної церкви і Святійшого Патріарха Московського і всея Русі”, а якщо це було б неможливо, то монастирі мали б перейти під самостійне ігуменське управління, чекаючи “світлих майбутніх часів єдності України і Росії”²⁸²³.

Регіональна влада всіляко відхрещувалася від сепаратистських тенденцій. 18 січня 2007 р. голова донецької облради А.Близнюк у Донецьку під час наради з адміністративно-господарським активом за участю Президента України зазначив, що “в Донецькій області живуть патріоти” і попросив В.Ющенка забути “таке слово, як сепаратизм в Донбасі”²⁸²⁴.

У січні 2007 р. ухвалу Ворошиловського районного суду Донецька про незаконне надання російській мові статусу регіональної підтвердив Апеляційний суд краю²⁸²⁵.

Значне занепокоєння в україномовного населення України викликали заяви секретаря Донецької міськради М.Левченка, які він виголосив у лютому

---

²⁸²⁰ Донецкая республика. Великий Донецкий народ! Братья и сестры! Дончане! (Звернення від 15.04.2007 р. – А.С.) // Архів автора.

²⁸²¹ Дорогой Донбасс (помним, любим, скорбим) (Звернення від 18.06.2007 р. – А.С.) // Архів автора.

²⁸²² Отчаянная республика. – Донецк: Без изд-ва, 2007. – 16 с.

²⁸²³ Хранить верность Христу и Его Святой Церкви // Архів автора.

²⁸²⁴ Режим доступу: <http://www.proeuropa.info/news/?id=7717>.

²⁸²⁵ Ганущак М. Донецьку – одну мову / М. Ганущак // Експрес. – Львів, 2007. – 18-25 січня. – С.8.

2007 р. в інтерв'ю УНІАНу. Зокрема, донецький політик заявив, що з “наданням статусу державної російській необхідність говорити українською просто відпаде. Вона не помре, нею писатимуть пісні, розповідатимуть анекдоти, вона стане фольклорною. А російська мова – мова науки, мова цивілізації... В Україні державна мова повинна бути одна – російська”²⁸²⁶. М.Левченко вважав недоцільним “сьогодні відмовлятися від світової мови, мови ООН на користь мови, яку продовжують вигадувати, на якій немає фактично науки”²⁸²⁷. Безумовно, заяви такого неадекватного змісту пошкодили авторитету самої Партії регіонів і не сприяли єднанню Сходу і Заходу України.

Активісти “Донецької республіки” взяли активну участь у мітингах на підтримку парламенту та урядової коаліції в результаті розпуску Президентом України парламенту в квітні 2007 р. Після цього В.Ющенко доручив Генпрокуратурі та СБУ розібратися з агресивними сепаратистами. Донецькі правоохоронці навіть затримали одного з лідерів згадуваної організації О.Фролова, який на стіні житлового будинку поблизу міськвиконкому виводив фарбою з балончика надпис: “Донецьку Київ не указ!”²⁸²⁸.

27 травня 2007 р. “Донецька республіка” заявила, що не підкорюється “злочинному указу” Президента України від 16 травня 2007 р. про святкування 100-річчя з дня народження Р.Шухевича і буде “поступати з авторами і виконавцями цього указу за законами військового часу”²⁸²⁹.

Лише після звернення уваги на “Донецьку республіку” зі сторони СБУ активісти організації проголосили, що основна ціль їх діяльності – “сприяти розвитку національної, духовної і культурно-історичної спадщини Донецького краю”. Вони закликали Генерального прокурора України захистити їх від утисків, Президента України “покаятися перед народом за свої злочини”, а СБУ офіційно вибачитися за моральну і матеріальну шкоду²⁸³⁰. Тепер майбутню Україну вони вже бачили федеративною державою в складі Федеративної

²⁸²⁶ Скандал у партії Януковича // Експрес. – Львів, 2007. – 1-8 березня. – С.1.

²⁸²⁷ Левченко М. Вся країна каже “рубель” / М. Левченко // Без цензури. – К., 2007. – 1-8 березня. – С.8.

²⁸²⁸ Міщенко О. Регіональні граблі сепаратизму / О. Міщенко // Без цензури. – К., 2007. – 19-25 квітня. – С.8.

²⁸²⁹ Донецкая республика. Официальное заявление. (Звернення від 27.05.2007 р. – А.С.) // Архів автора.

²⁸³⁰ Официальное заявление ДООО “Донецкая республика” о защите прав и свобод членов организации // Архів автора.

республіки Галичини, Донецької федеративної республіки, Центральної Української республіки, Новоросійської республіки, Республіки Крим²⁸³¹.

Після ініціювання в квітні-травні 2007 р. розпуску парламенту Президентом України В. Ющенком донецька еліта організувала в Києві протестні акції, учасники яких виступали за єдність країни і стабільність. Але це не зашкодило голові Луганської обласної організації Партії регіонів О.Єфремову під час виступу 9 травня 2007 р. в Луганську порівнювати помаранчеві сили з “коричневою чумою” і розпалювати регіональні протиріччя²⁸³².

Черговий сплеск антиукраїнських настроїв у Донбасі був пов’язаний з мовними рішеннями міськради Донецька. 20 травня 2008 р. донецька міськрада прийняла рішення про недопущення подальшого розширення мережі україномовних шкіл та дитсадків. Проте сама міська влада і призупинила дію цього рішення²⁸³³.

За даними опитування Донецьким інформаційно-аналітичним центром жителів міста, російськомовну школу вибрали 69% респондентів, україномовну – 16%. Варто, однак, відзначити, що варіант відповіді “і згодні, і ні” набрав несподівано багато голосів тих, хто “не визначився”: 38% у першому випадку, 28% – у другому²⁸³⁴.

Світова економічна криза, що розгорнулася восени 2008 р., ще більше ускладнила становище в експортноорієнтованому регіоні. Закриття підприємств металургійної та хімічної промисловості зумовило не виплати зарплат та збільшення безробіття, на що накладалася бездіяльність профспілок. Натомість протиріччя і міжусобиці в центральній українській владі дозволяли місцевим олігархам спрямовувати вістря невдоволення трудящих проти республіканських органів влади²⁸³⁵.

---

²⁸³¹ Федеративная республика Украина // Архів автора.

²⁸³² Єфремова та Голенка треба негайно виключити з Партії регіонів // Молодогвардеец. – Луганск, 2007. – 16 мая. – С.6.

²⁸³³ Куц П. Пішла гулять Донеччина / П. Куц // Україна молода. – К., 2008. – 23 травня. – С.4.

²⁸³⁴ Шибалов Є. Школи Донецька: російською вже не можна, українською – ще нікому / Є Шибалов // Дзеркало тижня. – К., 2008. – 20 січня. – С.4.

²⁸³⁵ Шибалов Е. О народе, подлости и профсоюзах / Е. Шибалов // Зеркало недели. – К., 2008 – 20 декабря. – С.4.

Уже на початок лютого 2009 р. в Донецькій області було зареєстровано 60 тис. безробітних, гірникам на державних шахтах перестали платити зарплату і цифра заборгованості перед шахтарями сягнула 100 млн. грн.²⁸³⁶.

Загостренням економічної ситуації і протиріччями в політичній сфері знову спробували скористатися радикали. 9 лютого 2009 р. близько 10 членів громадської організації “Донецька федеративна республіка” провели в Донецьку мітинг на честь 91 річниці з дня утворення Донецько-Криворізької республіки, який, однак, не викликав інтересу в городян²⁸³⁷.

Лідери громадської організації заявляли, що ними проголошено державний суверенітет Донецької федеративної республіки. У листівці під назвою “Декларація про державний суверенітет Донецької федеративної республіки”, яку розповсюджували сепаратисти, значилося, що утворюється федерація в складі Донецької, Дніпропетровської, Запорізької, Луганської, Харківської, Херсонської республік. У політичній сфері основою суверенітету сепаратистського утворення мав стати “демократичний русизм, як єдина ідеологія суперетноса русів, в економіці – державний соціалізм”. Ідеологи утворення поєднували крайньо праві шовіністичні засади в політичній сфері з радянськими стереотипами в економіці²⁸³⁸.

У прагненні прийти до влади регіонали, скориставшись економічною кризою, організували в березні 2009 р. протестні мітинги. А місцеві ради Донбасу закликали до дострокових виборів парламенту і президента. Квінтесенцією стратегії “біло-синіх“ став знову “бюджетний федералізм” В.Рибака. Більше того, крім вимог “відставки всіх”, у тексти рішень було вписано вимоги завершити політреформу 2004 р. і законодавчо закріпити радикальне збільшення повноважень органів місцевого самоврядування²⁸³⁹.

Отже, наметова і протестна активність прихильників В.Януковича після переголосування II-го туру президентських виборів стала наслідком поширення

²⁸³⁶ Шибалов С. Антикризисні танці / С. Шибалов // Дзеркало тижня. – К., 2009. – 7 лютого. – С.2.

²⁸³⁷ В Донецьке провозгласили Федеративную республику. – Режим доступу: <http://www.ostro.org/news/article-56147/> (перегляд 12 лютого 2009 р.).

²⁸³⁸ Декларация о государственном суверенитете Донецкой Федеративной Республики (ДФР). – Режим доступу: <http://mignews.com.ua/data/Photos/Photo/13591-13592.JPG> (перегляд 12 лютого 2009 р.).

²⁸³⁹ Шибалов С. Бажаємо, щоб усі... / С. Шибалов // Дзеркало тижня. – К., 2009. – С.3.

серед широких верств суспільства сепаратистських і федералістських ідей і сліпого копіювання попередніх дій помаранчевої опозиції, а також результатом розгубленості і відсутності подальшої програми дій.

Регіональні чиновники на кшталт Б.Колесникова продовжували зловживати федералістськими гаслами задля захисту особистих інтересів. Підписання у вересні 2005 р. угоди порозуміння між В.Ющенком і В.Януковичем формалізувало замирення між Сходом і Заходом України, але й створило в донбасівців уявлення про безкарність і безпомилковість її регіональної еліти.

Спроби нової влади розв'язати проблему злочинності і вирішити соціально-економічні проблеми Донбасу не мали значних успіхів, а тому не зняли до кінця підстав для сепаратизму в майбутньому і не значною мірою сприяли соборності країни.

Прихід у серпні 2006 р. на посаду прем'єр-міністра В.Януковича, за задумами політиків, мав розпочати процес замирення між Сходом і Заходом країни. Однак процес боротьби за повноваження між Президентом України і проурядовою коаліцією не стабілізував ситуацію в країні, не покращив суттєво соціально-економічний рівень життя в регіоні та змусив окремі політичні сили в політтехнологічних цілях відродити гасла “Донецької республіки”.

Соціально-економічна криза, яка охопила весь і світ і Україну восени 2008 р., ще більше ускладнила стан економіки в регіоні, призвела до зростання безробіття і невиплати зарплат. Натомість протиріччя, які не припинялися в середовищі центральної української влади, навіть в умовах кризи, стали ще одним негативним подразником для населення Донбасу.

Розділ VI. Західні області в умовах становлення незалежності України

6.1. Етнополітичний розвиток Закарпаття в умовах незалежності України

6.1.1. Національно-демократичне відродження на Закарпатті та формування політичного русинства в кінці 80-х на початку 90-х рр. ХХ ст.

Ситуація на Закарпатті, на відміну від галицьких областей, залишалася під контролем Компартії України і після весняних виборів 1990 р. Комунисти отримали в краї 4 мандати з 5 народних депутатів СРСР, 9 з 11 народних депутатів УРСР, 99 з 120 депутатів облради, біля 70% міських і районних і 40% сільських і селищних рад²⁸⁴⁰.

Не настільки катастрофічною, як в Галичині, була ситуація в обласній організації Компартії України. У 1987 р. з лав партії вийшли 2 осіб, у 1988 р. – 8, у 1989 р. – 76, за 8 місяців 1990 р. – 615. Найбільше партбілетів було здано в містах Ужгород і Мукачево, Ужгородському, Виноградівському, Мукачівському, Тячівському і деяких інших районах²⁸⁴¹.

Натомість за 1990 р. і першу половину 1991 р. ряди партії покинули 6400 осіб. З них добровільно вийшли з партії 4 тис. І за цей же час 1 тис. осіб було прийнято в члени партії²⁸⁴². Ці цифри є яскравим свідченням того, що Компартія залишалася в регіоні найвпливовішим політичним гравцем і могла заблокувати прийняття будь-якого політичного рішення.

В області відбувалося відродження релігійного життя. Станом на початок 1990 р. близько 70 груп громадян зареєстрували релігійні громади, в користуванні яких було передано 70 культових споруд. На той час діяло 660 зареєстрованих релігійних формувань більш як 10 конфесій²⁸⁴³. Однак, як і всюди на Західній Україні, у зв'язку з релігійним ренесансом між православними і греко-католиками загострилися відносини.

У більшості міст і районів були створені структури Руху, в ряді районів – організації Української республіканської партії і Демократичної партії України, йшла консолідація націонал-демократичних сил²⁸⁴⁴.

---

²⁸⁴⁰ ДАЗО, ф.1, оп. 34, спр.7. – Арк.13; ф.1, оп.36, спр.4. – Арк.124.

²⁸⁴¹ ДАЗО, ф.1, оп.34, спр.28. – Арк.2.

²⁸⁴² ДАЗО, ф.1, оп.36, спр.4. – Арк.23.

²⁸⁴³ ДАЗО, ф.1, оп.34, спр.22. – Арк.13-14.

²⁸⁴⁴ ДАЗО, ф.1, оп.36, спр.1. – Арк.13.

На Закарпатті Рух і УРП здійснювали масові заходи, які супроводжувалися закликами до деполітизації державних закладів, правоохоронних органів, закладів освіти, культури. Антисоціалістичні сили виступали єдиним фронтом проти нового Союзного договору, за розпуск Верховної Ради УРСР і скликання Національного конгресу. Націонал-демократи намагалися зірвати призов до радянської армії, ініціювали розгляд міжконфесійних проблем і труднощів в економіці області²⁸⁴⁵.

9 лютого 1990 р. пленум Закарпатського обкому КПУ обрав першим секретарем номенклатурника М.Волощука, який зробив своїм гаслом локальний сепаратизм. На думку О.Гавроша, таку позицію визначили як особисті стосунки так і вплив Галичини, де комуністи позбулися впливу²⁸⁴⁶.

Свідченням впливу на розвиток політичного русинства стало призначення в травні 1990 р. активних у майбутньому захисників русинства – секретарем обкому І.Миговича, завідувачем ідеологічного відділу – М.Макару. Перший до обрання працював завідувачем сектору ідеологічного відділу ЦК КПРС, другий спеціалізувався на “інтернаціональному вихованні трудящих”²⁸⁴⁷.

Унаслідок демократизації суспільства влада на Закарпатті могла втратити контроль над ситуацією. У зв’язку з цим ще в 1989 р. в Ужгороді для місцевої компартноменклатури негласно організовується серія “русинських” семінарів для вишколу ідеологів русинського сепаратизму²⁸⁴⁸.

Перші збори майбутніх членів русинського товариства відбулися восени 1989 р. в Ужгородському училищі культури. На ньому були присутні директор цього училища Ю.Сливка, М.Томчаній, М.Михальова, професор Ужгород-

---

²⁸⁴⁵ ДАЗО, ф.1, оп.34, спр.28. – Арк.26.

²⁸⁴⁶ Гаврош О. Автономія Закарпаття: народний самовияв чи номенклатурний путч? Хроніка подій з десятирічної відстані / О. Гаврош // “І”. Незалежний культурологічний часопис. – 2002. – Ч.23. – С.305.

²⁸⁴⁷ Гаврош О. Автономія Закарпаття: народний самовияв чи номенклатурний путч? Хроніка подій з десятирічної відстані / О. Гаврош // “І”. Незалежний культурологічний часопис. – 2002. – Ч.23. – С.307-308.

²⁸⁴⁸ Довгей В. Передмова до другого видання книги проф. Петра Стерча “Карпато-Українська держава” / В. Довгей // Стерчо П. Карпато-Українська держава. До історії визвольної боротьби карпатських українців у 1919-1939 рр. – Львів.: “За вільну Україну”, 1994. – С. V.

ського університету М.Гранчак, заввідділу обласного краєзнавчого музею Л.Філіп, юрист П.Годьмаш²⁸⁴⁹.

17 лютого 1990 р. в Ужгороді відбувся установчий з'їзд русинів, який проголосив утворення “Товариства карпатських русинів” (згодом Общество подкарпатских Русинов (ОПР)). Окремі його члени розпочали агітацію за “відрубність закарпатоукраїнського населення від своїх східних братів, протиставляючи русинів українцям і росіянам”²⁸⁵⁰. У статуті товариства проголошувалися тільки різні види культурно-освітньої праці: збір русинського фольклору та багатств русинської мови, дослідження русинської історії²⁸⁵¹.

Головою товариства став архітектор М.Томчаний, заступниками – Б.Сливка і М.Михальова. Правління товариства було затверджено в складі 33 осіб. Станом на 17 лютого 1990 р. було сформовано ряд первинних громадських осередків організації: Ужгородська міська (імені М.Лучкая), Мукачівська районна (імені О.Духновича) і Рахівська районна організація²⁸⁵².

У першому обнародованому документі “Звернення до населення Закарпатської області” вказувалось на окремішність русинського народу, який не є частиною жодного східнослов'янського етносу²⁸⁵³.

Підтвердженням того, що Товариство карпатських русинів було створено за підтримки влади є й те, що на відміну від НРУ, інших українських організацій, воно було зареєстроване блискавично – 20 лютого 1990 р²⁸⁵⁴.

Для керівництва та регулювання подіями, які розгорталися навколо проблем русинства, було утворено штаб на чолі з одним із керівників обласної ради. У цей штаб входили як представники місцевої влади, так і викладачі суспільних дисциплін Ужгородського університету та спеціалісти з-за меж

---

²⁸⁴⁹ Годьмаш П., Годьмаш С. Подкарпатская Русь и Украина / П. Годьмаш, С. Годьмаш. – Ужгород: ВАТ “Патент”, 2003. – 312.

²⁸⁵⁰ Балєга Ю. Русинство: ідеологи і покровителі / Ю. Балєга // Дзвін. – Львів, 1991. – №5. – С.96.

²⁸⁵¹ Грегор О. Розділяй і владарюй або Русинська карта у шовіністичному покері Москви / О. Грегор // Галичина. – Івано-Франківськ, 1990. – 25 листопада. – С.4.

²⁸⁵² Зан М. Етнополітична ситуація на Закарпатті 1989 – 1991 років (воля народу чи протистояння еліт?) / М. Зан // Сагратіса. – Карпатика. Вип.16. – Ужгород: Приватна друкарня Р.Повча, 2002. – С.146.

²⁸⁵³ Зан М. Етнополітична ситуація на Закарпатті 1989 – 1991 років (воля народу чи протистояння еліт?) / М. Зан // Сагратіса. – Карпатика. Вип.16. – Ужгород: Приватна друкарня Р.Повча, 2002. – С.147.

²⁸⁵⁴ Піпаш В. Феномен регіонального сепаратизму в Закарпатті / В. Піпаш. – Мукачево: Карпатська вежа, 2009. – С.18.

області. Активну участь у розробці суті та змісту можливих аспектів закарпатської автономії здійснював філіал одного з Київських інститутів, працівники якого на чолі з керівником були серцевиною наукового обґрунтування автономії на Закарпатті²⁸⁵⁵.

Ідеологи русинства, які користувалися підтримкою Закарпатської обласної влади, розгорнули свою пропаганду на сторінках обласних газет “Новини Закарпаття” і “Молодь Закарпаття”²⁸⁵⁶. Підраховано, що за 1991-1999 рр. русинська проблема висвітлювалася 346 разів. Так, колишня “Закарпатська правда” в 1988-1991 рр. про русинів писала 74 рази, засновані в 1991 р. “Новини Закарпаття” – 122 рази, “Срібна земля” – 44, “Срібна земля-фест” – 25, заснована в 1997 р. “Ріо” – 34, “Єдинство-плюс” – 47 разів²⁸⁵⁷.

Заступник редактора обкомівської газети “Закарпатська правда” І.Попович за сумісництвом став і редактором українофобської газети “Отчий храм” (“Подкарпатська Русь”) – рупора сепаратизму, що видавалася в обласному будинку політосвіти, а після закриття цієї установи продовжувала друкуватися в державній типографії “Закарпаття”²⁸⁵⁸.

Частина закарпатців стикнулася з ситуацією, яку яскраво описав житель с. Велика Бака Берегівського району І.Бабинець: “У свої 37 років я дізнався, що я не українець. Не від свого діда, якому буде 90 років, не від бабці, не від батька-матері, не від своїх стрийків, які в 1939 р. захищали Карпатську Україну, а від секретаря обкому КПУ Федиковича”²⁸⁵⁹.

Партійні засоби масової інформації, як влучно відзначив В.Довгей, “не могли приховати прагнення партноменклатури зупинити розвиток національної самосвідомості закарпатських українців, роздмухувати напруження і

---

²⁸⁵⁵ Болдижар М. Про “закарпатський сепаратизм”, “політичне русинство” та їх основателів / М. Болдижар // Руснацький світ: Науково-популярний збірник. Т.3. / Русинське науково-освітнє т-во; Карпаторусинський науковий центр; Укладач-упорядник М.П.Макара. – Ужгород: В-во В.Падяка, 2003. – С.17.

²⁸⁵⁶ Балега Ю. Відповідь професору Магочі: З приводу політичного шоу. Ужгород – Медзилаборце – Коцур і не тільки / Ю. Балега // Дзвін. – Львів, 1993. – №1. – С.88-89.

²⁸⁵⁷ Макара М. Роздуми над проблемами русинства в Україні / М. Макара // Руснацький світ: Науково-популярний збірник. Т.3. / Русинське науково-освітнє т-во; Карпаторусинський науковий центр; Укладач-упорядник М.П.Макара. – Ужгород: В-во В.Падяка, 2003. – С.7.

²⁸⁵⁸ Балега Ю. Політичне русинство і будівництво Української держави / Ю. Балега. – Ужгород: Гранда, 2003. – С.29.

²⁸⁵⁹ За вільну Україну. – Львів, 1991. – 27 березня.

ворожнечу між Закарпаттям та Галичиною”²⁸⁶⁰. Галичан на сторінках преси звинувачували навіть у тому, що вони відмовилися поставляти у край цигарки, горілку, кондитерські вироби, натомість масово скупляли в закарпатських магазинах різноманітні товари²⁸⁶¹.

Секретар Ужгородського міськкому КПУ І.Мітровцій в інтерв’ю газеті “Правда” від 8 жовтня 1990 р. відзначив, що емісари й агітатори з Львівщини, Івано-Франківщини і деяких інших сусідніх областей намагалися виступати в ролі ідейних провідників, щоб багатонаціональне Закарпаття “встало під прапори тих, хто головною ціллю оголосив відокремлення України від СРСР”. Проте він зауважив, що “...у кожного своя голова на плечах. І у Закарпатті, як говорять, свої кольори”²⁸⁶².

Комуністи залякували жителів краю тим, що українські націонал-демократичні організації виступають за сепарування західноукраїнських земель. На пленумі обкому Компартії України 12 травня 1990 р. М.Волощук зазначав: “Активісти Руху і УГС виношують ідеї створення так званої Галицької республіки. Ці ідеї вони намагаються правдами і неправдами нав’язати населенню Закарпаття”²⁸⁶³.

Відповідно і в постанові пленуму обкому Компартії України “Про політичну ситуацію в області і задачі обласної партійної організації з її стабілізації” значилося, що “емісари самодіяльних організацій Львівської і Івано-Франківської областей... здійснюють спроби “розбудити Закарпаття”, нав’язати сепаратистські лозунги, сумнівні шляхи рішення проблем”²⁸⁶⁴.

10 листопада 1990 р. пленум обкому Компартії України виступив з “Заявою на захист комуністів західних областей республіки”. У цій заяві закарпатські комуністи висловили свою солідарність з комуністами західних областей республіки і звернулися до урядових установ з вимогою “припинити

---

²⁸⁶⁰ Довгей В. Від Бескидів до Катині / В. Довгей // За вільну Україну. – Львів, 1991. – 2 лютого. – С.2.

²⁸⁶¹ Ілько І. Вояж галицьких емісарів, або замальовки з натури про діяння закарпатноменклатури з переднім словом епілогом / І. Ілько // За вільну Україну. – Львів, 1991. – 19 березня. – С.2.

²⁸⁶² Головенко А., Ястребцов Г. Карпаты – горы крутые / А. Головенко, Г. Ястребцов // Правда. – М., 1990. – 8 октября. – С.2.

²⁸⁶³ ДАЗО, ф.1, оп.34, спр.9. – Арк.13.

²⁸⁶⁴ ДАЗО, ф.1, оп.34, спр.9. – Арк.55.

антикомуністичні провокації, посилити вимогливість до радянських і правоохоронних органів з забезпеченості конституційних гарантій громадян, недопущення безчинств, протиправних політичних акцій”²⁸⁶⁵.

31 липня 1991 р. “Закарпатська правда” опублікувала заяву “До суверенної України – чесним шляхом”, яку підписали голова облради, обкому, представники профспілок, ЛКСМУ та ряду громадських організацій. У ній було розцінено дії останнього десанту націонал-демократичних організацій з Львівської області в краї з нагоди святкування річниці Декларації про державний суверенітет України як “аморальні і провокаційні, бо вони підривають довір’я населення нашої області до послідовної і конструктивної роботи на благо утвердження суверенної України та її невід’ємної частини – Закарпаття”. У заяві націонал-демократичні організації були звинувачені в тому, що вони своїми діями “сприяють посиленню в нашому краї сепаратистських настроїв, що проявляється у вимогах якогось особливого статусу Закарпаття у складі України”²⁸⁶⁶.

Версія про спроби КПУ перекласти вину за розпалювання політичного русинства на новітні українські політичні організації підтверджується ще й тим, що дана стаття була розіслана в обкоми партії для ведення пропагандистсько-агітаційної роботи²⁸⁶⁷.

Політичне русинство мало також своїх прихильників у колах старої карпаторусинської еміграції США та Канади і її духівництва, які в силу політичної інерції не могли сприйняти незалежності України й визначити місце Закарпаття в українському державотворенні²⁸⁶⁸.

Пізніше виник ряд русинських товариств у решті заселених українцями країнах: Русинська Оброда в м. Межилаборцях (Словаччина, березень 1990 р.); Товаришення лемків у м. Легниці (Польща, квітень 1990 р.); Об’єднання приятелів Подкарпатської Русі в м. Празі (жовтень 1990 р.); Руска Матка у

²⁸⁶⁵ ДАЗО, ф.1, оп.34, спр.17. – Арк.75.

²⁸⁶⁶ До суверенної України – чесним шляхом. Заява державних та громадсько-політичних організацій області // Закарпатська правда. – Ужгород, 1991. – 31 липня.

²⁸⁶⁷ Державний архів Івано-Франківської області, ф.П-1, оп.1, спр.5639. – Арк. 142.

²⁸⁶⁸ Телешун С. Державний устрій України: проблеми політики теорії і практики / С. Телешун. – Івано-Франківськ: Лілея-НВ, 2000. – С.72.

Воєводині (грудень 1990 р.); Русинська організація Угорщини в Будапешті (березень 1991 р.)²⁸⁶⁹.

Русинські товариства спільно з Карпаторусинським науковим центром у США утворили Світовий конгрес Русинів і з березня 1991 р. по червень 2007 р. провели дев'ять світових конгресів*. Ініціатором скликання конгресів став радник президентської канцелярії Чехословаччини І.Парканій²⁸⁷⁰.

Американські і канадські русини допомагали фінансами в організації культурних акцій, наукових конференцій і у виданні русинських книжок і журналів. Вони дарували книги і старовинну пресу, допомагали проводити перепис русинів в Україні в 2001 р. Крім того, декілька американських русинських організацій зібрали близько 2,5 млн. доларів на ліки і медичні потреби²⁸⁷¹.

У 1991 р. зарубіжні русинські організації давали достатньо низьку оцінку стану русинського руху в Україні. Так, П.Р.Магочій на I світовому конгресі русинів у Межилаборцях зазначав: “Але що це русинство на радянському Закарпатті? Чи це рух. Чи це метушня кілької осіб?... Ми знаємо. Що є багато балаканини”²⁸⁷².

Під прикриттям дискусії “Русини чи українці” русинські структури пішли на активне й одверте зближення з шовіністично налаштованими елементами із Товариства угорської культури Закарпаття (ТУКЗ). В інтерв'ю угорській газеті “Пешті гірлап” від 14 квітня 1990 р. лідер товариства Ш.Фодо, аналізуючи русинські антиукраїнські настрої, відзначив: “Я не кажу, що радію з цього (це було б і не гарно), але ми це використаємо”²⁸⁷³. З'явилися навіть заяви окремих

---

²⁸⁶⁹ Панчук М. Політичне русинство // Демони миру та боги війни. Соціальні конфлікти посткомуністичної доби / С.Макеєв (кер. авт. колект.) / М. Панчук. – К.: Політична думка, 1997. – С.331.

* у Межилаборцях (Словаччина, 1991 р.); Криниці (Польща, 1993 р.), Руському Керестурі (Югославія, 1995 р.); Будапешті (Угорщина, 1997 р.), Ужгороді (Україна, 1999 р.); Празі (Чехія, 2001 р.); Пряшові (Словаччина, 2003 р.); Криниці (Польща, 2005 р.), Марамарош-Сігеті (Румунія, 2007 р.).

²⁸⁷⁰ Магочі П.Р. Познамкы: 6 Світовий конгрес русинів / П.Р. Магочі // Руснацький світ: Науково-популярний збірник. Т.3. / Русинське науково-освітнє т-во; Карпаторусинський науковий центр; Укладач-упорядник М.П.Макара. – Ужгород: В-во В.Падяка, 2003. – С.57.

²⁸⁷¹ Магочі П.Р. Декотрі материалы VI Світового конгреса Русинув / П.Р. Магочі // Календар-альманах на 2002 год. – Будапешт: Уданіе Русинського меншинового самоуправленія Йозефвароша. – С.78.

²⁸⁷² Магочій П.Р. “Я русин был, есмь и буду...”: Виступи на Світових конгресах русинів / П.Р. Магочій / Передм. В.Падяка. – Ужгород: Вид-во В.Падяка, 2005. – С.10.

²⁸⁷³ Грегор О. Розділяй і владарюй або Русинська карта у шовіністичному покері Москви / О. Грегор // Галичина. – Івано-Франківськ, 1990. – 25 листопада. – С.4.

лідерів угорських інституцій з вимогою “надання права корінному населенню повернути в документах свою одвічну національність”²⁸⁷⁴.

Спостерігалась тенденція “тиснути” на батьків, діти яких навчались у класах з російською чи українською мовою навчання. Фактично був висунутий лозунг: “Той не угорець, чия дитина не навчається в угорській школі”. Члени товариства вимагали також заборони індивідуального будівництва в угорських селах некорінним жителям та приїжджим²⁸⁷⁵.

Усе це відбувалося незважаючи на те, що стосунки між представниками різних національних меншин на Закарпатті дуже толерантні, хоча існує чітка національна ідентифікація²⁸⁷⁶. Відзначимо також, що місцева влада активно сприяла відродженню угорської національної культури й освіти. У 1989 – 1990 р. було відкрито 2 середні і 2 початкові угорськомовні школи, а чотири початкові було реорганізовано в неповні середні. Додатково було відкрито початкові класи з угорською мовою навчання в Новоселицькій неповній середній школі з українською мовою викладання Виноградівського району та Холмцівській початковій школі Ужгородського району.

З 1 вересня 1990 – 1991 н.р. було запроваджено факультативне вивчення угорської мови в 26 школах з українською та російською мовами навчання та румунської мови в одній²⁸⁷⁷.

Для угорців видавалася обласна газета “Карпати игаз со” тиражем 39 тис. екземплярів, а 4 газети – обласна молодіжна і 3 районні – дублювалися українською й угорською. Для російськомовного населення була створена обласна газета “Єдинство”²⁸⁷⁸.

Працював український і російський музично-драматичний театри, професійні національні колективи в філармонії, угорський самодіяльний

---

²⁸⁷⁴ Довгей В. “Неорусинство”? Ні, тіньовий реваншизм / В. Довгей // За вільну Україну. – Львів, 1992. – 20 березня. – С.3.

²⁸⁷⁵ Зан М. Угорці Закарпаття (епізод етнополітичних процесів поч. 90-х рр. ХХ ст.) / М. Зан // Carpatica. – Карпатика. Вип.18. Історія, політологія, культура: минуле і сучасне – Ужгород: Приватна друкарня Р.Повча, 2002. – С.225.

²⁸⁷⁶ Ворошилов О. Ігнаці Юзвяк відкрив для себе толерантність закарпатців / О. Ворошилов // Старий замок. – Мукачеве, 2008. – 11-17 вересня. – С.18.

²⁸⁷⁷ ДАЗО, ф.1, оп.36, спр.29. – Арк.23.

²⁸⁷⁸ Мигович І. Закарпаття: на зламі епох: Статті. Виступи. Інтерв'ю / І. Мигович. – Ужгород: Вид-во В.Падяка, 2008. – С.58.

народний театр, 642 угорських, 87 румунських, 17 німецьких, 5 словацьких колективів художньої самодіяльності²⁸⁷⁹.

Ріст національної свідомості угорців Закарпаття засвідчили дискусії на пленумі обкому КПУ ще 5 грудня 1989 р. Так, Ш.Фодо відзначав, що в Берегівському районі угорське населення становило 72%, а українське – 23%, натомість із 280 членів номенклатури було 74% росіян, 68% українців і 37% угорців. Член Спілки письменників СРСР Л.Балла вказував на питання угорських надписів, назв вулиць та населених пунктів, висловився за перспективу утворення угорського національного округу²⁸⁸⁰.

У цей час з'являється ряд громадських організацій угорців Закарпаття: Товариство угорської культури Закарпаття, Товариство угорської інтелігенції Закарпаття, Закарпатське угорське педагогічне товариство, Товариство угорських художників Закарпаття ім. І.Ревеса, Товариство угорських скаутів й інші²⁸⁸¹.

Натомість румуни краю в 1989 р. створили “Соціально-культурне товариство ім. Дж.Кошбука”, яке ставило своїм завданням захист соціальних і культурних інтересів румун Закарпаття. У школах товариство домоглося відмови від молдавської культурної орієнтації, заміни кирилиці латиницею румунської транслітерації, встановило тісні зв'язки з навчально-культурними закладами Румунії.

Політична програма товариства включала як максимум створення в краї автономної румунської територіально-адміністративної одиниці з румунською національною радою на чолі чи надання румунам національно-культурної автономії, як мінімум включення всіх сіл з румунським населенням в один район області, створення робочих місць²⁸⁸².

У “Пропозиціях обкому Компартії України по роботі з національними меншинствами” зауважувалось, що вивчення громадської думки показує:

---

²⁸⁷⁹ Мигович І. Закарпаття: на зламі епох: Статті. Виступи. Інтерв'ю / І. Мигович. – Ужгород: Вид-во В.Падяка, 2008. – С.57.

²⁸⁸⁰ Зан М. Етнополітична ситуація на Закарпатті 1989 – 1991 років (воля народу чи протистояння еліт?) / М. Зан // Carpatica. – Карпатика. Вип.16. – Ужгород: Приватна друкарня Р.Повча, 2002. – С.143.

²⁸⁸¹ Поп І. Енциклопедія Подкарпатської руси / І. Поп. – Ужгород: ПП “Повч Р.М.”, 2006. – С.240.

²⁸⁸² Поп І. Енциклопедія Подкарпатської руси / І. Поп. – Ужгород: ПП “Повч Р.М.”, 2006. – С.314.

“відкритих автономістських проявів в області не зафіксовано”. Водночас “мають місце” факти, коли лідери ТУКЗ заявляють, що після організаційного зміцнення товариства одним з перших може бути прохання про автономію²⁸⁸³.

У 1989 р. у виборних органах міських, районних партійних організацій було 7,1% угорців (українців – 82,4%, 3,3% – росіян, 0,7% – румун, 1,5% – інші). Серед депутатів місцевих рад області угорців було 1920 осіб (13 тис. українців, 373 росіяни, 308 румун, 61 словак, 41 німець, 13 молдаван, 21 білорус, 9 євреїв). У той же час згідно з переписом населення 1989 р. частка угорців краю становила 155711 осіб або 12,5%²⁸⁸⁴.

Переименування вулиць населених пунктів хоч і мало в окремих випадках історичну справедливість, проводилось з боку представників угорської національної меншини без глибокого та всебічного обґрунтування. Крім того, ці акції заохочувалися Угорщиною. Так, в 1989 – 1990 рр. була випущена географічна карта Угорщини, де була включена територія проєктованого угорського автономного округу в межах частини Ужгородського, Мукачівського, Виноградівського районів та всього Берегівського району²⁸⁸⁵.

Кінець 1989 р. ознаменувався тим, що президія Берегівської районної організації Товариства угорської культури Закарпаття звернулась до республіканських органів влади щодо створення угорської автономії в межах району. Це викликало негативну реакцію серед угорців інших районів. Е.Ковач на сторінках “Закарпатської правди” виступив із заявою проти такої автономії, що не враховувала інтереси угорського населення інших районів²⁸⁸⁶.

У документах обкому Компартії України в цей період вказувалось, що Товариство угорської культури використовувало тактику випереджувальної іні-

---

²⁸⁸³ Зан М. Угорці Закарпаття (епізод етнополітичних процесів поч. 90-х рр. XX ст.) / М. Зан // *Carpatica*. – Карпатика. Вип.18. Історія, політологія, культура: минуле і сучасне – Ужгород: Приватна друкарня Р.Повча, 2002. – С.227.

²⁸⁸⁴ Зан М. Угорці Закарпаття (епізод етнополітичних процесів поч. 90-х рр. XX ст.) / М. Зан // *Carpatica*. – Карпатика. Вип.18. Історія, політологія, культура: минуле і сучасне – Ужгород: Приватна друкарня Р.Повча, 2002. – С.222.

²⁸⁸⁵ Зан М. Етнополітична ситуація на Закарпатті 1989 – 1991 років (воля народу чи протистояння еліт?) / М. Зан // *Carpatica*. – Карпатика. Вип.16. – Ужгород: Приватна друкарня Р.Повча, 2002. – С.145.

²⁸⁸⁶ Зан М. Угорці Закарпаття (епізод етнополітичних процесів поч. 90-х рр. XX ст.) / М. Зан // *Carpatica*. – Карпатика. Вип.18. Історія, політологія, культура: минуле і сучасне – Ужгород: Приватна друкарня Р.Повча, 2002. – С.228.

ціативи, продовжуючи збір підписів під зверненням про створення українського автономного округу (в Берегівському районі їх було зібрано більше 10 тис.)²⁸⁸⁷.

Політична допомога угорській меншині зі сторони політичних інститутів Угорщини в основному виражалася в обережній підтримці автономістських прагнень закарпатців (обласна автономія, угорський автономний округ, вільна економічна зона)²⁸⁸⁸. Однак лише протягом першого півріччя 1989 р. область відвідали більше 70-ти представників Угорщини, що висвітлювали діяльність ТУКЗ²⁸⁸⁹. З преси стало відомо, що в Будапештському парламенті були заходи зі сторони екстремістських угорських парламентаріїв, щоб перешкодити ратифікації договору між Угорщиною і Україною саме тому, що він стверджував принцип непорушності кордонів обох країн²⁸⁹⁰.

На пленумі обкому Компартії України 1990 р. начальник Управління КДБ УРСР В.Л.Тарновецький визнавав, що “з’явилися ініціативні групи, які виступають так, немовби дійсно хотіли брати участь у перебудовчому процесі. Але перше, що вони зробили, так це спробували звернутися до О.Дубчека і інших відповідальних осіб, щоби приєднати Закарпаття до Чехословаччини”²⁸⁹¹.

Свідченням зближення русинських політичних діячів з угорськими організаціями Закарпаття стало ініціювання ОПР перейменування вулиць Ужгорода на честь діячів угорської історії, а також підтримка близькими до русинства структурами реабілітації угрофільських політиків А.Бродія та С.Фенцика²⁸⁹².

---

²⁸⁸⁷ Зан М. Угорці Закарпаття (епізод етнополітичних процесів поч. 90-х рр. ХХ ст.) / М. Зан // *Carpatica*. – Карпатика. Вип.18. Історія, політологія, культура: минуле і сучасне – Ужгород: Приватна друкарня Р.Повча, 2002. – С.224.

²⁸⁸⁸ Товт М. Проблеми угорської національної меншини у сучасній Україні / М.Товт // *Нова політика*. – 1997. – №3. – С.27.

²⁸⁸⁹ Зан М. Угорці Закарпаття (епізод етнополітичних процесів поч. 90-х рр. ХХ ст.) / М. Зан // *Carpatica*. – Карпатика. Вип.18. Історія, політологія, культура: минуле і сучасне – Ужгород: Приватна друкарня Р.Повча, 2002. – С.125.

²⁸⁹⁰ Маркусь В. “Пудкарпатська республіка” / В. Маркусь // *Мала енциклопедія етнодержавознавства* / НАН України Ін-т держави і права ім. В.М. Корецького; Редкол.: Ю.І.Римаренко (відп. ред.) та ін. – К.: Довіра. Генеза, 1996. – С.783.

²⁸⁹¹ ДАЗО, ф.1, оп.34, спр.9. – Арк.37.

²⁸⁹² Грегор О. Розділяй і владарюй або Русинська карта у шовіністичному покері Москви / О. Грегор // *Галичина*. – Івано-Франківськ, 1990. – 25 листопада. – С.4.; Довгей В. “Неорусинство”? Ні, тіньовий реваншизм / В. Довгей // *За вільну Україну*. – Львів, 1992. – 20 березня. – С.3.

У результаті міжетнічного протистояння, яке було розгорнуто в області, навесні 1990 р. лише 25% опитаних обкомом партії громадян області оцінювали відносини між представниками різних національностей області як добрі, 59% – задовільні і 11% – погані. Більше 70% опитаних відзначали, що вони зіштовхуються з грубістю в спілкуванні, розмовах, з неповагою до традицій, звичаїв, культури народів, а 64% – з бажанням у всьому підкреслити перевагу свої нації в поведінці людей стосовно осіб інших національностей²⁸⁹³.

За спостереженнями журналіста М.Бабидоровича, дезінтеграційні спалахи на Закарпатті слідували після чергового повернення компартійного лідера М.Волощука з Москви, якому доводилося часто бувати там у зв'язку зі спробами національно-демократичних організацій зупинити будівництво Пістрялівської радіолокаційної станції²⁸⁹⁴.

30 травня 1990 р. II сесією Закарпатської обласної Ради народних депутатів було прийнято рішення “Про введення на території Закарпатської області середньоевропейського часу”. Відповідно до цього рішення, в ніч з 1 на 2 вересня 1990 р. о 2 год. за московським часом на території області запроваджувався порядок обчислення часу першого часового поясу. Це рішення діяло до березня 1992 р., коли було встановлено єдиний облік часу – київський²⁸⁹⁵.

Більше того, обласна еліта в умовах послаблення важелів впливу з боку республіканського центру виборювала дедалі ширші елементи самоврядування. З 1989 р. керівництво області ставило питання про створення зони спільного підприємництва (праобразу СЕЗ і ВЕЗ). На початку 1989 р. пропозиції з цього приводу були направлені в Раду Міністрів УРСР, але відповіді не було отримано²⁸⁹⁶.

У 1989 р. облвиконкомом був укладений договір з науково-дослідним економічним інститутом Держпрому СРСР про розробку “Положення” і

²⁸⁹³ ДАЗО, ф.1, оп.34, спр.9. – Арк.10.

²⁸⁹⁴ Гаврош О. Автономія Закарпаття: народний самовияв чи номенклатурний путч? Хроніка подій з десятирічної відстані / О. Гаврош // “І”. Незалежний культурологічний часопис. – 2002. – Ч.23. – С.307.

²⁸⁹⁵ Зан М. Етнополітична ситуація на Закарпатті 1989 – 1991 років (воля народу чи протистояння еліт?) / М. Зан // Сагратіса. – Карпатика. Вип.16. – Ужгород: Приватна друкарня Р.Повча, 2002. – С.147.

²⁸⁹⁶ ДАЗО, ф.1, оп.34, спр.3. – Арк.58.

техніко-економічного обґрунтування створення зони спільного підприємництва “Чоп-Ужгород” зі спеціалізацією митна обробка вантажів і складська переробка, а також доробка до експортних вимог продукції і товарів.

Станом на червень 1990 р. перший етап роботи вже було передано облвиконкому²⁸⁹⁷. 19 червня 1990 р. було прийнято протокольне рішення “Про переведення Закарпатської області на засади господарсько-економічної самостійності і самоврядування”²⁸⁹⁸.

У підсумку комуністи на ХХІІ звітно-виборній конференції в червні 1990 р. констатували, що ставлення вищих партійно-радянських органів до створення зони спільного підприємництва й інших форм зовнішньоекономічного співробітництва є позитивним²⁸⁹⁹.

28 липня 1990 р. Закарпатський обком Компартії надіслав на адресу ЦК КПРС, ЦК Компартії України, Ради Міністрів СРСР і Ради Міністрів УРСР критичні зауваження з вимогами переглянути Раді Міністрів УРСР існуючу практику доведення держзамовлень до підприємств, встановлювати їх в такому обсязі, щоб не менше 30-40% продукції залишалася на місцях. Комуністи також вимагали передати області цілий ряд підприємств союзного та республіканського підпорядкування²⁹⁰⁰.

Вимоги створення вільної економічної зони не цілком узгоджувалися з економічним станом області. Відповідно до статистичних даних за 1989 р. в область завозилося продовольчої і непродовольчої групи товарів на 172, 1 млн. крб. більше, ніж вивозилося. У структурі завезення переважала сировина, і вона перевищувала вивіз більше, ніж у 9 разів²⁹⁰¹.

Зауважимо, що обласна влада оминула увагою мітинг на честь видатного угорського діяча Ференца ІІ, що відбувся 17 липня 1990 р. в селі Вилोक Виноградівського району. На ньому було прийнято ще одну “Декларацію про автономний статус Закарпаття”, де протиставлялись “русини” й “українці”,

²⁸⁹⁷ ДАЗО, ф.1, оп.34, спр.3. – Арк.58.

²⁸⁹⁸ Зан М. Етнополітична ситуація на Закарпатті 1989 – 1991 років (воля народу чи протистояння еліт?) / М. Зан // Саграїса. – Карпатика. Вип.16. – Ужгород: Приватна друкарня Р.Повча, 2002. – С.147.

²⁸⁹⁹ ДАЗО, ф.1, оп.34, спр.3. – Арк.58.

²⁹⁰⁰ ДАЗО, ф.1, оп.34, спр.27. – Арк.5.

²⁹⁰¹ ДАЗО, ф.1, оп.36, спр.3. – Арк.36.

пропонувалось відновити справжню національність корінному населенню та іншим національностям²⁹⁰².

Після прийняття ВР України Декларації незалежності УРСР активізується агітація за політичне русинство. 29 вересня 1990 р. на засіданні правління Товариства прийнято програмовий документ: “Декларація Товариства карпатських русинів про повернення Закарпатської області статусу автономної республіки”.

Зміст декларації зводився до того, що голосливо заперечувалася правильність і законність законодавчих актів ВР СРСР і УРСР 1945-1946 рр. про возз’єднання Закарпатської України з Радянською Україною і єдино законним і чинним визнавалось Мюнхенське рішення Німеччини, Італії, Франції й Англії від 29-30 вересня 1938 р. про розчленування Чехословацької республіки й утворення 8 жовтня 1938 р. автономної Підкарпатської Русі в складі тієї ж Чехословаччини²⁹⁰³.

Натомість 21 листопада з’явилася заява 13 керівників громадських, політичних та науково-освітніх організацій краю, в якій було визнано декларацію антинауковою, а її авторів такими, що “ніяк не хочуть рахуватися з процесом спонтанного українського національного самоусвідомлення народних мас...”. 15 лютого 1991 р. в пресі була опублікована Заява 17 діячів науки, культури і мистецтва Києва, вихідців із Закарпаття, яка спрямовувалася проти Декларації ОПР²⁹⁰⁴.

З вуст обласного керівництва звучали заяви про те, що високі посади в краї повинні належати виключно закарпатцям. На думку відомого тогочасного українського діяча Закарпаття В.Бедя, такі ідеї межували з расизмом²⁹⁰⁵. Одночасно серед закарпатців за сприяння обкому КПУ поширювалася ідея

---

²⁹⁰² Зан М. Етнополітична ситуація на Закарпатті 1989 – 1991 років (воля народу чи протистояння еліт?) / М. Зан // *Sagratia*. – Карпатика. Вип.16. – Ужгород: Приватна друкарня Р.Повча, 2002. – С.148.

²⁹⁰³ Мишанич О. То хто ж вони? До ідейних витоків новітнього “карпаторусинства” / О. Мишанич // *Літературна Україна*. – К., 1991. – 17 січня. – С.7.

²⁹⁰⁴ Макара М.П., Мигович І.І. Карпатські русини в контексті сучасного етнополітичного життя / М.П. Мигович, І.І. Мигович // *Український історичний журнал*. – 1994. – №1. – С.119-120.

²⁹⁰⁵ *Літературна Україна*. – К., 1991. – 17 жовтня. – С.8.

створення вільної економічної зони. Її базою мали стати підприємства союзного підпорядкування і зарубіжні фірми²⁹⁰⁶.

Під час проведення II етапу XXII обласної партійної конференції 2 лютого 1991 р. закарпатські комуністи вирішили, що “при переході на ринкову економіку в умовах області перевагу слід віддати створенню зони спільного підприємництва, яке дозволить здійснювати оздоровлення економіки, поправити соціальну сферу і позитивно вплинути на рівень життя працюючих”. У перспективі зона спільного підприємництва, на думку комуністів, мала б перетворитися у вільну економічну зону²⁹⁰⁷.

Основними функціями зони спільного підприємництва комуністи визначали: створення пільгових умов для залучення інвестицій у вільноконвертованій валюті; створення нових виробничих потужностей, здатних випускати конкурентноспроможну продукцію на основі місцевих природних, трудових і матеріальних ресурсів; впровадження нових технологій і ефективних методів управління; поліпшення використання і реалізація оптимальної структури трудових ресурсів²⁹⁰⁸.

Обласна номенклатура також поширювала чутки про утворення нового адміністративного утворення в складі Закарпатської, Львівської та Івано-Франківської областей з центром у Львові²⁹⁰⁹.

З ініціативи першого секретаря Закарпатського обкому КПУ, народного депутата М.Волощука була створена комісія для вивчення правомірності поставлених питань про русинство й автономістські настрої. До складу утвореної структури, попри запевнення М.Волощука в нейтральності регіональної партійної організації, не було включено жодного представника українських національно-демократичних організацій²⁹¹⁰.

У 1991 р. ця комісія в складі 4 докторів і 2 кандидатів наук на чолі з відомим істориком І.Гранчаком виробила спеціальні висновки: “Термін “русин”

---

²⁹⁰⁶ Мойшевич Я. На чий млин вода? Як розуміють вільну економічну зону у Закарпатському обкомі КПУ / Я. Мойшевич // За вільну Україну. – Львів, 1991. – 5 червня. – С.5.

²⁹⁰⁷ ДАЗО, ф.1, оп.36, спр.3. – Арк.42.

²⁹⁰⁸ ДАЗО, ф.1, оп.36, спр.3. – Арк.42.

²⁹⁰⁹ Мишанич О. Обережно – автономія / О. Мишанич // Літературна Україна. – К., 1991. – 21 листопада. – С.2.

²⁹¹⁰ Бедь В. “На коліна нас вже не поставити” / В.Бедь // За вільну Україну. – Львів, 1991. – 15 лютого. – С.2.

– це давня назва українського населення всіх областей України. У зв'язку з тим, що певна частина населення краю внаслідок політики тоталітарного режиму не дійшла ще до української національної свідомості, вживання назви “русин” правомірне для позначення локальної самосвідомості, яку дехто помилково сприймає за національну. Термін “русин” – ідентичний терміну “українець”²⁹¹¹.

Не дивлячись на таку формальну відстороненість обласного керівництва Компартії України від проблеми русинства, є докази безпосереднього відношення комуністів до активізації політичної складової цього руху. Так, найкращим доказом причетності КПРС до ініціювання русинського руху є виступ першого секретаря Закарпатського обкому Компартії України на засіданні Політбюро ЦК Компартії України 19 жовтня 1990 р. Зокрема, політик на доказ певних успіхів комуністів краю в боротьбі з націонал-демократичними організаціями зазначив: “А русинів ми створили, спеціальне товариство в протівовес всім організаціям, щоб досягнення Закарпаття, традиції минулого, без політичної окраски абсолютно це товариство”. Ми свідомо зазначили про належність КПРС до русинського руху, а не зокрема Компартії України, оскільки у виступі М.Волощук наголосив про свої попередні консультації з ЦК КПРС²⁹¹².

Свідченням зв'язків ОПР з КДБ стало власне визнання заступника голови товариства П.Годьмаша, що він зумів весною 1991 р. передати листа з вимогами русинів відродити автономію в складі УРСР особисто т. Дзасохову, який був членом Політбюро і секретарем ЦК КПРС, а також курував зовнішню розвідку, КДБ і МЗС.

П.Годьмаш стверджує, що за результатами цього звернення М.Томчаній отримав запевнення керівництва Верховної Ради СРСР, що на друге півріччя 1991 р. в план роботи всесоюзного парламенту включено питання відміни указів Президії Верховної Ради СРСР і УРСР про утворення Закарпатської

---

²⁹¹¹ Руснацький світ: Наук.-попул. збірник. Т.2. / Русинське науково-освітнє т-во; Карпаторусинський науковий центр; Укладач-упорядник М.П.Макара. – Ужгород: В-во В.Падяка, 2001. – С.17.

²⁹¹² ЦДАГО України, ф.1, оп. 11, спр. 2198. – Арк. 150.

області. Саме тому русини мали б готувати суспільство області до утворення автономної республіки в складі УРСР²⁹¹³.

Русинський діяч І.Поп також визнає, що на початку 1991 р. в Москві відбувалися перемовини між представниками “Товариства подкарпатських русинів” і головою Ради Національностей Верховної Ради СРСР, які не завершилися через путч у серпні 1991 р. і розпад СРСР²⁹¹⁴.

Існують навіть думки, що русинські процеси в Закарпатті інспірував певною мірою і М.Горбачов, який нібито в секретних переговорах разом із канцлером Німеччини Г.Колем обговорювали можливості збереження СРСР і перерозподілу України, де Закарпаття нібито планувалося передати Угорщині. Спочатку про такі переговори писали московські комуністи, потім це підтвердив помічник М.Горбачова А.Черняєв у книзі “1991 рік”. Про це також згадував у книгах “Кво вадіс, Горбі” і “Візантія, Слов’яни та Європа” чеський історик Й.Соукуп²⁹¹⁵.

О.Мишанич стверджує, що у вересні 1990 р. в м. Женеві було проведено секретну нараду радянських і німецьких експертів, яка обговорювала геополітичні проблеми Середньої Європи. За зразком Мюнхенської змови 1938 р. було вирішено провести новий перерозподіл Європи, ігноруючи при цьому Гельсінські угоди та інші міжнародні договори. О.Мишанич посилається на чеську газету “Політика” від 14 листопада 1991 р., де зазначається, що одним із пунктів угод було: “СРСР не буде забороняти відірвання Закарпатської України на випадок дестабілізуючої діяльності українських націоналістів та її включення до Угорської республіки”²⁹¹⁶.

Проте для більшості комуністів області залишалася незрозумілою позиція партійного керівництва Закарпаття щодо русинства. Так, учитель Новодавидковської середньої школи Мукачівського району, заступник

---

²⁹¹³ Готьмаш П., Готьмаш С. Подкарпатская Русь и Украина / П. Готьмаш, С. Готьмаш. – Ужгород: ВАТ “Патент”, 2003. – С.320-321.

²⁹¹⁴ Поп И. Энциклопедия Подкарпатской руси / И. Поп. – Ужгород: ПП “Повч Р.М.”, 2006. – С.64.

²⁹¹⁵ Режим доступу: <http://rfe.radiosvoboda.org/article/2008/3/FDAF83B3-4E28-BC99-026EA3593C26.html> (перегляд 29 липня 2008 р.).

²⁹¹⁶ Мишанич О. Політичне русинство – українська проблема. Доповідь на III Конгресі Міжнародної асоціації українців. Харків, 26-30 серпня 1996 р./ О.Мишанич. – К.: Обереги, 1996. – С.9.

парткому колгоспу І.Качур на 2 етапі XXII конференції Закарпатської обласної партійної організації 2 лютого 1991 р. відверто запитував: “Чесно кажучи, де в їх концепціях істина, а де карпатські русини блукають, я зрозуміти не можу і сам. Можливо, хто-небудь з присутніх делегатів знає? Тоді допоможіть, висловіть свою думку”²⁹¹⁷.

Одночасно на партконференції звучала і поезія В.Вовчка “Мамо, чий я син”, яка чітко відображала зміни у свідомості частини компартійної верхівки:

“Україно, я – русин!

Більше я тобі не син.

Я твій уже поет,

Я міняю ні на нєт.

Сьорбам левеш, а не суп.

Бо не піп хрестив ня – пуп”²⁹¹⁸.

Натомість М.Волощук на партконференції зазначив, що “ми рішуче відмежовуємося від сепаратизму, від поспішних декларацій і відкидаємо спроби окремих політичних опонентів приписати нам співучасть в їх розробці”²⁹¹⁹.

Партійний лідер засудив появу Декларації національно-культурних товариств про повернення області статусу автономної республіки і визнав, що “це небезпечний крок, який в умовах сьогодення може дестабілізувати політичну ситуацію”. Але одночасно М.Волощук вважав, що проблема автономії краю “заслужує вивчення і того, щоб навколо неї велися компетентні, наукові, врівноважені дискусії”²⁹²⁰.

Як підсумок партконференції, були прийняті “Основні напрямки діяльності обласної партійної організації по виконанню рішень XXVIII з’їзду КПРС і XXVIII з’їзду Компартії України”, де було задекларовано “всіляку допомогу національно-культурним товариствам”. Комуністи зазначили, що економічний, соціальний розвиток регіону можливий “тільки при

²⁹¹⁷ ДАЗО, ф.1, оп.36, спр.1. – Арк.51.

²⁹¹⁸ ДАЗО, ф.1, оп.36, спр.1. – Арк.51.

²⁹¹⁹ ДАЗО, ф.1, оп.36, спр.1. – Арк.19.

²⁹²⁰ ДАЗО, ф.1, оп.36, спр.1. – Арк.19.

територіальній неділимості Закарпаття як невід'ємної частини вільної суверенної Радянської України в складі оновленого Союзу”²⁹²¹.

Отже, закарпатські комуністи офіційно заперечували будь-яку причетність до автономістсько-сепаратистських заяв русинів, заявляли про територіальну неділимість Закарпаття як невід'ємної частини України, але не відмовилися від проведення діалогу щодо автономного статусу краю. Протистояння між Товариством карпатських русинів і українськими націонал-демократичними організаціями комуністи розглядали не як природні відмінності в поглядах з принципових питань, а як розбіжності, в основі яких були особисті амбіції²⁹²².

В області комуністам під час всесоюзного референдуму 1991 р. вдалося забезпечити в більшості населених пунктів підтримку оновленого Союзу РСР. Однак Компартія уже не могла ефективно протидіяти пропагандистським акціям українських націонал-демократів в Ужгороді, Хусті, Міжгір'ї, Сваляві і Перечині²⁹²³.

Під час масово-політичної роботи Компартії України на користь укладення нового Союзного договору і проведення всенародного референдуму прозвучала окрема позиція з Берегівського району. Секретар райкому Компартії України І.Іванчо зазначав в інформації обкому партії, що трудящі району висловлюються за доопрацювання Союзного договору. У розділі про відносини між союзними республіками, в статті про членство в СРСР берегівчани пропонували відзначити, що “членами Союзу можуть бути республіки, національні автономії, які виявили бажання взяти на себе обов'язки, встановлені цим договором”²⁹²⁴.

У розділ III проекту договору “Органи влади і управління” пропонувалося внести новелу – “питання, що стосуються інтересів народів, які не мають своїх

---

²⁹²¹ ДАЗО, ф.1, оп.36, спр.1. – Арк.134.

²⁹²² ДАЗО, ф.1, оп.34, спр.9. – Арк.8.

²⁹²³ ДАЗО, ф.1, оп.36, спр.9. – Арк.21-22.

²⁹²⁴ ДАЗО, ф.1, оп.36, спр.30. – Арк.2.

національно-державних утворень, повинні розглядатися в Раді Федерації з участю повноважних представників цих народів, національних меншостей”²⁹²⁵.

Одночасно, як зазначив на нараді-семінарі працівників партійних комітетів західних областей України в Ужгороді 14 лютого 1991 р. другий секретар обкому Компартії України І.Мигович, невід’ємною умовою збереження міжнаціональної згоди комуністи вважали створення національних районів, сільських рад і просили керівництво КПРС сприяти прискоренню розробки відповідних правових актів і механізмів²⁹²⁶.

Проте проведені в лютому 1991 р. обкомом Компартії України соціологічні дослідження засвідчили падіння рейтингу комуністів. Так, найнижчий рейтинг підтримки комуністів фіксувався в Хустському (3,2%), Берегівському (3,7%) районах та в Ужгороді (8,3%). До того ж в обласному центрі половина членів КПРС не підтримували Компартію, а майже половина опитаних не відповіла на це запитання. Найбільшу підтримку Компартія України мала лише в Мукачівському (26, 5%) та Виноградівському (25,5%) районах²⁹²⁷.

Рух, відповідно з даними комуністів, більше підтримували у Воловецькому (12,5%), Іршавському (10,4%), Перечинському (8,8%) та Тячівському (7,2%) районах і в місті Ужгороді (9,7%). Не мав великої підтримки Рух у районах компактного проживання національних меншин – Берегівському (1,85%), Хустському (2, 9%) та Виноградівському (3,9%) районах²⁹²⁸.

Натомість згідно з проведенням 20-23 травня 1991 р. в м. Ужгороді соціологічним дослідженням “Старшокласник і громадсько-політичні організації” 60% старшокласників не знали СНУМу і “Пласту”. Цікавилися їх діяльністю відповідно 11 і 6%, підтримували 5 і 3%. Проте 15% опитаних комсомольців підтримували Рух, а комуністів не підтримував ніхто²⁹²⁹.

---

²⁹²⁵ ДАЗО, ф.1, оп.36, спр.30. – Арк.2.

²⁹²⁶ Мигович І. Закарпаття: на зламі епох: Статті. Виступи. Інтерв’ю / І. Мигович. – Ужгород: Вид-во В.Падяка, 2008. – С.55.

²⁹²⁷ ДАЗО, ф.1, оп.36, спр.29. – Арк.7.

²⁹²⁸ ДАЗО, ф.1, оп.36, спр.29. – Арк.7.

²⁹²⁹ ДАЗО, ф.1, оп.36, спр.28. – Арк.10.

Наведені дані свідчили, що серед молоді наявний вакуум довіри. Зокрема, про націонал-демократичні організації студентство і старшокласники ще знали недостатньо, а рівень авторитету Компартії зменшувався.

У цих умовах продовжувалося розгортання політичного русинства. 3 липня 1991 р. правління ОПР прийняло меморандум до Ради Безпеки ЄС, в якому зазначалось: “Кричущий факт порушення прав людини в центрі Європи члени ОПР розцінюють як етногеноцид, який продовжує знаходити підтримку в офіційних урядових колах України”. Крім того, представники ОПР А.Штепа і В.Фединишинець взяли участь у складі делегації Демократичної ліги національностей Закарпаття у Всеукраїнському конгресі національностей в Одесі в кінці 1991 р.²⁹³⁰.

Створювались нові організації неорусинського спрямування. Товариство православних Закарпаття імені Кирила і Мефодія було утворено 13 квітня 1991 р. Рішення про реєстрацію статуту було отримано 19 листопада 1991 р. У статуті товариства, зокрема, зазначалося, що серед його завдань є недопущення міжнаціональних і міжконфесійних конфліктів та “сповнення віковичних прагнень русинів до духовного відродження і національного розквіту в єдиній Україні; збереження рідної мови і всіх розмовних діалектів краю”²⁹³¹.

Ініціативна група “Асоціації нерадикальних демократів”, ще не маючи зареєстрованого статуту, подала на сесію облради 15 жовтня 1991 р. власну заяву. У ній вказувалось про необхідність опублікування стенографічного звіту засідання 1-2 жовтня; прийняти рішення про опитування громадян області з приводу державності, національності, державної мови; опублікувати матеріали про “возз’єднання чи приєднання” після визволення краю, оцінити їх правомірність; розглянути кандидатури щодо керівництва області.

У резолюції Установчого конгресу Демократичної ліги національностей Закарпаття (ДЛНЗ) від 27 жовтня 1991 р. відзначалось про перспективність

---

²⁹³⁰ Терахонич В. Міняти стиль діяльності, активізувати роботу. Нотатки з III-ї звітно-виборної конференції Общества подкарпатських русинів / В. Терахонич // Подкарпатська Русь. Народна двотыжнева новинка Общества подкарпатських русинів. – 1992. – №1. – 8 майа. – С.2.

²⁹³¹ Зан М. Етнополітична ситуація на Закарпатті 1989 – 1991 років (воля народу чи протистояння еліт?) / М. Зан // Сагратіса. – Карпатика. Вип.16. – Ужгород: Приватна друкарня Р.Повча, 2002. – С.158.

автономного статусу області через “зростаючі вимоги трудових колективів, національно-культурних товариств, громадських організацій, політичних угруповань, депутатів”²⁹³².

Ініціатором створення ліги було ТУКЗ. Угорці нав’язали ДЛНЗ також статут, згідно з яким ліга стала політичною організацією, що бореться за надання Закарпаттю статусу “автономної республіки”²⁹³³.

Традиції русофілів продовжувало в краї російське культурно-освітнє товариство “Русский дом” та редагована Є.Морозовим російськомовна газета “Єдінство-плюс”. Вони однозначно підтримували ОПР у його домаганнях автономної республіки, кодифікації русинської нації, вимагали надати російській мові статусу державної, боролись проти українізації русинів і росіян²⁹³⁴.

Проте відповідно до записки ідеологічного відділу ЦК Компартії України “Про протидію сепаратистським тенденціям в республіці” від 29 березня 1991 р. “русинський рух” масової підтримки в області не мав²⁹³⁵.

Згідно з опитуванням, проведеним соціологічною лабораторією обкому Компартії України напередодні всесоюзного референдуму навесні 1991 р., 71% опитаних заявили, що хотіли б бачити Закарпаття в складі України або як об’єкта Союзу, або України як окремої держави. І тільки близько 10% бажали б бачити край самостійною державою²⁹³⁶.

Невдалий серпневий переворот 1991 р. ДКНС заставив обласну владу активніше поширювати ідеї закарпатської автономії. 16 вересня 1991 р. політичні русини проводять прес-конференцію, а 17 вересня ініціюють мітинги в Ужгороді та Мукачеві з вимогами автономії²⁹³⁷.

---

²⁹³² Зан М. Етнополітична ситуація на Закарпатті 1989 – 1991 років (воля народу чи протистояння еліт?) / М. Зан // Сагратіса. – Карпатика. Вип.16. – Ужгород: Приватна друкарня Р.Повча, 2002. – С.158.

²⁹³³ Балєга Ю. Політичне русинство і будівництво Української держави / Ю. Балєга. – Ужгород: Гранда, 2003. – С.33.

²⁹³⁴ Балєга Ю. Політичне русинство і будівництво Української держави / Ю. Балєга. – Ужгород: Гранда, 2003. – С.109.

²⁹³⁵ ЦДАГО України, ф.1, оп.32, спр.2969. – Арк.28.

²⁹³⁶ Мигович І. Закарпаття: на зламі епох: Статті. Виступи. Інтерв’ю / І. Мигович. – Ужгород: Вид-во В.Падяка, 2008. – С.74-75.

²⁹³⁷ Гаврош О. Автономія Закарпаття: народний самовияв чи номенклатурний путч? Хроніка подій з десятирічної відстані / О. Гаврош // “І”. Незалежний культурологічний часопис. – 2002. – Ч.23. – С.309.

З одного боку, до сесії обласної ради була надіслана заява демократичних сил Хустщини. Тут вказувалось на недоцільність питання автономії області, а в даній політичній ситуації його провокаційність. Натомість сесія Мукачівської міської ради 27 серпня 1991 р. і VI сесія Мукачівської районної ради від 29 серпня 1991 р. вирішили просити Закарпатську обласну раду прийняти рішення про проголошення області “Закарпатським автономним краєм України”, і з цього приводу провести обласний референдум.

А вже згідно з рішенням від 14 вересня 1991 р. “Про підтримку ініціативи Мукачівської міської Ради народних депутатів про проголошення Закарпатської області Закарпатським автономним краєм” Мукачівською районною радою було прийнято рішення пропонувати обласній раді проголосити область “Подкарпатським автономним краєм з правами автономної республіки”²⁹³⁸.

10 вересня 1991 р. в Москві розпочалася робота Ради з безпеки і співробітництва в Європі (ОБСЄ). У роботі організації взяло участь 5 делегатів від ОПР. Зокрема, голова Мукачівської організації Товариства русинів М.Попович у виступі заявив, що “русинську націю в Україні піддають приниженню, зі сторінок газет і екранів телебачення навішують їм ярлики авантюристів, розкольників, іноземних агентів спецслужб, їх звільнюють з роботи, їм погрожують, створюють нестерпні умови для життя”²⁹³⁹.

Позачергова сесія обласної ради, яка розпочала роботу 27 вересня 1991 р., увінчалась прийняттям рішення “Про політичну обстановку в області до державного перевороту 19-21 серпня 1991 р., в дні і після перевороту та довір’я керівництву обласної Ради народних депутатів”. У тексті документа засуджувався державний переворот і підтримувалась державна незалежність України. А в заяві обласної ради “Тільки в складі незалежної Української держави!” зазначалось, що образливі і неетичні висловлювання в окремих публікаціях та усних виступах на адресу корінних жителів Закарпаття, звинувачення в консерватизмі, політичній пасивності і байдужості до долі України не мають вагомих під-

²⁹³⁸ Зан М. Етнополітична ситуація на Закарпатті 1989 – 1991 років (воля народу чи протистояння еліт?) / М. Зан // Carpathica. – Карпатика. Вип.16. – Ужгород: Приватна друкарня Р.Повча, 2002. – С.155.

²⁹³⁹ Годьмаш П., Годьмаш С. Подкарпатская Русь и Украина / П. Годьмаш, С. Годьмаш. – Ужгород: ВАТ “Патент”, 2003. – С.327-328.

став. Депутати виступали за територіальну недоторканість України і засуджували твердження окремих активістів громадських формувань, зарубіжних періодичних видань щодо сумніву в акті возз'єднання Закарпаття із Україною. Втім, одночасно з цими заявами була підготовлена відозва до Президії Верховної Ради України щодо включення в порядок денного сесії ВРУ питання “Про створення в Закарпатській області зони вільного підприємництва”²⁹⁴⁰.

Група націонал-демократів розпочинає голодування під стінами облради з вимогою відставки М.Волощука та зняття з порядку денного питання про автономію. До них приєднуються й деякі депутати облради. У ніч з 28 на 29 вересня 1991 р. міліція пробує розігнати наметове містечко і б'є голодуючих. Громадська думка схиляється в бік підтримки пікетувальників, а студенти місцевого університету оголошують страйк²⁹⁴¹.

У зверненні голодуючих зазначалось: “Реакційна більшість в обласній Раді зганьбила себе під час путчу 19-23 серпня, не дає народу землю, не вирішує питання передачі церков віруючим, хоче створити в краї комуністичне автономне князівство”²⁹⁴².

Натомість П.Годьмаш стверджує, що для зірвання сесії облради з питання автономії Закарпаття начальник управління КДБ в Закарпатській області генерал В.Л.Тарновецький організував перед входом в облраду і його виконком пікети голодуючих з палатками з Ужгородського мотострілкового полку. Він зазначає також, що на допомогу рухівцям з Києва приїхали народні депутати України, а зі Львова – десант для проведення мітингів²⁹⁴³.

---

²⁹⁴⁰ Зан М. Етнополітична ситуація на Закарпатті 1989 – 1991 років (воля народу чи протистояння еліт?) / М. Зан // *Саргатица*. – Карпатика. Вип.16. – Ужгород: Приватна друкарня Р.Повча, 2002. – С.154.

²⁹⁴¹ Адамович С. Проблема автономії Закарпаття в 1991 р. / С. Адамович // *Верховенство права у процесі державотворення та захисту прав людини в Україні: Матеріали VI Всеукраїнської науково-практичної конференції (28-29 квітня 2005 р.)*. – Острог, 2005. – С.2.

²⁹⁴² Зан М. Етнополітична ситуація на Закарпатті 1989 – 1991 років (воля народу чи протистояння еліт?) / М. Зан // *Саргатица*. – Карпатика. Вип.16. – Ужгород: Приватна друкарня Р.Повча, 2002. – С.155.

²⁹⁴³ Годьмаш П., Годьмаш С. Подкарпатская Русь и Украина / П. Годьмаш, С. Годьмаш. – Ужгород: ВАТ “Патент”, 2003. – С.330-331.

1 жовтня 1991 р. найбільш одіозні обласні керівники подали у відставку (М.Волощук, Ю.Воробець), а наступного дня сесія перервала свою роботу і голодування було припинено²⁹⁴⁴.

Обласна рада прийняла рішення “Про статус Закарпаття в складі незалежної України”. Згідно з ним, було утворено комісію чисельністю 38 осіб, до якої було включено депутатів, учених, письменників, представників політичних і громадських організацій. Їй доручили до 30 грудня 1991 р. вивчити питання суті “статусу” Закарпаття в складі України, опублікувати свої висновки в пресі. І лише після цього обласна рада повинна була повернутися до розгляду даного питання²⁹⁴⁵. На вимогу учасників голодування влада пообіцяла звернутися до ВР України з пропозицією переобрати облраду на багатопартійній основі, відклала розгляд питання про статус Закарпаття²⁹⁴⁶.

Дебати про саморозпуск ради тривали довго. На сесії було обговорено проект Декларації про проголошення Закарпаття автономним краєм України. Його було внесено до розгляду на пропозицію Мукачівської міської, Мукачівської і Берегівської районних рад²⁹⁴⁷. На сесії також були зачитані телеграми з В.Бичкова, Ільниці, Іршави, Сваляви, Тячева, в яких закликалось повернути національність “русин” і підтримувалось запровадження автономії. А депутат Верховної Ради України В.Бедь у виступі вказував, що Україна згодом буде федеративною державою, і немає сенсу виступати за автономію. Він закликав депутатів-угорців не втягуватись у міжнаціональний конфлікт, бо “ви породите такі проблеми, за які угорський народ, який тут проживає, заплює вам очі”²⁹⁴⁸.

Натомість В.Зілгалов заявив, що представники рахівського товариства “Гуцульщина” готові провести свій референдум щодо відокремлення від Закарпаття, їх підтримує і Воловецький район. Депутат Ш.Фодо відзначив, що із

---

²⁹⁴⁴ Гаврош О. Автономія Закарпаття: народний самовияв чи номенклатурний путч? Хроніка подій з десятирічної відстані / О. Гаврош // “І”. Незалежний культурологічний часопис. – 2002. – Ч.23. – С.310.

²⁹⁴⁵ Піпаш В. Феномен регіонального сепаратизму в Закарпатті / В. Піпаш. – Мукачево: Карпатська вежа, 2009. – С.28.

²⁹⁴⁶ Літературна Україна. – К., 1991. – 17 жовтня. – С.8.

²⁹⁴⁷ Олашин А.В. Історія Закарпаття / А.В. Олашин. – Мукачево, 1992. – С.187.

²⁹⁴⁸ Зан М. Етнополітична ситуація на Закарпатті 1989 – 1991 років (воля народу чи протистояння еліт?) / М. Зан // Сагратіса. – Карпатика. Вип.16. – Ужгород: Приватна друкарня Р.Повча, 2002. – С.157.

вирішенням проблеми автономії ми “змогли би перетворити Закарпаття у другу Швейцарію”²⁹⁴⁹.

З іншого боку, лідери товариств карпатських русинів (В.Сочка), “Відродження” (Е.Кайнц), “Рома” (А.Поп), ТУКЗ (М.Товт), словацького товариства ім. Л.Штура (Й.Горват) 13 жовтня 1991 р. прийняли спільну заяву до Закарпатської обласної ради, голови Верховної Ради України Л.Кравчука. У цій заяві пропонувалось поєднати автономію із введенням зони вільного підприємництва на Закарпатті. У кінці документа зазначалось: “...за незалежну Україну та автономне Закарпаття у її складі”²⁹⁵⁰.

В області зростала політична напруга. Поширювалися чутки, що Закарпаття приєднують до Львова, до Галицького краю, що Рахівський район відійде до Івано-Франківської області, а Березнянський, Воловецький і Міжгірський райони – до Львівської області²⁹⁵¹.

31 жовтня 1991 р. Закарпатська облрада вирішила провести в області місцевий референдум з питання надання області статусу автономної території. У тексті бюлетеня значилося : “Чи бажаєте Ви, щоб Закарпаття отримало статус автономної території як суб’єкта в складі незалежної України і не входило в будь-які інші адміністративно-територіальні утворення?”²⁹⁵².

Згаданим рішенням обласна влада проігнорувала негативні відгуки на сепаратистські дії РУХу, ТУМ “Просвіта”, “Меморіалу”, Республіканської та Демократичної партій, Фонду культури, кафедр історії України, української мови, української літератури Ужгородського університету, творчої і наукової інтелігенції Києва – вихідців із Закарпаття та ін.²⁹⁵³.

У таких умовах представники “Демократичної платформи” в обласній раді прийняли звернення до голови Верховної Ради України Л.Кравчука. У цьому зверненні вказувалось на протиставлення загальноукраїнського та обласного

²⁹⁴⁹ Зан М. Етнополітична ситуація на Закарпатті 1989 – 1991 років (воля народу чи протистояння еліт?) / М. Зан // Сагратіса. – Карпатика. Вип.16. – Ужгород: Приватна друкарня Р.Повча, 2002. – С.157.

²⁹⁵⁰ Зан М. Етнополітична ситуація на Закарпатті 1989 – 1991 років (воля народу чи протистояння еліт?) / М. Зан // Сагратіса. – Карпатика. Вип.16. – Ужгород: Приватна друкарня Р.Повча, 2002. – С.159.

²⁹⁵¹ Кампов П. Чорне жало виходить зі схованки: Статті та нариси / П. Кампов. – Ужгород: Вид-во В.Падяка, 2004. – С.138.

²⁹⁵² Мишанич О. Обережно – автономія / О. Мишанич // Літературна Україна. – К., 1991. – 21 листопада. – С.2.

²⁹⁵³ Мишанич О. Обережно – автономія / О. Мишанич // Літературна Україна. – К., 1991. – 21 листопада. – С.2.

референдумів, на маніпуляцію населенням області, на закладенні міни міжнаціонального протистояння депутатами промосковської, проугорської та прочеської орієнтації 31 жовтня 1991 р.²⁹⁵⁴.

У відповідь на такі дії Президія ВР України в постанові від 6 листопада 1991 р. звернула увагу Закарпатської обласної ради на порушення Конституції України і Закону Української УРСР “Про всеукраїнський та місцевий референдуми” і скасувала рішення про проведення референдуму. Крім того, Комісіям ВР України з питань державного суверенітету, міжреспубліканських і міжнаціональних відносин, з питань діяльності рад народних депутатів, розвитку місцевого самоврядування, у питаннях законодавства і законності було доручено провести в обласній раді відповідну роз’яснювальну роботу з цієї проблеми²⁹⁵⁵.

Завдяки втручання Л.Кравчука референдум про автономний статус Закарпаття було замінено референдумом про надання області статусу особливої самоврядної адміністративної території²⁹⁵⁶. Відзначимо, що на VIII позачерговій сесії 20 листопада 1991 р. дискутувались різні формулювання статусу Закарпаття в тексті бюлетеня голосування: “спеціальна самоврядна територія”, “спеціальна автономна самоврядна територія”, “самоврядна автономна територія”, “спеціальна самоврядна територія Закарпаття”²⁹⁵⁷.

П.Годьмаш заявляє, що після проголошення референдуму облрада прийняла рішення про саморозпуск. Але 20 листопада 1991 р. Л.Кравчук на зустрічі з активом області запропонував депутатам продовжити виконання своїх повноважень і на позачерговій VIII сесії прийняти рішення про внесення змін у текст бюлетеня – замінити слово “автономія” на “особлива самоврядна територія”²⁹⁵⁸.

---

²⁹⁵⁴ Зан М. Формування української політичної нації і проблема русинства на Закарпатті / М. Зан // Українська національна ідея: реалії та перспективи розвитку. Випуск 12. – Львів: Ін-т народознавства НАН України, Ін-т українознавства ім. І.Крип’якевича НАН, Національний ун-т “Львівська політехніка”, 2002. – С.131-132.

²⁹⁵⁵ Відомості Верховної Ради України. – 1992. – №4. – 28 січня. – С.85.

²⁹⁵⁶ Балега Ю. Відповідь професору Магочі: З приводу політичного шоу. Ужгород – Медзилаборце – Коцур і не тільки / Ю. Балега // Дзвін. – Львів, 1993. – №1. – С.92.

²⁹⁵⁷ Зан М. Етнополітична ситуація на Закарпатті 1989 – 1991 років (воля народу чи протистояння еліт?) / М. Зан // Carpatica. – Карпатика. Вип.16. – Ужгород: Приватна друкарня Р.Повча, 2002. – С.159.

²⁹⁵⁸ Годьмаш П., Годьмаш С. Подкарпатская Русь и Украина / П. Годьмаш, С. Годьмаш. – Ужгород: ВАТ “Патент”, 2003. – С.332-333.

На сесії Л.Кравчук запропонував вже формулювання – “особлива самоврядна адміністративна територія”, яка, на думку русинів, зводила нанівець сам референдум. Прихильники автономії вважали, що розпущена облрада незаконно внесла зміни в текст бюлетеня і жителі області голосували за розагітований попередній варіант²⁹⁵⁹.

1 грудня 1991 р. 78% виборців на обласному референдумі сказали “так” самоврядній адміністративній території. Такий результат значною мірою був викликаний активною пропагандою в обласних ЗМІ, а також привабливими гаслами референдуму²⁹⁶⁰.

Одночасно згідно з рішенням Березівської районної ради від 14 вересня 1991 р. на території району проводився місцевий референдум про утворення національно-адміністративної одиниці – Угорського автономного округу. Мотивація була наступна: із 85600 жителів району – 57100 осіб були угорцями (66,9%). У підсумку 82% виборців підтримали цю ініціативу²⁹⁶¹. У зв’язку з цим до Президії ВР України було відправлено відповідне подання. У ньому також було висловлено пропозицію повернути Береговому стару назву Берегсаз. На той час на угорський лад перейменовували 25 населених пунктів, йшли розмови про перейменування Ужгорода в Унгвар, Виноградово в Севлюш²⁹⁶².

Отже, процеси українського національно-державного відродження в кінці 80 – на початку 90-х рр. ХХ ст. на Закарпатті зіштовхнулися з опором консервативних партійно-радянських еліт. Компартійні лідери краю задля утримання влади і створення противаги українському національному відродженню стимулювали процеси виникнення на базі етнографічних особливостей місцевого населення політичного русинства. Суспільно-політична

---

²⁹⁵⁹ Годьмаш П., Годьмаш С. Подкарпатская Русь и Украина / П. Годьмаш, С. Годьмаш. – Ужгород: ВАТ “Патент”, 2003. – С.333-334.

²⁹⁶⁰ Довгей В. “Неорусинство”? Ні, тіньовий реваншизм / В. Довгей // За вільну Україну. – Львів, 1992. – 20 березня. – С.3.

²⁹⁶¹ Товт М. Проблеми угорської національної меншини у сучасній Україні / М. Товт // Нова політика. – 1997. – №3. – С.27.; Зан М. Угорці Закарпаття (епізод етнополітичних процесів поч. 90-х рр. ХХ ст.) / М. Зан // Carpatica. – Карпатика. Вип.18. Історія, політологія, культура: минуле і сучасне – Ужгород: Приватна друкарня Р.Повча, 2002. – С.232.

²⁹⁶² Чи буде в Україні Унгварська область? // Молода Галичина. – Львів, 1991. – 17 грудня. – С.1.

ситуація в регіоні ускладнювалася етнічним різноманіттям краю й активізацією радикальних громадсько-політичних організацій національних меншин краю.

Опираючись на підтримку місцевих органів влади і допомогу ззовні, політичні русини і радикальні громадсько-політичні організації національних меншин краю розгорнули боротьбу за досягнення автономного статусу для Закарпаття й утворення угорського автономного округу. Задля досягнення цієї цілі їм вдалося заручитися підтримкою більшості населення краю під час всеукраїнського грудневого референдуму.

6.1.2. Проблема політичного русинства та угорський фактор у суспільно-політичному житті Закарпаття в 1991 – 2004 рр.

Переконалива перемога прихильників незалежності на всеукраїнському грудневому референдумі 1991 р. не зупинила автономістських прагнень частини політичної еліти в регіоні. Суспільно-політична ситуація на Закарпатті залишалася нестабільною, громадсько-політичні організації національних меншин і прихильники русинства продовжували вимагати особливого адміністративного статусу для краю.

Як відзначали І.Мигович та А.Колібаба, на початку 90-х рр. в угорськомовних районах спостерігалось своєрідне троевладдя: місцеві ради, представники Президента та ради і осередки Товариства угорської культури Закарпаття²⁹⁶³.

Натомість у руках русинства на початку 90-х рр. опинилися всі засоби, пов'язані з формуванням національної самосвідомості населення: обласне радіо, телебачення, преса, обласні районні та міські відділи народної освіти, книжкове видавництво “Карпати”, Закарпатська спілка письменників України, Ужгородський університет²⁹⁶⁴.

Після розпаду СРСР і становлення незалежної України політичне русинство в краї підживлювалось за рахунок падіння виробництва й

---

²⁹⁶³ Берені А., Зан М. Етнокультурний розвиток угорців Закарпаття (1989 – 2001 рр.) / А. Берені, М. Зан // Carpatica. – Карпатика. – Ужгород, 2003. – Вип.24. – С.225.

²⁹⁶⁴ Довгей В. Передмова до другого видання книги проф. Петра Стерча “Карпато-Українська держава” / В. Довгей // Стерчо П. Карпато-Українська держава. До історії визвольної боротьби карпатських українців у 1919-1939 рр. – Львів.: “За вільну Україну”, 1994. – С. .XXIII.

економічної нестабільності, а також конфесійних протиріч (в області на початку 90-х рр. діяло 1210 релігійних громад 20 різних напрямків і течій)²⁹⁶⁵.

У ході непродуманих економічних реформ промислове виробництво в області до 1995 р. скоротилося більше, ніж в три рази. Різко впало виробництво зерна, м'яса, молока, інших продуктів харчування²⁹⁶⁶.

На початок 2001 р. чисельність людей працездатного віку в області досягла 746 тис. осіб, що складало понад 50 % загальної кількості населення (1,28 млн. осіб) Проте постійне місце для роботи в області в еквіваленті зайнятого повного робочого дня мали лише 386 тис. осіб, ще 200 тис. працювало за межами області і понад 150 тис. шукали тимчасову роботу в області²⁹⁶⁷.

За таких умов у людей переважала розгубленість, втрата життєвих орієнтирів, непевність щодо свого майбутнього. Так, за даними соціологічного опитування, проведеного закарпатським відділом Інституту соціології АН України навесні 1992 р., 33% краян заявили, що часто відчують тривогу й розгубленість, а 6,4% – що буквально не знаходили собі місця²⁹⁶⁸.

Економічна криза дозволила русинським діячам, маніпулюючи фактами, стверджувати що: “А дниська за демократії, ушиткі тоти заводи ся порозпадали, ушиткам прийшлякам галичанам, роботи понаходили нові а файні, лем наші, русинські люде ся повставали у свому рідному Крайи безробітними й нікому ни трібними”²⁹⁶⁹.

Крім того, протистояння між греко-католиками Закарпаття, які орієнтувалися на безпосереднє підпорядкування Риму, і тими хто виступав за входження до Львівської греко-католицької єпархії, загострювало ситуацію в регіоні. Дійшло до того, що в 1993 р. владика Мукачівської єпархії відмовився

²⁹⁶⁵ Горват М. Закарпатський Вавілон або державна ідея в парт-релігійному виконанні / М. Горват // Голос України. – К., 1993. – 3 квітня. – С.2.

²⁹⁶⁶ Мигович І. Закарпаття: на зламі епох: Статті. Виступи. Інтерв'ю / І. Мигович. – Ужгород: Вид-во В.Падяка, 2008. – С.142.

²⁹⁶⁷ Химинець В., Химинець В. Ресурсно-рекреаційний потенціал і перспективи розвитку Закарпаття / В. Химинець, В. Химинець // Руснацький світ: Наук.-попул. збірник. Т.2. / Русинське науково-освітнє т-во; Карпаторусинський науковий центр; Укладач-упорядник М.П.Макара. – Ужгород: В-во В.Падяка, 2001. – С.78.

²⁹⁶⁸ Мигович І. Закарпаття: на зламі епох: Статті. Виступи. Інтерв'ю / І. Мигович. – Ужгород: Вид-во В.Падяка, 2008. – С.104.

²⁹⁶⁹ Петровці І. Йсе-есе / І. Петровці. – Осий-Берегово-Ужгород: ПП “Повч Р.М.”, 2007. – С.13.

висвятити і прийняти на роботу сімох випускників Мукачівської духовної семінарії тільки за те, що вони наважилися назватися українцями. Крім того, в умовах державного суверенітету України греко-католикам Закарпаття знадобилося майже два роки, щоб домогтися права проводити Службу Божу в Ужгородському катедральному соборі українською мовою²⁹⁷⁰.

Прихильники русинства вимагали, щоб Мукачівська єпархія Греко-католицької церкви була проголошена митрополією і її юрисдикція поширювалася на всі єпархії, що працюють за кордоном в місцях, куди емігрували карпатські русини чи проживали завжди. У результаті розпорядженням Апостольського нунція в Україні А.Франко від 7 лютого 1992 р. Мукачівська єпархія зберегла свій стан як єпархія, підлегла Апостольському престолу²⁹⁷¹.

Щоб домогтися ієрархічної єдності Мукачівської єпархії з усією Українською греко-католицькою церквою і на противагу намаганням правлячого мукачівського єпископа І.Семедія, було організовано Комітет Української Католицької Церкви. У 1998 р. в Ужгороді відбулося розширене засідання Комітету, в якому взяли участь священники, представники Спілки ім. Шептицького та провідні миряни, серед них проф. М.Тиводар та народний депутат України М.Косів. Нарада прийняла постанови, якими звернулася “до української католицької інтелігенції та вірних УКЦ з проханням підтримати нас у справедливій боротьбі за єдність Церкви в Україні”²⁹⁷².

Крім того, як зазначає М.Зан, завдяки етноконфесійному фактору (переважання громад Української православної церкви Московського патріархату) російські імперські сили живлять політичне русинство в області²⁹⁷³.

---

²⁹⁷⁰ Довгей В. Передмова до другого видання книги проф. Петра Стерча “Карпато-Українська держава” / В. Довгей // Стерчо П. Карпато-Українська держава. До історії визвольної боротьби карпатських українців у 1919-1939 рр. – Львів: “За вільну Україну”, 1994. – С.Х-ХІ.

²⁹⁷¹ Кампов П. Чорне жало виходить зі схованки: Статті та нариси / П. Кампов. – Ужгород: Вид-во В.Падяка, 2004. – С.77-78.

²⁹⁷² Маркусь В. Рух на Закарпатті за єдність української католицької церкви / В. Маркусь // Пороги. Часопис для українців в Чеській республіці. – 1999. – №1. – С.30.

²⁹⁷³ Зан М. Етнополітична ситуація на Закарпатті 1989 – 1991 років (воля народу чи протистояння еліт?) / М. Зан // Сагратіса. – Карпатика. Вип.16. – Ужгород: Приватна друкарня Р.Повча, 2002. – С.141.

Результати грудневого референдуму 1991 р. стали основним мотивом домагання обласним керівництвом внесення змін і доповнень до Конституції України. Була створена робоча комісія облвиконкому (під керівництвом новообраного голови обласної ради і виконкому М.Країло), а згодом “тимчасова творча група” (під керівництвом С.Устича) для підготовки проекту закону “Про статус спеціальної самоврядної адміністративної території Закарпаття”. Згідно з рішенням від 24 січня 1992 р. в 1 частині статтю 77 Конституції УРСР пропонувалось доповнити словами: “В Україні є спеціальна самоврядна адміністративна територія”²⁹⁷⁴.

У березні 1992 р. обговорювався проект Закону України “Про спеціальну самоврядну адміністративну територію Закарпаття”. Президент Асоціації нерадикальних демократів В.Фантич прямо звинувачував групу національно-демократичного спрямування в причетності до акту вандалізму проти угорського консульства та русинського дому в м. Мукачеві, де були поламані прапори та інші символи. Депутат В.Коцан навіть пропонував пункт про використання поряд з національною грошовою одиницею грошових знаків сусідніх країн²⁹⁷⁵.

6 березня 1992 р. Закарпатська обласна рада прийняла рішення просити Верховну Раду України прийняти розроблений закон про спеціальну адміністративну територію Закарпаття та просити Президента узаконити своїм указом національність русин²⁹⁷⁶. В проекті закону, зокрема в ст.4 “Адміністративно-територіальний устрій” вказувалось, що в місцях компактного проживання національних груп за волевиявленням громадян можуть бути утворені відповідні національні адміністративно-територіальні одиниці. Ст.5 і 6 деклару-

---

²⁹⁷⁴ Зан М. Етнополітична ситуація на Закарпатті 1989 – 1991 років (воля народу чи протистояння еліт?) / М. Зан // Carpatica. – Карпатика. Вип.16. – Ужгород: Приватна друкарня Р.Повча, 2002. – С.160.

²⁹⁷⁵ Вегеш М.М., Зан М.П. Етнополітична реальність Закарпаття (1991 – 2001 рр.) / М.М. Вегеш, М.П. Зан // Політологічний вісник. Збірник наук. праць: Вип.14. – К.: Т-во “Знання України”, 2003. – С.182-183.

²⁹⁷⁶ Балега Ю. Відповідь професору Магочі: З приводу політичного шоу. Ужгород – Медзилаборце – Коцур і не тільки / Ю. Балега // Дзвін. – Львів, 1993. – №1. – С.93.

вали використання поряд із державною мовою мов національних груп населення краю та використання поряд із державною регіональною символікою²⁹⁷⁷.

Відповідно до рішення облради утворювалася комісія зі сприяння проходження у Верховній Раді України у встановленому порядку проекту закону. Редакції “Новин Закарпаття” рекомендувалось “широко” висвітлювати проходження законопроекту у ВРУ, а облвиконкому доручалось підготувати проекти Статуту та інших нормативних актів щодо легітимності спеціальної самоврядної адміністративної території Закарпаття. Одночасно рішенням “Про зміни в адміністративно-територіальному устрої області” вказувалось, що відповідно до результатів референдуму в Берегівському районі буде надіслане звернення до Верховної Ради України щодо переведення району в Берегівський угорський автономний округ з центром у м. Берегове в складі Закарпатської області та передбачення в Конституції України такої адміністративно-територіальної одиниці як національний автономний округ²⁹⁷⁸.

Крім того, 25 квітня 1992 р. сесія Берегівської районної Ради схвалила проект закону “Про угорський автономний округ”. Документи були направлені у всі державні інституції, але залишилися без відповіді. Помітною була лише незначна активізація Служби безпеки України²⁹⁷⁹.

Домагання автономії зі сторони угорської еліти посилювались через факти вандалізму проти угорської культури й історії, які були здійснені в цей період (зірвання символіки над консульським представництвом в м. Ужгороді, дворазове пошкодження пам’ятника Ш.Патефі в м. Берегові, скидання бюсту угорського революціонера Л.Кошута у м. Тячеві). Проте наприкінці 1992 р. питання автономного округу не отримало підтримки в обласній раді, сесія

---

²⁹⁷⁷ Вегеш М.М., Зан М.П. Етнополічна реальність Закарпаття (1991 – 2001 рр.) / М.М. Вегеш, М.П. Зан // Політологічний вісник. Збірник наук. праць: Вип.14. – К.: Т-во “Знання України”, 2003. – С.183.

²⁹⁷⁸ Вегеш М.М., Зан М.П. Етнополічна реальність Закарпаття (1991 – 2001 рр.) / М.М. Вегеш, М.П. Зан // Політологічний вісник. Збірник наук. праць: Вип.14. – К.: Т-во “Знання України”, 2003. – С.183.

²⁹⁷⁹ Товт М. Проблеми угорської національної меншини у сучасній Україні / М. Товт // Нова політика. – 1997. – №3. – С.27.

відхилила його як таке, що недостатньо підготовлене. Депутати-угорці демонстративно покинули залу засідання²⁹⁸⁰.

С.Устич 29 квітня 1992 р. в облраді звітував, що заступник голови постійної комісії з міжнародних відносин О.Дупталов обіцяв, що в кінці лютого – на початку березня проект спільного Закону України “Про вільні економічні зони в Україні” буде доопрацьований і внесений на розгляд. Потім на підставі цього Закону, відзначав політик, Президент обіцяв указом надати області статус спеціальної економічної зони²⁹⁸¹.

Проте розроблений Комісією з питань державного суверенітету, міжреспубліканських і міжнаціональних відносин Верховної Ради України проект закону “Про спеціальну самоврядну адміністративну територію Закарпаття” так і залишився проектом. Він був складним за змістом, позаяк включав моменти не лише адміністративної автономії, а й політичної²⁹⁸².

20 екземплярів проекту було залишено в постійній комісії з питань законодавства і законності, однак відповіді не було. На засіданні конституційної комісії Верховної Ради України був присутній М.Волощук, який порушував питання про необхідність врахування в проекті майбутньої конституції пропозицій обласної ради та обіцянки, яку давав Л.Кравчук у листопаді 1991 р.²⁹⁸³.

22 червня 1992 р. на сесії Закарпатської обласної ради була прийнята постанова “Про реалізацію права громадян на вільний вибір та відновлення національності”²⁹⁸⁴. У тексті рішення рекомендувалось вже до 1 січня 1993 р. державним органам статистики представити уточнену національну структуру

---

²⁹⁸⁰ Зан М. Угорці Закарпаття (епізод етнополітичних процесів поч. 90-х рр. ХХ ст.) / М. Зан // *Carpatica*. – Карпатика. Вип.18. Історія, політологія, культура: минуле і сучасне – Ужгород: Приватна друкарня Р.Повча, 2002. – С.230-233.

²⁹⁸¹ Вегеш М.М., Зан М.П. Етнополічна реальність Закарпаття (1991 – 2001 рр.) / М.М. Вегеш, М.П. Зан // *Політологічний вісник. Збірник наук. праць*: Вип.14. – К.: Т-во “Знання України”, 2003. – С.185.

²⁹⁸² Скиба С. Коли консенсусу нема / С. Скиба // *Голос України*. – К., 1992. – 23 червня. – С.2.

²⁹⁸³ Вегеш М.М., Зан М.П. Етнополічна реальність Закарпаття (1991 – 2001 рр.) / М.М. Вегеш, М.П. Зан // *Політологічний вісник. Збірник наук. праць*: Вип.14. – К.: Т-во “Знання України”, 2003. – С.185.

²⁹⁸⁴ Віднянський С. Прояв “закарпатського сепаратизму”? / С. Віднянський // *Політика і час*. – 1993. – №12. – С.55.

населення області. Була розроблена анкета, де бажаючі відновити національність мали тільки вписати відповідні дані²⁹⁸⁵.

На підставі цього рішення Іршавська міськрада прийняла цілий ряд рішень про відновлення русинської нації. Треба відзначити, що у вересні 1992 р. русини замовили в друкарні 100 тис. бланків-заяв²⁹⁸⁶.

Однак на кінець 1993 р. про себе заявили як русини 55 осіб, на кінець 1994 р. – 96 осіб²⁹⁸⁷. Такий низький результат лідери русинського руху пояснювали катастрофічним погіршенням рівня життя і безробіттям, що не дало можливості населенню області уточнити свою етнічність, а також тим, що свідомі русини проживали в сільській місцевості і не завжди мали змогу подати письмову заяву. Крім того, русинські лідери визнавали низькі результати роботи своїх інституцій стосовно інформування громадян про можливість відновлення національності²⁹⁸⁸.

Натомість, за даними русинських організацій, станом на 1 вересня 1998 р. чисельність русинів Закарпаття становила 800 тис. (63% всього населення краю), а у всьому світі вони налічують 1 млн. 637 тис.²⁹⁸⁹.

Продовжувалася також боротьба за надання області самоврядної адміністративної території. С.Устич інформував депутатів облради про доцільність за згодою з Кабінетом Міністрів України та Верховної Ради України змінити формулювання “зона вільного підприємництва” на “спеціальна (вільна) економічна зона”. Послідувало рішення облради “Про клопотання перед Кабінетом Міністрів України про надання Закарпатській області статусу спеціальної (вільної) економічної зони”, а також була прийнята постанова “Про

---

²⁹⁸⁵ Вегеш М.М., Зан М.П. Етнополічна реальність Закарпаття (1991 – 2001 рр.) / М.М. Вегеш, М.П. Зан // Політологічний вісник. Збірник наук. праць: Вип.14. – К.: Т-во “Знання України”, 2003. – С.186.

²⁹⁸⁶ Годьмаш П., Годьмаш С. Подкарпатская Русь и Украина / П. Годьмаш, С. Годьмаш. – Ужгород: ВАТ “Патент”, 2003. – С.339.

²⁹⁸⁷ Панчук М. Політичне русинство / М. Панчук // Демони миру та боги війни. Соціальні конфлікти посткомуністичної доби / С.Макеєв (кер. авт. колект.). – К.: Політична думка, 1997. – С.323.

²⁹⁸⁸ Макара М. Роздуми над проблемами русинства в Україні / М. Макара // Руснацький світ: Науково-популярний збірник. Т.3. / Русинське науково-освітнє т-во; Карпаторусинський науковий центр. – Ужгород: В-во В.Падяка, 2003. – С.9.

²⁹⁸⁹ Магочій П.Р. Карпатські Русини / П.Р. Магочій. – Б.м.: Карпаторусинський науковий центр, 2002. – С.3.

проект Конституції України”, де в розділі “Територіальний устрій” передбачалась глава “Самоврядна адміністративна територія Закарпаття”²⁹⁹⁰.

З метою протидії ідеї надання області статусу спеціальної самоврядної території та вільної економічної зони в регіоні в березні 1992 р. була створена Українська Народна Рада Закарпаття (УНРЗ), до якої увійшли 16 суспільно-політичних організацій²⁹⁹¹. Осердям УНРЗ стала крайова організація Руху, але в середовищі новоутвореної структури існували серйозні протиріччя²⁹⁹².

14 травня 1992 р. УНРЗ на сторінках газети “Карпатська Україна” опублікувала звернення до Верховної Ради України, Президента і представника Президента в Закарпатській області, в якому діяльність обласної ради оцінювалась як антиукраїнська, політичне русинство пов’язувалось із партноменклатурними інтригами. Однак обласна рада 22 липня 1992 р. визнала звернення “таким, що суперечить дійсності”, а в окремій заяві облради говорилось про безпідставність звинувачень депутатів у нагнітанні антиукраїнської кампанії²⁹⁹³.

14 та 27 листопада 1992 р. знову послідували звернення УНРЗ про сепаратистські дії обласної влади²⁹⁹⁴. Загалом Українська Народна Рада Закарпаття надіслала Президенту Л.Кравчуку, Голові Верховної Ради І.Плющу, Прем’єр-міністру Л.Кучмі, Голові СБУ Є.Марчуку та Генеральному прокурору В.Шишкіну близько 20 заяв про антидержавну діяльність сепаратистів на Закарпатті²⁹⁹⁵.

На кінець 1992 р. організація зібрала в своїх рядах 31300 осіб. Основні погляди, критика на адресу політичного русинства була представлена на сторінках обласних газет “Карпатська Україна” (2200 екз.), “Закарпатська правда” (50 тис. екз.), згодом до них приєдналась “Срібна земля” (12 тис. екз.). Важливо, що

---

²⁹⁹⁰ Вегеш М.М., Зан М.П. Етнополічна реальність Закарпаття (1991 – 2001 рр.) / М.М. Вегеш, М.П. Зан // Політологічний вісник. Збірник наук. праць: Вип.14. – К.: Т-во “Знання України”, 2003. – С.187.

²⁹⁹¹ ЦДАГО України, ф.271, оп. 1, спр.36. – Арк. 52.

²⁹⁹² Горват М. Закарпатський Вавілон або державна ідея в парт-релігійному виконанні / М. Горват // Голос України. – К., 1993. – 3 квітня. – С.2.

²⁹⁹³ Вегеш М.М., Зан М.П. Етнополічна реальність Закарпаття (1991 – 2001 рр.) / М.М. Вегеш, М.П. Зан // Політологічний вісник. Збірник наук. праць: Вип.14. – К.: Т-во “Знання України”, 2003. – С.186.

²⁹⁹⁴ Вегеш М.М., Зан М.П. Етнополічна реальність Закарпаття (1991 – 2001 рр.) / М.М. Вегеш, М.П. Зан // Політологічний вісник. Збірник наук. праць: Вип.14. – К.: Т-во “Знання України”, 2003. – С.187-188.

²⁹⁹⁵ Балега Ю. Політичне русинство і будівництво Української держави / Ю. Балега. – Ужгород: Гранда, 2003. – С.118.

9 членів УНРЗ були депутатами облради, 135 – депутатами міських, сільських та районних рад, 7 осіб працювали у владних виконавчих структурах, 5 – членами колегії при Представникові Президента в області, 13 – в районах²⁹⁹⁶.

Однак в УНРЗ швидко виникли непорозуміння між її лідерами Ю.Балеґою та В.Бедєм. Християнсько-демократична партія України, яку представляв В.Бедь, вийшла з УНРЗ, а за нею деякі інші партії і громадські об'єднання. З них спочатку було створено Координаційну раду політичних партій, а згодом – Українське демократичне об'єднання Закарпаття, в якому основну роль відігравали ХДПУ В.Бедя і так звана історична “Просвіта” (П.Федака)²⁹⁹⁷.

Надалі активну діяльність для здобуття самоврядних прав для Закарпаття і визнання русинства розгорнули новоутворені русинські громадсько-політичні організації та структури національних меншин краю. У лютому 1992 р. Асоціація нерадикальних демократів прийняла проект закону України “О статусе специальной самоуправляемой территории Подкарпатской республики как субъекта в составе независимой Украины. О Конституции Подкарпатской Республики”²⁹⁹⁸.

ОПР за підтримки влади здійснювала активні виступи за прискорення реалізації наслідків референдуму про спеціальну самоврядну територію, вільну економічну зону на Закарпатті. У 1992 р. тільки Свалявська районна рада виділила “обществу” 1 млн. крб. На баланс незареєстрованого товариства було передано районні Будинки вчителів у Мукачево, Ужгороді і тій же Сваляві²⁹⁹⁹.

Навесні 1992 р. організація започаткувала випуск газети “Подкарпатська Русь”, створеної В.Фединишинцем і редагованої В.Петроваєм. Мова газети поступово еволюціонувала з української на русинську³⁰⁰⁰.

---

²⁹⁹⁶ Вегеш М.М., Зан М.П. Етнополічна реальність Закарпаття (1991 – 2001 рр.) / М.М. Вегеш, М.П. Зан // Політологічний вісник. Збірник наук. праць: Вип.14. – К.: Т-во “Знання України”, 2003. – С.184.

²⁹⁹⁷ Кампов П. Чорне жало виходить зі схованки: Статті та нариси / П. Кампов. – Ужгород: Вид-во В.Падяка, 2004. – С.127.

²⁹⁹⁸ Віднянський С. Прояв “закарпатського сепаратизму”? / С. Віднянський // Політика і час. – 1993. – №12. – С.55.

²⁹⁹⁹ Балеґа Ю. Політичне русинство і будівництво Української держави / Ю. Балеґа. – Ужгород: Гранда, 2003. – С.120.

³⁰⁰⁰ Маґочій П.Р. “Я русин был, есмь и буду...”: Виступи на Світових конгресах русинів / П.Р. Маґочій / Передм. В.Падяка.–Ужгород: Вид-во В.Падяка, 2005. – С.28.

У цьому виданні В.Фединишинець проголосив: “Наша ціль – Карпато-Русинська республіка. Отже, думайте, як до життя прийти, яку форму співжиття з українцями винайти. Може, конфедерація”. Крім того політик вважав, що необхідно боротися за визнання русинів окремим народом, впровадження власної мови, освіти і преси. Для вирішення проблеми відсутності русинської літературної мови русинський діяч пропонував самим “творити норму... як говорить ваша мамка, ваш ненько, як говорить дідик чи бабка”³⁰⁰¹.

При Ужгородському університеті під керівництвом доктора І.Попа був створений Інститут карпатознавства, який почав випуск наукового журналу “Карпатика”³⁰⁰².

На II Світовому конгресі русинів у 1993 р. в Криниці (Польща) П.Р.Магочій поставив завдання “вдосконалити методи поширення виданих матеріалів... щоби широкі кола русинської громадськості мали більший доступ до опублікованих матеріалів”. Він виступив також за початок організації в Україні експериментальних русинських шкіл. Русини також визнавали, що “певні часи впродовж двох років деякі русинські активісти звинувачували привселюдно своїх минулих співробітників в тих же тонах, які любили вживати сталіністи”³⁰⁰³.

Опонентами УНРЗ виступила також Демократична ліга національностей Закарпаття. До неї входили ТУКЗ, словацьке національно-культурне товариство ім. Л.Штура, товариство німців краю “Відродження”, товариство євреїв області “Менора”, “Русский Дом”, “Рома” та Товариство подкарпатських русинів. Ліга об’єднувала 36600 членів: 6 із них були депутатами облради, 20 осіб – депутатами різних рівнів, 5 осіб були членами колегії при представникові Президента в районах області. Інформаційна підтримка висвітлювалась на шпальтах газети “Подкарпатська Русь” (5 тис. екземплярів). Крім цього, їхню

³⁰⁰¹ Фединишинець В. Стрітилисьмесьа / В. Фединишинець // Подкарпатська Русь. Народна двотыжнева новинка Общества подкарпатських русинув. – 1992. – №1. – 8 майа. –С.1.

³⁰⁰² Магочій П.Р. “Я русин был, емь и буду...”: Виступи на Світових конгресах русинів / П.Р. Магочій / Передм. В.Падяка.–Ужгород: Вид-во В.Падяка, 2005.–С.28.

³⁰⁰³ Магочій П.Р. “Я русин был, емь и буду...”: Виступи на Світових конгресах русинів / П.Р. Магочій / Передм. В.Падяка.–Ужгород: Вид-во В.Падяка, 2005.–С.30-31,33.

позицію висвітлювали “Єдинство-плюс”, “Новини Закарпаття”, “Карпаті ігозсо”³⁰⁰⁴.

Цікаво, що ще в 1991 р. русинське товариство, очолюване російськомовним письменником В.Сочкою (Боржавіним), визнало своїм прапором триколірне знамено Російської імперії³⁰⁰⁵. Поїздки представників русинства за кордон спровокували Республіканську партію Чехо-Словаччини в 1991 р. подати заявку до Міжнародного суду в Гаазі з вимогою розглянути питання про “незаконне приєднання Закарпатської України до СРСР”³⁰⁰⁶.

На початку 1992 р. діячі ОНР звернулися до чехословацького парламенту з вимогою приєднання Підкарпатської Русі до Чехословаччини. Мукачівці С.Ач, М.Бежинець, В.Заяц у 1992 р. навіть поїхали в Прагу з наміром зустрітися з президентом В.Гавелом і просити його виступити з ініціативою приєднання Закарпаття до Чехословаччини. Вони отримали відмову, тому С.Ач і М.Бежинець оголосили біля резиденції голодування³⁰⁰⁷.

Пропаганду політичного русинізму в Чехословаччині підтримували деякі політичні кола, преса, радіо і телебачення. Так, ідею відокремлення Закарпаття від України і приєднання його до ЧСФР підтримувала Демократична партія ЧСФР на чолі з М.Сладеком. Перебуваючи в регіоні, М.Сладек заявив, що Закарпаття – це ніяка не Україна, а просто частина Чехословаччини³⁰⁰⁸.

Територіальні претензії М.Сладека активно підтримував Я.Горжець із празької Спілки приятелів Підкарпатської Русі³⁰⁰⁹. Також словацькі газети, в тому числі “Народна оброда” і решта ЗМІ, публікували і передавали програмні документи “Русинської оброди”³⁰¹⁰.

---

³⁰⁰⁴ Вегеш М.М., Зан М.П. Етнополічна реальність Закарпаття (1991 – 2001 рр.) / М.М. Вегеш, М.П. Зан // Політологічний вісник. Збірник наук. праць: Вип.14. – К.: Т-во “Знання України”, 2003. – С.184-185.

³⁰⁰⁵ Пасемко І. Камо грядеш, “карпаторусинство”?: Закарпаття в умовах незалежної України / І. Пасемко // Вітчизна. – 1993. – №5-6. – С.118.

³⁰⁰⁶ Мишанич О. Обережно – автономія / О. Мишанич // Літературна Україна. – 1991. – 21 листопада. – С.2.

³⁰⁰⁷ Годьмаш П., Годьмаш С. Подкарпатская Русь и Украина / П. Годьмаш, С. Годьмаш. – Ужгород: ВАТ “Патент”, 2003. – С.337.

³⁰⁰⁸ Телешун С. Державний устрій України: проблеми політики теорії і практики / С. Телешун. – Івано-Франківськ: Лілея-НВ, 2000. – С.71.

³⁰⁰⁹ Балега Ю. Політичне русинство і будівництво Української держави / Ю. Балега. – Ужгород: Гранда, 2003. – С.30.

³⁰¹⁰ Ставлення української творчої інтелігенції до сучасних культурно-політичних обставин на Східній Словаччині // Старожитності. – 1991. – Ч.10. – листопад. – С.9.

Радикальні заяви русинських лідерів були підтверджені на III звітно-виборній конференції ОПР, яка відбулася 15 лютого 1992 р. На ній одногосно було обрано головою організації професора Ужгородського університету І.Туряницю (перші заступники В.Фединишинець і Ю.Думнич, відповідальний секретар правління П.Годьмаш)³⁰¹¹.

На конференції були прийняті резолюції:

1. Повторно звернутися в обласну раду та облвиконком про прийняття рішень про повернення національності русин. Направити делегацію до Президента України з пакетом документів з русинського національного відродження.
2. На з'їзді депутатів області всіх рівнів за участю національно-культурних товариств обговорити результати референдуму про статус краю та прийняти відповідний маніфест.
3. Засудити позицію ЗМІ у висвітленні русинської проблеми, а також звернутися в облвиконком про виділення коштів з обласного бюджету та паперу для створення газети Демократичної ліги національностей Закарпаття.
4. Порушити питання перепису населення області та затвердити прапор і гімн.
5. Проводити послідовну роботу з метою повної демілітаризації краю.
6. Повернути товариству "Русинський дом", який належав колись обществу ім. О.Духновича.
7. Ввести в школах та дитсадках області факультативне вивчення русинської мови, відкрити кафедру русинської мови в Ужгородському університеті та відновити роботу над виданням словника карпатських говорів Грицака; відкрити в Мукачівському педучилищі одну групу з підготовки вчителів молодших класів з русинською мовою викладання³⁰¹².

---

³⁰¹¹ Терахонич В. Міняти стиль діяльності, активізувати роботу. Нотатки з III-ї звітно-виборної конференції Общества подкарпатських русинув / В. Терахонич // Подкарпатська Русь. Народна двотыжнева новинка Общества подкарпатських русинув. – 1992. – №1. – 8 майа. –С.2.

³⁰¹² Терахонич В. Міняти стиль діяльності, активізувати роботу. Нотатки з III-ї звітно-виборної конференції Общества подкарпатських русинув / В. Терахонич // Подкарпатська Русь. Народна двотыжнева новинка Общества подкарпатських русинув. – 1992. – №1. – 8 майа. –С.2.

У свою чергу новообраний лідер ОПР І.Турияниця навіть закликав Представника Президента в області припинити антирусинську істерію українських інституцій, бо “визріває вибух”³⁰¹³. Делегати ІІІ конференції ОПР також прийняли заяву до народних депутатів України з вимогою визнати возз’єднання Закарпатської України до Української РСР не правомірним³⁰¹⁴. Крім того, ще була заява правління товариства від імені всього народу краю до Генерального Секретаря ООН Бутроса Галі з проханням вплинути на керівництво держави виконати вимоги народу Підкарпатської Русі³⁰¹⁵.

31 березня 1992 р. голова ОПР І.Турияниця підписав з проректором Ніредьгазького педінституту доктором І.Удварі угоду, згідно з якою кафедра української і русинської філології названого вузу брала на себе зобов’язання надавати допомогу підкарпатським русинам у дослідженні і публікації історії русинської мови і літератури³⁰¹⁶. У 1999 р. кафедра вперше в історії вузу отримала статус університетської і з 2000/2001 н.р. студенти спеціальності “українська мова і література” отримують університетський диплом³⁰¹⁷.

Базою діяльності політичного русинства на початку 1992 р. став Дім русинів у Мукачевому, де проводилися вечори русинської культури, відбувалося сприяння розвитку літератури і мови, розпочався випуск видання “Подкарпатська Русь”³⁰¹⁸. У березні 1992 р. в мукачівському Домі Русинів була проведена установча конференція Підкарпатської республіканської партії (ПРП), і русинофільський рух набув виразної політичної форми із такою метою: “1. Утворити незалежну нейтральну Республіку Підкарпатську Русь по типу Швейцарії... 2. Дістати повну політичну та економічну незалежність... 10. Щоб

---

³⁰¹³ Фединишинець В. Один день з представником президента / В. Фединишинець // Подкарпатська Русь. Народна двотыжнева новинка Общества подкарпатських русинув. – 1992. – №2. – 15 майа. – С.1.

³⁰¹⁴ Подкарпатська Русь. Народна двотыжнева новинка Общества подкарпатських русинув. – 1992. – №2. – 15 майа. – С.2.

³⁰¹⁵ Горват М. Закарпатський Вавілон або державна ідея в парт-релігійному виконанні / М. Горват // Голос України. – К., 1993. – 3 квітня. – С.2.

³⁰¹⁶ Довгей В. Передмова до другого видання книги проф. Петра Стерча “Карпато-Українська держава” / В. Довгей // Стерчо П. Карпато-Українська держава. До історії визвольної боротьби карпатських українців у 1919-1939 рр. – Львів.: “За вільну Україну”, 1994. – С. VIII.

³⁰¹⁷ Káprály M., Pischlöger C., Abonyi A. Nyíregyázá zi Föiskola Ukráné ruszin filológiai Tanszek Kiadványok: 1993 – 2003 / M. Káprály, C. Pischlöger, A. Abonyi – Nyíregyázá, 2003. – S.67.

³⁰¹⁸ Терахонич В. Міняти стиль діяльності, активізувати роботу. Нотатки з ІІІ-ї звітно-виборної конференції Общества подкарпатських русинув / В. Терахонич // Подкарпатська Русь. Народна двотыжнева новинка Общества подкарпатських русинув. – 1992. – №1. – 8 майа. – С.2.

наш русинський народ був визнаний рівноправним народом серед інших народів...»³⁰¹⁹.

Лідером партії став науковий співробітник Ужгородського університету В.Заяц. Гостем був запрошений з Праги М.Сладек³⁰²⁰.

Цілі і завдання новоутворена партія задекларувала в “Зверненні до населення Закарпатської області (Подкарпатської Русі)”:

- національне відродження русинського народу і відновлення національності;
- об’єднання всіх русинів для консолідації сил в питанні національного відродження;
- відновлення історичної назви краю і статусу Подкарпатської республіки;
- відкриття шкіл і класів з викладанням предметів на русинській мові, з вивченням історії краю і Закону Божого;
- створення при Ужгородському університеті і Мукачівському педінституті факультетів підготовки вчителів русинської мови і літератури;
- передача землі у володіння народу і відродження традиційних ремесел і промислів;
- формування в регіоні вільної економічної зони і боротьба за перетворення краю в екологічно чисту і без’ядерну зону³⁰²¹.

У цьому ж році діячі ПРП донесли свої вимоги до ряду американських громадських організацій, переконали З’їзд народних депутатів Росії в необхідності створити у Верховній Ваді Р РФ депутатську групу для вивчення обставин ліквідації в 1946 р. автономії Закарпаття, яку лідери русинства вважали незаконною³⁰²².

ОПР, користуючись підтримкою Асоціації нерадикальних демократів Закарпаття, Товариства угорської культури, Товариства словацької культури ім. Л.Штура, Товариства німців “Відродження”, Товариства циган “Рома”,

³⁰¹⁹ Майборода О. “Політичне русинство”: Закарпатська версія периферійного націоналізму / О. Майборода. – К., 1999. – С.10.

³⁰²⁰ Подкарпатська Русь. Народна двотыжнева новинка Общества подкарпатських русинув. – 1992. – №2. – 15 майа. – С.2.

³⁰²¹ Подкарпатська Русь. Народна двотыжнева новинка Общества подкарпатських русинув. – 1992. – №2. – 15 майа. – С.2.

³⁰²² Майборода О. “Політичне русинство”: Закарпатська версія периферійного націоналізму / О. Майборода. – К., 1999. – С.11.

Товариства єврейської культури “Менора”, провела 28 листопада 1992 р. Форум громадськості на тему “Шляхи реалізації результатів обласного референдуму 1 грудня 1991 р. “ Про статус Закарпаття як спеціальної самоврядної адміністративної території в складі України”. На ньому було прийнято рішення протягом грудня 1992 – січня 1993 рр. скликати з’їзд уповноважених представників всіх рад для вирішення питання реалізації результатів волевиявлення³⁰²³. Організація розробила проект програми проведення в регіоні земельної реформи і вживала заходів для повернення на свій бік селянства³⁰²⁴.

В.Маркусь вважає, що національні меншини краю намагалися відігравати важливу політичну роль поза захистом своїх прав. Вони (за винятком хіба що однієї групи німців) створили коаліцію з метою послаблення державотворчого українського фактора та надання хоча би статусу меншини “русинським діячам”. Головну роль в цьому блоці, на його думку, становили закарпатські росіяни, як поселилися в регіоні після 1945 р., а також угорці³⁰²⁵.

Існував також проект Закарпатського інституту Схід-Захід (м. Нью-Йорк) під керівництвом Е.Мроза, що передбачав створення єврорегіону в складі Закарпаття і заселених переважно русинами районів Польщі, Словаччини, Угорщини та Румунії³⁰²⁶.

Рішенням облради від 14 травня 1993 р. було схвалено текст Статуту Асоціації прикордонного співробітництва “Карпатський єврорегіон”. Українську сторону при підписанні документів про створення єврорегіону в м. Дебрецен (Угорщина) представляла облрада³⁰²⁷.

---

³⁰²³ Вегеш М.М., Зан М.П. Етнополічна реальність Закарпаття (1991 – 2001 рр.) / М.М. Вегеш, М.П. Зан // Політологічний вісник. Збірник наук. праць: Вип.14. – К.: Т-во “Знання України”, 2003. – С.187-188.

³⁰²⁴ Макара М.П., Мигович І.І. Карпатські русини в контексті сучасного етнополітичного життя / М.П. Макара, І.І. Мигович // Український історичний журнал. – 1994. – №1. – С.122.

³⁰²⁵ Маркусь В. “Пудкарпатська республіка” / В. Маркусь // Мала енциклопедія етнології / НАН України Ін-т держави і права ім. В.М. Корецького; Редкол.: Ю.І.Римаренко (відп. ред.) та ін. – К.: Довіра. Генеза, 1996. – С.783.

³⁰²⁶ Пасемко І. Камо грядеш, “карпаторусинство”?: Закарпаття в умовах незалежної України / І. Пасемко // Вітчизна. – 1993. – №5-6. – С.118.

³⁰²⁷ Вегеш М.М., Зан М.П. Етнополічна реальність Закарпаття (1991 – 2001 рр.) / М.М. Вегеш, М.П. Зан // Політологічний вісник. Збірник наук. праць: Вип.14. – К.: Т-во “Знання України”, 2003. – С.189.

У 1993 р. обласна влада продовжувала домагатися відкриття вільної економічної зони (ВЕЗ). Якщо в Кабінеті Міністрів України було більш прихильне ставлення до реалізації ВЕЗ, то у Верховній Раді України – навпаки.

У постійних комісіях Верховної Ради України щодо питання вільної економічної зони виникли зауваження. Комісії вважали, що документи, подані облрадою, підготовлені не за формою, оскільки питання не обговорювалось на засіданні Кабінету Міністрів України і не виносилось у Верховній Раді України в якості законодавчої ініціативи. Тобто, комісії відмовлялись офіційно розглядати питання створення ВЕЗ³⁰²⁸.

У свою чергу після попереднього розгляду поданих документів віцепрем'єр-міністр з економіки В.Пинзеник 3 лютого 1993 р. доручив Міністерству економіки та відповідним міністерствам та відомствам доопрацювати документи разом з представниками Закарпатської області. 12 березня 1993 р. Міністерство економіки подало до Кабміну проект Декрету та проекти інших документів щодо створення спеціальної (вільної) економічної зони в Закарпатській області³⁰²⁹.

Відповідно до проекту Декрету Кабінету Міністрів України “Про спеціальну (вільну) економічну зону в Закарпатській області” мала б створюватися вільна економічна зона “Європа-Центр”, де б запроваджувалися спеціальні митні, валютно-фінансові, податкові та інші умови господарської діяльності національних та іноземних юридичних і фізичних осіб. ВЕЗ мала створюватися на строк 50 років, її статус міг бути переглянутий Верховною Радою України не раніше, як через 15 років з моменту її створення.

Метою створення ВЕЗ проголошувалося забезпечення сприятливих умов економічного розвитку області, прискореного переходу її господарства на ринкові засади і створення експортного потенціалу, соціальної спрямованості економіки, збільшення вкладу регіону в економічний потенціал України, сприяння її інтеграції у світові економічні структури на основі ефективного

---

³⁰²⁸ Вегеш М.М., Зан М.П. Етнополічна реальність Закарпаття (1991 – 2001 рр.) / М.М. Вегеш, М.П. Зан // Політологічний вісник. Збірник наук. праць: Вип.14. – К.: Т-во “Знання України”, 2003. – С.188.

³⁰²⁹ ЦДАВО України, ф.5233, оп.1. спр.211. – Арк.26.

використання економіко-географічного розташування області, її ресурсних можливостей, залучення іноземних інвестицій, впровадження нових технологій, форм і методів економічної діяльності³⁰³⁰.

Однак згідно з проектом “Положення про статус, офіційну назву та систему управління спеціальної (вільної) економічної зони в Закарпатській області” місцеві органи влади створювали б сприятливі умови для узурпації впливу на економічні процеси в регіоні і збереження фактичної влади за собою.

Органами управління “Європа-Центру” визначалися, як орган господарського розвитку і управління ВЕЗ, так і місцеві ради з держадміністраціями. Місцеві ради мали право встановлювати пільги щодо податків у межах розмірів, що підлягали зарахуванню їх до бюджету. Закарпатська облрада також могла звільняти від податків кошти, що спрямовувалися на інвестиції, реінвестиції та благодійні цілі³⁰³¹.

Передбачалося також, що за транзитні перевезення і використання об’єктів транспортної інфраструктури ВЕЗ мали здійснюватися відрахування в бюджет області³⁰³².

Натомість В.Пинзеник 2 квітня 1993 р. доручив Міністерству економіки та Закарпатській облдержадміністрації терміново переробити документи і внести проект відповідного закону на розгляд Кабміну, як цього вимагає закон України “Про загальні засади створення і функціонування спеціальних (вільних) економічних зон” (згідно з ним прийняття Декрету Кабміном було порушенням, оскільки питання створення, визначення статусу, території та терміну, на який створюється спеціальна (вільна) економічна зона, віднесено до компетенції Верховної Ради України)³⁰³³.

Проти форсування процесу прийняття документації щодо ВЕЗ виступали й інші державно-політичні чинники. Так, Голова Соціально-економічної ради при Президенті України В.Симоненко в листі до Президента України від 27 квітня 1993 р. виступав за доопрацювання проекту ВЕЗ в Закарпатті. Він

---

³⁰³⁰ ЦДАВО України, ф.5233, оп. 1, спр.243. – Арк.28.

³⁰³¹ ЦДАВО України, ф.5233, оп. 1, спр.243. – Арк.35.

³⁰³² ЦДАВО України, ф.5233, оп. 1, спр.243. – Арк.35.

³⁰³³ ЦДАВО України, ф.5233, оп.1. спр.211. – Арк.27.

вважав, що це дозволило б “уникнути помилки, яка може привести до великих політичних та економічних суперечностей, скомпрометує ідею створення СЕЗ”³⁰³⁴.

Керівник юридичної служби Адміністрації Президента України І.Тимченко також підтвердив, що вирішення цього питання за законом належить до виключної компетенції Верховної Ради України³⁰³⁵.

Натомість Представник Президента України в Закарпатській області М.Країло і голова облради Д.Дорчинець у листі до Л.Кравчука 7 квітня 1993 р. стверджували, що дії В.Пинзеника та його оточення слід розцінювати “як небажання вирішувати по суті вкрай важливе для економічного розвитку держави та регіону питання, неприхований намір зволікати його в інтересах певних політичних сил”³⁰³⁶.

На початку вересня 1993 р. в Ужгороді була створена ініціативна група з відновлення культурно-просвітницького товариства ім. О.Духновича. У травні 1994 р. в Ужгороді в Народному Домі була проведена установча конференція краевого товариства ім. О.Духновича, яке очолив В.Сочка-Боржавін³⁰³⁷.

Організація зосередила свою роботу на проведенні літературно-музичних вечорів, наукових конференцій, виданні русинських календарів. У 1997 р. завдяки товариству було відкрито пам’ятник О.Духновичу в Ужгороді³⁰³⁸.

Переміщення акцентів на політичні вимоги серед керівництва політичного русинства привело до деякого відсіву його прихильників, а водночас до посилення радикалізму окремих діячів і груп. Так, в середині травня 1993 р. на прес-конференції в Братиславі було презентовано “тимчасовий провізоричний уряд”, його помпезно називали “тіньовим урядом Підкарпатської Русі як окремого суб’єкта Співдружності Незалежних держав”. До складу “Временного правительства Подкарпатської Русі”(ВППР) увійшли: голова ОПР, проректор

³⁰³⁴ ЦДАВО України, ф.5233, оп.1. спр.213. – Арк.69.

³⁰³⁵ ЦДАВО України, ф.5233, оп.1. спр.211. – Арк.18.

³⁰³⁶ ЦДАВО України, ф.5233, оп.1. спр.211. – Арк.21.

³⁰³⁷ История Общества им. Александра Духновича (1923-2003) / В.Сочка-Боржавин, Л.Філіп-Радванський. – Ужгород.: Б.В., 2003. – С.40-41.

³⁰³⁸ История Общества им. Александра Духновича (1923-2003) / В.Сочка-Боржавин, Л.Філіп-Радванський. – Ужгород.: Б.В., 2003. – С.47-60.

Ужгородського університету І.Турияниця (прем'єр-міністр), житель Пряшева Т.Ондик (міністр зовнішніх справ), Ю.Думнич з Мукачево (міністр культури та економічних справ), письменник І.Сочка (міністр освіти), представник у Будапешті Є.Горжаній, представник у Словаччині В.Магорита³⁰³⁹.

Антидержавну діяльність “тимчасового уряду” однозначно підтримали “Русский дом”, “Товариство словацької культури”, Асоціація демократів Закарпаття, Громадянський конгрес України та інші автономістські угруповання³⁰⁴⁰.

Угорське телебачення 13 серпня 1993 р. рекламувало міністрів “тимчасового уряду”, лідера І.Турияницю. Угорська преса активно мусувала ідею автономії Карпатського євро регіону та політичного русинства³⁰⁴¹. 11 червня 1993 р. оргбюро закарпатського відділення Союзу комуністів України беззастережно підтримало сепаратистські домагання ОПР під вивіскою “спеціальної самоврядної адміністративної території як суб'єкта в складі незалежної України” й наголосило на необхідності відновлення СРСР³⁰⁴².

Національно-демократичні сили та більшість обласної ради Закарпаття на утворення та діяльність ВППР відреагувала негативно³⁰⁴³. Зокрема, у травні 1994 р. сесія облради під тиском пікету націонал-демократів засудила діяльність цього “уряду”. Проте на цій же сесії голосуванням було узаконено результати обласного плебісциту 1 грудня 1991 р. про самоврядну територію³⁰⁴⁴. Навіть ОПР у відповідь на появу листівок якоїсь Карпатської русинської асоціації, в яких звучали заклики до видворення з краю “пришель-

---

³⁰³⁹ Маркусь В. “Пудкарпатська республіка” на політичній шахівниці / В. Маркусь // Віче. – 1993. – №12. – С.116.

³⁰⁴⁰ Балєга Ю. Політичне русинство і будівництво Української держави / Ю. Балєга. – Ужгород: Гранда, 2003. – С.37.

³⁰⁴¹ Вєгеш М.М., Зан М.П. Етнополічна реальність Закарпаття (1991 – 2001 рр.) / М.М. Вєгеш, М.П. Зан // Політологічний вісник. Збірник наук. праць: Вип.14. – К.: Т-во “Знання України”, 2003. – С.190.

³⁰⁴² Балєга Ю. Політичне русинство і будівництво Української держави / Ю. Балєга. – Ужгород: Гранда, 2003. – С.39.

³⁰⁴³ Маркусь В. “Пудкарпатська республіка” на політичній шахівниці / В. Маркусь // Віче. – 1993. – №12. – С.116-117.

³⁰⁴⁴ Каричак Я. Політичне та соціально-економічне становище на Закарпатті. Проблеми політичного русинства / Я. Каричак // Визвольний шлях. – 1996. – Кн.2. – С.167.

ців”, “чужинців”, “окупантів” – росіян, галичан, вірмен та “яничарів”, засудила їх як антиконституційні і категорично відмежувалася від подібних закликів³⁰⁴⁵.

Декларація дистанціювання обласної влади від радикального напрямку політичного русинства не узгоджувалася з розпорядженням представника Президента М.Крайла за №6-35484 від 2 лютого 1993 р. про виділення автомобіля “Таврія” І.Турияниці. На депутатський запит з приводу цього питання М.Крайло тільки лаконічно констатував, що п. Турияниця про це звертався неодноразово³⁰⁴⁶.

Обласна рада і держадміністрація проводили спільні засідання та прес-конференції з “тимчасовим урядом”, опереткові міністри допомагали облраді доробляти заблокований Верховною Радою України проект закону про вільну економічну зону. Характерно, що ні одне громадське об’єднання, що виступало за розбудову Української держави, до участі в такій роботі не допускалося³⁰⁴⁷.

Русинські керівники В.В.Сарканич, І.Д.Талабішка вважають, що створення ВППР відбулося завдяки діяльності спецслужб з метою дискредитації русинства. На їх думку, русинський сепаратизм вигаданий для того, щоб “грабувати спокійно, безпечно, не зустрічаючи організованого масового спротиву”³⁰⁴⁸.

Після проголошення “тимчасового уряду” до голови Верховної Ради України І.Плюща, Кабінету Міністрів України та Президента України Л.Кравчука знову надходила кореспонденція керівників області М.Крайла та Д.Дорчинця. У листах вказувалось, що зволікання із затримкою розгляду питання вільної економічної зони та передбачення окремої статті в майбутній Конституції “Спеціальна самоврядна адміністративна територія Закарпаття” підриває довіру

---

³⁰⁴⁵ Макара М.П., Мигович І.І. Карпатські русини в контексті сучасного етнополітичного життя / М.П. Макара, І.І. Мигович // Український історичний журнал. – 1994. – №1. – С.125.

³⁰⁴⁶ Вегеш М.М., Зан М.П. Етнополічна реальність Закарпаття (1991 – 2001 рр.) / М.М. Вегеш, М.П. Зан // Політологічний вісник. Збірник наук. праць: Вип.14. – К.: Т-во “Знання України”, 2003. – С.189.

³⁰⁴⁷ Балега Ю. Політичне русинство і будівництво Української держави / Ю. Балега. – Ужгород: Гранда, 2003. – С.120.

³⁰⁴⁸ Сарканич В.В., Талабішка І.Д. Вместо предисловия / В.В. Сарканич, І.Д. Талибашка // Архів автора. – Арк.3-4.

до центральних владних структур та ускладнює політичну ситуацію в області³⁰⁴⁹.

У 1993 р. Товариство підкарпатських русинів звернулося до секретаріату Верховної Ради України з проханням дати наукову оцінку зверненням ВППР щодо відродження автономної республіки Підкарпатської Русі (Карпатської України) в складі України й утисків прав корінного населення Закарпатської області.

У відповідь на цей запит група наукових консультантів Верховної Ради України зазначила, що утворення або ж відновлення автономної республіки на території Закарпаття буде суперечити державному устрою України і містить в собі небезпеку сепаратизму і порушення територіальної цілісності України³⁰⁵⁰.

Однак згідно з даними Служби Президента України з питань внутрішньої політики станом на липень 1993 р. чисельність активістів політичного русинства сягала близько 50 осіб, найбільше політично активними були 30 осіб. Фінансово їх підтримував директорський корпус регіону, який намагався використати русинство як агента політичного тиску для досягнення автономії чи вільної економічної зони³⁰⁵¹.

У той же час голова облради Д.Дорчинець прийняв ультимативні вимоги лідерів русинства, ініційовані Демократичною лігою національностей Закарпаття щодо скликання у вересні 1993 р. з'їзду народних депутатів Закарпаття усіх рівнів.

Лідери русинства готували названий з'їзд за кримським зразку і сценарієм. На ньому мало бути винесене питання про автономію Закарпаття і подальше творення владних структур автономії. Планувалося також домогтися призначення нових виборів депутатського корпусу, ліквідації відділу у справах національностей облдержадміністрації або навіть вимагати усунення інституту

---

³⁰⁴⁹ Вегеш М.М., Зан М.П. Етнополічна реальність Закарпаття (1991 – 2001 рр.) / М.М. Вегеш, М.П. Зан // Політологічний вісник. Збірник наук. праць: Вип.14. – К.: Т-во “Знання України”, 2003. – С.190.

³⁰⁵⁰ Мацюк А., Погорілко В. Прояви сепаратизму в Закарпатті під виглядом вимог автономної республіки / А. Мацюк, В. Погорілко // Голос України. – К., 1993. – 6 серпня. – С.8.

³⁰⁵¹ ЦДАВО України, ф.5233, оп.1. спр.211. – Арк.79.

представника Президента України в Закарпатті і звернутися до глав держав за визнанням “Подкарпатської держави”³⁰⁵².

Крім того, під час зустрічей керівництва області з працівниками Служби Президента України з питань внутрішньої політики 6-10 липня 1993 р. закарпатські функціонери акцентували на тому, що “розвиток суспільно-політичної ситуації в області найближчим часом буде залежати виключно від вирішення питань про надання Закарпатській області статусу спеціальної самоврядної території і здобуття вільної економічної зони”³⁰⁵³.

5 жовтня 1993 р. голова облради Д.Дорчинець опублікував розпорядження про скликання 29 жовтня 1993 р. сесії для проголошення самоврядності, однак через спротив демократичних організацій та обговорення у Верховній Раді України питання ВЕЗ сесія не була скликана³⁰⁵⁴.

Напередодні виборів 1994 р. в регіоні було створено з колишньої номенклатури та червоних директорів “Закарпатське народне об’єднання” (ЗНО). Крім лівоцентристських тенденцій, організація виступала за створення вільної економічної зони на території всього Закарпаття, спекулювала результатами плебісциту 1 грудня 1991 р.³⁰⁵⁵. Тобто колишня партноменклатура прагнула використати русинські гасла в популістських цілях.

Зусилля консервативних сил регіону співпало з погіршенням соціально-економічного становища в країні. За підсумками стану соціально-економічного розвитку областей України Закарпаття в 1995 р. займало останнє місце. В області був найбільший спад виробництва в промисловості, колапс в аграрному секторі, різке зростання злочинності, що позначилося на загальному рівні життя закарпатців і створювало значну політичну напругу в краї³⁰⁵⁶.

Як наслідок, серед національного складу облради, обраної в 1994 р., поряд із 51 українцем та 7 угорцями був 1 русин. На першому засіданні

³⁰⁵² ЦДАВО України, ф.5233, оп.1. спр.211. – Арк.80.

³⁰⁵³ ЦДАВО України, ф.5233, оп.1. спр.211. – Арк.78.

³⁰⁵⁴ Вегеш М.М., Зан М.П. Етнополічна реальність Закарпаття (1991 – 2001 рр.) / М.М. Вегеш, М.П. Зан // Політологічний вісник. Збірник наук. праць: Вип.14. – К.: Т-во “Знання України”, 2003. – С.190.

³⁰⁵⁵ Каричак Я. Політичне та соціально-економічне становище на Закарпатті. Проблеми політичного русинства / Я. Каричак // Визвольний шлях. – 1996. – Кн.2. – С.166.

³⁰⁵⁶ Каричак Я. Політичне та соціально-економічне становище на Закарпатті. Проблеми політичного русинства / Я. Каричак // Визвольний шлях. – 1996. – Кн.2. – С.162.

новообраної облради 21 липня 1994 р. проблему повернення національності русинам підняв Є.Жупан³⁰⁵⁷.

У цей час від товариства підкарпатських русинів, “тимчасового уряду”, депутатів обласної ради, особисто професора І.Туряниці до Президента України Л.Кучми надійшло звернення про повернення державності Підкарпатській Русі. Одночасно на адресу Президента надходить звернення заступника генерального секретаря Організації Непредставлених народів Л.Мялль. У ньому зазначалося: “У нас викликає великий неспокій доля підкарпатських русинів, які тривалий час не можуть реалізувати своє право на самовизначення”³⁰⁵⁸.

7 вересня 1994 р. за депутатським поданням Є.Жупана (Мукачівський виборчий округ) до розгляду було подано питання про статус краю. У підготовленій заяві констатовалось проголошення Підкарпатської автономної республіки та в її складі Берегівського національно-культурного округу. Під цим проектом стояли підписи 17 депутатів. Проте поіменне голосування виявило наступну картину (6 – “за”; 9 – “утрималось”; 33 – “проти”; 10 – “відсутні”)³⁰⁵⁹.

Зростає кількість звернень діячів політичного русинства як до української влади, так і до іноземних урядів та міжнародних організацій. У грудні 1994 р. Т.Ондик звернувся до російського президента із закликом скасувати договір 1945 р. між СРСР і Чехословаччиною. Правовою підставою цього кроку Т.Ондик вважав правонаступність РФ стосовно СРСР і вважав, що це дозволить Республіці Підкарпатська Русь стати суб’єктом міждержавних відносин та ввійти до Співдружності незалежних держав. Того ж 1994 р. прем’єр-міністр ВППР І.Туряниця надіслав президентам США та Угорщини меморандум під назвою “Волю і демократію Закарпаттю”, в якому продемонстрував мадярофільську орієнтацію³⁰⁶⁰.

---

³⁰⁵⁷ Вегеш М.М., Зан М.П. Етнополічна реальність Закарпаття (1991 – 2001 рр.) / М.М. Вегеш, М.П. Зан // Політологічний вісник. Збірник наук. праць: Вип.14. – К.: Т-во “Знання України”, 2003. – С.191.

³⁰⁵⁸ Вегеш М.М., Зан М.П. Етнополічна реальність Закарпаття (1991 – 2001 рр.) / М.М. Вегеш, М.П. Зан // Політологічний вісник. Збірник наук. праць: Вип.14. – К.: Т-во “Знання України”, 2003. – С.191-192.

³⁰⁵⁹ Вегеш М.М., Зан М.П. Етнополічна реальність Закарпаття (1991 – 2001 рр.) / М.М. Вегеш, М.П. Зан // Політологічний вісник. Збірник наук. праць: Вип.14. – К.: Т-во “Знання України”, 2003. – С.192.

³⁰⁶⁰ Майборода О. “Політичне русинство”: Закарпатська версія периферійного націоналізму / О. Майборода. – К., 1999. – С.11.

У цьому документі чітко було визначено проугорські погляди самоназваного закарпатського уряду, обстоювалася єдність населення Закарпаття й Угорщини, вважалось, що “не можна дозволити аби Україна й надалі продовжувала етногеноцид Закарпаття, бо про русинів і угорців скоро можна буде говорити тільки в минулому часі”³⁰⁶¹.

21 березня 1995 р. на адресу Президента України Л.Кучми ВППР надіслав заяву з вимогами кодифікації національності “русин” і русинської літературної мови та визнання результатів референдуму від 1 грудня 1991 р.³⁰⁶².

Опір поширенню русинських ідей здійснювали українські націонал-демократичні організації і партії. У 1995 р. в м. Мукачево на будівлях з’явилися антиукраїнські русинські надписи. Під тиском місцевої організації УРП їх зафарбували, але незабаром вони знову з’явилися³⁰⁶³.

Одночасно підтримка автономії, що була продемонстрована на референдумі 1 грудня 1991 р., із становленням незалежної України зменшилася. Відповідно до результатів опитування жителів області Інститутом соціології НАН України в 1995 р. автономний розвиток краю в українській державі підтримувало лише 13,1 %. За автономну розбудову регіону в складі іншої країни висловилося 5,5%, а за самостійне державне утворення – 4,9%. Ця орієнтація виразніше проявлялася в районах компактного проживання національних меншин, серед сільського населення, молоді³⁰⁶⁴.

Імовірно, певний вплив на спалахи діяльності русинських організацій мали періоди активізації роботи над новою Конституцією України. Так, група активістів руху за відродження русинів як нації та їх державності в складі України (І.М.Туряниця, Ю.А.Думнич, П.В.Годьмаш) звернулася 26 січня 1996 р. з позовною заявою до Верховного Суду України. Керівники політичного русинства, подаючи власне трактування історії закарпатських українців,

---

³⁰⁶¹ Телешун С. Державний устрій України: проблеми політики теорії і практики / С. Телешун. – Івано-Франківськ: Лілея-НВ, 2000. – С.71.

³⁰⁶² Майборода О. “Політичне русинство”: Закарпатська версія периферійного націоналізму / О. Майборода. – К., 1999. – С.12.

³⁰⁶³ ЦДАГО України, ф.271, оп.1, спр.72. – Арк.12.

³⁰⁶⁴ Горват М. Закарпаття: люди і думки / М. Горват // Голос України. – К., 1995. – 27 червня. – С.4..

відстоювали думку, що в “новій конституції України необхідно врахувати факт юридичного існування Закарпатської автономної республіки”.

Позивачі просили Верховний Суд України постановити рішення, що Указ Президії Верховної Ради України “Про утворення Закарпатської області в складі Української РСР” від 22 січня 1946 р. не дійсний з дня його прийняття, і висловлювали бажання після відповіді вищої судової установи звернутися в Європейський Суд у Страсбурзі³⁰⁶⁵.

Внаслідок активності ОПР у жовтні 1996 р. Регіональна нарада Організації Непредставлених Народів в естонському місті Пюхаярве ухвалила резолюцію “Про статус Автономної Республіки Підкарпатської Русі і право вільного національного самовизначення русинів”, в якій виступила за відновлення автономного статусу Закарпаття та повернення закарпатським русинам їхньої справжньої національності³⁰⁶⁶. Крім того, карпатські русини стали членами європейської організації для бездержавних народів (Maison de Pays), розташованої у Франції³⁰⁶⁷.

У серпні 1996 р. в м. Пряшеві Світова Рада русинів висловила недовіру І.Туряниці як “провокатору в русинському русі”. 29 березня 1997 р. в м.Мукачево на позачерговій конференції Товариства підкарпатських русинів І.Туряниця був позбавлений будь-яких прав та повноважень. Йому інкримінували привласнення оргтехніки та коштів, зволікання із переєстрацією товариства. Було обрано нове правління та делегати на IV світовий конгрес русинів у Будапешті. Співголовами стали І.Талібашка, Л.Лецович та І.Петровцій³⁰⁶⁸.

18 квітня 1997 р. товариство було переєстроване у встановленому порядку й отримало офіційну назву: “Общество подкарпатських русинів”. Ця організація оголосила чітку етнокультурну орієнтацію на збереження традицій корін-

---

³⁰⁶⁵ Від Автономної Підкарпатської Русі до Суверенної Закарпатської України / Відповідальний за видання проф. І.Туряниця. Зібрано і скомпонувано адвокатом П.Годьмашем. – Ужгород: Общество подкарпатських Русинів, 1996. – С.18.

³⁰⁶⁶ Майборода О. “Політичне русинство”: Закарпатська версія периферійного націоналізму / О. Майборода. – К., 1999. – С.11.

³⁰⁶⁷ Магочій П-Р. Зауваження, представлені на V-му Світовому конгресі русинів / П-Р. Магочій // Руснацький світ: Наук.-попул. збірник. Т.2. / Русинське науково-освітнє т-во; Карпаторусинський науковий центр; Укладач-упорядник М.П.Макара. – Ужгород: В-во В.Падяка, 2001. – С.22.

³⁰⁶⁸ Вегеш М.М., Зан М.П. Етнополічна реальність Закарпаття (1991 – 2001 рр.) / М.М. Вегеш, М.П. Зан // Політологічний вісник. Збірник наук. праць: Вип.14. – К.: Т-во “Знання України”, 2003. – С.198.

ного населення краю. Вже тоді товариство проводило підготовку фестивалю русинської культури ”Червена ружа”, присвяченому 1100-річчю м.Мукачева³⁰⁶⁹.

Поряд з цим в Ужгороді 4 квітня 1997 р. відбулася конференція прихильників І.Турянці, які підтвердили його повноваження. У серпні 1997 р. вони зареєстрували організацію “Общество карпатських русинов”, головною метою якого було офіційне визнання русинської національності в Україні. Прикметним є те, що символікою товариства стало полотнище із синьо-біло-червоних смуг. У цей час виникло також Русинське науково-освітнє товариство (голова М.Макара), яке в основному проводило науково-пошукову і видавничу роботу³⁰⁷⁰.

У зв’язку з активізацією русинства на виконання доручень Кабінету Міністрів України від 5 вересня 1996 р. №17626/34 та від 25 вересня 1996 р. №17626/34 Державний комітет України у справах національностей та міграції підготував спеціальну директиву “План заходів щодо розв’язання проблем українців-русинів” (№13 – 884/2 від 7.10. 1996 р.).

Пункти цього плану, який приписують І.Курасу, свідчили, що держава прийняла рішення радикально розв’язати проблему політичного русинства. З точки зору русинських лідерів, цей документ був спрямований на остаточну асиміляцію русинів як таких³⁰⁷¹. Зокрема, перед МЗС України, Міністерством юстиції України та НАН України ставилось завдання своїми засобами впливу чітко “окреслити і задекларувати безперспективність ідей відокремлення чи автономізації Закарпаття на будь-якій основі – культурній, етнічній, адміністративно-територіальній тощо”. До того ж, українським громадам Східної Словаччини, Угорщини, Румунії, Югославії, Польщі планувалось надавати ідеологічну, матеріальну, кадрову і культурну підтримку³⁰⁷².

³⁰⁶⁹ Вегеш М.М., Зан М.П. Етнополічна реальність Закарпаття (1991 – 2001 рр.) / М.М. Вегеш, М.П. Зан // Політологічний вісник. Збірник наук. праць: Вип.14. – К.: Т-во “Знання України”, 2003. – С.198.

³⁰⁷⁰ Вегеш М.М., Зан М.П. Етнополічна реальність Закарпаття (1991 – 2001 рр.) / М.М. Вегеш, М.П. Зан // Політологічний вісник. Збірник наук. праць: Вип.14. – К.: Т-во “Знання України”, 2003. – С.199.

³⁰⁷¹ Шарга М. Національність “РУСИН” (Аргументи і факти) / М. Шарга // Руснацький світ: Наук.-попул. збірник. Т.2. / Русинське науково-освітнє т-во; Карпаторусинський науковий центр; Укладач-упорядник М.П.Макара. – Ужгород: В-во В.Падяка, 2001. – С.63.

³⁰⁷² План заходів щодо розв’язання проблем українців-русинів (Державний комітет України у справах національностей та міграції – №13-884/2 від 7.10. 1996) // Архів автора. – Арк.1, 4.

Міністерство культури і мистецтв України, Міністерство освіти України, Закарпатська обласна держадміністрація повинні були здійснити систему заходів, спрямовану на зміцнення позицій українськості Закарпаття (мова, культура, добір кадрів та ін.), інтеграція його населення в соціально-політичний та духовно-культурний простір України.

Державний комітет у справах національностей та міграції в рамках плану віддав розпорядження Закарпатській облдержадміністрації запобігти проведенню локальних референдумів з метою виявлення “самоідентифікації” українців Закарпаття (русини чи українці). Ця вказівка мотивувалась науковою некоректністю постановки питання і небезпекою отримання через “живу традицію давньої самоназви “русин” законної підстави для визнання русинів Закарпаття окремою нацією³⁰⁷³.

Одночасно директива передбачала створення постійної міжвідомчої групи з координації вивчення проблем русинства та внесення уточнення до створюваних проектів Переліків національностей і мов. Планувалось здійснити наукові розробки з наступним широким висвітленням етнічних, лінгвістичних, культурологічних та політичних аспектів історії українців-русинів Закарпаття як складової частини історії українського етносу. Органам місцевого самоврядування Закарпатської області в межах компетенції надавались повноваження вирішення мовно-культурних проблем регіону.

Міністерство інформації України та Державний комітет телебачення і радіомовлення отримав завдання розширити подачу в ЗМІ матеріалів про Закарпаття, акцентуючи на тому, що цей регіон є споконвічною українською землею, а місцеві українці – невід’ємною складовою частиною української нації.

На Генеральну прокуратуру України, МВС України та Закарпатську облдержадміністрацію було покладено обов’язки, застосовуючи норми чинного адміністративного та кримінального законодавства, здійснювати

---

³⁰⁷³ План заходів щодо розв’язання проблем українців-русинів (Державний комітет України у справах національностей та міграції – №13-884/2 від 7.10. 1996) // Архів автора. – Арк.1-2.

попереджувально-роз'яснювальну роботу з лідерами та активістами політичного русинства, спрямовану “на запобігання розширенню його впливу та недопущення створення політичних структур з чітко вираженою сепаратистською спрямованістю”³⁰⁷⁴.

Лідер “Общества карпатських русинів” І.Турияниця оцінив “План заходів...” І.Кураса як “неприкритий расизм” української влади³⁰⁷⁵. У свою чергу завдяки очолюваному П.Р.Магочієм Карпато-русинському дослідному центрові в США про “План заходів...” були проінформовані американські засоби масової інформації, міжнародні організації та Конгрес США³⁰⁷⁶.

У середині 90-х рр. ХХ ст. напередодні 1100-річчя святкування здобуття угорцями своєї Батьківщини в краї знову загострилося угорське питання. На п'ятому засіданні українсько-угорської комісії з питань забезпечення прав національних меншин в м. Будапешті 28-29 березня 1995 р. було вирішено провести низку заходів із нагоди святкувань. Закарпатською облдержадміністрацією був створений оргкомітет для проведення ювілею, передбачено міжнародну конференцію та інші заходи. Серед 24 пунктів плану проведення в області заходів до угорського святкування значився пункт 10 “Подати на розгляд обласної художньої ради проект пам'ятного знаку, який планується встановити на Верецькому перевалі”^{*3077}.

Угорці розпочали будівництво на Верецькому перевалі восьмиметрової стели з емблемою угорського орла. За версією націонал-демократичних організацій, роботи велися під охороною озброєної кінноти на землі, проданій держадміністрацією Закарпатської області та адміністрацією Воловецького району (0,20 га). До того ж, угорці зірвали чавунну плиту з пам'ятної брили на

³⁰⁷⁴ План заходів щодо розв'язання проблем українців-русинів (Державний комітет України у справах національностей та міграції – №13-884/2 від 7.10. 1996) // Архів автора. – С.2-5.

³⁰⁷⁵ Вегеш М.М., Зан М.П. Етнополічна реальність Закарпаття (1991 – 2001 рр.) / М.М. Вегеш, М.П. Зан // Політологічний вісник. Збірник наук. праць: Вип.14. – К.: Т-во “Знання України”, 2003. – С.199.

³⁰⁷⁶ Магочій П.Р. “Я русин был, есмь и буду...”: Виступи на Світових конгресах русинів / П.Р. Магочій / Передм. В.Падяка.–Ужгород: Вид-во В.Падяка, 2005.–С.42.

* До святкування тисячоліття приходу угорців в Дунайську улоговину в 1896 р. тут був побудований пам'ятник, в 20-х рр. він був демонтований по вказівці чехословацької влади, знову поставлений після включення Закарпаття в склад Угорщини в 1939 р. і демонтований самими угорцями під час відступу угорських військ у 1944 р.

³⁰⁷⁷ Вегеш М.М., Зан М.П. Етнополічна реальність Закарпаття (1991 – 2001 рр.) / М.М. Вегеш, М.П. Зан // Політологічний вісник. Збірник наук. праць: Вип.14. – К.: Т-во “Знання України”, 2003. – С.193.

могилах українських січовиків, а на брилі було викарбовано надпис “На пам’ять про завоювання Батьківщини 896 – 1996” і символ свого пам’ятника у вигляді угорського воїна-вершника³⁰⁷⁸.

У 1995 р. в кількох населених пунктах Закарпаття також було відкрито пам’ятники на честь 1100-річчя завоювання угорцями Батьківщини. Найбільший з них – парк у с. Чома (Берегівський район) на місці давньоугорського могильника. Тут встановили символічні ворота з турулом, через які древні угри проникли в Карпатський басейн (у 2000 р. в парку встановлена також скульптура угорського короля Іштвана Святого)³⁰⁷⁹.

У відповідь на ці події 16 червня 1996 р. УНРЗ звернулась до Президента, Голови Верховної Ради України та прем’єр-міністра України, де було рішуче засуджено плани спорудження пам’ятника на Верецькому перевалі. Конгрес українських націоналістів пропонував для розв’язання угорського питання власний варіант – назвати його пам’ятником “українсько-угорського примирення”³⁰⁸⁰.

У свою чергу МЗС України визнавало, що угорці без погодження з місцевими органами влади самостійно розпочали підготовчі будівельні роботи, не затвердили у встановленому порядку проект пам’ятного знаку, а також без дозволу на його відкриття і пов’язаного з цим молебню запросили гостей з-за меж України³⁰⁸¹.

Ситуація уважно відслідковувалася і в сусідніх з Україною країнах, уряди яких виступили проти відкриття будь-яких пам’ятних знаків на честь відзначення 1100-річчя знайдення угорцями Батьківщини³⁰⁸².

Протести українських націонал-демократів проти будівництва угорського пам’ятника біля могил українських січовиків змусило українське МЗС почати обговорення пропозицій щодо будівництва пам’ятного знаку на честь дружби

---

³⁰⁷⁸ ЦДАВО України, ф.5233, оп. 2, спр.727. – Арк.86.

³⁰⁷⁹ Кобаль Й. Угорський монумент на Верецькому перевалі / Й. Кобаль. – Режим доступу: <http://uzhhorod.net.ua/news/28192> (перегляд 29 липня 2008 р.).

³⁰⁸⁰ Вегеш М.М., Зан М.П. Етнополічна реальність Закарпаття (1991 – 2001 рр.) / М.М. Вегеш, М.П. Зан // Політологічний вісник. Збірник наук. праць: Вип.14. – К.: Т-во “Знання України”, 2003. – С.194.

³⁰⁸¹ ЦДАВО України, ф.5233, оп. 2, спр.727. – Арк.94.

³⁰⁸² ЦДАВО України, ф.5233, оп. 2, спр.727. – Арк.94.

українського та угорського народів з нагоди 5-річчя Української державності та 1100-річчя віднайдення угорцями своєї Батьківщини. Але у відповідь на це українські організації заявили, що цей знак має бути на угорсько-українському кордоні, а у Воловецькому районі майже немає людей угорської національності.

Закарпатське об'єднання “Просвіти” 9 серпня 1996 р. надіслало в урядові структури лист з вимогою, щоб українська влада припинила будівництво так званого пам'ятника угорсько-української дружби на Верецькому перевалі, а кошти і матеріали, які залишилися, спрямувала на спорудження пам'ятника жертвам угорсько-фашистської агресії, які в березні 1939 р. захищали Українську державу³⁰⁸³.

Нарада 1 серпня 1996 р. в КМУ під головуванням віце-прем'єр-міністра І.Кураса прийняла рішення про припинення будівництва пам'ятного знака на відзначення 1100-ліття заснування Угорщини, споруда на честь дружби українського і угорського народів мала бути побудована в районі державного кордону між двома країнами, а молебень мав бути проведений у римо-католицькому соборі м. Львова³⁰⁸⁴.

Зі сторони обласної влади в січні 1997 р. знову підтримувалась ідея встановлення пам'ятного знаку, хоча і були змінені акценти: пам'ятний знак передбачалось встановити на автомобільному мості через р. Тису. Цікаво, що члени угорської частини Міжнародної українсько-угорської комісії з питань забезпечення прав національних меншин 10-12 квітня 1997 р., перебуваючи на Закарпатті, не порушували питання про спорудження пам'ятника на Верецькому перевалі, але це питання піднімалось у 1998, 2000-2001 рр.³⁰⁸⁵.

Крім цього, в ЗМІ за вказаний період набула розголосу ідея створення заселеного переважно угорцями Притисянського району (Берегівський, частина Ужгородського, Мукачівського та Виноградівського), що була висловлена у листі до Президента Л.Кучми від 25 січня 2000 р. М.Ковачем. Розголос ідеї

³⁰⁸³ ЦДАВО України, ф.5233, оп. 2, спр.727. – Арк.87-88.

³⁰⁸⁴ ЦДАВО України, ф.5233, оп. 2, спр.727. – Арк.91.

³⁰⁸⁵ Вегеш М.М., Зан М.П. Етнополічна реальність Закарпаття (1991 – 2001 рр.) / М.М. Вегеш, М.П. Зан // Політологічний вісник. Збірник наук. праць: Вип.14. – К.: Т-во “Знання України”, 2003. – С.195.

такого віртуального району активно підтримувався Угорщиною, зокрема головою партії “Фідес” Л.Ковером³⁰⁸⁶.

Перед парламентськими виборами 1998 р. Товариство угорської інтелігенції Закарпаття (Ю.Дупко, О.Горват) виступили із зверненням до голови Центральної виборчої комісії М.Рябця, де висловлювали незадоволення встановленням меж виборчого округу №4 (м.Чоп і 15 сіл із компактним проживанням угорців були виключені, а було приєднано частину Тячівського і Хустського районів, де угорці жили дисперсно). Найбільш радикально виступав М.Ковач, який пропонував створити 1 виборчий округ, до складу якого ввійшла б вся територія краю із компактно проживаючим угорським населенням. Румунське культурно-освітнє товариство імені Дж.Кожбука також виступило із заявою проти поділу румунського населення на 2 округи в Тячівщині та Рахівщині.

Згодом позитивне рішення щодо округу №4 дало результат. 29 березня 1998 р. голова Товариства угорської інтелігенції Закарпаття М.Ковач став депутатом Верховної Ради України³⁰⁸⁷.

У свою чергу лідери русинського руху в стосунках з українською владою використовували підтримку народних депутатів ВР України І.Баранчика та І.Миговича, які ідентифікували себе з русинами. Крім того, в липні 2000 р. було створено Унію Європейських русинів на чолі з Габором Гатінгером, головою русинської меншини Угорщини³⁰⁸⁸.

Натомість з метою розбудови та розвитку транскордонного співробітництва на рівні місцевих органів самоврядування України та Угорщини, розробки та реалізації конкретних транскордонних проектів співробітництва в рамках Карпатського регіону 6 жовтня 2000 р. у місті Ніредьгаза (Угорщина) було підписано міжнародну трilaterальну угоду “Інтеррегіо” про транскордонне

---

³⁰⁸⁶ Вегеш М.М., Зан М.П. Етнополічна реальність Закарпаття (1991 – 2001 рр.) / М.М. Вегеш, М.П. Зан // Політологічний вісник. Збірник наук. праць: Вип.14. – К.: Т-во “Знання України”, 2003. – С.196.

³⁰⁸⁷ Вегеш М.М., Зан М.П. Етнополічна реальність Закарпаття (1991 – 2001 рр.) / М.М. Вегеш, М.П. Зан // Політологічний вісник. Збірник наук. праць: Вип.14. – К.: Т-во “Знання України”, 2003. – С.198.

³⁰⁸⁸ Андраш Ш.Бенедек Сосіди добрі и вшелякі. Русини, gens fidelissima / А.Ш. Бенедек. – Ужгород: ПоліПринт, 2001. – С.160.

співробітництво Закарпатської області, області Саболч-Сатмар-Берег (Угорщина), а також Сату-Марського повіту (Румунія).

Метою транскордонного співробітництва в рамках “Інтеррегіо” було визначено планування та реалізація проектів за конкретними напрямками: облаштування спільного кордону й інфраструктури, які відносяться до нього; розвиток Європейського транспортного коридору (автодороги, залізниця та ін.), а також розбудова інфраструктури прикордонних регіонів; охорона природи, навколишнього середовища та водних ресурсів; розвиток економіки й іноземного туризму; збереження спільної культурної спадщини населення прикордонних регіонів; піднесення освіти та культури³⁰⁸⁹.

У цьому аспекті особлива увага зверталася на розвиток п'ятого європейського транспортного коридору Трієст-Любляна-Будапешт-Львів-Київ, створення центрів регіонального розвитку і транскордонного співробітництва, реалізація проектів: міжнародний проект переходу “Лужанка – Берегшурань”, українсько-угорського проекту “Мукачівський замок”, проекту розвитку туристично-рекреаційних комплексів, проекту “Комплексна програма облаштування басейну р. Тиса”³⁰⁹⁰.

У той же час політичне русинство із другої половини 90-х рр. втрачає колишню прихильність зі сторони обласної влади, тільки в окремих моментах воно ілюструється як вагомий фактор специфіки області в контексті домагання ВЕЗ. Так, на сесії облради 11 квітня 1996 р. пропозиція Є.Жупана щодо інформування відділу у справах національностей та міграції про порушення прав русинів була відхилена абсолютною більшістю депутатського корпусу³⁰⁹¹.

Зникла також необхідність маніпулювання русинством задля здобуття для краю статусу вільної економічної зони. Верховною Радою України 24 грудня 1998 р. був прийнятий Закон України “Про спеціальний режим інвестиційної

---

³⁰⁸⁹ Кіш Е. За стандартами транскордонної взаємодії / Е. Кіш // Політика і час. – 2003. – №10. – С.81.

³⁰⁹⁰ Кіш Е. За стандартами транскордонної взаємодії / Е. Кіш // Політика і час. – 2003. – №10. – С.82.

³⁰⁹¹ Вегеш М.М., Зан М.П. Етнополічна реальність Закарпаття (1991 – 2001 рр.) / М.М. Вегеш, М.П. Зан // Політологічний вісник. Збірник наук. праць: Вип.14. – К.: Т-во “Знання України”, 2003. – С.197.

діяльності в Закарпатській області”. 9 грудня 1998 р. Президентом України був підписаний указ “Про спеціальну економічну зону “Закарпаття”³⁰⁹².

Русини з незадоволенням зустріли утворення спеціальної економічної зони. Вони вважали, що відповідний указ Президента України несе на собі тягар політичного нашарування в період марафону за президентське крісло в 1999 р., і що така “точкова зона” в районі Чопу принесе користь “виключно власникам СП і АТ, які фактично їх заснували”³⁰⁹³.

Незважаючи на це, кількість русинських організацій на Закарпатті в другій половині 90-х рр. ХХ ст. збільшилася. Крім ОПР, виникли також Закарпатське товариство ім. О.Духновича, Русинське науково-освітнє товариство (РНОТ). У 1999 р. РНОТ навіть започаткувало видання науково-популярного вісника “Руснацький світ”³⁰⁹⁴.

Усі ці організації, як вважає О. Майборода, утворювалися з офіційною метою сприяння розвитку русинської мови та культури, але й солідаризувалися з гаслами “політичного русинства”³⁰⁹⁵. Однак русинські лідери визнавали відсутність консолідації русинських товариств і постійне інтриганство в своєму середовищі³⁰⁹⁶.

Збереженню русинського руху сприяли організовані “Інститутом культури” (Данія) і Європейським центром національних меншин науково-практичний семінар у Копенгагені (листопад 1997 р.) і науково-практична конференція в Ужгороді (вересень 1998 р.)³⁰⁹⁷.

Русинські політичні вимоги продовжувала підтримувати Демократична ліга національностей Закарпаття. На конференції в Ужгороді “Міжетнічні

---

³⁰⁹² Вегеш М.М., Зан М.П. Етнополічна реальність Закарпаття (1991 – 2001 рр.) / М.М. Вегеш, М.П. Зан // Політологічний вісник. Збірник наук. праць: Вип.14. – К.: Т-во “Знання України”, 2003. – С.201.

³⁰⁹³ Русинська газета. Новинка Підкарпатських Русинів. – Хуст. – 1999. – січень. – №1. – С.2.

³⁰⁹⁴ Руснацький світ: Наук.-попул. збірник. Т.2. / Русинське науково-освітнє т-во; Карпаторусинський науковий центр; Укладач-упорядник М.П.Макара. – Ужгород: В-во В.Падяка, 2001. – С.114.

³⁰⁹⁵ Майборода О. “Політичне русинство”: Закарпатська версія периферійного націоналізму / О. Майборода. – К., 1999. –С.13.

³⁰⁹⁶ Макара М. Роздуми над проблемами русинства в Україні / М.Макара // Руснацький світ: Науково-популярний збірник. Т.3. / Русинське науково-освітнє т-во; Карпаторусинський науковий центр. – Ужгород: В-во В.Падяка, 2003. – С.13.

³⁰⁹⁷ Макара М. Проблеми відродження русинів України / М.Макара // Руснацький світ: Наук.-попул. збірник. Т.2. / Русинське науково-освітнє т-во; Карпаторусинський науковий центр. – Ужгород: В-во В.Падяка, 2001. – С.29.

відносини у Закарпатській Україні” (вересень 1998 р.) організація засудила насильницьку українізацію і подала пропозиції кодифікувати національність “русин” і надати Закарпаттю автономію³⁰⁹⁸. Русинське питання та ідея автономії області викликала також зацікавлення угорських учених на конференції “Економічне та культурне становище угорців Закарпаття”, яка відбулася в Будапешті в листопаді 1999 р.³⁰⁹⁹.

5 грудня 1998 р. задля узгодження і координації дій щодо захисту соціально-економічних і культурних інтересів русинів була утворена Асоціація русинських товариств, до якої увійшли Русинське науково-освітнє товариство (М.Макара), Товариство карпатських русинів (І.Турянця), Товариство подкарпатських русинів (Л.Лецович), Товариство Кирила і Мефодія (о. Димитрій Сидор), Товариство ім. О.Духновича (Л.Філіп), Асоціація корінного населення Закарпаття (І.Кривський). Керівництво Асоціацією мала здійснювати рада представників – керівників організацій, які мали збиратися не рідше одного разу в квартал³¹⁰⁰.

Прорусинський Форум громадськості Закарпаття, який відбувся 23 січня 1999 р. в Ужгороді, виступив з вимогою створення Міжнародної експертної комісії, яка б вивчила причини і масштаби екологічної катастрофи, соціальних, моральних і психологічних потрясінь краю³¹⁰¹.

Одночасно форум звернувся до Президента України, Верховної Ради України, Кабінету Міністрів України, Закарпатської облдержадміністрації з рядом вимог. Від Президента України активісти зібрання вимагали змінити систему добору кадрів в обласні та районні владні структури, в її “основу покласти принципи діловитості і професіоналізму”; взяти під особистий нагляд відновлення економіки краю; сприяти в’їзду, праці і перебуванню закарпатців за

---

³⁰⁹⁸ Майборода О. “Політичне русинство”: Закарпатська версія периферійного націоналізму / О. Майборода. – К., 1999. – С.13.

³⁰⁹⁹ Берені А., Зан М. Етнокультурний розвиток угорців Закарпаття (1989 – 2001 рр.) / А. Берені, М. Зан // *Sarpatica*. – Карпатика. – Ужгород, 2003. – Вип.24. – С.214.

³¹⁰⁰ Угода про утворення Асоціації русинських товариств (АРТ) // *Руснацький світ: Наук.-попул. збірник. Т.2. / Русинське науково-освітнє т-во; Карпаторусинський науковий центр; Укладач-упорядник М.П.Макара. – Ужгород: В-во В.Падяка, 2001. – С.100.*

³¹⁰¹ Екологічна та соціально-економічна катастрофа у Закарпатті. Резолюція форуму громадськості Закарпаття // *Руснацький світ: Наук.-попул. збірник. Т.2. / Русинське науково-освітнє т-во; Карпаторусинський науковий центр; Укладач-упорядник М.П.Макара. – Ужгород: В-во В.Падяка, 2001. – С.101.*

кордоном; видати розпорядження про припинення реалізації “Плану заходів щодо розв’язання проблем українців-русинів”³¹⁰². Натомість Верховна Рада України повинна була прийняти Закон про надання Закарпаттю статусу спеціальної самоврядної адміністративної території, ратифікувати “Європейську хартію регіональних мов або мов меншин”, забезпечити право на відновлення у правах національності русинів, прийняти спрямовані на розвиток транскордонного та субрегіонального співробітництва законодавчі акти³¹⁰³.

Кабінет Міністрів України мав розробити довготривалу “Концепцію соціально-економічного розвитку Закарпаття”, сприяти розвитку краю. Не цілком в існуючу систему влади вписувалися вимоги форуму до Закарпатської облдержадміністрації. Зокрема, в регіоні пропонувалося створити систему Народного контролю за діяльністю органів обласного, районного, міського і сільського рівнів за участю громадських організацій і національно-культурних товариств. Крім того, повинен був бути скликаний II з’їзд Народних комітетів Закарпаття (депутатів місцевих рад усіх рівнів за участю уповноважених делегатів від усіх населених пунктів області), а також утворена Громадська наглядова рада за діяльністю спеціальної економічної зони “Закарпаття”³¹⁰⁴.

Готуючись до V світового конгресу русинів в Ужгороді, Товариство карпатських русинів (І.Турияця), Товариство імені Кирила і Мефодія (о.Д.Сидор), Християнсько-демократичне об’єднання автономної в складі України республіки “Русинія” (П.Годьмаш) і уряд т.зв. автономної в складі України республіки “Русинія” 10 лютого 1999 р. звернулися до владних структур з вимогою відродити Закарпатську автономну республіку в складі України і русинську національність³¹⁰⁵.

---

³¹⁰² Екологічна та соціально-економічна катастрофа у Закарпатті. Резолюція форуму громадськості Закарпаття // Руснацький світ: Наук.-попул. збірник. Т.2. / Русинське науково-освітнє т-во; Карпаторусинський науковий центр; Укладач-упорядник М.П.Макара. – Ужгород: В-во В.Падяка, 2001. – С.103.

³¹⁰³ Вегеш М.М., Зан М.П. Етнополічна реальність Закарпаття (1991 – 2001 рр.) / М.М. Вегеш, М.П. Зан // Політологічний вісник. Збірник наук. праць: Вип.14. – К.: Т-во “Знання України”, 2003. – С.200.

³¹⁰⁴ Екологічна та соціально-економічна катастрофа у Закарпатті. Резолюція форуму громадськості Закарпаття // Руснацький світ: Наук.-попул. збірник. Т.2. / Русинське науково-освітнє т-во; Карпаторусинський науковий центр; Укладач-упорядник М.П.Макара. – Ужгород: В-во В.Падяка, 2001. – С.105.

³¹⁰⁵ Декларація підкарпаторусинських організацій про повернення Закарпаттю статусу Автономної республіки в складі України Закарпаття // Руснацький світ: Наук.-попул. збірник. Т.2. / Русинське науково-освітнє т-во;

Офіційна державна позиція була висловлена Державним комітетом України у справах національностей та міграції в листі від 12 березня 1999 р. У цьому листі держкомітет розмежував у русинстві етнокультурний і політичний аспекти, зазначивши, що “органи виконавчої влади повністю підтримують етнокультурний напрям діяльності громадських організацій, у т.ч. і тих, що називають себе русинськими”. Політичні вимоги русинів про надання національно-територіальної автономії Закарпаттю і визнання русинів окремим етносом представники влади визнали як небезпечні для стабільності і територіальної цілісності держави³¹⁰⁶. Цим самим влада дещо пом’якшила своє ставлення до русинів у порівнянні з “Планом заходів щодо розв’язання проблем українців-русинів”, спрямувавши їх діяльність в етнокультурне русло.

Визнання русинської національності, внесення “русинів” до офіційного переліку національностей, припинення інформаційного блокування русинства стало лейтмотивом також виступів на V Світовому Конгресі русинів (24-27 червня 1999 р., м. Ужгород). Конгрес звернувся до органів державної влади з вимогою офіційно засудити кривди, вчинені русинському народові тоталітарним режимом під час приєднання Закарпаття до СРСР – УРСР, усунути практику негласного переслідування прихильників русинського руху, які працюють у державних структурах. Крім того, Конгрес вимагав відкрити в Ужгородському державному університеті кафедру русинської мови і літератури та відділення в Мукачівському педучилищі, створити Науковий центр русиністики і ввести у шкільні програми вивчення русинської історії, фольклору, літератури та мови³¹⁰⁷.

У виступі одного з лідерів русинства П.Р.Магочія на конгресі прозвучала компромісна теза, що “карпатські русини нікуди не подінуться, також як і

Карпаторусинський науковий центр; Укладач-упорядник М.П.Макара. – Ужгород: В-во В.Падяка, 2001. – С.106-108.

³¹⁰⁶ Руснацький світ: Наук.-попул. збірник. Т.2. / Русинське науково-освітнє т-во; Карпаторусинський науковий центр; Укладач-упорядник М.П.Макара. – Ужгород: В-во В.Падяка, 2001. – С.109-110.

³¹⁰⁷ Звернення V світового конгресу русинів (СКР) до органів державної влади України // Руснацький світ: Наук.-попул. збірник. Т.2. / Русинське науково-освітнє т-во; Карпаторусинський науковий центр; Укладач-упорядник М.П.Макара. – Ужгород: В-во В.Падяка, 2001. – С.15-16.

українці і Україна... нам долею призначено жити разом”³¹⁰⁸. Учений цими словами в обмін на визнання за русинами статусу нації обіцяв політичну лояльність щодо Української держави.

На світовому конгресі русинів у 1999 р. П.Р.Магочій також підняв питання: “ми вже постаріли або старіємо” і закликав омолоджувати русинський рух³¹⁰⁹. Частина русинських лідерів визнавала, що стиль роботи керівництва Общества Подкарпатських Русинів і допомога деяких закордонних організацій не сприяла нормальному діалогу русинських організацій з владою для досягнення загальнорусинського інтересу етнокультурного чи етнополітичного характеру³¹¹⁰.

Відзначимо, що цей конгрес привітав тогочасний голова Верховної Ради України О. Ткаченко, що розходилося з традиційною офіційною позицією українських державних органів³¹¹¹. Відтак після проведення конгресу в липні 1999 р. з’явився лист Президенту Чехії В.Гавелу від “председателя Республиканской партии Подкарпатской Руси” С.Ача. У листі піддавалась сумніву належність краю до України, В.Гавелу пропонувався вибір: “якщо Підкарпатська Русь не возз’єднається із Чехією, то допоможіть русинському народу добитись незалежності від України”³¹¹².

Громадські організації та партії, згуртовані навколо УНРЗ, звернулися до Президента України, Верховної Ради України та Кабінету Міністрів з проханням заборонити проведення V конгресу русинів в Ужгороді. Натомість

---

³¹⁰⁸ Магочій П-Р. Зауваження, представлені на V-му Світовому конгресі русинів / П-Р. Магочій // Руснацький світ: Наук.-попул. збірник. Т.2. / Русинське науково-освітнє т-во; Карпаторусинський науковий центр; Укладач-упорядник М.П.Макара. – Ужгород: В-во В.Падяка, 2001. – С.22.

³¹⁰⁹ Магочій П-Р. Зауваження, представлені на V-му Світовому конгресі русинів / П-Р. Магочій // Руснацький світ: Наук.-попул. збірник. Т.2. / Русинське науково-освітнє т-во; Карпаторусинський науковий центр; Укладач-упорядник М.П.Макара. – Ужгород: В-во В.Падяка, 2001. – С.24.

³¹¹⁰ Макара М. Проблеми відродження русинів України / М. Макара // Руснацький світ: Наук.-попул. збірник. Т.2. / Русинське науково-освітнє т-во; Карпаторусинський науковий центр. – Ужгород: В-во В.Падяка, 2001.– С.30.

³¹¹¹ Руснацький світ: Наук.-попул. збірник. Т.2. / Русинське науково-освітнє т-во; Карпаторусинський науковий центр; Укладач-упорядник М.П.Макара. – Ужгород: В-во В.Падяка, 2001. – С.17.

³¹¹² Вегеш М.М., Зан М.П. Етнополічна реальність Закарпаття (1991 – 2001 рр.) / М.М. Вегеш, М.П. Зан // Політологічний вісник. Збірник наук. праць: Вип.14. – К.: Т-во “Знання України”, 2003. – С.200.

вони запропонували провести у м. Львові наукову конференцію про русинів та русинство на базі Інституту народознавства НАН України³¹¹³.

Товариство закарпатців м. Києва (голова М.Бідзіля) у заяві від 23 липня 1999 р. розцінила V світовий конгрес русинів як тіньовий реваншизм антиукраїнських сил Закарпаття, що користуючись підтримкою лівих сил, “послідовно працюють на розвал України”³¹¹⁴.

“Временне правительство Підкарпатської Русі” (голова І.Туряниця) 26 грудня 1999 р., як стверджували опоненти з русинського середовища, “виходячи із своєї бездіяльності, непотрібності, ілюзорності”, зробило заяву про призупинення роботи, щоб пересвідчитися в бажанні уряду України прийняти відповідні рішення та зробити необхідні подання у Верховну Раду України “для остаточної реабілітації русинської національності”³¹¹⁵.

Зникнення цього “уряду” залишилося непоміченим засобами масової інформації через те, що більшість русинських організацій його ігнорували і стали надавати перевагу культурологічним формам діяльності. Однак три колишні члени “уряду” за кордоном без відома русинських організацій проголосили утворення “Русинської унії” і продовження контактів з міжнародними організаціями задля захисту русинства³¹¹⁶.

Не припиняли русинські структури і свою петиційну роботу. У лютому 2000 р. голова правління Общества Подкарпатських Русинів В.В.Сарканич звернувся до Прем’єр-міністра України з пропозицією виконати вимоги русинських організацій³¹¹⁷.

Державний комітет України у справах національностей та міграції у відповіді на звернення від 16 лютого 2000 р. повторив свою позицію, що з

---

³¹¹³ Русинська газета. Новинка Підкарпатських Русинів. – Хуст. – 1999. – січень. – №1. – С.2.

³¹¹⁴ Руснацький світ: Наук.-попул. збірник. Т.2. / Русинське науково-освітнє т-во; Карпаторусинський науковий центр; Укладач-упорядник М.П.Макара. – Ужгород: В-во В.Падяка, 2001. – С.112.

³¹¹⁵ Макара М. Роздуми над проблемами русинства в Україні / М. Макара // Руснацький світ: Науково-популярний збірник. Т.3. / Русинське науково-освітнє т-во; Карпаторусинський науковий центр. – Ужгород: В-во В.Падяка, 2003. – С.12.

³¹¹⁶ Макара М. Роздуми над проблемами русинства в Україні / М. Макара // Руснацький світ: Науково-популярний збірник. Т.3. / Русинське науково-освітнє т-во; Карпаторусинський науковий центр. – Ужгород: В-во В.Падяка, 2003. – С.13.

³¹¹⁷ Адамович С.В. Проблема автономії Закарпаття в період незалежності України / С.В. Адамович // Актуальні проблеми вдосконалення чинного законодавства України. Збірник наукових статей. – 2004. – Вип.ХІІ. – С.10.

точки зору науки “русини є частиною українського етносу”. Комітет, розрізняючи два аспекти “русинської проблеми” – етнокультурний і політичний, висловився за розвиток культури українського населення Закарпаття і заперечив можливість визнання русинів як національної меншини України. Саме тому, на думку представників влади, на русинів “не поширюються законодавчі акти, якими регулюються права національних меншин, втрачають будь-який сенс звинувачення в політиці асиміляції русинів українцями”³¹¹⁸.

Одночасно Державний комітет України у справах національностей та міграції зазначив, що етнопонаціональні орієнтації окремих осіб є їх особистою справою і вони можуть дотримуватися будь-яких, в тому числі антинаукових ідей про етнічну належність русинів”. Ініціаторів звернення заспокоїли, що у випадку адміністративно-територіальної реформи не планується включення Закарпатської області у ширше утворення, а також визнали ідею перейменування області недоцільною³¹¹⁹.

1 квітня 2000 р. з ініціативи настоятеля православного собору Російської православної церкви протоієрея Д.Сидора була здійснена ще одна спроба узгодити діяльність структур русинського руху за умов певної автономності їх функціонування. Для цього був створений Сойм подкарпатських русинів (СПР)³¹²⁰. До складу СПР були обрані депутати від 11 зареєстрованих міських, районних та обласних русинських організацій та тих, що їм співчували. Було затверджено статут, визначено мету і завдання об’єднання, співголовами сойму обрали Є.Жупана, І.Кривського, М.Шаргу³¹²¹.

Сойм вважав за необхідне поставити перед органами влади наступні проблеми:

– офіційне підтвердження підкарпаторусинської національності;

³¹¹⁸ Лист Голові правління Общества Підкарпатських русинів В.В.Сарканичу від Державного комітету України у справах національностей та міграції (№4-13 / с2 від 16.02.2000) // Архів автора.

³¹¹⁹ Лист Голові правління Общества Підкарпатських русинів В.В.Сарканичу від Державного комітету України у справах національностей та міграції (№4-13 / с2 від 16.02.2000) // Архів автора.

³¹²⁰ Кривський І. Про сучасний стан подкарпаторусинського руху (власна думка) / І. Кривський // Руснацький світ: Науково-популярний збірник. Т.3. / Русинське науково-освітнє т-во; Карпаторусинський науковий центр; Укладач-упорядник М.П.Макара. – Ужгород: В-во В.Падяка, 2003. – С.5; Годьмаш П., Годьмаш С. Подкарпатская Русь и Украина / П. Годьмаш, С. Годьмаш. – Ужгород: ВАТ “Патент”, 2003. – С.354-355.

³¹²¹ Руснацький світ: Наук.-попул. збірник. Т.2. / Русинське науково-освітнє т-во; Карпаторусинський науковий центр; Укладач-упорядник М.П.Макара. – Ужгород: В-во В.Падяка, 2001. – 119.

- забезпечення доступу русинських організацій до ЗМІ, припинення формування негативного ставлення до русинства;
- врахування на законодавчому рівні специфіки використання природних ресурсів Закарпаття в інтересах його жителів, здійснення заходів з ліквідації безробіття серед русинів;
- повернення колишнім власникам і спадкоємцям незаконно відібраної землі під час колективізації;
- забезпечення державою умов для відродження і розвитку русинської мови і культури;
- надання Закарпаттю із закріпленням у Конституції України статусу спеціальної самоврядної адміністративної території як суб'єкта в складі незалежної України;
- законодавче закріплення прав підкарпатських русинів на представництво в органах місцевого самоврядування³¹²².

В умовах обговорення адміністративно-територіальної реформи III сесія СПР 31 серпня 2000 р. рішуче виступила проти приєднання Закарпатської області як окремого історичного регіону до будь-яких збільшених адміністративно-територіальних утворень³¹²³.

У відповідь на вимогу СПР визнати “русинську” національність центральна влада підтримала позицію І.Кураса, що “немає жодних історичних, правових і наукових підстав для внесення терміну “русин” до “Переліку національностей”³¹²⁴.

Міністерство юстиції України стосовно проблеми українців-русинів зазначило, що “відповідно до даних науки та чинного законодавства України

³¹²² Руснацький світ: Наук.-попул. збірник. Т.2. / Русинське науково-освітнє т-во; Карпаторусинський науковий центр; Укладач-упорядник М.П.Макара. – Ужгород: В-во В.Падяка, 2001. – С.119-120.

³¹²³ Руснацький світ: Наук.-попул. збірник. Т.2. / Русинське науково-освітнє т-во; Карпаторусинський науковий центр; Укладач-упорядник М.П.Макара. – Ужгород: В-во В.Падяка, 2001. – С.126.

³¹²⁴ Руснацький світ: Наук.-попул. збірник. Т.2. / Русинське науково-освітнє т-во; Карпаторусинський науковий центр; Укладач-упорядник М.П.Макара. – Ужгород: В-во В.Падяка, 2001. – С.128.

закарпатські українці-русини є територіальною групою українського етносу і не можуть розглядатися як національна меншина України”³¹²⁵.

Однак з метою вивчення і врахування в державній етнонаціональній політиці регіональних особливостей національної свідомості населення під час перепису населення України у 2001 р. Державний комітет статистики України передбачив здійснити підрахунок чисельності українців, які мали різні самоназви, у тому числі і “русинів”³¹²⁶.

Свою позицію з русинської проблеми висловило Міністерство закордонних справ України. Зокрема, українські дипломати зазначили, що в міжнародному праві відсутнє визначення терміну “національність”, а отже відсутні й критерії, які могли б бути використані при розгляді питання щодо визначення русинів як національності. Крім того, така постановка питання не могла мати міжнародно-правових рішень, оскільки міжнародне право розрізняє фізичних осіб за їхньою належністю до громадянства держави, а не до національності³¹²⁷.

Сойм подкарпатських русинів апелював зі своїми вимогами також до Міжнаціонального форуму України і Ради Європи. У заявах він відгукувався також на руйнівні повені і соціально-економічні проблеми краю³¹²⁸.

Чергова спроба консолідації зусиль русинських організацій відбулася під час VI Світового конгресу русинів у 2001 р. в м.Празі. Один з лідерів русинського руху П.Р.Магочій визначив у виступі наступні завдання руху: 1) адміністративні справи (офіційна реєстрація Світового конгресу в якійсь країні проживання русинів і приєднання нових асоційованих членів); 2) молодіжна активність (організація світового форуму русинської молоді); 3) громадська

---

³¹²⁵ Руснацький світ: Наук.-попул. збірник. Т.2. / Русинське науково-освітнє т-во; Карпаторусинський науковий центр; Укладач-упорядник М.П.Макара. – Ужгород: В-во В.Падяка, 2001. – С.129.

³¹²⁶ Руснацький світ: Наук.-попул. збірник. Т.2. / Русинське науково-освітнє т-во; Карпаторусинський науковий центр; Укладач-упорядник М.П.Макара. – Ужгород: В-во В.Падяка, 2001. – С.129.

³¹²⁷ Руснацький світ: Наук.-попул. збірник. Т.2. / Русинське науково-освітнє т-во; Карпаторусинський науковий центр; Укладач-упорядник М.П.Макара. – Ужгород: В-во В.Падяка, 2001. – С.130.

³¹²⁸ Руснацький світ: Наук.-попул. збірник. Т.2. / Русинське науково-освітнє т-во; Карпаторусинський науковий центр; Укладач-упорядник М.П.Макара. – Ужгород: В-во В.Падяка, 2001. – С. 132-135, 141.

активність (систематична робота з владами країн, де проживає русинське населення, і з міжнародними організаціями)³¹²⁹.

Одночасно лідер Світової ради русинів О.Зозуляк в інформаційному повідомленні Закарпатській облдержадміністрації після конгресу зазначив, що “не маємо жодних автономістських амбіцій, навпаки, підтримуємо вступ держав, де проживають русини, до таких європейських і трансатлантичних структур, як Європейський союз, НАТО, проте будемо прагнути, щоби в новій інтегрованій Європі права національних меншин-русинів були забезпечені і дотримані...”³¹³⁰.

У липні 2001 р. русинські організації звернулися до Закарпатської облради і облдержадміністрації з пропозицією вирішити питання про встановлення поряд із державним – крайового прапора (трьохколірний прапор, який має на полотні зверху 50% темно-синього кольору, нижче – 25% білого, знизу – 25% червоного, ближче до середини древка герб – червоний ведмідь на сріблястому полі із правого боку і синіми золотистими смужками з лівого боку)³¹³¹.

Русинський рух активізувався також у зв'язку з всеукраїнським переписом населення в грудні 2001 р. Основні аргументи висвітлювали газети “Подкарпатская Русь” та “Християнська родина”. Вже після проведення перепису представники русинства на сторінках “Подкарпатской Руси” говорили про фальсифікацію даних перепису³¹³².

Ще в 1999 р. ОПР звернулося з відозвою до молоді з проханням “кнедь хочемо добра нашим дітям, внукам і правнукам, би они жили самостійно, не под чужим руководством і властью... то записуйтеся “русином””³¹³³.

---

³¹²⁹ Магочі П.Р. Познамки: 6 Світовий конгрес русинів / П.Р. Магочі // Руснацький світ: Науково-популярний збірник. Т.3. / Русинське науково-освітнє т-во; Карпаторусинський науковий центр; Укладач-упорядник М.П.Макара. – Ужгород: В-во В.Падяка, 2003. – С.58-59.

³¹³⁰ Інформація голові Закарпатської обласної державної адміністрації // Руснацький світ: Науково-популярний збірник. Т.3. / Русинське науково-освітнє т-во; Карпаторусинський науковий центр; Укладач-упорядник М.П.Макара. – Ужгород: В-во В.Падяка, 2003. – С.65.

³¹³¹ Звернення “Про символіку” // Руснацький світ: Науково-популярний збірник. Т.3. / Русинське науково-освітнє т-во; Карпаторусинський науковий центр; Укладач-упорядник М.П.Макара. – Ужгород: В-во В.Падяка, 2003. – С.78.

³¹³² Вегеш М.М., Зан М.П. Етнополічна реальність Закарпаття (1991 – 2001 рр.) / М.М. Вегеш, М.П. Зан // Політологічний вісник. Збірник наук. праць: Вип.14. – К.: Т-во “Знання України”, 2003. – С.201.

³¹³³ Обращение до молодежи віком от 18 до 30 літ – корінного жителя Карпат до русинів // Русинська газета. Новинка Подкарпатських русинів. – Хуст, 1999. – №2 (08). – С.1.

Напередодні перепису русини активізували свої звернення до урядових структур України і міжнародних інстанцій (Конституційний суд України, Європейський суд з прав людини) з вимогою визнання русинів окремою національністю. Русини домоглися звернення Організації непередставлених народів від 17 лютого 2001 р. з закликом “припинити політику етноциду русинського народу, фальсифікацію його історії і визнати стремління народу історичної Русинії”³¹³⁴.

У зверненнях русини апелювали до того, що їх як окрему національність визнали у США, Канаді, Словаччині, Чехії, Угорщині, Югославії, Польщі, Румунії та інших країнах³¹³⁵.

На сесії Закарпатської облради 8 грудня 2000 р. депутатський запит Є.Жупана щодо присвоєння ідентифікаційного коду русинам під час майбутнього перепису русинів був проігнорований депутатами³¹³⁶. Тільки в листі Закарпатської облдержадміністрації та обласної ради, підписаному 13 серпня 2001 р. і скерованому Комітету з питань прав людини, національних меншин і міжнаціональних відносин Верховної Ради України, було аргументовано, що русини є відмінною від українців національністю і тому “...національність “русин” повинна ввійти до державного реєстру під час перепису населення в поточному році”. На думку авторів листа, такий підхід відповідав би вимогам статті 11 Закону України “Про національні меншини в Україні” про те, що “Громадяни України мають право вільно обирати та відновлювати національність”³¹³⁷. Зміст згаданого листа відповідав заявам русинських лідерів, а це означало, що обласна влада формально підтримала русинську сторону.

Уже під час підготовки до перепису русинські організації висловили протест управлінню Закарпатської обласної державної статистики проти “упередженої, антизаконної направленості підготовки перепису”, закликали провести

³¹³⁴ Руснацький світ: Науково-популярний збірник. Т.3. / Русинське науково-освітнє т-во; Карпаторусинський науковий центр; Укладач-упорядник М.П.Макара. – Ужгород: В-во В.Падяка, 2003. – С.73-77.

³¹³⁵ Позовна заява... // Руснацький світ: Науково-популярний збірник. Т.3. / Русинське науково-освітнє т-во; Карпаторусинський науковий центр; Укладач-упорядник М.П.Макара. – Ужгород: В-во В.Падяка, 2003. – С.77.

³¹³⁶ Вегеш М.М., Зан М.П. Етнополічна реальність Закарпаття (1991 – 2001 рр.) / М.М. Вегеш, М.П. Зан // Політологічний вісник. Збірник наук. праць: Вип.14. – К.: Т-во “Знання України”, 2003. – С.199.

³¹³⁷ Листівка “Чи є підстави вважати русинів самодостатньою етнічною спільнотою, окремим слав’янським народом?” // Архів автора.

семінари голів переписних комісій, на яких наголосити на необхідності визнання етнічного походження русинів³¹³⁸.

Однак етноідентичність “русин” не була цілком проігнорована під час перепису населення. Згідно з кодифікатором органів статистики етнонім “русин” фіксувався як регіональна чи етнографічна самоназва українського етносу, поряд із поліщуками, гуцулами та ін.³¹³⁹.

“Тихо, спокійно, але впевнено, з гідністю і розумінням історичного значення... кожний з нас, чиї предки були русинами, поверне собі ім’я батьків, дідів, пращурів і запишеться Русином”, – закликали населення Закарпаття в своїй листівці активісти Свалявського районного Общества Подкарпатських Русинів³¹⁴⁰. Ініціатори руху виступили з гаслом “Залишися русином”³¹⁴¹.

Унаслідок русинської пропагандистської кампанії 10100 осіб у результаті перепису населення записали себе не українцями, а русинами³¹⁴². Крім того, житель м. Сваляви Ф.Ф.Фалес створив прецедент, оскільки через суд домогся присвоєння йому національності імені “русин” (Справа №22 – 382/02, категорія 12. Рішення Судової колегії в цивільних справах апеляційного суду Закарпатської області від 17 квітня 2002р.)³¹⁴³. На думку русинів, ця цифра дала підстави вважати: “што ми уже народ і маємо по Законам і Конституції свої права”³¹⁴⁴. Натомість О.Мишанич стверджує, що результати перепису в області поклали початок кінцю русинства³¹⁴⁵.

У свою чергу польові етнографічні студії, проведені в липні-серпні 2001 р. М.Заном, засвідчили, що представники старшого покоління краю вказували

---

³¹³⁸ З приводу Всеукраїнського перепису населення // Руснацький світ: Науково-популярний збірник. Т.3. / Русинське науково-освітнє т-во; Карпаторусинський науковий центр; Укладач-упорядник М.П.Макара. – Ужгород: В-во В.Падяка, 2003. – С.79.

³¹³⁹ Вегеш М.М., Зан М.П. Етнополічна реальність Закарпаття (1991 – 2001 рр.) / М.М. Вегеш, М.П. Зан // Політологічний вісник. Збірник наук. праць: Вип.14. – К.: Т-во “Знання України”, 2003. – С.201.

³¹⁴⁰ Листівка “Чи є підстави вважати русинів самодостатньою етнічною спільнотою, окремим слав’янським народом?” // Архів Архів автора.

³¹⁴¹ Листівка “Залишися русином” // Архів автора.

³¹⁴² Историческое обоснование обращения организаций Подкарпатских русинов к Совету Европы о непризнании властями Украины национальности подкарпатские русины, коренного населения Закарпатской области // Архів автора. – Арк.2.

³¹⁴³ Адамович С.В. Проблема автономії Закарпаття в період незалежності України / С.В. Адамович // Актуальні проблеми вдосконалення чинного законодавства України. Збірник наукових статей. – 2004. – Вип.ХІІ. – С.11.

³¹⁴⁴ Листівка “Русини и Україна – у контексті перепису населення” // Архів автора.

³¹⁴⁵ Шарга М. Антирусини // Архів автора.

на побутування етноніму “русин”, культивування “руської” (не “русинської”) мови. Однак респонденти переважно не пов’язували таку ситуацію із належністю до іншого (неукраїнського) етносу, а тільки засвідчують про відмінності в говірках, історичній долі краю. Представники вікової категорії опитаних 50-60 років вказували на українське буття “русинів Закарпаття” як на закономірний процес згуртування в єдиній державі етнографічних складових єдиного етносу. Умови соціалізації респондентів в умовах СРСР спонукали їх до відповідей щодо пріоритетності російської мови в спілкуванні з національними меншинами та вибору російськомовних ЗМІ. Молоде покоління респондентів однозначно ідентифікувало себе з українським етносом, відзначаючи про фактор державності в етноідентифікації, спілкування говірками діалектної української мови³¹⁴⁶.

Маргіналізація радикальних русинських організацій супроводжувалося переведенням акцентів у сферу культурного розвитку. 29 вересня 2001 р. в Свалявському районі відбувся Установчий конгрес русинських письменників, участь в якому взяли 26 письменників, представники держадміністрації, гості з Чехії, Словаччини, Канади. У підсумку конгрес утворив Союз русинських письменників і вибрав його керівні органи³¹⁴⁷. Русинськими організаціями були проведені науково-практичні конференції – “Возз’єднання Закарпатської України з радянською Україною: міфи і реальність” (січень 2001 р.), наукову конференцію, присвячену 200-річчю з дня народження Ю.І.Венеліна-Гуци (квітень 2002 р.), “Русинський язик подкарпаторусинського народу”, планувалося завершити процес унормування русинської мови і випустити “Русинсько-українсько-руський словар”³¹⁴⁸. У 2003 р. в Ужгороді вийшов друком “Русинсько-українсько-російський словник”, який уклали М.Алмашій, Д.Поп, о.Димитрій (Сидор). Словник містив близько 7000 слів, але автори

³¹⁴⁶ Зан М.П. Етнічна самоідентифікація українців Закарпаття (результати польових етнографічних студій) / М.П. Зан // Археологія та етнологія Східної Європи: матеріали і дослідження: Том 3: Збірка наукових праць. – Одеса: Друк, 2002. – С.246.

³¹⁴⁷ Конгрес русинських писателів // Руснацький світ: Науково-популярний збірник. Т.3. / Русинське науково-освітнє т-во; Карпаторусинський науковий центр; Укладач-упорядник М.П.Макара. – Ужгород: В-во В.Падяка, 2003. – С.87.

³¹⁴⁸ Руснацький світ: Науково-популярний збірник. Т.3. / Русинське науково-освітнє т-во; Карпаторусинський науковий центр; Укладач-упорядник М.П.Макара. – Ужгород: В-во В.Падяка, 2003. – С. 86, 88-89.

віддали перевагу русинським словам, які мають відмінності від своїх відповідників в українській і російській мовах³¹⁴⁹.

Спостерігалася тенденція до збільшення русинськомовної книжкової продукції. Якщо в 2001 р. зафіксовано 9 русинськомовних видань, то за 2002 р. – 12. На фоні невизнання русинів ідеологи руху вважають прогресивним явищем факт фіксації Книжковою палатою України русинської мови як однієї з мов національних меншин у країні³¹⁵⁰.

На VII Світовому конгресі русинів у Пряшеві в 2003 р. навіть прозвучала інформація, що найуспішніше русинське видавництво існує в Україні – видавництво В.Падяка³¹⁵¹.

В умовах парламентської виборчої кампанії 2002 р. об'єднані в Сойм підкарпатських русинів 19 русинських організацій висунули свої вимоги до органів влади і депутатів всіх рівнів. Влада повинна була визнати національність “русин”, припинити фальсифікацію історії краю, засудити всі кривди, завдані русинському народові, припинити направлення на керівні посади вихідців з інших регіонів, зняти інформаційну блокаду русинства у ЗМІ, ввести в шкільні програми вивчення русинської історії, фольклору, літератури та рідної мови. Держструктури повинні були вжити заходів для відкриття в Ужгородському університеті кафедри русинської мови та літератури, відділення в Мукачівському педучилищі для підготовки вчителів русинської мови, Науково-дослідницького центру з проблем історії, етнології, народознавства, літературознавства, лінгвістики, фольклору Закарпаття. Крім того, влада мала провести інвентаризацію використання природних ресурсів і громадянського майна, домогтися пом'якшення візового режиму з країнами проживання русинів³¹⁵².

---

³¹⁴⁹ Мегепа Ю. Про русинсько-українсько-російський словник / Ю. Мегепа // Руснацький світ: Науково-популярний збірник. Т.3. / Русинське науково-освітнє т-во; Карпаторусинський науковий центр; Укладач-упорядник М.П.Макара. – Ужгород: В-во В.Падяка, 2003. – С.98.

³¹⁵⁰ Падяк В. Русинськомовні видання у дзеркалі української статистики (1991-2002) / В. Падяк // Руснацький світ: Науково-популярний збірник. Т.3. / Русинське науково-освітнє т-во; Карпаторусинський науковий центр; Укладач-упорядник М.П.Макара. – Ужгород: В-во В.Падяка, 2003. – С.31.

³¹⁵¹ Магочій П.Р. “Я русин был, есмь и буду...”: Виступи на Світових конгресах русинів / П.Р. Магочій / Передм. В.Падяка. – Ужгород: Вид-во В.Падяка, 2005. – С.62.

³¹⁵² Меморандум русинів до органів державної влади, депутатів всіх рівнів // Руснацький світ: Науково-популярний збірник. Т.3. / Русинське науково-освітнє т-во; Карпаторусинський науковий центр; Укладач-упорядник М.П.Макара. – Ужгород: В-во В.Падяка, 2003. – С.83-84.

У 2002 р. активну діяльність розгорнуло Свалявське “Товариство захисту прав корінного населення”. 21 червня 2002 р. товариство надіслало лист до ВР України, а через 3 місяці підготувало чергове звернення-протест у Комітет ООН з прав людини і в Європарламент, в якому просило направити в край комісію для надання допомоги в справі захисту прав людини³¹⁵³.

У 2002 р. в області діяло 6 обласних та 21 міжрайонне товариство. Всі вони займали помірковану позицію, тісно співпрацювали з органами виконавчої влади та місцевого самоврядування, брали активну участь у проведенні культурно-масових та інших заходів³¹⁵⁴.

Однак зовнішньополітичні чинники й надалі використовували русинські організації у власних цілях. Подальше втручання російських політиків у русинське питання засвідчила проведена 8-9 травня 2002 р. в Ужгороді конференція міжнародного союзу громадянських об'єднань “Всеслов'янський Собор”, яка закликала українські урядові структури визнати русинів Закарпаття корінним народом. Відзначимо, що в її роботі взяли участь такі російські націоналісти, як депутат Держдуми Російської Федерації В.Ігрунов, голова “Русского блоку України” О.Свістунов³¹⁵⁵.

Собор ухвалив проект Договору “Про побратимство народів і держав Білорусії, Росії та України”; звернення до народів, президентів, урядів, парламентарів, партій та громадських об'єднань Білорусії, Росії та України з приводу проведення конституційних референдумів; звернення до Президента, Верховної Ради України і Кабінету Міністрів України про правове визнання в Україні русинів Закарпаття як історично існуючого корінного народу³¹⁵⁶.

---

³¹⁵³ Комітету ООН по правам человека. Женева // Архів автора.

³¹⁵⁴ Звернення Закарпатської обласної ради // Руснацький світ: Науково-популярний збірник. Т.3. / Русинське науково-освітнє т-во; Карпаторусинський науковий центр; Укладач-упорядник М.П.Макара. – Ужгород: В-во В.Падяка, 2003. – С.72.

³¹⁵⁵ Руснацький світ: Науково-популярний збірник. Т.3. / Русинське науково-освітнє т-во; Карпаторусинський науковий центр; Укладач-упорядник М.П.Макара. – Ужгород: В-во В.Падяка, 2003. – С.93-95.

³¹⁵⁶ Мигович І. Закарпаття: на зламі епох: Статті. Виступи. Інтерв'ю / І. Мигович. – Ужгород: Вид-во В.Падяка, 2008. – С.280-281.

Прийнято рішення про заснування русинського відділення Всеслов'янського Собору та відкриття в Ужгороді філії Кирило-Мефодіївської академії слов'янської освіти. Їх керівником був затверджений о. Дмитро Сидор³¹⁵⁷.

25 серпня 2002 р. Русинські організації спробували створити всеукраїнську політичну партію “Підкарпатська Русь України”, установчий з'їзд якої відбувся в м. Мукачеві. На ньому було прийнято статут і програму, обрано керівні органи партії (голова партії М.Бурак, до керівництва увійшли Л.Качур, М.Медвідь, М.Алмашій, А.Гойда та ін.). У роботі з'їзду взяли участь делегати з усіх районів і міст Закарпаття, інших областей України³¹⁵⁸.

Головною метою новостворюваної партії було проголошено участь у формуванні державної політики, реалізація конституційного права громадян на управління державою, захист політичних, економічних, соціальних, національно-культурних інтересів народу України, жителів Закарпатської області, вихідців із Закарпаття, що проживають на території України і за її межами. Символікою партії стала квітка едельвейс (шовкова косиця) – як символ свободи, мужності, любові, відданості і гордості за свою землю³¹⁵⁹. Однак надалі утворена партія не виявляла особливої активності, що свідчило про відсутність підтримки серед населення радикальних русинських ідей.

В умовах розгортання в країні підготовки до адміністративно-територіальної реформи посилилися виступи русинських активістів проти можливих варіантів об'єднання краю з іншими областями. Так, президія Сойму підкарпатських русинів надіслала 17 серпня 2002 р. звернення Президенту України, Верховній Раді України, Кабінету Міністрів України, в якому категорично виступила проти імовірного створення Карпатського територіально-виробничого комплексу в межах Львівської, Івано-Франківської, Чернівецької та Закарпатської областей. Лідери русинських організацій вважали, що з ліквідацією окремого

---

³¹⁵⁷ Мигович І. Закарпаття: на зламі епох: Статті. Виступи. Інтерв'ю / І. Мигович. – Ужгород: Вид-во В.Падяка, 2008. – С.281.

³¹⁵⁸ Інформація про утворення партії Підкарпатська Русь України // Руснацький світ: Науково-популярний збірник. Т.3. / Русинське науково-освітнє т-во; Карпаторусинський науковий центр; Укладач-упорядник М.П.Макара. – Ужгород: В-во В.Падяка, 2003. – С.96.

³¹⁵⁹ Інформація про утворення партії Підкарпатська Русь України // Руснацький світ: Науково-популярний збірник. Т.3. / Русинське науково-освітнє т-во; Карпаторусинський науковий центр; Укладач-упорядник М.П.Макара. – Ужгород: В-во В.Падяка, 2003. – С.96.

закарпатського регіону його жителі не зможуть вирішувати свої виробничі, соціальні, культурні проблеми, буде розмито “історично усталену закарпатську спільноту з її багатонаціональною культурою і традиціями”³¹⁶⁰.

3 грудня 2002 р. депутати Закарпатської облради знову прийняли рішення просити Верховну Раду України визнати в Україні національність “русин” і ввести її до державного реєстру³¹⁶¹.

Новим приводом до активізації русинства стало святкування 24 квітня 2003 р. 200-річчя з дня народження “будителя карпатського народу Русинів О.Духновича”. Общество подкарпатських русинів м. Сваляви, використовуючи цю нагоду, в листівці звинуватило жителів сусідніх областей у тому, що вони “заняли всі керівні пости і командують нами особливо в Ужгороді і у всіх районних центрах області! Вони вповнюють указання тих, які хочуть наш народ превратити в українців”. Русинські лідери причиною економічних негараздів краю назвали політику Києва і виступили за те, “щоб ніко з чужих не командував на нашій землі і доводив би нам народ до бідноти”³¹⁶².

Русини вважають, що природні ресурси краю експлуатуються українською владою. Для доказів вони посилаються на статті 15, 18 Конвенції №169 “Про корінні народи” Міжнародної організації праці (МОП) від 27 червня 1989 р. Зокрема, стаття 15 конвенції стверджує, що для охорони прав корінних народів на природні ресурси, які відносяться до їх земель, застосовуються спеціальні заходи³¹⁶³.

Крім того, в 2003 р. русини започаткували пропагандистську кампанію, опираючись на надруковану в газеті “Карпатський євроміст” працю І.Попа “Умертвленний європеїзм и утаенное политическое предательство”. Автори передмови до цієї наукової розробки голова Свалявського районного ОНР

---

³¹⁶⁰ Звернення “Про врахування специфіки Закарпаття у майбутній адміністративно-територіальній реформі” // Руснацький світ: Науково-популярний збірник. Т.3. / Русинське науково-освітнє т-во; Карпаторусинський науковий центр; Укладач-упорядник М.П.Макара. – Ужгород: В-во В.Падяка, 2003. – С.81-82.

³¹⁶¹ Звернення Закарпатської обласної ради // Руснацький світ: Науково-популярний збірник. Т.3. / Русинське науково-освітнє т-во; Карпаторусинський науковий центр; Укладач-упорядник М.П.Макара. – Ужгород: В-во В.Падяка, 2003. – С.70.

³¹⁶² Листівка “Русини и Україна – у контексті перепису населення” // Архів автора; Адамович С.В. Проблема автономії Закарпаття та політичне русинство у незалежній Україні / С.В. Адамович // Людина і політика. – 2004. – №4. – С.16.

³¹⁶³ Талабішка І.Д. Міжнародні правові акти / І.Д. Талабішка // Архів автора.

В.В.Сарканич та голова Товариства захисту прав корінного населення І.Д.Талибашка сучасне становище краю оцінили наступним чином: “Достатньо згадати катастрофічні повені, поглянути на голі схили гір, спотворені бульдозерами, висохлі джерела, до межі обмілілі ріки, на лісовози і водовози, які снують по розбитим дорогам і вивозять задарма наше з вами добро; на дітей, які страждають від загального фізичного недорозвитку внаслідок хронічного недоїдання, на виснажені обличчя старих і не дуже старих людей”³¹⁶⁴.

В.В.Сарканич і І.Д.Талибашка винними вважають й “аморальних брехливих олігархів”. Як приклад зловживань ними називалося будівництво в районі с. Збини Воловецького району на площі 1700 га дачі В.Медведчука³¹⁶⁵. Проте це звинувачення видається недоречним, оскільки В.Медведчук міцно пов’язаний економічними і політичними зв’язками з Закарпаттям.

Певний розголос у громадськості регіону викликала поетична збірка русинського діяча І.Петровція “Битангуські спуванки. Русинський ерос”. У ній автор на русинській мові з використанням ненормативної лексики спробував відобразити народний колорит краю.

Однак голова Тернопільської обласної організації Національної спілки письменників України В.Барна ініціював порушення кримінальної справи щодо наруги над Державним Гімном України і ненормативної лексики в книзі І.Петровція. У підсумку прокуратура Закарпатської області 28 травня 2003 р. відмовила в порушенні кримінальної справи³¹⁶⁶.

31 жовтня 2003 р. на Закарпатті також було зареєстровано нову обласну русинську організацію – “Краєве товариство подкарпатських русинів”, яку очолив І.Кривський³¹⁶⁷.

У 2003 р. на VII Світовому конгресі русинів також було поставлено питання: “Беручи до уваги величезні фінансові витрати і людську енергію чи

---

³¹⁶⁴ Сарканич В.В., Талибашка І.Д. Вмєсто предисловія / В.В. Сарканич, І.Д. Талибашка // Архів автора. – Арк.1.

³¹⁶⁵ Адамович С.В. Проблема автономії Закарпаття в період незалежності України / С.В. Адамович // Актуальні проблеми вдосконалення чинного законодавства України. Збірник наукових статей. – 2004. – Вип.ХІІ. – С.11.

³¹⁶⁶ Режим доступу: <http://gafya.narod.ru/knuga2pet5.htm>.

³¹⁶⁷ Годьмаш П., Годьмаш С. Подкарпатская Русь и Украина / П. Годьмаш, С. Годьмаш. – Ужгород: ВАТ “Патент”, 2003. – С.365.

буде змога в майбутньому і бажання продовжувати організовувати наші конгреси у “старім” форматі”. Одночасно вперше конгрес був зареєстрований як юридична особа в Словаччині і відбувався разом з першим Міжнародним форумом русинської молоді³¹⁶⁸.

П.Р.Магочій на конгресі сформулював наступні напрямки роботи русинського руху – бізнес, наука і молодь. Він запропонував, щоб русини користувалися послугами підприємницьких структур, які б перебували у власності русинів, а видавнича діяльність русинських організацій мала стати більш прибутковою. Крім того, П.Р.Магочій запропонував поновити практику проведення наукових конференцій і активізувати наукову роботу. Натомість русинська молодь мала взяти на себе просвітницьку місію популяризації русинської ідеї серед населення Закарпаття³¹⁶⁹.

В умовах Помаранчевої революції в листопаді-грудні 2004 р. російські політтехнологи почали втілювати стратегії розвалу української держави шляхом відокремлення південно-східних областей або проголошення ними автономії. До переліку областей, які “підлягали автономізації”, московські стратеги включили також Закарпаття, повіривши замовникам проекту з адміністрації президента Л.Кучми, що значна частина території контролюється пропрезидентською Соціал-демократичною партією України (об’єднаною)³¹⁷⁰.

Отже, після здобуття Україною незалежності русинські організації й угорська меншина краю продовжували домагатися здобуття статусу автономії і визнання русинської національності. Їх діяльності сприяла соціально-економічна та суспільно-політична криза, яка охопила країну після розпаду СРСР, а також підтримка зацікавлених зовнішньополітичних гравців.

Однак русинський рух не отримав значної підтримки з боку населення Закарпаття, а збереження за компартійною елітою владних повноважень в області мінімізувало їх зацікавлення русинством як фактором тиску на Київ.

---

³¹⁶⁸ Магочій П.Р. “Я русин был, есмь и буду...”: Виступи на Світових конгресах русинів / П.Р. Магочій / Передм. В.Падяка. – Ужгород: Вид-во В.Падяка, 2005. – С.59-60.

³¹⁶⁹ Магочій П.Р. “Я русин был, есмь и буду...”: Виступи на Світових конгресах русинів / П.Р. Магочій / Передм. В.Падяка. – Ужгород: Вид-во В.Падяка, 2005. – С.64-66.

³¹⁷⁰ Пересацько І. Око сепаратиста / І. Пересацько // Українська газета. – К., 2005. – 19-25 січня. – С.7.

Певну роль у справі маргіналізації русинства зіграв і опір зі сторони центральної української влади, а також отримання областю в 1998 р. статусу вільної економічної зони.

Як наслідок, русинські організації, незважаючи на неодноразові радикальні заяви, в умовах стабілізації суспільно-політичної ситуації в країні втрачали впливи і скочувалися до етнокультурної орієнтації, а русинські лідери погрузли в міжусобицях і конфліктах. Не вдалося домогтися значних політичних преференцій і угорській громаді краю.

6.1.3 Суспільно-політичне життя на Закарпатті в 2005-2008 рр.

Помаранчева революція 2004 р. стала могутнім поштовхом для демократизації і європеїзації країни. Однак надії громадян на суттєві зміни в країні були поховані внаслідок протистояння і конфліктів у середовищі нової помаранчевої влади.

Постпомаранчева зневіра українського суспільства і зростання агресивних дій з боку сусідніх країн створили ґрунт для відродження автономістських та сепаратистських рухів у регіоні. Свобода слова, яка запанувала в країні, була розцінена русинами як можливість для висунення антидержавних ідей, а загальна слабкість державної машини посилювала їх віру у власній безкарності.

25-27 вересня 2005 р. в Ужгороді відбулася міжнародна науково-практична конференція “Карпатська Русь – духовність і культура”, організована Міжнародним Карпатським Інститутом, Міжнародною Кирило-Мефодіївською слов’янською академією й Асоціацією русинських організацій “Соймом Підкарпатських Русинів”. Головним організатором цих подій був голова асоціації Д.Сидор.

Політичні оглядачі характеризували подію як черговий політтехнологічний сценарій із застосуванням ресурсу Російської православної церкви Московського патріархату. Відзначимо, що предстоятель Російської православної церкви в Україні митрополит Володимир (Сабодан) письмово привітав учасників конференції. У роботі конференції взяли участь також члени кримської сепара-

тистської молодіжної організації “Прорив” на чолі з О.Добичиним, який радив русинам вдаватися до активних засобів: масових зібрань, пікетів, наметових містечок. Відтак було створено однойменну молодіжну організацію на Закарпатті, завданням якої, на думку о. Сидора, є “допомогти Україні здійснити прорив в Європу, в яку вона так прагне, через русинів Закарпаття”³¹⁷¹.

У листопаді 2005 р. в секторі реєстрації законопроектів Верховної Ради України був зареєстрований підготовлений народними депутатами – комуністами І.Миговичем, Г.Крючковим, М.Шульгою проект постанови “Про русинів в Україні”.

У ньому передбачалося при визначенні соціально-демографічного складу населення виділяти осіб, які ідентифікують себе русинами, в окрему національну групу громадян України. Натомість Кабінет Міністрів України, місцеві органи виконавчої влади, органи місцевого самоврядування мали б розробити і здійснити систему заходів, спрямованих на задоволення етнокультурних і соціальних потреб русинів як одного з корінних народів України³¹⁷².

Нестабільність у країні після парламентських виборів 2006 р., яка супроводжувалася наданням облрадами Сходу і Півдня України російській мові статусу регіональної, спровокувала русинських лідерів у черговий раз звернутися до Президента України з вимогою визнати їх національною меншиною³¹⁷³. При цьому сепаратистські настрої в самій Закарпатській області в 2006 р. активно підтримували члени Соціалістичної партії України О.Мороза, які несподівано взяли на себе роль захисників меншини “русинів”³¹⁷⁴.

На VIII Світовому конгресі русинів, який відбувся в польському місті Криниця в кінці червня 2006 р., переймалися участю молоді у відродженні русинського руху. Серед лауреатів міжнародної премії ім. О.Духновича, яка була оголошена на конгресі, в номінації за визначну справу для рідного народу

---

³¹⁷¹ Гірник О. Сепаратизм “по-русинськи” або великі фантазії маленького протоієрея. – Режим доступу: <http://www.svoboda-news.com/2005/47/2.htm>. (перегляд 17 серпня 2006 р.).

³¹⁷² Мигович І. Закарпаття: на зламі епох: Статті. Виступи. Інтерв’ю / І. Мигович. – Ужгород: Вид-во В.Падяка, 2008. – С.293.

³¹⁷³ Ганущак М. Русини хочуть статусу / М. Ганущак // Експрес. – Львів, 2006. – 25 травня – 1 червня. – С.9.

³¹⁷⁴ Режим доступу: <http://www.mplawiu.kiev.ua.ua> (перегляд 9 серпня 2006 р.).

відзначений був письменник В.Фединишинець³¹⁷⁵. Однак серед русинів Закарпаття звучали оцінки, що керівництво світовим русинським рухом цікавиться лише політикою і мало уваги приділяє розвитку русинської культури³¹⁷⁶.

Усе ж відзначимо, що восени 2006 р. в Закарпатській області функціонувало 26 русинських недільних шкіл, які були в Мукачівському, Свалявському, Воловецькому, Перечинському, Великоберезнянському, Іршавському і Тячівському районах (у 2004 р. було 16 шкіл, у 2005 – 22 школи). Учні недільних шкіл отримали підручники з мови, літератури й історії, розроблялися навчально-методичні програми, статут русинських шкіл, положення про вчителя-методиста і заслуженого русинського вчителя³¹⁷⁷.

У 2005 р. о. Сидор опублікував другу граматику (написану по-русинськи і по-англійськи), яку, за задумом автора, мали б вживати не лише русини України, але і “Середньої Європи і Північної Америки”³¹⁷⁸.

Карпаторусинська молодь також має свої власні організації і з 2003 р. щорічно організовує літні табори і міжнародний молодіжний форум³¹⁷⁹. У свою чергу Росія через посередництво о.Сидора сприяє фінансуванню цих структур через грантові програми³¹⁸⁰.

20 лютого 2007 р. в облраді відбулося засідання “круглого столу”, який чи не вперше об’єднав керівників русинських організацій різного спрямування. У ньому взяли участь також голова Світової Ради русинів П.Р.Магочій, заступник голови облради М.Мартин, представники КПУ, СПУ, ВГО “Батьківщина” та партії “Наша Україна”. Учасники наради радикалізували вимоги і заявили, що “русинський рух набуває національно-визвольного змісту.

---

³¹⁷⁵ Режим доступу: <http://ua-reporter.com/novosti/12132/>.

³¹⁷⁶ Режим доступу: <http://www.zn.kiev.ua/ie/forums/index.php?showtopic=38160&st=40>.

³¹⁷⁷ Режим доступу: <http://ogladach.com.ua/news/2006/9/7/111112.htm>.

³¹⁷⁸ Магочій П.Р. Русинський язык: дотеперь досягнути висліди і задачі будучности / П.Р. Магочій // Русин. – Пряшів, 2006. – С.26.

³¹⁷⁹ Магочій П.Р. Наша Батьківщина: Історія карпатських русинів: Короткий нарис для русинських недільних шкіл / П.-Р. Магочій. – Ужгород: Вид-во В.Падяка, 2005. – С.47.

³¹⁸⁰ Мартин В. Барлога для Балого / В. Мартин // Зеркало недели. – К., 2008. – 1 ноября. – С.3.

Це передбачає одночасно з культурницько-просвітньою діяльністю соціально-класову боротьбу за гідне життя трудящих усіх національностей”³¹⁸¹.

Більше того, Закарпатська обласна рада на сесії 7 березня 2007 р. ухвалила рішення визнати русинів корінною національністю Закарпаття. Своїм прапором нова національність обрала триколон: синя, біла і червона смуги. Задля остаточного закріплення свого варіанту прапору русини вимагали вибрати той чи інший варіант прапора шляхом обласного референдуму³¹⁸². Крім того, обласна адміністрація при фінансуванні потреб національних русинів області мала враховувати потреби русинів у питанні їх мови, культури, традицій і звичаїв³¹⁸³.

За два тижні до сесії облради прес-служба облдержадміністрації розповсюдила повідомлення про зустріч керівництва області з головою світової ради русинів П.Р.Магочієм, на якому порушувалося питання про необхідність визнати національність “русин”³¹⁸⁴. Ініціатором ухвали про русинів як окрему національність став депутат облради і голова Народної ради русинів Закарпаття Є.Жупан. За таке рішення проголосували 71 депутат з 79 присутніх на сесії³¹⁸⁵.

Рішення облради пов’язують з симпатіями В.Балоги. м. Мукачево, вихідцем із якого є політик, стало центром русинства, і місцеві русинські товариства завжди підтримували В.Балогу. Зі згоди міської влади, що повністю контролюється В.Балогою та його родичами, тут проводяться русинські фестивалі та інші культурні акції. Депутат облради Є.Жупан – дитячий лікар з того ж таки м. Мукачево і член фракції “Нашої України”, яку свого часу очолював В.Балога. Крім того, дружина В.Балоги є засновником однієї з мукачівських комерційних структур під промовистою назвою “Русинія”³¹⁸⁶.

Контроль В.Балоги простежувався й у процедурі ухвалення рішення облрадою. За визнання національності “русин” та внесення її до переліку національностей краю голосували дружні В.Балозі “регіонали”, “Батьківщина”

³¹⁸¹ Мигович І. Закарпаття: на зламі епох: Статті. Виступи. Інтерв’ю / І. Мигович. – Ужгород: Вид-во В.Падяка, 2008. – С.345.

³¹⁸² Одкрита війна Києва із Ужгородом через права русинів і русинського регіонального прапора – триколора // Подкарпатська Русь. – Ужгород, 2008. – 1-15 січня. – С.1.

³¹⁸³ Режим доступу: <http://ua.proua.com/news/2007/03/07/183659.html>.

³¹⁸⁴ Мартин В. Русинська правда / В. Мартин // Дзеркало тижня. – 2008. – 16 лютого. – С.3.

³¹⁸⁵ Музиченко Я. Русинська пастка / В. Мартин // Україна молода. – К., 2007. – 21 квітня. – С.9.

³¹⁸⁶ Мартин В. Русинська правда / В. Мартин // Дзеркало тижня. – 2008. – 16 лютого. – С.3.

(частина розколотого БЮТу), дві угорські партії, СПУ, а також частково Народна партія України. Проте ядром голосування стала найчисельніша в облраді фракція “Нашої України”, до складу якої входило чимало вчених, котрі роками доводили абсурдність русинства.

Русинське рішення облради ухвалили з порушеннями, найголовніше з яких у тому, що подібні питання взагалі не входять до компетенції органів місцевого самоврядування. Проте обласна прокуратура не опротестувала рішення, не було адекватної реакції з боку управління СБУ³¹⁸⁷.

Через три тижні після сесії облради Рахівська районна рада виступила категорично проти визнання національності “русин”, ухваливши рішення, згідно з яким автохтонне населення району належить до гуцульського субетносу, що є складником українського етносу, і звернулася до Президента, Верховної Ради України та Генерального прокурора з вимогою скасувати рішення обласної ради³¹⁸⁸.

26 липня 2007 р. управління освіти та облдержадміністрація направили у відділи освіти міст та районів лист, в якому “просило сприяти впровадженню у загальноосвітніх навчальних закладах факультативних занять з вивчення рідного краю (русиністики)”³¹⁸⁹.

Натомість, у кінці 2007 р. Асоціація русинських організацій Закарпаття “Сойм Підкарпатських Русинів” розповсюдила декларацію, в якій вимагала створення “самоврядної адміністративно-національної території під міжнародним контролем”³¹⁹⁰.

25 лютого 2008 р. в прес-центрі ІА Regnum в м. Москві відбулася прес-конференція о. Д.Сидора. На ній русин заявив, що “після розпаду СРСР, держава Підкарпатська Русь автоматично повинна була отримати самостійність, так як договір з Чехословаччиною, в результаті якого Підкарпатська Русь увійшла в

---

³¹⁸⁷ Мартин В. Русинська правда / В. Мартин // Дзеркало тижня. – 2008. – 16 лютого. – С.3.

³¹⁸⁸ Мартин В. Русинська правда / В. Мартин // Дзеркало тижня. – 2008. – 16 лютого. – С.3.

³¹⁸⁹ Піпаш В. Феномен регіонального сепаратизму в Закарпатті / В. Піпаш. – Мукачево: Карпатська вежа, 2009. – С.34.

³¹⁹⁰ Жила О. Нашадки Русі / О. Жила // Новинар. – К., 2008. – №4. – С.48.

склад Української РСР, підписували СРСР і Чехословаччина, і Україна не була правонаступником Радянського Союзу”³¹⁹¹.

Д.Сидор стверджував, що по відношенню до русинів Київ здійснює етноцид, і попросив визнати край самоврядною територією під контролем Росії і ЄС. Крім того, священник заявив, що в якості одного зі способів боротьби за збереження власної ідентичності Соймом підкарпатських русинів був введений спеціальний документ, який підтверджував громадянство Підкарпатської Русі – легітимацію, і видавався кожному бажаючому русину³¹⁹².

У черговій активізації русинського руху значну роль відіграли окремі російські політичні сили. У грудні 2007 р. в московській бібліотеці “Російське закордоння” пройшов перший семінар “Підкарпатські русини і Росія” за участі співробітників Інституту слов’янознавства, Інституту етнології і антропології, Інституту наукової інформації з суспільних наук РАН, Центру україністики і білорусистики Московського державного університету³¹⁹³.

У заходах щодо заснування русинських організацій та корекції їхнього політичного курсу бере участь К.Затулін. За російські гроші, як стверджують політологи, в Ужгороді побудували собор з конференц-залом, їдальнею та теле-радіоцентром³¹⁹⁴. Відзначимо, що в.о. голови СБУ В.Наливайченко відкрито заявив, що фінансування русинських організацій має російське походження³¹⁹⁵.

СБУ у зв’язку з активізацією русинських організацій офіційно попередила про відповідальність перед законом лідера Сойму о.Д.Сидора. Прес-секретар спецслужби М.Остапенко повідомила, що його публічні заяви ставлять під сумнів належність Закарпатської області до України, і за такі дії передбачена відповідальність відповідно до статті 110 Кримінального кодексу України³¹⁹⁶.

У відповідь прес-служба Сойму заявила, що промову о.Сидора СБУ пере-крутила, а в його висловлюваннях всього лише йшла мова про відсутність

³¹⁹¹ Режим доступу: <http://ua-reporter.com/novosti/25985/> (перегляд 14 червня 2008 р.).

³¹⁹² Режим доступу: <http://ua-reporter.com/novosti/25985/>. (перегляд 14 червня 2008 р.).

³¹⁹³ Підкарпатська Русь. – Ужгород, 2008. – 1-15 мая. – №7. – С.3.

³¹⁹⁴ Ісаєв А. Агентура. Ru / А. Ісаєв // Український тиждень. – К., 2008. – 18-24 квітня. – С.42.

³¹⁹⁵ Наливайченко В. Організація “Севастополь – Крим – Росія” фінансувалась за брудні гроші, в тому числі від будівництва об’єктів ЧФ / В. Наливайченко. – Режим доступу: <http://www.pravda.com.ua/news/2009/2/17/89777.htm> (перегляд 17 лютого 2009 р.).

³¹⁹⁶ Вечерние вести. – Киев, 2008. – 4 марта.–С.2.

правового акту, за яким Закарпаття належало б до правового поля України, і рекомендацій “ліквідувати юридичний казус і ввести територію русинів в правове поле України”. Крім того, русинська організація зазначала, що заява СБУ ганьбить гідність людини-громадянина і його право на висловлювання, на захист честі і національних прав, засвідчує лякливу позицію вищого керівництва країни щодо русинського питання³¹⁹⁷.

Закарпатський обком КПУ зазначив, що є певні ідеологічні розбіжності з русинськими очільниками, зокрема, щодо умов, порядку і наслідків возз’єднання Закарпаття з Радянською Україною. Проте головні вимоги русинських об’єднань комуністи вважали справедливими і закономірними³¹⁹⁸.

Першим з місцевих політиків негативно на заяві о. Сидора зреагував БЮТ, який оприлюднив заяву-протест щодо вимог священника надати краю статус самоврядної території³¹⁹⁹. Депутати облради та службовці облдержадміністрації категорично відмежувалися від заяв о.Сидора і рішуче засудили будь-які спроби і прояви сепаратизму, українофобії, найменші намагання розпалювання міжнаціональної ворожнечі чи непорозуміння серед населення краю³²⁰⁰.

Натомість українських націонал-демократів русинські лідери лякали, що після їх приходу до влади буде “реституція, люстрація і утрата націоналістами права на керівні посади чи навіть тимчасово право вибирати”³²⁰¹.

У зв’язку з дестабілізацією суспільно-політичної ситуації в Україні активізувалися також вимоги угорських громадських та політичних організацій. У ході візиту в січні 2008 р. президентів України, Словаччини та Угорщини на Закарпаття знову постало питання відкриття на Верецькому перевалі монументу до 1100-річчя приходу угорців. Але тепер з метою заспокоєння української громадськості цей монумент мав би відкриватися одночасно з пам’ятником розстріляним у березні 1939 р. карпатським січовикам³²⁰².

---

³¹⁹⁷ Режим доступу: <http://www.zakarpattia.net.ua/loadnews.asp?id=19256>. (перегляд 14 червня 2008 р.).

³¹⁹⁸ Режим доступу: <http://ua-reporter.com/novosti/25996/>. Сайт відвідано 14 червня 2008 р.

³¹⁹⁹ Режим доступу: <http://ua-reporter.com/novosti/26100/?o=11>. (перегляд 14 червня 2008 р.).

³²⁰⁰ Режим доступу: <http://www.zakarpattia.net.ua/loadnews.asp?id=20105>. (перегляд 14 червня 2008 р.).

³²⁰¹ Од українського націоналіста тхне натхненням плісняви пристосовництва // Подкарпатська русь. – Ужгород, 2008. – 1-15 січня. – С.2.

³²⁰² Мартин В. Президентів підвели / В. Мартин // Дзеркало тижня. – К., 2008. – 26 січня. – С.5.

Попри це з заявою-протестом проти спорудження угорського пам'ятника біля Верецького перевалу виступили представники обласних організацій Закарпаття – НРУ, УНП, УРП “Собор”, ВО “Свобода”, крайового товариства “Просвіта”³²⁰³. Одночасно спорудження угорського монумента засудили всі головні наукові інституції держави: Інститут національної пам'яті, Інститут етнонаціональних та політичних досліджень НАН України, Інститут українознавства імені І.Крип'якевича НАН України³²⁰⁴.

З протестом проти встановлення пам'ятного знака на Верецькому перевалі до 1100-ліття віднайдення угорцями нової Батьківщини і з вимогою звести на горі пантеон слави Українським січовим стрільцям звернулися до урядовців депутати Івано-Франківської, Львівської, Тернопільської облрад³²⁰⁵.

У свою чергу ряд депутатів Ужгородської міської ради (П.Федака, Т.Шляхта, А.Федорішко) закликали державні інститути дати політичну і правову оцінку сепаратистським елементам на Закарпатті, ініціювати демонтаж угорського монумента на Верецькому перевалі та орла Турула в Мукачівському замку, зняти чужоземні прапори з державних будівель, вимагати від Угорщини вибачення та виплат компенсацій за репресії проти українців, встановити пам'ятний знак на місці тюрми для українців у Вор'юлопоші в Угорщині і вимагати відкриття українських архівів періоду Карпатської України для українських дослідників³²⁰⁶. Натомість о.Сидор вирішив зробити сепаратистами названих депутатів і подав на них до суду за розпалювання міжнаціональної ворожнечі³²⁰⁷.

8 липня 2008 р. президенти Угорщини й України спільно мали відкрити монумент взамін спорудження в Будапешті пам'ятника жертвам Голодомору. І тільки радикальна позиція ВО “Свобода”, яка напередодні заявила про свою

---

³²⁰³ Лазоришин І. Хмари над перевалом / І. Лазоришин // Галичина. – Івано-Франківськ, 2008. – 27 квітня. – С.4.

³²⁰⁴ Литвин М. Чи ви, хлопці, спали, чи ви в карти грали, що ви Закарпаття мадярам продали... / М. Литвин // Вечірній Франківськ. – Івано-Франківськ, 2008. – 22 травня. – С.6.

³²⁰⁵ Верецький перевал – і біль, і гордість // Галичина. – Івано-Франківськ, 2008. – 12 червня. – С.3.

³²⁰⁶ Звернення депутатів Ужгородської міської ради П.Федака, Т. Шляхти, А.Федорішко // Вечірній Франківськ. – Івано-Франківськ, 2008. – 26 червня. – С.3.

³²⁰⁷ Сепаратисти чи патріоти // Трибуна. – Ужгород, 2008. – 9 вересня. – С.7.

рішучість відстояти українські інтереси зірвала відкриття. Але 21 липня 2008 р., без повідомлення місцевої влади монумент таки відкрили³²⁰⁸.

У відкритті пам'ятника взяли участь надзвичайний і повноважний посол України в Угорській республіці Д.Ткач, надзвичайний і повноважний посол Угорської республіки в Україні А.Баршонь, депутат угорського парламенту А.Тот і представники національно-культурних товариств краю. У вступному слові А.Баршонь наголосив на тому, що встановленням цього пам'ятника українська сторона вкотре засвідчила позицію толерантного ставлення до потреб національних меншин, що проживають у країні³²⁰⁹.

21 липня 2008 р. на Верецькому перевалі, на місці, де у 1939 р. були розстріляні карпатські січовики, також урочисто було відкрито пам'ятник оборонцям України. З цієї нагоди відбувся мітинг, пам'ятник освятили³²¹⁰.

Громадські організації закарпатських угорців у 2008 р. виступили одноставно, як і Крим, проти ініціатив Міністерства освіти і науки України впровадити систему незалежного тестування з виключно українською мовою і поступово перейти на україномовне викладання частини предметів у загальноосвітніх школах національних меншин.

Абсолютна більшість батьків і педагогічних колективів угорськомовних навчальних закладів висловили категоричну незгоду із згаданими заходами Міністерства, про що свідчили понад 10 тис. підписів, зібраних під листом протесту³²¹¹.

7 червня 2008 р. в м. Мукачево відбувся Перший європейський конгрес подкарпатських русинів. На конгрес прибули русинські організації Закарпаття, а також представники Росії та Чехії. Закордонне представництво було не дуже потужним, бо русинські організації інших країн не бажали мати нічого спільного з організатором – Соймом підкарпатських русинів, керівники якого відрізнялися панслов'янськими та промосковськими поглядами.

---

³²⁰⁸ Стецишин О. Сепаратизм підтримують у вищих ешелонах влади? / О. Стецишин // ВО "Свобода". – 2008. – серпень. – С.8.

³²⁰⁹ Режим доступу: <http://rionews.com.ua/statja.php?id=12842> (перегляд 29 липня 2008 р.).

³²¹⁰ Режим доступу: <http://www.zaxid.net/newsua/2008/7/21/160700> (перегляд 29 липня 2008 р.).

³²¹¹ Товт М. Рефлексії на публікації про угорців Закарпаття, або кому порозумітися стає дедалі важче / М. Товт // Дзеркало тижня. – К., 2008. – 27 вересня. – С.15.

Проявом суперечливого ставлення до о.Сидора в русинському середовищі стали оцінки його особистості І.Петровцієм. Зокрема, він зазначав: “Говорячи за попа Митю Сидора, я ся повностив абстрагуву уд віри в Бога, уд истинної набожности. Бо в случаии из попом Митьом Сидором ми маємо діло из агресивним діячом, безжалосним бізнесменом, котрий убрав иппен релігійну сферу сектором свого бізнесу. И вшитко в нього йде добрі – дниська пип Митьо Сидор є єдним из май багатих богачів Підкарпаття. Думаву, нитко не годеи уповісти, они свої нисметні матиріальні и фінансові багатства (при повновубогости духу!)”³²¹².

Ще одним організатором конгресу виступила “Народна рада Русинів Закарпаття”, яку очолював депутат Закарпатської облради від “Нашої України” Є.Жупан³²¹³. Партнерами структури о.Сидора також стали організації “Зайнятість” і “Русінія-форм” (П.Гецко), Закарпатське народне об’єднання “Субкарпатія” (М.Бурак) та голова обласного товариства “Знання” М.Шарга³²¹⁴.

Проведення конгресу активно підтримували представники влади. Зокрема, на зібранні були присутні заступник мера м. Мукачево М.Лабош, голова Тячівської райради й ін., а саме проведення заходу чітко прив’язувалося до спонсорської допомоги В.Петьовки, а через нього і В.Балоги.

Русини теж не заперечували, що їм співчують у вищих ешелонах влади. “Віктор Балога – етнічний русин, він і мовою володіє”, – пояснював Д.Сидор симпатію земляка до русинів³²¹⁵.

Сам голова президентської канцелярії, за даними журналу “Український тиждень”, пояснював депутатам від Нашої України – Народної самооборони свою підтримку сепаратистського руху необхідністю загравати з Росією і запевняв, що в разі потреби зупинить русинське самостійництво³²¹⁶.

Європейський конгрес визначив себе як щорічний русинський народний форум, який ставив за ціль консолідувати зусилля підкарпатських русинів для

³²¹² Петровцій І. Йсе-есе / І. Петровцій. – Осий-Берегово-Ужгород: ПП “Повч Р.М.”, 2007. – С.49.

³²¹³ Режим доступу: <http://ogladach.com.ua/news/2008/6/10/196183.htm>. (перегляд 13 червня 2008 р.)

³²¹⁴ Сепаратисти чи патріоти // Трибуна. – Ужгород, 2008. – 9 вересня.–С.7.

³²¹⁵ Черепанова К. Сепаратизм в Україну может подкрасться из Закарпатья / К. Черепанова. – Режим доступу: <http://focus.in.ua/article/32055.html> (перегляд 25 червня 2008 р.).

³²¹⁶ Буткевич Б. Нами пригноблені / Б. Буткевич // Український тиждень. – К, 2008. – 12-18 вересня. – С.27.

відновлення статусу самоврядної території. Структура Європейського конгресу складалася з: а) конгресу; б) Ради голів; в) Ревізійної комісії. Він мав скликатися двічі на рік і формуватися з делегатів Європейського конгресу і представників русинських церковних епархій³²¹⁷.

Попри заяви про свою толерантність, учасники конгресу прийняли “Меморандум”, в якому звернулися до ЄС, Чеської республіки та Російської Федерації з проханням визнати автономію краю: спеціальний статус Закарпаття, як “самоуправляємой території русов на юг от Карпат” з конституційною назвою “Подкарпатская Русь”, а також на перехідний період виступити гарантами відновлення законного статусу суверенного народу з перспективами вступу в ЄС. За це конгрес гарантував безперервний транзит енергоносіїв між Росією та Європейським Союзом³²¹⁸.

Новим аспектом звинувачень української влади стала заява про реальну загрозу національному миру і стабільності в краї через існування переповненого табору для нелегалів в с. Павлино. Русини заявили, що вони “не збираються одпустити під заселення арабам-нелегалам свою територію” і створюють свій спецпроект – захисну міграційну лінію Арпада³²¹⁹.

Відзначимо, що у зв’язку з неможливістю “нездатністю України” вирішити питання нелегальної еміграції Сойм ще в травні 2008 р. запропонував проект створення “міграційної лінії Арпада” для спільного з країнами Шенгену контролю над кордоном. Цей проект передбачав надання русинським організаціям права громадського контролю над міграційною політикою в регіоні і їх безпосередню участь в охороні “лінії Арпада”, а також перенесення табору біженців “Павшино” за Карпатські перевали³²²⁰.

Натомість через образу на українську владу, яка відмовилася внести в Конституцію спеціальний статус Закарпаття, конгрес виніс рішення визнати Україну “недемократичною державою” і в обхід української влади почати процес організації незалежних русинських органів самоврядування. На зібранні

³²¹⁷ Подкарпатська Русь. – Ужгород, 2008. – 7-30 апреля. – №6. – С.1.

³²¹⁸ Режим доступу: <http://ogladach.com.ua/news/2008/6/10/196183.htm>. (перегляд 13 червня 2008 р.).

³²¹⁹ Режим доступу: <http://ogladach.com.ua/news/2008/6/10/196183.htm>. (перегляд 13 червня 2008 р.).

³²²⁰ Подкарпатська Русь. – Ужгород, 2008. – 1-15 мая. – №7. – С.2.

також було ініційовано створення Європейського конгресу підкарпатських русинів як постійно діючого громадянського форуму русинів³²²¹.

9 серпня 2008 р. Сойм підкарпатських русинів спеціальною заявою висловився на підтримку осетинського й абхазького народів і в чергове засудив “етноцид, дискримінацію та геноцид русинського народу в Україні”³²²².

25 жовтня 2008 р. в Російському драматичному театрі м. Мукачево був проведений II європейський конгрес підкарпатських русинів. На ньому було проголошено республіку Підкарпатську Русь “в статусе от 22.11.1938 г.”. делегати зібрання підписали “Акт правозглашения воссоздания русинской государственности”, згідно з яким, Закарпаття – спеціальна самокерована територія і суб’єкт міжнародного права у складі України. Було також обрано “государственную исполнительную власть” з 50 осіб. Учасники конгресу звернулися до облради з проханням до 1 грудня 2008 р. оголосити територію Закарпаття автономною республікою і перейменувати її в “Подкарпатську Русь”.

У засіданні конгресу взяло участь 109 членів місцевих русинських організацій і двоє делегатів з Чехії. Підтримати закарпатських русинів приїхало 200 осіб з Одеси і Донецька під прапорами проросійської політичної партії “Родіна”. Висвітлювали конгрес в основному російські тележурналісти³²²³.

Русини прийняли також рішення вимагати оголошення Карпат демілітаризованою зоною і виступили на захист телетрансляції російських телеканалів³²²⁴. Такі заяви о.Сидора і його соратників яскраво свідчили про російську заангажованість акції.

Один з лідерів русинства Є.Жупан звинуватив на конгресі Україну в асиміляції і дискримінації русинів, бо вони не мають факультету русинської мови і русинських шкіл, а історія русинів викривлюється в ЗМІ³²²⁵. Голова

---

³²²¹ Режим доступу: <http://ogladach.com.ua/news/2008/6/10/196183.htm>. (перегляд 13 червня 2008 р.).

³²²² Буткевич Б. Нами пригноблені / Б. Буткевич // Український тиждень. – К, 2008. – 12-18 вересня. – С.24.

³²²³ Закарпатські русини вирішили створити... окрему державу // Високий замок. – Львів, 2008. – 27 жовтня. – С.3.; Лебідь Н. Там Руссю пахне... Підкарпатською... / Н. Лебідь // Україна молода. – К., 2008. – 28 жовтня. – С.4.

³²²⁴ Режим доступу: <http://www.ua.reporter.com/novosti/40605> (перегляд 27 жовтня 2008 р.).

³²²⁵ Режим доступу: <http://www.ua.reporter.com/novosti/40605> (перегляд 27 жовтня 2008 р.).

Сойму договорився до того, що Україна спеціально прислала на Закарпаття 200 тис. арабів, які повинні розправитися з русинами³²²⁶.

Заяви русинських лідерів, які передували конгресу, виявилися співзвучними заявам облради, що засудила введення в Закарпаття підрозділів внутрішніх військ у зв'язку з відстороненням з посади начальника управління МВС В.Чепака (кума В.Балоги).

Сам В.Балога 25 жовтня 2008 р. був в м. Мукачево, і в цей же день у місті проводився фестиваль русинської культури “Червена ружа”, який фінансувала Мукачівська мерія. Приїзд на фестиваль частини делегатів, які автоматично ставали учасниками русинського конгресу, оплачували районні державні адміністрації³²²⁷.

У свою чергу В.Петьовка в інтерв'ю радіо “Свобода” 30 жовтня 2008 р., пославшись на результати референдуму 1991 р. і визнання русинства в Словаччині, Чехії і Польщі, висловився на підтримку визнання національності “русин”³²²⁸.

Зразу після конгресу русини стали проводити в області опитування на підтримку прийнятих русинськими організаціями “державотворчих актів”³²²⁹. Натомість П.Р.Магочій використав конгреси для звинувачення України в антидемократичності. На сторінках інтернет-ресурсу “Української правди” він зауважив, що в результаті відмови України визнати русинів люди вимушені вдаватися до відчайдушних, іноді екстремальних кроків³²³⁰.

Одразу ВО “Свобода” закликала СБУ притягнути до кримінальної відповідальності делегатів конгресу за посягання на територіальну цілісність і недоторканість України, запропонувала МЗС оголосити персонами нон-грата всіх іноземних громадян учасників зібрання, а Генпрокуратурі України

---

³²²⁶ Закарпатські русини вирішили створити... окрему державу // Високий замок. – Львів, 2008. – 27 жовтня. – С.3.

³²²⁷ Мартин В. Барлога для Балоги / В. Мартин // Зеркало недели. – К., 2008. – 1 ноября. – С.3.

³²²⁸ На чому ґрунтується “русинський сепаратизм?”. – Режим доступу: <http://www.radiosvoboda.org/content/Article/1336621.html>. (перегляд 30 жовтня 2008 р.).

³²²⁹ Мартин В. Барлога для Балоги / В. Мартин // Зеркало недели. – К., 2008. – 1 ноября. – С.3.

³²³⁰ Магочі П.Р. нерішучість України призводить до екстремізму / П.Р. Магочі. – Режим доступу: <http://www.pravda.com.ua/news/2008/11/12/84349/htm> (перегляд 12 листопада 2008 р.).

звернутися до суду з позовом про скасування рішення Закарпатської облради щодо визнання національності “русин” на обласному рівні³²³¹.

Вслід за ВО “Свободою” майже всі політичні сили державницької орієнтації засудили це явище й вимагали від СБУ рішучих дій³²³². Зокрема, лідер “Нашої України” В.Кириленко заявив, що “спроби видати давню самоназвув українців за назву якогось окремого народу набули відверто антиукраїнського характеру і служать для сепаратистів прикриттям їх незаконних дій”³²³³.

Народний депутат від “Нашої України” Я.Кендзьор розцінив п.15 меморандуму, прийнятого делегатами конгресу, як заклик до окупації українських земель іноземними військами. У цьому пункті меморандуму, зокрема, значилося: “У відповідь на погрози галицьких націоналістів-терористів підірвати нафтопровід “Дружба” і газопроводи, русини, які стали гарантами безперешкодного транзиту, згодні на розміщення сил швидкого реагування з Європи і Російської Федерації для охорони транспортних потужностей на території русинів на Південь від Карпат”³²³⁴.

БЮТ після закінчення русинського конгресу звернувся до СБУ та Генпрокуратури України з вимогою “негайно перевірити можливу причетність глави Секретаріату Президента України В.Балоги до фінансування нечисленної групи галасливих осіб, яка видає себе за русинський рух та ухвалює резолюції з сепаратистськими погрозами”³²³⁵.

У свою чергу СБУ 5 грудня 2008 р. пред’явила звинувачення громадянину України Д.Сидору за посягання на територіальну цілісність і недоторканість України. До о.Сидора було застосовано запобіжний захід – підписка про невийзд. Співробітники СБУ також провели зустрічі з представниками русинських національно-культурних товариств, під час яких

---

³²³¹ Сепаратистський шабаш на Закарпатті // Всеукраїнське об’єднання “Свобода”. – 2008. – жовтень-листопад. – С.1.

³²³² Червак Б. Зачистка сепаратизму / Б. Червак. – Режим доступу: <http://www.pravda.com.ua/news/2008/11/3/83866.htm>. (перегляд 3 листопада 2008 р.).

³²³³ Крамаренко М. Закарпатское “Косово”: зачем русинам автономия? / М. Крамаренко. – Режим доступу: <http://times.liga.net/articles/gso14249.html> (перегляд 27 жовтня 2008 р.).

³²³⁴ Режим доступу: <http://www.zik.com.ua/ua/news/2008/10/27/155266> (перегляд 27 жовтня 2008 р.).

³²³⁵ Режим доступу: <http://www.zik.com.ua/ua/news/2008/10/27/155289> (перегляд 27 жовтня 2008 р.).

роз'яснили положення законодавства України щодо територіальної цілісності та недоторканості країни³²³⁶.

Однак 23 грудня 2008 р. так званий прем'єр-міністр самопроголошеної республіки П.Гецько заявив, що закарпатські русини звернулися до Росії з проханням визнати незалежність їх регіону від України. Держдума Росії закликала владу звернути увагу на проблему і навіть запланувала розглянути питання самовизначення регіону в ході парламентських слухань³²³⁷.

У російських ЗМІ, навіть у таких відомих виданнях як “Російська газета” і “Ізвестія”, дедалі активніше обговорюється “русинська” проблема. На шпальтах цих газет вожді сепаратистського руху заявляють про якусь революцію на Закарпатті і репресії зі сторони української влади, про намір відокремитися від України, говорять про можливі підриви газопроводів, введення на територію України сил швидкого реагування Росії тощо³²³⁸.

Складовою підтримки русинських сепаратистів Росією стало проведення в грудні 2008 р. в м. Ростові-на-Дону конференції на тему “Геноцид і культурний етноцид русинів Карпатської Русі (кінець XIX – початок XXI ст.)”³²³⁹.

Підтримка русинам, в тому числі фінансова, з боку Росії здійснюється через урядовий фонд “Російський світ”. Його виконавчий директор В.Ніконов, за інформацією ЗМІ, навесні 2008 р. особисто побував на Закарпатті і детально вивчив ситуацію з просування проекту о.Сидора³²⁴⁰.

---

³²³⁶ СБУ висунула звинувачення лідеру підкарпатських русинів. – Режим доступу: <http://www.pravda.com.ua/news/2008/12/8/85719.htm> (перегляд 8 грудня 2008 р.).

³²³⁷ Русины обратились к русским. – Режим доступу: <http://www.vz.ru/politics/2008/12/23/241466.html> (перегляд 23 грудня 2008 р.).

³²³⁸ Кривошاپко Ю. Русины хлопнут дверью / Ю. Кривошاپко. – Режим доступу: <http://www.rg.ru/2008/12/22/reg-jugrossii/294676.html> (перегляд 4 січня 2009 р.); Снегирев Ю. Русины проснутся и без крови отделятся от Украины? / Ю. Снегирев. – Режим доступу: <http://www.izvestia.ru/special/article3122548/> (перегляд 4 січня 2009 р.).

³²³⁹ Русины обратились к русским. – Режим доступу: <http://www.vz.ru/politics/2008/12/23/241466.html> (перегляд 23 грудня 2008 р.).

³²⁴⁰ Іваночко Я. Закарпатські русини просять визнання у Росії / Я. Іваночко // Суботня пошта. – Львів, 2008. – 25 грудня. – С.5.

Натомість о.Сидор, коментуючи інформацію про отримання чергової допомоги від “Російського світу”, зазначає, що “це усього лише 30 тисяч доларів, і ці гроші повинні були піти на утримання 40 русинських недільних шкіл”³²⁴¹.

Більше того, 14 січня 2009 р. обласною радою було прийнято рішення про фінансування за рахунок обласного бюджету газети “Підкарпатський русин”, яка займала відверту антиукраїнську та антидержавну позицію. Це настільки суперечило законодавству, що рішення було опротестовано прокуратурою області, однак 27 лютого 2009 р. більшістю голосів депутатів облради протест було відхилено³²⁴².

Підсумовуючи, відзначимо, що активізація русинства на початку 90-х рр. ХХ ст. відбулася в умовах зростання етнополітичної активності населення колишнього СРСР за сприяння партійно-державного апарату Закарпатської області. Партноменклатурні кола сподівались використати русинофільство як протидію діяльності українських національно-демократичних організацій і таким чином зберегти свій вплив у краї. Відіграли свою роль і загальносоюзні владні органи, які на противагу державницьким тенденціям розпалювали регіональні сепаратистські рухи в Україні.

Подібні мотиви, а також допомога з боку Угорщини, провокували угорські національні організації домагатися утворення Берегівського автономного утворення і збільшення прав угорського населення краю.

Зі здобуттям Україною незалежності політичне русинство існувало значною мірою за рахунок економічної нестабільності та зубожіння широких мас населення. Відносна стабілізація соціально-економічного становища, добросусідські відносини України з країнами-сусідами й утвердження централізованої вертикалі влади на місцях призвели до поступового зниження впливу радикальних русинських лідерів і ліквідації гостроти угорської проблеми. В умовах широкого залучення молоді Закарпаття в загальноукраїнський суспільно-політичний і культурний процес значно звузилася соціальна база

---

³²⁴¹ Чаленко О. Вся правда про русинів і сепаратистів / О. Чаленко // Карпатська Україна. Красне поле. – Ужгород, 2008. – 20 грудня. – №49. – С.13.

³²⁴² Піпаш В. Феномен регіонального сепаратизму в Закарпатті / В. Піпаш. – Мукачево: Карпатська вежа, 2009. – С.34.

підтримки русинофільства. Діяльність русинських організацій набула більшою мірою етнографічного забарвлення.

Русинський рух не набрав активних форм політичної діяльності, а проявлявся в основному через наукові дискусії і політичні заяви. Однак з 2005 р. внаслідок ослаблення центральних органів влади і заінтересованості зовнішньополітичних чинників у дезінтеграції України відбувся черговий спалах активності русинських організацій. Русинські лідери досягнення свободи слова трактують як безкарність і активно виступають з сепаратистськими заявами.

Конфлікт навколо встановлення угорського пам'ятника на Верецькому перевалі став свідченням непослідовності української влади в питанні національних меншин і політики до держав-сусідів і дозволив посилитися угорським радикалам-реваншистам.

6.2. Соборницькі тенденції в суспільно-політичному житті Галичини в 1990-2008 рр.

6.2.1. Національно-демократичне відродження краю та діяльність Галицької асамблеї в 1991 р.

Посилення сепаратистських тенденцій в СРСР у кінці 80-х рр. ХХ ст., розгортання національно-визвольних процесів в Україні знайшли активне відображення на землях Галичини. Процеси демократизації і гласності призвели до виникнення в регіоні громадських і політичних організацій, які не були підконтрольні партійно-державним органам та опікувалися питаннями українського національного відродження.

Ідеологічні підвалини галицького месіанізму були, імовірно, закладені вже в “Ukraina irredenta” Ю.Бачинського (1895), а відтак і до певної міри інституціалізовані під час Першої світової війни, у проголошенні незалежної України 30 червня 1941 р. у Львові та спорядженні похідних груп УПА на схід України і, зрештою, у створенні “Антибільшовицького блоку народів”, що мав боротися “за нашу і вашу свободу” в безнадійній повоєнній ситуації. Однак по

справжньому на роль “П’ємонту” Львів і Галичина стали заслуговувати в 50-60-ті рр. ХХ ст. через стрімке перетворення польського міста на українське (і україномовне), антирадянський рух опору та дисидентство в регіоні³²⁴³.

Суттєвою компонентою навколolvівської міфології часів СРСР було уявлення про “осине гніздо українського націоналізму”. Як зазначає, Ю.Андрухович, “в парадоксальний спосіб воно, попри фактичні репресії, заборони, вистежування, винюхування та інші запобіжні заходи, додавало містові особливого шарму... Адже підпільний спротив завжди приваблює, а спротив такій системі, як совок, – поготів”³²⁴⁴.

Дзеркальним відображенням цього міфу, лише з від’ємним знаком, став образ такого собі “Бандерштадту” – столиці агресивного українського націоналізму, де не люблять москалів і східняків і хочуть зробити з України одну велику Галичину. Функцією такого міфу є конструювання альтернативного варіанту української чи радше малоросійської ідентичності, щодо якої націоналіст-галичанин відіграє роль “іншого”³²⁴⁵.

У перше післявоєнне десятиліття різниця в чисельності українців і росіян становила лише 10%, але в 1960-1970-х рр. масовий вплив мешканців навколишніх українських сіл, які вперто не хотіли переймати російсько-радянську культуру, рішуче переламав баланс на користь українців (79,1% у 1989 р.)³²⁴⁶.

Створені в кінці 80-х рр. ХХ ст. націонал-демократичні організації Галичини отримали значну підтримку зі сторони населення регіону й ініціювали боротьбу за злам партійно-радянської владної системи та досягнення національного суверенітету. Майбутнє незалежної Української держави націонал-демократи та націоналісти бачили як механічне поширення своїх уявлень та ідеалів на всю територію України й на всі суспільні групи³²⁴⁷.

---

³²⁴³ ³²⁴³ Рябчук М. Дві України: реальні межі, віртуальні війни / М.Рябчук. – К.: Критика, 2003. – С.197-198.

³²⁴⁴ Андрухович Ю. Левова доля / Ю. Андрухович // *Leopolis multiplex*. – К.: Грані-Т, 2008. – С.11.

³²⁴⁵ Зайцев О. Львів націоналістичний: міф чи реальність? / О. Зайцев // *Leopolis multiplex*. – К.: Грані-Т, 2008. – С.162.

³²⁴⁶ Грицак Я. Страсті за націоналізмом. Історичні есеї / Я. Грицак. – К.: Критика, 2004. – С.236.

³²⁴⁷ Шумлянський С. Розкол України як віртуальна реальність / С. Шумлянський // *Критика*. – К., 2002. – листопад. – С.3.

Діяльність “неформальних” організацій не обмежувалася тільки Львовом. Так, за аналогією з львівським Товариством Лева навесні 1988 р. було сформовано і почало активну роботу на Прикарпатті Івано-Франківське культурно-наукове товариство “Рух”. На Тернопільщині в 1988 р. утворилися культурологічна організація “Громада подільського краю – Тернопільщина” та соціально-екологічний клуб “Ноосфера”. Новітні громадські організації виникали і на районному та міському рівнях. Усі вони відіграли помітну роль у демократизації суспільного життя своїх областей, сприяючи відновленню елементів громадянського суспільства, що існували в західноукраїнських землях у дорадянський період³²⁴⁸.

Так, заснована при палаці культури і техніки виробничого об’єднання “Ватра” “Громада Подільського краю Тернопільщини” свою діяльність спрямувала на збагачення духовної культури кожного громадянина як основи патріотичного виховання в процесі національно-державного відродження. Організація висловила пропозиції щодо спорудження в м. Тернополі пам’ятників і пам’ятних знаків на честь Б.Хмельницького, І.Франка, С.Крушельницької, Д.Січинського, виступала за найменування однієї з вулиць іменем К.Студинського та увіковічення імені В.Гнатюка в назві Тернопільського педінституту³²⁴⁹. Крім того, Громада домагалася від влади ремонту церков, виведення військових частин з територій монастирів, опікувалася реконструкцією меморіалу УГА і жертв сталінського терору і т.д.³²⁵⁰.

Відзначимо, що Львів у цей час був найменш російським містом у європейській частині СРСР, містом, яке за розміром перевищувало столиці прибалтійських республік і Молдавії і було менш русифікованим, ніж будь-яке з них. На думку Р.Шпорлюка, м. Львів і область у 1990-1991 рр. становили аномалію і рухалися в протилежному напрямку від решти областей республіки,

---

³²⁴⁸ Кобута С. “Неформальні” громадські організації у 1987–1989 роках як попередники українського політичного руху / С. Кобута // Наукові записки Тернопільського державного педагогічного університету імені Володимира Гнатюка. Серія: Історія. – Тернопіль: Вид-во ТНПУ ім. В.Гнатюка, 2008. – Вип.1. – С.175-180.

³²⁴⁹ ДАТО, ф.Р-3450, оп. 1, спр.1. – Арк.4.

³²⁵⁰ ДАТО, ф.Р-3450, оп. 1, спр.3. – Арк.4, 8.

але могли задавати темп і подавати приклад для західного регіону³²⁵¹. Так, за підрахунками ученого, лише львівські пресові видання (“За вільну Україну”, “Молода Галичина” та ін.), які мали формальний статус регіональних, по суті піднялись до статусу загальнореспубліканських видань³²⁵².

Наприкінці 80-х рр. ХХ ст. виникли перші зародки “україномовного” варіанту розчленування України. Першою ластівкою була кинута в запалі на одному з мітингів на Івано-Франківщині у 1988 р. фраза лідера створеного у 1989 р. Українського християнсько-демократичного фронту В.Січка про те, що мовляв, Східна Україна ще не доросла до ідей самостійності і треба ці ідеї реалізувати на терені Західної України³²⁵³.

Партійно-радянські органи уже на початку 1990 р. інформували ЦК Компартії України, що населенню Львівщини нав’язується ідея так званої “галицької виключності”, тобто гіпертрофованого уявлення про значення Львова у збереженні української державності, культури, мови, розвитку європейської цивілізації³²⁵⁴.

Націонал-демократичні лідери вважали Галичину полігоном, де відпрацьовувалася тактика дій боротьби за незалежність України. Так, під час мітингу на стадіоні у Львові 15 травня 1990 р. голова Львівської обласної ради В.Чорновіл заявив, що “доля України вирішується у Львові”³²⁵⁵.

На березневих виборах 1990 р. до ВР УРСР і місцевих рад демократичні сили в Львівській, Івано-Франківській, Тернопільській областях отримали більшість і перехопили в комуністів владні повноваження. На відміну від інших областей України, де відбувалася повільна ротація еліт, у західних вона мала більш прискорений характер. Збереження при владі старої номенклатури тут було скоріше винятком, ніж правилом. Зокрема, в Галичині до влади прийшла контреліта. Обласні і ради нижчих рівнів, а певною мірою й виконавчі органи

---

³²⁵¹ Шпорлюк Р. Імперії та нації / Р. Шпорлюк / Пер. з англ. – К.: Дух і Літера, 2000. – С.325, 333.

³²⁵² Шпорлюк Р. Імперії та нації / Р. Шпорлюк / Пер. з англ. – К.: Дух і Літера, 2000. – С.332.

³²⁵³ Маслак О. Про “сепаратистів” та “федеративів” / О. Маслак. – Режим доступу: <http://gallart.narod.ru/mas-lak.html>.

³²⁵⁴ ЦДАГО України, ф.1, оп.32, спр.2872. – Арк.92.

³²⁵⁵ ЦДАГО України, ф.1, оп.11, спр.2166. – Арк.5.

були сформовані на основі суто політичної мотивації, і всі їх дії на початку 90-х рр. прямо чи опосередковано були сконцентровані саме у сфері політики³²⁵⁶.

Так, у Галичині опозиція отримала 43 із 46 місць до Верховної Ради УРСР, які розподілилися таким чином: 24 із 24 місць вона здобула у Львові, 11 із 12 – в Івано-Франківську і 8 з 10 – в Тернополі³²⁵⁷. Лише до Тернопільської облради було обрано 65,5% членів КПРС, а одну третину представляли члени НРУ³²⁵⁸.

Це дозволило опозиції розпочати втілення в життя своїх програмових засад (впровадження національної символіки, релігійних та національних свят; зміни в питаннях власності і земельних відносин; відновлення прав Греко-католицької церкви; створення демократичних ЗМІ; розширення партійної багатоманітності і деідеологізація в усіх галузях суспільного життя; введення місцевого часу; визнання вояків УПА ветеранами)³²⁵⁹.

Уже в березні-квітні 1990 р. перші сесії Львівської обласної, районних і міських рад, за виключенням Мостиської, Нестерівської, Городоцької, Самбірської та Турківської райрад, прийняли рішення про український національний жовто-блакитний прапор і вивісили ці прапори на будинки виконкомів і місцевих рад³²⁶⁰.

Зміна політичної ситуації в країні дала поштовх відкритим акціям лідерів Греко-католицької церкви. У серпні 1987 р. 2 єпископи і 23 священники УГКЦ ухвалили рішення про вихід з підпілля, про що повідомили папу римського Іоанна Павла II та прохали його сприяти справі легалізації церкви в СРСР³²⁶¹. До квітня 1990 р. в Галичині більше 80 релігійних споруд перейшли від православних до греко-католиків. Особливе занепокоєння загальносоюзної

---

³²⁵⁶ Ярош Б., Бусленко В. Роль політичної еліти у взаємовідносинах центру та західного регіону України / Б. Ярош, В. Бусленко // Регіональні та національні еліти: хто формує політику? Матеріали Міжнародної наукової конференції. Чернівці, 6-7 грудня 2001. – Чернівці: Букрек, 2002. – С.101.

³²⁵⁷ Басай В., Адамович С. Проблема соборності в діяльності Галицької асамблеї / В. Басай, С. Адамович // Україна соборна: 36. наукових статей. – К., 2005. – Вип.2. – Ч.3. – С.441.

³²⁵⁸ ДАТО, ф. П-1, оп.39, спр.95. – Арк. 30.

³²⁵⁹ Адамович С. Національно-державницька позиція галичан в період розпаду СРСР / С. Адамович // Гуманітарний журнал. – Дніпропетровськ, 2005. – №3 (27). – С.25.

³²⁶⁰ ЦДАГО України, ф.1, оп.32, спр.2751. – Арк.47.

³²⁶¹ Бондаренко Н. Боротьба уніатів за легалізацію УГКЦ в Радянській Україні у другій половині 1980-х рр. / Н. Бондаренко // Науковий вісник Чернівецького університету: Збірник наукових статей. Історія. Політичні науки. Міжнародні відносини. – Чернівці: Руга, 2008. – Вип. 376-377. – С.174.

влади і навіть звернення патріарха Московського і всея Русі Пімена викликало рішення сесії Львівської міськради від 6 квітня 1990 р. про передачу кафедрального собору св. Юра і резиденції православного ієрарха греко-католикам³²⁶².

Про силу релігійної динаміки в Західній Україні свідчив також той факт, що на три тисячі парафій Російської православної церкви, які були зареєстровані з початку 1988 р. до листопада 1989 р., понад 1 тис. знаходилась в Україні, причому понад 700 з них припадало на Львівську, Тернопільську й Івано-Франківську області³²⁶³.

Невдовзі, 4 травня 1990 р., обласною радою було прийнято ухвалу “Про релігійні конфесії на Львівщині”, якою виконкомам місцевих рад надавалося право реєструвати релігійні конфесії³²⁶⁴. Після цього рішення конфесійна конфігурація Західної України значно змінилася. Так, на початку 1991 р. Російська православна церква втратила приблизно 1,5 тис. релігійних громад, головним чином в Західній Україні, хоч за кількістю парафій (4,5 тис.) загалом по Україні залишалася найчисельнішою. Відчутного удару по Українській православній церкві завдала Українська автокефальна православна церква, яка станом на 1 січня 1991 р. налічувала 940 громад, 96% з яких знаходилися на території Львівської, Івано-Франківської і Тернопільської областей³²⁶⁵.

Для підтримки інтересів греко-католиків націонал-демократичні партії створювали окремі структури. Так, у Тернопільській крайовій раді був створений “комітет по справам релігій”, в обласному філіалі УГС – “комітет захисту Української католицької церкви”³²⁶⁶. Зауважимо, що умовах становлення незалежної України окремими політиками здійснювалися також

---

³²⁶² ЦДАГО України, ф. 1, оп. 32, спр. 2849. – Арк. 51, 64.

³²⁶³ Камінський А. На перехідному етапі. “Гласність”, “перебудова” і “демократизація” на Україні / А. Камінський. – Мюнхен: Вид-во М. Баб’юка, 1990. – С. 559.

³²⁶⁴ Муравський О. Легалізація УГКЦ (1985 – 1991 рр.) / О. Муравський // Галичина. – 2006-2007. – №12-13. – С. 423.

³²⁶⁵ Муравський О. Легалізація УГКЦ (1985 – 1991 рр.) / О. Муравський // Галичина. – 2006-2007. – №12-13. – С. 427.

³²⁶⁶ ДАТО, ф. П-1, оп. 39, спр. 73. – Арк. 48.

спроби дискредитувати УГКЦ з метою ослаблення країни. Це, як правило, супроводжувалося фальшуванням реальної діяльності Церкви³²⁶⁷.

Дедалі більшу небезпеку для партійно-радянського керівництва в західних областях України становила діяльність створених у 1990 р. Української республіканської партії, Української християнсько-демократичної партії, Української селянсько-демократичної партії, НРУ та активізація роботи молодіжних і юнацьких громадських організацій – Спілки незалежної української молоді та Пласту³²⁶⁸.

У свою чергу, Прокуратура УРСР, Міністерство юстиції УРСР, Верховний суд УРСР вносили до Президії Верховної Ради УРСР документи про порушення чинного законодавства в діяльності місцевих рад західного регіону, але переважна більшість цих подань не розглядалася³²⁶⁹.

17 квітня 1990 р. ЦК КПУ, Президія Верховної Ради УРСР і Рада Міністрів УРСР “схвалили заяву у зв’язку з політичною обстановкою на Заході республіки”. У ній було зазначено, що рішення західноукраїнських органів місцевої влади “дестабілізують обстановку, загострюють національні відносини, ставлять під загрозу територіальну цілісність республіки, будуть розглядатися як антиконституційні і скасовуватись”³²⁷⁰.

Натомість на виконання постанови Політбюро ЦК Компартії України від 13 квітня 1990 р. “Про невідкладні заходи по стабілізації політичної обстановки в західних областях республіки” в галицьких областях з партійних та державних працівників утворювалися групи аналізу, прогнозування ситуації та оперативного реагування на питання регіону³²⁷¹.

Відзначимо, що при обговоренні питання про підготовку до першої сесії Львівської обласної ради на зустрічі членів обкому і президії виконкому облради з групою народних депутатів СРСР і УРСР 30 березня 1990 р.

³²⁶⁷ Адамович С. Українська греко-католицька церква в маніпулятивних політтехнологіях ідеологів розколу України / С. Адамович // Україна і Ватикан. Серія збірників наукових праць. – Вип.1: Українсько-ватиканські відносини в контексті суспільних і міжконфесійних проблем. – Івано-Франківськ – Київ, 2008. – С.160.

³²⁶⁸ ЦДАГО України, ф.1, оп.11, спр.2166. – Арк.4.

³²⁶⁹ ЦДАГО України, ф.1, оп.32, спр.2751. – Арк.157.

³²⁷⁰ Камінський А. На перехідному етапі. “Гласність”, “перебудова” і “демократизація” на Україні / А.Камінський. – Мюнхен: Вид-во М.Баб’юка, 1990. – С.608.

³²⁷¹ ЦДАГО України, ф.1, оп.11, спр.2168. – Арк.5.

з'явилася ідея автономії західного регіону. Зокрема, народний депутат Верховної Ради УРСР В.Чорновіл зробив заяву про те, що необхідно “одну владу на три області – Львівську, Тернопільську, Івано-Франківську”, наголосивши, “якщо цьому не будуть протидіяти партійні органи”³²⁷². Інші народні депутати, підтримуючи цю пропозицію, намагалися обґрунтувати економічну вигідність для Львівщини цього заходу, посилались на наявність добрих шляхів сполучення між регіонами, транспортних засобів тощо³²⁷³.

Секретар ЦК Компартії України І.Грінцов на засіданні Тернопільського обкому Компартії України 11 серпня 1990 р. лякав комуністів, що на поверхню впливає сепаратизм, мають місце спроби відродити регіональні формування. Для підтвердження своїх слів він посилався на нараду представників облрад Львівської, Тернопільської і Івано-Франківської областей, яка, на його думку, поклала початок формуванню так званої Галичини³²⁷⁴.

За підтримки органів влади здійснювалось усунення з керівних посад комуністів, давались прямі вказівки про проведення деполітизації та декомунізації трудових колективів, проводилась кампанія виведення партійних організацій за межі підприємств та установ. Це призвело до зниження організованості і дисципліни, активності комуністів, розгубленості значної частини з них, різкого скорочення кількісного складу обласних партійних організацій Західної України. Лише Івано-Франківська обласна організація КПУ з 1 січня 1990 р. по 1 січня 1991 р. втратила 10718 чоловік або 18,7 % особового складу³²⁷⁵. За цей же час чисельність парторганізацій у Львівській області скоротилася на 27,6%, а в Тернопільській – на 10,3%³²⁷⁶.

Реформаційні тенденції торкнулися і самих партійних організацій у західних областях України. Так, на конференції Львівської обласної організації

---

³²⁷² Бойко О.Д. Україна в 1995 – 1991 рр.: основні тенденції суспільно-політичного розвитку: Монографія / О.Д. Бойко. – К.: ІПіЕНД, 2002. – С.139.

³²⁷³ ЦДАГО України, ф.1, оп.32, спр.2751. – Арк.31.

³²⁷⁴ ДАТО, ф. П-1, оп.39, спр.75. – Арк.63.

³²⁷⁵ ДАІФО, ф.П-1, оп.1, спр.5625. – Арк.1.

³²⁷⁶ ДАІФО, ф.П-1, оп.1, спр.5616. – Арк.44.

Компартії України в 1990 р. ставилося питання про те, щоб оновити партію і вивести її зі складу КПРС³²⁷⁷.

Для того, щоб вернути авторитет у населення західних областей України, обкоми Компартії України виступили зі зверненнями на підтримку суверенітету республіки і відродження національної культури. Так, Тернопільський обком Компартії України у спеціальному зверненні до населення області від 19 липня 1990 р. висловився на підтримку Декларації про державний суверенітет України³²⁷⁸.

Спеціальні кореспонденти газети “Правда” в репортажі за результатами поїздки західними областями України восени 1990 р. писали: “Сьогодні в Івано-Франківській області бути комуністом зовсім не просто. Деякі розгубилися, а інші міняють “колір віри не заради Ісуса, а заради хліба куса”³²⁷⁹.

За визначенням компартійних керівників “тверді принципові позиції” втрачали ряд місцевих засобів масової інформації, зокрема Львівське телебачення і ряд друкованих видань³²⁸⁰.

Відповідно до постанови Політбюро ЦК Компартії України від 13 квітня 1990 р. була створена спеціальна група з реагування на події в західних областях республіки. За результатами своєї роботи група рекомендувала широко використовувати листи, телеграми, звернення обурених трудящих, по республіканському телебаченню показати матеріали “про справжнє обличчя і наміри тих, хто прийшов до влади в деяких радах західного регіону”, використовувати коментарі правознавців, реорганізувати роботу Львівського міськкому партії, проаналізувати можливості розпуску і відмови в реєстрації націонал-демократичних громадсько-політичних організацій і партій³²⁸¹. Більшість з перелічених рекомендацій пізніше використовувалася для боротьби з демократичною владою західних областей України.

³²⁷⁷ ДАХО, ф.2, оп.207, спр.577 – Арк.45.

³²⁷⁸ ДАГО, ф. П-1, оп.39, спр.79. – Арк.53.

³²⁷⁹ Головенко А., Ястребцов Г. Карпаты – горы крутые / А. Головенко, Г. Ястребцов // Правда. – М., 1990. – 9 октября. – С.3.

³²⁸⁰ ЦДАГО України, ф.1, оп.11, спр.2166. – Арк.5.

³²⁸¹ ЦДАГО України, ф.1, оп.11, спр.2166. – Арк.6.

5-7 липня 1990 р. в м. Коломиї відбувся “собор Української духовної республіки”. Його ініціатор, письменник О.Бердник скерував увагу присутніх до міркувань про “космічну місію народу” як єдину альтернативу нищівним і демонічним інституціям держави. Проте проект Духовної республіки в очах влади був дуже зручним способом шлюзувати суспільну енергію і, відвертаючи увагу від важливих суспільно-політичних проблем, міг бути ще й реальною протиправною для руху за легалізацію Греко-католицької церкви, а також для діяльності Народного Руху України і спробою нейтралізації його політичної програми³²⁸².

18 вересня 1990 р. ЦК Компартії України прореагував на падіння впливу КПУ в західноукраїнських землях постановою “Про розвиток суспільно-політичної обстановки у західному регіоні республіки і роботу партійних організацій по її стабілізації”. В постанові було визначено, що головним і найбільш небезпечним фактором суспільно-політичного життя в краї став “антикомунізм, який набуває все відкритіших, грубіших і потворних форм”³²⁸³. Крім того, перший секретар ЦК Компартії України С.І.Гуренко восени 1990 р. на пленумі ЦК КПРС звернувся до керівників правоохоронних органів і керівництва Верховної Ради СРСР з проханням розслідувати випадки протиправних, антикомуністичних рішень і дій, у тому числі і зі сторони деяких рад³²⁸⁴.

18 квітня 1991 р. державно-партійна номенклатура з метою протидії демократичним силам обнародувала спільну Заяву ЦК КПУ, Президії Верховної Ради, Ради Міністрів УРСР. У ній влада західних областей України звинувачувалася в спекуляціях на національних, релігійних почуттях людей, нав’язуванні ідеї “галицької автономії”, розгортанні широкомасштабної кампанії проти КПУ, підбурюванні молоді до відмови від служби в Радянській Армії. У заяві підкреслювалося, що “рішення, прийняті органами місцевої влади, які дестабілізують обстановку, загострюють національні відносини, ставлять під загрозу

---

³²⁸² Гнатюк О. Прощання з імперією: Українські дискусії про ідентичність / О. Гнатюк. – К.: Критика, 2005. – С.128.

³²⁸³ ДАІФО, ф.П-1, оп.1, спр.5562. – Арк.1.

³²⁸⁴ Одинец М. На острие жизни / М. Одинец // Правда. – М., 1990. – 27 ноября. – С.1-2.

територіальну цілісність республіки, будуть розглядатись як антиконституційні і скасовуватися”³²⁸⁵.

Ця заява викликала бурхливу реакцію населення в західному регіоні (заяви-протести Івано-Франківської обласної ради, Калуської міської та районної рад Івано-Франківської області, Яворівської райради та Бібрської міськради Львівської області, трудових колективів виробничого об’єднання “Електрон”, “Іскра”, “Південтехенерго”, експериментальної кераміко-скульптурної фабрики м. Львова, всесоюзного проектно-конструкторського і технологічного інституту м. Тернополя, Львівського державного інституту прикладного та декоративного мистецтва)³²⁸⁶.

У заяві Івано-Франківської обласної ради у відповідь на цей документ зазначалось: “Обзиваючи народних обранців екстремістами, зводячи на них брудні наклепи, автори заяви чинять якраз те, в чому силкуються звинуватити депутатів. Саме ця заява, антиконституційні випадки її авторів проти законної влади “дестабілізують ситуацію”³²⁸⁷. Підписанти зазначали, що про автономію “ми вперше довідалися із заяви в пресі, тому вважаємо, що вона нав’язується нам якраз ЦК КПУ, Президією Верховної Ради та Радою Міністрів УРСР”³²⁸⁸. У відповідь на звинувачення комуністів депутати облради зауважили, що “ми вважаємо себе єдиними органами влади на своїй землі і не можемо діяти інакше, подобається це комусь, чи ні”³²⁸⁹.

У свою чергу, реагуючи на заяву партійно-державної номенклатури, президія Тернопільської обласної ради акцентувала на тому, що ідея так званої “Галицької автономії” була висунута аспірантом Московської вищої партійної школи В.Левченком і вже давно засуджена у місцевій пресі як комуністами так і членами Руху³²⁹⁰.

³²⁸⁵ Бойко О.Д. Україна в 1995 – 1991 рр.: основні тенденції суспільно-політичного розвитку: Монографія / О.Д. Бойко. – К.: ІПіЕНД, 2002. – С.143.

³²⁸⁶ ЦДАГО України, ф.1, оп.32, спр.2764. – Арк.2-3, 5, 66-67, 98-99, 101; ф.1, оп.32, спр.2751. – Арк.58-60.

³²⁸⁷ Адамович С. Проблема соборності в процесі національно-демократичного відродження Галичини у кінці 80-х–на початку 90 х рр.. XX ст. / С. Адамович // Визвольний шлях. – 2006. – №1. – С.16.

³²⁸⁸ ЦДАГО України, ф.1, оп.32, спр.2764. – Арк. 5, 98, 101; ф.1, оп.32, спр.2751. – Арк.58-60.

³²⁸⁹ ЦДАГО України, ф.271, оп.1, спр.3. – Арк.45.

³²⁹⁰ Бойко О.Д. Україна в 1995 – 1991 рр.: основні тенденції суспільно-політичного розвитку: Монографія / О.Д. Бойко. – К.: ІПіЕНД, 2002. – С.144.

Одночасно Галичина показала приклади національної толерантності. Так, саме на Львівщині вперше в Україні з'явилися національні культурні товариства: два російські, угорське, єврейське, польське, чесько-словацьке, вірменське. І всім їм органи влади надали посильну допомогу³²⁹¹.

Крім того, галицькі націонал-демократи розгорнули активну національно-просвітню працю в східних та південних областях України. Бажання галичан нав'язати співвітчизникам за Збручем своє бачення мовної проблеми і державної політики пояснюються значно більшою вагою в житті західних українців духовних цінностей³²⁹².

Так, за даними Міністерства внутрішніх справ УРСР, лише політичним проводом Тернопільської крайової організації Народного Руху України з січня 1991 р. організувалися поїздки груп людей чисельністю по 100-150 осіб у східні області України для проведення агітаційної роботи серед населення³²⁹³.

Тільки на святкування 500-річчя Запорізької Січі з Тернопільської області виїхало близько 100 автобусів з людьми³²⁹⁴. У просвітницьких акціях, крім партійних структур, брали активну участь і громадські організації, такі як Спілка політв'язнів і репресованих України та інші³²⁹⁵.

Просвітницькі заходи західноукраїнської інтелігенції на Сході і Півдні України в багатьох випадках ініціювалися як етнографічні та історико-культурні акції і присвячувалися до річниць відомих подій української історії. Зокрема, 1 липня 1990 р. група тернополян під керівництвом секретаря обласної організації УРП П.Маленького двома автобусами виїхала в Полтаву для вшанування річниця загиблих українських вояків під час Полтавської битви. 8 липня 1990 р. ними в місті був організований "живий ланцюг". Після цього

---

³²⁹¹ Дудок В. Від тоталітарного гуртожитку до спільного українського дому. За матеріалами конференції "Українсько-російські відносини в суверенній Україні" / В. Дудок // Дзвін. – Львів, 1991. – №8. – С.80.

³²⁹² Попов А. Галицкие националисты и восточные конформисты / А.Попов // Ї. Незалежний культурологічний часопис. – 2002. – №23. – С.239.

³²⁹³ ЦДАГО України, ф.1, оп.32, спр.2907. – Арк.1.

³²⁹⁴ ДАТО, ф. Р-3447, оп.1, спр.1. – Арк. 6.

³²⁹⁵ ДАТО, ф. Р-3448, оп.1, спр.3. – Арк.5.

відбулася антикомуністична маніфестація біля обкому КПУ з вимогою розпустити Компартію, а закінчився похід мітингом на стадіоні³²⁹⁶.

З ініціативи Народного Руху України, Товариства української мови імені Т.Г.Шевченка, Московського товариства української культури “Славутич” і українського молодіжного клубу м. Москви з 4 липня по 25 серпня 1990 р. в республіці був проведений культурологічний похід “Дзвін-90”, який завершився 24-25 серпня 1990 р. в м. Каневі Черкаської області святом єдності народу України. В акції взяли участь 600 осіб, які прибули автобусами з Івано-Франківської, Тернопільської, Київської, Черкаської, Чернігівської областей і м. Києва³²⁹⁷.

Для єднання української нації опозиційні сили на початку 90-х рр. ХХ ст. використовували святкування дня злуки ЗУНР і УНР 22 січня 1919 р.³²⁹⁸.

Відзначення Дня соборності й державності у Львові та Києві розпочалося в 1989 р. 12 січня 1989 р. Виконавчий комітет Української Гельсінської спілки видав окреме звернення про “Історичний акт возз’єднання”, в якому мовилося : “Впродовж віків наш народ, розділений територіально між могутніми сусідами, прагнув свободи й змагав до возз’єднання своєї Батьківщини в єдиний соборний організм. Віковічна мрія народу здійснилася щойно на початку 20-го сторіччя. Ініціатором возз’єднання – актом злуки виступила Західно-Українська Народна Республіка”³²⁹⁹.

УГС закликала відзначити акт возз’єднання різними заходами і підтримала ініціативну групу Марійського товариства “Милосердя”, який організував молебень 22 січня 1989 р. на площі собору св. Юра у Львові (у ньому взяло участь до 10 тис. осіб)³³⁰⁰.

У Києві відзначення цього історичного акту відбулося у приватному приміщенні, хоч Київська філія УГС своєчасно подала до Шевченківського рай-

³²⁹⁶ ДАТО, ф. Р-3447, оп.1, спр.1. – Арк. 6.

³²⁹⁷ ЦДАГО України, ф.1, оп.32, спр.2872. – Арк.171.

³²⁹⁸ Адамович С.В. Просвітницькі “десанти” інтелігенції наприкінці ХІХ – на початку ХХІ ст. у контексті єднання України / С.В. Адамович // Інтелігенція і влада. Громадсько-політичний науковий збірник. Вип.6. Серія: історія. – Одеса: Астропринт, 2006. – С.9.

³²⁹⁹ Камінський А. На перехідному етапі. “Гласність”, “перебудова” і “демократизація” на Україні / А.Камінський. – Мюнхен: Вид-во М.Баб’юка, 1990. – С.44.

³³⁰⁰ Камінський А. На перехідному етапі. “Гласність”, “перебудова” і “демократизація” на Україні / А.Камінський. – Мюнхен: Вид-во М.Баб’юка, 1990. – С.45.

відділу міста Києва прохання про дозвіл на мітинг на Софійському майдані. Відповідь влади була негативна, бо УГС залишалася незареєстрованою організацією. 21 січня 1989 р. голову Київської філії УГС О.Шевченка навіть викликали до міліції, де йому погрожували розправою за спробу провести мітинг без дозволу. Попередження отримали також і інші члени УГС в м. Києві³³⁰¹.

21 січня 1990 р. націонал-демократи організували символічний “живий ланцюг” єднання за маршрутом Івано-Франківськ – Львів – Тернопіль – Рівно – Житомир – Київ, до якого було залучено 450 тис. осіб³³⁰², а за твердженням одного з діячів Руху М.Поровського – 5 млн. осіб³³⁰³. Так, лише в Рівненській області, де опозиційні настрої не були настільки домінуючими, як у Галичині, участь у “живому ланцюгу” взяли 8,5 тис. осіб³³⁰⁴.

Крім цього, на території Львівської, Івано-Франківської, Тернопільської, Рівненської, Житомирської, Волинської областей і міста Києва для відзначення злуки було проведено 30 мітингів, на яких було присутні близько 95 тис. осіб³³⁰⁵. Також і в м. Одесі активісти “Південної громади”, УГС та Української народно-демократичної ліги зуміли відстояти прапор під час мітингу на соборній площі³³⁰⁶.

“Українське пресове агентство” так подавало інформацію: “21 січня Україна святкувала так, як ще ніколи до того не святкувала жодне свято. І знаменно те, що так врочисто, так масово і дійсно не було Україна святкувала свято, офіційно не визнане... І зійшлися на це свято люди по всій нашій Батьківщині та за її межами у Москві, Балтії, Європі, Америці та Австралії”³³⁰⁷.

Як заявив І.Драч в інтерв’ю “Радіо Свобода”, він сумнівався чи навіть під час проголошення соборності у 1919 р., Київ бачив так багато жовто-блакитних прапорів, як 21 січня 1990 р. Яскраво засвідчив значення акції у своєму виступі

³³⁰¹ Камінський А. На перехідному етапі. “Гласність”, “перебудова” і “демократизація” на Україні / А.Камінський. – Мюнхен: Вид-во М.Баб’юка, 1990. – С.45.

³³⁰² ЦДАГО України, ф.1, оп.32, спр.2767. – Арк.2.

³³⁰³ Гарань О.В. Убити дракона (З історії руху та нових партій України) / О.В. Гарань. – К.: Либідь, 1993. – С.81.

³³⁰⁴ ЦДАГО України, ф.1, оп.32, спр.2872. – Арк.34.

³³⁰⁵ ЦДАГО України, ф.1, оп.32, спр.2767. – Арк..2.

³³⁰⁶ Камінський А. На перехідному етапі. “Гласність”, “перебудова” і “демократизація” на Україні / А.Камінський. – Мюнхен: Вид-во М.Баб’юка, 1990. – С.48.

³³⁰⁷ Камінський А. На перехідному етапі. “Гласність”, “перебудова” і “демократизація” на Україні / А.Камінський. – Мюнхен: Вид-во М.Баб’юка, 1990. – С.48.

на мітингу у м. Києві О.Гончар, який зазначив, що “жива ота сув’язь людей різних поколінь, оті сини і дочки народу, що численно вийшли сьогодні на українські шляхи, вони переконливо засвідчують силу національного відродження. Ставши поруч на сотні кілометрів через українські далечі, вони навіть маловірам і відступникам здатні довести, що патріотична взаємотяга, духовна спільність народу росте, міцніє, і нікому її не порушити. Єднаються сьогодні не просто землі, міста, ландшафти, це ж єднається нація, єднається її колись розтерзана, зранена, але не вбита, знову воскресаючі душа!”³³⁰⁸.

Хвиля злуки справила враження навіть на партійних функціонерів. Так, перший секретар Тернопільського міськкому партії В.Рибін на пленумі обкому 24 січня 1990 р. так охарактеризував цю подію: “Живий ланцюг, що проходив і через наше місто, з’єднав Львів і Київ, продемонстрував прагнення людей до єдності, до незалежності”³³⁰⁹.

За два дні до дати злуки газета “Радянська Україна” надрукувала інтерв’ю ідеологічного керівника Компартії України Л.Кравчука, в якому містилася така прагматична думка: “Від того, що спробу об’єднання народу очолив буржуазний уряд, або ж Директорія, це прагнення не стало темнішим або світлішим. Воно залишилося прагненням українського народу до єдності”. Відгукуючись на мітинг у Києві, ця ж газета 23 січня 1990 р. написала: “У цілому треба відзначити, що мітинг на честь дня соборності України вигідно відрізнявся від попередніх мітингів більшою зрілістю, врівноваженістю, прагненням через діалог консолідувати всі перебудовчі сили України. Тому мітинг підтриманий більшою, ніж раніше, кількістю киян”³³¹⁰.

На думку Г.Касьянова, це була перша масова комеморативна акція, мета якої полягала в тому, щоб не лише відокремити національну історію від

---

³³⁰⁸ Камінський А. На перехідному етапі. “Гласність”, “перебудова” і “демократизація” на Україні / А.Камінський. – Мюнхен: Вид-во М.Баб’юка, 1990. – С.48-49.

³³⁰⁹ ДАТО, ф. П-1, оп.39, спр.73. – Арк.5.

³³¹⁰ Литвин В.М. Історія України (У 3-х томах). Том III. Новітній час (1914–2004). Книга друга / В.М.Литвин. – К.: Альтернативи, 2005. – С.365.

радянської, а й протиставити “справжнє”, “природне” возз’єднання України 1919 р. “штучному” возз’єднанню 1939 р.³³¹¹.

Як відзначав американський історик П.Кені, “живий ланцюг” у січні 1990 р. став символічним кінцем домінування Львова і позначив центральну артерію українського націоналізму. Джерело його сили було тепер на київському кінці, де боротьба далі тривала в парламенті й на дипломатичних переговорах³³¹².

Пропагандистську діяльність здійснювало навіть львівське Російське культурне товариство імені академіка А.Сахарова, яке ставило перед собою завдання розповісти на Сході про відсутність утисків проти росіян і що українське відродження є гуманним демократичним процесом³³¹³.

Однак партійно-державні органи східних і південних областей чинили всілякі перепони агітації, не завжди діяльність галичан отримувала підтримку з боку населення. Наприклад, 23 серпня 1990 р. президія Миколаївської обласної ради прийняла рішення “Про недопустимість дій політизованих організацій і угруповань з інших регіонів країни по дестабілізації внутрішньополітичної ситуації і правопорядку в області”, яким було визначено, що будь-які дії таких організацій можуть проводитися тільки з відома місцевих рад, доручено правоохоронним органам рішуче не допускати проведення несанкціонованих заходів. Це рішення було застосовано 29 серпня 1990 р. до активістів з Івано-Франківської області, яким було заборонено в’їзд в м. Миколаїв³³¹⁴. У свою чергу Харківська обласна організація Компартії України на початку 1991 р. навіть чинила спротив, щоб в область приїхали вертепи зі Львівщини³³¹⁵.

Національні антикомуністичні угруповання, що проводили національно-освідомлюючу роботу в східних областях України, на XVII з’їзді Компартії України в грудні 1990 р. були розцінені як такі, що “являють собою сьогодні найбільшу небезпеку для суспільства, для збереження територіальної цілісності

³³¹¹ Касьянов Г. Україна 1991–2007: нариси новітньої історії / Г. Касьянов. – К.: Наш час, 2008. – С.21.

³³¹² Кені П. Карнавал революції. Центральна Європа 1989 року / П. Кені. – К.: Критика, 2006. – С.376.

³³¹³ Російський материк у Львові. Інтерв’ю з головою Російського культурного товариства імені акад. А.Сахарова Миколою Сергеевим // За вільну Україну. – Львів, 1991. – 6 лютого. – С.2.

³³¹⁴ ЦДАГО України, ф.1, оп.32, спр.2772 – Арк.138; Кобута С. Прикарпаття в новітній українській національно-демократичній революції (1988 – 1991 рр.) / С.Кобута // Галичина. – 2001. – №7. – С.45.

³³¹⁵ ДАХО, ф.2, оп.207, спр.577 – Арк.67.

республіки, для утвердження її державного суверенітету”. Водночас, як засвідчили виступи перших секретарів обкомів КПУ: Чернігівського – В.Лісовенко, Житомирського – В.Федорова, Одеського – Р.Боделана, натиск “галицьких емісарів” отримував все більш “рішучий спротив”³³¹⁶.

Нерезультативність агітації жителів східних і південних областей базувалися на тому, що “галицькі десанти”, за словами Р.Іваничука, поширювали національні ідеї як місіонери, домагалися “насильного їх втілення в тих регіонах України, де національна свідомість стоїть нижче”³³¹⁷. На думку В.Чорновола, радикальна агітація галичан на сході України допомогла організувати Компартії восени 1990 р. “контрнаступ проти демократії, отже відкинути нас на крок назад”³³¹⁸.

М.Яковина, даючи оцінку спробі “демократичного бліцкригу”, закликав галичан позбутися стереотипів і штампів, відійти від міфологічних однозначних, лінійних форм свідомості, які здатні навіть “стосунки між рідними братами звести до позиції “свій-чужий”. На його думку, галичани не повинні аж надто форсувати події, намагаючись бути більшими українцями, ніж, власне, українці зі Східної України, які “й саму назву і літературну мову всій нації дали”³³¹⁹.

Поведінку “просвітніх десантів” і їх спроби із “східняків” зробити галичан намагався засобами психології зрозуміти дисидент і відомий український мислитель М.Маринович. На його думку, це пояснювалося тим, що “спокуса видати своє за єдино правильне в усіх людей таке велике, що збороти її можна хіба постійним внутрішнім вишколом”³³²⁰.

Ситуацію загострювала поява в демократичній пресі окремих радикально-націоналістичних статей, що давали підстави Компартії стверджувати про

---

³³¹⁶ Оди́нец М., Тихомиров И. На трудных рубежах / М.Оди́нец, И. Тихомиров // Правда. – М., 1990. – 19 декабря. – С.3.

³³¹⁷ Не будьмо “малоросами”. Інтерв’ю з народним депутатом України, членом Народної Ради, відомим українським письменником Романом Іваничуком // За вільну Україну. – Львів, 1991. – 5 лютого. – С.2.

³³¹⁸ Сесія Львівської обласної Ради народних депутатів. Один рік при владі // За вільну Україну. – Львів, 1991. – 27 березня. – С.1.

³³¹⁹ Мусимо досягти політичного консенсусу. З виступу голови Івано-Франківської обласної Ради народного депутата Миколи Яковина // За вільну Україну. – Львів, 1991. – 26 лютого. – С.2.

³³²⁰ Маринович М. Україна: дорога через пустелю: Зб. статей / М. Маринович. – Харків: СП “Фоліо”, 1993. – С.38.

розпалювання національної ворожнечі в західноукраїнському регіоні і утиски комуністів. У цьому відношенні показовою є стаття Р.Ковалю “Чи повинні українці дбати про добробут росіян”, яка була надрукована в газеті Рівненської міської ради “Рівне”. Зміст статті зводився до того, щоб заставити росіян відчувати себе гостями, яким “уже час вертати до своєї спліснявілої домівки”³³²¹.

Такі дії опозиційної влади значно загострили взаємовідносини між регіоном та офіційним Києвом, який вважав західноукраїнський чинник джерелом дестабілізації та сепаратизму³³²². До того ж, загальносоюзні та республіканські партійно-державні структури розгорнули в засобах масової інформації широкомасштабну кампанію з дискредитації дій галицьких обласних рад, формували уявлення, що “на Заході – самі різуні, ненависники інших національностей”³³²³.

Зокрема, орган Старобільського райкому КПУ Луганської області “Під прапором Леніна” від 18 грудня 1990 р. цілком необгрунтовано повідомляв, що працівники Львівського обласного управління внутрішніх справ “вилучили у громадян області два кулемети, 5 автоматів, 89 карабінів, 59 револьверів, 181 мисливську рушницю, понад 250 тисяч патронів, 450 балончиків із слезоточивим газом... У лісах ряду районів Львівської області вночі невістановлені особи проводять тренувальні стрільби, в тому числі із автоматичної зброї”³³²⁴.

Загальносоюзна преса поширювала міф про прагнення Західної України до створення своєї окремої держави, а той приєднання до Польщі³³²⁵. Так, навіть у центральній партійній газеті “Правда” з’явилися повідомлення, що націонал-демократична влада західноукраїнських областей закликає до відокремлення Західної України від Східної³³²⁶.

---

³³²¹ Коваль Р. Чи повинні українці дбати про добробут росіян? / Р.Коваль // Рівне. Видання міської Ради народних депутатів. – Рівне, 1991. – 27 липня. – С.1.; ДАІФО, ф.П-1, оп.1, спр.5639. – Арк.155.

³³²² Кобута С.Й. Суспільно-політичні процеси в західному регіоні України (1988-1999 рр.): автореф. дис. на здобуття наук. ступеня канд. іст. наук: спец. 07.00.01 “Історія України” / С.Й. Кобута. – Чернівці, 2001. – С.11.

³³²³ Не будьмо “малоросами”. Інтерв’ю з народним депутатом України, членом Народної Ради, відомим українським письменником Романом Іваничуком // За вільну Україну. – Львів, 1991. – 5 лютого. – С.2.

³³²⁴ Галичина. – Івано-Франківськ, 1991. – 9 лютого. – С.2.

³³²⁵ Братунь Р. Час припинити війну проти народу Західної України / Р. Братунь // За вільну Україну. – Львів, 1991. – 25 січня. – С.2.

³³²⁶ Головенко А., Ястребцов Г. Карпаты – горы крутые / А. Головенко, Г. Ястребцов // Правда. – М., 1990. – 12 октябрю. – С.3.

Опозиційні органи влади в західних областях України пов'язувалися зі згоранням демократії. Спеціальний кореспондент газети “Правда” у репортажі за 17 жовтня 1990 р. писав: “Нинішні дії деякої частини керівників Руху і Народної Ради дуже вже змахують на удавку, яку вони приготувалися накинути на шию демократії”³³²⁷. Націонал-демократів звинувачували навіть у тому, що вони насаджують небезпечну ідею про перевагу однієї нації над іншими³³²⁸.

Партійно-радянські органи м. Львова періодично через контрольовані ЗМІ поширювали інформацію про можливі погроми рухівцями росіян та євреїв. Тому вже на одному з перших своїх мітингів 17 червня 1989 р. Львівська регіональна організація НРУ була змушена ухвалити звернення, в якому спростовувались подібні закиди. “Львів’яни мусять знати, хто хоче в нашому місті трагедії, – йшлося в документі, – Львів був і буде містом братерства”³³²⁹.

У грудні 1990 р. галицькі області відвідала група народних депутатів СРСР, зокрема голова Комітету з питань гласності, прав і звернень В.Фотєєв, заступник голови комісії Ради Національностей з питань розвитку культури, мови, національних та інтернаціональних традицій і охорони історичної спадщини С.Шувалов, член комісії з привілеїв В.Шаповаленко. Делегація змогла переконатися, що галичани не мають намірів створювати Західноукраїнську чи Галицьку автономію і відривати регіон від України³³³⁰.

14-18 лютого 1991 р. аналітична група відділу національної політики ЦК КПРС провела на рівні експертних оцінок соціологічне дослідження в Західній Україні (див. додатки). У ньому соціологи прагнули виявити ставлення соціальних та національних груп регіону до заключення Союзного договору, проведення референдуму про збереження Союзу, до органів влади всіх рівнів, політичних партій, перспектив розвитку суспільства³³³¹.

---

³³²⁷ Дрозд В. Удавка. Что происходит во Львове... / В. Дрозд // Правда. – М., 1990. – 17 октября. – С.3.

³³²⁸ Головенко А., Ястребцов Г. Карпаты – горы крутые / А. Головенко, Г. Ястребцов // Правда. – М., 1990. – 9 октября. – С.3.

³³²⁹ Муравський О.І. Російський національно-культурний рух у Львові (1988-1991 рр.) / О.І. Муравський // Вісник Прикарпатського університету. Історія. 2007. Випуск XII-XIII. – С.40.

³³³⁰ Яковина М. “Народ спитає з нас сповна” / М. Яковина // Галичина. – Івано-Франківськ, 1990. – 19 грудня. – С.5.

³³³¹ ДАІФО, ф.П-1, оп.1, спр.5629. – Арк.5.

Аналізуючи результати дослідження, соціологи виявили, що в Львівській, Івано-Франківській, Тернопільській областях ставлення до референдуму більш негативне, а підтримка незалежності України значно сильніша, ніж в Чернівецькій, Хмельницькій, Рівненській, Волинській і Закарпатській областях³³³². Така особливість позицій жителів галицьких областей засвідчила значно вищий рівень національної свідомості і політичної консолідованості.

Проте галичани негативно прореагували на можливість створення Галицького краю поза межами України. Більше того, українці Львівської й Івано-Франківської області, а також поляки висловили готовність протидіяти цій ідеї. Про політичну протидію можливості існування Галичини поза межами України заявили українці Тернопільської, Рівненської, Волинської областей, угорці, румуни, молдавани; до економічних засобів опору готові були вдатися українці Хмельницької, Закарпатської, Чернівецької областей, росіяни і євреї. Відсутність сепаратистських тенденцій в регіоні засвідчили і соціологічні дослідження.

Натомість про готовність підтримки створення Галицького краю в складі України заявили українці Львівської області, бажання підтримати цю ідею висловили українці Івано-Франківської області. Байдужість і нейтралітет в ставленні до цього питання проявили українці Тернопільської області.

Ці результати на фоні готовності протидіяти наданню ширших повноважень Галичині з боку українців Рівненської, Волинської, Чернівецької областей, а також єврейського, польського населення області³³³³, засвідчили розуміння галичанами історико-культурних особливостей регіону, стали наслідком несприйняття Східною та Центральною Україною радикальних демократичних та економічних реформ. Безумовно, що соціологічні дослідження відділу національної політики ЦК КПРС дають підстави стверджувати, що утворення Галицької асамблеї базувалось на реальній суспільно-політичній ситуації та політичній підтримці населення регіону.

---

³³³² ДАІФО, ф.П-1, оп.1, спр.5629. – Арк.7-8.

³³³³ ДАІФО, ф.П-1, оп.1, спр.5629. – С.21-22.

Одночасно консервативні сили отримали додаткові можливості для критики дій демократичних органів влади внаслідок зростання кризових явищ в економіці краю. Так, промисловість Львівської області з 1990 р. почала здавати свої позиції більш високими темпами, ніж республіка в цілому. У Львівській області уже за підсумками 1990 р. була найвища серед областей питома вага підприємств, що не виконали власних річних планів виробництва (52%) і знизили продуктивність праці на 41,9%³³³⁴. Натомість обсяг промислового виробництва за 5 місяців 1991 р. зменшився у Львівській області на 5,8%, Тернопільській – на 5,5%; Івано-Франківській – на 4,7%, проти 4,7% в середньому по республіці. Обсяг підрядних робіт у капітальному будівництві скоротився в Івано-Франківській області на 12%, Львівській – на 14%, Тернопільській – на 18%, а по Україні – лише на 10%. Зменшилося поголів'я всіх видів худоби і птиці³³³⁵.

В умовах становлення демократичної влади в Галичині також траплялися випадки волюнтаризму, коли керівника змітав натовп, який діяв начебто від імені трудового колективу³³³⁶.

Крім інформаційної війни, опозиційні області зазнали також економічної блокади з боку прокомуністично налаштованої центральної влади. Значне занепокоєння республіканських органів влади викликала ухвала Львівської обласної ради “Про політичну ситуацію на Львівщині і захист демократії” від 29 листопада 1990 р. У ній депутати облради підтримали ініціативу народних депутатів, крайової ради НРУ та інших демократичних партій і товариств у створенні Комітету громадянської згоди. Його зусилля мали спрямовуватися проти спроб внести розкол у демократичні організації і зупинити національно-демократичне відродження³³³⁷.

Голові Львівської облради й утвореного Комітету громадянської згоди В.Чорноволу за виняткових обставин, що могли привести до дестабілізації обстановки (насильницькі дії щодо органів влади, демократичних рухів і орга-

---

³³³⁴ ЦДАГО України, ф.1, оп.32, спр.2727.–Арк.148.

³³³⁵ ДАІФО, ф.П-1, оп.1, спр.5562. – Арк.24.

³³³⁶ Давимука С. А за синами йдуть батьки... / С. Давимука // Голос України. – К., 2004. – 11 грудня. – С.4.

³³³⁷ Красляньський А. Підміна влади, а не підміна понять / А. Красляньський // Голос України. – К., 1991. – 29 січня. – С.3.

нізацій; введення військового стану чи підписання проти волі народу союзного договору), тимчасово надавалося право приймати рішення від імені облради³³³⁸. У випадку насильницького усунення керівництва облради громадяни області, згідно з ухвалою, повинні були керуватися рекомендаціями Комітету громадянської згоди. Окремим пунктом ухвали заборонялося закріплення приміщень підприємств, установ та навчальних закладів за партійними комітетами³³³⁹.

У той же час у доповіді В.Чорновола на сесії від 29 листопада 1990 р., виступах окремих депутатів постійно нав'язувалась ідея Галицької федерації, розробки “нової територіально-організаційної форми співпраці областей Західної України”. Львівським демократам пропонувалось визначитися зі зближенням з Волинською та Рівненською облрадами, зазначалось, що “львівського месіанства” з нетерпінням чекає Східна Україна³³⁴⁰.

З різкою критикою факту появи Комітету громадянської згоди виступили загальносоюзні органи преси. Так, “Рабочая трибуна” від 5 березня 1991 р., ілюструючи цю подію, процитувала слова заступника Львівської облради М.Гориня, що “ми повинні бути готові, щоб нас не взяли голими руками”³³⁴¹.

Пункти ухвали викликали активні дискусії і суперечливі оцінки депутатського корпусу та керівництва республіки. Зокрема, з критикою ухвали на сторінках “Голосу України” виступив провідний науковий співробітник Інституту держави і права АН УРСР, доктор юридичних наук Г.Чангулі. Він вбачав у документі грубе порушення положень Конституції УРСР, яка проголошувала, що влада належить тільки радам.

Учений, спираючись на закон “Про правовий режим надзвичайного стану” від 3 квітня 1990 р., стверджував, що оголошення надзвичайного стану в окремих місцевостях є прерогативою Верховної Ради республіки. Крім того, Г.Чангулі акцентував на порушенні прав людини через департизацію в краї і недотриманні правових процедур під час проведення обласного референдуму.

---

³³³⁸ Ухвала Львівської обласної Ради народних депутатів “Про політичну ситуацію на Львівщині і захист демократії” (29 листопада 1990 р.) // <http://www.archive.lviv.ua/materials/exhibitions/image/481/>.

³³³⁹ ЦДАГО України, ф.1, оп.32, спр.2751. – Арк.254-255.

³³⁴⁰ ЦДАГО України, ф.1, оп.32, спр.2751. – Арк.254.

³³⁴¹ ДАІФО, ф.П-1, оп.1, спр.5639. – Арк.54; Лысюк А. “Эрзац-идеал львовской выделки” / А. Лысюк // Рабочая трибуна. – 1991. – 5 марта.

Водночас народний депутат України М.Батіг відзначав, що від надання В.Чорноволу необмежених повноважень “нічого страшного не сталося”. У підсумку парламентарії прийняли рішення повернути ухвалу Львівської облради на перегляд і провести переговори між Президією ВР УРСР і керівництвом облради³³⁴².

Практика зміни місцевими радами чинного законодавства в західному регіоні республіки була доволі поширеним явищем. Її підґрунтям, як відзначає О.Бойко, було поєднання законодавчого радикалізму з наївним правовим романтизмом, суть якого полягала у вірі, що достатньо того чи іншого рішення місцевої ради для кардинальної зміни правового поля на окремо взятій території області, району, міста чи села. Виправдовуючи правовий нігілізм колег-демократів, голова Івано-Франківської обласної ради М.Яковина зазначав, що “деякі союзні закони суперечать законам республіки, нормам міжнародного права, здоровому глузду врешті-решт”³³⁴³.

Так, на сесії Івано-Франківської обласної ради 15 червня 1990 р. кандидати у народні судді затверджувалися лише після їх заяви про вихід з КПРС на час виконання своїх обов’язків, також було прийнято звернення до Верховної Ради УРСР про необхідність забезпечення служби в армії громадян України виключно на території республіки. 10 липня 1990 р. на сесії Тернопільської міськради було ухвалено рішення “Про деполітизацію підприємств, організацій, установ м. Тернополя”. Суть прийнятого документа полягала в тому, що трудовим колективам “було запропоновано” розглянути питання про доцільність функціонування парткомів та парторганізацій на підприємствах і установах³³⁴⁴.

Крім того, у м. Тернополі було прийняті рішення про деполітизацію навчальних закладів, недопустимість перебування в партіях працівників адміністративних установ, заборону викладання російської мови в дитячих садочках і

---

³³⁴² Красляньський А. Підміна влади, а не підміна понять / А. Красляньський // Голос України. – К., 1991. – 29 січня. – С.3, 6.

³³⁴³ Бойко О.Д. Україна в 1995 – 1991 рр.: основні тенденції суспільно-політичного розвитку: Монографія / О.Д. Бойко. – К.: ІПіЕНД, 2002. – С.141.

³³⁴⁴ Бойко О.Д. Україна в 1995 – 1991 рр.: основні тенденції суспільно-політичного розвитку: Монографія / О.Д. Бойко. – К.: ІПіЕНД, 2002. – С.158.

початкових класах загальноосвітніх шкіл, а також було заборонено початкову військову підготовку в навчальних закладах міста. 18 липня 1990 р. міськрада погоджується на демонтаж (перенос) пам'ятників В.Леніну, К.Марксу, В.Затонському, Я.Галану, радянським воїнам-визволителям³³⁴⁵.

Тернопільська міська рада пішла також на безпрецедентне рішення: сесією цього місцевого органу було ухвалено “Перший універсал міської Ради народних депутатів про владу”, що “проголошував Раду народних депутатів вищим органом державної влади на підлеглий території, який може приймати рішення у відповідності з вимогами часу, хоча вони і не узгоджуються з “застарілими законами СРСР та УРСР”³³⁴⁶.

Прокуратура області внесла на ці рішення відповідні подання облраді. Натомість депутати, члени КППС, на сесії облради не змогли завершити розгляд питання щодо подання прокурора області про відміну рішень Тернопільської міської ради³³⁴⁷.

Критикуючи прояви самодіяльної законотворчості, секретар ЦК КПУ Л.Кравчук акцентував: “У Тернополі дійшли до того, що одразу прийняли закон про владу – ось такий влаштували фарс... Варто розуміти, що Тернопіль – не республіка, а всього лише адміністративно-територіальне утворення, яка не має права приймати рішення на конституційному рівні... небезпека заключається в тому, що подібні тенденції дедалі більше вступають в протиріччя з Конституцією”. Відзначимо, що лише за перше півріччя 1990 р. новообраними радами було ухвалено понад 600 незаконних правових актів, більшість з яких до кінця року, незважаючи на протести прокурорів, не було скасовано³³⁴⁸.

Одночасно спроби Компартії України домогтися відміни незаконних рішень місцевих органів влади в Західній Україні зіштовхувалися з достатньо поміркованою і пасивною позицією Верховної Ради УРСР, а особливо

---

³³⁴⁵ ДАТО, ф.П-1, оп.39, спр.75. – Арк.91.

Бойко О.Д. Україна в 1995 – 1991 рр.: основні тенденції суспільно-політичного розвитку: Монографія / О.Д. Бойко. – К.: ІПіЕНД, 2002. – С.158-159.

³³⁴⁷ ДАТО, ф.П-1, оп.39, спр. 96. – Арк.16.

³³⁴⁸ Бойко О.Д. Україна в 1995 – 1991 рр.: основні тенденції суспільно-політичного розвитку: Монографія / О.Д. Бойко. – К.: ІПіЕНД, 2002. – С.141.

партфункціонери були незадоволені відсутністю підтримки з боку заступника голови законодавчого органу І.Плюща³³⁴⁹.

29 грудня 1990 р. Міністр внутрішніх справ і Міністр оборони СРСР видали наказ “Про організацію спільного патрулювання співробітників органів внутрішніх справ, військовослужбовців радянської армії і військово-морського флоту”. Згідно з ним в країні через погіршення правопорядку, збільшення важких злочинів і актів “вандалізму і знущань над пам’ятниками історії Радянської держави, місцями поховань загиблих воїнів” вводилося спільне патрулювання силами обох відомств “за умов ускладнення сепаратистської ситуації, в тому числі масових виступів громадян на добу, при підготовці і проведенні суспільно-політичних заходів і в святкові дні – у вечірній час, у вихідні дні за необхідності...”³³⁵⁰. Демократичні організації та партії потрактували цю подію як введення надзвичайного військового стану, їх занепокоєння викликала можливість використання цього наказу для боротьби з опозицією.

Розбіжності між Галичиною і рештою України посилювалися через відмінне ставлення до референдуму щодо Союзного договору. Так, Львівська обласна рада на початку лютого 1991 р. прийняла ухвалу “Про збереження політичної стабільності в області і ставлення до референдуму щодо Союзного договору”, в якій звернулася до ВР УРСР з вимогою не проводити референдум до прийняття нової Конституції і створення суверенної правової держави. До того ж обласна рада звернулася з проханням до ВР УРСР розглянути питання про незаконність санкціонованого загальносоюзною постановою від 29 грудня 1990 р. введення в містах України військового режиму і запропонувала трудовим колективам області для боротьби із злочинністю організувати народні (робітничі) дружини³³⁵¹. Такі дії львівської влади можна розцінювати як спробу створення підконтрольних воєнізованих угруповань.

В умовах економічної і політичної блокади влада опозиційних областей розпочала координувати свою діяльність. Існувала домовленість про співпрацю

³³⁴⁹ ДАХО, ф.2, оп.207, спр. 577. – Арк.53.

³³⁵⁰ Приказ министра внутренних дел СССР и министра обороны СССР №449, 513 // Молода Галичина. – Львів, 1991. – 29 січня. – С.1.

³³⁵¹ За вільну Україну. – Львів, 1991. – 5 лютого. – С.1.

між областями, яка виражалася в майже щоденному взаємному інформуванні про ситуацію, в утворенні спільних виробництв та обміні товарами, спільному реагуванні на урядові укази³³⁵².

Спроби координації праці органів влади трьох західноукраїнських областей значною мірою ініціювалися В.Чорноволом, який мав всі підстави вважати себе регіональним лідером і був прихильником федеративного устрою України. Однак, як відзначав сам В.Чорновіл, галичани, попри існування в минулому ЗУНР, вищий, ніж у цілому по Україні рівень національної свідомості і організації, насторожено сприйняли ідею федеративного устрою України в майбутньому³³⁵³.

Ще 4 січня 1991 р. В.Чорновіл на ініційованій організаціями ПДВУ, УРП, Української християнської демократичної партії, Руху, Російського товариства ім. О.Пушкіна, Російського культурного товариства ім. О.Сахарова громадсько-політичній конференції у Львові “Українсько-російські взаємини в суверенній Україні” засудив спроби партократів штучно розчленувати Україну на автономії і нав’язати націонал-демократам думку про Галицьку автономію, але водночас задекларував: “Ми, три області, перемогли демократичні сили, будемо співпрацювати, утворимо Галицьку асамблею депутатів трьох областей”³³⁵⁴.

Федералізація, за В.Чорноволом, передбачала максимальну економічну самостійність регіонів, але водночас й якомога жорсткішу унітарність у впровадженні державницької ідеології, у розбудові освітньо-культурної сфери³³⁵⁵. Як згадує син політика Т.Чорновіл, ідею федералізації України в умовах критичного сприйняття аудиторії В.Чорновіл сформулював ще в 1987 р. на засіданні Львівського дискусійного клубу³³⁵⁶.

---

³³⁵² Мелінишин Б. Про діяльність Рад і депутатську роботу / Б. Мелінишин // Галичина. – Івано-Франківськ. 1991. – 2 лютого. – С.3.

³³⁵³ Чорновіл В. Компартія фактично існує / В. Чорновіл // Літературна Україна. – К., 1991. – 19 вересня. – С.3.

³³⁵⁴ ДАІФО, ф.П-1, оп.1, спр.5639. – Арк.7.

³³⁵⁵ Адамович С.В. Погляди В’ячеслава Чорновола на державний устрій України / С.В. Адамович // Наукові записки Вінницького державного педагогічного університету імені Михайла Коцюбинського. Вип. XI. Серія: Історія: Збірник наукових праць. – Вінниця, 2006. – С.381.

³³⁵⁶ Стецишин О. Автономія чи децентралізація влади? / О. Стецишин // Експрес. – Львів, 2003. – 23-30 січня. – С.4.

На виборах 1990 р. В.Чорновіл включив у свою передвиборчу програму пункт про федеративний устрій України. Зокрема, в пункті 2 програми політик передбачив прийняття “Закону про державний устрій України, який проголошує її федеративною республікою, що складається із двадцяти федеральних земель, які мають широке самоврядування політичне, соціально-економічне, культурне”. Найвищий законодавчий орган В.Чорновіл бачив двопалатною Центральною Радою України, де б голова Центральної Ради обирався прямими виборами всіх громадян України³³⁵⁷.

Крім того, політик вважав, що федеративний устрій України дасть можливість “урядам таких найбільш етнічно неоднорідних земель, як Донбас чи Крим, при визнанні української мови єдиною державною в республіканському масштабі, вводити на тривалий період дво - чи й тримовність у своїх федеральних землях”³³⁵⁸.

В.Чорновіл також передбачав прийняття Закону про національні меншості України, що гарантував би неукраїнським меншостям культурно-національну автономію, а у випадках суцільного заселення (угорці, греки, румуни та інші) адміністративно-національну автономію (національні сільради, райони і т.д.). Окремий пункт закону мав би проголошувати сприяння кримсько-татарському народу і утворення в складі України Кримської автономної республіки, в якій корінному народові для відновлення його державності були б надані певні пріоритети (щодо мови, участі в керівних органах тощо)³³⁵⁹.

Однак сьогодні частина сподвижників В.Чорновола відкидає в його міркуваннях та діях під час створення Галицької асамблеї ідеї федералізації. Зокрема, С.Давимука вважає, що під час формування об’єднання В.Чорновіл

---

³³⁵⁷ Камінський А. На перехідному етапі. “Гласність”, “перебудова” і “демократизація” на Україні / А.Камінський. – Мюнхен: Вид-во М.Баб’юка, 1990. – С.589.

³³⁵⁸ Камінський А. На перехідному етапі. “Гласність”, “перебудова” і “демократизація” на Україні / А.Камінський. – Мюнхен: Вид-во М.Баб’юка, 1990. – С.590.

³³⁵⁹ Камінський А. На перехідному етапі. “Гласність”, “перебудова” і “демократизація” на Україні / А.Камінський. – Мюнхен: Вид-во М.Баб’юка, 1990. – С.590-591.

плекав лише ідею адміністративної реформи, одним з моментів якої було створення регіонів, які б відповідали історичним землям³³⁶⁰.

За надання “певної автономності окремим землям чи історичним об’єктам України” висловлювався і голова Івано-Франківської обласної ради М.Яковина. В інтерв’ю газеті “Галичина” 3 січня 1991 р. він погодився, що окремі землі повинні вирішувати питання запровадження приватної власності на землю, визначати податкову і цінову політику, самостійно формувати місцевий бюджет, втілювати програми економічного, соціального і культурного розвитку³³⁶¹.

На початку 1991 р. голови галицьких облрад В.Чорновіл, М.Яковина і В.Олійник домовилися про проведення у Львові об’єднаної сесії Івано-Франківської, Львівської та Тернопільської обласних рад народних депутатів³³⁶².

На прес-конференції керівництва Львівської обласної ради 8 лютого 1991 р. В.Чорновіл назвав наступні причини скликання спільної сесії трьох областей: певну політичну однорідність регіону (домінування демократичних сил), спроби захисту від елементів економічної блокади, приблизно однорідне ставлення до майбутнього референдуму, потреба прореагувати на територіальні претензії консервативних і шовіністичних кіл ряду сусідніх країн, посиляючись не на рішення Народних зборів 1939 р., а на акт злуки 22 січня 1919 р.³³⁶³. Однак він відзначив, що основна тема спільної сесії – це “регіонально-економічна співпраця... прошу не витлумачувати це як створення якоїсь Галицької автономії”³³⁶⁴.

В інтерв’ю на місцевому телебаченні напередодні асамблеї В.Чорновіл підтвердив економічне спрямування форуму: “Ми мали раднаргоспи, вони себе виправдовували і якби вдалось зробити подібне сьогодні – ми б виграли. Ми

---

³³⁶⁰ Давимука С. Дитя Галичини – не сепаратизм, а соборність / С. Давимука // Високий замок. – Львів, 2004. – 11 грудня. – С.3.

³³⁶¹ Три запитання голові обласної Ради // Галичина. – Івано-Франківськ, 1991. – 3 січня. – С.2.

³³⁶² Яковина М. Хто ділить і руйнує соборну Україну? / М.Яковина // Львівська газета. – Львів, 2004. – 23 грудня. – С.4.

³³⁶³ ЦДАГО України, ф.1, оп.32, спр.2899. – Арк.68.

³³⁶⁴ ЦДАГО України, ф.1, оп.32, спр.2899. – Арк.76.

маємо вдосталь всього, щоб нормально розвиватися, вийти з кризи меншими групами набагато легше”³³⁶⁵.

У підсумку інтеграційна діяльність західноукраїнських політиків спричинилася до скликання 16 лютого 1991 р. у Львові в приміщенні театру опери та балету спільної сесії облрад Івано-Франківської, Тернопільської і Львівської областей, яку назвали Галицькою асамблеєю. На сесії було обговорено два питання: “Загальна концепція економічної співпраці в регіоні” та “Про політичну ситуацію в регіоні і Всесоюзний референдум”³³⁶⁶.

Розмови про те, що скликання сесії трьох областей є незаконним, відкинув В.Чорновіл, спираючись на погодження з першим заступником голови Верховної Ради І.Плющем та міністром юстиції УРСР, а також на Закон про місцеве самоврядування³³⁶⁷.

Особливої політичної ваги Галицькій асамблеї надало також широке представництво депутацій – від Рівненської, Волинської, Чернівецької, Житомирської і Вінницької областей, делегатів демократичних громадсько-політичних організацій із Москви, Закарпаття, Одеси, Чернігова, Черкас та інших областей³³⁶⁸. У роботі асамблеї брали участь близько 1200 осіб. Серед запрошених був консул Польщі у Львові п. Лукашевський, член Римського клубу Б.Гаврилишин. Всього запрошених було 800 осіб (вдвічі більше, ніж депутатів трьох обласних рад)³³⁶⁹.

Лише президію Верховної Ради республіки на асамблеї репрезентували шість її представників, а офіційну делегацію очолив перший заступник голови Верховної Ради І.Плющ. Позитивним було і те, що на фоні загострення релігійної ситуації в краї Галицька асамблея зібрала на своєму засіданні церковних провідників всіх християнських конфесій³³⁷⁰.

---

³³⁶⁵ ЦДАГО України, ф.1, оп.32, спр.2899. – Арк.104.

³³⁶⁶ Шляхтич В. Не відокремлюватися, а єднатися / В. Шляхтич // Прикарпатська правда. – Івано-Франківськ, 1991. – 19 лютого. – С.1.

³³⁶⁷ ЦДАГО України, ф.1, оп.32, спр.2905. – Арк.75.

³³⁶⁸ Галицька асамблея // Галичина. – Івано-Франківськ, 1991. – 19 лютого. – С.1-2.

³³⁶⁹ ЦДАГО України, ф.1, оп.32, спр.2899. – Арк.104.

³³⁷⁰ Гнатівський Б. Гуртуймося, братове / Б. Гнатівський // Молода Галичина. – Львів, 1991. – 19 лютого. – С.1.

В.Чорновіл у день зібрання спільної сесії в інтерв'ю газеті “За вільну Україну” серед причин об'єднання назвав “жорстку розгнуждану кампанію, яка ведеться проти Галичини комуністичною пресою республіки і союзного рівня”, невизначеність статусу України як країни і потребу заявити на міжобласному рівні про територіальну недоторканість України і спроби економічної блокади. Головний результат сесії політик вбачав у створенні міжобласної структури для економічного і політичного об'єднання краю³³⁷¹.

Ще відвертіше мету створення об'єднання В.Чорновіл визначив у виступі на асамблеї: “Якщо буде обрано курс націонал-державницький, то відпаде і окремішність Галичини, і певна осібність її політичної лінії – залишиться географічний термін та ще, може, назва федеративної землі при можливому майбутньому федеративному устрої... Але курс на перетворення України в безликий колоніальний придаток неминуче приведе до посилення ізоляціонізму, змусить нас шукати політичного захисту для національної політичної свідомості, національної культури та духовності”³³⁷².

У свою чергу, М.Яковина мотивував доцільність об'єднання тим, що три області є невід'ємними складовими Галичини зі спільною долею, історично-економічними традиціями, єдиною інфраструктурою і регіональним територіальним виробничим комплексом³³⁷³.

С.Давимука в спогадах акцентував ще й на тому, що наприкінці 1990 р. склалася надзвичайна ситуація з гострим дефіцитом товарів споживання і регіони прагнули захистити себе від економічного розвалу, обмежити його розростання³³⁷⁴.

Лідери галицьких областей підкреслювали відсутність сепаратистських планів в ініціаторів асамблеї. Так, голова Тернопільської обласної ради заявив, що Галицька асамблея не буде “робити кроків у бік якогось сепаратизму”, а співпрацюватиме, “керуючись суспільно вигідними, загальнонародними

³³⁷¹ За вільну Україну. – Львів, 1991. – 16 лютого. – 16 лютого. – С.1.

³³⁷² Чорновіл В. До незалежності – мирним шляхом / В. Чорновіл // За вільну Україну. – Львів, 1991. – 21 лютого. – С.2.

³³⁷³ За вільну Україну. – Львів, 1991. – 16 лютого. – 16 лютого. – С.1.

³³⁷⁴ Давимука С. Незабутній народний голова. Львівський період державотворчої діяльності В.Чорновола 1990-1992 років / С. Давимука // Молодь України. – К., 2003. – 11 квітня. – С.2.

інтересами, діючи в рамках договорів і законів України”³³⁷⁵. Крім того, В.Олійник задекларував відкритість діяльності асамблеї, яка “не робитиме нічого тихцем, авантюрними методами”³³⁷⁶.

С.Давимука разом з В.Олійником і першим заступником голови Івано-Франківського облвиконкому В.Павликом подали на розгляд депутатів загальну концепцію економічної співпраці в регіоні, поділилися задумами щодо взаємодії промислових підприємств трьох сусідніх областей в справі насичення ринку продуктами харчування, збільшення виробництва товарів народного споживання, будматеріалів, а також обміну інформацією та передовим досвідом, ефективного використання наявного наукового потенціалу і підготовки управлінських кадрів³³⁷⁷.

Зокрема, С.Давимука відзначив, що Галичині необхідна єдина інвестиційна, природоохоронна, фінансово-кредитна і цінова політика, тісне співробітництво у комерційній, маркетинговій, посередницькій діяльності, а в перспективі і чітка спеціалізація областей у межах регіону. В.Олійник мотивував об’єднання потребою “підвищення життєвого рівня населення регіону, задоволення його потреб у продовольстві, товарах, житлі”³³⁷⁸.

У свою чергу, В.Павлик запропонував програму конкретних заходів для об’єднання виробничого і наукового потенціалу областей: спільне виробництво поліетилену на підприємстві “Хлорвініл” (м. Калуш), збільшення випуску на Львівщині труб для газифікації, нарощування виготовлення електронної побутової техніки за рахунок співпраці івано-франківського виробничого об’єднання “Родону” і львівського “Електрону”, запуск виробництва комфортабельних автобусів на підприємстві “Карпатнафтомаш” і сонячних батарей та рідинних кристалічних індикаторів на базі науково-дослідного інституту “Синтез”. Крім того, держслужбовець вбачав потребу у зв’язках з Жидачівським целюлозно-паперовим комбінатом, радив розгорнути співпрацю в меблевій промисловості, створити єдину програму відновлення й охорони

³³⁷⁵ За вільну Україну. – Львів, 1991. – 16 лютого. – С.1.

³³⁷⁶ Гнатівський Б. Гуртуймося, братове / Б. Гнатівський // Молода Галичина. – Львів, 1991. – 19 лютого. – С.1.

³³⁷⁷ Галицька асамблея // Галичина. – Івано-Франківськ, 1991. – 19 лютого. – С.1-2.

³³⁷⁸ Петричук М. В єдності – наша сила / М. Петричук // Галичина. – Івано-Франківськ, 1991. – 21 лютого. – С.4.

водних ресурсів Дністровського басейну, а також спеціальний коледж для обдарованої молоді³³⁷⁹.

Основу концепції економічного співробітництва повинна була скласти довготривала угода, а механізмом її реалізації мала бути координаційна рада з значним адміністраціям. Передбачалося створити сучасну комп'ютерну базу нової структури, науково обґрунтувати розвиток галузей з розрахунку на замкнений цикл, залучити зарубіжні інвестиції³³⁸⁰.

Автономістичні акценти прозвучали у виступі першого заступника голови Тернопільського облвиконкому Б.Бойка, який мотивував економічну співпрацю тим, що “потрібно створювати паралельну до державної економіки вільну економіку... це означатиме виступ єдиним фронтом як проти економічного й політичного диктату Кремля, так і проти централістських тенденцій, які починають формуватися в Києві”³³⁸¹. Значною мірою автономістською була позиція народного депутата І.Юхновського, який вважав, що “...розпад Союзу – справа честі. Утворення суверенної України – через автономізацію її частин”³³⁸².

На спільній сесії було прийнято ряд угод: “Про основні принципи співробітництва між обласними Радами народних депутатів Івано-Франківської, Львівської та Тернопільської областей”, “Про регіональну координаційну раду”, “Про єдність українських земель”, “Про проведення 17 березня 1991 р. обласних референдумів”³³⁸³.

Правові основи об'єднання визначила угода “Про основні принципи співробітництва між обласними Радами народних депутатів Івано-Франківської, Львівської та Тернопільської областей” (прийнята майже одногосно, 5 депутатів з Львівщини утрималося)³³⁸⁴. Згідно з нею сторони, виходячи з чинного законодавства України, брали на себе зобов'язання підтримувати між собою

³³⁷⁹ Співпраця: нові можливості. З доповіді першого заступника голови Івано-Франківського облвиконкому В.Павлика на спільному сесійному засіданні // Галичина. – Івано-Франківськ, 1991. – 21 лютого. – С.3.

³³⁸⁰ ЦДАГО України, ф.1, оп.32, спр.2899. – Арк.105.

³³⁸¹ Єдиним фронтом – проти диктату Кремля. З виступу першого заступника голови Тернопільського облвиконкому Богдана Бойко // За вільну Україну. – Львів, 1991. – 26 лютого. – С.2.

³³⁸² ЦДАГО України, ф.1, оп.32, спр.2899. – Арк.107.

³³⁸³ ДАІФО, ф.П-1, оп.1, спр.5632. – 6 арк.; Гулик І., Колеса Я., Якимович Я. Галицька Асамблея: єднання в ім'я святої мети / І. Гулик, Я. Колеса, Я. Якимович // За вільну Україну. – Львів, 1991. – 19 лютого. – С.1.

³³⁸⁴ ЦДАГО України, ф.1, оп.32, спр.2899 – Арк.109.

“регулярні контакти шляхом проведення консультацій, семінарів, конференцій, актуальних політичних та соціально-економічних питань, що являють собою взаємну зацікавленість”. Для ефективного розвитку регіону сторони планували розробляти заходи для захисту спільних інтересів, споживчого ринку, розвивати взаємовигідні зв’язки між постачальниками та споживачами, будувати торгово-економічні стосунки на засадах довготривалих та короткотермінових угод про товарообмін.

Учасники об’єднання обіцяли сприяти розвитку інфраструктури спільних підприємств виробничої сфери на базі проведення узгодженої структурної, інвестиційної, природоохоронної, регіональної політики, розширити співробітництво в комерційній, маркетинговій і посередницькій діяльності. Крім економічної сфери, західноукраїнські області брали на себе зобов’язання сприяти організації і розвиткові контактів у соціально-культурному та науковому напрямі, а також у сфері обміну представниками громадських і політичних організацій, діячами науки і культури³³⁸⁵.

Угода укладалась на термін повноважень місцевих рад тогочасного скликання, а кожен учасник асамблеї мав право за рішенням сесії відповідної обласної ради розірвати її, попередивши сторони не пізніше, як за рік.

Для організації співпраці було прийнято рішення створити регіональну Координаційну раду з робочим органом у Львові, який мав би право приймати рішення консультативно-рекомендаційного характеру, а також комп’ютерний банк даних з метою нагромадження і постійного обміну інформації³³⁸⁶. До складу Координаційної ради чисельністю в 12 осіб ввійшли голови і заступники голів обласних рад, голови і заступники голів облвиконкомів³³⁸⁷.

---

³³⁸⁵ ДАІФО, ф.П-1, оп.1, спр.5632. – Арк.5-6.; Угода Івано-Франківської, Львівської, Тернопільської обласних Рад народних депутатів “Про основні принципи співробітництва між обласними Радами народних депутатів Івано-Франківської, Львівської та Тернопільської областей” // За вільну Україну. – Львів, 1991. – 21 лютого. – С.1.

³³⁸⁶ ЦДАГО України, ф.1, оп.32, спр.2899. – Арк.116-117; ДАІФО, ф.П-1, оп.1, спр.5632. – Арк.5-6.; Угода Івано-Франківської, Львівської, Тернопільської обласних Рад народних депутатів “Про основні принципи співробітництва між обласними Радами народних депутатів Івано-Франківської, Львівської та Тернопільської областей” // За вільну Україну. – Львів, 1991. – 21 лютого. – С.1.

³³⁸⁷ ЦДАГО України, ф.1, оп.32, спр.2899. – Арк.115; ДАІФО, ф.П-1, оп.1, спр.5632. – Арк.2.; Ухвала об’єднаної сесії Івано-Франківської, Львівської, Тернопільської обласних Рад народних депутатів “Про регіональну Координаційну раду” // За вільну Україну. – Львів, 1991. – 21 лютого. – С.1.

Як бачимо, в тексті угоди немає пунктів, які б свідчили про сепаратистське чи автономістське спрямування документа. Натомість її зміст свідчить про прагнення галичан налагодити економічну співпрацю в регіоні.

Аналітики Компартії України вважали, що прийняттям ухвал про економічне співробітництво Львівська облрада перехопила ініціативу, з якою могла б виступити Рада Міністрів УРСР, Львівський обком КПУ, республіканські наукові підрозділи тощо³³⁸⁸.

Західноукраїнські політики великого значення надавали також прийнятій на асамблеї ухвалі “Про єдність українських земель” (під час голосування утрималося лише по 2 депутати від Івано-Франківської та Львівської областей)³³⁸⁹. У ній галичани засудили змову між Гітлером і Сталіним в 1939 р., а також “будь-які намагання порушити територіальну цілісність України”.

Правовою основою входження західноукраїнських земель до складу України, на їх думку, став акт злуки УНР та ЗУНР 22 січня 1919 р.³³⁹⁰. Крім того, в ухвалі було звернення до Волинської, Закарпатської, Рівненської та Чернівецької обласних рад з рекомендацією приєднатися до положень документів, а також пропозиція ВР УРСР дати політичне та правове обґрунтування єдності України, визначити політичну та юридичну основу територіальної цілісності і єдності республіки³³⁹¹.

Заява про єдність українських земель, на думку ініціаторів скликання асамблеї, повинна була зняти будь-які звинувачення в сепаратизмі і відобразити справжні наміри об’єднання. Зокрема, М. Яковина, реагуючи на звинувачення в сепаратизмі, заявив на засіданні асамблеї: “Текст ухвали про єдність українських земель, вважаємо, задовольнить не тільки сусідів, але й молоду недосвідчену опозицію”³³⁹².

³³⁸⁸ ЦДАГО України, ф.1, оп.32, спр.2899. – Арк.110.

³³⁸⁹ ЦДАГО України, ф.1, оп.32, спр.2899. – Арк.109.

³³⁹⁰ ЦДАГО України, ф.1, оп.32, спр.2899. – Арк.113.

³³⁹¹ ДАІФО, ф.П-1, оп.1, спр.5632. – Арк.3.; Ухвала об’єднаної сесії Івано-Франківської, Львівської, Тернопільської обласних Рад народних депутатів “Про єдність українських земель” // За вільну Україну. – Львів, 1991. – 21 лютого. – С.2.

³³⁹² Гулик І., Колеса Я., Якимович Я. Галицька Асамблея: єднання в ім’я святої мети / І. Гулик, Я. Колеса, Я. Якимович // За вільну Україну. – Львів, 1991. – 19 лютого. – С.1.

Реагуючи на останні рішення загальносоюзних органів влади, Галицька асамблея прийняла ухвалу “Про проведення 17 березня 1991 р. обласних референдумів”, якою було ініційовано винесення на референдум у західноукраїнських областях окремого бюлетеня. Формулювання ухвали про референдум з урахуванням пропозицій на асамблеї було дещо змінено³³⁹³. У бюлетені значилося: “Чи хочете ви, щоб Україна стала незалежною державою, яка самостійно вирішує всі питання внутрішньої та зовнішньої політики, забезпечує рівні права громадянина незалежно від національної та релігійної приналежності?”³³⁹⁴.

В.Чорновіл ще напередодні асамблеї запевняв, що з цією ухвалою “ми знайомили президію Верховної Ради України і заступника І.Плюща, і якихось заперечень і тривог не було”³³⁹⁵. Натомість народний депутат України В.Червоний поставив під сумнів рішення про додатковий бюлетень через його шкідливість для соборності України. Він вважав, що “галицький бюлетень” не “...на користь Галичини. На Волині, а тим паче – на Великій Україні це підтримки не знайде”³³⁹⁶. У свою чергу переважна більшість делегатів дійшла до висновку, що населення краю становить близько 10% 55 мільйонного народу республіки і його голос має бути почутий³³⁹⁷.

На сесії Львівської облради 26 березня 1991 р. навіть пролунали гіперболізовані заяви “про історичне призначення того острівця демократії, яким стала наша Галичина” і про “проголошений нами на цілий світ “галицький експеримент”³³⁹⁸.

Загальносоюзні ЗМІ подали викривлену інформацію про асамблею. Зокрема, у випуску Телевізійної служби новин Центрального телебачення 17 лютого 1991 р. було повідомлено, що об’єднана сесія трьох облрад висловила за Союзний договір. Галицькі керівники у відповідь на цю інформацію

³³⁹³ ЦДАГО України, ф.1, оп.32, спр.2899. – Арк.108.

³³⁹⁴ ³³⁹⁴ ЦДАГО України, ф.1, оп.32, спр.2899. – Арк.114; ДАІФО, ф.П-1, оп.1, спр.5632. – Арк.4.; Ухвала об’єднаної сесії Івано-Франківської, Львівської, Тернопільської обласних Рад народних депутатів “Про проведення 17 березня 1991 р. обласних референдумів” // За вільну Україну. – Львів, 1991. – 21 лютого. – С.2.

³³⁹⁵ ЦДАГО України, ф.1, оп.32, спр.2905. – Арк.73.

³³⁹⁶ ЦДАГО України, ф.1, оп.32, спр.2899. – Арк.108.

³³⁹⁷ Гулик І., Колеса Я., Якимович Я. Галицька Асамблея: єднання в ім’я святої мети / І. Гулик, Я. Колеса, Я. Якимович // За вільну Україну. – Львів, 1991. – 19 лютого. – С.1.

³³⁹⁸ Дашкевич Я. Український федералізм – український монархізм / Я. Дашкевич // Українські проблеми. Політичний журнал. – Стрий, 1991. – Ч.1. – С.89.

надіслали на Центральне телебачення телеграму з вимогою її спростування³³⁹⁹. Крім того, у повідомленні про асамблею, переданому загальносоюзною радіохвилею “Маяк”, серед інших чомусь не була згадана ухвала “Про єдність українських земель”, а навпаки створювався образ галичан-сепаратистів³⁴⁰⁰.

На асамблеї депутати-комуністи, які перебували в меншості (60 осіб з 380 присутніх депутатів), не виявили наполегливості у відстоюванні своєї політичної і правової основи возз’єднання України та недоцільності проведення обласних референдумів. Партійне керівництво це пояснювало психологічним тиском і тим, що проекти ухвал були заздалегідь підготовлені, погоджені в комісіях і президіях всіх трьох рад, комуністам попередньо не надсилалися. Крім того, заздалегідь сформували список виступаючих і тим, хто подавав записки під час роботи асамблеї, відмовили, мотивуючи браком часу. Через відсутність мікрофонів неможливо було внести пропозицію чи репліку з місця³⁴⁰¹.

Депутати-комуністи Тернопільської облради мали намір внести альтернативні проекти документів, в разі необхідності виступити з заявою і навіть залишити засідання. Однак на засіданні партгруппи Тернопільської облради було повідомлено, що І.Плющ не вбачає крамоли в підготовлених у Львові проектах документів. Це значно вплинуло на позиції комуністів-депутатів³⁴⁰².

У компартійній пресі в цілому позитивно відгукнулися про спільну сесію, проте відзначили, що “доводилося чути побоювання, що вона може стати кроком до відособлення”³⁴⁰³. Позицію комуністів Західної України яскраво висвітлив у виступі на асамблеї перший секретар Івано-Франківського обкому КПУ З.Куравський. Він висловився на підтримку ухвали “Про єдність українських земель” і заявив, що комуністи будуть “послідовно обстоювати єдність українських земель, непорушність кордонів суверенної України”³⁴⁰⁴.

³³⁹⁹ Телеграма // Галичина. – Івано-Франківськ, 1991. – 21 лютого. – С.2.

³⁴⁰⁰ Гулик І., Колеса Я., Якимович Я. Галицька Асамблея: єднання в ім’я святої мети / І. Гулик, Я. Колеса, Я. Якимович // За вільну Україну. – Львів, 1991. – 19 лютого. – С.1.

³⁴⁰¹ ЦДАГО України, ф.1, оп.32, спр.2899. – Арк.109.

³⁴⁰² ЦДАГО України, ф.1, оп.32, спр.2899. – Арк.110.

³⁴⁰³ Шляхтич В. Якщо відкинути красиву фразеологію... Із спільної сесії трьох обласних Рад у Львові / В. Шляхтич // Прикарпатська правда. – Івано-Франківськ, 1991. – 23 лютого. – С.1.

³⁴⁰⁴ Діяти в інтересах людей. Виступ першого секретаря Івано-Франківського обкому Компартії України...З.В.Куравського...// Прикарпатська правда. – Івано-Франківськ, 1991. – 19 лютого. – С.1.

Разом з тим З.Куравський виступив проти ігнорування возз'єднавчих процесів 1939 р. і запропонував у тексті ухвали згадати про рішення Народних зборів Західної України (жовтень 1939 р.) та I з'їзду народних комітетів Закарпатської України (листопад 1944 р.)³⁴⁰⁵. Всім міськкомам і райкомам КПУ Івано-Франківської області для використання в практичній роботі навіть було надіслано підготовлений С.М.Чапугою довідковий матеріал “Акт злуки – правда історії”. У розробці стверджувалося, що акт злуки не був реалізований, а тільки “у жовтні 1939 р. мрія трудящих про єдність українців Західної України і Східної України здійснилась”³⁴⁰⁶.

Окрему думку комуністи висловили щодо проведення обласних референдумів. З.Куравський погодився, що “ми можемо сьогодні виробити... позицію щодо проведення референдуму, запропонувати свій варіант питання для нього, внести їх на розгляд ВР України”. Проте референдум повинен був проходити за республіканським варіантом, що в підсумку забезпечувало від звинувачень у відсутності власної позиції і в сепаратистських настроях³⁴⁰⁷.

Комуністи Івано-Франківщини на спільній сесії Львівської, Івано-Франківської та Тернопільської облрад відстоювали необхідність збереження оновленого Союзу. Увага акцентувалась на тому, що вихід України зі складу Союзу РСР міг створити реальну загрозу її державній цілісності внаслідок територіальних претензій до УРСР деяких кіл Східної Європи і окремих радянських республік, “в тому числі і до окремих територій нашого регіону”³⁴⁰⁸.

Натомість в таємному повідомленні Івано-Франківського обкому КПУ ЦК КПРС від 28 лютого 1991 р. значилося, що “на сесіях місцевих Рад, де комуністи-депутати становлять меншість, на сторінках газет, що видаються ними, проголошуються прямі заклики до фізичної розправи над комуністами, в

---

³⁴⁰⁵ Діяти в інтересах людей. Виступ першого секретаря Івано-Франківського обкому Компартії України...З.В.Куравського...// Прикарпатська правда. – Івано-Франківськ, 1991. – 19 лютого. – С.1.

³⁴⁰⁶ ДАІФО, ф.П-1, оп.1, спр.5640. – Арк.6.

³⁴⁰⁷ Діяти в інтересах людей. Виступ першого секретаря Івано-Франківського обкому Компартії України...З.В.Куравського...// Прикарпатська правда. – Івано-Франківськ, 1991. – 19 лютого. – С.1.

³⁴⁰⁸ ДАІФО, ф.П-1, оп.1, спр.5618. – Арк.38.

окремих випадках навіть до озброєної боротьби, підбурювання до громадянської непокори, страйків, бойкотування всесоюзного референдуму”³⁴⁰⁹.

У відповідь на скликання об'єднавчої сесії 19 лютого 1991 р. в Івано-Франківську відбулася нарада представників партійних комітетів КПУ Івано-Франківської, Львівської, Тернопільської областей. У ній взяли участь також делегації партійних працівників з Волинської, Закарпатської, Рівненської, Чернівецької областей, працівники ЗМІ, науковці Інституту суспільних наук ЦК КПРС та Київського інституту політології і соціального управління³⁴¹⁰.

Представницький склад учасників наради засвідчив значну роль, яка відводилася питанню координації дій партійних комітетів галицьких областей. Так, до складу президії наради увійшов ряд поважних гостей з партійного керівництва СРСР та республіки: член політбюро, другий секретар ЦК КПУ Г.П.Харченко, завідувач сектору аналізу відділу національної політики ЦК КПРС В.А.Тюменев, відповідальний організатор ЦК КПРС О.М.Маргалітадзе. Крім того, на нараді серед 250 учасників були присутні кореспонденти газет “Правда”, “Робітнича газета”, “Сільські вісті”³⁴¹¹.

Ідея координації зусиль комуністів західного регіону виникла значно раніше. Вперше пропозицію згуртувати і об'єднати зусилля західноукраїнських комуністів висловив Рівненський міськком КПУ. 20 листопада 1990 р. Старосамбірський райком КПУ виступив з листом-зверненням, де підтримав ідею консолідації і прийняв рішення звернутися до ЦК КПУ з вимогою провести регіональну партійну конференцію західних областей України за участю Президента Союзу РСР, на якій виробити тактику і стратегію роботи комуністів і їх організацій³⁴¹².

Однак керівництво партійних організацій регіону висловилося за скликання зональної наради секретарів первинних парторганізацій, членів бюро

---

³⁴⁰⁹ ДАІФО, ф.П-1, оп.1, спр.5630. – Арк. 17.

³⁴¹⁰ Діяти скоординовано вирішили на нараді в Івано-Франківську представники партійних комітетів КПУ західних областей // Прикарпатська правда. – Івано-Франківськ, 1991. – 21 лютого. – С.1.

³⁴¹¹ ДАІФО, ф.П-1, оп.1, спр.5633. – Арк. 1-3, 24.

³⁴¹² ДАІФО, ф.П-1, оп.1, спр.5634. – Арк.8.

та ін. за участю першого секретаря ЦК КПУ С.І.Гуренка. Попередньо таку зустріч планували провести 14 лютого 1991 р. в м. Івано-Франківську³⁴¹³.

На нараді комуністи регіону відзначали, що в умовах існування єдиного антикомуністичного політичного блоку, опозиційності компартійних комітетів до органів влади виникла потреба в координації і виробленні спільної тактики дій, а також в обміні досвідом роботи. Комуністи висловилися на підтримку діяльності рад, якщо “вона йде на користь людям” і виступили за консолідацію всіх суспільних сил. Активісти ідеологічної роботи регіону, реагуючи на негативну оцінку подій вересня 1939 р. на Галицькій асамблеї, закликали ЦК КПУ, науковців-суспільствознавців написати правдиву історію України³⁴¹⁴.

Після обговорення на нараді були прийняті “Основні напрями координації дій партійних комітетів КПУ Івано-Франківської, Львівської, Тернопільської областей в сучасних умовах”. Згідно з цим документом парторганізації планували координувати свою діяльність у пропаганді марксистсько-ленінського вчення і необхідності збереження СРСР, сприяти об’єктивному висвітленню історії України та краю, виступати проти морального тиску та переслідування комуністів, допомагати молодіжним організаціям, спрямовувати діяльність партійних організацій на реалізацію соціально-економічних питань, зробити регулярними зустрічі комуністів з депутатами Верховної Ради СРСР, УРСР, протидіяти антикомуністичним знущанням над пам’яттю і теоретичним надбанням В.І.Леніна³⁴¹⁵.

Учасники наради також планували домагатися від Верховної Ради відміни рішень місцевих рад та їх виконавчих органів, які суперечили чинному законодавству. Задля останнього представники партійних комітетів Івано-Франківщини, Львівщини, Тернопільщини виступили зі зверненням до ЦК КПУ увійти через депутатів-комуністів до ВР УРСР з пропозицією щодо

---

³⁴¹³ ДАІФО, ф.П-1, оп.1, спр.5634. – Арк.15, 16.

³⁴¹⁴ Діяти скоординовано вирішили на нараді в Івано-Франківську представники партійних комітетів КПУ західних областей // Прикарпатська правда. – Івано-Франківськ, 1991. – 21 лютого. – С.1.

³⁴¹⁵ ДАІФО, ф.П-1, оп.1, спр.5633. – Арк.28-30.

глибокого аналізу прийнятих рішень рад західних областей та відміни тих, що суперечать чинним законам³⁴¹⁶.

Однак після захоплення крайовою організацією Руху 21 лютого 1991 р. у Львові приміщення міського громадсько-політичного центру (колишнього будинку політосвіти обкому партії) комуністи відмовляються від відносно нейтрального сприйняття спроб консолідації демократичних рад західноукраїнського регіону. Зокрема, Львівський обком КПУ надсилає Верховній Раді УРСР звернення з осудом діяльності демократичних органів влади в краї. У зверненні акцентується на розбіжностях у деклараціях Галицької асамблеї і практичній діяльності Львівської обласної ради.

На думку авторів документу, в регіоні відбувалося “порушення законів УРСР і СРСР, моральний тиск та переслідування комуністів, господарських керівників і намагання усунути організації Компартії України з підприємств і державних установ, залякування страйками та актами громадянської непокори, вандалізм щодо пам’ятників видатним діячам країни та з нагоди історичних і знаменних дат”³⁴¹⁷.

Пленум Львівського обкому КПУ від 2 березня 1991 р. у постанові відзначив окремим пунктом, що “треба переконливо доказувати, що спроби створити паралельні центри, структури приведуть до конфронтації, спричинять поглиблення і загострення міжнаціональної напруженості”. Пленум рішуче засудив сепаратизм у будь-яких проявах, виступив за збереження єдиної радянської соціалістичної України в складі оновленого Союзу³⁴¹⁸.

Окремими резолюціями Львівський обком КПУ відреагував на ухвали об’єднаної сесії трьох областей. Підтримуючи висловлену в ухвалі “Про єдність українських земель” турботу про збереження територіальної цілісності України, львівські комуністи не погодилися з тим, що причиною Другої світової війни стала змова між Гітлером і Сталіним, а правовою основою входження

---

³⁴¹⁶ ЦДАГО України, ф.1, оп.32, спр.2907. – Арк.59; ДАІФО, ф.П-1, оп.1, спр.5633. – Арк.28, 31.

³⁴¹⁷ ДАІФО, ф.П-1, оп.1, спр.5639. – Арк.36.

³⁴¹⁸ ЦДАГО України, ф.1, оп. 32, спр.2895. – Арк.188.

західноукраїнських земель до складу України – Акт злуки УНР та ЗУНР 22 січня 1919 р.

Натомість вони стверджували, що політичною та правовою основою входження західноукраїнських земель до складу України необхідно вважати волю їх населення, яка знайшла свій прояв у багатьох історичних актах (Всеукраїнське буковинське віче 1918 р., Акт злуки УНР і ЗУНР 1919 р.), але була реалізована у законодавчо затверджених рішеннях Народних зборів Західної України (жовтень 1939 р.) та І з'їзду Народних комітетів Закарпатської України (листопад 1944 р.). У резолюції також прозвучала пропозиція вважати день проголошення Декларації про возз'єднання Західної України з УРСР 27 жовтня – загальнонаціональним святом українців³⁴¹⁹.

Крім того, львівські комуністи визнали юридично неправомірною ухвалу “Про проведення 17 березня 1991 р. обласних референдумів”. Резолюція з цього питання стверджувала, що ухвала є спробою дезорієнтувати населення, зруйнувати вікові інтернаціональні зв'язки між народами і розвалити Союз, створити умови для беззаконня, зверхності прав однієї нації над правами людини і громадянина³⁴²⁰.

Імовірно, для засудження діяльності націонал-демократичної влади західних областей комуністами були організовані зустрічі в лютому 1991 р. членів Львівського обласного комітету захисту пам'яті В.І.Леніна М.І.Білоус та Л.Н.Кисельова з трудовими колективами, навчальними закладами, партійним активом Полтавської області.

Зокрема, в інтерв'ю обласній газеті “Зоря Полтавщини” згадані активісти комітету захисту пам'яті В.І.Леніна так мотивували створення і майбутнє Галицької асамблеї: “Оскільки народні демократи бачать, що фундамент під їхніми ногами захитався, вони вирішили скликати зібрання народних депутатів... Закарпаття, Буковина, Волинь – це теж області, які належать до Західної України. І звідси запросили людей, щоб заручитися їхньою підтримкою. Але

---

³⁴¹⁹ ДАІФО, ф.П-1, оп.1, спр.5639. – Арк.42-44.

³⁴²⁰ ДАІФО, ф.П-1, оп.1, спр.5639. – Арк.45.

бачиться мені, що такої підтримки не буде. Тому що люди проти створення Галицької автономної республіки, яку вони собі намічають”. У виступі М.І.Білоуса та Л.М.Кисельов безпідставно приписували ініціаторам скликання асамблеї прагнення створити окрему республіку – Галичину з “своїми законами, своєю Конституцією, своїм прапором національним, своїм гімном”³⁴²¹.

З різким осудом ситуації в регіоні в рамках агітації за збереження СРСР виступило керівництво КПУ. У виступі на українському телебаченні 14 березня 1991 р. народний депутат УРСР, перший секретар ЦК Компартії України С.Гуренко загострив увагу на ускладненні соціально-економічних проблем в краї, актах беззаконня і демонстративному ігноруванні Конституції СРСР і УРСР. На його думку, за зовні ефективними діями створення Галицької асамблеї ховалася не лише небезпека “відриву України від Союзу, й її федералізації, перетворення у клаптикову республіку, в різних куточках якої правили б новоявлені гетьмани”³⁴²².

В умовах падіння авторитету комуністів у Західній Україні ЦК Компартії окремою постановою “Про політичну солідарність, моральну і матеріальну підтримку партійних комітетів і комуністів західних областей республіки” від 28 травня 1991 р. прийняв рішення надати прямим зв’язкам партійних комітетів первинних парторганізацій східних і західних регіонів республіки постійного і системного характеру. З цією метою відділу організаційно-партійної і кадрової роботи ЦК доручалося підготувати пропозиції по встановленню сталих взаємозв’язків між партійними комітетами Львівської, Івано-Франківської, Тернопільської областей та партійними комітетами інших регіонів республіки³⁴²³. Ця ініціатива переслідувала мету підтримати західноукраїнські партійні організації, але об’єктивно сприяла налагодженню взаєморозуміння і зближенню еліт між регіонами України.

---

³⁴²¹ Єднаймося! // Молода Галичина. – Львів, 1991. – 7 березня. – С.2.

³⁴²² На засадах рівноправності. Виступ народного депутата УРСР, першого секретаря ЦК Компартії України Станіслава Гуренка по Українському телебаченню 14 березня 1991 р. // Голос України. – К., 1991. – 15 березня. – С.3.

³⁴²³ ЦДАГО України, ф.1, оп.32, спр.2907. – Арк.122.

Пізніше секретаріат ЦК Компартії України прореагував на створення Галицької асамблеї в постанові від 10 липня 1991 р. (протокол №13, п.3) “Про хід виконання постанови Політбюро ЦК Компартії України від 18 вересня 1990 р. “Про розвиток суспільно-політичної обстановки у західному регіоні республіки і роботу партійних організацій по її стабілізації”³⁴²⁴.

Івано-Франківським, Львівським і Тернопільським обкомам партії у зв’язку з проведенням Галицької асамблеї пропонувалось вирішити питання про створення асоціації депутатів-комуністів трьох обласних рад для визначення їх спільної тактики на перспективу у найбільш важливих питаннях³⁴²⁵. У проекті цієї постанови навіть значилася дата – 15 серпня 1991 р., до якої треба було створити асоціацію депутатів-комуністів³⁴²⁶.

Одночасно партійні організації Західної України було піддано критиці за те, що вони не спромоглися знайти організаційні форми, які дозволили б об’єднати зусилля парторганізацій у протидії антикомуністичним силам, як в межах регіону, так і в республіканському масштабі. Засуджувалося те, що не було створено плановану раду секретарів партійних комітетів західного регіону, а також групу аналізу, прогнозування ситуації та оперативного реагування³⁴²⁷.

Натомість комуністи Галичини, крім створення асоціації депутатів-комуністів Івано-Франківської, Львівської, Тернопільської областей, планували визначати спільну тактику дій з найважливіших питань і, зокрема, щодо висунення кандидата на пост Президента України³⁴²⁸.

Ідея проведення обласного референдуму зазнала критики і з боку праворадикальних політичних організацій. Лідер Української міжпартійної асамблеї (УМА) Ю.Шухевич назвав рішення про проведення обласного референдуму помилковим і закликав до бойкоту заходу, що планувався на 17 березня. На його думку, Україна була окупована радянською імперією, а окупанти згідно з

---

³⁴²⁴ ДАІФО, ф.П-1, оп.1, спр.5616. – Арк.175-179.

³⁴²⁵ ДАІФО, ф.П-1, оп.1, спр.5616. – Арк.175.

³⁴²⁶ ДАІФО, ф.П-1, оп.1, спр.5562. – Арк.12.

³⁴²⁷ ДАІФО, ф.П-1, оп.1, спр.5616. – Арк.175.

³⁴²⁸ ДАТО, ф. П-1, оп.39, спр.129. – Арк.131.

міжнародними правовими документами не мали права проводити на підневільних землях будь-яких референдумів.

Лідер УМА вважав, що які додаткові питання не були б включені до бюлетеня, вони сприятимуть збереженню Союзу. Крім того, Ю.Шухевич піддав критиці погляди В.Чорновола на майбутній федеративний устрій України. Він засудив рішення про надання автономії Криму і вбачав тенденції до утворення подібної структури і в Галичині, що могло призвести до розпаду України³⁴²⁹.

Республіканські пресові органи відзначали атмосферу толерантності і реальної заінтересованості, що панувала на Галицькій асамблеї, і порівняли об'єднання з раднаргоспом, який базується на досконаліших принципах співпраці³⁴³⁰. Перший заступник голови Верховної Ради України І.Плющ ще у виступі на зібранні оцінив створення асамблеї “як захист від розвалу економіки”, порівняв її з раднаргоспами хрущовської епохи, хоча і виступив проти окремої цінової політики. Політик закликав не протиставляти себе один одному, а шукати “спільні точки зору, сідати за різні столи – і круглі, і квадратні – то всім буде користь, добро”³⁴³¹. Вірогідно, така позиція республіканських органів влади відображала реальний стан речей і відсутність серйозних сепаратистських тенденцій у краї.

Крім того, як стверджував С.Давимука, у керівництва західних областей налагодились “хороші ділові стосунки” з керівництвом як Ради Міністрів, так і пізніше Кабінету Міністрів, хоча і були труднощі у вирішенні справ на середніх щаблях уряду³⁴³².

На початку березня 1991 р. Львівську область відвідав голова ВР УРСР Л.Кравчук. Перебування політика в краї було розцінено в пресі як перемога

---

³⁴²⁹ Терещук В. Чи бойкот – найкраща тактика? / В. Терещук // Молода Галичина. – Львів, 1991. – 23 лютого. – С.1.

³⁴³⁰ Теленчі О., Василенко М. Наш дім – наша фортеця. (Галицький тріумвірат: прогнози, перспективи) / О. Теленчі, М. Василенко // Голос України. – К., 1991. – 19 лютого. – С.6.

³⁴³¹ ЦДАГО України, ф.1, оп.32, спр.2899. – Арк.107, 119; Ми всі – фортеця... З виступу першого заступника Голови Верховної Ради України Івана Плюща // За вільну Україну. – Львів, 1991. – 26 лютого. – С.1.

³⁴³² Давимука С.А. Потрібні рішучі дії! / С.А. Давимука // Урядовий кур'єр. – К., 1991. – жовтень. – №29. – С.6.

державності, яку Галичина вистояла в тривалій облозі і в умовах пресу зі всіх сторін³⁴³³.

На зустрічі з депутатами Львівської обласної ради Л.Кравчук закликав депутатів припинити будь-яку “війну” з представниками Компартії³⁴³⁴. Проте одночасно політик змушений був визнати: “Ми теж бачили реальні зміни в настроях людей Львівщини, і саме з цього нам треба виходити у наступних практичних діях”³⁴³⁵.

Незважаючи на погіршення соціально-економічної ситуації в регіоні і протести обласної влади, червоноградські шахтарі активно підтримали навесні 1991 р. страйк донецьких шахтарів. Цим самим галичани ще раз продемонстрували готовність жертвувати власними інтересами заради загальноукраїнської справи. Яскраво прокоментував цю ситуацію голова Української християнсько-демократичної партії В.Січко: “Вони розуміли, що не підтримавши східняків, ми вб’ємо в них віру в українську ідею”³⁴³⁶.

Утворення Галицької асамблеї спонукало керівників господарських ланок трьох областей шукати зближення в економічній сфері. Виконкоми облрад поставили перед спеціалістами завдання розробити протягом місяця скоординовані програми розвитку пріоритетних галузей народного господарства. Широкі перспективи, на думку влади, мав розвиток у галицьких областях незалежного машинобудування за участю зарубіжних фірм, розвиток хімічної індустрії, власне виробництво ліків³⁴³⁷.

Для координації економічних зусиль у Галичині було намічено провести ряд науково-практичних конференцій, відкрити фірмові магазини в Тернополі, Івано-Франківську та Львові. Планувалось координувати зусилля у спеціальному випуску автобусів, автотранспорту, автокранів, випуску складної побутової техніки, налагодити спільне сірникове і пляшкове виробництво,

³⁴³³ ЦДАГО України, ф.1, оп.32, спр.2900. – Арк.6-9.

³⁴³⁴ Теленчі О., Краслянський А. Сіяти зерна злагоди. Парламентарії республіки у Львові / О. Теленчі, А. Краслянський // Голос України. – К., 1991. – 6 березня. – С.2.

³⁴³⁵ Теленчі О., Краслянський А. А йде весна... Завершився візит Л.Кравчука на Львівщину / О. Теленчі, А. Краслянський // Голос України. – К., 1991. – 7 березня. – С.3.

³⁴³⁶ Гулик І., Мельник В. Плюралізм методів, однозначність мети / І. Гулик, В. Мельник // За вільну Україну. – Львів, 1991. – 30 квітня. – С.2.

³⁴³⁷ За вільну Україну. – Львів, 1991. – 23 лютого. – С.1.

створити асоціації бавовнопрядильних і трикотажних підприємств, туристично-рекреаційного комплексу та ін.³⁴³⁸.

На початку квітня 1991 р. на засіданні Координаційної ради Івано-Франківської, Львівської і Тернопільської областей були утворені крайові робочі органи – фонд ради і комісія з розвитку регіональних господарських зв'язків. У цих структурах повинні були працювати 8 осіб, для спільного фонду кожна область мала надати 100 тис. крб.³⁴³⁹.

Крім цього, представники виконавчих структур трьох областей прийняли план першочергових заходів. Він передбачав протягом 1991 р. налагодити спільне виробництво сірників і пляшок, поліетиленових труб, доїльних апаратів, медичної техніки і ліків, дитячого харчування. Знову було проголошено про спільний випуск автотранспорту, автокранів і автобусів у рамках асоціації “Галавто”, передбачалось розпочати спорудження регіонального підприємства з переробки ріпаку.

Розробники плану визнали актуальним створення асоціації “Агросервіс” (виробництво і реставрація запчастин), спільного туристично-оздоровчого комплексу, підприємств цивільної авіації, бавовнопрядильної і трикотажної промисловості. На вересень 1991 р. у Львові було заплановано проведення Першої західноукраїнської міжнародної виставки-ярмарку “Галицькі контракти”³⁴⁴⁰.

Ініціатором створення науково-методичної бази для економічного об'єднання регіону став доктор економічних наук, керівник Львівського відділення Інституту економіки АН УРСР М.Долішній. Науковою базою об'єднання, за його задумами, мало стати очолюване ним відділення Інституту економіки АН УРСР.

М.Долішній вважав початок тісного співробітництва областей Західної України в сфері регіональної економіки і формування інтегральних виробництв доцільним з точки зору потреби перегляду існуючого економічного

---

³⁴³⁸ Вовк Б., Недільський А., Якимович Я. Перспектива в конструктивізмі / Б. Вовк, А. Недільський, Я. Якимович // За вільну Україну. – Львів, 1991. – 29 березня. – С.1.

³⁴³⁹ Козловський Б. Від сірника до автобуса / Б. Козловський // За вільну Україну. – Львів, 1991. – 5 квітня. – С.1.

³⁴⁴⁰ Козловський Б. Від сірника до автобуса / Б. Козловський // За вільну Україну. – Львів, 1991. – 5 квітня. – С.1.

районування і розукрупнення районів. Учений рекомендував відмовитися від зустрічних перевезень, оптимізувати кооперовані зв'язки на основі спеціалізованого виробництва продукції міжгалузевого виробництва. Критикуючи монополізм центру в регулюванні цін на сировину, М.Долішній запропонував забезпечити глибоку переробку сировини безпосередньо на місцях їх видобутку, своєчасну та повну рекультивацію земель і відтворення ресурсів. Крім того, вчений висловлювався за раціональне використання трудового потенціалу, регулювання зайнятості населення і процесу міграції, а також за розробку міжобласної програми соціального захисту в умовах переходу до ринкової економіки³⁴⁴¹.

В управлінській сфері В.Чорновіл планував вийти до ВР УРСР з пропозиціями перебудувати керівництво в Галичині на основі досвіду цивілізованих країн³⁴⁴².

Про свою співпрацю заявили також колективи обласних газет. На зустрічі представників редакцій івано-франківської “Галичини” і львівської “За вільну Україну” 21 травня 1991 р. було прийнято рішення розробити підготовчі документи для залучення до спілки українських журналістів з інших демократичних видань. Планувалось об'єднати зусилля журналістів щодо спільної підготовки і поширення інформації, випуску англomовного бюлетеня для дипломатичних представництв інших країн і світових ЗМІ³⁴⁴³.

Існував також задум розпочати випуск регіональної газети “Галицький вісник”, передбачалася організація регіонального телебачення і радіо з запровадженням окремих кореспондентських пунктів у містах Тернополя, Івано-Франківська за кошти відповідних облвиконкомів³⁴⁴⁴.

Відзначимо, що підсумки регіонального бюлетеня всесоюзного референдуму в березні 1991 р. засвідчили осібність позицій галичан у питанні збереження СРСР. За регіональний бюлетень у Львівській області

---

³⁴⁴¹ Долішній М. А могли б жити в достатку / М. Долішній // Молода Галичина. – Львів, 1991. – 5 березня. – С.2.

³⁴⁴² Сесія Львівської обласної Ради народних депутатів. Один рік при владі // За вільну Україну. – Львів, 1991. – 27 березня. – С.1.

³⁴⁴³ Вовк Б. На стежці єднання / Б.Вовк // За вільну Україну. – Львів, 1991. – 22 травня. – С.2.

³⁴⁴⁴ ЦДАГО України, ф.1, оп.32, спр.2900. – Арк.12.

проголосувало 89,6% учасників референдуму, в Івано-Франківській області – 90%, в Тернопільській області – 85,3%. В.Чорновіл оцінив ці результати, як “нашу відданість ідеям Галицької асамблеї”³⁴⁴⁵.

16 червня 1991 р. на мітингу в м. Тернополі, організованому з ініціативи Української республіканської партії до 100-річчя з народження Є.Коновальця, народний депутат УРСР, перший заступник голови облвиконкому Б.Бойко знову поставив питання про будівництво Української держави в межах Галичини. “Якщо підпишуть Союзний договір, змушені будемо ставити питання про Галицьку республіку”, – заявив політик у своєму виступі³⁴⁴⁶.

18 червня 1991 р. Координаційна рада обласних рад Івано-Франківської, Львівської, Тернопільської областей на підставі результатів референдуму в Галичині прийняла звернення до Верховної Ради УРСР. У ньому було заявлено, що розгляд Верховною Радою питання про союзний договір, як і підписання такого договору, є недопустимим.

На думку авторів звернення, Верховна Рада УРСР не мала правових основ для підписання будь-якого союзного договору. Республіканське опитування вони розцінили як варіант всесоюзного і вважали, що текст всесоюзного бюлетеня некоректний, а на результатах голосування позначився монопартійний диктат в окремих областях³⁴⁴⁷.

У зверненні акцентувалося на результатах референдуму в трьох областях, які свідчили, що “за незалежність проголосувала б більшість населення України, якби йому поставили аналогічне чітке запитання і забезпечили вільну агітацію”. Серед інших підстав неправомірності підписання нового союзного договору Україною в документі зафіксовано: 1) проект нового договору не став предметом широкого всенародного обговорення; 2) підписувати договори з іншими державами може тільки суверенна держава; 3) підписання союзного договору порушувало постанову Верховної Ради УРСР від 17 жовтня 1990 р.,

---

³⁴⁴⁵ Чорновіл В. Тепер я твердо стою на ногах / В. Чорновіл // За вільну Україну. – Львів, 1991. – 19 березня. – С.1.

³⁴⁴⁶ ДАІФО, ф.П-1, оп.1, спр.5622. – Арк.108.

³⁴⁴⁷ Звернення до Верховної Ради УРСР від Координаційної ради обласних Рад народних депутатів Івано-Франківської, Львівської, Тернопільської областей // Голос України. – К., 1991. – 27 червня. – С.3.

якою розгляд цього питання перенесли до часу прийняття нової Конституції України³⁴⁴⁸.

В умовах серпневого путчу 1991 р. діячі Державного комітету з надзвичайного стану (ДКНС) спробували ще раз використати “особливе” становище західноукраїнських земель. Зокрема, командуєчий сухопутними військами СРСР генерал В.Варенніков у розмові з головою Верховної Ради УРСР Л.Кравчуком вранці 19 серпня 1991 р., мотивуючи необхідність введення надзвичайного стану в республіці, відзначав: “У Західній Україні не має радянської влади, суцільний Рух. У західних областях необхідно ввести надзвичайний стан. Припинити страйки. Закрити всі партії, крім КПРС, їх газети, припиняти і розганяти мітинги”³⁴⁴⁹.

Невдача заколоту ДКНС і проголошення Акту незалежності України 24 серпня 1991 р. створила реальні підстави для досягнення Україною незалежності. Крім того, процес співробітництва з республіканськими органами влади перейшов “більше на творчі рейки”. Зокрема, рішення Львівського облвиконкому щодо митниці, врегулювання внутрішнього ринку і відносин з військовими лягли в основу відповідних постанов Кабінету Міністрів і Верховної Ради³⁴⁵⁰.

У цих умовах галицькі націонал-демократи зосередили сили на всеукраїнській політиці. В.Чорновіл і Л.Лук’яненко, опираючись на підтримку Західної України, вступили в передвиборчу боротьбу за президентську посаду, а проекти федералізації України стали другорядними³⁴⁵¹. Як влучно відзначив Я.Радевич-Винницький, “естафетної палички федералізації В.Чорновіл нікому не передавав”, а дипломатично зазначав, що це справа майбутнього, причому не най-

---

³⁴⁴⁸ Звернення до Верховної Ради УРСР від Координаційної ради обласних Рад народних депутатів Івано-Франківської, Львівської, Тернопільської областей // Голос України. – К., 1991. – 27 червня. – С.3.

³⁴⁴⁹ Бойко О.Д. Україна в 1995 – 1991 рр.: основні тенденції суспільно-політичного розвитку: Монографія / О.Д. Бойко. – К.: ІПіЕНД, 2002. – С.249.

³⁴⁵⁰ Давимука С.А. Потрібні рішучі дії! / С.А. Давимука // Урядовий кур’єр. – К., 1991. – жовтень. – №29. – С.6.

³⁴⁵¹ Адамович С.В. Проблеми соборності у суспільно-політичному житті Галичини у 1990 – 1991 рр. / С.В. Адамович // Стосунки Сходу та Заходу України: минуле, сьогодення та майбутнє: Матеріали Всеукраїнської конференції, Луганськ, 25-26 травня 2006 р. / Наук. ред. І.Ф.Кононов. – Луганськ: Знання, 2006. – С.278.

ближчого. Натомість після здобуття Україною незалежності політик став підтримувати президентські структури в їхньому протистоянні місцевим радам³⁴⁵².

С.Давимука вважає, що В.Чорновіл відмовився від ідеї Галицької асамблеї під впливом гострої критики її як прояву сепаратизму³⁴⁵³. На думку О.Хавича, для В.Чорновола асамблея була не плацдармом для створення автономії, а всього лише трампліном, щоб захопити владу в Києві. Він також погоджується, що згортання діяльності Галицької асамблеї відбулося після того, як Л.Кравчук зумів переконати В.Чорновола в небезпеці галицького сепаратизму³⁴⁵⁴.

Уже 5 липня 1991 р. Верховна Рада УРСР прийняла Закон про заснування поста Президента УРСР і внесення змін та доповнень до Конституції УРСР. Майже одразу ж Рада Української республіканської партії висунула на пост Президента Л.Лук'яненка. Натомість 20 липня 1991 р. Центральний провід Руху висунув В.Чорновола на пост Президента УРСР. Невдовзі Координаційна рада трьох облрад Галичини рекомендувала спільній сесії облрад висунути на пост Президента В.Чорновола³⁴⁵⁵.

Умови передвиборчої боротьби за посаду Президента України зумовили скликання 5 вересня 1991 р. у Тернополі в палаці культури “Березіль” імені Леся Курбаса другого спільного засідання Івано-Франківської, Львівської і Тернопільської обласних рад народних депутатів.

На порядку денному Галицької асамблеї стояло:

- про результати Галицького референдуму, ставлення до Союзного договору;
- про вибори Президента України;
- про реорганізацію системи державної влади та місцевого самоврядування в регіоні;
- про реалізацію в регіоні урядової програми надзвичайних заходів щодо стабілізації економіки.

---

³⁴⁵² Радевич-Винницький Я. Чи ошасливить Україну федералізація / Я. Радевич-Винницький // Розбудова держави. – 1993. – №6. – С.64.

³⁴⁵³ Давимука С. Незабутній народний голова. Львівський період державотворчої діяльності В.Чорновола 1990-1992 років / С. Давимука // Молодь України. – К., 2003. – 11 квітня. – С.2.

³⁴⁵⁴ Хавич О. Смерть Галичини / О. Хавич. – Режим доступу: <http://www.rukhpress.com.ua>.

³⁴⁵⁵ Гарань О.В. Убити дракона (З історії руху та нових партій України) / О.В. Гарань. – К.: Либідь, 1993. – С.183.

Крім того, на спільній сесії планувалося рекомендувати кандидатом на посаду Президента України В.Чорновола, а також створити газету Координаційної Ради Івано-Франківської, Львівської і Тернопільської областей з головною редакцією у м. Тернополі³⁴⁵⁶.

Т.Гунчак, згадуючи свої враження про перебування на з'їзді Галицької асамблеї 5 вересня 1995 р., написав у мемуарах: “Була тут і регіональність, проти чого я виступав... Проте це не домінувало на тій зустрічі, хоча таке почуття є у деяких провідних людей Галичини”³⁴⁵⁷.

У роботі сесії взяли участь народні депутати України, представники демократичних партій, об'єднань, рухів і організацій, духовенства і діаспори. Були присутні делегації Вінницької, Волинської, Закарпатської, Хмельницької та інших областей. Ставлення до скликання асамблеї населення східних областей України висловив гість зібрання, народний депутат України з Чернігівщини Л.Яковишин: “Нині треба терміново розробляти економічні закони, які б усіх нас згуртували в єдиній Українській державі. Думається, що саме Галичина дасть поштовх цьому процесові”³⁴⁵⁸.

Імовірно, що скликання другої об'єднаної сесії Галицької асамблеї було ініційовано саме задля підтримки кандидата в президенти В.Чорновола. Зокрема, останній на засіданні виступив проти того, щоб між політиками виникала “боротьба за булаву і велика ідея незалежності погібала на пні...”. Співзвучно йому народний депутат України Д.Павличко звернувся до асамблеї з таким застереженням: “Дорогі мої, В.Чорновіл і Л.Лук'яненко, та уступіть ви один одному, і негайно. Не чекайте, не розривайте наші серця на дві половини, адже ми вас однаково любимо”³⁴⁵⁹.

Згодом народні депутати трьох обласних рад, доволі своєрідно сприйнявши заклик Д.Павличка, одностайно (крім одного львів'янина, що був

---

³⁴⁵⁶ ЦДАГО України, ф.1, оп.32, спр.2900. – Арк.109.

³⁴⁵⁷ Гунчак Т.Г. Мої спогади – стежки життя / Т.Г.Гунчак. – К.: Дніпро, 2005. – С.116.

³⁴⁵⁸ Гнатівський Б. Коли з очей зійде полуда / Б. Гнатівський // Молода Галичина. – Львів, 1991. – 12 вересня. – С.1.

³⁴⁵⁹ Гнатівський Б. Коли з очей зійде полуда / Б. Гнатівський // Молода Галичина. – Львів, 1991. – 12 вересня. – С.1.

проти), проголосували за висунення кандидатом у президенти України В.Чорновола³⁴⁶⁰.

На спільній сесії була також розглянута проблема реформування структури місцевої влади³⁴⁶¹. Асамблея визнала незадовільною урядову програму із стабілізації економіки і запропонувала до неї ряд суттєвих змін. На спільній сесії було утворено Галицький виконавчий комітет, що мав безпосередньо займатися реорганізацією економіки в регіоні³⁴⁶². Його голова професор В.Пинзеник так визначив завдання утвореної структури: “Насамперед – створити середовище, у якому б подібні комітети стали зайвими. Крім того, ми намагатимемося заохотити підприємництво, створити нормальні темпи швидкої приватизації”³⁴⁶³. Результатом роботи Галицького виконавчого комітету стала програма переорієнтації виробничих зв’язків для різкого підвищення рівня внутрішньої кооперації, конкретні проекти організації нових виробництв тощо³⁴⁶⁴.

Для виконання ухвал Другої асамблеї від 5 вересня 1991 р. було створено робочу групу під керівництвом М.Яковини з питань розробки законопроектів про організацію виконавчої влади та місцевого самоврядування. Ця група у складі львівських та івано-франківських юристів напрацювала законопроекти про місцеве самоврядування, місцеві державні адміністрації та правовий статус області, які орієнтували на побудову унітарної децентралізованої держави з розвинутим регіональним і місцевим самоврядуванням³⁴⁶⁵.

Надалі, як згадував М.Яковина, через посилення тенденцій централізації в системі виконавчої влади та зміну керівників обласних рад співпраця в рамках

---

³⁴⁶⁰ Гнатівський Б. Коли з очей зійде полуда / Б. Гнатівський // Молода Галичина. – Львів, 1991. – 12 вересня. – С.1.

³⁴⁶¹ Коліушко І., Мелешко М., Павленко О. Реформа місцевого управління: проблеми правового регулювання / І. Коліушко, М. Мелешко, О. Павленко // Республіканець. – 1993. – №3. – С.12.

³⁴⁶² Гнатівський Б. Коли з очей зійде полуда / Б. Гнатівський // Молода Галичина. – Львів, 1991. – 12 вересня. – С.1.

³⁴⁶³ Пинзеник В. Комітет створений для того, аби з часом відпала необхідність у його існуванні / В. Пинзеник // Молода Галичина. – Львів, 1991. – 17 вересня. – С.2.

³⁴⁶⁴ Давимука С. Незабутній народний голова. Львівський період державотворчої діяльності В.Чорновола 1990-1992 років / С. Давимука // Молодь України. – К., 2003. – 11 квітня. – С.2.

³⁴⁶⁵ Яковина М. Хто ділить і руйнує соборну Україну? / М. Яковина // Львівська газета. – Львів, 2004. – 23 грудня. – С.4.

Галицької асамблеї поступово згорнулася. Раціональні напрацювання того часу не реалізувалися згодом у формі законодавчих норм³⁴⁶⁶.

Недоцільність подальшого існування Галицької асамблеї підтримували і політичні сили. Так, у березні 1992 р. Рада УРП прийняла заяву, що збереження спільної ради трьох галицьких областей може призвести до початку федералістського поділу України³⁴⁶⁷.

Л.Лук'яненко стверджує, що В.Чорновіл не змирився з програшем на президентських виборах і Галицьку асамблею не розпустив, а почав розширювати. До галицьких областей включають Волинську, потім Рівненську. Пізніше заговорили про приєднання Хмельницької області. Політик вважає, що саме під його тиском спочатку Центральний провід УРП ухвалив рішення розпустити Галицьку асамблею, і рішучим чином “було припинено творення цього регіонального об'єднання”³⁴⁶⁸.

Таким чином, Галицька асамблея виникла як форма регіональної економічної і суспільно-політичної співпраці галицьких областей в умовах тиску зі сторони компартійно-державних центральних органів влади. Економічна та політична блокада, спроби дискредитації демократичної влади в західних областях, сумніви щодо можливості досягнення незалежності змусили галицьке керівництво об'єднати зусилля задля реалізації націонал-демократичних ідей у межах регіону.

На нашу думку, безпідставними є спроби трактування створення і діяльності Галицької асамблеї як сепаратистського прояву, що міг стати причиною розколу України. Найкращим свідченням соборницьких устремлінь галичан стало те що, ідея асамблеї була забута після проголошення Акту про незалежність 24 серпня 1991 р. Проте її діяльність сприяла утвердженню української незалежності, перешкоджала консервативним силам зберегти радянський політичний режим.

---

³⁴⁶⁶ Яковина М. Хто ділить і руйнує соборну Україну? / М. Яковина // Львівська газета. – Львів, 2004. – 23 грудня. – С.4.

³⁴⁶⁷ Ейсмонт В. Українська республіканська партія 1990-1994. Дати, події, факти / В. Ейсмонт. – К.: Укр. республіканська партія, 1994. – С.17.

³⁴⁶⁸ Лук'яненко Л. Національна ідея і національна воля / Л. Лук'яненко – К.: МАУП, 2003. – С.81.

6.2.2. Специфіка суспільно-політичного життя Галичини в умовах незалежності України

Здобуття Україною незалежності не виправдало більшості сподівань галичан. Самостійність держави на початку 90-х рр. ХХ ст. не принесла українськості у всі сфери суспільно-політичного життя, не зробила Україну заможною і впливовою в міжнародній спільноті, а навпаки занурила громадян в економічний безлад і владний хаос.

Галичина в 90-х рр. ХХ ст. дуже втратила і в промисловому ресурсі, й узагалі в розвитку. Накопичення багатства, яке в ті роки відбулося в деяких східних регіонах, обійшло край. Причинами цього І.Коліушко називає насамперед різку зміну галицької управлінської еліти в 1990 р., яка не вмiла й не хотiла по-старому лобiювати iнтереси в Києві, та структурні особливості територіального розміщення виробництва в постколоніальній Україні³⁴⁶⁹.

У м. Львові як столиці Галичини рівень корупції став чи не найвищий в Україні, у ньому “бракувало висоти духу” і буяла “лукава агресивна сірість”³⁴⁷⁰. У регіоні дестабілізуючим фактором продовжувала залишатися складна міжконфесійна ситуація. Так, в березні 1992 р. в м. Івано-Франківську було розпочато пікетування Українською автокефальною православною церквою облради у зв’язку з порушенням прав православних віруючих. У випадку невиконання їх вимог православні попереджали про можливість проведення акцій громадянської непокорі з блокуванням залізниці³⁴⁷¹.

Увійшовши в роль українського П’ємонту, м. Львів довго не помічав, що його надмірні гонори стали вже недоречні. А за кількістю стереотипів, які майже не відповідали реальності, Львів міг дати фору й самому Донецьку³⁴⁷².

---

³⁴⁶⁹ Коліушко І. Статус Львова: від учора до завтра / І. Коліушко // *Leopolis multiplex*. – К.: Грані-Т, 2008. – С.325.

³⁴⁷⁰ Маринович М. “Люблю я Львів, та дивною любов’ю...” / М. Маринович // *Leopolis multiplex*. – К.: Грані-Т, 2008. – С.435-436.

³⁴⁷¹ ЦДАВО України, ф.5233, оп.1, спр.64. – Арк.41.

³⁴⁷² Маринович М. “Люблю я Львів, та дивною любов’ю...” / М. Маринович // *Leopolis multiplex*. – К.: Грані-Т, 2008. – С.433.

Надзвичайно швидке розчарування українців у змінах, найперше в самій незалежності, вдарило насамперед по її “авангардові”, і неуспішність Львова стала найвідчутнішою гранню неспішності України загалом. З першої половини 1990-х рр. ледь не правилом доброго тону стало твердження про львівську провінційність, відсталість, а відтак і депресивність. Головною причиною такої деградації вважалася переорієнтованість “еліти”, головно молоді, на Київ чи й на закордон, що спричинило суттєвий відтік особистостей із міста³⁴⁷³.

Після отримання незалежності частина галицької еліти усвідомила, що їхній патріотизм просто використовувався, а ідеал України ніколи не буде реалізований. Проросійська преса саркастично стверджує, що Галичина, творячи українську державу, надірвалась. Регіон порівнюють з Радянським Союзом, який розвалився, роздавлений важкістю ноші, що перевищила його можливості³⁴⁷⁴.

Ситуацію в регіоні на початку 90-х рр. яскраво охарактеризував М.Маринович. Він вважав, що Галичина “однією з перших регіонів СРСР пережила свій пасіонарний спалах, вся енергія якого пішла на те, щоб розтрити місцеву комуністичну стіну. Сили, щоб переламати хід подій в усій Україні не виявилось”³⁴⁷⁵.

Населення Галичини протягом трьох президентських кампаній утримувало першість в Україні за ознакою громадянськості і політичної свідомості. Але не можна не помітити падіння рівня електоральної активності. Так, у Львівській області в 1991 р. активність дорівнювала 95,23%, у 1994 р. – 91,46%, а у 1999 р. – 88,01% (у Тернопільській області відповідні показники становили – 97,07%; 91,57%; 90,28%, а на Івано-Франківщині – 95,72%; 89,42%; 89,58%)³⁴⁷⁶.

---

³⁴⁷³ Андрухович Ю. Лєвова доля / Ю. Андрухович // *Leopolis multiplex*. – К.: Грані-Т, 2008. – С.14.

³⁴⁷⁴ Городисский А. Этнос Украины и украинская нация / А. Городисский // *Аргументы и факты в Украине*. – 2003. – №23. – С.7.

³⁴⁷⁵ Мартинович М. Україна: дорога через пустелю: Зб. статей/ М. Маринович. – Харків: СП “Фоліо”, 1993. – С.124.

³⁴⁷⁶ Нельга О. Вибори як індикатор і чинник національної інтеграції / О. Нельга // *Нова політика*. – 1999. – №6. – С.4.

Галицька еліта, яка мислила майбутню Україну як “Велику Галичину”, не була готова до того, що наддніпрянці, які колись пасивно спостерігали за революційними процесами в Україні, зможуть перехопити ініціативу в процесах державного будівництва³⁴⁷⁷.

З приходом до влади Президента Л.Кучми розпочався тривалий період панування дніпропетровської групи. Ще в 1994 р. Л.Кравчук проголосив, що “українська національна ідея вичерпала себе”. Це корелює із початком занепаду впливу Львова як “українського П’ємонту” на процеси формування владної еліти України. Саме тоді стали визначальними капітали, якими володіли дніпропетровці: першою чергою, соціальний капітал – вміння виховувати управлінські кадри та розміщати їх на ключових позиціях владної вертикалі, а також економічний капітал – переплетіння великого бізнесу з політикою.

Символічним капіталом дніпропетровської групи став своєрідний ідеологічний баланс: з одного боку, вона перехопила державницькі гасла, проєвропейський вектор розвитку та політичну риторику дисидентів львівської регіональної групи, але з іншого – зміцнювала зв’язки з Росією, чим задовольняла бізнес-інтереси та емоційні настрої південно-східних регіонів³⁴⁷⁸.

Центр, уособлений в понятті “українська держава”, характеризувався в баченні галичан недемократичністю влади, неефективною економікою, несправедливим розподілом бюджетних коштів між регіонами, невизначеністю в зовнішній політиці³⁴⁷⁹. Російська мова ставала дедалі популярнішою, а російський бізнес могутнішим у самій Галичині. В.Костирко образно відзначив, що до 1991 р. галичани гостро відчували злидні і русифікацію, а в період

---

³⁴⁷⁷ Бондаренко К. Західна Україна повинна домогтися статусу автономної республіки в складі України. Інтерв’ю політичному мережевому виданню “part.org.ua” / К. Бондаренко // *І. Незалежний культурологічний часопис*. – 2002. – №23. – С.231.

³⁴⁷⁸ Зоткін А. Роль регіональних еліт та столичного істеблішменту у формуванні владної еліти України / А. Зоткін // *Соціологія: теорія, методи, маркетинг*. – 2004. – №3. – С.97.

³⁴⁷⁹ Адамович С. Соборність і децентралістські ідеї в суспільно-політичному житті західних областей України (1991 – 2004 рр.) / С. Адамович // *Матеріали V Буковинської Міжнародної історико-краєзнавчої конференції, присвяченої 130-річчю заснування Чернівецького національного університету імені Юрія Федьковича. У двох томах. Том 1: Історія України. Краєзнавство*. – Чернівці: Книги-XXI, 2005. – С.337.

незалежності – відчують три речі, але вже солодко: злидні, русифікацію та велике задоволення від незалежної України³⁴⁸⁰.

Ідеолог західноукраїнського автономізму О.Хавич, відстоюючи думку, що “проект Україна” не втілюється в життя, закликав розпочати реалізацію проекту “westukraina. eu.”³⁴⁸¹. У художній формі становище Галичини в складі незалежної України сепаратист оцінив наступним чином: “Галичина померла, і цей клінічний факт мало хто заперечує. Залишилось тільки поховати її розчленоване тіло у Карпатському і Подільському краях. День похорону стане для Галичини третім і останнім днем злуки з “братами зі Сходу”. Два перших (у 1919 і 1939 рр.) принесли галичанам мільйони людських жертв. Цього разу жертвою може стати історична пам’ять галичан і навіть сама згадка про Галичину”³⁴⁸².

На думку О.Хавича, за століття сформувалась унікальна західноукраїнська ідентичність, на яку радянський період і доба незалежної України справила незначний вплив. Політик вважає, що ідея “Великої України” не мала реального втілення в минулому. Зокрема, впливи козацької держави він обмежує Центральною Україною, а ідею Київської Русі, на його погляд, ще слід відібрати в Росії³⁴⁸³.

Незважаючи на незначний політико-економічний потенціал регіону, ідеолог автономізму стверджує, що зацікавленість естетської та демократичної Європи регіоном як частиною європейської історії та культури, використання транзитних потоків і туризму забезпечить існування Західної України. Одночасно О.Хавич заперечує тезу, що західноукраїнська державність стане об’єктивним союзником Москви в боротьбі проти Східної України, і зазначає, що вона поширюватиме суверенітет “Західної (істинної) України” на всю іншу³⁴⁸⁴.

---

³⁴⁸⁰ Костирко В. Чухраїнство / В. Костирко // *І. Незалежний культурологічний часопис*. – 2002. – №23. – С.243.

³⁴⁸¹ Хавич О., західноукраїнець. Чи можливий проект westukraina. eu? / О.Хавич // *І. Незалежний культурологічний часопис*. – 2002. – №23. – С.273.

³⁴⁸² Хавич О. Смерть Галичини / О.Хавич. – Режим доступу: <http://www.rukhpress.com.ua>.

³⁴⁸³ Хавич О., західноукраїнець. Чи можливий проект westukraina. eu? / О.Хавич // *І. Незалежний культурологічний часопис*. – 2002. – №23. – С.275.

³⁴⁸⁴ Хавич О., західноукраїнець. Чи можливий проект westukraina. eu? / О.Хавич // *І. Незалежний культурологічний часопис*. – 2002. – №23. – С.276.

Безальтернативну позицію займав О.Друль, який зазначав, що “виокремлення Галичини постає чи не єдиною альтернативою для збереження українськості в нашому розумінні”³⁴⁸⁵.

Інший прихильник автономістських поглядів В.Павлів відстоює думку про існування наддніпрянського шовінізму, в основі якого “лежить несприйняття і нелюбов до всього “іншого”, зокрема, коли це “інше” є дуже близьким і може часом претендувати на автентичність більш переконливо, ніж оте “своє”. Політик вважає, що цей феномен має дві складові: “комплекс хама, який став паном і... постійне очікування, що господар от-от повернеться”³⁴⁸⁶.

На його думку, в радянський період українцями себе називали тільки галичани, буковинці та частина закарпатців, а також українське населення Польщі, Словаччини, Румунії й еміграція США та Канади. Автономіст умотивовує таку ситуацію тим, що ніколи не існувало єдиного українського народу (можемо говорити лише про спільне коріння) і він не сформувався за останні 10 років. Західна Україна, на погляд В.Павліва, втратила за останні роки “кадри для побудови демократичної країни” і початки громадянського суспільства, а тому проблема галицької чи буковинської самоідентифікації є питанням того, що буде із нашим майбутнім, і з нашим минулим³⁴⁸⁷.

Ще один прихильник автономізму Р.Лозинський вважає, що в галичан є всі підстави вести мову про сепаратизм. На його думку, Львів по праву може стати столицею краю, оскільки століттями був центром регіону, є найбільшим містом і моноетнічним за складом населення. Серед інших доказів на користь сепаратизму він називає моноетнічність Галичини, виразні регіональні особливості ще з часів Київської Русі, культурно-ментальні відмінності, домінування в регіоні греко-католицької віри³⁴⁸⁸.

М.Лан висловлює думку, що можливо федерація зробила б стосунки між Сходом і Заходом більш паритетними, а середній донеччанин позбувся б

---

³⁴⁸⁵ Нищук М. Підсумок незалежності: сепаратизм у Галичині / М. Нищук. – Режим доступу: <http://www.ji-magazine.lviv.ua/vidhuku/pro-nas/nm51.html>.

³⁴⁸⁶ Павлів В. Як ми проміняли Галичину на Україну / В. Павлів // Поступ. – Львів, 2001. – 23-29 серпня. – С.2.

³⁴⁸⁷ Павлів В. Як ми проміняли Галичину на Україну / В. Павлів // Поступ. – Львів, 2001. – 23-29 серпня. – С.2.

³⁴⁸⁸ Лозинський Р. Хто такі галичани, і чому вони стають сепаратистами / Р. Лозинський // Ї. Незалежний культурологічний часопис. – 2002. – №23. – С.295-296.

параноїдального страху приїзду в Галичину через недосконале знання мови³⁴⁸⁹. На його думку, міф про автономію західноукраїнських земель потрохи вростає у свідомість загалу і суперечить культивованому міфу про соборність³⁴⁹⁰.

Для ілюстрації ілюзорності ідеї соборності України доволіно трактується вітчизняна історія. Так, В.Костирко відзначає, що галичани не вигравали у великих битвах, але успішно перемагали наддніпрянців: крилаті гусари-уніати у XVII ст. били “революціонерів” Б.Хмельницького, УССи в Першій світовій війні – козаків П.Скоропадського, партизани С.Бандери у Другій світовій війні – з’єднання С.Ковпака. Більше того, згідно з твердженням діяча, виборовши і захистивши у 1097 р. свою незалежність від Києва, галичани розвалили Київську Русь³⁴⁹¹.

Краєзнавець і есеїст зі Львова В.Чернов акцентує увагу на власних державотворчих традиціях Галичини. На доказ своєї концепції він називає перебування білих хорватів у складі Великоморавської держави, коронацію Данила Галицького і наявність окремої титулатури в польських королів та австрійських імператорів³⁴⁹².

Крім напівофіційної ностальгії за часами Габсбурзької монархії, галицькі сепаратисти висловлювали навіть ідеї щодо відродження Австро-Угорської монархії з центром у Галичині³⁴⁹³.

Автономісти лякали суспільство, що для України вимальовується доля перетворитися на другу Білорусь, від якої “наша держава відстає лише на один крок, який називається Галичиною”³⁴⁹⁴. Для більшості інтелектуалів і громадських діячів ці мотиви визначили участь в антипрезидентському русі

---

³⁴⁸⁹ Лан М. Відповідь Любкові Петренку / М. Лан // *І. Незалежний культурологічний часопис*. – 2002. – №23. – С.253.

³⁴⁹⁰ Лан М. Мітологія / М. Лан // *І. Незалежний культурологічний часопис*. – 2002. – №23. – С.246.

³⁴⁹¹ Костирко В. Чухраїнство / В. Костирко // *І. Незалежний культурологічний часопис*. – 2002. – №23. – С.242.

³⁴⁹² Чернов В. Автономія Галичини – етюд історії легітимності / В. Чернов // *І. Незалежний культурологічний часопис*. – 2002. – №23. – С.215-216.

³⁴⁹³ Режим доступу: <http://www.molodaukraina.org/news.asp?Id=575&IdType=12>.

³⁴⁹⁴ Петренко Л. Україно наша духовная / Л. Петренко // *І. Незалежний культурологічний часопис*. – 2002. – №23. – С.248.

2000 – 2001 рр., а пізніше – у підтримці альтернативних та опозиційних владі сил на парламентських виборах 2002 р.³⁴⁹⁵.

У колах галицької інтелігенції звучить навіть ідея щодо впровадження в українській мові латинки, яка гарантувала б певніше майбутнє не лише українській національній ідентичності, а й змінило б “багатовекторність сучасної української ментальності на один вектор і європейський”³⁴⁹⁶.

Ще однією гранню галицьких самостійників були особливості галицького мовного діалекту. Найбільш активно його використовує письменник Ю.Винничук. Там, де автентичні носії галицького діалекту відчують брак своїх власних мовних засобів, письменник добирає полонізми, германізми, застарілі слова. Це своєрідне есперанто, скомпоноване за принципом відкидання будь-яких слів, подібних до російських. Для галицьких сепаратистів це окрема, нехай штучна, мова стала ще одним свідченням існування галицької нації, а відтак можливості створення незалежної держави³⁴⁹⁷.

Окремі західноукраїнські громадсько-політичні діячі в публіцистиці демонструють нерозуміння і несприйняття Києва і Великої України. Так, для К.Бондаренка “Київ – це велика пустеля”, де “люди ходять, не помічаючи один одного” і розмовляють мовою міжнаціонального спілкування – суржигом³⁴⁹⁸. Т.Чорновіл вважає, що проблема автономізації Галичини базується ще на генетичних і ментальних розбіжностях між Великою Україною і Галичиною³⁴⁹⁹.

Несприйняття галичанами реальності політичного режиму Л.Кучми посилювали агресивні випадки проросійських лівих політиків. Народний депутат України комуніст Ю.Соломатін у кримських ЗМІ у 2001 р. договорився до того, що “до цього часу є ще дуже великі сумніви в правомірності зарахування галичан до українців. Так, вони були колись українцями, але за шість століть

---

³⁴⁹⁵ Шумлянський С. Розкол України як віртуальна реальність / С. Шумлянський // Критика. – К., 2002. – листопад. – С.3.

³⁴⁹⁶ Островський І. Ретроспективний futuruzm. Журнал “І” про європейський федералізм та українську латиницю / І. Островський. – Режим доступу: // <http://www.day.kiev.ua/56867/>.

³⁴⁹⁷ Режим доступу: <http://www.molodaukraina.org/news.asp?Id=575&IdType=12>.

³⁴⁹⁸ Бондаренко К. Листи з України / К. Бондаренко // Поступ. – Львів, 2001. – 12-18 липня. – С.2.

³⁴⁹⁹ Стецишин О. Автономія чи децентралізація влади? / О. Стецишин // Експрес. – Львів, 2003. – 23-30 січня. – С.4.

відторгнення від матері України де-факто перестали ними бути... а тепер їм потрібен тривалий час для того, щоби знову ними стати”³⁵⁰⁰.

На відмінностях Галичини від решти України акцентували і представники російських шовіністичних кіл. Так, депутат Державної Думи Російської Федерації, член комісії з геополітики О.Митрофанов влітку 2001 р. заявив, що “незабаром настане період збирання земель”, і єдина тут проблема – Галичина, яку треба “виділити” – хай вона об’єднується з Польщею³⁵⁰¹.

Книги Ю.Андруховича, а особливо есе “Моя остання територія”, стали декларацією західноукраїнської ідентичності для автономістів³⁵⁰². Даючи оцінку Галичині, письменник писав, що “...це моя територія, мій підозрюваний і зневажуваний світ – фортечні стіни, які його оточують, давно провалились, рови засипані історичним хламом, битою керамікою, гуцульськими зразками. Моя лінія оборони – це я сам, у мене немає іншого виходу, окрім як захищати цей кусок, цей клаптик, ці клаптики, що розповзаються в різні сторони”³⁵⁰³.

Проте Ю.Андрухович у “Дзеркалі тижня” влітку 2002 р. заперечив свою прихильність до галицького сепаратизму: “Але це жодним чином не означає, що я галицький сепаратист. Все-таки я надто її люблю, цю, за Я.Гашеком і О.Гумбольдтом, дурнувату Галичину, щоб бажати їй державної незалежності”³⁵⁰⁴. Однак у змісті статті проглядалася незадоволеність реаліями незалежності і відчувалися мрії про європейське майбутнє Галичини.

На думку О.Гнатюк, есеїстика Ю.Андруховича була не гаслом галицького сепаратизму, а спробою творення нової української культурної тожсамости – центральноєвропейської. Натомість Галичина як законна спадкоємиця австро-угорської спадщини мала становити логічну вісь тієї конструкції³⁵⁰⁵.

---

³⁵⁰⁰ Соломатин Ю. Галицький сепаратизм: миф или реальность? / Ю. Соломатин. – Режим доступу: <http://kro-krim.narod.ru/LITERAT/UKRAIN/galiz.htm>.

³⁵⁰¹ Бадзьо Ю. Підпільна нація. Нове завоювання України: Статті / Ю.Бадзьо. – К.: МАУП, 2003. – 104 с.

³⁵⁰² Хавич О., західноукраїнець. Чи можливий проект westukraina. eu? / О. Хавич // Ї. Незалежний культурологічний часопис. – 2002. – №23. – С.277.

³⁵⁰³ Андрухович Ю. Город-корабль / Ю. Андрухович // Вестник Европы. Журнал европейской культуры. – М. – 2004. – Т. XIII – XIV. – С.156.

³⁵⁰⁴ Андрухович Ю. Сепаратизм? / Ю. Андрухович // Зеркало недели. – К., 2002. – 24-30 августа.

³⁵⁰⁵ Гнатюк О. Прощання з імперією: Українські дискусії про ідентичність / О. Гнатюк. – К.: Критика, 2005. – С.257.

У Львові діяв своєрідний неформальний “клуб автономістів”, який припинив існування через те, що ідеями структури почали спекулювати окремі політики³⁵⁰⁶. Осередки західноукраїнської окремішності з’явилися також у Тернополі, Івано-Франківську, Чернівцях, Рівному³⁵⁰⁷. Серед митців культовою фігурою визнають львівського художника В.Костирка, випускника Люблінського католицького університету, що працював дизайнером в газеті “Поступ”, на сторінках якої такі ідеї часто обговорювалися. Головним сепаратистом вважається політолог О.Хавич з Чернівців³⁵⁰⁸. І зрештою, дискусія навколо галицьких федералістичних проектів вийшла на міжнародний рівень після публікації В.Павліва в польській газеті “Politika”, що мала численні передруки та викликала бурхливі відгуки³⁵⁰⁹.

Натомість Т.Чорновіл, Т.Возняк відстоюють думку, що не існує жодного серйозного політика, який би ґрунтовно займався ідеєю галицької автономії³⁵¹⁰. Крім того, як констатує К.Бондаренко, ідея західноукраїнської спільності чи навіть державності ще не готова перетворитися в ідеологію, а тим більше опанувати маси³⁵¹¹. За його оцінками, ідею галицького сепаратизму сповідує не більш як 0,1% населення³⁵¹².

Серед соціальних груп, які підтримують сепаратизм, І.Сімгномів виділяє інтелектуальні кола, “яких цікавить сам процес і як це робиться”, також маргінальні політичні групи, які базуються в Галичині і мають примарні шанси бути представленими в законодавчому органі України. Місцева інтелігенція також зацікавлена в проявах галицького сепаратизму, оскільки “може ще раз

---

³⁵⁰⁶ Стецишин О. Автономія чи децентралізація влади? / О. Стецишин // Експрес. – Львів, 2003. – 23-30 січня. – С.4.

³⁵⁰⁷ Хавич О., західноукраїнець. Чи можливий проект westukraina.eu? / О. Хавич // Ї. Незалежний культурологічний часопис. – 2002. – №23. – С.277.

³⁵⁰⁸ Павлів В. Автономія для Галичини / В. Павлів. – Режим доступу: <http://www.pravda.com.ua>.

³⁵⁰⁹ Маслак О. Про “сепаратистів” та “федерастів” / О. Маслак. – Режим доступу: // <http://gallart.narod.ru/maslak.html>.

³⁵¹⁰ Стецишин О. Автономія чи децентралізація влади? / О. Стецишин // Експрес. – 2003. – 23-30 січня. – С.4.

³⁵¹¹ Бондаренко К. Західна Україна повинна домогтися статусу автономної республіки в складі України. Інтерв’ю політичному мережевому виданню “part.org.ua” / К. Бондаренко // Ї. Незалежний культурологічний часопис. – 2002. – №23. – С.233.

³⁵¹² Бондаренко К. Розкольники. Кому вигідний “дерібан” України? / К. Бондаренко // Галицькі контракти. – 2004. – №6. – 9 лютого. – С.27.

продемонструвати київським патронам, наскільки складним, специфічним і незрозумілим є для іногородців галицький регіон”³⁵¹³.

Можна погодитися з львівським журналістом і політологом А.Кирчівим, що галицький сепаратизм має більше емоційного, ніж політичного підґрунтя³⁵¹⁴. Ще яскравіше охарактеризував ситуацію О.Довженко: “Галицький сепаратизм – це гра. Той самий постмодерністський карнавал, що повинен тривати будь-що, заснований на завідомо очевидній недосяжності поставленої мети”³⁵¹⁵. Крім того, поширення автономістських ідей у суспільстві стримувало старше покоління галичан, лояльні до центральної влади органи місцевого самоврядування, а також віра в перемогу В.Ющенко та “Нашої України”³⁵¹⁶.

Ареал можливого регіонального лідерства Львова автономісти поширюють на 10 областей, де мешкає майже кожний третій українець і повсюдно звучить українська мова³⁵¹⁷. Цікаво, що галицькі сепаратисти, як і політичні русини, вбачали в проектах адміністративної реформи в Україні спроби розділити територію Галичини в межах різних адміністративних утворень і послабити галичанство³⁵¹⁸.

Коли м. Львів і вся Галичина готувалися до урочистого відзначення 80-річчя Листопадового повстання ЗУНР у 1998 р., Львів було обклеєно листівками із закликом: “Повстань Галичина!”. У ній зокрема звучало: “Виходячи з ситуації, що склалася, а також історичних державних традицій (Королівства Данила Галицького, ЗУНР) на порядок денний стала необхідність створення Галицької республіки з власним парламентом і урядом, здатним відстоювати інтереси Галичини та її народу, наділені повноваженнями

---

³⁵¹³ Сімгномів І. День злуки / І. Сімгномів. – Режим доступу: <http://www.vgolos.com.ua/politic/6191.html?page=627>.

³⁵¹⁴ Кирчів А. Галицький подзвін золотого рубля / А. Кирчів // І. Незалежний культурологічний часопис. – 2002. – №23. – С.221.

³⁵¹⁵ Режим доступу: <http://www.molodaukraina.org/news.asp?Id=575&IdType=12>.

³⁵¹⁶ Лозинський Р. Хто такі галичани, і чому вони стають сепаратистами / Р. Лозинський // І. Незалежний культурологічний часопис. – 2002. – №23. – С.301-302.

³⁵¹⁷ Вітковський В. До проблематики “галицького проекту” / В. Вітковський // І. Незалежний культурологічний часопис. – 2002. – №23. – С.262.

³⁵¹⁸ Хавич О. Смерть Галичини / О.Хавич. – Режим доступу: <http://www.rukhpress.com.ua>.

проводити власну економічну політику, реформи в промисловості, сільському господарстві, медицині, освіті”³⁵¹⁹.

Розмови про автономізацію Галичини активізувалися одразу після переобрання Л.Кучми президентом України на другий термін 1999 р. – розмовами справа й обмежилася, якщо не зважати на те, що їхні ініціатори стали предметом посиленої уваги Служби безпеки України³⁵²⁰.

Так, напередодні другого туру президентських виборів у 1999 р. у Львові з’явилась листівка, яка закликала населення домогтися автономії Галичини. Її автори апелювали до історії минулого краю і пропонували перетворити регіон у країну міжнародного туризму, ярмарків і виставок, екологічно чистого сільського господарства і науковоємних технологій³⁵²¹. О.Хавич вважає, що вбивство композитора І.Білозіра та записи О.Мельниченка “стали останньою краплею, яка переповнила чашу терпіння галичан”³⁵²².

Проте лідери праворадикальних організацій відкинули можливість сепаратизму західних областей і заперечили участь їх політичних структур у таких акціях. На думку народного депутата, голови львівської обласної організації НРУ Я.Кендзьора, листівки стали наслідком праці залишків кадебістських спецслужб задля дестабілізації ситуації в регіоні в передвиборчий період³⁵²³. Існують версії, передусім у самому галицькому середовищі, що початок сепаратистській темі поклала Росія.

Важливо також мати на увазі, що галицький сепаратизм є геополітичним чинником, який може бути використаний для розчленування України. Про це йшла мова в доповіді Фонду Карнегі “Пріоритети американської зовнішньої політики у світлі прогресуючої дестабілізації” (автор Т.Грехем)³⁵²⁴. Ідея розподілу “по Збручу” дала б можливість повернути Росії Наддніпрянщину. Натомість промислово нерозвинута, зі слабким аграрним комплексом Західна

³⁵¹⁹ Косів М. Воскресають лиш там, де є могили / М. Косів. – Львів: Піраміда, 2006. – С.178-179.

³⁵²⁰ Касьянов Г. Україна 1991-2007: нариси новітньої історії / Г. Касьянов. – К.: Наш час, 2008. – С.90.

³⁵²¹ Гуцул Е. Назад, за незалежність Галичини? / Е. Гуцул // Зеркало неділи. – К., 1999. – 23 жовтня. – С.3.

³⁵²² Хавич О. Смерть Галичини / О.Хавич. – Режим доступу: <http://www.rukhpress.com.ua>.

³⁵²³ Гуцул Е. Назад, за незалежність Галичини? / Е. Гуцул // Зеркало неділи. – К., 1999. – 23 жовтня. – С.3.

³⁵²⁴ Цикуренко С.Г. До питання про формування української політичної нації (політико-філософський вимір) / С.Г. Цикуренко // Регіональні проєкції державної політики. Збірник наукових праць Кримського філіалу НІСД. – В 2-х т., Т.1. – Сімферополь: Таврія, 2003. – С.12.

Україна не складає економічної конкуренції країнам Євросоюзу, а майже вся робоча сила вже давно емігрувала в Європу. Крім того, Галичина і Волинь, імовірно, увійшли б до сфери впливу Польщі, Закарпаття – Угорщини, Буковина – Румунії³⁵²⁵.

На економічному форумі у Львові в 2001 р. з метою зближення з Європою було підписано договір про співробітництво між сімома західноукраїнськими областями (всі вони входять до складу різних єврорегіонів)³⁵²⁶.

Навесні 2001 р. в м. Чернівцях у кав'ярні “Цісарська кав’я” зібралося з десяток політологів, журналістів, культурологів, митців, які обговорили можливість державницького існування західних областей окремо від решти України. Буковинські учасники цієї зустрічі висували гасло “Галичина і Буковина нероздільні, як Боснія і Герцеговина”. Передбачалося також, що до гіпотетичного західноукраїнського державницького проекту за замовчуванням долучаться Закарпаття і Волинь, а столицею стане м. Львів³⁵²⁷.

О.Хавич напередодні парламентських виборів 2002 р. пророкував створення Західно-Української партії і проголошення старту проекту “westukraina.eu.”³⁵²⁸. На його думку, Західна Україна уже вийшла на традиційний для центральноєвропейських держав шлях здобуття незалежності³⁵²⁹. Однак цей проект так і не було реалізовано.

На рівні політичних програм один з кандидатів в мери міста Львова А.Садовий узимку 2002 р. запропонував провести референдум щодо права надання Львову статусу метрополії³⁵³⁰.

Перемога “Нашої України” на парламентських виборах 2002 р. і надії електорату Західної України на обрання В.Ющенка президентом у 2004 р. приглушили автономістські настрої галицької інтелігенції. Навіть проросійські

---

³⁵²⁵ Маслак О. Про “сепаратистів” та “федеративів” / О. Маслак. – Режим доступу: // <http://gallart.narod.ru/maslak.html>.

³⁵²⁶ Хавич О., західноукраїнець. Чи можливий проект westukraina.eu? / О.Хавич // *І. Незалежний культурологічний часопис*. – 2002. – №23. – С.277.

³⁵²⁷ Кожелянко В. Львів – ілюзорна столиця / В. Кожелянко // *Leopolis multiplex*. – К.: Грані-Т, 2008. – С.421.

³⁵²⁸ Хавич О., західноукраїнець. Чи можливий проект westukraina.eu? / О.Хавич // *І. Незалежний культурологічний часопис*. – 2002. – №23. – С.277.

³⁵²⁹ Хавич О. Проект westukraina.eu. / О.Хавич // *Поступ*. – Львів, 2001. – 1-7 листопада. – С.2.

³⁵³⁰ Грицак Я. Страсті за націоналізмом. Історичні есеї / Я. Грицак. – К.: Критика, 2004. – С.244.

видання відзначали, що “Ющенко – це останній галичанин... який намагається зробити українців єдиним етносом”³⁵³¹. М.Стріха вважав, що в Україні існує ситуація хиткої рівноваги між українофонами і русофонами, якщо глибше, – то між прибічниками європейської і євразійської орієнтації. В перспективі, на його думку, україномовна Галичина могла залишитися Квебеком в переважно російськомовному “государстве Украина” з якоюсь своєрідною ідентичністю, спираючись на “советську” міфологію (за взірцем Білорусі), або таким “Квебеком” буде російськомовний донецький регіон – у переважно україномовній Україні³⁵³².

На думку С.Шумлянського, після виборів 2002 р. в Україні почав здійснюватися проект, якому можна дати умовну назву “Розкол України”. Як доказ, він називає те, що про “розкол” після виборів, окрім інтернет-сайтів, почали писати газети і журнали (“Дзеркало тижня”, “Сьогодні”, “День”, харківська газета національних меншин “Моя Родина” та ін.), його обговорювали відомі політики та інтелектуали. Дискусії про автономізацію Галичини з львівського “Поступу” перекочували в опозиційну київську “Свободу”, англomовний тижневик “Kyiv Post”, журнали “Кореспондент” та “Сучасність”, на радіо “Свобода”.

Про “розколоту Україну” напередодні та під час виборів почали писати й за кордоном: “Ветеран” та “Газета ру” в Росії, “Берлінер цайтунг” у Німеччині, “Мадьяр Немзет” в Угорщині, газета української діаспори в США “Свобода”, впливовий журнал “Політика” в Польщі³⁵³³.

Свідченням галицького сепаратизму називали святкування в краї річниць утворення української держави у Східній Галичині 1 листопада 1918 р.³⁵³⁴. Спроби івано-франківських депутатів віддати данину пам’яті ветеранам дивізії “СС-Галичина” або незгоду львівських депутатів з відкриттям кладовища Ор-

---

³⁵³¹ Городисский А. Этнoсы Украины и украинская нация / А. Городисский // Аргументы и факты в Украине. – 2003. – №23. – С.7.

³⁵³² Стріха М. Перспектива української ідентичності в сучасному світі / М. Стріха. – Режим доступу: http://dialogs.org.ua/dialog.php?id=2&op_id=43.

³⁵³³ Шумлянський С. Розкол України як віртуальна реальність / С. Шумлянський // Критика. – К., 2002. – листопад. – С.2.

³⁵³⁴ Бичек В. Галичанин східнякові ока не виклює / В. Бичек // Україна молода. – К., 1997. – 1 листопада. – С.3.

лят також сприймали як вияв регіоном автономістсько-сепаратистських тенденцій³⁵³⁵.

У Чернівцях в річницю проголошення ЗУНР проходила міжнародна дискусія на тему: “Буковина й Галичина – федеральна земля або федеральні землі Західної України?”. Ті, хто взяв участь у дискусії, обговорювали питання – чи повинна Західна Україна стати королівством, чи слід запропонувати престол Отто фон Габсбургу, чи має право на існування Велике герцогство Буковинське та інше. Так і не прийшовши до єдиного висновку, вони вирішили не відокремлюватися від України, а стати Західноукраїнською автономною республікою³⁵³⁶.

У грудні 2002 р. у Львові було проведено опитування. Жителям міста пропонували можливі варіанти поведінки у випадку входження України до Російсько-Білоруського союзу. 31,3% опитаних висловили готовність боротися за незалежну Галицьку державу, ще 11,1% згодні були задовольнитися автономією від Києва³⁵³⁷.

Порівняння соціологічних досліджень 2000 і 2002 р. на предмет автономістсько-сепаратистських тенденцій у Львові у випадку приєднання України до союзу Росії та Білорусі свідчать про незначне зростання симпатиків сепаратизму³⁵³⁸:

	2002 р.	2000 р.
Боролися б за самостійну Галицьку державу	34,3	29,4
Добивалися б автономії від Києва	11,1	11,5
Нічого б не робили, подивилися би, що з того вийде	14,3	8,8
Все це – не мої проблеми	11,8	10,8
Вітали би приєднання	5,1	8,4

Ці результати соціологічних досліджень, як вважає І.Сімгномів, стали суто маніпулятивною технологією мобілізації людей навколо привабливого за

³⁵³⁵ Павлів В. Автономія для Галичини / В. Павлів. – Режим доступу: <http://www.pravda.com.ua>.

³⁵³⁶ Кучма Л. Україна – не Росія / Л. Кучма. – М.: Время, 2004. – С.50.

³⁵³⁷ Хавич О. Смерть Галичини / О.Хавич. – Режим доступу: <http://www.rukhpress.com.ua>.

³⁵³⁸ Рябчук М. Дві України: реальні межі, віртуальні війни / М. Рябчук. – К.: Критика, 2003. – С.209.

змістом, але туманного за суттю гасла: ми європейці³⁵³⁹. Імовірно, що підтримка автономії чи окремої Галицької держави стала емоційною відповіддю на спроби повернутися до союзу з Росією, а не серйозно осмисленою позицією.

Натомість, на думку Т.Чорновола, кількість автономістів у Галичині в останні роки зменшилася у зв'язку з поступовою нівеляцією зовнішніх ознак галицької неподібності³⁵⁴⁰. Проте, ми вважаємо, такі зміни є незначними, оскільки на переважно україномовному Заході пануючими є традиціоналістські та консервативні тенденції.

Регіоналістські тенденції на Львівщині було продемонстровано в червні 2003 р. після несподіваного зняття з посади голови облдержадміністрації М.Янківа. На позачерговому засіданні сесії Львівської облради було оголошено про створення більшості на базі двох із трьох фракцій обласної ради – “Наша Україна” та “Ділова Львівщина” (остання складалася в основному із чиновників). Під документом поставили свої підписи 55 депутатів із 81.

Головною претензією членів президії облради та представників фракцій “Нашої України” та “Ділової Львівщини” була та, що Президент України, призначаючи нового керівника облдержадміністрації, повинен враховувати як позицію депутатів облради, так і думку мешканців Львівщини, яка була засвідчена під час парламентських виборів 2002 р. Але вже наступного дня під тиском Києва 17 депутатів Львівської обласної ради, більшість з яких одночасно була держслужбовцями, написали заяви про відкликання своїх підписів під документом про створення депутатської більшості в обласній раді³⁵⁴¹.

У кінці вересня 2003 р. сесія Львівської облради серед іншого висловила недовіру голові Державної податкової адміністрації у Львівській області С.Медведчуку, а також прийняла заяви проти вступу України в Єдиний економічний простір та проти проведення так званої “конституційної реформи”. Уже наступного дня Президент звільнив 4 голів райдержадміністрацій і 7

³⁵³⁹ Сімгномів І. День злуки / І. Сімгномів. – Режим доступу: <http://www.vgolos.com.ua/politic/6191.html?page=627>.

³⁵⁴⁰ Стецишин О. Автономія чи децентралізація влади? / О. Стецишин // Експрес. – Львів, 2003. – 23-30 січня. – С.4.

³⁵⁴¹ Танчин І. Галицький сепаратизм: ще не загроза, але вже проблема / І. Танчин // Політологічні та соціологічні студії. Збірник наукових праць. – Т.ІІІ. – Чернівці: Рута, 2005. – С.60.

працівників держлісгоспів, які, будучи депутатами облради, проголосували на підтримку цих рішень³⁵⁴².

М.Сендак просив Президента Л.Кучму поновити на роботі чотирьох звільнених голів районних державних адміністрацій у Львівській області, а львівська облрада звернулася до вищого керівництва держави з заявою, в якій просила припинити тиск на обласних депутатів³⁵⁴³.

Львівська облрада вирішила показати, що може захистити звільнених із своїх посад депутатів облради. Насамперед фракції “Наша Україна” та “Ділова Львівщина” утворили єдину фракцію “Наша Львівщина” і переділили комісії облради на свою користь. Після того голова Львівської облради запропонував звільненим керівникам райдержадміністрацій стати кураторами по лінії облради тих районів, у яких вони очолювали райдержадміністрації – тобто фактично почалося творення альтернативних структур виконавчої влади.

На підтримку позиції фракції “Наша Україна” у Львівській облradі було прийнято відповідні рішення рядом місцевих рад Тернопільської та Івано-Франківської областей. Львівська облрада оголосила про підготовку наради депутатів обласних рад із Галичини, а також із Волинської, Рівненської, Чернівецької та Хмельницької областей³⁵⁴⁴.

Тоді ж у жовтні 2003 р. М.Сендак ініціював проведення 1 листопада асамблеї західних областей України. На зустріч планувалось запросити голів обласних рад і депутатів Львівської, Тернопільської, Івано-Франківської, Закарпатської, Чернівецької і, можливо, Хмельницької областей³⁵⁴⁵.

Однак згодом було прийнято рішення перенести нараду представників рад Західної України на пізніший термін, і ініціатива була згорнута³⁵⁴⁶. Попри це, вважається, що мова мала йти про можливість збільшення повноважень

---

³⁵⁴² Танчин І. Галицький сепаратизм: ще не загроза, але вже проблема / І. Танчин // Політологічні та соціологічні студії. Збірник наукових праць. – Т.ІІІ. – Чернівці: Рута, 2005. – С.60.

³⁵⁴³ Добродомов Д. На асамблею західного регіону поліщуків не запросили / Д. Добродомов // Експрес. – Львів, 2003. – 16-23 жовтня. – С.9.

³⁵⁴⁴ Танчин І. Галицький сепаратизм: ще не загроза, але вже проблема / І. Танчин // Політологічні та соціологічні студії. Збірник наукових праць. – Т.ІІІ. – Чернівці: Рута, 2005. – С.62.

³⁵⁴⁵ Добродомов Д. На асамблею західного регіону поліщуків не запросили / Д. Добродомов // Експрес. – Львів, 2003. – 16-23 жовтня. – С.9.

³⁵⁴⁶ Танчин І. Галицький сепаратизм: ще не загроза, але вже проблема / І. Танчин // Політологічні та соціологічні студії. Збірник наукових праць. – Т.ІІІ. – Чернівці: Рута, 2005. – С.62.

керівництва на місцях. Отже, політичні симпатії населення краю, стосунки регіону з Києвом, імовірно, відродили ідею Галицької асамблеї.

Під час президентських виборів 2004 р. у зв'язку з відсутністю серйозного компромату на В.Ющенка прийшлося конструювати віртуальну реальність розколу України і нав'язувати кандидату від опозиції образ націоналіста, русофоба і західняка. На цьому фоні вінцем маразму стала ідея так званих прихильників В.Ющенка створити “Галицьке князівство”, яка озвучувалась технічним кандидатом (отримав в першому турі менше 10 тис. голосів)³⁵⁴⁷.

Проте будь-які ознаки автономістських настроїв у Галичині були знівельювані подіями II туру президентських виборів в Україні 21 листопада 2004 р. В результаті системних фальсифікацій кандидат від опозиції В.Ющенко програв вибори, що викликало масові ненасильницькі протести в Києві, в першу чергу, жителів Західної України. Крім того, облради Західної України першими визнали В.Ющенка своїм президентом і засудили фальсифікації виборів.

22 листопада 2004 р. Львівська міськрада визнала В.Ющенка законно вибраним президентом і виразила готовність виконувати його накази і розпорядження. 23 листопада 2004 р. спільна сесія Львівської міської і обласної сесій винесли аналогічне рішення. Найрадикальніші дії здійснила Львівська обласна рада, коли 24 листопада 2004 р. висловила недовір'я голові облдержадміністрації і його заступникам і відродила обласний виконавчий комітет. Планувалось створити повноцінні органи виконавчої влади, підконтрольні обласній раді, які б замінили діючу обласну держадміністрацію³⁵⁴⁸.

У той же день були відсторонені від службових обов'язків і призначені нові керівники УМВС, Державної податкової адміністрації і податкової міліції в Львівській області, Західної регіональної митниці, об'єднання “Львівліс” і обласного управління пасажирського транспорту. Однак старі керівники вказаних закладів передати повноваження відмовилися. Крім того, 25 листопада

---

³⁵⁴⁷ Маскалевич И. ПІСУАР – економіка / И. Маскалевич // Зеркало недели. – К., 2004. – 4 декабря. – С.4.

³⁵⁴⁸ Адамович С. Соборницька позиція галичан у період помаранчевої революції / С. Адамович // Збірник наукових праць. Серія “Історія та географія” / Харківський національний педагогічний університет імені Г.С. Сковороди. – Харків: Майдан, 2007. – Вип.25-26. – С.96.

2004 р. голова утвореного виконкому П.Олійник підписав розпорядження про створення в області загонів самооборони³⁵⁴⁹.

27 листопада 2004 р. відповідальність за все, що робиться в Тернопільській області, взяв на себе створений на позачерговій сесії обласної ради виконавчий комітет, який очолив народний депутат Я.Джоджик³⁵⁵⁰. 30 листопада обласна прокуратура навіть опротестувала передання влади в краї виконкому облради і тим самим призупинила дію відповідного рішення³⁵⁵¹. Натомість при Івано-Франківській обласній раді було створено тільки робочу групу з вивчення механізмів утворення та функціонування виконавчого комітету ради³⁵⁵².

“Розпад почався саме з Заходу”, – висловився Л.Кучма, імовірно, маючи на увазі визнання західноукраїнськими органами влади президентом В.Ющенко³⁵⁵³. Представники В.Януковича ознакою сепаратизму зі сторони західноукраїнської політичної еліти назвали організацію присяги на вірність В.Ющенку місцевими нардепами з блоку “Нашої України”. Це, на їх думку, свідчило про відмову визнавати центральну владу³⁵⁵⁴.

Як прояв сепаратизму донецькі політики розцінили рішення президії Львівської облради від 26 листопада 2004 р. про контроль повітряного простору області. Згідно з цим рішенням “Укравіарух”, “Авіальвів” і 14-й авіаційний корпус мали надавати облradі плани польотів на наступний день для затвердження³⁵⁵⁵. Проте такі дії львівської влади пояснюються численними заявами про перебування в Україні під час Помаранчевої революції російського спецназу.

---

³⁵⁴⁹ Гуцул Е. Не все власть – советам! / Е. Гуцул // Зеркало недели. – К., 2004. – 4 декабря. – С.7.

³⁵⁵⁰ Брусилова А. Симпатії виборців розділилися, але ніхто не дозволить рвати на шматки державу / А. Брусилова // Голос України. – К., 2004. – 1 грудня. – С.4.

³⁵⁵¹ Мичко С. Кучмі – “фе”, виконкому – “так” / С. Мичко // Україна молода. – К., 2004. – 10 грудня. – С.3.

³⁵⁵² Брус В. Ради усвідомлюють свою відповідальність / В. Брус // Галичина. – Івано-Франківськ, 2004. – 7 грудня. – С.4.

³⁵⁵³ Лелюх Е. За донецьку республіку проголосують в воскресення / Е. Лелюх // Сегодня. – К., 2004. – 30 ноябрь. – С.3.

³⁵⁵⁴ Михайленко М. Украинская радуга: как выходит из “эпохи кавычек”? / М.Михайленко // Еженедельник “2000”. – К., 2004. – 10 декабря. – С.А2.

³⁵⁵⁵ Сенчихин В. Правовые аспекты “оранжевой” стихии / В. Сенчихин // Еженедельник “2000”. – К., 2004. – 3-9 декабря. – С. В6.

Голова Верховної Ради України В.Литвин у виступі 30 листопада 2004 р. “Про запобігання проявам сепаратизму в Україні, які загрожують суверенітету і територіальній цілісності держави” згадав про випадки, коли рада вирішувала самостійно здійснювати свої повноваження, які згідно до Закону “Про місцеве самоврядування в Україні” (ст.44, п.27 ч.1 ст.43) делегує відповідній держадміністрації, і приймала рішення щодо створення для цього виконавчих комітетів, як це, наприклад, було зроблено у Волинській, Івано-Франківській, Львівській, Тернопільській областях. В.Литвин відзначив, що названі облради чи не першими подали приклад своєрідного ставлення до чинної законодавчої бази. Одночасно спікер підкреслив, що “тут також є порушення закону, хоча й без посягань на повноваження й функції центральних органів державної влади”³⁵⁵⁶.

Народний депутат від “Нашої України” І.Осташ прокоментував ситуацію в “Україні молодій” 30 листопада 2004 р. наступним чином: “Якщо ж говорити про рішення Львівської облради про створення при ній виконкому, який важливіший за облдержадміністрацію, то тут є певна юридична колізія, але я впевнений, що вона найближчим часом буде врегульована”³⁵⁵⁷.

Львівська обласна рада 2 грудня 2004 р. призупинила дію своїх рішень щодо створення виконавчого комітету ради і призначення нових керівників, щоб не погіршити ситуацію, яка склалася, не сприяти розколу України й українців. Більше того, необхідність у виконкомках відпала. Всі голови райдержадміністрацій Львівської області і голова облдержадміністрації 27 листопада 2004 р. підтримали волю більшості населення, рішення районних і обласних рад. А губернатор 1 грудня 2004 р. написав у відповідні центральні відомства листи, якими ретранслював побажання обласної ради виразити недовір’я ряду обласних керівників³⁵⁵⁸.

Крім того, трудові колективи й інтелігенція Галичини в численних зверненнях та рішеннях мітингів засудили розпалювання ворожнечі між

---

³⁵⁵⁶ “Про запобігання проявам сепаратизму в Україні, які загрожують суверенітету і територіальній цілісності держави”. З виступу Голови Верховної Ради України В.Литвина 30 листопада 2004 р. // Голос України. – К., 2004. – 1 грудня. – С.2.

³⁵⁵⁷ Україна молода. – К., 2004. – 30 листопада. – С.4.

³⁵⁵⁸ Гуцул Е. Не все власть – советам! / Е. Гуцул // Зеркало недели. – К., 2004. – 4 декабря. – С.7.

регіонами та дії, спрямовані на розкол цілісності Української держави³⁵⁵⁹. Спеціальні рішення, присвячені недопустимості розколу в державі, прийняли обласні ради Західної України³⁵⁶⁰.

Зокрема, 29 листопада 2004 р. на 50-тисячному вічі в м. Івано-Франківську було прийнято звернення “Нас не роз’єднати”. У ньому заперечувалося прагнення жителів західної і центральної України роз’єднати Україну, а натомість звучав заклик: “Прислухаймось один до одного! Ми хочемо того, чого й ви: щоб Україна була вільною і процвітаючою державою, щоб був можливим простий люд, щоб у мирі і спокої жили наші сім’ї, росли наші діти”³⁵⁶¹.

У регіоні навіть представники обласних молодіжних організацій СДПУ(о), Партії регіонів, НДП та Спілки молодих держслужбовців засудили “заклики до автономізації чи відокремлення окремих регіонів України та дії і бездіяльність тих посадових осіб, які сприяють наростанню сепаратистських настроїв...”³⁵⁶².

Відзначимо, що якщо на початку 90-х рр. лише Галичина була ініціатором демократичних змін і відродження української державності, то під час Помаранчевої революції проти тотального насильства владних структур відбулася консолідація Центральної, Лівобережної України із Західною.

На ранок 24 листопада 2004 р. В.Ющенко визнали не тільки Волинська, Львівська і Івано-Франківська облради, а й десять обласних центрів (Київ, Тернопіль, Івано-Франківськ, Львів, Рівне, Луцьк, Хмельницький, Вінниця, Чернівці, Житомир), а масові мітинги на підтримку опозиційного кандидата відбувалися і на Сході України³⁵⁶³. Це яскраве свідчення того, що підтримка помаранчевого кандидата базувалася не на якійсь особливій позиції галичан, а

---

³⁵⁵⁹ Мороз В., Вівчар Б. За цілісність України / В. Мороз, Б. Вівчар // Галичина. – Івано-Франківськ, 2004. – 30 листопада. – С.1-2.; Галичина. – Івано-Франківськ, 2004. – 2 грудня. – С.2.

³⁵⁶⁰ Про політичну кризу у державі, що виникла у зв’язку з виборами президента України. Рішення Івано-Франківської обласної ради від 28.11.2004 року // Галичина. – Івано-Франківськ, 2004. – 30 листопада. – С.3.

³⁵⁶¹ Нас не роз’єднати // Галичина. – Івано-Франківськ, 2004. – 2 грудня. – С.3.

³⁵⁶² Вівчар Б. Молоді виступили проти своїх патронів?... / Б. Вівчар // Галичина. – Івано-Франківськ, 2004. – 4 грудня. – С.4.

³⁵⁶³ Новели Помаранчевої Революції / [ред.-упор.: Дзіковський П., Миронов О., Солодько П.]. – Дрогобич: Вид. фірма “Відродження”, 2005. – С.95.

на підтримці громадянами програмових вимог В.Ющенко і боротьбі з масовими фальсифікаціями і зловживаннями влади.

Натомість влада Донецької, Луганської, Харківської областей всупереч Помаранчевій революції почала декларувати сепаратистські гасла. Ініціатори південно-східного сепаратизму визначили свої дії наслідком подій у Західній Україні. Так, член команди В.Януковича народний депутат України В.Надрага, коментуючи ідею автономії, відзначив, що: “Львів і сусідні з ним області, коли визнали своїм народним президентом Ющенко – першими зробили крок до того, що можна назвати анархією”³⁵⁶⁴. Ситуацію, що склалася, яскраво прокоментувала в інтерв’ю киянка Н.Клименко: “Нам торочили, що Західна Україна весь час мріє від’єднатися від Великої України. Але останні події дуже яскраво показали, де живуть справжні сепаратисти. Тепер мені соромно, що і я колись поширювала неправдиві чутки про львів’ян...”³⁵⁶⁵.

Масовий приїзд і перебування в Західній Україні спостерігачів зі Східної України в період президентської виборчої кампанії 2004 р. сприяв розвіянню багатьох міфів про Галичину і зближенню регіонів країни³⁵⁶⁶. Наддніпрянці побачили, що крім аграрного характеру західних областей, найнижчого рівня зарплат і т.д., жителям регіону властива європейська культура, відносно високий рівень життя за рахунок закордонних заробітків, привабливий інвестиційний клімат у краї³⁵⁶⁷. Відзначимо, що й самі донеччани констатували: підсумком поїздок спостерігачів стало усвідомлення того, що “немає протистояння між сходом і заходом України, а є відкрите політиканство і дешевий популізм окремих особистостей...”³⁵⁶⁸.

Заклики до об’єднання країни прозвучали також напередодні парламентських виборів 2006 р. 19 березня 2006 р. з ініціативи національно-

³⁵⁶⁴ Надрага В. Не “зуб за зуб”, а третій закон Ньютона / В. Надрага // Еженедельник “2000”. – К., 2004. – 3-9 декабря. – С.А4.

³⁵⁶⁵ Синяк Д. Спецвыпуск “ВЗ” – майбутній раритет / Д. Синяк // Високий замок. – Львів, 2004. – 30 листопада. – С.5.

³⁵⁶⁶ Адамович С. Проблема соборності у суспільно-політичному житті Галичини (1991 – 2004 рр.) / С. Адамович. – Івано-Франківськ: Місто НВ, 2005. – С.41.

³⁵⁶⁷ Киселев С. Западная Украина: бедные области, богатые жители / С. Киселев // Аргументы и факты в Украине. – 2004. – №51. – декабрь. – С.11.; Вихопень Н. Львів – Дніпропетровськ, або два береги однієї ріки / Н. Вихопень // Молода Галичина. – Львів, 2005. – 22 лютого. – С.10.

³⁵⁶⁸ Шевченко М. С Востока – о Западе / М. Шевченко // Голос Донбасса. – Донецк, 2004. – 12 ноября. – С.3.

демократичних сил Івано-Франківщини на Яблуницькому перевалі біля могили бійців Карпатської січі відбулася акція “Пам’ять єднає. Сепаратизм не пройде!” З кожного району області прибули представники з освяченими скибочками хліба і грудочками солі, щоб таким чином вшанувати пам’ять загиблих і висловити свою позицію, що Україна має бути єдиною³⁵⁶⁹.

Відсутність відчутних наслідків після перемоги Помаранчевої революції знову викликали в середовищі галицької молоді розчарування загальноукраїнською політикою і звертання до галицького сепаратизму. На думку К.Бондаренка, галицька еліта почала розуміти, що її інтересами після Помаранчевої революції, яку вона підтримувала, знехтували³⁵⁷⁰.

В Інтернеті з’явилася заява “Автономна Західно-Українська республіка”, у якій зазначалося, що створення Автономної Західно-Української республіки в складі України є нагальною потребою для подолання сформованої роками кризи в західному регіоні країни. Підставами для автономізації невідомий автор вважав русифікацію й економічні утиски московфільської влади, відсутність політичної сили, яка б представляла інтереси західного регіону³⁵⁷¹.

Причини почергового звернення до ілюзії галицького міфу яскраво розкрив відвідувач одного з львівських інтернет-сайтів: “Галицький сепаратизм позбавлений логіки, але вщерть наповнений гіркотою чергової поразки всеукраїнських проектів, останнім з яких була Помаранчева революція”³⁵⁷².

Зневіра в майбутньому Української державності прозвучала в концепції українського імперіалізму, яку запропонував на початку 2008 р. відомий літератор і публіцист Т.Прохасько. На його думку, західних і східних українців об’єднує старий ідеалістичний міф про велику країну, але “українська імперія надто хвора, щоби вилікуватися внутрішньою силою”. Літератор вважає, що

---

³⁵⁶⁹ Режим доступу: <http://www.if.gov.ua/modules.php?name=News&file=article&sid=5695>.

³⁵⁷⁰ П’єцух М. Галицькі лицарі / М. П’єцух // Новинар. – К., 2008. – 7-13 березня. – С.21.

³⁵⁷¹ Режим доступу: <http://kozaky.borda.ru/?1-0-0-00000166-000-0-0>.

³⁵⁷² Режим доступу: http://dali_bude.livejournal.com/295653.html.

Українська імперія достатньо велика, різноманітна і суперечлива, щоби утворити кілька українських держав³⁵⁷³.

Власне зацікавлення галицьким сепаратизмом Т.Прохасько пояснював тим, що “його письменницькі візії походять від серця, а не від розуму, і є особливістю світосприйняття і патріотизму, а не політичної платформи”. У свою чергу патріотизм для письменника був пов’язаний з Україною в три способи: “мені необхідний цей ландшафт, живе середовище української мови і людське розуміння, що не потребує сприйняття іншого досвіду...”³⁵⁷⁴.

“Натомість, – писав Т.Прохасько, – територія іншої України мене ранить: інша мова, зовсім інший досвід, слухаю, що говорять про минуле інші люди... це як прірва...”. У цій ситуації письменник не веде мови про толерантність, оскільки вони “завели нас у безвихідь”³⁵⁷⁵.

“Вже немає советів, насильства, але щоб зберегти українськість як таку... треба відійти у цитадель”, – озвучує свій варіант виходу з кризи Т.Прохасько³⁵⁷⁶. Фактично таке пояснення симпатій до галицького сепаратизму відображає зневіру частини західноукраїнських інтелектуалів у можливості української влади зупинити повзучу русифікацію і побудувати національну державу. Це зневіра не є агресивною, не передбачає створення якихось політичних структур, чи активних дій, а швидше є проявом захисту і відступу.

Існування в одній державі Сходу і Заходу України Т.Прохасько порівнює з не цілком благополучною сім’єю, де Схід – чоловік, а Захід – жінка. Натомість дитина у них – “соборна незалежна держава, яка переобтяжена спадковими хворобами, розбещена дідами і бабами з обох сторін. Залякана і брехлива. З відчутним потягом до всіляких поганих компаній, де її приймають

---

³⁵⁷³ Прохасько Т. Вади українського імперіалізму / Т. Прохасько // Галицький кореспондент. – Івано-Франківськ, 2008. – 24 січня. – С.3.

³⁵⁷⁴ Прохасько Т. Змінити щось у собі, або розмова про галицький сепаратизм / Т. Прохасько // Репортер. – Івано-Франківськ, 2008. – 17 квітня. – С.28.

³⁵⁷⁵ Прохасько Т. Змінити щось у собі, або розмова про галицький сепаратизм / Т. Прохасько // Репортер. – Івано-Франківськ, 2008. – 17 квітня. – С.28.

³⁵⁷⁶ Прохасько Т. Змінити щось у собі, або розмова про галицький сепаратизм / Т. Прохасько // Репортер. – Івано-Франківськ, 2008. – 17 квітня. – С.28.

передовсім за постійні крадіжки грошей у дітей. П'є пиво, мучить котів, лається, ходить на катехізацію і не знає, ким хоче стати”³⁵⁷⁷.

В умовах безупинної кризи української влади Т.Прохасько знову культивує ЗУНР, яка “у ті революційні роки, катастрофічні передовсім через тотальну українську плутанину, була єдиною конструктивною українською формацією”³⁵⁷⁸.

На фоні сучасної суспільно-політичної ситуації в країні літератор приходить до висновку, що “нічого, курча, не міняється. Ні побут, ні розклади, ні ментальність, ні наміри... Є отже, простір для повторної спроби”³⁵⁷⁹.

Після проголошення в лютому 2008 р. албанцями сербського краю Косово і Метохія незалежною державою О.Хавич виступив з заявою, що мешканці земель колишнього Галицько-Волинського королівства мають навіть більше підстав для “примірювання на себе “унікального” Косовського сценарію. Зокрема, він зазначав, що західні українці, на відміну від косоварів, “ніколи не були зайшлою меншиною, яка лише після століть своєї демографічної зброї стала державотворчою нацією”. Крім того, О. Хавич вважає, що після здачі Києвом української газотранспортної системи Росії американці підтримають західних українців задля отримання важелю впливу на Росію і ЄС через західноукраїнські підземні газові сховища³⁵⁸⁰.

Підсумовуючи, зауважимо, що існування регіональних політичних особливостей у Галичині викликане роз'єднаністю частин України в минулому і носить ситуативний характер в умовах політичної нестабільності. Автономістські ідеї в краї базуються на емоційних факторах, їх відстоює вузький прошарок інтелігенції, який не виражає інтереси широких кіл громадськості.

Симпатії населення Західної України до соборності України засвідчили події Помаранчевої революції, оскільки галичани виступили проти фальси-

---

³⁵⁷⁷ Прохасько Т. Що бог злучив... / Т. Прохасько // Галицький кореспондент. – Івано-Франківськ, 2009. – 22 січня. – С.3.

³⁵⁷⁸ Прохасько Т. Побут революції / Т. Прохасько // Галицький кореспондент. – Івано-Франківськ, 2008. – 30 жовтня. – С.20.

³⁵⁷⁹ Прохасько Т. Побут революції / Т. Прохасько // Галицький кореспондент. – Івано-Франківськ, 2008. – 30 жовтня. – С.20.

³⁵⁸⁰ Хавич О. Косовський урок для Західної України / О.Хавич // Галицький кореспондент. – 2008. – 28 лютого. – С.5.

фікацій влади під час президентських виборів і за збереження територіальної цілісності України. Безумовно, з розв'язанням існуючих проблем у суспільно-політичному розвитку і диспропорцій в економічному розвитку регіонів, а також з наданням реальних повноважень місцевому самоврядуванню зникне і будь-який політичний підтекст галицького автономізму, а залишаться етнокультурні особливості, які тільки збагачуватимуть нашу країну.

6.3. Чернівецька область у контексті ідеї соборності України

У Чернівецькій області, за даними останніх післявоєнних переписів населення, загальна чисельність молдаван зростала в основному за рахунок природного приросту. У 1959 р. тут налічувалося 71,6 тис. чол., у 1979 р. – 85 тис. Однак питома вага молдаван в області дещо зменшилася – з 9,3% у 1959 р. до 9,2% – у 1979 р.³⁵⁸¹. У післявоєнний період відбувалося також зростання чисельності румунів, що призвело до збільшення частки цієї етнічної меншини серед загальної чисельності населення Чернівецької області. Так, у 1959 р. вони становили 10,31%, у 1989 р. – 10,66%, а в 2001 р. – 12,47%³⁵⁸².

В умовах проголошеної владою “демократизації” в кінці 80-х рр. ХХ ст. з’являються можливості до створення нових громадських об’єднань, котрі б не перебували під жорстоким контролем партійної системи. У Чернівцях протягом 1988 р. виникає товариство “Оберіг”, яке займалося питаннями культури, історії, екології, а також об’єднання молодих літераторів “Січ”. На фоні зростаючої стурбованості екологічним станом краю зароджується “Зелений рух Буковини”³⁵⁸³.

Перші несанкціоновані владою мітинги прокотилися Буковиною вже восени 1988 р. і пов’язані були із незадовільною екологічною ситуацією в регіоні. Протягом вересня-жовтня 1988 р. через ураження вірусом невідомої хвороби, по допомогу до медичних працівників зверталися тисячі буковинців, більшість з яких були діти. Замовчування цього факту місцевими органами

³⁵⁸¹ Боечко В. Молдавани в Україні / В. Боечко // Віче. – 1993. – №3. – С.110-111.

³⁵⁸² Скляр В. Чисельність та етнічний склад населення Чернівецької області (за матеріалами переписів населення 1959, 1989, 2001 рр.) / В. Скляр // Матеріали V Буковинської Міжнародної історико-краєзнавчої конференції, присвяченої 130-річчю заснування Чернівецького національного університету імені Ю.Федьковича. У двох томах. Том 1: Історія України. Краєзнавство. – Чернівці: Книги-XXI, 2005. – С.437.

³⁵⁸³ Буковина: історичний нарис / відп. ред. В.М.Ботушанський. – Чернівці: Зелена Буковина, 1998. – С.296.

влади, а також їх бездіяльність викликали справедливе обурення в мешканців регіону, які 25-27 листопада на несанкціонованих мітингах у Чернівцях вимагали від влади вжити негайних заходів для стабілізації епідеміологічної ситуації в місті³⁵⁸⁴.

У 1989-1990 рр. в краї формуються місцеві осередки політичних партій – Народного руху України, Української республіканської партії, Партії зелених України, Демократичної партії України, Партії демократичного відродження України, виникають громадські організації демократичного спрямування.

26 серпня 1989 р. представники націонал-демократичних сил провели Установчий з'їзд Чернівецького осередку Народного руху України за перебудову. В його роботі взяли участь 84 із 95 обраних делегатів. Головою організації обрано Л.Сандуляка. На з'їзді було також прийнято низку резолюцій, зокрема з питань української мови, екології, національної символіки. Завершилася конференція мітингом прихильників створення Руху, який зібрав близько 2,5 тис. прихильників³⁵⁸⁵.

Поруч з українськими у краї виникають національно-культурні товариства інших національностей. У 1989 р. були створені Чернівецьке товариство єврейської культури ім. Е.Штейнбарга і Чернівецьке обласне товариство молдавсько-румунської культури ім. М.Емінеску. Згодом утворилися Товариства польської культури ім. А.Міцкевича, білоруської культури ім. Ф.Скорини, російської культури ім. академіка А.Сахарова. Почало свою роботу товариство австро-німецької культури³⁵⁸⁶.

Опозиційними настроями “заражувалися” і цілком офіційні структури. Зокрема, комсомольська організація Чернівецького державного університету виступила ініціатором створення дискусійного політичного клубу. Одне із засідань у березні 1989 р., проведене клубом спільно з Чернівецькою обласною

---

³⁵⁸⁴ Муравський О. Буковина: державотворчі процеси (1985–1991 рр.) / О. Муравський // Науковий вісник Чернівецького університету: Збірник наукових статей. Історія. Політичні науки. Міжнародні відносини. – Чернівці: Рута, 2008. – Вип. 376-377. – С.83.

³⁵⁸⁵ Муравський О. Буковина: державотворчі процеси (1985–1991 рр.) / О. Муравський // Науковий вісник Чернівецького університету: Збірник наукових статей. Історія. Політичні науки. Міжнародні відносини. – Чернівці: Рута, 2008. – Вип. 376-377. – С.84.

³⁵⁸⁶ Буковина: історичний нарис / відп. ред. В.М.Ботушанський. – Чернівці: Зелена Буковина, 1998. – С.229.

організацією молодих істориків, було присвячене якраз гострим проблемам національної політики в СРСР. Тоді там з'явилися представники Української гельсінської спілки (В.Кузмін, Е.Ганкевич), які здійснили перший вихід щойно організованої опозиції із публічним програмним виступом³⁵⁸⁷.

Переважно неконфліктному розвиткові стосунків між національно-культурними товариствами та іншими громадсько-політичними організаціями, які представляли інтереси національних громад області, сприяла традиційна ментальність регіонального суспільства, згуртування багатоетнічного буковинського суспільства через усвідомлення спільності загроз радянської уніфікації і на тлі соціально-економічної кризи³⁵⁸⁸.

Домінування в суспільстві толерантності засвідчили соціологічні опитування, проведені в регіоні в 1991 – 1993 рр. Чернівецьким соціологічним центром. Результати досліджень дозволяли стверджувати, що 90% населення Чернівецької області розмовляли по-українськи, що було значно вище за частку українців у його складі. Позитивна динаміка проявилася в питанні статусу державної мови. Так, під час опитування в липні 1991 р. 53,6% населення виступало за двомовність на державному рівні, а в 1992 р. цей відсоток скоротився до 28,8%³⁵⁸⁹.

Згідно з опитуваннями ніколи ускладнень через національну належність на роботі не мали 93% українці, 60,5% румунів, молдаван, 48,6% росіян; під час звернень в органи влади – 90,9% українців, 50,5% румунів, молдаван і 51,5% росіян. Однак 47% росіян, 34,7% румунів, молдаван відзначали, що до них як і раніше проявляється зневажливе ставлення³⁵⁹⁰.

Дослідження показали, що українці найгірше ставилися до румунів, молдаван, потім – до євреїв і росіян, а до українців – румуни, молдавани, потім

---

³⁵⁸⁷ Круглашов А. Регіональна етнополітична стабільність: історична ретроспектива (на прикладі Чернівецької області) / А. Круглашов // Політологічні та соціологічні студії. Збірник наукових праць. – Т.ІІІ. – Чернівці: Рута, 2005. – С.31-32.

³⁵⁸⁸ Круглашов А. Регіональна етнополітична стабільність: історична ретроспектива (на прикладі Чернівецької області) / А. Круглашов // Політологічні та соціологічні студії. Збірник наукових праць. – Т.ІІІ. – Чернівці: Рута, 2005. – С.33.

³⁵⁸⁹ Турченков Д.И., Немировский Д.Е. Межнациональные отношения в Северной Буковине / Д.И. Турченков, Д.Е. Немировский // Полис. – 1994. – №2. – С.183.

³⁵⁹⁰ Турченков Д.И., Немировский Д.Е. Межнациональные отношения в Северной Буковине / Д.И. Турченков, Д.Е. Немировский // Полис. – 1994. – №2. – С.184.

– росіяни, євреї. Найбільше бажання до переїзду в інші регіони України чи за кордон проявляли росіяни – 40%, євреї – 27,3%. Разом з тим переважна більшість “неосновного” населення не підтримувала включення Чернівецької області до складу Молдови, чи Румунії. За умови територіальних претензій Румунії і Молдови, готовність до участі в поширенні листівок і страйків заявили 37,3% росіян³⁵⁹¹.

Активізація румунського і молдавського населення області відбулася внаслідок революційних подій кінця 1989 р. в Румунії. Серед жителів румунського прикордоння поширювали чутки про майбутнє братання в травні 1990 р. з молдавським населенням по лінії держкордону СРСР. Румунські туристи на контрольно-пропускному пункті “Порубне” пікетували законні дії митної служби, вели себе грубо, відмовлялися проходити огляд, вимагали зняття прикордонних обмежень³⁵⁹².

На початку березня 1990 р. м. Чернівці відвідав під виглядом ділової поїздки голова молдавської Республіканської партії, уродженець міста Я.Нагірняк. Він зустрічався з громадянами, в приватних бесідах піднімав проблеми “об’єднання молдавських територій”, вів націоналістичну пропаганду³⁵⁹³.

В умовах дезінтеграційних процесів в СРСР у Молдові почали з’являтися публікації, в яких українців звинувачували в денаціоналізації румунів Буковини. Так, І.Лупан і С.Маня в журналі “Кулумна” (ч.10., 1990 р.) відзначали, що “значна кількість румунів не признається до своєї нації через страх перед завтрашнім днем, майже нема румунських дитячих садків, румунських шкіл, обмежено прийом дітей румунської національності до вищих навчальних закладів, румунам обмежено доступ до видання своєї преси і до преси, що виходить у Молдові, в Румунії; руйнуються румунські могили, пам’ятки румунської матеріальної культури, у румунів крадуть історію, мову,

---

³⁵⁹¹ Турченков Д.И., Немировский Д.Е. Межнациональные отношения в Северной Буковине / Д.И. Турченков, Д.Е. Немировский // Полис. – 1994. – №2. – С.185-186.

³⁵⁹² ЦДАГО України, ф.1, оп.32, спр.2860. – Арк.10.

³⁵⁹³ ЦДАГО України, ф.1, оп.32, спр.2860. – Арк.10.

звичаї”³⁵⁹⁴. С.Малега на сторінках кишинівського часопису “Факел” стверджував, що в Україні йде усвідомлена заміна назв молдавських сіл на російські й українські, закриваються школи з молдавською мовою навчання, їх гірше забезпечують необхідними матеріалами і посібниками³⁵⁹⁵.

Причинами цих всіх проблем румун Буковини автори статей називали “українізацію і Україну”³⁵⁹⁶. А політик Н.Дабіжі закликав приєднати до Молдови Вінницьку, Кіровоградську, Одеську, Чернівецьку області³⁵⁹⁷.

16 грудня 1990 р. в м. Кишеневі за ініціативи 14 прорумунських суспільно-політичних організацій Молдови (у тому числі Чернівецького товариства румунської культури ім. М.Емінеску) було проведено Другі Великі Національні збори. На них був утворений Національний альянс за незалежність “16 грудня”, до якого увійшли Народний фронт Молдови, Християнсько-демократична ліга жінок Молдови, організація Демократичної молоді Молдови, товариство “Про Басарабія чи Буковина”.

Установчі документи утворення – “Декларація про заснування Національного альянсу” і “Звернення до громадян Республіки Молдова” засвідчили, що “виникла необхідність створення альянсу за національне визволення уярмлених народів Радянської імперії... проти Союзного договору”³⁵⁹⁸.

Крім боротьби проти тоталітарної влади Радянського Союзу, новоутворена організація декларувала радикальні прорумунські настрої: “Наш національно-визвольний рух не може бути зупинений... І якщо Батьківщина вимагатиме, ми докажемо, що дух волонтерів відродиться під хрестом Штефана Великого”³⁵⁹⁹.

Через Чернівецьке товариство румунської культури ім. М.Емінеску Національний альянс отримав можливість трансляції своїх радикальних ідей на

³⁵⁹⁴ Гордієнко В. Хто хоче “обустроить” Україну без українців / В. Гордієнко // Українські проблеми. Політичний журнал. – Стрий, 1991. – Ч.1. – С.93.

³⁵⁹⁵ Садовиченко Г. А что они думают сейчас? / Г. Садовиченко // Знамя коммунизма. – Одесса. – 1990. – 24 июля. – С.3.

³⁵⁹⁶ Гордієнко В. Хто хоче “обустроить” Україну без українців / В. Гордієнко // Молода Галичина. – Львів. 1991. – 21 березня. – С.2.

³⁵⁹⁷ Худан М. Чортополох / М. Худан // Літературна Україна. – К., 1991. – 7 лютого. – С.6.

³⁵⁹⁸ ДАЧО, ф.1., оп.60, спр.450. – Арк.2.

³⁵⁹⁹ ДАЧО, ф.1., оп.60, спр.450. – Арк.2-3.

територію Чернівеччини. Уже 23 січня 1991 р. обласне товариство румунської культури ім. М.Емінеску (голова А.Г.Чернова) задекларувало перед обкомом Компартії наступні вимоги:

- 1) надати приміщення товариству (повернути споруди, які належали до 1940 р. товариству румунської культури і літератури на Буковині);
- 2) припинити процес націоналізації пам'ятників історії і культури румунського населення краю – відмінити рішення про передачу Миколаївської православної церкви на вулиці Волгоградській (м. Чернівці) Українській автокефальній православній церкві;
- 3) надати можливість для реалізації румунської (молдавської) преси, іншої друкованої продукції.

У підсумку вимог товариство задекларувало, що існуюча структура культури в області “забезпечувала головним чином розвиток української культури, наша ж залишається в тіні”³⁶⁰⁰.

У відповідь заступник голови Чернівецької облради В.Фольварочний у листі від 22 лютого 1991 р. заявив, що “в СРСР поділ релігійних конфесій за національною ознакою не будується”, а тому відміна рішення про надання Українській автокефальній православній церкві культових приміщень була б неправомірною. Попри те виконкому було доручено надати товариству приміщення на умовах тимчасового користування, посприяти в покращенні торгівлі румунською (молдавською) пресою, художньою літературою, у підборі кваліфікованих кадрів³⁶⁰¹.

Керівництво товариства імені М.Емінеску вело активну роботу з підготовки до відзначення 50-річчя трагічних подій у районі с. Біла Криниця*. Товариство передбачало 31 березня 1991 р. встановити хрести і пам'ятні плити на місці поховання, відправити панахиди, а також провести хід жителів села за

---

³⁶⁰⁰ ДАЧО, ф.1., оп.60, спр.450. – Арк.6.

³⁶⁰¹ ДАЧО, ф.1., оп.60, спр.450. – Арк.8.

* За різними даними, 1 квітня 1941 року загинули від 1,5 до 2,5 тис. людей різних національностей. Радянські прикордонники розстріляли колону жителів місцевих сіл, котрі вирішили здійснити перехід кордону, аби уникнути радянського режиму.

маршрутом 1941 р. Передбачено було запросити велику групу гостей з Молдавії, Румунії, інших країн³⁶⁰².

Чернівецький обком Компартії України прослідкував наміри активістів товариства пов'язати смерть людей з неправомірністю встановлення кордонів згідно з пактом Молотова-Ріббентропа, оцінювати події 1941 р. як здійснення сталінських репресій проти румунського населення Північної Буковини, як політичну провокацію влади. Однак внаслідок контролю зі сторони партійно-радянських органів, заходи з відзначення подій у районі с. Біла Криниця відбулися в основному спокійно, без нагнітання негативних емоцій (присутніх було 3-3,5 тис. осіб, в тому числі 600 гостей з Румунії і Молдови)³⁶⁰³.

Натомість працівники партійних органів вбачали основну причину неспокою в суспільстві і сепаратистських віянь у діяльності українських національних організацій. Так, перший секретар Чернівецького обкому Компартії України М.Нівалов під час наради 12 серпня 1989 р. відзначав, що Народний рух України за перебудову прагне “дезорієнтувати населення, викликати недовір'я до партійних і радянських органів, змикається з екстремістськими, антисоціалістичними елементами”³⁶⁰⁴.

У цей час партійно-радянське керівництво області втрачало моральне обличчя і авторитет у суспільстві, зразком чого стали виявлені в 1989 р. порушення під час оформлення документів і валюти для поїздок в Югославію родичів і самих високопоставлених чиновників³⁶⁰⁵. На тлі цих зловживань, а також продовольчих труднощів, збільшення дефіциту товарів повсякденного вжитку, зростання цін, повільного розв'язання житлових проблем та спалаху масового захворювання алоперацією в області у січні 1990 р. Політбюро ЦК Компартії України звільнило з посади першого секретаря Чернівецького обкому партії М.Нівалова³⁶⁰⁶.

---

³⁶⁰² ДАЧО, ф.1., оп.60, спр.450. – Арк.12.

³⁶⁰³ ДАЧО, ф.1., оп.60, спр.450. – Арк.14.

³⁶⁰⁴ ДАЧО, ф.1., оп.60, спр.175. – Арк. 127.

³⁶⁰⁵ ЦДАГО України, ф.1, оп.11, спр.2146. – Арк.2-3.

³⁶⁰⁶ Литвин В.М. Історія України (У 3-х томах). Том III. Новітній час (1914–2004). Книга друга / В.М.Литвин. – К.: Альтернативи, 2005. – С.374.

Негативно ставилися до українського національного відродження і представники прорумунських політичних кіл області. 7 жовтня 1990 р. Чернівецьке товариство румунської культури ім. М.Емінеску провело в Чернівцях мітинг за участі 800 осіб, на якому прозвучало застереження: “...якщо в область і надалі будуть приїздити емісари Руху з інших областей, то Товариство на свої акції буде запрошувати представників Румунії та Молдови”³⁶⁰⁷.

У Чернівцях наприкінці 1990 р. з’явилися листівки “Для кого наш університет”, в яких засуджувалося засилля галицьких викладачів і студентів в Чернівецькому університеті, відсіювання буковинців, підняття жовто-блакитного прапора ректором університету галичанином С.Костишиним. У листівці звучало: “Ось такі галичани... Може спробувати окупувати у них пару вузів і здійснити над ними традиційний буковинський червоно-блакитний прапор? А може якимось чином нагадати галицьким панам, що в гостях потрібно поводитися чемно, поки буковинці терплять їх фокуси? А може почати перетворювати в життя гасло: “Буковинський вуз для буковинців”?”³⁶⁰⁸.

Це звернення було надруковано на українській друкарській машинці, яких у Чернівцях було мало і знаходилися вони в урядових установах, і розмножено на копіювальній техніці, яка була лише в райкомах партії. Такі ознаки листівки побічно свідчили про певну роль в її створенні і розповсюдженні партійно-радянських органів³⁶⁰⁹.

Натомість міжконфесійну напруженість в області підсилювали дії Російської православної церкви. Боротьба за незалежність Української православної церкви наштовхувалися на опір ієрархів, котрі були тісно пов’язані з Московським патріархатом. Буковинський єпископ Онуфрій, котрий користувався значним авторитетом серед віруючих, належав до тих, які вважали неканонічним проголошення незалежності Української православної церкви. А

³⁶⁰⁷ ЦДАГО України, ф.1, оп.32, спр.2850. – Арк181.; ЦДАГО України, ф.1, оп. 32, спр.2768. – Арк.34.

³⁶⁰⁸ Фрунзе В. “Буковинці” про галицьких окупантів / В. Фрунзе // Молода Галичина. – Львів, 1991. – 24 січня. – С.3.

³⁶⁰⁹ Адамович С. Чернівецька область в контексті ідеї соборності України (1990–2005 рр.) / С. Адамович // Науковий вісник Чернівецького університету: Збірник наукових статей. Історія. Політичні науки. Міжнародні відносини. – Вип.323-324. – Чернівці: Рута, 2006. – С.29.

ця церква призначила на Буковину свого єпископа Данила. Виникла суперечність, започаткована ще попередником Онуфрія, єпископом Антонієм, на вимогу віруючих переведеним у Росію³⁶¹⁰. Доходило до абсурду – в українських селах священнослужителі проводили відправи румунською мовою³⁶¹¹.

Активну участь у конфлікті взяла громадська організація “Братство Андрія Первозванного”, яка виступала за повну незалежність Української православної церкви³⁶¹². У боротьбу втягнулися віруючі й невіруючі, різні суспільно-політичні рухи й організації.

Існувала також ідея відокремлення південнобессарабських земель від Молдови та України і утворення з них Федеративної республіки Бессарабії. Однак навесні 1991 р. на зустрічі в м. Болград Одеської області представники гагаузької партії “Аркалик” (“Захист”) з Молдови, болгарського Товариства відродження та розвитку болгарської національної культури імені Кирила і Мефодія та місцевого екологічного клубу у зв’язку зі здійсненням кроків до утворення гагаузької автономії в Молдові і поширенням контактів болгарського товариства з українськими громадськими організаціями відмовилися від ідеї відокремлення Південної Бессарабії³⁶¹³.

Територіальні претензії і прояви недобросусідського ставлення звучали з вуст найвищих молдавських політиків і чиновників. Так, прем’єр-міністр Молдови М.Друк у виступі на Великих національних зборах в с. Лунга 16 вересня 1990 р. зазначив: “Ми у себе вдома. Але ми більше не можемо відступати. Наш відступ почався давно, з того часу, коли ми втратили першу столицю нашої державності між Дністром і Прутом – м. Балту. Втратили її мирно і непомітно, обдурені тими, хто сьогодні претендує заявляти, що вони брати наші”. Навіть у західних пресових виданнях повідомлялося, що початковою ціллю

---

³⁶¹⁰ Буковина: історичний нарис / відп. ред. В.М.Ботушанський. – Чернівці: Зелена Буковина, 1998. – С.299.

³⁶¹¹ Заячківський І. Буковина пробуджується / І. Заячківський // За вільну Україну. – Львів, 1991. – 13 березня. – С.2.

³⁶¹² Буковина: історичний нарис / відп. ред. В.М.Ботушанський.–Чернівці: Зелена Буковина, 1998.–С.299.

³⁶¹³ Вирішили не відокремлюватися // Молода Галичина. – Львів, 1991. – 9 травня. – С.1.

Народного фронту Молдови є створення незалежної Румунської Республіки Молдова, яка повинна вимагати від України “вкрадені території”³⁶¹⁴.

У свою чергу навесні 1991 р. загострилася ситуація в румунському повіті Марамуреш. Громадяни українського походження масово протестували проти політики владних структур, яка утискала їх права, зверталися за допомогою до українських державних інституцій³⁶¹⁵.

У відповідь на запити з приводу зазначених подій українських дипломатів міністр закордонних справ Румунії А.Нестасе, визнаючи сам факт виявів громадського невдоволення в повіті Марамуреш, запевняв, що це не є проблемою міжнаціональних відносин або дискримінації населення української національності. Цю ситуацію румунська сторона пояснювала рішенням органів місцевої влади з перерозподілу земельних ділянок між громадянами різних сіл, що викликало невдоволення і спричинило появу прохань переглянути спосіб, згідно з яким здійснювався цей перерозподіл³⁶¹⁶. Однак інформація про утиски українського населення Румунії засвідчила зростання в сусідній країні реваншистських, антиукраїнських настроїв.

Окремі політики й державні інституції Румунії навіть виявляли наполегливе бажання перекроїти міждержавні кордони, висували претензії на повернення до меж Румунії 1918 р. Так, 24 червня 1991 р. було ухвалено “Декларацію парламенту Румунії про пакт “Ріббентропа-Молотова” та його наслідки для України”, в якій мова йшла про “приналежність Бессарабії, повіту Герца та Північної Буковини Румунії”. У відповідь Верховна Рада УРСР у заяві від 5 липня 1991 р. розцінила такі дії румунської сторони як територіальні претензії до України³⁶¹⁷.

Однією з наступних акцій щодо України стало ухвалення 28 листопада 1991 р. румунським парламентом Декларації про референдум в Україні, в якій Північна Буковина, повіти Герца і Хотин, а також Південь Бессарабії були

³⁶¹⁴ Кто разбрасывает камни? // Знамя коммунизма. – Одесса. – 1990. – 6 октября. – С.3.

³⁶¹⁵ ЦДАГО України, ф.1, оп.32, спр.2921. – Арк.11.

³⁶¹⁶ ЦДАГО України, ф.1, оп.32, спр.2921. – Арк.14.

³⁶¹⁷ Троян С, Христюк Т. Румунський вектор зовнішньої політики України в 1991 – 2001 рр. / С. Троян, Т. Христюк // Україна – Румунія – Молдова: історичні, політичні та культурні аспекти взаємин: Матеріали міжнародної наукової конференції / Буковинський політологічний центр. – Чернівці: Букрек, 2002. – С.302.

оголошені “румунськими територіями”³⁶¹⁸. Проте під тиском зовнішніх чинників, головне з боку НАТО та ЄС, керівництво Румунії пішло на врегулювання відносин з Україною.

У січні 1992 р. тодішній президент Румунії І.Ілієску надіслав Президенту України Л.Кравчуку листа, в якому зазначив зацікавленість Румунії у плідному та взаємовигідному розвитку відносин із сусідньою Україною і висловлював побажання встановити з нею дипломатичні зв'язки. 1 лютого 1992 р. дипломатичні відносини між обома країнами було встановлено офіційно³⁶¹⁹.

Румунія вимагала від України денонсувати пакт Молотова-Ріббентропа та змінити на свою користь статус о. Зміїний. Київ зі свого боку висував вимоги визнати принцип недоторканості кордонів, затверджений Заключним Актом у Гельсінкі (1975 р.) та наступними домовленостями в рамках ОБСЕ³⁶²⁰.

На початку 90-х рр. ХХ ст. румунська преса мусувала тезу про те, що українсько-румунські кордони начебто не гарантовані міжнародними договорами і тому можуть бути переглянуті. Мотивувалось це тим, що Україна в той час, коли підписувались означені документи, начебто не була суб'єктом міжнародного права і не брала участі в їх підписанні³⁶²¹.

Ще в 1993 р. Бухарестом була денонсована радянсько-румунська угода, яка фактично була єдиною юридичною базою визначення лінії державного кордону між двома країнами³⁶²².

У 1996 р. Румунія денонсувала Протокол 1948 р., який передбачав перехід о. Зміїний до складу СРСР. Зазначимо, що ця проблема актуалізувалася в листопаді 1995 р., після безрезультатного завершення через проблему о.

---

³⁶¹⁸ Павличко Д. “Будемо горнутися до Європи” / Д.Павличко // Літературна Україна. – 1991. – 26 грудня. – С.6.

³⁶¹⁹ Троян С, Христюк Т. Румунський вектор зовнішньої політики України в 1991 – 2001 рр. / С. Троян, Т. Христюк // Україна – Румунія – Молдова: історичні, політичні та культурні аспекти взаємин: Матеріали міжнародної наукової конференції / Буковинський політологічний центр. – Чернівці: Букрек, 2002. – С.303.

³⁶²⁰ Троян С, Христюк Т. Румунський вектор зовнішньої політики України в 1991 – 2001 рр. / С. Троян, Т. Христюк // Україна – Румунія – Молдова: історичні, політичні та культурні аспекти взаємин: Матеріали міжнародної наукової конференції / Буковинський політологічний центр. – Чернівці: Букрек, 2002. – С.305.

³⁶²¹ Григоришин С. Україна у зовнішньополітичній стратегії постсоціалістичної Румунії / С. Григоришин // Україна – Румунія – Молдова: історичні, політичні та культурні аспекти взаємин: Матеріали міжнародної наукової конференції / Буковинський політологічний центр. – Чернівці: Букрек, 2002. – С.281.

³⁶²² Василюва В. Передумови та основні етапи переговорів щодо підписання базового договору між Україною та Румунією / В. Василюва // Науковий вісник Чернівецького університету: Збірник наукових статей. Історія. Політичні науки. Міжнародні відносини. – Вип.323-324. – Чернівці: Рута, 2006. – С.107.

Зміїного одного з раундів переговорів у Бухаресті щодо підписання українсько-румунського базового договору.

Румуни посилалися на те, що Паризька мирна угода 1947 р. між країнами-переможцями у Другій світовій війні та Румунією залишила Зміїний острів за нею. Проте відповідно до більш пізніших радянсько-румунських угод про мир і дружбу 1948 і 1961 рр. острів відійшов до СРСР³⁶²³.

Після тривалих дискусій 6 грудня 1995 р. на прес-конференції речник МЗС Румунії С.Дукару зазначив, що Бухарест не вимагає острова, а протестує у зв'язку із намаганням України надати “статус територіальних вод” простору у 12 морських миль навколо о. Зміїного³⁶²⁴.

Суперечка полягала в тому, що румунська сторона вважала о. Зміїний скелею, а не островом, непридатним ні для проживання, ні для ведення сільського господарства. Крім цього, геологи цілком обґрунтовано вважали цей район Чорного моря багатим на поклади нафти й газу³⁶²⁵.

Більшість населення області висловлювало обурення експансійними заявами Румунії³⁶²⁶. У січні 1996 р. заява міністра закордонних справ Румунії Т.Мелешкану щодо статусу о. Зміїний викликала різку негативну реакцію в Чернівецькій області. Обласною радою за активної участі депутатів, що представляли праві політичні сили, була прийнята Заява про територіальні претензії до України, в якій засуджувалася “нечиста і небезпечна гра навколо так званих територіальних питань”. Тоді ж праві сили (НРУ, Конгрес українських націоналістів, УРП, Організація українських націоналістів) організували смолоскипний похід у Чернівцях на знак протесту проти спроб політиків Румунії спровокувати сепаратистські настрої серед певної частини румуномовних громадян України, що проживають на території області³⁶²⁷.

---

³⁶²³ Кучма Л. Україна – не Росія / Л. Кучма. – М.: Время, 2004. – С.49.

³⁶²⁴ Гакман С. Проблеми українсько-румунських взаємин на тлі президентських виборів 2004 року / С. Гакман. – Режим доступу: <http://forum.bukinfo.cv.ua>.

³⁶²⁵ Гакман С. Проблеми українсько-румунських взаємин на тлі президентських виборів 2004 року / С. Гакман. – Режим доступу: <http://forum.bukinfo.cv.ua>.

³⁶²⁶ ЦДАВО України, ф.5233, оп.1. спр.213. – Арк. 3.

³⁶²⁷ Мостіпака О., Гаврада І. Позиція політичних партій України щодо проблем розвитку національних меншин (на прикладі Чернівецької області) / О. Мостіпака, І. Гаврада // Україна – Румунія – Молдова: історичні,

У румунській президентській виборчій кампанії 1997 р. основний претендент Е.Константинеску інтенсивно використовував сюжет територіальних претензій. У країні скликалися багатотисячні мітинги, які приймали відповідні резолюції³⁶²⁸.

Окрім питання навколо о. Зміїного, ще однією проблемою кордону між Україною та Румунією була його модифікація через зміну природного ландшафту (ділянка Рахівського та Тячівського районів Закарпатської області). Відповідно до Договору про режим радянсько-румунського кордону, співробітництво і взаємну допомогу з прикордонних питань 1961 р. лінія кордону тут проходить по середині русла Тиси.

Оскільки географічно так склалося, що нижчий берег – український, він поступово відходить углиб нашої території, вивільняючи від води румунський берег. З 1961 р. українська сторона втратила в такий спосіб 270 га землі³⁶²⁹.

Втрата Україною своєї території може припинитися підписанням з Румунією демаркаційних документів, якими б державний кордон став постійним. Проблемним є також питання п'ятох островів у гирлі Дунаю. Румунські дипломати вважають, що до ділянки, на яких розташовані ці острови, необхідно застосовувати принцип головного судноплавного фарватеру річки, а відповідно всі п'ять островів мають стати румунськими. Натомість за згаданим радянсько-румунським договором 1961 р. всі острови належать Україні³⁶³⁰.

Відзначимо, що також окремі російські політики після здобуття Україною і Молдовою незалежності продовжували проводити в регіоні імперську політику. Так, лідер Ліберально-демократичної партії Росії В.Жириновський на IX сесії Парламентської асамблеї ОБСЕ в Бухаресті в 2000 р. відзначив, що

політичні та культурні аспекти взаємин: Матеріали міжнародної наукової конференції / Буковинський політологічний центр. – Чернівці: Букрек, 2002. – С.354.

³⁶²⁸ Кульчицький С.В. Утвердження незалежної України: перше десятиліття / С.В. Кульчицький // Український історичний журнал. – 2001. – №.4. – С.11.

³⁶²⁹ Гакман С. Проблеми українсько-румунських взаємин на тлі президентських виборів 2004 року / С. Гакман. – Режим доступу: <http://forum.bukinfo.cv.ua>.

³⁶³⁰ Гакман С. Проблеми українсько-румунських взаємин на тлі президентських виборів 2004 року / С. Гакман. – Режим доступу: <http://forum.bukinfo.cv.ua>.

держава Молдова не існує і Придністров'я є російською землею. Крім того, він заявив, що Росія “зробить все, щоб Буковина відійшла до Румунії”³⁶³¹.

Проте, наближаючи вступ до євроатлантичних структур, румунські політики пішли на певне врегулювання міждержавних відносин. 2 червня 1997 р. у м. Констанца Президенти України та Румунії підписали Договір про відносини добросусідства і співробітництва між Україною і Румунією, а міністри закордонних справ уклали додаткову угоду, яка конкретизує ряд важливих положень базового політичного договору і є його невід'ємною частиною. У першій статті договору значилося, що сторони базують свої відносини на взаємній довірі, повазі, співробітництві та партнерстві. Далі договірні сторони підтверджують, як непорушний, існуючий між ними кордон і тому утримуватимуться тепер і в майбутньому від будь-яких зазіхань на цей кордон, а також від будь-яких вимог чи дій, спрямованих на загарбання і узурпацію частини чи всієї території іншої договірної сторони³⁶³².

Реакція політичних кіл Румунії на парафування українсько-румунського договору була неоднозначною. Якщо правлячі партії розцінили зазначений документ як “фактор стабільності та безпеки” в даному регіоні Європи, то опозиційні, особливо націонал-екстремістські сили, виступили з гострою і необгрунтованою його критикою. Так, лідер партії “Велика Румунія” К.В.Тудор заявив, що парафування договору між Румунією та Україною є “актом державної зради”, що “Україна, самовільно володіючи румунськими землями, є більш шовіністичною і примітивною, ніж колишній СРСР”³⁶³³.

Подібну жорстку позицію зайняли і представники Партії національної єдності Румунії, лідер якої під час зустрічі з президентом Е.Константінеску

---

³⁶³¹ Владимир Жириновский считает Буковину исконно румынской землей // Зеркало недели. – К., 2000. – 15 июля. – С.5.

³⁶³² Троян С, Христюк Т. Румунський вектор зовнішньої політики України в 1991 – 2001 рр. / С. Троян, Т. Христюк // Україна – Румунія – Молдова: історичні, політичні та культурні аспекти взаємин: Матеріали міжнародної наукової конференції / Буковинський політологічний центр. – Чернівці: Букрек, 2002. – С.305.

³⁶³³ Григоришин С. Україна у зовнішньополітичній стратегії постсоціалістичної Румунії / С. Григоришин // Україна – Румунія – Молдова: історичні, політичні та культурні аспекти взаємин: Матеріали міжнародної наукової конференції / Буковинський політологічний центр. – Чернівці: Букрек, 2002. – С.282.

заявив про необхідність проведення референдуму з приводу підписання договору з Україною³⁶³⁴.

Натомість голова румунської переговорної групи Д.Чаушу спростував аргументи опозиційних сил, які закидали уряду втрату історичних земель: “Зараз не стоїть питання відмови від територій – від них відмовилися у 1947 р. Сьогоднішні інтереси Румунії штовхають нас здійснювати нову європейську політику”³⁶³⁵.

Але оскільки українсько-румунська угода містила в собі осуд пакту Молотова–Ріббентропа, залишалася щілина для територіальних суперечок у майбутньому, нехай не обов’язково на державному рівні³⁶³⁶.

Відзначимо, що з часу підписання базового політичного договору між Румунією та Україною певна частина румунських політиків і вчених зрозуміли важливість визнання нині існуючого українсько-румунського кордону і переорієнтувалися на захист румунської національної меншини. Відповідні урядові структури постійно слідкують за діяльністю румунських культурологічних товариств. Надають їм фінансову допомогу, забезпечують їх оргтехнікою, літературою, запрошують активістів до Румунії, виділяють кошти для шкіл України з румунською мовою викладання та стипендії для навчання в Румунії³⁶³⁷.

З метою всебічної підтримки румунської національної меншини в суміжних країнах був створений Департамент з питань румунів звідусіль. Крім цього, у 2002 р. була сформована Консультативна рада румунів звідусіль, до складу якої увійшли, окрім представників компетентних міністерств уряду Румунії та Департаменту з питань румунів звідусіль, також активісти і представники національно-культурних товариств румунів, які компактно проживали в сусідніх з Румунією країнах.

---

³⁶³⁴ Григоришин С. Україна у зовнішньополітичній стратегії постсоціалістичної Румунії / С. Григоришин // Україна – Румунія – Молдова: історичні, політичні та культурні аспекти взаємин: Матеріали міжнародної наукової конференції / Буковинський політологічний центр. – Чернівці: Букрек, 2002. – С.282.

³⁶³⁵ Василюва В. Передумови та основні етапи переговорів щодо підписання базового договору між Україною та Румунією / В. Василюва // Науковий вісник Чернівецького університету: Збірник наукових статей. Історія. Політичні науки. Міжнародні відносини.–Вип.323-324.–Чернівці: Рута, 2006.–С.109.

³⁶³⁶ Кучма Л. Україна – не Росія / Л. Кучма. – М.: Время, 2004. – С.50.

³⁶³⁷ Григоришин С. Україна у зовнішньополітичній стратегії постсоціалістичної Румунії / С. Григоришин // Україна – Румунія – Молдова: історичні, політичні та культурні аспекти взаємин: Матеріали міжнародної наукової конференції / Буковинський політологічний центр. – Чернівці: Букрек, 2002. – С.283.

Керівництво Румунії продовжувало вимагати від України забезпечення для етнічних румунів більше політичних прав, їх постійного представлення у Верховній Раді України, а також створення на території Чернівецької області румунської національно-культурної автономії³⁶³⁸.

17 червня 2003 р. після 19 раундів переговорів Україна і Румунія підписали в Чернівцях “Договір між Україною і Румунією про режим українсько-румунського державного кордону, співробітництво та взаємну допомогу з прикордонних питань”. Підписаний договір підтверджує лінію радянсько-румунського державного кордону, визначену в 1961 р., окрім молдавсько-румунської ділянки. У прикордонних стосунках залишилися два проблемних питання, а саме делімітація континентального шельфу та виключних економічних зон і пов’язана з ними проблема юридичного статусу острова Зміїного³⁶³⁹.

Надзвичайно важливе значення в контексті розвитку українсько-румунської співпраці мали питання транскордонного співробітництва. Насамперед вони стосувалися розвитку єврорегіонів “Карпатський єврорегіон” (1993 р.), “Верхній Прут” (2000 р.) і “Нижній Дунай” (1998 р.). Їх утворення сприяло гармонізації міжетнічних взаємин і ефективнішому забезпеченню прав національних меншин³⁶⁴⁰.

Чільне місце в контактах області на міжрегіональному рівні посідають традиційні дружні зв’язки з ближчими сусідами – Сучавським та Ботошанським повітами. З першим, наприклад, протягом 1992-1995 рр. було підписано два протоколи про співпрацю в різних галузях діяльності. Характерною рисою підписаних документів є те, що їх реалізація здійснюються через укладання конкретних угод між відповідними органами управління області і повіту, а

---

³⁶³⁸ Григоришин С., Заболотнюк В. Деякі аспекти етнічної політики постсоціалістичної Румунії та їхній вплив на відносини з Україною / С. Григоришин, В.Заболотнюк // Політологічні та соціологічні студії. Збірник наукових праць. – Т.ІІІ. – Чернівці: Рута, 2005. – С.207-208.

³⁶³⁹ Гакман С. Проблеми українсько-румунських взаємин на тлі президентських виборів 2004 року / С. Гакман. – Режим доступу: <http://forum.bukinfo.cv.ua>.

³⁶⁴⁰ Гакман С. Інститут єврорегіонів і перспективи регулювання міжетнічних відносин на прикордонні / С. Гакман // Вісник Національної академії державного управління при Президентові України. – 2004. – №2. – С.326.

також організаціями, установами, суб'єктами підприємництва з дотриманням вимог чинного законодавства в обох державах³⁶⁴¹.

Одночасно, обговорюючи на сесії Сучавської повітової ради проблему щодо участі повіту в утворенні єврорегіону, депутати висловили занепокоєння з приводу того, що єврорегіони “Верхній Прут” і “Нижній Дунай” створюються на територіях, які до 1944 р. входили до складу Румунії, і зі створенням нових структур з'являється небезпека втратити і ті частини румунських земель, що ввійдуть до складу єврорегіонів. Інші наголошували, що “в Чернівцях румунів пригноблюють, вони не мають прав, не мають права розмовляти румунською, і якщо ми будемо дотримуватися політики ізоляції, то саме в такий спосіб будемо служити політиці України. А з допомогою цих єврорегіонів ми зможемо виразити нашу думку і зможемо захистити наших співвітчизників”³⁶⁴².

Більшість же депутатів ради висловилися за підписання Сучавським повітом угоди про утворення єврорегіону, підкреслюючи, що “міркування, заради яких Європейський Союз ініціював дане транскордонне співробітництво, полягають у зменшенні напруженості між суверенними державами, що мають етнічні громади на своїх територіях”³⁶⁴³.

14 лютого 1993 р. Буковина увійшла до “Карпатського єврорегіону” та започаткувала відносини з Ботошанським повітом Румунії. Єврорегіон був створений у складі прикордонних регіонів України, Польщі, Словаччини, Угорщини та Румунії, на основі Європейської рамкової Конвенції про транскордонне співробітництво між територіальними общинами або владами для надання більших компетенцій регіонам у зовнішньоекономічних і

---

³⁶⁴¹ Буковина: історичний нарис / відп. ред. В.М.Ботушанський. – Чернівці: Зелена Буковина, 1998. – С.328.

³⁶⁴² Гакман С. Особливості транскордонного діалогу регіональних еліт (на прикладі Єврорегіону “Верхній Прут”) / С. Гакман // Регіональні та національні еліти: хто формує політику? Матеріали Міжнародної наукової конференції. Чернівці, 6-7 грудня 2001. – Чернівці: Букрек, 2002 – С.50.

³⁶⁴³ Гакман С. Особливості транскордонного діалогу регіональних еліт (на прикладі Єврорегіону “Верхній Прут”) / С. Гакман // Регіональні та національні еліти: хто формує політику? Матеріали Міжнародної наукової конференції. Чернівці, 6-7 грудня 2001. – Чернівці: Букрек, 2002 – С.50.

політичних питаннях, сприяння міжнародній активізації регіонів і позитивній дискримінації периферійних прикордонних територій³⁶⁴⁴.

У 1997 р. підписано “Протокол про співробітництво у галузях економіки, культури соціальної сферах, туризму та торгівлі між Чернівецькою областю України та Ботошанським повітом Румунії на 1997-2000 роки”. Цей документ передбачав активізацію співпраці, започаткованої домовленостями 1993 р. в галузі примноження потенціалів зовнішньоекономічних комплексів регіонів, поліпшення діяльності місцевих органів влади, розширення взаємозв’язків у сферах культури, освіти, охорони здоров’я та ін.³⁶⁴⁵.

Натомість першим конкретним кроком на шляху встановлення співробітництва в єврорегіоні “Верхній Прут” стала угода між Сучавським і Ботошанським повітами Румунії і Чернівецькою областю про відміну з 1 липня 2001 р. будь-яких прикордонних зборів з громадян Румунії і України, які проживають на території єврорегіону³⁶⁴⁶.

Метою створення єврорегіону “Верхній Прут” значилося розширення існуючих субрегіональних зв’язків та сприяння розвитку транскордонного співробітництва адміністративно-територіальних одиниць, місцевих органів влади, установ, підприємств, фізичних осіб, неурядових і громадських організацій та осіб, що належать до національних меншин, у галузях економіки, освіти, науки, культури і спорту, розбудова нових механізмів субрегіонального співробітництва та забезпечення сталого розвитку регіону в рамках інтеграції до сучасного загальноєвропейського процесу. Однією з особливостей цієї нової транскордонної структури було те, що більша частина її території входила до

---

³⁶⁴⁴ Бутирська І. Сучасна єврорегіональна політика України, Румунії, Молдови / І. Бутирська // Україна – Румунія – Молдова: історичні, політичні та культурні аспекти взаємин: Матеріали міжнародної наукової конференції / Буковинський політологічний центр. – Чернівці: Букрек, 2002. – С.475.

³⁶⁴⁵ Буковина: історичний нарис / відп. ред. В.М.Ботушанський. – Чернівці: Зелена Буковина, 1998. – С.330.

³⁶⁴⁶ Пурич Ш. Потенциальные возможности реализации межрегионального диалога органами местной администрации Румынии / Ш. Пурич // Україна – Румунія – Молдова: історичні, політичні та культурні аспекти взаємин: Матеріали міжнародної наукової конференції / Буковинський політологічний центр. – Чернівці: Букрек, 2002. – С.68.

колишньої Австро-Угорської імперії, за часів якої було закладено підвалини сучасної економіки³⁶⁴⁷.

У “Верхньому Пруті” станом на 2001 р. вже діяли 14 підприємств, створених спільно із румунськими господарськими структурами: виробництво товарів народного споживання, будівельних матеріалів, ремонт та сервісне обслуговування автомобілів, туристичні послуги³⁶⁴⁸.

У свою чергу до складу єврорегіону “Нижній Дунай” увійшло 5 адміністративно-територіальних одиниць, які представляли Україну, Молдову та Румунію. Викристалізувалися основні напрямки співробітництва, серед яких найбільш значимі стосуються галузі транспорту і комунікацій, торгівлі та розвитку виставкової діяльності, боротьби з організованою злочинністю, регіонального розвитку, екології та природоохорони³⁶⁴⁹.

Проте Румунія як основний партнер України зі створення єврорегіонів “Нижній Дунай” та “Верхній Прут” наполягає на особливому значенні етнічного компонента розвитку транскордонного співробітництва. Як відверто зазначається одним румунським дослідником, з точки зору бухарестських науковців, навіть йдеться про “румуну-румуну-румунську співпрацю”. Під першим компонентом такого на диво етнічно однорідного трикутника маються на увазі прикордонні території самої Румунії, що увійшли до складу утворених єврорегіонів, за другим – прикордонні території Республіки Молдова (“друга Румунія”), а під третім треба розуміти українські території Північної Буковини та Бессарабії, на яких проживають румунська й молдавська меншості³⁶⁵⁰.

Етнополітична зацікавленість була однією з головних причин, які схилили керівництво Румунії до внесення питань про утворення таких

---

³⁶⁴⁷ Нікітович К. Єврорегіон “Верхній Прут” як сучасний механізм розбудови транскордонної співпраці між Україною, Румунією та республікою Молдова / К. Нікітович // Україна – Румунія – Молдова: історичні, політичні та культурні аспекти взаємин: Матеріали міжнародної наукової конференції / Буковинський політологічний центр. – Чернівці: Букрек, 2002. – С.41-42.

³⁶⁴⁸ Бутирська І. Сучасна єврорегіональна політика України, Румунії, Молдови / І. Бутирська // Україна – Румунія – Молдова: історичні, політичні та культурні аспекти взаємин: Матеріали міжнародної наукової конференції / Буковинський політологічний центр. – Чернівці: Букрек, 2002. – С.479.

³⁶⁴⁹ Троян С, Христюк Т. Румунський вектор зовнішньої політики України в 1991 – 2001 рр. / С. Троян, Т.Христюк // Україна – Румунія – Молдова: історичні, політичні та культурні аспекти взаємин: Матеріали міжнародної наукової конференції / Буковинський політологічний центр. – Чернівці: Букрек, 2002. – С.311.

³⁶⁵⁰ Круглашов А. Від “Європи націй” до “Європи регіонів” / А. Круглашов // Політика і час. – 2003. – №10. – С.74.

єврорегіонів до порядку денного обговорення та врегулювання всього комплексу її відносин з Україною з другої половини 1990-х рр. Румунська влада невтомно наголошує на своїй державній місії, яка полягає в її особливій відповідальності за стан розвитку та задоволення прав румунської національної меншини за межами румунської держави³⁶⁵¹.

Тобто, якщо в Західній Європі програми єврорегіонів передбачають головним чином стимулювання росту і розвитку економіки і життєвого рівня громадян периферійних регіонів держав, у даному випадку було вирішено використовувати переваги цієї форми транскордонного співробітництва, які б дозволили створювати програми розвитку зв'язків з діаспорою, націлені на збереження їхньої етнічної, культурної, історичної і мовної самобутності³⁶⁵².

Румунські діячі стверджують, що в регіоні здійснюється розвиток тільки української мови, а саме переведення шкіл з російської мови навчання на українську, причому частіше всього адміністративним шляхом. Українську владу звинувачують у диспропорції в представництві румун в органах влади і в системі освіти; небажанні визнати результати голосування на референдумах, проведених у 1992-1993 рр. щодо повернення 16 населеним пунктам Герцаєвського району своїх історичних назв, відмові у поверненні Румунського народного Дому. Зауважується, що українська влада створює штучні обмеження для продовження навчання у вузах Румунії; відмовляється визнати румунські дипломи про закінчення вузів; чинить тиск на румунські друковані видання; ігнорує право на вибір національного імені³⁶⁵³.

Румуни висловлюють незадоволення тим, що курс румунської історії та цивілізації, введений у 1991 р. в школах області, був виключений із плану

---

³⁶⁵¹ Круглашов А. Від "Європи націй" до "Європи регіонів" / А. Круглашов // Політика і час. – 2003. – №10. – С.74.

³⁶⁵² Гакман С. Стан міжетнічних взаємин у Чернівецькій області та їх перспективи в контексті діяльності Єврорегіону "Верхній Прут" / С.Гакман // Етнічні взаємини на території Єврорегіону "Верхній Прут": Матеріали Міжнародної наукової конференції. – Чернівці: Букрек, 2004. – С.103-104.

³⁶⁵³ Патраш Е. Вопрос защиты прав национальных меньшинств во взаимоотношениях Украины, Румынии и Республики Молдова / Е. Петраш // Україна – Румунія – Молдова: історичні, політичні та культурні аспекти взаємин: Матеріали міжнародної наукової конференції / Буковинський політологічний центр. – Чернівці: Букрек, 2002. – С.328-330.

шкільної освіти, постійно зменшуються годин з румунської мови та літератури³⁶⁵⁴.

Однак в Україні вже на початок 1993 р. діяло понад 130 румунських і молдавських шкіл (у них навчалось майже 25 тис. дітей), було відкрито 350 факультативних груп (6 тис. учнів молдавської і румунської національності)³⁶⁵⁵. Натомість станом на 2001 р. в області функціонувало 87 шкіл із румунською мовою навчання, 18 змішаних шкіл, 28 дошкільних дитячих установ, румунські групи в педагогічному училищі та училищі культури, кафедра румунської та класичної філології в Чернівецькому національному університеті, 1 книгарня та 1 приватне видавництво.

Регулярно видавалося 13 румуномовних часописів. Щоденно виходили в ефір 15-хвилинні радіопередачі та щотижневі телевізійні передачі румунською мовою. У районах компактного проживання населення румунської та молдавської національності діяло 74 клубні заклади, 80 бібліотек. Близько 70 самодіяльних національно-мистецьких колективів, щорічно проводилося 3 фольклорні фестивалі³⁶⁵⁶. Вже традиційним у Чернівцях стало проведення румунською громадою за підтримки обласної влади національних свят³⁶⁵⁷.

У 2000 р., проголошеному ЮНЕСКО “Роком Емінеску”, обласною владою разом із Товариством румунської культури ім. М.Емінеску були організовані літературно-художні вечори, читацькі конференції, зустрічі з письменниками, літературні й історичні читання, виставки книг у культурно-освітніх, навчальних, освітніх закладах області, створені експозиції “Емінеску і Буковина”, проведена міжнародна наукова конференція “Емінеску й Україна”. Було підготовлено двомовне видання вибраних творів М.Емінеску в оригіналі й

---

³⁶⁵⁴ Пурич Ш. Північнобуковинські румуни та південно буковинські українці у періоді 1989–2001 років / Ш. Пурич // Етнічні взаємини на території Євросходу “Верхній Прут”: Матеріали Міжнародної наукової конференції. – Чернівці: Букрек, 2004. – С.154.

³⁶⁵⁵ Боєчко В. Молдавани в Україні / В.Боєчко // Віче. – 1993. – №3. – С.11.

³⁶⁵⁶ Юрійчук Ю. Українсько-румунські відносини у світлі проблеми становища національних меншин: досвід і перспективи / Ю. Юрійчук // Україна – Румунія – Молдова: історичні, політичні та культурні аспекти взаємин: Матеріали міжнародної наукової конференції / Буковинський політологічний центр. – Чернівці: Букрек, 2002. – С.336.

³⁶⁵⁷ Нікітович К. Євросход “Верхній Прут” як сучасний механізм розбудови транскордонної співпраці між Україною, Румунією та республікою Молдова / К. Нікітович // Україна – Румунія – Молдова: історичні, політичні та культурні аспекти взаємин: Матеріали міжнародної наукової конференції / Буковинський політологічний центр. – Чернівці: Букрек, 2002. – С.40.

у перекладі українською мовою. Апофеозом стало відкриття в м. Чернівцях пам'ятника М.Емінеску, спорудженого на кошти облдержадміністрації³⁶⁵⁸. Було вирішене, здавалося б, і не першочергове питання про повернення історичних назв декільком населеним пунктам³⁶⁵⁹. Отже, Україна робила все можливе, щоб забезпечити румунам і молдаванам, які проживали на її території, громадянські права і національно-культурні потреби.

У 1995 р. в області був створений постійно діючий консультативний орган при голові обласної державної адміністрації за ініціативою Конгресу інтелігенції Чернівецької області, який став свого роду регіональною та локальною радою етнопонаціональної безпеки. Але через кілька років його діяльність була припинена³⁶⁶⁰.

Незважаючи на це, румунські політики і вчені вважають, що хоч Румунія не визнає за рутенами і русинами окремої національної належності, хоча частина українців назвали себе такими під час переписів, Україна повинна офіційно визнати, теоретично і практично, етнічну ідентичність румун і молдаван³⁶⁶¹. На думку І.Кураса, за запереченням факту існування молдаван як окремої етнічної спільноти стояли виразні спроби втягнути населення Буковини у вир тривалого етнічного протистояння, прищепити якійсь частині населення великорумунський шовінізм³⁶⁶².

Самі румуни досить часто не вважають себе “національною меншиною”, а наполягають на тому, що вони є автохтонним корінним населенням Буковини, Марамуреша, Герца та Бессарабії. Однією з найвпливовіших організацій

---

³⁶⁵⁸ Гакман С. Стан міжетнічних взаємин у Чернівецькій області та їх перспективи в контексті діяльності Єврорегіону “Верхній Прут” / С. Гакман // Етнічні взаємини на території Єврорегіону “Верхній Прут”: Матеріали Міжнародної наукової конференції. – Чернівці: Букрек, 2004. – С.100.

³⁶⁵⁹ Гакман С. Стан міжетнічних взаємин у Чернівецькій області та їх перспективи в контексті діяльності Єврорегіону “Верхній Прут” / С. Гакман // Етнічні взаємини на території Єврорегіону “Верхній Прут”: Матеріали Міжнародної наукової конференції. – Чернівці: Букрек, 2004. – С.99.

³⁶⁶⁰ Круглашов А. Соціально-політична трансформація пострадянських суспільств як контекст міжетнічних взаємин / А. Круглашов // Етнічні взаємини на території Єврорегіону “Верхній Прут”: Матеріали Міжнародної наукової конференції. – Чернівці: Букрек, 2004. – С.71.

³⁶⁶¹ Патраш Е. Вопрос защиты прав национальных меньшинств во взаимоотношениях Украины, Румынии и Республики Молдова / Е.Петраш // Україна – Румунія – Молдова: історичні, політичні та культурні аспекти взаємин: Матеріали міжнародної наукової конференції / Буковинський політологічний центр. – Чернівці: Букрек, 2002. – С.322.

³⁶⁶² Курас І.Ф. Етнополітика: Історія і сучасність: Статті, виступи, інтерв'ю 90-х рр. / І.Ф. Курас. – К.: ПІЕНД, 1999. – С.283.

румунів в Україні в 90-х рр. ХХ ст. був Християнсько-демократичний альянс румунів України, який виступає за отримання румунами України всіх існуючих прав для збереження самобутності, національної спадщини та гідності.

Представник румун України в парламенті III демократичного скликання І.Попеску відстоював також право етнічних груп на гарантію політичного представництва в органах, які визначають політику країни на законодавчому та виконавчому рівнях. Так, у 1998 р. Християнсько-демократичний альянс румунів України виграв вибори в румуномовній частині Чернівецької області, але жодну із кандидатур не було враховано при реформуванні місцевих органів виконавчої влади. За словами І.Попеску, румуни України мали намагатися отримати право управляти своїми внутрішніми справами у сфері культури, виховання, освіти, релігії, інформації, соціальних питань, оподаткування³⁶⁶³.

Питання про створення національно-територіальної автономії для румунської спільноти в Чернівецькій області політик підняв на Міжнародному форумі України, який відбувся в Києві у лютому 2000 р.³⁶⁶⁴.

Представники румунських національно-культурних товариств вимагали утворення в Чернівцях полікультурного університету або створення на існуючих факультетах Чернівецького національного університету імені Ю.Федьковича окремих румуномовних академічних груп. Переговори щодо першої частини проблеми між представниками українських та румунських владних структур увійшли в етап стагнації. Натомість створення румуномовних груп на факультетах ускладнювалося через проблеми фінансування, забезпечення аудиторіями, викладачами потрібної кваліфікації, необхідним мінімумом студентів, що бажають вчитися цією мовою³⁶⁶⁵.

---

³⁶⁶³ Телешун С. Державний устрій України: проблеми політики теорії і практики / С. Телешун. – Івано-Франківськ: Лілея-НВ, 2000. – С.74.

³⁶⁶⁴ Юрійчук Ю. Українсько-румунські відносини у світлі проблеми становища національних меншин: досвід і перспективи / Ю. Юрійчук // Україна – Румунія – Молдова: історичні, політичні та культурні аспекти взаємин: Матеріали міжнародної наукової конференції / Буковинський політологічний центр. – Чернівці: Букрек, 2002. – С.344.

³⁶⁶⁵ Гакман С. Стан міжетнічних взаємин у Чернівецькій області та їх перспективи в контексті діяльності Єврорегіону “Верхній Прут” / С. Гакман // Етнічні взаємини на території Єврорегіону “Верхній Прут”: Матеріали Міжнародної наукової конференції. – Чернівці: Букрек, 2004. – С.101.

Незважаючи на це в 2004 – 2005 р. румунська громада області володіла найрозвинутішою мережею національно-культурних товариств в області. Серед цих товариств наймасовішим є Товариство румунської культури імені М.Емінеску (кількість членів – понад 4000). Поруч із ним виявляють помітну активність товариство жертв сталінських репресій “Голгофа”, всеукраїнська науково-педагогічна асоціація “Арон Пумнул”, культурно-спортивний клуб “Драгош-Вода”, медичне товариство “Ісідор Бодя”, а також Християнсько-демократичний альянс румунів України тощо³⁶⁶⁶.

Окремо відзначимо, що відсутні власне молдавські національно-культурні товариства. Подальша відсутність ініціатив носіїв молдавської національної ідентичності щодо власної етнонаціональної самоорганізації в перспективі може призвести до їх неминучої асиміляції в румунську громаду³⁶⁶⁷.

У регіоні діють 106 православних румуномовних парафій, які знаходяться в підпорядкуванні місцевої єпархії УПЦ Московського патріархату. Румунські політики здійснюють спроби приєднати румуномовні парафії УПЦ до Румунської православної церкви³⁶⁶⁸, що є також викликом соборності в релігійній сфері³⁶⁶⁹.

Важливе й складне питання зі сфери взаємодії національних товариств із владою, що залишається невирішеним у Чернівецькій області – це повернення власності, яка колись належала місцевим національним громадам. Це, насамперед, Народні доми, які в обласному центрі мали українська, румунська, польська, німецька, єврейська громади³⁶⁷⁰.

Наприклад, ставилося питання про передачу румунським товариствам величній споруди в центрі міста, де в радянські часи розміщувався гарнізонний

---

³⁶⁶⁶ Круглашов А. Щоб поліетнічні регіони приваблювали толерантністю / А. Круглашов // Віче – 2005. – №4. – С.57.

³⁶⁶⁷ Круглашов А. Щоб поліетнічні регіони приваблювали толерантністю / А. Круглашов // Віче – 2005. – №4. – С.57.

³⁶⁶⁸ Юрійчук Ю. Українсько-румунські відносини у світлі проблеми становища національних меншин: досвід і перспективи / Ю. Юрійчук // Україна – Румунія – Молдова: історичні, політичні та культурні аспекти взаємин: Матеріали міжнародної наукової конференції / Буковинський політологічний центр. – Чернівці: Букрек, 2002. – С.33, 343.

³⁶⁶⁹ Реєнт О. Соборність та проблеми специфіки регіонів України: теоретико-методологічні засади / О. Реєнт // Регіональна історія України. Збірник наукових статей. Випуск 1. – 2007. – С.105.

³⁶⁷⁰ Круглашов А. Щоб поліетнічні регіони приваблювали толерантністю / А. Круглашов // Віче – 2005. – №4. – С.60.

Будинок офіцерів. Зводилася ж вона до 1940 р. переважно за рахунок державного бюджету королівської Румунії й на початку свого існування носила назву “Палац румунської культури”³⁶⁷¹.

Посол Румунії в Україні А.Корня поставив Чернівецькій міській раді ультимативну вимогу – повернути румунським громадським організаціям будівлі, споруджені під час окупації Північної Буковини боярсько-королівським режимом Румунії. Не відповідали засадам дотримання паритетності в міждержавних відносинах і вимоги посла Румунії стосовно передачі для потреб румунського консульства в Чернівцях муніципального двохповерхового приміщення, тоді як українське консульство в Сучаві було збудоване коштом України.

У підсумку навесні 2004 р. Громадська рада Українського народного дому у Чернівцях, до якої входило понад 10 організацій і товариств Буковини, ухвалила звернення до Президента України Л.Кучми, в якому висловила протест проти втручання у внутрішні справи України офіційних чинників Румунії³⁶⁷².

Неоднозначно розцінювали в області і вимоги радикальних представників румунської громади краю щодо реалізації ідеї спорудження пам’ятника молдавському господареві Стефану Великому на місці його перемоги 1497 р. над військом польського короля Яна Альбрехта в Козьминському лісі (нині Глибоцький район Чернівецької області).

Українська громада краю виступала категорично проти встановлення символу румунської національної державності на території України і розцінювала такі намагання як сплановану акцію, спрямовану на створення міжнаціонального конфлікту в прикордонному регіоні. Було висунуто також ряд вимог, які стосувалися відкриття українських шкіл у населених пунктах компактного проживання українців у Румунії; відновлення діяльності українського ліцею в м. Сереті та створення в ньому меморіального музею

---

³⁶⁷¹ Буркут І. Стан і перспективи етнічної толерантності буковинців / І. Буркут // Політологічні та соціологічні студії. Збірник наукових праць. – Т.ІІІ. – Чернівці: Рута, 2005. – С.399.

³⁶⁷² Лазарчук Т. Прикрий сусід гірший татарина / Т. Лазарчук // Експрес. – Львів, 2004. – 8-15 квітня. – С.10.

українського письменника С. Яричевського, колишнього професора української гімназії в Сереті; повернення українській громаді м. Сучава греко-католицької церкви, що її незаконно відібрано румунським урядом, незважаючи на протести Святого престолу³⁶⁷³.

Натомість товариство польської культури ім. А. Міцкевича не вважало за необхідне возвеличувати фігуру середньовічного господаря, який прославився жорстокою розправою над полоненими польськими шляхтичами. Було запропоновано компромісний варіант: спорудити на місці битви спільними зусиллями румун, молдаван, поляків та українців пам'ятний знак на честь всіх учасників історичної події. Але певні кола Румунії такий варіант не влаштував, і ситуація загаялася у глухий кут³⁶⁷⁴.

Проте, незважаючи на розпалювання окремими політиками міжнародної ворожнечі в краї, проведені у 2002 – 2003 рр. соціологічні дослідження кафедри політології та соціології Чернівецького національного університету спільно з Регіональним центром підвищення кваліфікації державних службовців при Чернівецькій облдержадміністрації засвідчили, що переважна більшість респондентів (69,7% – 2002 р., 70,5% – 2003 р.) позитивно ставляться до людей інших національностей. Частина з них (13% – 2002 р., 14,5% – 2003 р.) не зовсім доброзичливі. І тільки 4,5% в 2002 р. та 5,9% в 2003 р. опитаних негативно ставилися до людей різних національностей³⁶⁷⁵.

Однак у 2003 р. у порівнянні з 2002 р. кількість представників румуно-молдавського населення, яке недоброзичливо ставилося до людей інших національностей, зросла майже удвічі, що може свідчити про значну динаміку формування негативних тенденцій у міжнародних стосунках в області³⁶⁷⁶.

Під час опитувань респонденти вказали і на існуючі негативні явища міжнародного характеру:

---

³⁶⁷³ Лазарчук Т. Прикий сусід гірший татарина / Т. Лазарчук // Експрес. – Львів, 2004. – 8-15 квітня. – С.10.

³⁶⁷⁴ Буркут І. Стан і перспективи етнічної толерантності буковинців / І. Буркут // Політологічні та соціологічні студії. Збірник наукових праць. – Т.ІІІ. – Чернівці: Рута, 2005. – С.399.

³⁶⁷⁵ Круглашов А. Буковинська етнополітична мозаїка / А. Круглашов // Політичний менеджмент. – 2004. – №2. – С.59.

³⁶⁷⁶ Круглашов А. Буковинська етнополітична мозаїка / А. Круглашов // Політичний менеджмент. – 2004. – №2. – С.60.

	2002	2003
Неповага до звичаїв, традицій, мови інших народів	42,95%	42,09%
Недружні стосунки між людьми різних національностей	39,82%	35,75%
Негативне ставлення до міжнаціональної сім'ї	15,63%	15,5%
Порушення громадського порядку на ґрунті національних незгод	14,82%	12,18%
Вплив на міжнаціональні стосунки з боку окремих держав	12,41%	19,69%

На перший план у негативі міжнаціональних стосунків вийшли фактори соціально-культурного, навіть побутового рівня. Це вказує на прогалини в освітній, культурній та інформаційній політиці, спрямованій на профілактику таких явищ. Прикметним є і те, що 2003 р. у порівнянні з 2002 р. зросла кількість людей, які вказують на вплив міжнаціональних стосунків з боку інших держав. Очевидно, що така реакція відображає усвідомлення жителями області справжньої загрози погіршення регіональної стабільності через недружні заходи зовнішніх сил³⁶⁷⁷.

Етнополітична ситуація в області в найближчі роки може ускладнюватися і з огляду на небезпеку кордонів між Україною та іншими державами, які межують з Чернівецькою областю. Так, кількість респондентів, які акцентують на перерозподілі кордонів, зросла 2003 р. удвічі (2002 р. – 8,4%, 2003 р. – 17,0%). Така позиція чітко спостерігалася серед певної частини громадян румуно-молдавського населення області (див. додаток).

Тривожність цього параметру підкреслює те, що 2003 р. у порівнянні з 2002 р. кількість представників молдавського населення, які вказують на необхідність перерозподілу кордонів, зросла більше, ніж утричі (2002 р. – 11,5%, 2003 р. – 38,1%), а представників румунського населення – в 2,5 рази (2002 р. – 7,2%, 2003 р. – 17,7%). Очевидно, як зворотна реакція на такий процес, кількість представників українського населення з цього питання також збільшилася (2002 р. – 7,4%, 2003 р. – 16,1%)³⁶⁷⁸.

Водночас дані показують, що відбулася зміна національної ідентичності в середовищі громадян, які до 1989 р. вважали себе росіянами. Зменшилася питома вага представників польської і білоруської громад. Чимала частина

³⁶⁷⁷ Круглашов А. Буковинська етнополітична мозаїка / А. Круглашов // Політичний менеджмент. – 2004. – №2. – С.61.

³⁶⁷⁸ Круглашов А. Буковинська етнополітична мозаїка / А. Круглашов // Політичний менеджмент. – 2004. – №2. – С.61-62.

населення, яка раніше вважала себе молдаванами, прийняла румунську національну ідентичність (чисельність молдаван у 1989 р. становила 84,5 тис. осіб, а у 2001 р. – 67,2 тис. осіб)³⁶⁷⁹. Отже, етнічна структура регіону суттєво спрощується, а національна ідентичність помітної частини його жителів змінюється. А.Круглашов вбачає в цьому певний виклик регіональній стабільності, оскільки залишився в минулому специфічний баланс значення і впливів національних громад, регіональної полікультурності, який складався протягом тривалого історичного періоду³⁶⁸⁰.

Проблема щодо сприйняття румунської ідентичності частиною молдавського населення пояснюється не лише успіхами пропаганди ідеї румунської нації та єдиної румунської держави, але й поліпшенням соціально-економічного становища Румунії, її входженням у 2007 р. в ЄС. До того ж деякого з румуномовних громадян спокушають додаткові можливості отримати румунський паспорт³⁶⁸¹. У зв'язку з цим мешканці краю, керуючись прагматично-примітивними цінностями, проявляють інколи “ситуативну етнічність”, коли належність якогось етносу чи якоїсь культури зумовлюється суто меркантильними розрахунками³⁶⁸².

Міжетнічні стосунки не завжди об'єктивно висвітлюються друкованими засобами масової інформації області. Окремі румунські видання, наприклад газети “Плай роменеск”, “Аркашул”, за період свого існування відверто грішили тим, що концентрували увагу жителів на реальних та уявних негативах становища місцевої румунської громади, а інколи навіть вдавалися до роздмухування “історичних образ”, сепаратистських настроїв тощо. Навпаки, деякі українські газети, де перед безсумнівно вела газета “Час”, також далекі

---

³⁶⁷⁹ Скляр В. Чисельність та етнічний склад населення Чернівецької області (за матеріалами переписів населення 1959, 1989, 2001 рр.) / В. Скляр // Матеріали V Буковинської Міжнародної історико-краєзнавчої конференції, присвяченої 130-річчю заснування Чернівецького національного університету імені Ю.Федьковича. У двох томах. Том 1: Історія України. Краєзнавство. – Чернівці: Книги-XXI, 2005. – С.437.

³⁶⁸⁰ Круглашов А. Буковинська етнополітична мозаїка / А. Круглашов // Політичний менеджмент. – 2004. – №2. – С.54.

³⁶⁸¹ Круглашов А. Буковинська етнополітична мозаїка / А. Круглашов // Політичний менеджмент. – 2004. – №2. – С.54.

³⁶⁸² Курас І.Ф. Етнополітика: Історія і сучасність: Статті, виступи, інтерв'ю 90-х рр. / І.Ф. Курас. – К.: ПІЕНД, 1999.–278.

від бажаних сучасних норм об'єктивності та збалансованості у висвітленні питань дуже дратівливої сфери міжетнічних відносин³⁶⁸³.

Суспільно-політична ситуація в регіоні ускладнилася під час президентських виборів 2004 р. Політтехнологи єдиного кандидата від влади задіяли значні ресурси для створення ситуації протистояння між різними етнічними спільнотами. На Буковині, де переважна більшість етнічних українців підтримувала кандидата від опозиції, владою здійснювалися спроби мобілізувати національні меншини на підтримку провладного кандидата.

У районах з компактним проживанням румунського, молдавського, російського населення активно підтримувалася теза про те, що ідеологічною основою опозиції є агресивний український націоналізм, який погрожує правам національних меншин. Особливого значення надавалося пропагандистській діяльності священників Української православної церкви (Московського патріархату), які залякували прихожан тим, що у разі обрання Президентом В.Ющенком їх покатоличать. Серед румуномовного населення області розповсюджувалися листівки, в яких писалося: “Румуни голосують за Януковича”³⁶⁸⁴.

В умовах Помаранчевої революції понад 300 виборців румунської національності Глибоцького району Чернівецької області почали апелювати до румунської діаспори в Україні та Румунії. Представники діаспори заявили, що у разі невизнання народного волевиявлення, фальсифікації результатів виборів, на яких, на їхню думку, переміг В.Ющенко, румуни Буковини розпочнуть акцію щодо проголошення автономії краю аж до повної самостійності³⁶⁸⁵.

До того ж, поки Україна вибирала між В.Ющенком і В.Януковичем, в Чернівцях з'явилися агітаційні плакати на підтримку кандидата в президенти Румунії громадянина Нестасе³⁶⁸⁶. Громадянська позиція румун регіону, безумовно, заслуговувала позитивної оцінки, але ідея проголошення автономії

---

³⁶⁸³ Круглашов А. Щоб поліетнічні регіони приваблювали толерантністю / А. Круглашов // Віче – 2005. – №4. – С.60.

³⁶⁸⁴ Буркут І. Стан і перспективи етнічної толерантності буковинців / І. Буркут // Політологічні та соціологічні студії. Збірник наукових праць. – Т.ІІІ. – Чернівці: Рута, 2005. – С.400.

³⁶⁸⁵ Голос України. – К., 2004. – 30 листопада. – С.4.

³⁶⁸⁶ Исаченко С. На двух львов – три власти / С. Исаченко // Зеркало недели. – 2004. – 4 декабря. – С.7.

Буковини засвідчила збереження в їх середовищі небезпечних сепаратистських рецидивів.

У регіоні продовжували “тліти” й етноконфесійні конфлікти. Так, між Українською православною церквою Київського патріархату і Російською православною церквою у селі Панка Сторожинецького району в 2005 р. розгорнулася боротьба за належність церкви³⁶⁸⁷.

Антиукраїнські прояви були помічені в діяльності захисника інтересів румунського населення Чернівеччини І.Попеску, який у 2006 р. знову став депутатом Верховної Ради України за партійним списком Партії регіонів. Зокрема, під час відвідин молдавського села Ванчиківці на Новоселиччині він піддав осуду два десятки мешканців, які захотіли, щоб їх діти вчилися у місцевій школі українською мовою³⁶⁸⁸.

Ситуація з румунською етнічною меншиною в регіоні загострилась також через те, що Румунія в 2005 р. подала на Україну в Міжнародний суд ООН в Гаазі, вимагаючи поділити багатий на нафту шельф Чорного моря та економічні зони в ньому. Натомість соціологічне дослідження, яке провела “Західноукраїнська соціологічна служба” у 2005 р., засвідчило, що мешканці західних областей України вважають Румунію другим за значимістю ворогом України після Росії³⁶⁸⁹.

У грудні 2006 р., коли Румунія вже стала членом ЄС і НАТО, апеляційний суд румунської столиці частково реабілітував І.Антонеску і 22 міністрів його уряду, засуджених Народним трибуналом Румунії в травні 1946 р. за військові злочини. Суд визнав, що “війна за визволення Бессарабії і Буковини була законною до продовження наступу з німецькою армією за лінію попереднього румунсько-радянського кордону”. Тільки в травні 2008 р. після негативної міжнародної реакції на рішення, вища касаційна палата Румунії відмінила рішення Бухарестської апеляційної палати. Відповідно до кінцевого рішення вищої судової інстанції країни, маршал І.Антонеску і члени його уряду в роки

---

³⁶⁸⁷ Грендей В. У Панці хочуть мати українську церкву / В. Грендей // Час. – Чернівці, 2005. – 29 вересня. – С.5.

³⁶⁸⁸ Тонеску А. Геть Іонів з Регіонів / А. Тонеску // Час. – Чернівці, 2006. – 31 серпня. – С.3.

³⁶⁸⁹ Попович Н. Українсько-румунська війна / Н. Попович // Аргумент-газета. – Львів, 2005. – 24 серпня. – С.6.

Другої світової війни “свідомо здійснювали військові злочини проти народів СРСР”³⁶⁹⁰.

2 вересня 2008 р. в Міжнародному суді ООН в м. Гаазі почалися слухання справи “Делімітація морських просторів в Чорному морі (Румунія проти України)”. Цьому кінцевому етапу передували 4 роки письмової стадії (Румунія звернулася в міжнародний суд 16 вересня 2004 р.).

Румунські представники знову зациклились на о. Зміїному, намагаючись в черговий раз довести, що це не острів, а скеля, звинувачуючи Україну в спробах обдурити світове співтовариство, маскуючи скелю під острів³⁶⁹¹. Відзначимо, що за розпорядженням В.Ющенко на о. Зміїному навколо маяка, який стоїть там уже 150 років, почали будувати прикордонний пункт, пошту, церкву, туристичні об’єкти й навіть банк, назвавши це все – селищем Білим Кілійського району Одеської області³⁶⁹².

Для того, щоб район делімітації серйозно зсунувся в бік України, представники Румунії в Міжнародному суді ООН у своїх виступах також ігнорували міжнародну практику делімітації, коли основну вагу мають конфігурація узбережжя й протяжність берегових ліній³⁶⁹³.

Уповноважений Румунії в Міжнародному суді ООН гендиректор МЗС країни Б.Ауреску під час слухань знову заявив про волонтаристське встановлення Радянським Союзом державного кордону з Румунією в дельті Дунаю, про “незаконний” акт передачі о. Зміїний СРСР і “несправедливих” наслідках цієї події для Румунії під час делімітації територіальних морів сторін³⁶⁹⁴.

Під час виступу звучали навіть заяви, які межують з територіальними претензіями. Зокрема, Б.Ауреску заявив, що радянсько-румунський договір

---

³⁶⁹⁰ Силина Т. Румыния против Украины. Гаага. Раунд первый / Т. Силина // Зеркало недели. – К., 2008.–6 сентября. – С.4.

³⁶⁹¹ Силина Т. Румыния против Украины. Гаага. Раунд первый / Т. Силина // Зеркало недели. – К., 2008.–6 сентября. – С.4.

³⁶⁹² Суд Зміїний // Український тиждень. – К., 2008. – 5-11 вересня. – С.8.; Острів Зміїний: вибороли статус, втратили нафту? – режим доступу: <http://www.epravda.com.ua/publications/498967adb27fe/> (перегляд 6 лютого 2009 р.).

³⁶⁹³ Кравченко В. Останній раунд / В. Кравченко // Дзеркало тижня. – К., 2008. – 20 вересня. – С.4.

³⁶⁹⁴ Силина Т. Румыния против Украины. Гаага. Раунд первый / Т. Силина // Зеркало недели. – К., 2008.–6 сентября. – С.4.

1940 р., який визначав лінію кордону між двома країнами – це ультиматум Радянського Союзу, на основі якого СРСР в односторонньому порядку заставив Румунію залишити деякі румунські території. І цей ультиматум ніколи не визнавався Румунією. Наступна теза виступу полягала в тому, що о. Зміїний був “несправедливо” переданий СРСР всупереч всім міжнародним документам, зокрема Паризькому мирному договору 1947 р., а протокол про передачу острова 1948 р. ніколи не був ратифікований румунським парламентом і не визнаний румунською державою як справедливий³⁶⁹⁵.

3 лютого 2009 р. Міжнародний суд ООН у Гаазі оголосив, що острів Зміїний не можна вважати частиною прибережної лінії України. Це означає, що Україна поступилася Румунії 80% спірної території чорноморського дна площею 12 тис. кв. км., потенційно багатой на нафтогазові родовища³⁶⁹⁶.

Однак, як зазначав заступник міністра закордонних справ України О.Купчишин, цим рішенням в українсько-румунських стосунках було знято останню проблемну ситуацію³⁶⁹⁷.

Суд не підтвердив ні лінію розмежування, яку пропонувала Румунія, ні ту, яку обстоювала Україна. Також важливим є судове підтвердження того, що о. Зміїний був переданий Радянському Союзу і тепер є частиною України в результаті імплементації Паризького мирного договору 1947 р. і що протокол 1948 р., за яким о. Зміїний був переданий СРСР, є законним, як акт застосування Паризького мирного договору 1947 р.³⁶⁹⁸.

Крім того, суд своїм рішенням визнав, що острів, як частина державної території України, має свій континентальний шельф та економічну зону. Водночас суд не визнав о. Зміїний як прибережний острів, оскільки той розташований далеко від узбережжя і його розміри є незначними. Це стало причиною того, що суд не вважав доцільним, щоб базові точки відліку для

---

³⁶⁹⁵ Силина Т. Румыния против Украины. Гаага. Раунд первый / Т. Силина // Зеркало недели. – К., 2008.–6 сентября. – С.4.

³⁶⁹⁶ Губенко Д. Острів, але ду-уже маленький... / Д. Губенко // Український тиждень. – К., 2009. – 6-12 лютого. – С.6.

³⁶⁹⁷ Закусило Т. Острів невезіння / Т. Закусило // Україна молода. – К., 2009. – 4 лютого. – С.6.

³⁶⁹⁸ Василенко В. У дипломатії і міжнародному праві не можна оперувати категоріями “перемоги” і “програшів” / В. Василенко // Дзеркало тижня. – К., 2009. – 7 лютого. – С.5.

конструювання лінії делімітації були розташовані на острові. Але суд також не погодився із тим, що точкою відліку може бути й румунська Сулинська дамба, як пропонували румуни. Факт винесення рішення в цьому спорі міжнародним судом був позитивно сприйнятий і в Європі ³⁶⁹⁹.

Водночас рішення Міжнародного суду ООН розглядалося румунською стороною як правовий прецедент, який можна використати для блокування поновлення судноплавства в українській частині дельти Дунаю. Канал цей, як відомо, підриває монополію Румунії і може дати новий імпульс розвитку дунайських портів та Українського дунайського пароплавства ³⁷⁰⁰.

Відзначимо також, що активний процес роздачі румунських паспортів жителям України змусив Президента України В.Ющенка 7 травня 2009 р. у м. Празі заявити, що українська сторона виступає за розгляд у рамках Європейської комісії ситуації з видачею румунських паспортів.

Обурення української сторони викликало також те, що румунська сторона полегшила процедуру здобуття громадянства і відмовилася підписувати з Києвом двосторонню угоду про запобігання випадків подвійного громадянства ³⁷⁰¹.

Залишаються труднощі в стосунках з Молдовою. Так, роботи з будівництва міжнародного вільного портового комплексу Джурджулешти (конкурента для дунайських портів, насамперед порту Рені) розпочалися 2005 р. на території, яку Молдова отримала від України нібито в обмін на сім кілометрів автотраси Одеса-Рені.

Натомість Молдова продовжує демонструвати небажання йти на поступки Україні в питанні передачі в українську власність земельної ділянки під автомобільною дорогою Одеса – Рені в районі с. Паланки. Це ставить під загрозу

---

³⁶⁹⁹ Василенко В. У дипломатії і міжнародному праві не можна оперувати категоріями “перемог” і “програвів” / В. Василенко // Дзеркало тижня. – К., 2009. – 7 лютого. – С.5.

³⁷⁰⁰ Гриневецький С. Нелюбовний трикутник / С. Гриневецький // Дзеркало тижня. – К., 2009. – 18 квітня. – С.4.

³⁷⁰¹ МЗС: Україну турбує роздача румунських паспортів. – Режим доступу: www.pravda.com.ua/news/2009/5/8/94384.htm.

перспективу входу України до системи міжнародних транспортних коридорів³⁷⁰².

Отже, етнічна різноманітність Чернівецької області та територіальні претензії радикальних політичних сил прикордонних держав не стали дестабілізуючими чинниками для незалежності України. Незважаючи на підтримку в краї протестних тенденцій зі сторони окремих румунських політиків, багатонаціональне населення Чернівеччини в умовах становлення країни продемонструвало підтримку і сприяння державотворчим процесам.

Існування регіону в умовах незалежної України супроводжувалося агресивними територіальними претензіями на великорумунську спадщину з боку певних політичних сил Румунії. Однак підписання в 1997 р Договору про відносини добросусідства і співробітництва між Україною і Румунією і переведення спірних прикордонних питань у русло міжнародних судових розглядів стабілізувало суспільно-політичну ситуацію в Чернівеччині.

Після підписання міждержавних угод Румунія зосередилася в краї на всебічній підтримці власної національної меншини. Однак підтримувані Румунією вимоги національно-територіальної автономії і її активна діяльність щодо залучення молдаван до румунської спільноти та роздача румунських паспортів формують фактори небезпеки для області в майбутньому. Ситуація в краї ускладнюється також поступовим спрощенням поліетнічної структури населення, що служила чинником стабільності в регіоні протягом тривалого часу.

Висновки

У кінці 80-х на початку 90-х рр. ХХ ст. Україну охопили процеси національно-державного відродження. Українські націонал-демократичні громадські і політичні організації розгорнули боротьбу за відродження української культури і здобуття Україною незалежності.

Однак, незважаючи на вражаючу втрату політичних позицій керівництвом СРСР і Компартією України, частина населення Півдня і Сходу

---

³⁷⁰² Гриневецький С. Нелюбовний трикутник / С. Гриневецький // Дзеркало тижня. – К., 2009. – 18 квітня. – С.4.

достатньо прохолодно зустріла ідею незалежності. Стримане ставлення до діяльності українських націонал-демократів було викликано страхами українізації і можливих утисків росіян у складі незалежної держави. Ці фобії були спричинені пропагандистською діяльністю компартійно-державних еліт на Сході і Півдні України через їх побоювання втратити владні важелі.

Значна частка у структурі населення Сходу і Півдня України російської та інших національних меншин, історичні відмінності та значно більша інтегрованість у систему радянських цінностей цих регіонів ускладнювали консолідацію українського суспільства навколо ідеї незалежності України.

Задля утримання влади комуністичні керівники на місцях розгорнули дезінтеграційні процеси. Вони залякували суспільство, що в умовах становлення Української незалежності відбудеться територіальний розпад країни. Сепаратистські процеси були запущені в Криму і Закарпатті, активно мусувалася ідея Донецько-Криворізької республіки в Донбасі, територіальні претензії до України висувалися на рівні державних установ Румунією й окремими радикальними політичними силами Росії і Польщі.

У цих процесах неможливо звинувачувати загалом Компартію України, оскільки уже станом на 1990 р. позиції комуністів Сходу і Півдня України істотно відрізнялися від поглядів їх однопартійців Західної України.

Однак запустити в хід політтехнології розколу країни компартійно-радянським органам вдалося тільки в Кримській області, яка в результаті референдуму в січні 1991 р. була перетворена в Кримську АРСР.

Утворення автономії було зумовлене домінуванням в регіоні росіян, які побоювалися розірвання зв'язків у межах СРСР, насильницької українізації і посилення впливу кримських татар. Свою роль відіграли організаційні зусилля як компартійних сил так і ліберальної проросійської кримської демократії, а також фактор перебування на півострові Чорноморського флоту.

Задля збереження владних повноважень компартійно-радянська влада використала також багатонаціональний склад Закарпаття і старовинну самоназву місцевого населення – русини. Акцентуючи на етнографічних

особливостях закарпатців і недовгому перебуванні краю в складі України, русинські лідери також почали вимагати особливого статусу для області і визнання русинської національності.

Ще більш міфічною виглядала ідеологічна основа для “новоросів”, які за підтримки комуністів заговорили про специфічне державне утворення в межах Півдня України – Новоросію. Ідеологи цього руху опиралися на особливості історичного розвитку південних областей України, але так і не змогли вийти за межі теоретичних розробок і домогтися підтримки з боку суспільства.

Натомість скликання об’єднаної сесії трьох галицьких областей у 1991 р. було зумовлено політичним тиском на опозиційні демократично обрані органи влади в західноукраїнських землях зі сторони центральних та республіканських радянсько-компартійних структур. Створення Галицької асамблеї також значною мірою ініціювалося В.Чорноволом, який претендував на роль регіонального лідера і пропагував федеративний устрій для незалежної України. Співпраця Івано-Франківської, Львівської, Тернопільської обласних Рад народних депутатів у 1991 р. в Галицькій асамблеї налагоджувала економічну співпрацю і форми регіонального самоврядування.

Діяльність Галицької асамблеї заперечила будь-які звинувачення в сепаратизмі і засвідчила намагання галичан стати “двигуном” всеукраїнських демократичних та ринкових реформ. Чітка позиція діячів асамблеї в питанні національної державності зупинила натиск консервативних політичних сил, а групи економістів та юристів при об’єднаній сесії трьох галицьких областей першими розробили й апробували програми роздержавлення та реформування народного господарства країни, а також законопроекти, що передбачали надання реальних повноважень місцевому самоврядуванню.

Зі здобуттям Україною незалежності лідери Галицької асамблеї активно включилися у вибори президента країни і зосередили зусилля на розбудові державності, чим ще раз засвідчили соборницьку спрямованість західноукраїнського політикуму.

В умовах швидкої дезінтеграції СРСР і складної соціально-економічної ситуації в Російській Федерації незалежність України на всеукраїнському референдумі 1 грудня 1991 р. була підтримана переважною більшістю населення у всіх регіонах країни, включно з Кримом. Позитивну роль у самоусвідомленні значною частиною представників національних меншин громадянами незалежної держави відіграла також поміркована виважена політика української влади напередодні всеукраїнського референдуму, яка шляхом прийняття Декларації прав національностей і рядом інших заходів зняла напругу в міжетнічних відносинах.

Усе ж здобуття Україною незалежності і перехід на ринкові умови господарювання ускладнили соціально-економічну ситуацію в країні. Біля керма влади залишилися прагматичні представники компартійно-державної еліти і незначна частина націонал-демократичної опозиції, яка погодилася на компроміс з пострадянською владою задля існування незалежної України й уникнення розколу в суспільстві.

Однак посткомуністичні еліти початку 90-х рр. ХХ ст. не мали ні досвіду, ні знань для проведення економічних реформ і розбудови державності. Вони значною мірою сприйняли Українську державність настільки, наскільки це дозволяло їм зберегти владу. Незважаючи на деукраїнізованість влади, її провальна соціально-економічна, внутрішня та міжнародна політика значною мірою дискредитували проект побудови Української держави і відкинули народні маси Сходу і Півдня України від консолідації навколо української ідеї.

Погіршення соціального становища населення країни досягло піку в 1993 р. і відвернуло від підтримки незалежності значну частину жителів Півдня і Сходу України. Посилилися заклики до федералізму і сепаратизму в Донбасі, фактично за межами правового поля опинилася Кримська автономія.

Фактором дестабілізації ситуації в країні залишався невирішений правовий статус Кримської автономії і Чорноморського флоту, втручання окремих політичних сил Росії у внутрішні справи Української держави і посягання на територію Криму, а особливо їх прагнення переглянути статус м.

Севастополя. У 1994 р. після обрання президентом Республіки Крим Ю.Мєшкова загострення відносин між владою півострова й України набуло критичної межі.

Одночасно підтримка населенням Закарпаття референдуму про самоврядну адміністративну територію, який проводився в краї одночасно з всеукраїнським референдумом в грудні 1991 р., дозволила русинським діячам вимагати від Верховної Ради України спеціального статусу для регіону. Ситуація в державі ускладнювалася позицією влади Румунії, яка на державному рівні ставила під сумнів українськість Північної Буковини і ряду інших українських територій.

Несміливі і непослідовні процеси українізації і консолідації суспільства були згорнуті, натомість на Півдні і Сході України актуалізувалися заклики до введення другою державною мовою російської і захисту російської меншини від утисків.

Прихід до влади в 1994 р. Л.Кучми призвів до стабілізації ситуації в країні. Його проросійські передвиборчі гасла заспокоїли населення Півдня і Сходу України, а авторитарна модель управління унеможливила будь-які дискусії щодо зміни форми державного устрою чи перегляду статусу державної мови. Адміністрації Л.Кучми вдалося повернути в правове поле України Крим, домогтися прийняття Конституції України, де визначено унітарний статус країни і засадничі принципи і шляхи подальшого розвитку держави, а також внаслідок поступових реформ було певною мірою покращено становище в соціально-економічній сфері. Шляхом підписання масштабних міждержавних договорів з Росією, Румунією та іншими сусідніми країнами Л.Кучма зняв проблему територіальних претензій до України.

Однак глибинних консолідаційних процесів у суспільстві за президентства Л.Кучми не відбулося, а проблемні питання регіональних відмінностей залишалися табуєвані.

У країні політичну владу, а ще більшою мірою економічну, поступово захопили представники політико-бізнесових еліт Сходу; не зникло питання

другорядного статусу української мови. Ці фактори в умовах високого рівня корупції і нефаховості українських чиновників сприяли появі в середовищі галицької інтелігенції занепадницьких настроїв, а подекуди й автономістських та сепаратистських ідей.

Децентралістські ідеї знаходили підтримку в дуже вузькому колі інтелігенції, не відбулося їх організаційного оформлення. Автономісти оперували в основному емоціями, не створили переконливої доказової бази для своїх ідей. Натомість більшість населення регіону сповідувала соборницькі погляди на розвиток українського суспільства. Це яскраво засвідчили події Помаранчевої революції 2004 р., коли галичани масово виступили проти фальсифікацій і зловживань на президентських виборах та доклали всіх зусиль, щоб не допустити створення Південно-Східної Української Автономної Республіки.

Натомість донецькі бізнес-еліти використали тісні зв'язки з Росією, високий рівень індустріалізації Донбасу, поліетнічний національний склад та російськомовність регіону, щоб домогтися особливого статусу краю в складі України. Олігархічні групи Донбасу прагнули забезпечити контроль над краєм, високий рівень власних прибутків, а тому їх вимоги стосувалися більшої економічної незалежності регіону та його самоврядності. З цією метою населенню краю нав'язувалося уявлення про “особливий донецький характер”, “донецьку ментальність”, а також підживлювалася ідея надання російській мові статусу другої державної. Інтереси донецьких бізнесменів частково задовольнили надприбутки через формування спеціальних економічних зон і територій пріоритетного розвитку та “непрозора” приватизація економіки регіону донецькими бізнес-групами. Імовірність втрати економічних преференцій у результаті президентських виборів 2004 р. спровокували автономістські та сепаратистські заяви керівництва Донецької і Луганської областей.

Задля збереження влади й уникнення відповідальності за предвиборчі фальсифікації і зловживання керівництво Донецької, Луганської і Харківської областей в умовах розгортання Помаранчевої революції спробувало перебрати

у своє управління загальнореспубліканські повноваження та ініціювало створення Південно-Східної Автономної Української Республіки.

Свідченням кон'юнктурності проголошених автономістських ідей та відсутності серйозної соціальної бази в сепаратистів стало швидке згорання акцій протесту прихильників В.Януковича після перемоги В.Ющенка на переголосуванні II туру президентських виборів.

Однак уже те, що політико-економічні еліти Донбасу не пішли на подальшу ескалацію конфлікту і не здійснили реальних спроб відокремити регіон від решти країни, стало свідченням наявності в донецького політикуму певного рівня патріотизму і національної самосвідомості.

Помаранчева революція розбудила в українському суспільстві надії на можливість консолідації країни навколо будівництва правової демократичної заможної країни. Як об'єднувальна ідея для громадян держави значною мірою викристалізувалася також євроінтеграційна перспектива. Однак вибух Помаранчевої революції і наступна демократизація суспільних відносин знову оголила проблемні питання, які заважають об'єднанню країни.

Внаслідок історичних розломів жителі різних регіонів України мають власні історичні міфи, їх духовний світ складається з відмінних культурно-духовних цінностей, вони є вірними різних релігійних конфесій. Схід, Південь і Захід України мають інакші мовні обличчя, між регіонами України не існує єдності в політичних уподобаннях і баченні зовнішньополітичних пріоритетів. Країна є уразливою і позбавленою частини суверенітету через енергетичну залежність її економіки. Сепаратистські прояви в Кримській автономії та Закарпатті не подолані, а отримали вже друге покоління adeptів.

До всього цього постпомаранчевий період гостро поставив питання відсутності консолідації українських еліт, які заради вузько владних інтересів не готові йти на компроміси і впроваджувати системні реформи задля досягнення соборності країни.

Післяреволюційні зусилля нової влади для стабілізації ситуації в країні не принесли значних успіхів. Так, боротьба зі злочинністю в Донбасі не увінчалася

гучними судовими процесами над корумпованою частиною донецької політичної верхівки. Крім того, ліквідація економічних зон з пільговим оподаткуванням і несприятливі тенденції на експортному ринку сповільнили темпи економічного приросту в краї.

Не відбулось також системних змін у владі, а боротьба за впливи між В.Ющенком і Ю.Тимошенко серйозно послабили перспективи об'єднання між Сходом і Заходом України. Підписання В.Ющенком і В.Януковичем восени 2005 р. “Меморандуму порозуміння між владою і опозицією”, окрім примирення, поновило позиції біло-синіх на Сході, а отже, і протистояння з помаранчевим Заходом і Центром держави.

Прихід до влади в серпні 2006 р. антикризової коаліції тимчасово зняв питання про статус російської мови і необхідність федералізації країни, але В.Януковичу не вдалося зробити привабливішим для українського суспільства термін “донецькі” і об'єднати країну.

На фоні слабкості української влади і наближення кінцевого терміну перебування російських військ у Криму в постпомаранчевий період посилилася діяльність проросійських радикальних організацій у Криму і відродився “привид кримського сепаратизму”. Крім того, чи не вперше за часи незалежності, урядові чинники Росії перестали відмежовуватися від заяв радикальних російських політиків про “російськість Криму”.

Місцеві органи влади Криму вийшли з підпорядкування Києву і виконують його вказівки вибірково, а Чорноморський флот Росії не звертає особливої уваги на спроби України ввести його діяльність в межі правового поля держави. Ситуація ускладнюється невирішенням проблеми соціально-економічного і культурно-духовного облаштування кримських татар, самозахопленнями землі та зростанням впливу ісламістських організацій на півострові.

На Закарпатті активізувалися русинські організації, які в час правління Л.Кучми були маргіналізовані чи зведені до культурницьких організацій етнографічного спрямування. У 2007-2008 рр. русинські вожді краю домоглися

визнання русинської національності в обласній раді і на двох Європейських конгресах подкарпатських русинів у 2008 р. фактично задекларували сепаратистські гасла.

Упродовж 1990 – 2004 рр. русинські лідери схилилися до проугорської, прочеської чи проросійської орієнтації, що призводило до численних конфліктів між ними і послаблення загалом русинського руху. Натомість небезпека відновлення русинського руху в 2008 – 2009 рр. для єдності країни посилювалася через односторонню залежність русинства від російських впливів.

Дострокові парламентські вибори 2007 р. привели на посаду прем'єр-міністра знову Ю.Тимошенко, але не зняли протиріч між нею і Президентом. В умовах фактичної роз'єднаності країни і відкритої ворожнечі між політичними елітами країна восени 2008 р. ввійшла в світову економічну кризу.

В умовах слабкості центральної української влади держава пішла на подальші поступки в ряді питань, що наносять шкоду національній безпеці країни і складають загрозу єдності країни. Так, улітку 2008 р. на Закарпатті, незважаючи на багаторічні протести українських організацій, відбулося відкриття експансійного за своєю суттю пам'ятного знаку на Верецькому перевалі до 1100-ліття віднайдення угорцями нової Батьківщини.

Крім того українська дипломатія в лютому 2009 р. у результаті рішення Міжнародного суду ООН у Гаазі поступилася Румунії значною частиною спірної території чорноморського дна поблизу о. Зміїного, потенційно багатой на нафтогазові родовища.

Підсумовуючи, зазначимо, що в майбутньому в умовах надання реальних повноважень місцевому самоврядуванню і децентралізації управління країною, а також панування закону в економічних процесах зникнуть будь-які підстави для федералізму, а тим більше сепаратизму. Слід сподіватися, що в умовах утвердження української державності відбудеться поступове стирання регіональних відмінностей у політичній площині, а на культурно-духовному рівні особливості регіонів тільки збагачуватимуть українську націю.

Органам влади й українському суспільству в умовах збереження небезпечних для єдності країни регіональних розбіжностей і з метою стирання конфронтаційних уявлень по лінії Схід – Захід необхідно:

- надати реальні повноваження органам місцевого самоврядування з одночасним посиленням їх відповідальності;
- сприяти зміцненню економічних зв'язків між регіонами;
- вести суспільний діалог стосовно проблем, які в міжрегіональному розрізі сприймаються по-різному, і накласти заборону на розпалювання міжрегіональних протиріч політичними партіями і рухами;
- гуманітарна політика держави повинна формувати образ України як сильної і процвітаючої країни, генерувати нові об'єднавчі символи, що є невіддільним від загального оновлення влади та економічного розвитку;
- шляхом наукового діалогу сприяти формуванню об'єднавчої історичної пам'яті, що дозволить поступово консолідувати на духовному рівні українське суспільство;
- сприяти розвитку туризму всередині країни, розробити програму обміну кадрами між регіонами, особливо в освітній галузі.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ І ЛІТЕРАТУРИ

Архівні матеріали

Центральний державний архів громадських об'єднань України (ЦДАГО України)

1. ЦДАГО України, ф.1, оп.11, спр.2146. – 3 арк.
2. ЦДАГО України, ф.1, оп.11, спр.2166. – 7 арк.
3. ЦДАГО України, ф.1, оп.11, спр.2168. – 34 арк.
4. ЦДАГО України, ф.1, оп.11, спр.2171. – 80 арк.
5. ЦДАГО України, ф.1, оп.11, спр. 2198.–178 арк.
6. ЦДАГО України, ф.1, оп.11, спр. 2220. – 55 арк.
7. ЦДАГО України, ф.1, оп.11, спр.2251. – 67 арк.
8. ЦДАГО України, ф.1, оп.11, спр.2254. – 60 арк.
9. ЦДАГО України, ф.1, оп.11, спр. 2256. – 111 арк.
10. ЦДАГО України, ф.1, оп.11, спр.2259. – 14 арк.
11. ЦДАГО України, ф.1, оп.11, спр. 2266. – 34 арк.
12. ЦДАГО України, ф.1, оп.11, спр. 2276. – 50 арк.
13. ЦДАГО України, ф.1, оп.11, спр.2278. – 52 арк.

14. ЦДАГО України, ф.1, оп.32, спр.2727. – 189 арк.
15. ЦДАГО України, ф.1, оп.32, спр.2751. – 266 арк.
16. ЦДАГО України, ф.1, оп.32, спр.2764. – 196 арк.
17. ЦДАГО України, ф.1, оп.32, спр.2767. – 172 арк.
18. ЦДАГО України, ф.1, оп. 32, спр.2768. – 218 арк.
19. ЦДАГО України, ф.1, оп.32, спр.2772. – 150 арк.
20. ЦДАГО України, ф.1, оп.32, спр.2802. – 85 арк.
21. ЦДАГО України, ф.1, оп.32, спр.2803. – 110 арк.
22. ЦДАГО України, ф.1, оп.32, спр.2848. – 172 арк.
23. ЦДАГО України, ф.1, оп.32, спр.2849. – 158 арк.
24. ЦДАГО України, ф.1, оп.32, спр.2850. – 238 арк.
25. ЦДАГО України, ф.1, оп.32, спр.2860. – 95 арк.
26. ЦДАГО України, ф.1, оп.32, спр.2872. – 190 арк.
27. ЦДАГО України, ф.1, оп.32, спр.2874. – 196 арк.
28. ЦДАГО України, ф.1, оп. 32, спр.2895. – 330 арк.
29. ЦДАГО України, ф.1, оп.32, спр. 2896. – 344 арк.
30. ЦДАГО України, ф.1, оп.32, спр.2899. – 252 арк.
31. ЦДАГО України, ф.1, оп.32, спр.2900. – 132 арк.
32. ЦДАГО України, ф.1, оп.32, спр.2902. – 77 арк.
33. ЦДАГО України, ф.1, оп.32, спр.2905. – 220 арк.
34. ЦДАГО України, ф.1, оп.32, спр.2907. – 166 арк.
35. ЦДАГО України, ф.1, оп.32, спр.2921. – 33 арк.
36. ЦДАГО України, ф.1, оп.32, спр.2939. – 106 с.
37. ЦДАГО, ф.1, оп.32, спр. 2969. – 58 арк.
38. ЦДАГО України, ф.270, оп. 1, спр.3. – 38 арк.
39. ЦДАГО України, ф.270, оп. 1, спр.5. – 102 арк.
40. ЦДАГО України, ф.270, оп.1, спр.85. – 62 арк.
41. ЦДАГО України, ф.270, оп.1, спр.87. – 30 арк.
42. ЦДАГО України, ф.270, оп.1, спр.95. – 10 арк.
43. ЦДАГО України, ф.270, оп. 1, спр.112. – 20 арк.
44. ЦДАГО України, ф.270, оп.1, спр.127. – 43 арк.
45. ЦДАГО України, ф.270, оп.1, спр.129. – 39 арк.
46. ЦДАГО України, ф.270, оп. 1, спр.130. – 47 арк.
47. ЦДАГО України, ф.270, оп. 1, спр.175. – 26 арк.
48. ЦДАГО України, ф.271, оп.1, спр.3. – 63 арк.
49. ЦДАГО України, ф.271, оп.1, спр.4. – 3 арк.
50. ЦДАГО України, ф.271, оп.1, спр.5. – 24 арк.
51. ЦДАГО України, ф.271, оп.1, спр.6. – 5 арк.
52. ЦДАГО України, ф.271, оп.1, спр.18. – 265 арк.
53. ЦДАГО України, ф.271, оп.1, спр.19. – 132 арк.
54. ЦДАГО України, ф.271, оп.1, спр.20. – 38 арк.
55. ЦДАГО України, ф.271, оп. 1, спр.34. – 42 арк.
56. ЦДАГО України, ф.271, оп. 1, спр.35. – 39 арк.
57. ЦДАГО України, ф.271, оп. 1, спр.36. – 90 арк.
58. ЦДАГО України, ф.271, оп.1, спр.60. – 104 арк.
59. ЦДАГО України, ф.271, оп.1, спр.72. – 45 арк.
60. ЦДАГО України, ф.271, оп.1, спр.80. – 64 арк.
61. ЦДАГО України, ф.272, оп. 1, спр.1. – 41 арк.
62. ЦДАГО України, ф.272, оп.1, спр.2. – 41 арк.
63. ЦДАГО України, ф.272, оп. 1, спр.3. – 94 арк.
64. ЦДАГО України, ф.272, оп. 1, спр.4. – 122 арк.
65. ЦДАГО України, ф.272, оп.1, спр.5. – 49 арк.

66. ЦДАГО, ф.272, оп.1, спр. 8. – 66 арк.
67. ЦДАГО України, ф.272, оп. 1, спр.11. – 225 арк.
68. ЦДАГО України, ф.272, оп. 1, спр.41. – 101 арк.

**Центральний державний архів вищих органів влади та управління України
(ЦДАВО України)**

69. ЦДАВО України, ф.5116, оп. 19, спр.3062. – 104 арк.
70. ЦДАВО України, ф.5116, оп. 19, спр.3073. – 111 арк.
71. ЦДАВО України, ф.5225, оп. 1, спр.748. – 263 арк.
72. ЦДАВО України, ф.5225, оп.1, спр.749. – 329 арк.
73. ЦДАВО України, ф. 5225, оп. 2, спр. 104. – 30 арк.
74. ЦДАВО України, ф.5233, оп.1, спр.64. – 167 арк.
75. ЦДАВО України, ф.5233, оп.1, спр.179. – 270 арк.
76. ЦДАВО України, ф.5233, оп.1. спр.183. – 145 арк.
77. ЦДАВО України, ф.5233, оп.1. спр.211. – 225 арк.
78. ЦДАВО України, ф.5233, оп.1. спр.213. – 210 арк.
79. ЦДАВО України, ф.5233, оп. 1, спр.243. – 202 арк.
80. ЦДАВО України, ф.5233, оп. 1, спр.398. – 111 арк.
81. ЦДАВО України, ф.5233, оп.1, спр.438. – 112 арк.
82. ЦДАВО України, ф.5233, оп.2, спр.369. – 175 арк.
83. ЦДАВО України, ф.5233, оп.2. спр.439. – 231 арк.
84. ЦДАВО України, ф.5233, оп. 2, спр.727. – 205 арк.
85. ЦДАВО України, ф.5233, оп.2, спр. 850. – 180 арк.
86. ЦДАВО України, ф.5233, оп.2, спр.919. – 138 арк.
87. ЦДАВО України, ф.5233, оп.2, спр.1007. – 178 арк.
88. ЦДАВО України, ф.5235, оп. 1, спр.934. – 41 арк.
89. ЦДАВО України, ф.5235, оп. 1, спр.1270. – 34 арк.

Галузевий державний архів СБУ (ГДА СБУ)

90. Інформаційне повідомлення Першому секретарю ЦК КПУ В.Щербицькому про процеси серед учасників так званого “Українського культурологічного клубу” // ГДА СБУ, ф.16 (Таємне діловодство ВЧК-КДБ), оп. 14 (1990 р.), спр.5. – Арк.178-180.
91. Доповідна КДБ УРСР Першому секретарю ЦК КПУ В.Щербицькому щодо зриву акцій присвячених 40-річчю прийняття Декларації ООН про права людини // ГДА СБУ, ф.16 (Таємне діловодство ВЧК-КДБ), оп. 14 (1990 р.), спр.6. – Арк.155-157.
92. УХС. Декларація принципів // ГДА СБУ, ф.16 (Таємне діловодство ВЧК-КДБ), оп. 14 (1990 р.), спр.8. – Арк.135-141.
93. Інформаційне повідомлення КДБ УРСР Першому секретарю ЦК КПУ В.Щербицькому про локалізацію антисупільної діяльності націоналістичних елементів // ГДА СБУ, ф.16 (Таємне діловодство ВЧК-КДБ), оп. 14 (1990 р.), спр.8. – Арк.131-134.
94. Довідка КДБ УРСР “Про самодіяльні угруповання негативного спрямування” // ГДА СБУ, ф.16 (Таємне діловодство ВЧК-КДБ), оп. 14 (1990 р.), спр.8. – Арк.176-183.

Державний архів Закарпатської області (ДАЗО)

95. ДАЗО, ф.1, оп.34, спр.3. – 114 арк.
96. ДАЗО, ф.1, оп. 34, спр.7. – 78 арк.
97. ДАЗО, ф.1, оп.34, спр.9. – 60 арк.
98. ДАЗО, ф.1, оп.34, спр.17. – 76 арк.
99. ДАЗО, ф.1, оп.34, спр.22. – 34 арк.
100. ДАЗО, ф.1, оп.34, спр.27. – 56 арк.
101. ДАЗО, ф.1, оп.34, спр.28. – 58 арк.
102. ДАЗО, ф.1, оп.36, спр.1. – 144 арк.
103. ДАЗО, ф.1, оп.36, спр.3. – 70 арк.
104. ДАЗО, ф.1, оп.36, спр.4. – 133 арк.

105. ДАЗО, ф.1, оп.36, спр.9. – 61 арк.
106. ДАЗО, ф.1, оп.36, спр.28. – 17 арк.
107. ДАЗО, ф.1, оп.36, спр.29. – 34 арк.
108. ДАЗО, ф.1, оп.36, спр.30. – 42 арк.

Державний архів Вінницької області (ДАВО)

109. ДАВО, ф. П-87, оп.27, спр.6. – 94 арк.
110. ДАВО, ф. П-136, оп.88, спр.116. – 37 арк.
111. ДАВО, ф.П-136, оп.88, спр.125. – 34 арк.
112. ДАВО, ф. П-136, оп.88, спр.134. – 21 арк.

Державний архів Івано-Франківської області (ДАІФО)

113. ДАІФО, ф.П-1, оп.1, спр.5616. – 219 арк.
114. ДАІФО, ф.П-1, оп.1, спр.5618. – 38 арк.
115. ДАІФО, ф.П-1, оп.1, спр.5620. – 263 арк.
116. ДАІФО, ф.П-1, оп.1, спр.5622. – 234 арк.
117. ДАІФО, ф.П-1, оп.1, спр.5625. – 18 арк.
118. ДАІФО, ф.П-1, оп.1, спр.5629. – 83 арк.
119. ДАІФО, ф.П-1, оп.1, спр.5630. – 94 арк.
120. ДАІФО, ф.П-1, оп.1, спр.5632. – 6 арк.
121. ДАІФО, ф.П-1, оп.1, спр.5633. – 31 арк.
122. ДАІФО, ф.П-1, оп.1, спр.5634. – 16 арк.
123. ДАІФО, ф.П-1, оп.1, спр.5639. – 165 арк.
124. ДАІФО, ф.П-1, оп.1, спр.5640. – 49 арк.
125. ДАІФО, ф.П-1, оп.1, спр.5562. – 26 арк.

Державний архів Луганської області (ДАЛуО)

126. ДАЛуО, ф.П-5, оп.37, спр.12. – 104 арк.
127. ДАЛуО, ф.П-5, оп.39, спр.7. – 104 арк.
128. ДАЛуО, ф.П-5, оп.41, спр.71. – 94 арк.
129. ДАЛуО, ф.179, оп.75, спр.12. – 37 арк.
130. ДАЛуО, ф.179, оп.75, спр.20. – 63 арк.
131. ДАЛуО, ф.179, оп.75, спр.28. – 11 арк.
132. ДАЛуО, ф.179, оп.75, спр.37. – 13 арк.
133. ДАЛуО, ф.179, оп.77, спр.28. – 41 арк.
134. ДАЛуО, ф.179, оп.77, спр.47. – 15 арк.

Державний архів Одеської області (ДАОО)

135. ДАОО, ф. П-11, оп.151, спр.50. – 82 арк.
136. ДАОО, ф. П-11, оп.151, спр.54. – 60 арк.
137. ДАОО, ф. П-11, оп.152, спр.23. – 140 арк.
138. ДАОО, ф. П-11, оп.152, спр.62. – 109 арк.
139. ДАОО, ф. П-11, оп.152, спр.68. – 116 арк.
140. ДАОО, ф. П-11, оп.153, спр.3. – 133 арк.
141. ДАОО, ф. П-11, оп.153, спр.5. – 169 арк.
142. ДАОО, ф. П-11, оп.153, спр.11. – 114 арк.
143. ДАОО, ф. П-11, оп.153, спр.25. – 32 арк.
144. ДАОО, ф. П-11, оп.153, спр.26. – 78 арк.

Державний архів Тернопільської області (ДАТО)

145. ДАТО, ф. П-1, оп.39, спр.73. – 204 арк.
146. ДАТО, ф. П-1, оп.39, спр.75. – 173 арк.
147. ДАТО, ф. П-1, оп.39, спр.79. – 113 арк.
148. ДАТО, ф. П-1, оп.39, спр.95. – 81 арк.
149. ДАТО, ф. П-1, оп.39, спр.96. – 94 арк.
150. ДАТО, ф. П-1, оп.39, спр.129. – 154 арк.
151. ДАТО, Ф.П-1, оп.39, спр.131. – 76 арк.

- 152. ДАТО, ф. Р-3447, оп.1, спр.1. – 11 арк.
- 153. ДАТО, ф.Р-3447, оп.1. спр.2. – 70 арк.
- 154. ДАТО, ф.Р-3447, оп.1. спр.5. – 11 арк.
- 155. ДАТО, ф. Р-3448, оп.1, спр.3. – 8 арк.
- 156. ДАТО, ф.Р-3450, оп. 1, спр.1. – 4 арк.
- 157. ДАТО, ф.Р-3450, оп. 1, спр.3. – 13 арк.

Державний архів Харківської області (ДАХО)

- 158. ДАХО, ф.2, оп.207, спр.577. – 70 арк.
- 159. ДАХО, ф.2, оп.207, спр.750. – 51 арк.
- 160. ДАХО, ф.2, оп.207, спр.755. – 11 арк.
- 161. ДАХО, ф.2, оп.207, спр.762. – 206 арк.

Державний архів Чернівецької області (ДАЧО)

- 162. ДАЧО, ф.1, оп.60, спр.175. – 135 арк.
- 163. ДАЧО, ф.П-1, оп.60, спр.450. – 133 арк.

Публікації джерел в Інтернеті

Архіви України. Офіційний веб-сайт Державного комітету архівів України.

- 164. Постанова Верховної Ради УРСР “Про проголошення незалежності України”, 24 серпня 1991 р. ЦДАВО України, ф.1, оп.16, спр.4630, арк.1. – Режим доступу: <http://www.archives.gov.ua/Sections/17-Nez/index.php?68> (перегляд 26 січня 2009 р.).
- 165. Агітаційна листівка: звернення до українського народу із закликом не підтримувати союзного договору на всенародному референдумі 17 березня 1991 р. Березень 1991 р. ЦДАГО України, ф.272, оп.1, спр.41, арк.84. – Режим доступу: <http://www.archives.gov.ua/Sections/17-Nez/index.php?56> (перегляд 26 січня 2009 р.).

Виставки Державного архіву Львівської області

- 166. Відозва Президії Верховної Ради України “Шановні співвітчизники”. – Режим доступу: <http://www.archive.lviv.ua/materials/exhibitions/image/496-497/>.
- 167. Ухвала Львівської обласної Ради народних депутатів “Про політичну ситуацію на Львівщині і захист демократії” (29 листопада 1990 р.). – Режим доступу: <http://www.archive.lviv.ua/materials/exhibitions/image/481/>.

Архів автора

- 168. Донецкая республика. Великий Донецкий народ! Братья и сестры! Дончане! (Звернення від 15.04.2007–А.С) // Архів автора.
- 169. Дорогой Донбасс (помним, любим, скорбим) (Звернення від 18.06.2007 – А.С) // Архів автора.
- 170. Донецкая республика. Официальное заявление. (Звернення від 27.05.2007 – А.С) // Архів автора.
- 171. Звернення Народного блоку Литвина до народу України. віддруковано Тов. “Бізнес-Інтелект”. Замовлення №2/03 // Архів автора.
- 172. Историческое обоснование обращения организаций Подкарпатских русинов к Совету Европы о непризнании властями Украины национальности подкарпатские русины // Архів автора.
- 173. Комитету ООН по правам человека. Женева // Архів автора.
- 174. Лист Голові правління Общества Підкарпатських русинів В.В.Сарканичу від Державного комітету України у справах національностей та міграції (№4-13 / с2 від 16.02.2000) // Архів автора.
- 175. Листівка “Глибоко чистовані Подкарпатські русини” // Архів автора.
- 176. Листівка “Дорогі русини – не прызнаны нашым государством народ Украины” // Архів автора.
- 177. Листівка “Залишися русином” // Архів автора.
- 178. Листівка “Русины и Украина – у контексті перепису населення” // Архів автора.
- 179. Листівка “Чи є підстави вважати русинів самодостатньою етнічною спільнотою, окремим слав’янським народом?” // Архів автора.

180. План заходів щодо розв'язання проблем українців-русинів (Державний комітет України у справах національностей та міграції – №13-884/2 від 7.10. 1996) // Архів автора. – 5 арк.
181. Сарканич В.В., Талабишка И.Д. Вместо предисловия // Архів автора. – 8 арк.
182. Официальное заявление ДООО “Донецкая республика” о защите прав и свобод членов организации // Архів автора.
183. Хранить верность Христу и Его Святой Церкви // Архів автора.
184. Федеративная республика Украина // Архів автора.

Опубліковані документи. Виступи політичних і громадських діячів

185. Андрухович Ю. Город-корабль / Ю.Андрухович // Вестник Европы. Журнал европейской культуры. – М. – 2004. – Т. XIII – XIV. – С.151-157.
186. Андрухович Ю. Сепаратизм? / Ю.Андрухович // Зеркало недели. – К., 2002. – 24-30 августа.
187. Андрухович Ю. Тринадцять слів з розгорнутим трактуванням / Ю.Андрухович // Україна молода. – К., 2004. – 20 серпня. – С.4.
188. Андрухович Ю. Шукаючи Dreamland / Ю.Андрухович // Критика. – К., 2005. – січень-лютий. – 2005. – С.3.
189. Бебик В., Полохало В. Дума про Україну / В.Бебик, В.Полохало // Літературна Україна. – К., 1991. – 19 грудня. – С.7.
190. Безсмертний Р. Всю владу передаємо на місця / Р.Безсмертний // Аргумент-влада. – Львів, 2005. – 11 травня. – С.5.
191. Безсмертний Р. Може бути і вісім областей, і шістдесят / Р.Безсмертний // Експрес. – Львів, 2005. – 31 березня-7 квітня. – С.9.
192. Боделан Р. Время требует действия. Выступление I секретаря обкома партии 4 декабря 1990 г. / Р.Боделан // Знамя коммунизма. – Одесса, 1990. – 4 декабря. – С.2.
193. Боделан Р. За консолидацию партии на принципах перестройки / Р.Боделан // Вечерняя Одесса. – Одесса, 1990. – 9 июля. – С.1-3.
194. Бондаренко К. Західна Україна повинна домогтися статусу автономної республіки в складі України / К.Бондаренко // І. Незалежний культурологічний часопис. – 2002. – №23. – С.231-235.
195. Бондаренко К. Листи з України / К.Бондаренко // Поступ. – Львів, 2001. – 12-18 липня. – С.2.
196. Братунь Р. Час припинити війну проти народу Західної України / Р.Братунь // За вільну Україну. – Львів, 1991. – 25 січня. – С.2.
197. Відозва Ради Національної спілки письменників України // Голос України. – 2006. – 10 червня. – С.3.
198. Відомості Верховної Ради України. – 1992. – №4. – 28 січня.
199. “Верю в чувство гражданского долга”. Выступление по украинскому телевидению председателя Совета министров УССР В.Фокина // Голос України. – К., 1991. – 28 лютого. – С.3.
200. Взаємоузгоджений протокол парламентської комісії ВР УРСР, уряду республіки і представників ради страйкуючих колективів шахтарів (17-18 квітня 1991 р.) // Голос України. – К., 1991. – 20 квітня. – С.2.
201. Витренко Н. Защитим Украину от оранжево-коричневой чумы / Н.Витренко // Народная оппозиция. – Харьков, 2004. – ноябрь. – С.1-4.
202. Виступ Голови Верховної Ради України, співголови комісії по розробці нової Конституції України І.Плюща // Голос України. – К., 1992. – 2 липня. – С.3.
203. Голенко В.Н., Тихонов В.Н. Северодонецк: точки не будет / В.Н. Голенко, В.Н. Тихонов. – Луганск: ПЦ “Максим”, 2008. – 296 с.
204. Гурвіц Е. Ми просили одного – надати Одесі статус міста-регіону / Е. Гурвіц // Дзеркало тижня. – К., 2006. – 26 серпня. – С.3.

205. Давимука С.А. Потрібні рішучі дії! / С.А.Давимука // Урядовий кур'єр. – К, 1991. – жовтень. – №29. – С.6.
206. Джемилев М. В других местах реки крови лились куда меньшим причинам... / М. Джемилев // Полуостров. – Симферополь, 2005. – 4-10 марта. – С.10.
207. Джемилев М. Нам потрібно було б висловити подяку, бо ми зробили все можливе, щоб нейтралізувати сепаратизм у Криму / М.Джемилев // Дзеркало тижня. – К., 2005. – 21-27 травня. – С.2.
208. Дейч Б. Державі потрібен економічно розвинений політично стабільний Крим / Б.Дейч // Голос України. – К., 2004. – 20 серпня. – С.3.
209. Дейч Б. Крим проти розколу країни / Б.Дейч // Голос України. – К., 2004. – 10 грудня. – С.3.
210. Дейч Б. Тема кримського референдуму могла б і не виникнути... / Б.Дейч // Дзеркало тижня. – К., 2006. – 11 березня. – С.11.
211. Декларація // ОУН: минуле і майбуття. – К.: Фондація ім. О.Ольжича, 1993. – С.280-282.
212. Декларація про державний суверенітет України: Прийнята Верховною Радою Української РСР 16 липня 1990 р. – К.: Україна, 1991. – 8 с.
213. Доповідь Президента України, Голови Конституційної Комісії України Л.М.Кравчука на сесії Верховної Ради України 30 червня 1992 р. // Голос України. – К., 1992. – 13 липня. – С.3, 6-7.
214. Драч І. Політична ситуація на Україні і завдання Руху (Доповідь на Всеукраїнських зборах Народного Руху України) / І.Драч // Галичина. – Івано-Франківськ, 1990. – 31 жовтня. – С.3-4.
215. Другі Всеукраїнські збори Народного Руху України (25-28 жовтня 1990 року). Документи. – Ньюарк (Нью-Джерзі), 1991. – 74 с.
216. Закон України “Про Представництво Президента України в республіці Крим” // Відомості Верховної Ради України. – №9. – 1993. – 2 березня. – Ст.58.
217. Закон України “Про статус автономної Республіки Крим” // Відомості Верховної Ради України. – №30. – 1992. – 28 липня. – Ст.419.
218. Закон Української Радянської Соціалістичної республіки про внесення змін і доповнень в Конституцію (Основний Закон) Української РСР // Відомості Верховної Ради УРСР. – 1991. – 27 серпня. – №35. – Ст.467.
219. Закон УРСР “Про відновлення Кримської Автономної Радянської Соціалістичної Республіки” // Голос України. – К., 1991. – 15 лютого. – С.3.
220. Закон України “Про формування місцевих органів влади і самоврядування” // Місьцеве та регіональне самоврядування України. – 1994. – Вип.1-2. – С.14-15.
221. Заключне слово Голови Верховної Ради УРСР, голови Конституційної комісії Л.Кравчука // Голос України. – К., 1991. – 18 травня. – С.2.
222. За народовластие. Долой диктатуру! Передвыборная программа Коммунистической партии Украины // Коммунист Донбасса. – Донецк, 2007. – 28 августа. – С.2.
223. Затулин К. От “особых отношений” к “новым рубежам” / К.Затулин // Литературная газета. – Москва, 2005. – 9-15 февраля. – С.3.
224. Затулин К. Родина Тараса Шевченко станет Бельгией? / К.Затулин // Аргументы и факты. – 2004. – №49. – С.4.
225. Заява конференції представників робітничих і страйкових комітетів, громадських організацій і політичних партій демократичної орієнтації та народних депутатів України (9-11 травня в шахтарському Павлограді Дніпропетровщини) // За вільну Україну. – Львів, 1991. – 16 травня. – С.1.
226. Заява комітету у справах національностей при Кабінеті міністрів України // Літературна Україна. – К., 1991. – 31 жовтня. – С.1.
227. Заява Верховної Ради України стосовно рішень Верховної Ради Росії з питання про Крим // Відомості Верховної Ради України. – №33. – 1992. – 18 серпня. – Ст.481.

228. Заява Секретаріату ОУН “Заколот проти державності України” // Українське слово. – К., 2004. – 1-7 грудня. – С.3.
229. Заява щодо функціонування та розвитку освіти державною мовою в Автономній Республіці Крим. – Режим доступу: <http://dobrovol.org/article/18/> (перегляд 15 серпня 2007 р.).
230. Збірник нормативних актів з державного будівництва і місцевого самоврядування в Україні. – Івано-Франківськ: Лілея-НВ, 2001. – 388 с.
231. Звернення до Верховної Ради УРСР від Координаційної ради обласних Рад народних депутатів Івано-Франківської, Львівської, Тернопільської областей // Голос України. – К., 1991. – 27 червня. – С.3.
232. Звернення до західноукраїнського регіону // За вільну Україну. – Львів, 1991. – 5 квітня. – С.2.
233. Звернення Верховної Ради України до Північно-Атлантичної Асамблеї (ПАА) // Відомості Верховної Ради України. – №33. – 1992. – 18 серпня. – Ст.482.
234. Звернення Президента України Л.М.Кравчука до народних депутатів всіх рівнів, політичних сил, населення Республіки Крим із закликом стабілізувати політичну ситуацію. 21 квітня 1992 р. // Національні відносини в Україні у ХХ ст. / Упоряд. М.І.Панчук, І.Л.Гошуляк та ін. – К.: Наукова думка, 1994. – С.484-488.
235. Звернення депутатів Ужгородської міської ради П.Федака, Т. Шляхти, А.Федорішко // Вечірній Франківськ. – Івано-Франківськ, 2008. – 26 червня. – С.3.
236. Експертний висновок Інституту української мови Національної Академії наук України щодо “Європейської Хартії регіональних мов або мов меншин” 1992 року та проекту Закону України “Про ратифікацію Європейської Хартії регіональних мов або мов меншин” // Бахмутський шлях. – 2002. – №3-4. – С.189.
237. Іваничук Р. Не будьмо “малоросами” / Р.Іваничук // За вільну Україну. – Львів, 1991. – 5 лютого. – С.2.
238. Конституція України. – Х.: ПП “ІГВІНІ”, 2006. – 64 с.
239. Конституція України. Проект схвалений (із зауваженнями і пропозиціями) Конституційною комісією 11 березня 1996 р. // Голос України. – К., 1996. – 23 травня. – С.3-8.
240. Конституція Автономної Республіки Крим. – Сімферополь: Таврида, 1998. – 140 с.
241. Концепція нової Конституції України (схвалена Верховною Радою Української РСР 19 червня 1991 р.) // Голос України. – 1991. – 3 липня. – С.12-13.
242. Концепція нової Конституції України. Проект підготовлений робочою групою Конституційної Комісії Верховної Ради УРСР. – К.: В-ння ВР УРСР, 1991. – 54 с.
243. Конференція Українських Націоналістів. Матеріали й документи. – К.: В-ння Конгресу Українських Націоналістів (КУН), 1992. – 238 с.
244. Косів М. Настав найрішучіший момент / Михайло Косів // За вільну Україну. – 1991. – 16 травня. – С.1.
245. Косів М. Воскресають лиш там, де є могили / Михайло Косів. – Львів: Піраміда, 2006. – 540 с.
246. Костицький В., Шишкін В., Журавський В. Основний закон усіх примирить. Християнські демократи пропонують свій проект / В.Костицький, В.Шишкін, В.Журавський // Голос України. – К., 1995. – 16 березня. – С.3.
247. Кравчук Л. Україна хоче мати реальний суверенітет / Л.Кравчук // Голос України. – 1991. – 3 квітня. – С.2-3, 6.
248. Кравчук Л. Управління територіями в умовах розбудови демократичної правової держави / Л.Кравчук // Право України. – 1993. – №5-6 – С.3-8.
249. Куйбіда В. Реформа, через яку не переступити. Про державну регіональну політику і не тільки / В.Куйбіда // Дзеркало тижня. – К., 2008. – 2-8 серпня. – С.4.
250. Кушнарєв Е. Еще раз о федерализме / Е. Кушнарєв // Еженедельник “2000”. – К., 2006. – 14-20 апреля. – С.В1-В2.

251. Кучма Л. Ми стверджуємося як держава. Виступ президента України на сесії Верховної Ради України з нагоди подання до Верховної Ради України щорічної доповіді про внутрішню і зовнішню політику України “Економічний і соціальний розвиток України у 1995 р.” 2 квітня 1996 р. / Л.Кучма // Урядовий кур’єр. – К., 1996. – 4 квітня. – С.3-7.
252. Ландик В. Знаю куда идем... / В.Ландик – Донецьк, 1994. – 31 с.
253. Левченко М. Вся країна каже “рубель” / М.Левченко // Без цензури. – К., 2007. – 1-8 березня. – С.8.
254. Литвин В. Ми недооцінили власний народ / В.Литвин // Голос України. – К., 2004. – 30 листопада. – С.3.
255. Лук’яненко Л. Не злоба, а любов рухає мною вперед / Л.Лук’яненко // Молода Галичина. – Львів, 1991. – 12 листопада. – С.1.
256. Лупиніс А. Бунт має рацію (Політичний заповіт) / Анатолій Лупиніс. – Чернігів: МПП “Факел”, 2004. – 218 с.
257. Матеріали Першого Збору Конгресу Українських Націоналістів. – К.: Головний Провід Конгресу Українських Націоналістів, 1995. – 368 с.
258. Ми всі – фортеця...З виступу першого заступника Голови Верховної Ради України Івана Плюща // За вільну Україну. – Львів, 1991. – 26 лютого. – С.1.
259. Мороз О. Припинити розколювання українського суспільства. Заява парламентської фракції Соціалістичної партії України / О.Мороз // Еженедельник “2000”. – К., 2005. – 21 янв. – С.В4.
260. Мусимо досягти політичного консенсусу. З виступу голови Івано-Франківської обласної Ради народного депутата Миколи Яковини // За вільну Україну. – К., 1991. – 26 лютого. – С.2.
261. Гуренко С. На засадах рівноправності / С.Гуренко // Голос України. – К., 1991. – 15 березня. – С.3.
262. Настрої та очікування громадян України напередодні передвиборної парламентської кампанії – 2007 – Режим доступу: <http://www.civica.org/news/view.html?q=956048> (перегляд 2 липня 2007 р.).
263. Народно-демократична партія. Декларація. Програма. Статут. – К.: СМП “Аверс”, 1997. – 34 с.
264. Національні процеси в Україні: історія і сучасність. Документи і матеріали. Довідник. У 2 ч. / Упоряд.: І.О. Кресіна, В.Ф. Панібудьласка; За ред. В.Ф. Панібудьласки. – К.: Вища школа, 1997. – Ч.2. – 704 с.
265. Не загострюймо ситуацію. Лист голів районної та міських рад народних депутатів Сумської області // Голос України. – К., 1992. – 11 вересня. – С.2.
266. Нова Україна // Голос України. – К., 1991. – 31 жовтня. – С.4.
267. Новели Помаранчевої Революції / [ред.-упор.: Дзіковський П., Миронов О., Солодько П.]. – Дрогобич: Вид. фірма “Відродження”, 2005. – 264 с.
268. Обращение оргкомитета движения “Русские за независимость Украины...” // Літературна Україна. – К., 1991. – 24 жовтня. – С.1.
269. Огрязко В. Підготовку до виведення ЧФ Росії треба починати вже сьогодні / В.Огрязко // Дзеркало тижня. – 2007. – 14 квітня. – С.1, 4.
270. Омельченко О. Захистимо незалежність! До партійних осередків Української партії “Єдність”, усіх партій, громадських організацій і об’єднань України / О.Омельченко // Україна молода. – К., 2004. – 1 грудня. – С.2.
271. Основний закон – не “власність” парламенту. Звернення лідерів місцевих та регіональних влад до народу України // Україна і світ сьогодні. – К., 1999. – 29 жовтня-5 листопада. – С.12.
272. Павлів В. Як ми проміняли Галичину на Україну / В.Павлів // Поступ. – Львів, 2001. – 23-29 серпня. – С.2.

273. Передвиборна програма Блоку “Наша Україна – Народна самооборона”: “Для людей – а не політиків!” – Режим доступу: <http://www.razom.org.ua/ua/static/programme/> (перегляд 9 вересня 2007 р.).
274. Передвиборча програма виборчого блоку політичних партій “Партія Праці та Ліберальна партія – разом” // Ліберальна газета. – К., 1997. – 20 листопада. – С.5-6.
275. Передвиборна програма Блоку Юлії Тимошенко “Український прорив”. – Режим доступу: <http://www.byut.com.ua/ukr/news-4342> (перегляд 9 вересня 2007 р.).
276. Передвиборна програма Соціалістичної партії України до дострокових виборів у Верховну Раду України 30 вересня 2007 року // Голос України. – К., 2007. – 18 вересня. – С.4.
277. Передвиборна програма Прогресивної соціалістичної партії України // Голос України. – 2007. – 22 вересня. – С.5.
278. Передвиборна програма Партії регіонів. Стабільність і добробут // Голос України. – К., 2007. – 18 вересня. – С.5.
279. Петровцій І. Йсе-есе / Іван Петровцій. – Осий-Берегово-Ужгород: ПП “Повч Р.М.”, 2007. – 553 с.
280. Політична програма Партії вільних демократів. – Режим доступу: http://pvd.kiev.ua/part_static.php?id=9 (перегляд 9 вересня 2007 р.).
281. Програма Української Консервативної партії – Режим доступу: <http://www.ukrvybir.com/prma.php> (перегляд 10 липня 2006 р.).
282. Пинзеник В. Комітет створений для того, аби з часом відпала необхідність у його існуванні / В.Пинзеник // Молода Галичина. – Львів, 1991. – 17 вересня. – С.2.
283. Плющ І. “Так” – незалежній Україні / І.Плющ // Урядовий кур’єр. – К., 1991. – листопад. – №37. – С.1.
284. Поровський М. Що ж ми все-таки будемо / М.Поровський // Голос України. – К., 1991. – 15 червня. – С.3.
285. Постанова ВР УРСР “Про введення в дію Закону “Про відновлення Кримської Автономної Радянської Соціалістичної Республіки” та про поповнення складу Верховної Ради Кримської АРСР” // Голос України. – К., 1991. – 15 лютого. – С.3.
286. Постанова Верховної Ради Української РСР “Про становище в шахтарських регіонах республіки” // Голос України. – К., 1991. – 2 березня. – С.3.
287. Постанова Верховної Ради Української РСР про Концепцію нової Конституції України. Концепція нової Конституції України // Відомості Верховної Ради УРСР. – 27 серпня 1991 року. – №35. – Ст.466.
288. Постановление Верховного Совета Украины “Об итогах работы делегации Президиума Верховного Совета Украины в Крымской АССР” // Відомості Верховної Ради України. – 1992. – 12 травня. – №19. – Ст.265. – С.555-556.
289. Постанова Верховної Ради України “Про політичну ситуацію, яка склалася у зв’язку з рішеннями, прийнятими Верховною Радою Республіки Крим 5 травня 1992 р.” // Відомості Верховної Ради України. – №31. – 1992. – 4 серпня. – Ст.445.
290. Постанова Верховної Ради України “Про постанову Верховної Ради Російської Федерації “Про правову оцінку рішень вищих органів державної влади РФСР щодо зміни статусу Криму, прийнятих у 1954 році” // Відомості Верховної Ради України. – №33. – 1992. – 18 серпня. – Ст.480.
291. Постанова Верховної Ради України “Про політичну кризу в державі, що виникла у зв’язку з виборами Президента України (27 листопада 2004 р., №2214 – IV)” // Голос України. – К., 2004. – 30 листопада. – С.2.
292. Постанова Верховної Ради України “Про стабілізацію політичної та соціально-економічної ситуації в країні та запобігання антиконституційним діям і сепаратистським проявам, що загрожують суверенітету і територіальній цілісності України (1 грудня 2004 р., №2215-IV)” // Голос України. – К., 2004. – 2 грудня. – С.2.

293. Постанова Кабінету Міністрів України про деякі питання пов'язані з поверненням кримських татар у Кримську АРСР. 28 січня 1992 р. // Національні відносини в Україні у ХХ ст./ Упоряд. М.І.Панчук, І.Л.Гошуляк та ін. – К.: Наукова думка, 1994. – С.482-483.
294. Право вибору: політичні партії та виборчі блоки / Упоряд. Томенко М., Проценко О. – К.: Заповіт, 1998. – 128 с.
295. Приказ министра внутренних дел СССР и министра обороны СССР №449, 513 // Молода Галичина. – Львів, 1991. – 29 січня. – С.1.
296. Програма Організації Українських Націоналістів // ОУН: минуле і майбуття. – К.: Фондація ім. О.Ольжича, 1993. – С.283-294.
297. Програма партії “Демократичний союз”. – Івано-Франківськ, 2000. – 18 с.
298. “Про запобігання проявам сепаратизму в Україні, які загрожують суверенітету й територіальній цілісності держави”. З виступу Голови Верховної Ради України В.М.Литвина 30 листопада 2004 року // Голос України. – К., 2004. – 1 грудня. – С.1-2.
299. Про концепцію нової Конституції (Основного закону) Української РСР. Доповідь Голови Верховної Ради УРСР, голови Конституційної комісії Л.М.Кравчука // Голос України. – 1991. – 15 травня. – С.2-3.
300. Про політичну кризу у державі, що виникла у зв'язку з виборами президента України. Рішення Івано-Франківської обласної ради від 28.11.2004 року // Галичина. – Івано-Франківськ, 2004. – 30 листопада. – С.3.
301. Проект Закону України “Про внесення змін до Конституції України”: На всенародне обговорення. – К.: Преса України, 2003. – 80 с.
302. Проект Конституції України. Поданий членами Тимчасової спеціальної комісії з опрацювання проекту Конституції від фракції ВР України “Комуністи за соціальну справедливість і народовладдя” // Голос України. – К., 1996. – 23 травня. – С.3, 9-14.
303. Прохасько Т. Вади українського імперіалізму / Т.Прохасько // Галицький кореспондент. – Івано-Франківськ, 2008. – 24 січня. – С.3.
304. Прохасько Т. Змінити щось у собі, або розмова про галицький сепаратизм // Репортер. – Івано-Франківськ, 2008. – 17 квітня. – С.25, 28.
305. Резолюції всеукраїнського міжнародного конгресу // Літературна Україна. – К., 1991. – 28 листопада. – С.3.
306. Резолюція митинга жителів міста-героя Севастополя // Севастопольская газета. – Севастополь, 2005. – 5-11 янв. – С.2.
307. Резолюція із III Міжнародного конгресу русинського язика, Краків, 13 – 16.09.2007 // Русинський світ. – Будапешт, 2007. – серпень. – С.17.
308. Резолюції XII Великого збору Українських Націоналістів // ОУН: минуле і майбуття. – К.: Фондація ім. О.Ольжича, 1993. – С.295-301.
309. Рибак В. Уряд не має наміру скасовувати постанову про підвищення тарифів / В.Рибак // Дзеркало тижня. – К., 2006. – 16 вересня. – С.3.
310. Російський материк у Львові. Інтерв'ю з головою Російського культурного товариства імені акад. А.Сахарова Миколою Сергеевим // За вільну Україну. – К., 1991. – 6 лютого. – С.2.
311. Руснацький світ: Наук.-попул. збірник. Т.2. / Русинське науково-освітнє т-во; Карпаторусинський науковий центр; Укладач-упорядник М.П.Макара. – Ужгород: В-во В.Падяка, 2001. – 152 с.
312. Руснацький світ: Науково-популярний збірник. Т.3. / Русинське науково-освітнє т-во; Карпаторусинський науковий центр; Укладач-упорядник М.П.Макара. – Ужгород: В-во В.Падяка, 2003. – 122 с.
313. Співпраця: нові можливості. З доповіді першого заступника голови Івано-Франківського облвиконкому В.Павлика на спільному сесійному засіданні // Галичина. – Івано-Франківськ, 1991. – 21 лютого. – С.3.

314. Солженицын А. Поссорить родные народы?? – Режим доступу: <http://www.izvestia.ru/opinions/article3114723/> (перегляд 3 квітня 2008 р.).
315. Солженицын А. Крым и весь Юго-Восток насильственно втиснуты в состав Украины / А.Солженицын // Русская правда. – К., 2006. – май. – С.2.
316. Ставлення української творчої інтелігенції до сучасних культурно-політичних обставин на Східній Словаччині // Старожитності. – 1991. – Ч.10. – листопад. – С.9.
317. Статут Міжрегіонального союзу органів місцевого самоврядування України – Режим доступу: www.federal.org.ua/node/4 (перегляд 8 січня 2007 р.).
318. Сурилов А. К вольному краю новороссов? / А.Сурилов // Знамя коммунизма. – Одесса, 1990. – 4 сентября. – С.2.
319. Сурилов О., Черкес М. Що воно таке – федерація Німеччина / О. Сурилов., М. Черкес // Голос України. – К., 1991. – 28 травня. – С.3.
320. Тарасюк Б. От нас ожидают реальных действий / Б.Тарасюк // Зеркало недели. – К., 2005. – 23 апреля. – С.3.
321. Тимошенко Ю. Нова Конституція України: від паритету сили до пріоритету прав / Ю.Тимошенко // Дзеркало тижня. – 2007. – 30 червня. – С.3.
322. Тихонов В. Лідери готові до конструктивної співпраці / В.Тихонов // Україна і світ сьогодні. – К., 1999. – 29 жовтня-5 листопада. – С.12.
323. Тихонов В. Манифест федерализма, или путь к демократическому государству / В.Тихонов. – Луганск: ТОВ ТВЦ “Картон-пак”, 2004. – 64 с.
324. Тодоров Н. Болгары должны объединиться в борьбе за суверенитет Украины / Н.Тодоров // За вільну Україну. – Львів, 1991. – 30 травня. – С.1-2.
325. Угода Івано-Франківської, Львівської, Тернопільської обласних Рад народних депутатів “Про основні принципи співробітництва між обласними Радами народних депутатів Івано-Франківської, Львівської та Тернопільської областей” // За вільну Україну. – Львів, 1991. – 21 лютого. – С.1.
326. Угода про створення коаліції демократичних сил у Верховній Раді України VI скликання // Голос України. – К., 2007. – 1 грудня. – С.4-15.
327. Указ Президента України №589 / 2008 “Про рішення Ради національної безпеки і оборони України від 16 травня 2008 року “Про стан виконання рішень Ради національної безпеки і оборони України щодо ситуації в Автономній республіці Крим”” – Режим доступу: www.president.gov.ua/documents/8044.html (перегляд 16 жовтня 2008 р.).
328. Україна: шлях до свободи. Основні принципи програми // Голос України. – 1991. – 23 жовтня. – С.6-7.
329. Український прорив до справедливої і конкурентоспроможної країни. Від Юлії Тимошенко // Вечірній Івано-Франківськ. – Івано-Франківськ, 2007. – 9 серпня. – С.5.
330. Універсал національної єдності // Дзеркало тижня. – К., 2006. – 29 липня. – С.2.
331. Ухвала об’єднаної сесії Івано-Франківської, Львівської, Тернопільської обласних Рад народних депутатів “Про єдність українських земель” // За вільну Україну. – Львів, 1991. – 21 лютого. – С.2.
332. Ухвала об’єднаної сесії Івано-Франківської, Львівської, Тернопільської обласних Рад народних депутатів “Про проведення 17 березня 1991 р. обласних референдумів” // За вільну Україну. – Львів, 1991. – 21 лютого. – С.2.
333. Ухвала об’єднаної сесії Івано-Франківської, Львівської, Тернопільської обласних Рад народних депутатів “Про регіональну Координаційну раду” // За вільну Україну. – Львів, 1991. – 21 лютого. – С.1.
334. Филенко В. Шаг, который необходимо было сделать / В.Филенко // Зеркало недели. – К., 2006. – 5 августа.
335. Хавич О. Косовський урок для Західної України / О.Хавич // Галицький кореспондент. – Івано-Франківськ, 2008. – 28 лютого. – С.5.

336. Хавич О. Проект westukraina. eu / О.Хавич // Поступ. – Львів, 2001. – 1-7 листопада. – С.2.
337. Хавич О. Смерть Галичини / О.Хавич – Режим доступу: <http://www.rukhpress.com.ua>.
338. Хавич О., західноукраїнець. Чи можливий проект westukraina. eu? / О.Хавич // *Ї. Незалежний культурологічний часопис*. – 2002. – №23. – С.272-278.
339. Хмара С. І все ж оце перемога / С.Хмара // *За вільну Україну*. – Львів, 1991. – 18 травня. – С.1.
340. Чорновіл В. До незалежності – мирним шляхом / В.Чорновіл // *За вільну Україну*. – Львів, 1991. – 21 лютого. – С.1-2.
341. Чорновіл В. Компартія фактично існує / В.Чорновіл // *Літературна Україна*. – К., 1991. – 19 вересня. – С.3.
342. Чорновіл В. Пульс української незалежності: Колонка редактора / Вступ. Стаття та післямова Леся Танюка / В.Чорновіл. – К.: Либідь, 2000. – 624 с.
343. Чорновіл В. Тепер я твердо стою на ногах / В.Чорновіл // *За вільну Україну*. – Львів, 1991. – 19 березня. – С.1.
344. Чубаров Р. Крім України більше нема кому за нас вступитися / Р.Чубаров // *Дзеркало тижня*. – К., 2006. – 26 серпня. – С.12.
345. Ющенко – президент! Звернення Івано-Франківської обласної державної адміністрації до жителів області // *Галичина*. – Івано-Франківськ, 2004. – 27 листопада. – С.3.
346. Ющенко В. Мой первый президентский визит будет в Восточную Украину / В.Ющенко // *Вечерние Вести*. – Киев, 2004. – 23 декабря. – С.8.
347. Ющенко В. Я розумію всю складність цього рішення / В.Ющенко // *Україна молода*. – К., 2006. – 4 серпня. – С.4.
348. Ющенко В. Україні потрібна Конституція національного творення / В.Ющенко // *Дзеркало тижня*. – К., 2008. – 23-29 лютого. – С.1, 3.
349. Юхновський І. Зміни до Конституції потрібні / І.Юхновський // *Дзеркало тижня*. – К., 2007. – 15 вересня. – С.4.
350. Юхновський І. Відповідальний за пам'ять / І.Юхновський // *Український тиждень*. – К., 2008. – 4-10 липня. – С.14-19.
351. Юхновський І. Напрямки консолідації / І.Юхновський // *Західний кур'єр*. – Івано-Франківськ, 2007. – 23 серпня. – С.12.
352. Яковина М. “Народ спитає з нас сповна” / М.Яковина // *Галичина*. – Івано-Франківськ, 1990. – 19 грудня. – С.5.
353. Яковина М. Унітарна, децентралізована / М.Яковина // *Голос України*. – К., 1992. – 31 жовтня. – С.3.
354. Янукович В. Переможців судять? Деякі думки про майбутню парламентську коаліцію / В.Янукович // *Дзеркало тижня*. – К., 2006. – 8 квітня. – С.4.
355. Янукович В. П'ять принципів національної злагоди / В.Янукович // *Голос України*. – К., 2004. – 21 грудня. – С.4.
356. Янукович В. Свобода, злагода, компроміс, або яка Конституція потрібна Україні / В.Янукович // *Дзеркало тижня*. – К., 2007. – 30 червня. – С.2.
357. Янукович В. Стать президентом Украины без национального примирения не получится ни у кого / В.Янукович // *Аргументы и факты в Украине*. – 2004. – декабрь. – №51. – С.6.

Мемуари

358. Бадзьо Ю. Український вибір / Ю. Бадзьо. – К.: Смолоскип, 2004. – 56 с.
359. Годьмаш П., Годьмаш С. Подкарпатская Русь и Украина / П.Годьмаш, С.Годьмаш. – Ужгород: ВАТ “Патент”, 2003. – 388 с.
360. Гунчак Т.Г. Мої спогади – стежки життя / Т.Г.Гунчак. – К.: Дніпро, 2005. – 200 с.
361. Давимука С. А за синами йдуть батьки... / С.А. Давимука // *Голос України*. – К., 2004. – 11 грудня. – С.4.

362. Давимука С. Дитя Галичини – не сепаратизм, а соборність / С.А. Давимука // Високий замок. – Львів, 2004. – 11 грудня. – С.3.
363. Давимука С. Незабутній народний голова. Львівський період державотворчої діяльності В.Чорновола 1990-1992 років / С.А. Давимука // Молодь України. – К., 2003. – 11 квітня. – С.2.
364. Забужко О. Let my people go: 15 текстів про українську революцію. 2-е вид. випр. / О.Забужко. – К.: Факт, 2006. – 232 с.
365. Кампов П. Чорне жало виходить зі схованки: Статті та нариси / Павло Кампов. – Ужгород: Вид-во В.Падяка, 2004. – 200 с.
366. Карпенко В. На крутому повороті. Газета “Вечірній Київ”: від перестройки до незалежності / Віталій Карпенко. – К.: Нора-Друк, 2004. – 372 с.
367. Квасьневський О. Виявилося, у Кучми претензії до всього світу, до всього, що відбувається / О.Квасьневський // Самостійна Україна. – 2004. – 18-31 грудня. – С.5.
368. Кучма Л. Україна – не Росія / Л.Кучма. – М.: Время, 2004. – 560 с.
369. Лазаренко П. Гадаю книжка, над якою я нині працюю, вийде цікавою / П.Лазаренко // Дзеркало тижня. – К., 2004. – 18-24 грудня. – С.6.
370. Лук’яненко Л. Виступ в обговоренні концепції проекту Конституції України / Левко Лук’яненко // Лук’яненко Л. Народження нової ери. – К.: “Універсальна газета”, 1997. – С.103-110.
371. Лук’яненко Л. Національна ідея і національна воля / Левко Лук’яненко – К.: МАУП, 2003. – 296 с.
372. Марчук Є.К. Виступи. Інтерв’ю. Статті: Книга третя / Є.К.Марчук. – К.: Т-во “Знання” України, КОО, 1999. – 565 с.
373. Мигович І. Закарпаття: на зламі епох: Статті. Виступи. Інтерв’ю / Іван Мигович. – Ужгород: Вид-во В.Падяка, 2008. – 384 с.
374. Михальченко Н.И., Андрущенко В.П. Беловежье. Л.Кравчук. Украина 1991-1995 / Н.И. Михальченко, В.П. Андрущенко. – К.: Центр духовной культуры, 1996. – 512 с.
375. Мороз О.О. Інтерв’ю для Вас / О.О.Мороз. – К., 2008. – 200 с.
376. Селіванов А.О. Будуємо нову державу / А.О.Селіванов. – К.: Талсед, 1997. – 256 с.
377. Спікер нації. Мустафа Джемільов про Меджліс та свого сина // Український тиждень. – К., 2008. – 9-14 серпня. – С.14-19.
378. Три повстання Січків: У 2 т. Т.2: Спогади. Інтерв’ю. Листи / Харківська правозахисна група; Редактор-упорядник В.В. Овсієнко. – Харків: Фоліо, 2004. – 240 с.
379. Яковина М. Хто ділить і руйнує соборну Україну? / М.Яковина // Львівська газета. – К., 2004. – 23 грудня. – С.4.

Періодичні видання

380. Аргумент-газета. – Львів, 2005.
381. Аргументы и факты. – М., 2003-2004.
382. Без цензури. – К., 2004, 2006-2007.
383. Ва-Банк. Західноукраїнський тижневик. – Чернівці, 2007.
384. Ваша судьба. – Донбас – Киев, 2004.
385. Вести региона. – Луганск, 2006.
386. Вестник Прибужья. – Николаев, 2008.
387. Вечерние Вести. – К., 2001, 2004-2008.
388. Вечерний Донецк. – Донецк, 2004.
389. Вечерний Луганск. – Луганск, 2006.
390. Вечірня газета. – К., 2004.
391. Вечерняя Одесса.– Одесса, 1990.
392. Вечірній Харків. – Харків, 1993, 2007.
393. Вечірній Івано-Франківськ. – Івано-Франківськ, 2008-2009.
394. Вінницькі відомості. – Вінниця, 2006.

395. Високий замок. – Львів, 2004, 2006, 2008.
396. Вперед. – Артемівськ, 2004.
397. Время. – Харьков, 2007-2008.
398. Время Донбасса. – Луганск, 2006.
399. Всеукраїнське об'єднання "Свобода". – Івано-Франківськ, 2008.
400. Газета в газете. – Донецьк, 2004.
401. Газета по-харьковски. – Харьков, 2008.
402. Галичина. – Івано-Франківськ, 1990-1991, 2004-2005, 2008.
403. Галицький кореспондент. – Івано-Франківськ, 2008-2009.
404. Голос Донбасса. – Донецьк, 2004.
405. Голос Крима. – Симферополь, 2005.
406. Голос України. – К., 1991-1996, 1998, 2004-2007.
407. Демократична Україна. – К., 2004.
408. День. – К., 1999-2000, 2004-2006, 2008.
409. Дзеркало тижня – К., 1999-2000, 2003-2009.
410. Еженедельник "2000". – К., 2003-2005.
411. Експрес. – Львів, 2003-2008.
412. Євробюлетень. – К., 2006.
413. Эхо планеты. – М, 2003-2004.
414. За вільну Україну. – Львів, 1991-1992.
415. Закарпатська правда. – Ужгород, 1991.
416. За нашу Україну. – Київ, 2004.
417. За Союз. Бюллетень передвыборного блока политических партий "За союз". – Симферополь, 2006.
418. Західний кур'єр. – Івано-Франківськ, 2007.
419. Знамя коммунизма. – Одесса, 1990.
420. Известия Луганщины. Газета Луганского областного Совета. – Луганск, 2004.
421. Информационный вестник Артемовского городского совета. – Артемівськ, 2004.
422. Карпатська Україна. Красне поле. – Ужгород, 2008.
423. Колесо. Общественно-политическая городская газета. – Севастополь, 2005, 2008.
424. Комсомольская правда в Украине. – 2004.
425. Комуніст. – К., 2006.
426. Коммунист Крима. – Симферополь, 2004.
427. Контракти. – К., 2005.
428. Кореспондент. – К., 2004-2006.
429. Кримська світлиця. – Сімферополь, 2004, 2006.
430. Крымская правда. – Симферополь, 2004-2006.
431. Крымские известия. – Симферополь, 2006.
432. Крымские новости. – Симферополь, 2004.
433. Крымское время. – Симферополь, 2004, 2006.
434. Критика. – К., 2005.
435. Літературна Україна. – К., 1991.
436. Литературная газета. – Москва, 2004-2005.
437. Літопис Червоної калини. – Львів, 1992.
438. Львівська газета. – Львів, 2004-2005.
439. Медиапост. – Харьков, 2007.
440. Молода Галичина. – Львів, 1991, 2005.
441. Молодогвардеец. – Луганск, 2006, 2007.
442. Молодь України. – К., 2003-2005.
443. Народна. Суспільно-політична газета. – К., 2006.
444. Народне слово. – К, 2005.
445. Наша газета. – Луганск, 2006.

446. Наше місто Токмак. – Токмак, 2004.
447. Николаевские новости. – Николаев, 2008.
448. Нова демократія. – К., 2005.
449. Новинар. – К., 2008.
450. Об'єктив-Но. – Харків, 2004.
451. Первая крымская. – Симферополь, 2006.
452. Персонал плюс. – К., 2007.
453. Подкарпатська Русь. Народна двотыжнева новинка Общества подкарпатських русинув. – 1992.
454. Подкарпатська Русь. – Ужгород, 2008.
455. Політика і культура. – К, 2001, 2003.
456. Полуостров. – Симферополь, 2004.
457. Поступ. – Львів, 2001-2002.
458. Правда. – М., 1990.
459. Правозахисник України. – К., 2004-2005.
460. Прикарпатська правда. – Івано-Франківськ, 1991.
461. Ракурс-плюс. Луганская областная независимая газета. – Луганск, 2004, 2006.
462. Реальная газета. – Луганск, 2006-2007.
463. Регион-Севастополь. – Севастополь, 2006.
464. Репортер. – Івано-Франківськ, 2005, 2007.
465. Республика Крым. – Симферополь, 2004.
466. Республика. – Симферополь, 2006.
467. Рівне. Видання міської Ради народних депутатів. – Рівне, 1991.
468. Русинська бисіда. Народна новинка. – Берегово, 1999.
469. Русинська газета. Новинка Подкарпатських русинов. – Хуст, 1999.
470. Русская правда. – К., 2004-2006.
471. Самостійна Україна. – К., 2004.
472. Світ молоді. – Івано-Франківськ, 2005.
473. Свободная Одесса. – Одесса, 2009.
474. Севастопольская газета. – Севастополь, 2005.
475. Сегодня. – К., 2004.
476. Скиф. – Николаев, 2008.
477. Слава Севастополя. – Севастополь, 2006.
478. Событие. – Харків, 2004.
479. Событие. – Севастополь, 2006.
480. Старий замок. – Мукачево, 2008.
481. Суббота плюс. – Запорожжє, 2004.
482. Товариш. – К., 1997.
483. Трибуна. – Ужгород, 2008.
484. Україна і світ сьогодні. – К., 1999.
485. Україна молода. – К., 1997, 2003-2009.
486. Украина – Центр. – Кировоград. – 2004.
487. Українська газета. – К., 2005-2006.
488. Українське слово. – К., 2004-2006.
489. Український тиждень. – К., 2008-2009.
490. Урядовий кур'єр. – К., 1991, 1996, 2006, 2009.
491. Час. – Чернівці, 2005-2006.
492. Час руху Опору. – К., 2004.
493. Шлях перемоги. – К., 2006.
494. Южная столица. Газета Симферопольского городского совета депутатов. – Симферополь, 2004.
495. Юридичний вісник України. – К., 2003.

496. ЯЛТИНСКИЕ ВЕСТИ. – Ялта, 2006.
497. if. ua. – Івано-Франківськ, 2005.
498. XXI век. Общественно-политическая газета. – Луганск, 2006-007.

Интернет-джерела

499. <http://www.day.kiev.ua>.
500. <http://crimea.vlasti.net>
501. <http://focus.in.ua>.
502. <http://for-ua.com>.
503. <http://izvestiya.odessa.gov.ua>.
504. <http://kro-krim.narod.ru>.
505. <http://maidan.org.ua>.
506. <http://mignews.com.ua>.
507. <http://news.mail.ru>.
508. <http://old.radiomayak.rfn.ru>.
509. <http://pora.org.ua>.
510. <http://rionews.com.ua>.
511. <http://times.liga.net>.
512. <http://ua.proua.com>.
513. <http://ua-reporter.com>.
514. <http://ura.dn.ua>.
515. <http://www.civicua.org>.
516. <http://www.dempu.org>.
517. <http://www.dialogs.org.ua>.
518. <http://www.if.gov.ua>.
519. <http://www.investportal.spb.ru>.
520. <http://www.izvestia.ru>.
521. <http://www.kommersant.ru>.
522. <http://www.kushnaryov.com>.
523. <http://www.materik.ru>.
524. <http://www.mediaport.info>.
525. <http://www.mfa.gov.ua>.
526. <http://www.molodaukraina.org>.
527. <http://www.mplawiuk.kiev.ua.ua>.
528. <http://www.ng.ru>.
529. <http://www.nrcu.gov.ua>.
530. <http://www.oglyadach.com>.
531. <http://www.ostro.org>.
532. <http://www.partyofregions.org.ua>.
533. <http://www.podrobnosti.com.ua>.
534. <http://www.pravda.com.ua>.
535. <http://www.president.gov.ua>.
536. <http://www.proeuropa.info>.
537. <http://www.radiosvoboda.org>.
538. <http://www.rg.ru>.
539. <http://www.strana.ru>.
540. <http://www.svoboda-news.com>.
541. <http://www.tiahnybok.info>.
542. <http://www.ukrnationalism.org.ua>.
543. <http://www.uzhgorod.net.ua>.
544. <http://www.versii.com.ua>.
545. <http://www.vgolos.lviv.ua>.
546. <http://www.zakarpattia.net.ua>.

547. <http://www.zaxid.net>.
548. <http://www.zik.com.ua>.
549. <http://www.zn.kiev.ua>.

Монографії і статті

550. Абасов Г.Г. Конституційно-правовий статус Верховної Ради Автономної республіки Крим: автореф. дис. на здобуття наук. ступеня канд. юрид. наук: спец. 12.00.02 "Конституційне право" / Г.Г.Абасов . – К., 2004. – 21 с.
551. Авсеєвич В.П. Верховна Рада у конституційному процесі в Україні. 1990-1996 рр.: автореф. дис. на здобуття наук. ступеня канд. іст. наук: спец. 07.00.01 "Історія України" / В.П. Авсеєвич. – Запоріжжя, 2002. – 19 с.
552. Адамович С. Донбас у суспільно-політичному житті України (1991-2005 рр.) / С.Адамович. – Івано-Франківськ: Місто НВ, 2006. – 72 с.
553. Адамович С. Донецький регіон у суспільно-політичному житті України (1991 – 2004 рр.) / С.Адамович // Визвольний шлях. – 2005. – №6. – С.10-25.
554. Адамович С. Ідея економічного регіоналізму в суспільно-політичному житті Донбасу (1991-2004) / С.Адамович // Вісник Прикарпатського університету. Політологія. – 2006. – Вип.1. – С.56-63.
555. Адамович С.В. Ідея соборності в ідеології та діяльності Народного Руху України / С.В. Адамович // Народний Рух України: місце в історії та політиці: Матеріали VI Всеукраїнської наукової конференції 16-17 вересня 2005 р., м. Одеса. – Одеса: Астропринт, 2005. – С.13-17.
556. Адамович С. Ідея соборності в ідеології та діяльності українських політичних партій (1991-2004 рр.) / С.Адамович // Соборність України: історична спадщина і виклики часу. Збірник наукових статей. Випуск 3. – Переяслав-Хмельницький, 2005. – С.5-12.
557. Адамович С.В. Ідея соборності в ідеології та діяльності Партії демократичного відродження України (1990-1996 рр.) / С.Адамович // Матеріали II Міжнародної науково-практичної конференції "Дні науки – 2006". Том 24. – Політологія. – Дніпропетровськ: Наука і освіта, 2006. – С.54-56.
558. Адамович С.В. Історія становлення місцевого самоврядування в Україні (1990-2005 рр.) / С.Адамович // Вісник Прикарпатського університету. Історія. – 2007. – Вип. XII–XIII. – С.51-58.
559. Адамович С. Крим у суспільно-політичному житті України (2004 р.) / С.Адамович // Визвольний шлях. – 2007. – №1. – С.15-22.
560. Адамович С. Національно-державницька позиція галичан в період розпаду СРСР / С.Адамович // Гуманітарний журнал. – Дніпропетровськ, 2005. – №3 (27). – С.24-30.
561. Адамович С. "Новоросійство" Півдня України в умовах становлення незалежності України (1990 – 2004 рр.) / С.Адамович // Політологічні та соціологічні студії. Збірник наукових праць. – Т.ІІІ. – Чернівці: Рута, 2005. – С.180-192.
562. Адамович С. Проблема соборності в процесі національно-демократичного відродження Галичини у кінці 80-х–на початку 90 х рр.. ХХ ст. / С.Адамович // Визвольний шлях. – 2006. – №1. – С.14-33.
563. Адамович С. Проблема соборності у суспільно-політичному житті Галичини (1991 – 2004 рр.). – Івано-Франківськ: Місто НВ, 2005. – 52 с.
564. Адамович С. Соборницька позиція галичан у період помаранчевої революції / С.Адамович // Збірник наукових праць. Серія "Історія та географія" / Харківський національний педагогічний університет імені Г.С. Сковороди. – Харків: Майдан, 2007. – Вип.25-26. – С.96-98.
565. Адамович С. Соборність і децентралістські ідеї в суспільно-політичному житті західних областей України (1991 – 2004 рр.) / С.Адамович // Матеріали V Буковинської Міжнародної історико-краєзнавчої конференції, присвяченої 130-річчю заснування Чернівецького національного університету імені Юрія Федьковича. У

- двох томах. Том 1: Історія України. Краєзнавство. – Чернівці: Книги-XXI, 2005. – С.336-342.
566. Адамович С. Українська греко-католицька церква в маніпулятивних політтехнологіях ідеологів розколу України / С.Адамович // Україна і Ватикан. Серія збірників наукових праць. – Вип.1: Українсько-ватиканські відносини в контексті суспільних і міжконфесійних проблем / За заг. ред. д. філос. н. А.Колодного (гол. ред.). – Івано-Франківськ – Київ, 2008. – С.159-161.
567. Адамович С. Харківщина у суспільно-політичному житті України / С.Адамович // Визвольний шлях. – 2006. – №1. – С.24-37.
568. Адамович С.В. Погляди В'ячеслава Чорновола на державний устрій України / С.Адамович // Наукові записки Вінницького державного педагогічного університету імені Михайла Коцюбинського. Вип. XI. Серія: Історія: Збірник наукових праць / За заг. ред. проф. П.С. Григорчука. – Вінниця, 2006. – С.380-383.
569. Адамович С.В. Проблема автономії Закарпаття в період незалежності України / С.Адамович // Актуальні проблеми вдосконалення чинного законодавства України. Збірник наукових статей. – 2004. – Вип.ХІІ. – С.3-14.
570. Адамович С.В. Проблема автономії Закарпаття та політичне русинство у незалежній Україні / С.Адамович // Людина і політика. – 2004. – №4. – С.10-19.
571. Адамович С.В. Проблеми соборності у суспільно-політичному житті Галичини у 1990 – 1991 рр. / С.Адамович // Стосунки Сходу та Заходу України: минуле, сьогодення та майбутнє: Матеріали Всеукраїнської конференції, Луганськ, 25-26 травня 2006 р. / Наук. ред. І.Ф.Кононов. – Луганськ: Знання, 2006. – С.264-281.
572. Адамович С.В. Просвітницькі “десанти” інтелігенції наприкінці ХІХ – на початку ХХІ ст. у контексті єднання України / С.Адамович // Інтелігенція і влада. Громадсько-політичний науковий збірник. Вип.6. Серія: історія. – Одеса: Астропринт, 2006. – С.8-12.
573. Адамович С.В., Шавлак С.В. Формування моделі державного устрою України в конституційному процесі (1990-1996 рр.) / С.В.Адамович, С.В.Шавлак // Держава і закон: теорія, практика, методика: Збірник наукових праць. – Івано-Франківськ: ВОНР та РВД ПЮІ ЛьДУВС. – Вип.ІІ. – 2007. – С.70-82.
574. Адамович С. Ціннісно-сміслові виміри феномену соборності у контексті розбудови Української держави / С.Адамович // Ціннісно-смісловий вимір буття українського суспільства і перспективи українського націоналізму. Матеріали ІІІ Міжнародної наукової конференції, Івано-Франківськ, 2007. – Івано-Франківськ: Місто НВ, 2007. – С.23-27.
575. Адамович С. Чернівецька область в контексті ідеї соборності України (1990–2005 рр.) / С.Адамович // Науковий вісник Чернівецького університету: Збірник наукових статей. Історія. Політичні науки. Міжнародні відносини. – Вип.323-324. – Чернівці: Рута, 2006. – С.28-33.
576. Адамович С., Яценюк Т. Ідея соборності в ідеології та діяльності націоналістичних українських партій (1990 – 2005 рр.) / С.Адамович, Т.Яценюк // Ідеологія українського націоналізму на сучасному етапі розбудови Української держави. Матеріали міжнародної наукової конференції, Івано-Франківськ, 12-13 жовтня 2006 р. – Івано-Франківськ: Місто НВ, 2006. – С.5-13.
577. Амоша О., Землянкін А. Проблема економічного розвитку Донбасу / О.Амоша, А.Землянкін // Людина і політика. – 2000. – №6. – С.78-82.
578. Андерсон Б. Уявлені спільноти. Міркування щодо походження й поширення націоналізму / Бенедикт Андерсон. – К.: Критика, 2001. – 271 с.
579. Андраш Ш.Бенедек Сосіди добрі и вшелякі. Русини, gens fidelissima / А.Ш. Бенедек. – Ужгород: ПоліПринт, 2001. – 176 с.

580. Андрощук О. Конструювання територіального устрою України: від проектів до спроб реалізації (кінець ХХ – початок ХХІ ст.) / Олександр Андрощук // Регіональна історія України. Збірник наукових статей. Випуск 1. – 2007 – С.187-202.
581. Андрощук А. Egle Rindzeviciute (Ed.), Contemporary Change in Ukraine (Huddinge: Baltic and East European Graduate School, 2006. 117 pp.)=Baltic and East European Studies; №5). ISBN: 91-85139-05-X3 / А.Андрощук // Ab Imperio. – 2007. – №1. – С.559-567.
582. Андрухович Ю. Левова доля / Юрій Андрухович // Leopoldis multiplex. – К.: Грані-Т, 2008. – С.9-16.
583. Анненкова В.Г. Перспективы развития федерализма в Российском государстве / В.Г. Анненкова // История государства и права. – 2006. – №1. – С.16-17.
584. Арифов Л.Я. Моральная и правовая ответственность правительств стран СНГ в устранении последствий депортации крымских татар / Л.Я.Арифов // Кримські татари: історія і сучасність (До 50-річчя депортації кримськотатарського народу). Матеріали міжнародної наукової конференції (Київ – 13-14 травня 1994 р.). – К., 1995. – С.32-35.
585. Афанасьєва О. “Великий и могучий” в Украине / О.Афанасьєва // Апология. Ежемесячный гуманитарный журнал. – М., 2005. – №5. – С.76-89.
586. Бабін Б.В. Малі народи Криму: особливості правового статусу // Питання історії України: Збірник наукових статей / Б.В.Бабін. – Чернівці: Золоті литаври, 2002. – Т.5. – С.108-110.
587. Багров М.В. Регіональна геополітика (на прикладі Криму): автореф. дис. на здобуття наук. ступеня д. геогр. наук: спец. 11.00.02 “Економічна та соціальна географія” / М.В.Багров. – К., 2001. – 27 с.
588. Бадзьо Ю. Підпільна нація. Нове завоювання України: Статті / Ю.Бадзьо. – К.: МАУП, 2003. – 104 с.
589. Балега Ю. Політичне русинство і будівництво Української держави / Ю.Балега. – Ужгород: Гранда, 2003. – 196 с.
590. Балега Ю. Русинство: ідеологи і покровителі / Ю.Балега // Дзвін. – 1991. – №5. – С.95-102.
591. Балега Ю. Відповідь професору Магочі: З приводу політичного шоу. Ужгород – Медзилаборце – Коцур і не тільки / Ю.Балега // Дзвін. – 1993. – №1. – С.88-96.
592. Бараненко Б.І., Мовчан А.П. Дії апаратів карного розшуку в умовах загострення соціальних, міжнаціональних та міжконфесійних конфліктів / Б.І. Бараненко, А.П. Мовчан // Науковий вісник Української академії внутрішніх справ. – 1996. – №1. – С.78-88.
593. Басай В., Адамович С. Єднання Донеччини і Галичини у боротьбі за незалежність України у 1991 р. / В.Басай, С.Адамович // Українознавчі студії. – 2004-2005. – №5-6. – С.293-299.
594. Басай В., Адамович С. Проблема соборності в діяльності Галицької асамблеї / В.Басай, С.Адамович // Україна соборна: Зб. наукових статей. – Київ, 2005. – Вип.2. – Ч.3. – С.441-450.
595. Батенко Т. Опозиційна особистість: друга половина ХХ ст. Політичний портрет Б.Гориня / Т.Батенко. – Львів: Кальварія, 1997. – 352 с.
596. Баурінг Б. Мовна політика в Україні. Міжнародні норми та зобов’язання і український закон та законодавство / Білл Баурінг // Мовна політика та мовна ситуація в Україні: Аналіз і рекомендації / За ред. Юліане Бестерс-Дільгер. – К.: Вид. Дім “Києво-Могилянська академія”, 2008. – С.55-95.
597. Бахтєєв Б. А України все ж таки дві... / Б.Бахтєєв // Сучасність. – 2004. – №10. – С.94-99.
598. Бача Ю. Русини – своєрідність проблеми і спекуляція нею / Ю.Бача // Республіканець. – 1992. – №3. – С.18.

599. Бевзенко Л.Д. Регіон як явище соціальної самоорганізації / Л.Д.Бевзенко // Практична філософія. – 2006. – №2. – С.166-173.
600. Безсмертний Р. Самоврядування в Україні – дійсність чи перспектива? / Р.Безсмертний // Нова політика. – 1996. – №5. – С.27-29.
601. Бей О. Регіоналізм як єдність у різноманітності. До питання деволюції владних структур України / О.Бей // Політика і час. – 2003. – №5. – С.7-14.
602. Бекиров Н. Право кримських татар как коренной нации Крыма на самоопределение. Украинское государство и современная этносоциальная ситуация в Крыму / Н.Бекиров // Кримські татари: історія і сучасність (До 50-річчя депортації кримськотатарського народу). Матеріали міжнародної наукової конференції (Київ – 13-14 травня 1994 р.). – К., 1995. – С.58-76.
603. Бекіров Н. За правом на самовизначення / Н.Бекиров // Політика і час. – 1995. – №4. – С.66-72; №5. – С.66-72.
604. Берені А., Зан М. Етнокультурний розвиток угорців Закарпаття (1989 – 2001 рр.) / А.Берені, М.Зан // Carpathica. – Карпатика. – Ужгород, 2003. – Вип.24. – С.210-233.
605. Бестерс-Дільгер Ю. Мовна політика у засобах масової інформації / Юліане Бестерс-Дільгер // Мовна політика та мовна ситуація в Україні: Аналіз і рекомендації / За ред. Юліане Бестерс-Дільгер. – К.: Вид. Дім “Києво-Могилянська академія”, 2008. – С.234-277.
606. Бжезинский З. Великая шахматная доска. Господство Америки и ее геостратегические императивы / З.Бжезинский. – М.: Международные отношения, 1998. – 256 с.
607. Біденко Ю.М. Ідеологічні чинники парламентських виборів в Україні та перспективи подальшого розвитку політичних партій / Ю.М.Біденко // Розвиток демократії і демократична освіта: Збірник матеріалів IV міжнародної наукової конференції 28-30 вересня 2006. – К.: Вид-во НПУ імені М.П.Драгоманова, 2007. – С.10-16.
608. Білоус А. До і після Конституції / А.Білоус // Нова політика. – 1996. – №3. – С.3-5.
609. Білоус А. Конституційний процес в Україні: проблеми і перспективи / А.Білоус // Нова політика. – 1996. – №1. – С.4-8.
610. Білоус А., Карижський М., Кордун О., Павленко Р. Нова Конституція України: “проти” і “за” / А. Білоус, М. Карижський, О. Кордун, Р. Павленко. – К.: Служба віцепрем’єр-міністра України з політико-правових питань, 1996. – 16 с.
611. Білоус А.О. Політичні об’єднання України / А.О. Білоус. – К.: Україна, 1993. – 108 с.
612. Богданович В. Що ж буде після паузи? Стратегія Росії у боротьбі за Україну: найближче завдання – вибори 2006 р. / В.Богданович // Політика і час. – 2005. – №3. – С.37-40.
613. Боєчко В. Молдавани в Україні / В.Боєчко // Віче. – 1993. – №3. – С.100-111.
614. Бойко О. Еволюція суспільних поглядів та процесів: від ідеї оновленого Союзу до проголошення незалежності України (січень-серпень 1991 р.) // Людина і політика. – 2001. – №4. – С.37-48.
615. Бойко О. Предтеча Руху: неформальні організації як фактор громадсько-політичного життя України у період перебудови / О.Бойко // Людина і політика. – 2001. – №1. – С.44-57.
616. Бойко О. Україна в останні місяці імперії (серпень – грудень 1991 р.): хроніка та аналіз / О.Бойко // Людина і політика. – 2004. – №3. – С.74-82.
617. Бойко О.Д. Україна в 1985-1991 рр.: основні тенденції суспільно-політичного розвитку: Монографія / О.Д. Бойко. – К.: ІПіЕНД, 2002. – 306 с.
618. Болбат Т.В. Виникнення громадських об’єднань національних меншин на Сході України (1989 р.) / Т.В. Болбат // Збірник наукових праць. Серія “Історія та географія” / Харківський національний педагогічний університет імені Г.С. Сковороди. – Харків: Майдан, 2007. – Вип.25-26. – С.92-94.

619. Болбат Т.В. Проблема государственного устройства Украины в деятельности общественных организаций Донбасса в начале 1990-х гг. / Т.В. Болбат. – Режим доступа: http://iai.donetsk.ua/_u/iai/dtp/CONF/1_2005/articles/stat22.html.
620. Болдижар М. Назва краю та її вплив на визначення державно-правового статусу / М.Болдижар // Руснацький світ: Наук.-попул. збірник. Т.2. / Русинське науково-освітнє т-во; Карпаторусинський науковий центр; Укладач-упорядник М.П.Макара. – Ужгород: В-во В.Падяка, 2001. – С.54-57.
621. Болдижар М. Про “закарпатський сепаратизм”, “політичне русинство” та їх основателів / М.Болдижар // Руснацький світ: Науково-популярний збірник. Т.3. / Русинське науково-освітнє т-во; Карпаторусинський науковий центр; Укладач-упорядник М.П.Макара. – Ужгород: В-во В.Падяка, 2003. – С.14-23.
622. Болдирев О. Україна – федеративна чи унітарна? / О.Болдирев // Державність. – 1992. – №1. – С.29-32.
623. Болтарович Є. Екстраполяція українського націоналізму на державотворчі процеси в Україні / Є.Болтарович // ОУН: минуле і майбуття. – К.: Фондація ім. О.Ольжича, 1993. – С.260-268.
624. Больман І. Мовні війни в Європі / Івон Больман. – К.: “К.І.С”, 2007. – 280 с.
625. Бондаренко К. Епоха вугілля. Новітня історія Донбаського регіону / К.Бондаренко // Галицькі контракти. – 2004. – 6 грудня. – С.26-27.
626. Бондаренко К. Розкольники. Кому вигідний “дерибан” України? / К.Бондаренко // Галицькі контракти. – 2004. – №6. – 9 лютого. – С.26-27.
627. Бондаренко К. Ще раз про сепаратизм / К.Бондаренко // І. Незалежний культурологічний часопис. – 2002. – №23. – С.289-290.
628. Бондаренко Н. Боротьба уніатів за легалізацію УГКЦ в Радянській Україні у другій половині 1980-х рр. / Наталя Бондаренко // Науковий вісник Чернівецького університету: Збірник наукових статей. Історія. Політичні науки. Міжнародні відносини. – Чернівці: Рута, 2008. – Вип. 376-377. – С.173-178.
629. Боровик В.А. Пора перемагати / В.А.Боровик. – Харків: Фоліо, 2006. – 382 с.
630. Бортун М. Регіони без федерації / М.Бортун // Віче. – 1993. – №7. – С.112-113.
631. Будзінський Т. Регіональні тенденції в країнах Європейської спільноти (1945-1992) / Т.Будзінський // Нова політика. – 1999. – №3. – С.8-14.
632. Буковина: історичний нарис / відп. ред. В.М.Ботушанський. – Чернівці: Зелена Буковина, 1998. – 416 с.
633. Буркут І. Стан і перспективи етнічної толерантності буковинців / І.Буркут // Політологічні та соціологічні студії. Збірник наукових праць. – Т.ІІІ. – Чернівці: Рута, 2005. – С.393-402.
634. Буркут І. Буковина – не Косово / І.Буркут // Буковинський журнал. – 1999. – Ч.3-4. – С.152-171.
635. Бурчак Ф. Конституційний марафон завершено / Ф.Бурчак // Політика і час. – 1996. – №9. – С.22-25.
636. Бусленко В. Специфіка становлення націоналістичних структур в західному регіоні України на початку 90-х років ХХ ст. / Василь Бусленко // Ідеологія українського націоналізму на сучасному етапі розбудови Української держави. Матеріали міжнародної наукової конференції Івано-Франківськ, 12-13 жовтня 2006 р. – Івано-Франківськ: Місто НВ, 2006. – С.42-46.
637. Бутирська І. Сучасна євро регіональна політика України, Румунії, Молдови / І.Бутирська // Україна – Румунія – Молдова: історичні, політичні та культурні аспекти взаємин: Матеріали міжнародної наукової конференції / Буковинський політологічний центр. – Чернівці: Букрек, 2002. – С.468-481.
638. Буткевич Б. Неонацисти національного походження / Б.Буткевич // Український тиждень. – К., 2008. – 18-24 квітня. – С.26-29.

639. Буткевич Б. Нами пригноблені / Б.Буткевич // Український тиждень. – К., 2008. – 12-18 вересня. – С.24-27.
640. Буткевич В. Проект Конституції України у Верховній Раді / В.Буткевич // Нова політика. – 1996. – №3. – С.36-37.
641. Буцєвицький В. Русини: звідки це слово / В.Буцєвицький // Віче. – 1992. – №4. – С.133-135.
642. Варзар І. Про політичну науку слово правдиве промовимо – не апологетичне, а історіологічне / І.Варзар // Нова політика. – 1997. – №3. – С.46-50.
643. Василик О. Фінансові проблеми органів місцевого самоврядування / О.Василик // Місцеве та регіональне самоврядування України. Вип. 2. – К.: НДІ “Квант”, 1992. – С.22-27.
644. Василова В. Передумови та основні етапи переговорів щодо підписання базового договору між Україною та Румунією / В.Василова // Науковий вісник Чернівецького університету: Збірник наукових статей. Історія. Політичні науки. Міжнародні відносини. – Вип.323-324. – Чернівці: Рута, 2006. – С.106-111.
645. Вегеш М.М., Зан М.П. Етнополічна реальність Закарпаття (1991 – 2001 рр.) / М.М. Вегеш, М.П. Зан // Політологічний вісник. Збірник наук. праць: Вип.14. – К.: Т-во “Знання України”, 2003. – С.182-204.
646. Верменич Я.В. Еволюція адміністративно-територіального устрою в Україні: проблеми концептуалізації / Я.В. Верменич // Український історичний журнал. – 2005. – №4. – С.114-145.
647. Верменич Я.В. Історична регіоналістика в Україні / Я.В. Верменич // Український історичний журнал. – 2002. – №2. – С.3-26.
648. Верменич Я.В. Історична регіоналістика в Україні / Я.В. Верменич // Український історичний журнал. – 2001. – №6. – С.3-21.
649. Верменич Я. Нова локальна історія та історична регіоналістика: експлікація термінів / Я.Верменич // Регіональна історія України. Збірник наукових статей. Випуск 1. – 2007. – С.13-28.
650. Верменич Я. Поняття “регіональна історія” як структурна модель територіальних досліджень / Я. Верменич // Регіональна історія України. Збірник наукових статей. Випуск 2. – 2008. – С.9-28.
651. Верменич Я.В. Територіальна управлінська система в Україні: теоретико-методологічні проблеми оптимізації / Я.В. Верменич // Український історичний журнал. – 2006. – №6. – С.177-189.
652. Від Автономної Підкарпатської Русі до Суверенної Закарпатської України / Відповідальний за видання проф. І.Турияця. Зібрано і скомпоновано адвокатом П.Годьмашем. – Ужгород: Общество подкарпатських Русинів, 1996. – 45 с.
653. Віднянський С. Прояв “закарпатського сепаратизму”? / С.Віднянський // Політика і час. – 1993. – №12. – С.51-56.
654. Вітковський В. До проблематики “галицького проекту” / В.Вітковський // Ї. Незалежний культурологічний часопис. – 2002. – №23. – С.254-263.
655. Видрін Д. Росіяни в Україні: під час референдуму, до й після / Д.Видрін // Політологічні читання. Українсько-канадський шоквартальник. – 1992. – №1. – С.237-249.
656. Власенко О. Українська етнополітика – фактор суспільної єдності / О.Власенко // Хроніка 2000. Український культурологічний альманах. – 1999. – Вип.31-32. – С.326-332.
657. Власюк О., Прозорова Н. Карта регіоналізму в колоді маргінальних еліт / О.Власюк, Н.Прозорова // Віче. – 2004. – №10. – С.58-61.
658. Вовк Ю. Ідея федералізму в Україні у контексті посилення впливу регіонів / Ю. Вовк // Право України. – 2004. – №10. – С.19-21.

659. Волонець В. ФРН: цікавий досвід / В.Волонець // Місцеве та регіональне самоврядування України. Вип. 2. – К.: НДІ “Квант”, 1992. – С.46-48.
660. В'ятрович В. Кому і навіщо потрібен “перегляд” історії / В.В'ятрович // Дзеркало тижня. – К., 2008. – 29 березня. – С.22.
661. Гаврилишин О. Що заважає українському зростанню? Політичні, економічні та історичні чинники, які перешкоджають економічному зростанню / Олег Гаврилишин // Українське суспільство на шляху перетворень: західна інтерпретація / За ред. В.Ісаїва. – К.: Вид. дім “КМ Академія”, 2004. – С.90-113.
662. Гаврош О. Автономія Закарпаття: народний самовияв чи номенклатурний путч? Хроніка подій з десятирічної відстані / О.Гаврош // “І”. Незалежний культурологічний часопис. – 2002. – Ч.23. – С.304-311.
663. Гакман С. Інститут єврорегіонів і перспективи регулювання міжетнічних відносин на прикордонні // Вісник Національної академії державного управління при Президенті України.–2004.–№2.–С.323-329.
664. Гакман С. Особливості транскордонного діалогу регіональних еліт (на прикладі Єврорегіону “Верхній Прут”) / С.Гакман // Регіональні та національні еліти: хто формує політику? Матеріали Міжнародної наукової конференції. Чернівці, 6-7 грудня 2001. – Чернівці: Букрек, 2002 – С.42-57.
665. Гакман С. Проблеми українсько-румунських взаємин на тлі президентських виборів 2004 року / С.Гакман. – Режим доступу: <http://forum.bukinfo.cv.ua> (перегляд 23 березня 2007 р.).
666. Гакман С. Стан міжетнічних взаємин у Чернівецькій області та їх перспективи в контексті діяльності Єврорегіону “Верхній Прут” // Етнічні взаємини на території Єврорегіону “Верхній Прут”: Матеріали Міжнародної наукової конференції / С. Гакман. – Чернівці: Букрек, 2004. – С.89-127.
667. Галенко В. Українська мова й принципи Гаузе /Віктор Галенко // Сучасність. – 2008. – №10. – С.34-37.
668. Ганудель З. Українська мова у Східній Словаччині (Історичне минуле і сучасний стан) / З.Ганудель // Другий Міжнародний конгрес українців. Львів, 22-28 серпня 1993 р. Доповіді і повідомлення. Мовознавство. – Львів, 1993. – С.136-140.
669. Гарань О.В. Убити дракона (З історії руху та нових партій України) / О.В.Гарань. – К.: Либідь, 1993. – 200 с.
670. Гдичинський Б.П. Державний устрій України: політико-історичний аспект / Б.П. Гдичинський. – Чернівці: Рута, 2007. – 167 с.
671. Герус О. Пошук української національної церкви: українське православ'я в Канаді й Україні / Олег Герус // Українське суспільство на шляху перетворень: західна інтерпретація / За ред. В.Ісаїва. – К.: Вид. дім “КМ Академія”, 2004. – С.156-172.
672. Глобалізація. Регіоналізація. Регіональна політика. Хрестоматія з сучасної зарубіжної соціології регіонів / Укладачі Кононов І.Ф. (науковий редактор), Бородачів В.П., Топольсков Д.М. – Луганськ: Альма матер – Знання, 2002. – 664 с.
673. Глобальні модерності / За редакції М. Фезерстоуна, С. Леша, Р. Робертсона; Пер. З англ. Т. Цимбала. – К.: Ніка-Центр, 2008. – 400 с.
674. Гнатюк О. Прощання з імперією: Українські дискусії про ідентичність / О.Гнатюк. – К.: Критика, 2005. – 528 с.
675. Головаха Е.И., Панина Н.В., Чурилов Н.Н. Киев: 1990-91 (Социологические репортажи) / Е.И. Головаха, Н.В. Панина, Н.Н. Чурилов. – Киев: Наук. Думка. 1992. – 140 с.
676. Горбаль В. Соборність України ХХІ століття / В.Горбаль // Дзеркало тижня. – 2008. – 19 січня. – С.4.
677. Горбань Т.Ю. Ідея соборності в українській суспільно-політичній думці першої чверті ХХ ст. / Т.Ю. Горбань // Український історичний журнал. – 2005. – №6. – С.95-102.

678. Горбач В. Реальна Україна, або соборність та новий патріотизм / В.Горбач. – Режим доступу: <http://www.pravda.com.ua/news/2006/1/24/37953.htm> (перегляд 3 серпня 2007 р.).
679. Горбик В.О., Скрипник П.І. До питання про районування України / В.О. Горбик, П.І. Скрипник // Український історичний журнал. – 1995. – №2. – С.17-27.
680. Горобець І.В. Проблема Криму в українсько-російських відносинах (90-ті роки) / І.В. Горобець // Вісник Київського національного університету імені Тараса Шевченка. Історія. – К.: Київський університет, 2001. – Вип. 57. – С.53-59.
681. Горбаль М. Русини і Україна / М.Горбаль // *Krakowskie Zeszyty Ukrainoslawce*. Краківські українознавчі зошити. – Краків, 1993. – Т.1/2. – С.427-432.
682. Горбач В. Парламентський бікамералізм та українська політична реальність / В.Горбач // Політичний календар. Інформаційно-аналітичний огляд. – 2003. – №2. – С.15-20.
683. Горбач В. Політична реформа, яка потрібна Україні, й політична система, яка потрібна Президенту / В.Горбач // Політичний календар. Інформаційно-аналітичний огляд. – 2003. – №1. – С.9-19.
684. Гордієнко В. Імперський синдром соціалізму – новороси! / В.Гордієнко // Українські проблеми. Політичний журнал. – Стрий, 1991. – Ч.1. – С.94-96.
685. Гордієнко В. Хто хоче “обустроить” Україну без українців / В.Гордієнко // Українські проблеми. Політичний журнал. – Стрий, 1991. – Ч.1. – С.92-94.
686. Горинь М. Чи потрібна система Рад? / М. Горинь // Право України. – 1993. – №4. – С.5.
687. Городяненко В.Г. Проблемы консолидации украинского общества на современном этапе / В.Г. Городяненко // Социологические исследования. – 2007. – №2. – С.15-20.
688. Гранат Ю. Етнорелігійні конфлікти в Автономній республіці Крим: від конфронтації до діалогу / Ю.Гранат // Галичина. – 2006–2007. – №12-13. – С.438-445.
689. Гранат Ю.С. Особливості процесу відродження ісламу в Автономній республіці Крим (1991–2003 рр.) / Ю.Гранат // Вісник Прикарпатського університету. Історія. Випуск VIII. – Івано-Франківськ: Плай, 2004. – С.181-192.
690. Грабович Г. Україна після незалежності: балансний звіт культури / Григорій Грабович // Українське суспільство на шляху перетворень: західна інтерпретація / За ред. В.Ісаїва. – К.: Вид. дім “КМ Академія”, 2004. – С.264-278.
691. Грабовський С. Федеративна Україна: міф чи реальність? / С.Грабовський // Сучасність. – 1992. – №10. – С.42-52.
692. Гранчак І. Хто такі русини і чого вони хочуть / І.Гранчак // Політика і час. – 1993. – №12. – С.45-51.
693. Григоришин С. Україна у зовнішньополітичній стратегії постсоціалістичної Румунії / С. Григоришин // Україна – Румунія – Молдова: історичні, політичні та культурні аспекти взаємин: Матеріали міжнародної наукової конференції / Буковинський політологічний центр. – Чернівці: Букрек, 2002. – С.279-286.
694. Григоришин С., Заболотнюк В. Деякі аспекти етнічної політики постсоціалістичної Румунії та їхній вплив на відносини з Україною / С. Григоришин, В.Заболотнюк // Політологічні та соціологічні студії. Збірник наукових праць. – Т.III. – Чернівці: Рута, 2005. – С.201-209.
695. Григор’янц В.Е. Конфесіональна структура населення і проблема релігійної ідентичності / В.Е. Григор’янц // Регіональні проєкції державної політики. Збірник наукових праць Кримського філіалу НІСД. – В 2-х т., Т.2. – Сімферополь: Таврія, 2003. – С.35-58.
696. Григор’янц В.Е. Крым: информационный фактор и этноконфессиональная конфликтность / В.Е. Григор’янц // Регіональні проєкції державної політики. Збірник наукових праць Кримського філіалу НІСД. – В 2-х т., Т.2. – Сімферополь: Таврія, 2003. – С.59-65.

697. Григорьянц В.Е. О некоторых особенностях процесса возрождения ислама в Крыму (1989-1999 гг.) / В.Е. Григорьянц // Региональні проєкції державної політики. Збірник наукових праць Кримського філіалу НІСД. – В 2-х т., Т.2. – Сімферополь: Таврія, 2003.–С.63-78.
698. Гриневецький С. Регіональна політика надто важлива справа / С. Гриневецький // Губернатор. Всеукраїнський громадсько-політичний журнал. – 2001. – №2. – С.4-19.
699. Грицак Я. Життя, смерть та інші неприємності / Ярослав Грицак. – К.: Грані-Т, 2008. – 232 с.
700. Грицак Я. Страсті за націоналізмом. Історичні есеї / Ярослав Грицак. – К.: Критика, 2004. – 344 с.
701. Гриценко З.І. Політична еліта Харківщини та проблеми націєтворення в регіоні / З.І.Гриценко // Розвиток демократії і демократична освіта: Збірник матеріалів IV міжнародної наукової конференції 28-30 вересня 2006. – К.: Вид-во НПУ імені М.П.Драгоманова, 2007. – С.81-86.
702. Грицяк І. Місцеве і регіональне самоврядування (спроба окреслення “української моделі” за проектом Конституції України) / І. Грицяк // Республіканець. – 1993. – №6. – С.54-55.
703. Громакова Н.Ю. Галицький націоналізм та міф Львова / Н.Ю. Громакова // Стосунки Сходу та Заходу України: минуле, сьогодення та майбутнє: Матеріали Всеукраїнської конференції, Луганськ, 25-26 травня 2006 р. / Наук. ред. І.Ф.Кононов. – Луганськ: Знання, 2006. – С.282-291.
704. Давидов Р. Актуальні питання децентралізації державної влади в Україні / Р.Давидов // Місцеве самоврядування в Україні. Історія. Проблеми. Пропозиції. – К., 1994. – С.92-97.
705. Дашкевич Я. “Єдність” української нації не виключає її багатогранності / Я.Дашкевич // Хроніка 2000. Український культурологічний альманах. – 1999. – Вип.31-32. – С.383-389.
706. Дашкевич Я. Дискусійні питання національного будівництва Півдня України / Я.Дашкевич // Державність. – 1992. – №1. – С.224-241.
707. Дашкевич Я. Український федералізм – український монархізм / Я.Дашкевич // Українські проблеми. Політичний журнал. – Стрий, 1991. – Ч.1. – С.88-92.
708. Дашкевич Я. Крим у геополітиці минулого і сучасного / Я.Дашкевич // Кримські татари: історія і сучасність (До 50-річчя депортації кримськотатарського народу). Матеріали міжнародної наукової конференції (Київ – 13-14 травня 1994 р.). – К., 1995. – С.77-84.
709. Дашкевич Я. Крим у геополітиці минулого та сучасного / Я.Дашкевич // Державність. – 1995. – №1. – С.4-7.
710. Дашкевич Я. Сіре небо над українським Кримом / Я.Дашкевич // Державність. – 1992.–№4. – С.3-9.
711. Джамилев М. Национально-освободительное движение крымских татар / М. Джамилев // Кримські татари: історія і сучасність (До 50-річчя депортації кримськотатарського народу). Матеріали міжнародної наукової конференції (Київ – 13-14 травня 1994 р.). – К., 1995. – С.5-20.
712. Дзюба І. Україна перед Сфінксом майбутнього / І.Дзюба // Український історичний журнал. – 2002. – №3. – С.3-22.
713. Дергачов А.Украинско-российские отношения – европейский и евразийский контекст / А.Дергачов // Полис. – 2000. – №6. – С.110-121.
714. Дичок М. Медійний ландшафт України / Марта Дичок // Українське суспільство на шляху перетворень: західна інтерпретація / За ред. В.Ісаїва. – К.: Вид. дім “КМ Академія”, 2004. – С.247-262.
715. Діденко Ю.В. Підтримка та критика рухівських ініціатив, співпраця Руху з політичними силами у розбудові державності України / Ю.В.Діденко // Народний Рух

- України: місце в історії та політиці: Матеріали VI Всеукраїнської наукової конференції 16-17 вересня 2005 р., м. Одеса. – Одеса: Астропринт, 2005. – С.54-60.
716. Дмитренко О. Близькість та злидні Донбасу / О. Дмитренко // Галицькі контракти. – 2004. – 6 грудня. – С.28-31.
717. Довгей В. Передмова до другого видання книги проф. Петра Стерча “Карпато-Українська держава” / В.Довгей // Стерчо П. Карпато-Українська держава. До історії визвольної боротьби карпатських українців у 1919-1939 рр. – Львів.: “За вільну Україну”, 1994. – С.V-XXIV.
718. Долішній М. На чому ґрунтується регіонологія? / М.Долішній // Науковий світ. – 2004. – №3. – С.8-9.
719. Дорогунцов С., Зінич В. Основні напрями вирішення соціально-економічних проблем депортованих національних меншин / С.Дорогунцов, В.Зінич // Економіка України. – 2003. – №3. – С.69-74.
720. Досталь М.Ю., Марьина В.В. Закарпатская Украина (Подкарпатская Русь) в политике Бенеша и Сталина. 1939 – 1945 гг. М: “Новый хронограф”, 2003, 304 с. / М.Ю. Досталь, В.В. Марьина // Новая и новейшая история. – 2005. – №1. – С.241-242.
721. Дубко Ю.В. Запобігання груповим порушенням громадського порядку, масовим заворушенням при проведенні масових заходів / Ю.В.Дубко // Актуальні проблеми профілактики правопорушень підрозділами громадської безпеки: Матеріали науково-практичної конференції. – К.: В-во НАВСУ, 2003. – С.95-102.
722. Дубогриз Є. Просвічені феодалі. Кому належить Донбас / Є.Дубогриз // Галицькі контракти. – 2004. – 6 грудня. – С.32-35.
723. Дудок В. Від тоталітарного гуртожитку до спільного українського дому. За матеріалами конференції “Українсько-російські відносини в суверенній Україні” / В.Дудок // Дзвін. – 1991. – №8. – С.79-82.
724. Думка вченого щодо проекту Конституції (інтерв'ю з І.Пахомовим) // Право України. – 1996. – №5. – С.18-20.
725. Дьомін О. Політика регіонального розвитку в умовах поглиблення ринкових реформ в Україні / О.Дьомін // Економіка України. – 2003. – №6. – С.4-13.
726. Дьомін О. Роль адміністративної реформи у державотворенні на сучасному етапі / О.Дьомін // Право України. – 2003. – №5. – С.3-7.
727. Жерноклеєв О. Ідея соборності у програмах галицько-українських політичних партій у кінці ХІХ – на початку ХХ ст./ О. Жерноклеєв // Соборність України: історія і сучасність / За ред. В.І. Кононенка, М.В. Кугутяка. – Івано-Франківськ: “Плай”, 1999. – С. 53-63.
728. Жерноклеєв О. Україна: уроки історії / О. Жерноклеєв // Україна: державність, історія, перспективи (матеріали регіональної наукової конференції). – Івано-Франківськ: “Плай”, 1999. – С. 98-107.
729. Жила О. Нашадки Русі / О.Жила // Новинар. – К., 2008. – №4. – С.48-51.
730. Журженко Т. Геополітика пам'яті / Т.Журженко // Критика. – К., 2009. – Ч. 3-4. – С.12-15.
731. Еволюція влади [літопис новіт. історії України, 1991-2007 рр.] / А.Горлов, В.Королук, С.Лавренюк, Ю.Шевчук. – К.: ВАТ “Вид-во “Київська правда”, 2008. – 552 с.
732. Ейсмонт В. Українська республіканська партія 1990-1994. Дати, події, факти / В.Ейсмонт. – К.: Укр. республіканська партія, 1994. – 40 с.
733. Європа та її болісні минувшини / Авт.-упоряд. Ж.Мінк і Л. Неймайер у співпраці з П. Боннартом. – К.: Ніка-Центр, 2009. – 272 с.
734. Заблоцький В. Чому Донбас “порожняк не гонить”, або як формувався ментальний ландшафт регіону / В.Заблоцький // Віче. – 2004. – №11. – С.45-51.
735. Зайцев О. Скільки історій у Кліо? / Олександр Зайцев // Критика. – К., 2009. – Ч. 3-4. – С.8-11.

736. Залізник Г. Мовні орієнтації та цивілізаційний вибір українців / Ганна Залізник // Мовна політика та мовна ситуація в Україні: Аналіз і рекомендації / За ред. Юліане Бестерс-Дільгер. – К.: Вид. Дім “Києво-Могилянська академія”, 2008. – С.132-166.
737. Зайцев О. Львів націоналістичний: міф чи реальність? / Олександр Зайцев // *Leopolis multiplex*. – К.: Грані-Т, 2008. – С.157-162.
738. Зайцев О. Соборність як мета / Олександр Зайцев. – Режим доступу: <http://www.gazeta.lviv.ua/articles/2005/01/24/1970/> (перегляд 3 серпня 2007 р.).
739. Залізник Л. Від козацької вольності – до Новоросії / Л.Залізник // Пам’ятки України. – 1991. – №2. – С.18-23.
740. Зан М. Етнополітична ситуація на Закарпатті 1989 – 1991 років (воля народу чи протистояння еліт?) / М.Зан // *Carpatica*. – Карпатика. Вип.16. – Ужгород: Приватна друкарня Р.Повча, 2002. – С.140-166.
741. Зан М. Угорці Закарпаття (епізод етнополітичних процесів поч. 90-х рр. XX ст.) / М.Зан // *Carpatica*. – Карпатика. Вип.18. Історія, політологія, культура: минуле і сучасне – Ужгород: Приватна друкарня Р.Повча, 2002. – С.222-236.
742. Зан М. Формування української політичної нації і проблема русинства на Закарпатті / М.Зан // Українська національна ідея: реалії та перспективи розвитку. Випуск 12. – Львів: Ін-т народознавства НАН України, Ін-т українознавства ім. І.Крип’якевича НАН, Національний ун-т “Львівська політехніка”, 2002. – С.129-134.
743. Зан М.П. Етнічна самоідентифікація українців Закарпаття (результати польових етнографічних студій) / М.Зан // *Археологія та етнологія Східної Європи: матеріали і дослідження: Том 3: Збірка наукових праць* / Відп. ред. О.В.Сминтина, О.В.Прігарін. – Одеса: Друк, 2002. – С.245-246.
744. Зарчний В. Політична злагода в Криму: міф чи реальність // *Хроніка 2000. Український культурологічний альманах* / В.Зарчний. – 1999. – Вип.31-32. – С.337-345.
745. Заставний Ф.Д. Географія України: У 2-х книгах / Ф.Д. Заставний. – Львів: Світ, 1994. – 472 с.
746. Затовканюк М. Русини – українці є однією національністю (примітки до публікації) / М.Затовканюк // *Пороги. Часопис для українців у Чеській республіці*. – 1997. – №4. – С.19-20.
747. Зашкільняк Л.О., Крикун М.Г. Історія Польщі: від найдавніших часів до наших днів / Л.О.Зашкільняк, М.Г. Крикун. – Львів.: Львівський націон. ун-т імені І.Франка, 2002. – 752 с.
748. Зінченко Ю.І. Кримськотатарська проблема: історія та сучасність (до 60-річчя депортації) / Ю.Зінченко // *Український історичний журнал*. – 2004. – №3. – С.62-73.
749. Злобіна О. Латентні чинники регіональних опозицій (1994-2004 рр.) / О.Злобіна // *Соціальні виміри суспільства*. – Вип.8. – К.: Ін-т соціології НАН України, 2005. – С.25-41.
750. Зоткін А. Роль регіональних еліт та столичного істеблїшменту у формуванні владної еліти України / А.Зоткін // *Соціологія: теорія, методи, маркетинг*. – 2004. – №3. – С.95-108.
751. Зоткін А., Кислий О. Кримські регіональні еліти та дія фактору етнічності / А.Зоткін, О.Кислий // *Регіональні та національні еліти: хто формує політику? Матеріали Міжнародної наукової конференції. Чернівці, 6-7 грудня 2001.* – Чернівці: Букрек, 2002. – С.132-138.
752. Зуєва В.О. Інститути і механізми регіонального розвитку в умовах політичної трансформації українського суспільства: автореф. на здобуття наук. ступеня канд. політ. наук: спец. 23.00.02 “Політичні інститути та процеси” / В.О. Зуєва. – К., 2003. – 20 с.
753. Зущик Ю. Запад – Восток / Ю.Зущик // *Корреспондент*. – К., 2004. – 4 декаб. – С.32-36.

754. Иванов Ю. Русины всех стран объединяются / Юрий Иванов // Русин. – Кишенев, 2007. – 2007. – №2. – С.183-185.
755. Івашкевич В. Державно-правовий статус голови місцевої Ради народних депутатів / В.Івашкевич // Право України. – 1992. – №1. – С.12-14.
756. Інтерв'ю М.Плав'юка дане напередодні XII Великого Збору Українських націоналістів // ОУН: минуле і майбуття. – К.: Фундація ім. О.Ольжича, 1993. – С.100-106.
757. История Общества им. Александра Духновича (1923-2003) / В.Сочка-Боржавин, Л.Філіп-Радванський. – Ужгород: Б.В., 2003. – 80 с.
758. Ішин А.В. Взаємостосунки православ'я та ісламу в Криму в контексті 150-річного ювілею Східної (Кримської) війни / А.В. Ішин // Регіональні проєкції державної політики. Збірник наукових праць Кримського філіалу НІСД. – В 2-х т., Т.2. – Сімферополь: Таврія, 2003. – С.54-57.
759. Калиновська О. Мовна ситуація в сфері освіти / Оксана Калиновська // Мовна політика та мовна ситуація в Україні: Аналіз і рекомендації / За ред. Юліане Бестерс-Дільгер. – К.: Вид. Дім “Киево-Могилянська академія”, 2008. – С.196-233.
760. Калиновський Ю. Проблеми національної безпеки України з точки зору етнополітичних досліджень / Ю.Калиновський // Нова політика. – 1999. – №5. – С.58-60.
761. Калитчак Р.Г. Регіоналізм у європейських інтеграційних процесах / Р.Г. Калитчак. – К.: Знання, 2007. – 303 с.
762. Камінський А. На перехідному етапі. “Гласність”, “перебудова” і “демократизація” на Україні / А.Камінський. – Мюнхен: Вид-во М.Баб'юка, 1990. – 623 с.
763. Кампо В. Взаємовідносини центру і регіонів у світлі концепції демократизації регіональної влади в Україні / В.Кампо // Концептуальні засади реформування політичної системи в Україні. Стан і перспективи розвитку політичних наук: Матеріали “круглого столу”, Київ, 13 квітня 2001 р. / За заг. Ред. В.І.Лугового, В.М.Князева. – К.: В-во УАДУ, 2001. – С.157-162.
764. Кампо В. Конституційні засади комунального права України / В.Кампо // Місцеве самоврядування в Україні. Історія. Проблеми. Пропозиції. – К., 1994. – С.72-92.
765. Кампо В. Конституція і політична роль органів місцевого самоврядування / В.Кампо // Нова політика. – 1996. – №5. – С.32-38.
766. Канаєв О., Прозоровський І. Польсько-українська конференція з питань самоврядування / О.Канаєв, І.Прозоровський // Місцеве та регіональне самоврядування України. Вип. 2. – К.: НДІ “Квант”, 1992. – С.49-52.
767. Канцелярук Б., Чумак В. Регіональні конфлікти в сучасній політиці / Б.Канцелярук, В.Чумак // Нова політика. – 1997. – №6. – С.28-32.
768. Каричак Я. Політичне та соціально-економічне становище на Закарпатті. Проблеми політичного русинства / Я.Каричак // Визвольний шлях. – 1996. – Кн.2. – С.162-167.
769. Касьянов Г. Україна 1991–2007: нариси новітньої історії / Г.Касьянов. – К.: Наш час, 2008. – 432 с.
770. Касьянов Г.В. Система владних відносин у сучасній Україні: групи інтересу, клани та олігархія / Г.В.Касьянов // Український історичний журнал. – 2009. – №1. – С.160-181.
771. Кені П. Карнавал революції. Центральна Європа 1989 року / П.Кені. – К.: Критика, 2006. – 471 с.
772. Кіш Е. За стандартами транскордонної взаємодії / Е.Кіш // Політика і час.–2003.– №10.–С.79-84.
773. Кирчів А. Галицький подзвін золотого рубля / А. Кирчів // Ї. Незалежний культурологічний часопис. – 2002. – №23. – С.219-229.
774. Кисла А. Кримські татари. Незбіг векторів етнополітичного розвитку / А. Кисла // Віче. – 2004. – №1. – С.61-64.

775. Кичун В.І. Конституційно-правові основи взаємовідносин вищих органів влади України і Автономної Республіки Крим: автореф. дис. на здобуття наук. ступеня канд. юрид. наук: спец. 12.00.02 “Конституційне право” / В.І. Кичун. – Харків, 2001. – 20 с.
776. Клеп М. Регіоналізація як системний чинник реформування суспільно-управлінської системи / М.Клеп // Концептуальні засади реформування політичної системи в Україні. Стан і перспективи розвитку політичних наук: Матеріали “круглого столу”, Київ, 13 квітня 2001 р. – К.: В-во УАДУ, 2001. – С.181-187.
777. Книш З. Становлення ОУН / З.Книш. – К.: Вид-во ім. О.Теліги, 1994. – 128 с.
778. Кобута С. “Неформальні” громадські організації у 1987–1989 роках як попередники українського політичного руху // Наукові записки Тернопільського державного педагогічного університету імені Володимира Гнатюка. Серія: Історія / С.Й. Кобута. – Тернопіль: Вид-во ТНПУ ім. В.Гнатюка, 2008. – Вип.1. – С.175-180.
779. Кобута С. Прикарпаття в новітній українській національно-демократичній революції (1988 – 1991 рр.) / С. Кобута // Галичина. – 2001. – №7. – С.34-47.
780. Кобута С.Й. Суспільно-політичні процеси в західному регіоні України (1988-1999 рр.): автореф. дис. на здобуття наук. ступеня канд. іст. наук: спец. 07.00.01 “Історія України” / С.Й. Кобута. – Чернівці, 2001. – 19 с.
781. Ковпак Л.В. Найближча історія: Україна 1945 – 2000 рр. / Л.В.Ковпак. – К.: Наш час, 2007. – 248 с.
782. Когутов П. Лемки – невідрубна гілка українського народу / П. Когутов // Дзвін. – Львів, 1991. – №5. – С.154.
783. Кожелянко В. Львів – ілюзорна столиця / Василь Кожелянко // Leopolis multiplex. – К.: Грані-Т, 2008. – С.421-430.
784. Козак Т.М. Регіоналізм та внутрішньодержавна регіоналізація у Сполученому королівстві Великої Британії і Північній Ірландії: автореф. дис. на здобуття наук. ступеня канд. політ. наук: спец. 23.00.02 “Політичні інститути та процеси” / Т.М. Козак. – Львів, 2003. – 18 с.
785. Козуля О. Ставлення національно-демократичних сил до Конституції України / О. Козуля // Нова політика. – 1996. – №5. – С.3-6.
786. Козуля О. Ставлення національно-демократичних сил України до подальшого перебігу конституційного процесу / О. Козуля // Нова політика. – 1996. – №3. – С.51-55.
787. Кокорська О. Націоналізм як чинник легітимації влади в перехідному суспільстві / Ольга Кокорська // Ідеологія українського націоналізму на сучасному етапі розбудови Української держави. Матеріали міжнародної наукової конференції Івано-Франківськ, 12-13 жовтня 2006 р. – Івано-Франківськ: Місто НВ, 2006. – С.151-156.
788. Колесніков Б. Ініціативність – ворог байдужості / Б.Колесніков // Віче. – 2004. – №10. С.19-21.
789. Коліушко І., Мелешко М., Павленко О. Реформа місцевого управління: проблеми правового регулювання / І.Коліушко, М.Мелешко, О.Павленко // Республіканець. – 1993. – №3. – С.12-14.
790. Коліушко І. Статус Львова: від учора до завтра / Ігор Коліушко // Leopolis multiplex. – К.: Грані-Т, 2008. – С.323-330.
791. Коновалюк В. Донецький досвід дуже згодиться для всієї країни / В.Коновалюк // Політика і культура. – 2003. – 18-24 січня. – С.12-14.
792. Кононов І. Громадський комітет підтримки перебудови у Ворошиловградському державному педагогічному інституті ім. Т.Г.Шевченка (1988-1989 рр.): проблеми ідейної еволюції / І.Кононов // Бахмутський шлях. – 2000. – №3-4. – С.67-74.
793. Кононов І. Донбас: етнічні характеристики регіону / І.Кононов // Соціологія: теорія, методи, маркетинг. – 2003. – №2. – С.72-97.

794. Кононов І. Жителі Донбасу: особливості культури і здатність до самореалізації за умов суспільних змін (Аналізуючи матеріали сфокусованих групових інтерв'ю) / І.Кононов // Соціологія: теорія, методи, маркетинг. – 2002. – №3. – С.80-102.
795. Кононов І.Ф. Донбас в етнокультурних координатах України (соціологічний аналіз): автореф. дис. на здобуття наук. ступеня д. соц. наук: спец. 22.00.04 “Спеціальні та галузеві соціології” / І.Кононов. – К., 2005. – 31 с.
796. Кононов І.Ф. Донбас та Галичина: причини напруженості в стосунках та пошук історичного компромісу / І.Ф.Кононов // Стосунки Сходу та Заходу України: минуле, сьогодення та майбутнє: Матеріали Всеукраїнської конференції, Луганськ, 25-26 травня 2006 р. – Луганськ: Знання, 2006. – С.5-27.
797. Копейчиков В., Медведчук В. Нова Конституція України: реальність і міфи / В. Копейчиков, В.Медведчук // Нова політика. – 1996. – №3. – С.6-10.
798. Копиленко М.Л., Копиленко О.Л. Проблеми правового статусу Криму, пошук варіантів / М.Л. Копиленко, О.Л. Копиленко // Політика і час. – 1996. – №11. – С.47-52.
799. Кораблев С. Донбас не хочет забывать русский язык / С.Кораблев // Соотечественники: русская культура вне границ. Информационный сборник. – М., 2000. – Вып.5. – С.45-47.
800. Коржов Г. Олігархічна природа сучасного політичного режиму в Україні / Геннадій Коржов // Наукові записки. Серія “Політичні науки”. Демократичний транзит в Україні: підсумки електорального циклу 2004 – 2007 рр.”. – Острог: Видавництво національного університету “Острозька академія”. – Випуск 3. – 2008. – С.89-102.
801. Корнієнко М.І. Автономія територіальна / М.І. Корнієнко // Юридична енциклопедія: В 6 т. / Редкол.: Ю.С.Шемчушенко (відп. ред.) та ін. – К.: “Українська енциклопедія”, 1998 – Т.1: А-Г. – С.24.
802. Корнієнко М. Концептуальні основи місцевого самоврядування України / М. Корнієнко // Місцеве та регіональне самоврядування України. Вип. 2. – К.: НДІ “Квант”, 1992. – С.11-17.
803. Корнієнко М. Місцеве самоврядування в Україні: концептуальні проблеми / М. Корнієнко // Місцеве самоврядування в Україні. Історія. Проблеми. Пропозиції. – К., 1994. – С.49-65.
804. Корнієнко М. Чи потрібні Україні її федералізація або автономізація? / М. Корнієнко // Вибори та демократія. – 2004. – 32. – С.66-68.
805. Коротич О. Соціально-територіальний потенціал та реальні досягнення регіонів України / О. Коротич // Вісник Національної академії державного управління при Президентові України. – 2005. – №1. – С.282-288.
806. Костирко В. Чухраїнство / В. Костирко // І. Незалежний культурологічний часопис. – 2002. – №23. – С.240-243.
807. Костицький В. Нова Конституція у баченні ХДПУ / В.Костицький // Право України. – 1995. – №11. – С.19-21.
808. Костіна Л. Старопромисловий регіон Донбас: реалії і можливості розвитку / Л.Костіна // Схід. – 2007. – №5. – С.38-40.
809. Котигоренко В. Становлення державного етнополітичного менеджменту в Україні / В. Котигоренко // Політичний менеджмент. – 2004. – №6. – С.48-63.
810. Кравченко В. Регіональна політика держави: пріоритети і цілі / В.Кравченко // Місцеве самоврядування в Україні. Історія. Проблеми. Пропозиції. – К., 1994. – С.104-112.
811. Кравченко В. Формується муніципальна економіка України / В.Кравченко // Місцеве та регіональне самоврядування України. Вип. 2. – К.: НДІ “Квант”, 1992. – С.28-33.
812. Кравченко В. Яким бути управлінню територіями в Україні? / В.Кравченко // Право України. – 1993. – №2. – С.9-10.

813. Краснянська Н. Міжетнічні відносини на Одещині / Н. Краснянська // Науковий часопис НПУ імені М.П.Драгоманова. Серія №6. Історичні науки: Зб. наукових праць – Вип.6. – К.: Вид-во НПУ імені М.П.Драгоманова, 2008. – С.79-82.
814. Красовський І. Міжнародна наукова конференція з лемківських проблем у Львові / І.Красовський // Дзвін. – Львів, 1991. – №2. – С.175-176.
815. Кремінь В., Маначинський О., Поповкін В., Парахонський Б. Кримсько-татарська проблема і шляхи її вирішення / В.Кремінь, О.Маначинський, В.Поповкін, Б.Парахонський // Розбудова держави. – 1993. – №1. – С.47-53.
816. Кривський І. Про сучасний стан подкарпатурсинського руху (власна думка) / І.Кривський // Руснацький світ: Науково-популярний збірник. Т.3. / Русинське науково-освітнє т-во; Карпатурсинський науковий центр; Укладач-упорядник М.П.Макара. – Ужгород: В-во В.Падяка, 2003. – С.25-29.
817. Круглашов А. Від “Європи націй” до “Європи регіонів” / А. Круглашов // Політика і час. – 2003. – №10. – С.69-78.
818. Круглашов А. Буковинська етнополітична мозаїка / А. Круглашов // Політичний менеджмент. – 2004. – №2. – С.47-67.
819. Круглашов А. Регіональна етнополітична стабільність: історична ретроспектива (на прикладі Чернівецької області) / А. Круглашов // Політологічні та соціологічні студії. Збірник наукових праць. – Т.ІІІ. – Чернівці: Рута, 2005. – С.11-39.
820. Круглашов А. Соціально-політична трансформація пострадянських суспільств як контекст міжетнічних взаємин / А. Круглашов // Етнічні взаємини на території Євро регіону “Верхній Прут”: Матеріали Міжнародної наукової конференції / Анатолій Круглашов. – Чернівці: Букрек, 2004. – С.67-88.
821. Круглашов А. Щоб поліетнічні регіони приваблювали толерантністю / А. Круглашов // Віче. – 2005. – №4. – С.54-61.
822. Кузьмін М. Націоналізм у постмодерністській культурі: політика і географія / Микола Кузьмін // Ідеологія українського націоналізму на сучасному етапі розбудови Української держави. Матеріали міжнародної наукової конференції Івано-Франківськ, 12-13 жовтня 2006 р. – Івано-Франківськ: Місто НВ, 2006. – С.177-184.
823. Кузьміна С.В. Шахтарський страйковий рух України в 1989-1991 роках: автореф. дис. на здобуття наук. ступеня канд. істор. наук: спец.07.00.01 “Історія України” /С.В. Кузьміна. – Донецьк, 2007. – 19 с.
824. Кузьо Т. Пострадянські перетворення в Україні: теоретико-порівняльний аспект / Тарас Кузьо // Українське суспільство на шляху перетворень: західна інтерпретація / За ред. В.Ісаїва. – К.: Вид. дім “КМ Академія”, 2004. – С.45-70.
825. Кулеша М. Реформа публічної адміністрації в Польше (1989-1991 гг.). Идеи и люди / М.Кулеша. – Режим доступу: [http://www.yabloko.ru/Themes/SG/poland 89-99.html](http://www.yabloko.ru/Themes/SG/poland%2089-99.html).
826. Кулик В. Мовна політика та суспільні настанови щодо неї після Помаранчевої революції / Володимир Кулик // Мовна політика та мовна ситуація в Україні: Аналіз і рекомендації / За ред. Юліане Бестерс-Дільгер. – К.: Вид. Дім “Києво-Могилянська академія”, 2008. – С.11-54.
827. Кульчинський Р. Начальник Донбасу / Р.Кульчинський // Галицькі контракти. – 2004. – 6 грудня. – С.22-24.
828. Кульчицький С.В. Державотворчий процес в Україні (підсумки першого п’ятиріччя) / С.В. Кульчицький // Український історичний журнал. – 1996. – №6. – С.69-78.
829. Кульчицький С.В. Утвердження незалежної України: перше десятиліття / С.В. Кульчицький // Український історичний журнал. – 2001. – №4. – С.3-41.
830. Кураєв О.О. Katrin Voeckh, Ekkehard. Völke Ukraine. Von der Roten zur Orangenen Revolution. – Regensburg: Friedrieoh Pustet, 20007/ – 256 s. / О.О. Кураєв // Український історичний журнал. – 2008. – №5. – С.216-219.

831. Курас І.Ф. Етнополітика: Історія і сучасність: Статті, виступи, інтерв'ю 90-х рр. / І.Ф.Курас. – К.: ІПІЕНД, 1999. – 656 с.
832. Куромая Гіроакі. Свобода і терор у Донбасі: Українсько-російське пограниччя, 1870-1990-і роки / К. Гіроакі. – К.: В-во Соломії Павличко “Основи”, 2002. – 510 с.
833. Кучеренко Т.В. Регіональний фактор у політичному процесі України: автореф. дис. на здобуття наукового ступеня канд. політ. наук: спец. 23.00.02 “Політичні інститути та процеси” / Т.В. Кучеренко. – К., 2002. – 18 с.
834. Лаврик А. Вторгнення у голови / А.Лаврик // Український тиждень. – 2008. – 18-24 квітня. – С.43-47.
835. Лагутин А.В. Этнические аспекты институционализации политического процесса на Украине / А.В. Лагутин // Полис. – 2001. – №4. – С.100-107.
836. Лазор Д.О. Демократизація інститутів врядування і досвід Німеччини для України / О.Д.Лазор // Розвиток демократії і демократична освіта: Збірник матеріалів ІV міжнародної наукової конференції 28-30 вересня 2006. – К.: Вид-во НПУ імені М.П.Драгоманова, 2007. – С.275-281.
837. Лан М. Відповідь Любкові Петренку / М. Лан // І. Незалежний культурологічний часопис. – 2002. – №23. – С.251-253.
838. Лан М. Мітологія / М. Лан // І. Незалежний культурологічний часопис. – 2002. – №23. – С.244-246.
839. Ларіонова В.К. Моральні цінності та способи їх артикуляцій / В.К. Ларіонова // Аксіологічні аспекти трансформації сучасного українського суспільства. Матеріали Всеукраїнської науково-практичної конференції. – Івано-Франківськ, 2007. – С.184-185.
840. Ларченко М. Ігнорування інтересів кримськотатарського народу було б нераціональною стратегією держави / М.Ларченко // Віче. – 2003. – №9. – С.73-76.
841. Латоричанин І. Курс державного язика на русинську лексику / І. Латоричанин // Календар-альманах на 2001 год. – Будапешт: Удання Русинського меншинового самоуправління Йозефвароша, 2000. – С.47-48.
842. Лендшел М. Стан місцевої демократії в країнах Центральної та Східної Європи як чинник консолідації національної демократії: теоретико-методологічні засади / Мирослава Лендшел // Наукові записки. Серія “Політичні науки”. Демократичний транзит в Україні: підсумки електорального циклу 2004 – 2007 рр.”. – Острого: Видавництво національного університету “Острозька академія”. – Випуск 3. – 2008. – С.134-145.
843. Литвин В.М. Історія України (У 3-х томах). Том III. Новітній час (1914 – 2004). Книга друга / В.М.Литвин. – К.: Альтернативи, 2005. – 640 с.
844. Литвин В.М. Самоствердження України: нелегкий поступ / В.Литвин // Український історичний журнал. – 2003. – №1. – С.3-22.
845. Литвин В.М., Слюсаренко А.Г. На політичній арені України (90-ті рр.). Роздуми істориків / В.М.Литвин, А.Г. Слюсаренко // Український історичний журнал. – 1994. – №1. – С.9-30.
846. Литвин В. Політична арена України: дійові особи та виконавці / В.Литвин. – К.: Абрис, 1994. – 495 с.
847. Литвиненко О., Якименко Ю. Російськомовні громадяни України: “уявна спільнота” як вона є / О. Литвиненко, Ю. Якименко // Дзеркало тижня. – К., 2008. – 17 травня. – С.7.
848. Лобан Ю. Генерали піщаних кар’єрів / Ю. Лобан // Політика і культура. – 2000. – 16-22 червня. – С.13-17.
849. Лозинський Р. Хто такі галичани, і чому вони стають сепаратистами / Р. Лозинський // І. Незалежний культурологічний часопис. – 2002. – №23. – С.291-303.
850. Лосев І. Український Севастополь: минуле, сучасне, майбутнє / Ігор Лосев // Сучасність. – 2008. – №10. – С.22-33.

851. Луканов Ю. Третій Президент (Політичний портрет Леоніда Кучми) / Ю. Луканов. – К.: Такі справи, 1996. – 154 с.
852. Лукінюк М. Кримський біль України / М. Лукінюк // Сучасність. – 2000. – №11. – С.79-93.
853. Люманов Э.М. Возвращение крымских татар и проблемы занятости / Э.М. Люманов // Кримські татари: історія і сучасність (До 50-річчя депортації кримськотатарського народу). Матеріали міжнародної наукової конференції (Київ – 13-14 травня 1994 р.). – К., 1995. – С.164-168.
854. Ляшенко О. Етнополітичний розвиток Криму в умовах незалежної України. До питання про історіографію проблеми / О. Ляшенко // Наукові записки / Збірник. – К.: ІПІЕНД, 2003. – С.158-179.
855. Мазур О. Адміністративно-територіальна реформа: проблеми та перспективи впровадження / О. Мазур. – Режим доступу: http://spetskor.dnepr.info/art_265.php (перегляд 5 червня 2006 р.).
856. Магочі П-Р. Декотрі матеріали VI Світового конгреса Русинув / П-Р. Магочі // Календар-альманах на 2002 год. – Будапешт: Удание Русинського меншинового самоуправління Йозефвароша. – С.75-82.
857. Магочій П-Р. Зауваження, представлені на V-му Світовому конгресі русинів // Руснацький світ: Наук.-попул. збірник. Т.2. / Русинське науково-освітнє т-во; Карпаторусинський науковий центр; Укладач-упорядник М.П.Макара. – Ужгород: В-во В.Падяка, 2001. – С.21-24.
858. Магочій П.Р. Карпатські Русини / П.Р. Магочій. – Б.м.: Карпаторусинський научний центр, 2002. – 24 с.
859. Магочій П-Р. Народ нізвідки: Ілюстрована історія карпаторусинів / П.-Р. Магочій. – Ужгород: Вид-во В.Падяка, 2007. – 120 с.
860. Магочій П-Р. Наша Батьківщина: Історія карпатських русинів: Короткий нарис для русинських недільних шкіл / П.-Р. Магочій. – Ужгород: Вид-во В.Падяка, 2005. – 52 с.
861. Магочій П.Р. Русинський язик: дотеперь досягнути висліди і задачі будучности / П.Р. Магочій // Русин. – Пряшів, 2006. – № 1-2. – С.24-27.
862. Магочі П.Р. Нерішучість України призводить до екстремізму / П.Р. Магочі. – Режим доступу: <http://www.pravda.com.ua/news/2008/11/12/84349/htm>. (перегляд 12 листопада 2008 р.).
863. Магочі П.Р. Познамкы: 6 Світовий конгрес русинів / П.Р. Магочі // Руснацький світ: Науково-популярний збірник. Т.3. / Русинське науково-освітнє т-во; Карпаторусинський науковий центр; Укладач-упорядник М.П.Макара. – Ужгород: В-во В.Падяка, 2003. – С.56-61.
864. Магочій П.Р. “Я русин был, есмь и буду...”: Виступи на Світових конгресах русинів / П.Р. Магочій / Передм. В.Падяка. – Ужгород: Вид-во В.Падяка, 2005. – 68 с.
865. Майборода О. Російський націоналізм в Україні (1991–1998 рр.) / О.Майборода. – К., 1999. – 28 с.
866. Майборода О. “Політичне русинство”: Закарпатська версія периферійного націоналізму / О.Майборода. – К., 1999. – 25 с.
867. Майборода О.М. Про підходи до розв’язання національного питання в Україні за умов багатопартійності / О.Майборода // Україна ХХ ст. Проблеми національного відродження. Збірник наукових праць. – К.: Наукова думка, 1993. – С.146-163.
868. Макара М. Проблеми відродження русинів України / М. Макара // Руснацький світ: Наук.-попул. збірник. Т.2. / Русинське науково-освітнє т-во; Карпаторусинський науковий центр; Укладач-упорядник М.П.Макара. – Ужгород: В-во В.Падяка, 2001. – С.29-31.
869. Макара М. Роздуми над проблемами русинства в Україні / М. Макара // Руснацький світ: Науково-популярний збірник. Т.3. / Русинське науково-освітнє т-во;

- Карпаторусинський науковий центр; Укладач-упорядник М.П.Макара. – Ужгород: В-во В.Падяка, 2003. – С.6-13.
870. Макара М.П., Мигович І.І. Карпатські русини в контексті сучасного етнополітичного життя / М.П. Макара, І.І. Мигович // Український історичний журнал. – 1994. – №1. – С.117-128.
871. Макарычев А. Регионализм: проблемы и перспективы / А. Макарычев // Общественные науки и современность. – 1991. – №3. – С.50-58.
872. Малеев К., Яневський Д. Ситуація в Україні: лютий-березень 1994 року / К. Малеев, Д. Яневський // Філософська і соціологічна думка. – 1994. – №3-4. – С.4-15.
873. Малець О.О. Етнополітичні та етнокультурні процеси на Закарпатті 40-80-х рр. ХХ ст.: автореф. дис на здобуття наук. ступеня канд. іст. наук: спец. 07.00.05 “Етнологія” / О.О. Малець. – Львів, 2003. – 20 с.
874. Малиновський В.Я. Трансформація територіальної організації влади України в контексті світового досвіду / В.Я.Малиновський // Розвиток демократії і демократична освіта: Збірник матеріалів ІV міжнародної наукової конференції 28-30 вересня 2006. – К.: Вид-во НПУ імені М.П.Драгоманова, 2007. – С.303-310.
875. Маловичко С. Историография локальной истории: современное состояние и основные тенденции развития / С. Маловичко // Регіональна історія України. Збірник наукових статей. Випуск 2. – 2008. – С.29-46.
876. Маловичко С., Мохначева М. Тенденции и перспективы интеграции региональных исторических исследований / С.Маловичко, М.Мохначева // Регіональна історія України. Збірник наукових статей. Випуск 1. – 2007. – С.29-46.
877. Мальгин А. Крымский узел: очерки политической истории Крымского полуострова 1989-1999 / А. Мальгин. – Симферополь: Новый Крым, 2000. – 161 с.
878. Мальгин А.В. Украина: Соборность и регионализм / А.В.Мальгин. – Симферополь: Сонат, 2005. – 280 с.
879. Мальгин А.В., Ефимов С.А. Крымский регионализм в контексте европейской интеграции Украины / А.В. Мальгин, С.А. Ефимов // Труды Крымской академии наук. – Симферополь: Таврия, 2004. – С.149-164.
880. Мамонтова Э.В. Проблема билингвизма в Украине: регионально-политический аспект / Э.В. Мамонтова // Актуальні проблеми політики. Збірник наукових праць. – Одеса: Юридична література, 2004. – Вип.19. – С.124-132.
881. Маначинський О., Парахонський Б. Історична справедливість в контексті нових реалій. Крим: чого чекати від повернення депортованого населення / О. Маначинський, Б. Парахонський // Політика і час. – 2000. – №10. – С.26-37.
882. Мардаренко О.В. Українсько-російські відносини у політичній діяльності Народного Руху України (1989-1988 рр.): автореф. дис. на здобуття наук. ступеня канд. іст. наук: спец. 07.00.01 “Історія України” / О.В.Мардаренко. – Одеса, 2007. – 19 с.
883. Мардаренко О.В. Українсько-російські відносини в програмі та політичній практиці Народного Руху України (1991–2004 роки) / О.В.Мардаренко // Народний Рух України: місце в історії та політиці: Матеріали VI Всеукраїнської наукової конференції 16-17 вересня 2005 р., м. Одеса. – Одеса: Астропринт, 2005. – С.91-97.
884. Мареш Т. “Микроистория” – возрождение региональной истории на польской почве / Тереза Мареш // Регіональна історія України. Збірник наукових статей. Випуск 2. – 2008. – С.67-78.
885. Маркусь В. “Пудкарпатська республіка” / В. Маркусь // Мала енциклопедія етнодержавознавства / НАН України Ін-т держави і права ім. В.М. Корецького; Редкол.: Ю.І.Римаренко (відп. ред.) та ін. – К.: Довіра. Генеза, 1996. – С.782-785.
886. Маркусь В. “Пудкарпатська республіка” на політичній шахівниці / В. Маркусь // Віче. – 1993. – №12. – С.110-119.
887. Маркусь В. Рух на Закарпатті за єдність української католицької церкви / В. Маркусь // Пороги. Часопис для українців в Чеській республіці. – 1999. – №1. – С.30.

888. Марочко В.І. Нова Україна: суспільство – економіка – політика (1991-2001) / В.І. Марочко // Український історичний журнал. – 2002. – №5. – С.150-154.
889. Мартиненко П. Бікамеризм як аспект демократичного представництва / П.Мартиненко // Політичний календар. Інформаційно-аналітичний огляд. – 2003. – №2. – С.3-9.
890. Маринович М. “Люблю я Львів, та дивною любов’ю...” / Мирослав Маринович // *Leopolis multiplex*. – К.: Грані-Т, 2008. – С.431-438.
891. Маринович М. Україна: дорога через пустелю: Зб. Статей / Мирослав Маринович. – Харків: СП “Фоліо”, 1993. – 189 с.
892. Мартинов А.Ю. Історичні знання в умовах глобалізації / А.Ю. Мартинов // Український історичний журнал. – 2009. – №1. – С.181-190.
893. Марущенко В. Донбас – страна снов / В.Марущенко // Телекритика. – 2005. – №1-2. – С.72-74.
894. Масенко Л. Імперський синдром /Лариса Масенко // Сучасність. – 2008. – №10. – С.52-56.
895. Масенко Л. Мовна ситуація України: соціолінгвістичний аналіз / Лариса Масенко // Мовна політика та мовна ситуація в Україні: Аналіз і рекомендації / За ред. Юліане Бестерс-Дільгер. – К.: Вид. Дім “Києво-Могилянська академія”, 2008. – С.96-131.
896. Масенко Л. (У)мовна (У)країна: Популярне видання / Лариса Масенко – К.: Темпора, 2007. – 88 с.
897. Маслак О. Про “сепаратистів” та “федеративів” / О.Маслак. – Режим доступу: <http://gallart.narod.ru/maslak.html>.
898. Мегепа Ю. Про русинсько-українсько-російський словник / Ю.Мегепа // Руснацький світ: Науково-популярний збірник. Т.3. / Русинське науково-освітнє т-во; Карпаторусинський науковий центр; Укладач-упорядник М.П.Макара. – Ужгород: В-во В.Падяка, 2003. – С.98-99.
899. Медведев О. Палії мовної війни. Хто й чому грається із сірниками? / О. Медведев // Політика і культура. – 2002. – 29 жовтня-4 листопада. – С.12-13.
900. Медведчук В. Проекти Конституції України: досвід порівняльного аналізу / В.Медведчук // Право України. – 1995. – №9-10. – С.3-8.
901. Мезенцев Я. Холодна війна за Крим / Я. Мезенцев // Український тиждень. – 2008. – 18-24 квітня. – С.54-57.
902. Мельник І. Національний склад населення та мовна ситуація в Україні / І.Мельник // Державність. – 1992. – №2. – С.44-50.
903. Мельник О. Україна: що попереду – розбрат чи єднання? / О. Мельник // Хроніка 2000. Український культурологічний альманах. – 1999. – Вип. 31-32. – С.313-325.
904. Мельничук М. Полеміка з Олегом Хавичем / М. Мельничук // І. Незалежний культурологічний часопис. – 2002. – №23. – С.279-282.
905. Мельниченко В.М. Третя всеукраїнська наукова конференція “Соборна Україна: історична ретроспектива” / В.М. Мельниченко // Український історичний журнал. – 2006. – №5. – С.237.
906. Мельничук І. Російський фактор етнонаціональної стабільності України / І. Мельничук // Політологічні та соціологічні студії. Збірник наукових праць. – Т.ІІІ. – Чернівці: Рута, 2005. – С.244-263.
907. Мілер В., Гределанд О., Кошечкіна Т. Звичаєва корупція? Громадяни та уряди у посткомуністичній Європі / В.Мілер, О.Гределанд, Т.Кошечкіна. – К.: “К.І.С.”, 2004. – 328 с.
908. Мигович І. Закарпатський “синдром” / І. Мигович // Мала енциклопедія етнодержавознавства / НАН України Ін-т держави і права ім. В.М. Корецького; Редкол.: Ю.І.Римаренко (відп. ред.) та ін. – К.: Довіра. Генеза, 1996. – С.695-697.

909. Михальченко М. Політична реформа: шанси на здійснення в 2003-2004 рр. / М. Михальченко // Політичний календар. Інформаційно-аналітичний огляд. – 2003. – №1 (59). – С.3-5.
910. Михальченко М.І. Україна як нова історична реальність: запасний гравець Європи / М.І. Михальченко. – Дрогобич: ВФ “Відродження”, 2004. – 488 с.
911. Мишанич О. Політичне русинство – українська проблема. Доповідь на III Конгресі Міжнародної асоціації українців. Харків, 26-30 серпня 1996 р. / О. Мишанич. – К.: Обереги, 1996. – 31 с.
912. Мишанич О.В. Міжнародна наукова конференція “Закарпаття в загальноукраїнському контексті ХХ ст.” / О. Мишанич //Український історичний журнал. – 1995. – №6. – С.152-153.
913. Мінаков М. Майдан і фронда / М. Мінаков // Критика. – К., 2005. – січень-лютий. – 2005. – С.16-17.
914. Молодцов О. Парадигми управління в контексті реорганізації державної влади і самоврядування на місцях (соціально-психологічний аспект) / О.Молодцов // Місцеве та регіональне самоврядування України. Вип. 2. – К.: НДІ “Квант”, 1992. – С.53-60.
915. Мостіпака О., Гаврада І. Позиція політичних партій України щодо проблем розвитку національних меншин (на прикладі Чернівецької області) / О. Мастіпака, І. Гаврада // Україна – Румунія – Молдова: історичні, політичні та культурні аспекти взаємин: Матеріали міжнародної наукової конференції / Буковинський політологічний центр. – Чернівці: Букрек, 2002. – С.348-356.
916. Мрінська О.В. Регіональна політика в країнах Європейського Союзу і можливості використання її досвіду в Україні: автореф. дис. на здобуття наук. ступеня канд. географ. наук: спец. 11.00.02 “Економічна та соціальна географія” / О.В.Мрінська. – К., 2005. – 20 с.
917. Муравський О. Буковина: державотворчі процеси (1985–1991 рр.) / Олег Муравський // Науковий вісник Чернівецького університету: Збірник наукових статей. Історія. Політичні науки. Міжнародні відносини. – Чернівці: Рута, 2008. – Вип. 376-377. – С.82-86.
918. Муравський О. Легалізація УГКЦ (1985 – 1991 рр.) / Олег Муравський // Галичина. – 2006–2007. – №12-13. – С.423-429.
919. Муравський О.І. Російський національно-культурний рух у Львові (1988-1991 рр.) / Олег Муравський // Вісник Прикарпатського університету. Історія. 2007. Випуск XII-XIII. – С.39-44.
920. Мушинка М. Політичний русинізм на практиці / М.Мушинка // Республіканець. – 1992. – №3. – С.19 – 23.
921. Мяловицька Н.А. Місце і роль ВР Автономної Республіки Крим у системі органів державної влади України / Н.А. Мяловицька // Вісник Київського національного університету імені Тараса Шевченка. Юридичні науки. – 2003. – №49-51. – С.112-114.
922. Нагорна Л. Теорія регіоналізму: сучасне бачення / Лариса Нагорна // Регіональна історія України. Збірник наукових статей. Випуск 2. – 2008. – С.81-94.
923. Нагорна Л. Федеративна ідея в Україні: традиції, сучасне бачення, перспективи / Лариса Нагорна // Історичний журнал. – 2006. – №5. – С.3-11.
924. Найпавер К. Історична реальність чи кон’юнктурні ігри / К. Найпавер // Руснацький світ: Науково-популярний збірник. Т.3. / Русинське науково-освітнє т-во; Карпаторусинський науковий центр; Укладач-упорядник М.П.Макара. – Ужгород: В-во В.Падяка, 2003. – С.25-29.
925. Нариси з історії суспільних рухів і політичних партій в Україні (XIX ХХ ст.) / Малик Я.Й., Вол Б.Д., Гелей С.Д. та ін.: За заг. ред. Малик Я.Й. Навч. посібник. – Львів: Світ, 2001. – 296 с.
926. Народно-демократична партія у запитаннях і відповідях. – К., 1998. – 56 с.

927. Науково-практичний коментар Кримінального кодексу України від 5 квітня 2001 р. / За ред. М.І.Мельника, М.І. Хавронюка. – К.: Каннон, А.С.К., 2002. – 1104 с.
928. Небоженко В. Кримська проблема України / В. Небоженко // Розбудова держави. – 1992. – №6. – С.3-8.
929. Нельга О. Вибори як індикатор і чинник національної інтеграції / О. Нельга // Нова політика. – 1999. – №6. – С.2-9.
930. Некряч А.І. Місцеве самоврядування сучасної України як предмет політологічного аналізу: автореф. дис. на здобуття наук. ступеня д. політ. наук: спец. 23.00.02 “Політичні процеси та інститути”/ А.І. Некряч. – К., 2003. – 32 с.
931. Нікітович К. Єврорегіон “Верхній Прут” як сучасний механізм розбудови транскордонної співпраці між Україною, Румунією та республікою Молдова / К. Нікітович // Україна – Румунія – Молдова: історичні, політичні та культурні аспекти взаємин: Матеріали міжнародної наукової конференції / Буковинський політологічний центр. – Чернівці: Букрек, 2002. – С.35-44.
932. Нікіфоров А.Р. Деякі регіональні аспекти побудови політичної нації в Україні / А.Р. Нікіфоров // Регіональні проєкції державної політики. Збірник наукових праць Кримського філіалу НІСД. – В 2-х т., т.2. – Сімферополь: Таврія, 2003. – С.28-34.
933. Никифоров А.Р. Крымская автономия: школа региональной политики для Украины / А.Р. Никифоров // Труды Крымской академии наук. – Симферополь: Таврия, 2004. – С.165-172.
934. Никифоров А.Р. Специфика Крымского региона в политическом пространстве Украины / А.Р. Никифоров // Регіональні проєкції державної політики. Збірник наукових праць Кримського філіалу НІСД.–В 2-х т., Т.2. – Сімферополь: Таврія, 2003. – С.28-41.
935. Нищук М. Підсумок незалежності: сепаратизм у Галичині / М. Нищук. – Режим доступу: <http://www.ji-magazine.lviv.ua/vidhuku/pro-nas/nm51.html> (перегляд 8 січня 2007 р.).
936. Новикова М. Міфи та місія / Марина Новикова. – К.: Дух і літера, 2005. – 432 с.
937. Овсієнко С.Л. Діяльність Народного Руху України в умовах внутрішньопартійної кризи (1997 – 2002 рр.): автореф. дис. на здобуття наук. ступеня канд. іст. наук: спец. 07.00.01 “Історія України” / С.Л. Овсієнко. – Одеса, 2008. – 18 с.
938. Олашин А.В. Історія Закарпаття / А.В. Олашин. – Мукачево, 1992. – 210 с.
939. Опришко В. Однопалатна і саме Рада – це наша традиція / В. Опришко // Голос України. – К., 1996. – 30 січня. – С.10.
940. Орзіх М. Не допустити ефекту “балканізації” / М. Орзіх // Голос України. – К., 1993. – 6 липня. – С.3.
941. Осіп'ян О. “Голос Донбасса” як дзеркало помаранчевої революції і використання локальної ідентичності у передвиборній кампанії Віктора Януковича / О. Осіп'ян. – Режим доступу: <http://forum.bukinfo.cv.ua> (перегляд 23 березня 2007 р.).
942. Основи демократії: Навч. посібник для студентів вищих навч. Закладів / За заг. ред. А.Колодій. – К.: вид-во “Ай-бі”, 2002. – 684 с.
943. Остряньський В. Про проблему місцевого державного управління та самоврядування / В. Остряньський // Право України. – 1992. – №3. – С.7-8.
944. Островський І. Ретроспективний futurizm. Журнал “І” про європейський федералізм та українську латиницю / І. Островський. – Режим доступу: <http://www.day.kiev.ua/56867/>.
945. Отчаянная республика. – Донецк: Без изд-ва, 2007. – 16 с.
946. Павленко О. Концепція нової Конституції України / О. Павленко // Республіканець. – 1992. – №3. – С.44-46.
947. Павленко Р. Скільки палат потрібно парламенту України? / Р. Павленко // Нова політика. – 1996. – №3. – С.36-37.

948. Павленко Р., Рябов С. Динаміка громадянського суспільства в Україні / Р. Павленко // Нова політика. – 1996. – №5. – С.16-26.
949. Павлів В. Галичина трансцендентна / Володимир Павлів // *Leopolis multiplex*. – К.: Грані-Т, 2008. – С.88-93.
950. Павлів П. Донецько-криворізька республіка: правда і вимисел / П. Павлів // *Голос України*. – К., 1993. – 12 червня. – С.14.
951. Падяк В. Русинськомовні видання у дзеркалі української статистики (1991-2002) / В. Падяк // *Руснацький світ: Науково-популярний збірник. Т.3.* / Русинське науково-освітнє т-во; Карпаторусинський науковий центр; Укладач-упорядник М.П.Макара. – Ужгород: В-во В.Падяка, 2003. – С.30-33.
952. Панібудьласка Ф. Соборність / Ф. Панібудьласка // *Мала енциклопедія етнодержавознавства* / НАН України. Ін-т держави і права ім. В.М.Корецького; Редкол.: Ю.І.Римаренко (відп. ред.) та ін. – К.: Довіра: Генеза, 1996. – С.601.
953. Панібудьласка Ф. Соборність України / Ф. Панібудьласка // *Мала енциклопедія етнодержавознавства* / НАН України. Ін-т держави і права ім. В.М.Корецького; Редкол.: Ю.І.Римаренко (відп. ред.) та ін. – К.: Довіра: Генеза, 1996. – С.601.
954. Панчук М. Політичне русинство / М. Панчук // *Демони миру та боги війни. Соціальні конфлікти посткомуністичної доби* / С.Макеєв (кер. авт. колект.). – К.: Політична думка, 1997. – С.319-333.
955. Пасемко І. Камо грядеш, “карпаторусинство”? Закарпаття в умовах незалежної України / І. Пасемко // *Вітчизна*. – 1993. – №5-6. – С.115-118.
956. Пасхавер А. Экономический кризис: не будите зверя / А. Пасхавер // *Зеркало недели*. – К., 2004. – 4 декабря. – С.13.
957. Патраш Е. Вопрос защиты прав национальных меньшинств во взаимоотношениях Украины, Румынии и Республики Молдова / Е. Патраш // *Україна – Румунія – Молдова: історичні, політичні та культурні аспекти взаємин: Матеріали міжнародної наукової конференції* / Буковинський політологічний центр. – Чернівці: Букрек, 2002. – С.318-331.
958. Пахльовська О. Російська мова і демократія: нерозв’язана дилема історії / О. Пахльовська // *День*. – К., 2005. – 15 лютого. – С.1, 4.
959. Пашина Н. Етномовний чинник політичної ідентичності в Донбасі / Н. Пашина // *Політичний менеджмент*. – 2005. – №1. – С.24-34.
960. Пашук А. Деякі питання державотворення в Україні / А. Пашук // *Республіканець*. – 1993. – №11-12. – С.3-14.
961. Пащенко В. Адміністративно-територіальна реформа в Україні: декларації та реалії / В. Пащенко. – Режим доступу: http://dialogs.org.ua/project_ua_full.php?m_id=3445 (перегляд 5 червня 2006 р.).
962. Петренко Л. Україно наша духовная / Л. Петренко // *І. Незалежний культурологічний часопис*. – 2002. – №23. – С.247-250.
963. Петров И. Сепаратизм по-швейцарски / И.Петров // *Вестник Европы. Журнал европейской культуры*. – М. – 2004-2005. – Т.ХІІІ-ХІV. – С.99-103.
964. Піпаш В. Феномен регіонального сепаратизму в Закарпатті / Володимир Піпаш. – Мукачево: Карпатська вежа, 2009. – 36 с.
965. Пічугіна М.В. Федералізм і Європейський Союз (Британська історіографія) / М.В.Пічугіна // *Вісник Київського національного університету імені Тараса Шевченка. Історія*. – К.: Київський ун-т, 2001. – Вип.57. – С.73-78.
966. Пирожик О. Уроки польської адмінреформи / О. Пироржик. – Режим доступу: <http://www.volyn.com.ua/?rub=4&article=0&arch=361> (перегляд 5 червня 2006 р.).
967. Полешко А. Виконавча влада в конституційній системі України (з міжнародного наукового семінару) / А. Полешко // *Право України*. – 1993. – №1. – С.3-8.
968. Полешко А. Хід конституційного процесу в Україні / А. Полешко // *Право України*. – 1996. – №6. – С.3-4.

969. Політологія посткомунізму: політичний аналіз посткомуністичних суспільств / В. Полохало (кер. авт. колект.). – К.: Політична думка, 1995. – 368 с.
970. Поп И. Энциклопедия Подкарпатской Руси / И. Поп. – Ужгород: ПП “Повч Р.М.”, 2006. – 412 с.
971. Поп И. Подкарпатская Русь, 1938-1946. Умертвленный европеизм и утаенное политическое предательство / И. Поп // Архів автора. – 22 арк.
972. Поп І. Міфи і дійсність. Про збірник документів “Возз’єднання” / І. Поп // Руснацький світ: Науково-популярний збірник. Т.3. / Русинське науково-освітнє т-во; Карпаторусинський науковий центр; Укладач-упорядник М.П.Макара. – Ужгород: В-во В.Падяка, 2003. – С.100-104.
973. Попов А. Галицкие националисты и восточные конформисты / А. Попов // Ї. Незалежний культурологічний часопис. – 2002. – №23. – С.236-239.
974. Попович М. Перед вічним Майданом / М. Попович // Критика. – К., 2005. – Ч.3. – С.2-4.
975. Поровський Б. Шпигунство проти суверенної України / Б. Поровський // Державність. – 1996. – червень. – №2. – С.33-34.
976. Поступной А.Н. Социально-экономические факторы раскола населения Украины на президентских (2004 г.) и парламентских (2006 г.) выборах / А.Н.Поступной // Розвиток демократії і демократична освіта: Збірник матеріалів IV міжнародної наукової конференції 28-30 вересня 2006. – К.: Вид-во НПУ імені М.П.Драгоманова, 2007. – С.50-55.
977. Прибыткова И.М. Возвращение крымских татар: новейшая история / И.М. Прибыткова // Кримські татари: історія і сучасність (До 50-річчя депортації кримськотатарського народу). Матеріали міжнародної наукової конференції (Київ–13-14 травня 1994 р.). – К., 1995. – С.85-90.
978. Приходько Г. Українці в Україні: проблема теорії. Хто суверен в Україні: українці чи етнічні групи? / Г. Приходько // Державність. – 1996. – №2. – С.6-9.
979. Прозорова Н. Особливості кримського регіоналізму / Н. Прозорова // Віче. – 2003. – №2. – С.31-36.
980. Процик А. “Європейськість” як чинник ідентичності / Анна Процик // Українське суспільство на шляху перетворень: західна інтерпретація / За ред. В.Ісаїва. – К.: Вид. дім “КМ Академія”, 2004. – С.149-154.
981. Пурич Ш. Північнобуковинські румуни та південнобуковинські українці у періоді 1989–2001 років / Ш. Пурич // Етнічні взаємини на території Євро регіону “Верхній Прут”: Матеріали Міжнародної наукової конференції / Штефан Пурич. – Чернівці: Букрек, 2004. – С.151-184.
982. Пурич Ш. Потенциальные возможности реализации межрегионального диалога органами местной администрации Румынии / Ш. Пурич // Україна – Румунія – Молдова: історичні, політичні та культурні аспекти взаємин: Матеріали міжнародної наукової конференції / Буковинський політологічний центр. – Чернівці: Букрек, 2002. – С.61-69.
983. Egon Rabe. Про Львів, Габсбургів і “рай з маленькими помилками” / Egon Rabe // Leopolis multiplex. – К.: Грані-Т, 2008. – С.79-87.
984. Радевич-Винницький Я. Чи ошчасливить Україну федералізація / Я. Радевич-Винницький // Розбудова держави. – 1993. – №6. – С.60-64.
985. Рарог Ю.В. Феномен теневой власти и перспективы государственного строительства в Украине / Ю.В.Рарог // Розвиток демократії і демократична освіта: Збірник матеріалів IV міжнародної наукової конференції 28-30 вересня 2006. – К.: Вид-во НПУ імені М.П.Драгоманова, 2007. – С.380-385.
986. Расевич В. Історія міфу Галичини / Василь Расевич // Leopolis multiplex. – К.: Грані-Т, 2008. – С.102-113.

987. Расевич В. Львів націоналістичний? / Василь Расевич // *Leopolis multiplex*. – К.: Грані-Т, 2008. – С.176-189.
988. Реєнт О. Соборність та проблеми специфіки регіонів України: теоретико-методологічні засади / Олександр Реєнт // *Регіональна історія України. Збірник наукових статей*. Випуск 1. – 2007. – С.91-106.
989. Рибак В. Місцеве самоврядування і фіскальний федералізм: теоретичний аспект / В. Рибак // *Схід*. – 2000. – №6. – С.3-6.
990. Рибалко О. Етнонаціональні процеси в Україні: європейська проекція / О. Рибалко // *Нова політика*. – 1999. – №2. – С.66-67.
991. Рогатин В.П. К вопросу о методологии политологического исследования регионов: аналитической и синтетической подход идентичности / В.П. Рогатин // *Грані*. – 2005. – липень-серпень. – С.129-133.
992. Рогатин В.П. Регион государства как воображаемое сообщество: к вопросу о формировании региональной идентичности / В.П. Рогатин // *Грані*. – 2005. – травень-червень. – С.132-136.
993. Рудик П.А. Аналіз президентських та парламентських альтернативних законопроектів про внесення змін до Конституції України / П.А. Рудик // *Вісник Київського національного університету імені Тараса Шевченка. Серія: юридичні науки*. – 2004. – Вип.60-62. – С.99-105.
994. Рукас Т. Проблеми викладання української мови у вищому навчальному закладі технічного профілю в російськомовному регіоні / Т. Рукас // *Проблеми утвердження і функціонування державної мови в Україні. Матеріали міжнародної наукової конференції 28-29 листопада 1996 року*. – К.: Видавничий дім “КМ Academia”, 1998. – С.134-136.
995. Рябов С. Вибори як дзеркало протиріч українського суспільства / С. Рябов // *Вибори та демократія*. – 2004. – №2. – С.76-80.
996. Рябов С. Бікамералізм без федералізму. До питання про доцільність двопалатного парламенту в Україні суспільства / С. Рябов // *Людина і політика*. – 2001. – №1. – С.32-43.
997. Рябчук М. Історична й політична маргіналізація Львова / Микола Рябчук // *Leopolis multiplex*. – К.: Грані-Т, 2008. – С.64-69.
998. Рябчук М. Дві України: реальні межі, віртуальні війни / Микола Рябчук. – К.: Критика, 2003. – 336 с.
999. Саїд Е. Культура й імперіалізм / Едвард Саїд. – К.: Критика, 2007. – 608 с.
1000. Сало І. Як “перекроювали” Польщу та Чехію / І. Сало. – Режим доступу: <http://uv.ukranews.com/r6/massmedia/view/article.html?id=3454> (перегляд 5 червня 2006 р.).
1001. Сальваторе дель Гаудіо, Тарасенко Б. Суржик: актуальні питання та аналіз конкретного прикладу / Сальваторе дель Гаудіо, Богдана Тарасенко // *Мовна політика та мовна ситуація в Україні: Аналіз і рекомендації* / За ред. Юліане Бестерс-Дільгер. – К.: Вид. Дім “Києво-Могилянська академія”, 2008. – С.316-331.
1002. Свідзинський А. Це складне національне питання / А. Свідзинський // *ОУН: минуле і майбуття*. – К.: Фондація ім. О.Ольжича, 1993. – С.212-260.
1003. Сергієнко П.П. Соборність України: поняття, ідея і реальність / П.П. Сергієнко. – К.: ПБП “Фотовідеосервіс”, 1993. – 80 с.
1004. Сергійчук В. Українська соборність. Відродження українства в 1917-1920 роках / В. Сергійчук. – К.: Українська видавнича спілка, 1999. – 414 с.
1005. Серєда В. Стосунки Сходу та Заходу України: історичні ідентичності і націєструктуруючі процеси / Вікторія Серєда // *Стосунки Сходу та Заходу України: минуле, сьогодення та майбутнє: Матеріали Всеукраїнської конференції, Луганськ, 25-26 травня 2006 р.* / Наук. ред. І.Ф.Кононов. – Луганськ: Знання, 2006. – С.183-196.

- 1006.Сидор Д. Карпатская Русь – изначальная Русь! / Дмитрий Сидор // Русин. – Кишенев, 2007. – №1. – С.101-107.
- 1007.Сироватка С. Не влізай – виб'є. Для чого і як Донецька промислово-політична група посилює свій вплив на український енергоринок / С. Сироватка // Політика і культура. – 2001. – 4-10 грудня. – С.14-17.
- 1008.Сич О. Перспективи сучасного націоналістичного руху в Україні: інтерпретація ідей Степана Ленкавського / Олександр Сич // Ідеологія українського націоналізму на сучасному етапі розбудови Української держави. Матеріали міжнародної наукової конференції Івано-Франківськ, 12-13 жовтня 2006 р. – Івано-Франківськ: Місто НВ, 2006. – С.215-225.
- 1009.Сквірська В. “Мова – зброя політики” або про мовні проблеми у пострадянській Одесі / Віра Сквірська // Мовна політика та мовна ситуація в Україні: Аналіз і рекомендації / За ред. Юліане Бестерс-Дільгер. – К.: Вид. Дім “Києво-Могилянська академія”, 2008. – С.167-195.
- 1010.Скиба В. Чи потрібен українській демократії двопалатний парламент / В. Скиба // Нова політика. – 1996. – №2. – С.5.
- 1011.Скляр В. Мовна структура сучасного урбаністичного середовища в просторовому вимірі України / В. Скляр // Науковий часопис НПУ імені М.П.Драгоманова. Серія №6. Історичні науки: Зб. наукових праць – Вип.6. – К.: Вид-во НПУ імені М.П.Драгоманова, 2008. – С.43-47.
- 1012.Скляр В. Чисельність та етнічний склад населення Чернівецької області (за матеріалами переписів населення 1959, 1989, 2001 рр.) / В. Скляр // Матеріали V Буковинської Міжнародної історико-краєзнавчої конференції, присвяченої 130-річчю заснування Чернівецького національного університету імені Ю.Федьковича. У двох томах. Том 1: Історія України. Краєзнавство. – Чернівці: Книги-XXI, 2005. – С.435-442.
- 1013.Скрипник О.В. Деякі питання становлення державності України на сучасному етапі / О.В. Скрипник // Питання нової та новітньої історії країн Європи і Північної Америки: Збірник наукових статей: Випуск 2. – Чернівці, 1993. – С.224-241.
- 1014.Сміт Е. Нації та націоналізм у глобальну епоху / Ентоні Сміт. – К.: Ніка-Центр, 2009. – 320 с.
- 1015.Солдатенко В. Донецько-Криворожская республика – иллюзия и практика национального нигилизма / В. Солдатенко // Зеркало недели. – К., 2004. – 4 декабря. – С.19.
- 1016.Солодько П. Теополітика / П. Солодько // Український тиждень. – 2008. – 1-7 серпня. – С.42-44.
- 1017.Соломатин Ю. Галицький сепаратизм: миф или реальность? / Ю.Соломатин. – Режим доступу: <http://kro-krim.narod.ru/LITERAT/UKRAIN/galiz.htm> (перегляд 22 грудня 2006 р.).
- 1018.Сташук В. Якою буде нова Конституція України? / В. Сташук // Політологічні читання. – 1992. – №2. – С.52-55.
- 1019.Стріха М. Перспектива української ідентичності в сучасному світі / М. Стріха. – Режим доступу: http://dialogs.org.ua/dialog.php?id=2&op_id=43.
- 1020.Стріха М. Україна: випробування соборністю / М. Стріха // <http://www.pravda.com.ua/news/2003/1/22/26957.htm>.
- 1021.Студенніков І. Регіоналістика і регіонознавство: проблеми методології та категоріального апарату / Ігор Студенніков // Регіональна історія України. Збірник наукових статей. Випуск 1. – 2007 – С.67-77.
- 1022.Суспільно-політичні процеси в АР Крим: основні тенденції // Ю.Тищенко, Р.Халілов, М.Капустін.; Український незалежний центр політичних досліджень. – К., 2008. – 84 с.

1023. Сушко О. Електоральний розкол України: білорусизація починається з регіонів / О. Сушко // Політична думка. – 2002. – №1. – С.24-31.
1024. Таврин А. Бандеровський фашизм. ОУН-УПА / А. Таврин. – Донецьк: Самиздат, 2006. – 26 с.
1025. Танчин І. Галицький сепаратизм: ще не загроза, але вже проблема / І. Танчин // Політологічні та соціологічні студії. Збірник наукових праць. – Т.ІІІ. – Чернівці: Рута, 2005. – С.56-62.
1026. Таран С. Власною працею і власним серцем / С. Таран // ОУН: минуле і майбуття. – К.: Фондація ім. О.Ольжича, 1993. – С.90-99.
1027. Таран С. Восток-Запад: одним хліба, другим – зрелищ / С. Таран // Зеркало недели. – К., 2005. – 12 марта. – С.20.
1028. Тарасюк Б. Перспективи розвитку Народного Руху України / Б. Тарасюк // Народний Рух України: місце в історії та політиці: Матеріали VI Всеукраїнської наукової конференції 16-17 вересня 2005 р., м.Одеса. – Одеса: Астропринт, 2005. – С.10-12.
1029. Тарік Сиріл Амар. Кілька зауваг про Львів, радянізацію та радянський Львів / Тарік Сиріл Амар // Leopoldis multiplex. – К.: Грані-Т, 2008. – С.191-200.
1030. Тейлор В. Американський інтерес / В. Тейлор // Український тиждень. – К., 2008. – 1-7 серпня. – С.14-19.
1031. Телешун С.О. Державний устрій України: проблеми політики теорії і практики / С. Телешун. – Івано-Франківськ: Лілея-НВ, 2000. – 344 с.
1032. Телешун С. Окремі аспекти реформування адміністративно-територіального устрою в контексті останніх урядових пропозицій / С. Телешун // Право України. – 2003. – №1. – С.8-11.
1033. Терешкун О. Політична свідомість нації і етнічна самоідентифікація / О. Терешкун // Вісник Прикарпатського університету. Політологія. Випуск 1. – Івано-Франківськ: Вид.-дизайнерський відділ ЦІТ, 2006. – С.18-23.
1034. Тиводар М. Назви “Русь” і “русин” на Закарпатті / М. Тиводар // Пороги. Часопис для українців у Чеській республіці. – 2001. – С.18.
1035. Тиндюк М. Регіональна політика і погляд зсередини / М. Тиндюк // Губернатор. Всеукраїнський громадсько-політичний журнал. – 2001. – №2. – С.22-23.
1036. Тищенко Ю. Поствиборчий синдром квазісепаратизму: 2004 рік / Ю. Тищенко // Визвольний шлях. – 2004. – Кн.12. – С.4-9.
1037. Товт М. Проблеми угорської національної меншини у сучасній Україні / М. Товт // Нова політика. – 1997. – №3. – С.24-28.
1038. Томенко М.В. Самоозначення України: від історії до політики (державна стратегія сучасної України в контексті історичних традицій та світового досвіду). Монографія / М. В. Томенко. – К.: Заповіт, 1998. – 272 с.
1039. Томпсон Ева М. Після колонії / Ева М. Томпсон // Український тиждень. – 2008. – 25-31 липня. – С.14-19.
1040. Трач Н. Мовна політика та мовна ситуація у сфері судочинства та діловодства в Україні / Надія Трач // Мовна політика та мовна ситуація в Україні: Аналіз і рекомендації / За ред. Юліане Бестерс-Дільгер. – К.: Вид. Дім “Києво-Могилянська академія”, 2008. – С.278-315.
1041. Троян С, Христюк Т. Румунський вектор зовнішньої політики України в 1991 – 2001 рр. / С. Троян, Т. Христюк // Україна – Румунія – Молдова: історичні, політичні та культурні аспекти взаємин: Матеріали міжнародної наукової конференції / Буковинський політологічний центр. – Чернівці: Букрек, 2002. – С.297-315.
1042. Трубайчук А. Крайовий устрій України та інші аспекти адміністративно-територіальної реформи / А. Трубайчук // Людина і політика. – 2002. – №6. – С.9-11.
1043. Туrowsкий Р.Ф. Политическая регионалистика: учеб. пособие для вузов / Р.Ф. Туrowsкий. – М.: Изд. дом ГУ ВШЭ, 2006. – 780 с.

1044. Туровский Р.Ф. Сравнительный анализ тенденций регионального развития России и Украины / Р.Ф. Туровский // Полис. – 1999. – №6. – С.49-61.
1045. Турченков Д.И., Немировский Д.Е. Межнациональные отношения в Северной Буковине / Д.И. Туровский, Д.Е. Немировский // Полис. – 1994. – №2. – С.182-185.
1046. Умланд А., Бредіс І. Пострадянський парадокс: демократія в Україні, автократія в Росії / А. Умланд, І. Бредіс // Дзеркало тижня. – К., 2008. – 1 березня. – С.5.
1047. Уоттс Рональд Л. Федеративні системи / Рональд Л. Уоттс. – Харків: Центр освітніх ініціатив, 2002. – 192 с.
1048. У пошуках правильної парадигми: Концептуальні перспективи посткомуністичного переходу у країнах Східної Європи / За ред. Д.Гузін; наук. ред. О.Кокорська – К.: вид-во “Ай Бі”, 2003. – 342 с.
1049. Федішинець В. Феномен карпато-русинської літератури і проблеми її перспективи / В. Федішинець // Руснацький світ: Наук.-попул. збірник. Т.2. / Русинське науково-освітнє т-во; Карпаторусинський науковий центр; Укладач-упорядник М.П.Макара. – Ужгород: В-во В.Падяка, 2001. – С.32-37.
1050. Фесенко В. Двопалатна Верховна Рада: суспільна потреба чи політична технологія / В. Фесенко // Політичний календар. Інформаційно-аналітичний огляд. – 2003. – №2. – С.10-14.
1051. Филатов А.С. Крым в эпоху президентско-парламентских выборов 2004-2006 гг. Качество жизни населения и их политические установки / А.С. Филатов // Розвиток демократії і демократична освіта: Збірник матеріалів ІV міжнародної наукової конференції 28-30 вересня 2006. – К.: Вид-во НПУ імені М.П.Драгоманова, 2007. – С.331-335.
1052. Фьюти Б.А. Украина: желаемое и действительное / Б.А. Фьюти // Конституционное право: восточноевропейское обозрение. – 1993. – №1. – С.19-22.
1053. Харків – моя мала Батьківщина: Навчальний посібник з народознавства / Харк. держ. пед. ун-т ім. Г.С.Сковороди / За ред. І.Ф.Прокопенка. – Х.: ОВС, 2003. – 544 с.
1054. Химинець В., Химинець В. Ресурсно-рекреаційний потенціал і перспективи розвитку Закарпаття / В. Химинець, В. Химинець // Руснацький світ: Наук.-попул. збірник. Т.2. / Русинське науково-освітнє т-во; Карпаторусинський науковий центр; Укладач-упорядник М.П.Макара. – Ужгород: В-во В.Падяка, 2001. – С.71-79.
1055. Холодний М. Хто захистить кримських українців? / М. Холодний // Сучасність. – 1991. – Ч.9. – С.100-109.
1056. Хорошилов К. Авгиевы конюшни с углем и металлом / К. Хорошилов // Власть денег. – К., 2005. – №1-2. – С.20-22.
1057. Цикуренко С.Г. До питання про формування української політичної нації (політико-філософський вимір) / С.Г. Цикуренко // Регіональні проєкції державної політики. Збірник наукових праць Кримського філіалу НІСД. – В 2-х т., Т.1. – Сімферополь: Таврія, 2003. – С.4-15.
1058. Цуканов А.Л. Федерализм: глобальный подход к проблеме / А.Л. Цуканов // Полис. – 2004. – №2. – С.179-182.
1059. Чалый В., Пашков М. Куда ведет Украину “дорожная карта” евроинтеграции / В. Чалый, М. Пашков // Зеркало недели. – К., 2007. – 17 марта. – С.5.
1060. Чжао Чан цин. Распад Советского Союза под национальным углом зрения / Чжао Чанцин // Новая и новейшая история. – 2004. – №3. – С.86-95.
1061. Червак Б. Зачистка сепаратизму / Б. Червак. – Режим доступу: <http://www.pravda.com.ua/news/2008/11/3/83866.htm>. (перегляд 3 листопада 2008 р.).
1062. Чернов В. Автономія Галичини – етюд історії легітимності // І. Незалежний культурологічний часопис / В. Чернов. – 2002. – №23. – С.212-218.
1063. Чернов Е. Региональная история и историософия / Евгений Чернов // Региональна історія України. Збірник наукових статей. Випуск 2. – 2008. – С.59-66.

1064. Чубаров Р. Конституція Автономної Республіки Крим. Позиція права чи позиція політичної доцільності / Р. Чубаров // Віче. – 2003. – №5. – С.49-55.
1065. Чубаров Р., Тищенко Ю. Кримська автономія. Витоки і перші роки становлення на новому етапі (1991-1992) / Р. Чубаров, Ю.Тищенко. – Режим доступу: <http://www.cidct.org.ua/uk/studii/2-3/5.html>-P.U.
1066. Чумаченко М. Нові вирішення сучасних проблем регіоналістики / М. Чумаченко // Економіка України. – 2003. – №2. – С.88-90.
1067. Чумаченко Н. Больше самостоятельности регионам / Н. Чумаченко // Вечерняя Одесса. – Одесса, 1990. – 21 апреля. – С.3.
1068. Шангіна Л. Про країну, державу та громадян у перехідному віці / Л. Шангіна // Дзеркало тижня. – К., 2006. – 19-26 серпня. – С.1-3.
1069. Шангіна Л. У країні – новий рік і йоуллупуккі або не за столом хай буде сказано / Л. Шангіна // Дзеркало тижня. – К., 2008. – 27 грудня. – С.1, 3.
1070. Шановська О.А. Діяльність Народного Руху України з розробки національної програми та практичного втілення її в процесі державотворення (1989-1996 рр.): автореф. дис. на здобуття наук. ступеня канд. іст. наук: спец. 07.00.01 “Історія України” / О.А.Шановська. – Одеса, 2003. – 20 с.
1071. Шаповаленко М.В. Соціально-політичні розколи як чинники демократичного транзиту України / М.В.Шаповаленко // Розвиток демократії і демократична освіта: Збірник матеріалів IV міжнародної наукової конференції 28-30 вересня 2006. – К.: Вид-во НПУ імені М.П.Драгоманова, 2007. – С.61-67.
1072. Шаповалова Н., Пресняков І. Адміністративна реформа у Польщі: напрямки змін та реальні результати / Н. Шаповалова, І. Пресняков. – Режим доступу: http://dialogs.org.ua/crossroad_full.php?m_id=3636 (перегляд 5 червня 2006 р.).
1073. Шарга М. Національність “РУСИН” (Аргументи і факти) / М. Шарга // Руснацький світ: Наук.-попул. збірник. Т.2. / Русинське науково-освітнє т-во; Карпаторусинський науковий центр; Укладач-упорядник М.П.Макара. – Ужгород: В-во В.Падяка, 2001. – С.60-63.
1074. Шарга М. Антирусини / М. Шарга // Архів автора.
1075. Швачка Г.О. Правова природа нормативних актів Автономної Республіки Крим: автореф. дис. на здобуття наук. ступеня канд. юрид. наук: спец. 12.00.01 “Теорія та історія держави та права; історія політичних і правових вчень” / Г.О. Швачка. – Харків, 2004. – 19 с.
1076. Швачка Г.О. Автономна республіка Крим – норма чи виняток українського унітаризму / Г.О. Швачка // Розвиток демократії і демократична освіта: Збірник матеріалів IV міжнародної наукової конференції 28-30 вересня 2006. – К.: Вид-во НПУ імені М.П.Драгоманова, 2007. – С.335-342.
1077. Шорников П. Национальная политика и межэтнические отношения на севере Молдавии в 90-х гг. XX века / П. Шорников // Етнічні взаємини на території Єврорегіону “Верхній Прут”: Матеріали Міжнародної наукової конференції / Петр Шорников. – Чернівці: Букрек, 2004. – С.251-277.
1078. Шнаппер Д. Спільнота громадян. Про модерну концепцію нації / Домінік Шнаппер. – Харків: Фоліо, 2007. – 223 с.
1079. Шпорлюк Р. Імперії та нації / Пер. з англ. / Р. Шпорлюк. – К.: Дух і Літера, 2000. – 354 с.
1080. Штепа С. Етнополітичні проблеми Криму. Їх місце у діяльності ВР України / С. Штепа // Віче. – 2003. – №5. – С.59-62.
1081. Штепа С.О. Сучасна етнополітична ситуація в Криму: характерні риси й перспективи розвитку / С. Штепа // Вісник Київського національного університету імені Тараса Шевченка. Філософія. Політологія. – 2003. – №56-57. – С.72-76.

- 1082.Штець М. Мовна ситуація русинів-українців Словаччини після 1989 р. / М. Штець // Другий Міжнародний конгрес українців. Львів, 22-28 серпня 1993 р. Доповіді і повідомлення. Мовознавство. – Львів, 1993. – С.157-161.
- 1083.Шульга Д. Непроступний Севастополь / Д. Шульга // Політика і час. – 2005. – №2. – С.24-30.
- 1084.Шульга М. Двомовність: ноу проблем? / М. Шульга // Політика і культура. – 2001. – 28 серпня-3 вересня. – С.30-31.
- 1085.Шумлянський С. Розкол України як віртуальна реальність / С. Шумлянський // Критика. – К., 2002. – листопад. – С.2-5.
- 1086.Щудло С. Регіональні моделі соціальної ідентифікації сучасного українського суспільства / С. Щудло // Ціннісно-смысловий вимір буття українського суспільства і перспективи українського націоналізму. Матеріали III Міжнародної наукової конференції, Івано-Франківськ, 2007. – Івано-Франківськ: Місто НВ, 2007. – С.668-674.
- 1087.Юрійчук Ю. Українсько-румунські відносини у світлі проблеми становища національних меншин: досвід і перспективи / Ю. Юрійчук // Україна – Румунія – Молдова: історичні, політичні та культурні аспекти взаємин: Матеріали міжнародної наукової конференції / Буковинський політологічний центр. – Чернівці: Букрек, 2002. – С.334-346.
- 1088.Яковенко Н. Нормалізація історії / Наталія Яковенко // Український тиждень. – 2008. – 23-29 травня. – С.14-19.
- 1089.Ярош Б., Бусленко В. Роль політичної еліти у взаємовідносинах центру та західного регіону України / Б. Ярош, В. Бусленко // Регіональні та національні еліти: хто формує політику? Матеріали Міжнародної наукової конференції. Чернівці, 6-7 грудня 2001. – Чернівці: Букрек, 2002. – С.100-108.
- 1090.Gibas-Krzar D. Ukraina między Rosją a Polską / Danuta Gibas-Krzar. – Toruń: Wydawnictwo Adam Marszałek, 2004. – 143 s.
- 1091.Dančák B., Pavka M. Národnostní politika na Ukrajině – vývoj a efekty // Dančák B., Fiala P. Národnostní politika v postkomunistických zemích. – Brno: Masarokova univerzita, 2000. – S.239-254.
- 1092.Káprály M., Pischlöger C., Abonyi A. Nyíregyázi Főiskola Ukráné ruszin filológiai Tanszék Kiadványok: 1993 – 2003 / M. Káprály, C. Pischlöger, A. Abonyi. – Nyíregyáza, 2003. – 172 s.
- 1093.Korniejenko A. Demokracja pomarańczowych peryferij / Agnieszka Korniejenko // Nowa Ukraina. Zeszyty historyczno-politologiczne. – Kraków: Towarzystwo Wydawnicze Historia Jagellonica, 2006. – №1. – S.80-97.
- 1094.Kuzio T. Od Kuczmy do Juszczenki. Wybory prezydenckie w kontekście pomarańczowej rewolucji / Taras Kuzio // Nowa Ukraina. Zeszyty historyczno-politologiczne. – Kraków: Towarzystwo Wydawnicze Historia Jagellonica, 2006. – №1. – S.57-79.
- 1095.Rosenbloom David H., Goldman Deborah D., Ingraham Patricia W. Contemporary Public Administration / David H. Rosenbloom, Deborah D. Goldman, Patricia W. Ingraham. – New York: McGraw-Hill, Inc., 1994. – 536 s.
- 1096.Wasiutynskij W. Psychosemantyka świadomości politycznej społeczeństwa ukraińskiego: między przeszłością a przyszłością / Wadym Wasiutynskij // Nowa Ukraina. Zeszyty historyczno-politologiczne. – Kraków: Towarzystwo Wydawnicze Historia Jagellonica, 2006. – №1. – S.25-36.

Додаток №1

Таблиця. Питома вага деяких соціальних груп серед найчисельніших національностей в Україні (станом на 1989 рік) до загальної кількості зайнятих переважно розумовою працею в їх складі³⁷⁰³

Рід занять	Українці	Росіяни	Білоруси	Євреї	Молдаване	Болгари	Поляки
Керівники органів державного управління та їх структурних підрозділів	0,8	0,4	0,5	³⁷⁰⁴	0,6	1,0	0,6
Керівники підприємств і організацій та їх структурних підрозділів	6,1	5,2	6,1	7,5	5,6	7,2	6,0
Інженерно-технічні спеціальності	26,0	32,6	28,8	39,0	17,5	20,1	27,8
Працівники літератури і друку	0,3	0,3	**	0,5	0,3	**	0,3
Культурно-освітні працівники	2,3	1,9	1,7	2,1	2,8	2,6	2,2
Працівники мистецтва	1,0	1,3	1,0	1,9	1,3	1,2	1,4
Працівники торгівлі, громадського харчування, заготівлі, постачання і збуту	4,3	3,4	3,9	3,9	4,7	5,1	5,2

Додаток №2*

Основні показники розвитку промисловості, сільського господарства і будівництва по регіонам України у 2005 р.

Область	Індекс промислового виробництва у 2005 р. до 1990 р., %	Індекс сільськогосподарського виробництва у 2005 р. до 1990 р., %	Інвестиції в основний капітал, грн. на душу населення	Побудовано житла, кв. метрів на 10 тис. населення
Україна	95	63	1984	1666
АР Крим	79	46	1704	1428
Вінницька обл.	90	60	994	2053
Волинська обл.	118	63	1140	1493
Дніпропетровська обл.	71	74	2253	1085
Донецька обл.	85	72	2071	710
Житомирська обл.	75	55	848	1435
Закарпатська обл.	181	91	896	1865
Запорізька обл.	170	58	1766	851
Івано-Франківська обл.	104	77	1212	2387
Київська обл.	114	71	2560	3596

³⁷⁰³ Майборода О.М. Про підходи до розв'язання національного питання в Україні за умов багатопартійності // Україна ХХ ст. Проблеми національного відродження. Збірник наукових праць. – К.6 наукова думка, 1993. – С.146-163.

³⁷⁰⁴ Відсутні дані.

* Ревенко А. Асиметрії регіонального розвитку // Зеркало недели. – 2006. – 13-19 мая. – С.1, 7.

Кіровоградська обл.	83	68	1202	1007
Луганська обл.	80	61	1803	1045
Львівська обл.	59	66	1826	1948
Миколаївська обл.	124	57	2071	1007
Одеська обл.	127	67	2149	1876
Полтавська обл.	85	63	2384	1347
Рівненська обл.	87	62	1023	1251
Сумська обл.	65	51	1169	1163
Тернопільська обл.	90	55	800	2204
Харківська обл.	80	72	2046	1299
Херсонська обл.	56	62	953	1440
Хмельницька обл.	95	57	1061	2086
Черкаська обл.	106	72	1520	1198
Чернівецька обл.	84	71	832	2221
Чернігівська обл.	71	54	1140	1305
м.Київ	194	-	7379	4551
м.Севастополь	263	-	1445	1733

Додаток №3*

Зведена відомість надходжень доходів та асигнувань до загального фонду державного бюджету станом на 25.11.2004 року
(у тисячах гривень)

Область	Доходи (у загальний фонд)	Асигнування	Сальдо на 25.11.04
АР Крим	837965,30	1344120,43	-506155,13
Вінницька обл.	681818,30	1381337,51	-699519,21
Волинська обл.	476210,30	614483,47	-138273,17
Дніпропетровська обл.	3054353,60	1836229,55	1218124,05
Донецька обл.	3299813,60	3946341,25	-646527,65
Житомирська обл.	461112,20	881683,28	-420571,08
Закарпатська обл.	573851,10	572556,20	1294,90
Запорізька обл.	1336309,10	854168,31	482140,79
Івано-Франківська обл.	431162,90	575618,84	-144455,94
Київська обл.	2011669,50	2620620,03	-608950,53
Кіровоградська обл.	204880,20	672317,91	-467437,71
Луганська обл.	964400,70	2157631,59	-1193230,89
Львівська обл.	1810252,00	1806723,22	3528,78
Миколаївська обл.	620054,00	629239,07	-9185,07
Одеська обл.	2486061,40	1932635,32	553426,08
Полтавська обл.	1484193,10	793633,61	690559,49
Рівненська обл.	516049,70	668800,60	-152750,90
Сумська обл.	874143,50	652162,47	221981,03
Тернопільська обл.	283053,60	535820,25	-252766,65
Харківська обл.	2708417,00	1960146,80	748270,20
Херсонська обл.	323596,30	607698,19	-284101,89
Хмельницька обл.	475467,40	687111,06	-211643,66
Черкаська обл.	790967,00	716715,01	74251,99

* Україна молода. – 2004. – 7 грудня. – С.3.

Чернівецька обл.	261352,00	414496,12	-153144,12
Чернігівська обл.	1022364,20	1091725,98	-69361,78
м.Київ	15929974,70	6437243,40	9492731,30
м.Севастополь	239011,70	478507,39	-239495,69
Всього	44158504,40	36869766,86	7288737,54

Додаток №4**

Так і рветься назовні:

Донбасівець! Невже ти забув, як Ющенко минулого року в Донецьку вголос назвав нас “холуями”?

Невже ти не розумієш, що в випадку перемоги він “розірве” ненависний йому регіон?

Невже ти не бачиш, як нас роблять ворогами України, при тому, що ми забезпечуємо її добробут?

Невже ти дозволиш себе знищити? Ні? Ну так не сиди ж на дивані в надії, що все без тебе налагодиться!

Додаток №5***

Меморандум порозуміння між владою та опозицією

Усвідомлюючи відповідальність перед українським народом у час небезпечної для майбутнього країни політичної кризи, ми вважаємо своїм патріотичним обов’язком розпочати нині конструктивний діалог між опозицією та владою. Змістом цього діалогу є спільне вироблення стратегії подолання кризи і виведення України на шлях розбудови благополучного суспільства, на шлях громадянського примирення і консолідації державницьких політичних сил. Положення даного Меморандуму ми розглядаємо як наповнення конкретним змістом підписаної “Декларації єднання та співпраці заради майбутнього України”, як механізм реалізації Декларації, як крок у справі порозуміння над поділами, як наше прагнення до конструктивного діалогу на благо українського народу. Таким чином ми вважаємо за необхідне і домовляємося про наступне:

1. Впровадження політичної реформи;
2. Недопущення політичних репресій проти опозиції;
3. Внесення проекту Закону України “Про амністію” з визначенням у ньому ст.157 та ст.158 Кримінального кодексу України;
4. Невідкладне введення в дію Закону про внесення змін до Закону України “Про статус депутатів місцевих рад”, яким передбачається законодавче врегулювання порядку притягнення депутатів місцевих рад до юридичної відповідальності;
5. Прискорення прийняття Закону України “Про статус та права опозиції” (із закріпленням за опозицією керівництва у парламентських комітетах; з питань свободи слова та інформації, з питань бюджету, з питань боротьби з організованою злочинністю і корупцією та Спеціальної контрольної комісії Верховної Ради України з питань приватизації);
6. Прискорення прийняття законів України “Про Кабінет Міністрів України”, “Про Президента України”;
7. Прозоре формування уряду на принципах професіоналізму та відокремлення влади від бізнесу;
8. Законодавче врегулювання гарантій прав власності;
9. Недопущення фактів чинення тиску на судові органи;

** Голос Донбасса. – Донецьк, 2004. – 12 ноября. – С.1.

*** <http://www.partyofregions.org.ua/pr-east-west/433293213c5fb/>; То бандитам – тюрми?!/ Україна молода. – 2005. – 24 вересня. – С.1,4.

10. Невтручання органів влади та посадових осіб у хід підготовки та проведення виборів народних депутатів України, депутатів місцевих рад та сільських, селищних, міських голів 26 березня 2006 року, незастосування адмінресурсу. Повне і беззастережне виконання підписаних домовленостей є свідченням можливості консенсусу між владою і опозицією, вмінням ставити інтереси народу над власними амбіціями.

**в.о. Прем'єр-міністра України
від Партії регіонів
Президент України**

**Юрій Єхануров
Віктор Янукович
Віктор Ющенко
(підписи)**

22.09.2005 р.

Додаток №6

Листівка організації “Донецька республіка”, яка використовувалася під час збору підписів за Донецьку федеративну республіку в листопаді 2006 р.***

Донецкая Федеративная республика
В составе Донецкой, Днепропетровской, Запорожской, Луганской, Харьковской и Херсонской областей
Население—17 млн. чел.
Площадь—172 тыс. км.

Великий донецкий народ, в этот страшный час, мы обращаемся к тебе!

Очнись! Зло пришло в наш мир, подлой змеей вползло в наши души, затуманило наш мозг, сковало волю, требуя поднять белый флаг капитуляции. Что за зверье топчет нашу землю? Новые крестоносцы поганяют нашу веру. Заокеанские вожди сладостными речами отравляют сознание наших детей. Кругом ложь, подлость, предательство. Стервятники уже рвут наше тело, порочат наше имя. Стирают саму память о нас. Враг уже не у порога, он в каждом доме, враг в каждом из нас.

В спину стреляют здесь, продано все что есть – свои сдают.

Веру предков сожгли, но тень ее среди полей, слушай голос земли.

Вожди наши грызутся между собой, как стая шелудивых псов, забыв свой же лозунг “В единстве наша сила”. Какая сила? Где же ваш разум, лидеры? Скоро вождей будет больше, чем народа на нашей несчастной земле. А может и не за народ вы вовсе, а за кусок косточки с барского стола грызетесь.

У Великой Руси во времена лихие **крестоносцы** были Александр Невский, вера и народ. Не уж то на донецкой земле перевелись богатыри, которые когда-то могли остановить набеги нечистых. Или мы уже не потомки тех, кто грудью защищал свою землю, кто стал неопределимой преградой восточных кочевников и пустил под лед закованное в латы западное чванство.

Пришла беда, смутное время. Не пора ли бить в набат. Так по ком звучит колокол? Может он звучит по тебе. Будьте бдительны!

За родину!

Додаток №7

Звіт про роботу аналітичної групи відділу національної політики ЦК КПРС в областях Західної України від 18 березня 1991 р.

Таблиця 1. Ставлення до заключення Союзного договору населення Західного регіону за соціальними стратами (експертне опитування)

*** <http://maidan.org.ua/static/news/2006/1163784445.html>.

Характер відносин	Україні необхідно увійти в Союз (формулювання референдуму березня 1991 р.)	Україна повинна бути самостійною державою	Створити Галицький край в складі України	Створити Галицький край поза межами України	За соціалістичний шлях розвитку
Підтримка населенням					
Економічна підтримка					
Політична підтримка	9В				9В
Готовність підтримки	А	4С			
Бажання підтримки	6Д	57			6АД
Позитивна увага					
Позитивний інтерес					
Байдужість, нейтралітет	128 Е	12368 ДЕ			1238Е
Негативний інтерес					
Негативна увага					
Бажання протидіяти	357	9А	47 СЕ		457С
Готовність протидіяти	4С	В	2358Д	С	
Політична протидія			16А	23457 8ДЕ	
Економічна протидія			9В	169АВ	

Соціальні страти: 1. робітники важкої промисловості; 2. робітники легкої промисловості; 3. селяни; 4. наукова, творча інтелігенція; 5. лікарі, вчителі; 6. господарські керівники; 7. працівники торгівлі, кооперація; 8. радянські працівники; А. Працівники правоохоронних органів; В. військові; С. студенти; Д. пенсіонери; Е. інші.

Таблиця 2. Ставлення до заключення Союзного договору населення Західного регіону за національною ознакою (експертне опитування)

Характер відносин	Україні необхідно увійти в Союз (формулювання референдуму березня 1991 р.)	Україна повинна бути самостійною державою	Створити Галицький край в складі України	Створити Галицький край поза межами України	За соціалістичний шлях розвитку
Підтримка населенням					
Економічна підтримка					
Політична підтримка		13			

Готовність підтримки	9	4	1		
Бажання підтримки	2A	5	3		29
Позитивна увага					
Позитивний інтерес					
Байдужість, нейтралітет	678C	2678 BF	4		5678A
Негативний інтерес					
Негативна увага					
Бажання протидіяти	5BDEF	АСД Е			ВСДФ
Готовність протидіяти	4	9	568AE F	13E	134E
Політична протидія	13		27BC Д	456BC ДФ	
Економічна протидія			9	2789A	

Національні страти: 1. українці Львівської області; 2. українці Хмельницької області; 3. українці Івано-Франківської області; 4. українці Тернопільської області; 5. українці Рівненської області; 6. українці Волинської області; 7. українці Закарпатської області; 8. українці Чернівецької області; 9. росіяни; А. євреї; В. угорці; С. румуни; Д. молдавани; Е. поляки; F. інші.

(Державний архів Івано-Франківської області, ф.П-1, оп.1, спр.5629).

Додаток №8

Результати соціологічних досліджень кафедри політології та соціології Чернівецького національного університету у співпраці з Регіональним центром підвищення кваліфікації державних службовців при Чернівецькій облдержадміністрації проведеного у 2002-2003 роках. (Круглашов А. Буковинська етнополітична мозаїка // Політичний менеджмент. – 2004. – №2. – С.47-67.).

Таблиця №1. Ставлення жителів Буковини до представників інших національностей, які проживають на території області, 2002 – 2003 р. (у %)

Національність	Доброзичливе		Не зовсім доброзичливе		Не доброзичливе		Важко відповісти	
	2002	2003	2002	2003	2002	2003	2002	2003
Українці	91,79%	94,43%	5,80%	4,27%	1,16%	0,39%	1,25%	0,78%
Росіяни	79,73%	80,05%	14,91%	14,38%	2,32%	3,27%	3,04%	2,20%
Румуни	71,43%	65,41%	17,32%	20,85%	4,64%	7,64%	6,61%	6,09%
Молдовани	71,16%	59,59%	16,88%	22,80%	5,45%	11,27%	6,52%	6,35%
Євреї	58,30%	61,27%	16,43%	16,58%	10,45%	8,94%	14,82%	13,21%
Інші національності	46,43%	62,56%	6,61%	8,68%	3,04%	4,15%	43,93%	24,61%
Всього	69,7%	70,5%	13,0%	14,5%	4,5%	5,9%	12,8%	8,9%

Таблиця №2. Розподіл думок респондентів за національною ознакою щодо перерозподілу кордонів (у %).

Країни	Укр. 2002/2003	Рос. 2002/2003	Рум. 2002/2003	Молд. 2002/2003	Євреї 2002/2003	Інші 2002/2003
Так	7,4//16,1	12,4//17,3	7,2//17,7	11,5//38,1	8,3//-	-//25.
Ні	54,9//65,4	56,2//69,2	72,3//55,8	63,4//47,6	75,0//80,0	83,3//75,0
Важко відповісти	37,6//18,5	31,5//13,5	20,5//26,6	25,2//14,3	16,7//20,0	16,7//-